ISSN 2304-5809

Молодий Вчений

Асканія Нова

12 (64) 2018
частина I

ISSN (Print): 2304–5809
ISSN (Online): 2313–2167

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 12 (64) грудень 2018 р.

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013); 5.77 (2014); 43.69 (2015); 56.47 (2016); 52.17 (2017)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987–7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

Обкладинка журналу присвячена біосферному заповіднику «Асканія-Нова», що був заснований у 1898 році Фрідріхом Фальц-Фейном, предком німецьких колоністів, які освоювали південні українські степи. Заповідник розташований біля смт Асканія-Нова Чаплинського району Херсонської області та є єдиною у Європі ділянкою типчаково-ковилового степу, якого ніколи не торкався плуг, має велику наукову, культурно-пізнавальну та практичну цінність. Площа заповідника складає 33 тисячі гектарів, у степових екосистемах якого налічується більше 500 видів вищих рослин і понад 3 тисяч видів тварин.

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

ВІЙСЬКОВІ НАУКИ

ХІМІЧНІ НАУКИ

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

CONTENTS

HISTORICAL SCIENCES

PHYSICAL EDUCATION AND SPORT

CULTURAL STUDIES

HISTORY OF ART

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

PEDAGOGICAL SCIENCES

PHILOLOGICAL SCIENCES

STATE ADMINISTRATION

LAW SCIENCES

MILITARY SCIENCES

CHEMICAL SCIENCES

ENGINEERING SCIENCES

ECONOMIC SCIENCES

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 930.1

СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ ІЗ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИМИ ДЕРЖАВАМИ З ПИТАНЬ УВІКОВІЧЕННЯ ПАМ'ЯТІ ЗАГИБЛИХ ВНАСЛІДОК СВІТОВИХ ВОЄН ТА ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ

Мазуренко Х.Л., Онищук Я.І.
Львівський національний університет імені Івана Франка

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-77

У даній статті розглянуто питання співпраці України із західноєвропейськими державами в плані увіковічення пам'яті загиблих внаслідок воєн та політичних репресій, а також здійснення спільної архівної та наукової роботи. Окрім цього, проаналізовано основні аспекти віднайдення імен військовополонених та репресованих осіб і питання укладання об'єктивних мартирологів. У статті також означено роль міжнародних конференцій та їх значення для формування єдиної комеморативної стратегії в Україні. Окреслено значення міжнародної співпраці України із західно-європейськими державами в питаннях утримання військових кладовищ та їх благоустрою, а також щодо вшанування пам'яті загиблих вояків. Особливу увагу в статті приділено розгляду проблеми міжнародної комунікації, конфліктів на грунті історичної пам'яті та аналізу способів їх вирішення.

Ключові слова: історична пам'ять, мартиролог, меморіалізація, комеморація, міжнародна співпраця.

Постановка проблеми. Питання співпраці України з іншими державами в питаннях пошуково-ексгумаційних робіт на захороненнях жертв воєн та політичних репресій та меморіалізації віднайдених і зафіксованих воєнно-історичних пам'яток є новою та практично не вивченою темою в сучасній українській історії. Її значення полягає в необхідності спільних міжнародних досліджень у сферах вивчення невідомих сторінок воєнної історії ХХ ст., які дозволять більш об'єктивно проаналізувати події та уникнути деструктивного міфотворення на грунті історичної пам'яті. Налагодження міжнародної співпраці в питаннях, присвячених меморіалізації воєнно-історичних пам'яток та увіковіченню пам'яті загиблих внаслідок воєн та політичних репресій сприятиме розвитку архівної роботи, яка, в свою чергу, дозволить віднайти досі невідомі імена жертв воєнних конфліктів та звести їх у єдині мартирологи. Велике значення також мають міжнародні конференції на дану тематику та спільні меморіалізаційні заходи, які сприятимуть зміцненню наукових і культурних зв'язків України з іншими державами, а також дозволять вирішити дискусійні питання історичної пам'яті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Частково питання міжнародної співпраці України з Німеччиною в плані увіковічення пам'яті жертв Другої світової війни висвітлено в дисертації кандидата історичних наук Черкас Т.В. «Наслідки Другої світової війни у гуманітарній співпраці України та Німеччини (1991-2014 рр.)» (Київ, 2016 р.) Що стосується спільних досліджень та меморіалізаційних заходів, які у XXI ст. Україна здійснює спільно з іншими західноєвропейськими державами, то дана тема в науковій літературі наразі не розглянута і може стати новим напрямом сучасної історичної науки в Україні.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Станом на 2018 р. практично недослідженою є тема співпраці України із західноєвропейськими державами (окрім Німеччини) в плані увіковічення пам'яті загиблих внаслідок воєнних конфліктів і політичних репресій. Також маловивченими є питання, присвячені взаємодії України з іншими державами в плані наукової співпраці, в тому числі, спільної роботи в архівах та організації міжнародних конференцій.

Постановка завдання. Метою статті є окреслення основних напрямів співпраці України із державами Західної Європи в питаннях увіковічення пам'яті жертв воєн і політичних репресій, а також їх комплексний аналіз у контексті меморіалізації воєнно-історичних пам'яток в Україні та поза її межами.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи та аналізуючи дане питання, слід насамперед відзначити багаторічну співпрацю України та *Німеччини* на грунті ідентифікації, перепоховання загиблих та увіковічення їх пам'яті. Запити української сторони до німецької щодо встановлення особистості за ідентифікаційними жетонами здійснювалися вже після 1991 року, коли розпочались дослідження захоронень вояків Вермахту та дивізії «Галичина». Так, у 2008 році з ініціативи працівників КП ЛОР «Доля» і завдяки сприянню Державної міжвідомчої комісії у справах увічнення пам'яті жертв війни та політичних репресій (м. Київ) була зроблена спроба відшукати інформацію про загиблих у «Бродівському котлі» дивізійників в архіві «WASt» («Німецької служби оповіщення близьких родичів полеглих колишнього Вермахту») в Берліні. Саме там спеціалісти розшифровують ідентифікаційні жетони військово-службовців німецької армії, встановлюючи їх прізвища. На жаль, з отриманої відповіді стало зрозуміло, що керів-

ництво архіву тоді було не готове надати таку інформацію. У 2013 році через Державну міжвідомчу комісію у справах увічнення пам'яті жертв війни та політичних репресій було зроблено повторне клопотання з приводу розшифрування дивізійних жетонів. Цього разу спроба виявилася успішною. «WASt» надав дані про 4 ідентифікатори, що були виявлені разом з останками у 2009 році в селі Княже (2 екз.) та 2010 року в селі Скварява (2 екз.). За цими жетонами було встановлено прізвища та імена загиблих дивізійників – Дідух Євген 1925 р.н. – радист 2-ої роти батальйону зв'язку, Петруняк Богдан 1923 р.н. – стрілець протитанкової роти, Фартушок Фердинанд 1920 р.н. – артилерист 4-ої батареї артилерійського полку та Горій Богдан 1920 р.н. – артилерист 9-ої батареї артилерійського полку. Таким чином можна сподіватися, що таким чином будуть розшифровані решта дивізійних «erkennungsmarken», а сім'ї нарешті дізнаються, де спочивають останки їхніх родичів. Продовжуються спільні роботи щодо ідентифікації солдатів і до сьогодні.

Також у XXI столітті здійснюється архівна робота, яку разом проводять представники української та німецької сторін. Так, у 2015 та квітні 2016 року секретар Державної міжвідомчої комісії у справах увічнення пам'яті учасників АТО, жертв воєн та політичних репресій Святослав Шеремета і працівники КП ЛОР «Доля» побували з робочим візитом у штаб-квартирі Німецького народного союзу з догляду за воєнними могилами у місті Касселі та столиці Німеччини – Берліні. Під час візиту відбулись зустрічі із керівництвом Народного союзу, зокрема з генеральним секретарем Даніелою Шілі та президентом Маркусом Мекелем. У Касселі працівники КП ЛОР «Доля» ознайомились із роботою архіву Німецької спілки з догляду за воєнними похованнями та військового архіву WASt (Німецький службовий архів) у Берліні [2]. Слід зазначити, що в грудні 2017 р. Святослав Шеремета повторно відвідав Німеччину та обговорив з німецькими колегами питання створення українсько-німецьких проектів з увічнення пам'яті загиблих в часи Другої світової війни, встановлення імен загиблих українців та воїнів радянської армії, які були військовополоненими. Керівник КП ЛОР «Доля» не виключає, що через рік-півтори можливе видання спільної українсько-німецької наукової праці, яка буде присвячена вищевказаним питанням, про що Святослав Шеремета наголосив на своїй сторінці у мережі Facebook [16].

Також у 2016 р. КП ЛОР «Доля» отримало від Німецької народної спілки в Касселі базу даних із 1266 прізвищами військовослужбовців німецької армії, серед яких є багато імен вояків 14 Гренадерської дивізії Ваффен СС «Галичина». Детальне вивчення та аналіз цієї бази даних сприятиме більш об'єктивному вивченню такої дискусійної теми як діяльність дивізії «Галичина» та встановленню родинних зв'язків дивізійників і їх нащадків.

Необхідно відзначити також міжнародні конференції, котрі здійснювалися у Львові за сприяння німецького Фонду Конрада Аденауера у 2015-2017 рр. та були присвячені питанням декомунізації, формування єдиної комеморативної стратегії в Україні, меморіалізації пам'ятних місць, а також увіковічення пам'яті загиблих внаслідок воєн та політичних репресій у XX ст. Крім цього, під час даних заходів здійснювався обмін досвідом із центральним і східним регіонами України та країнами Західної Європи й Прибалтики. Зокрема, на конференції, яка відбувалася 10-12 листопада 2017 р., було розглянуто питання щодо подолання спадку комуністичного тоталітарного режиму в країнах Центральної та Східної Європи та роль християнських цінностей у цих процесах, шляхи подолання комуністичної спадщини на прикладі досвіду Молдови, а також здійснення пошуково-ексгумаційних робіт і меморіалізації у країнах Прибалтики [6].

Тривалою в часі є також співпраця України з ***Австрією*** в галузі утримання військових кладовищ та їх благоустрою, а також у питаннях ушанування пам'яті загиблих вояків – учасників Першої світової війни. Зокрема, спільні роботи здійснюються за сприяння австрійської меморіальної організації «Австрійський чорний хрест», заснованої у 1918 (за іншими даними – у 1919 р.), яка опікується військовими захороненнями часів Першої світової війни, в тому числі на території Західної України. Співпраця української сторони із цим об'єднанням розпочалась ще у 2009 р. Саме тоді в австрійській провінції Штирія, звідки походило багато австрійських вояків, які полягли в битві біля с. Керниця Городоцького р-ну Львівської області у вересні 1914 р. У 2010 р. поблизу вищевказаного села за сприяння «Австрійського Чорного хреста» було відкрито та освячено меморіальне кладовище солдат Першої світової війни, де перепоховали 230 австрійців та 52 росіян. Біля цвинтаря встановили обеліск, який зведений спільно австрійською та українською сторонами та символізує мир та взаємопорозуміння між народами у спільній Європі [8].

Також у листопаді 2017 р. керівник КП ЛОР «Доля» Шеремета С.П. та науковець Козак О.М. відвідали третє засідання Міжнародної ради «Меморіалу нацистського концтабору Маутгаузен» у столиці Австрії м. Відень, де представляли українську сторону. Після завершення засідання здійснили пошукові роботи в архіві «Меморіалу Маутгаузен» з метою з'ясування долі українських в'язнів цього концтабору [13].

У вересні 2017 р. в Івано-Франківську відбулася зустріч голови Івано-Франківської обласної ради Сича О. з аташе з питань оборони Посольства Австрійської Республіки в Україні Еріхом Сімбюргером. Останній заявив, що сприятиме налагодженню відносин комунального підприємства Івано-Франківської обласної ради «Пам'ять», яке займається пошуком та перепохованням жертв війни та політичних репресій на Івано-Франківщині, з організацією «Австрійський Чорний хрест» у плані співпраці в частині вшанування поховань австрійських вояків часів Першої світової війни, яких, за словами Сича О., на території Івано-Франківщини ексгумовано понад 1500 [1].

Через два місяці, у листопаді 2017 р., представники «Австрійського Чорного хреста» та делегати Угорщини й Німеччини відвідали м. Старий Самбір Львівської обл. Було здійснено спільне сходження на гору Острогірка, де відвідали військовий цвинтар, де поховано близь-

ко двох з половиною тисяч загиблих вояків військової кампанії кінця жовтня 1914 року. На цій горі назавжди залишилися солдати та офіцери різних національностей – австрійці, угорці, українці, росіяни та навіть кавказці. Українські активісти розповіли своїм іноземним колегам про історію відновлення цієї братської могили і про перспективні плани спорудження на місці поховання меморіального знаку. Учасники зустрічі схвалили ідею встановлення офіційного статусу військовому похованню на горі Острогірка як військового цвинтаря часів Першої світової війни та узаконення прилеглої до нього території з наданням статусу військового поля битв [14].

Необхідно відзначити співробітництво України зі ***Словенією***. Так, у листопаді 2018 р. було створено спільну українсько-словенську експертну групу з вивчення історичних фактів Першої світової війни. Дослідники обговорили документаційну процедуру реконструкції пам'ятника, встановленого українських воїнам, які загинули на території Словенії в роки Першої світової війни. Окрема увага була приділена спільній діяльності у сфері обміну архівними матеріалами, яку передбачає укладений у 2017 р. Протокол установчого засідання. Планується організація спільних конференцій та інших наукових заходів, присвячених тематиці Першої світової війни [12].

Що стосується співпраці України та ***Польщі*** в плані пошуково-ексгумаційних робіт і увіковічення пам'яті загиблих внаслідок воєн та політичних репресій, то станом на 2018 р. вона призупинена у зв'язку із систематичним руйнуванням українських меморіалів на території Республіки Польща та бездіяльністю польської влади з цього приводу, а також демонтажем пам'ятника воїнам УПА в с. Грушовичах (Підкарпатське воєводство) [19], який до того був неодноразово осквернений. Відповіддю на останню ситуацію став мораторій на ексгумацію польських захоронень на території України від 20 червня 2017 р., ініційований УІНП [18]. У листопаді 2017 року голова Інституту В'ятрович В.М. повідомив, що мораторій може бути знято за умови згоди Польщі на відновлення у себе зруйнованих та осквернених українських пам'ятників [7]. Ситуацію було ускладнено створенням так званого «списку Ващиковського», тобто, переліку осіб, яким був заборонений в'їзд до Польщі. Одним із його учасників став секретар Державної міжвідомчої комісії у справах увічнення пам'яті учасників антитерористичної операції, пам'яті учасників жертв війни та політичних репресій та директор КП ЛОР «Доля» Шеремета С.П. [10]. У грудні того ж року відбулася зустріч з даного питання на рівні президентів обох держав, проте право на ексгумацію відновлено не було [5].

24 травня 2018 р. у с. Грушовичі розпочалися пошуково-ексгумаційні роботи на місці демонтованого меморіалу, метою яких було виявлення поховання вояків УПА чи спростування даного факту. Представники України, в тому числі й Секретар державної міжвідомчої комісії з увічнення пам'яті Шеремета С.П. були присутні лише в якості спостерігачів [17]. Наступного ж дня на глибині 1 м польські дослідники виявили людські захоронення [9]. Українські експерти висловили думку, що останки належать воякам УПА. Зокрема, на користь цієї гіпотези відіграє факт наявності у захороненні гудзика від німецької натільної білизни, яку часто носили українські повстанці, а також тріщина у лобовій частині одного з черепів, яка може свідчити про добивання пораненого. Представниця Об'єднання українців у Польщі Соляр О., яка перебувала на місці розкопок, зауважила, що саме розташування захоронення посеред старіших могил підтверджує гіпотезу про швидке таємне поховання загиблих вояків УПА, а також відповідні свідчення старожилів [15]. Про те, що мінімум 3 останки із 18 віднайдених належать українським повстанцям, заявив і Шеремета С.П. та представники УІНП, зокрема, голова Інституту В'ятрович В.М. [4]. Але польська сторона не погодилась із цим твердженням: так, представник Інституту національної пам'яті Польщі Клещинський Б. висловив думку про те, що під час археологічних робіт «було знайдено низку поховань жінок, чоловіків і дітей в різному віці, але поки немає жодної передумови, щоб стверджувати, що це поховання, пов'язані з воєнними діями» [3].

12 червня 2018 р. Інститут національної пам'яті Польщі передав українській стороні доповідь у справі археологічних досліджень на цвинтарі у с. Грушовичі. У документі було підтверджено попередню заяву польського ІПН про те, що виявлені під монументом «цивільні, окремі поховання 16 осіб, зокрема чоловіків, жінок та дітей» [11]. Останків ексгумовано не було, перепоховання чи встановлення нового пам'ятника станом на липень 2018 р. не планується.

У контексті даної теми необхідно згадати про статтю Бірчака В., опубліковану 28 травня 2018 р. в газеті «Українська правда» та написану з використанням матеріалів історичних досліджень науковців Мороза В. та Рябенка С., а також дані документів та свідчення очевидців подій 1945-1946 рр. На підставі цих джерел автор стверджує, що в Грушовичах з числа українських повстанців поховані: станичний ОУН Тимко Базилевич – «Мороз», курінний лікар УПА Клочник Павло – «Сірко», старший стрілець, сапер УПА Дмитро Грицаль – «Дубенко», член боївки СБ – «Гонта» та районний референт СБ Дмитро Козак – «Марко» [20], що спростовує тези польського ІНП про цивільні захоронення під демонтованим пам'ятником. Також Бірчак В. наголошує на порушенні Республікою Польща чинного Закону «Про військові поховання та кладовища» від 28 травня 1933 р. Згідно з пунктом 2 статті 1 даного документа, «Groby wojenne bez względu na narodowość i wyznanie osyb, w nich pochowanych, oraz formacje, do ktyrych osoby te należały, mają być pielęgnowane i otaczane należnym tym miejscom szacunkiem i powagą.» («Воєнні могили, незалежно від національності та релігії людей, у них похованих, та утворення, до яких вони належали, повинні бути пошановані та оточені належними тим місцям повагою та гідністю») [21].

Станом на липень 2018 р. польська сторона жодним чином не відреагувала на вказані вище тези, отже, наразі можливість конструктивного діалогу між обома державами та взаємне виконання вимог зведена до мінімуму, а подальші пошуково-ексгумаційні дослідження та співпраця щодо увіковічення пам'яті жертв воєн та політичних репресій все ще неможливі.

Висновки. Із поданої вище інформації можна зробити висновки, що у другому десятилітті XXI ст. ведеться активна пошукова, архівна та дослідницька співпраця України із країнами Західної Європи в питаннях увіковічення пам'яті жертв воєн та політичних репресій, а також меморіалізації воєнно-історичних пам'яток. Ця діяльність сприяє обміну досвідом, вдосконаленню методики роботи та поглибленню міжнародного наукового співробітництва.

Об'єктивний підхід до справи дозволить уникнути міфотворення на грунті історичної пам'яті різних народів та вирішити конфлікти, які через нього виникають, а також створити єдину комеморативну стратегію в Україні та Європі в цілому. Для реалізації цих цілей необхідним буде створення міжнародних експедицій для здійснення пошуково-ексгумаційних робіт з використанням наукових методів та пізнішою публікацією результатів у фахових виданнях.

Список літератури:

1. Австрійський чорний хрест допоможе впорядкувати на Прикарпатті поховання вояків Першої світової. URL: http://kurs.if.ua/news/avstriyskyy_chornyy_hrest_dopomozhe_vporyadkuvaty_na_prykarpatti_pohovannya_voyakiv_pershoi_svitovoi_57926.html.
2. Відбувся робочий візит Святослава Шеремети та пошуковців КП ЛОР «Доля» до Німеччини. Архів КП ЛОР «Доля». URL: http://dolya.lviv.ua/vidbuvsya-robochyj-vizyt-svyatoslava-sheremety-ta-poshukovtsiv-kp-lor-dolya-do-nimechchyny/.
3. В ІНП Польщі заявили, що під зруйнованим пам'ятником у Грушовичах немає могил вояків УПА. URL: https://zaxid.net/v_inp_polshhi_zayavili_shho_pid_zruynovanim_pamyatnikom_u_grushovichah_nemaye_mogil_voyakiv_upa_n1457689.
4. Голова УІНП заявив, що у Грушовичах є щонайменше три поховання вояків УПА. URL: https://zaxid.net/golova_uinp_zayaviv_shho_u_grushovichah_ye_shhonaymenshe_tri_pohovannya_voyakiv_upa_n1457697.
5. Дуда після зустрічі з Порошенком: Ми домовилися не увічнювати щось без науково перевірених доказів. URL: http://gordonua.com/ukr/news/politics/duda-pislja-zustrichi-z-poroshenkom-mi-domovilisja-ne-uvichnjuvati-shcho-bez-naukovo-perevirenih-dokaziv-221901.html.
6. За організації працівників КП ЛОР «Доля» відбулась Міжнародна конференція про комуністичні тоталітарні режими. URL: https://dolya.lviv.ua/za-orhanizatsiji-pratsivnykiv-kp-lor-dolya-vidbulas-mizhnarodna-konferentsiya-pro-komunistychni-totalitarni-rezhymy/.
7. Мораторій на ексгумацію для польської сторони може бути знятий, якщо вони погодяться відновлювати у себе українські пам'ятники, – В'ятрович. URL: https://ua.censor.net.ua/news/462542/moratoriyi_na_eksgumatsiyu_dlya_polskoyi_storony_moje_buty_znyatyyi_yakscho_vony_pogodyatsya_vidnovlyuvaty.
8. На Городоччині відкрили кладовище солдатів австро-угорської армії. URL: http://vgolos.com.ua/news/na_gorodochchyni_vidkryly_kladovyshche_soldativ_avstrougorskoi_armii_43467.html?print.
9. Під зруйнованим польськими шовіністами пам'ятником УПА у Грушовичах таки знайшли поховання (фото). URL: http://vgolos.com.ua/news/pid_zruynovanym_polskymy_shovinistamy_pamyatnykom_.
10. Польща на рік заборонила в'їзд у країну Святославу Шереметі. URL: https://zaxid.net/polshha_na_rik_zaboronila_vyizd_u_krayinu_svyatoslavu_sheremeti_n1441887.
11. Польща передала Україні доповідь у справі досліджень в Грушовичах. URL: https://galinfo.com.ua/news/polshcha_peredala_ukraini_dopovid_u_spravi_doslidzhen_v_grushovychah_289459.html.
12. Працівники КП ЛОР «Доля» взяли участь у нараді з увічнення пам'яті полеглих воїнів-українців в Республіці Словенія. URL: https://dolya.lviv.ua/pratsivnyky-kp-lor-dolya-vzyaly-uchast-u-naradi-z-uvichnennya-pamyati-polehlyh-vojiniv-ukrajintsiv-v-respublitsi-sloveniya/.
13. Працівники меморіально-пошукового підприємства «Доля» взяли участь у Міжнародному форумі в Австрії. Архів КП ЛОР «Доля». URL: https://dolya.lviv.ua/pratsivnyky-memorialno-poshukovoho-pidpryjemstva-dolya-vzyaly-uchast-u-mizhnarodnomu-forumi-v-avstriji/.
14. Представники іноземних правозахисних організацій з Німеччини, Австрії та Угорщини підвищують інтерес до військових поховань в Старому Самборі на Прикарпатті. URL: http://starosambir.net.ua/9823/.
15. Розкопки на місці зруйнованого пам'ятника УПА у Грушовичах: поляки добивали українців. URL: http://vgolos.com.ua/news/rozkopky_na_mistsi_zruynovanogo_pamyatnyka_upa_u_grushovychah_polyaky_dobyvaly_ukraintsiv_317663.html.
16. Святослав Шеремета. URL: https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1534182829999270&set=a.752031064881121.1073741825.100002227034116&type=3&theater.
17. У Грушовичах розпочали дослідження на місці зруйнованого пам'ятника УПА. URL: http://gazeta.lviv.ua/2018/05/24/u-grushovichax-rozpochali-arxeologichni-doslidzhennya-na-misci-zrujnovanogo-pam-yatnika/upa_u_grushovychah_taky_znayshly_pohovannya_foto_317491.html.
18. Україна заборонила польським історикам проводити пошуки вбитих поляків на своїй території. URL: https://zaxid.net/ukrayina_zaboronila_polskim_istorikam_provoditi_poshuki_vbitih_polyakiv_na_svoyiy_teritoriyi_n1429213.
19. У Польщі за присутності представника влади розібрали пам'ятник воїнам УПА. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news/28454369.html.
20. Хто похований в Грушовичах? Лікар зі Сорбонни та інші борці з тоталітаризмом. URL: http://www.istpravda.com.ua/columns/2018/05/28/152510/.
21. Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych. Kancelaria Sejmu. Dz.U. 1933 Nr 39 poz. 311. Opracowano na podstawie: t.j. Dz. U. z 2017 r. poz. 681, z 2018 r. poz. 369. Art. 2. S. 2/6. URL: http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19330390311/U/D19330311Lj.pdf.

Мазуренко Х.Л., Онищук Я.И.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

СОТРУДНИЧЕСТВО УКРАИНЫ ИЗ ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИМИ ГОСУДАРСТВАМИ ПО ВОПРОСАМ УВЕКОВЕЧЕНИЯ ПАМЯТИ ПОГИБШИХ В РЕЗУЛЬТАТЕ МИРОВЫХ ВОЙН И ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕПРЕССИЙ

Аннотация
В данной статье рассмотрены вопросы сотрудничества Украины с западноевропейскими государствами в плане увековечения памяти погибших вследствие войн и политических репрессий, а также осуществление совместной архивной и научной работы. Кроме этого, проанализированы основные аспекты нахождения имен военнопленных и репрессированных лиц и вопросы заключения объективных мартирологов. В статье также отмечено роль международных конференций и их значение для формирования единой коммеморативной стратегии в Украине. Обозначена роль международного сотрудничества Украины с западноевропейскими государствами в вопросах содержания военных кладбищ и их благоустройства, а также по чествованию памяти погибших воинов. Особое внимание в статье уделено рассмотрению проблемы международной коммуникации, конфликтов на почве исторической памяти и анализу способов их решения.
Ключевые слова: историческая память, мартиролог, мемориализация, комеморация, международное сотрудничество.

Mazurenko K.L., Onyshchuk Y.I.
Ivan Franko National University of Lviv

COOPERATION OF UKRAINE WITH THE WESTERN EUROPEAN COUNTRIES ON MEMORY IMMORTALIZATION OF THE LOSTS AFTER WORLD WARS AND POLITICAL REPRESSIONS

Summary
The article deals the issues of Ukrainian cooperation with Western European states in terms of commemorating the memory of the victims of wars and political repressions, as well as the implementation of joint archival and scientific work. In addition, the main aspects of identifying the names of victims of war and repressed persons and the question of making objective martirologists are analyzed. The article also describes the role of international conferences and their significance for the formation of a single commemorate strategy in Ukraine. The value of Ukrainian international cooperation with Western European states in the matters of maintaining military cemeteries and their improvement, as well as in honoring the memory of the dead soldiers has been noted. Particular attention to the problem of international communication, conflicts on the basis of historical memory and analysis of the ways of their solution is paid.
Keywords: historical memory, passional, memorialization, commemoration, international cooperation.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

УДК 378.091.33-027.22:796

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ НА ЗАНЯТТЯХ ЗІ СПОРТИВНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ

Бабаліч В.А.
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-78

Рівень підготовки майбутніх вчителів фізичної культури має відповідати сучасним вимогам загальноосвітньої школи, така необхідність спонукає нас до пошуку шляхів підвищення ефективності та якості їх професійного розвитку. У статті представлена методика та результати експерименту, щодо підвищення професійної підготовки вчителів фізичної культури на заняттях спортивно-педагогічного вдосконалення (волейбол). Розроблено покроковий алгоритм дій, що показує шляхи формування знань, умінь і навичок. Розкрито складові змісту професійної підготовки, за якими визначали ефективність запровадженої методики. Дослідження передбачало посилення уваги щодо міждисциплінарної інтеграції з метою підвищення якості оволодіння теоретичними знаннями, практичними навичками для підготовки компетентного, конкурентоздатного фахівця фізичного виховання і спорту.
Ключові слова: спортивно-педагогічне вдосконалення, вчитель фізичної культури, волейбол, методика, компетентність.

Постановка проблеми. Дисципліна «Спортивно-педагогічне вдосконалення» є важливою складовою професійної підготовки фахівців фізичного ви-ховання і спорту. З урахуванням сучасних перетворень, нових тенденцій до викладання освітніх дисциплін у школі, про які йдеться в концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа», ще більше набуває актуальності питання підготовки компетентних фахівців готових працювати у нових умовах. Саме тому вважаємо набуті знання, уміння і навички під час вивчення цієї дисципліни мають бути універсальними. Ідеться про те, що майбутній учитель зможе їх з легкістю застосувати у різних умовах праці з урахуванням віку, фізичного розвитку та стану здоров'я школярів. У той самий час надбані компетентності допоможуть справитись з іншими функціональним обов'язками вчителя фізичної культури, наприклад, тренера – під час секційної роботи або інструктора у дошкільних закладах та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливими для нашого дослідження стали праці, які розглядають низку аспектів професійної підготовки на заняттях спортивно-педагогічного вдосконалення. Так, В.М. Корцький [4] присвятив докторську дисертацію проблемі професійно-педагогічній підготовці студентів фізкультурних вузів в системі дисциплін «спеціалізація». Н.І. Степанченко пропонує розглядати професійну підготовку майбутніх вчителів фізичної культури як систему, що інтегрує цільовий, змістовий, аналітично-проектувальний, методико-технологічний і контрольно-діагностичний складники освітнього процесу, котрі взаємодіють і утворюють освітнє середовище вищого навчального закладу [5, с. 10]. А.І. Ємець доклав зусиль у формуванні педагогічної спрямованості особистості вчителя фізичної культури в процесі спортивної спеціалізації [3]. Інтеграції основних форм і методів навчального процесу зі спеціалізації у вузах фізичної культури приділила увагу Л.В. Пігалова. М.Т. Данілко розробив технологію формування готовності майбутніх вчителів фізичної культури до професійної діяльності [2].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Рівень підготовки майбутніх вчителів фізичної культури має відповідати сучасним вимогам загальноосвітньої школи, така необхідність спонукає нас до пошуку шляхів підвищення ефективності та якості їх професійного розвитку. У цьому аспекті вважаємо перспективним впровадження методики застосування рухливих ігор в процесі занять спортивно-педагогічного вдосконалення з волейболу.

Мета статті – практичне обґрунтування впровадження методики застосування рухливих ігор в процесі занять спортивно-педагогічного вдосконалення з волейболу.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проведене у відділенні спортивно-педагогічного вдосконалення за напрямом волейбол Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені В. Винниченка в якому брало участь 29 студентів та чотири тренера.

З метою обґрунтування доцільності досліджуваної проблеми вивчались ставлення студентів й тренерів щодо впровадження методики застосування рухливих ігор в процесі занять спортивно-педагогічного вдосконалення з волейболу. У ході дослідження ми використовували опитування та анкетування під час яких ми хотіли ді-

знатися про доцільність запровадження запропонованої методики та роль рухливих ігор під час навчання у загальноосвітніх закладах.

Щодо першого питання то ми отримали такі відповіді. Більшість тренерів – 3 (75%), підтримують експеримент і будуть з задоволенням допомагати, а один тренер (25%) скептично віднісся до ідеї, адже вважає, що це не є завданням відділення спортивно-педагогічного вдосконалення. У свою чергу опитування серед студентів показало, що всі позитивно налаштовані на експеримент і готові взяти у ньому участь.

Ми аргументуємо доцільність експерименту тим, що: по-перше робота відділення, спрямована на підвищення професійної майстерності, а рухливі ігри є базою будь-яких спортивних ігор. Вміле залучення дітей засобами рухливих ігор тільки приверне увагу школярів до секції волейболу; подруге сьогодні серед основних завдань сучасної школи – оздоровлення, покращення функціональних можливостей дитини, залучення до здорового способу життя, шляхом застосування і проведення усіх форм організації фізичного виховання з різним контингентом де неодмінно знадобляться знаннями, уміннями і навичками щодо використання рухливих ігор з елементами волейболу.

Наступний крок дослідження – визначити наскільки часто застосовува-лись рухливі ігри під час вивчення розділу «Волейбол» у школі. Ми отримали такі результати: постійно – 5 (17,3%), дуже часто – 7 (24,1%), часто – 11 (37,9%), періодично – 5 (17,3%), ніколи – 1 (3,4%).

Проведення експерименту і запровадження методики складалось з теоретичної і практичної частин відповідно до алгоритму представленого в таблиці 1. Отже, під час першого кроку проведено лекції з метою ознайомлення з особливостями експерименту, обговорювались питання щодо організації і впровадження рухливих ігор з елементами волейболу. Для старших курсів – це повторення пройденого теоретичного і практичного матеріалу, молодших – короткий огляд вимог і особливостей застосування рухливих ігор з елементами волейболу. Також є потреба структурувати усі складові навчального процесу, так наприклад самостійну роботу студентів упорядкували таким чином, де логічно переплітались усі елементи аудиторної та позааудиторної роботи, а також простежувався взаємозв'язок з лекційними, практичними та консультативними заняттями [1].

Під час проведення лекцій студентам надавались рекомендації, щодо організації і проведення ігор. Ось деякі з них: знати вимоги і правила гри; приготувати інвентар перед її початком; врахувати рівень фізичного розвитку та технічну підготовленість підопічних; пропонувати тільки ті ігри, які доступні з урахуванням віку, життєвого досвіду; уміло виводити учасників з гри, яка для них складна; уникати зверх ентузіазму в граючих; за потреби бути готовим до участі у грі в якості звичайного гравця; допомагати слабким дітям, які не зовсім компетентні або фізично не готові (з урахуванням особливостей розвитку дитини (інклюзивна освіта); дитина, яка не може брати участь в грі (з різних об'єктивних і суб'єктивних причин) допомагає в її організації і проведенні; не принижувати учасників за їхні помилки під час гри, виправляти обережно згладжуючи гострі кути; пояснювати правила кожної гри вчасно і дозволяти кілька раз потренуватися; мати в запасі низку альтернативних ігор; не забувати про ін-тервали для відпочинку між іграми; дотримуватися педагогічних принципів навчання (від простого до складного).

Теоретична частина завершувалась тестуванням. Питання анкети упорядковані відповідно до тематики лекційного матеріалу мали відкриту форму, що вимагала розгорнутої повної відповіді. Перше питання анкети «Визнач, які фактори необхідно враховувати при організації і проведенні рухливих ігор?». Більшість студентів відповіли, що потрібно знати правила гри та її варіанти, добирати ігри з урахуванням віку, фізичних можливостей – 29 студентів (100%). Про те, що викладач повинен завжди мати в запасі декілька ігор – 27 студентів (93,1%), а також створювати власну картотеку та постійно її поповнювати – 28 (96,5%)

Таблиця 1

Запровадження методики професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури на заняттях зі спортивно-педагогічного вдосконалення

Алгоритм запровадження методики формування професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури на заняттях зі спортивно педагогічного вдосконалення (волейбол)
1 крок. Вступ. Теоретичні відомості про методику та особливості організації рухливих ігор з елементами волейболу на навчально-тренувальних заняттях
2 крок. Знайомство з різновидами рухливих ігор з елементами волейболу
3 крок. Створення системи методичних карток або методичних матеріалів, що допоможуть систематизувати рухливі ігри з елементами волейболу
4 крок. Проведення гри з елементами волейболу (показ рухливих ігор зі студентами, вибір однієї гри)
5 крок. Групове обговорення методики за результатами проведення рухливих ігор під час занять спортивно-педагогічного вдосконалення (волейбол). Власні пропозиції студентів
6 крок. Підведення підсумків експерименту

Джерело: розроблено автором

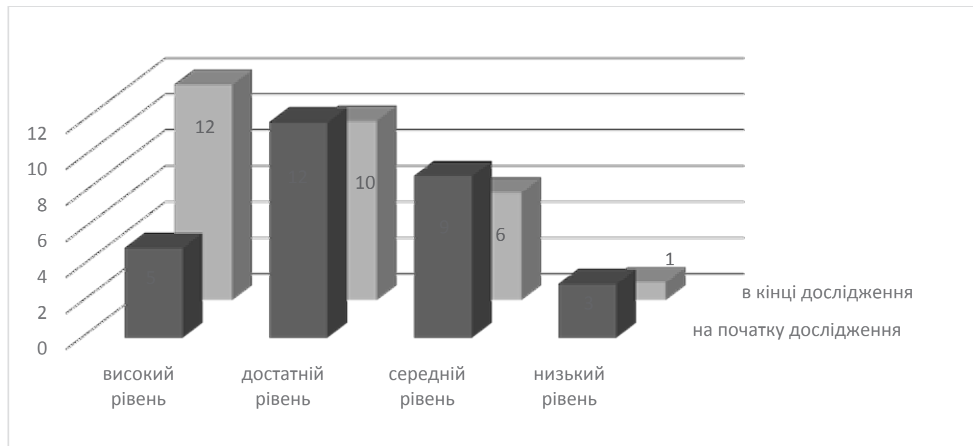

Рис. 1. Рівнева характеристика результатів проведення навчально-тренувальних занять до і після впровадження методики

Джерело: розроблено автором

студентів. Творчо підходити до організації і методики проведення ігор – 29 студентів (100%). Створити власну систему пояснення гри, для цього потрібно скористатись традиційними методиками або впровадити свої ідеї, прості для сприйняття – 28 (96,5%). Мати власну систему жестів, що допоможе швидше зрозуміти гру і переключитися на іншу – 25 (86,2%) студентів. Про необхідність підготовки обладнання та інвентарю пам'ятають – 29 (100%). Також про необхідність мати тимчасові й постійні орієнтири на майданчику (у вигляді квадратів, кіл, ліній, крапок) знають – 28 (96,5%) студентів. Дивитися за справністю інвентарю вказують 29 (100%) студентів. Про те, що до гри потрібно залучати максимальну кількість гравців, часто робити ротації знають 29 (100%) студентів.

Далі під час проходження кроку 2-4 алгоритму студенти вивчали різновиди рухливих ігор з елементами волейболу, створювали методичні картки, розробляли методичні матеріали.

З урахуванням специфіки спортивної діяльності й рівня підготовленості студентів розроблено диференційований підхід, який полягав у розподілі за-вдань за складністю. Так, студентам I-II курсу пропонувалось проводити ігри для навчання технічним діям, студентам III-IV курсу для тактичної взаємодії.

Найбільш популярними виявились ігри та естафети динамічного характеру спрямовані на:

– навчання техніки подач: «Хто далі кине?», «Хто точніше?», «Точна подача», «Зумій передати і подати», «Бомбардири на подачі»;

– вдосконалення техніки прийому м'яча: «Зустрічна естафета», «Хто кращий?», «Швидше відбий», «Зумій прийняти», «Вибивний», «В один дотик», «Захисники», «Прийми і передай»;

– вдосконалення техніки передач м'яча: «Передав – вийди», «Свічка», «Через сітку», «Передачі в русі», «Естафета з передачею м'яча», «Естафета зі стіною», «Виклик номерів», «Передай і присядь», «Передача на удар»;

– вдосконалення техніки нападу: «Перестрілка», «Вогонь по фортеці», «По наземній мішені», «Бомбардири», «Хто точніше?», «Кругова гілка», «Мисливці»;

– вдосконалення техніки блокування «Імітація блокування», «Хто швидше і краще?», «Торкнися, але не помилися», «Організуй оборону», «Суперники», «Дружня команда».

Для перевірки ефективності запровадженої методики студентам пропонувалось провести декілька рухливих ігор на початку експерименту інші після 1-3 кроку методики, результати представлені на рисунку 1.

Експериментальна перевірка ефективності запропонованої методики можлива лише на основі оцінки тих реальних змін, що відбулися у процесі реалізації і порівняння отриманих результатів професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури на заняттях спортивно-педагогічного вдосконалення проведених на початку та в кінці дослідження.

На завершальному етапі дослідження здійснено підсумковий зріз відповідно до загальновизнаної методики вимірювання й оцінювання, визначені складові професійної підготовки з урахуванням особливостей, специфіки дослідження та розробленої методики.

Таблиця 2

Порівняльна характеристика результатів експерименту до і після впровадження методики (n-29)

№	Складові професійної підготовки	X±m		ΔX, абс.	ΔX, %	Оцінка достовірності	
		Результати на початку експерименту	Результати після завершення експерименту			t	P
1	Теоретична підготовка	2,6±0,25	3,1±0,20	-0,50	-19,23	0,61	> 0,05
2	Методична підготовка	2,5±0,20	3,8±0,17	-1,30	- 52,0	5,0	< 0,05
3	Практична підготовка	3,0±0,24	3,9±0,17	-0,90	-30,0	6,0	< 0,05

Джерело: розроблено автором

Результати різновидів компонентів методики показують, що рівень професійної підготовленості у студентів значно виріс (табл 2.). Статистично значимими виявились показники методичної й практичної підготовки, також покращились показники теоретичної підготовки. Спостерігаємо їхній приріст: теоретична підготовка – 19,23%, методична підготовка – 52% та практична підготовка – 30%.

Висновки. Отже, в результаті проведення математичної обробки результатів нами була доведена статистична значимість отриманих даних. Таким чином, висунуту гіпотезу можна вважати доведеною: запроваджена методика застосування рухливих ігор дозволить підвищити професійну підготовку волейболістів на заняттях спортивно-педагогічного вдосконалення.

Перспективи подальших досліджень полягають у пошуку шляхів підвищення професійної підготовки фахівців фізичного виховання і спорту.

Список літератури:

1. Бабаліч В.А. Організація самостійної роботи студентів в процесі вивчення дисципліни «Теорія і методика викладання спортивних ігор» за допомогою портфоліо / В.А. Бабаліч // Молодий вчений. – 2017. – № 10. – С. 393-397.
2. Данилко М.О. Технологія формування готовності майбутніх учителів фізичного виховання до професійної діяльності / М.Т. Данилко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2001. – № 11. – С. 214-227.
3. Емец А.И. Формирование педагогической направленности личности учителя физической культуры в процессе спортивной специализации: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 1984. – 134 с.
4. Корецкий В.М. Профессионально-педагогическая подготовка студентов физкультурных вузов в системе дисциплин «Специализаций»: автореф. дисс. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. – М., 1989. – 46 с.
5. Степанченко Н.І. Система професійної підготовки майбутніх учителів фізичного виховання у вищих навчальних закладах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: 13.00.04 «Теорія і методика проф. освіти» / Н.І. Степанченко. – Вінниця, 2017. – 43 с.

Бабалич В.А.
Центральноукраинский государственный педагогический университет
имени Владимира Винниченко

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ НА ЗАНЯТИЯХ СПОРТИВНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Аннотация
Уровень подготовки будущих учителей физической культуры должен соответствовать современным требованиям общеобразовательной школы, такая необходимость побуждает нас к поиску путей повышения эффективности и качества их профессионального развития. В статье представлена методика и результаты эксперимента, по повышению профессиональной подготовки учителей физической культуры на занятиях спортивно-педагогического совершенствования (волейбол). Разработан пошаговый алгоритм действий, который показывает пути формирования знаний, умений и навыков. Раскрыто компоненты содержания профессиональной подготовки, по которым определяли эффективность проводимой методики. Исследование предусматривало усиление внимания к междисциплинарной интеграции с целью повышения качества овладения теоретическими знаниями, практическими навыками для подготовки компетентного, конкурентоспособного специалиста физического воспитания и спорта.
Ключевые слова: спортивно-педагогическое совершенствование, учитель физической культуры, волейбол, методика, компетентность.

Babalich V.A.
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University

PROFESSIONAL PREPARATION FOR FUTURE TEACHERS OF PHYSICAL CULTURE AT FITNESS FOR SPORTS AND PEDAGOGICAL IMPROVEMENT

Summary
The level of training for future teachers of physical education should be in line with the current requirements of a comprehensive school, this necessity prompts us to find ways to increase the efficiency and quality of their professional development. The article presents the methodology and results of the experiment, aimed at increasing the professional training of physical education teachers at sports-and-pedagogical improvement classes (volleyball). A step-by-step algorithm of actions is developed, which shows ways of formation of knowledge, skills and abilities. The components of the content of vocational training, which determined the effectiveness of the introduced methodology, were revealed. The study envisaged increasing attention to interdisciplinary integration in order to improve the quality of theoretical knowledge, practical skills for the preparation of a competent, competitive expert in physical education and sport.
Keywords: sports-pedagogical perfection, teacher of physical culture, volleyball, methodology, competence.

УДК 378.013:796011.1

ФОРМУВАННЯ ПОГЛЯДІВ СТУДЕНТІВ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ НА ЗДОРОВИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ

Мариненко С.І., Онопрієнко О.В.
Черкаський державний технологічний університет

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-79

У статті розглядається необхідність покращення роботи по формуванню здорового способу життя серед студентської молоді, розгляд причин і вироблення рекомендацій до їх впровадження при допомозі фізичного виховання, спортивних ігор, занять спортом, туристичних походів та інших факторів

Ключові слова: студент, мотивація, здоровий спосіб життя, фізичне виховання, спорт.

Постановка проблеми. Здоров'я населення – показник трудового потенціалу і добробуту країни. Його збереження і покращення є завданням державного рівня.

Молодь потребує особливої турботи і уваги, як майбутнє країни. Усвідомлення студентами цінностей здоров'я, розуміння визначальної ролі здорового способу життя та формування культури здоров'я, харчування, побуту, створення належних умов для праці, навчання, рухової активності, дотримання гігієни, відсутність шкідливих звичок, світосприйняття життя – ось на що слід звернути увагу студентам і викладачам.

Пріоритет у формуванні та зміцненні здоров'я, набутті знань і звичок здорового способу життя належать фізичному вихованню, спортивним руховим іграм, туризму починаючи з дитячого садка, школи, продовжуючи вищим навчальним закладом (ВНЗ) і закінчуючи продуктивною працею на протязі всього життя

Національна доктрина розвитку освіти України визнає пріоритетним завданням системи освіти виховання дитини в дусі відповідального ставлення до власного здоров'я і здоров'я інших, як до найвищої індивідуальної та суспільної цінності, починаючи з дошкільних закладів, формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя (ЗСЖ).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На проблему ролі фізичної культури в зміцненні здоров'я та формуванні здорового способу життя звернули увагу Амосов М., Єфименко А., дієтологи Поль Брег, Герберт Шелтон, Іванов Г. – творець оздоровчої системи, Шатолов Г. – автор системи природнього оздоровлення, Апанасенко Г. розглянув проблему медичної валеології, Магльований А., Іванова О., Пономарьова В. дослідили, як фізичні вправи зміцнюють здоров'я, підвищують нервово-психічну якість до емоційних стресів, підтримують розумову працездатність. В сфері валеології великий внесок зробили Булич Е., Голобородько А., Гаращук В. та інші вченні. У зв'язку з низьким рівнем здоров'я і недостатньою фізичною підготовленістю студентів Андєєвою А., Бальсевич В., Платоновим В., Лубешевою Л. та багатьма провідними науковцями здійснюється пошук нових ефективних форм та методів проведення занять з фізичного виховання.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Звернути увагу на роль фізичного виховання, спортивних ігор, заняттям спортом, фізкультурно-масових заходів, туристських походів та інших факторів, які стимулюють студентів підтримувати спортивну форму і зацікавленість вести здоровий спосіб життя

Формування цілей статті. Розкрити роль фізичного виховання, фізкультурно-масових заходів, спортивних змагань, заняттям спортом, туристичними походами та інших факторів у формуванні позитивної мотивації до здорового способу життя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя, як невід'ємної частини загальної культури спеціаліста, сприяння повноцінному фізичному та моральному розвитку особистості, формування її інтелектуальних здібностей, зміцнення здоров'я – є одним з головних видів у роботі ВНЗ.

Здоров'я – це стан повного фізичного, духовного, та соціального благополуччя, а не лише сутність хвороби та фізичних вад.

Поняття «здоров'я» нерозривно пов'язане із поняттям «здоровий спосіб життя» спрямоване на збереження та покращення здоров'я [1, с. 242].

Формування засад здорового способу життя, культури здоров'я потребує максимальної уваги до мотиваційної сфери у прагненні бути здоровими. Складові у формуванні здорового способу життя можна вважати:

– на рівні фізичного здоров'я: прагнення до фізичної досконалості, ставлення до власного здоров'я, як до найвищої соціальної цінності, фізичний розвиток, загальна фізична працездатність, загартованість організму, дотримання раціонального режиму дня, виконання вимог особистої гігієни, правильне харчування,

– на рівні психічного здоров'я: відповідальність пізнавальної діяльності, розвиненість довільних психічних процесів, наявність саморегуляції, адекватної самооцінки, відсутність акцентуації характеру та шкідливих поведінкових звичок,

– на рівні духовного здоров'я: узгодженість загальнолюдських та національних морально-духовних цінностей, наявність позитивного ідеалу, працелюбність, відчуття прекрасного у житті, природі, мистецтві,

– на рівні соціального благополуччя: сформована громадська відповідальність за наслідки не здорового способу життя, позитивно спрямована комунікативність, доброзичливість у ставленні до людини, здатність до самоактуалізації, саморегуляції, самовдосконалення [7, с. 1].

Формування потреби у здоровому способі життя полягають у сприянні зміцнення здоров'я та нормалізації фізичного розвитку, формуванні навичок правильної постави під час статичних поз і пересувань, наданні основних знань та навичок культури поведінки та здорового способу життя, вихованні інтересу до занять фізичними вправами [2, с. 56].

Інтерес до фізичного виховання проходить через опанування знаннями, уміннями та навичками фізичних вправ, рухливих ігор, спортивних змагань, що задовольняють потреби, відповідають мотивам, створюють позитивний настрій. Духовні інтереси розвиваються найбільш ефективно, коли існує можливість їх задоволення. У зацікавленості проявляються основні мотиви. Проблема формування мотивації дуже важлива умова успішності у досягненні результатів.

Мотив – це побудник до дії, вчинку, діяльності. Він є спонукальною причиною, додає поведінці певний напрямок і змушує діяти саме так, а не іншим способом. Мотив не тільки визначає поведінку людини, але й обумовлює кінцевий результат діяльності. Мотивована людина ефективно реалізує свою справу, а головне вона здатна на максимальну віддачу своїх духовних і фізичних сил, якщо цього вимагає досягнення поставленої мети [3, с. 352-353]. Він є одним із складових мотиваційної сфери. Потреба характеризує готовність до діяльності, а наявність мотиву додає активності новий, більш дієвий характер. Ціль – це спрямованість активності на проміжний результат, що представляє етап досягнення потреби. На нашу думку основними напрямками формування ЗСЖ молоді це:

– відповідальність за здоров'я лягає на самого студента, як майбутнього спеціаліста і громадянина, державу, заклади охорони здоров'я;
– робота на рівні сім'ї і батьків;
– співпраця з друзями, одногрупниками;
– робота на рівні інституту, університету;
– спеціальні державні програми, що пропагуються через ЗМІ і т.д.

Спосіб життя – бути здоровим, буде тільки у тому випадку коли він підкріплюється позитивною мотивацією, корисними для здоров'я елементами та постійно вдосконалюється.

Згідно анкетування 89% хотіли б вести здоровий спосіб життя. Ми бачимо, що студенти зацікавлені і відносяться з розумінням до потреб здоров'я.

На запитання «Чи займаєтесь ви спортом?» відповідали «так»:

21% – відвідують секції, фітнес, танцювальні гуртки;

29,2% – займаються постійно, самостійно;

31,1% – епізодично;

13,7% – не займаюсь;

6% – висловились критично, що їм це не потрібно, не вистачає часу.

На думку студентів підтримувати спортивну форму стимулюють:

1. Внутрішня обумовленість показати гарний результат, отримати похвалу, вийти в число лідерів.
2. Зовнішньо-соціальна зумовленість бути не гіршим за інших, допомогти команді, товаришам, академічній групі.
3. Приклади та впливи батьків, засобів масової інформації, кращих спортсменів, відомих особистостей та ряд інших факторів.

Під час навчання у ВНЗ іде потреба в самореалізації і самозадоволенні в конкретному виді спорту, руховій діяльності та здоровому способі життя. Серед мотивів занять спортом провідне місце займає мотив зміцнення здоров'я, удосконалення форми тіла, спілкування з друзями, досягнення певного спортивного результату, бажання не бути слабим і хворобливим, досягнення життєвих успіхів, намагання бути здоровим. Багато дівчат хочуть схуднути і отримати задоволення від активного відпочинку. На запитання що перешкоджає формуванню мотивації і активного ставлення до занять та вести здоровий спосіб життя: 40,8 – відповіли що не вистачає часу, перевантаженість, 20,2% – вказали, що низький матеріальний стан, а за заняття потрібно платити гроші, 15% – працюють, 11% – ігри за комп'ютером, 8% – указали що лінь, хочу розслабитись, 5% – висловились критично, даремне проведення часу. Завдання для занять спортом – це забезпечення оптимального фізичного розвитку, зміцнення і збереження здоров'я, вдосконалення рухових здібностей, завдання із загартування та виховання навичок дотримуватись здорового способу життя, формування статури тіла і постави. Одним з популярних джерелом інформації про здоровий спосіб життя серед молоді, згідно опитування, є телебачення, потім близьке оточення (батьки, друзі, викладачі, знайомі), преса, інтернет, радіо та інші фактори.

Важливою потребою суспільства і особистості є змагальна діяльність у процесі якої порівнюються і оцінюються людські можливості, розкриваються резерви організму людини. Її задовольняє така соціально-педагогічна модель діяльності, як спортивна діяльність. Вона розкриває потреби різних демографічних груп у активному відпочинку, оздоровленні, переключенню з одного виду діяльності на інший [5, с. 505].

На запитання: «Що найбільш згуртовує групу?» 52% відповіли, що громадсько-суспільна робота; 41% – спортивні змагання, туристські походи, відвідування дискотек та решта – інші заходи.

Як бачимо з анкетування, що одним з факторів, який допомагає зацікавити студентів у активних заняттях фізичною культурою, спортом, здоровим способом життя є спортивні ігри, які орієнтують у виборі певного виду спорту, допомагають розкрити себе як творчу людину не тільки на спортивній площадці, а і при виконанні суспільних і професійних функцій на сучасному виробництві в умовах жорсткої конкуренції. Під час занять фізичною культурою та спортом удосконалюються і розвиваються вольові якості людини – цілеспрямованість, наполегливість, сміливість і рішучість [5, с. 504].

Гра захоплює, створює емоційний фон для розрядки, викиду негативних емоцій, але і спонукає контролювати свої емоції, стримувати егоїзм заради цілей команди. Дотримування певних правил гри привчає жити за правилами. У грі удосконалюються функції організму, розвиваються важливі якості та здібності, накопичується цінний досвід використання своїх можливостей і формуються суспільно значущі риси поведінки.

Спортсмени і студенти, які займаються спортом, як показало анкетування, повинні планувати свій день, дотримуватись розпорядку дня та раціонального харчування. Кожна людина, яка тренується, має відмовитись від шкідливих звичок (куріння, вживання пива, міцних алкогольних напоїв, наркотичних речовин і т.д.). Оптимальних руховий режим кожної людини-одна з найважливіших умов здорового способу життя. Його основу складають обов'язкові та систематичні самостійні заняття.

Систематичні заняття фізичними вправами і спортом ефективно вирішують завдання зміцнення і збереження здоров'я, розвитку фізичних якостей молоді, рухових навичок, профілактики деяких захворювань і не сприятливих змін [6, с. 223-224].

Необхідно планувати і проводити заняття таким чином, щоб спонукати та підтримувати прагнення до фізичного вдосконалення і тільки тоді коли студенти побачать свої досягнення у фізичному розвитку, вони переконаються у правильності слів викладача, акцентуючи увагу на значенні фізичної культури, спорту і дотримання принципів здорового способу життя, активного відпочинку і це буде, формою самовираження, самореалізації. Велику увагу викладачам потрібно звертати на студентське самоврядування, організацію раціонального використання вільного часу, дотримання ними здорового способу життя, педагогічне стимулювання для участі у спортивній роботі на рівні університету . Студенти, які виступають за збірну ЧДТУ отримують додаткові бали при нарахуванні стипендії і мають ряд інших привілегій. Ми повинні виховувати уміння психологічної протидії вживання наркотичних речовин і шкідливим звичкам. Серед студентів які займаються спортом, 15,2% – курять, а серед тих, які не регулярно займаються або зовсім не займаються – 43,8% юнаків і 41% дівчат. Тривожить те, що багато студентів вживають пиво і алкоголь і вважають, що це не впливає на їхнє здоров'я. При цьому дуже важливо проводити роботу з пропаганди ЗСЖ, та переборювання традицій пиятства і алкоголізму. Останнім часом, на державному рівні прийнято багато нормативно-правових актів, які направлених на створення у суспільстві умов до оздоровчої рухової активності та здорового способу життя для формування здоров'я громадян як найвищої цінності в державі. Наприклад Указ Президента України від 9 лютого 2016 року «Про Національну стратегію з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року. Рухова активність – здоровий спосіб життя – здоров'я нації». Держава та її органи і відомства поряд з іншими, мають вирішувати питання, що пов'язані з законодавчо-нормативним забезпеченням, формування здорового способу життя і вона має створити таке правове поле, яке б стимулювало б через освіту, та доступну інформацію, а також методи примусу та заохочення на відповідну діяльність закладів охорони здоров'я та ведення здорового способу життя окремим індивідуумом. Розвинена, систематизована і прозора законодавчо-нормативна база щодо сприяння здоровому способу життя є потужним пропагандистським засобом збереження та зміцнення здоров'я. Завданням держави є створення умов для позитивного свідомого вибору моделі з формуванню здорового способу життя.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Здоров'я залежить від кожного з нас. Цю просту істину повинен зрозуміти кожен і не тільки підтримувати та зміцнювати, а й формувати потребу у здоровому способі життя у подальшому. Велика роль у цьому належить фізичному вихованню починаючи з дитячого садка, заняття в секціях, по видах спорту, танцями, фітнесом, туристськими походами, участю у змаганнях різних рівнів. Потрібно з школи продовжуючи у ВНЗ формувати зразки поведінки, накопичення знань та умін, потребу мотивів, визначення ціннісних орієнтацій, інтересів, уявлень, що допоможуть вибору і дотримування принципів розвитку, мотивувати себе до здорового способу життя.

Велика роль належить педагогічному колективу, самоврядуванню студентів, особистого прикладу викладачів. Ширше і глибше проводити профілактичну роботу серед молоді, особливо серед дітей та підлітків. Формування мотивованого прагнення розвивати свої можливості є важливим завданням ВНЗ. Прагнення студента до здорового способу життя слід розглядати як складову загальної культури особистості. Настав час введенню в навчальний процес нової програми, де ЗСЖ буде приділено увагу в повному обсязі

Політика формування здорового способу має забезпечувати всі необхідні компоненти: надавати інформацію та знання, практичні можливості, створенню соціально-економічних можливостей, обґрунтувати систему педагогічного контролю за фізичним станом населення, ввести екзамен по фізичному вихованню або іншу систему контролю фізичного стану молоді. Пропаганда засад здорового способу життя має проводитись цілеспрямовано та систематично за різними напрямками життєдіяльності молодої людини. Крім цього повинні створюватись консультативно-практичні центри, розробляти програми, посібники, створити умови для занять і т.п. Студенти, які займаються спортом, фітнесом, іграми походами і іншими видами рухової діяльності, згідно анкетування, більш ретельно дотримуються принципів здорового способу життя.

Список літератури:

1. Апанасенко Г.Л. Медицинская валеология / Г.Л. Апанасенко, Л.А. Попова. – Феникс, 2000. – 242 с.
2. Зайцев А.Г. Формирование здорового образа жизни молодого поколения / А.Г. Зайцев // Гигиена и санитария. – 2007. – № 6. – 56 с.
3. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – СПб.: Питер, 2009. – 352-353 с.
4. Куцевич Т.Т. Теорія і методика фізичного виховання / Т.Т. Куцевич. – К.: Олімпійська література, 2003. – Т. 2. – С. 392.
5. Присяжнюк С.І. Фізичне виховання: навч. пос. / С.І. Присяжнюк. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – С. 505.
6. Раевский Р.Т. Профессионально-прикладная физическая подготовка / Р.Т. Раевский, С.М. Канишевский. – О.: Наука и техника, 2008. – 223-224 с.
7. URL: www.educationua.net/siovs-124-1.html.

Мариненко С.И., Оноприенко О.В.
Черкаский государственный технологический университет

ФОРМИРОВАНИЕ ВЗГЛЯДОВ СТУДЕНТОВ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ НА ЗДОРОВЫЙ СПОСОБ ЖИЗНИ

Аннотация
В статье расматривается необходимость улучшения работы по формированию здорового образа жизни среди студенческой молодежи, расмотрение причины та разработка рекомендаций к их внедрению при помощи физического воспитания, спортивных игр, занятий спортом, туристических походов и других факторов.
Ключевые слова: студент, мотивация, здоровый образ жизни, физическое воспитание, спорт.

Marynenko S.I., Onopriyenko O.V.
Cherkasy State Technological University

THE FORMATION OF A OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS STUDENTS' VIEWS ON A HEALTHY LIFESTYLE

Summary
The need to improve work on the formation of a healthy lifestyle among students has been considered in this article as well as the reasons a recommendations development their implementation with the help of physical education, sport games, qoing in for sports, tourist hiking a other factors.
Keywords: student, motivation, healthy lifestyle, physical education, sport.

УДК 796/799

СТРЕС-ФАКТОРИ КУРСАНТІВ (СТУДЕНТІВ МВС) МВС УКРАЇНИ ТА МЕТОДИ ПОДОЛАННЯ ШЛЯХОМ ОРГАНІЗАЦІЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ (ТРЕНУВАННЯ)

Петренко С.П., Дищенко Д.В.
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-80

У статті представлено основні підходи до розуміння поняття «стрес». Проаналізовано теоретичні підходи щодо проблеми вивчення стресу. Охарактеризована проблема стресостійкості у навчальній діяльності курсантів МВС. Виявлені основні причини виникнення стресових ситуацій у курсантів МВС. З'ясовано симптоми виявлення стресу та стадії розвитку стресової ситуації. У статті розглядається система спеціальної фізичної підготовки курсантів МВС України. Ураховано психологічні сторони професійної діяльності майбутніх працівників поліції. Пропонується конструктивно формуючий вплив засобів спеціальної фізичної підготовки на психологічно важливі якості майбутнього правоохоронця. Надаються рекомендації щодо впровадження в навчальний процес методів формування психологічної готовності працівників МВС до виконання своїх службових обов'язків.

Ключові слова: стрес, курсанти МВС, навчальна діяльність, спеціальна фізична підготовка, екстремальна діяльність, психологічна готовність.

Постановка проблеми. Стрес є невід'ємною частиною життя сучасної людини. Завдяки йому відбувається пристосування людини до умов зовнішнього середовища, що здійснюється за рахунок універсального комплексу нейрогуморальних реакцій. Проте, сучасне розуміння теорії стресу відійшло від суто біологічного і носить міждисциплінарний характер. Відповідно для сучасної психології проблема стресу та вивчення його специфіки, ролі та наслідків для різних сфер життя людини є актуальною. Особливої уваги в цьому контексті потребує як сфера вищої освіти загалом, так і студентство зокрема. Курсанти МВС, об'єднуючи різновіковий контингент людей, яких можна диференціювати за рівнем інтелектуальних здібностей, особистісними особливостями, соціальним становищем, віковим критерієм є такою групою, яка найбільше піддається різноманітним видам стресу (емоційним, інтелектуальним, фізіологічним) [10, с. 290].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел засвідчує, що стресу і чинників його розвитку досліджували чимало психологів, фізіологів, фахівців із психології праці, інженерної психології та менеджменту. Започаткував учення і ввів термін «стрес» канадський талановитий вчений Г. Сельє. Його дослідження набуло подальшого розвитку у працях Р. Лазаруса. Згодом чинники стресу з'ясовували: Л.М. Аболін, В.А. Бодров, О.М. Валуйко, Н.Є. Водоп'янова, Р.М. Грановська, О.В. Гошкодеря, Д. Грінберг, Л. Джуелл, Л.А. Китаєв-Смик, Т. Кокс, Г. Купер, І.Д. Ладанов, Л.Є. Паніна, Р.А. Тигранян, О.Я. Чебикін, Ю.В. Щербатих та інші дослідники. Значна кількість досліджень присвячена вивченню особливостей різноманітних стресових станів (Е.І. Бистрицька, В.А. Бодров, Дж. Віткін, Л.А. Китаєв-Смик, О.С. Копіна, Н.В. Самоукіна, В.А. Татенко, О.Я. Чебикін, О.М. Черепанова, М. Борневасер, Д. Грінберг, Г. Купер, Л. Леві).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри різноманітність досліджень проблем, пов'язаних із стресом і стресовими станами, уважного ставлення дослідників вимагає питання досі не вивчених чинників розвитку стресу, зокрема у курсантів МВС, що дасть змогу регулювати рівень стресу та підвищувати працездатність та ефективність праці особового складу ОВС шляхом організації спеціальної фізичної підготовки.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є дослідження специфіки стресу та різноманітності його впливу на навчальну діяльність курсантів МВС, а також подолання стресу шляхом організації спеціальної фізичної підготовки.

Виклад основного матеріалу дослідження. На етапі професіоналізації курсантів ВВНЗ МВС обумовлена, насамперед, тим, що їх професійна діяльність є одним з напружених (у психологічному аспекті) видів соціальної діяльності і входить до групи професійно-екстремального профілю. Висока стресонасиченість правоохоронної діяльності обумовлена присутністю у її складі таких стрес-агентів, як соціальна оцінка, невизначеність, повсякденна рутина, ризик для життя та здоров'я тощо [8].

Навчальний процес курсанта МВС насичений емоційними переживаннями і протікає на тлі емоційних станів, зокрема стресу. Емоції і почуття, які актуалізуються у процесі навчання, не тільки стимулюють пізнавальну активність і регулюють навчальні дії, помітно впливають на зміст засвоєного матеріалу, повноту його розуміння і міцність запам'ятовування. У ході навчальної діяльності актуалізуються негативні предметні емоції і почуття, спрямовані на певні сторони й аспекти навчального процесу, які виступають стресфакторами навчальної діяльності й ускладнюють якість навчальної діяльності. Значним психологічним чинником чутливості курсантів МВС до дії стрес-факторів є особливості їх самосвідомості та сприйняття світу: від того, який характер носить це сприйняття – оптимістичний чи песимістичний, залежатиме міра чутливості до стресогенних чинників навчальної діяльності [11, с. 178].

Уперше поняття «стрес» було застосовано канадським біологом, лікарем Гансом Сельє

(1907-1982), який зробив висновок про існування загального адаптаційного синдрому, що забезпечує пристосування організму до умов середовища, що змінюються. При цьому стрес він розглядав як неспецифічну відповідь організму на будь-яку вимогу, що до нього ставиться. Учений приділив увагу лише біологічним і фізіологічним аспектам проблеми, тому традиційним стало розуміння стресу як фізіологічної реакції організму на дію негативних чинників, що становлять загрозу для організму. Згодом Г. Сельє обґрунтував існування двох видів стресу: дистресу (як дію негативних емоцій у ситуаціях горя, нещастя, хвороби, що знижує опірність організму до несприятливих чинників середовища, виснажує людину, заважає їй мобілізуватися) і еустресу (як дію позитивних емоцій, натхнення, творчого осяяння, кохання, коли за плечима ніби виростають крила).

Аналіз психологічного стресу потребує врахування як значущості ситуації для суб'єкта, так і його особистісних характеристик. Стрес значною мірою є продуктом способу мислення та оцінки ситуації, знання власних можливостей, ступеня навченості способам управління і стратегії поведінки в стресовій ситуації. Психологічний стрес є, перш за все, стан тривоги за життя, здоров'я, успіх, благополуччя. Стресовою може бути лише така реакція індивіда, що досягає порогових рівнів його психологічних та фізіологічних можливостей [9, с. 87].

Відмінні особливості психологічного стресу полягають у тому, що він викликається психічними стимулами, що оцінюються як загрозливі. Узагальнюючи різні погляди на природу стресу в сучасній науковій літературі, можна сказати, що термін «стрес» використовується, принаймні, в трьох значеннях. По-перше, термін стрес може визначатися, як будь-які зовнішні стимули чи події, що викликають у людини напругу або збудження. В даний час у цьому значенні частіше вживаються терміни «стресори»,«стрес-фактори». По-друге, стрес може відноситись до суб'єктивної реакції і в цьому значенні він відображає внутрішній психічний стан напруги і збудження. По-третє, стрес може бути фізичною реакцією організму на пропоновану вимогу чи шкідливий вплив. Можна виокремити чотири групи потенційно стресогенних факторів, властивих для будь-якого виду діяльності. Перша група факторів – комунікативні (особливості міжособистісних стосунків). Група інформаційних факторів пов'язана зі структурою діяльності і відображає послідовність та впорядкованість професійних операцій. Стресогенні фактори емоційного характеру поєднують фактори відповідальності, загрози для здоров'я. Фізіолого-генетичні фактори стресу включають стресори, що безпосередньо впливають на організм людини (фактор середовища, фактор ритмічності процесу праці) [12, с. 18].

Період студентства є важливим для подальшого розвитку особистості і від успішності виконання спектру завдань даного етапу залежить ефективність подальшого розвитку курсанта МВС, його професійного та особистісного становлення. Початок навчання у ВУЗі у більшості випадків припадає на 17-18 років і має ряд особливостей, які в психологічній літературі представлені як перехідний етап від підліткового віку до юнацького, що має особливе значення для виявлення специфіки цього етапу розвитку особистості. У зв'язку з цим О.В. Винославська пропонує такі напрямки дослідження особистості курсанта МВС як соціальний, психологічний та біологічний. Соціальний напрямок, діагностує особистість курсанта МВС як складову академічної та соціальної групи. Психологічний напрямок вивчає психічні процеси, стани і властивості особистості (характер, темперамент, спрямованість, здібності). Біологічний напрямок включає вивчення типу нервової діяльності, безумовних рефлексів, соматичного типу, психомоторики, фізичного стану тощо. Соціальна ситуація розвитку, яка характерна для студентського віку, дає можливість стверджувати, що даний віковий період характеризується як концептуальна соціалізація, що характеризується виробленням стійких властивостей особистості, стабілізацією усіх психічних процесів, досягненням максимуму творчих, інтелектуальних здібностей та працездатності. Варто наголосити, що особистість в юнацькому віці долає вікову кризу ідентичності, яка може носити як позитивний (формування позитивного і адекватного сприйняття власного «Я», переконань та пріоритетів) так і негативний (розвиток неадекватної самооцінки, домінування тривожності, пасивності, страху, інтровертованості, відсутність чітких життєвих перспектив) характер. Науковці виділяють ряд характеристик, які ілюструють насиченість даного періоду та його особливості. Так, Ю.О. Самарін відмітив, що у цей період молода людина здійснює вибір своєї майбутньої професійної діяльності, опановує знання, необхідні для цього, а також реалізує себе в інших сферах, відстоює індивідуальність власних переконань. Цей віковий період є основним для формування світогляду особистості і базується на отриманих знаннях, власному життєвому досвіді та їх узагальненні студентом [10, с. 291].

Студентське життя повне надзвичайних і стресогенних ситуацій, тому курсанти МВС часто відчувають стрес і нервово-психічне напруження. В основному у курсантів МВС стрес розвивається через великий потік інформації, через відсутність системної роботи в семестрі і, як правило, стрес в період сесії [1, с. 13].

Для розуміння впливу стресу на організм курсанта МВС, слід наголосити на основних характеристиках його прояву. До основних форм прояву стресу можна віднести поведінкові, емоційні, інтелектуальні та фізіологічні. Так, поведінкові прояви можна розділити на 4 групи:

1. Порушення психомоторики (зміна ритму дихання, надлишкова напруга м'язів).
2. Зміна стилю життя (зміни в режим дня, порушення сну).
3. Професійні порушення (зниження ефективності діяльності, підвищена втомлюваність).
4. Порушення соціально-ролевих функцій (зростання конфліктності та агресивності).

Емоційні прояви стресу першочергово проявляються в загальному емоційному фоні, який набуває негативного, песимістичного забарвлення. За умови тривалої дії стресу зростає рівень тривожності, зневіра у власні сили, та зниження самооцінки, що при затяжному впливі стресу може призвести до депресії. За умови такого

емоційного фону частішають прояви неадекватних емоційних реакцій (гнів, агресія, дратівливість) [10, с. 292].

Варто зазначити, що негативні емоційні стани одночасно є і передумовами виникнення та розвитку стресів. Дослідження навчальних стресів демонструє, що страх перед майбутніми проблемами провокує появу тривожності, невпевненості, відчуття безпорадності тощо. Когнітивні прояви стресу охоплюють порушення: уваги (складнощі у концентрації уваги, звуження поля уваги, підвищена здатність відволікатися від реалізації завдань), мислення (порушення логіки мислення, труднощі у прийнятті рішень, зниження творчої активності), пам'яті (труднощі у відтворенні інформації, погіршення показників оперативної пам'яті). Фізіологічні прояви стресу охоплюють майже всі системи органів організму людини і проявляються у травній, серцево-судинній та дихальній системах. До основних показників відносять підвищення частоти серцевих скорочень, зростання артеріального тиску, порушення роботи ШКТ. Порушення нормального ритму діяльності окремих органів і їх систем, а також відображення цих порушень у свідомості призводять до комплексних фізіологічних порушень (зниження імунітету, підвищеного рівня втоми, зміни маси тіла до збільшення або зменшення) [13].

Сучасна психологічна наука розмежовує поняття «фізіологічний стресс» та «психологічний стресс». Так, фізіологічний стрес – це стрес, що виникає як результат впливу зовнішніх факторів: температура, біль, голод. Психологічний стрес – стан, який виникає, коли людина сприймає ситуацію в якій перебуває як складну,загрозливу, що викликає появу таких емоцій як тривога, страх, гнів. Фізіологічний стрес може супроводжуватися психологічними змінами, а так як організм є єдиною системою і дія на одну її складову впливає на іншу. Різновидом психологічного стресу є інформаційний стрес, який пов'язаний зі стресогенними впливами складових навчального процесу та його технічних, організаційних та екологічних характеристик. Варто зауважити, що інформаційний стрес своїм джерелом може мати не тільки навчальний процес, а базуватися на особливостях діяльності курсанта МВС в інших сферах. Суттєву увагу дослідники відводять екзаменаційному стресу, як одній з основних причин, появи напруги у курсантів МВС ВНЗ.

Факторами, які призводять до його появи вважають: порушення режиму сну, підвищення інтелектуального навантаження, емоційні переживання, зменшення інтенсивності рухової активності, а також особистісні фактори такі як, наприклад, рівень тривожності. Сучасні науковці наголошують, що очікування екзамену і психологічна напруга, що пов'язана цим, проявляються у курсантів МВС у вигляді різноманітних форм: страх перед екзаменатором, переживання через очікування отримання негативної оцінки за екзамен тощо. Ці поведінкові прояви супроводжуються активними вегетативними реакціями. Безпосередньо на підсумковому контролі вони можуть проявитися у неможливості відтворити теоретичний матеріал, порушенні мовлення, читання тощо [10, с. 293].

Формування стресостійкості є запорукою психічного здоров'я людей і неодмінною умовою соціальної стабільності, прогнозованості процесів, що відбуваються в суспільстві. В студентському житті багато надзвичайних і стресогенних ситуацій, тому курсанти МВС часто відчувають стрес і нервово-психічне напруження. В основному у курсантів МВС стрес розвивається через великий потік інформації, через відсутність системної роботи в семестрі і, як правило, стрес в період сесії. Для сучасного курсанта МВС, як і для будь-якої людини взагалі, стрес не є надзвичайним явищем, а скоріше реакцією на проблеми, на нескінченний процес боротьби з повсякденними труднощами. Стрес може бути викликаний чинниками, пов'язаними з роботою і діяльністю організації або подіями в особистому житті людини. Навчальний стрес відноситься до хронічного стресу. Вчені детально розглядали зміни інтелектуальних процесів при стресі та з'ясували, що при цьому страждають усі сторони інтелектуальної діяльності, але найбільше – пам'ять, увага та мислення [9, с. 89].

Подолання стресу здійснюється за допомогою поведінкової адаптації. І.Б. Дерманова в цьому контексті пропонує розглядати такі форми поведінки, як пристосування до середовища, перетворення середовища і власне удосконалення. За Д.А. Андреєвою, адаптація до навчання у ВУЗі – це процес вироблення оптимального стилю цілеспрямованого функціонування особистості в конкретних умовах для виконання нових навчальних і практичних завдань. При цьому людина може набувати особистісних якостей, а не просто пристосовуватися до умов нового середовища. Варто зауважити, що стрес не завжди має негативне забарвлення, оскільки може мобілізувати можливості курсанта МВС для вирішення поставлених перед ним задач [3, с. 65].

Слід відзначити, що навчальний процес зі спеціальної фізичної підготовки характеризується структурою, формами організації навчання, тематичною послідовністю й використанням різних видів занять, заснований на загальних дидактичних принципах, завдяки яким досягається можливість передачі знань і вмінь фізичної культури в процесі навчальних занять, розуміння й пізнання курсантами спортивних прийомів єдиноборств, як найбільш раціональних способів досягнення цілей фізичної протидії супротивникові, передача досвіду й навичок їх надійного й дієвого застосування. Однак, з метою формування у курсантів психологічної готовності до впливу стресогенних факторів під час виконання ними у майбутньому службових завдань, на заняттях із спеціальної фізичної підготовки виникає необхідність засвоєння таких способів протидії супротивникові, застосування яких, по-перше, обумовлює непередбачуваністю ситуацій та раптових дій супротивника, по-друге, відповідають його психофізіологічним можливостям. Профілюючими видами спорту для СФП у сучасних умовах варто вважати традиційно прийняті спортивний і бойовий розділи самбо, дзюдо, елементи інших єдиноборств. Успішне використання цих прийомів багато в чому визначає результат двобою із супротивником [2, с. 4].

Під час навчально-тренувальних занять з СФП у курсантів МВС формуються наступні психологічні якості [4, с. 148]:

1. Розвиваються когнітивні здібності правоохоронця. Ефективними засобами розвитку мислення в процесі спеціальної фізичної підготовки є використання елементів тактичної підготовки; широке використання в тренувальних заняттях спортивної гри та єдиноборств; використання в навчально-тренувальному процесі певної системи педагогічних впливів, спеціально спрямованих на формування й розвиток цієї якості. Вправи для розвитку оперативного мислення: виконання різних тактичних завдань з елементами боротьби, естафети з вирішенням раптово виникаючих алгоритмічних та евристичних завдань (ігрові естафети з подоланням перешкод, естафети з веденням м'яча або перенесенням предметів), подолання незнайомої смуги перешкод з урахуванням часу, спортивна гра змагального характеру, спортивна боротьба, швидкісна стрільба з пістолета.

2. Розвивається увага. Увага й окремі її характеристики в професійній діяльності курсантів МВСмають деяку специфічність у своєму прояві, що вимагає під час їх формування й вдосконалення використання різних педагогічних засобів та методів. Обсяг і розподіл уваги розвиваються під час формування здатності людини виконувати одночасно декілька дій. У процесі тренування використовуються спеціальні вправи, близькі за своєю психофізичною структурою до професійних дій, що виконуються в службовій практиці. У процесі вдосконалення цієї якості уваги поступово збільшується кількість об'єктів та явищ, що одночасно сприймаються, швидкості їх диференціювання за певними ознаками, оцінка просторових і тимчасових характеристик об'єктів, що спостерігаються, швидкості їх сприйняття й оцінки та ін. Переключення уваги розвивається в процесі фізичної підготовки декількома шляхами: вправами з переключання уваги з об'єкта на об'єкт, з попереднім освоєнням техніки й послідовності переключання; вправами у виділенні більш важливих об'єктів із загального числа тих, що спостерігаються; вправами з швидким переключенням уваги з об'єкта на об'єкт у довільному порядку. Концентрація уваги розвивається шляхом використання спеціальних вправ, що формують здібність до довільного (вольового) зосередження на певній діяльності або об'єкті. Стійкість уваги розвивається в процесі вдосконалення вольових рис і забезпечується попереднім створенням психофізичної бази для вияву стійкої уваги, зокрема витривалості окорухового апарату, загальної та спеціальної працездатності та ін. Основними засобами фізичного виховання на початковому етапі розвитку цих властивостей уваги являються різні стройові й гімнастичні вправи, що виконуються поодинці або групою [4, с. 149].

Універсальним й ефективним засобом комплексного розвитку уваги є тренувальний поєдинок з боротьби та спортивні ігри з м'ячем. Це пояснюється тим, що успішність дій в них можлива тільки за наявності високого рівня вияву різних властивостей уваги, а емоційна сторона єдиноборства якраз й підтримує належний рівень мобілізації цих можливостей у курсантів. Вправи для розвитку переключання уваги: виконання комплексів вільних гімнастичних вправ; швидка зміна різних тактичних дій в тренувальній спортивній грі; зміна прийомів в боротьбі самбо, дзюдо тощо. Вправи для розвитку концентрації уваги: виконання основних вправ із різних видів спорту з акцентуванням уваги на технічно правильне виконання одного елемента дії. Вправи для розвитку стійкості уваги: тривалий повільний біг; тривала двостороння спортивна гра, тренувальний поєдинок з боротьби.

3. Розвиваються вольові якості курсантів МВС. Методичною основою вольової підготовки є система впливів, спрямованих на виховання конкретних вольових проявів особистості, накопичення досвіду вольової поведінки, створення функціональної, психофізичної та морфологічної бази для вольових проявів у професійній діяльності майбутнього працівника ОВС [4, с. 150].

Основними засобами для вирішення цих завдань є спеціальні психофізичні вправи й види спорту, що вимагають подолання адекватних (за психофізіологічним впливом) труднощів. Розвиток ініціативності як вольової якості під час занять фізичними вправами й спортом здійснюється головним чином за рахунок накопичення досвіду ініціативної поведінки. Для досягнення цієї мети найбільш дійовими є наступні засоби й прийоми:

- виконання на тренувальних заняттях спеціальних фізичних вправ, вибраних з особистої ініціативи із числа багатьох інших;
- самостійне проведення початкового етапу занять з групою; змагання з іншими курсантами на оптимальність вирішення рухового завдання;
- самостійний вибір тактичного плану виконання вправи на змаганнях, під час здачі контрольних нормативів;
- організація з особистої ініціативи фізкультурних і спортивних заходів у групі;
- спортивна гра;
- єдиноборства; естафети; участь у змагання з особистої ініціативи.

Формуванню сміливості і рішучості цих якостей найбільшою мірою сприяють фізичні вправи, що містять елементи певного ризику і вимагають подолання почуття страху та невпевненості. Вправи для розвитку сміливості і рішучості: стрибки через перешкоди й гімнастичні снаряди, акробатичні вправи, прийоми страхування і самострахування, спортивний поєдинок із більш сильним противником.

Ефективним засобом розвитку вольової стійкості під час фізичного виховання є вправи, які містять елементи подолання значних зовнішніх та внутрішніх труднощів, виконуються у великому обсязі, вимагають значного нервового напруження. Під час розвитку стійкості доцільно використати наступні методи: поступове збільшення фізичного навантаження; тренування в групі з сильними партнерами; змагальний метод, що вносить у тренування емоційний чинник [2, с. 5].

У процесі розвитку стійкості необхідно орієнтуватися не тільки на вольове зусилля, але і психофізичну базу для її реалізації. У цьому випадку необхідно суворо дотримуватися принципу поступовості в ускладненні фізичних вправ й адекватності їх психофізіологічним можливостям організму. Вправи для розвитку стійкості: повільний тривалий біг, подолання спеціальних смуг перешкод, боротьба з більш сильним противником [7, с. 6].

4. Формується емоційна стійкість. У процесі спеціальної фізичної підготовки розвиток емоційної стійкості забезпечується шляхом: – отримання досвіду вольової поведінки в умовах емоційної напруженості, вдосконалення психофізіологічних процесів адаптації до стрес-чинників; – відпрацювання навичок та умінь до самостійної регуляції емоційної напруженості. Для вирішення першого завдання найбільш ефективними засобами є вправи, що моделюють різні стресові ситуації й вимагають мобілізації всіх сил у курсанта для ефективного виконання поставленого рухового завдання у певних умовах. Вирішення другого завдання здійснюється шляхом контролю й регуляції напруженості мімічних м'язів,скелетних м'язів, виконання спеціальних дихальних вправ, відвернення від негативних емоцій з використанням самонавіювання й самопереконання.

Вправи, спрямовані на придбання досвіду вольової поведінки в умовах емоційної напруженості: легкоатлетичні естафети; виконання гімнастичних вправ; подолання смуг перешкод; спортивні ігри (баскетбол, волейбол, футбол); крос зі стрільбою (службовий біатлон); проведення спортивних змагань з боротьби самбо, дзюдо [2, с. 5].

5. Набувається досвід як дій, так і психологічного стану під час стресової ситуації. Штучне створення умов, які імітують реальні екстремальні ситуації в певній мірі відповідають інтересам виховання необхідних психологічних якостей. Дії, які відпрацьовуються в цих умовах, в основному заздалегідь обумовлені [5]. Основна ціль відпрацювання полягає в тому, щоб досягти злагодженості й послідовного виконання. Тому високого психологічного напруження при такому відпрацюванні прикладних дій частіше за все не буває. При вивченні прийомів нападу й захисту необхідно поступово готувати тіло й психіку працівника за допомогою учбово-навчальних поєдинків. Зміст учбово-тренувальних поєдинків полягає в наступному: проводити учбові поєдинки після вивчення конкретного прийому, наприклад, кидка через стегно; у таких поєдинках дозволяється використовувати тільки ті прийоми, що були вивчені раніше, при цьому після кожного поєдинку необхідно змінювати партнерів. Такий підхід дозволяє розвивати рішучість, сміливість, швидкісні якості, спеціальну витривалість, закріплює навички застосування прийомів, як атакуючих, так і захисних; створює відчуття реальності самого поєдинку, при цьому не втрачаючи контролю за своїми діями. комплексі формують психологічну готовність майбутніх працівників поліції до стресових факторів.

Профілюючими видами спорту для спеціальної фізичної підготовки в системі ОВС України у сучасних умовах варто вважати традиційно прийняті спортивний і бойовий розділи самбо, дзюдо, елементи спортивних ігор (футбол, баскетбол, волейбол) та легкої атлетики [2, с. 6].

Висновки з даного дослідження і перспективи. Курсанти МВС в майбутньому будуть піддаватися стресам в процесі виконання службових обовязків, їхня робота пов'язана з багатоваріантністю професійних завдань та їх інтелектуальною й емоційною насиченістю. Їх діяльності притаманні специфічні фактори, що деструктивно впливають на психологічний стан особистості: дефіцит часу для прийняття рішення та його реалізації, вплив на особистість особливо сильних стресогенних подразників, домінування негативних емоцій при недоліку позитивних, підвищена відповідальність та необхідність невідкладного застосування заходів. Серед особистісних якостей, від яких залежить рівень і успіх діяльності майбутнього працівника ОВС, особливе значення має психологічна готовність до впливу стресогенних факторів. Заняття із спеціальної фізичної підготовки, яка є обов'язковою навчальною дисципліною серед вищих навчальних закладів України системи МВС, здійснюють вплив на такі професійно-важливі психологічні якості, необхідні для професійної діяльності працівників поліції: оперативне мислення, увагу та спостережливість, вольові якості (ініціативність, сміливість, рішучість, відповідальність), емоційну стійкість. Тут важливо виховувати стресостійкість. Стресостійкість особистості курсанта МВС розглядається як структурно-функціональна, динамічна, інтегративна властивість особистості, результат трансактного процесу зіткнення індивіда зі стресогенним фактором, що охоплює когнітивну репрезентацію, об'єктивну характеристику ситуації та вимоги до особистості. Стресостійкість у контексті індивідуальної здатності організму допомагає зберігати нормальну працездатність, необхідний ступінь адаптації до впливу екстремальних факторів середовища і професійної діяльності як збереження здатності до соціальної адаптації, значущих міжособистісних зв'язків, забезпечення успішної самореалізації, досягнення життєвих цілей, збереження адаптивного потенціалу працездатності, здоров'я.

Подальшими дослідженнями маємо намір емпірично виявити чинники розвитку стресу укурсантів МВС, перевірити існування взаємозв'язків чинників стресу і суб'єктивної задоволеності навчанням на факультеті.

Список літератури:

1. Аймедов К.В. Вплив психічного стану людини на реактивність імунної системи / К.В. Аймедов, О.В. Кривоногова, К.Л. Михайлова, Д.О. Потокуєв // Вісник морської медицини. – 2013. – № 3. – С. 13-17.
2. Алєксєєнко А.О. Організація фізичної підготовки в ОВС України: психологічний аспект / А.О. Алєксєєнко // Проблеми фізичного виховання і спорту. – 2010. – № 6. – С. 3-6.
3. Андреева Д.А. О понятии адаптации / Д.А. Андреева // Человек и общество. – Л., 1983. – С. 64-67.
4. Ануфрієв М.І. Основи спеціальної фізичної підготовки працівників органів внутрішніх справ: Навч. посібник / М.І. Ануфрієв, С.Є. Бутов, О.Ф. Гіда, С.М. Решко. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. – 338 с.
5. Гринберг Дж. Управление стрессом. – СПб.: Питер, 2004. – С. 53-57.
6. Журавель О.В. Методичні матеріали з фізичної підготовки для позаштатних інструкторів підрозділів органів внутрішніх справ / О.В. Журавель. – К.: РВЦ КНУВС, 2008. – 46 с.
7. Закорко І.П. Спеціальна фізична підготовка у вищих навчальних закладах МВС України з урахуванням індивідуальних особливостей моторики курсантів : автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту: 24.00.02 / І.П. Закорко. – К., 2001. – 20 с.

8. Кім К.В. Аналіз результатів емпіричного дослідження стійкості до стресу у курсантів – майбутніх правоохоронців / К.В. Кім // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2009. – Вип. 1. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2009_1_10.
9. Куліш О.В. Особливості формування стресостійкості у студентів-психологів / О.В. Куліш // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка. Серія: психологічні науки. – № 126. – 2015. – С. 87-91.
10. Федорова Я.В. Стрес та його роль в навчальній діяльності студента / Я.В. Федорова // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія. – 2013. – Вип. 39(4). – С. 290-294.
11. Фоменко К.І. Атрибутивні особливості чутливості студентів до стресових ситуацій у навчальній діяльності / К.І. Фоменко, О.І. Кузнецов // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія : Психологічні науки. – 2014. – Вип. 2.12. – С. 178-183.
12. Циганчук Т.В. Динаміка переживання стресу студентами 1-4 курсів ВНЗ / Т.В. Циганчук // Збірник наукових праць інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПНУ. – К.: Книга, 2010. – 360 с.
13. Щербатых Ю.В. Психология стресса и методы коррекции / Ю.В. Щербатых / 2-е изд. – СПб.: Питер, 2012. – 256 с.

Петренко С.П., Дищенко Д.В.
Днепропетровский государственный университет внутренних дел

СТРЕСС-ФАКТОРЫ КУРСАНТОВ (СТУДЕНТОВ МВД) МВД УКРАИНЫ И МЕТОДЫ ПРЕОДОЛЕНИЯ ПУТЕМ ОРГАНИЗАЦИИ СПЕЦИАЛЬНОЙ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ

Аннотация
В статье представлены основные подходы к пониманию понятия «стресс». Проанализированы теоретические подходы к проблеме изучения стресса. Охарактеризована проблема стрессоустойчивости в учебной деятельности курсантов МВД. Выявлены основные причины возникновения стрессовых ситуаций у курсантов МВД. Выяснено симптомы выявления стресса и стадии развития стрессовой ситуации. В статье рассматривается система специальной физической подготовки курсантов МВД Украины. Учтены психологические стороны профессиональной деятельности будущих сотрудников полиции. Предлагается конструктивно формирующее влияние средств специальной физической подготовки на психологически важные качества будущего правоохранителя. Даются рекомендации по внедрению в учебный процесс методов формирования психологической готовности сотрудников МВД к исполнению своих служебных обязанностей.
Ключевые слова: стресс, курсанты МВД, учебная деятельность, специальная физическая подготовка, экстремальная деятельность, психологическая готовность.

Petrenko S.P., Dischchenko D.V.
Dnipropetrovsk State University of the Interior

STRESS FACTORS OF KURSANTS (STUDENTS OF THE MIA) OF THE MIA OF UKRAINE AND METHODS OF SUBMISSION BY THE ORGANIZATION OF SPECIAL PHYSICAL TRAINING (TRAINING)

Summary
The article presents the main approaches to understanding the concept of "stress". The theoretical approaches concerning the problem of study of stress are analyzed. The problem of stress resistance in the training of cadets of the Ministry of Internal Affairs is described. The main causes of the emergence of stress situations in the Ministry of Internal Affairs cadets were revealed. The symptoms of stress detection and the stage of development of a stressful situation are revealed. The article deals with the system of special physical training of cadets of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Psychological aspects of the professional activities of future police officers are taken into account. The constructive influence of means of special physical training on the psychologically important qualities of the future law-enforcement officer is offered. Recommendations for implementation of methods of formation of psychological readiness of employees of the Ministry of Internal Affairs for the performance of their official duties in the educational process are given.
Keywords: stress, cadets of the Ministry of Internal Affairs, educational activity, special physical training, extreme activity, psychological readiness.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 008+81.11

ЛІТЕРАТУРНІ ТВОРИ XVII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ. ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НОВІТНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Лисинюк М.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-81

У статті звернено увагу на необхідність дослідження культурницької репрезентації української мови, як форми буття культури, на певних етапах її розвитку. Незважаючи на проведену науковцями з різних галузей знання роботу з вивчення української літературної мови, комплексне культурологічне дослідження внеску представників письменництва у становлення української літературної мови у XVII – першій половині XIX ст. відсутнє. Відзначено, що до нашого часу збереглося небагато давніх художніх творів, написаних українською мовою, головним чином через їх рукописний характер. Ранні українські тексти – це твори красного письменства, серед них немає жодного прозового тексту ділового, публіцистичного, релігійного, наукового чи філософського характеру. Виразним свідченням творення нової української літератури є творчість письменників першої половини XIX ст., які створили літературу, основу якої становила народна мова.
Ключові слова: художня література, новітня українська літературна мова, інтермедії, травестії.

Постановка проблеми. Дослідження культурницької репрезентації мови на певних етапах її розвитку становить один із принципових аспектів її історії мови, адже пізнання минулого є одним із способів об'єктивного оцінювання теперішніх соціокультурних явищ і прогнозування майбутнього. Вирішення фундаментальних проблем, пов'язаних з мовно-культурними процесами, у тому числі й з'ясування особливостей формування новітньої української літературної мови, передбачає дослідження мовно-культурних засад суспільства з використанням культурологічного підходу до вивчення мови як форми буття культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній культурології дедалі зростає зацікавлення комплексною проблематикою дослідження української літературної мови нового періоду. Від початку 1990-х рр. з'явилося чимало публікацій, в яких висвітлюється роль чинників соціокультурного характеру у розвитку української літературної мови у XVII – на початку XIX ст., а також взаємини української мови з іншими слов'янськими та неслов'янськими мовами (С. Вакуленко, В. Ґрещук, Г. Мацюк, С. Семчинський, О. Ткаченко, М. Феллер та ін.). У працях Б. Ажнюка, Л. Масенко, О. Стишова, Л. Струганець, Г. Яворської функціонування української літературної мови розглядається у зв'язку з процесами загальної демократизації життя суспільства, активного об-говорення проблем, пов'язаних з набуттям українською мовою статусу державної та умовами її реальної присутності в інформаційному просторі України. Проблемі хронологічного поділу історії української літературної мови на певні періоди присвячені праці О. Горбача, Г. Левченка, А. Москаленка, Ю. Шевельова та ін.

Безпосередньо культурологічний етап дослідження мови пов'язаний з іменем І. Гердера, який розглядав мову як форму існування культури і джерело культурної спадкоємності. Таким чином, за останні роки науковцями з різних галузей знання проведена велика робота з вивчення мови загалом та української літературної мови зокрема.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим недостатньо розроблене питання внеску представників письменництва у становлення української літературної мови у XVII – першій половині XIX ст.

Формулювання цілей статті. Виходячи з актуальності цієї проблеми та її слабкої розробленості, метою статті є з'ясування внеску представників письменництва у становлення української літературної мови у XVII – першій половині XIX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. До нашого часу збереглося небагато давніх художніх творів, написаних українською мовою, головним чином через їх рукописний характер. Серед них: дві інтермедії львівського латинського священика Я. Ґаватовича, «зложені українсько-руською мовою, розуміється, латинськими буквами» [20] і вставлені до польської трагедії про смерть Івана Хрестителя (1619 р.); драматичний твір українською мовою «Tragedia ruska», надрукований латинським шрифтом у раківській аріанській друкарні Себастіяна Стернацького (не пізніше 1618-1619 рр.) [26]; пісня про козака і Кулину, надрукована у брошурі «Sejm walny domowy» краківського міщанина і сатирика Я. Дзвоновського [20] (1625 р., але вперше надрукована в брошурі «Mięsopust albo tragikomedya na dni mięsopustne» у 1622 р.); частина українського тексту в інтермедії, доданої до польської драми з кінця XVII ст. про Бориса і Гліба [1; 2]; вертепна драма (найстарший текст – «волинський» – виник, на думку І. Франка, приблизно наприкінці XVII ст. або на початку XVIII ст. [21, с. 96; 3, с. 249); «Інтермедия на три персонѢ: баба, дѢд и чорт», що йшла за декламацією 1719 р. на Великдень; десять інтермедій українського вченого і письменника М. Довгалевського, доданих до його драм «Комическое действіе» (поставленої в Києво-

Могилянській академії у 1736 р.) та «Власнотворній образь человіколюбія Божія» (1737 р.); інтермедії педагога і богослова Г. Кониського в його драмі «Воскресеніе мертвыхь» (40-ві рр. XVIII ст.); текст «Козака Мамая» (напівфолкльорний); різдвяні й великодні вірші; сатиричні вірші «Сатира на слобожан» (за П. Житецьким, приблизно 1765-1785 рр. [9], виявлений у глухівському архіві), «Вірша про Кирика» [9], «Доказательства Хама Данилея Кукси потомственні» [15] (друга половина XVIII ст.); «Вергілієві пастухи» (перед 1794 р., вважається втраченим) українця, члена гуртка автономістів О. Лобисевича та ін.

Найбільшу кількість із давніх українських художніх творів становлять інтермедії – їх більше 40 [5]. Як драматургічний жанр вони виникли в зв'язку з розвитком інтермедій у стародавній польській драматургії, де в свою чергу позначився вплив побутової західноєвропейської драми, створеної на комічні і сатиричні сюжети, – французьких фарсів, німецьких фастнахтшпілів, англійських інтерлюдій, італійської комедіа дель арте. Але за своїм змістом українська інтермедія є насамперед породженням тогочасного життя; вона широко використовувала мотиви і сюжети української народної поетичної творчості, а також матеріал популярної книжної анекдотичної і сатиричної літератури [5]. Мова українських інтермедій XVII–XVIII ст., «незважаючи на ряд яскравих діалектизмів, є вже певною мірою унормована літературна мова, яка склалася на живій народній основі і відзначалася рядом рис, властивих справжній художній мові» [11, с. 99].

Той факт, що написані вони українською мовою – це результат настанов «піїтиків» XVII–XVIII ст., які радили комедію, як низький жанр, писати «низькою», «простою», «селянською» мовою. Саме так на той час сприймалася українська мова – як «проста». Тому, вважається, що автори інтермедій і травестій Я. Ґаватович, М, Довгалевський, Г. Кониський, П. Лобисевич та інші користувалися українською мовою як такою, що була для них звичною через їхнє походженням. Однак, варто відзначити, що, приміром, О. Лобисевич, «який злив у собі старі традиції Гетьманщини з новими культурними течіями, – явище тим замітніше, що таке злиття характеризує взагалі початки другого українського відродження наприкінці XVIII і на початку XIX ст.» [12, с. 68], у листі до архієпископа Мстиславського, Оршанського і Могильовського Георгія (Г. Кониського) запевняв, що почав писати українською мовою свідомо «для чести нации, матери нашей всегда у себя природою и ученостью великих людей имевших», і зауважував, що «запах думок», висловлених рідною мовою, «есть найсладчайший» [6]. Як один з активних учасників гуртка автономістів, О. Лобисевич у своєму творі втілив політичні думки, мрії і прагнення тогочасного українського громадянства.

Суто гумористичними були й поетичні твори І. Некрашевича – діалоги «Исповедь» (1789 р.), «Ярмарок» (1790 р.) і драматична сцена «Супплика, або замысль на попа» (1798). У жанрі епістоли віршованої написані його ж листи до гнідинського священика І. Филиповича: «Лист писаний до гнідинського священика Івана Филиповича і до його сина Петра, і до дячка Степана Криницького», «Письмо, писанеє к гнідинському священику Іоанну Филиповичу во время його іменин» (один з датою 1791 р., другий без дати).

Згадані твори відносяться до так званого «низового бароко» в українській літературі XVIII ст. [16], в якому виявилися риси ренесансного вільнодумства, барокової химерності і народної сміхової культури. Комізм у них досягається за рахунок невідповідності форми та змісту: їхній зміст – це звичайні побутові явища, а форма – високий книжний стиль [25]. Як бурлескно-травестійні, гумористично-сатиричні, інтермедійні, пародійні, ці твори стали відображенням «живого» життя й поширилися серед широких мас, це була своєрідна масова культура того часу. Проте варто зазначити, що в своєму культурному мововжиткові українською мовою письменники не користувалися. Показово, що вони навіть заголовки та авторські ремарки в своїх українських творах писали не українською мовою. Так, І. Некрашевич назвав свій твір «Исповедь – а не «Сповідь», а назви дієвих осіб у цьому творі – «исповѣдующийся человѣкъ», а не «людина, яка сповідається», «женщина», а не «жінка», «дѣвица», а не «дівчина» і т. д. Навіть свій жартівливий лист «Отець Іван, Петро й Степан з своїми жінками» він озаглавив так: «Письмо, писанное къ Гнѣдинскому священнику Іоану Фѣлѣповичу и къ его сыну Петру, и къ дьячку Стефану Криницкому». Ще характерніше те, що ці письменники не користувались українською мовою у приватному листуванні, написанні «діяріушів», «протоколів», «дневников» тощо, тобто там, де не могло бути примусової русифікації. Можна лише припустити, що вони були під впливом нової чужонаціональної літературної мови – російської.

Значною популярністю користувалися пісні козачого отамана А. Головатого «Ой, Боже наш, Боже милостивий» (збереглася у рукописі кінця XVIII ст. й була надрукована у журналі «Киевская старина» у 1883 р.) та «Ой годі нам журитися» (уперше надрукована у журналі «Новые ежемесячные сочинения» у листопаді 1792 р.; перший український друкований твір). У цих піснях одного із засновників Чорноморського козацького війська йдеться про сподівання запорожців одержати «вільні землі» між Дністром і Бугом та про переселення запорожців на Кубань. Ці твори є виявом вірнопідданських мотивів, славнослів'я на адресу Катерини II та її фаворита Г. Потьомкіна – тогочасної козацької свідомості, вони подають «портрет» українських козаків після ліквідації Запорозької Січі [10]. Пісні А. Головатого стали ніби «індикатором» занепаду українського козацтва, нащадки яких готові були й надалі служити російському самодержавству, про що свідчить історія кубанських козаків.

Таким чином, у працях українського письменства (крім згаданих, це твори Митрофана Довгалевського, Григорія Сковороди, Івана Вишенського та ін., написані мовою, близькою до розмовної простонародної) вже було представлене живе народне слово, хай навіть і не повною мірою, оскільки тогочасне «українське письменство не було народним, бо не прийняло ще до себе найпотрібнішого для всякого щиронародного письменства елементу – народної мови, а коли й приймало,

то спорадично і не додержувалось твердо й непорушно» [7, с. 216]. Невипадково становлення фонетико-морфологічних норм у новій українській мові супроводжувалось закріпленням у ній народної вимови, причому не лише в народно-літературних і книжно-українських, а й у слов'яноруських текстах, що дає підставу говорити про спільну фонетичну основу старої і нової української літературної мови XVIII ст. [13, с. 124].

Українською книжною, народною або близькою до народної мови писали у XVII–XVIII ст. козак Харківського полку Семен Климовський (автор пісні «Їхав козак за Дунай»), український православний і літературний діяч Лазар Баранович (автор суспільно-політичних віршів), ігумен Преображенського монастиря поблизу Харкова Онуфрій (автор рукописного збірника «О пріроженю человѢчєском, под которою планетою знамен небесных родится всяк человек, важностю и комплексіями и обичаєм здек описано єсть…», складеного між 1696-1699 рр. [19, с. 230]), поет Климентій Зіновіїв (автор віршів і збирач українських приказок і прислів'їв), поет Захар Дзюбаревич (між 1728-1730 рр. склав рукописний збірник пісень, до якого ввійшли твори інших авторів і власні духовні й ліричні вірші, псальма «Приближися конец света»), просвітитель і збирач народної творчості Стефан Петрушевич (автор драматичних творів українською і польською мовами) та ін. Деякі з них писали українською й польською мовами, як, наприклад письменник, культурно-освітній і церковний діяч Іоаникій Галятовський – автор збірок проповідей, оповідань-чудес, оповідань-легенд, теологічного трактату «Души людей умерлыхъ» (Чернігів, 1687) та ряду полеміко-богословських трактатів публіцистичного характеру, або українсько-польський поет і перекладач Мартин Пашковський – автор численних польськомовних поетичних книг. Мовою, дуже близькою до народної української, користувався Антоній Радивиловський – у 1676 і 1688 рр. видав два збірники власних проповідей.

У XVII–XVIII ст. було також багато анонімних поетів, які залишилися невідомими, але які у своїх творах співчували народові, поневоленому іноземними панами, і писали народною українською мовою. Тогочасні «світські пісні» створювалися за зразками народних пісень, із яких пізніше розвинулися українські романси. Слід відзначити й таких письменників, авторство яких є здогадним або їхні твори не збереглися. Це Маруся Чураївна, яка, як вважають, написала пісню «Ой не ходи, Грицю, та на вечерниці», гетьман І. Мазепа як автор віршів «Всі покою щиро прагнуть» та «Бідна моя головонько», Я. Семержинський з його «Піснею світовою» [17] та ін.

Загалом усі ранні українські тексти – це твори красного письменства, серед них немає жодного прозового тексту ділового, публіцистичного, релігійного, наукового чи філософського характеру. Використовувані авторами жанри – інтермедія та близька до неї вертепна драма, різдвяні та великодні вірші, літературна пісня, жартівлива віршована епістола, травестія – описували, в основному, побут простого українського народу – селян, міщан, козаків, нижчого духівництва, разом із їхніми життєвими «супутниками» – жидами, ляхами, циганами, москалями тощо. Ця обмеженість була подолана наступними поколіннями талановитих українських письменників і поетів, які своєю творчістю зробили істотний внесок у створення української літературної мови як всеосяжне знаряддя культурного життя українського народу.

Виразним свідченням творення нової української літератури є творчість Івана Котляревського, який не просто відтворив багатство розмовної мови і привернув увагу до художньо-естетичної цінності мовної культури українців, а відновив українську літературну мову в друкованому творі. На відміну від попередників, І. Котляревський не лише продовжив розпочатий ними процес «входження» народної мови в літературу, а й закріпив в ній народну мову як основу літературної мови. Щоправда, в мовознавчій літературі побутує й інша думка, згідно з якою, в «Енеїді» немає нічого нового, – вона лише висвітлила те, що було актуальним для XVIII ст., а в XX ст. взагалі стало банальним й анахронічним, відтак початок нової літератури логічно пов'язувати не з творчістю І. Котляревського, а з цілим комплексом явищ і симптомів, які йдуть від письменницького чи взагалі освіченого колективу [18, с. 5]. Натомість український і американський літературознавець Г. Грабович наголошує на тому, що кожному, хто досліджує творчість І. Котляревського, необхідно переосмислити добу, тобто переоцінити і фактаж, і формули пізнання, по-новому подивитися на ширший контекст українсько-російських взаємин того періоду [4, с. 65]. Сам же стиль письменника Г. Грабович визначає як такий, що «відмежовує новітню українську літературу від попереднього етапу» [4, с. 65].

Безперечно, І. Котляревський заклав основи для розвитку нової літератури і літературної мови, використовуючи в своїх творах елементи народності і фольклору [23, с. 132], але, разом з тим, він не відкидав і традиційних церковнослов'янських книжних елементів, які в якісно новому вигляді ввійшли до літературної мови. Народну мову письменник використовував однобічно, добираючи її загальні та усталені елементи за законами бурлескного стилю, старими традиціями використання народної мови. Його твори, написані одним із основних середньо-наддніпрянських говорів, сприяли закріпленню норм цих говорів у новій українській літературній мові. Про це свого часу писав П. Житецький, наголошуючи на тому, що фонетична система «Енеїди» І. Котляревського відображає ті риси, які в згодом сформувалися як фонетична норма нової української літературної мови [8, с. 114]. Більше того, «Енеїда» започаткувала нову українську лексикографію доданим до поеми словничком, в якому витлумачується понад тисяча слів. Мова поеми є своєрідним синтезом полтавських говорів, літературної мови попередніх століть, а також інших українських діалектів, зокрема чернігівських, що було цілком природним для сучасних І. Котляревському соціокультурних умов. Завдяки такому лексичному різноманіттю мова «Енеїди» постає як літературна, культурна. Отже «Енеїда» є першим літературним твором, який виразно продемонстрував лексичне та фразеологічне багатство української мови. І. Котляревський фактично творчо розвинув і збагатив попередні

мовні традиції, пов'язав їх із фольклорною традицією і зробив загальним надбанням [14, с. 29]. Його поема стала джерелом стилю для творчості Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, П. Куліша та інших українських письменників.

Використовуючи творчі методи І. Котляревського, П. Гулак-Артемовський започаткував українську прозову мову, збагативши її новими жанрами – посланнями, романтичною баладою, байкою, віршованими переспівами псалмів. У своїй творчості він відмежував народну українську мову від чужої їй російської. Збагатив українську літературну мову й Г. Квітка-Основ'яненко, закріпивши в ній окремі фонетичні і морфологічні норми, що дотепер залишаються невід'ємними ознаками української мови. В його повістях й оповіданнях українська літературна мова збагачувалася, шліфувалася, удосконалювалась, позбувалась колишньої однобічності.

Мовна діяльність українських романтиків першої половини XIX ст. (П. Куліш, Т. Шевченко, М. Костомаров та ін.), які своєю творчістю охопили всі існуючі на той час літературні жанри, характеризується прагненням синтезувати в українській літературній мові всі говори народної мови, зокрема східні і західні. Наприклад, М. Максимович, як представник харківського осередку романтиків, радив західноукраїнським письменникам (М. Шашкевич, О. Духнович та ін.) вивчати мову наддніпрянських пісень, а наддніпрянським романтикам, які намагалися реалізувати ідею всеукраїнства в своєму мовотворенні, відповідно, західноукраїнських. Принагідно слід відзначити, що тривалий час західноукраїнські впливи на українську мову були незначними – «Русалка Дністровая» (перший західноукраїнський альманах народною мовою) – єдиний тоді вияв романтичного підходу до мови в Галичині, залишалася майже невідомою на схід від Збруча. Галичина, на думку історика української літератури Ю. Шевельова, могла впливати на загальноукраїнську літературну мову лише тому, що західноукраїнський варіант української мови виявився наближеним до великоукраїнської [24, с. 158]. Але романтики виходили з припущення про рівноцінність мовних елементів різного типу в процесах творення літературної мови, намагаючись, зокрема, вводити до літературної мови різнодіалектні елементи, що фактично не сприяло граматичному нормуванню української мови. Ставлячи перед собою здійснення широких жанрових і стилістичних завдань, у своїй творчості вони не обмежувалися українською розмовною мовою і мовою українського фольклору, переважно пісенного. Вперше в історії української літературної мови вони започаткували семантичне переосмислення старого лексичного запасу і творення нових слів [22, с. 89], яке, однак, не задовольняло повною мірою шукання письменників. Саме тому, наприклад, М. Костомаров для створення «високого стилю» у своїх історичних творах («Мазепа», «Переяславська ніч» та ін.) вживав українські архаїзми і церковнослов'янізми. Таким чином, поети-романтики суттєво збагатили українську мову словами культурного вжитку, створили нові літературні жанри – баладу, ліричну пісню тощо, продовжили здобутки попередників у мовотворенні.

Висновки з даного дослідження. Отже в першій половині XIX ст. вже була створена література, основу якої становила народна мова. Мова творів тогочасних письменників і поетів істотно залежала від рідного їм діалекту. Наприклад, І. Котляревський відтворював переважно полтавську говірку, П. Гулак-Артемовський – середньо-київську, Є. Гребінка – пирятинську. Це свідчить про переважно «регіональне забарвлення» внеску письменників початку XIX ст. у формування української літературної мови на живій народній основі. Однак творчість Т. Шевченка вирізняється з-поміж інших, оскільки видатний поет був переконаний, що письменник повинен добирати із словникової скарбниці живої української мови зрозумілі всім слов'янам елементи. Творам Т. Шевченка властиві синтетичність і неподільність мови, поет по-новому використав архаїзми, слов'янізми, засоби художнього вислову, говіркові елементи різних українських діалектів – південно-східних, північних, південно-західних й усталених у художній практиці полтавсько-харківських.

Перспективною подальшого дослідження є аналіз внеску закладів освіти, що діяли на території України у XVII – першій половині XIX ст., в становлення новітньої української літературної мови.

Список літератури:

1. Бугославський С. Україно-руські пам'ятки XI–XVIII ст. про князів Бориса та Гліба. (Розвідка й тексти). Київ: З друкарні Всеукраїнської академії наук. 1928. XXXIII + 206 + II с.
2. Возняк М. Початки української комедії: (1619-1819). 2-е вид. New York: Говерля, 1955. 251 с.
3. Возняк М.С. Історія української літератури. У двох книгах : навчальне вид. 2-е вид., виправ. Львів: Світ, 1994. Кн. друга. 560 с.
4. Грабович Г. Семантика Котляревщини // Сучасність. 1995. № 5. С. 65-73.
5. Гудзій М. Українські інтермедії XVII–XVIII ст. URL: http://litopys.org.ua/ukrinter/int02.htm.
6. Дзира Я.І. Лобисевич Опанас Кирилович // Енциклопедія історії України: Т. 6 : Ла-Мі / редкол. : В.А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України ; Інститут історії України. Київ: Наук. думка, 2009. 790 с.
7. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ: Femina, 1995. 685 с.
8. Житецький П. Энеида Котляревского и древнейший списокъ ея в связи съ обзоромъ малорусской литературы XVIII в. Киев: Изд. «Киевской Старины», 1900. VI, 130 с.
9. Історія української літератури XVII–XVIII ст. URL: http://www.bishop.kharkov.ua/kursi-lekcij/istoria-ukraienskoie-literaturi-hvii-xviii-st/lekcia-09-gumoristicne-virsuvanna#_Toc278475056.
10. Кралюк П. Козацька міфологія України. Творці та епігони / худож.-оформлювач О.А. Гугалова. Харків: Фоліо, 2016. 394 с.
11. Марковський Є.М. До характеристики мови українських інтермедій XVII–XVIII ст. // Питання історичного розвитку української мови : праці Міжвузівської наук. конф., що відбулася в Харкові 15-20 грудня 1959 року, присвячені V Міжнародному з'їздові славістів. Харків: Вид-во ХДУ, 1962. С. 97-124.

12. Оглоблін О. Опанас Лобисевич. 1732-1805 / Українська вільна академія наук. Історична секція. Мюнхен; Нью-Йорк: Вид-во «Дніпрова хвиля», 1966. 100 с.
13. Передрієнко В.А. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі. Київ: Наук. думка, 1979. 143 с.
14. Пилинський М.М. Із спостережень над мовою і стилем «Енеїди» І. Котляревського // Мовознавство. 1988. № 5. С. 25-29.
15. Сатирично-гумористичні вірші та віршовані оповідання. URL: http://litopys.org.ua/old18/old18_23.htm#sat10.
16. Семенюк Л. Стильові течії українського літературного бароко: до постановки наукової проблеми. URL: http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/12844/1/28.pdf.
17. Семержинський Я. «Кара зneба, серце моє, як згадаю...» // Пісні Купідона : любовна поезія на Україні XVI – поч. XIX ст. / упоряд. та прим. В. Шевчука. Київ: Молодь, 1984. С. 230-231.
18. Сулима М.Ф. Історія української літературної мови // Історичний курс української мови. Харків, 1928. С. 3-117.
19. Українська література у портретах і довідках: Давня література – література XIX ст. : довідник / редкол. : С.П. Денисюк, В.Г. Дончик, П.П. Кононенко та ін. Київ: Либідь, 2000. 360 с.
20. Франко І. Латиниця в українському письменстві до початку 19 ст. URL: https://www.i-franko.name/uk/History/AzbuchnaVijna1859/1.html.
21. Франко І.Я. Зібрання творів : у 50-ти т. / гол. ред. Є.П. Кирилюк. Київ: Наук. думка. Т. 41 : Літературно-критичні праці (1890-1910). 1984. 683 с.
22. Чапленко В. Українська літературна мова: Її виникнення й розвиток (XVII–1917 р.). Нью-Йорк, 1955. 330 с.
23. Шевельов Ю. Традиція і новаторство в лексиці і стилістиці І.П. Котляревського // Учені записки Харківського державного університету ім. О.М. Горького. 1940. № 20: [збірник праць кафедри мовознавства]. № 1. С. 131-170.
24. Шевельов Ю. Чернігівщина в формуванні нової української літературної мови. (До постави питання) // Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови. Львів; Нью-Йорк, 1996. С. 157-174.
25. Шевчук В. Муза Роксоланська. Українська література XVI–XVIII століть : у 2-х кн. Кн. 1 : Ренесанс. Раннє бароко. Київ: Либідь, 2004. 400 с.
26. Kawecka-Gryczowa A. Ariańskie oficyny wydawnicze Rodeckiego i Sternackiego: Dzieje i bibliografia. Wrocław; Warszawa; Krakyw: Zakład narodowy imienia Ossolińskich, wyd. Polskiej Akademii nauk, 1974, 370 s.

Лисинюк М.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ЛИТЕРАТУРНЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ XVII – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВВ. КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ НОВЕЙШЕГО УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация
В статье обращено внимание на необходимость исследования культурной репрезентации украинского языка, как формы бытия культуры, на определенных этапах его развития. Несмотря на проводимую учеными из разных областей знания работу по изучению украинского литературного языка, комплексное культурологическое исследование вклада представителей сочинительства в становление украинского литературного языка в XVII – первой половине XIX в. отсутствует. Отмечено, что до нашего времени сохранилось немного древних художественных произведений, написанных на украинском языке, главным образом из-за их рукописного характера. Ранние украинские тексты – это произведения художественной литературы, среди них нет ни одного прозаического текста делового, публицистического, религиозного, научного или философского характера. Выразительным свидетельством создания новой украинской литературы является творчество писателей первой половины XIX в., которые создали литературу, основу которой составил народный язык.
Ключевые слова: художественная литература, новейший украинский литературный язык, интермедии, травестии.

Lysinyuk M.V.
Kiev National University Culture and Arts

LITERARY WORKS OF XVII – THE FIRST HALF OF THE XIX CENTURY AS FACTOR OF FORMATION OF THE NEW UKRAINIAN LANGUAGE

Summary
The article focuses on the necessity of studying the cultural representation of the Ukrainian language as a form of cultural existence, at certain stages of its development. Despite the work carried out by scholars from various fields of knowledge on the study of the Ukrainian literary language, a comprehensive cultural study of the contribution of writing to the formation of the Ukrainian literary language in the XVII – first half of the nineteenth century. absent It is noted that till nowadays a few old works of art written in Ukrainian have been preserved, mainly because of their handwritten character. Early Ukrainian texts are works of red writing, among them there is no prose text of business, journalistic, religious, scientific or philosophical nature. A clear testimony to the creation of a new Ukrainian literature is the work of the writers of the first half of the XIX century, who created the literature, the basis of which was the national language.
Keywords: fiction, modern Ukrainian literary language, interludes, travesty.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 7.03;7:001.12

МУЗЫКАЛЬНАЯ СИСТЕМА ЖИВОПИСИ В ТВОРЧЕСТВЕ В.Э. БОРИСОВА-МУСАТОВА (1870-1905 ГГ.)

Филиппова О.Н.
Ассоциация искусствоведов (г. Москва)

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-82

Виктор Эльпидифорович Борисов-Мусатов (1870-1905) был одним из самых поэтичных и своеобразных русских художников конца XIX – начала XX века. Это было время полного расслоения передвижничества, возникновения и деятельности «Мира искусства», создания Союза русских художников, высочайших творческих достижений В.А. Серова (1865-1911) и М.А. Врубеля (1856-1910); время развития «московского» лирического импрессионизма в живописи и стиля модерн в архитектуре, прикладном и изобразительном искусстве [6, с. 6]. В.Э. Борисов-Мусатов, которому было отпущено судьбой всего семь лет подлинной творческой зрелости, не только жил и работал в эту напряженную, полную событий художественную эпоху, но и во многом определял ее лицо.

Ключевые слова: творчество В.Э. Борисова-Мусатова, альбомные зарисовки, рисунки с натуры, небольшие композиции, копирование эрмитажных картин, пленэрные этюды, принципы импрессионизма на практике, волжские пейзажи, жанровые сценки гуашью, образование за границей.

Постановка проблемы. В.Э. Борисов-Мусатов занимает особое место в русском искусстве рубежа XIX–XX веков. Он создал особую «музыкальную» систему живописи, которая оказалась универсальной и могла проявить себя в различных видах изобразительного творчества – от станковой картины до монументально-декоративных росписей [2, с. 1]. Но, значение этого художника не ограничивается его формальными находками. В «тихом» искусстве саратовского отшельника проявилось, характерное для Серебряного века искание тех ключевых смыслов, которые выходят за рамки только живописи и которые на протяжении прошедшего столетия не только не потеряли своего значения, но, наоборот, стали первостепенно важны для нашего времени [2, с. 1].

Анализ последних исследований и публикаций. Литературу о В.Э. Борисове-Мусатове нельзя назвать бедной. Много сделал для изучения жизни и творчества художника его друг и первый биограф В.К. Станюкович (1874-1939 гг.). О нем писали ведущие критики начала XX века: П.П. Муратов, Я.А. Тугендхольд, Н.Н. Врангель, И.Э. Грабарь. В их работах содержится много глубоких мыслей об искусстве мастера. После длительного перерыва в 1961 году появилась статья М. Тихомировой с публикацией выдержек из писем В.Э. Борисова-Мусатова. В 1966 году вышла в свет большая содержательная монография А.А. Русаковой: «Виктор Эльпидифорович Борисов-Мусатов. 1870-1905» (Л.-М., 1966) [5].

В книге О.Я. Кочик: «Живописная система В.Э. Борисова-Мусатова» (М., 1980) уделено внимание изучению отдельных проблем творческого метода этого выдающегося живописца, проанализированы его произведения [1]. Между тем, творчество и самая личность В.Э. Борисова-Мусатова заслуживают дальнейшего тщательного изучения. Цель данной публикации – это попытка воссоздать творческий облик художника на основе изучения его работ, находящихся в различных музеях России и Украины, прежде всего, в городах – Москве, Санкт-Петербурге, Саратове и Киеве.

Виктор Эльпидифорович Борисов-Мусатов родился 2 (14) апреля 1870 года в Саратове, в семье мелкого железнодорожного служащего. Дед В.Э. Борисова-Мусатова, мельник пригородного села Хмелевка, был в свое время крепостным. Мать, с которой Виктор был особенно близок, происходила из семьи владельца живописной и переплетной мастерской. Жизнь в маленьком деревянном домике на сбегающей к Волге Вольской улице была простой и скромной, окружение же – в достаточной мере мещанским, поэтому нужно было поставить в большую заслугу родителям В.Э. Борисова-Мусатова понимание, с которым они отнеслись к желанию мальчика всецело посвятить себя живописи. Старший сын (кроме него в семье, потерявшей несколько детей, росли две сестры, Агриппина и Елена), он был вообще окружен нежной любовью и заботой. Одной из причин бережного отношения родителей к мальчику было несчастье, случившееся, когда ему едва исполнилось три года: от неудачного падения у Виктора начался хронический воспалительный процесс в позвоночнике и образовался горб. На всю жизнь остался он «с прекрасной, гордо взнесенной головой и горбатым туловищем», по словам одного из его биографов [7, с. 20]. Несмотря на это, мальчик не замкнулся в себе, не озлобился – он рос энергичным, жизнерадостным ребенком, обладавшим, правда, чертами мечтательности, самоуглубленности, сосредоточенности. Вообще среди факторов, влиявших на формирование творческого облика В.Э. Борисова-Мусатова, болезнь, вопреки бытовавшему многие годы мнению, играла далеко не главенствующую роль.

Несравненно важнее другие обстоятельства, в первую очередь это то, что В.Э. Борисов-Мусатов – был уроженец Саратова, который в годы детства и юности художника рос и богател, превращаясь в большой капиталистический город, «столицу» среднего и нижнего Поволжья [6, с. 7]. Одновременно он становился и крупным культурным центром. Огромную роль в приобщении В.Э. Борисова-Мусатова к искусству сыграл, открывшийся в 1885 году лучший в провинциальной России Радищевский музей с его коллекцией французских гобеленов, с картинами «маленьких голландцев», А. Ватто, Ж.О. Фрагонара, К. Коро, с прекрасным собранием барбизонцев, с произведениями К.П. Брюллова, А.А. Иванова, И.Е. Репина, В.Д. Поленова [6, с. 7]. В середине 1880-х годов в Саратове еще не было художественной школы. Несмотря на это, вопрос о первоначальном обучении В.Э. Борисова-Мусатова решился благоприятно. Его воспитание взял на себя выпускник Академии художеств В.В. Коновалов (1863-1908), последователь логичной и четкой преподавательской системы П.П. Чистякова (1832-1919), не чуждавшийся, однако, и новых веяний в искусстве, много работавший на пленэре, более того – «импрессионист, хотя и ложный» (т.е. непоследовательный), как определял его впоследствии другой его ученик, П.В. Кузнецов (1878-1968) [6, с. 8]. На квартире у В.В. Коновалова возник своеобразный художественный клуб и рисовальный кружок, куда учитель ввел четырнадцатилетнего В.Э. Борисова-Мусатова. По вечерам рисовали с гипсов, по воскресеньям писали маслом. Участвовал В.Э. Борисов-Мусатов и в постоянных страстных спорах о живописи, о литературе. За годы, проведенные в коноваловском кружке, юный художник прочел огромное количество книг по искусству, истории, даже философии. Так, мальчик, покинувший стены реального училища, не окончив и четвертого класса, постепенно становился по-настоящему образованным человеком. От этих лет сохранились, главным образом, альбомные зарисовки В.Э. Борисова-Мусатова. Среди них – это тщательно, выполненные рисунки с натуры и небольшие композиции – бытовые сценки передвижнической тематики и характера.

Илл. 1. В.Э. Борисов-Мусатов. «Окно». 1886 г. Холст, масло, 62,5 х 47,8 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Ничего особенно «своего» в них пока нет [6, с. 8]. Мальчик с детской бесхитростностью стремится воссоздать окружающую жизнь. В его натурных штудиях попытки четко построить форму сочетаются со вниманием – еще очень наивным – к каждой детали. Те же самые качества отличают и единственный дошедший до нас живописный опыт тех лет – небольшую картину: «Окно» [6, с. 8] (илл. 1).

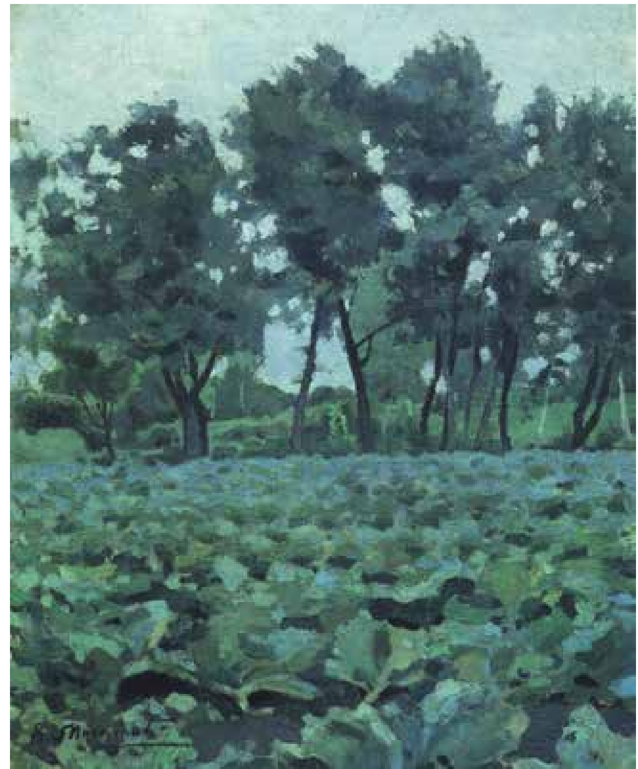
Этот маленький пейзаж написан летним вечером в саратовском садике Мусатовых. Шестнадцатилетний художник подробнейшим образом фиксирует рисунок ветвей, листьев, цветов, лепящихся к стене дома. Но, он еще не умеет и боится говорить в полный голос на языке живописи – колорит приглушен, однообразен, и лишь отдельные вспышки розовых и красных цветов среди листвы тусклых оттенков, да увлечение прихотливыми узорами листьев, указывают на возможность превращения маленького натуралиста в художника огромного декоративного дарования. В 1890 году В.В. Коновалов убеждается, что первоначальный этап обучения В.Э. Борисова-Мусатова завершен, и он готов к поступлению в высшую художественную школу. Он начинает систематическое художественное образование в Московском училище живописи, ваяния и зодчества, но, проучившись только одну зиму, покидает его и отправляется в Петербург, надеясь получить в стенах Академии художеств более серьезную профессиональную подготовку. Однако и рутинная система преподавания в «гипсоголовном» и «гипсофигурном» классах Академии не удовлетворяют В.Э. Борисова-Мусатова [6, с. 11]. Лишь в частной мастерской чудака и мудреца, академического профессора и замечательного педагога П.П. Чистякова он получает наконец основы того, что ищет в это время – это метода углубленной передачи натуры.

Не меньшее значение имели для В.Э. Борисова-Мусатова и беседы учителя о великих мастерах прошлого – П. Веронезе, Д. Веласкесе, А. Ван Дейке. П.П. Чистяков учил молодых художников видеть и понимать картины бесценного эрмитажного собрания. Под его руководством В.Э. Борисов-Мусатов начал заниматься и копированием эрмитажных картин. В 1893 году из-за болезни, делающей невозможным дальнейшее пребывание в сыром петербургском климате, В.Э. Борисов-Мусатов вынужден вернуться в Москву и возобновить занятия в Училище. Теперь он попадает уже в натурный класс. Преподавание

ведет здесь чуткий ко всему новому В.Д. Поленов (1844-1927). Он сердечно и бережно относится к В.Э. Борисову-Мусатову, угадывая в нем будущего большого живописца. Учебные дела последнего идут успешно, но определяющим для него становится теперь другое – это творческая атмосфера за стенами Училища. Всем своим существом ощущает В.Э. Борисов-Мусатов наступление нового этапа развития русского искусства. Основное содержание ближайших двух лет его жизни – это знакомство с новым живописно-эмоциональным направлением, в котором тонкий лиризм переживания сочетается с достижениями пленэризма. Стремясь к замене сухого, рассудочного искусства поздних передвижников живописью, воздействующей, прежде всего, на чувства человека, молодые москвичи В.А. Серов, И.И. Левитан, К.А. Коровин, А.Е. Архипов, А.М. Васнецов ищут, находят и энергично отстаивают, каждый, по-своему, принципы этого нового искусства, сформулированные в одном из своих писем М.В. Нестеровым: «Искание живой души, живых форм, живой красоты в природе, в мыслях, в сердце, словом, повсюду» [3, с. 134]. В.Э. Борисов-Мусатов приобщается к новому течению, знакомясь – то на выставках, то в Государственной Третьяковской галерее – с полными света, воздуха, движения картинами художников этой блестящей плеяды. Помимо занятий в Училище, посещений выставок и Государственной Третьяковской галереи В.Э. Борисов-Мусатов в эти годы – 1893 и 1894 – много и напряженно работал «для себя» [6, с. 13].

Зимой, в Москве, он создает множество небольших, альбомного формата эскизов и законченных композиций, в которых выступает, прежде всего, как живописец, стремящийся к чистоте и прозрачности цвета в акварели, к тонким тональным переходам от черного к белому в рисунках. Сюжеты этих работ теряют позднепередвижнический характер его доучилищных лет. Теперь, это лирические излияния, окрашенные доброй долей романтики, – «Лунные ночи», «Крыши на фоне заката», «Улица ночью», «Луч света среди гор» и т.д. [6, с. 14]. К летним месяцам в Саратове относятся первые серьезные живописные опыты В.Э. Борисова-Мусатова. Их можно разделить на две группы. К одной, наиболее важной, принадлежат пленэрные этюды, для которых художник избирает самые простые мотивы: «Капуста», «Капуста и ветлы», «Полдень», «Крыльцо дачи» [6, с. 14] (илл. 2).

Кажется, что трудно найти более скромные объекты изображений: тропинка среди березовых стволов, уголок огорода, несколько деревьев, лужайка. Пока, что в этих этюдах нет солнца, изменяющего тональность предметов, мягкий рассеянный свет позволяет спокойно и неторопливо фиксировать цветовые отношения. Свежесть, простота и живописная убедительность этих штудий заставляют вспомнить пленэрные работы В.А. Серова и К.А. Коровина тех лет. В.Э. Борисов-Мусатов на время становится их последователем и в поисках «отрадного» – прекрасного и поэтического в окружающей жизни [6, с. 14]. Его живопись продолжает еще некоторое время развиваться в этом направлении, хотя летом 1894 года в отношении молодого художника

Илл. 2. В.Э. Борисов-Мусатов. «Капуста». 1893 г. Холст, масло, 37,0 х 47,0 см // Саратовский государственный художественный музей имени А.Н. Радищева (Саратов)

к изображению природы постепенно наступает перелом. Его уже не удовлетворяет неспешная, сосредоточенная работа над пленэрным этюдом. Темперамент подлинного живописца заставляет его углубляться в анализ видимого.

Он хочет научиться схватывать мгновенное впечатление от натуры, закреплять изменения, которые претерпевает цвет предмета, когда его заливают солнечные лучи. В его живопись входят солнце и движение. Задачи, которые В.Э. Борисов-Мусатов ставит перед собой теперь, носят почти экспериментальный характер. Так появляется серия этюдов: «Маки в саду», из которых до нас дошли два – с надписями В.Э. Борисова-Мусатова, – «12 июня 4 ч. дня» и «21 июня, в 12 часов дня» [6, с. 14] (илл. 3).

Первый близок еще к пленэрным этюдам типа «Капусты», хотя чище и ярче по цвету, что отвечает самому мотиву [6, с. 14]. Второй этюд – это работа уже импрессионистическая, не столько по приемам письма, сколько всем выраженным в ней восприятием, окружающего. Потоки солнечного света как бы размыли контуры предметов, цвет песка в тенях из желтого превратился в голубой, коричневый ствол дерева – в лиловый; то тут, то там, контрастируя с сине-зеленой листвой, алыми огнями вспыхивают маки. В.Э. Борисову-Мусатову удалось сочетать в этом этюде точность фиксации цвета с передачей ощущения его изменчивости, непрерывности движения, царящего в природе. Эти качества «Маков» заставляют поставить вопрос, был ли уже в то время знаком В.Э. Борисов-Мусатов с произведениями импрессионистов, в частности, с картинами Клода Моне (1840-1926) [6, с. 16].

Илл. 3. В.Э. Борисов-Мусатов. «Маки в саду». Этюд. 1894 г. Холст, масло // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

Илл. 4. В.Э. Борисов-Мусатов. «Волга. Нижний Новгород». 1894 г. Бумага серая, темпера, гуашь, 9,5 х 12,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Илл. 5. В.Э. Борисов-Мусатов. «Майские цветы». 1894 г. Холст, масло, 51,0 х 64,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Можно лишь, с большей или меньшей долей вероятности предполагать, что В.Э. Борисов-Мусатов видел одну из картин цикла: «Стога сена» в художественном отделе Французской промышленной выставки 1891 года в Москве. Делавший тогда свои первые шаги в живописи, он, естественно, не мог еще применить на практике достижения импрессионизма, тем более, что кроме «Стогов сена» К. Моне характерных картин импрессионистов на выставке не было [6, с. 16].

Однако, впечатления отложились. Дальнейшее знакомство с импрессионистами проходило уже «заочно», по воспроизведениям в журналах и статьям, где излагались, хотя подчас и в искаженном виде, принципы их искусства. Достаточно было, по-видимому, легкого толчка, чтобы В.Э. Борисов-Мусатов – к 1894 году уже уверенный в себе и искушенный в пленэрной живописи – попытался применить принципы импрессионизма на практике. В это же лето он работает над произведениями другого рода. Это волжские пейзажи и жанровые, почти бессюжетные сценки, выполненные гуашью. В.Э. Борисов-Мусатов стремится в них к предельному лаконизму рисунка и колорита, отбрасывает детали, ищет основные «ведущие цвета, подчеркивая, прежде всего, присущую избранному мотиву декоративность. Эти очень маленькие по размеру работы – «Волга. Нижний Новгород», «На пляже», «Молебен на станции железной дороги» – кажутся почти монументальными благодаря обобщенности живописного решения [6, с. 17] (илл. 4).

Обе эти тенденции живописных исканий В.Э. Борисова-Мусатова нашли свое выражение в его первой серьезной картине, относящейся к началу лета 1894 года. Сразу же по приезде в Саратов он начинает писать: «Майские цветы» – двух девочек в белых платьях, играющих в мяч в цветущем вишневом саду [6, с. 17] (илл. 5).

Несмотря на некоторую скованность в рисунке детских фигур, картина полна радостного ощущения жизни, весны, солнечного света. Молодому художнику удалось сохранить в законченном композиционном произведении свежесть восприятия, свойственную его пленэрным этюдам. Вместе с тем, в продуманном чередовании светлых пятен – бело-розовых ветвей цветущих вишен и белых платьев девочек на фоне зеленой лужайки – ощущается подлинный дар декоративного видения мира. Написанная целиком с натуры, на воздухе, но декоративная по выбору мотива, по самой сути цветового и композиционного решения – такова эта первая законченная картина В.Э. Борисова-Мусатова. Но, пока, несмотря на декоративность, это произведение явно камерного звучания. Когда В.Э. Борисов-Мусатов выставил серию этюдов: «Маки в саду» и «Майские цветы» на XVII ученической выставке Московского училища, реакция зрителей оказалась далеко не однозначной [6, с. 18]. В газетах различных направлений появились крайне резкие статьи, в которых работы молодого художника объявлялись «болезненной иллюзией», а он сам причислялся к «декадентам» [6, с. 18]. Училищное начальство и профессора были весьма недовольны – энергичная цветопись В.Э. Борисова-Мусатова резко выделялась на фоне умеренного передвижнического лиризма его соучеников.

Руководитель натурного класса К.А. Савицкий (В.Д. Поленов к этому времени уже оставил преподавание) открыто заявлял, «что в В.Э. Борисове-Мусатове он видит опасного ученика, который не только ничего не делает сам, как нужно, но своим примером увлекает на ложный путь товарищей по классу» [6, с. 18]. Товарищам В.Э. Борисова-Мусатова, в свою очередь, импонирует его внутренняя культура, утонченность душевного мира, его влечение к музыке, литературе, современной поэзии, а главное – это новаторский характер его живописи. Но, самого его не удовлетворяет достигнутое.

Уже в начале 1895 года он, наиболее талантливый из членов студенческого кружка, приходит к выводу, что всем им еще надо упорно учиться, овладевая подлинным профессиональным мастерством, дающим право на новаторство. Но, Училище ничего не может – и не хочет – ему больше дать, даже звания учителя рисования в гимназиях. Перед В.Э. Борисовым-Мусатовым открывается единственный путь – это продолжать свое образование за границей. Как десятки и сотни молодых живописцев Европы и Америки, он едет в Париж и поступает в мастерскую Фернана Кормона (1845-1924), посредственного исторического живописца, но прекрасного педагога. Здесь уже учатся его товарищи по Академии и Училищу – В.И. Альбицкий, А.А. Лушников, Н.Ф. Холявин, А.К. Шервашидзе. Три зимы занимается В.Э. Борисов-Мусатов у Ф. Кормона, воспитывая в себе чувство пропорций, верность натуре, умение определить положение тела в пространстве, лаконизм рисунка, твердость, уверенность и артистичность линии. Ф. Кормон кажется ему похожим на П.П. Чистякова. К занятиям у Ф. Кормона присоединяется и внимательнейшее изучение графического собрания Лувра. Еще больше обогащает молодого художника картинная галерея Лувра. Здесь происходит его встреча с П. Веронезе и Тинторетто.

В силе и блеске их живописных произведений находит В.Э. Борисов-Мусатов подкрепление своим не вполне еще осознанным стремлениям к монументальности. Но, еще ближе ему кватрочентисты – это Фра Беато Анжелико и особенно Сандро Боттичелли, чье искусство одухотворено мечтой и поэзией. Пройдет несколько лет, и впечатления от живописи С. Боттичелли дадут себя знать в зрелых работах В.Э. Борисова-Мусатова. Так же глубоко входит в его душевный мир таинственная прелесть: «Мадонны в гроте» и «Джоконды» Леонардо [6, с. 21]. Еще одно впечатление – это от произведений А. Ватто – отложилось в памяти художника и дало впоследствии всходы. Прошлое Франции в этих изящных картинах казалось очаровательным и безоблачно ясным, поэзия чувств и настроений сочеталась в них со свободной, непринужденной живописностью.

Решающую роль в формировании В.Э. Борисова-Мусатова сыграла его встреча с французским искусством сегодняшнего дня. И в этом отношении Париж не обманул его ожиданий. Его увлекают два направления во французском искусстве. Вначале, что совершенно естественно для живописца-пленэриста, он обращается к импрессионизму в его чистом, классическом варианте. В Люксембургском музее он знакомится с только, что принятой (после яростного сопротивления академистов) коллекцией импрессиониста Г. Кайботта, содержащей произведения Э. Мане, К. Моне, П.О. Ренуара, К. Писсарро, А. Сислея, Э. Дега, а также П. Сезанна. На большой посмертной выставке видит В.Э. Борисов-Мусатов и наследие Берты Моризо, чьи пронизанные солнцем, свободные, смелые и вместе с тем полные женственной мягкости картины оказываются ему близкими. Многое тут понятно ему и знакомо. Некоторые же элементы живописной системы импрессионизма – фрагментарность композиции, раздельный мазок, придающий особый трепет красочной поверхности, внимательно изучаются В.Э. Борисовым-Мусатовым. Одновременно его, требующего от живописи глубины чувств, проникновения в самую суть темы, привлекают и другие явления французского искусства, частью развивавшиеся параллельно с импрессионизмом в 1870-1880-е годы, а частью, пришедшие ему на смену, в первую очередь – это символизм, целью, которого, в поэзии, музыке, живописи – было познание «сущности» вещей и явлений интуитивным путем [6, с. 23].

В.Э. Борисову-Мусатову философия символизма оказалась чуждой, особенно в ее мистических, полных безысходного мрака проявлениях. Притягивают же его те художники этого направления, в творчестве, которых, он находит искренние поэтические ноты, общечеловеческие идеи добра и красоты, выраженные в опоэтизированных образах и доступных зрителю аллегориях, то, что он называет «мечтой о гармонии» [6, с. 23]. Восторг вызывает у него живопись «отца символизма» Пюви де Шаванна, кумира всех молодых художников, «жаждавших грез, эмоций и поэзии» [4, с. 22]. Росписи Пюви в Ратуше и Пантеоне являли В.Э. Борисову-Мусатову пример возрождения монументально-декоративной живописи, области искусств, о которой он всю жизнь будет тщетно мечтать.

Восхищение Пюви де Шаванном приводит к тому, что В.Э. Борисов-Мусатов даже делает попытку поступить в его мастерскую, но она оканчивается неудачей: семидесятилетний живописец не берет больше учеников и советует молодому художнику остаться у Ф. Кормона. Сложнее вопрос о знакомстве В.Э. Борисова-Мусатова с искусством П. Гогена. Прямых высказываний художника о впечатлении, произведенном на него живописью великого бунтаря, не существует, но то, что В.Э. Борисов-Мусатов видел картины П. Гогена (в галереях торговцев П. Дюран-Рюэля и А. Воллара) и что они повлияли на его развитие – это, действительно, было так.

Искусство П. Гогена доходило до В.Э. Борисова-Мусатова и в переложении создателей особого декоративного символизма, членов содружества «наби» – М. Дени, П. Серюзье, Э. Вюйара, П. Боннара, К.-К. Русселя [6, с. 24]. Все они считали себя учениками Пюви де Шаванна, Г. Моро и О. Редона – с одной стороны, и П. Гогена – с другой. Их попытки синтезировать впечатления от натуры, выявлять в картине главное, стремление к декоративности, к созданию картины-панно, а особенно их поиски живописной гармонии полностью отвечали художнической натуре В.Э. Борисова-Мусатова. Наиболее близкими окажутся

ему через несколько лет живописные искания Э. Вюйара и П. Боннара, а в плане «чистой эмоции» – М. Дени [6, с. 24]. Этим кругом явлений не исчерпываются импульсы, полученные В.Э. Борисовым-Мусатовым в Париже и обогатившие живописную ткань его произведений. Для него стало открытием японское искусство, он был, безусловно, первым русским живописцем, приобщившимся к искусству Востока в его японском варианте. Все три парижские зимы – с 1895 по 1898 год – и оба саратовских лета В.Э. Борисов-Мусатов работает с неукротимой энергией. Зимой, у Ф. Кормона, он только рисует, все энергичнее, увереннее, артистичнее. Весной и летом, в маленьком саратовском садике он пишет, по словам И.Э. Грабаря, «своего единственного натурщика – это солнце» [6, с. 25].

Он работает над этюдами обнаженных мальчиков, сидящих, стоящих, лежащих на желтовато-розовом песке или зеленеющей траве, в синей тени, отбрасываемой тополями, яблонями, вишнями. Постоянной моделью художника становится и его сестра Елена. Но, если в ее портрете, написанном весной 1896 года, не изжита еще чернота в тенях, резкость рисунка, излишне старательно выписаны детали, то в этюдах этого же, а в особенности, следующего лета, в «Женщинах со снопами», в «прозрачных на освещенном пейзаже мальчиках» В.Э. Борисов-Мусатов – это последовательный импрессионист [6, с. 25]. Он вырабатывает свой почерк, во многом, близкий почерку Берты Моризо, но более мужественный и энергичный. Композиции его этюдов так естественны, что кажутся на первый взгляд случайными. В зависимости от интенсивности освещения цветовые сочетания в этюдах становятся то контрастными до резкости, то гармоничными, построенными на нюансах близких цветов; формы предметов, то растворяются в световоздушной среде, сливаются с фоном, то выступают рельефно, зримо, кажутся весомыми и материальными.

В.Э. Борисов-Мусатов пишет теперь раздельными подвижными мазками чистых цветов. Многие работы этого времени имеют откровенно экспериментальный характер. Художник ставит перед собой все новые чисто живописные задачи; иногда он формулирует их в своих записях: «сделать опыт над женской головой в портрете, не стесняясь яркостью красок. Все лицо будет голубое, лиловое, зеленое...» [6, с. 25]. Но, постепенно работа над этюдами перестает удовлетворять художника. Именно теперь, когда накоплен уже достаточный опыт работы с натуры, когда изучены лучшие образцы современного искусства, В.Э. Борисов-Мусатов все сильнее начинает ощущать необходимость проверить свои живописные находки и результаты наблюдений в большой, сложной композиции. Какое-то время он проводит в поисках темы, подумывая даже о картине религиозного содержания; затем, во время летнего пребывания в селе Юрьевском, В.Э. Борисов-Мусатов начинает писать этюды к картине: «Жатва» [6, с. 27].

Он воспринимает крестьянскую тему живописно-эмоционально, что было свойственно и его старшим современникам – К.А. Коровину, А.Е. Архипову, В.А. Серову. Но, и эта тема, казалось бы, близкая его темпераменту и склонностям, отвечающая его страстной любви к природе, очень скоро перестает его интересовать. Властно заявляют о себе новые стремления и желания. Именно 1897 годом можно датировать отход В.Э. Борисова-Мусатова от тем, связанных с повседневностью, обыденностью, бытом. Отныне он хочет и будет воплощать в живописи, созданный им «в тайных мечтах мир идеальной природы» (В.Я. Брюсов) [6, с. 28].

Первые шаги на этом пути – это полный романтического трепета эскиз: «Поцелуй» и подготовительная работа над картиной: «Maternitй» («Материнство»), которая должна была стать, по замыслу В.Э. Борисова-Мусатова, гимном безмятежной юности и материнству [6, с. 29]. Персонажи будущей картины – это женщина, окруженная детьми, юные девушки, старик садовник в цветущем саду, «обширном, как мир, где все молодо, зелено», где деревья, покрытые «пушистыми гроздьями белых и розовых цветов», «как маленькие дети, радостно простирали свои ветви

Илл. 6. В.Э. Борисов-Мусатов. «Девушка, освещенная солнцем». Этюд. 1897 г. Холст, масло // Киевский национальный музей русского искусства (Киев, Украина)

Илл. 7. В.Э. Борисов-Мусатов. «Агава». 1897 г. Холст, масло, 70,6 x 81,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

друг к другу» [6, с. 29]. Несколько лет тому назад, работая над «Майскими цветами», В.Э. Борисов-Мусатов уже предпринял попытку создать картину, в которой цветению природы вторила бы человеческая юность [6, с. 29]. Тогда он сочетал достижения пленэрной живописи с видением художника-декоративиста. Теперь, после уроков Парижа, он идет по пути импрессионизма, стремясь воплотить идею гармонии в схваченном на лету мгновении. Множество рисунков отдельных фигур, набросков цветов и ветвей, а главное — лучшие этюды конца лета 1897 года — «Девушка, освещенная солнцем», «Агава», «Девушка с агавой», «Дама в качалке» — все это подготовка к «Maternité» («Материнству») [6, с. 29] (илл. 6, 7).

В этих этюдах В.Э. Борисов-Мусатов — это подлинный «живописец солнца» [6, с. 29]. Смело, стремительной кистью лепит он, залитые светом формы, ломает привычные законы композиции, то смотря на свои модели сверху, то срезая части предмета краями холста. Мазки ярких, чистых, контрастных цветов длинны, гибки, обтекают форму, как например, в «Девушке, освещенной солнцем», «Девушке с агавой», «Агаве» [6, с. 29]. В этом последнем этюде В.Э. Борисов-Мусатов, не поступаясь интенсивностью и разнообразием цвета, достигает цельности и монументальности общего впечатления. В.Э. Борисов-Мусатов так и не написал: «Maternité» («Материнство»), между тем, целенаправленная работа над этюдами к ней стала для художника хорошей школой, а идея картины никогда не исчезала полностью из его поля зрения, возникая — в преображенном виде — то в том, то в другом его произведении [6, с. 30]. Летом 1898 года В.Э. Борисов-Мусатов покинул Париж и вернулся в Саратов, чтобы жить и работать на родине. Он стал работать над картиной: «Автопортрет с сестрой» (1898) [6, с. 33] (илл. 8).

Пожалуй, нет в русской живописи конца XIX века портрета, к которому так мало подходит эта классификация по жанру. В саду, на фоне кустов и деревьев, сидит девушка в декольтированном платье с пышной юбкой и прозрачными кисейными рукавами. Девушка — это бессменная натурщица В.Э. Борисова-Мусатова четырнадцатилетняя Лена, чьи стриженные после болезни волосы спрятаны под тяжелыми накладными косами; и одновременно она — погруженная в томные думы, бессильно, уронившая руки в складки кринолина барышня, давно ушедшей в прошлое эпохи. Так же, как двойствен замысел картины — портрета и одновременно воплощения мечты о почти нереально прекрасном мире, — двойственны и приемы, какими она создана. Противоречива сама композиция «Автопортрета» — с устойчивой, замершей фигурой девушки, продуманно расположенными предметами антуража, и как бы случайным, временным присутствием на картине самого художника, чья фигура чисто импрессионистическим приемом срезана краем холста [6, с. 34]. В этом произведении, не сливаясь, сосуществуют две тенденции: художник-исследователь чисто живописными средствами добивается портретного сходства, передает материальность предметов, а художник-мечтатель стремится воссоздать, возникший в его душе мир поэзии и красоты, причем воссоздать его в условно-декоративных формах. Следующей картиной, в которой

Илл. 8. В.Э. Борисов-Мусатов. «Автопортрет с сестрой (Еленой Эльпидифоровной Мусатовой)». 1898 г. Холст, масло, 143,0 х 177,0 см // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

В.Э. Борисов-Мусатов развивает свою тему, стал: «Осенний мотив» (1899) [6, с. 39] (илл. 9).

Недовольный двойственностью: «Автопортрета», он стремится вновь приложить к созданию декоративной, в основном, картине импрессионистический метод [6, с. 41]. Все написано прямо с натуры, на воздухе. В лучах неяркого осеннего солнца светятся голубовато-белое платье и сине-сиреневый кафтан; разбеленную гамму оживляют яркие пятна малиново-красных и розовато-желтых увядающих листьев. Правда, импрессионизм этой картины — это импрессионизм особый: живые, непосредственные впечатления от натуры служат лишь одному — созданию настроения, неопределенного зыбкого, но, тем не менее, действенного.

Илл. 9. В.Э. Борисов-Мусатов. «Осенний мотив». 1899 г. Холст, масло, 143,0 х 98,0 см // Саратовский государственный художественный музей имени А.Н. Радищева (Саратов)

И все же в «Осеннем мотиве», более цельном по живописному решению, чем «Автопортрет», нет внутреннего обаяния последнего [6, с. 41]. Слишком разбелен колорит картины, слишком тяжелы фигуры персонажей, занимающие почти всю плоскость холста, слишком расплывчата их характеристика (В.Э. Борисов-Мусатов был очень недоволен натурщицей, позировавшей для дамы, находя ее грубой и вульгарной). «Автопортрет с сестрой» и «Осенний мотив», работы во многом экспериментальные, подводят В.Э. Борисова-Мусатова к картине: «Гармония» (1900) [6, с. 41] (илл. 10).

Илл. 10. В.Э. Борисов-Мусатов. «Гармония». 1900 г. Холст, темпера, 162,0 х 90,5 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Илл. 11. В.Э. Борисов-Мусатов. «Гобелен». 1901 г. Холст, темпера, 103,0 х 141,2 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Работа над ней шла с большим трудом, к маю 1900 года она была окончена [6, с. 44]. И тут-то В.Э. Борисов-Мусатов убеждается, что в ней нет ни цельности, ни живописной гармонии, т.е. нет именно того, к чему он стремился. Цветовое решение слишком грубо, интенсивно-красочно, фигура кавалера на втором плане менее условна, более иллюзорна, чем дамы на переднем плане. Много лишних, беспокоящих глаз деталей. И В.Э. Борисов-Мусатов начинает писать картину вторично, заново.

Наконец, к осени 1900 года второй вариант: «Гармонии» был готов, но и он оказался неудачным [6, с. 44]. Несмотря на крепнущее убеждение, что картина не удалась, В.Э. Борисов-Мусатов не только не приходит в отчаяние, но и с увлечением обращается к новым работам. Он не собирается отказываться от разработки новой живописной системы, но знает теперь, что живые чувства и непосредственные впечатления так же необходимы ему для работы над большой композицией, как и точный расчет. «Гармония» стала последней большой картиной того послепарижского двухлетия, которое можно назвать временем самостоятельных поисков и становления художника [6, с. 46].

Илл. 12. В.Э. Борисов-Мусатов. «Водоем». 1902 г. Холст, темпера, 177,0 х 216,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Илл. 13. В.Э. Борисов-Мусатов. «Изумрудное ожерелье». 1903-1904 гг. Холст, темпера, масло, 125,0 х 214,3 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

1901 годом открывается период творческих успехов и достижений, период полного расцвета таланта В.Э. Борисова-Мусатова (в этот период им были созданы работы: «Гобелен», 1901; «Водоем», 1902; «Изумрудное ожерелье», 1902-1904; самый масштабный его проект был связан с циклом росписей: «Времена года», который он предполагал осуществить в особняке А.И. Дорожинской, 1905) [2, с. 83] (илл. 11, 12, 13).

Продлился этот период недолго, всего пять лет, и оборвался смертью художника в 1905 году. Путь В.Э. Борисова-Мусатова и в эти недолгие годы будет тем же путем исканий и находок, что и ранее. От одних решений он будет переходить к другим, принципиально новым.

Таким образом, на рубеже XIX и XX веков творчество В.Э. Борисова-Мусатова было успешным опытом самостоятельной и плодотворной интерпретации новых живописных исканий европейского искусства. Разработав новую живописную систему, монументально-декоративную в своей основе, он успел сделать лишь первые шаги по этому пути.

Но, его достижения были высоко оценены и восприняты следующим за ним поколением художников. Творческий опыт мастера нес в себе плодотворные идеи, оказавшие воздействие на дальнейшее развитие русской живописи в самом широком смысле. Однако, теснее всего с наследием В.Э. Борисова-Мусатова были связаны те явления в позднейшем искусстве и те мастера, которых по названию, устроенной ими выставки принято было называть объединением: «Голубая роза» [1, с. 223]. П.В. Кузнецов, А.Т. Матвеев, Н.Н. Сапунов, Н.П. Крымов, С.Ю. Судейкин, П.С. Уткин, К.С. Петров-Водкин многому научились у В.Э. Борисова-Мусатова, и, хотя он никогда не занимался преподаванием, почти все эти художники считали его своим учителем.

Список литературы:

1. Кочик О.Я. Живописная система В.Э. Борисова-Мусатова. М.: Изд-во: «Искусство», 1980. 235 с.
2. Лейтес И.А. Виктор Борисов-Мусатов. 1870-1905. М.: Изд-во: «АРТ-РОДНИК», 2007. 96 с.
3. Письмо М.В. Нестерова к А.А. Турыгину от 18 июня 1898 г. // М.В. Нестеров. Из писем. / Вступит. ст., составл., комментарии А.А. Русаковой. Л.: Изд-во: «Искусство», 1968. С. 133-135.
4. Ревалд Дж. Постимпрессионизм. От Ван-Гога до Гогена / Общ. ред. и предисл. А.Н. Изергиной. Л.-М.: Изд-во «Искусство», 1962. Т. 1. 436 с.: ил.
5. Русакова А.А. Виктор Эльпидифорович Борисов-Мусатов. 1870-1905. Л.-М.: Изд-во «Искусство», 1966. 147 с.
6. Русакова А.А. Борисов-Мусатов. Л.: Изд-во: «Искусство», 1974. 111 с.
7. Тугендхольд Я.А. Молодые годы Мусатова // «Аполлон». – 1915. – № 8-9. – С. 19-36.

Filippova O.N.
Association of Art Critics (Moscow)

MUSICAL SYSTEM OF PAINTING IN THE CREATIVE WORK OF V.E. BORISOV-MUSATOV (1870-1905)

Summary
Victor Elpidiforovich Borisov-Musatov (1870-1905) was one of the most poetic and original Russian artists of the late XIX – of the early XX century. It was a time of complete stratification of the "world of art", the emergence and activity of the "world of art", the creation of the Union of Russian artists, the highest creative achievements of V.A. Serov (1865-1911) and M.A. Vrubel (1856-1910); the time of the development of the "Moscow" in the style of art Nouveau and architecture, applied and fine arts. V.E. Borisov-Musatov, who was released by the fate of only seven years of genuine creative maturity, not only lived and worked in this tense, full of events artistic era, but also largely determined her face.
Keywords: the creative work of V.E. Borisov-Musatov, sketches of landscape, drawings from nature, small compositions, copying the Hermitage paintings, plein air sketches, the principles of impressionism into practice, Volga landscapes, gouache genre scenes, education abroad.

УДК 792.028028“1922/1933”(092)

КОНЦЕПТИ «РОЗУМНОЇ АРЛЕКІНАДИ» У СЦЕНІЧНІЙ ПРАКТИЦІ ЙОСИПА ГІРНЯКА 1922-1933 РР.

Бойко Т.А.
Київський національний університет культури і мистецтва

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-83

У статті висвітлено естетико-художні вектори акторського мистецтва 1920-1930-х рр. й розширено знання про творчість Й. Гірняка. Зокрема теоретизовані епізоди, що пов'язані з формуванням універсальної виконавської манери митця. Процесові дослідження послугували феноменологічний (узагальнення індивідуальних ознак виконавської манери Й. Гірняка), історико-порівняльний та зіставно-типологічний методи, покликані виявити схожість і відмінність між явищами театру 1920-1930-х рр., визначити генетичну спорідненість, загальне й специфічне в їхньому розвиткові. У підсумку виведено нові теоретичні узагальнення творчого доробку Й. Гірняка на березільському кону. Зокрема, увагу сфокусовано на концептах «розумної арлекінади», що споріднювали сценічну практику актора з режисерськими рефлексіями Леся Курбаса щодо моделі універсального актора того часу.
Ключові слова: «Театральний лист» Леся Курбаса, «розумний арлекін», універсальний актор, виконавська практика, режисерські настанови.

Постановка проблеми. Феномен акторського мистецтва «Березоля» має принципове значення для розвитку вітчизняного театру. У плеяді провідних акторів-березільців (А. Бучма, Л. Гаккебуш, М. Крушельницький, Д. Мілютенко, Р. Черкашин, В. Чистякова та ін.) одне з чільних місць належить Йосипові Гірняку (1895-1989). Насамперед тому, що Й. Гірняк був не тільки харизматичним виконавцем, а й репрезентантом акторської школи «Березоля», апологетом театральної естетики Леся Курбаса, її трибуном і популяризатором за межами України. Крім того очевидно, що цей митець являв собою тип універсального (синтетичного) актора, показовий для загальних тенденцій розвитку акторського мистецтва першої третини XX століття. У межах цієї статті авторка пропонує поглянути на фрагменти творчого становлення Й. Гірняка крізь призму Курбасових пошуків універсального актора.

На сучасному етапі проблема виховання універсального митця доволі актуальна, вона пов'язана з широким полем експериментальних акторських тренінгів та строкатою палітрою стилістичних пошуків провідних режисерів-практиків. Відповідно, як і сто років тому, з моменту оприлюднення Курбасом «Театрального листа» (1918), тривають пошуки оптимальної формули «розумного арлекіна».

Аналіз останніх публікацій. На висвітленні смислових моментів Курбасової дефініції «розумного арлекіна» фокусували свою увагу провідні сучасні театрознавці. Адже ця модель універсального актора стала важливою ланкою у теоретичних міркуваннях щодо розвитку акторських технологій українського театру XX століття. В цьому контексті особливої уваги заслуговує стаття Г. Веселовської «Як народжувався Арлекін» (1997), де дослідниця вказує на формотворчі зв'язки Курбаса з пошуками М. Євреїнова й тогочасних протоекспресіоністів та висвітлює передумови, що спонукали режисера до оприлюднення міркувань про актора майбутнього. Поглибленню цих знань сприяє й стаття Н. Шевченко «Розумний Арлекін – між храмом та площею», де зроблено спробу проаналізувати теоретичні постулати режисера з їх реальним втіленням на сцені. Важливою для розуміння виконавства Й. Гірняка, спорідненого з принципами «розумної арлекінади», є стаття Н. Корнієнко «Актор як метафізична проблема», в якій висвітлено глибинні зв'язки Вчителя й Учня (Курбаса й Гірняка), моменти екстраполяції режисерської думки в життєтворчих пошуках та звершеннях актора. Окремим контекстуальним сегментом, розглянутого в цій статті питання, є символіка арлекінади, що зазнала змістовного втілення у художній культурі першої третини XX століття. У площині театру з цієї теми особливо гучно пролунали маніфести Вс. Мейєрхольда.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Оскільки за радянських часів Йосип Гірняк був персоною non grata у вітчизняному мистецтвознавстві, то й досі його творчий доробок на березільському кону потребує нових теоретичних узагальнень. Зокрема, не проаналізовано концепти «розумної арлекінади», що споріднювали виконавську практику актора з режисерськими рефлексіями Леся Курбаса щодо моделі універсального актора того часу.

Мета статті полягає у висвітленні окремих естетико-художніх векторів акторського мистецтва 1920-1930-х рр. й розширенні знань про творчість Й. Гірняка, зокрема теоретизації тих епізодів, що пов'язані з формуванням універсальної виконавської манери митця. Це сприятиме сучасному розумінню діалогу й співтворчості між режисером і актором у рамках заданих сценічних координат та мистецьких реалій.

Виклад основного матеріалу. Театрально-педагогічна практика Л. Курбаса, як і практика багатьох провідних митців початку XX століття: Є. Вахтангова, С. Волконського, О. Грановського, М. Євреїнова, Ж. Копо, Г. Крега, Вс. Мейєрхольда, М. Рейнгардта, К. Станіславського, М. Чехова та інших, була скерована на реформування акторської творчості. Завдяки експериментам цих новаторів значно розширились параметри театрального формотворення, істотно збагатився акторський інструментарій, сформувались потужні мистецькі генерації. Митці наполегливо шукали

ключ до розв'язання актуальних проблем театру через постать актора. Відповідно, кожен з режисерів пропонував власну дефініцію плеканої моделі актора-творця. Особливо популярним, тоді, став образ Арлекіна як універсального знаку-символу. І це не випадково, оскільки тема «арлекінади» у ХХ столітті була яскраво репрезентована у різних сегментах художньої культури. Вона виразно проявилася у творчості художників О. Бердслея, П. Пікассо, П. Сезанна, поезіях О. Блока та ін. Кінематографічним Арлекіном ХХ століття постав Ч. Чаплін.

У театральному контексті того часу прикметною була позиція Вс. Мейєрхольда, сформульована 1912 року у статті «Балаган». Вступаючи у полеміку з О. Бенуа, з приводу художньої продуктивності сценічного «каботинажу», Вс. Мейєрхольд наголошував: «Cabotin – мандрівний комедіант. Cabotin – родич мімам, гістріонам, жонглерам. Cabotin – носій традицій справжнього мистецтва актора» [9, с. 210]. Також Вс. Мейєрхольд наполягав на тому, що культ давніх витоків «арлекінади» допоможе сучасному акторові звернутись до ключових прийомів театральності: маски, імпровізації, ексцентрики, гротеску. Зокрема, постать Арлекіна режисер трактував як генія акторської майстерності, носія універсальних засобів художньої виразності. «Арлекін – могутній маг і чарівник, Арлекін – представник інфернальних сил. – наголошував Мейєрхольд. – Маска дозволяє глядачеві побачити не тільки одного Арлекіна, а всіх Арлекінів, які закарбувались в його пам'яті. У ній глядач бачить усіх людей, які хоча б трохи асоціюються зі змістом цього образу. Але хіба тільки маска – головна пружина чарівних інтриг театру? Ні.

Саме актор за допомогою мистецтва жесту й руху примушує глядача переноситись у казкове царство, де літає синій птах, де розмовляють звірі, де нероба і пройдисвіт Арлекін, беручи свій початок від підземних сил, перетворюється на простака, який здійснює вражаючі штуки» [9, с. 219].

Загальновідомо, що ці рефлексії Мейєрхольда відбилися в його власній практиці, у таких постановках, як «Балаганчик» (1906), «Дон Жуан» (1910), «Маскарад» (1917), «Ліс» (1924), «Ревізор» (1926). Саме з цього приводу Т. Бачеліс, дослідниця феномену «арлекінади», наголошує: «у першій половині 20-х років тема арлекінади у творчості Мейєрхольда органічно сполучалася з політичними й сатиричними виставами. Згодом пішла» [1, с. 250].

Майже одночасно, на українських теренах, у сенсі продукування власної ідеї «арлекінади» доволі оригінально відзначився і Лесь Курбас. Широко обізнаний з теоретичними працями багатьох тогочасних митців, він у програмній статті 1918 року – «Театральному листі» через метафору «розумного арлекіна» спробував уявити та окреслити модель універсального актора.

«Це буде розумний арлекін. – зазначав Лесь Курбас. – Стільки ж саме освічений, що й митці інших мистецтв, який буде себе вільно почувати в тій сфері виїмкового відчування і думання, з якої народиться мистецтво ХХ століття. Котрий остаточно зможе переконати освіченого сучасного глядача […]. Цей актор не піде у клуби і зборища людей шукати матеріалів і тем для своєї творчості. Він не буде шукати типів для зовнішньої імітації:

Він піде шукати себе.

На гори високі піде він змагатися з вихрами бездонних провалів, слухати їхнього шуму і гамору, впиватися клекотом розшматованих хмар, що іскрами громів згорятимуть біля його ніг […]. Там він буде виховувати свою вразливість, фантазію, свою творчу потенцію. Це будуть його моделі. А в тиші своєї лабораторії він шукатиме своєстильних, досконалих форм для вираження нерозгаданих стихій своєї душі» [8, с. 207-208].

Тобто «розумний арлекін» Леся Курбаса – це актор-інтелектуал, який раціонально ставиться до творчого процесу, в якого відсутнє сліпе наслідування чи копіювання життєвих зразків. Цей творець черпає енергію й наснагу з власних думок і візій та перетворює у процесі психофізичної роботи на виразний художній результат. Він спроможний синтезувати елементи певних традицій з мистецькими новаціями. З цього приводу Н. Корнієнко зазначає: «Особлива увага до цього «знаку» в тексті вистави мала на меті «синкретизувати» «фрагменти» акторської традиції, що періодично розпадалася на секулярні окремості: актор класицизму, актор натуралістичного театру, актор психологічного, актор древнього ритуалу, древньої трагедії, актор-імпровізатор, актор-медіум тощо» [7, с. 192].

Проте у пореволюційні роки умови для гармонійного розвитку актора були екстремальні. Грати для омріяного Курбасом «освіченого сучасного глядача» можливостей не було, оскільки численними театральними реципієнтами стали військові й пролетарі. Саме з цього приводу Н. Шевченко зауважує, що Курбас «готував свого актора ніби для Храму, а грати йому доводилося на Площі. І не тільки на Площі революції» [11, с. 52]. Через це поетична дефініція «розумного арлекіна» розчинена в конкретних акторських роботах набирала нових якісних параметрів, актуальних для окремих березільських періодів. Натомість символ «арлекіна» як універсального митця залишився ключовим у Курбасових пошуках технологій акторської виразності і поступово утверджувався у полі сценічних експериментів березільців.

Саме з цими процесами був пов'язаний творчий розвиток і формування виконавської манери Й. Гірняка березільського періоду (1922-1933 рр.). Як зазначалося вище, образна дефініція універсального актора-арлекіна була оприлюднена Лесем Курбасом у «Театральному листі» (1918) упродовж функціонування Молодого театру. Як підкреслює Г. Веселовська, саме «1918-й був роком найактивніших шукань молодотеатрівцями новітньої театральної форми та образності» [3, с. 7]. У період же роботи Й. Гірняка у МОБі та театрі «Березіль» режисер до цієї дефініції вже не повертався, але в його міркуваннях з приводу професійних якостей і можливостей актора відгомін деяких інтенцій «Театрального листа» доволі відчутний. Адже в усі періоди Курбасової мистецької діяльності актор був і залишився ключовою фігурою театру, бо саме він міг відтворити проблеми та боріння людини на певних історичних етапах, бути живим сценічним «матеріалом» для передачі суспільних катаклізмів, соціальних змін. Так, у лекції з режисури 1924 року «Поправки до нашої системи виховання актора» Лесь Курбас наголошував:

«Час режисерських експериментів минає. Єдине, що буде завжди в театрі – це живий актор, привабливий особою і своєю талановитістю» [8, с. 51].

У записах Курбасових лекцій різних років рефреном лунає таке бачення сучасного актора: «Актор – це людина: 1) що має здатність до тривання в наміченому уявою ритмі; 2) уміння винаходити і демонструвати в матеріалі – в людині (в собі самому) та в іншому матеріалі театру – символи для передачі зображуваної реальності» [8, с. 54]. Відтак ключовими технологічними характеристиками акторської творчості стали процеси «тривання» і «ритму». Тобто митець, «що має здатність до тривання», мусив уміти контролювати стан своєї свідомості, вільно ним керувати, переходити на суто раціональний рівень осягнення дійсності. І саме станові свідомого буттєвого тривання був потрібен відповідний ритм.

Як твердить І. Волицька, «у театральній системі Леся Курбаса акцентований ритм – один із чинників, покликаних протистояти образові реальності й повсякденної дійсності, побутовим життєподібним засобом сценічного виразу. Натомість він має вказувати на концептуальну відмінність від мистецтва прямих життєвих відповідностей» [4, с. 91].

З часом Курбасові ідеї виходили за межі суто театральної сфери, вони були тісно пов'язані з психологію творчості. Приміром, майстер художнього слова В. Мовсесян, який на початку 1930-х рр. запрошував режисера на заняття до Вірменської студії, закцентував на одному з інваріантів «арлекінади». Зокрема, після показу студійцями етюдів на так звану «дитячу» тематику Лесь Курбас «цікаво говорив тоді про дитинство, що саме по собі – гра, «театр для себе», перетворення особистості. – згадував В. Мовсесян. – Треба виховувати дітей вільними й розкутими, вони повинні бути імпровізаторами, творцями, авторами, тільки з такої дитини може вийти справжній актор! На цій зустрічі Курбас вів мову про новий підхід до акторського проживання ролі, пам'ятаю його термін «психологічна арлекінада» [9, с. 172].

Тобто, ми розуміємо, що з часом, уже на початку 1930-х рр., коли березільське формотворення зосередилося на реалістичній образності, постала потреба акторської адаптації до умов саме цього стилістичного поля. І, напевно, принцип «психологічної арлекінади» був найбільш органічним й самодостатнім. Гіпотетично під цим визначенням ми розуміємо поєднання граничної зовнішньої виразності з глибоким внутрішнім переживанням. Приміром, розглядаючи під цим кутом зору роботу Й. Гірняка в останній березільській виставі Курбаса – «Маклені Грасі» (1933), стає очевидним, що актор значною мірою працював за принципом «психологічної арлекінади». Адже виразний та імпульсивний характер маклера Зброжека відтворювався за допомогою синтезу «емоціо» і «раціо», темпераменту й інтелекту, тобто, внутрішньої експресії та зовнішньої ексцентрики. Цій постановці судилося недовге життя на березільській сцені. Прем'єра вистави відбулася 24 вересня 1933 року; а 5 жовтня того ж року Леся Курбаса було усунуто з посади мистецького керівника театру та знято з репертуару всі його спектаклі.

Як відомо, для «Маклени Граси» М. Куліш запозичив фабулу з газетної замітки про сумний анекдотичний випадок, що трапився з маклером сусідньої Польщі. Загалом же, в його п'єсі йдеться про життєві драми представників різних соціальних прошарків (родини робітника Граси, родини маклера Зброжека, фабриканта Зарембського та бездомного жебрака Падура).

П'єсу було трактовано Лесем Курбасом як трагедійну за гостротою і безвихідністю колізій. Від багатьох деталей, що існували в п'єсі як символи надії, сподівань, оптимізму, режисер відмовився. Таким чином, рівень символіки у виставі було відчутно знижено, а це суттєво оголило реалії, підкреслило буденність сюжету. Свою концепцію Курбас вибудовував на ґрунті філософського осмислення проблематики твору і реалій свого часу.

Рушієм конфлікту вистави був маклер Зброжек у виконанні Йосипа Гірняка. У «Споминах» актор згадував: «Роль цього персонажа вимагала широкої амплітуди технічних засобів для вияву мінливих рефлексів і моментальних переходів із одного стану в інший» [5, с. 360]. Зовні Зброжек Й. Гірняка виглядав по-діловому: темно-сірий костюм, біла накрохмалена сорочка, котелок і тростина. Він був елегантний, рухливий та легкий. Разом із цим вражаюче насторожений. Емоційний стан Зброжека-Гірняка впродовж вистави постійно змінювався: від піднесеного настрою на початку до крайнього відчаю в кінці. Трагічні передчуття прочитувалися як у надміру виразній міміці актора, так і в його ламаній, гнучкій пластиці. Зі світлин, на яких образ Й. Гірняка зафіксовано в різних позах та ракурсах видно, що «психологічна арлекінада» актора увиразнювалася саме через розмаїття пластичних конфігурацій. Ексцентричність Й. Гірняка нагадувала в цій ролі сумне лицедійство героїв Чарлі Чапліна. Засобами психологізму та гротеску актор створив амбівалентний образ маклера, який водночас викликав у глядачів і співчуття, і осоругу. Актор тонко відчував усі нюанси підтекстів та узагальнень як твору М. Куліша, так і сценічного прочитання Л. Курбаса, тому побутове тлумачення образу Зброжека було неприпустиме як таке.

В експресивній, трагікомічній постаті Зброжека-Гірняка увиразнювалися граничність ситуації, всепоглинальний песимізм вистави. Слід зазначити, що відтворити типаж західного буржуа акторові було нелегко. Щоб характер персонажа не застиг в межах певного стереотипу, його потрібно було показати в розвиткові. Для цього Й. Гірняк застосовував чимало акторських прийомів, таких, як буфонада, гіпербола, психологізм, шарж та ін. Приміром, Р. Черкашин вважав роль Зброжека вершиною виконавської майстерності актора: «У ролі Зброжека Й. Гірняк віртуозно застосував яскраві можливості трагігротеску. Дуже своєрідною була мелодика розмовних інтонацій маклера, гострота його чітких жестів, поз, пластики, строкатість мінливих темпоритмів поведінки, нервова темпераментна збудженість. Маклера Зброжека спалює диявольська жадоба безмежної влади над людськими долями й душами!» [10, с. 17].

Прикметно, що Й. Гірняк в образі маклера відтворив характер украй амбіційної людини. Його герой мав власну філософію життя, згідно з якою, фактичне нагромадження капіталу – вторинна мета, первинна – соціальна значущість особистості. І лише тоді, коли втрачено і перше,

й друге, Зброжек наважився на відчайдушний вчинок. Власне момент, коли Зброжеку спало на думку заробити на власній смерті, був найнапруженішим у виставі. Маклера відверто захоплювала репетиція (де він сам режисер власної долі) вкрай необхідної смерті. Реконструкція цього епізоду здійснена Н. Корнієнко й викладена у статті «Зброжек. Естетичний здогад про тотальність гри» [7, с. 294-297]. У цій кульмінаційній сцені гірняківський персонаж ніби відривався від землі, зазирав у потойбіччя, відшукував філософські пояснення власному самогубству. Актор продемонстрував ремінісцентну гру, в якій увиразнилися і брехтівське «відчуження», і євреїновський «театр для себе», і курбасівська «арлекінада», що акумулювала всі ці складові.

Отже, на прикладі ролі Зброжека ми можемо переконатися в універсальності фахових навичок актора, в його каліграфічному виконавському почерку. Приміром, це засвідчують спогади молодого колеги Й.Гірняка – Р. Черкашина: «Популярність Гірняка у театральних глядачів та критиків була зумовлена насамперед його яскравим і самобутнім комедійним обдаруванням. У ролях ексцентричного плану він досягав віртуозності, що не поступалася виразністю цирковій клоунаді найвищого рівня.

[...] Невеликий на зріст, сухорлявий і надзвичайно спритний на сцені, винятково ритмічний і пластичний Й. Гірняк був здатний до імпровізації, несподіваних трюків.

[...] А на сцені він – творець дивовижних метаморфоз, майстер повного перевтілення в образи своїх різноманітних персонажів – органічно сполучав одверту театральність з живим внутрішнім почуттям. Ідеальний актор березільського вишколу, естетичної театральної системи Леся Курбаса!» [10, с. 15]. Відтак акторський інструментарій Й. Гірняка складався із розмаїття засобів художньої виразності, що зумовлювали жанрову й стилістичну поліфонію творчості та віддзеркалювали універсальні вміння плеканого Лесем Курбасом «розумного арлекіна».

Висновки. Окремі положення висунутої Курбасом дефініції універсального актора, «розумного і освіченого Арлекіна, який би поєднував у собі інтелект з високою технічною досконалістю» [2, с. 39], набули змістовного втілення у гірняківських сценічних образах. Звичайно ж, окреслити творчість Й. Гірняка лише самою метафорою «розумної арлекінади» недостатньо, проте ми можемо скористатися нею як певним комплексом настанов та завдань до фахової підготовки акторів «Березоля». Адже, «фігура актора в цьому режисерському театрі поставала на схрещенні різних вимог, принципів, творчих ідеалів і була від них абсолютно залежною» [6, с. 24]. Відповідно професійне становлення Й. Гірняка на березільському кону, значною мірою, відбувалося за концептами «розумної арлекінади», оскільки виконавська манера митця відрізнялася універсальністю й інтелектуалізмом. Одержані результати спонукають до висвітлення у наступних статтях головних *принципу* та *засобу* акторської творчості Й. Гірняка: *образу-маски* і *сценічного гротеску*.

Список літератури:

1. Бачелис Т.И. Гамлет и Арлекин : сб. ст. / Татьяна Бачелис. – М.: Аграф, 2007. – 573 с.
2. Бобошко Ю.М. Режисер Лесь Курбас / Ю.М. Бобошко. – К.: Мистецтво, 1987. – 197 с.
3. Веселовська Г. Як народжувався Арлекін : (Лесь Курбас – Київ – «Молодий театр» – 1917-1919 рр.) / Ганна Веселовська // Український театр. – К., 1997. – № 2. – С. 6-9.
4. Волицька І. Курбасова дефініція творчості актора і категорія «тривання» // Курбасівські читання: наук. вісн. / Національний центр театрального мистецтва ім. Леся Курбаса (НЦТМ ім. Леся Курбаса); редкол. Н. Корнієнко (голова) та ін. – К.: НЦТМ ім. Леся Курбаса, 2007. – № 2 : до 120-річчя від дня народження Леся Курбаса: історія, теорія, критика / ред.-упоряд. В. Собіянський, Т. Бойко. – С. 82-93.
5. Гірняк Й. Спомини / Йосип Гірняк; упорядкував Б. Бойчук. – Нью-Йорк: Сучасність, 1982. – 485 с.
6. Єрмакова Н. Актор з погляду педагогіки: (із практики Мистецького об'єднання «Березіль») / Наталя Єрмакова // Український театр. – К., 2008. – № 2. – С. 21-24.
7. Корнієнко Н.М. Лесь Курбас: репетиція майбутнього / Неллі Корнієнко. – К.: Либідь, 2007. – 324 с.
8. Курбас Л. Березіль: із творчої спадщини / Лесь Курбас; [упоряд. М. Лабінського; передмова Ю. Бобошка]. – К.: Дніпро, 1988. – 518 с.
9. Лесь Курбас: Статьи и воспоминания о Лесе Курбасе. Литературное наследие / Лесь Курбас; [сост. Н.Г. Лабинский, Л.С. Танюк; вступ. ст. Н.Б. Кузякиной]. – М.: Искусство, 1987. – 463 с.
10. Мейерхольд В.Э. Балаган (1912 г.) // Мейерхольд В.Э. Статьи. Письма. Речи. Беседы: в 2 ч. Ч. 1: (1891-1917) / сост., ред. текстов и ком. А.В. Февральского. – М.: Искусство, 1968. – С. 207-229.
11. Черкашин Р. Майстер трагігротеску / Роман Черкашин // Український театр. – К., 1990. – № 1. – С. 14-17.
12. Шевченко Н. «Розумний Арлекін» – між храмом і площею: (до науки акторського перетворення) / Наталія Шевченко // Аркадіа. – О., 2003. – № 1. – С. 49-52.

Бойко Т.А.
Киевский национальный униврсистет культуры и искусств

КОНЦЕПТЫ «УМНОЙ АРЛЕКИНАДЫ» В СЦЕНИЧЕСКОЙ ПРАКТИКЕ ЙОСИПА ГИРНЯКА 1922-1933 ГГ.

Аннотация
В статье освещены эстетико-художественные векторы актерского искусства 1920-1930-х гг. и расширены знания о творчестве Й. Гирняка. В частности теоретизованы эпизоды, связанные с формированием универсальной исполнительской манеры художника. Процессу исследования послужили феноменологический (обобщение индивидуальных признаков исполнительской манеры Й. Гирняка), историко-сравнительный и сопоставимо-типологический методы, призванные выявить сходство и различие между явлениями театра 1920-1930-х гг., определить генетическое родство, общее и специфическое в их развитии. В итоге выведены новые теоретические обобщения творчества Й. Гирняка на березильской кону. В частности, внимание сфокусировано на концептах «умной арлекинады», которые связывали сценическую практику актера с режиссерскими рефлексиями Леся Курбаса относительно модели универсального актера того времени.
Ключевые слова: «Театральный письмо» Леся Курбаса, «умный арлекин», универсальный актер, исполнительская практика, режиссерские наставления.

Boiko T.A.
Kyiv National University of Culture and Art

CONCEPTS OF "REASONABLE HARLEKINADE" IN THE STAGE PRACTICE OF YOSYP HIRNIAK 1922-1933

Summary
The article covers the aesthetic and artistic vectors of acting art of the 1920's and 1930's and expanded knowledge about the work of Y. Hirnyak. In particular, theorized episodes related to the formation of a universal artist's performing manner. The process researches provided a phenomenological (generalization of individual characteristics of the performing manner of Y. Hirnyak), historical and comparative and comparative-typological methods designed to reveal the similarity and distinction between the phenomena of the theater of the 1920's and 1930's, to determine the genetic affinity, general and specific in their development . As a result, new theoretical generalizations of Y. Hirnyak's creative work on the Beryazil horse are derived. In particular, attention was focused on the concepts of "reasonable harlequinade", which related the stage practice of the actor with director's reflections Les Kurbas on the model of universal actor of that time.
Keywords: "Theatrical letter" by Les Kurbas, "reasonable harlequin", universal actor, performance practice, director's imperatives-guides.

УДК 781.91

МЕМОРІАЛЬНИЙ РОЯЛЬ ПАВЛА ТИЧИНИ: ДО ПИТАННЯ ПОБУТУВАННЯ

Вакульчук А.Р.
Літературно-меморіальний музей-квартира П.Г. Тичини у м. Києві

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-84

Об'єктом дослідження став меморіальний рояль Павла Григоровича Тичини. Завдяки аналізу письмових джерел та зовнішніх характеристик музичного інструменту вдалось заповнити значні прогалини в його історії. Було встановлено його приблизний вік, прослідковано пересування з моменту придбання, визначено кількість реставрацій та їх особливості. Отримані у процесі дослідження дані дозволяють стверджувати, що рояль має велику історико-культурну цінність. Вони також підтверджують, що невипадково саме цей інструмент займає чільне місце в експозиції Літературно-меморіального музею-квартири П.Г. Тичини у м. Києві.

Ключові слова: Павло Тичина, музика, рояль, брати Дідеріхс, музейний предмет.

Постановка проблеми. Більшість українців знають Павла Тичину як українського поета, співця рідного слова та майстра ліричних історій. Менше – що в різні часи він був Наркомом освіти, Головою Верховної ради УРСР та взагалі вів активну державну та громадську діяльність. Та мало хто знає, що був він людиною музичною, володів грою на шести музичних інструментах та мав ідеальний музикальний слух. Саме через це маловідому, але таку глибоку, сторону Павла Григоровича одним із центральних експонатів у його київській квартирі, яка з 1979 року має статут Літературно-меморіального музею-квартири його імені, є рояль.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Музиці в житті Тичини присвячено десятки наукових праць. Серед них уваги заслуговують роботи Володимира П'янова та Станіслава Тельнюка. А ось меморіальним речам Павла Григоровича окремих наукових досліджень не присвячували. Про них існують лише мимобіжні згадки в тематичних та загальних дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Меморіальний рояль Павла Тичини, як і більшість предметів з колекції музею, раніше не виступав об'єктом наукових досліджень. Через це в історії його побутування існують значні прогалини, які не дозволяють значною мірою оцінити його історико-культурну цінність.

Головною метою цієї роботи є встановлення історичних умов побутування роялю Павла Григоровича Тичини з меморіальної квартири поета в м. Києві на основі письмових та усних джерел.

Виклад основного матеріалу. Та з чого ж все почалося та що лежить в основі музичної сторони Павла Григоровича? Перш за все, це сприятлива атмосфера в сім'ї та відвідування церковних служб, а також загальна любов жителів села Піски до музики. По-друге, це перша вчителька Серафима Миколаївна Морачевська, яка організувала шкільний хор, показувала молодому Павлу ноти, вчила по них співати, познайомила його з елементарними питаннями музичної грамоти та проклала шлях до отримання освіти в закладах, які розвинули його музикальність – Чернігівське духовне училище (1901-1907 рр.) та Чернігівська духовна семінарія (1907-1913 рр.) [1, с. 19, 20]. «Юний Тичина не тільки володів особливим музичним хистом, абсолютним слухом і чарівним тембром голосу, але й мав гідну подиву пам'ять», – згадував Володимир П'янов [1, с. 26].

Навчання поєднувалось з співом в архієрейському хорі, яке стало місцем знайомства з майбутнім відомим українським хоровим диригентом Григорієм Верьовкою або просто Грицем, як називав його сам Тичина [1, с. 24]. Новий друг став не лише вірним товаришем, але й, в майбутньому, співзасновником самодіяльного хору «Нове будівництво». Задум двох захоплених молодих людей був дуже амбітним: побудувати на базі самодіяльного колективу професійну школу-студію. Через кілька років хор «Нове будівництво» був перетворений в капелу-студію імені Леонтовича, а пізніше в професійну музичну школу. Двох творчих людей з'єднала міцна дружба на довгі роки, тому неспроста в колекції Літературно-меморіального музею-квартирі П.Г. Тичини у м. Києві зберігаються десятки нотних збірок авторства Г. Верьовки та навіть музичний інструмент (сопілка), яка належала відомому українському диригенту.

Свій зв'язок з музикою він не розірвав і після закінчення семінарії. Під час Першої світової війни Тичина був «одним із організаторів і душею» самодіяльного народного хору в Чернігові та після революції почав працювати завідувачем Музею кооперативної спілки «Дніпросоюз», де познайомився з Кирилом Стеценком, який очолював там музичну секцію [1, с. 51]. Також саме завдяки знайомству із Кирилом Григоровичем він зустрівся з Леонтовичем. Також під час роботи в театрах та редакціях Києва, Павло Григорович, заводив контакти із людьми високої культури: О. Довженком, М. Рильським, Л. Курбасом та іншими [1, с. 67]. Знайомство з засновником театру «Березіль» відбулося у 1915 році за лаштунками Театру Миколи Садовського: «Я знав Леся Курбаса, не раз зустрічався з ним, розмовляв про різні, що нас обох цікавили, мистецькі та життєві речі...», – писав поет [2, с. 11]. Такі коротенькі та вибіркові замітки із його життя свідчать про те, що він ніколи не був осторонь культурного, а головне музичного життя на поч. XX ст.

Отже, музика – це те, що ніколи не зникало ні з творчостія Павла Тичини, ні з його життя. Саме тому на позначення ранньої творчості Тичини Ю. Лавріненко та В.Барка запропонували такий термін як «кларнетизм», М. Тихонов писав про поезію Павла Григоровича: «Який чарівний, ніжний, музичний, співучий його розмаїтий вірш...». На слова П. Тичини композитори написали понад триста пісень, хорів, кантат, ораторій.

Любов та вроджений талант до музики не могли не спричинити розвитку навиків грі на музичних інструментах. Впродовж свого життя Павло Григорович оволодів грою на шести музичних інструментах: бандурі, кларнеті, сопілці, роялі, гобої та флейті. І знову інтерес, як і до музики загалом, так і до музичних інструментів зародився ще в дитинстві, а розвинувся в юності: «У рідному селі він вперше почув звучання скрипки, кларнета, тромбона та барабана, а в Чернігові – практично всіх там сущих музичних інструментів – від фісгармонії до арфи» [1, с. 26]. Кожен музичний інструмент займав своє місце у житті Павла Григоровича. На честь кларнета він назвав свою першу поетичну збірку, а бандура, за словами Станіслава Тельнюка, була улюбленим інструментом Тичини. Матеріальним доказом цього є фото широко усміхненого поета разом із бандурою, подарованою йому на 50-й день народження [3]. Та саме рояль став річчю, на придбання якого він вперше витратив велику суму.

Про свою «велику» покупку Павло написав у листі з Харкова у 1930 році до своєї майбутньої дружини Ліди: «... А ще, Лідусьонку, купив собі рояль! Щоправда, не першої юності і десь він у перепалках, видно, був, бо й сліди помітно – а все ім'я йому рояль. Маленький. Дідеріха. 1000 крб. дав. Заплатив, звичайно, чеком, а не готівкою. Хто його зна, що воно за музика – оце буду настроювати, а мо, й ремонтувать прийдеться. От чорт його зна – ніколи, крім бібліотеки, ніякої великої цінності не мав. А це вже на трьох ногах – увійшов – і ніяк його не викинеш...» [4, с. 102]. Саме цей лист є найповнішим джерелом інформації про цей музичний інструмент Тичини та дозволяє зробити певні припущення стосовно нього. По-перше, зрозуміло, що рояль потребував реставрації. Так як документів про будь-які ремонтні дії над інструментом у ті часи немає, тому можна припустити, що Павло Григорович здійснив його сам. Такий висновок, має місце, з огляду на існування фото, надрукованого в книзі Станіслава Тельнюка «Павло Тичина». На ньому зображений Тичина за настроюванням свого роялю у 30-ті роки XX ст. Крім того, на фото добре видно, що в правій руці він тримає пензлика, а ліва – в білій рукавичці – два атрибути, які показують, що він не лише його налаштовує, але й ремонтує. Можливо, здійснювати загальний ремонт, йому могли допомагати спеціалісти, і все це відбувалося у харківській квартирі Тичини: «...А це вже на трьох ногах – увійшов – і ніяк його не викинеш...» [4, с. 102], але доводив його до ідеального стану сам. Оскільки поет мав абсолютний музичний слух, налаштовування здійснювалося ним особисто.

По-друге, з листа зрозуміло, що рояль невеликих розмірів. Ця характеристика інструменту дозволяє зробити припущення стосовно того, чому саме його вирішив придбати Павло Григорович. На початку 30-х років він проживав у харківському будинку «Слово» на останньому, п'ятому поверсі. А завдяки спогадам сина українського драматурга Миколи Куліша, Володимира, опублікованим у книзі «Слово про будинок «Слово», відомо, що «про засоби транспорту на вищі поверхи будівничі «забули», тому було досить скрутно тим мешканцям, що мусіли вилазити й збігати щоденно по кілька разів у двір...» [5, с. 10]. З цих свідчень стає зрозуміло, що одним із пріорітетів при виборі інструменту, окрім ціни, стали саме його розміри та легкість транспортування.

Загалом довжина роялю, залежно від призначення, якості звука та ігрової чутливості коливається від 308 см (концертний) і до 132 см (міні-кабінетний). Виходячи з розмірів (висота – 950 см, ширина – 190 см, довжина – 150 см) рояль Павла Тичини належить до типу кабінетного. Також у листі Павло Григорович не впускає таку деталь, як фірма роялю. І це не випадково, адже виробництво братів Дідеріхів є однією із найстаріших російських парових фортепіанних фабрик, що вказано на їх логотипі, розміщеному на деці (у внутрішній частині) роялю. Логотип фірми вказаний також і на передній частині його корпусу (пюпютрі). Так як точної дати виготовлення роялю з меморіальної квартири немає, можна зробити певне припущення, виходячи з історії функціонування фортепіанної фабрики «Брати Р. і А. Дідеріхс». Перша російська фортепіанна фабрика була заснована в 1810 році вихідцем із Брауншвейгського герцогства Фрідріхом (у Росії – Федір Федорович) Дідеріхсом [6, с. 23]. Спочатку це була невелика майстерня, де працював він сам і ще один робітник. Через 12 років на виробництві працювало вже 30 робітників. Перші інструменти, які виготовляв Дідеріхс були точними копіями віденських. У 1829 році його фортепіано були виставлені на І Всеросійській мануфактурній виставці в Петербурзі, на якій їм було присуджено другий розряд. Після смерті Федора Дідеріхса в 1846 році, справи фабрики вела його вдова протягом 20 років. Потім вона передала її старшому сину – Роберту, який удосконалив виробництво так, що на Всеросійській мануфактурній виставці 1870 року його інструмент удостоївся почесного відгуку [6, с. 24]. Пізніше до Роберта приєднався його молодший брат Андрій, який також був знавцем фортепіанної справи. З 1878 року майстерня Дідеріхса стала називатись фортепіанною фабрикою «Брати Р. і А. Дідеріхс» та фірмовий знак «Diederichs Freres». Цей момент став переломним у виробництві. З 1882 року вони почали випускати салонні і кабінетні роялі та салонні піаніно. До кінця 80-х років інструменти братів Дідеріхсів неодноразово були відмічені на вітчизняних і зарубіжних виставках, де отримали 3 золоті, 3 срідні і 1 бронзову медаль [6, с. 25]. Після смерті Роберта в 1893 році його молодший брат продовжив самотужки вдосконалювати виробництво та призначив технічним директором фабрики висококваліфікованого майстра фортепіанної справи Ф. Кальнінга. Через це зросла кількість випущених інструментів та знизилась середня вартість одного продукту. Також фабрика почала орієнтуватись на випуск недорогих інструментів для масового користувача-непрофесіонала. Через ці зміни в 1896 році на Всеросійській промисловій виставці в Нижньому Новгороді фірма отримала найвищу нагороду за заслуги на ниві вітчизняної промисловості – Державний гербовий знак [6, с. 25]. А на Всесвітній промисловій виставці в Парижі 1900 року інструмент фабрики був удостоєний Гран-прі, а влас-

ник – нагороджений орденом [6, с. 25]. До початку Першої світової війни фірма, під керівництвом синів Андрія, працювала досить успішно. Проте з початком війни виробництво довелось зменшити, а в квітні 1918 року фірма була закрита назавжди [6, с. 26]. Рояль з меморіального помешкання Тичини на деці має емблему з усіма вище згаданими відзнаками фортепіанної фабрики. Отже, виходячи із цього можна стверджувати, що рояль, який належав Павлу Григоровичу, був випущений після 1900 року.

Також слід відзначити те, як було заплачено за рояль. Павло Григорович у своєму листі акцентував увагу на тому, що за свою покупку він заплатив саме чеком, а не готівкою і обґрунтував своє рішення. По-перше, це свідчить про те, що в ті часи, якщо були задокументовані підтвердження покупки, її можна було повернути. По-друге, що Павло Григорович продумував свої рішення під різними кутами.

Тепер слід прослідкувати рух роялю за Тичиною по Україні. Перші 5 років після покупки він був з Павлом Григоровичем у будинку «Слово» в Харкові: «Павел Григорьевич жил в Харькове с 1923 года по 1934, когда столицу перенесли в Киев. В этой квартире № 15 дядя провел последние пять лет своей харьковской жизни. Здесь почти все осталось так же, как и было при нем: окна, двери, паркет – мы ничего не меняли. А вот обстановка не сохранилась. Когда дядя переезжал в Киев, он забрал с собой большую часть библиотеки, рояль», – згадував племінник П. Тичини [7]. Також підтвердженням перебування роялю в харківському помешканні Тичини є фотографії, зроблені його товаришем А. Павлюком. Ці фото зберігаються в родичів Павла Григоровича: «…Цей рояль стояв у сусідній кімнаті (з кабінетом)… Дуже любив поет цей інструмент, і часто під високим склепінням лунали ліричні акорди Лисенка і Леонтовича» [7]. Наступною зупинкою поета став київський аналог «Слова» – будинок «Роліт» (складова абревіатура від назви «Кооператив «Робітник літератури») [8, с. 169]. Будинок на вулиці Леніна, 68 (нині – вулиця Б. Хмельницького) став пристанищем для Павла Григоровича майже на 7 років. У серпні 1941 року він разом із дружиною та тещею був відправлений в евакуацію до Уфи [6, с. 129]. «Разом з Тичинами до Уфи прибули родини Рильського, Панча, Сосюри, Корнійчука, а також багатьох інших письменників, композиторів, художників, науковців. Тут, в Уфі, знайшли своє пристановище Спілка письменників, Спілка композиторів, Київський оперний театр, Академія наук…» [3, с. 251]. Зрозуміло, що рояль туди за ним не послідував. Після повернення до Києва вже на посаді Наркома освіти йому була надана п'ятикімнатна квартира по Чудновського, 5 (нині – Терещенківська, 5) [3, с. 274]. На основі незадокументованих спогадів, прийнято вважати, що рояль, який уцілів у розграбованій квартирі в будинку «Роліт», став першим предметом інтер'єру нової київської квартири Павла Тичини. Щодо післявоєнної реставрації роялю Павлом Григоровичем, можна зробити знову ж таки лише припущення, адже задокументованих підтверджень немає. Проте, зрозуміло, що рояль під час війни не міг уникнути пошкоджень, тому реставрація чи ремонт мали місце бути. І саме цей музичний інструмент у 1979 році отримав статус «меморіальний» та посідає чільне місце серед усіх експонатів Літературно-меморіального музею-квартири П.Г. Тичини у м. Києві.

У 2017 році була проведена чергова реставрація роялю. Цього потребував як зовнішній вигляд інструменту, так і пошкодження частин механізму: на поверхні були присутні неглибокі подряпини, незначна стертість лакового покриття; подряпина над правою ніжкою – довжина 3 см; ліра кріпиться надійно, видимих дефектів не виявлено; дека має незначні тріщини, котрі мають ознаки реставрації; між басовими струнами фа та фа-дієз є заглушка; басова струна ля бемоль відсутня; сукно біля струн не пошкоджене; молоточки клавіш № 49-88 мають ознаки реставрації: ударна частина покрита фрагментами шкіри; на поріжку рами біля місця кріплення кілків незначні пошкодження, що виникли при заміні кілків; отвори кілків еліпсоподібні, заглушені фрагментами деревини; на пілотах клавішах № 45-99 присутній окис міді; ролики частково покриті окисом. За зовнішніми ознаками інструмент був реставрований, час реставрації невідомий [10].

Реставрація була здійснена у 2017 році спеціалістом Дузєвим Ростиславом Юрійовичем згідно процедур, передбачених законом України. Фахівець провів роботи з повної чистки механіки, деки, клавіатури від пилу та сміття; чистки пілотів від окису міді; чистки або заміни фальшивих та некомплектних басових струн; чистки або заміни фальшивих та некомплектних тенорових та дискантових струн. Було здійснене придбання та встановлення басової струни ля бемоль; заміна кілків новими; шабрування та інтонування молотків № 49-88; очищення та полірування накладок клавіатури та роликів; укріплення тримання строю інструмента. Також було проведене перештифтування капсулів молотків, фігур, шпіллерів; регулювання лінії клавіатури та її висоти; регулювання друка клавіатури (однакова глибина нажимання кожної клавіші); локальна перегарніровка переднього та середнього капсюдів клавіатури; змащення усіх осьових штифтів механіки та штифтів клавіатури «Protek»; нанесення на всі вузли механіки графіту та пудри «Protek»; заміна зношеного сукна механіки та педального механізму; регулювання демпферів та усунення інших виявлених дефектів, що не потребують заміни запчастин. А головне – настройка та підготовка інструменту до використання за прямим призначенням [10].

Отже, в ході дослідження, завдяки аналізу історії фабрики-виробника, було встановлено приблизний вік роялю (майже 120 років), прослідковано його пересування за Павлом Григоровичем з моменту придбання (з 1930 до 1944 року) та визначено кількість та особливості його реставрацій. Таким чином, виходячи із усього вище сказаного, меморіальний рояль Павла Григоровича Тичини має високу історико-культурну цінність та не випадково посідає чільне місце в колекції Літературно-меморіального музею-квартири П.Г. Тичини у м. Києві.

Список літератури:

1. П'янов В.Я. На струнах вічності: Нарис та есеї / В.Я. П'янов. – К.: Український письменник, 2002. – 217 с.
2. Життя і творчість Леся Курбаса / [упоряд., наук. ред. Богдан Козак]. – Львів; Київ; Харків: Літопис, 2012. – 656 с.
3. Тельнюк С.В. Павло Тичина / С.В. Тельнюк. – К.: Молодь, 1979. – 336 с.
4. Лист П.Г. Тичини до Л.П. Папарук // Тичина П.Г. Зібрання творів: У 12 т.: Щоденникові записи. Листи. Т. 12. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 102.
5. Куліш В. Слово про будинок «Слово» : спогади / В. Куліш. – Торонто, 1966. – 68 с. : фот.
6. Отюгова Т., Галембо А., Гурков И. Рождение музыкальных инструментов: Из истории Ленингр. производственного об-ния по изготовлению музыкальных инструментов : Очерки / Т. Отюгова, А. Галембо, И. Гурков. – Л.: Музыка, Ленингр. отд-ние, 1986. – 187 с.
7. Спогади Ю.Є. Тичини [Електронний ресурс] // Історія Харкова в пам'ятних дошках. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://mevorydoskikharkov.blogspot.com/2016/09/blog-post_26.html.
8. Коломієць Л.В. Український художній переклад та перекладачі 1920-30-х років: матеріали до курсу «Історія перекладу»: навчальний посібник / Л.В. Коломієць. – Вінниця: Нова книга, 2015. – 360 с.
9. Павло Тичина. Із щоденникових записів. – К.: Радянський письменник, 1981. – 430 с.
10. ЛММК П.Г. Тичини. Договір № 7 від 12 травня 2017 року.

Вакульчук А.Р.
Литературно-мемориальный музей-квартира П.Г. Тычины в г. Киеве

МЕМОРИАЛЬНЫЙ РОЯЛЬ ПАВЛА ГРИГОРОВИЧА: К ВОПРОСУ БЫТОВАНИЯ

Аннотация
Объектом исследования стал мемориальный рояль Павла Григоровича Тычины. Благодаря анализу письменных источников и внешних характеристик музыкального инструмента удалось заполнить значительные пробелы в его истории. Было установлено его примерный возраст, прослежены передвижения с момента покупки, определено количество реставраций и их особенности. Полученные, в ходе исследования, данные позволяют утверждать, что данный рояль имеет большую историко-культурную ценность. Они также подтверждают, что неспроста именно этот инструмент занимает видное место в экспозиции Литературно-мемориального музея-квартиры П. Тычины в г. Киеве.
Ключевые слова: Павло Тычина, музыка, рояль, братья Дидерихс, музейный экспонат.

Vakulchuk A.R.
Literary-memorial museum-apartment of P.G. Tychyna in the city of Kiev

PAVEL TYCHYNS MEMORIAL GRAND PIANO: TO QUESTION OF APPLICATION

Summary
The Memorial Grand Piano of Pavlo Tychyna was the object of the study. Thanks to the analysis of written sources and external characteristics of the musical instrument, were filled significant gaps in its history. There was found its approximate age, was tracked movement from the moment of purchase, determined the number of restorations and their features. The data obtained during the research allows us to assert that the piano has a great historical and cultural value. It also confirms that this instrument occupies a prominent place in the exposition of the literary-memorial museum-apartment P.G. Tychyna in the city of Kiev.
Keywords: Pavlo Tychyna, music, piano, brothers Diederichs, exhibit.

УДК 75.04

ТЕМА СНУ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ЖИВОПИСІ

Жданова О.В.
Київський університет імені Бориса Грінченка

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-85

Стаття аналізує відображення теми сну в європейському живописі. Відповідно проведених досліджень, можемо стверджувати, що людство з давніх часів приділяло значну увагу темі сновидінь. Зображення сну та сновидінь в образотворчому мистецтві, має релігійні корені. Навіть з плином часу, образ сновидіння в мистецтві не позбавляється свого сакрального підґрунтя. Створення нематеріального образу є цікавим викликом для митця та дає йому масу варіантів реалізації даної теми й займає поважне місце в історії мистецтв.
Ключові слова: сон, сновидіння, європейський живопис, символ, алегорія, античність, релігія.

Постановка проблеми. Дослідження сновидінь в образотворчому мистецтві є досить масштабним та багатогранним. Проте, з розвитком людства змінюється і мистецтво, історичні події та розвиток філософії впливають на інтерпретацію теми сновидінь. Отже, матеріал статті розкриває можливості та багатогранність теми від витоків по XIX століття і надихає на подальше опрацювання з невичерпним натхненням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема сновидінь в мистецтві є досить поширеною. І це не тільки окремі твори митців, а й цілі виставки, зокрема, виставка графіки Михайла Заворотнього «Чорно-білі сни» в Центрі Української Культурита Мистецтва (03-15.11.18), українського художника Avrora – виставка «Сни» (галерея сучасного мистецтва JUMP спільно з галереєю Марії Павелко, 17.11.-4.12. 2015); ArtUkraine Gallery представила виставку Арсена Савадова «Сон Гуллівера» (24.04.2017). Увага сновидінням також приділяється у наукових роботах: Іванова І.С. «Феномен сновидінь у мистецтві» [5, с. 30-38], Голик Н. В., Шор Ю.М. «Сон, фантазия, искусство – «атрибуты одной и той же субстанции» [3, с. 30-38], Ingrid Longauerova «On Dreams in the Art and Art of the Dreams» [11], Jackie Craven «Biography of Marc Chagall, Artist of Folklore and Dreams» [10]. Проте, вітчизняні дослідження теми сну в мистецтві ґрунтовно не опрацьовані, що надає актуальності темі статті.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зазначена тема потребує систематизації, проведення паралелей між українським та західноєвропейським живописом та філософсько-світоглядними концепціями.

Мета статті. Головною метою є дослідження історії розвитку теми сновидінь в образотворчому мистецтві; систематизація дослідженого матеріалу; висвітлення та аналіз робіт художників з урахуванням філософських ідей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зображення сну та сновидінь в образотворчому мистецтві, так само, як і в літературній творчості, в своїй більшості, має релігійні корені. Навіть з плином часу, образ сновидіння в мистецтві не позбавляється свого сакрального підґрунтя. «Сни – це художні твори, можливо, найбільш архаїчні із способів художнього вираження, а все мистецтво, мабуть, є формою сну» проголошує Хорхе Луїс Борхес [1] аргентинський прозаїк, поет і публіцист. Культуролог Світлана Махліна описує твір мистецтва як «сон, який було поймано» [8]. Це обрання картин і текстів, які надходять прямо з величного царства ночі.

Створення нематеріального образу, відбитка сновидіння – це спокусливий виклик для багатьох діячів мистецтва. Як і літературні твори, живописні роботи, повняться образами снів: пам'ятними, прекрасними, тривожними, в яких ми часто бачимо саме тіло сплячого, оточене маренням. Мистецтво пронизується мріями: ніч проникає у вчинки дня.

Між смертю та сном філософи та мислителі проводять паралель, порівнюючи їх, як «братів». В грецькій міфології: «Гіпнос (грецька персоніфікація Сну) був братом богу Смерті. Їх мати – богиня ночі Нікс, зображувалася з двома немовлятами в руках: Білий – Сон, Чорний – Смерть. У Сну, як і у Смерті, крила; його атрибутами являються сова і мак» [9]. В епоху античності такі міфологічні зображення «сну» зустрічаються на грецьких та римських вазах (Гіпнос і Тонатос уносять Сарпедона, Гермес спостерігає). Взагалі, у грецькому вазописі з'являються сцени з повсякденного життя, в яких передаються і натуральні зображення людей, що сплять.

В епоху Середньовіччя сновидіння сприймалося як божественне пророче осяяння. Таке уявлення було успадковане від античної системи мислення. В середні віки влада належала, саме церкві, а більшість художніх робіт мало релігійне призначення, тому християнське мистецтво було домінуючим напрямком. Багато картин, диптихи і триптихи розроблялися для церковних вівтарів. В цьому випадку, зображення сну слугувало ілюстрацією до біблійних текстів. Одними з найперших були церковні фрески із зображеннями снів та видінь пророків, святих та правителів. Найвідоміші сюжетами були сон Якоба, сон Йосифа, сон Костянтина, видіння святого Амвросія, сон святого Мартина, тощо.

Але «історично» первісним сном (і його зображенням) можна вважати сон Адама під час створення Єви з його ребра, що підкреслюється безліччю фресок та мозаїк різних періодів. Зокрема, мозаїка в кафедральному соборі Монреаля «З ребра сплячого Адама створює Бог першу жінку Єву» (1183-1189).

Розвиток торгівлі та збагачення частини населення призвели до зацікавлення мистецтвом заможних городян, які могли купувати твори мистецтва, відтак, демонструвати свій статус. Отже, через зміни соціальних умов, художні сюжети у мистецьких творах повертаються до зацікавленості земним буттям і зображення побутових сцен.

Епоха Відродження бере за взірець твори античного мистецтва, оспівує красу людини, довершеність її тіла та поєднання з природою. Разом з тим, біблійні сюжете лишаються, на ряду з відродженим міфологічним епосом, досить частою темою зображення. У живописних полотнах митців доби Відродження відомі сюжети трансформуються відповідно гуманістичних поглядів часу, а людські постаті набувають сучасного вигляду.

У творчості Лукаса Кранаха Старшого явно простежується інтерес до відтворення лейтмотиву сну, зокрема, у таких роботах, як «Даліла обрізає волосся Самсону», або «Німфа джерела» (1530-1535), «Діана, що відпочиває» (1515), «Німфа весни» (1537).

Тему сну часто інтерпретував відомий майстер Північного Ренесансу – Альбрехт Дюрер. На початку свого творчого шляху сон як метафора і синтетичний образ дійсності був поетично відображений у роботі «Сон доктора», яку ще називають «Спокуса ледащого» (близько 1497). Це алегорія поганих наслідків лінощів, які призводять до гріха похоті, віддаючи людину у владу пекла. Поширений біблійний сюжет «Моління про чашу» (1508) говорить про недостатню силу віри апостолів: у той час, коли вони мали підтримати Христа – вони сплять.

Рафаель створює алегоричну картину «Сон лицаря» (1504). На ній зображено молодого чоловіка в обладунку, що спить під лавровим деревом, в оточенні прекрасних жінок, які є алегоричними образами Доброчинності та Насолоди. Перша передвіщає почесті та славу, проте, попереджає про тернистість шляху, а друга пропонує безтурботне та легке життя. Можливо, лицаря очікує і те й інше: тернистий шлях Доброчинності і Кохання, як нагорода. Також відома картина майстра «Моління про чашу» (1504), на якій сплять апостоли.

Згадаємо також ряд робіт видатних майстрів Ренесансу на міфологічну тематику: «Венера та Адоніс, що спить» (1580) Паоло Веронезе «Венера з Пардо» (1540) Тиціана. А також різні варіації зображень маленького Ісуса, що спить на руках Присвято Діви.

Наприкінці XVI – у XVII ст. спостерігаємо зображення жінок, що сплять у роботах Караваджо, зокрема, «Відпочинок по дорозі в Єгипет» (1596-1597), «Марія Магдаліна» (1596-1597). Це біблійні сюжети, проте, зображені персонажі дуже реалістичні, на лоні природи чи в просторі кімнати – це втомлені жінки, зморені сном.

На картині Джорджа де Латура «Явлення янгола Йосифу» (1640) на темному полотні Йосиф спить, підперши щоку долонею, а янгол являється в образі дівчинки, що простягає до нього руки. Якщо не знати сюжету чи назви, можна уявити, що вона просто його онука, бо ж на картині немає ніякого натяку на марево. Але художник так використовує світлотіньові контрасти, що при загальній м'якій темряві на полотні, дівчинка так затуляє полум'я свічки, що тільки її обличчя виглядає сяючим, і, придивляючись до її жестів, відчувається сакральність цього полотна.

В роботі Адама Ельсхеймера «Юдиф та Олоферн» (1607) зображено популярний сюжет легенди, де смерть є продовженням сну.

В епоху рококо, тема сну розглядається на прикладі міфологічних сюжетів. Антуан Ватто створює полотно «Німфа та Сатир (Юпітер та Антиопа)» (1715), Фрагонар пише грайливі картини «Викрадення сорочки Амуром» (1761-1765) та «Гра з вогнем» (1761-1765). Картини зображують сплячих пишнотілих дівчат, навколо яких в'ються і пустують амури. «Ці картини повні чуттєвої млості, любовне томління поєднано тут з живим, лукавством та зухвалою насмішкуватістю» [2, с. 14-15].

Художник епохи неокласицизму П'єр Прюдон створює у 1808 році один зі своїх шедеврів – «Викрадення Психеї», із зображенням сплячої красуні, яку несуть в повітрі чотири зефіри. В тому ж році створено картину «Сон Психеї».

Проте, сни можуть бути сповнені не лише світлими видіннями спокою та божественними осяяннями, а й жахливими примарами. Прикладами цього є ряд робіт художників Нового часу. Генрі Фюзелі створив серію з чотирьох робіт під назвою «Нічне жахіття» (1781, 1783, 1790-1791). Хоча картина і не написана за мотивами конкретного літературного твору, очевидно, що художник надихався історіями про привидів з англійської літератури. Ці роботи овіяні романтичною містикою, що лякає. На картині фігура сплячої жінки зображена подовженою та вигнутою. Фюзелі навмисно написав її саме так, щоб показати всю важкість інкуба, який сидить на її грудях, – втілення кошмарів і несвідомих страхів. У прорізи між штор видна голова сліпого коня, чий образ передбачає демонічний аспект. Пізніше Микола Абільдгаард використовує той самий сюжет для однойменної картини («Нічне жахіття» 1800).

Тематика сну була для Генрі Фюзелі невичерпним джерелом натхнення. Крім «Нічного жахіття» зазначимо, зокрема, «Леді Макбет, що йде уві сні», «Сон пастуха», «Сон і Смерть, що несуть тіло Сарпедона», «Кримхильда, що бачить у віщому сні мертвого Зигфрида», тощо. В його роботах сни сповнені містицизму, важких передчуттів, невідхильності року.

Гравюри іспанського митця Франсіско де Гойї також сповнені містицизму, проте, його офорт «Сон розуму породжує чудовиськ» (1797) містить в собі й символічний сенс. Автор супроводжує гравюру таким написом: «Коли розум спить, фантазія в сонних мріях породжує чудовиськ, але в поєднанні з розумом фантазія стає матір'ю мистецтва і всіх його чудових творінь» [7]. На думу Гойї, саме таким «сном розуму» спала його батьківщина – Іспанія, а він намагався її розбудити.

Сон виступає окремою темою і в полотнах французького живописця Гюстава Курбе. В роботах митця простежується чуттєвість і еротич-

ність, навіть в картинах, теми яких, здавалося б, далекі від еротики. Підтвердженням цьому слугує, перш за все, картина «Пряха, що спить» (1853). На полотні представлена жінка, що заснула за роботою. «Критики неодноразово відмічали, що саме веретено і прядка привносять у твір еротичну символіку, проте глибока чуттєвість полотна не обмежується одними атрибутами пряхи. Перш за все, еротичним є саме жіноче тіло, занурене в сон...» [4, с. 12-13].

На полотні «Гамак» (1844) поза жінки невимушена, розслаблена, сорочка на грудях прозора та розхристана. В роботі «Сон» (1866) автор торкається, популярної на той час теми одностатевої любові. На полотні зображені дві оголені дівчини, які сплять в обіймах одна одної. «Сучасників Курбе вразила чуттєвість сюжету та тактичність, з якою художник виніс тему на полотно» [4, с. 21].

Уільям Блейк зображує «Сон Іакова» (1800-1805). Від фігури сплячого підіймаються у височінь спиральні сходи, по яких крізь зірки та божественне сяйво йдуть вниз та вгору сяючі постаті янголів.

У середині XIX ст. в живописі Англії виникає мистецтво прерафаелітів. Часто темами для робіт майстрів слугували релігійні теми, легенди та казкові тексти, і в цих сюжетах зображення сну займало почесне місце. Серед робіт прерафаелітів – «Джасмін» (1893) Елберта Джозефа Мура; «Свята Силіция» (1895), «Аріадна» (1898), «Сон та його зведений брат Смерть» (1874), «Наяда» (1893) Джона Вільяма Уотерхауса.

Картина відомого англійського художника, представника класичного напряму в живописі, який своїми роботами вплинув на творчість художників-прерафаелітів, що виникає в середині XIX ст. в живописі Англії. Серед картин, стилістично наближених до прерафаелітів, варто відзначити, зокрема, «Палаючий червень» (1895) Фредеріка Лейтона; «Рожева альтанка» (1890), «Останній сон Короля Артура в Авалоні» (1881-1898) Едварда Коліна Берн-Джонса.

Взагалі-то творчість прерафаелітів в цілому схожа зі сном: повіки героїв полотен напівзакриті, погляди відчужені, розслабленість поз, плинність ліній легкі тони, туманна, невизначена атмосфера, символічність та натяки – все це навіює думку про сновидіння та існування в іншому вимірі – світі мрій.

У «Сні» (1883) П'єра Сесіля Пюві де Шаванна сон також несе алегоричне значення. В основі картини – легенда про юнака, який заснув дорогою і побачив уві сні три жіночі постаті – Любов, Славу та Багатство, що пропонували йому свої дари. З усіх найближче схилилася Любов, обсипала його квітами трояндами.

Французький художник Анрі Тулуз-Лотрек зображує сплячих на полотнах «Дві дівчини в ліжку» (1893), «В ліжку» (1898). Також існують його замальовки оголених сплячих жінок, зроблених з натури в домах насолоди, які відвідував митець. Творчості автора властива спокійна відвертість повсякденного життя.

Поль Гоген висвітлював тему сну у творах «Сплячий Кловіс» (1884), на ньому зображено сина майстра, який спить, на поручнях ліжка висить сувора лялечка-маріонетка, а розпис стіни заднього плану, перетворюється, одночасно, й на сюжет сновидіння; «Спляча дівчинка» (1881), «Метте Гоген, що спить на канапі» (1875). В творчості Анрі Руссо теж є «сонні» картини, зокрема, «Спляча циганка» (1897) та «Сон» (1910). «Циганка» супроводжувалась написом: «Хижак, захоплений жадобою крові, застигає на місці, не наважуючись кинутися на, сплячу, знесилену жінку».

Окремо варто пригадати роботи російських та українських видатних майстрів. Карл Брюллов був зацікавлений темою сновидінь і створив багато графічних акварельних робіт, зокрема, «Сон бабусі та онуки» (1829), «Сон монашки» (1831), «Сон молодої дівчини перед світанком» (1830-1833), «Юнона, що спить» (1840). На останніх трьох полотнах Брюловим одночасно показаний і процес сну і зміст сновидінь героїв – фея сну, увінчана маковим вінком, дарує кожному свій сон, який відкривається глядачу в образі напівпрозорих видінь [6]. Також варто згадати «Дітей, що сплять» Василя Перова, «Пастушка, що спить» Венеціанова.

В живописних і графічних творах Тараса Шевченко тема сну розкривається у побутовому контексті, зокрема, в таких роботах, як «Натурниця» (1840), «Марія» (малюнок за поемою О.С. Пушкіна «Полтава», 1840). Виконана під час навчання в Академії мистецтв композиція «В гаремі» (1843) свідчить про зацікавлення Тараса Шевченка екзотикою сходу, яка приваблювала художника можливістю відтворення мальовничих сцен східного побуту. «Сліпа з дочкою» – ілюстрація до поеми «Сліпа». При ледь окресленому загальному тлі, основну увагу зосереджено на обличчях та позах.

Висновки з даного дослідження. Відповідно проведених досліджень, можемо стверджувати, що людство з давніх часів приділяло значну увагу темі сновидінь. Зображення сну та сновидінь в образотворчому мистецтві, має релігійні корені. Навіть з плином часу, образ сновидіння в мистецтві не позбавляється свого сакрального підґрунтя. Створення нематеріального образу, такого як сон є цікавим викликом для митця та дає йому масу варіантів реалізації даної теми.

Кожна епоха інтерпретує феномен сновидіння під призмою власного бачення. В зображеннях може бути, як буквальна фіксація сну, так і передача символу – алегорія. Античність та релігія дають своє підґрунтя для теми сновидіння в мистецтві. В творах митців спостерігаємо сон і як прекрасну мрію і як кошмарне марення.

Цікаво, що найчастіше головною героїнею теми сну є жінка. В роботах таких майстрів, як Густав Курбе або Тулуз-Лотрек сновидіння надає тілу розкутості, легкості, замріяності, показує його еротичність. Жінка стає вільною, це її стихія. А от сон чоловіків, часто, як на роботах Адама Ельсхеймера «Юдиф та Олоферн» або «Сон доктора» Альбрехта Дюрера, підкреслює їх слабкість, безпомічність, послаблення оборони.

Проте, через ці полотна, завжди торкаємось незвичайного, непевного, невідомого, занурюємось в інший світ підсвідомого та можемо зрозуміти, щось у собі.

Список літератури:

1. Борхес Х.Л. Страшный сон. URL: http://literature.gothic.ru/articles/nightmare.htm (назва з екрану. Дата звертання: 28.11. 2018).
2. Великие художники. Их жизнь, вдохновение и творчество: Жан Оноре Фрагонар / [глав. ред. А. Викторова]. – Киев, 2003. № 83. С. 14-15.
3. Голик Н.В., Шор Ю.М. Сон, фантазия, искусство – «атрибуты одной и той же субстанции» / Н.В Голик, Ю.М. Шор // Труды Санкт-Петербургского государственного университета культуры и искусств. – 2015. Т. 210. С. 30-38.
4. Дюпети М. Густав Курбе / М. Дюпети // Великие художники. Их жизнь, вдохновение и творчество. – 2003. – № 18.
5. Іванов І.С. Феномен сновидінь у мистецтві / І.С. Іванов // Научные труды Московского гуманитарного университета. – 2018. – № 2. – С. 13.
6. Наталия Соломатина, Олег Антонов. Знаменитый и неизвестный Карл Брюллов [Електронний ресурс]. URL: https://www.tg-m.ru/articles/%E2%84%962-2013-39/znamenityi-i-neizvestnyi-karl-bryullov (назва з екрану. Дата звертання: 28.11. 2018).
7. Прокофьев В.Н. «Капричос» Гойи / В.Н. Прокофьев. – М.: Искусство, 1970. – 181 с.
8. Словарь по семиотике культуры. Язык сновидений / [Махлина С.]. – СПб.: «Искусство-СПб», 2009. – 689 с.
9. Словник сюжетів символів в мистецтві / [Хол Дж., пер. з англійської Майкапара А.Е.]. – М.: Корона-ПРЕСС, 1996. – 656 с.
10. Craven J. Biography of Marc Chagall, Artist of Folklore and Dreams / ThoughtCo. – 2018.
11. Longauerova I. On Dreams in the Art and Art of the Dreams / EPOCH TIMES. – 2016.

Жданова А.В.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

ТЕМА СНА В ЕВРОПЕЙСКОЙ ЖИВОПИСИ

Аннотация
Статья анализирует отражение темы сна в европейской живописи. Согласно проведенным исследованиям, можно утверждать, что человечество с древних времен уделяло значительное внимание теме сновидений. Изображение сна и сновидений в изобразительном искусстве, имеет религиозные корни. Даже с течением времени, образ сновидения в искусстве не лишается своей сакральной основы. Создание нематериального образа становиться интересно вызовом для художника, дает ему массу вариантов реализации данной темы и занимает важное место в истории искусств.
Ключевые слова: сон, сновидения, европейская живопись, символ, аллегория, античность, религия.

Zhdanova A.V.
Borys Grinchenko Kyiv University

THE DREAM IMAGE OF EUROPE FINE ART

Summary
The article analyzes the display of the topic of dream image in European painting. According to the exploration research which was conducted, we can say that humanity has long paid attention to the theme of dreams. The image of dream in fine arts has religious roots. Even with time, the image of a dream in the art space does not deprive its sacred grounds. Creating a non-material image is an interesting challenge for the artists and gives them a lot of options for the implementation of this topic. The dream image takes a respectable place in the art history.
Keywords: dream, dream, European painting, symbol, allegory, antiquity, religion.

УДК 703

ОБРАЗ ЕЛЬФІВ У СУЧАСНОМУ ВІЗУАЛЬНОМУ МИСТЕЦТВІ

Пивовар Г.В.
Київський університет імені Бориса Грінченка

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-86

Стаття присвячена історичному аналізу образу ельфів на основі міфологічних сказань давніх кельтів та трансформації цих образів у візуальному мистецтві. Це зумовлено зростанням зацікавленості митців кельтською міфологією, казками, фентезі, міфологічними істотами, зокрема, ельфами. Проаналізовано зображення ельфів у візуальних мистецтвах сьогодення.
Ключові слова: образ ельфів, візуальне мистецтво, ілюстрація, живопис, кінематограф.

Постановка проблеми. В сучасному світі зросло зацікавлення кельтською міфологією, міфологічними істотами, зокрема, ельфами. Пік цього інтересу був викликаний екранізацією трилогії Дж. Р.Р. Толкіна «Володар перстнів» (1954-1955 рр.). На тлі цієї популярності розширюють грані інші види візуального мистецтва сьогодення. Відтак, представляє вкрай цікавим і важливим визначити, що призвело до поширення образу ельфів у візуальних мистецтвах.

Актуальність. Міфологія дала невичерпну різноманітність ідей і образів для багатовікового розвитку мистецтва. Це відноситься не тільки до грецької міфології, а й до германо-скандинавської та кельтської. Неможливо розглянути повноту міфологічних сюжетів, виражених в мистецтві.

Якщо спочатку мистецтво мало на меті створення ілюстрацій до міфологічних сюжетів, то дуже скоро ці сюжети стали підставою для постановки істотно важливих соціально-історичних та естетичних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес до міфології древніх кельтів не згасав ніколи, проте з наукової точки зору дана тема досить докладно і повно вивчається не більше двох століть. Вивченням ельфів займався знаменитий ісландський ельфіст Ейнар Гвюдмундссон з Стадюра, який залишив після себе, на жаль, всього лише два пізніх рукописи-трактату щодо ельфів. А його наступником був Олав Свейнсон з острова Пюркей, який також вірив у існування ельфійського народу та вивчав їхню культуру та звичаї.

Сучасна дослідницька база з вивчення образу ельфів у візуальному мистецтві ще не сформована. Але завдяки інтересу до міфології та розвитку ми-стецтва відкриваються нові грані для вивчення цієї теми.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогоднішній день недостатньо уваги приділено аналізу образу ельфів у візуальному мистецтві. Завданнями є висвітлити образ ельфів в ілюстрації, розкрити зображення ельфів в мистецтві живопису, особливості інтерпретації образів ельфів в кінематографі.

Мета статті. Головною метою є аналіз багатогранності образу ельфів у сучасних візуальних мистецтвах.

Виклад основного матеріалу. Перші ілюстрації були зображеннями на тему фольклорних творів – легенд, казок, міфологічних сюжетів. Але, оскільки, зображення ці самостійні, ілюстрацією їх назвати складно. Справжні ж ілюстрації, які можна класифікувати даними чином, з'явилися тільки у XV столітті. У 1461 року в книгах почали виконуватися спочатку малюнки ручної роботи, а потім і друковані тиражні – гравюри. У той час використовувалися малюнки, надруковані за допомогою ксилографії (друку на дереві). На жаль, до нашого часу майже не збереглися старовинні ілюстрації ельфів [7; с. 97].

Золотий Вік казкових картин закінчився в 1870-х, але він не зник, а просто змінив форму, а вікторіанська любов до фей знайшла новий вираз в ілюстрованих книжках.

З кінця 1900-х років в Англії працювала величезна кількість ілюстраторів, як, наприклад, В. Крейн, В. Гобл, К. Нільсен, Е.В. Бойл, Чарльз і Вільям Хіт Робінсони, Е.Ф. Гаррісон, М. Таррант та багато інших. Завдяки поліпшенню техніки друку, красиво проілюстровані книги мали небувалий успіх і були популярні не тільки серед дітей, але і серед дорослих любителів мистецтва. Багато томів містили старовинні казки або чарівні історії сучасних письменників (серед них Ч. Діккенс, В. Теккерей, Д.Д. Макдональд, О. Уайльд, Л. Керрол і Р. Кіплінг), створивши неперевершене і до сьогоднішнього дня багатство казкових образів [5, с. 184].

Кращими художниками того часу були Артур Реккем і Едмунд Дюлак, роботами яких захоплювалися багато поколінь дітей усього світу. Першими ілюстративними згадками про ельфів були ілюстрації відомого англійського ілюстратора Артура Рекхема (1867-1939). Він був представником стилю модерн в період «Золотого століття», проілюстрував практично всю англійську класичну дитячу літературу.

Артур Рекхем навчався у вечірній школі, працюючи в страховій компанії; в 1890-х р. він почав ілюструвати книги і лондонські журнали, досягнув успіху своїми ілюстраціями до казок Шекспіра і казок Братів Грімм. Наступні книги казок включали «Пак з пагорбів» Р. Кіплінга і (найвідомішу) спільну роботу Реккема і Дж.М. Баррі «Пітер Пен в Кенсингтонському саду».

Стиль ілюстрації Ракхема відразу пізнаваний і надихав багатьох послідовників. В його ілюстраціях простежуються лінії переплетених гілок, пінних хвиль, людиноподібних дерев та різних казкових персонажів. У книгах він створював свій чарівний світ, населений ельфами, феями, тролями, гоблінами та драконами. Він мав феноменальну пам'ять, а в основі всіх його чарівних пейзажів – реальні картини: пагорби і до-

лини улюбленої Англії, а моделями для казкових героїв були не тільки феї, ельфи і гобліни, але і кроти, жаби, кролики та інші тварини [2, с. 412].

Ілюстрація ельфів А. Рекхема до «Оповідання про короля Артура і лицарів круглого столу» була одним із перших літературних ілюстрацій в якій яскраво було зображено образ казкових ельфів та фей.

Образи маленьких людей у А. Рекхема були виразними і змушували глядачів вірити в їх існування. Ілюстрація до твору У. Шекспіра «Буря» 1926 року наповнена магією крилатих ельфів, які бешкетують та танцюють. Вони не нагадують образ міфологічних ельфів, оскільки в англійській літературі того часу ельфи були схожими на маленьких крилатих створінь. Часто, ілюстрації ельфів А. Рекхема мають нахабну посмішку художника, нагадуючи нам про його прекрасне почуття гумору.

Від самої прекрасної феї до самого гротескного гобліна мистецтво А. Рекхема захоплює дивом, невинністю і природністю.

Едмунд Дюлак (1882-1953), англійський художник, прославився як ілюстратор «1001 ночі», «Снігової королеви» і інших казкових книг. В його ілюстраціях ельфи – це старі чоловіки, хоча ельфи жіночого роду завжди були молодими і вродливими [4, с. 111].

За книгами Дж. Р.Р. Толкіна художники почали створювати багато творів мистецтва «за мотивами». Зазвичай, після слів «творчість за мотивами» більшість людей відразу думає про літературні інтерпретації. Але існують інші, не менш значущі напрямки вивчення міфологічних образів, зокрема, образотворче мистецтво, в межах якого створюють свої твори шанувальники творчості автора, який створив світ Орди.

Створюючи твір, художник завжди намагається вибрати ті жанрові напрямки та стилістичне рішення і ті мистецькі засоби, які найбільш повно розкриють образ персонажу.

Дуже складно відобразити ельфів на двовимірній площині, якщо красу (не говорячи вже про внутрішній світ) багатьох з них важко навіть усвідомити і висловити словами. А реалістичний напрямок в образотворчому мистецтві, в основному, призначений для малювання саме з натури. При створенні образів уявних, народжених в свідомості, віддають перевагу напрямкам більш вільним від конкретики, предметності, «реалістичної тілесності» – декоративним, сюрреалістичним та іншим.

Те, що зазвичай створюють художники (і професійні і, зокрема, аматори) за мотивами образів з толкінівских книг, в більшості своїй, є ілюстраціями. У професійних митців – це і живопис, і рисунок, і графіка, у початківців та аматорів – це практично завжди графіка, яка часто балансує на межі з малюнком, інколи, з додаванням кольору. До скульптури та інших видів образотворчого мистецтва звертаються далеко не всі художники [9, с. 74].

Для художнього зображення героїв Дж. Р.Р. Толкіна, особливо, ельфів, не цілком підходить реалістична манера – оскільки вона, по-перше, недоречна при відсутності натурної моделі, навіть будь-якої пам'яті про модель, і, по-друге, вона не залишає місця польоту фантазії глядача і через свою конкретність може не задовольняти його індивідуальним уявленням про образ. А навпаки, манера декоративна, підходить для зображення образу ельфів набагато більше. Так як саме ця манера орієнтована на створення образів «не натурних», уявних, взятих з літературних творів, або створених власною уявою.

Ця манера зображення дозволяє створити максимально широке трактування візуального образу, шляхом стилізації, посилення головних рис, відсутності «тілесної» конкретики, шляхом натяків. Що, в свою чергу, робить зображення гарним для сприйняття і узгодження зі своїм внутрішнім уявленням про героя, для можливо більшого числа людей. В одному зі своїх листів Толкін помічав, що люди не можуть писати історій про ельфів, яких не знають зсередини, а якщо спробують, то просто на просто перетворять ельфів в людей [1, с. 79].

Якщо говорити про образ ельфів в живописі, то мистецтвознавці називають Золотий Вік, присвячений цим міфічним створінням, XIX століття в Англії – час правління королеви Вікторії. З тих часів і до сьогодення образи зачаровують художників.

Такою привабливою для вікторіанських художників Країну Фей зробило поєднання кількох факторів. По-перше, використання образів британського фольклору, що було «ковтком свіжого повітря» для художників, вихованих на традиціях Королівської академії, де «правильними» сюжетами серйозних картин вважалися тільки класичні міфи і біблійні сюжети. По-друге, зображення фей і ельфів в обстановці пишної романтичної природи стало естетичною реакцією на суворий, механізований світ індустріальної революції, час, коли великі ділянки англійської сільської місцевості швидко зникало під цеглою і цементом. По-третє, «фольклор» був новою та цікавої сферою наукових досліджень, надавши старим народним казкам про ельфів і фей тієї магії, якої їм раніше не вистачало [6, с. 42].

Зіграло велику роль у пристрасті до фантастичних образів популяризація наркотичних ліків в ті часи та розпуста, яка пригнічувалась британською культурою. Це відобразилося і на картинах.

Вікторіанська одержимість Країною Фей сягає корінням у XVIII ст., в творчість поетів і художників-романтиків – Й.Г. Фюзелі і У. Блейк – останній ніколи і не заперечував своєї віри в фей. У XIX ст. поява романтичного балету, часто з чарівною тематикою, мала великий вплив на багатьох художників, так само як і перша публікація казок братів Грімм (1823), а також популярність німецьких романтиків, зокрема, Гете, де ла Мотт-Фуке.

П'єси У. Шекспіра про фей, які надихнули Д. Рейнольдса і Й.Г. Фюзелі на прекрасні картини в 1800-х роках, продовжували давати художникам матеріал і в XIX столітті: Д.Н. Петон, Д. Макліз, Р. Гаскінссон і багато інших мали успіх, зображуючи Аріеля, Оберона, Титанію і Пака. Прерафаеліти часто брали свої сюжети з міфів і легенд, інколи малювали «маленьких людей», однак, зображення фей Д.Е. Мілле «Фердинанд, зачарований Аріелем» здобуло захоплення художників наступних поколінь (хоча покупець відмовився від картини, оскільки феї там були «занадто зелені»).

Молоді художники «другої хвилі» прерафаелітів (включаючи Е.Р. Хьюза, Е. Фортеск'ю-Біркдейл, Д.А. Грімшоу, Бірмінгемську групу і Кельтського Відродження в Шотландії) часто зверталися до казкових сюжетів – не тільки в живописі, а й в різних областях прикладного мистецтва. З 1880-х р. М.М. Макінтош, Ф.М. Макнейр, Д.М. Кінг, А. Френч в Шотландії створювали казкові образи в металі, прикрасах, кераміці, текстилі і навіть в мистецтві меблів, разом із живописними творами, настінними панно та книжковим ілюстраціями [3, с. 218].

Класичним вікторіанським художником казкової тематики був Річард Дадд (1817-1886). Він населяв полотна істотами, як з британської казкової літератури, так і з архетипів сільського казкового фольклору: мініатюрними створіннями, зображеними в натуральній обстановці. (Такими вікторіанцями як Дадд приписували «винахід» ідеї мініатюрних фей – але найстаріші британські оповіді вже населені феями та ельфами всіх розмірів.)

Будучи студентом Королівської лондонської академії, Дадд писав невиразні пейзажі та анімалістику; пізніше він здійснив подорож на Близький Схід, яка змінила все його життя. Найвідоміша з картин – «The Fairy Feller's Master Stroke», популяризована групою Queen в пісні 1970-х років.

Річард («Діккі») Дойль (1824-1883), так само як і Р. Дадд, зображував Країну Фей як мініатюрний світ, де духи ховаються під опалим листям і під травою. Найкраще відомі його книжкові ілюстрації (наприклад «В Країні Фей»), проте Р. Дойль також писав великі картини аквареллю і олійними фарбами, зазвичай населені сотнями ретельно виписаних ельфів. Після критичного нервового зриву провів залишок життя в божевільні – де створив свої страшні та дивні акварелі, повні чарівних ельфів.

Джон Анстер Фіцджеральд (1812-1906) (відомий як «Казковий Фіцджеральд»), лондонець ірландського походження, теж відрізнявся полотнами дивної властивості – швидше за все, в результаті його пристрасті до опіуму. Регулярний прийом опіуму призводить до фантазій і яскравих галюцинацій, чуттєвих і похмурих водночас – що добре описує його образи ельфів в картинах, яким Фіцджеральд присвятив життя.

Велика кількість вікторіанських казкових картин, яскравий світ, створений Фіцджеральдом, при найближчому спогляданні стає похмурим, заповнений маленькими феями, які мучать пташок, комах, мишей та інші істоти. Його «картини-сновидіння» – ще більш дивні, наповнені гобліноподобними фігурами. Щось середнє між сном і кошмаром, ці картини – належать до кращих робіт Фіцджеральда і є прямими попередниками образів сюрреалістів XX ст. – таких як Л. Каррінгтон і М. Ернст.

Всі ці майстри, від Дадда до Дюлака є невичерпним джерелом інформації і натхнення для художників, які зображали ельфів та фей, особливо в жанрі фентезі, а також письменників жанру фентезі («Маленький, великий» Д. Краулі, «Королівство Ельфін» С.Т. Ворнер і «Зоряний пил» Н. Геймана – це тільки три з безлічі книг написаних під впливом тих образів).

Такі різні сучасні художники, як Б. Фрауд, А. Лі, Д. Крістенсен, Г. Спірін, Л. Цвергер і Ч. Весс, продовжують працювати в традиціях Золотого Століття, як і скульптор В. Фрауд, фотограф С. Скалора і багато інших.

Звернення до міфологічних образів в будь-якому виді мистецтва обумовлено активізацією міфологічної свідомості в сучасну епоху. Хоча ще в XVIII ст. Шеллінг писав, що міфологія – світ праобразів мистецтва, «ґрунт, на якому тільки й можуть розквітати і виростати твори мистецтва … вічна матерія, з якої всі форми виступають з таким блиском і різноманітністю» [8, с. 106].

Міфологічний образ може бути джерелом не тільки фольклорних, а й авторських творів, і, зокрема, творів певного виду мистецтва. У сучасній культурі мистецтво анімаційного фільму займає важливе місце, впливаючи на розвиток інших екранних мистецтв. Анімація надає широкі можливості експериментувати, що пов'язано з пошуком нових художніх образів на основі застосування різноманітних технік.

Ельфи прийшли до нас з німецько-скандинавського і кельтського фольклору та зображувалися, як дуже добрі, гарні, світлі маленькі істоти, що живуть в лісах. У сучасному кінематографі часто ельфи не схожі на свій первинний образ. Часом перед глядачами вони постають у вигляді високих, сильних воїнів з загостреними вухами і бойовим луком. Чималу роль в таких образах зіграли твори Дж. Р.Р. Толкіна, за якими були екранізовані трилогія «Володар перстнів» (2001-2003) і серія картин «Хоббіт» (2012-2014).

Іноді кращі фільми про ельфів знімають в комедійному жанрі. Серед таких картин варто згадати роботи Д. Фавро «Ельф» (2003), С. Спілберга «Капітан Крюк» (1991), де роль чарівної ельфійки зіграла Джулія Робертс, і фільм Т. О'Хейвер «Зачарована Елла» (2004). Але все ж частіше список фільмів про ельфів поповнюють фентезі-картини. «Таємниця Мунакра», «Розфарбована шкіра 2», «Гаррі Поттер і філософський камінь», «Пен: Подорож в Нетландію», «Хроніки Нарнії: Підкорювач світанку», «Беовульф» – в кожну з цих фантастичних історій режисери вклали своє бачення прекрасних ельфів.

Висновки і пропозиції. Кельтська міфологія за останні роки активно увійшла в культурний мистецький простір (ілюстрацію, живопис та кінематограф) різних народів і континентів. Образи ельфів перетворилися на фантастичних персонажів зі сторінок книг та фільмів.

Образ ельфа воістину багатогранний. Кожен може знайти в ньому щось своє: від граційно пустотливого духу до суворого, часом жорстокого, воїна. В мистецтві глядачеві відкривається не тільки «зовнішнє», тобто зовнішній вигляд, риси обличчя, емоції, але і їх внутрішній світ – особливості характеру. За століття образ ельфа зазнавав величезних змін, часто поєднувався з образом інших міфологічних персонажів, брав на себе їх функції, потім виділявся знову як самостійний, наповнювався новим змістом. Кожен художник, який зображає у своїх картинах цей образ, дає їм свою власну назву і додає до їх уже відомого вигляду щось оригінальне.

Раніше художники, на основі казок зображали ельфів як маленьких істот, які мають прозорі крильця. І зараз залишилася така тенденція, тому що ці милі створіння подобаються гляда-

чам. Але після виходу книг Дж. Р.Р. Толкіна образи в мистецтві почали змінюватись. Вони ставали більш схожими на людей та мали подібні риси. В сучасному візуальному мистецтві образи ельфів перетворилися на привід для постановки важливих соціально-історичних та естетичних проблем.

Сьогодні можна лише здогадуватися про те, чи вдасться коли-небудь, в повному обсязі відновити міфологічні уявлення про образ ельфів і яким він був насправді. Джерела, які збереглися, не можуть дати повного уявлення про них. Величезні фрагменти цієї культури, ймовірно, назавжди поховані в незліченних культурних пам'ятках. Але її руїни залишаються тим невичерпним джерелом, з якого художники беруть натхнення для створення свого образу ельфів в інтерпретації сучасного мистецтва.

Список літератури:

1. Кантор В.К. Мир Толкина / В.К. Кантор. – СПБ.: Летний сад, 1983. – С. 78-81.
2. Кирюхина Е.М. Эволюция викторианской сказочной живописи: от Ричарда Дадда к Беатрикс Поттер // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского : Журнал. – 2012. – № 3(1). – С. 410-416.
3. Королева К.П. Сказки о феях, эльфах и волшебстве / К.П. Королев. – М.: Риф, 2003. – 501 с.
4. Михайлина О.Ю. Сказочный жанр в английской литературе и живописи / О.Ю. Михайлина // Культура народов Причерноморья : Сборник. – 2004. – Т. 2, № 56. – С. 111-116.
5. Орлова Л.И. Британские легенды и сказки / Л.И. Орлова // Британские легенды и сказки. – М.: Риф, 1991. – 342 с.
6. Платов А.Н. Мифы и магия индоевропейцев / А.Н. Платов // Мифы и магия индоевропейцев. – М.: София, 2002. – 224 с.
7. Токарев А.С. Мифы народов мира. Энциклопедия / А.С. Токарев – М.: Совецкая энциклопедия, 1980. – Т. 1.
8. Шеллинг Ф.В. Философия искусства / Ф.В. Шеллинг. – М.: Мысль, 1966. – 496 с.
9. Штейнман М.А. Специфика восприятия произведений Дж. Р.Р. Толкина / М.А. Штейман // Специфика восприятия произведений Дж. Р.Р. Толкина. – М.: Олимп, 2002. – 145 с.

Пивовар Г.В.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

ОБРАЗ ЭЛЬФОВ В СОВРЕМЕННОМ ВИЗУАЛЬНОМ ИСКУССТВЕ

Аннотация
Статья посвящена историческому анализу образа эльфов на основе мифологических сказаний древних кельтов и трансформации этих образов в визуальном искусстве. Это обусловлено ростом заинтересованности художников кельтской мифологии, сказками, фэнтези, мифологическими существами, в частности, эльфами. Проанализированы изображения эльфов в визуальных искусствах современности.

Ключевые слова: образ эльфов, визуальное искусство, иллюстрация, живопись, кинематограф.

Pyvovar H.V.
Borys Grinchenko Kyiv University

IMAGE OF ELPHORS IN MODERN VISUAL ART

Summary
The article is devoted to the historical analysis of the image of the elves based on the mythological logic of the ancient Celts and the transformation of these images in the visual arts. This is due to the growing interest of the artists of Celtic mythology, fairy tales, fantasy, mythological beings, in particular, the elves. The images of elves in the visual arts of the present are analyzed.

Keywords: image of elves, visual art, illustration, painting, cinema.

УДК 74

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТА СТРУКТУРНО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ ГРАФІЧНОГО ВИРІШЕННЯ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ АБЕТОК

Пилявець Л.Ю.
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-87

В статті аналізуються сучасні українські абетки провідних видавництв. Зосереджується увага на художньому вирішенні, загальній концепції абеток. Акцентується увага на вагомому значенні абеток у навчанні дитини. Зазначається, що з розвитком сучасних технологій з'являються інтерактивні цифрові книжки, метою яких є допомога в навчанні дітям. У зв'язку з цим, звичайним, паперовим розвиваючим книжкам доводиться витримувати високу конкуренцію, і одним із суттєвих способів відстоювати свою нішу на ринку є цікава та оригінальна концепція та висока якість графічної та ілюстративної подачі матеріалу.
Ключові слова: дизайн, абетка, періодичні видання, книжкова ілюстрація, візуальне вирішення.

Постановка проблеми. Дитяча навчальна література має величезне значення для розвитку малюків. Абетка – це одна з найперших книжок, що їх починають розглядати діти. Перед розробником абетки лежить колосальна відповідальність, адже саме ця книга стає тим підручником, з якого починається навчання дитини, а художник-ілюстратор абетки сприяє формування мистецького смаку, знайомству зі світом ілюстрацій та допомагає розкрити задум автора тексту. Абетка є одним з перших підручників дитини, є першою сходинкою у навчанні грамоти. На ринку України сьогодні можна знайти значну кількість пропозицій, що знайомлять з абеткою. Поруч з традиційними паперовими версіями, книжками, з'являється все більше інтерактивних цифрових пропозицій, мобільних додатків. Для того, щоб успішно витримувати конкуренцію автори-упорядники, художники, дизайнери, намагаються створити оригінальний та якісний продукт, що не лише допоможе батькам навчити дитину алфавіту, а й познайомить з новими термінами та поняттями, зацікавить оригінальним візуальним рядом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низка українських дослідників розглядає в свої працях українську дитячу літературу, її ілюстративне оформлення.

Висвітлюються загальні тенденції, що були присутні у роботах дитячих ілюстраторів різних періодів, зокрема, сучасну дитячу літературу досліджує Е. Огар. На поліграфічному оформленні зупиняється дослідниця Гавенко С., М. Єфімова розглядає типологію дитячої книги. А. Майовець зосереджується на ілюструванні дитячих книг саме випускниками Української академії друкарства. Відповідно до жанру книги аналізує оформлення дитячої дослідник О.Харченко, а саме дитячих книжок. Окремо тематики оформлення букварів та абеток дотично торкаються в низці онлайн сайтів, але ці публікації мають поверховий характер та не несуть наукового значення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на зацікавлення проблематикою дитячої книги загалом та її ілюстративного оформлення в Україні ,зокрема ,сьогодні не достатньо комплексних досліджень, що дадуть змогу структурувати напрями та тенденції, допоможуть цілісно розглянути взаємозв'язок загального задуму, концепції, та художньо-стилістичного, графічного вирішення.

Мета статті. Полягає у детальному аналізі стильового, графічного вирішення сучасних українських абеток, дослідженні та систематизації наявних пропозицій, що допоможе виділити головні тенденції, що в подальшому сприятиме у створенні оригінального та якісного продукту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Абетка – це одна з найперших книжок, що їх починають розглядати діти. Перед розробником абетки лежить величезна відповідальність, адже саме художник-ілюстратор абетки сприяє формуванню мистецького смаку дитини, знайомить її зі світом ілюстрацій. Абетка допомагає батькам у складному та вагомому процесі навчання дитини писемній грамоті, базового знання, на якому вибудовуватиметься подальша освіта.

Перші абетки з'явились ще в стародавньому світі. Вважається, що першоосновою всіх абеток стала фінікійська. З розвитком освіти, а згодом і книгодрукування кількість абеток збільшувалась. В нашій країні абетки та букварі почали друкувати ще декілька століть тому. «Перші друковані слов'яно-російські букварі з'явились у XVI–XVIII столітті і були складені за буквоскладальним методом. Відомий підручник І. Федорова (1574), надрукований у Львові, налічував вісім сторінок азбуки, скороченої граматики і молитви. Був також у ньому і матеріал для лічби. У XVII столітті букварі поступово перетворювались у своєрідну енциклопедію, в них подавалися відомості з граматики, математики, історії та географії». Завжди вагому роль відігравало художнє вирішення абеток та букварів.

В Україні книжкова ілюстрація має потужні традиції, ціла плеяда талановитих митців в різні роки працювали над десятками книжок, які сьогодні можна віднести до шедеврів книжкової графіки. Серед таких творів велика кількість дитячих книжок. Завжди вагому роль відігравали абетки та букварі. Однією з найвідоміших україномовних абеток XX століття стала абетка авторства легендарного українського графіка Григорія Нарбута. Вона стала реалізацією масштабного задуму митця, що у своїй творчості поєднував модернові пошуки та зацікавлення народною традицією. «Це була головна у творчості митця робота, що стала найвищим злетом його

обдарування. У малюнках до абетки виявилися властиві натурі художника поєднання фантастики, поетичності та гумору. Г. Нарбут демонструє велику, рідкісну різноманітність прийомів, що дали змогу в чорно-білих графічних аркушах утілити незліченну кількість персонажів, передати зачарування українською природою. Цю роботу було визнано справжнім шедевром». Г. Нарбут працював над абеткою у складний для України час, коли, проте, відбувався національно-патріотичний підйом, йшла активна робота митців над пошуком національного стилю, проводились експерименти зі стилями та жанрами, при цьому зберігаючи національну орієнтованість мистецтва. Художник виробив власний неповторний мистецький стиль, де народна орнаментика ставала органічною складовою нової образної мови. Його робота стала певним еталоном абетки, що не лише вчить грамоти, а й сприяє ознайомленню з рідною культурою.

Сьогодні існує величезна кількість абеток різних видавництв та авторів. Для того, щоб зацікавити покупця, видавці, дизайнери, ілюстратори шукають певну концепцію, що виділить їх книгу. Візуальне вирішення стає настільки ж важливим, як зміст книги, адже крім, власне, алфавіту, абетка знайомить дитину з світом предметів та тварин, пропонуючи варіанти використання літери. Саме від цього відштовхуються здебільшого автори-укладачі, ілюстратори, вибудовуючи ідею, стилістику книги. Серед представлених на книжковому ринку видань є абетки, присвячені тваринам, українській культурі, навіть професіям. Такий підхід сприяє засвоєнню дитиною не лише букв, а й нових слів, понять та вчить мислити структурно. Завданням художника є створення наочностей, що максимально допомагають зрозуміти та запам'ятати слово.

Ілюстрації в абетках, які призначені для дітей дошкільного віку мають бути яскраві, виразні, з дрібними елементами, що їх цікаво розглядати дітям. В художньому оформленні сучасних книг та абеток можна побачити ручну графіку та цифрову ілюстрацію, а також їх поєднання. Стилістика візуального вирішення залежить від загального задуму абетки, її концепції.

З 1991 року, часу здобуття Україною Незалежності, друком вийшли десятки україномовних абеток. Вони різні за художньо-стилістичним вирішенням, структурою, текстом. Та досі одним з найпопулярніших залишається абетка видавництва «А-ба-ла-га-ла-ма-га» з ілюстраціями художника Кості Лавро. Це видання народжено десятками міжнародних премій, наразі широко представлено на полицях магазинів, користуючись незмінно високим попитом, починаючи з першого тиражу, що вийшов у 1999 році. Автор задуму, власник видавництва Іван Малкович зробив наголос на національну складову, художник-ілюстратор це підкреслив. Герої ілюстрацій одягненні в національний стрій, використовуються елементи архітектури, стилізовані краєвиди теж асоціюються з Україною. Абетка видавництва це не лише навчає дітей літерам, а й починає шлях національно-патріотичного виховання, ототожнення себе з Україною. Абетка створена на зрозумілій для дитини мові, при цьому не впадаючи в примітив.

Навчити дітей розрізняти різні професії допомагає абетка видавництва «Старого лева», під назвою «Абетка ремесл і професій». Кожна літера супроводжується дитячим віршиком на теми різних видів професійної діяльності. Автор, Надія Репета, розшифровує професію, додаючи крім віршика також і підпис з роз'ясненнями. Ілюстратор, Мар'яна Петрів, створила добрі, з добрим гумором образи, виконані в спокійній колірній гамі, в графічному редакторові. Її ілюстрації не мають надто спрощеного вигляду, що був притаманний багатьом абеткам та іншим дитячим книжкам, створеним у векторних програмах в 2000-х роках. При цьому, авторка відходить від звичної нам стилістики українських дитячих книжок 1970-1990-х років, пропонуючи сучасне вирішення, близьке до сучасної рекламної графіки. Малюнки складні та деталізовані, в них зосереджено увагу як на персонажах, так і на їх знаряддях праці. В абетці присутнє зацікавлення народною культурою, що відповідає і задуму письменниці, адже деякі з перерахованих професій відносяться то традиційних українських ремесл.

Видавництво «Смолоскип» випустило в 2011 році «Абетку України» Надії Дички. Невеличка книжка містить вірші на тему українських міст на кожну літеру. Ілюстратор у техніці акварелі пропонує великі ілюстрації на цілий розворот книжки, показуючи сюжети з історії міста чи сучасні краєвиди та жителів. Ці зображення близькі до класичної української дитячої ілюстрації, що випускались багато років видавництвами «Веселка», «Малятко» тощо. Стиль зображень дуже оповідний, слухаючи вірші та роздивляючись картинки книжки, дитина поступово починає знайомиться з рідною країною.

Світ квітів пізнати допомагає дитині «Квіткова абетка». Крім дитячого віршика міститься також опис згаданої квітки, який художниця виділяє і композиційно в окрему рамку. Ілюстратор М. Касперська створює для малят яскравий та кольоровий світ. Напрочуд деталізовано, ретельно вона показує рослини, адже малюк має потім, побачивши квітку, впізнати її. Промальовує і пов'язаних з ними комах та тварин, показуючи природнє середовище існування квітки.

Оригінальне візуальне вирішення абетки запропонувало видавництво «Основи». Книга авторства Ганни Копилової знайомить читачів зі мистецькими шедеврами, що знаходяться в колекції музею Східного та Західного мистецтва. Слова, що йдуть на кожну літеру, здавалось би не пов'язані з мистецтвом: «око», «ніс», «голуб», тощо. Але ілюстративний ряд складають фрагменти живописних полотен музею, з відповідним зображенням. Автори абетки не використовують такий звичних для дитячих абеток віршиків, дизайн сторінок дуже лаконічний – літера, слово та збільшений фрагмент картини. Такий підхід направлений на виховання мистецького смаку дитини, її знайомства зі світом класичного мистецтва з малку. Це видання має цінність і для поціновувачів мистецтва старшого віку.

У більшості перерахованих видань художники використовують яскравий колорит, високу деталізацію, майстерно оперують кольором, не лякаючись сильних контрастів. Композиція дитячої книжки має бути грамотно продумана, всі скла-

дові грамотно закомпоновані. Малюнки в абетці повинні бути виразними, зрозумілими для дітей, з пізнаваними характерними особливостями, якщо мова йде про певну, наприклад, тварину чи рослину. Та крім цих передумов, які зазвичай відповідають вимогам до якісної дитячої книги, сьогодні художники-ілюстратори часто підкреслюють національну складову, акцентуючи на народних, традиційних елементам одягу чи архітектури. Також помітною є тенденція зображення саме української природи – птахів, тварин, зображення характерних краєвидів. Якщо говорити про технічну складову ілюстрацій, то традиційні для дитячої книжкової графіки – акварель, гуаш залишаються найбільш популярними для більшості художників, що працюють у цій сфері. З кожним роком з'являється все більше книжок, де ілюстрації виконані у векторних програмах, але не всі з них вирізняються високим мистецьким рівнем. Тому все популярнішим стає доопрацювання в графічному редакторі створених вручну малюнків.

Як альтернативу друкованим книгам сьогодні пропонують різноманітні цифрові книжки чи інтерактивні додатки для планшетів чи мобільних телефонів, також направлені на навчання малят абетки. Процес вивчення проходить у форматі гри, що допомагає швидко зацікавити дитину та полегшити батькам процес навчання алфавіту. Художнє вирішення електронних книжок та додатків зазвичай відповідає вимогам графічного дизайну, малюнки виконуються за допомогою векторних редакторів. Здебільшого автори уникають складних рішень, використовуючи спрощені малюнки, просту анімацію, хоча бувають і виключення. Зокрема, інтерактивна абетка створена видавництвом JUTIFUL. Її особливістю є те, що всі персонажі, а також літери виліплені з пластиліну та анімовані. Виразна стилізація, що робить тварин пізнаваними з першого погляду, яскравий, але гармонійний колорит вирізняють її серед інших інтерактивних абеток. Такий підхід робить цю абетку однією з найпопулярніших пропозицій серед вітчизняних програм для дітей, де поєднується зручний інтерфейс, оригінальна та яскрава анімована картинка та вдалий музичний супровід.

Висновки і пропозиції. З розвитком сучасних технологій з'являються інтерактивні цифрові книжки, спеціальні додатки на планшети та мобільні телефони, розраховані на дитячу аудиторію та метою яких є допомога в навчанні дітям. У зв'язку з цим звичайним, паперовим розвиваючим книжкам доводиться витримувати високу конкуренцію, і одним із суттєвих способів відстоювати свою нішу на ринку є цікава та оригінальна концепція та висока якість графічної, ілюстративної подачі матеріалу.

Список літератури:

1. Огар Е. Українська дитяча книга кінця ХХ – початку ХХІ ст.: літературно-видавничий «портрет» на тлі доби. Acta Universitatis Wratislaviensis № 3717 Studia o Książce i Informacji 34# Wrocław 2015.
2. Гавенко С. Поліграфічне оформлення дитячих книжок: стан, проблеми, перспективи / С. Гавенко // Література. Діти. Час: Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. – 2011. – Вип. 1. – С. 51-56.
3. Єфімова М.П. Типологія дитячої книги / М.П. Єфімова // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. – 2014. – Вип. 20(2). – С. 143-147.
4. Майовець А. Ілюстрування дитячих книг художниками-випускниками Української академії друкарства останньої чверті ХХ ст.: досвід художньо-технічного виконання / А. Майовець // Народознавчі зошити. – 2013. – № 4. – С. 750-755.
5. Мельник О. Комп'ютерна графіка у сучасній книжковій ілюстрації: проблеми техніки та стилю / О. Мельник // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер.: Мистецтвознавство. – 2015. – № 1 (Вип. 33). – С. 157-161.
6. Харченко О.М. Дизайн оформлення української дитячої книги на прикладі казок. Вісник ХДАДМ – № 1. – 2010. – С. 63-66.
7. Бондарчук О. Українські букварі ХІХ – початку ХХ століття у фондах Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського / О. Бондарчук // Вісник Книжкової палати. – 2009. – № 2. – С. 40-43.
8. Ревенко Д.В. Григорій Нарбут [Електронний ресурс] / Д. Ревенко. – Режим доступу: http://fs.onu.edu.ua/clients/client11/web11/virtgallery/Narbut1.pdf.

Пилявец Л.Ю.
Национальная академия руководящих кадров культуры и искусств

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ И СТРУКТУРНО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ГРАФИЧЕСКОГО РЕШЕНИЯ СОВРЕМЕННЫХ УКРАИНСКИХ АЗБУК

Аннотация
В статье анализируются современные украинские азбуки ведущих издательств. Сосредотачивается внимание на художественном решении, общей концепции азбук. Акцентируется внимание на весомости азбук в обучении ребенка. Отмечается, что с развитием современных технологий появляются интерактивные цифровые книги, целью которых является помощь в обучении детям. В связи с этим обычным, бумажным развивающим книжкам приходится выдерживать высокую конкуренцию, и одним из существенных способов отстаивать свою нишу на рынке есть интересная и оригинальная концепция и высокое качество графической, иллюстративной подачи материала.
Ключевые слова: дизайн, азбука, периодические издания, книжная иллюстрация, визуальное решение.

Pylyavets L.Y.
National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts

CONCEPTUAL AND PLOT-STYLISTIC FEATURES OF GRAPHIC SOLUTION OF MODERN UKRAINIAN ABCS

Summary
The article analyzes modern Ukrainian alphabets of leading publishing houses. The focus is on artistic decision making, the general concept of the abbey. The emphasis is placed on the importance of abecting in the teaching of the child. It is noted that with the development of modern technology appear interactive digital books, whose purpose is to help in teaching children. Due to this, ordinary, paper developing books have to withstand high competition, and one of the most important ways to defend their niche in the market is an interesting and original concept and high quality graphic, illustrative presentation of the material.
Keywords: design, ABS, periodicals, book illustration, visual solution.

УДК 821.111"18"(092)

ЛЬЮЇС КЕРРОЛ ТА ЙОГО ДИВОВИЖНИЙ СВІТ

Погорєлова К.В.
Львівський національний університет імені Івана Франка

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-88

У статті здійснено спробу дослідити життя та творчу діяльність відомого англійського письменника, математика та філософа Льюїса Керрола (повне ім'я Чарльз Лутвідж Доджсон). Його дивовижний світ вже багато років зачаровує і дорослих і дітей. У творах письменника світ дітей інший від світу дорослих, навіть більше – ці два світи протистоїть одне одному. Дослідники його творчості не можуть ствердити, котрий із цих світів Л. Керрол вважав за справжній, як також і те на чиїй стороні він був. У цьому контексті слід відзначити і те, що Л. Керрол був з одного боку надзвичайно серйозною людиною науки (логічні завдання та головоломки вченого сприяли появі таких наук, як математична логіка, семіотика, лінгвістичний аналіз), а з іншого – великим фантазером та улюбленцем дітей. Літературні твори Керрола вплинули на творчість цілого ряду класиків (Джеймса Джойса, Франца Кафку, Генрі Джеймса, Редьярда Кіплінга, Френка Баума, Володимира Набокова), вони і надалі дивують та захоплюють людство.

Ключові слова: Льюїс Керрол, Аліса в Країні Чудес, дивовижний світ дітей, мистецтво, думка, роман, бестселлер, фантазія, казка.

Постановка проблеми. Розвиток мистецтва неможливий без участі таких рушійних чинників творчого процесу як образне мислення і фантазія. Роман Льюїса Керрола Аліса в Країні Чудес натхненний ідеєю втілення дива в казковому дитячому світі та переміні на краще реального світу дорослих. Ця книга наповнена фантастичними подіями, що переплетені з реальністю. Шлях по якому подорожує маленька дівчинка Аліса наповнений простою та дитячою безтурботністтю, що вільний від тягот життя і проблем дорослих. Відправивши Алісу в інший фантастичний світ, Керрол давав своїй уяві та фантазії цілковиту свободу. Ці пригоди від часу їх створення так близькі дітям і так бажані дорослим, що не лишають жодну людину без уваги та захоплення. Мабуть, жоден художній твір на цілому світі не знайшов стільки читачів, прихильників та ненависників, як книги Льюїса Керрола.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість Льюїса Керрола та його роман «Аліса в Країні Чудес» вчені досліджують вже понад сто років. І це не випадково, адже загадки, що криються за дивними, одночасно простими проте надзвичайно складними, образно-метафоричними текстами цікавлять без виключення всіх тих хто поринаючи і заглиблюючись в сюжеті твору старається відповісти на одвічні питання людства про сенс життя, пошук власної ідентичності тощо.

У цьому контексті слід виділити праці таких дослідників, як: Ірина Галінська «Льюїс Кэррол і загадки його текстів» (Москва, 1995) [2]; Дональд Томас «Льюїс Керрол: портрет з фону» (Лондон, 1996) [14]; Вілл Брукер «Пригоди Аліси: Льюїс Керролл у популярній культурі», (Нью-Йорк, 2004) [13] та інших дослідників [1; 3-12].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У мистецтвознавстві недостатньо опрацьована проблема впливу на творчість митців образного мислення та фантазії, поєднання у творі реального та ірреального тощо. Аналізуючи творчість відомого англійського письменника, математика та філософа Льюїса Керрола можна зауважити значний вплив на творчість цілого ряду класиків світової літератури. Важливо зазначити, що його логічні завдання та головоломки передбачили появу таких наук, як математична логіка, семіотика, лінгвістичний аналіз.

Мета статті. Головною метою наукового дослідження є життя та діяльніть англійського письменника, вченого, математика та філософа, його творчі ідеї та засоби втілення реального та фантастичного у творі.

Виклад основного матеріалу. Життя та діяльність відомого англійського письменника, математика та філософа Льюїса Керрола – невичерпна тема для дослідження. Певним поясненням цього феномену є наявність у його творчості поєднання образного мислення та фантазії, реального та ірреального тощо.

Важливо зазначити, що логічні завдання та головоломки вченого передбачили появу таких наук, як математична логіка, семіотика, лінгвістичний аналіз, зрештою, – теорію відносності. Літературні твори вплинули на творчість цілого ряду класиків, що творили після нього, зокрема, на творчість Джеймса Джойса, Франца Кафку, Генрі Джеймса, Редьярда Кіплінга, американського письменника Френка Баума (автора численних книг про чарівну Країну Оз), та Володимира Набокова [2, с. 4].

Льюїсу Керролу довелося жити в Англії у «вікторіанську» добу, що походить від імені королеви Вікторії, яка правила найдовше за всіх англійських монархів – 64 роки. В ті часи добрим смаком вважалося стримувати себе у вчинках, емоціях, почуттях. До хороших, вишуканих манер дітей привчали змалку. Важливим було вміння говорити правильно, спокійно та гарною мовою, ходити поважно та не поспішаючи, а гратися тільки в тихі та малорухливі ігри, слухати в усьому дорослих та займатися лише добрими, корисними справами. Але зрозуміло, що дітям хотілося бігати, стрибати та голосно кричати, бути вільними й обирати власні шляхи у всьому. Адже всі люди на світі прагнуть свободи у своєму житті, думках та творчості [12, с. 58].

Так, розміровуючи про світ дорослих та дітей, правильне та неправильне, обов'язок та свободу, письменник створив світ, де немає ніяких обме-

жень для фантазії та вигадок, де можна не підкорятися королю та королеві і нічого та нікого не боятися. Світ, де можна бути собою, вільною особистістю, що здатна силою своєї уяви змінити все що не подобається.

Льюїс Керрол є найзагадковішим письменником Англії. Він сам у собі поєднав те, що на перший погляд здається не поєднуване. Він математик та письменник, священник та фотограф, філософ і найкращий друг дітей. А його псевдонім також містить загадку. Своє справжнє ім'я Чарльз Лутвідж (за прізвищем Доджсон) він переклав латинською, отримане ім'я знову переклав на англійську мову та поміняв місцями слова. Так і народився його псевдонім Lewis Carroll.

Загадковий письменник Чарльз Лутвідж Доджсон (Льюїс Керрол) народився 27 січня 1832 року в селищі Дерсбері (графство Чешир) в сім'ї англіканського священника. Це була велика родина, де було семеро сестер та троє братів. Всі вони отримали добре домашнє виховання в релігійному та духовному дусі: вивчення Закону Божого, різних мов та природничих наук, «біографії» та «хронології». Цьому їх навчав батько – Чарльз Доджсон, який був непересічною, глибоко релігійною людиною. Проте університетська освіченість у нього поєднувалась зі схильністю до ексцентричного [4, с. 5].

Батько не тільки не забороняв дітям влаштовувати веселощі, ігри та витівки, а й усіляко їм сприяв. Та звичайно, найбільшим вигадником був Чарльз. Він знайшов місцевого столяра, що допоміг змайструвати театр маріонеток, і сам писав п'єси та розігрував вистави. Або ж перевдягнувшись факіром показував зачарованій аудиторії дивовижні фокуси. Для своїх молодших братів і сестер він виготовляв рукописні журнали, у яких все – цікаві замітки, вірші, «романи» та «хроніки» – він вигадував та записував сам. Та окрім тексту Чарльз ілюстрував журнал власними малюнками. Вже тоді відчувалася схильність юного автора до пародії та бурлеску. Гумористичного переінакшеня та переосмислення набувають рядки віршів великих класиків – В. Шекспіра, Дж. Мільтона, Т. Грея, Ч. Діккенса та інших. Юний автор виявляє широку начитаність та безумовну обдарованість.

Коли йому виповнилося дев'ятнадцять років, вступив до Оксфордського університету. В двадцять три роки викладав математику в коледжі Церкви Христа, у двадцять п'ять – здобув ступінь магістра математики, в двадцять дев'ять був посвячений у сан диякона.

З 1851 по 1898 р. Чарльз Лутвідж Доджсон сорок сім років віддано працював у коледжі Крайст Черч повністю віддаючись науці математики. Написав грунтовні праці з математики, але особливої віртуозності набув у складанні та розв'язуванні логічних загадок, які не могли розв'язати не тільки прості люди, а й професіонали.

У цей час доктор Доджсон вів суворо впорядкований та самотній спосіб життя. Лекції, студії математики, що переривалися ланчем, знову студії та дуже далекі прогулянки (по 18 миль на день), потім вечеря за високим викладацьким столом у коледжі та знову студії. Лекції читав монотонним рівним голосом, хоча сам все життя страждав від запинання. Він не любив нові знайомства тому в університеті його вважали педантом, ексцентриком і диваком [3, с. 58].

З листів написаних Доджсоном збереглось всього одна тисяча триста п'ять (1305) примірників. Він навіть вів реєстраційний журнал свого листування. Цікаво, що почав його 1 січня 1861 р. і закінчив 1 січня 1892 р. Сам реєстраційний журнал нажаль не зберігся, але нам відомо, що за весь час письменник відправив 98921 лист. Також існував реєстраційний журнал, що вівся для кореспонденції, яку отримував в якості куратора «Клубу професорів» оксфордського коледжу Крайст-Черч преподобного Чарльза Лутвіджа Доджсона. Нажаль, цей журнал був втрачений, як і попередній, але дослідники вважають, що гіпотетична цифра листів, відправлених за останні тридцять сім років життя письменника, становить сто три тисячі сімсот двадцять один (103721). Кількість листів, що були написані за перші двадцять років його життя, точно невідома, проте дослідники називають найбільш ранній із збережених листів юного Чарлза Лутвіджа адресований няні (причому рукою хлопчика водив хтось з дорослих) [2, с. 47].

Страждаючи від безсоння, а також щоб відволіктися від поганих думок, Доджсон вигадав собі цікаве завдання – вигадував алгебраїчні та геометричні головоломки та розв'язував їх у темряві. Пізніше вони були опубліковані під назвою «Опівнічні задачі, придуманні безсонними ночами», а вже в іншому виданні змінив «безсонні ночі» та «безсонні години» [3, с. 61].

Читаючи щоденник Чарльза Лутвіджа Доджсона стає зрозумілим наскільки сильно він любив театр. Значне місце посідала в його житті не лише висока трагедія, Шекспір, вікторіанці, а й комічні бурлески, пантоміма та музичні комедії. Ставши відомим автором, його казки брали для постановок на сцені, процес якого він особисто спостерігав, так як витончено розумів театр і закони сцени. Також Доджсон добре малював і мріяв стати художником. Для цього він надіслав в газету власну серію малюнків, але редакція їх відхилила. Це спонукало його зайнятися фотографією. Результат не забарився – він став одним з найкращих фотографів XIX століття.

Цураючись дорослих, почуваючи себе незручно, тяжко затинаючись, іноді не в силі вимовити жодного слова, Доджсон ставав надзвичайно цікавим співрозмовником, особливо тоді, коли в товаристві з'являлися діти. Він їх дуже любив, вигадував для них різні цікаві історії, запрошував в гості. Під час розповіді оповідань встигав ще й замальовувати персонажів. Його найкращі твори виникали як імпровізація, хоча згодом і допрацьовувалися. У їх створенні незмінним поштовхом для творчості ставали діти.

Тому не дивно, що Чарльз Лутвідж Доджсон часто гуляв з доньками ректора Оксфордського коледжу Крайст Черчс – Лоріною Шарлоттою, Алісою та Едіт Лідделл. Як своїх добрих знайомих він запрошував їх до себе на чай і розказував їм дивовижні історії. Улюбленицею письменника була Аліса Лідделл, тому саме для неї та її сестричок була створена казка «Аліса в Країні Чудес».

Мабуть вперше в історії літературного роману Льюїс Керролл зробив головною героїнею книжки реальну дівчинку, або ще точніше –

її творчу фантазію, що здатна породжувати інший світ – Країну Чудес. У цьому дивовижному світі, з одного боку, висвітлені цілком земні проблеми освіти, виховання, судочинства, усього суспільного устрою «вікторіанської» доби, щоб був суворим до людини. З іншого боку, в фантазійному світі відобразилося те, про що заборонялося говорити в той час – неосяжні мрії, щирі почуття, прагнення людини. Всі правила, що діять тут на землі летять шкереберть, адже можна бігати за Білим Кроликом, робити дурниці, дражнитися та поводитися неправильно. Людина завжди хоче бути вільною, і в своїй уяві вона може збільшуватися або зменшуватися, швидко пересуватися в різних просторах і робити все, що заманеться. Кожній людині необхідна її особиста свобода [13, с. 60].

Коли підросла Аліса Лідделл, письменник створив ще одну історію для продовження книжки – «Аліса в Задзеркаллі», де маленька, тендітна героїня перетворилася на королеву. Льюїс Керрол зобразив себе як Білого Лицаря, який оповідає Алісі про неймовірні винаходи та знахідки. А в кінці, на прощання просить лише озирнутися й помахати йому рукою...

Льюїс Керрол належить до плеяди англійських письменників-романтиків, у яких іронічне та трохи скептичне ставлення до світу. Світ для англійських романтиків подібний на хаос, який в своєму русі немає ніякого напрямку, ніякого логічного доступного для розуміння взірця. Твори письменників створювались методом визначення меж людської мови та були засновані на філософському скептицизмі та роматичній іронії [2, с. 55].

Прихильники творчості Керрола висловлюють найрізноманітніші судження про те, як слід класифікувати повісті про пригоди Аліси. Наприклад Ян Б. Гордон назвав пригоди «Аліси в Країні Чудес» «романом виховання» (Bildungstroman), а «Алісу в Зазеркаллі» розглядає як роман про життя і формування художника «в якому виховання дитини не можна відрізнити від його існування в мистецтві».

У середині XX століття твори Л. Керрола стали аналізувати та досліджувати не тільки філософи, а й фізики, математики, астрономи. Навіть біолог та психолог С.Г. Геллерштейн вважав, що у всіх «нісенітницях» Л. Керрола криється якась таємниця, розгадка якої небайдужа науці.

Льюїс Керрол (Чарльз Латвідж Доджсон) помер 14 січня 1898 р. На гілфордсьому кладовищі над могилою математика, фотографа та письменника стоїть звичайний білий хрест. А в сільській церкві Дарсбері, на батьківщинні Керрола, є вітраж, де поруч із замисленним Додо стоїть Аліса, а навколо стовпилися: Білий кролик, Березневий заєць, Чеширський кіт, Капелюшник та інші.

Висновки і перспективи. Підсумовуючи вище сказане можна дійти до наступного висновку, а саме: розвиток мистецтва неможливий без участі таких рушійних чинників творчого процесу як образне мислення і фантазія. Значною мірою це стосується творчості Льюїса Керрола та його твору-бестселера «Аліса в Країні Чудес». Тексти твору зацікавили досдідників також і тим, що в них здійснена спроба дати прості відповіді на складні одвічні питання про сенс життя, пошук власної ідентичності тощо.

Зазначимо, що Льюїс Керрол був надзвичайно доброю, щирою і талановитою людиною. Його любов до дітей та його твори для них наповненні справжнім дивом. Казки «Аліса в Країні чудес» і «Аліса в Задзеркаллі» люблять дорослі і діти. Їх цитують, на них посилаються філологи та фізики, їх вивчають філософи та лінгвісти, психологи і математики. Про них написано безліч статей, наукових робіт. За книгами Льюїса Керролла зняті кінофільми, поставлені п'єси. Сотні художників малювали ілюстрації до його книг, включаючи і Сальвадора Далі. Пригоди Аліси перекладені більш ніж на сто мов (українською мовою переклад дилогії про Алісу здійснили В. Корнієнко, Н. Демурова). Льюїс Керрол здійснив неоціненний вклад не тільки в скарбницю світової літератури та серце кожної людини, але й надалі продовжує впливати на сучасне мистецтво інспіруючи нові твори.

Список літератури:

1. Алісині пригоди у Дивокраї. Аліса у Задзеркаллі : повісті / з англ. переклад В. Корнієнка ; [ілюстр. Д. Тенніела]. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2007. – 224 с. : іл.
2. Галинская И.Л. Льюис Кэрролл и загадки его текстов / И.Л. Галинская. – Москва: ИНИОН РАН, 1995. – 76 с.
3. Демурова Н. Льюис Кэрролл: Очерк жизни и творчества / Н. Демурова. – Москва: Наука, 1981. – 148 с.
4. Дубинская Я. Льюис Кэрролл: жизнь как нонсенс : [жизнь и творчество английского писателя (1832-1898)] / Яна Дубинская // Личности. – 2015. – № 1. – С. 28-43.
5. Коваленко О. Льюїс Керрол: земляк Чеширського кота : [нарис життя і творчості письменника, автора книги «Аліса в Країні чудес», математика і богослова] / Ольга Коваленко // Освіта України. – 2011. – № 89-90. – С. 14.
6. Ніколенко О. У світі фантазій Аліси : культурологічний аналіз повісті Льюїса Керрола «Аліса в Країні Див» / Ольга Ніколенко // Всесвітня література в сучасній школі. – 2013. – № 4. – С. 10-29.
7. Орлова О.В. Система уроків з вивчення казки Льюїса Керрола «Аліса в Країні Див» : [конспекти уроків] / О.В. Орлова // Зарубіжна література в школах України. – 2013. – № 12. – С. 53-61.
8. Падни Дж. Льюис Кэрролл и его мир / Дж. Падни. – Москва: Радуга, 1982. – 143 с.
9. Пригоди Аліси в Дивокраї. The Nursery Alice / пер. з рос. О. Пилипенко ; ілюстр. Є.О. Чистотіна. – Харків: Віват, 2015. – 128 с.
10. Стриженова А. Кот из Чешира : [версії походження Чеширського кота – героя книг Л. Керрола «Пригоди Аліси в Країні Чудес»] / Анна Стриженова // Друг (для любителей кошек). – 2014. – № 10. – С. 56-59.
11. Урнов Д. Как возникла «Страна Чудес» : Л. Кэрролл / Д. Урнов. – Москва: Книга, 1989. – 79 с.
12. Шкаруба Л.М. Викторианский тетраптих : нариси з історії світової культури : [епоха Льюїса Керрола]. Часть первая : Добрая старая викторианская Англия / Л.М. Шкаруба, О.И. Баран // Зарубіжна література в школах України. – 2013. – № 2. – С. 58-64; № 3. – С. 60.
13. Brooker W. Alice' s adventures : Lewis Carroll in popular culture / Will Brooker. – New York: Continuum, 2004. – 380 p.
14. Thomas D. Lewis Carroll : a portrait with background / Donald Thomas. – London: John Murray, 1996. – 404 p.

Погорелова К.В.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ЛЬЮИС КЭРРОЛЛ И ЕГО УДИВИТЕЛЬНЫЙ МИР

Аннотация
В статье предпринята попытка исследовать жизнь и творческую деятельность известного английского писателя, математика и философа Льюиса Кэрролла (Чарльза Лутвиджа Доджсона). Его удивительный мир уже много лет очаровывает и взрослых и детей. В произведениях писателя мир детей отличается от мира взрослых, даже больше – эти два мира противостоит друг другу. Исследователи его творчества не могут утверждать, который из этих миров Л. Кэрролл считал настоящим, как и то на чьей стороне он был. В этом контексте следует отметить и то, что Л. Кэрролл был с одной стороны очень серьезным человеком науки (логические задачи и головоломки ученого способствовали появлению таких наук, как математическая логика, семиотика, лингвистический анализ), а с другой – большим фантазером и любимцем детей. Литературные произведения Кэрролла повлияли на творчество целого ряда классиков (Джеймса Джойса, Франца Кафку, Генри Джеймса, Редьярда Киплинга, Фрэнка Баума, Владимира Набокова), они и в дальнейшем удивляют и восхищают человечество.
Ключевые слова: Льюис Кэрролл, Алиса в Стране Чудес, удивительный мир детей, искусство, мысль, сочинение-бестселлер, фантазия, сказка.

Pohorielova K.V.
Ivan Franko Lviv National University

LEWIS CARROL AND HIS MARVELOUS WORLD

Summary
The article attempts to explore the life and creative work of the famous English writer, mathematician and philosopher Lewis Carroll (Charles Lutwige Dodgson). His wonderful world for many years fascinates both adults and children. In the writer's work, the world of children is different from the world of adults, even more so – these two worlds are opposed to each other. Researchers of his work cannot confirm which of these worlds L. Carroll considered to be true, as well as on whose side he was. In this context, it should be noted that L. Carroll was, on the one hand, an extremely serious man of science (the logical tasks and puzzles of the scientist contributed to the emergence of such sciences as mathematical logic, semiotics, linguistic analysis), and on the other – a great dreamer and children's best friend. Carroll's literary works have influenced the work of a number of classics (James Joyce, Franz Kafka, Henry James, Rudyard Kipling, Frank Baum, Volodymyr Nabokov), they are still amaze and captivate humanity.
Keywords: Lewis Carrol, Alice's Adventures in Wonderland, marvelous children's world, art, opinion, bestseller, fantasy, fairy tail.

УДК 739.2

ПРИРОДНІ МОТИВИ У ТВОРЧОСТІ IREN FOX STEAMPUNK

Триколенко С.Т.
Навчально-науковий інститут аеропортів
Національного авіаційного університету

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-89

В статті розглядаються вироби української майстрині Ірини Проскуріної, відомої під псевдонімом IREN FOX, яка створює авторські прикраси в стилі стімпанк. Звернення до природних форм, сформованих з годинникових механізмів, демонструє актуальний синтез людського й органічного світу. Природні образи в її виробах постають в контексті механічного оточення, яке існує і у вигляді пасивного тла для центральних фігур, і у якості повноцінного доповнення силуетів. На сьогоднішній день творчість Ірини представляє цікаве і непересічне спрямування сучасного ювелірного мистецтва – стімпанк, що є, по суті, похідним від годинників-скелетонів. Використання новітніх матеріалів дає можливість втілювати оригінальні ідеї, формувати складні конструкції. Серед мистецтвознавців точаться дискусії про те, чи варто розглядати прикраси, виготовлені не з коштовних матеріалів та не за традиційними техніками на одному рівні з класичним ювелірним мистецтвом, проте високий художній рівень виконання демонструє їхнє гідне місце в скарбниці світового декоративного мистецтва.
Ключові слова: ювелірне мистецтво, акрил, смола, метал, стімпанк.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день актуалізується питання дослідження та комплексного аналізу нових технік ювелірного мистецтва; прийомів і стилістик, які використовуються майстрами для створення прикрас. Розглядаючи новітні тенденції в сучасному декоративно-ужитковому мистецтві, неможливо оминути увагою роботи молодих ювелірів. Величезний арсенал матеріалів, інструментів та технік надає практично необмежені можливості для творчих пошуків, тому їхні вироби вражають своєю оригінальністю й здатні епатувати найвибагливішого естета [3, с. 42]. Хочеться розглянути вироби української майстрині Ірини Проскуріної, відомої під псевдонімом IREN FOX, яка створює авторські прикраси в стилі стімпанк, застосовуючи авторські елементи, фабричні фігурки і заготовки, та елементи годинникових механізмів, закріплюючи їх в єдину композицію за допомогою акрилової смоли. Ця сучасна техніка, по суті, єновітньою інтерпретацією давнього мистецтво емалі, яке налічує не одне тисячоліття. Акрилові матеріали на початку XXI ст. набули надзвичайного поширення, що є цілком закономірним завдяки простоті в роботі та порівняно невисокій вартості. При цьому естетичний вигляд готових прикрас буває настільки витонченим і тендітним, що їм віддають перевагу на тлі виробів зі справжньою скляною пастою [4, с. 405-406].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням сучасних тенденцій в українському ювелірному мистецтві, використання новітніх матеріалів та художніх мов знаходять виявлення в поодиноких працях українських дослідників, критичних відгуках й оглядових статтях. Зокрема, становлення вітчизняних ювелірних шкіл на базі державних учбових закладів та авторських майстерень протягом другої половини XX століття розглядають Л. Пасічник, З. Чегусова та О. Роготченко. Безпосередньо сучасним митцям присвячені статті О. Росинської, О. Триколенко, С. Триколенко.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Окрім оновлення матеріально-технічної бази, наприкінці XX – на початку XXI ст. виникають нові тенденції, ґрунтовані на філософсько-естетичних концепціях певних субкультур. Вони створили певні умови для подачі природних образів, таких як тварини і рослини. Отже, оглядаючи становлення новітніх стилістик, популярних в Україні та за кордоном, необхідно звернути увагу в першу чергу на філософсько-естетичні концепції, на основі яких виникли й розвиваються сучасні художні спрямування. Як відомо, зовнішній вигляд людини ілюструє її стан душі – мінливий або постійний, натхненний чи сонливий, сповнений радощів або скорботи. Пошук свого стилю, який би ідеально ілюстрував внутрішній світ, значно полегшила робота письменників-фантастів кінця XX – початку XXI століття. Саме в цей період виникають численні субкультури, які ґрунтуються саме на створених їхньою уявою світах, які часто описані до найменших дрібниць, таких як вбрання, прикраси, аксесуари, зброя. Саме на початку нинішнього століття в світі набуває популярності стімпанк – потужна субкультура, зовнішніми атрибутами якої стали елементи техніки вікторіанської доби, такі як: часові механізми, захисні окуляри, прототипи робототехніки, захисні обладунки працівників індустрії, та ін..Світи формуються довкола уявних суспільних устоїв, залежних від досягнень індустрії. Мандруючи шляхом, прокладеним знаменитими творцями XIX століття, такими як Герберт Уеллс, Жуль Верн, Альбер Робіда, сучасніші майстри жанру подали своїм шанувальникам потужні моделі альтернативної реальності, докладно описуючи зовнішній вигляд й побут своїх персонажів. Змодельовані в уяві письменників фентезі, альтернативної історії, наукової фантастики події та герої знайшли відображення у моді, ставши невичерпним джерелом натхнення для модельєрів, дизайнерів аксесуарів і прикрас. Стімпанк знайшов своє вираження і в предметах інтер'єру – дизайнери використовують елементи індустріального побуту, масштабні промислові механізми для своїх виробів. Для України проявлення стімпанку не таке характерне, як для країн Заходу, проте він

має своїх поціновувачів на вітчизняних теренах, і низка творчих майстерень обрала його своїм основним напрямом.

Мета статті. Метою даної статті є огляд творчості IREN FOX, аналіз особливостей художнього трактування тваринних та рослинних образів, принципів застосування новітніх матеріалів та виявлення естетики стімпанку й філософських концепцій міфології та фантастики у ювелірних виробах.

Виклад основного матеріалу. Зростаючи в невеликому індустріальному містечку на Луганщині, Ірен з дитинства захоплювалася шиттям й моделюванням. Як твердив Зігмунд Фрейд, саме дитячі мрії та бажання правлять людськими вчинками в зрілому віці, і ми можемо побачити, як дитячі мрії Ірен перетворилися на унікальний авторський стиль, зробивши її майстерню пізнаванною. Проте вона не відразу захопилася створенням прикрас: спочатку було валяння сумок, виготовлення брошок з фетру, створення декупажних пляшок вина, ліплення з полімерної глини... Ірен дала вихід також своїм організаційним здібностям – організовуючи виставки, вона набувала досвіду безпосередньої реалізації своїх виробів. Саме завдяки участі у виставках вона познайомилась з художником та дизайнером одягу Наталею Волковою, яка і відкрила для неї поняття «стімпанк». Цей новий для Ірини напрямок включав у себе всі її улюблені елементи – костюми, зброю, декорації, і, звичайно ж, прикраси. Тоді, в 2010 році в місті Сєвєродонецьк сформувалася нова творча особистість, яка присвятила себе створенню прикрас й аксесуарів у стилі стімпанк. У 2014 році вона переїхала до Києва, де невдовзі змогла створити власну майстерню та організувати постійно діючий стенд у магазині авторських виробів Podval art store.

Першими матеріалами стали елементи годинникових механізмів, які Ірина заливала епоксидною смолою. Часто рідкісний елемент старовинного годинника ставав основою для виробу, зумовлюючи таким чином його унікальність. Через це деякі її прикраси неповторні, існують лише в єдиному екземплярі. Майстриня обожнює відвідувати барахолки, на яких можна знайти цікаві старовинні предмети, або ж матеріали для майбутніх виробів. Часто вона відвідує блошині ринки за кордоном, спеціально вибудовуючи свій маршрут відносно ярмарків та фестивалів. Натхнення Ірина черпає з музики та фільмів, процес створення прикрас відбувається виключно під супровід улюблених плей листів. Також потужним джерелом натхнення вона називає українську майстерню масок та аксесуарів Bob Basset, виробами яких захоплювалася ще до знайомства з культурою стімпанку [1].

Розглядаючи її роботи докладно, можна відзначити багатогранність творчості Iren Fox – найрізноманітніші за формою кулони, браслети, маски, окуляри, капелюшки... Серед матеріалів переважають спеціально підібрані елементи часових механізмів, фабричні намистини і деталі, проте часто майстриня використовує пір'я та шкіру.

Варто зазначити, що годинники з відкритим або частково відкритим начинням, які отримали назву «скелетони», мають досить давню історію: ще в XVI–XVII століттях майстри-годинникарі почали шукати способи продемонструвати всю складність й ювелірну точність своєї роботи. «Точкою відліку» скелетонів вважаються 1540-ві роки, коли протестантський реформаційний рух охопив центральну Європу. Тоді ж була прийнята низка законів, що обмежували носіння коштовностей. Годинники завдяки своїй функціональності не потрапили під заборону, тому стали основним заробітком механіків та ювелірів, які, об'єднавши зусилля, стали створювати унікальні шедеври. У виконанні майстрів Loft Prime годинники нагадують потужні індустріальні конструкції – підбір матеріалів забезпечує надійність та міцність, а також незвичайне естетичне сприйняття виробу [2, с. 177].

Окремої уваги заслуговують природні форми, які часто знаходять своє втілення у роботах Ірини. Зокрема, вона полюбляє комбінувати силуети тварин з елементами часових механізмів, іноді формуючи тварин безпосередньо з механізмів. Часто вона створює прикраси з зображенням комах, поєднуючи дрібні деталі, які за формою нагадують частини комашиних тіл. Іноді вона еклектично переплітає образи різних звірів, створюючи альтернативних міфологічних істот.

Розпочнемо докладний огляд її виробів з серії кулонів із зображенням сови. Ірина полюбляє фігурки сови, часто створює з ними прикраси. Перший запропонований до розгляду кулон «Сова на гілці» має круглу форму, і являє собою повноцінну художню композицію: центральна фігура сови доповнюється дрібними шестернями, а пелюсткоподібний декор оправи сприймається як повноцінний елемент виробу. Смола повністю покриває вставки, утворюючи гладку рівну поверхню лінзи, подібну до справжнього скла. Аналогічно виконані й кулони овальної форми, доповнені знизу підвісками у вигляді краплеподібних скляних намистин. Натомість кілька кулонів у вигляді сови повністю повторюють пташиний силует без використання основи зовнішньої, завдяки чому сприймаються як цілісний органічний образ. Проте внутрішня частина має кібернетичну будову: живіт сови виступає своєрідною основою для годинникового циферблату, а очі оформлені у вигляді шестерні та реалістичного, яскравого скляного ока. Таким чином посилюється відчуття перетворення живої істоти на фантастичного кіборга – створіння із механічними органами.

Кулон «Бджола» зіставлений з фабричної форми бджоли та дрібних елементів годинникового механізму, таким чином комаха нагадує симбіотичне поєднання природної форми з механікою. Подібні створіння часто фігурують у фантастичних історіях: доповнення людських, тваринних та навіть комашиних тіл різноманітними імплантатами й накладними механізмами стали своєрідним баченням письменниками і кінематографістами живих істот майбутнього.

Аналогічний принцип еклектичного синтезу бачимо і в кулоні «Крилатий кролик», зіставлений з фабричних деталей і дрібних шестерень. Смола заливає лише серцеподібну основу, залишаючи відкритою верхню частину фігури та крильця. Казковий образ крилатого кролика або зайця зустрічається в міфологіях різних народів світу. Зокрема, вольпентингер (заєць з крилами та рогами) зустрічається в германських сказаннях, де фігу-

рує як доброзичлива, так і агресивна істота. Ірина подала це створіння радше як доброзичливу химеру, сформовану сучасним техногенним світом. Текстовим підґрунтям створення ще одного кулона із зображенням кролика стала знаменита «Аліса в країні чудес» Л. Керрола – в серцеподібній основі розміщено цілу композицію, де центральну фігуру оточують дрібні шестерні а грунт під ногами вимощений золотим гліттером. Плоска фігурка повністю вкрита шаром акрилової смоли, гладка й блискуча поверхня якої посилює враження глибини та фантасмагорії.

Фантастична позаземна істота, введена до світового фольклору XX ст. знаменитим письменником Г. Лавкрафтом – Ктулху, знайшла втілення в кулоні «Пх'нглуи мглв'нафх Ктулху Р'льех вгах'нагл фхтагн». У серцеподібній оправі розмістився крупніший за неї восьминіг, щупальці якого охоплюють годинникові шестерні. В якості додаткового декору використано сині стразу та синій гліттер – завдяки цьому персонаж кулона немов завис у космічному просторі, огортаючи своїми щупальцями зорі та планети. Смола утримує лише основу фігури, її верхня частина та щупальця вириваються назовні. Таким чином легендарне божество древніх аравійців ніби виривається за межі свого вмістилища, проникаючи в людську реальність, так само, як він вдирався у життя героїв оповідань Г. Лавкрафта.

Окрім тваринних форм, Ірина звертається також і до рослинних. Зокрема, кулон «Дерево» являє собою повноцінну, змістовно насичену композицію, розміщену в серцеподібній основі. Він втілює образ Світового Дерева, що зустрічається у скандинавській міфології. Можна провести також аналогію зі слов'янським Деревом Роду: від коренів дерева вглиб проростає його тінь-відображення, немов історія роду, а крона служить своєрідним «гніздовищем» для безлічі живих істот. Цікавою авторською інтерпретацією є втілення образу гнізда у вигляді порівняно крупної шестерні – адже, по суті, пташині гнізда є своєрідним елементом втручання в природний вигляд дерева. Дві дрібніші шестерні з двох боків від дерева втілюють образи небесних світил – Сонця та Місяця, їхнє сяйво додатково підкреслене золотим гліттером.

Оглянувши природні форми у виробах Ірини, можна відзначити оригінальність потрактування сюжетів та образів: реалістична подача переплітається з елементами фантасмагорії; звичні силуети доповнені деталями годинникових механізмів, завдяки чому сприймаються кібернетично.

Висновки і пропозиції. Звернення до складної, філософсько-насиченої культури стімпанку залишається нехарактерним для вітчизняних майстрів, проте серед представників неформальних субкультур все частіше зустрічаються окремі елементи цього стилю – годинникові механізми, ключі, деталі старовинної техніки. Авторське трактування рослинних й тваринних форм із залученням шестерень демонструє еклектичний синтез органічних та механічних об'єктів. Саме Iren Fox на сьогоднішній день є одним з найбільш цікавих та затребуваних дизайнерів прикрас, які виводять некоштовну ювелірну справу на якісно новий рівень. Її плани на майбутнє досить амбітні: брати участь в наймасштабніших світових ярмарках й фестивалях авторського мистецтва.

Огляд новітніх тенденцій, спрямувань та стилістик в ювелірному мистецтві становить цікаву та актуальну тему для мистецтвознавчих досліджень. Зокрема, вироби прихильників сучасних субкультур ще не стали темою для ґрунтовних теоретичних праць, що робить їх важливими для аналітичного й описового мистецтвознавства.

Список літератури:

1. Триколенко С. Iren Fox – ювелірний стімпанк [Електронний ресурс] / София Триколенко // Украинский готический портал. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: http://er.nau.edu.ua:8080/handle/NAU/30862.
2. Триколенко С.Т. СТИЛЬ СТІМПАНК В ОФОРМЛЕННІ ІНТЕР'ЄРІВ / Софія Тарасівна Триколенко // Проблеми розвитку міського середовища / Софія Тарасівна Триколенко. – Київ: Компринт, 2017. – (Науково-технічний збірник). – С. 172-179.
3. Триколенко С.Т. Використання каміння в кольчужних прикрасах / С. Триколенко // Сучасні технології та особливості видобутку, обробки і використання природного каміння: міжнародна науково-практична конференція, 26 листопада 2015 р.: тези доп. – Київ, 2015 – С. 42-44.
4. Триколенко С.Т. Новітнє ювелірне мистецтво: вітражні казки Катерини Титової / Софія Тарасівна Триколенко // Художні практики початку XXI століття: новації, тенденції, перспективи / Софія Тарасівна Триколенко. – Київ: Київський державний інститут декоративно-прикладного мистецтва і дизайну ім. Михайла Бойчука, 2017. – (Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 24 листопада 2017 р., Київ). – С. 405-408.

Триколенко С.Т.
Учебно-научный институт аэропортов
Национального авиационного университета

ПРИРОДНЫЕ МОТИВЫ В ТВОРЧЕСТВЕ IREN FOX STEAMPUNK

Аннотация
В статье рассматриваются изделия украинской художницы Ирины Проскуриной, известной под псевдонимом IREN FOX, которая создает авторские украшения в стиле стимпанк. Обращение к природным формам, сформированным из часовых механизмов, демонстрирует актуальный синтез человеческого и органического мира. Природные образы в ее изделиях возникают в контексте механического окружения, которое существует и в виде пассивного фона для центральных фигур, и в качестве полноценного дополнения силуэтов. На сегодняшний день творчество Ирины представляет интересное и незаурядное направление современного ювелирного искусства – стимпанк, что является, по сути, производным от часов-скелетонов. Использование новейших материалов позволяет воплощать оригинальные идеи, формировать сложные конструкции. Среди искусствоведов ведутся дискуссии о том, стоит ли рассматривать украшения, изготовленные не из ценных материалов и не по традиционным техникам на одном уровне с классическим ювелирным искусством, однако высокий художественный уровень выполнения демонстрирует их достойное место в сокровищнице мирового декоративного искусства.
Ключевые слова: ювелирное искусство, акрил, смола, металл, стимпанк.

Trikolenko S.T.
Educational and Scientific Institute of Airports
National Aviation University

NATURAL MOTIVES IN THE CREATIVITY OF IREN FOX STEAMPUNK

Summary
The article deals with the products of Ukrainian artist Irina Proskurina, known under the pseudonym IREN FOX, which creates author's decorations in the steampunk style. The appeal to the natural forms, formed from watch movements, demonstrates the actual synthesis of the human and organic world. Natural images in her products arise in the context of a mechanical environment, which exists in the form of a passive background for the central figures, and as a full complement of silhouettes. To date, the work of Irina is an interesting and uncommon line of modern jewelry art - steampunk, which is, in fact, derived from watch-skeletons. Using the latest materials allows you to embody the original ideas, to form complex designs. Among the art critics, discussions are underway about whether it is worth considering jewelry made not from valuable materials or traditional techniques at the same level as classical jewelry, but a high artistic level of performance demonstrates their worthy place in the treasury of the world of decorative art.
Keywords: jewelry art, acrylic, resin, metal, steampunk.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 316.6:371.4

ПРОБЛЕМА МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ ПІДЛІТКІВ

Дудар О.В., Величко В.М.
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Г. Сковороди»

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-90

У статті висвітлена проблема спілкування підлітків. Було здійснено теоретичний аналіз вивчення даної проблеми за темою. Визначено причини виникнення труднощів у спілкуванні підлітків. Проведено емпіричне дослідження особливостей спілкування підлітків. Проаналізовано причини через які виникають труднощі у спілкуванні як між підлітками так і з батьками. Досліджено форми та фактори впливу на особистість, які провокують ворожість у стосунках. Визначено результати дослідження.
Ключові слова: підлітковий вік, підліток, спілкування, криза, комунікативна діяльність, емансипація, агресія, криза, взаємодія, групова корекція, психологічна допомога.

Постановка проблеми. Підлітковий вік також характеризується важливими змінами в соціальних зв'язках і соціалізації, оскільки переважаючий вплив сім'ї поступово замінюється домінуванням групи однолітків, виступаючої джерелом референтних норм поведінки і отримання певного статусу. Входження в групу однолітків вимагає встановлення певних міжособистісних відносин [2, с. 36].

Міжособистісне спілкування підлітка реалізується як у спілкуванні з дорослими, так і у спілкуванні з однолітками. Їх роль у формуванні особистості підлітка є якісно різною. Якщо у спілкуванні з дорослими підліток засвоює суспільно значущі критерії оцінок, цілі та мотиви поведінки, способи аналізу навколишньої дійсності й способи дій, то спілкування з однолітками є своєрідним випробуванням себе у особистісній сфері, що породжує специфічну моральну проблематику. Група однолітків, з якими спілкується дитина впливає на розвиток її особистості. Саме в умовах спілкування з однолітками підліток постійно зіштовхується з необхідністю застосовувати на практиці засвоювані норми поводження [5, с. 231]. Навіть якщо спілкування відбувається на високому рівні, все одно в подальшому будуть виникати проблеми. Тому підлітки часто уникають цей процес в житті через недостатні навики спілкуватися.

Труднощі у спілкуванні виникають у багатьох випадках тому що підліткам важливо бути в центрі уваги та справити враження на оточуючих, бо на цьому враженні будуються перші взаємини між однолітками [5, с. 87]. І якщо спілкування відбувається на високому рівні, все одно в подальшому будуть виникати проблеми. Тому підлітки часто уникають цей процес в житті через недостатні навики спілкуватися.

Аналіз теоретичного матеріалу дає підстави стверджувати, що одним із засобів оптимізації цього процесу є психологічна допомога – психокорекція, оскільки вона допомагає розкрити та зрозуміти внутрішній світ та переживання підлітка і надає реальну можливість адаптуватися йому у даному колективі. Проте психокорекція саме міжособистісного спілкування підлітків в контексті виокремленої проблеми є недостатньо недослідженою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спілкування є найважливішою частиною життя людини, завдяки спілкуванню пізнається світ та встановлюються нові зв'язки з іншими людьми. Проблема спілкування зацікавила багатьох вітчизняних (зокрема, це В.П. Бехтерєв, Л.С. Виготський, Г.С. Сковорода) та зарубіжних науковців (Д. Карнегі, Л. Фейєрбах) та інші [6, с. 54].

У психолого-педагогічній практиці послуговуються термінами «життєва криза» та «кризові ситуації». Саме поняття «криза» характеризує стан, породжений проблемою, яка постала перед індивідом і якої він не може розв'язати за короткий час і звичним способом [12, с. 156]. Це питання завжди було в центрі уваги науковців (Р. Бенедикт, Ф. Василюк, Т. Драгунова, Н. Литовченко, М. Мід, Л. Орбан-Лембрик, Т. Титаренко, С. Холл).

Вагомим є внесок Л.С. Виготського, який вважав, що переломні, критичні періоди в житті дитини обумовлені внутрішньою логікою самого процесу розвитку [6, с. 57].

К. Левін аналізує перехід від дитинства до дорослості як конфліктний тип, мотивуючи це тим, що підліток знаходиться в специфічному становищі двох соціальних груп. Рівень конфліктності підлітка в цей період залежить від соціальних обставин життя [12, с. 172].

Природа спілкування, та його індивідуальні особливості, механізми протікання і зміни стали предметом вивчення філософів і соціологів (І.С. Кон, Б.Д. Паригін), психолінгвістів (О.О. Леонтьєв, В.Ф. Петренко), представників соціальної психології (Г.М. Андреєва, Б.Ф. Ломов, Б.Д. Поршнєв), педагогічної і вікової психології (О.О. Бодальов, Я.Л. Коломінський, М.І. Лісіна, В.С. Мухіна) [7, с. 345]. Як специфічна форма взаємодії індивіда з іншими людьми, спілкування розглядається в працях К.О. Абульханової-Славської, О.В. Запорожця, Б.Ф. Ломова) [5, с. 123].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Величезна і зростаюча кількість науковців зумовила у дослідженнях ефективного міжособистісного спілкування та вдалого формування груп для продуктивної, плідної взаємодії та кореляції.

Тому дослідження особливостей міжособистісної комунікації залишається невирішеним питанням, щодо оптимізації спілкування в підлітковому віці.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є теоретичне обґрунтування психологічних особливостей проблеми міжособистісного спілкування підлітків та аналіз причин через які виникають труднощі у спілкуванні як з однолітками так і з дорослими.

Виклад основного матеріалу. Провідною діяльністю підліткового віку є міжособистісне спілкування як з однолітками так і з батьками. Дитина знаходиться на роздоріжжі кризового періоду, який протікає досить бурхливо та незвично для деяких підлітків. Батьки все частіше намагаються контролювати своїх дітей та увірватися в їхній особистісний простір. Самі ж підлітки прагнуть до відокремлення від дорослих, та їхніх заборон, мати свої права та можливості. Тягнуться до однолітків та протилежної статі. Підліток починає критично оцінює слова, вчинки та поведінку інших дітей. У компаніях підлітків існують неписані правила відповідальності, щирості і вірності. Така емоційність в оцінках – одна з основних потреб підлітків, що не можуть задовольнити дорослі [14, с. 248].

В залежності від батьківських уявлень і очікувань щодо власної дитини процес автономності і самостійності може бути прискорений або загальмований. Так, не існує конфліктів у взаємовідносинах там, де батьки вважають дитину здатною до автономії і сприймають її як сильну, здатну «стояти на власних ногах». Навпаки, батьки, які вважають дитину дуже несамостійною і залежною, приписують їй нездатність створювати нові взаємини, успішно знаходити друзів і всіляко перешкоджають її самостійності.

З точки зору дорослих, характер непорозумінь у процесі емансипації (від лат. emancipatio – звільнення), яка виявляється у прагненні підлітків звільнитися від опіки дорослих, визначають такі моменти:

а) велика кількість вільного часу в сучасної молоді порівняно з поколінням батьків;

б) краща фінансова забезпеченість;

в) широкі можливості в отриманні освіти.

Підлітки, зі свого боку, вважають, що основні розбіжності у поглядах з батьками переважно стосуються одягу, зачісок, успішності у навчанні та захоплень і відпочинку. Крім того, що можуть бути зіткнення поглядів щодо питань еротики і сексу (які актуальні зараз у віці 12-13 років). Напруженість у взаєминах між обома сторонами створюють і такі вимоги батьків до підлітків, як їх охайність, допомога в домашньому господарстві та заборона палити і пізно приходити увечері додому [7, с. 78].

Серед причин розбіжностей у поглядах між батьками і підлітками найбільш важливими виступають:

– різниця у досвіді дорослих і підлітків;

– відсутність чітких етапів переходу від дитячої залежності до дорослої незалежності;

– відсутність певних правил, які структурують послаблення батьківської влади у фазі переходу від дитинства до підлітковості;

– соціальні відмінності, що пов'язані із зіткненням контролюючої ролі дорослих з потребами підлітків у автономії [7, с. 167].

У цілому основними умовами будь-якого практичного спілкування є уміння і навички людини у використанні так званих розуміючих і директивних прийомів реагування при взаємодії з іншими людьми. Ефективне спілкування повинне містити в собі розуміючі і директивні прийоми реагування і по можливості виключати агресивні і принизливо-поступливі реакції при взаємодії з іншими людьми. Але усі ці види спілкування, хочуть цього співрозмовники чи ні, можуть і, не рідко, включають в себе найрізноманітніші бар'єри спілкування [4, с. 96].

Потреба підлітків у тому, щоб дорослі, особливо батьки, визнали їх рівноправними партнерами у спілкуванні, породжує конфлікти. Цікаво, що винним у конфлікті завжди визначається підліток – так вважають, до речі, і самі підлітки. Подібну самозвинувачувальну позицію підлітків деякі автори називають «психологічним примиренням», пов'язуючи її з прийняттям формальних відносин «слухняності», що нав'язуються їм, ламання позиції «психологічного примирення» найчастіше призводить до «психологічного бунту». Коли виникає цей «психологічний бунт», дорослі починають бити на сполох, ідуть до психолога, шукають вихід, а «психологічне примирення», всіх влаштовує. Водночас подібне ставлення до конфліктів, за яких дорослі стійко посідають зовнішню обвинувачувальну позицію, а підлітки – самообвинувачувальну, є неконструктивним.

Важливе значення для підлітка має спільна діяльність із дорослими, організована на основі єдності інтересів, захоплень. Значення такої співпраці може бути різноманітним. Підліток може допомагати батькам по господарству, навіть давати поради у певних справах, а дорослі мають дослухатися до його думки. Старший може залучити його до справ, якими він зайнятий. Така спільна діяльність породжує спільність переживань, почуттів, полегшує контакт із підлітком, зумовлює емоційну та духовну близькість. У ній дитина пізнає складний внутрішній світ дорослих, глибину думок і переживань, вчиться турботливому ставленню до людей. У підлітковому віці дитина більше часу проводить з друзями, наслідує їх [8, с. 52].

Дружба підлітків ґрунтується на спільних інтересах та вподобаннях. Вони однаково проводять час, читають однакові книги, слухають однакову музику, надають перевагу подібному одягу та манері поведінки. Своїх друзів підлітки вважають найрозумнішими, найвеселішими, а наслідуючи їх, виховують у собі потрібні якості. Важливе значення для підлітка має оцінка друзями його особистісних якостей, знань і вмінь, здібностей і можливостей. У товаришів він знаходить співчуття, адекватне сприйняття своїх радощів і негараздів, які дорослим часто здаються незначущими [4, с. 163].

Комунікативна сторона спілкування полягає в обміні інформацією між індивідами, що спілкуються. Інтерактивна сторона полягає в організа-

ції взаємодії між індивідами під час спілкування (обмін діями). Перцептивна сторона спілкування означає процес сприйняття і пізнання один одного партнерами зі спілкування і встановлення на цій основі взаєморозуміння.

Вживання цих термінів умовне, іноді в більш-менш аналогічному розумінні вживаються і інші: в спілкуванні виділяють три функції – інформаційно-комунікативна, регуляційно-комунікативна, афективно-комунікативна.

Практично для всіх людей важливо вміти спілкуватися таким чином, щоб їх правильно розуміли, щоб їх слухали і чули. Тому, важливо знати способи подолання бар'єрів. Керувати ефективністю можуть обидва партнера, що говорить і слухає, і кожний з них може зіграти свою роль як у підвищенні, так, і в зниженні ефективності спілкування.

Подолання уникнення містить у собі керування увагою партнера, аудиторії, власною увагою.

У груповій психокорекції основним інструментом корекційного впливу виступає група, яка допомагає виявити і скоригувати проблеми підлітка за рахунок міжособистісної взаємодії і групової динаміки, сфокусованих на процесі «тут» і «тепер». На цій підставі іноді формується точка зору, згідно з якою групова психокорекція спрямована на опрацювання конфліктів у сфері міжособистісної взаємодії, у той час як індивідуальна – на розкриття, опрацювання глибинного внутрішньоособистісних конфліктів [5, с. 96].

Особливо сприятливими бувають ситуації довірливого, нерегламентованого спілкування, коли дорослий виступає в якості друга. З ним легко проводити час, знаходити теми для розмов, а також займатися спільною діяльністю. Такий тип взаємин допомагає підлітку по-новому подивитися на світ дорослих і, завдяки йому, набути самостверджуючих позицій для власного життя. В результаті цього створюються глибокі емоційні і духовні контакти з дорослими, які підтримують підлітка в складних чи критичних життєвих ситуаціях [10, с. 43].

Необхідним фундаментом для підвищення ефективності спілкування «з боку слухаючого» є його бажання слухати і чути, що, у свою чергу, сильно залежить від того, якою бачиться йому ситуація спілкування.

Взагалі методів, прийомів і правил ефективного спілкування розроблено чимало, єдиною проблемою тільки залишається те, що більшість з нас просто забуває про них, віддаючись своїй людській природі, забуваючи про найважливіші правила спілкування [3, с. 30].

Висновки і пропозиції. Результати практичних досліджень свідчать, що на сьогодні збільшилася кількість дітей які не можуть спілкуватися з однолітками, тому що відрізняються підвищеним занепокоєнням, невпевненістю та емоційною нестійкістю. Враховуючи емпіричне вивчення сфери спілкування в підлітковому віці, було розроблено та запропоновано батькам методичні рекомендації стосовно оптимізації спілкування дітей:

– уникайте конфліктів, щоб не провокувати свою дитину;

– зважайте на те, що дитина виросла і має право на свою думку, а грубість, можливо означає намагання звільнитися від вашої опіки;

– найбільше підлітки не люблять батьківських повчань – тому ефективнішою буде спокійна, ввічлива розмова без категоричних оцінок і настанов;

– батьківський авторитет для дитини повинен бути непохитним, якщо дорослі демонструють нестриманість, істерію, непослідовність – важко чекати від дитини кращої поведінки;

– не контролюйте дитину та не забороняйте їй спілкуватися з однолітками та друзями;

– більше розмовляйте зі своєю дитиною, намагайтеся стати для неї другом, а не тільки батьками.

Список літератури:

1. Ломов Б.Ф. Общение и социальная регуляция поведения индивида // Психологические проблемы социальной регуляции поведения. – М., 1976.
2. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія / Л.Е. Орбан-Лембрик // Підручник: У 2 кн. К. 1: Соціальна психологія особистості і спілкування. – К.: Либідь, 2004. – 576 с.
3. Павелків Р.В. «Вікова психологія» / Р.В. Павелків // Підручник. – К.: Кондор, 2011. – 468 с.
4. Парыгин Б.Д. Анатомия общения / Б.Д. Парыгин // Учебное пособие. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 1999. – 301 с.
5. Райгородський Д.Я. «Практична психодіагностика. Методики і тести» / Д.Я. Райгородський // Навчальний посібник. – Самара: Видавничий Дім «Бахрах», 1998. – 672 с.
6. Стрелкова Л.П. Психологические особенности развития эмпатии у дошкольников / Стрелкова Л.П. : автореф. дис. канд. психол. наук: / АПН СССР, НИИ дошк. воспитания. – М., 1987. – 245 с.
7. Фельдштейн Д.И. Психология взросления: структурно-содержательные характеристики процесса развития личности / Д.И. Фельдштейн // Избранные труды. – М.: Московский психолого-социальный институт: Флинта, 1999. – 672 с.
8. Цимбалюк І.М. Психологія спілкування / І.М. Цимбалюк // Навчальний посібник. ВД «Профспілок», 2004. – 304 с.
9. Цуканова Є.В. Психологічні проблеми міжособистісного спілкування / Є.В. Цуканова // Підручник. – К: «Вища школа», 1985. – 160 с.
10. Эльконин Д.Б., Драгунова Т.В. Возрастные и индивидуальные особенности младших подростков / Д.Б. Эльконин, Т.В. Драгунова // Учебное пособие – М.: Просвещение, 1967. – 360 с.
11. Якунин В.А. Педагогическая психология / В.А. Якунин // Учеб. пособие. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А. – 2000. – 349 с.

Дудар Е.В., Величко В.М.
ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический
университет имени Григория Сковороды»

ПРОБЛЕМА МЕЖЛИЧНОСТНОГО ОБЩЕНИЯ ПОДРОСТКОВ

Аннотация
В статье рассматривается проблема общения подростков. Был осуществлен теоретический анализ изучения данной проблемы по теме. Определены причины возникновения трудностей в общении подростков. Проведено эмпирическое исследование особенностей общения подростков. Проанализированы причины по которым возникают трудности в общении как между подростками так и с родителями. Исследованы формы и факторы влияния на личность, которые провоцируют враждебность в отношениях. Определены результаты исследования.
Ключевые слова: подростковый возраст, подросток, общения, кризис, коммуникативная деятельность, эмансипация, агрессия, кризис, взаимодействие, групповая коррекция, психологическая помощь.

Dudar E.V., Velichko V.M.
Pereyaslav-Khmelnytsky Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University

PROBLEM OF INTERNAL COMMUNICATION ADOLESCENTS

Summary
In the article the lighted up problem of communication of teenagers. The theoretical analysis of study of this problem was carried out after a theme. Reasons of origin of difficulties are certain in communication of teenagers. An empiric study of features of communication of teenagers is undertaken. Reasons are analysed through that there are difficulties in communication as between teenagers so with parents. Forms and factors of influence are investigational on personality, that provoke hostility in relations. Research results are certain.
Keywords: adolescence, communication, emancipation, aggression, crisis, teen, interaction, group correction, psychological assistance, life crisis, crisis situation.

УДК 159.9

ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ КОМУНІКАЦІЇ МІЖ ВИКЛАДАЧЕМ ТА СТУДЕНТОМ, ОРІЄНТОВАНОЇ НА РОЗВИТОК МОТИВАЦІЇ ДО НАВЧАННЯ У СТУДЕНТА

Старовойт Т.П., Калайтан Н.Л., Макаренко А.О.
Національний аерокосмічний університет імені М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-91

Стаття присвячена аналізу особливостей побудови комунікації між ви-кладачем та студентом, яка стимулює розвиток мотивації навчальної діяльності у студента. Подано сучасні уявлення про мотивацію навчальної діяльності. Описано особливості процесу комунікації, розуміння яких важливе для мотивування студентів. Запропоновано рекомендації стосовно надання мотивуючого зворотного зв'язку студентам.
Ключові слова: мотивація навчальної діяльності, комунікація, академічна комунікація, педагогічне спілкування, зворотний зв'язок.

Постановка проблеми. У сучасній психолого-педагогічній літературі майже аксіоматичним є уявлення про важливість мотивації навчальної діяльності для досягнення успішності у навчанні та розвитку особистості студента. Як свідчення, можна навести численну кількість публікацій, які присвячені даній проблематиці. При цьому питання конкретних рекомендацій викладачу щодо її розвитку на даний момент не є наскільки ж розробленим.

Аналіз останніх досліджень за темою. На важливу роль комунікації, яка у цій роботі використовується як синонім поняттю «спілкування», для розвитку мотивації навчальної діяльності, звертали увагу, перш за все, дослідники проблематики педагогічного спілкування, яке розглядається як головний засіб вирішення завдань навчання та виховання [11; 12; 13]. Зокрема, О.О. Леонтьев, у своїй роботі «Педагогічне спілкування», яка вийшла ще за радянських часів писав, що оптимальне педагогічне спілкування це таке спілкування між вчителем або загалом педагогічним колективом та школярами у процесі навчання, яке створює найкращі умови для розвитку мотивації і творчого характеру навчальної діяльності [12].

Із вже класичного для соціальної психології експерименту Р. Розенталя та Л. Джекобсон відомо, що очікування вчителя впливають на успішність учнів, однак, цей ефект виявлявся досить значно в молодших класах і практично був відсутній у старших дітей [17]. Дослідники А. Чайкен, Е. Сиглер і В. Дерлега визначили, як саме транслюються ці очікування. Вони проаналізували відеозаписи взаємодії педагогів та учнів, коли вчителі були проінформовані про надзвичайні здібності учнів, хоч насправді останніх підбирали випадково. Було виявлено, що вчителі дивляться на них частіше та частіше їм посміхаються, більш задовільно реагують на їхні висловлювання, надають більше допомоги та уваги, більше часу для відповідей на запитання, частіше хвалять, здійснюють більш конструктивний розбір їх помилок, а учні при цьому із великим задоволенням ходять до школи, працюють більш старанно тощо [17]. Таким чином, навіть з урахуванням, що на дітей старшого віку, а отже, можна припустити, що і студентів, очікування вчителів не впливають так, як на дітей молодшого віку, вони свідомо або неусвідомлювано виявляються у процесі комунікації між викладачем та студентом та можуть мати вплив на мотивацію студента.

Видатні педагоги А.С. Макаренко та В.О. Сухомлинський також указували на важливість комунікативних навичок для вчителя. В.О. Сухомлинський, наприклад, писав, що педагог повинен володіти словом, яке назвав тонким інструментом, в якому таїться людяність, чуйність, терпимість до слабостей підлітка. За словами Макаренко А.С., він зрозумів, що досяг педагогічної майстерності тоді, коли навчився говорити «Іди сюди» з 15-20 відтінками, та навчився давати 20 нюансів у постановці обличчя, фігури, голосу [цит. за 12]. С.В. Кондрат'єв та І.А. Раппопорт також показали, що педагогічна майстерність вчителя позначається на його педагогічному спілкуванні [цит. за 12]. Д. Шпанхель, описуючи дидактичні функції мовлення у монографії «Мова вчителя», першою пропонує мотиваційну функцію [цит. за 12]. За В.В. Кан-Каліком, мотивація навчання багато в чому опосередковується правильно організованою ситуацією спілкування [11].

На думку О.М. Чеснокової, яка запропонувала концепцію розвиваючого діалогу в освіті, відсутність мотивації до навчання є симптомом низької ефективності взаємодії вчителя з учнем [18]. Вона наводить дані, що лише 4-7% дітей в звичайних школах і 7-11% студентів зберігають інтерес до навчання. Причину вбачає в заданості пасивної позиції учнів, які розглядаються вчителями в якості об'єктів, які необхідно примусово наповнити інформацією за програмою. О.М. Чеснокова визначає діалог, як взаємодію між людьми (і світом), розвивальний характер якого визначається стосунками інтересу, віри, любові і поваги [18]. У структурі діалогічної взаємодії між вчителем та учнем вона виділяє такі компоненти: вступ в особистий контакт з учнем (в разі групи або класу – особисто з кожним); відмова від очікувань; створення договору про умови спільної діяльності – наділення учнів правами; передача відповідальності учням за процес навчання; дослідження досвіду і потреб учнів; забезпечення позитивного зворотного зв'язку учням; дослідження точок протиріччя (в афективно-когнітивно-поведінкової сфері учня) і перетворення їх в точки розвитку; узагальнення і реструктурування нового спільного знання [18].

Про мотивуючу функцію зворотного зв'язку пише і дослідниця мотивації Т.О. Гордєєва, у якості якого пропонує розглядати оцінки, нагороди, похвалу, критику і рекомендує вчителям максимально часто підтримувати учня на початкових етапах навчання, бути послідовними, підкріплювати інтерес, зусилля і наполегливість, а також ігнорувати небажані форми поведінки, наприклад, неуважність, а також лінь або пасивність, оскільки увага, навіть негативна, може навпаки підкріпляти їх [7]. Ерерра Л.М. та Афанаскіна О.М. провели дослідження на вибірці із 423 студентів технічних і економічних спеціальностей, яким було запропоновано відповісти на запитання: «Що змусило б Вас вчитися тільки на 4 і 5?» і визначили, що як і студенти, так і викладачі п'ятою за значущістю назвали похвалу з боку викладача. На важливу роль спілкування у розвитку бажання вчитися у дітей звертають увагу А. Фабер і Е. Мазліш. На їхню думку, замість того, щоб оцінювати, вчителю краще конкретно описувати, що він почув або побачив, або розповідати про свої почуття, а замість того, щоб критикувати, краще вказати на те, що ще потрібно зробити дитині.

Мовознавці пишуть про академічну комунікацію, під якою розуміється офіційне професійне спілкування у вищих навчальних закладах і визначають високу її табуйованість [19]. В умовах домінування природності, максимальної простоти поведінки комунікантів в різних сферах для багатьох студентів спілкування з викладачами перетворюється в проблему стресового рівня.

Про роль комунікації у розвитку мотивації йдеться і у концепції formative assessment, яку перекладають на українську мову або як формуюче оцінювання [1], або ж як активна оцінка [3; 8; 20]. Дана концепція запропонована П. Блеком і Д.Уільямом, які у своїй статі 1998 р. звернули увагу на її ефективність для підвищення мотивації навчання та академічної успішності [цит. за 20]. Активна оцінка – це поєднання оцінки процесу і проміжних результатів навчання, яка не має бального вираження [20]. Її ядром називається зворотний зв'язок – інформація про аспекти продуктивності навчання або розуміння певного матеріалу студентом [20]. Активна оцінка не розглядає оцінювання як контроль, вона дозволяє ефективно мотивувати суб'єктів навчання, стимулює їх брати на себе відповідальність за навчання. Отже, у даній концепції переосмислюється оцінювання та зворотний зв'язок з точки зору допомоги студентам у самостійному керуванні своїм навчанням, тобто зворотний зв'язок має підтримувати саморегуляцію студентів.

Таким чином, аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що хоч тема мотивуючої функції комунікації активно обговорюється не один рік, увага дослідників зосереджена переважно на початковій та середній школі.

Формулювання цілей статті. У статті поставлено мету на основі аналізу психолого-педагогічної літератури надати рекомендації щодо побудови комунікації між викладачем та студентом, орієнтованої на розвиток мотивації навчальної діяльності у студентів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Комунікація, як і мотивація є складними та багатоаспектними феноменами. Спочатку коротко розглянемо мотивацію навчальної діяльності. Т.О. Гордєєвою [7] запропонована інтегративна структурно-процесуальна модель мотивації навчальної діяльності, згідно якій у структурі мотивації навчальної діяльності є такі автономні підсистеми або складові мотиваційного процесу:

– мотиваційно-смисловий блок – ієрархія внутрішніх та зовнішніх мотивів (причин) навчальної діяльності, у основі мотивів, свідомо або неусідомлювано, лежать потреби та цінності студентів. Мотиви поділяються на внутрішні і зовнішні, внутрішніми вважаються мотиви досягнення, пізнання та саморозвитку. Зовнішні розділено на дві підгрупи: підгрупа задоволення базових психологічних потреб згідно з теорією самодетермінації – потреба у автономії, компетентності та пов'язаності з іншими людьми і підгрупа мотивів подолання фрустрації даних потреб;

– цільовий блок – особливості постановки цілей;

– інтенціонально-регуляторний блок – планування діяльності та самоконтроль (саморегуляція) її виконання;

– блок «реакція на невдачу» – реагування на труднощі і невдачі, які виникають в процесі навчання;

– мотиваційно-поведінковий блок – вияв завзятості і наполегливості при виконанні діяльності, спрямованої на досягнення поставлених цілей і намірів [7].

І окремо Т.О. Гордєєва виділяє блок когнітивних предикторів мотивації навчальної діяльності – система уявлень про роль різних засобів досягнення успіху (зусилля, здібності, удача, допомога інших), міру володіння ними, віру в власний потенціал, компетентність і узагальнені уявлення про контрольованість навчального процесу [7]. Таким чином, мотивація розуміється як процес, який спонукає, спрямовує та регулює виконання навчальної діяльності. Відомо, що у успішних студентів вищим є рівень внутрішніх мотивів; вони є більш цілеспрямованими; переконаними в здатності змінити свій інтелект та особистість завдяки зусиллям, які докладають; вірять в контрольованість власних досягнень, більш конструктивно здатні долати труднощі тощо [7].

Отже, мотивація – є складною системою, яку, на сьогодні, неможливо звести лише до бажання навчатися або зацікавленості у навчанні, оскільки це буде значним спрощенням. Мотиваційні чинники взаємопов'язані із успішністю навчання студента та, відповідно, якістю його освіти, а також суб'єктивним благополуччям у процесі навчання.

Ще одним складним феноменом, аналіз якого необхідно здійснити у даній роботі є комунікація. Зупинимося на характеристиках комунікації, які надають Р. Вердербер та К. Вердербер [6]. Процес комунікації містить учасників – комунікатора (той, хто посилає повідомлення) та реципієнта (той, хто сприймає повідомлення), контекст – фізичне, соціальне, історичне, психологічне та культурне оточення, в якому проходить процес комунікації; саме повідомлення; канали – маршрут повідомлення, і засоби його передачі (вербальні та невербальні); шум – внутрішній або зовнішній подразник, який заважає процесу комунікації; зворотний зв'язок – реакція на отримане повідомлення [6]. У процесі спілкування обмін

інформацією між його учасниками здійснюється як на вербальному, так й невербальному рівні. На вербальному рівні як засіб передачі інформації використовують усну або письмову мову. Однак існують інші, невербальні засоби, як-от жести, міміка, паузи, розташування співрозмовників, зоровий контакт тощо, які в цілому називаються невербальною комунікацією. У комунікації (спілкуванні) також зазвичай виділяють аспект обміну інформацією (комунікативна сторона), аспект взаємодії (інтерактивна сторона), аспект сприйняття один одного (перцептивна сторона).

Під дещо іншим кутом дивиться на комунікацію німецький психолог Фрідеман Шульц фон Тун [цит. 10]. За його словами, кожне повідомлення має чотирьохрівневу структуру. Перший рівень – рівень фактів (те, про що інформує комунікатор); другий – інформація про самого комунікатора (що дає зрозуміти про себе); третій – інформація про ставлення комунікатора до реципієнта (що про нього думає або ким вважає); четвертий – заклик до дій (що комунікатор хоче, щоб реципієнт зробив). Таким чином, у кожному повідомленні присутні чотири типи інформації. І, як комунікатор, так і реципієнт є активними у процесі комунікації, це означає, що кожний із них звертає увагу на один або декілька із цих чотирьох рівнів інформації у більшій мірі. Опираючись на цю концепцію, зрозуміло, що інформація може надсилатися викладачем на одному рівні, а сприйматися студентом на іншому, унаслідок чого можливі непорозуміння або конфлікти.

Для аналізу комунікації варто згадати також таке поняття, як конгруентність, яке використовується у нейролінгвістичному програмуванні, де вважається, що про конгруентність можна говорити, коли суть повідомлення на вербальному та невербальному рівні збігається, тобто конгруентність повідомлення – це його узгодженість [5]. На думку сімейного психолога В. Сатир, неконгруентність повідомлень навіть одного з учасників взаємодії здатна призвести до заданого циклу спілкування, в якому конфліктуючі послання ускладнюють і передачу, і сприйняття інформації і руйнівно впливають на стосунки [5]. За її ж словами, важливою здатністю є перевірка власного сприйняття з метою звірення його з реально існуючою ситуацією і з думкою з цього приводу партнера по спілкуванню. Значущу роль відіграє для побудови комунікації має також антиципаційна спроможність – здатність передбачати хід подій, власних дій і вчинків оточуючих, будувати діяльність на підставі адекватного імовірнісного прогнозу [5]. Таким чином, перед тим, як повідомити певну інформацію студенту, варто спрогнозувати, як саме він її може почути та підібрати слова та невербальні засоби комунікації так, щоб він почув те, що викладач хоче повідомити. Мова йде, у першу чергу, про критику, хай навіть і конструктивну, тому що конструктивність критики, на наш погляд, пов'язана зі сприйняттям її студентом, тобто конструктивність залежить від спроможності студента її «почути», а це, у свою чергу, від особливостей його особистості та емоційного стану у конкретний момент.

Найбільш придатним для розвитку мотивації студента елементом комунікації є зворотний зв'язок, який у психології комунікації поділяють на позитивний та негативний. Позитивний зворотний зв'язок надається через похвалу, негативний – через критику [6]. Викладач може мати інтуїтивне переконання, що для розвитку мотивації та сприяння досягнення успіху у навчанні студента краще хвалити або, навпаки, критикувати. Однак похвала, як і критика, буде позитивно позначатися на мотивації навчальної діяльності тільки за певних умов, тому, на наш погляд, більш доцільно говорити про конструктивний та неконструктивний зворотний зв'язок, або про мотивуючий та демотивуючий персоналізований зворотний зв'язок.

Лінгвісти розділяють похвалу та схвалення [15]. Похвала розуміється як вербальний позитивний відгук про когось або щось, який базується на оцінюванні певних якостей об'єкта похвали, а схвалення стосується тільки дій реципієнта, які визнаються комунікатором як відповідні певним нормам, встановленим у даному суспільстві або власним переконанням самого комунікатора. За словами З.К. Теміргазіної та М.С. Бачурки, у повсякденній комунікації похвала відрізняється більшою емоційністю, суб'єктивністю і інтенсивністю, порівняно із схваленням, яке характеризується раціональністю, прагненням до об'єктивності і не піддається інтенсифікації [15] . Похвала є емоційною оцінкою та має такі складові: «суб'єкт оцінки – предмет оцінювання – оцінний предикат – адресат оцінки». Схвалення називається оцінкою раціонального типу та містить у своїй структурі, на відмінну від похвали, елемент «аргумент», тобто обґрунтування причини схвалення. Мовний акт схвалення, на відміну похвали, відноситься до невербально маркованих, тобто може здійснюватися невербальними засобами – кивком, мімікою, жестами [15].

Експерт у галузі самооцінки, психотерапевт Н. Бранден, вслід на Х. Гавотом розділяє два види похвали – похвала-судження та похвала-схвалення. Перша може мати негативний вплив, а друга підтримує самооцінку і закріплює бажану поведінку. Похвала-судження відбиває зовнішню оцінку поведінки, як-от: «Ви дуже розумний», «Вас чудово вдається», та стимулює залежність, тобто не сприяє розвитку самостійності, саморегуляції поведінки і самоконтролю [2]. Похвала-схвалення – такий варіант похвали, коли констатуються конкретні ре-зультати/досягнення/вчинки але без їх оцінки, таким чином у реципієнта залишається можливість самостійно оцінити свою діяльність, наприклад, «це було складне завдання, але Ви впорались» [2].

І навіть важливішим за похвалу-схвалення Н. Бранден вважає створення почуття психологічної видимості у партнера по спілкуванню. Психологічна видимість – це відповідність зворотного зв'язку самосприйняттю. Завдяки їй у реципієнта виникає відчуття, що його розуміють [2]. Тобто викладач має усвідомити, який сенс сам студент вклав у свою поведінку і надати зворотній зв'язок, із якого студенту стане зрозуміло, що цей сенс помітили.

Отже, важливо мати на увазі, що зворотній зв'язок потрібно надавати не особистості студента, оскільки це негативно позначається на мотивації. Орієнтуючись на написане вище, можна сказати, що похвала, може бути руйнівною для

мотивації, тоді як схвалення – корисним. К. Дуек, проводячи дослідження на школярах, виявила, що похвала на адресу інтелекту «підриває» мотивацію і знижує результати, оскільки стимулює установку на даність – це уявлення про свої якості як незмінні, наприклад, переконання, що розумною людина народжується, а не стає завдяки прикладеним зусиллям. І, у свою чергу, це призводить до таких негативних наслідків, як відмова від складних завдань, які пов'язані з ризиком неуспіху та одночасно можливістю дізнатись щось нове; відсутність радості при зіткненні зі складними завданнями; падіння успішності при їх виконанні; брехня при відповіді про свої успіхи; сприйняття критики як загрози тощо [9].

Отже, позитивні, на погляд викладача, слова, як-от: «талановитий», «розумний», «здібний», можуть негативно позначитись на мотивації студента. У такому випадку на перший план для нього може вийти підтримання образу «розумної» або «талановитої» людини, яка не має права допускати помилки, стикатися з невдачами, або вдаватися до допомоги викладача у разі складнощів. Як зазначає К. Дуек, коли людині привласнюють позитивний ярлик, вона починаєте боятися втратити його [9]. На її думку, скільки завгодно можна хватили за процес, орієнтований на зростання, – за те, чого студент домігся вправами, навчанням, наполегливістю і вибором ефективної стратегії. Завжди краще запитувати про роботу та демонструвати повагу до зусиль, наполегливості, зосере-дженість та вибраній стратегії [9].

Важливо пам'ятати, що стимулювати описані установки викладач може прямо або опосередковано – прямо у випадку, коли адресує свої слова студенту, опосередковано – коли говорить про інших людей у присутності студента, наприклад, можна розповідати про видатного вченого у певній галузі, акцентуючи увагу, яким цей вчений був обдарованим від народження та його успіхах, а можна звернути увагу на кількість його зусиль, а також труднощах, невдачах та способах їх подолання [9].

На думку експерта із активного оцінювання Д. Стерни зворотний зв'язок необхідно надавати за таким алгоритмом – спочатку підкреслити та схвалити позитивні сторони виконаної роботи, далі звернути увагу на те, що має бути виправлено, над чим потрібно ще попрацювати; потім розповісти, як це здійснити і порекомендувати, в якому напрямку і як працювати далі [цит. за 20].

Підсумовуючи, можна сказати, що для розвитку мотивації студента та підвищення якості його навчання і, відповідно, ефективності власної діяльності, викладач має відійти від звичних критики або похвали. Зворотній зв'язок необхідно надавати настільки розгорнуто, наскільки можливо, орієнтуючись на тут і зараз, та на особистість тільки цього студента, не порівнюючи його з іншими. Він обов'язково має містити елемент схвалення за щось конкретне – зусилля, наполегливість, стратегії виконання завдання тощо, тобто за те, що може контролювати сам студент та розвиток чого допоможе йому краще навчатися. При цьому важливо, щоб викладач зміг побачити, за що можна схвалити студента, незалежно від його успішності та своїх очікувань.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. У результаті дослідження можна зробити висновок, що мова є одним із інструментів, за допомогою якого викладач виконує свої безпосередні функції і, у тому числі, впливає на мотивацію навчальної діяльності студента. У процесі комунікації важливу роль відіграють як вербальні, так і невербальні її складові та здатність викладача розуміти, як студент сприймає його слова. Особливий мотивуючий вплив може мати зворотний зв'язок, який викладач надає студенту. Зворотний зв'язок, як у формі критики, так і у формі похвали, позитивно впливає на мотивацію тоді, коли адресується конкретним досягненням, зусиллям або способам виконанням завдань студентом, а не його особистості або інтелекту та містить конкретні рекомендації студенту щодо покращення його діяльності.

У якості перспектив подальшого розвитку в цьому напрямку є детальний аналіз демотивуючого зворотного зв'язку.

Список літератури:

1. Бортник С.Б. Різноманітність завдань та альтернативні види контролю та оцінювання у формуванні іншомовної комунікативної компетенції студентів спеціальності «туризмознавство» / С.Б. Бортник // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Сер.: Філологія. – 2018. – № 32. – Том 2. – С. 14-18.
2. Бранден Н. Шесть столпов самооценки / Н. Бранден. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2018. – 352 с.
3. Бугайчук К.Л. Активна оцінка в дистанційному навчанні / К.Л. Бугайчук // Дистанційне навчання – старт із сьогодення в майбутнє: зб. наук.-метод. пр. ІІ Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (м. Харків, 19 травня 2016 р.) / ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2016. – С. 196-200.
4. Бузинова Л.М. Особенности немецкой академической коммуникации [Электронный ресурс] / Л.М. Бузинова // Вестник Брянского государственного университета. – 2017. – Режим доступа: https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-nemetskoy-akademicheskoy-kommunikatsii.
5. Бэндлер Р. Семейная терапия / Р. Бэндлер, Дж Гриндер, В. Сатир. – М.: Институт Общегуманитарных Исследований, 1999. – 160 с.
6. Вердербер Р. Психология общения / Р. Вердербер, К. Вердербер. – СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2003. – 320 с.
7. Гордеева Т.О. Мотивация учебной деятельности школьников и студентов: структура, механизмы, условия развития: дис. ... д-ра психол. наук / Т.О. Гордеева. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2013. – 444 с.
8. Гроссу Н.В. Використання методу активної оцінки (АО) під час викладання української мови іноземним студентам (довузівський етап навчання) / Н.В. Гроссу // Східнослов'янська філологія: від Нестора до сьогодення: матеріали VI Міжнар. наук. конф. (Бахмут, 10 квітня 2018 р.). – Бахмут: вид-во Б.І. Маторіна, 2018. – С. 61-62.
9. Дуек К. Гибкое сознание. Новый взгляд на психологию развития взрослых и детей: пер. с англ. / К. Дуэк. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2013. –400 с.

10. Здрок О.Н. О разработке методики разъяснения судом сторонам процесса права на урегулирование спора в медиации [Электронный ресурс] / О.Н. Здрок //Актуальные вопросы развития практики медиации: опыт Республики Беларусь и России : материалы междунар. круглого стола, Минск, 19 апреля 2018 г. – БГУ, Юридический фак., каф. гражданского процесса и трудового права; под ред. О.Н. Здрок. – Минск: БГУ, 2018. – 48 с. С. 36-46. Режим доступа: http://elib.bsu.by/handle/123456789/199218.
11. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении: Кн. для учителя / В.А. Кан-Калик – М.: Просвещение, 1987. – 190 с.
12. Леонтьев А.А. Педагогическое общение / Под ред. М.К. Кабардова. – 2-е изд., перераб. и дополн. – М.: Нальчик, 1996. – Серия «Библиотека психолого-педагогической литературы». – 96 с.
13. Психолого-педагогическое взаимодействие участников образовательного процесса: учебник и практикум для СПО / под общей редакцией А.С. Обухова. – М.: Юрайт, 2018. – 442 с.
14. Регуш Л.А. Психология прогнозирования: успехи в познании будущего / Регуш Л.А. – СПб.: Речь, 2003. – 352 с.
15. Темиргазина З.К. Речевые акты похвалы и одобрения в педагогическом дискурсе [Электронный ресурс] / З.К. Темиргазина, М.С. Бачурка // Вестник РУДН. Серия: Теория языка. Семиотика. Семантика. – 2017. – Vol. 8. – № 1. – С. 97-105. – Режим доступа: http://dx.doi.org/10.22363/2313-2299-2017-8-1-97-105.
16. Фабер А. Как говорить с детьми, чтобы они учились / А. Фабер, Е. Мазлиш. – М.: Эксмо, 2010. – 288 с.
17. Хок Р. 40 исследований, которые потрясли психологию / Хок Р. – Санкт-Петербург: Прайм-Еврознак, 2010. – 512 с.
18. Чеснокова Е.Н. Структура и функции развивающего диалога в образовании [Электронный ресурс] / Е.Н. Чеснокова // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2005. – С. 71-82. – Режим доступа: https://cyberleninka.ru/article/n/struktura-i-funktsii-razvivayuschego-dialoga-v-obrazovanii.
19. Эрерра Л.М. Мотивация к эффективному обучению: позиции студентов и педагогов [Электронный ресурс] / Эрерра Л.М., Афанаскина О.Е. // Теория и практика общественного развития. – 2014. – Режим доступа: https://cyberleninka.ru/article/n/motivatsiya-k-effektivnomu-obucheniyu-pozitsii-studentov-i-pedagogov.
20. Актыўная ацэнка ў дзеянні: вопыт настаўнікаў Беларусі: дапаможнік для настаўнікаў / М.І. Запрудскі, М.В. Кудзейка, Т.П. Мацкевіч і інш.; пад рэд. М.І. Запрудскага. – Мінск, 2014. – 238 с.

Старовойт Т.П., Калайтан Н.Л., Макаренко А.О.
Национальный аэрокосмический университет имени М.Е. Жуковского
«Харьковский авиационный институт»

ОСОБЕННОСТИ КОММУНИКАЦИИ МЕЖДУ ПРЕПОДАВАТЕЛЕМ И СТУДЕНТОМ, ОРИЕНТИРОВАННОЙ НА РАЗВИТИЕ МОТИВАЦИИ К ОБУЧЕНИЮ СТУДЕНТА

Аннотация
Статья посвящена анализу особенностей построения коммуникации между преподавателем и студентом, которая стимулирует развитие мотивации учебной деятельности студентов. Описаны особенности процесса коммуникации, понимание которых важно для мотивации студентов. Подано современные представления о мотивации обучения. Предложены рекомендации по построению мотивирующей коммуникации между преподавателем и студентом.
Ключевые слова: мотивация учебной деятельности, педагогическое об-щение, мотивирующая коммуникация, обратная связь, педагогическое мастерство.

Starovoit T.P., Kalaitan N.L., Makarenko A.O.
National Aerospace University named after M.E. Zhukovskii
"Kharkiv Aviation Institute"

THE SPECIAL FEATURES OF ESTABLISHING COMMUNICATION BETWEEN A TEACHER AND A STUDENT AIMED AT DEVELOPMENT OF STUDENT'S MOTIVATION TO STUDYING

Summary
The article presents analysis of special features of establishing communication between a teacher and a student, which stimulates development of motivation to educational process. We have described the special features of communication process, the understanding of which is essential for motivating students. The article gives recommendations on how to give a motivational feedback to students.
Keywords: motivation to educational process, communication, academic communication, pedagogical communication, feedback.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 378.147

ХАРАКТЕРИСТИКА СТРУКТУРИ ПРОЕКТУВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ ШВЕЙНОГО ПРОФІЛЮ

Білик В.В.
Хмельницький національний університет

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-92,

Висвітлено сутність проектувальної діяльності майбутнього інженера-педагога швейного профілю. Наведено компоненти інженерної та педагогічної проектувальної діяльності. Уточнено сутнісний зміст поняття проектувальна компетентність майбутнього інженера-педагога швейного профілю. Визначено структуру досліджуваної компетентності як цілісної єдності гностичного, діяльнісного та особистісного компонентів. Охарактеризовано стадії формування компонентів проектувальної компетентності майбутніх інженерів-педагогів швейного профілю та подано їх характеристику.

Ключові слова: проектування, компетентність, структура проектувальної компетентності, інженер-педагог, проектувальна діяльність інженера-педагога швейного профілю, компоненти проектувальної компетентності, стадії формування компонентів проектувальної компетентності.

Постановка проблеми. Термін «проектування» (з латинської – projectus – кинутий вперед) – один із основних способів створення техніки та інших виробів. Історично проектування виникло у сфері виготовлення, що полягає у розрахунках і зображенні зовнішнього вигляду, будови і функціонування майбутнього виробу [1, с. 359]. Результатом проектування є розробка проекту задокументованого професійною мовою певної галузі і призначеного для багаторазового технологічного використання.

Проектувальна діяльність у процесі професійної підготовки майбутніх інженерів-педагогів швейного профілю проявляється у виконанні ними розрахункових, конструктивних, творчих, практичних та інших видів робіт, що стосуються як інженерного, так і педагогічного складників підготовки. Специфіка підготовки інженерів-педагогів швейного профілю полягає у тому, що проектувальна діяльність майбутніх фахівців розглядається як у галузі педагогіки, так і фахової підготовки. Педагогічне проектування майбутнім інженером-педагогом полягає у доборі та обґрунтуванні змісту, форм, методів, засобів навчання, що реалізується у розробці дидактичних проектів на різних рівнях: навчальної дисципліни, розділу, теми навчального заняття тощо. Разом з тим інженерне проектування у швейній галузі полягає у розробці пакету технічної документації на зразок спроектованої моделі одягу згідно технічного завдання шляхом обґрунтованого конструювання та відповідного розрахунку.

Термін «проектування» у широкому філософському розумінні означає інтелектуальну діяльність продуктивно-проектувального змісту, а будь-яка діяльність містить мету, засоби, процес та результат [2, с. 40]. Розглянемо компоненти інженерної та педагогічної проектувальної діяльності майбутнього інженера-педагога швейного профілю, а саме: мету, об'єкт, засоби, процес та результат.

Характеристика компонентів проектувальної діяльності майбутнього інженера-педагога швейного профілю: інженерна складова (мета – розроблення технічного проекту; об'єкт – модель швейного виробу; засоби – способи, принципи технічного моделювання; процес – розроблення технічного завдання, ескізного проекту, технічної пропозиції, технічного проекту, робочої документації; результат – технічна документація); педагогічна складова (мета – розроблення дидактичного проекту; об'єкт – навчально-педагогічна ситуація; засоби – зміст, форми, методи, принципи дидактичного проектування; процес – визначення цілей проектування, прогнозування навчально-педагогічної ситуації, теоретичне обґрунтування дидактичного проекту, розроблення навчальної документації; результат – навчальна документація).

Проектувальна інженерно-педагогічна діяльність майбутнього фахівця є засобом формування у нього проектувальної компетентності.

Аналіз досліджень і публікацій. Сутність проектувальної компетентності майбутніх інженерів-педагогів швейного профілю на сьогоднішній день залишається малодослідженою. Проектувальна компетентність інженера-педагога швейного профілю, як фахівця з подвійною кваліфікацією, є дуальною, що стосуються інженерного та педагогічного циклів підготовки. При цьому проектувальну компетентність інженера-педагога швейного профілю, що проявляється у забезпеченні педагогічного та виробничого процесів відповідною нормативною документацією, програмами, планами та інноваційними проектами, розг-лядаємо як базову у формуванні професійної компетентності майбутнього фахівця.

Формування проектувальної компетентності майбутнього педагога об-ґрунтовано у дослідженнях Н. Брюханової [3], Г. Демакової [5, с. 15], В. Докучаєвої [4], Л. Маричевої [6, с. 11], Н. Яковлєвої [7, с. 40]. З точки зору інженерно-педагогічної підготовки розглядає проектувальну компетентність І. Каньковський сутність якої визначає як таку, що забезпечує педагогічний або виробничий процес відповідною нормативною доку-

ментацією, програмами, планами та інноваційними проектами [8, с. 178].

Мета дослідження полягає у визначенні і теоретичному обґрунтуванні структури проектувальної компетентності майбутніх інженерів-педагогів швейного профілю.

Виклад основного матеріалу. На основі аналізу визначень науковців, нами уточнено сутнісний зміст поняття проектувальна компетентність інженера-педагога швейного профілю, що сформульовано, як інтегрований результат освітньої підготовки майбутнього інженера-педагога швейного профілю, що відображає сформованість відповідних знань, умінь, професійно-важливих якостей та полягає у здатності здійснювати проектувальну діяльність у галузі педагогіки і швейного виробництва шляхом розробки педагогічних та виробничих проектів.

Визначення структури проектувальної компетентності передбачає виділення її компонентів, але їх склад науковці представляють на власний розсуд. У роботі Л. Усеінової виокремлено діяльнісний, когнітивний та особистісно-мотиваційний компоненти компетентності [9, с. 8].

Компетентність, на думку Е. Зеєра, проявляється як синтез когнітивного, предметно-практичного і особистісного досвіду [10, с. 51]. У науковому дослідженні М. Смирнова у структурі проектувальної компетентності бакалаврів техніки і технології виокремлює мотиваційно-спонукальний, гностичний, практико-операційний, емоційно-вольовий, контрольно-оцінювальний і комунікативний компоненти [11, с. 6]. У структурі проектувальної компетентності педагога С. Ярмакеєва виокремлює когнітивний, діяльнісно-практичний та ціннісно-мотиваційний компоненти [12, с. 5].

Засобами теоретичного пошуку визначено структуру проектувальної компетентності майбутнього інженера-педагога швейного профілю як цілісну єдність взаємозалежних компонентів: *гностичного* (система фахових знань, які забезпечують виконання функцій інженерного та педагогічного проектування), *діяльнісного* (система фахових умінь, що полягають у визначенні цілей, формулюванні гіпотези, розробці й обґрунтуванні технічних і педагогічних проектів) та *особистісного* (передбачає володіння необхідними для здійснення проектувальної діяльності професійно-важливими якостями).

Система фахових знань (гностичний компонент проектувальної компетентності), як базова складова проектувальної компетентності є засобом для формування умінь (діяльнісний компонент проектувальної компетентності). Німецький дослідник І. Ломпшер виокремлює чотири види знань: предметні, способів дій, знання норм міжособистісних стосунків та знання цінностей [13, с. 326], що повинні бути у комплексі засвоєні майбутніми фахівцями для формування їх інтелектуального та творчого потенціалу.

Треба зауважити, що виокремлюють такі стадії процесу засвоєння знань: сприйняття або первинне ознайомлення з матеріалом, осмислення або розуміння сприйнятого матеріалу, запам'ятовування або закріплення матеріалу, опанування матеріалом або застосування його практичне чи теоретичне [14, с. 168; 15, с. 131]. Усі стадії засвоєння знань взаємопов'язані та взаємопроникають одна в одну. Важливим у цьому процесі є активне оволодіння знаннями студентами на відміну від пасивної передачі їх викладачем. Високий рівень засвоєних знань надасть можливість студентам застосовувати їх при вирішенні широкого кола теоретичних і практичних завдань у різних умовах.

Під час професійного навчання, формування знань у студентів має відповідати таким критеріям: відповідність знання змісту навчання, предметній галузі знань, яка вивчається; застосування одержаного знання в навчальних цілях [16, с. 121]. Зазначимо, що засвоєння студентами певної структури знань відповідної галузі повинно відповідати змісту компетентності, яка формується.

Процеси оволодіння знаннями і уміннями взаємопов'язані та взаємоперекривають одне одного так, як остання стадія формування знань відбувається завдяки застосуванню їх на практиці, у процесі чого і відбувається формування умінь. Якість умінь визначається високим рівнем засвоєних студентами знань, що, лежать в їх основі.

Формування умінь, у нашому дослідженні – складних умінь – це процес розвитку у студентів здатності цілеспрямовано, ефективно і творчо використовувати набуті знання, прості уміння і навички для здійснення професійної діяльності [15, с. 135]. Формування складних умінь відбувається послідовно, згідно визначених стадій: осмислення дій та уявлень про них; оволодіння студентами простим умінням, характеризується чітким розумінням способів виконання, але неточним і нестійким відтворенням їх; формування простої навички, що полягає у прискореному правильному виконанні дії і доведення її до автоматизму та об'єднання елементарних рухів у єдину дію (за психологічним змістом розрізняють навички: розумові, сенсорні і рухові); формування складних умінь, що полягає в опануванні довільним регулюванням характеру дії, коли йдеться про уміння застосовувати набуту навичку або комплекс набутих навичок [14, с. 171-172; 15, с. 132-134].

На основі визначення поняття «проектувальна компетентність майбутніх інженерів-педагогів швейного профілю», вона полягає поряд з оволодінням студентами знаннями і уміннями (складними уміннями), в обов'язковому розвитку необхідних для успішної діяльності професійно-важливих якостей (особистісний компонент проектувальної компетентності), що є складовою психологічної діяльності особистості.

Якості особистості – змістовні ознаки особистості, як форми існування психіки людини, яка є цілісністю, здатною до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції та наділеною власним унікальним і неповторним внутрішнім світом [13, с. 1019]. Якість особистості випускника вищої школи І. Кривошапка розуміє, як цілісну сукупність характеристик особистості, що визначає зміст соціально-значущих і професійно-важливих властивостей особистості [17, с. 77]. У процесі виконання діяльності психологічні якості поступово професіоналізуються. Поява професійно-важливих якостей відбувається на етапі формування складних умінь [15, с. 136] та подальший їх розвиток відбувається одночасно з розвитком усіх складових компетентності.

Ефективний розвиток професійно-важливих якостей майбутнього інженера-педагога швейного профілю можливий за умови, якщо навчальний процес буде здійснюватись з урахуванням професійних схильностей студентів, враховуючи освітній рівень, профіль підготовки, спеціалізацію, реальні умови майбутньої професійної діяльності, функції, що буде виконувати майбутній фахівець.

Перейдемо, власне, до характеристики компонентів проектувальної компетентності майбутніх інженерів-педагогів швейного профілю. Гностичний компонент інженерного складника підготовки ґрунтується на знанні теоретичних основ необхідних для виконання проектувальної діяльності, як от: асортименту і характеристики матеріалів для виготовлення одягу, понять та завдань конфекціонування, вимог до якості одягу та властивостей матеріалів, методики добору матеріалів, основ художнього проектування та композиції костюму, сучасної стилізації костюму, методики побудови креслень базових конструкцій деталей одягу та виконання проектно-конструкторських робіт при створенні нових моделей одягу, методику розробки робочої конструкторської документації. Поряд із цим гностичний компонент педагогічного складника підготовки полягає у знанні теоретичних основ дидактики щодо цілей, закономірностей, принципів, форм, методів і засобів організації навчально-виховного процесу; методики викладання фахових дисциплін, сутність і особливості педагогічної технології та її різновиди.

Діяльнісний компонент інженерного складника підготовки ґрунтується на уміннях характеризувати різні матеріали для виготовлення одягу, обґрунтовувати вимоги до якості одягу та властивостей матеріалів, організовувати та виконувати експертне оцінювання якості матеріалів та розробляти конфекційні карти, розробляти ескізи моделей пропозицій та створювати серію ескізів моделей одягу (колекції), проводити вимірювання фігури людини, будувати креслення базових конструкцій деталей одягу, виконувати конструктивне моделювання виробів, розробляти конструкторську документацію на швейний виріб. Діяльнісний компонент педагогічного складника підготовки полягає в умінні майбутніми інженерами-педагогами швейного профілю визначати цілі, завдання педагогічного проектування, а також критерії оцінювання результативності педагогічної діяльності; формулювати гіпотезу щодо ефективності визначених у педагогічному проекті умов та моделювати майбутню педагогічну ситуацію, розробляти методику викладання фахових дисциплін для системи професійно-технічної освіти.

Особистісний компонент ґрунтується на формуванні у майбутніх інженерів-педагогів швейного профілю професійно-важливих якостей, що необхідні для виконання фахової проектувальної діяльності як в галузі педагогіки, так і швейного виробництва.

Діагностика рівня сформованості проектувальної компетентності у майбутніх фахівців передбачає визначення її критеріїв, показників і рівнів сформованості.

Відповідно до компонентів проектувальної компетентності визначено критерії та показники її сформованості. Критерієм сформованості гностичного компоненту є *когнітивний*, що дозволяє оцінити ступінь оволодіння здобувачами вищої освіти знаннями, необхідними для виконання функцій проектування, та уміннями застосовувати теоретичні знання в практичній діяльності. Критерієм сформованості діяльнісного компоненту є *діяльнісно-практичний*, за допомогою якого визначають ступінь володіння фаховими уміннями. *Особистісно-професійний* критерій особистісного компоненту дозволяє визначити рівень сформованості професійно-важливих якостей, що впливають на ефективність професійної діяльності.

У практиці професійного навчання розглядають оцінювання компетентності згідно з визначеними критеріями і показниками за рівнями, зручними для певної групи викладачів. Традиційно виокремлюють такі рівні сформованості компетентності: низький, середній і високий або пороговий, нормальний і відмінний. Л. Тархан виокремлює чотири рівня сформованості компетентності: низький, середній, достатній, високий [18, с. 25]. У праці Л. Шевчук виокремлено шість рівнів сформованості професійної компетентності: умовно-нульовий, недостатній; достатній; середній; достатньо-високий; високий; умовно-найвищий [19, с. 79].

У нашому дослідженні при визначенні результатів навчання здобувачів вищої освіти з проектувальної компетентності виокремлено три рівня її сфор-мованості: *початковий* (рівень сформованих знань і умінь дозволяє здійснювати репродуктивні дії при виконанні квазіпрофесійних завдань із виробничого та педагогічного проектування; професійно-важливі якості обмежені у власному прояві та не дозволяють швидко і якісно виконати низку поставлених завдань); *базовий* (рівень сформованих знань і умінь дозволяє виконувати дії, послідовність яких чітко запланована студентом у межах поставленого завдання; рівень сформованих професійно-важливих якостей дозволяє якісно виконати квазіпрофесійні завдання); *високий* (рівень сформованих знань і умінь дозволяє синтезувати інформацію для розв'язання квазіпрофесійних завдань; рівень сформованих професійно-важливих якостей дозволяє якісно і оперативно виконувати професійні завдання, здійснювати удосконалення та раціоналізацію квазіпрофесійної діяльності).

Визначення показників проектувальної компетентності згідно з рівнями її сформованості здійснено на основі вимог прописаних в чинному Законі України «Про освіту» та Національній рамці кваліфікацій. Згідно опису кваліфікаційних рівнів підготовка майбутніх інженерів-педагогів швейного профілю в Україні відповідає 7 кваліфікаційному рівню. Цей рівень засвоєння знань характеризується концептуальними знаннями, набутими у процесі навчання та професійної діяльності, включаючи певні знання сучасних досягнень, а також критичне осмислення основних теорій, принципів, методів і понять у навчанні та професійній діяльності. У межах цієї характеристики визначено показники і рівні проектувальної компетентності за когнітивним критерієм.

Визначено такі показники сформованості проектувальної компетентності за когнітивним критерієм: інженерного складника підготовки – знати: методику підбору матеріалів для спро-

ектованих ескізів моделей одягу; особливості та етапи художнього проектування одягу; методику розробки робочої конструкторської документації та вимоги оформлення пакету конструкторської документації для спроектованих ескізів моделей одягу; педагогічного складника підготовки – знати: теоретичні основи дидактики професійного навчання та виховної роботи; методику проектування навчально-виховного процесу; підходи щодо проектування навчально-виховного процесу на різних рівнях. При визначенні рівнів сформованості проектувальної компетентності за когнітивним критерієм обрано методику, що виокремлює три рівні [20, с. 54] і таксономію Б. Блума [21]. В табл. 1 представлено характеристику рівнів сформованості проектувальної компетентності за когнітивним критерієм.

Визначення показників і рівнів сформованості проектувальної компетентності за діяльнісно-практичним критерієм здійснюється на основі вимог прописаних в Національній рамці кваліфікацій згідно 7 кваліфікаційного рівня. Цей рівень формування умінь передбачає розв'язання складних непередбачуваних задач і проблем у спеціалізованих сферах професійної діяльності та/або навчання, що передбачає збирання та інтерпретацію інформації (даних), вибір методів та інструментальних засобів, застосування інноваційних підходів. Автономність і відповідальність зазначеного рівня полягає в управлінні комплексними діями або проектами та відповідальності за прийняття рішень у непередбачуваних умовах.

При визначенні рівнів сформованості умінь за діяльнісно-практичним критерієм обрано методику, що виокремлює три рівні [20, с. 53]: з опорою на джерело інформації, тобто уміння виконувати дії за інструкціями, під керівництвом, що у нашому дослідженні відповідає початковому рівню; самостійно, без використання інструкції, опису, вказівок – базовому рівню; самостійно в автоматизованому режимі – високому рівню.

Визначено показники сформованості проектувальної компетентності за діяльнісно-практичним критерієм: інженерного складника підготовки – уміти: підбирати пакет матеріалів для зразка моделі одягу, що проектується; розробляти художній проект колекції моделей одягу в ескізній формі на моделі визначеного асортименту; розробляти пакет технічної документації на зразок спроектованої моделі одягу; педагогічного складника підготовки – уміти: визначати цілі і завдання проектування та критерії результативності педагогічної діяльності; формулювати гіпотезу і створювати модель педагогічної ситуації; конструювати відповідний зміст, форми та методи організації навчально-виховної діяльності; розробляти педагогічний проект на різних організаційних рівнях – навчального заняття, теми, дисципліни. Характеристику рівнів сформованості проектувальної компетентності у майбутніх інженерів-педагогів швейного профілю за когнітивним критерієм представлено в табл. 2.

Склад необхідних професійно-важливих якостей інженерного складника підготовки для формування проектувальної компетентності у майбутніх інженерів-педагогів швейного профілю виокремимо керуючись і аналізуючи освітні програми та професіограми професій. Зміст фахової підготовки інженерного складника підготовки формується у рамках таких галузей знань: техніка виробництва, конфекціонування, моделювання, конструювання, технологія виготовлення швейних виробів; економіка, організація, планування та менеджмент підприємства. Аналізуючи професіограми «Інженер», «Інженер-конструктор», «Інженер-технолог», «Модельєр-конструктор», «Модельєр», «Менеджер», «Підприємець» [22], що обрані в рамках визначених галузей знань, нами виокремлено перелік професійно-важливих якостей майбутнього інженера-педагога швейного профілю, що формуються у процесі інженерного складника професійної підготовки: просторове мислення; виражена схильність до роботи з інформацією; математичні

Таблиця 1

Характеристика рівнів сформованості проектувальної компетентності у майбутніх інженерів-педагогів швейного профілю за когнітивним критерієм

Рівень сформованості проектувальної компетентності за когнітивним критерієм	Характеристика рівня			
	Рівні засвоєння знань		Таксономія Б. Блума	
Початковий	Ознайомчо-орієнтовний	Орієнтовні уявлення щодо понять, які вивчаються, повторення формулювання визначень, законів, виконання типових завдань через підстановку числових даних	Знання	Відтворення важливої інформації
			Розуміння	Пояснення важливої інтерпретації
Базовий	Понятійно-аналітичний	Чітке уявлення та поняття про об'єкт, що вивчається, здійснення смислового виділення, пояснення, проведення аналізу, перенесення раніше засвоєних знань у нові ситуації	Застосування	Вирішення закритих проблем
			Аналіз	Вирішення відкритих проблем
Високий	Продуктивно-синтетичний	Глибоке поняття про об'єкт, що вивчається, здійснення синтезу, генерування нових уявлень, перенесення раніше засвоєних знань у нетипові, нестандартні ситуації	Синтез	Знаходження унікальних відповідей до проблем
			Оцінка	Винесення критичних суджень, що базуються на міцних знаннях

Джерело: розроблено автором за [20, с. 54; 21]

Таблиця 2

Характеристика рівнів сформованості проектувальної компетентності у майбутніх інженерів-педагогів швейного профілю за діяльнісно-практичним критерієм

Рівень сформованості проектувальної компетентності за діяльнісно-практичним критерієм	Характеристика рівня
Високий	Студент виявляє творчі здібності під час виконання завдання, самостійно опрацьовує необхідну інформацію, використовує набуті знання для прийняття нестандартних рішень та переконливо аргументує. Розроблений проект відповідає визначеним критеріям.
Базовий	Студент вільно володіє навчальним матеріалом та застосовує його при виконанні завдань, розв'язує завдання у нестандартних ситуаціях, самостійно виправляє допущені помилки. Розроблений проект відповідає визначеним критеріям із наявністю незначних помилок.
Початковий	Студент уміє узагальнювати та систематизувати інформацію під керівництвом ви-кладача, контролювати власну діяльність, виправляти допущені помилки при додатковому консультуванні з викладачем. Не відповідає визначеним критеріям виробничий (допущені помилки у відповідності відібраного пакету матеріалів і моделі пропозиції або відповідністю моделі пропозиції конструкції виробу) та педагогічний (допущені суттєві помилки у відповідності методів і засобів навчання, невідповідності їх підбору за модальністю учнів, темою чи етапом заняття) проекти.

Джерело: розроблено автором за [20, с. 53]

здібності, технічні здібності; схильність до ручної праці, організованість; аналітичність мислення; креативність мислення; гнучкість мислення; логічні здібності; новаторство.

Шляхом анкетування, за участю 30 респондентів – викладачів фахових дисциплін швейного спрямування у вищих та професійно-технічних навчальних закладах, із переліку визначених професійно-важливих якостей інженера-педагога швейного профілю обрано ті, що необхідні для формування проектувальної компетентності.

За результатами розрахунків оцінки значущості професійно-важливих якостей інженерного складника підготовки для формування проектувальної компетентності у майбутніх інженерів-педагогів швейного профілю отримали їх відносні коефіцієнти вагомості. Відтак, серед переліку якостей інженерного складника підготовки, найбільш вагомими при формуванні проектувальної компетентності є: організованість, аналітичність мислення, просторове мислення та математичні здібності. Ці професійно-важливі якості мають найбільші відносні коефіцієнти, величина яких наближена до 1,5, на відміну від інших, де величина відносних коефіцієнтів менше 1. Охарактеризуємо визначені якості необхідні для формування проектувальної компетентності майбутніх інженерів-педагогів швейного профілю.

Організованість – це уміння структурувати і програмувати діяльність [23, с. 333] відповідно до вимог певної трудової діяльності, а у нашому випадку навчальної та навчально-професійної діяльності при формуванні проектувальної компетентності. Особистісна організованість є важливою і невід'ємною професійною якістю майбутнього фахівця при виконанні завдань, пов'язаних з формуванням і демонстрацією сформованої проектувальної компетентності. Особистісна організованість містить шість якостей, що дозволяють майбутньому інженеру-педагогу швейного профілю працювати згідно певної системи: прихильність системному підходу, уміння ефективно використовувати час, зосереджуватись на головному, все робити послідовно, не нехтувати дрібницями у роботі, уміння враховувати і аналізувати затрати часу в процесі виконання завдань з проектування одягу [24, с. 19].

Просторове мислення, як різновид розумової діяльності, виражається у здатності майбутнього інженера-педагога швейного профілю оперувати просторовими образами. В основі просторового мислення є діяльність уявлювання, яка відбувається шляхом сприйняття графічних зображень реальних предметів. Базовою одиницею просторового мислення є образ. На основі нагромадженого запасу просторових образів в процесі виконання завдань майбутній фахівець створює та конструює нові просторові образи [25, с. 73].

Аналітичне мислення виражається у здатності особистості використовувати логіку в аналізі інформації і під час прийняття професійних рішень [26]. Виражена здатність до аналітичного мислення при демонстрації проектувальної компетентності характеризується такими особливостями: схильність до різнобічного обговорення завдань, готовність до вирішення складних проблем, критичність, дотримання логіки у власних діях, передбачливість, розважливість.

Математичні здібності – це показник загального рівня інтелекту, наявність якого забезпечує виконання арифметичних операцій чи розумового процесу, навіть якщо числа можуть і не застосовуватись [27, с. 69]. Для формування проектувальної компетентності необхідним є наявність у студентів математичних здібностей, що дозволять їм працювати з числами при виконанні необхідних розрахунків, а також застосовувати власні знання при вирішенні проблем, що потребують математичного аналізу.

Визначення переліку професійно-важливих якостей педагогічного складника підготовки, необхідних для формування проектувальної компетентності, виконано за аналогічною методикою шляхом анкетування 30 респондентів. За результатами розрахунку оцінки значущості професійно-важливих якостей педагогічного складника підготовки для формування проектувальної компетентності у майбутніх інженерів-педагогів

Таблиця 3

Характеристика рівнів сформованості проектувальної компетентності у майбутніх інженерів-педагогів швейного профілю за особистісно-професійним критерієм

Рівень сформованості проектувальної компетентності за особистісно-професійним критерієм	Характеристика рівня
Високий	Професійно-важлива якість виражена на високому рівні та проявляється під час виконання функцій інженерного та педагогічного проектування
Базовий	Професійно-важлива якість добре виражена, але проявляється не постійно під час виконання функцій інженерного та педагогічного проектування
Початковий	Низький рівень прояву професійно-важливої якості під час виконання функцій інженерного та педагогічного проектування

швейного профілю визначено такі найбільш вагомі, серед яких: логічні здібності, організаторські здібності, креативність мислення.

Логічні здібності забезпечують успішне оволодіння студентами знаннями і уміннями, необхідними для формування проектувальної компетентності. При виконанні майбутніми інженерами-педагогами функцій педагогічного проектування логічні здібності (мислення) проявляються у формах чуттєвого (сприйняття, уявлення, відчуття) та логічного (поняття, судження, умовивід) знання [28].

Організаторські здібності виявляються при організації власної діяльності студентами з розробки педагогічних проектів, що передбачає усвідомлення мети і визначення завдань проектування, уміння планувати роботу для правильного і своєчасного її виконання [29, с. 295].

Креативне мислення І. Біломеря визначає, як творче мислення [30, с. 216], що дозволяє майбутньому інженеру-педагогу швейного профілю при розробці педагогічних проектів шукати власне розв'язання проблеми, а саме уміти бачити нові проблеми і задачі, знаходити нове їх вирішення, висловлювати ідеї, нетрадиційно мислити, швидко розв'язувати проблемні ситуації завдяки гнучкості, швидкості, оригінальності мислення та розвиненій інтуїції.

Відтак, показниками проектувальної компетентності за особистісно-професійним критерієм є професійно-важливі якості інженерного (організованість, аналітичність мислення, просторове мислення, математичні здібності) та педагогічного (логічні здібності, креативність мислення, організаторські здібності) складників. Характеристику рівнів сформованості проектувальної компетентності у майбутніх інженерів-педагогів швейного профілю за особистісно-професійним критерієм представлено в табл. 3.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, на основі аналізу науково-педагогічної літератури, уточнено сутність поняття «проектувальна компетентність інженера-педагога швейного профілю», що є інтегрованим результатом освітньої підготовки майбутнього інженера-педагога швейного профілю, відображає сформованість відповідних знань, умінь, професійно-важливих якостей та полягає у здатності здійснювати проектувальну діяльність у галузі педагогіки і швейного виробництва шляхом розробки педагогічних та виробничих проектів. Визначено структуру проектувальної компетентності майбутніх інженерів-педагогів швейного профілю, що полягає у єдності гностичного, діяльнісного та особистісного компонентів. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у обґрунтуванні методики формування проектувальної компетентності у майбутніх інженерів-педагогів швейного профілю.

Список літератури:

1. Новая философская энциклопедия : в 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. общ.-научн. Фонд ; научно-ред. совет: пред. В.С. Степин, заместители пред.: А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин, уч. секр. А.П. Огурцов. – М.: Мысль, 2010. – Т. 3. – 692 с.
2. Бєлова Ю. Формування знань, вмінь та навичок з проектувальної діяльності як необхідна компонента професійної підготовки майбутнього інженера / Ю. Бєлова // Наукові праці Донецького національного технічного університету. – Серія: Педагогіка, психологія і соціологія. – Донецьк: ДонНТУ, 2012. – Вип. 2(12). – С. 38-42.
3. Брюханова Н.О. Теорія і методика проектування системи педагогічної підготовки майбутніх інженерів-педагогів : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Н.О. Брюханова ; Державний заклад «Луганський національний ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2011. – 40 с.
4. Докучаєва В.В. Теоретико-методологічні засади проектування інноваційних педагогічних систем : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / В.В. Докучаєва ; Луганський національний педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2011. – 20 с.
5. Демакова Г.А. Формирование проектировочной компетентности будущих учителей : автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Г.А. Демакова ; Челябинский государственный педагогический ун-т. – Челябинск, 2005. – 28 с.
6. Марычева Л.Е. Формирование проектировочной компетентности будущих учителей : автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Л.Е. Марычева ; Шуйский государственный педагогический ун-т. – Шуя, 2008. – 22 с.
7. Яковлева Н.О. Педагогическое проектирование инновационных систем : автореферат диссертации на соискание ученой степени д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Н.О. Яковлева ; Челябинский государственный педагогический ун-т. – Челябинск, 2003. – 49 с.

8. Каньковський І.Є. Система професійної підготовки інженерів-педагогів автотранспортного профілю : монографія / І.Є. Каньковський ; за ред. Н.Г. Ничкало. – Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2014. – 562 с.
9. Усеінова Л.Ю. Формування професійно-практичної компетентності майбутніх інженерів-педагогів в умовах виробничої практики : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Л.Ю. Усеінова ; Національний ун-т біоресурсів і природокористування України. – К., 2010. – 20 с.
10. Красильникова В.А. Информационные и коммуникационные технологии в образовании : учеб. пособ. / В.А. Красильникова. – Оренбург: ГОУ ОГУ, 2006. – 235 с.
11. Смирнова М.А. Развитие профессиональных компетенций бакалавров в условиях проектного обучения в ВУЗе : автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / М.А. Смирнова ; Сахалинский государственный ун-т. – Калининград, 2007. – 23 с.
12. Ярмакеева С.А. Развитие проектировочной компетентности педагога в учреждении дополнительного образования детей : автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / С.А. Ярмакеева ; Татарский государственный гуманитарно-педагогический ун-т. – Казань, 2009. – 26 с.
13. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В.Г. Кремень ; [заст. голов. ред.: О.Я. Савченко, В.П. Андрущенко ; відп. наук. секр. С.О. Сисоєва]. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
14. Власова О.І. Педагогічна психологія : навч. посіб. / О.І. Власова. – К.: Либідь, 2005. – 400 с.
15. Петрук В.А. Теоретико-методичні засади формування професійної компетентності майбутніх фахівців технічних спеціальностей у процесі вивчення фундаментальних дисциплін : монографія / В.А. Петрук. – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2006. – 292 с.
16. Яблонко В.Я. Психолого-педагогічні основи формування особистості : навч. посіб. / В.Я. Яблонко. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 220 с.
17. Комишан А.І. Запровадження компетентністного підходу до системи вищої освіти на основі визначення змісту підготовки майбутніх фахівців / А.І. Комишан, К.І. Хударковський // Педагогічна освіта: теорія і практика. – 2013. – № 13. – С. 73-81.
18. Тархан Л.З. Теоретичні і методичні основи формування дидактичної компетентності майбутніх інженерів-педагогів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук : спец 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Л.З. Тархан. – К., 2008. – 40 с.
19. Шевчук Л.І. Розвиток професійної компетентності викладачів спеціаль-них дисциплін закладів профтехосвіти у системі післядипломної освіти: дис. кандидата пед. наук: спец. 13.00.04 / Шевчук Людмила Іванівна. – К., 2001. – 237 с.
20. Педагогические аспекты преподавания инженерных дисциплин: Пособие для преподавателей / [С.Ф. Артюх, Е.Э. Коваленко, Е.К. Белова, Г.В. Изюмская, В.В. Беликова]. – Харьков: УИПА, 2001. – 210 с.
21. Bloom B.S. Naxonomy of educational objectives / B.S. Bloom. – New York: McKay, 1956. – 154 p.
22. Банк интерактивных профессиограмм [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://prof.labor.ru/professiograms/cat1.php.
23. Подоляк Л.Г. Психологія вищої школи: підручник / Л.Г. Подоляк, В.І. Юрченко. – [2-е вид.]. – К.: Каравела, 2008. – 352 с.
24. Персональный менеджмент. Тесты и конкретные ситуации: практикум: учеб. пособие / под. общ. ред. доктора экон. наук, проф. С.Д. Резника. – [2-е изд., доп.]. – М.: ИНФРА-М, 2008. – 210 с.
25. Пік А. Розвиток технічного мислення іноземних студентів при вивченні графічних дисциплін / А. Пік // Актуальні питання організації навчання іноземних студентів в європейському освітньому просторі : міжнар. на-ук.- метод. конф., 13-16 травня 2014 р. – Тернопіль, 2014. – С. 72-73.
26. Трифонов Е.В. Пневмапсихосоматология человека / Русско-англо-русская энциклопедия. – 2012. – 15-е изд. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.tryphonov.ru/tryphonov1/terms1/anthin.htm.
27. Картер Ф. Психологические тесты. Новейшие тесты IQ/ Ф. Картер ; пер. с англ. А.А. Солдатовой. – М.: АСТ: Астрель, 2008. –191 с.
28. Познавательные способности человека: чувственность и логические способности. Сенсуализм и рационализм [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://studall.org/all-3864.html.
29. Потанина О.В. Формирование когнитивной компетенции слушателей подготовительных курсов вузов : автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / О.В. Потанина ; Ульяновский государственный педагогический ун-т им. И.Н. Ульянова. – Ульяновск, 2011. – 23 с.
30. Біломеря Т.Г. Формування креативного мислення особистості / Т.Г. Біломеря, М.В. Рудь // Вісник Луганського національного ун-ту ім. Т. Шевченка. – Педагогічні науки. – Луганськ: ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2010. – № 8. – С. 211-217.

Билык В.В.
Хмельницкий национальный университет

ХАРАКТЕРИСТИКА СТРУКТУРЫ ПРОЕКТИРОВОЧНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ-ПЕДАГОГОВ ШВЕЙНОГО ПРОФИЛЯ

Аннотация
Описано содержание проектировочной деятельности будущего инженера-педагога швейного профиля. Выделены и описаны компоненты инженерной и педагогической проектировочной деятельности. Уточнено сущностное содержание понятия проектировочная компетентность будущего инженера-педагога швейного профиля. Определена структура исследуемой компетентности как целостного единства гностического, деятельностного и личностного компонентов. Охарактеризованы стадии формирования компонентов проектировочной компетентности будущих инженеров-педагогов швейного профиля и представлена их характеристика.
Ключевые слова: проектирование, компетентность, структура проектировочной компетентности, инженер-педагог, проектировочная деятельность инженера-педагога швейного профиля, компоненты проектировочной компетентности, стадии формирования компонентов проектировочной компетентности.

Bilyk V.V.
Khmelnitsky National University

THE CHARACTERISTICS OF THE STRUCTURE OF THE DESIGN COMPETENCE OF FUTURE ENGINEERS-TEACHERS SEWING PROFILE

Summary
The essence of the design of the future engineer-teacher of sewing profile is reflected in the article. Components of the engineering and pedagogical design activity are brought. Essence maintenance of a concept the design competence of the future engineer-teacher of sewing profile is specified. The structure of the study competence as an integrated unity of gnostic, activity and individual components is certained. The stages of forming of the components of the design competence of future engineers-teachers of sewing profile are described and their description is given.
Keywords: design, competence, structure of design competence, engineer-teacher, design competence of the future engineer-teacher of sewing profile, components of the design competence, stages of forming of the components of the design competence.

UDC 811.111=111

CHALLENGES AND BARRIERS IN FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE AMONG ENGLISH LANGUAGE LEARNERS

Bozhok O.I., Bilins'ka L.I.
Prydniprovs'k State Academy of Civil Engineering and Architecture
Gomola M.M.
Alfred Nobel University

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-93

The aim of this research is to highlight some problems in teaching and learning English as a foreign language. As there exist different ways in mastering foreign languages there also exist many methods of their teaching. In the course of training many students face with spelling, inflection, pronunciation, grammar and other common problems which are constantly investigated and solved. According to the level of any individual group of students the approach of organization and conduction of the lesson should also be individual as learners make different mistakes. So teachers of any foreign language must not just get formal education but also be aware of modern techniques and approaches.

Keywords: mistakes, challenges in learning, methods and approaches, teachers and learners, foreign language, objective, mastering, accumulating, level, difficulties.

Formulation of the problem in general. Modern society requires its members to possess at least one foreign language and usually it is English. But in practice it isn't an easy task as for teachers and learners. To obtain foreign language you must spend many days, months and years. Nowadays you cannot succeed in your career if you don't know any foreign language. You will not be able to exchange information, experience and knowledge with colleagues from other countries without the understanding of each other. In your work you can get many useful things while using foreign sources of information that make your environment wider.

It is no wonder that the English language is very popular now and has become something of a forerunner in global communication. Most people in different countries of the word choose it for their mastering. This language is widely used in computer sciences, programming, economics, medicine, construction and space programs. English is the language of prominent scientists, writers, politicians, musicians and sportsmen such as Thomas Cromwell, Sir Isaac Newton, Lord Nelson, Sir Winston Churchill, Roger Bacon, Sir Christopher Wren, Jonathan Swift, Adam Smith, John Ford, Oscar Wilde, Sir Richard Burton, Indira Gandhi and of course many others. So if you want to find common language with other people and society as a whole you have to know at least one foreign language [2].

The conversation between two strangers usually begins with such phrases as "Do you speak English?", "Sprechen Sie Deutsch?", "Parlez-vous français?" and the most common answer that you can hear will be "Yes, I do". This situation shows that most people speak or at least understand English.

Hence, the knowledge of English language occupies an important role in bringing people together. Thus, many scholars pay a grate attention to the problem of training English to young specialists who find English hard to learn.

Analysis of recent researches and publications. In the light of well-known circumstances and recent events present day society should pay serious attention to the development of international relations with other nations. In our age of wholesale computerization, advanced technologies and scientific progress the necessity to gain the required skills of English as an international language has become of prime importance for students and teachers. Because of this tendency a great many of outstanding scientists and scholars such as V. Humboldt, M. Berlitz, M. Walter, F. Huen, V. Fiester, P. Passi, L. Scherba, E. Ryt, L. Blumfild, Ch. Fries, I. Rakhmanov, I. Bim, A. Leontiev, I. Kolesnikova, O. Dolgina, M. Lyakhovitskiy, E. Passov, E. Kuznetsova, P. Gritsenko, A. Zagnitko, A. Zelenko, V. Moskvin, N. Ozerova, V. Rybalkin, K. Tischenko, I. Farion, A. Chirkov, turned to the investigation of challenges which always take place while learning English as the second language. Many educational establishments tend to enlarge the number of language training hours but pupils and their teachers faced with some circumstances which showed that some methods and approaches didn't correspond to ever changing demands of the time. Even after years of study it has become clear that it is quite difficult to learn foreign language effectively and even most of hardworking students are not satisfied with their skills in English.

The purpose of this research. The aim of the article is to highlight some peculiarities in the English language that complicate learning. As students' abilities differ so different can be their problems. Along with students many teachers involved in to the process of education find out that some changes are necessary according to the latest norms and demands.

The main material of investigation. The research shoes that there exist multiple difficulties in spelling, inflection, approach, pronunciation, grammar, orthography and so on. There are many reasons for this. Let us look at some of them:

· Spelling: If we compare the English language with some other languages (German as an example) we can find that the spelling manner of many words may be catchy to muster. We want to assure you that while learning English it is not always reliable to refer to phonetics as very often pronunciation and spelling of practically similar words may

have deep differences. English grammar contains many rules that direct language learners how to wright and pronounce some English words and expressions correctly but there exist a lot of exceptions to learn. Full awareness in pronunciation of the word does not give you assurance in its correct writing. Here are several common examples:

1. dew/ do/ due: dew (іменник) – роса. (Very often in summer you can notice the dew outdoors.); to do (дієслово) – робити. (They usually do their homework in the afternoon.); due (прикметник) – належний, зобов'язаний (за згодою). (He is due to speak at the meeting.)

2. know/ no: to know (дієслово) – знати, вміти. (I know him very well.); no (заперечна частка) – ні (They have no idea about their summer holidays.)

3. pair/ pear: pair (іменник) – пара. (Where can I buy a pair of trousers?); pear (іменник) – груша. (I like pears most of all.)

4. to/ too/ two: to (прийменник) – до, в, на. (The windows look to the south.); too (прислівник) – теж, дуже, занадто, дійсно. (Won't you come too?); two (числівник) – два. (That makes two of us.)

5. wear/ where: to wear (дієслово) – носити одяг. (Why did you wear this raincoat?); where (питальне слово) – де, куди. (Where do you go?)

6. knight/ night: knight (іменник) – лицар. (The film "Knights" is very interesting.); night (іменник) – ніч. (Children must sleep at night).

Even people who consider that they speak the same "English language" but live on a large distance from each other pronounce the same words differently due to historically rooted events and this even often complicates the notion of learning English as the second foreign language.

· Inflection: Those who want to enlarge their competence in some aspects of the English language learning must pay attention to such notion as inflection as the meaning of the sentence can be changed considerably depending on the place of your inflection in it. For instance, in the sentence "They prefer to read novels." stressing the word "read" tells you what the person likes to do, while stressing the word "novels" tells you what the person reads. There is another example in which stressing different parts of the sentence you can get another meaning of it: "I didn't mean we should buy this car." If you stress "I", you accentuate that purchasing that car wasn't your idea. On the other hand, if you underline "buy" you emphasize the mode of action. And vice versa the person talking to you can misunderstand you if you don't inflect your expression at all. You can completely change the meaning of the sentence simply shortening the word, pronouncing it silently or slightly louder or altering the timbre of your voice. From this we can conclude that inflection in the speech plays very significant role [5].

· Approach: There is one more problem in learning English and it is connected with some kind of fright. This can be easily explained by historical events. For many centuries Great Britain dominated on many continents because of its numerous colonies and local population (rulers, sailors, craftsmen, traders, farmers) had to learn English to communicate with British conquerors. In the result of such "cooperation" both sides revealed many benefits for their culture, education, economy and industry [4, p. 5-10]. Hence people have found the advantage of knowing English that led them to prosperity and wellbeing on most territories of British post dominance. Thus the fair of handling English as the foreign language disappeared.

· Pronunciation: A key stone in learning any foreign language is correct pronunciation that is the manner in which you make the sound of words while speaking [6, p. 25]. The students who start to speak English or any other foreign language have many problems with their pronunciation of some sounds which every language contains. Mistakes in pronunciation can cause misunderstanding you by native or other speakers of the English language as many English sounds and orthographic rules have a very strong influence on our pronunciation. So let us highlight this problem more detailed in some examples:

TH: According to the rule th is pronounced as /θ/ or /ð/ but many students pronounce it mistakenly as /t/ and /d/ or the sounds "t" and "s". This occurs because of the influence of student's native language that can make even a funny situation (They sink that you are thinking). There are some common problematic words: thick, sick; think, sink; thick, tick; this, diss.

CH: As it is known ch is commonly pronounced as "ch" in "chest", "chess", "chin", but there are other cases when ch can sound as "k" in "karri" (ache, character, chemistry, mechanism, school, monarch, technology) or even "sh" as in "shift" (chef, charade, machine, parachute, chauffeur, moustache). Such variations in pronunciation can lead to some difficulties amidst students who start to learn English [6, p. 30].

V and W: Very often the letters "v" and "w" are pronounced similarly according their natural likeness and this is a sort of mistake both in speaking and reading. The correct pronunciation of these two letters is especially essential if we pay attention to the following examples where wrong articulation may lead to misunderstanding: wet – vet [wet] – [vet] (сирий – ветеринар); wail – veil [weil] – [veil] (завивання – вуаль), wheel – veal [wi:l] – [vi:l] (колесо – телятина); west – vest [west] – [vest] (захід – жилет).

A and E: In the English language such sound as /æ/ can be expressed by two letters "a" and "e" depending on the length of pronunciation. As in the previous case the incorrect articulation of the middle vowel /æ/ leads to confusion in conversation. This is clearly seen in the following illustration: said – sad [sed] – [sæd] (сказав – сумний); bed – bad [bed] – [bæd] (ліжко – поганий); pen – pan [pen] – [pæn] (ручка – каструля); lend – land [lend] – [lænd] (позичати – земля); send – sand [send] – [sænd] (посилати – пісок).

Vowel length: There is a basic tendency among learners to mispronounce some English words in which the length of vowels plays a great role. This means that while speaking you can change the sense of the word in its entirety and such mistake in articulation, of course, can misrepresent the whole expression. At our classes we always emphasize the importance of vowel length in short and long pronounced words as it is easier to remember them while reading because of the difference in their spelling. To speak them correctly we need to devote more time and efforts practicing

them. And that is why it is even necessary to give students such problematic words in the form of the table or list to master the rulers of their proper pronunciation. To see the full essence of this problem let us look through some examples: full – fool [ful] – [fu:l] (повний – дурень); live – leave [liv] – [li:v] (жити – залишати); cut – cart [kʌt] – [ka:t] (різати – віз); this – these [ðiz] – [ði:z] (цей – ці); seek – sick [si:k] – [sik] (шукати – хворий); rich – reach [rɪtʃ] – [rɪ:tʃ] (багатий – досягти); leak – lick [li:k] – [lik] (витік – лизати) [3, p. 91-92].

Word stress: There is one more notion in English grammar when beginners muddle up the position of the word stress that changes its right meaning. Very often it relates to English homographs (two-syllable verbs and nouns). If we take into account some examples we can see that in nouns the stress falls on the first syllable but in verbs on the last: 'ex-port (експорт) – ex-'port (експортувати); 'in-crease (збільшення) – in'-crease (збільшувати); 're-cord (реєстр) – re-'cord (реєструвати); 'su-spect (підозрюваний) – su-'spect (підозрювати); 'pro-duce (продукція) – pro-'duce (виробляти); 'in-sult (образа) – in-s'ult (ображати); 'con-duct (поведінка) – con-'duct (проводити).

Mixing up letters: English language teachers should not fail to take this aspect into account as the problem of pronunciation of similarly sounding letters confounds even those whose native language is English. Some neighboring letters and letter combinations especially L and R; B and P; F and T; T and TH; S and SH cause difficulties in articulation of some words, word combinations and even sentences [6, p. 28]. You may improve your pronunciation while practicing some famous tongue twisters: The shells she sells are sea-shells, I'm sure. That's what made these three free fleas sneeze. Through three cheese trees three free fleas flew. Most camera colors are rather of lower vibrancy in the real world. A peck of pickled peppers Peter Piper picked. But a bit of better butter makes better batter.

As you can see there exist difficulties and mistakes in pronunciation but they differ from one another. Some of them are noticeable while others do not play significant role.

· Grammar: English language teachers emphasize another problem that concerns some grammar rules. Each foreign language contains a large number of peculiarities in grammar and English is not an exception. Much attention must be payed to these difficulties as its grammar represents the main sticking point in acquiring this language properly. You can speak English fluently, understand your interlocutor, you can listen and hear but while writing it will become evident your incompetence in some grammar regulations.

The learners of any foreign language find it difficult to accommodate some unusual criteria in the usage of tenses and sentence structure (for example). Language teachers also denote that their pupils often make mistakes in such aspects of foreign grammar rules that are not natural for their native ones [1, p. 70]. This can refer to articles (definite or indefinite) and their position, singular or plural number of the nouns, degrees of comparison of the adjectives and adverbs (incomplete comparisons), problems with prepositions and pronouns. Many students also don't completely understand the sense of verb tenses as many of them don't have clear limits of their application (even native speakers have no need to use all of them) not to mention different variants of the English language. This list can be very long therefore let us pay attention to the most common grammar challenges:

1. Location of apostrophes in the wrong place is one of the widespread grammar mistakes in the English language. If we want to indicate singular or plural possession we put apostrophe before or after "s". Wrong: This is my fathers car. Correct: This is my father's car. Wrong: Students test papers were in the classroom. Correct: Students' test papers were in the classroom. In order to make plural forms we shouldn't use apostrophes. Wrong: Her dog's are in the yard now. Correct: Her dogs are in the yard now [3, p. 128].

2. Some people often confuse the difference of the words "fewer" and "less" as "fewer" is used with countable nouns and "less" with uncountable. Wrong: He has less mistakes in the composition. She used fewer butter in the cake than it was necessary. Correct: He has fewer mistakes in the composition. She used less butter in the cake than it was necessary [3, p. 110-113].

3. When you compare something with something don't forget about the object of your comparison. Wrong: Most buildings in our city are more beautiful and modern. Correct: Most buildings in our city are more beautiful and modern than those in the capital of the country [3, p. 32-33].

4. Sometimes learners have problems with the meaning and correct usage of "Who", "Whom" and "Whose". "Who" denotes a living pronoun. "Whom" means the recipient of something. "Whose" indicates ownership to somebody. Correct: Who lives in this house? – My uncle does. / Whom did you send the letter? – To my sister. (Whom did you invite to the party? – All my best friends were invited.) / Whose car is this? – This is my father's car [3, p. 30-31].

5. Many languages don't have such notion as articles. But English definite and indefinite articles occupy noticeable place in grammar. When we mean something that is unfamiliar to the speakers, we use "a"; but if we have some information about the object of the speech, we use "the". Correct: Take an apple (we mean any apple you like). / Take the apple that is on the table (we mean definite apple) [3, p. 53].

6. Very often such prepositions as at, for, in, on are not used in a proper way by non-native speakers as they adopt them to their own language. Here are some common examples. Wrong: There were many pupils in our school. Correct: There were many pupils at our school. / Wrong: We have math in Monday. Correct: We have math on Monday. / Wrong: All my friends have been living here since ten years. Correct: All my friends have been living here for ten years. / Wrong: We don't use to walk in the night. Correct: We don't use to walk at night [3, p. 83-87].

Developing the structure of each lesson English language teacher should pay attention to proper organization of the students' work concerning their abilities to perceive and master all kinds of activities such as reading and speaking, accumulating of written and spoken communicative activities

[1, p. 81]. To maintain favorable and creative atmosphere at the classes teachers ought to prompt their students not to fair make mistakes and keep on learning the language and practicing it. To overcome the most common grammar or lexical difficulties it is necessary to practice your language while communicating to native speakers or at least to hear how the language is used in everyday life. Besides this it will be useful to participate in their cultural life through watching English channels, listening to music or reading English literature.

Conclusions. Our research emphasizes the evident importance of ever-existing "blank spots" in the methods of teaching practices which we should take into consideration and eliminate them. For sure a good command of languages cannot guarantee a proper application of it while teaching process. Even not every native speaker will be able to organize methodical and intensive training course in comparison with a highly qualified and experienced English language teacher who is in constant search of not just new but also advanced and most effective methods. Some skills concerning the vision and determining the most common challenges in acquiring any foreign language give us (teachers) the possibility to overcome them correctly and painless to channel the learners into the right direction.

In our research we also wanted to show that the existence of such aspect as application of communicative approach only would not be effective and even erroneous. Most students are inclined to make mistakes in such situations that other find them inadmissible. The task of teachers is always to be ready to the most unusual and unexpected circumstances at the lesson and be able to handle them with dignity.

The importance of our research is in its constant development. Time passes but problems remain the same and their continuous investigation will give us new perspectives and opportunities of their successful solution.

References:

1. Al-Mekhlafi M.A., Nagaratnam R.P. Difficulties in teaching and learning grammar in an EFL context / M.A. Al-Mekhlafi, R.P. Nagaratnam // International Journal of Instruction. – 2011. – Vol. 4. – № 2. – P. 69-85.
2. Rani K.J. Teaching and Learning English as a Foreign / Second language: Importance of Learning Strategies / K.J. Rani // International Journal on English Language and Literature. – 2013. – Vol. 1. – № 1. – P. 96-98.
3. Fitikides T.J. Common mistakes in English / T.J. Fitikides. – Longman, 2002. – 189 p.
4. Léglise I., Migge B. Language and colonialism. Applied linguistics in the context of creole communities / I. Léglise, B. Migge // Handbooks of Applied Linguistics. – 2007. – Vol. 9. – P. 297-338.
5. Blevins J.P. English Inflection and Derivation / J.P. Blevins // The Handbook of English Linguistics. – 2006. – Chapter 22. – P. 507-536.
6. Singh P. Spelling and Pronunciation Errors in English Language / P. Singh // International Journal of Educational Research and Technology. – 2017. – Vol. 8. – P. 25-31.

Божок О.І., Білінська Л.І.
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури
Гомола М.М.
Університет імені Альфреда Нобеля

ПРОБЛЕМИ ТА БАР'ЄРИ У ФОРМУВАННІ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СЕРЕД ВИВЧАЮЧИХ АНГЛІЙСЬКУ МОВУ ЯК ІНОЗЕМНУ

Анотація
Метою цього дослідження є висвітлення деяких проблем у викладанні та вивченні англійської мови як іноземної. Оскільки існують різні способи оволодіння будь-якими іноземними мовами, також існує багато методів їх вивчення. У процесі підготовки багато студентів стикаються з проблемами правопису, перекладу, вимови, граматики та іншими загальними проблемами, які постійно досліджуються та вирішуються. Відповідно до рівня будь-якої індивідуальної групи студентів, підхід до організації та проведення уроку повинен також бути індивідуальним, оскільки учні роблять різні помилки. Тому вчителі будь-якої іноземної мови повинні не просто отримати спеціальну освіту, а й бути в курсі сучасних методів та підходів.

Ключові слова: помилки, проблеми в навчанні, методи та підходи, вчителі та учні, іноземна мова, ціль, освоєння, накопичення, рівень, труднощі.

Божок А.И., Билинская Л.И.
Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры
Гомола М.Н.
Университет имени Альфреда Нобеля

ПРОБЛЕМЫ И БАРЬЕРЫ В ФОРМИРОВАНИИ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СРЕДИ ИЗУЧАЮЩИХ АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК КАК ИНОСТРАННЫЙ

Аннотация
Целью данного исследования является освещение некоторых проблем в преподавании и изучении английского языка как иностранного. Поскольку существуют разные способы овладения иностранными языками, существует также много способов их преподавания. В ходе обучения многие студенты сталкиваются с орфографическими, интонационными, грамматическими, трудностями в произношении и другими проблемами, которые постоянно исследуются и решаются. В зависимости от уровня отдельно взятой группы студентов подход к организации и проведению урока должен быть индивидуальным, так как учащиеся допускают разные ошибки. Поэтому учителя любого иностранного языка должны получать не только специальное образование, но и знать современные методы и подходы.
Ключевые слова: ошибки, проблемы в обучении, методы и подходы, учителя и ученики, иностранный язык, цель, усвоение, накопление, уровень, трудности.

УДК 378.015.3.016:159.923-057.87

ДОСЛІДЖЕННЯ ХАРАКТЕРУ У НАВЧАЛЬНІЙ РОБОТІ ЗІ СТУДЕНТАМИ-ПСИХОЛОГАМИ

Вінтюк Ю.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-94

У статті висвітлені особливості та хід застосування дослідницького підходу до вивчення характеру в навчальній роботі зі студентами-психологами. Здійснений огляд наукових публікацій за обраною темою; з'ясовано тематику та підходи до дослідження характеру. Розглянуті особливості вивчення характеру з позицій типологічного підходу; висвітлено специфіку залучення студентів до його дослідження. Зроблені висновки з проведеної роботи і намічені перспективи подальших досліджень у даному напрямку.
Ключові слова: дослідження характеру, підготовка майбутніх фахових психологів, навчальний процес, дослідницький підхід у навчальній діяльності, формування фахової компетентності.

Постановка проблеми. Вирішення завдань підготовки кваліфікованих фахівців у системі вищої освіти у наш час потребує застосування інших підходів, аніж ті, які склалися традиційно, що зумовлено необхідністю інтеграції нашої країни у світову освітню систему. Виходячи з цього майбутні фахівці в ході навчання у ВНЗ повинні опанувати не тільки наявні теоретичні знання, у певній галузі знань, але й практичні способи їхнього застосування, на рівні сучасних вимог. Відзначене повною мірою стосується і підготовки майбутніх практичних психологів, оскільки лише володіння наявними теоретичними знаннями разом із сучасними практичними способами їхнього застосування може забезпечити їм потрібний рівень професійної компетентності, необхідної при виконанні діяльності за обраним фахом. Звідси постає вимога надати майбутнім психологам необхідну підготовку до діяльності у сучасних умовах, при забезпеченні належної професійної компетентності, у широкому спектрі посадових вимог. До таких запитів сьогодення належить і вміння працювати з типами характеру; вказана обставина зумовлює актуальність і доцільність даного дослідження.

Мета роботи: висвітлити особливості та хід застосування дослідницького підходу до вивчення характеру в навчальній роботі зі студентами-психологами.

Завдання дослідження:

– здійснити огляд наукових публікацій за обраною темою; з'ясувати тематику та підходи до дослідження характеру;

– розглянути особливості вивчення характеру з позицій типологічного підходу;

– висвітлити специфіку залучення студентів до дослідження характеру;

– зробити висновки з проведеної роботи і намітити перспективи подальших досліджень у даному напрямку.

Дана публікація є продовженням викладу результатів попередніх досліджень, з формування професійної компетентності майбутніх фахових психологів, які були надруковані раніше.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед публікацій за темою дослідження варто відзначити, передусім, праці попередників, які до сьогодні не втратили свого значення. Це публікації В.І. Абраменко [1], А.Г. Ковальова [6], К.Н. Корнілова [7], Е. Кречмера [8], Л.Ф. Лазурського [9], Н.Г. Левандовського [10], Н.Д. Левітова [11-13], К. Леонгарда [14], А.В. Петровського [20], С.Л. Рубінштейна [23], І.В. Страхова [26], Феофраста [27], К.Г. Юнга [29] та ін.

Не меншої уваги заслуговують і подальші праці дослідників характеру: А.А. Бодальва [2-3], А.Л. Галіна [4], А.Б. Добровича [5], А.Є. Лічко [15-16], В.С. Мерліна [17], В.Г. Норакідзе [18], Ю.М. Орлова [19], Л.І. Рувінського [24], П.В. Симонова [25], П.Р. Чамати [28], а також деякі підбірки матеріалів [21-22] тощо.

У цих працях детально розглянуті питання сутності характеру та його психологічні характеристики; надано відомості про різні підходи до вивчення характеру та його структури; висвітлено основні проблеми, що постають при вивченні характеру та створенні типологій; подано інформацію про методологію та методи дослідження характеру; висвітлено прикладний аспект застосування знань про характер, зокрема, його формування, а також розглянуті шляхи подолання труднощів, що виникають при дослідженні характеру, як і стан сучасних наукових розвідок у даному напрямку.

Одержана в результаті здійснення огляду публікацій інформація використана при організації та проведенні власного дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що основні аспекти дослідження типологій характеру в наявній науковій літературі з даної тематики висвітлені достатньо повно, інформації про те, як саме доцільно, раціональним чином, на певній конструктивній основі, ознайомлювати з цими знаннями майбутніх фахових психологів, ані викладу досвіду подібної роботи, не знайдено. Оскільки наявні відомості не дають цілісної картини явища, що перебуває в центрі розгляду, видається доцільним створення й апробація відповідного підходу, який би дозволив опанувати як наявні теоретичні знання, так і практичні навички дослідження типів характеру, а також продемонстрував можливості застосування цих знань. Дана обставина зумовлює необхідність проведення самостійного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведене дослідження полягало у здійсненні спроби виробити та реалізувати оптимальний

підхід до ознайомлення студентів із дослідженням характеру, з позицій типологічного підходу, який би дозволив поєднати наявні знання про предмет розгляду на певній раціональній основі, подати їх доступно й у змістовній логічній послідовності, виходячи з їхніх потреб у таких знаннях, наявного рівня знань і вимог професійної підготовки. У роботі максимально задіяно наявний досвід викладання, при реалізації запропонованого підходу ставилося завдання наблизити наукові теорії до повсякденного життя, з тим, щоб зробити їх зрозумілішими для студентів. Розроблене та реалізоване дослідження містить як аналітичну, так і практичну частини; воно організовується та проводиться викладачем, проте з максимально можливим залученням студентів; і реалізується як в аудиторній, так і позааудиторній навчальній діяльності.

Слід також відзначити наступне: студенти мали можливість попередньо ознайомитися з матеріалами лекції на дану тему; однак повністю реалізувати дослідницький підхід не вдалося, передусім через брак знань і досвіду дослідницької роботи у студентів. Запропонований підхід апробовано при викладанні курсу «Загальна психологія» студентам, які навчаються за спеціальністю «Психологія», на 1-му курсі в Національному університеті «Львівська політехніка». Вироблена доцільна послідовність проведення дослідження, як подача і опрацювання теоретичного матеріалу, так і його практична складова, в скороченому вигляді, наведена далі.

Розпочати розгляд теми доцільно зі з'ясування сутності поняття «характер». Оскільки слово належить до загальновідомих, можна поставити аудиторії питання: «Коли ми його вживаємо»? З наведених відповідей потрібно вивести закономірність: передусім, тоді, коли йдеться про поведінку людини; причому не про випадкові її прояви, а про сталі та звичні для неї. Крім цього, дане слово ми вживаємо, коли йдеться про такі форми поведінки, які виражають особистість людини, її відношення до інших і світу загалом. Відповідно, дане поняття включає ставлення людей до оточення: до інших людей, спільноти, до праці, до самих себе, оскільки за цими проявами люди відрізняються одні від одних. Причому це відношення проявляється у поведінці, діяльності, вчинках кожної людини. Саме властивості особистості, які виражають відношення людини до дійсності, утворюють певне своєрідне поєднання, і становлять не суму окремих особливостей даної людини, а єдине ціле, яке називають характером.

Далі відзначаємо, що слово «характер» давньогрецького походження і в перекладі означає «чеканка», або «відбиток». Затим наводимо сучасне визначення даного поняття. Отже, констатуючи, що у людини певний характер, ми тим самим розкриваємо систему її відношень до дійсності й одночасно закріплений, звичний спосіб її поведінки у певній ситуації як спосіб реалізації цих відносин.

Слід наголосити, що у психології існують два підходи до дослідження особистості: в основі першого лежить виділення тих чи інших окремих рис, другого – визначення типів особистості. Відповідно, можна досліджувати як окремі риси характеру, так і певну їх сукупність, яка складає певний тип. При типологічному підході виходять із положення, що особистість є цілісним утворенням, яке не зводиться до комбінації окремих рис. Всі риси формуються спільно, складають єдину систему і є взаємозалежні, тому при вивченні характеру доцільнішим є саме типологічний підхід. У даному випадку буде розглянуто реалізацію типологічного підходу до дослідження характеру.

Тут доцільно зробити коротенький екскурс у передісторію створення класифікації типів людей. Необхідно відзначити, що спроби поділити людей на певні типи – у відповідності до властивих їм особливостей поведінки – відомі з давніх часів. Психології тоді ще не було, як і окремих наук взагалі, тому цим займалися лікарі та філософи. Вони намагалися пізнати людину, але через багатство проявів поведінки зробити це виявилось не можливо. Тому доцільно було спочатку поділити людей на типи, а потім дослідити кожен тип зокрема. Тобто ще в давні час було поставлено завдання: класифікувати, щоб краще пізнати.

Найдавніша відома нам система типології була розроблена східними астрологами. Вони класифікували характер людини у термінах чотирьох трикутників, що відповідають чотирьом першоелементам – воді, повітрю, землі і вогню. Кожен трикутник у гороскопі складається з трьох знаків Зодіаку і т. д. Відповідно до цієї типології той, хто народжується під цими знаками несе в собі їхню стихію і має відповідний характер та долю, – і так для кожного зі знаків. Ця система в модифікованій формі дожила до наших днів.

Подальші спроби створити типологію людей відомі з Стародавнього Китаю. Давньокитайські філософи приписували кожній людині особливості поведінки, характерні для певних тварин: тигр, мавпа, кінь. Аналогічна типологія була відома в Стародавній Індії.

В античні часи, у Стародавній Греції, класифікацію характерів створив Платон. Вона була пов'язана з його вченням про душу. Платон виділяє три сторони душевного життя: розум, волю і почуття – й індивідуальні особливості, як він вважав, залежать від переважання тої чи іншої частини душі. Виходячи з цього положення, Платон виділяє п'ять типів характеру:

– аристократичний (схильний до пізнання);
– тимократичний (схильний до боротьби) – честолюбиві люди, борються за почесті і престиж;
– олігархічний (схильний до наживи);
– демократичний (схильний до моральної нестійкості);
– тиранічний (схильний до низьких потягів).

Як визначали в античні часи характер людини? Як Платон, так і Арістотель робили це за рисами обличчя – це називається фізіогномікою. Пізніше учень Арістотеля Феофраст описав 30 типів людей. Його трактат «Характери» довгий час вважався класичним твором у даному питанні. На початку XIX ст. свою версію поділу людей на типи запропонував австрійський лікар Франц Галль. Згодом створенням типології характерів займався американський психолог У. Джеймс.

На початку XX ст. дуже оригінальну типологію створив німецький вчений О. Вейнінгер, його книга називається «Стать і характер» (1907). Проте ні один з цих підходів не можна вважати

науковим. Тому після того, як психологія стала експериментальною наукою, було реалізовано інші підходи. Зокрема, російський психолог Лазурський намагався створити науку про характери – характерологію.

Ще в античні часи було зроблено перші спроби пояснити, чому в людини наявні ті чи інші особливості характеру. Так, астрологи вважали, що це залежить від розміщення зірок на небі в час народження людини. Була й інша точка зору: у відповідності до релігійних уявлень древніх, вважалося, що кожній людині її характер дається богами при народженні. Як перше, так і друге пояснення походження характеру критикувалося стародавніми філософами ще в античні часи, вони намагалися по-іншому пояснити його природу. Арістотель вперше висловив припущення про те, що характер людини формується в діяльності; ця версія отримала наукове підтвердження у XX сторіччі.

Далі необхідно перейти до розповіді про типології характеру, які були розроблені вченими у XX сторіччі, й автори яких намагалися реалізувати науковий підхід до її створення. Оскільки одної, загальновизнаної типології характерів немає, слід розглянути кілька з них, і перша з тих, що про неї потрібно розповісти, є конституційна типологія Кречмера. В основу кожної типології повинні бути закладені певні особливості, характерні для даного індивіда, в даному випадку це особливості конституції. Термін конституція походить від латинського слова constitutio, що в перекладі означає устрій, будова будь-чого. В біології і медицині слово «конституція» вживається для характеристики особливостей тіло будови; вивченням конституції займається морфологія. Тобто дана типологія базується на конституційних відмінностях людей.

У першій чверті XX сторіччя німецький психіатр Ернест Кречмер, спираючись на життєвий досвід поколінь, на свій клінічний матеріал, запропонував класифікацію типів людей. В її основу було покладено дві ознаки, які яскраво виділяються при спілкуванні: будова тіла та емоційність. «Ми розрізняємо людей спочатку за їх тілобудовою: величині, зросту, рисам обличчя, а потім по іншим характерним ознакам, по їх темпераменту, по їхній здатності реагувати, відчувати і діяти», – писав Кречмер.

Він помітив дуже важливу обставину: в характері повністю здорових людей у зачатковому стані наявні ознаки, подібні до тих, які в яскравій формі виражені у хворих шизофренією і циклотимією – двох зовсім не схожих одне на одне психічних захворювань. У пацієнтах, їх родичах і просто здорових людях Кречмер помітив поступовий перехід від яскраво вираженої циклотимії через декілька проміжних типів і «середню норму» до яскраво вираженої шизофренії. Потім він співставив ці особливості характеру людей з будовою їх тіла. Результатом цієї роботи стала класифікація, яку він опублікував у книзі «Будова тіла і характер» (1921). Кречмер виділив п'ять типів: шизоїд; шизотимік; іксотимік; циклотимік; циклоїд. Співставивши ці особливості з відомими типами тілобудови Кречмер побачив залежність між конституційними параметрами і особливостями поведінки. Тут варто поцікавитися думкою студентів: чи помічали вони прояви подібних закономірностей? А що вони думають із цього приводу? Після обміну думками повертаємося до викладу основного матеріалу теми.

Відзначимо, що вчений бачив певну умовність своєї класифікації, припускав наявність різних проміжних варіантів, підтипів як у плані характеру, так і тілобудови. Незважаючи на це теорія Кречмера набула значного поширення: слідом за шизоїдом і циклоїдом були описані епілептоїд, істероїд та інші типи. Епілептоїду властиві в зачатку риси характеру хворого епілепсією, істероїду – істерією і т. д. Одночасно класифікація Кречмера зустріла й опозицію в рядах психіатрів і психологів. Проте наявність стійкого зв'язку між особливостями тілобудови і рисами характеру змушені були визнати навіть його противники. Адже людина зростає, її психіка формується, перебуваючи в певному тілі, і ця специфіка накладає відбиток на прояви її поведінки.

У той же час іншу типологію характерів запропонував швейцарський психолог К.Г. Юнг. Всіх людей він поділив, у відповідності до спрямованості їх активності, не екстравертів та інтровертів, кожному з цих типів властиві певні прояви поведінки. Проте невдовзі Юнг помітив, що цього поділу не достатньо, щоб пояснити всі прояви поведінки, які він спостерігав у реальному житті. Тому вчений ускладнює свою типологію: Юнг взяв основні психічні функції і на цій основі створив типологію характерів. Основних психічних функцій чотири: відчуття, почуття, логіка, інтуїція – як правило, одна з них є домінуючою. Всього в його класифікації вийшло вісім типів: мислительний екстраверт; мислительний інтроверт; етичний екстраверт; етичний інтроверт; чуттєвий екстраверт; чуттєвий інтроверт; інтуїтивний екстраверт; інтуїтивний інтроверт. Для кожного з них властиві певні особливості сприймання, діяльності та взаємодії з оточуючими. Юнг дав їм відповідні психологічні характеристики, які наводимо, аналізуємо і обговорюємо зі студентами. Книга Юнга «Психологічні типи» була видана у 1921 році; запропонована ним класифікація до сьогодні не втратила практичного значення.

Далі необхідно розповісти про те, що у другій половині XX століття свою типологію характерів запропонував німецький психіатр К. Леонгард. Він описав найхарактерніші типи поведінки за результатами власних спостережень за психічно хворими, в клінічних умовах. Всього вийшло 10 типів: демонстративний, педантичний, застрягаючий, збудливий, гіпертимний, дистимічний, циклотимний, екзальтований, тривожний і емотивний. Даємо їх психологічні характеристики, наводимо приклади їхньої поведінки. Його книга «Нормальні і патологічні особистості» була видана у 1964 році. На сьогоднішній день ця типологія належить до найкращих і має широке застосування для різноманітних практичних потреб.

На цьому аналітичну частину розгляду теми можна завершити; значно більші можливості для реалізації дослідницького підходу надає його практична частина. Необхідність її розробки і впровадження зумовлена тим, що навіть після ознайомлення з відомими знаннями із даної теми студенти зустрічаються з чималими труднощами, зокрема, при виконанні нескладної контроль-

ної роботи, на тему «Мій характер». У ній одержані знання необхідно застосувати на практиці, використовуючи, крім отриманих знань, матеріали самоспостереження і наявний життєвий досвід. Для подолання виявлених труднощів майбутнім психологам запропоновано низку завдань, поданих у міру зростання їхньої складності; їх стислий виклад наводимо далі.

1. Студентам запропоновано ознайомитися з класифікацією типів характеру, запропонованою античним мислителем Феофрастом, викладеною у його праці «Характери». Після цього слід організувати дискусію про те, як можна оцінити дану роботу з позицій досягнень сучасної наукової психології. Що з викладених положень витримало перевірку часом і може бути корисним дослідникам характеру і сьогодні? А які з висловлених положень потребують корекції, з врахуванням сучасного рівня знань з даної тематики?

2. Спостереження за проявами характеру оточуючих. Студентам запропоновано, спостерігаючи протягом дня за тими, хто поряд, зафіксувати прояви їхнього характеру, навести детальний опис цих проявів, результати спостереження пояснити. Одержані відповіді необхідно обговорити і проаналізувати, підбити підсумки виконання завдання.

3. Самоспостереження за проявами власного характеру. Майбутнім психологам поставлено завдання: протягом дня зафіксувати характерні прояви власної поведінки. Отримані результати пояснити і прокоментувати, потім влаштувати їхнє обговорення.

4. Наступне завдання: дайте характеристику свого характеру. Які його основні прояви? Які якості передусім вас характеризують? Наскільки вони відповідають наявним запитам: вашим і оточуючих? Запропоновано скласти власний психологічний портрет, результати виконання завдання підлягають аналізу і обговоренню.

5. Далі студентів необхідно попросити дати розгорнуту й обґрунтовану відповідь на питання: «Як сформувався ваш характер»? Уточнити: які чинники обумовили цей процес? Хто найбільше долучився до його формування? А які люди також вагомо долучилися до цього процесу? Як було досягнуто наявний результат? Наскільки він вас задовольняє? Що ще потрібно розвинути і як це можна зробити?

6. Після цього запропоновано дати відповідь на питання: Чим відрізняється характер видатних людей? Хто для вас є таким прикладом? Починаючи з видатних людей, які були названі, поступово переводимо розмову на розповідь про видатних вчених минулого, а згодом і на наших сучасників.

7. Дано завдання висловити свої міркування з приводу: Які особливості формування характеру видатних людей? Що про це відомо? Чи перебували в унікальних умовах? Як вони були створені? Хто долучився до цього процесу? Що з їхнього досвіду можна використати для власного розвитку? А в роботі за фахом? Далі слід влаштувати обговорення, зробити необхідні узагальнення тощо.

8. Присутнім запропоновано скласти перспективну програму розвитку власного характеру. Для цього їм надано необхідні роз'яснення, з яких елементів вона повинна складатися і що в себе включати, як працювати над її реалізацією, фіксувати і оцінювати результати тощо.

9. Студентам запропоновано визначити власний тип за класифікацією К.Г. Юнга, для цього можна використати тест Кейрсі. Одержані результати варто обговорити, проаналізувати, а затим підбити підсумки.

10. На завершення практичної частини вивчення характеру майбутнім психологам корисно виконати тест Леонгарда-Шмішека. Результати необхідно проаналізувати і вказати можливості їхнього практичного застосування у різних випадках.

Після цього студентам задано виконати контрольну роботу на тему «Мій характер», яка містить наступні завдання: дайте письмово розширені, обґрунтовані, самостійні відповіді на наступні питання:

1. Які риси характеру властиві вам найбільшою мірою? Вкажіть їхні прояви у різних життєвих ситуаціях.

2. Як сформувався ваш характер? Які чиники найбільше вплинули на його формування? Наведіть їхній опис і наведіть приклади.

3. В яких випадках вам допомагають риси вашого характеру? А в яких перешкоджать?

4. Які риси характеру, що вам не властиві, ви вважаєте необхідними? Поясніть чому.

5. Чи доводилося вам займатися свідомим і цілеспрямованим формуванням власного характеру? Чи надавали вам допомогу в цьому інші люди? Вкажіть, що би ви хотіли змінити, чому і як можна досягнути бажаного.

Стосовно результату вивчення даної теми, із застосуванням запропонованого підходу, та враховуючи результат його апробації, варто відзначити наступне. Майбутнім психологам наочно продемонстровано зв'язок знань, відомих із даної теми, на різних етапах становлення психологічної науки, з реальним життям, і повсякденними запитами практичної діяльності у різних сферах. Студенти не лише значно краще зрозуміли поданий матеріал, але й побачили реальні можливості застосування наявних знань у повсякденній діяльності практичного психолога, в різних реальних ситуаціях. Деякі з них виявили бажання обрати тему курсової роботи про характер, інші погодилися взяти участь у науково-дослідній роботі та продовжити дослідження за цією темою.

Проведене дослідження дає підстави зробити наступні **висновки**.

1. Огляд наукових публікацій за обраною темою дозволив констатувати, що в працях науковців наявні необхідні напрацювання, які дозволяють належним чином обґрунтувати і відповідно реалізувати дослідницький підхід до вивчення типів характеру в навчальній роботі зі студентами.

2. Застосування дослідницького підходу до вивчення типів характеру при роботі з майбутніми фаховими психологами дозволяє систематизувати наявні знання, викласти їх у певній логічній послідовності, зробити зрозумілішими і доступнішими, що дозволяє сформувати необхідну мотивацію до її вивчення та подолати труднощі, пов'язані з освоєнням навчального матеріалу.

3. Використання дослідницького підходу до вивчення характеру дозволяє підняти інтерес до даної теми у студентів, зацікавити їх у самос-

тійному дослідженні інших її аспектів, методів і перспектив розгляду, що має позитивний вплив на залучення їх до науково-дослідницької діяльності, а також на процес формування їхньої професійної компетентності.

У майбутньому передбачено здійснити доопрацювання запропонованого підходу, враховуючи результати його апробації, та рекомендувати до впровадження в процес підготовки майбутніх практичних психологів.

Список літератури:

1. Абраменко В.И. Психология характера школьников подросткового возраста / В.И. Абраменко. – К.: КГПИ, 1974. 92 с.
2. Бодалев А.А. Об изучении характера человека / А.А. Бодалев // Вестник МГУ. – Серия 14, Психология. – 1986. – № 1. – С. 41-50.
3. Бодалев А.А. Характер и его формирование / А.А. Бодалев // Психология личности. – М., 1988. – С. 11-24.
4. Галин А.Л. Типы характеров / А.Л. Галин // Личность и творчество. Психологические этюды. – Новосибирск, 1989. – С. 7-33.
5. Добрович А.Б. Характер человека / А.Б. Добрович // Воспитателю о психологии и психогигиене общения. – М., 1987. – С. 35-65.
6. Ковалев А.Г. Воспитание характера / А.Г. Ковалев. – Минск: Народна асвета, 1976. – 83 с.
7. Корнилов К.Н. Воспитание воли и характера / К.Н. Корнилов. – М., 1950. – 78 с.
8. Кречмер Е. Строение тела и характер / Е. Кречмер. – М.: Апрель-Пресс, ЭКСМО-Пресс, 2000. – 336 с.
9. Лазурский Л.Ф. Очерк науки о характерах / Л.Ф. Лазурский. – М.: Наука, 1995. – 271 с.
10. Левандовский Н.Г. Исследования факторной структуры характера в связи с задачами его воспитания: Психология личности и педагогическая психология / Н.Г. Левандовский // Ученые записки ЛГПИ им. А.И. Герцена. – Л., 1971. – Т. 445. – С. 32-53.
11. Левитов Н.Д. От чего возникают недостатки в характере школьников и как их исправить / Н.Д. Левитов. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1961. – 75 с.
12. Левитов Н.Д. Проблема характера в современной психологии / Н.Д. Левитов // Вопросы психологии. – 1970. – № 5. – С. 11-22.
13. Левитов Н.Д. Психология характера / Н.Д. Левитов. – М.: Просвещение, 1973. – 264 с.
14. Леонгард К. Акцентурированные личности / К. Леонгард. – К.: Выща шк., 1989. – 375 с.
15. Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков / А.Е. Личко. – М.: Медицина, 1983. – 256 с.
16. Личко А.Е. Типы акцентуаций характера и психопатий у подростков / А.Е. Личко. – М.: «Апрель Пресс», «ЭКСМО-Пресс», 1999. – 416 с.
17. Мерлин В.С. Структура личности: Характер, способности, самосознание / В.С. Мерлин. – Пермь: ПГПИ, 1990. – 110 с.
18. Норакидзе В.Г. Методы исследования характера личности / В.Г. Норакидзе. – Тбилиси: «Мецниераба», 1989. – 308 с.
19. Орлов Ю.М. Самопознание и самовоспитание характера / Ю.М. Орлов. – М.: Просвещение, 1987. – 224 с.
20. Петровский А.В. От поступка к характеру / А.В. Петровский. – М.: Знание, 1963. – 93 с.
21. Подмазин С.И. Тесты для диагностики акцентуаций характера у подростков / С.И. Подмазин. – К., 1995. – 54 с.
22. Психология и психоанализ характера / Под ред. Д.Я. Райгородского. – Самара: ИД «Бахрах», 1997. – 640 с.
23. Рубинштейн С.Л. Черты характера ребенка и их воспитание в семье / С.Л. Рубинштейн. – М.: Просвещение, 1964. – 87 с.
24. Рувинский Л.И. Как воспитать волю и характер / Л.И. Рувинский, С.И. Хохлов. – М.: Просвещение, 1986. – 144 с.
25. Симонов П.В. Темперамент. Характер. Личность / П.В. Симонов, П.М. Ершов. – М.: Наука, 1984. – 160 с.
26. Страхов И.В. Психология характера / И.В. Страхов. – Саратов: СГПИ, 1970. – 126 с.
27. Феофраст. Характеры / Феофраст. – Л.: Наука, 1974. – 123 с.
28. Чамата П.Р. Характер та його виховання у дітей / П.Р. Чамата. – К.: Рад. шк., 1985. – 44 с.
29. Юнг К.Г. Психологические типы / К.Г. Юнг. – СПб.: Ювента, 1995. – 716 с.

Винтюк Ю.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

ИССЛЕДОВАНИЕ ХАРАКТЕРА В УЧЕБНОЙ РАБОТЕ СО СТУДЕНТАМИ-ПСИХОЛОГАМИ

Аннотация
В статье освещены особенности и ход применения исследовательского подхода к изучению характера в учебной работе со студентами-психологами. Проведён обзор научных публикаций по выбранной теме; выяснена тематика и подходы к исследованию характера. Рассмотрены особенности изучения характера с позиций типологического подхода; освещена специфика привлечения студентов к его исследованию. Сделаны выводы из проведенной работы и намечены перспективы дальнейших исследований в данном направлении.
Ключевые слова: исследование характера, подготовка будущих профессиональных психологов, учебный процесс, исследовательский подход в учебной деятельности, формирование профессиональной компетентности.

Vyntyuk Yu.V.
National University «Lviv Polytechnic»

STUDYING CHARACTER IN EDUCATIONAL WORK WITH STUDENTS-PSYCHOLOGISTS

Summary
The article highlights the peculiarities and application of the research approach to the study of the nature of educational work with psychologists. An overview of scientific publications on the chosen topic; the subjects and approaches to the study of character are elucidated. Features of the study of character from the standpoint of the typological approach are considered; the specificity of attracting students to his research is highlighted. The conclusions from the work performed and the prospects for further research in this direction are drawn.
Keywords: character study, preparation of future professional psychologists, educational process, research approach in educational activity, formation of professional competence.

УДК 378

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ ПРОЕКТІВ ПРИ ВИКЛАДАННІ ДИСЦИПЛІН «ДИЗАЙН» І «ГРОМАДСЬКЕ БУДІВНИЦТВО»

Гуторов О.С.
Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-95

В статті описано практичне застосування методу проектів для формування професійних компетентностей майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи. Метою впровадження методу проектів у викладання таких дисциплін, як «Громадське будівництво» та «Дизайн», було формування таких компетентностей, як рефлексивні тадослідницькі уміння, робота у команді, управлінські уміння і навички, комунікативні та презентаційні вміння. Впровадження методу було реалізовано у вигляді комплексного завдання. Робота над проектами була поділена на 7 етапів. Результати впровадження проектного методу було представлено та захищено у вигляді конкурсу.

Ключові слова: метод проектів, дизайн інтер'єру, компетентності, вміння, навички, рефлексія, інформація, презентація.

Постановка проблеми. Сучасний ринок праці вимагає від випускника навчального закладу володіння не лише усім комплексом теоретичних знань і практичних навичок, які він здобуває під час навчання, але й здатності швидкої адаптації до умов нового виробництва, уміння критично оцінювати виробничі ситуації та знаходити розв'язки актуальних проблем. Саме тому сьогодні значна увага приділяється самостійній роботі студентів, зокрема пошуково-дослідній роботі, а також самостійній роботі у межах дистанційного навчання. У зв'язку з цим пошук шляхів ефективної організації самостійної роботи студентів є актуальним завданням сучасної вищої школи. Однією з найбільш ефективних педагогічних технологій, що можуть допомогти студенту сформувати зазначені вище компетенції під час навчання, на думку багатьох дослідників є метод проектів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Метод проектів – це технологія досягнення дидактичної мети у вигляді детального розбирання проблеми, яка повинна завершитися цілком реальним, відчутним практичним результатом, оформленим тим або іншим чином. Це сукупність прийомів, дій студентів у їх певній послідовності для досягнення поставленої мети – вирішення проблеми, особисто значущої для студентів і оформленої у вигляді певного кінцевого продукту [1].

Основне призначення методу проектів полягає в наданні студентам можливості самостійного придбання знань у процесі вирішення практичних завдань або проблем, що вимагає інтеграції інформації з різних предметних областей. Якщо говорити про метод проектів як про педагогічну технологію, то ця технологія передбачає сукупність дослідницьких, пошукових, проблемних методів, творчих за своєю суттю. Викладачеві в рамках проекту відводиться роль розробника, координатора, експерта, консультанта, у той час як головна роль належить студентові, який розвиває пізнавальні навички, критичне та творче мислення, а також уміння самостійно конструювати свої знання, орієнтуватися в інформаційному просторі [2].

Проектна діяльність студентів передбачає їх самостійну роботу, планування та здійснення досліджень, вироблення нового знання та презентацію результатів самостійної або колективної роботи. Надання певних свобод у вирішенні поставлених проблем виконавцям проектів, як свідчать наукові дослідження [3-5], сприяють зростанню зацікавлення студентів у вивченні дисципліни, активізують їх творчий потенціал, а також наочно ілюструють прикладне значення дисциплін, що вивчаються. Проектна діяльність, що передбачає творче розв'язання студентами однієї або декількох проблем, дозволяє ефективно закріпити на практиці набуті під час теоретичного навчання знання та оволодіти необхідними навичками [3].

Упровадження проектів, зокрема міжпредметних, допомагає студентам систематизувати отримані теоретичні знання та вивести на новий рівень прак-тичні навички, навчитися працювати як індивідуально, так і командно, а також презентувати та захищати результати дослідження [5]. Особливий потенціал, на наш погляд, має використання даної навчальної технології під час дистанційного навчання або e-learning, що розглядається сьогодні як одна з перспективних форм навчання [6] для всіх закладів освіти відповідно до Законів України «Про освіту» та «Про вищу освіти». У педагогічній діяльності застосування методу проектів зумовлює не лише активізацію роботи студентів, проте й підвищення професійного рівня викладача шляхом постійного пошуку актуальних проблем дисципліни, взаємодії з колегами-викладачами та представниками виробничої сфери з метою розробки структури міжпредметних проектів. Особливо важливим при цьому є те, щоб студент на кожному з етапів виконання проекту отримував підтримку викладача у вигляді консультацій щодо оперативного виправлення можливих помилок та вдосконалення проекту. Такий підхід може бути реалізованим у разі виконання проектів у межах вивчення інтерактивних дистанційних курсів.

Формування цілей статті. Завданням дослідження, результати якого викладені у статті, є визначення ефективності застосування методу проектів як елемента інтерактивних дистанційних курсів під час вивчення дисциплін «Дизайн»

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

і «Громадське будівництво» студентами спеціальності «Готельно-ресторанна справа». Очікуваний кінцевий результат впровадження методу проектів полягав у формуванні таких компетентностей, як рефлексивні вміння, пошукові (дослідницькі) уміння, вміння і навички роботи у співпраці, менеджерські уміння і навички, комунікативні та презентаційні вміння.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводили у рамках вивчення студентами Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету (ХТЕІ КНТЕУ) третього курсу спеціальності «Готельно-ресторанна справа» галузі знань «Сфера обслуговування» дисциплін «Дизайн» і «Громадське будівництво». Зазначені дисципліни відповідно до навчальних планів передбачають лекційні, практичні заняття, самостійну роботу студентів, а також підсумковий контроль у вигляді екзамену. Обидві дисципліни супроводжуються інтерактивним курсом у системі дистанційного навчання LMS Moodle, що впроваджена у ХТЕІ КНТЕУ. Приклад інтерфейсу інтерактивного курсу з дисципліни «Дизайн» показано на рис. 1.

На початку семестру студентам було оголошено комплексне завдання, яке вони мали виконувати впродовж усього семестру як одноосібно, так і в парах. Проектне (комплексне) завдання полягало у комп'ютерному проектуванні закладу готельно-ресторанного господарства відповідно до всіх етапів будівництва та оформленні приміщень для обслуговування відвідувачів в певній концепції та певному стилі дизайну інтер'єрів.

Перший етап – запуск проекту. Студентам пропонується тема проекту «Дизайн інтер'єру приміщень готельно-ресторанного комплексу», формулю-ється мета проекту, яка обумовлює мотив діяльності. Через on-line форум (рис. 2) обговорюється актуальність проблеми (чому ди-

Рис. 1. Інтерфейс інтерактивного курсу з дисципліни «Громадське будівництво»

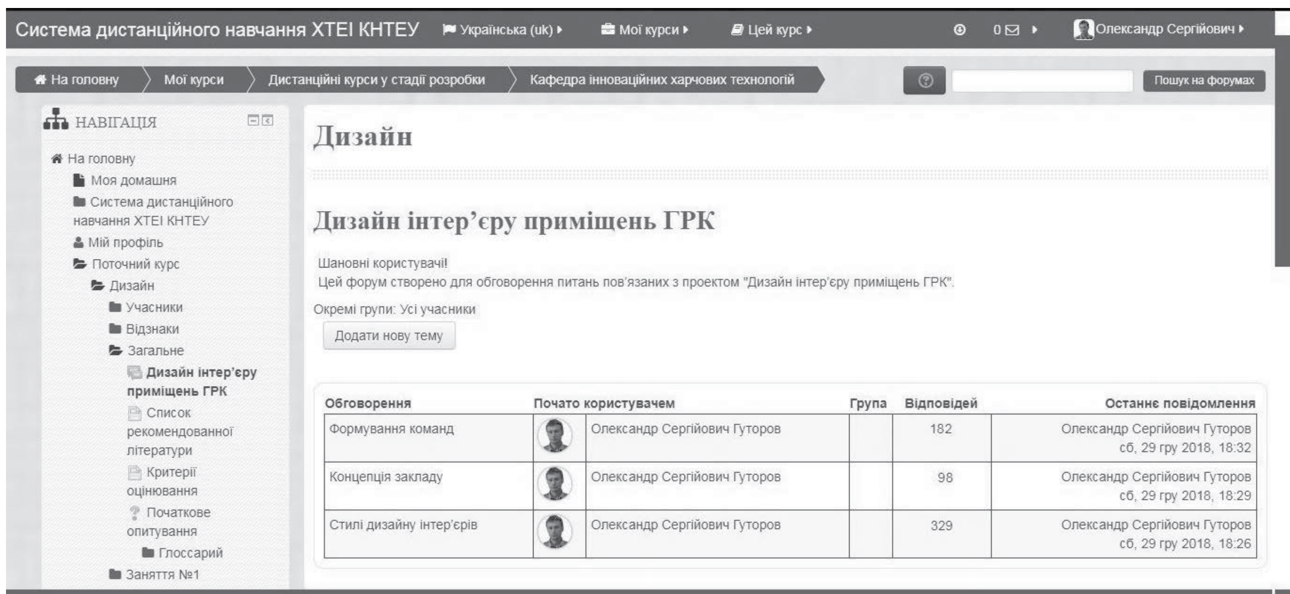

Рис. 2. Приклад он-лайн форуму

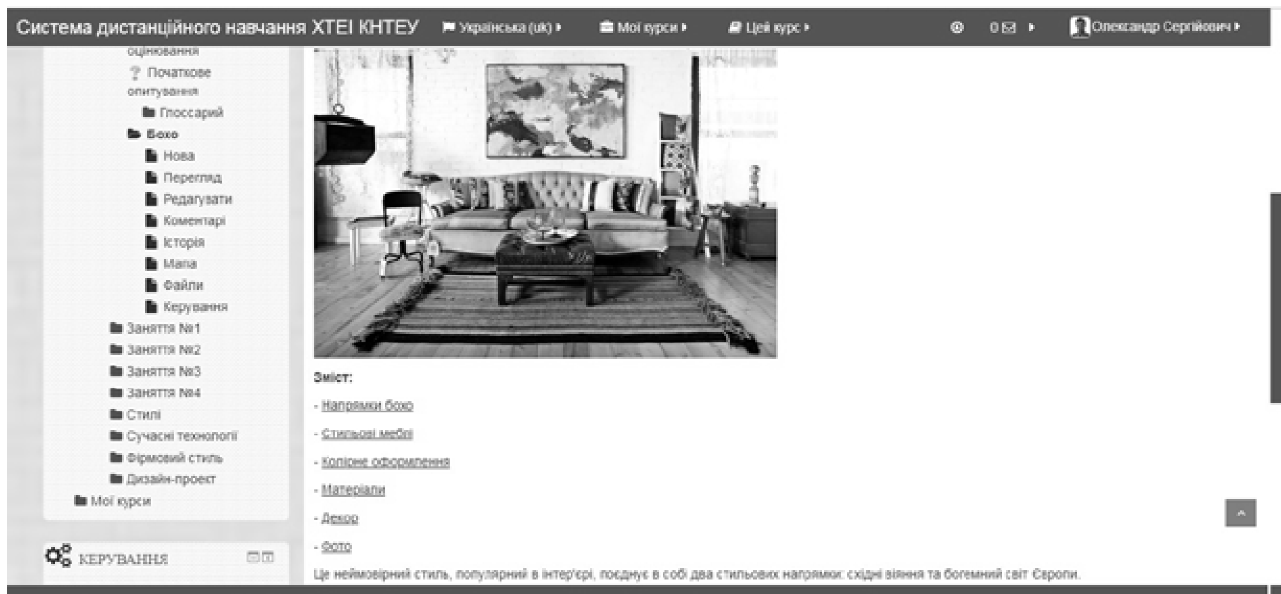

Рис. 3. Реалізація етапу збору інформації у вигляді WiKi-сторінки

зайн інтер'єру є важливим для підприємств сфери обслуговування), формуються команди, адже допускається як одноосібне виконання проекту, так і у співавторстві.

Другий етап – планування роботи. У проекті має буті представлено план поверхів закладу відповідно до форми і місткості закладу, аксонометричні проекції приміщень, грамотний та продуманий інтер'єр, який відображає концепцію, стилістику та створює атмосферу закладу.

Третій етап – збір інформації. Студенти, звертаючись до різних джерел інформації, збирають відомості які їх зацікавили, фіксують їх і готують до використання в проектах. Основні види представлення інформації – статті, зображення, відеоконтент, копії текстів – акумулюються у дистанційному курсі у вигляді WiKi-сторінки або Глосарія (рис. 3). Завершується збір відомостей розміщенням всієї знайденої інформації в одній базі знань.

Основне завдання викладача на етапі збору відомостей по темі – це направити діяльність студентів на самостійний пошук інформації. Викладач спостерігає, координує, підтримує, консультує студентів.

Четвертий етап – структурування інформації. Студенти систематизують інформацію, пропонують варіанти вирішення проблеми. Викладач допомагає вибрати оптимальне рішення і оформити перший варіант роботи. При цьому всі етапи роботи фіксуються у вигляді окремих файлів в курсі (рис. 4).

П'ятий етап – оформлення результатів роботи. Проект повинен містити частини:

– поверховий план проектованого закладу;
– експлікація приміщень на поверховому плані;
– аксонометричні проекції приміщень;
– креслення приміщення, інтер'єр якого представляється на конкурс;

Рис. 4. Реалізація етапу структурування інформації

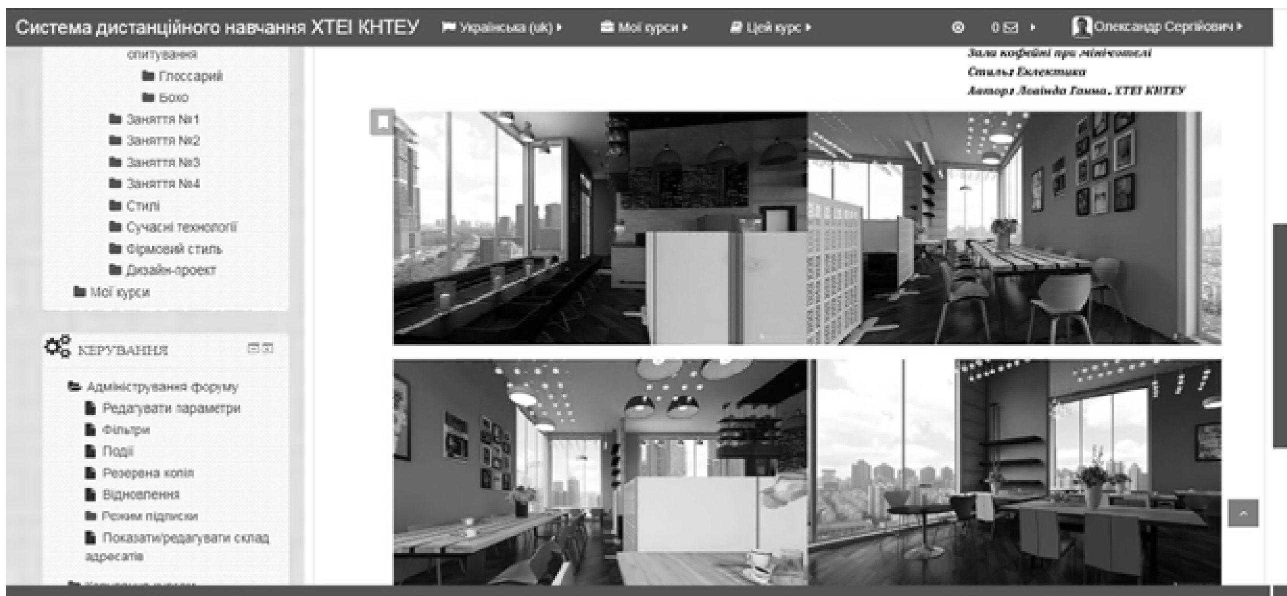

Рис. 5. Реалізація етапу оформлення результатів роботи

– 3D-візуалізація оформлення приміщення;

– Зображення високої якості оформлених приміщень.

Програмний продукт для реалізації проекту студенти обирають самостійно, у якості яких можуть застосовуватися: Graphisoft ArchiCAD, Autodesk AutoCad, Autodesk 3DS Max, Sweet Home 3D, SketchUp, Interior3D, Easyhome HomeStyler, Planner 5D, Floorplanner, Roomstyler.

Шостий етап – презентація проекту. Презентація завершує і підсумовує роботу над проектом і важлива як для студентів, так і для викладача, який повинен планувати хід і форму проведення презентації вже з самого початку роботи над проектом. Презентація не повинна обмежуватися демонстрацією кінцевого продукту. На презентації студенти вчаться аргументовано викладати свої думки, ідеї, аналізувати свою діяльність. Всі презентації доступні для перегляду у форматі Форуму, в якому завдяки коментарям можна визначити переваги та недоліки представленої роботи (рис. 5).

Сьомий (завершальний) етап – рефлексія та підбиття підсумків. Рефлексія – аналіз свого шляху досягнення цілей проекту. На етапі обговорення проекту відбувається розбір виконаної роботи, визначаються труднощі, що зустрілися, відбувається оцінка вкладу учасників, виявляються слабкі сторони проекту, обговорюються шляхи їх виправлення. Цей етап доречно проводити в аудиторному форматі, адже необхідність рефлексії яскраво проявляється в проблемній ситуації: вона спрямована на пошук причин невдач і труднощів. Студенти вчаться на власному досвіді і досвіді інших у процесі розробки навчального проекту.

Результати впровадження проектного методу у вигляді найкращих проектів було представлено на міжвузівському конкурсі «Дизайн інтер'єру приміщень готельно-ресторанного комплексу» у ХТЕІ КНТЕУ (у 2017 році диплом за ІІ та ІІІ місце, у 2018 році диплом за ІІ та ІІІ місце, перемоги у різноманітних номінаціях).

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено ефективність застосування методу проектів для організації самостійної роботи студентів спеціальності «Готельно-ресторанна справа» під час вивчення дисциплін «Дизайн» і «Громадське будівництво», а саме дозволяє закріпити теоретичний матеріал, вивчений на лекційних заняттях, набути практичних навичок проектування закладів готельно-ресторанного господарства, засвоїти архітектурно-художні вимоги до будівель застосувати прийоми створення образу будівель та приміщень, а також сформувати компетенції творчого мислення, систематизації отриманої інформації, вміння розв'язувати проблемні задачі.

Ефективність застосування методу проектів у межах інтерактивних дис-танційних курсів зазначених дисциплін підтверджено отриманням студентами призового місця на IV Всеукраїнській студентській науковій конференції «Готельно-ресторанний та туристичний бізнес: реалії та перспективи», диплом ІІІ ступеня (проект «Сучасний хостел з work-зоною оформлений в стилі лаунж»).

Список літератури:

1. Жиляєва Ю.М. Метод проектів та проектна технологія в контексті загальнопедагогічної підготовки вчителя. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2008. – Вип. 44. – С. 110-115.
2. Джонс Дж.К. Методы проектирования. Видання друге, доповнене. Мир, 1986. – С. 23-326.
3. Любчак Н.М. Проектні технології: сутність та особливості використання у навчальному процесі. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка. Педагогічні науки. – 2014. – № 122. – С. 144-150.
4. Покора Н. Метод проектів: витоки, сьогодення, перспективи. Лінгвістичні студії. – 2008. – Вип. 16. – С. 413-421.

5. Байнякшина О.Є. Метод проектів як засіб ефективного та якісного навчання молодших школярів. Початкове навчання та виховання. – 2013. – № 30(358). – С. 23-30.
6. Процик В.О., Запаренко Г.В. Перспективи застосування методу проектів у пошуково-дослідній роботі студентів. Сучасні методи та навчальні технології фундаментальної підготовки молодших спеціалістів : збірник матеріалів XIV науково-методичної конференції науково-педагогічних працівників ВНЗ І-ІІ р. а. Харківської області. Харків: Коледж НФаУ, 2015. – С. 450-451.
7. Москаленко В.В., Запаренко Г.В., Процик В.О., Аштаєва Н.Л. Перспективи впровадження дистанційного навчання в Україні. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр. – Запоріжжя: КПУ, 2015. – Вип. 43(96). – С. 252-259.

Гуторов А.С.
Харьковский торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ МЕТОДА ПРОЕКТОВ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ДИСЦИПЛИН «ДИЗАЙН» И «ОБЩЕСТВЕННОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО»

Аннотация
В статье описано практическое применение метода проектов для формирования профессиональных компетенций будущих специалистов гостинично-ресторанного дела. Целью внедрения метода проектов в преподавание таких дисциплин, как «Общественное строительство» и «Дизайн», было формирование таких компетентностей, как рефлексивные и исследовательские умения, работа в команде, управленческие умения и навыки, коммуникативные и презентационные умения. Внедрение метода было реализовано в виде комплексной задачи. Работа над проектами была разделена на 7 этапов. Результаты внедрения проектного метода были представлены и защищены в виде конкурса.
Ключевые слова: метод проектов, дизайн интерьера, компетентности, умения, навыки, рефлексия, информация, презентация.

Gutorov O.S.
Kharkov Trade and Economics Institute of
Kyiv National Trade and Economics University

FEATURES OF THE APPLICATION OF THE PROJECT METHOD IN TEACHING THE DISCIPLINES «DESIGN» AND «PUBLIC CONSTRUCTION»

Summary
The article describes the practical application of the project method for the formation of professional competences of future specialists in the hotel and restaurant business. The purpose of implementing the project method in teaching such disciplines as «Public Construction» and «Design» was to develop competencies such as reflexive and research skills, teamwork, managerial skills and abilities, communicative and presentation skills. Implementation of the method was implemented as a complex task. The work on the projects was divided into 7 stages. The results of the implementation of the project method were presented and protected in the form of a competition.
Keywords: method of projects, interior design, competence, skills, reflection, information, presentation.

УДК 378.17

НАУКОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕГРАТИВНОГО ПІДХОДУ У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ З ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ

Дмітрієва Н.С., Копочинська Ю.В.
Міжнародний науково-технічний університет
імені академіка Юрія Бугая

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-96

У статті досліджено загальнонаукові підходи до застосування інтегративного підходу у підготовці фахівців з фізичної терапії. Сформовані принципи і методи інтегративного підходу до навчальної діяльності. Визначені компоненти інтегративного підходу. Запропоновані необхідні умови інтеграції дисциплін. Також зазначені основні принципи інтеграційного підходу до освіти фахівців з фізичної терапії та наведене поетапне ускладнення та диверсифікація технологій, форм, методів та способів реалізації професійної підготовки фахівців з фізичної терапії відповідно до інтегративного підходу.
Ключові слова: професійна підготовка, фізична терапія, фахівець, інтегративний підхід, дидактика.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні визнана важливість зміцнення здоров'я населення як чинника успішного розвитку країни, що стає складовою загальної стратегії держави у сфері освіти та охорони здоров'я (закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», Концепція формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді). Разом з цим збільшується потреба у фахівцях з фізичної терапії, які не лише володіють своєю професією, але і орієнтуються у суміжних галузях, відрізняються спроможністю швидко діяти, приймати рішення, працювати з високою продуктивністю та ефективністю, вирішувати нестандартні професійні задачі, готовністю до постійного особистого та професійного розвитку. Через це стає актуальною проблема розробки та механізму професійної підготовки фахівців з фізичної терапії згідно з інтегративними тенденціями, коли результатом реалізації цього процесу стає розвиток у фахівців якостей професійної мобільності, ідентичності та компетентності, що забезпечують їх конкурентоспроможність та можливість особистої та професійної самореалізації [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців в педагогічній галузі є актуальним питанням інтеграції в навчальній діяльності. Інтегративно-педагогічні концепції розглядають з різних позицій. Ідеться про концепції: інтеграції професійної освіти, її відкритості, соціального партнерства вищої робочої освіти тощо [2; 3; 4; 5; 7]. Також спостерігається високий рівень зацікавленості застосування інтегративного підходу під час професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичної терапії [6; 10; 12].

Отже, наразі є актуальною проблема вдосконалення змісту, структури, форм і методів професійної підготовки майбутніх фахівців, визначення організаційно-педагогічних умов підвищення ефективності навчання.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Виділення проблеми розробки механізму професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичної терапії згідно з інтегративними тенденціями, які насамперед забезпечують їх конкурентоспроможність та можливість особистої та професійної самореалізації, є необхідною для підвищення ефективності навчання та подальшої професійної діяльності. Нами здійснено теоретичне дослідження механізму застосування інтегративного підходу у професійній підготовці фахівців з фізичної терапії.

Мета дослідження: обґрунтувати доцільність застосування інтегративного підходу у підготовці фахівців з фізичної терапії.

Методи дослідження. Аналіз науково-методичної літератури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтегративний підхід до навчальної діяльності має вагоме значення як для процесу формування професійної компетентності майбутніх фахівців з фізичної терапії, так і для їхньої подальшої професійної діяльності. Інтеграція – це процес і результат створення цілісного, зв'язаного, єдиного. Результат інтеграції – поява якісно нової, інтегративної властивості, яка не зводиться до суми властивостей об'єднаних елементів, а забезпечує вищу ефективність функціонування всієї цілісної системи [10; 11].

Плачинда Т. зазначає, що до теперішнього часу в педагогіці, психології та ряду інших наук не сформовано єдиного підходу до розуміння та використання даного терміну. Інтеграція походить від латинського слова «integratio», що означає – «цілий». Це поняття в науковій літературі пояснюється як об'єднання в єдине ціле раніше ізольованих частин, елементів і компонентів, що супроводжується ускладненням і зміцненням зв'язків, відносин між ними. Інтеграцію розглядають як явище, чинник і процес розвитку. Саме тлумачення інтеграції як процесу найчастіше використовується в сучасній науково-педагогічній літературі, присвяченій проблемам вищої освіти [11].

Серед основних цілей інтеграційного підходу при вивченні навчальних дисциплін ми вважаємо важливим виділення наступних: формування громадянської свідомості, самосвідомості особи, соціально-правових, цивільно-патріотичних і моральних норм, знань; розвиток дослідницьких, проектувальних, комунікативних, рефлексивних та інших вмінь; виховання особистісно-значущих та професійних якостей особистості [2; 10; 11].

Реалізація даного підходу передбачає здійснення інтеграційних процесів на чотирьох основних рівнях інтеграції: міжпредметної, внутрішньопредметної, міжособистісної, а також внутрішньоособистісної [3].

Процеси інтеграції спрямовані на організацію цілісної навчальної дії, доповнюючи і поглиблюючи наявні знання, надаючи їм нового значення та напряму, тобто інтегративність постає у вигляді засобу розвитку предметності в нових наукових галузях. Розуміння інтегративності як принципу дидактики змінює характер педагогічного мислення, явище трансформується та стає основою. Розглядаючи дане явище з філософської точки зору взаємозв'язку форми і змісту, варто зазначити, що утворилася суперечність між формою та вкладеним у нього новим змістом. Формою у цьому випадку виступають міжпредметні зв'язки, а новим змістом є принцип дидактики. Така суперечність призвела до більш об'ємної форми навчання інтеграції, що включає не одну, а декілька дій, які мають можливість проявлятися як окремо, так і спільно, і сюди ж органічно увійшли предметні зв'язки. Поняття «міжпредметні зв'язки» виявилося малим і тому на початку 80-х років XX ст. поступилося місцем поняттю «інтеграція». Науковцями була зроблена спроба, розкрити інтегративність як загальнонаукову закономірність. Водночас найбільш важливою й ефективною виявилася міжпредметна інтеграція у порівнянні з внутрішньопредметною. Міжпредметна інтеграція у вигляді цілісної дидактичної системи насиченої особливими функціями, які не можуть існувати всередині однієї дисципліни [2; 4; 11].

Т. Плачинда стверджує, що функції міжпредметної інтеграції покликані працювати з галузями багатьох знань і в результаті таких дій, як диференціація, класифікація (структуризація), систематизація (синтез і цілісність), позначаються нові галузі знання та підвищується ефективність сприйняття. Інтеграція є важливим дидактичним принципом, що визначає організацію освітньої системи з урахування предметності як загальної форми методу інтеграції у педагогічному процесі. Становлення ідеї міжпредметних зв'язків зумовлене філософськими й ідеологічними поглядами педагогів різних епох і різних громадських систем, загальними тенденціями розвитку педагогіки. А оскільки міжпредметні зв'язки є основною складовою інтеграційних процесів, то і статус дидактичного принципу можна віднести до процесу інтеграції в системі освіти, що надає інтеграції загальності, фундаментальності, а це визначає умови конструювання дидактичної системи [11].

Провідні дидактики сучасності постійно звертають увагу на необхідність встановлення інтеграційних зв'язків між елементами системи змісту освіти. Предметна структура будь-якого навчального плану приховує у собі небезпеку через те, що ціле буде заслонене його окремими частинами. Для уникнення цієї небезпеки, необхідно забезпечити при побудові будь-якої освітньої системи синтез, інтеграцію, з'єднання частин у ціле [1; 8; 11; 13].

Питання про комплексність та системність у побудові змісту навчання і в організації самого навчального процесу ще не розв'язане. Розробка цієї проблеми йде, в основному, шляхом дослідження зв'язків між навчальними предметами в рамках окремих циклів дисциплін. Сьогодні робляться спроби до здійснення більш складних і глибоких рівнів інтеграції в освіті, насамперед на основі здійснення паралельно з інтеграцією змісту освіти, інтеграції всіх компонентів навчального процесу, що характеризується фактичною реалізацією принципу єдності змістової та процесуальної сторін навчання. Проглядається тенденція до більш глибокої інтеграції теоретичних дисциплін з продуктивною діяльністю. Потреба в такій інтеграції викликана тим фактом, що знання, одержувані студентами, неміцні, оскільки не підкріплені практичною діяльністю. І зворотний ефект: практичні навички, не підкріплені теоретичною (необхідної і достатньої) базою, обмежені в можливостях їх використання [7; 11].

Фахівцями в галузі інтегративного змісту освіти підкреслюється, що у змісті навчання майбутніх фахівців з фізичної терапії необхідно забезпечити синтез, інтеграцію, об'єднання частин в єдиному цілому. При цьому науковець зауважує: якщо тенденція диференціації науки знаходить конкретне втілення в дисциплінарній структурі навчального плану, то синтетичний аспект у змісті освіти сьогодні представлений недостатньо, внаслідок чого питання про комплексність і системність у побудові змісту навчання і в організації самого навчального процесу потребує подальшого дослідження [9; 11; 12].

Інтеграція є виразом єдності цілей, принципів і змісту організації процесу навчання і виховання, результат – ключові компетенції. В сучасних умовах інтеграція наук і наукових знань з тенденції перетворюється в закономірність. Інтеграція призводить до підвищення рівня освітнього процесу за рахунок руху педагогічної системи до її більшої цілісності. Результатом інтеграції є сформовані компетенції в учнів [11].

Педагогічна інтеграція як процес – це встановлення зв'язку між об'єктами і педагогічними засобами для досягнення кінцевих цілей. Слід виділити ознаки поняття «інтеграція» в навчальному процесі. Це цілісність, взаємозв'язок, спрямованість навчального процесу [3; 9].

Диференціація – одна зі сторін процесу розвитку, протилежна інтеграції, яка пов'язана з поділом, розчленуванням цілого на частини, щаблі, рівні. Інтеграція і диференціація наукового знання знаходять відображення у вихованні та навчанні, його змістовної і процесуальної сторін. Здійснюється розробка інтеграційних курсів, навчальних занять [3; 10; 13].

Сучасними науковцями особлива увага приділяється створенню інтегрованих курсів, що сприяють мотивації до навчання, формування цілісної картини світу, основ наукових знань і умінь, підвищенню якості підготовки фахівців [3; 8].

Для оптимізації навчального процесу слід спиратися на певні принципи і методичні положення як необхідну теоретичну основу. Принципами інтегративного підходу до формування світогляду є: принцип системності, цілісності, розвитку, обумовленості, позитивності і перманентності [8; 11].

До основних ознак інтеграції відносять: організаційне об'єднання в освітньому процесі теоретичної та практичної підготовки; наявність бінарної мети професійної підготовки – засвоєння знань та їх практичного застосування; бінарності змісту процесу засвоєння знань та їх практичного застосування [11].

Науковцями запропоновані три необхідні умови інтеграції дисциплін:

– об'єкти дослідження повинні збігатися або бути достатньо близькими;

– в інтегрованих дисциплінах повинні використовуватися однакові або близькі методи дослідження;

– дисципліни, що інтегруються, будуються на спільних закономірностях і спільних теоретичних концепціях [4; 5; 11; 13].

На наш погляд, зазначені умови є необхідними, але недостатніми для застосування у навчальному закладі через те, що відображають теоретичну основу проблеми інтеграції знань, не беручи до уваги практичну діяльність майбутніх фахівців з фізичної терапії [1; 10; 11].

Інтегративні тенденції слід розуміти як пріоритетні напрямки розвитку професійної освіти фахівців з фізичної терапії, які обумовлені вимогами суспільства та професійної спільноти до професійного становлення особистості фахівця із певними інтегральними рисами (гармонійна врівноваженість, цілісність, системність) та передбачають побудову професійної підготовки за принципами циклічності, комплексності, суб'єктивності, реалізація яких призведе до досягнення випускником рівня, що відповідає вимогам сучасного суспільства [4; 5; 8].

Основними принципами інтеграційного підходу до освіти фахівців з фізичної терапії є: принцип суб'єктивності, культуровідповідності, креативності, орієнтації на громадсько-патріотичні

Таблиця 1

Інтегративна підготовка фахівців з фізичної терапії

Напрямок підготовки	**Етапи розвитку особистості**	**Функції інтеграції**	**Якості професійної мобільності**
	I курс		
	Самопізнання	*Адаптаційна*	*Креативність*
Теоретичний	✓ Лекції (традиційна, провокація, ілюстрація) ✓ Семінарські заняття ✓ Самостійна робота (підготовка доповідей, рефератів, конспектування) ✓ Контрольна робота		
Практичний	✓ Місця практики: школи, літні оздоровчі табори ✓ Об'єкти взаємодії: школярі ✓ Вид практики: педагогічна ✓ Види діяльності: фізичне виховання, організація навчально-тренувального процесу школярів		
Науково-дослідницький	✓ Студентські науково-практичні конференції ✓ Підготовчі семінари		
Соціокультурний	✓ Творчі конкурси ✓ Конкурс на найкращу академічну групу вищого навчального закладу ✓ Портфоліо творчих досягнень		
	II-III курс		
	Самовизначення	*Детермінуюча*	*Пізнавальна активність*
Теоретичний	✓ Лекції (лекція-діалог) ✓ Семінарські заняття ✓ Самостійна робота (підготовка презентацій, доповідей) ✓ Контрольна робота аналітичного характеру ✓ Тренінги		
Практичний	✓ Місця практики: школи-інтернати, реабілітаційні заклади ✓ Об'єкти взаємодії: інваліди різної нозології ✓ Вид практики: дослідницька ✓ Види діяльності: профілактика, корекція, реабілітація, соціальна адаптація		
Науково-дослідницький	✓ Наукові дослідження (тези доповідей) ✓ Студентські науково-практичні конференції ✓ Підготовчі семінари		
Соціокультурний	✓ Наставництво ✓ Творчі конкурси ✓ Профорієнтаційна діяльність		
	IV курс		
	Самореалізація	*Стимулююча*	*Соціальна відповідальність*
Теоретичний	✓ Лекції (лекція-дискусія, лекція-консультація) ✓ Семінарські заняття ✓ Самостійна робота (тези, доповіді) ✓ Тренінги ✓ Підготовчі семінари		
Практичний	✓ Реабілітаційні заклади ✓ Об'єкти взаємодії: різні категорії клієнтів ✓ Вид практики: проектна ✓ Види діяльності: діагностика, реабілітація, соціальна адаптація, консультування		
Науково-дослідницький	✓ Наукові дослідження (статті) ✓ Професійні науково-практичні конференції		
Соціокультурні	✓ Конкурси професійної майстерності		

цінності, синергії, самоосвіти, діалогу культур, варіативності у виборі засобів взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу, діалогізації, зворотного зв'язку [3].

Компонентами інтегративного підходу є: організаційно-методичний, діяльнісно-практичний та теоретико-змістовний [3; 4; 11].

Організаційно-методичний компонент являє собою інтеграцію методик навчання (дебати, метод проектів, дискусії, конференції, конкурси та інше).

Діяльнісно-практичний компонент включає інтеграцію форм навчання, що буде сприяти використанню творчих завдань, розвитку критичного мислення та креативності, формуванню професійних якостей особистості.

Теоретико-змістовний компонент інтегрує ресурси, необхідні для навчально-пізнавальної діяльності (аудиторної та поза аудиторної), визначає зміст інтегративного спеціального курсу, який завдяки своєму змісту, засобам, методам та прийомам буде сприяти формуванню професійної компетентності.

Процес інтеграції складається з двох етапів. На першому етапі визначається призначення інтеграції, здійснюється аналіз та підбір об'єктів інтегрування, визначається форма процесу інтеграції з її формально-логічними ознаками, виявляється вид педагогічної інтеграції. На другому етапі здійснюється вибір освітнього фактору, нова структура освіти, встановлюються зв'язки та залежності, компоненти інтеграції, визначається спосіб інтеграції, фіксується нова інтегративна освіта [8].

Поетапне ускладнення та диверсифікація технологій, форм, методів, способів реалізації професійної підготовки фахівців з фізичної терапії відповідно до інтегративних тенденцій відображені в таблиці 1.

Інтегративний підхід закладений в міжпредметних зв'язках. Використання знань міжпредметного характеру сприяє інтеграції освіти, гармонізації відносин людини з природою через освоєння сучасної наукової картини світу [1; 3; 9; 13].

Копочинська Ю.В. стверджує, що інтеграція різних загальнонаукових підходів не зводиться до створення комплексу методичних матеріалів, які забезпечують цей процес. Інтеграція передбачає розроблення цілісної інноваційної системи, яка поєднує не тільки зміст навчальних дисциплін і методичне забезпечення навчально-виховного процесу, а також і творчий підхід викладачів до організації навчального процесу. Автор зазначає, що креативність студентів є обов'язковим складником. Із визначенням ціннісних орієнтацій і акме в особистісному професійному становленні вони мають конструювати власну професійну модель професійної діяльності, ідентифікувати свій рівень підготовки із цією моделлю, реалізувати особистісні підходи та способи формування професійної ідентичності [6].

Важливо, щоб учні могли використовувати знання комплексно та критично оцінювати досліджувані явища. Для цього викладачам необхідно використовувати інноваційні методи і прийоми, а також відбирати тематичний матеріал, який має виховне значення.

Наприклад, дебати – форма колективної діяльності, що має виховний потенціал, що викликає певний інтерес в учнів. Викладачі використовують дану форму організації навчальних занять (на лабораторних заняттях). Дана ігрова форма має велике значення у вихованні учнів, оскільки дозволяє вирішити ряд навчальних, розвиваючих і виховних завдань; розвивати дослідницькі вміння. Дана форма організації навчання дозволяє використовувати прийоми самоаналізу і автодидактики, працювати з різноманітними джерелами інформації, критично аналізувати її, працювати в групі та ін. Що вимагає використання інформації з різноманітних навчальних дисциплін [3].

Висновки і пропозиції. Інтегративний підхід розглядається як одна з умов посилення навчальної мотивації і успішного навчання у вищому навчальному закладі, професійної мотивації студентів. За допомогою інтеграційного підходу складаються робочі програми і навчально-методичні посібники дисциплін, спрямованих на формування професійної компетенції. Інтегративному підходу відводиться роль модернізації навчального процесу у вищих навчальних закладах [5].

Таким чином, методологічна система навчання на різних ступенях освітнього процесу в даний час зазнає різких змін, що супроводжуються численними розробками стандартів і програм. Але майбутнє в дидактиці залишиться за інтегративним підходом, як універсальної методологічної категорією. Результатом застосування інтеграційного підходу при вивченні педагогічних дисциплін є: оптимізація навчально-виховного процесу; систематизація навчально-пізнавальної діяльності; формування ключових компетенцій. Звернення до інтегративного підходу в кінцевому підсумку веде до виховання певних якостей особистості громадянина. Таким чином, інтеграція – одне з перспективних методологічних напрямків сучасної освіти.

Авторами вважаються перспективами для подальшого розвитку у даному напрямку розробка спеціальних методологічних посібників та загальнонаукових підходів до впровадження інтегративного підходу у професійній підготовці фахівців з фізичної терапії.

Список літератури:

1. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. – СПб.: Питер, 2001. – 272 с. – (Серия «Мастера психологии»).
2. Воронін Д.Є. Модель формування професійної компетентності майбутніх фахівців з фізичної реабілітації. URL: http://lib.mdpu.org.ua/nvsp/articles/2008/08_01vdemfp.pdf (дата звернення: 05.12.2018).
3. Гревцева Г.Я., Циулина М.В., Болодурина Э.А., Банников М.И. Интегративный подход в учебном процессе вуза. Современные проблемы науки и образования. – 2017. – № 5. – URL: http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=26857 (дата звернення: 13.12.2018).
4. Ельцов А.В. Интегративный подход как теоретическая основа осуществления школьного физического эксперимента: монография / А.В. Ельцов; Ряз. гос. ун-т им. С.А. Есенина. – Рязань, 2007. – 248 с.

5. Ермакова Л.А. Интегративный подход к обучению: прошлое и настоящее // Современная педагогика. – 2016. – № 7. – URL: http://pedagogika.snauka.ru/2016/07/5815/ (дата звернення: 07.12.2018).
6. Копочинська Ю.В. Деякі загальнонаукові підходи до формування професійної ідентичності майбутніх фахівців із фізичної реабілітації. Збірник наукових праць «Педагогічні науки». – Вип. LXXIX, том 3. – С. 153-159.
7. Кукса В.О. Професійна підготовка фахівців з фізичної реабілітації у вищих навчальних закладах: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. – Київ, 2002. – 31 с.
8. Ларинова И.А. Интегративная профессиональная подготовка специалистов. Современные проблемы науки и образования. – 2012. – № 3. – URL: http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=6493 (дата звернення: 07.12.2018).
9. Максимюк С.П. Педагогіка : Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2005. – 667 с.
10. Нічишина В.В. Про єдність і співвідношення процесів диференціації та інтеграції у вищих навчальних закладах освіти. – URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF/znppo_2012_12_21.pdf&ved=2ahUKEwi_4N-qraHfAhVRqIsKHXQqC_AQFjAAegQIAxAB&usg=AOvVaw0eXeijFU67jJyqrPaes8yY (дата звернення: 07.12.2018).
11. Плачинда Т. Інтегративний підхід під час професійної підготовки майбутніх фахівців. – URL: http://dspu/edu/ua/pedagogics/wp-content/uploads/2016/06/2016_3_24.pdf (дата звернення: 11.12.2018).
12. Погонцева О.В. Особливості підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації до роботи у сучасних оздоровчих центрах. – URL: https://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2009-10/09povmic.pdf (дата звернення: 07.12.2018).
13. Реан А.А., Бордовская Н.В., Розум С.И. Психология и педагогика. – СПб.: Питер, 2002. – 432 с.: ил. – (Серия «Учебник нового века»).

Дмитриева Н.С., Копочинская Ю.В.
Международный научно-технический университет
имени академика Юрия Бугая

НАУЧНОЕ ОБОСНОВАНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА В ПОДГОТОВКЕ СПЕЦИАЛИСТОВ С ФИЗИЧЕСКОЙ ТЕРАПИИ

Аннотация
В статье исследованы общенаучные подходы к применению интегративного подхода в подготовке специалистов по физической терапии. Сформированы принципы и методы интегративного подхода к учебной деятельности. Определены компоненты интегративного подхода. Предложены необходимые условия интеграции дисциплин. Также указаны основные принципы интегративного подхода к образованию специалистов по физической терапии и приведено поэтапное усложнение и диверсификация технологий, форм, методов и способов реализации профессиональной подготовки специалистов по физической терапии в соответствии с интегративным подходом.
Ключевые слова: профессиональная подготовка, физическая терапия, специалист, интегративный подход, дидактика.

Dmitriieva N.S., Kopochynskaya Yu.V.
Academician Yuriy Bugay International Scientific and Technical University

SCIENTIFIC OVERVIEW OF APPLICATION OF THE INTEGRATED APPROACH IN PREPARATION OF PHYSIOTHICAL THERAPY

Summary
The article deals with general scientific approaches to the application of the integrative approach in the training of specialists in physical therapy. The formed principles and methods of the integrative approach to educational activity. Identified components of the integrative approach. The necessary conditions for the integration of disciplines are proposed. The basic principles of the integration approach to the education of specialists in physical therapy are also mentioned, and the staged complication and diversification of technologies, forms, methods and technique for the implementation of professional training of specialists in physical therapy according to the integrative approach are given.
Keywords: professional training, physical therapy, specialist, integrative approach, didactics.

УДК 377.02

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ – ОСНОВА МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Ковальчук В.І., Федотенко С.Р.
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-97

Проаналізовано ключові напрями реформування професійної освіти в Україні. Досліджено теоретичні питання впровадження інноваційних технологій навчання у професійній підготовці. Виокремлено ключові, загальнопрофесійні та професійні компетентності випускника закладу професійної освіти затребувані на ринку праці. Визначено сутність поняття технологія навчання. Виокремлено інноваційні технології навчання для формування професійних компетентностей майбутнього фахівця.
Ключові слова: компетентнісний підхід, компетентність, компетентності, професійна освіта, ключові компетентності, загальнопрофесійні компетентності, професійні компетентності, інноваційні технології навчання, кейс-стаді, комунікативні технології, критичне мислення.

Постановка проблеми. Світові тенденції зміни суспільного устрою, ринку праці, технологізації багатьох сфер життєдіяльності людини зробили серйозний виклик для системи освіти. Наразі суспільство перебуває на порозі четвертої промислової революції, яка характеризується злиттям технологій і стиранням граней між фізичними, цифровими і біологічними сферами, що супроводжується виникненням нових сфер діяльності людини, потребою нових компетентностей [1-4]. Нова епоха характеризується й змінами на ринку праці. Особливістю нової технологічної революції є те, що сфер діяльності, де людина могла б бути продуктивнішою, ніж машина, залишається все менше і менше. Експерти прогнозують, що до 2030 року зникне півсотні професій натомість з'являться 186 нових [5].

Сьогодні в Україні внаслідок того, що різні галузі економіки мають потребу в кваліфікованих робітничих кадрах, першочергового значення набуває модернізація й оновлення засад підготовки фахівців для ринку праці у закладах професійної освіти різних типів [6; 7].

У таких умовах збільшуються вимоги до якості навчання кваліфікованих робітників у закладах професійної освіти, ключовим чинником забезпечення якої виступає професійна діяльність педагогічних та науково-педагогічних працівників.

На часі в Україні актуалізується проблема системної модернізація професійної освіти і навчання, що створить передумови для сталого розвитку суспільства, підвищення конкурентоспроможності економіки країни, професійного зростання та самореалізації особистості. В Міністерстві освіти і науки України розробили проект концептуальних засад реформування професійної освіти України «Сучасна професійна освіта». Серед проблем, що потребують вирішення виокремлено: невідповідність якості та напрямів професійної підготовки, рівнів кваліфікації здобувачів професійної освіти потребам ринку праці та запитам особистості.

Досягнення якісті професійної освіти можливе за наступних умов:

- Формування змісту професійної освіти на компетентнісній основі відповідно до потреб економіки, професійних стандартів, вимог Національної рамки кваліфікацій; упровадження внутрішньої та зовнішньої системи забезпечення якості освіти.
- Модернізація освітнього середовища, що забезпечує інноваційність, доступність, прозорість, гнучкість і відкритість освітнього процесу для здобуття професійних кваліфікацій різними категоріями населення із урахуванням гендерної рівності [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади модернізації професійної освіти, питання ефективної взаємодії професійної освіти, ринку освітніх послуг і ринку праці висвітлені у працях Т. Десятова, Н. Ничкало, С. Ніколаєнко, В. Радкевич, В. Ковальчука, В. Свистун, Л. Сергеєвої, В. Скакуна, Л. Шевчук, О.Щербак. Розробці теоретичних основ інноваційних технологій навчання присвячені праці Н. Арістової, Ю. Бабанського, В. Беспалько, О. Дубасенюк, Н. Кузьміна, О. Малихіна, Т. Опалюк, О. Пометун, С. Сисової. Впровадження ІКТ в навчальному процесі досліджують А. Кочарян, В. Биков, І. Воротнікова, О. Глазунова, С. Литвинова, Н. Морзе, В. Кухаренко, О. Спірін, Р. Тарасенко та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. При значній кількості досліджень присвячених впровадженню компетентнісного підходу в освіті, мало дослідженою залишається проблема використання в освітньому процесі інноваційних технологій навчання для формування компетентностей затребуваних на ринку праці.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є узагальнити теоретичні відомості про використання інноваційних технологій навчання в закладах професійної освіти.

Виклад основного матеріалу. Професійна підготовка майбутніх фахівців у закладах професійної (професійно-технічної) освіти здійснюється відповідно Державного стандарту професійно-технічної освіти, який встановлює державні вимоги до змісту професійно-технічної освіти, рівня професійної кваліфікації випускників закладів професійної (професійно-технічної) освіти, основних обов'язкових засобів навчання та освітнього рівня вступників до зазначених закладів.

У сфері професійної освіти учні набувають ключових, загально професійних та професійних компетентностей:

ключові – компетентності, що необхідні для самореалізації, розвитку активної громадянської позиції, соціальної інклюзії та адаптації на ринку праці;

загальнопрофесійні – компетентності, що формують уявлення, опорні знання за певним професійним спрямуванням, створюють необхідне підґрунтя для здобуття особою професійних кваліфікацій;

професійні – компетентності, що дають змогу особі виконувати певні роботи або здійснювати професійну діяльність [8].

Щоб ефективно організувати розвиток компетентностей, важливо зрозуміти їх взаємовплив одна на одну, визначити значимість кожної, послідовність їх розвитку, виділити предметні галузі, відповідальні за формування тих чи інших компетентностей, скласти моделі компетентностей на вході-виході і моделі розвитку компетентностей з урахуванням факторів їх формування. А про якість роботи закладу освіти можна судити за результатами випускників, їхню успішність в житті та кар'єрному зростанні. Сучасні освітні технології вимагають викладачів аналізувати кожне питання і кожне завдання на предмет, які компетентності розвиває дане завдання і дана інформація. Головним в організації навчання щодо компетентнісного підходу є пошук і впровадження таких технологій навчання, в яких акцент ставиться на самостійній і відповідальній навчальній діяльності самих учнів чи студентів, формуванні і розвитку необхідного набору компетентностей відповідно стандарту освіти.

С. Гончаренко зазначає, що технологію навчання часто трактують як галузь застосування системи наукових принципів до програмування процесу навчання й використання їх у навчальній практиці з орієнтацією на детальні цілі навчання, які допускають їх оцінювання. Ми вважаємо слушним зауваження С. Гончаренка, що ця галузь, яка більше орієнтована на учня, а не на предмет вивчення, на перевірку виробленої практики (методів і техніки навчання) в ході емпіричного аналізу й широкого використання аудіовізуальних засобів у навчанні, визначає практику в тісному зв'язку з теорією навчання [9, с. 331].

В освітній практиці виділяють традиційні та інноваційні технології, інтерактивні технології, інформаційні технології, комунікативні технології, гуманітарні технології.

Традиційні та інноваційні технології, спрямовані на передачу та засвоєння знань, умінь та навичок з конкретної навчальної дисципліни, розвиток мислення та особистості.

Інноваційними технологіями вважають наступні:

- об'єктивно нові технології як результат педагогічного творчості;
- адаптовані закладу освіти технології зарубіжної практики або інших сфер соціальної та професійної діяльності;
- відомі освітні технології, що застосовуються в нових умовах [10].

В професійній освіті використовують інноваційні технології та методи навчання, зокрема [11]:

1. Інформаційні технології – застосування комп'ютерних засобів для доступу до Інтернет-ресурсів, використання навчальних програм з метою розширення інформаційного поля, підвищення швидкості обробки і передачі інформації, забезпечення зручності перетворення і структурування інформації для трансформації її в знання. Інформаційні технології спрямовані на оволодіння новими засобами пошуку, застосування та переробки навчальної або наукової інформації, а саме засобами комп'ютерної техніки, Інтернету, аудіо- та відеотехніки. Інформаційні технології сприяють формуванню особливого інформаційного середовища у навчальному закладі, інтенсифікують комунікативні зв'язки суб'єктів освітнього процесу, доповнюють безпосереднє спілкування через сучасні засоби. Сучасні інформаційні технології дозволяють отримувати освіту з будь якого місця.

2. Робота в команді (коучинг) – спільна діяльність учнів/студентів в групі під керівництвом лідера, спрямована на вирішення загальної задачі, синергійність досянення результатів індивідуальної роботи членів команди з розподілом відповідальності та повноважень. Коучинг надає можливість проводити цілеспрямовані бесіди, які допомагають визначити цілі та розробити план розвитку, а також надихають на підвищення рівня майстерності. Як результат, професійна навчальна діяльність може стати більш персоналізованою, розсудливішою, спільною та цілеспрямованою. В кінцевому підсумку це має більш стійкий вплив на реальну практику. Найкращі коучингові розмови – це розширення можливостей, повага та зростання професіоналізму. Все це покращує почуття власної самосвідомості викладачів та позитивного сприйняття характеру спілкування в закладі освіти [12]. Коучинг прямо пов'язаний з системою мотивування, його вплив має дуже широкий спектр дії, оскільки вмотивований студент ефективніше виконує свою роботу, а отже, результативно впливає і на рівень професійної підготовки.

3. Case8study. Суть кейс-методу полягає у використанні конкретних випадків для спільного аналізу, обговорення або вироблення рішень для гіпотетичних або реальних ситуацій. Під кейсом розуміють вигадані події, або події, які реально

Таблиця 1

Компетентності професійної освіти

Ключові компетентності	Професійні та загально-професійні компетентності
· Комунікативність · Професійна етика · Інформаційно-комунікаційні технології · Правова компетентність · Навчання впродовж життя · Підприємливість та фінансова грамотність	· Професійні компетентності · Здатність працювати в команді · Працеохоронна компетентність · Енергозберігаюча компетентність · Екологічна компетентність · Економічна компетентність

відбуваються або відбулися в певній сфері діяльності і які використовуються для того, щоб спровокувати дискусію в навчальній аудиторії, підштовхнути учнів до обговорення та аналізу ситуації, до прийняття рішень [13]. Кейси складають основи бесіди групи під керівництвом викладача. Цей метод дозволяє розвинути навички аналізу, діагностики та прийняття рішень. Застосування викладачем кейс-методу для навчання майбутніх кваліфікованих робітників з одного боку стимулює індивідуальну активність учнів, формує позитивну мотивацію до навчання, зменшує «пасивних» і невпевнених у собі учнів, забезпечує високу ефективність навчання і розвитку майбутніх фахівців, формує певні особистісні якості і компетенції, а з другого дає можливість самому викладачу самовдосконалюватись, поіншому мислити й діяти та оновлювати власний творчий потенціал [14].

4. Гра – рольова імітація учнями/студентами реальної професійної діяльності з виконанням функцій фахівців на різних робочих місцях. Ігрове середовище спонукає учня/студента до вияву «надситуативної активності», коли він виходить за межі того, що об'єктивно вимагає від нього певна роль, і на основі ініціативно-творчого підходу продукує нові ідеї, способи вирішення професійних завдань тощо. Застосування дидактичних ігор сприяє перетворенню учня/студента з об'єкта навчання в суб'єкта професійно спрямованої праці, що викликає його цілеспрямовану діяльність та творчу участь у самостійному формуванні професійної компетентності [15]. Використання ігор вирішує безліч завдань навчання, розвиває пізнавальний інтерес до предмету, активізує навчальну діяльність, сприяє становленню творчої особистості, так багато ігор мають проблемний характер навчання.

5. Проблемне навчання – стимулювання учнів/студентів до самостійного пошуку знань, необхідних для вирішення конкретної проблеми. Проблемне навчання забезпечує активне ставлення учнів до оволодіння знаннями, уміннями і навичками, інтенсивний розвиток їхньої самостійності та пізнавальної діяльності. Характерна риса проблемного навчання – постановка перед учнями проблемного завдання, яке створює проблемну ситуацію. Проблемне навчання має такі дидактичні можливості: підвищення якості знань, умінь і навичок; якісне опрацювання та засвоєння навчального матеріалу учнями на уроці; формування системи знань, умінь, засобів дій; уміння організовуватися у нових умовах; розвиток критичного мислення та пізнавальних інтересів учнів; розвиток розумових сил, пізнавальної активності, самостійного й творчого мислення; уміння висувати гіпотези, їх обґрунтовувати, здійснювати пошук шляхів більш надійного і творчого вирішення; формування в учнів готовності до пошуку шляхів розв'язання проблем, яких сповнене життя, та посилення ролі самого суб'єкта навчання в освітньому процесі; розвиток інтуїції, діалогічності, уміння аргументації; всебічний розгляд різноманітних наукових і практичних проблем; формування досвіду творчого спілкування; забезпечення самоактуалізації та самореалізації особистості; формування власного пізнавального стилю [16].

6. Контекстне навчання – мотивація учнів/студентів до засвоєння знань шляхом виявлення зв'язків між конкретним знанням і його застосуванням. Суть контекстного навчання полягає в використанні в якості основної навчальної процедури моделювання професійного змісту (контексту) майбутньої професійної діяльності учнів. Занурення учнів до відповідного контексту при вирішенні пропонованих орієнтованих завдань покликане сформувати в їхній свідомості взаємозв'язок ключових понять і технологій діяльності педагога, сприятиме набуттю практичного досвіду моделювання, розвине в учнів психологічну готовність застосовувати отримані знання в майбутній практичній діяльності [18].

7. Навчання на основі досвіду (емпіричне навчання) – активізація пізнавальної діяльності учнів/студентів за рахунок асоціації їх власного досвіду з предметом вивчення. Учні хочуть, щоб визнавався їх попередній життєвий досвід. Це особливо важливо, коли учні збираються розвивати свою успішну кар'єру і якомога швидше застосовувати вже відоме з пережитого. Суть цієї моделі міститься в двох важливих тезах: попередній досвід навчання цінится й використовується як ресурс для подальшої освіти; навчання активне, змістовне й доречне для застосування в реальному житті. Конкретні цілі використання цього підходу полягають в наступному: він дозволяє глибше усвідомити, що теорія може означати на практиці; існує можливість застосувати інтелектуальне розуміння до вирішення реальних проблем; учень краще розуміє, як особисті цінності й знання впливають на його сприйняття і вибір способу дії; готує учнів критично мислити про своє майбутнє і про свої ролі в якості працівника; навчає учнів багатьом так званим "м'яким навичкам", які хочуть бачити більшість сучасних роботодавців; бере до уваги різні способи, якими учні сприймають і обробляють інформацію; він допомагає створити реальний досвід, який дозволяє учням застосовувати навички, робити висновки й визначати для себе цінності [19, с. 63].

8. Тренінг – активний метод навчання в тренувальному режимі роботи, що сприяє розкриттю і вдосконалення особистісного потенціалу, коригування засобів взаємодії вербального та невербального самовираження. Цей метод заснований на актуалізації професійних знань і умінь, рефлексуванні особистих соціально-перцептивних здібностей, формування почуттів, емоцій, підвищення компетентності в сфері ділового та міжособистісного спілкування. В процесі тренінгу основна увага приділяється практичному відпрацюванню навичок і вмінь, теоретичні блоки матеріалу мінімізовані. Передбачає моделювання ситуацій з метою розвитку або закріплення певних навичок, освоєння нових моделей поведінки, зміни ставлення до виконання завдань і т.д. Даний метод є не «базовим», включає: ділові, рольові та імітаційні ігри, дискусії, розбір практичних ситуацій тощо.

8. Індивідуальне навчання – вибудовування учнями/студентами власних освітніх траєкторій на основі формування індивідуальних навчальних планів і програм з урахуванням індивідуальних інтересів. Індивідуальна (модульна) система професійного навчання – це гнучка інноваційна

педагогічна технологія організації навчального процесу закладах професійної (професійно-технічної) освіти, в основу якої покладено індивідуалізований підхід до освоєння модулів трудових навичок особистістю з визначеної професії за індивідуальними навчальними планами та програмами . Модуль – це автономна найменша частина, одиниця змісту якій відповідає певна тема конкретного курсу. Модульне навчання передбачає самостійну роботу слухача під керівництвом викладача, не обмежену традіційними регламентованими межами (часовими, організайіцними, методичними). Сутність модульного навчання полягає у тому, що слухач самостійно може працювати за запропонованою йому індивідуальною навчальною програмою, що включає в себе інформаційну частину, як методичні рекомендації у досягненні поставлених дидактичних цілей. Програми мають варіативний характер, зміст модулів постійно оновлюється з урахуванням соціального замовлення. Специфіка індивідуального професійного навчання зумовлює необхідність забезпечення додаткових умов щодо якості їх навчання, а саме: цілі, зміст, форми і методи навчання мають враховувати вимоги ринку праці, роботодавців до рівня професійної підготовки робочої сили, індивідуальні освітні потреби дорослої людини у неперервній професійній освіті, та забезпечення постійного моніторингу результатів навчання [20].

9. *Міждисциплінарне навчання* – використання знань з різних областей, їх угруповання і концентрація в контексті конкретної розв'язуваної задачі. Міждисциплінарне навчання – один із способів розвитку обдарованості, спрямований на збагачення змісту навчання за допомогою системно вибудованих інтеграційних знань на основі глобальних тем філософського змісту, враховують можливість динаміки інтересу учнів при спеціально створених організаційно педагогічних умовах. Основними цілями і завданнями міждисциплінарного навчання є: створення умов для розкриття і розвитку індивідуальності; створення умов для розвитку творчих можливостей; розвиток цілісного сприйняття світу; розвиток всіх видів мислення і здатності до вирішення проблем; розвиток здатності до самостійних дослідженням, вмінню працювати спільно; розвиток здатності до самопізнання, формування позитивної «Я – концепції» і розуміння цінності й унікальності іншої людини. Використання технології міждисциплінарного навчання формує мета предметні універсальні навчальні дії, що дозволяє виходити на новий результат навчання і нову оцінку діяльності учнів [21].

10. *Проектна діяльність* – форма індивідуальної або групової роботи. Метод проектів, який передбачає діяльність учнів, може розглядатися як технологія не тільки навчання, а й формування компетентностей як найбільш високих структурних компонентів результатів освіти. Одним із важливих моментів при проектному навчанні є грамотно побудоване по процесу та змісту педагогічне консультування. Продуктом проектування може бути навчальний проект, текст виступу, реферат, доповідь тощо.

11. *Випереджувальна самостійна робота* – вивчення учнями/студентами нового матеріалу перед тим, як викладач буде презентувати їх на лекції та інших аудиторних заняттях [11]. В сучасних педагогічних системах ще називається технологією перевернутого класу.

12. *Комунікативні технології* спрямовані на вдосконалення способів взаємодії з людьми та пов'язані з організацією парної, групової, колективної або індивідуальної роботи. До таких технологій можна віднести діалогічні технології, технології організації групової та колективної діяльності, тренінг, спілкування тощо.

Висновки. Ефективна система професійної освіти та навчання є основою економічного добробуту держави, складовою сталого розвитку суспільства, запорукою професійної самореалізації та неперервного професійного розвитку особистості упродовж життя відповідно до її інтересів та потреб економіки України. Її кінцевим результатом є вмотивовані активні здобувачі кваліфікацій, які прагнуть неперервного професійного розвитку, самореалізації та кар'єрного зростання, підприємництва та самозайнятості. Сучасні педагогічні технології активізують пізнавальну активність учнів, мотивують до розвитку, розвивають професійні та загально-професійні компетентності.

Список літератури:

1. Ковальчук В.І. Тенденції розвитку освітньої системи в Україні / Василь Іванович Ковальчук // Economics, science, education: integration and synergy. Materials of international scientific and practical conference, 18-21 January 2016 / Василь Іванович Ковальчук. – Київ: Вид-во «Центр навчальної літератури», 2016. – С. 79-80.
2. Ковальчук В.І. Розвиток вищої освіти відповідно до тенденцій і вимог ринку праці / Василь Іванович Ковальчук // Розвиток сучасної освіти: теорія, практика, інновації. Матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції, 25-26 лютого 2016 року / Василь Іванович Ковальчук. – Київ: В-во «Міленіум», 2016.– С. 22-24.
3. Kovalchuk V. High education system challenges in the context of requirements of labour market and society / Vasyl Kovalchuk // Scientiic letters of academic society of Michal Baludansky. – 2016. – С. 88-90.
4. Ковальчук В.І. Тенденції розвитку освіти в епоху інформаційного суспільства / Василь Іванович Ковальчук // Стратегії інтенсифікації вищої гуманітарної освіти в Україні та країнах ЄС: монографія / О.В. Малихін, В.І. Ковальчук, Н.О. Арістова, Р.А. Попов, І.С. Гриценко / Василь Іванович Ковальчук. – Київ: НУБіП України, 2017. – С. 7-134.
5. Степанковська Я. Змінюйся або помри. До 2030 року зникне півсотні професій [Електронний ресурс] / Яна Степанковська. – Режим доступу до ресурсу: https://glavcom.ua/publications/zminyuysya-abo-pomri-do-2030-roku-znikne-pivsotni-profesiy-natomist-zyavlyatsya-186-novih-520807.html.
6. Десятов Т.М. Проблеми кадрового забезпечення системи професійно-технічної освіти України / Т.М. Десятов // Пробл. інж.-пед. освіти : зб. наук. пр. / Укр. інж.-пед. акад. – Х., 2004. – Вип. 8. – С. 7-11.
7. Десятов Т.М. Сучасний зміст освіти – головна мета професійно-технічної освіти / Т.М. Десятов // Пробл. інж.-пед. освіти : зб. наук. пр. / Укр. інж.-пед. акад. – Х., 2005. – Вип. 10. – С. 91-96.

8. Концептуальні засади реформування професійної освіти України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://mon.gov.ua/ua/news/mon-rozrobilo-proekt-konceptualnih-zasad-reformuvannya-profesijnoyi-osviti-ukrayini-suchasna-profesijna-osvita.
9. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / Семен Устимович Гончаренко. – Київ: Либідь, 1997. – 374 с.
10. Ковальчук В.І. Впровадження інноваційних технологій навчання у процесі професійної підготовки студентів закладів вищої освіти [Текст] / В.І. Ковальчук, А.В. Щербак // Молодий вчений. – 2018. – № 3. – С. 543-547.
11. Ефремова Н.Ф. Формирование и оценивание компетенций в образовании. Монография. – Ростов-на-Дону: «Аркол», 2010. – 386 с.
12. Коучинг в освіті [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://icf-ukraine.org/kouching-v-osviti-63.
13. Арістова Н.О. Інноваційні методи формування іншомовної комунікативної компетентності у вищій школі України / Н.О. Арістова // Наукові записки Національного університету «Острозька академія» / Серія «Філологічна» : зб. наук. пр / укладачі : І.В. Ковальчук, Л.М. Коцюк, С.В. Новоселецька. – Острог: Острозька академія, 2014. – Вип. 42. – С. 183-185.
14. Пащенко Т. Впровадження кейс-технологій в навчальний процес ПТНЗ [Електронний ресурс] / Т. Пащенко // Модернізація професійної освіти і навчання: проблеми, пошуки і перспективи: зб. наук. пр. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: https://www.ivet.edu.ua/images/Journals_IPTO/Arhive/Modernixation/%D0%9C%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_7.pdf.
15. Ковальчук В.І. Методичні рекомендації щодо застосування ігрових технологій в процесі викладання дисциплін соціально-гуманітарного циклу / Василь Іванович Ковальчук. – Київ: Видавничо-редакційний відділ НУБіП України, 2017. – 56 с.
16. Юровчик В.Г. Проблемне навчання як метод організації навчальної діяльності учнів / В.Г. Юровчик // Педагогічний пошук № 3(91). – 2016. – С. 28-29.
17. Технології контекстного навчання [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://stud.com.ua/88192/pedagogika/tehnologiyi_kontekstnogo_navchannya.
18. Як стати майстерним педагогом : навчально-методичний посібник / [кол. автор. : В.І Ковальчук, Л.М. Сергеєва та ін.] ; за заг. ред. Л.І. Даниленко. – К.: Етіс плюс, 2007. – 184 с.
19. Організація індивідуального навчання у професійно-технічних навчальних закладах [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: oblpto.in.ua/images/.../Організація_індивідуального_навчання_у_професійно.doc.
20. Междисциплинарное обучение [Електронний ресурс] // «Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка». – 2017. – Режим доступу до ресурсу: https://lib.bspu.by/images/ukaz/2017/mezdisciplin.pdf.

Ковальчук В.И., Федотенко С.Р.
Глуховский национальный педагогический университет
имени Александра Довженко

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ – ОСНОВА МОДЕРНИЗАЦИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
Проанализированы ключевые направления реформирования профессионального образования Украины. Исследованы теоретические вопросы внедрения инновационных технологий обучения в профессиональной подготовке. Выделены ключевые, Общепрофессиональные и профессиональные компетентности выпускника учреждения профессионального образования востребованы на рынке труда. Определена сущность понятия технология обучения. Выделены инновационные технологии обучения для формирования профессиональных компетенций будущего специалиста.
Ключевые слова: компетентностный подход, компетентность, компетентности, профессиональное образование, ключевые компетентности, Общепрофессиональные компетентности, профессиональные компетентности, инновационные технологии обучения, кейс-стади, коммуникативные технологии, критическое мышление.

Kovalchuk V.I., Fedotenko S.R.
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

INNOVATIVE LEARNING TECHNOLOGIES ARE THE BASIS FOR THE MODERNIZATION OF VOCATIONAL EDUCATION

Summary
Key directions for reforming professional training in Ukraine are analyzed. Theoretical issues concerning implementation of innovative teaching technologies in professional training are discussed. Future specialists' key, subject-matter and professional competences required at the labour market are elicited. Innovative teaching technologies necessary for forming future specialists' professional competences are determined.
Keywords: competence-based approach, competence, competences, professional training, key comperences, subject-matter competences, innovative teaching technologies, case-study, communicative technologies, critical thinking.

УДК 371.2+37.013.74(4-15)

СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ СЕКТОРОМ ВИЩОЇ ОСВІТИ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ В КОНТЕКСТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ РЕФОРМ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ

Кряжев П.В.
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-98

У статті розглянуто стратегії управління сектором вищої освіти в країнах Європи на межі XX–XXI ст. Серед акцентованих у статті стратегій висвітлено зміст стратегії раціонального планування і контролю, стратегії саморегулювання і стратегії державного нагляду. Наголошено на тому, що західні науковці обґрунтували необхідність здійснення адміністративних реформ децентралізаційного спрямування у галузі управління вищою освіти не лише у країнах Європейського Союзу, але і в Україні та країнах СНД. В цьому контексті вони запропонували змінити модель державного контролю за функціонуванням сектору вищої освіти на модель державного нагляду. В процесі висвітлення у статті децентралізаційних реформ визначені її варіанти втілення.
Ключові слова: вища освіта, стратегія управління, адміністративна реформа, державний контроль, державний нагляд, саморегулювання, децентралізація, деконцентрація, делегування, денаціоналізація.

Постановка проблеми. В закордонній і вітчизняній педагогічній науці вже декілька десятиліть тривають пошуки найбільш оптимальних і ефективних варіантів здійснення реформ у галузі вищої освіти. Ці реформи покликанні модернізувати сектор вищої школи у відповідності з потребами ринку праці тих чи інших країн, і запитами широких кіл громадськості, яка завжди прагне отримувати сучасну якісну вищу освіту. Будь-які реформи у вищій освіті будуть малоефективними і малорезультативними, якщо у переліку подібних інновацій на першому щаблі не будуть проведені зміни в управлінні сектором вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість наукових праць із теми «управління вищою освітою» стосувалися питань з двома ключовими словами – «децентралізація» і «демократизація» [18-19; 23]. Ціла низка дослідницьких робіт, присвячених аналізу реформ у галузі освітнього менеджменту, отримали широкий відгук і визнання в освітянських зарубіжних і вітчизняних наукових колах [1; 3-12]. Крім того, ґрунтовно аналізувалися закони про вищу освіту чи зміни в законодавстві тих чи інших країн [13; 15; 17; 20].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У вищезазначених наукових розвідках не здійснювався комплексний системний аналіз стратегій управління сектором вищої освіти в країнах Європи на межі XX–XXI ст., а також варіантів втілення реформ децентралізаційного спрямування. У зв'язку з цим, метою статті є розкриття змісту стратегій управління вищою освітою та їхнє порівняння; висвітлення варіантів втілення децентралізаційних реформ у секторі управління вищою школою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведений нами аналіз засвідчив, що у країнах Європи сформувався консенсус щодо доцільних меж втручання державних органів у діяльність сектору вищої освіти. Вони можуть і повинні забезпечувати:

– високу якість навчального процесу і об'єктивний контроль його кінцевих результатів;

– контроль бюджетних коштів на ВНЗ щодо того, як саме вони витрачаються і чи не порушуються при цьому якісь закони і приписи;

– фінансування підготовки кадрів для забезпечення потреб державного сектору зайнятості й участь при розробці планів економічного і соціального розвитку шляхом модернізації освітньо-наукового комплексу.

Ця узгодженість зникає на рівні пропозицій втілення у життя державного контролю за вищою освітою та перебігом її діяльності й розвитку. У працях зарубіжних науковців можна зустріти вельми різноманітні варіанти, які містяться між двома полюсами, якими є «стратегія раціонального планування і контролю» і «стратегія саморегулювання».

Перша з вказаних стратегій стала фундаментом усіх засад державного політичного та економічного управління в СРСР, де фігурувала, щоправда, під псевдонімом «наукової організації і планування», а на низовому рівні – НОП (наукової організації праці). Вона виглядає логічною і виправданою – візьмемо всі точні початкові дані, залучимо до аналізу і планування світлі голови і потужні технічні засоби, врахуємо і порівняємо безліч варіантів і альтернатив (математична задача на віднайдення екстремальної точки), а потім швидко і впевнено здійснимо найбільш раціональний варіант. Ось тільки на практиці кожного разу з неймовірними зусиллями вдавалося здійснювати лише частину запланованого – з'являлися непередбачувані гальмівні чинники, на повний голос виявляли себе неточності у початкових даних і природне бажання «зробити, як краще».

У західноєвропейській вищій освіті подібних явищ ми не знаходимо, але й досі легко віднайти приклади (чи не найбільш відомий в Україні – управління системою освіти Франції) практично повного збереження урядового контролю у повній відповідності з «раціональним плануванням». Цей феномен у загалом досить демократичній Франції ми можемо пояснити тим, що країна вкладає просто грандіозні кошти у фінансування освіти – значно більше 100 млрд. євро щороку, а тому ця система працює, на думку громадян, досить успішно і не потребує радикальних нововведень на зразок повної децентралізації і автономізації [2; 8].

«Стратегія саморегулювання» є практично цілком протилежною підходам тотального регу-

лювання з одного інтелектуального і політичного центру. Її теоретичним обгрунтуванням є переконання у тому, що у разі спроб точного планування є сподівання на успіх лише у разі гранично примітивних систем із мінімальною кількістю зв'язків між її елементами. Якщо ж система настільки складна, як це ми бачимо у випадку мереж закладів середньої і вищої освіти та усіх допоміжних структур, то практично неможливо зібрати необхідний для точного планування комплекс даних і про ці мережі, і про потреби суспільства й економіки щодо «продукції» освітньої системи.

Для складних систем, які змушені діяти у швидкозмінному середовищі, більш раціональним може бути не жорстке однолінійне централізоване управління, а фрагментація відповідальності, надання можливості прийняття рішень та їх модифікації для основних продуктивних елементів системи. У випадку освітньої системи ними є навчально-виховні заклади, відповідний рівень автономії яких необхідний для досягнення більшої гнучкості та спроможності до інноваційної діяльності.

«Стратегія саморегулювання» надає перевагу внутрішнім можливостям операційних елементів системи освіти, але ускладнює структуру управління і вимагає досконалого розвитку засобів зв'язку для своєчасних обмінів і взаємодії. Вона поширена у тих країнах, які дотримуються гіпотези про достатність стратегічної участі держави у формуванні планів спільного розвитку освіти й економіки без необхідності безперервного стеження за кожним окремим навчальним закладом. Подібна стратегія у найбільш повному її вигляді втілена на теренах Західної Європи – у Великобританії. У цій розвиненій країні все вирішують гільдії викладачів, адміністрація і піклувальники.

Успіхи Великобританії у вищій освіті і розвитку наукових досліджень призвели до того, що більшість західних науковців-педагогів вважають «стратегію державного нагляду» за вищою освітою найкращим варіантом для сучасних умов. Для неї характерні автономія ВНЗ, професійна незалежність професорів, незалежні органи конкурсного розподілу значної частини бюджетних коштів на наукові дослідження тощо. Зусиллями самих представників цих країн та їх прихильників в інших країнах на більшості міжнародних конференцій та в останніх працях ЮНЕСКО, ОЕСР, Ради Європи та інших освітніх організацій поширюється інформація про те, що в сучасних умовах кращими рішеннями в управлінні вищою освітою та під час вирішення завдань її реформування є розподіл влади між багатьма закладами і учасниками. Спроби ж посилити зовнішній контроль за вищою освітою мають шанси на відносний успіх лише у разі повного обмеження організаційної різноманітності системи вищої освіти та ліквідації автономії закладів і права науковців на вибір тематики й методів досліджень. Подібні дії, і це доводить досвід багатьох тоталітарних країн світу, значно знижує спроможність науково-освітнього комплексу до створення і поширення знань, до відкриттів і значних інновацій. Спроможність освітньо-наукового комплексу до швидких і радикальних змін залежить не лише від необхідного рівня матеріально-кадрового забезпечення, а й від ступеня його свободи дій: від автономізації, децентралізації, фрагментації та диверсифікації. Підвищення централізації знижує ефективність і гнучкість освітньої системи, а розширення автономії та децентралізації управління – підвищує.

Та цю закономірність не так легко використати на практиці найбільш ефективним чином. Перша перешкода – складність переходу від наявної у нас чи в Росії «стратегії державного планування і контролю» до «стратегії нагляду» за вищою освітою, наступна – вибір і збереження балансу між державним втручанням, від якого не можна відмовлятися цілковито, й автономією вищих навчальних закладів і професорсько-викладацького персоналу. Останні мають потребу в автономії для свободи вибору змісту і методів навчання у межах загальноузгоджених планів підготовки студентів. Ще необхідніша їх автономія під час наукових досліджень. Але, з іншого боку, автономія без наявного мінімального контролю і звітності, без обов'язкової відповідальності за наслідки роботи може знизити мотивацію частини викладачів до виконання фахових функцій і штовхнути на «працю для себе», на вибір лише індивідуально цікавих чи просто вигідних сюжетів досліджень.

Тому західні експерти радять керівникам освіти України і держав СНД децентралізацію як єдиний перевірений шлях переходу від моделі державного контролю до моделі державного нагляду за вищою освітою [16; 21-22]. Наприклад, щойно згаданий експерт Світового Банку Е. Фіске наводить переконливі докази того, чому слід перейти до децентралізації системи управління вищою освітою, а також особливості цього переходу в державах, подібних до України:

1) для цього є багато вагомих причин, кількість і значення яких весь час зростають;

2) децентралізація є складним процесом, а тому не слід розраховувати на швидке і прямолінійне втілення всіх намірів;

3) у розвинутих країнах і у країнах, що розвиваються, децентралізація освіти є політичним за своєю природою заходом;

4) децентралізація – засіб досягнення політичних цілей, зокрема, хороший шлях до стабілізації суспільства і легітимізації та підвищення реноме центрального уряду;

5) для успішного здійснення децентралізації освіти та інших важливих інновацій потрібен консенсус у суспільстві з цього питання;

6) децентралізація не є панацеєю від усіх проблем і конфліктів у вищій школі, але вона є необхідною передумовою їх подолання і врегулювання.

Високий політичний потенціал процесів децентралізації і модернізації вищої освіти, за Е.Фіске, пов'язаний із тим, що вона у наш час є зоною концентрації національних інтересів і цінностей, засобом розбудови держави і зміцнення її незалежності, джерелом інтелектуальної підтримки для частини політичних сил тощо. В сучасних умовах політична позиція студентів стає все більш впливовою як для розвитку національної вищої школи, так і для побудови європейського простору вищої освіти і науки згідно планів країн-учасниць Болонського процесу.

Фіске вказує вісім різних політично активних груп, пов'язаних із системою вищої освіти, – політичні лідери і діячі; працівники міністерств освіти; викладачі, адміністратори університетів; профспілки; місцева влада, батьки і студенти. Насправді ж їх ще більше – неурядові громадські організації

(насамперед, релігійні), промисловці, міжнародні корпорації та міжурядові організації тощо.

Кожна із вказаних та інших груп має власні інтереси і цілі, різняться вони й силою впливу на освітні реформи. Для України і Росії провідним є конфлікт між інтересами політиків і вищих адміністраторів, які прагнуть контролювати систему освіти, та освітніми реформаторами, які проводять різні дії й акції з наміром реформувати і вдосконалити систему вищої освіти. У подібних умовах децентралізація може відбуватися не за позитивним сценарієм, який у Західній Європі називають «політичним», а за негативним – «адміністративним». В останньому разі децентралізація буде «несправжньою» і не призведе до передачі права приймати рішення щодо освіти громадянам або їх представникам на нижчих рівнях управління, що й гарантує введення так званого "громадського управління". Адміністративна децентралізація в усіх випадках залишає всю повноту розпорядчих владних повноважень центру (у бюрократів найвищого рангу), а формування поточних рішень, їх втілення і контроль доручається наявним або новоствореним проміжним частинам піраміди державного апарату. Подібні зміни розвантажують робочий день працівників міністерств освіти, але збільшують кількість працівників апарату управління освітою в інших місцях – областях, районах чи деінде.

Науковці Заходу легко розрізняють одразу кілька варіантів адміністративних (чи бюрократичних) реформ децентралізаційного спрямування.

Варіант «деконцентрації» (deconcentration) полягає у зміщенні керівних освітянських органів зі столиці в інші місця – в регіональні столиці чи в інші адміністративні одиниці держави. Він широко використовується в тих країнах, де політичні зміни призводять до адміністративно-територіальних (Іспанія) і передачі основної відповідальності за організацію поточної діяльності освітніх закладів з кабінетів у столиці в кабінети регіональних центрів (менших столиць). Якщо країна зберігає цілісність, то столичний освітній офіс не ділиться з регіонами чи областями вищими контрольними функціями.

Поділ контрольних функцій за екзаменами чи іншими видами освітньої діяльності відбувається під час «делегування» (delegation) влади. У цьому разі адміністративна децентралізація полягає у трансляції частини вищих контрольних функцій униз – на нижчі щаблі бюрократичної ієрархії чи в спеціально створені структури (бюро, агентства, центри тощо). Варіант «делегування» влади застосували наступні країни Західної Європи: Австрія, Італія, Фінляндія, Нідерланди.

Ще глибші зміни, які потребують законодавчих рішень, передбачає варіант «передачі» (devolution) повноти відповідальності за освітню діяльність місцевим громадам чи іншим організаціям (наприклад, мовним громадам у Бельгії). Останні мають регулювати і фінансові потоки, і кадрові питання, і відбір змісту навчання. Цей варіант важко відділити від політичної децентралізації чи реформи – він передбачає певну політичну домовленість і найчастіше виходить за рамки одного лише міністерства освіти.

Специфічним варіантом децентралізації є «денаціоналізація» (denationalization), яка реалізується шляхом створення або розширення сектору приватної вищої освіти. Прикладом є створення у 1999 р. в Австрії мережі приватних університетів.

Найбільш помірковані прихильники, як і супротивники децентралізацій та інших інновацій, застерігають – вони можуть мати і негативні наслідки у разі неповного втілення чи помилкових дій. Аналіз у ЮНЕСКО спроб освітніх реформ у багатьох країнах світу у другій половині XX ст. засвідчив, що може зрости розрив у доступності до якісної середньої і вищої освіти між різними верствами населення, багатими та бідними регіонами. Можуть збільшитися витрати на адміністративний апарат унаслідок розростання регіональних управлінських структур чи створення цілком нових (центрів тестування чи чогось подібного).

Тому успішне втілення реформ децентралізаційного чи іншого значного за наслідками плану вимагає значних і довготривалих зусиль та як буде показано нижче, раціональних і сучасних моделей планування і втілення. Ми погоджуємося з тими узагальненнями, які, за матеріалами багатьох американських науковців, робить у своєму дослідженні науковець М.Фініков. За його висновками, щоб уникнути небажаних наслідків і забезпечити успіх децентралізації системи освіти, потрібна добре продумана стратегія, яка б враховувала всі чинники, що можуть сприяти чи перешкоджати її втіленню в життя [14, с. 124-125].

Слід виходити з того, що для успіху децентралізації потрібне сприятливе політичне середовище (political environment), тому її стратегія має ґрунтуватися на всебічному і глибокому аналізі всіх політичних чинників. Імперативом децентралізації є врівноваження політичних та інших її цілей. Оскільки успіх чи невдача децентралізації державної системи освіти (як організаційної моделі) значною мірою залежать від зовнішніх сил, дуже важливим є визнання цих сил, розуміння і підтримка ними заходів щодо самої децентралізації. Власне кажучи, йдеться про необхідність досягнення і збереження консенсусу усіх відповідних політичних сил.

Висновки дослідження. Роблячи висновок із проведеного нами аналізу стратегій управління вищою освітою в європейських країнах і особливостей втілення варіантів децентралізаційних реформ у секторі управління вищою школою, можемо наголосити на тому, що децентралізація управління вищою освітою стала провідною тенденцією реформування освітньої галузі. Децентралізація управління мала свій прояв у вигляді чотирьох субтенденцій: деконцентрація; делегування влади; передача повноти відповідальності за освітню діяльність місцевим громадам і денаціоналізація.

Вивчено ситуацію з пріоритетною тематикою тих досліджень, які обирають для себе зарубіжні науковці у сфері вищої освіти, і доведено, що, у першу чергу, вони концентруються на проблемах управління в контексті світової тенденції поглиблення демократизації і розвитку різних форм децентралізації. Наслідком подібного підходу стала не надто добре обґрунтована гіпотеза стосовно України і Росії: головною причиною негараздів у секторі вищої освіти є успадкована від СРСР централізація управління, а відмова від цієї централізації має стати потужним прискорювачем розвитку вищої школи і засобом ліквідації всіх проблем. Подібні погляди мають право на існування, але важко погодитися з тим, що таким простим способом ми розв'яжемо всі свої освітні проблеми.

Список літератури:

1. Д'юї Д. Демократія і освіта / Д. Д'юї. – Львів: Літопис, 2003. – 294 с.
2. Корсак К. Система освіти Франції: цілі, структура, досягнення і проблеми / К. Корсак // Вища освіта України. – 2001. – № 1. – С. 91-104.
3. Раймерз Ф., Ноел М.-Г. Компетентний діалог: використання досліджень для формування світової освітньої політики / Ф. Раймерз, М.-Г. Ноел. – Львів: Літопис, 2004. – 219 с.
4. Рарог Ю. Вплив політичних трансформацій в українському суспільстві на реформування вищої освіти у 90-х / Зб. статей "Зміни у свідомості українського суспільства на зламі тисячоліть" / Ю. Рарог. – К.: Видавничий дім "KM Academia", 2001. – 268 с. – С. 52-59.
5. Рудавський Ю. Реалії та проблеми інтеграції вищої школи України в європейський освітній та науковий простір (на прикладі "Львівської політехніки") / Ю. Рудавський // Вища школа. – 2004. – № 1. – С. 45-49.
6. Сарасон С. Політичне провідництво і можливі невдачі в реформуванні освіти. Пер. з англ. Г. Пехник / С. Сарасон. – Львів: Літопис, 2004. – 176 с.
7. Сбруєва А.А. Ідеології освітніх реформ кінця XX – початку XXI ст.: конвергентні тенденції / А.А. Сбруєва // Гуманітарні науки. – 2003. – № 2. – С. 11-16.
8. Семеко Г.В. Образование во Франции: экономические и социальные проблемы / Г.В. Семеко // Экономика образования. – 2002. – № 3. – С. 25-35.
9. Скилбек М., Коннелл Х. Управление высшей школой и ее финансирование / М. Скилбек, Х. Коннелл // Перспективы. – Т. XXVII. – 1998. – № 3. – С. 65-88.
10. Сорока І.В., Омелянович Л.О., Супрун В.В. Оцінка якості освітньої діяльності ВНЗ: інтеграція національного та європейського стандарту. – 2-е вид., доповнене і перероблене / І.В. Сорока, Л.О. Омелянович, В.В. Супрун. – Київ; Донецьк: ДонДУЕТ, 2000. – 322 с.
11. Тімар Т.Б., Кірп Д.Л. Як домогтися досконалості в освіті / Пер. з англ. А. Кам'янець / Т.Б. Тімар, Д.Л. Кірп. – Львів: Літопис, 2004. – 176 с.
12. Фуллан М. Сили змін: Вимірювання глибини освітніх реформ – Change Forces: Probing the Depths of Educational Reform / Пер. з англ. Г. Шиян, Р. Шиян / М. Фуллан. – Л.: Літопис, 2000. – 271 с.
13. Фініков Т.В. До законодавства про вищу освіту Польщі, Росії, України, Чехії: Ситуація та міркування / Т.В. Фініков. – К.: Таксон, 2000. – 346 с.
14. Фініков Т.В. Сучасна вища освіта: світові тенденції і Україна / Т.В. Фініков. – К.: Таксон, 2002. – 176 с., с. 124-125.
15. Academic Freedom and University Autonomy. – Bucharest: UNESCO-CEPES, 1993. – 309 p.
16. Fiske E. Decentralization of Education. Politics and Consensus / E. Fiske. – W., 1996. – 416 p.
17. Hrynkiewicz J. Decentralizacja funkcji społecznych państwa / J. Hrynkiewicz. – Warszawa: Inst. spraw publicznych, 2001. – 212 s.
18. Internationalisation of Higher Education. OECD Documents. – Paris: OECD, 1997. – 135 p.
19. Jallade L., Radi M., Cuenin S. National education policies and programmes and international cooperation. What role for UNESCO? / L. Jallade, M. Radi, S. Cuenin. – Paris: UNESCO, 2001. – 91 p.
20. Orientation, preoccupation at nouvelles lois dans l'enseignement superieur // Higher Education in Europe. – 1994. – Vol. XIX. – № 1. – 159 p.
21. Priorities and Strategies for Education. A World Bank Review. – W., 1995. – 332 p.
22. Stetar J. Higher Education Innovation and Reform: Ukrainian Privat Higher Education 1991-1996 / J. Stetar. – Bloomsbury: Seton Hall University, 1996. – 30 p.
23. Vroeijenstijn R. Quelques questions et quelques reponses concernant Evaluation externe de la qualite / R. Vroeijenstijn // Enseignement Superieur en Europe. – 1993. – Vol. XVIII. – № 3. – P. 55-74.

Кряжев П.В.
Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя

СТРАТЕГИИ УПРАВЛЕНИЯ СЕКТОРОМ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В СТРАНАХ ЕВРОПЫ В КОНТЕКСТЕ АДМИНИСТРАТИВНЫХ РЕФОРМ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИОННОГО НАПРАВЛЕНИЯ

Аннотация
В статье рассмотрены стратегии управления сектором висшего образования в странах Европи на рубеже XX–XXI вв. Среди акцентированных в статье стратегий освещено содержание стратегии рационального планирования и контроля, стратегии саморегулирования и стратегии государственного надзора. Обращено внимание на том факте, что западные учёные обосновали необходимость осуществления административных реформ децентрализационного направления в области управления высшим образованием не только в странах Европейского Союза, но и в Украине, а также в странах СНГ. В этом контексте они предложили заменить модель государственного контроля за функционированием сектора высшего образования на модель государственного надзора. В процессе освещения в статье децентразационных реформ определены её варианты воплощения.
Ключевые слова: высшее образование, стратегия управления, административная реформа, государственный контроль, государственный надзор, саморегулирование, децентрализация, деконцентрация, делегирование, денационализация.

Kryazhev P.V.
Nizhyn State University named after Mykola Gogol

THE MANAGEMENT STRATEGIES FOR HIGHER EDUCATION SECTOR IN THE COUNTRIES OF EUROPE IN THE CONTEXT OF ADMINISTRATIVE DECENTRALIZATION REFORMS

Summary
In the article we examined the management strategies for higher education sector in the countries of Europe at the turn of XX–XXI centuries. We illuminated the contents of rational planning and control strategy, self-regulation and state supervision strategies. We focused attention on the fact that the western scientists substantiated the necessity of realization of administrative decentralization reforms in the sphere of higher education management in the EU, Ukraine and the CIS. They offered to substitute for the state control model of functioning of higher education sector on the state supervision model. In the article we defined the variants of decentralization reforms.
Keywords: higher education, management strategy, administrative reform, state control, state supervision, self-regulation, decentralization, deconcentration, delegation, denationalization.

УДК 355.232/356.13:371

ПЛАНУВАННЯ РОБОТИ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ У ШВЕЦІЇ З ВРАХУВАННЯМ ГЕНДЕРНИХ АСПЕКТІВ

Моцяк Ю.В.
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-99

У статті розглянуто гендерну нерівність у закладах освіти. Розкрито гендерні проблеми у загальноосвітніх закладах, а також можливості подолання гендерної нерівності в українському суспільстві. Досліджено структуру шведської системи освіти у контексті гендерної нерівності. Запропоновано з метою вдосконалення системи освіти в України застосування методу 3R. Наведено і обґрунтовано гендерне бюджетування як джерело аналізу державних бюджетів і планування в закладах освіти з врахуванням гендерної рівності. Визначено ефективність планування роботи закладів освіти у Швеції.

Ключові слова: освіта, гендерна нерівність, гендерне бюджетування, планування в закладах освіти.

Постановка проблеми. Фемінізація вітчизняної школи, особливо, початкової, привела до фемінізації вимог до учнів, встановлення жіночих еталонів поведінки. Більшість учнів після закінчення школи і досі обирають застарілі кар'єрні шляхи. Крім цього, хоча дівчата в цілому добре навчаються, багато з них буде отримувати заробітну плату на 20% менше, ніж чоловіки (дані по Україні, 2018 р.) [1, с. 94]. Багато з цих питань залишають без уваги у школах, оскільки вчителі та викладачі в освіті недооцінюють їх важливість. Для традиційної педагогіки характерним є формування в процесі освіти і виховання типу особистості, яка бажана для суспільства, враховуючи стать, а для гендерної – ставлення до особистості в її розвитку і вихованні виходячи за традиційні рамки статі. Це не означає, що школи мають просто поділити учнів на хлопців та дівчат і розробляти ініціативи, які відповідатимуть і будуть орієнтуватись на кожну з цих груп. Для того, щоб знищити дискримінацію, необхідно приділяти увагу забезпеченню гендерної рівності, рівному позитивному ставленню до дівчат та хлопців, а також навчанню з гендерних питань. У школах має акцентуватись більше уваги аналізу взаємозв'язків між різними аспектами рівності, щоб учні успішно вчилися і були впевненими у собі особистостями, відповідальними, активними громадянами. Освіта має допомогти визначати стереотипні погляди та їх пом'якшувати.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Беручи до уваги, що в нашому суспільстві спостерігається, головним чином, негативне ставлення до гендеру як такого і до гендерної рівності в цілому. У численних працях українських і зарубіжних учених більшою чи меншою мірою висвітлена освітня проблематика гендеру, а саме: теоретичні засади гендерної педагогіки (С. Бухен, М. Горсткемпер, К. Деріхс Кунстманн, В. Кравець, П. Мільгоффер, Х. Фімер, Л. Штильова); гендерні аспекти навчання і виховання учнів (Е. Брайтенбах, Т. Голованова, А. Кайзер, Н. Кутова, О. Петренко, Г. Фаульстіх-Віеланд, Г. Шумахер); гендерна рівність у шкільній освіті (Т. Говорун, Г. Браун, У. Кессельс, Л. Фрід); формування гендерної культури молоді (О. Кізь, О. Кікінежді, П. Міддлетон, А. Пренгель), шляхи реалізації гендерної освіти в вищих навчальних закладах (Б. Блетнер, М. Брендель, Г. Демиденко, С. Кергер, О. Петренко, Л. Шустова) [2, с. 164]. Актуальність гендерної проблематики, її нерозробленість у вітчизняній педагогіці, об'єктивна потреба в теоретичному та практичному вивченні зарубіжного педагогічного досвіду зумовили необхідність вивчення загальних тенденцій гендерної освіти в вищих навчальних закладах Німеччини, які висвітлюють тенденції гендерної політики в Європі й Україні [3, с. 125]. Окрім того, останнім часом проблеми, гендерної рівності, гендерної стратегії, гендерної освіти стають частіше темами для обговорення на наукових конференціях. Водночас, недостатньо уваги приділяється вивченню досвіду Швеції, країни, що має реальні здобутки у плані впровадження гендерної рівності.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Гендерна рівність є головним правом та обов'язковою умовою отримання цілі зростання, соціальної єдності та демократії. Проте, нерівність продовжує існувати і може поглиблюватися, якщо освіта та культура будуть зберігати гендерні шаблони. Освіта має бути зацікавлена на викоріненні гендерних стереотипів вже у ранньому віці, залучати молодь до вибору нетрадиційних та цікавих шляхів навчання, покращувати обізнаність викладачів та студентів з гендерних проблем. Система освіти повинна надавати належну кваліфікацію, тому питання і проблеми, пов'язані з гендерними аспектами та нерівністю, не можна залишати без уваги.

Мета статті. Метою статті є означення гендерних проблем в освіті, аналіз планування роботи закладів освіти у Швеції з врахуванням гендерних аспектів, визначення та характеристика етапів планування та інтеграції стратегій гендерного підходу у навчально-виховний процес шведських навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу. У спеціальній науковій літературі наведено чіткі і глибокі визначення таких термінів як «стать» та «гендер», але в українській та інших мовах між цими термінами і поняттями немає відчутної різниці. Ці мовні ознаки дуже часто заважають краще побачити різницю між термінологічними апаратом, тобто біологічним поняттям «стать» та соціальним поняттям «гендер», що призводить до помилкового сприйняття гендерної нерівності.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Сюзен МакГі Бейлі і Патриція Б. Кембел зауважують, що люди мають залишити у минулому судження освіти і науки як гри з нульовою сумою, де кожний крок уперед для хлопців автоматично означає крок назад для дівчат. У школах залишаються проблеми з плануванням, розумінням, але це не питання, що стосуються «тільки дівчат» або «тільки хлопців» [4, с. 92]. Наприклад, надання учням наочних прикладів з практичного досвіду, що показують зв'язок між наукою і реальним життям, виявився корисним для залучення до глибинного розуміння науки. Табу на образи і негативне ставлення до інших дозволяє дітям комфортніше відчувати себе у класі; хлопці краще вчаться, коли в них немає потреби переживати про можливі приниження і образи.

Наведене дає підстави констатувати той факт, що планування у галузі освіти повинне акцентувати на подоланні гендерних стереотипів, впровадженні та проведенні навчально-просвітницьких курсів для вчителів і учнів. У подоланні стереотипів важливу роль мають відіграти засоби масової інформації. Вони можуть сприяти поданню реалістичної картини щодо навичок і потенціалу у сучасному соціумі і уникати їх опису у принизливий або образливий спосіб.

В Україні низький відсоток чоловіків серед педагогічного складу спричиняє формування і підтримку гендерних міфів (про чоловічу грубість, про жіночу логіку). Наявність стереотипів, у свою чергу, призводить до гендерного дисбалансу у педагогічній спільноті;

1. Засвоєння навчального матеріалу може відбуватися однобічно, не збалансовано через брак чоловічого підходу.

2. Відсутність рольової моделі чоловіка-вчителя може призводити до однобічного формування особистості школяра.

3. Хлопчики і дівчатка можуть відчувати неадекватну емоційну прив'язаність до жінок і відчуження до чоловіків, чи, при зворотній реакції, – ворожість до жінок і надмірну довіру до чоловіків.

4. У чоловіків, які є вилученими з процесу піклування і навчання, в професійних ролях і в професійній зайнятості загалом залишається все менше місця для емоцій і виявів прихильності.

5. Культивація фемінності дискримінує інтереси хлопців, не зацікавлює їх у процесі навчанні, і, водночас, перешкоджає формуванню дівчачої самооцінки та стереотипізує їх поведінку.

6. У сучасній фемінізованій початковій школі вчительки тиснуть на хлопчиків своїм авторитетом, змушуючи відчувати власну неповноцінність. Тиск призводить до того, що хлопчики змушені будувати свою гендерну ідентичність переважно на негативних засадах: бути несхожими на дівчаток, не брати участі у «жіночих» видах діяльності.

7. Викладання вважається «жіночою» справою, так звана, жіноча робота з погляду рівня професійних вимог та отримуваної винагороди дуже часто розглядається як менш вартісна, відповідно оплата вчительської праці залишається низькою.

8. У початковій освіті не використовується людський ресурс обох статей.

9. Має місце дискримінація вчительської професії: поява хибної думки, що якщо чоловіки не працюють учителями, цураються цієї професії, значить, вона непрестижна.

10. Відбувається дискримінація жінок (можлива поява хибного уявлення, що жінка не здатна виконувати роботу, яку роблять чоловіки у «нормальному житті», то ж їй залишається йти працювати до школи). Наведені проблеми є характерними для багатьох європейських країн, проте деякі з них у більшості знайшли розв'язання у шведській системі освіти [5, с. 136].

Дослідження позитивного досвіду Швеції у обраній проблематиці зумовлене найвищим ступенем розвитку гендерної рівності у цій країні. Швеція разом з низкою інших північних країн, вже давно розглядалася як лідер в галузі гендерної рівності. Гендер та освіта – це розширений науковий напрям у Швеції та інших країнах Північної Європи.

Нещодавно Карлберг і Бондестам склали публікацію за період з 1969 по 2016 рік. Аналіз цих досліджень полягає в тому, що сімдесят відсотків 160 000 людей, які працюють у шведській школі та в системі освіти для дорослих були жінками у 2015/16 роках. Більшість з них працюють в первинних і загальноосвітніх школах. Гендерний розподіл нерівномірний майже у всіх областях. У дошкільних класах лише 6 відсотків вчителів – чоловіки та 94 відсотки жінки. У початкових школах (1-6 класи) 76% вчителів жінки та 24 відсотки – чоловіки. У середніх школах близько половини вчителів це чоловіки, а половина з них – жінки. Це ілюструє, що вертикальна сегрегація між різними віковими групами все ще переважає, але кількість жінок в управлінні школою зростає [6, с. 47].

Разом з тим, потребує розуміння те, як існує та підтримується звичайний гендерний порядок на всіх освітніх і політичних щаблях суспільства. Наведене дає підстави для формування проміжного логічного висновку про те, що освіта та вплив на науку означають значно більше, ніж просто представництво в освітніх органах. У процесі соціалізації з формуються норми та цінності, які можуть відрізнятися для різних статей. Вважається, що інтереси дівчат становлять меншу цінність порівняно з інтересами хлопців. Це призводить до того, що жінки виростають зі слабким почуттям самоповаги. Процес соціалізації часто називають «порядком гендерної влади» [7, с. 157]. Ми часто не звертаємо увагу на гендерні аспекти, адже вони є звичними та буденними, що сприймаються як належне. Коли відбуваються зміни з метою забезпечення рівності в освіті і житті зокрема (а це часто передбачає перерозподіл обов'язків), постає питання влади. Успіх системи освіти і навчання у задоволенні потреб має колосальне значення для забезпечення рівності у нашому житті.

Отже, рівність на рівні школи може зводитися до здійснення відчутних та конкретних перетворень в умовах навчання. Наразі гендерна рівність є загальноприйнятою концепцією у стратегічних документах та описах цілей, що їх слід досягнути. Водночас впровадження ґендерної рівності у реальність потребує дещо більших зусиль, ніж просто загальні розповіді про цілі, благі наміри та їх формулювання [8, с. 103].

Трансформація цих декларацій з підвищення рівності у конкретні справи потребує практичних методів постановки задач та їх виконання. Одним

з них є метод R3, який було винайдено Гертрудою Острьом (Gertrud Estrцm) спільно зі Шведською асоціацією органів місцевої влади. Він був створений для муніципалітетів і є доцільним і дієвим у здійсненні гендерного моніторингу та комплексного гендерного підходу в роботі навчальних закладів. Мета 3R – аналіз комплексного гендерного підходу для того, щоб виявити норми та цінності, що визначають настрої. 3R означають: Репрезентація, Ресурси та Реалії (англ. – Representation, Resources, Realia). Вони можуть бути охарактеризовані як системна відповідь на запитання «Хто що отримує і на яких умовах?». 3R можуть використовуватися для досліджень, коли кількісне вивчення перших двох R, тобто репрезентації та ресурсів, формує основу третього R, тобто реалій, які є здебільшого якісними. За допомогою простого вивчення та аналізу можна ініціювати на місцевому рівні обговорення проблематики рівності на основі поточної діяльності. 3R може застосовуватися до дослідження відповідної проблеми, пов'язаної з умовами та можливостями жінок і чоловіків, дівчат та хлопців у шкільній діяльності. На основі 3R формується стратегія досягнення гендерної рівності у закладах освіти [9].

Важливо, щоб діти, незалежно від статі, отримували знання, практичні навички, задоволення від освітнього процесу, а також впевненість у своїх силах і можливостях яких вони потребуватимуть, коли подорослішають, щоб кожен з них міг взяти на себе відповідальність для подолання перепон на життєвому шляху. У цьому контексті роль закладу освіти є надзвичайно важливою. Водночас дослідження, що проводилися в усьому світі, розповідають про те, що умови для дівчаток та хлопців є різними. Вони зустрічаються неоднаковими очікуваннями та вимогами з боку оточення. У дитинстві дітям дають різні характеристики, з ними по-різному поводяться батьки, вчителі і викладачі. Хлопців заохочують рухати ногами та руками, у той час як дівчат тримають у спокої та безпеці в руках батьків. Звичні уявлення про те, якими мають бути чоловіки та жінки, можуть викривити справжні індивідуальні потреби людини, інтереси та потенціал окремої дитини. Дівчата часто описуються як спокійні, виважені, схильні до стосунків або зацікавлені у мовах, а хлопці – як бешкетники, непосидючі, орієнтовані на активні дії або зацікавлені у технологіях і комп'ютерних програмах. Але чи насправді це так? Як стоїть питання гендерностереотипних концептів та очікувань? Чи може усвідомлення важливості власної статі призвести до того, що дівчата та хлопці будуть прагнути різносторонньо розвиватись та сприймати їх тими, ким вони є насправді, без стереотипів? Чи руйнуються гендерні уявлення, чи вони тільки міцнішають? Чи мають дівчата і хлопці стимул до розвитку і вдосконалення їх потенціалу та інтересів, незважаючи на стать [10, с. 209]?

Наступним кроком є розподіл ресурсів між програмами закладів освіти старшого рівня. Комітет з освіти м. Чьопінг (Швеція) провів аналіз програм загальноосвітніх шкіл і вищих навчальних закладів старшого рівня у гендерному аспекті. Програми в основному охоплювали хлопців, – це техніка транспортних заходів, промислова техніка та електротехніка. Програми для дівчат – це програми з оздоровлення дітей та програми з ділової справи та адміністрування. У рамках дослідження R2 (ресурси) було порівняно витрати на програми для хлопців і дівчат. Як виявилось, вони значно різнилися. Програми, які здебільшого відвідували хлопці, вартували від 81 до 114 тис. шведських крон. У той же час програми, відвідувані дівчатами, коштували від 48 до 67 тис. крон. Відповідно, у комітеті почали обговорювати причини значних різниці у вартості програм, частіше відвідуваних хлопцями, порівняно з тими, де переважну більшість відвідувачів становили дівчата. Простим поясненням було те, що деякі програми є об'єктивно дорожчими з огляду на потребу у більш дорогих приміщеннях та обладнанні. Головуючий дотримувався тієї думки, що цього недостатньо, аби пояснити відмінність, оскільки від початку було дозволено, щоб програми, більш широко відвідувані хлопцями, коштували більше. Якби ресурси були б розподілені між програмами більш рівномірно, скільки додаткових комп'ютерів могли запропонувати учням, наприклад, уроки з ділової справи та адміністрування? Розподіл коштів між програмами загальноосвітніх шкіл старшого рівня, можливо, міг би бути обґрунтованим, але чому було сплановані саме такі пріоритети у фінансуванні цих програм? Чи сприяв би інший розподіл ресурсів зменшенню гендерної сегрегації у загальноосвітніх школах старшого рівня [10, с. 213]?

Окремої уваги заслуговує вивчення гендерного бюджетування у школі. Часто приймають рішення, що бюджети є гендерно-нейтральними і незалежними від цих проблем, хоча насправді не беруть до уваги того, що у суспільстві жінки та чоловіки мають різні ролі, обов'язки та ресурси. Отже, слід запровадити гендерне бюджетування – процес, у рамках якого оцінюється, чи сприяють державні бюджети утвердженню гендерної рівності між жінками (дівчатами) та чоловіками (хлопцями) для забезпечення змін, які сприяють утвердженню гендерній рівності [8, с. 107].

Гендерне бюджетування використовувалося як джерело аналізу державних бюджетів з метою визначення відмінностей впливу дохідної або видаткової частини бюджету на чоловіків та жінок. Так само може застосовуватися до державного фінансування в усіх його формах (наприклад, до фінансування школи). Цей процес може бути простим, якщо ставити правильні запитання. Бюджети є вкрай важливими, оскільки вони відображають той вибір, який зробив уряд або організація у видатках задля досягнення соціальних та економічних цілей. Гендерне бюджетування є одним з визначених інструментів комплексного гендерного підходу. Комплексний гендерний підхід визначається як (ре)організація, удосконалення, розвиток та оцінка політичних процесів з метою інтеграції ґендерної проблематики в усі стратегії на всіх рівнях та етапах суб'єктами, які зазвичай приймають участь у формуванні політики. Ґендерне бюджетування визначається як застосування комплексного ґендерного підходу у бюджетному процесі. Це означає здійснення ґендерного аналізу бюджетів, врахування ґендерної проблематики на всіх рівнях бюджетного процесу та реструктуризація доходів та видатків для просування ґендерної рівності. Ґендер-

не бюджетування слід доручати новій когорті спеціалістів. Поратися з ним та бути головними відповідальними особами мають ті, чиєю повсякденною роботою є формування та впровадження державної політики та/або надання послуг.

За результатами даного дослідження можна з впевненістю сказати, що Україна може брати за основу досвід Швеції. На підтвердження висловленої позиції слід навести думку Н.М. Калинюк про те, що європейська освітня інтеграція є довготерміновим процесом, що передбачає масштабні внутрішні перетворення в усіх сферах життя європейських країн, передусім, у національних системах освіти. Освітня інтеграція у процесуальному аспекті потребує нових дієвих механізмів [11, с. 179]. Одним з таких механізмів є планування в закладах освіти з врахуванням гендерної рівності, повинне включати в себе цілі та напрямки розвитку. Крім того, план повинен описувати, як гендерна рівність буде вбудована в основні напрями діяльності закладів освіти. Мета – зробити діяльність закладів більш привабливою для обох статей. Гендерна рівність повинна стати невід'ємною частиною регулярної діяльності на всіх рівнях закладів освіти [8, с. 107].

План фокусується на освіті, розвитку навичок та обміну досвідом і охоплює наступні положення:

1. Розвиток навичок на управлінському рівні.

Щоб всі робочі місця були інформовані про гендерну проблематику, усі рівні в навчальному закладі повинні знати як забезпечити вигідні умови для гендерної інтеграції і як перевести інтегрування гендерних питань в практичні дії. Для цього програму підготовки обов'язкового управління потрібно розширювати шляхом додавання компонентів гендерної інтеграції. Мета цих компонентів полягає в забезпеченні того, що а всіх ланках управління усвідомлюють всі аспекти, що стосується ґендерної нерівності. Слід запровадити навчальні програми з управління та еквівалентні курси, які повинні спочатку бути проаналізовані та розроблені з урахуванням гендерної інтеграції.

2. Зміст та дизайн освітніх програм.

Усі програми для студентів повинні бути розроблені з урахуванням впровадження постулатів гендерної політики. Що стосується змісту, текстів та зображень, що використовуються у читанні та інших навчальних матеріалах повинні бути переглянуті з гендерної та критичної точки зору. Що стосується дизайну курсів, то педагогічні колективи та керівники досліджень повинні застосовувати інклюзивне навчання, методи зустрічі студентів та дослідників у навчальному середовищі. Це включає існуючі експертизи та аналізи. Поточний зміст та проведення курсів з викладання та навчання у закладах освіти мають бути розглянуті та проаналізовані з точки зору гендерної проблематики. Це включає в себе університети, обов'язковий курс викладання та навчання для викладацького складу та курси для наукових керівників.

3. Загальнодержавні документи з управління.

Для забезпечення того, щоб гендерна перспектива була втілена та реалізована у всіх заходах закладів освіти, всі документи щодо стратегічного управління, такі як програми та плани дій, слід розробляти так, щоб гендерні аспекти брались до уваги в усіх документах.

4. Набір та підбір кадрів.

Для створення гендерної рівності в різних категоріях персоналу повинен набирати силу гендерний підхід. Це означає, набір кадрів має бути проаналізованим та розвинутим з гендерної точки зору. Активна гендерна перспектива має застосовуватися в процесах оцінки та розгляду для всіх типів посад в університеті/школі, щоб гарантувати призначення на основі об'єктивних рішень. Підкріплюються підстави та гендерна рівновага.

5. Внутрішній розподіл ресурсів.

Щоб забезпечити внутрішній розподіл ресурсів закладів освіти, керівництву треба діяти на об'єктивних підставах та засадах гендерної рівності.

6. Після впровадження плану.

Що відбувається після впровадження плану гендерної рівності? Яка оцінка, висновки та рівень досягнутого прогресу? Які слід прийняти рішення про те, як продовжити, докладені до цього зусилля, та який новий план рівності між чоловіками та жінками має бути складено?

Висновки і пропозиції. Сприяння інституційних змін в Швеції для досягнення гендерної рівності приносить користь на різних рівнях, таких як управління освітою, планування, процедури оцінювання досліджень, зацікавленість сторін в співробітництві. Гендерна рівність розуміється як необхідна складова для подальшого розвитку освіти, а також сприяння до конкурентоздатності навчального закладу, отримання переваги щодо залучення талантів, забезпечення фінансування, підвищення якості досліджень.

В Україні слід докласти більше зусиль для вивчення можливостей впливу ініціатив з гендерної рівності та її дослідження і впровадження у навчальні заклади. Інституційні зміни вимагають більш тривалого періоду часу, щоб виміряти їх ефективність. Короткострокові та довгострокові наслідки повинні забезпечити результат досліджень та з плином часу зробити якісні та кількісні докази більш помітними для розвитку освіти в Україні. Тому ретельний контроль та оцінка стратегій мають вирішальне значення для більш систематичного, якісного та кількісного поліпшення позитивного впливу гендерної інтеграції та користь прийнятих підходів як у країнах Європи, так і Швеції, зокрема.

Список літератури:

1. Власенко Н.С., Виноградова Л.Д., Калачова І.В. Гендерна статистика для моніторингу досягнення рівності жінок і чоловіків [Текст] / Н.С. Власенко, Л.Д. Виноградова, І.В. Калачова. К., 2018. 187 с.
2. Вілкова О. Сучасні моделі гендерної політики: сутність та особливості впровадження // Олена Вілкова. Політ. менеджмент. 2008. № 6. С. 160-166.
3. Соколов В. Тенденції гендерної політики в Європі та Україні / В'ячеслав Соколов, Марина Саприкіна // Політ. менеджмент. 2018. № 3. С. 120-127.
4. Грицяк Н. Формування гендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики: монографія / Наталя Грицяк. К.: Вид-во НАДУ, 2014. 384 с.

5. Кулачек О. Роль жінки в державному управлінні: старі образи, нові обрії : [монографія] / Ольга Кулачек. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2015. 304 с.
6. Садова М.В. Гендерология и феминология [Текст] / М.В. Садова: Учеб.-метод. пособие. Белгород, 2008. 101 с.
7. Титова Т. Ґендер крізь призму буденності (жіночий аспект) [Текст] / Т. Титова // Соціальна політика і соціальна робота. 1999. № 3-4 (11-12). С. 157.
8. Міщик Л.І., Голованова Т.П., Васильєва В.В. Формування гендерної рівності майбутніх соціальних педагогів в умовах соціального партнерства «факультет-громадська організація» / Монографія. Запоріжжя: Вид-во «Просвіта». 2006. 220 с.
9. Штылева Л.В. Педагогика и гендер: развитие гендерных подходов в образовании / Л.В. Штылева [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ivanovo.ac.ru/win1251/jornal/jornal3/shtil.htm].
10. Гендерні аспекти державної служби: монографія / [М.І. Пірен, Н.В. Грицяк, Т.Е. Василевська, О.М. Іваницька]; за заг. ред. Богдана Кравченка. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2012. 336 с.
11. Калинюк Н.М. Імплементація міжнародних та європейських освітніх стандартів у систему реалізації державної освітньої політики: гармонізація освітнього простору у формуванні професійної компетентності майбутніх фахівців / Н.М. Калинюк // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : педагогічні науки / [гол. ред. О.В. Діденко]. Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2018. № 4(14). – С. 178-191.

Моцяк Ю.В.
Тернопольский национальный педагогический университет
имени Владимира Гнатюка

ПЛАНИРОВАНИЕ РАБОТЫ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ В ШВЕЦИИ С УЧЕТОМ ГЕНДЕРНЫХ АСПЕКТОВ

Аннотация
В статье рассмотрены гендерное неравенство в учебных заведениях. Раскрыто гендерные проблемы в общеобразовательных учреждениях, а также возможности преодоления гендерного неравенства в украинском обществе. Исследована структура шведской системы образования в контексте гендерного неравенства. Предложено в целях совершенствования системы образования в Украине применения метода 3R. Приведены и обоснованно гендерное бюджетирование как источник анализа государственных бюджетов и планирования в учебных заведениях с учетом гендерного равенства. Определена эффективность планирования работы учебных заведений в Швеции.
Ключевые слова: образование, гендерное неравенство, гендерное бюджетирование, Планирование в образовательных учреждениях.

Motsiak Y.V.
Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University

PLANNING OF THE WORK OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN SWEDEN IN VIEW OF GENDER ASPECTS

Summary
The article deals with gender inequality in educational institutions. Gender problems in general educational institutions are revealed, as well as opportunities to overcome gender inequality in Ukrainian society. The structure of the Swedish educational system in the context of gender inequality is explored. The 3R method is proposed to improve the education system in Ukraine. Gender budgeting is presented and grounded as a source of analysis of state budgets and planning in educational institutions taking into account gender equality. The effectiveness of planning the work of educational institutions in Sweden is determined.
Keywords: education, gender inequality, gender budgeting, planning in educational.

УДК 378.14

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ВНЗ

Оноприєнко О.В., Мариненко С.І.
Черкаський державний технологічний університет

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-100

У статті досліджено теоретичні засади патріотичного виховання студентів ВНЗ. Визначено поняття – патріотизм. Висвітлено проблему патріотичного виховання студентської молоді. Зроблено аналіз науково-педагогічних досліджень патріотичного виховання студентів вищих навчальних закладів. Виявлено недостатність вивчення проблеми патріотичного виховання студентів вищих навчальних закладів, яка потребує дослідження та розробки механізмів впровадження у навчально-виховний процес.
Ключові слова: теоретичні засади, патріотичне виховання, патріотизм, проблема, студенти, навчально-виховний процес.

Постановка проблеми. У наш час в Українській державі, країні з багатовіковою історією, відбувається процес становлення українського народу як політичної нації. Саме тепер стало реально можливим розбудувати Україну, виходячи з її національних інтересів, на основі всебічного врахування особливостей способу життя, традицій, звичаїв народу, його менталітету та національного характеру. Освіта на сучасному етапі розвитку нашого суспільства є чи не єдиним засобом збереження і відтворення національної культури. Пріоритети народного, українського, відкривають нові можливості для здійснення виховної діяльності зі студентською молоддю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні постала необхідність визначитися з основними орієнтирами навчально-виховного процесу в закладах освіти, що спонукатиме студентів до активної творчої діяльності на національних засадах.

Одним із головних завдань освіти є формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати. З огляду на означене головне завдання сьогодні кожним вищим навчальним закладом у навчально-виховному процесі мають вирішуватися конкретні завдання: підготовка особистості, яка орієнтується в сучасних історичній, економічній, культурній ситуації, здібної до самореалізації, самовизначення; залучення до національно-культурних традицій, збагачених загальнолюдськими цінностя-ми світової культури; забезпечення високого рівня професійної компетенції; стимулювання постійного пошуку, безперервного самовдосконалення, само-освіти; формування потреб і вмінь підтримувати своє фізичне та психологічне здоров'я, професійну працездатність в умовах конкуренції [1; 5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема патріотичного виховання студентської молоді, з огляду на важливі завдання державотворення в незалежній Україні, сьогодні набула особливої актуальності. Саме тому вона потребує детального розгляду головних її складників і чинників.

Мета статті. Головною метою цієї статті є – дослідження теоретичних засад патріотичного виховання студентів у вищих навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу. Патріотизм – соціально-історичне явище. Прояви патріотизму у людей виникли початково як форми усвідомлення родових зв'язків, обрядів, звичаїв. З розвитком землеробства патріотизм отримує своє специфічне значення – стає любов'ю до рідної землі. Це почуття природно слабшає у міському побуті, однак тут розвивається новий елемент патріотизму – прив'язаність до свого соціокультурного середовища або громадянськості. З цим і природними засадами патріотизму, як особистісного почуття, поєднується його моральне значення як обов'язку і доброчинності. Почуття подяки до батьків, розширюючись у своєму обсязі, однак не змінюючи своєї природи, стає обов'язком відносно до тих суспільних утворень, без яких батьки породили б тільки фізичну істоту, але не могли б дати їй переваг гідного людського існування. Як усвідомлення своїх обов'язків у відношенні до батьківщини та їх дотримання індивідами утворюють доброчинність патріотизму, яка здавна мала і релігійне значення [7].

За сучасних умов існування демократичного суспільства патріотизм підноситься на вищий щабель, поширюється на все населення країни, пронизує всі сфери суспільного життя, має спрямований характер, що виявляється у свідомому ставленні людей до праці, суспільно-політичної діяльності, непримиримості до будь-яких порушень прав людини, норм і правил демократичного співжиття. Завдяки цьому патріотизм є одним з найважливіших чинників розвитку демократичного суспільства.

Сьогодні патріотизм має нове тлумачення: патріотизм – це суспільний і моральний принцип, що характеризує ставлення людей до своєї країни, яке виявляється у визначеному способі дій та складному комплексі суспільних почуттів, що загально називається любов'ю до батьківщини.

Усе це дозволяє констатувати, що патріотизм – одна з форм діалектичного існування особистих і суспільних інтересів, єднання людини і суспільства. Патріотичні почуття, ідеї підносять особистість, коли вони поєднані з повагою до народів інших країн і не вироджуються у психологію національної виключності.

Структура патріотизму у соціально-гуманітарних та психолого-педагогічних науках складається із системи таких якостей та компонентів, кожний з яких поєднує пізнавальний, емоційний-вольовий і поведінковий компоненти, а саме:

а) патріотична свідомість (самосвідомість) як результат осмислення індивідом своєї громадянської ролі у суспільстві (захист історико-культурних, політичних, економічних надбань, незалежності, особистий внесок у розбудову державності України, збагачення професійних знань, зразкова громадянська поведінка та ін.);

б) патріотичні почуття (любов до рідного краю, мови, культури, повага до історичного минулого, турбота, відповідальність за долю Вітчизни, відданість національній ідеї, толерантність тощо);

в) патріотична поведінка та діяльність (виконання громадянських обов'язків, дотримання Конституції України, загальнолюдських та національних моральних ідеалів, вшановування національних традицій, повага до національної гідності інших народів, толерантність та ін.).

Таким чином, патріотизм ми будемо розглядати як моральну якість та ціннісний орієнтир, складне явище духовного життя людини і спільноти, яке відображається в особистій та суспільній свідомості, об'єднуючи їх і виступаючи вирішальним чинником усвідомлення молодою людиною загальнолюдських цінностей.

В Україні патріотизм живиться прогресивними патріотичними традиціями українства, а також кращими зразками патріотичних традицій інших країн і народів, світового демократичного руху, збагачуючи їх історичними здобутками своєї Вітчизни. Утвердження у свідомості громадян України, насамперед, молодого покоління, ідей патріотизму, гордості за свою суверенну державу, готовності стати на захист істинної демократії, інтересів свого народу має стати сьогодні одним з найважливіших завдань нової системи патріотичного виховання [5].

Теоретичні засади патріотичного виховання у сучасній науковій та публіцистичній літературі базуються на працях видатних педагогів минулого.

Уперше у зарубіжній педагогіці теоретичні й методичні засади патріотизму дітей і молоді та напрями його формування окреслив видатний чеський педагог Я. Коменський. Виховання патріотизму, на його думку, має ґрунтуватися на ідеї народності, яка включає вимоги навчання рідною мовою, виховання людяності, гуманності, прагнення сформувати таку людину, яка вище за все ставить благополуччя своєї батьківщини і готова пожертвувати собою заради її свободи і незалежності [4].

Відомий педагог Й. Песталоцці визначав патріотизм, передусім, як складову моральних почуттів щодо дітей молодшого віку, проте екстраполював їх і на етап повноліття. «Почуття, завдяки яким виявляються перші чуттєві паростки моральності в людей, є основним фундаментом нашого чуттєвого споглядання» [8]. Однією з ознак патріотизму швейцарський гуманіст вважав здатність дітей і молоді до того, «що виявляється у досконалому пізнанні добра, у досконалому вмінні і бажанні творити добро». Тим самим патріотизм набуває, насамперед, гуманістичного спрямування й дієвості, а також і те, що ця якість підлягає формуванню у юному віці.

Патріотичне виховання, за К. Ушинським, базується передусім на національному підґрунті. «Незважаючи на схожість педагогічних форм усіх європейських народів, у кожного з них своя особлива національна система виховання, своя особлива мета, і свої особливі засоби досягнення цієї мети». Основним засобом патріотичного виховання у такий спосіб виступає рідна мова, яку вчений називав «найбільшим народним наставником», «великим народним педагогом». «У мові, – писав він, – одухотворяється весь народ і вся його Батьківщина. Мова – найважливіший, найбагатший і найміцніший зв'язок, що віджили, живущі і майбутні покоління народу в одне велике, історично живе ціле» [10].

Сучасне українське патріотичне виховання своїм світоглядним орієнтиром обирає українську загальнодержавну ідеологію, що втілює в собі поняття патріотизму, державотворення, державозахисту, громадянськості, прагнення до єдності і злагоди тощо. Шлях до успіху в сучасному українському патріотичному вихованні пролягає, найперше через основні національні цінності: Українську ідею, державну незалежність України, самопожертву в боротьбі за свободу нації, патріотизм та готовність до захисту Батьківщини.

Основним завданням національного виховання В. Галузяк та М. Сметанський вважають формування „громадянських якостей, національної самосвідомості, патріотизму і поваги до інших націй" [3].

Правильно організоване патріотичне виховання формує повноцінну, цілісну особистість, індивідуальність, яка цінує свою національну і особисту гідність, совість і честь. Так формується національний характер.

Виховання у студентів патріотизму поєднує в собі завдання пізнавального і виховного змісту. Для формування у студентів патріотичних почуттів необхідно передусім враховувати їхній світогляд, знання, отримані зі школи, коригувати уявлення про суспільні явища і події. Як зазначає О. Леонтьєв, знання і думки, засвоєні мисленням, можуть не стати надбанням самої людини. Для виховання патріотичних почуттів поряд із збагаченням студентської молоді певною інформацією та уявленнями необхідно впливати на її почуття, формувати в них емоційно-позитивне ставлення до суспільних явищ, фактів, подій [6].

Зокрема, виховання у молоді патріотичних почуттів, крім формування уявлень про суспільні явища і норми поведінки, включає і формування звичок громадської поведінки відповідно до цих уявлень.

Результати опитувань студентів різних ВНЗ України дають змогу виявити зміни в морально-політичних і естетичних установках молоді, які відбуваються в останні роки: більшість молодих людей у віці 18-25 років за успіх у житті приймають цінності особистого життя й матеріального добробуту, пріоритети розташовуються таким чином: власне здоров'я та здоров'я близьких (близько 90%); матеріальна забезпеченість (88%); повноцінна сім'я (86%); високооплачувана робота (82%). Половина респондентів успіх у житті також вбачають у взаємостосунках з протилежною статтю, у поїздках за кордон, у наявності автомобіля, тобто у типових атрибутах молодіжної субкультури [9].

Соціологи зазначають також, що в рейтингу цінностей малозначимими є почуття патріотизму, альтруїстичні цілі у житті, особистісні

та громадські ідеали, одночасно спостерігається зменшення кількості бажаючих стати фахівцями високої кваліфікації з метою покращення економічного стану в країні. Проте переважна більшість опитуваних вважають, що чітку громадянську позицію мати необхідно. На запитання про те, які якості роблять людину активним членом суспільства, одержали такі відповіді: зацікавленість державними справами – 58% респондентів; здатність розуміти й сприймати погляди інших людей – 44%; стійкість поглядів і переконань – 34%; почуття патріотизму 37%. За даними Українського науково-дослідного інституту проблем молоді основними в міжособистісному спілкуванні є обговорення таких проблем: гроші – 69%; музика – 43%; стосунки між дівчатами і хлопцями – 38%; міжнародні відношення – 9,4% [9].

У процесі життєдіяльності людини на різних етапах її соціалізації формується світоглядноціннісна картина сприймання і розуміння світу. Поступово у кожної людини формується певний національний інтерес, визріває національна ідея, патріотичний настрій, які врешті-решт виокремлюють, схоплюють сутність національного буття. Це переконливо довів Г. Ващенко, який назвав цей процес свідомим патріотизмом [2].

Варто підкреслити важливість переростання знань у переконання, оскільки патріотична свідомість – це не набір готових знань, які треба просто запам'ятати чи зрозуміти, а «система цінностей, які стають невід'ємною частиною свідомості та життєдіяльності особистості», – зазначав Е. Еріксон [11].

Ідея патріотичного виховання з давніх часів і до сьогодні зберегла свою актуальність. Відродження патріотизму – нагальна проблема сучасного українського суспільства. Нова соціальна ситуація потребує переосмислення провідних теоретико-методологічних підходів до патріотичного виховання, мети, завдань, змісту та технологій їх реалізації.

Отже, підсумовуючи вищевикладене під патріотичним вихованням студентів ми розуміємо організований, планомірний та цілеспрямований процес засвоєння особистістю національних цінностей і норм культури, спрямований на формування у неї національно-громадянської самосвідомості, патріотичних переконань та поведінки, усвідомлення своїх вчинків і дій на благо народу й держави, готовності до захисту Вітчизни.

Метою патріотичного виховання студентської молоді ми вважаємо становлення майбутніх фахівців як громадян-патріотів України, тих, котрі повинні бути єдиними у прагненні бачити її сильною, могутньою, незалежною державою, готовими стати на захист істинної демократії та національних інтересів свого народу.

Мета патріотичного виховання студентів конкретизується через систему виховних завдань, а саме:

– формування у молодої людини патріотичних понять, уявлень, поглядів, переконань, національної самосвідомості, яка складається з любові до рідної землі, свого народу, мови, культури, історії, традицій, здатності ідентифікувати себе з українським народом;

– формування уявлень і понять про патріотичні вчинки і поведінку та вироблення звичок патріотичної поведінки через збагачення краєзнавчою інформацією, розширення світогляду та формування емоційно-позитивного ставлення до суспільних явищ, фактів, подій, почуття громадянського обов'язку, відповідальності за долю країни;

– виховання почуття національної гідності і гордості за свою Батьківщину, коригування уявлення про суспільні явища і події, норми поведінки, формування звичок громадської поведінки відповідно до цих уявлень, дисциплінованості, толерантності, відмова від почуття національної меншовартості, що втілювалося в понятті поваги до «старшого брата»;

– розвиток відчуття причетності до розбудови національної державності та відповідальності за майбутнє своєї країни, потреби у постійному самоствердженні з метою власного духовного й інтелектуального зростання, що сприяє прогресу самого суспільства;

– утвердження принципів загальнолюдської моралі у поєднанні з моральним кодексом українців, прихильність до національних та загальнолюдських цінностей, почуття національної гідності та гордості.

Висновки і пропозиції. Підводячи підсумки, є всі підстави зробити висновок про те, що патріотичне виховання студентів – це багатовимірний та багатокомпонентний інтегративний педагогічний процес, спрямований на формування цілісної системи якостей, які перетворюються у потреби служіння українському народу і Батьківщині.

Як засвідчує аналіз науково-педагогічних досліджень, проблема патріотичного виховання студентів вищих навчальних закладів не є достатньо вивченою, тому потребує всебічного розгляду, дослідження та розробки механізмів впровадження у навчально-виховний процес.

Список літератури:

1. Абрамчук О.В. Стан патріотичного виховання студентів вищих технічних закладів освіти // Наукові записки Тернопільського держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Вип. 11. – Тернопіль, 2002. – С. 36-40.
2. Ващенко Г. Праці з педагогіки та психології. – К.: Школяр-Фада ЛТД, 2000. – 414 с.
3. Галузяк В.М., Сметанський М.І., Шахов В.І. Педагогіка. – Вінниця, 2001. – 199 с.
4. Коменский Я.А. Великая дидактика // Избранные педагогические сочинения. – М.: Учпедгиз, 1955. – С. 161-376.
5. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Педагогічна газета. – 2000. – № 6(72), червень. – 6 с.
6. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1977. – 324 с.
7. Макаренко А.С. Лекції про виховання дітей // Твори в 7 т. – К.: Рад. шк., Советский энциклопедический словарь / Гл. редактор А.М. Прохоров. – Москва: Сов. Энцикл., 1983. – 1600 с. – 1954. – Т. 4. – 396 с.
8. Песталоцци И.Г. Избранные педагогические произведения в 3-х т. – М.: Изд. АПН РСФСР, 1965. – Т. 3. – С. 339-366.
9. Соціологічна думка України: Навч. пос. / Ред. М.В. Захарченко та ін. – К.: Заповіт, 1996. – 424 с.
10. Ушинський К.Д. Про народність у громадському вихованні.
11. Эриксон Э. Детство и отрочество. – С.-Петербург: Ленато АСТ, фонд «Университетская книга», 1996. – 560 с.

Оноприенко О.В., Мариненко С.И.
Черкасский государственный технологический университет

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ СТУДЕНТОВ ВУЗОВ

Аннотация
В статье исследованы теоретические основы патриотического воспитания студентов вузов. Определено понятие – патриотизм. Освещена проблема патриотического воспитания студенческой молодежи. Сделан анализ научно-педагогических исследований патриотического воспитания студентов высших учебных заведений. Выявлено недостаточность изучения проблемы патриотического воспитания студентов высших учебных заведений, которая требует исследования и разработки механизмов внедрения в учебно-воспитательный процесс.
Ключевые слова: теоретические основы, патриотическое воспитание, патриотизм, проблема, студенты, учебно-воспитательный процесс.

Onoprienko O.V., Marinenko S.I.
Cherkassy State Technological University

THEORETICAL PRINCIPLES OF PATRIOTIC HEALTH OF STUDENTS IN HIGHER EDUCATION

Summary
The article deals with the theoretical principles of patriotic education of students of higher educational institutions. The concept is defined – patriotism. The problem of patriotic education of student youth is highlighted. The analysis of scientific and pedagogical researches of patriotic education of students of higher educational institutions is made. The inadequacy of the study of the problem of patriotic education of students of higher educational establishments, which requires research and development of implementation mechanisms in the educational process, is revealed.
Keywords: theoretical foundations, patriotic education, patriotism, problem, students, educational process.

УДК 373.24

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНОЇ ІГРАШКИ У ФОРМУВАННІ СВІТОГЛЯДНИХ УЯВЛЕНЬ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Поліщук К.М.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-101

У статті представлено результати дослідження рівнів сформованості світоглядних уявлень дітей старшого дошкільного віку. Подано кількісну та якісну характеристику динаміки формування їх компонентів. Проаналізовано асортимент сучасних іграшок старших дошкільників. Визначено критерії їх вибору дітьми, батьками та вихователями. Окреслено основні тенденції впливу сучасної іграшки на формування світоглядних уявлень дітей старшого дошкільного віку.
Ключові слова: світоглядні уявлення, діти старшого дошкільного віку, сучасна іграшка, ігрова діяльність дітей дошкільного віку.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення спостерігається зростання вимог суспільства до особистості в період дошкільного дитинства та пошук ефективних засобів впливу на її формування. У цьому контексті проблема формування світоглядних уявлень у дошкільному віці, як основи світогляду людини, є досить актуальною і перебуває в центрі уваги дослідників. Окремим її аспектом постає питання вивчення стрімкого, стихійного зростання іграшкового асортименту та дослідження його ролі і місця у формуванні світоглядних уявлень дитини старшого дошкільного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для дитини-дошкільника найбільш природним способом вираження свого ставлення до оточуючого світу є її провідна діяльність. Наукові пошуки вітчизняних та зарубіжних психологів Л. Берк, Л. Виготського, Д. Ельконіна, О. Запорожця, О. Кононко, С. Ладивір, Н. Непомнящої, О. Проскури, Ю. Приходько та ін. презентують визначення сутності, особливостей та педагогічних можливостей впливу на ігрову діяльність дітей.

Висновки та теоретичні положення наукового доробку таких науковців як В. Абраменкова [1], Л. Артемова [5], А. Богуш [4], О. Бугрименко [5], А. Бурова [5], Н. Гавриш [4], К. Карасьова [6], Т. Піроженко [6], Н. Кудикіної [5], Т. Поніманської [5] та ін. є підґрунтям для осмислення та висвітлення актуальних проблем ігрової діяльності дітей дошкільного віку в сучасних реаліях.

Педагоги та психологи констатують, що сьогодні спостерігається процес руйнування дитячої гри, в якому важлива роль належить індустрії ігор та іграшок, які часто замінюють дорослого учасника ігор. Остання виступає окремим предметом вивчення. Науковці В. Абраменкова [1, с. 128], О. Вовчик-Блакитна [3, с. 55], Н. Гавриш [4, с. 236], О. Смірнова [2, с. 44] та ін. називають сучасну серійну масову іграшку «антиіграшкою», яка пропагує ідею володіння світом, а не радісного його пізнання.

Зазначені особливості провідної діяльності та її атрибутів безперечно позначаються на формуванні упорядкованої системи уявлень дошкільника про оточуючий світ, що перебуває в центрі уваги таких дослідників як М. Зінов'єва [2], Г. Кисельова [4], О. Кононко [7], К. Морозова [2], Е. Музенітова [1], Л. Ніконорова [2], С. Онощенко [1] та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукових теоретичних та практичних здобутків свідчить про підвищену увагу педагогів та психологів до проблеми формування світоглядних уявлень дітей старшого дошкільного віку. Завдяки віковим новоутворенням у старшому дошкільному віці процес формування світоглядних уявлень має низку особливостей, у якому іграшка займає важливе місце. У цьому контексті актуальним є визначення характерних особливостей сучасних іграшок та вивчення можливостей їх впливу на процес становлення основ світогляду дитини-дошкільника. Ефективність використання сучасної іграшки у формуванні світоглядних уявлень дітей старшого дошкільного віку є окремим аспектом окресленої проблеми і потребує і потребує подальшого вивчення.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є висвітлення результатів експериментального дослідження ефективності використання сучасної іграшки у формуванні світоглядних уявлень у дітей старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Контрольний етап проведеного експериментального дослідження передбачав вивчення змін у ставленні вихователів та батьків до можливостей використання іграшки як засобу формування світоглядних уявлень дітей старшого дошкільного віку; визначення рівнів сформованості світоглядних уявлень старших дошкільників та здійснення комплексного порівняльного аналізу даних, отриманих у контрольних та експериментальних групах до та після впровадження запропонованої системи роботи; перевірка ймовірності результатів експерименту.

У контексті окреслених завдань анкетування дорослих учасників дозволило зафіксувати зміни у їх ставленні до проблеми формування світоглядних уявлень у дітей старшого дошкільного віку та впливу сучасної іграшки на цей процес. Так, зокрема, серед вихователів зросла на 21,6% (5% КГ та 16,6% ЕГ) кількість тих, хто більш точно розуміє зміст поняття «світоглядні уявлення дітей старшого дошкільного віку», характерні

особливості їх формування та можливості використання сучасної іграшки у цьому процесі умовах групи ЗДО. Позитивним моментом є розширення переліку іграшок, які на думку педагогів-практиків експериментальної групи допоможуть у старшому дошкільному віці вплинути на формування рис характеру, необхідних дітям у подальшому. До конструкторів, книжок та ігри з логічними завданнями, зазначеними на етапі констатації, додалися образні іграшки для дівчат і хлопців, настільно-друковані ігри, обладнання для ігор-драматизацій, атрибути до сюжетно-рольових ігор. Спостереження за діяльністю вихователів, засвідчили використання методів формування світоглядних уявлень дітей старшого дошкільного віку у різних видах діяльності та особливу увагу педагогів до власної моделі поведінки, зорієнтованість на систематичну співпрацю та взаємодію з батьками.

Відповіді опитаних батьків свідчать про позитивну динаміку у ієрархії пріоритетних вимог до вибору сучасних іграшок для старших дошкільників, усвідомлення впливу власної поведінки та стилю сімейного виховання на формування основ світогляду у дітей. Обираючи нову іграшку батьки все ж першочергово звертають увагу на цінову категорію (57%), якість (34,6%), але наступною вимогою є відповідність реальному образу (41,2%), визначення можливостей взаємодії з іншими дітьми (35,9%) та врахування інтересів старшого дошкільника (24,5%). При цьому зріс відсоток батьків до 23,6%, які обираючи іграшку разом з дитиною, попередньо обговоривши бажання, намагаються починати спільний вибір із зовнішніх, естетичних ознак та схожості з реальним прототипом.

Аналіз асортименту дитячих іграшок, наявних у дітей старшого дошкільного віку вдома, здійснений за результатами анкетування батьків та малюнками дітей на тему «Моя улюблена іграшка» дає можливість констатувати появу низки нових елементів у переліку улюблених дитячих іграшок сучасних дошкільників. Так, у старших дошкільників контрольної групи з'явилися лідери дитячих бажань на етапі констатації – іграшкові комп'ютери, PSP, конструктори, ляльки Барбі та Братц, будиночки та одяг для них. У представників експериментальної групи, крім зазначених вище були названі: атрибути до різних видів ігор, спортивні іграшки, конструктори для всієї родини, настільно-друковані ігри (шашки, ігри-подорожі).

Позитивні зміни простежуються і у динаміці рівнів сформованості світоглядних уявлень дітей старшого дошкільного віку у контрольної та експериментальної групах. Їх вивчення було проведено за критеріями, показниками та діагностичними методиками, визначеними на етапі констатації [8].

Якісний аналіз результатів діагностики кожного з компонентів дозволив виділити загальні позитивні тенденції у формуванні світоглядних уявлень дітей. Відповіді старших дошкільників під час проведення діагностичних методик для визначення рівня сформованості інформаційно-орієнтувального компонента свідчать, що переважна більшість дітей експериментальних груп здатна чітко і послідовно висловлювати думку та відстоювати власну позицію, спираючись на свій досвід та знання, отримані в процесі спільних з дорослими та однолітками ігор. Про це свідчать дитячі висловлювання, зафіксовані у протоколах: «Я так думаю, бо читав», «Я бачила це у грі. Ми грали з мамою», «Так, не може бути...тварини живуть у своїх домівках, як у лото», «Такого не буває насправді, це казкові картинки, я знаю», «Я думаю, що це не правильно. Насправді всі бувають добрі і злі». Крім того, було зафіксовано значно більше старших дошкільників, які майже не припустилися помилок здійснюючи класифікацію предметів за кількома ознаками та пояснили особливості причинно-наслідкових зв'язків у зображеннях, яких не існує в реальному житті.

Вивчення динаміки змін у емоційно-ціннісному компоненті світоглядних уявлень дітей старшого дошкільного віку засвідчило, що на кінець експериментальної роботи відбулися значні зміни у змісті мотивів, визначальних при здійсненні вибору дітьми контрольної та експериментальної груп. В експериментальній групі дітей, які не знали як би вчинили в тій чи іншій ситуації, нараховувалось значно менше (на 5,8%). Переважна більшість респондентів висловлюють бажання дотримуватись культури поведінки та прагнуть допомогти одноліткам. У цьому контексті було проаналізовано мотивування вибору, здійсненного у спеціально запропонованих ситуаціях. Після кожної відповіді на запитання експериментатора, як і на етапі констатувального експерименту, досліджуваним пропонували відповісти на запитання: «Чому б ти так вчинив (ла)?» Основним мотивом діяльності старших дошкільників все ж залишається прагнення отримати схвалення від дорослого, проте зазнає змін його пояснення – «мама буде мною пишатися», «скажуть, що так роблять виховані діти», «так буде правильно, а отже і я хороший», «так буде краще і мені теж». Поведінка старших дошкільників за відсутності соціального контролю, за результатами відповідей на запитання другої частини добірки ситуацій вибору, свідчить про збільшення кількості дітей старшого дошкільного віку, які прагнуть до здійснення позитивних вчинків, навіть коли цього не бачать дорослі на 16,3% у КГ та на 28,4% у ЕГ. У тих же ситуаціях лише 6,9% опитаних ЕГ та 16,8% КГ все ж прагнуть до вчинків негативного спрямування, оскільки «цього ніхто не бачить», «ніхто ж не знає, що це я...», «хочу і буду робити так». Отримані дані також свідчать про поступове зростання кількості дошкільників в обох групах, які мають чіткі уявлення про етичні та естетичні еталони, що зумовлюють позитивний емоційно-естетичний фон їх ставлення до дійсності. Розфарбовуючи «добро» і «зло» у визначених методикою діаграмах діти старшого дошкільного віку досить чітко аргументують розмір сектору та вибір кольору, яким його зафарбували, спираючись на власне розуміння моральних понять. Крім того, спостереження самостійною ігровою діяльністю та іграми-драматизаціями показало, що діти виконуючи ті чи інші ролі емоційно переживають їх. Вони із задоволенням допомагають іншим, рятують, співчувають, засмучуються від імені свого героя, свідомо відмовляються від зображення негативних, навіть казкових образів, що свідчить про розуміння ними змісту полярних еталонів поведінки та висловлення свого ставлення до них. Методика зображення найбільш красивих та потворних об'єктів навколишнього світу дозволила зафіксува-

ти використання дітьми більшої кількості елементів для їх деталізації та позитивні зміни у емоційно-естетичному фоні їх ставлення до дійсності.

Окреслені тенденції підтверджують і кількісні результати розфарбовування психодіагностичних діаграм, що визначають співвідношення «добра» і «зла» у найважливіших для дитини дошкільного віку сферах. Якісний аналіз зазначених методик свідчить, що для дітей старшого дошкільного віку взаємодія з однолітками у дитячому колективі є важливим фактором визначення переважаючого емоційного фону формування їх світоглядних уявлень. Так, у дітей старшого дошкільного віку експериментальної групи зміни у сприйнятті та ставленні до дошкільного навчального закладу, міста та світу за їх же висловлюваннями зумовлені тісними зв'язками з «моїми друзями», «цікавою грою разом», «ми будували нове місто, всі». Не менш важливими є спільна ігрова діяльність вдома разом з іншими членами родини: «ми з мамою і сестричкою грали у подорож навколо світу», «тато вчив мене, як ходять офіцери», «грати вдома у перегони (настільна гра «Правила дорожнього руху») теж цікаво», «тепер моя мама і я вміємо грати у «Слова».

Визначення домінуючого емоційного орієнтування старшого дошкільника у навколишньому світі та активність його життєвої позиції дозволили продіагностувати діяльнісний компонент світоглядних уявлень дітей старшого дошкільного віку. Більша частина опитаних дошкільників все ж прагне позитивних змін в оточуючому світі, займаючи життєву позицію активного учасника цих змін чи просто спостерігача, частина потребує захисту від впливу навколишньої дійсності та не прагне будь що змінювати. Проте зафіксовані і бажання відкрито деструктивно взаємодіяти зі світом та активно цьому сприяти. Зафіксовані тенденції підтверджує і графічна методика, що діагностує прагнення старших дошкільників внести зміни у навколишній світ, уміння обґрунтувати їх доцільність та необхідність та зумовлює переважаючий емоційний фон ставлення до оточуючої дійсності.

Аналіз кольорової гамми малюнків, результати графічних діагностичних методик усіх компонентів світоглядних уявлень свідчить про зменшення кількості дітей старшого дошкільного віку, які мають негативний емоційний фон сприйняття та ставлення до оточуючої дійсності, про закономірне зростання кількості представників із збалансованим та позитивним емоційним фоном.

Кількісний аналіз усіх отриманих результатів демонструє зростання кількості дітей старшого дошкільного віку, які мають високий рівень сформованості світоглядних уявлень у експериментальній майже на 12,5% та на 4,3% у контрольній групах. Таку ж тенденцію виявлено і для достатнього рівня в обох групах – у експериментальній на 14,6% та у контрольній на 5,8%. Крім того, у експериментальній та контрольній групах простежується зменшення кількості старших дошкільників з середнім та низьким рівнем. Так, у експериментальній групі динамка змін становить 12,8%, у контрольній – 5,2% за середнім рівнем та 14,2% у експериментальній та 4,8% у контрольній – за низьким. Статистичну достовірність отриманих експериментальних даних підтверджено методами математичної статистики.

Висновки і пропозиції. Отже, порівняльний аналіз отриманих експериментальних даних дає підстави для узагальненого висновку про ефективність запропонованої роботи з формування світоглядних уявлень дітей старшого дошкільного віку засобами сучасної іграшки. Використання сучасної іграшки у формуванні світоглядних уявлень дітей старшого дошкільного віку буде ефективним за умови достатньої поінформованості батьків та вихователів щодо можливостей її впливу на становлення особистості, комплексного підходу до організації ігрового середовища та компетентного керівництва ігровою діяльністю дошкільників.

Список літератури:

1. Абраменкова В.В. Во что играют наши дети [Текст]: игрушка и антиигрушка: науч.-попул. исслед. / В.В. Абраменкова. – 2-е изд., доп. и испр. – М.: Лепта, 2008. – 542, [1] с. : ил. – (В помощь родителям).
2. Во что играют наши дети? Игры и грушки в зеркале психологии / Е. Смирнова и другие. – М.: Ломоносовъ, 2009. – 224 с.
3. Вовчик-Блакитна О. Гра та іграшка справа серйозна / О. Вовчик-Блакитна // Обдарована дитина. – 2009. – № 1. – С. 54-59.
4. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: Монографія / А.М. Богуш, Л.О. Варяниця, Н.В. Гавриш та ін.; Наук. ред. А.М. Богуш; За заг. ред. Н.В. Гавриш. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 368 с.
5. Її величність гра: теорія і методика організації дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти: збірник статей / ред. Г.С. Тарасенко. – Вінниця: ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2009. – 332 с.
6. Карасьова К.В., Піроженко Т.О. Світ дитячої гри: навчально-методичний посібник [Текст] / К.В. Карасьова, Т.О. Піроженко. – К.: Шкільний світ, 2010. – 128 с. – (Бібліотека «Шкільного світу»).
7. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): Навч. посіб. для вищ. навч. закладів. – К.: Освіта, 1998. – 255 с.
8. Поліщук К.М. Діагностика сформованості світоглядних уявлень у дітей старшого дошкільного віку / К.М. Поліщук // Молодий вчений. – № 1(28). Ч. 2. – Херсон, 2016. – С. 153.

Полищук Е.Н.
Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

ИССЛЕДОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННОЙ ИГРУШКИ В ФОРМИРОВАНИИ МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация
В статье представлены результаты исследования уровней сформированности мировоззренческих представлений детей старшего дошкольного возраста. Подано количественную и качественную характеристику динамики формирования их компонентов. Проанализирован ассортимент современных игрушек старших дошкольников. Определены критерии их выбора детьми, родителями и воспитателями. Определены основные тенденции влияния современной игрушки на формирование мировоззренческих представлений детей старшего дошкольного возраста.
Ключевые слова: мировоззренческие представления, дети старшего дошкольного возраста, современная игрушка, игровая деятельность детей дошкольного возраста.

Polishchuk K.M.
National Dragomanov Pedagogical University

INVESTIGATION OF THE EFFICIENCY OF USING A MODERN TOYS IN THE FORMATION OF GLOBAL VISITORS OF CHILDREN OF THE OLD PRE-SCHOOL AGE

Summary
The article presents the results of the study of the levels of formation of outlook representations of children of the senior preschool age. The quantitative and qualitative characteristics of the dynamics of the formation of their components are presented. The assortment of modern toys of senior preschool children is analyzed. The criteria of their choice by children, parents and educators are determined. The main tendencies of the influence of a modern toy on the formation of outlook representations of children of the senior preschool age are outlined.
Keywords: world outlook, children of the senior preschool age, modern toy, play activity of preschool children.

УДК 378.14

МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ НЕЛІНГВІСТИЧНИХ ВНЗ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНІЙ МОВІ

Рідель Т.М.
Сумський національний аграрний університет

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-102

Подано загальну модель механізму формування соціально-професійної компетентності в процесі навчання іноземним мовам у нелінгвістичних ВНЗ. Представлено проблему відбору предметно-тематичного змісту навчання іноземним мовам. Розглянуто основні шляхи функціонування моделі як розвитку іншомовної комунікативної компетенції в соціокультурній та професійній сферах спілкування. Доведено ефективність моделі, на основі якої формується соціально-професійна комунікативна компетентність. Обґрунтовано, що соціально-професійна комунікативна компетентність є засобом оволодіння власне соціально-професійною компетентністю фахівця.
Ключові слова: іншомовна комунікативна компетенція, соціально-професійна компетентність, зміст навчання іноземним мовам, академічна компетенція, соціально-особистісна компетенція.

Постановка проблеми. Згідно з Державним стандартом вищої освіти нового покоління, кінцевим результатом вищої професійної освіти є формування соціально-професійної компетентності [1]. Остання розглядається як інтегральна системна якість особистості фахівця, що набувається у результаті засвоєння загальнопрофесійних і загальнолюдських компетенцій і соціального досвіду. У цьому розумінні соціально-професійна компетентність співвідноситься з поняттями такого смислового ряду, як рівень загальної культури, освіченість, особистісний розвиток, що складають неминущу цінність освіти [2]. В усталеному розумінні соціально-професійна компетентність являє собою сукупність академічної, соціально-особистісної та професійної компетенцій. Кожна з них формується за допомогою широкого спектру дисциплін навчального плану, в тому числі іноземної мови.

Внесок іноземної мови у формування соціально-професійної компетентності визначається її здатністю формувати іншомовну комунікативну компетенцію, на базі якої можливий подальший розвиток діяльнісної компетенції чи компетенції набуття знань у будь-якій предметній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість лінгвістів представляють іншомовну комунікативну компетенцію як глобальне поєднання таких складових компетенцій, як лінгвістична (система мови і її реалізація в мові), лінгвокраїнознавча, соціолінгвістична, соціокультурна, навчальна і компенсаторна. Усі перераховані види компетенцій є взаємопов'язаними і взаємообумовленими. Вони мають єдиний стрижень – лінгвістичну компетенцію, що є основою мовленнєвої взаємодії і обов'язковим компонентом будь-якого акту комунікації. Таким чином, іншомовну комунікативну компетенцію можна уявити як певний рівень володіння іноземною мовою, що дозволяє тому, кого навчають, комунікативно грамотно будувати свою мовленнєву поведінку відповідно до конкретної ситуації спілкування.

В силу самої природи мови іншомовна комунікативна компетенція реалізується тільки при наявності такого важливого компоненту, як предмет мовлення. Без предмету мовлення іншомовна комунікативна компетенція може залишитися лише кодом для опису об'єкта дійсності, незатребуваним інструментом мовленнєвої діяльності, що функціонує на рівні мінімальних мовних одиниць (звуки, літери, слова і правила їх вживання у мовленні). Тому, говорячи про іншомовну комунікативну компетенцію, ми завжди маємо на увазі семантику комунікації – усе те, що сказане і написане може означати. Оволодіння іншомовною комунікативною компетенцією в тій чи іншій сфері призводить до формування не тільки комунікативної, а й відповідної предметно-комунікативної компетенції, що і є головною метою комунікації.

Правильно буде сказати, що іншомовна комунікативна компетенція, представлена у вигляді думки і така, що знайшла себе в предметі мовлення, веде до осягнення самого предмету мовлення у всьому різноманітті його аксіологічних характеристик, а отже, сприяє не тільки пізнанню, а також і розвитку, вихованню та всебічній освіті на базі знакової системи. Цей постулат визначає механізм формування соціально-професійної компетентності фахівця засобами іноземної мови: розвиваючи комунікативну компетенцію в тій чи іншій сфері, ми осягаємо дану сферу діяльності, удосконалюючи свій професійний і особистісний розвиток.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Викладене висуває на передній план проблему відбору предметно-тематичного змісту навчання іноземним мовам в сукупності тем, проблем, ситуацій та сфер спілкування. Труднощі проблеми пов'язані з «безпредметністю» і «безмежністю» мови [2], що допускає значну частку суб'єктивізму при відборі навчального матеріалу. Згідно усталеному у вітчизняній методиці підходу, відбір змісту навчання іноземним мовам в системі вищої професійної освіти здійснюється з урахуванням його професійної спрямованості. У цій статті ми будемо структурувати зміст навчання іноземним мовам за моделлю інваріантної структури професійної підготовки фахівця, що включає такі важливі блоки, як соціально-гуманітарний, професійний і частково – науковий.

Мета статті полягає у визначенні шляхів набуття іншомовної комунікативної компетентності

на основі відповідної тематики, що забезпечує всебічну адаптацію студента до майбутньої соціально і професійно значущої діяльності в умовах міжкультурної комунікації.

Виклад основного матеріалу. Цінність запропонованого підходу до відбору змісту навчання іноземним мовам полягає в тому, що обидва блоки (соціокультурного і професійного спілкування) безпосередньо співвідносяться з відповідними компетенціями – соціально-особистісною, професійною, а також академічною. Отже, кожен з блоків повинен бути наповнений таким змістом, який максимально сприяв би формуванню необхідних комунікативних навичок.

Академічна компетенція включає в себе знання та вміння з досліджуваних дисциплін, а також здатність й уміння вчитися. Внесок іноземних мов в її формування полягає в тому, що іноземна мова надає унікальну можливість розвивати наступні навички та вміння:

– працювати з різними джерелами навчальної та наукової інформації, довідковими матеріалами і т. п.;

– концентрувати увагу, сприймати і відтворювати інформацію;

– писати наукове повідомлення, статтю, реферат, анотацію, складати план або конспект лекцій, робити помітки і т. п.;

– вести ділову кореспонденцію;

– заповнювати бланк, анкету та інші функціонально значущі документи;

– проводити презентації в режимі Power Point і Front Page;

– опановувати раціональними прийомами розумової праці, що сприяють подальшій самоосвіті та самовдосконаленню;

– здійснювати пошук інформації на традиційних та електронних носіях, включаючи бібліографічну роботу і пошук інформації в мережі Інтернет;

– здобувати нові знання на основі володіння ще одним мовним кодом.

Вищезгадані навички складають частину змісту навчання іноземним мовам у ВНЗ. Вони відносяться до числа універсальних, діяльнісних, прагматичних і являють собою навички власне навчальної діяльності, тобто саме вміння вчитися.

Соціально-особистісна компетенція формує виховну складову навчально-виховного процесу і моделює її результат. Вона забезпечує культурно-ціннісні та світоглядні установки особистості, уміння орієнтуватися в екологічних, економічних, політичних, цивільно-правових і інших соціальних проблемах сучасного життя. Вона передбачає знання ідеологічних, моральних цінностей суспільства і держави і вміння дотримуватися їх. За своєю суттю соціальна компетенція є метапрофесійною, що визначає особистість фахівця будь-якого профілю. До її складу входять:

1) компетенція соціальної взаємодії;

2) соціокультурна компетенція;

3) компетенція культурно-ціннісної та особистісної орієнтації;

4) компетенція громадянськості і патріотизму.

Не важко помітити, що перераховані компетенції формуються на основі комунікативної та припускають соціально-особистісну взаємодію, що здійснюється на основі комунікації. Іншомовна комунікативна компетенція, що реалізується на базі соціокультурної тематики, може характеризуватися як *соціокультурна комунікативна компетенція*. Вона становить важливу частину мовної підготовки фахівця нелінгвістичного вузу і реалізується в рамках модуля соціального спілкування (сфери соціально-побутового, соціокультурного та соціально-політичного спілкування).

У рамках цієї статті ми не ставимо завдання розглянути методику формування кожної з соціальних компетенцій окремо, тому обмежимося лише приблизними переліком соціально значущих умінь, які можуть привести до розвитку ряду здібностей і якостей особистості, що характеризують соціально-комунікативну компетенцію. Оволодіння змістом перерахованих вище сфер дає студенту можливість набути **знання**:

– про морально-етичні засади іншомовних національних спільнот, культури і етики взаємин в сім'ї, колективі;

– про соціокультурні реалії, стилі поведінки і образи повсякденного життя носіїв іноземної мови, що вивчається;

– про систему загальнолюдських, національних і особистісних світоглядних цінностей;

– про політичну і правову структуру країн, мова яких вивчається, про існуючі соціально-політичні реалії.

На основі отриманих знань випускник формує такі **здібності**:

– орієнтуватися у світі духовних цінностей, що відображають різні культури і світогляди, тобто вирішувати аксіологічні проблеми;

– орієнтуватися в проблемах, пов'язаних з реалізацією певних соціальних ролей (виборця, громадянина, споживача, організатора, члена сім'ї);

– розуміти і адекватно інтерпретувати відмінність соціокультурних реалій, комунікативних і поведінкових стереотипів носіїв іноземної мови, що вивчається;

– розуміти і оцінювати домінуючі в офіційному істеблішменті країн, мова яких вивчається, ціннісні установки і орієнтації;

– встановлювати контакт на міжособистісному рівні, створюючи при цьому атмосферу довіри і взаєморозуміння.

Формування соціально-особистісних компетенцій передбачає розвиток таких **якостей** особистості:

– гуманістичного світогляду;

– самостійності;

– почуття патріотизму і інтернаціоналізму;

– почуття громадянської відповідальності;

– толерантності, емпатії;

– ввічливості і тактовності в спілкуванні;

– відповідальності за свої справи і вчинки.

Із соціальними компетенціями нерозривно пов'язані *професійні*, що являють собою знання, вміння та здібності, затребувані в тій чи іншій галузі професійної діяльності. Структура професійної компетенції не є величиною постійною. Вона варіюється, оскільки кожна конкретна професія пропонує свій набір компетенцій, без яких неможлива адаптація і успішне виконання професійних функцій. Серед загальних вимог, що висуваються до фахівця будь-якого профілю, можна виділити: високий рівень професійної підготовки, що дозволяє ставити і вирішувати проблеми і завдання (в тому числі творчі) на на-

лежному кваліфікаційному рівні; здатність взаємодіяти з фахівцями не тільки профільної, але і суміжних областей для вирішення широкого кола професійних завдань; вміння складати документацію, вести ділову кореспонденцію; вміння користуватися глобальними інформаційними ресурсами в професійних цілях (інтернет, сучасні комп'ютерні технології і засоби телекомунікації).

Дескрипторна характеристика сфери професійної діяльності фахівця дозволяє виділити наступні професійні компетенції: предметну (в єдності загальнотеоретичної і виробничої складових), самоврядування, інформаційну.

Яку ж роль може відігравати іноземна мова у формуванні вищезгаданих і інших професійних компетенцій? Здається, що значну, якщо врахувати, що багато в професійній діяльності залежить від уміння людини реалізувати себе через спілкування, встановити ділові контакти, вступити в контакт і т. п. Іноземна мова надає також можливість поглибити знання в професійній області на основі вивчення зарубіжних джерел, бути в курсі сучасних досягнень науки і виробництва. Саме професіоналізація змісту іншомовної освіти у ВНЗ, що особливо активно проводиться у вітчизняній системі з 80-х рр. XX ст., дозволила перетворити вивчення іноземних мов в інструмент не тільки загальнокультурної, а й професійної підготовки.

Навчання іноземним мовам на базі модуля професійного спілкування охоплює сфери навчально-професійного, виробничого і частково – навчально-дослідного спілкування. Широко представлена в зазначених сферах тематика сприяє формуванню *професійної комунікативної компетенції*, в рамках якої студент набуває наступні загальнотеоретичні і практичні **знання**:

– про загальну систему базових наукових понять спеціальності, що вивчається (право, економіка, філософія і т. п.), а також рівні розвитку цієї наукової галузі;

– про професію, що освоюється, її соціальну значущість, про структуру, методи та способи здійснення професійної діяльності;

– про рівні науково-технічного прогресу, про технології та матеріальну базу сучасного виробництва;

– про способи мовного вираження основних понять професійної сфери;

– про етику ділових відносин.

В рамках даної компетенції фахівець повинен бути **здатним**:

– здійснювати іншомовну комунікативно-когнітивну діяльність в області професійної підготовки;

– вести ділову бесіду і ділову кореспонденцію;

– вирішувати типові комунікативні завдання виробничого спілкування;

– мати навички діловодства та рекламоведення;

– встановлювати контакт з колегами на професійному рівні, при цьому створюючи атмосферу довіри і взаєморозуміння;

– здійснювати пошук необхідної професійно значущої інформації, активно використовуючи сучасні бази даних, комп'ютерні технології і засоби телекомунікації;

– володіти первинними навичками наукових досліджень.

Професійна комунікативна компетенція сприяє розвитку таких професійно значущих **якостей**:

– високого рівня професіоналізму;

– творчого мислення;

– дисциплінованості, самоорганізації і самоконтролю;

– цілеспрямованості;

– самостійності;

– відповідальності за доручену справу;

– вимогливості;

– виваженості прийнятих рішень та ін.

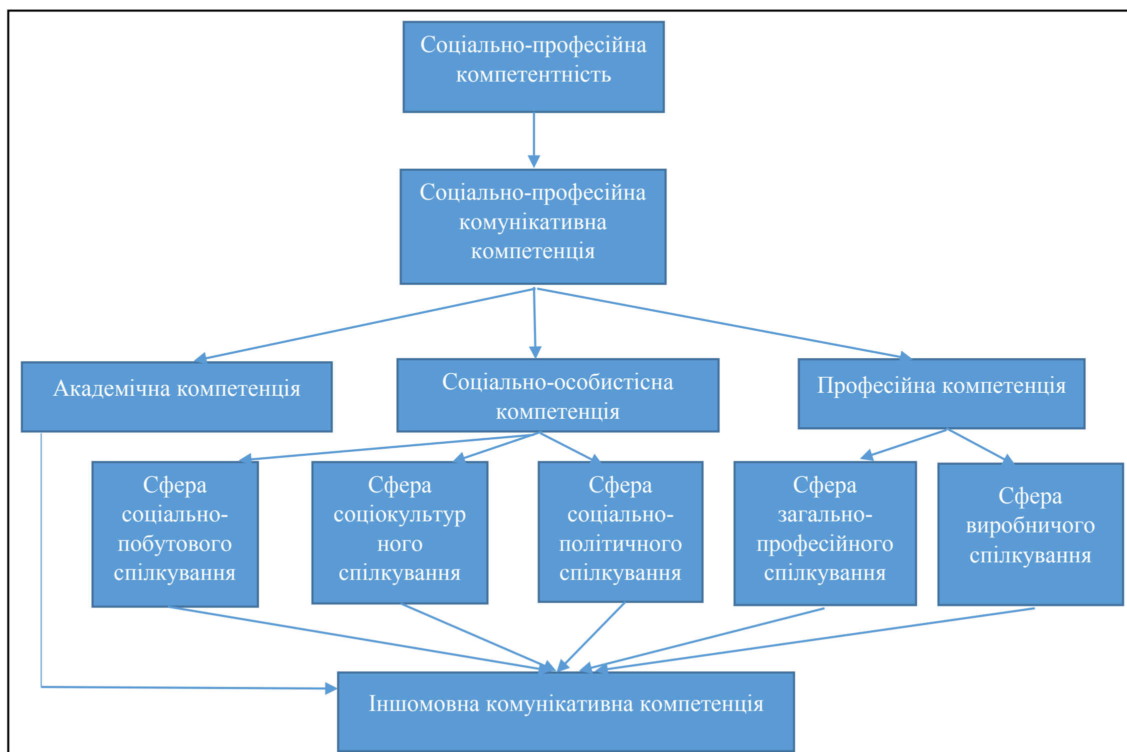

Рис. 1. Модель формування соціально-професійної компетентності в процесі навчання іноземній мові

Таким чином, можна констатувати, що іноземна мова як обов'язкова навчальна дисципліна соціально-гуманітарного блоку відіграє важливу роль у формуванні професійної комунікативної компетенції фахівця, яка в поєднанні з соціокультурною комунікативною компетенцією безпосередньо спрямована на формування такого інтегрального поняття, як соціально-професійна комунікативна компетентність.

Механізм формування соціально-професійної компетентності в процесі навчання іноземній мові включає наступні етапи: а) формування іншомовної комунікативної компетенції в соціокультурній та професійній сферах спілкування; б) формування на її основі соціально-професійної комунікативної компетентності. Остання, в свою чергу, є засобом оволодіння власне соціально-професійною компетентністю. Модель формування соціально-професійної компетентності в процесі навчання іноземній мові представлена на рис. 1.

Висновки і пропозиції. Таким чином, іншомовна комунікативна компетенція як головна мета навчання іноземній мові у нелінгвістичних ВНЗ, сформована в ретельно відібраних предметно-орієнтованих областях, вирішує завдання не тільки мовної, а й професійної освіти. В силу того, що іншомовна комунікативна компетенція є надпредметною, міждисциплінарною компетенцією, вона створює новий освітній простір, свого роду віртуальну навчальну лабораторію, в якій формуються всі умови для застосування іншомовної комунікативної компетенції при вивченні інших дисциплін і спеціальностей в сукупності потенційно властивих їм компетенцій – загальних і предметно-професійних.

Наведена модель трансферу іншомовної комунікативної компетенції в соціально-професійну комунікативну компетенцію, а потім в соціально-професійну компетентність стає реальною в силу виходу іноземних мов за вузькі предметні рамки і інтеграцію з широким спектром професійних і соціально значущих тем. На підставі сказаного можна також зробити висновок, що з усіх дисциплін соціально-гуманітарного блоку іноземна мова представляє одну з найбільш продуктивних моделей формування соціально-професійної компетентності майбутнього фахівця за умови правильного відбору предметно-тематичного змісту навчання.

Список літератури:

1. Закон України «Про вищу освіту». Режим доступу: http://www.osvita.org.ua/pravo/law_05/part_03.html.
2. Зимняя И.А. Социально-профессиональная компетентность как целостный результат профессионального образования (идеализированная модель) / И.А. Зимняя // Проблемы качества образования. – 2005. – Кн. 2. – С. 10-19.
3. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Науковий редактор українського видання доктор пед. наук, проф. С.Ю. Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.
4. Хведченя Л.В. Теоретические основы формирования содержания иноязычного образования (на примере классического университета): дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01. – Мн., 2002. – 261 с.
5. A Common European Framework of Reference / Council for Cultural Cooperation, Education Committee. – Strasbourg, 2001.

Ридель Т.Н.
Сумской национальный аграрный университет

МЕХАНИЗМ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ НЕЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ВУЗОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация
Представлена общая модель механизма формирования социально-профессиональной компетентности в процессе обучения иностранным языкам в нелингвистических вузах. Описана проблема отбора предметно-тематического содержания обучения иностранным языкам. Рассмотрены основные пути функционирования модели как развития иноязычной коммуникативной компетенции в социокультурной и профессиональной сферах общения. Доказана эффективность модели, на основе которой формируется социально-профессиональная коммуникативная компетентность. Обосновано, что социально-профессиональная коммуникативная компетентность является средством овладения собственно социально-профессиональной компетентностью специалиста.

Ключевые слова: иноязычная коммуникативная компетенция, социально-профессиональная компетентность, содержание обучения иностранным языкам, академическая компетенция, социально-личностная компетенция.

Ridel T.M.
Sumy National Agrarian University

A MECHANISM TO SHAPE SOCIAL AND PROFESSIONAL COMPETENCE OF NON-LINGUISTIC UNIVERSITIES STUDENTS IN THE PROCESS OF TEACHING A FOREIGN LANGUAGE

Summary
The general model of the mechanism to shape social and professional competence in the process of teaching foreign languages at non-linguistic universities is presented. The problem of selecting the subject-specific content of teaching foreign languages is considered. The main ways of functioning of the model as the development of foreign language communicative competence in the social, cultural and professional areas of communication are defined. The efficiency of the model, on the basis of which social and professional communicative competence is formed, is analyzed. It has been proved that social and professional communicative competence is a means of mastering the social and professional competence of a specialist.
Keywords: a foreign language communicative competence, social and professional competence, contents of foreign language teaching, academic competence, social and personal competence.

УДК 378.147:78:[785:005.336.2]

КОНЦЕРТМЕЙСТЕРСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Сергієнко С.М.
Бердянський державний педагогічний університет

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-103

Досліджено сутність та зміст концертмейстерської діяльності через історичну сітку розвитку музичного мистецтва. Визначено навички виконавської орієнтації як основу концертмейстерської діяльності. В результаті дослідження встановлено, що концертмейстерська компетентність неодмінно має включати не лише операційно-виконавські уміння та навички, але й навички виконавської орієнтації, що дозволить концертмейстеру, використовуючи цілий комплекс виконавсько-інтонаційних технічних засобів, здійснювати позитивну інструментально-виконавську підтримку соліста (інструменталіста) в процесі спільного музикування, одночасно проявляючи власний стиль акомпанування.

Ключові слова: концертмейстер, концертмейстерська діяльність, концертмейстерська компетентність, навички виконавської орієнтації, інструментально-виконавська підтримка, майбутній вчитель музичного мистецтва.

Постановка проблеми. На сьогодні найбільш актуальними у музичній педагогіці є проблеми, які пов'язані з музично-педагогічним процесом. У сучасній музичній педагогіці одним із найбільш гострих є питання професійної підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва у вищих закладах професійної мистецької освіти, що потребує якісних динамічних змін.

У підготовці фахівця музики насамперед важливого значення набуває проблема формування у нього концертмейстерської компетентності, оскільки діяльність музиканта як педагогічна, так і акомпаніаторська, тісно пов'язана з ансамблевим музикуванням і застосування концертмейстерських умінь і навичок. Тому концертмейстерська техніка, яку набуває музикант, є невід'ємною частиною його загальної фахової майстерності, і стає особливо цінною у сучасному музикуванні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз досліджень засвідчує, що проблематикою в галузі концертмейстерської підготовки займались такі науковці як К. Виноградов, Л. Винокур, В. Живов, Т. Калугина, Н. Крючков, Е. Кубанцева, О. Канкарович, Т. Карнаухова, З. Квасниця, М. Крючков, А. Люблинський, Т. Молчанова, М. Моісеєва, Дж. Мур, І. Одинокова, В. Пустовіт, О. Рафалович, М. Смирнов, М. Савельева, Е. Шендерович.

З актуальністю і поширенням компетентнісного підходу у сфері музичної освіти, проблема концертмейстерської підготовки у сучасних дослідженнях постає у вигляді необхідності формування концертмейстерської компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва. Так, на сьогодні ця проблематика розробляється у працях Е. Алієвої, Т. Карпенко, М. Печенюк, О. Штефан.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, не зважаючи на достатню вивченість концертмейстерської діяльності, невивченими залишаються проблеми, пов'язані з концертмейстерською компетентністю студентів вищих закладів мистецького спрямування, зокрема вивчення навичок стильової орієнтації як основи діяльності концертмейстера.

Мета статті. Застосовуючи історичний, аналітичний, порівняльний та системний методи дослідження показників концертмейстерської компетентності майбутніх вчителів музичного мистецтва вивчити основні проблеми формування концертмейстерської компетентності музиканта. Обґрунтувати необхідність формування навичок стильової орієнтації як окремої компетенції концертмейстера. Визначити поняття "навички виконавської орієнтації", розкрити їх сутність як основу діяльності концертмейстера.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концертмейстер – найпоширеніша професія серед піаністів. Протягом довгого періоду розвитку музичного мистецтва концертмейстерська діяльність набувала нових особливостей і значення.

Так, першочерговим позивом до різноманітної діяльності слугували імпровізаторські здібності, які забезпечували професійну універсальність музиканта. У 16-18 ст. кожен музикант повинен був володіти елементами імпровізаційної техніки і технікою акомпанементу. Оскільки велика частина супроводжуючих голосів не виписувалася, а позначалася приблизно тільки цифрами під басом, то акомпаніаторові пропонувався великий вибір у відтворенні наміченого композитором супроводу [6].

Концертмейстерство як самостійна сфера творчо-виконавської діяльності почало існувати в кінці XIX століття, передумовами його розвитку стало наступне. Гастрольна діяльність співаків, інструменталістів віртуозів зажадала появи піаністів, що володіють мистецтвом гри в ансамблі, здатних швидко засвоїти великий об'єм нотного тексту. Розширення кількості концертних залів, оперних театрів, музичних навчальних закладів, велика кількість романтичної камерної інструментальної і пісенно-романсової лірики потребувало особливого уміння акомпанувати солістові. На даному етапі вже виразно виявлялася різниця між солістом (піаністом, інструменталістом) і акомпаніатором. У той час концертмейстери, як правило, були «широкого профілю» і володіли рядом умінь: гра з листа хорові і симфонічні партитури, читка в різних ключах, транспонування фортепіанних партій на будь-які інтервали тощо.

Так, протягом багатьох століть головна відмінна риса концертмейстерської діяльності полягала в умінні слухати соліста; здатності швидко реагувати на різні виконавські зміни партії соліста;

імпровізаційній техніці тощо, що визначало головну межу концертмейстерської діяльності. Сьогодні ж ця межа є дещо іншою, оскільки розширилися стильові та жанрові музичні горизонти, а найголовніше – змінилися діяльнісні межі музиканта. В умовах сучасного музикування діяльність концертмейстера перегукується із діяльністю музиканта-клавішника у музичному ансамблі (музичному гурті), який здатний вправно орієнтуватися у жанрі, стилі, загалом на сцені тощо. Тому діяльність концертмейстера потребує особливої уваги.

Оскільки система підготовки професійного концертмейстера у музичній педагогіці є чітко сформована, – формування концертмейстерських навичок починається у початкових спеціалізованих навчальних закладах на заняттях з вокалістом чи інструменталістом починається, далі – у середніх спеціальних навчальних закладах, професійне становлення проходить у вищих навчальних закладах мистецького спрямування, – то особливої уваги заслуговує питання підготовки майбутніх педагогів-музикантів, які на високому рівні могли б забезпечувати навчально-виховний процес на всіх ланках професійного музичного навчання.

Так, педагог-музикант має володіти різними формами виконання (гра на музичних інструментах, вокал, диригуванням тощо); уміннями добре читати нотний текст з листа, транспонувати, підбирати музику на слух; навичками редагування; знаннями про творчість композиторів різних епох, жанрові особливості музичних творів, пісенного матеріалу. Разом з тим, у наш час кращих концертмейстерів відрізняє не тільки високий рівень професіоналізму, а й наявність виконавської індивідуальності, творчого почерку. Зрілий концертмейстер добре демонструє не лише операційно-виконавські уміння та навички (читка з листа, транспонування, тощо), але й цілий комплекс виконавсько-інтонаційних технічних засобів, що дозволяє йому як підтримувати соліста, так і проявляти власний стиль акомпанування.

Отже, сучасний концертмейстер – це не просто добре граючий, слухаючий музикант, але такий, який володіє власним виконавським стилем. Це обумовлює розширення компетенцій концертмейстера і вимагає формування у нього музичних навичок стильової орієнтації як складової концертмейстерської компетентності.

Таким чином, можна відмітити, що в основі концертмейстерської компетентності лежать не лише знання, а й музично-ціннісні орієнтації, які уособлюють спрямованість музиканта на ту чи іншу музичну цінність.

Аналіз наукових праць з педагогіки показує, що ціннісні орієнтації тлумачать як вибіркову, відносно стійку систему спрямованості інтересів і потреб особистості, зорієнтовану на певний аспект соціальних цінностей [2, с. 357]. Вони істотно впливають на стиль мислення і життя індивіда, перебіг емоцій і мотиваційних процесів.

Музичні орієнтації мають прямий вплив на формування концертмейстерської компетентності, зокрема вони здатні формувати навички стильової орієнтації. У виконавстві вони є наближеними до навичок інтерпретації, а у діяльності концертмейстера ми заміняємо їх на орієнтацію.

Таким чином, стиль має пряме відношення до діяльності концертмейстера. У зв'язку з цим вважаємо доцільним розглянути концертмейстерську компетентність крізь призму стильового підходу, який до сьогодні зберігав нейтралітет у діяльності концертмейстера.

У музичному мистецтві стиль має безліч тлумачень. Його вивчають як індивідуальний стиль музиканта, виконавський стиль, стильність виконання, тощо. У всіх випадках він постає як система естетичних принципів і виразних засобів, характерних для індивідуальної артистичного почерку або навіть для конкретної художньої епохи, знаходить прояв в особливостях техніки, способах звуковидобування, динаміки, фразування [5].

Ціллю стильового підходу у музичній педагогіці є розуміння учнями (студентами) музичних і художніх стилів з умінням практичного застосування цих знань (інтерпретації). Іншими словами – формування навички стильової орієнтації. Однією із головних функцій стильового підходу є становлення власного виконавського стилю музиканта для максимальної реалізації його індивідуальних можливостей і формування його як самостійної творчої особистості. Врахування стильового підходу у діяльності концертмейстера є надзвичайно важливим, оскільки саме він передбачає формування навичок *виконавської орієнтації* і здійснення *інструментально-виконавської підтримки соліста.*

Стильовий підхід у музичній педагогіці базується на: формуванні знань, умінь, навичок, які дозволяють адекватно сприймати, трактувати авторський задум [4], що рівноцінно “орієнтуванню”; накопиченні емпіричної пізнавальної інформації (переживання, враження, виконавський та слуховий досвід тощо); поглибленні теоретичних знань про природу стилю та його характеристики.

Аналізуючи дослідження в галузі музичної педагогіки, бачимо, що проблема стилю зачіпає здебільшого виконавство як напрямок художньої діяльності музиканта, тоді як у концертмейстерській діяльності ця проблема набула прихованого характеру. Зміна стильової парадигми зумовлює трансформацію сутності і змісту діяльності концертмейстера. Тому не лише для аналізу виконавського стилю необхідна нова система, але необхідні пошуки нової системи для аналізу концертмейстерської діяльності (а звідси й компетентності).

Концертмейстерська школа завжди існувала як сукупність знань і музичних традицій певної епохи, що зберігаються та передаються наступним поколінням, однак кожного разу знаходять нове втілення. Так сталося і з розумінням концертмейстерської компетентності.

Науковці в різні часи по своєму вбачали головне у діяльності концертмейстера, а звідси – по різному тлумачили його майстерність. Сучасні досліддження тлумачать її як складний багатоаспектний процес, що ґрунтується на загальних принципах мистецької педагогіки та врахуванні специфіки концертмейстерської підготовки фахівців.

Так, дослідниця Т. Карпенко визначає концертмейстерську компетентність як інтегративну здатність педагога-музиканта, що забезпечує готовність і успішність здійснення ним виконавсько-педагогічної діяльності на високому якісному рівні і базується на емоційно-ціннісному ставленні до майбутньої діяльності; на системі культурологічних, музично-естетичних, музично-психологічних, музично-педагогічних, музично-

теоретичних, музично-виконавських знань, на системі узагальнених музичних умінь і професійно значущих концертмейстерських умінь; особливостях музичного сприйняття, виконавських здібностях; на професіонально значущих особистісних якостях, що формуються в процесі підготовки у вищому педагогічному навчальному закладі, – музикальності, музично-педагогічній інтуїції, музично-професійному мисленні [3].

Аналіз досліджень свідчить про те, що формування концертмейстерської компетентності студентів мистецьких факультетів відбувається невід'ємно від розвитку виконавської майстерності, що є складовою професійно-педагогічної компетентності вчителя музики.

Вважаємо доцільним розглянути відмінність між виконавською та концертмейстерською діяльністю.

Концертмейстерську діяльність, безпосередньо пов'язану з виконанням, можна розглядати у трьох аспектах: як діяльність музиканта-піаніста, який постійно на концертній естраді є партнером солістів; як діяльність піаніста, що розучує партії зі співаками в оперному театрі; і як навчально-професійну діяльність, здійснювану в рамках спеціальної підготовки студентів-музикантів [1]. Особливістю концертмейстерської діяльності є її багатовимірність, що зумовлює необхідність вирішення різноманітних творчих завдань, пов'язаних з музичним виконанням. Найважливішого значення вона набуває в музично-педагогічних професіях (серед них – вчителя музики), оскільки через свою специфіку віддзеркалює основні види професійної діяльності педагога-музиканта (виконання пісні під власний супровід, читання нот з листа, транспонування, редагування, інтерпретація, підбір на слух). Важливо зазначити, що у концертмейстерській діяльності в центрі знаходиться соліст, а концертмейстер лише акомпанує йому. Тому завдання концертмейстера – це позитивна інструментально-виконавська підтримка соліста, яку ми тлумачимо як *результат вдалого спільного музикування соліста із концертмейстером.*

У виконавській же діяльності в центрі знаходиться самостійний виконавець, який одночасно є суб'єктом виконавської діяльності. В діяльності виконавця центральною проблемою є повноцінне художнє розкриття образного змісту музичного твору (Б. Асафьєв, В. Виноградов, О. Готсдінер, Л. Баренбойм, І. Мостова та ін.). У діяльності концертмейстера це завдання трансформується у вищезазначену підтримку, яка дозволяє солісту повноцінно розкрити образний зміст музичного тексту (твору).

Музичний твір не є за своєю природою самостійно функціонуючим результатом художньої творчості, а отже, він повністю залежить від музиканта-виконавця, який сповна підпорядковує його власному прочитанню, розумінню, художньому смаку – інтерпретації. У зв'язку з цим, завданням виконавця стає створення нової якості або нового стану художнього образу музичного твору – виконавської інтерпретації, що охоплює процес побудови власної художньо-виконавської концепції, особливий комплекс виконавських дій щодо її реалізації, а також здійснене трактування результату виконавської діяльності.

Музичний текст, яким вправно оперує концертмейстер, повністю залежить від навичок хорошої виконавської орієнтації музиканта, і підпорядковується головній меті – інструментально-виконавській підтримці.

Досвідчений концертмейстер повинен вміти зняти неконтрольоване хви-лювання і нервову напругу соліста перед естрадним виступом, швидко зреагувати і підхопити соліста у тексті тощо. Працюючи безпосередньо з музичним текстом, концертмейстер повинен звертати увагу на стиль та жанр твору, а відповідно – інтонаційно-виконавську техніку. Саме в цьому полягає сутність виконавської орієнтації концертмейстера.

Таким чином, здійснивши порівняльний аналіз, вважаємо, що невід'ємною складовою концертмейстерської компетентності є *навички виконавської орієнтації*, які включають: уміння гри на слух, уміння читки з листа, транспонування, модуляції, уміння художньої інтерпретації, інтонаційно-виконавські уміння.

Навички виконавської орієнтації ми тлумачимо як такі *дії, що спрямовані на позитивну інструментально-виконавську підтримку соліста (інструменталіста) в процесі спільного музикування.*

Висновки і перспективи. Отже, на основі аналізу спеціальної літератури, можемо зробити наступні висновки. По-перше, сучасний концертмейстер – це універсал, в основі техніки якого лежать навички виконавської орієнтації, які спрямовані на позитивну інструментально-виконавську підтримку соліста (інструменталіста, вокаліста) в процесі спільного музикування. По-друге, формування концертмейстерської компетентності студентів вищих закладів мистецької освіти є надзвичайно складним, але підсильним завданням, у вирішенні якого сприяє застосування стильового підходу.

Не зважаючи на актуальність зазначеної проблематики, необхідно продовжувати пошук ефективних шляхів і методів формування концертмейстерської компетентності у майбутніх вчителів музичного мистецтва.

Список літератури:

1. Виноградов К.Л. О специфике творческих взаимоотношений пианиста-концертмейстера и певца / К.Л. Виноградов // Музыкальное исполнительство и современность : сб. статей / сост. М.А. Смирнов. – М.: Музыка, 1998. – С. 156-179.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К.: «Либідь», 1997. – 376 с.
3. Карпенко Т.П. Концертмейстерська компетентність учителя музики : терміни і поняття. Навчальний посібник для студентів музично-педагогічних і мистецьких спеціальностей / Т.П. Карпенко, М.А Печенюк. – Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький, 2011. – 224 с.
4. Михайлов М.К. Стиль в музыке: исследование / М.К. Михайлов. – Л.: Музыка, 1981. – 264 с.
5. Николаева А.И. Категория художественного стиля в теории и практике преподавания музыки: дис. ... док-ра пед. наук / А.И. Николаева. – М., 2005. – 455 с.
6. Шендерович Е. В концертмейстерском классе: Размышления педагога / Е. Шендерович. – М.: Музыка, 1996. – 201 с.

Сергиенко С.М.
Бердянский государственный педагогический университет

КОНЦЕРТМЕЙСТЕРСКАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА

Аннотация
Исследована сущность и содержание концертмейстерской деятельности через историческую сетку развития музыкального искусства. Определены навыки исполнительской ориентации как основу концертмейстерской деятельности. В результате исследования установлено, что концертмейстерская компетентность непременно должен включать не только операционно-исполнительские умения и навыки, но и навыки исполнительской ориентации, позволит концертмейстеру, используя целый комплекс исполнительно-интонационных технических средств, осуществлять положительную инструментально-исполнительское поддержку солиста (инструменталиста) в процессе совместного музицирования, одновременно проявляя собственный стиль аккомпанирования.
Ключевые слова: концертмейстер, концертмейстерская деятельность, концертмейстерская компетентность, навыки исполнительской ориентации, инструментально-исполнительское поддержка, будущий учитель музыкального искусства.

Sergienko S.M.
Berdyansk State Pedagogical University

CONCERT MASTER'S COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS OF MUSICAL ART

Summary
Investigated the essence and content of artistic activities of concertmaster through historical development of music art. Defined skills of performing orientation as a basis of artistic activities of concertmaster. It has been established that concert master's competence must necessarily include not only operative-performing skills and skills, but also the skills of performing orientation, which will allow the concertmaster, using a whole complex of performing-intonational technical means, to carry out positive instrumental-performing support of the soloist (instrumentalist) in the process of joint music-making, while displaying their own companion style.
Keywords: concertmaster, artistic activities of concertmaster, concertmaster competence, skills of performing orientation, performing and instrumental support, the future teacher of music.

УДК 378.147

ТИПОЛОГІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ЗМІСТУ ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ

Сіняговська І.Ю.
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-104

Інтеграція змісту освіти передбачає удосконалення, на основі інтеграції, організаційно-процесуальної сторони навчальної діяльності, а саме розвитку інтегрованих форм навчальних занять (інтегративні лекції, семінари, полідисциплінарні навчальні проекти), з'єднання академічних занять з елементами навчально-професійної діяльності, поєднання навчання з науково-дослідною роботою. З урахуванням смислового наповнення термінів «інтеграція», «синтез» і «цілісність» у статті представлено типологію дидактичної цілісності продуктів педагогічної інтеграції змісту гуманітарної освіти. Аналіз різних тлумачень понять «педагогічна інтеграція», «дидактичний синтез», «цілісність» виявив, що є підстави вважати дидактичний синтез найбільш завершеною фазою педагогічної інтеграції змісту гуманітарної освіти. Модель цілепокладання педагогічної інтеграції змісту гуманітарної освіти має трирівневу структуру: метою першого рівня є вдосконалення змісту гуманітарної освіти та його структури, а також пов'язане з ним удосконалення організаційно-процесуальної сторони навчання; мета другого рівня – розвиток особистості учнів у когнітивній, інтелектуально-креативній і морально-етичній сферах, а також формування професійно значущих особистісних якостей; мета третього рівня – формування цілісної людини й професіонала.
Ключові слова: типологія, інтеграція, навчально-професійна діяльність, дидактичний синтез, дидактична цілісність, зміст гуманітарної освіти, монодисципліна, інтегровані форми навчання.

Постановка проблеми. У педагогіці типологізація відіграє роль рефлексивного механізму розвитку науки, а саме механізму її теоретизації. Згідно [5, с. 638], «Типологія – засіб наукової класифікації за допомогою абстрактних теоретичних моделей (типів), в яких фіксуються найважливіші структурні або функціональні особливості досліджуваних об'єктів». Достатньо близькими за змістовим значенням до поняття «типологізація» є поняття «класифікація» і «таксономія». Чітке співвідношення зазначених понять в науці поки не встановлено. Для однозначного тлумачення цих понять у подальшому будемо вважати, що класифікація й таксономія є основними логічними формами, що використовуються типологією [5].

Розрізняють типологізацію емпіричну й теоретичну. Теоретична типологія відрізняється від емпіричної тим, що остання має «стійкість властивостей типу і відбувається шляхом багаторазового перебору, тоді як у теоретичній типології критерії властивостей виявляються шляхом логічного аналізу» [6, с. 191].

Описувана нижче типологія педагогічної інтеграції змісту гуманітарної освіти побудована шляхом теоретичної типологізації.

Об'єктом типологізації в нашому випадку є безліч компонентів морфологічної будови педагогічної інтеграції змісту гуманітарної освіти: її цілей, рівнів цілісності дидактичних продуктів, напрямків, прийомів, джерел і механізмів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні концепції реалізації інтеграційного підходу до організації навчання й навчальної діяльності І. Звєрєва, М. Іванчук, В. Ільченко, В. Максимової, А. Усової, В. Федорової та інших свідчать про те, що одна з можливостей інтеграції змісту гуманітарної освіти полягає у виявленні спільності у підходах і методах, які використовуються різними науками.

Питання про дидактичну цілісність продуктів педагогічної інтеграції змісту освіти вже розглядався в роботах дослідників цієї проблеми. Так, наприклад М. Берулава [2] визначає три рівні інтеграції змісту освіти і, відповідно, ступені цілісності продуктів інтеграції: рівень нового цілісного предмету, рівень дидактичного синтезу й рівень міжпредметних зв'язків. В. Безрукова [1, с. 50] виділяє чотири «формально-логічні характеристики» форм інтеграційного процесу у педагогіці: узагальнення, комплекс, система, синтез. Під узагальненням вона має на увазі зближення, співвіднесення, ускладнення, розширення об'єктів інтегрування та зв'язків між ними. Комплекс визначається як упорядкування відносин між провідними інтегрованими об'єктами.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Отже, мають місце деякі різночитання в ієрархізації ступенів дидактичної цілісності продуктів педагогічної інтеграції змісту освіти.

Так, В. Безрукова й Ю. Тюнников вищим ступенем процесу педагогічної інтеграції вважають синтез і пов'язують цей щабель з отриманням цілісного новоутворення, а М. Берулава вважає рівень цілісності вищим по відношенню до рівня дидактичного синтезу.

Мета статті. З урахуванням змістового наповнення термінів «інтеграція», «синтез» і «цілісність» запропонувати типологію дидактичної цілісності продуктів педагогічної інтеграції змісту гуманітарної освіти.

Почнемо з типологізації цілей педагогічної інтеграції змісту гуманітарної освіти. На нашу думку, педагогічна інтеграція змісту гуманітарної освіти має трирівневу організацію цілей. Цілями першого рівня є вдосконалення змісту гуманітарної освіти та його структури й пов'язане з ними вдосконалення організаційно-процесуальної сторони навчання. Зазначені цілі досягаються безпосередньо в результаті здійснення самої процедури інтеграції. Мета другого рівня – це розвиток особистості тих, хто навчається, у когнітивній, інтелектуально-креативній, мораль-

но-етичній сферах, а також формування у них професійно значущих особистісних якостей. Мета третього рівня – глобальна: формування цілісної людини та професіонала. Подібне визначення розподіл глобальної мети інтеграції узгоджується як з гуманістичною парадигмою освіти XXI століття, так і з поглядами провідних дослідників проблеми педагогічної інтеграції.

Цілі другого й третього рівнів досягаються опосередковано. Глобальна мета досягається шляхом цілеспрямованого розвитку особистості тих, хто навчається, у процесі засвоєння ними модернізованого, на основі педагогічної інтеграції, змісту гуманітарної освіти. Модернізація останнього включає удосконалення його структури шляхом створення інтеграційних навчальних курсів і комплексів, які не мають аналогів в існуючій номенклатурі дисциплін, скорочення загальної кількості дисциплін, ліквідацію дублювання навчального матеріалу. Крім удосконалення структури потрібна модернізація власне самого змісту освіти, яка полягає в його гуманітаризації, концептуальному стисканні навчальної інформації, насиченні дисциплін усіх циклів елементами метазнань.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Інтеграція змісту гуманітарної освіти передбачає удосконалення, на основі інтеграції, організаційно-процесуальної сторони навчальної діяльності, а саме розвитку інтегрованих форм навчальних занять (інтегративні лекції, семінари, полідисциплінарні навчальні проекти), з'єднання академічних занять з елементами навчально-професійної діяльності, поєднання навчання з науково-дослідною роботою.

У процесі освоєння змісту гуманітарної освіти, удосконаленого на основі його педагогічної інтеграції, слід очікувати розвитку особистості тих, хто навчається, у когнітивній, інтелектуально-креативній та морально-етичній сферах, а також у сфері професійно значущих особистісних якостей.

Так, у когнітивної сфері, у результаті освоєння удосконаленого змісту освіти, має сформуватися така якість знань учнів як інтегративність, а самі знання повинні синтезуватися в свідомості тих, хто навчається, у загальнонаукові особистісні картини світу, періодично оновлюванні в рамках циклів навчальних дисциплін.

В інтелектуально-креативній сфері слід прогнозувати підвищення творчого потенціалу тих, хто навчається, за рахунок розвитку здібностей до несподіваних асоціацій, побудови аналогій та ін. Застосування інтегративних технологій навчання та інтеграційного змісту навчання має стимулювати розвиток у тих, хто навчається, інтегративного мислення, під яким розуміється здатність людини до більш глибокого й широкого пізнання дійсності за допомогою таких складних розумових операцій як моделювання, систематизація, структуризація, редукування, ідеалізація, екстраполяція, комбінаторика [1, с. 33].

Насичення дисциплін, що утворюють гуманітарну підготовку, елементами метазнань, використання інтегративних форм занять, сумісництво навчання з професійною, науково-дослідницькою та досвідною діяльністю має сприяти формуванню професійно значущих особистостей якостей майбутнього фахівця у формі пізнавальних і професійних культур: методологічної, системно-логічної, рефлексивної, класифікаційної, квалітативної.

Нарешті, реалізована за допомогою педагогічної інтеграції, гуманітаризація змісту освіти повинна сприятливо впливати на морально-етичну сферу особистості тих, хто навчається, а саме – виховувати якості людини, що володіє національно-культурними та національно-історичними коренями, долати технократизм мислення як глобальний цивілізований феномен і тим самим виховувати відповідальність за можливі наслідки майбутньої професійної діяльності.

Безпосереднім продуктом педагогічної інтеграції змісту гуманітарної освіти є інтеграційні дидактичні системи: інтегративні дисципліни, навчальні курси, комплекси. Перелічені продукти педагогічної інтеграції можуть мати різний рівень дидактичної цілісності, який, у свою чергу, залежить від самих інтегрованих дисциплін, цілей і джерел інтеграції, системоутворюючих факторів.

Для суджень про ступінь цілісності продуктів педагогічної інтеграції змісту освіти необхідно умовитися про смислове наповнення та співвідношення таких понять як «інтеграція», «синтез», «цілісність». Найбільш повно, на наш погляд, відображає сутність інтеграції визначення Г. Павельциг [3], Відзначимо головні моменти цього визначення: інтеграція – це процес розвитку системи; процес розвитку складається в зростанні числа й інтенсивності взаємодій елементів системи; у процесі інтеграції посилюється взаємозв'язок і зменшується відносна самостійність елементів системи.

Резюмуючи сказане, педагогічну інтеграцію змісту гуманітарної освіти можна уявити як процес становлення дидактичної цілісності змісту спочатку розрізнених дисциплін, що розвиваються шляхом зростання числа та інтенсивності взаємодій навчальних елементів цих дисциплін, посилення їх взаємних зв'язків і зменшенням відносної самостійності, від стадії простого об'єднання за деякою спільною ознакою до стадії органічного цілого.

Щодо співвідношення понять «інтеграція» та «синтез» у філософській і педагогічній літературі не існує єдиної думки. Одні дослідники проблеми інтеграції розводять поняття «інтеграція» і «синтез» (наприклад, М. Асимов, А. Турсунов.), визначаючи синтез «як злиття взаємодіючих систем в однорідну цілісність», а інтеграцію як «єдність різноманітного». Інші автори (Н. Депенчук, А. Урсвул поняття інтеграції та синтезу вважають тотожними, вважаючи, що синтез являє собою найбільш завершену фазу інтеграції [4]. Треті (С. Мелюхин), спираючись на аналогію з матеріальним синтезом (при всіх формах матеріального синтезу вихідні компоненти зливаються в якісно перетвореному вигляді в нове поєднання, припиняючи своє колишнє існування), вважають зазначені поняття близькими, але не тотожними.Ураховуючи близькість другої та третьої точки зору будемо вважати, що дидактичний синтез є найбільш завершеною фазою педагогічної інтеграції змісту гуманітарної освіти.

Поняття «цілісність» представляє найбільшу складність для експлікації. Ґрунтуючись на положеннях загальної теорії систем і системного підхо-

ду і враховуючи, що поняття «цілісність» має сенс тільки по відношенню до системи, цілісними будемо вважати системи, що володіють двома найважливішими властивостями. Перша властивість полягає в тому, що зв'язки між елементами цілісної системи міцніше, ніж зв'язки цих же елементів із середовищем. При цьому під середовищем розуміємо все, що не входить в систему (чим більше система виділена, відмежована від середовища, тим більше вона внутрішньо цілісна). Друга властивість передбачає, що якість цілісної системи відрізняється від суми якостей складових її частин.

Відповідно до першої ознаки цілісної системи дидактичну цілісність монодисципліни визначаємо як іманентно притаманну їй властивість, що полягає в більш тісному зв'язку її навчальних елементів між собою, ніж з навчальними елементами інших монодисциплін. Відповідно, навчальні елементи будь-якого розділу (частини) монодисципліни пов'язані один з одним міцніше, ніж з навчальними елементами інших її розділів. Проте, властивістю близькості внутрішніх зв'язків поняття дидактичної цілісності монодисципліни не вичерпується. Згідно з другою ознакою цілісної системи, монодисципліна в цілому має властивість описувати свій об'єкт більш глибоко й різнобічно, ніж її окремо взяті складові частини. Так, наприклад, монодисципліна «Практична граматика англійської мови» як єдине ціле охоплює практично всю граматичну систему англійської мови та надає можливість розвивати лінгвістичну компетенцію через розширення й поглиблення граматичних навичок, а її складові частини «Морфологія» – це розділ граматики, що вивчає форму та будову слова, а «Синтаксис» вивчає синтаксичну будову мови, форму і зміст синтаксичних одиниць.

Рівень дидактичної цілісності продуктів педагогічної інтеграції тієї чи іншої сукупності монодисциплін, з позицій близькості зв'язків їх навчальних елементів, поступаються цілісності кожної окремо взятої монодисципліни. Проте за іншою ознакою, що характеризує цілісність – більш повному й системному опису об'єктів вивчення, продукти педагогічної інтеграції перевершують інтегровані монодисципліни.

Висновки і пропозиції подальших розвідок цього напряму. Отже, з урахуванням викладеного вище змістового наповнення термінів «інтеграція», «синтез» і «цілісність» нами пропонується наступна типологія дидактичної цілісності продуктів педагогічної інтеграції змісту гуманітарної освіти.

У порядку підвищення цілісності розташуємо дидактичні системи, отримані шляхом:

– актуалізації навчальних елементів інших дисциплін при вивченні певної дисципліни;

– простого об'єднання різнорідних навчальних елементів двох або більше дисциплін (конгломерат навчальних елементів);

– логічні й асоціативно-евристичні співвіднесення, зближення, узагальнення та упорядкування однопорядкових навчальних елементів двох або більше дисциплін зі збереженням їх відносної самостійності (інтегративний комплекс навчальних елементів);

– поглинання навчальними елементами однієї дисципліни (в силу їх більшої спільності) навчальних елементів інших дисциплін (сорбція навчальних елементів);

– створення синтетичних навчальних елементів із навчальних елементів інтегрованих дисциплін із втратою їх самостійності (дидактичний синтез нових навчальних елементів).

Список літератури:

1. Безрукова В.С. Интеграционные процессы в педагогической теории и практике. – Екатеринбург, 1994. – 152 с.
2. Берулава М.Н. Теоретические основы интеграции образования. – Москва: Совершенство, 1998. – 192 с.
3. Павельциг Г. Интеграция – дифференциация – прогресс // Интегративные тенденции в современном мире и социальный прогресс / Под ред. М.А. Розова. – Москва: Изд. МГУ, 1989. – С. 27-42.
4. Урсул А.Д. Философия и интегративно-общенаучные процессы. – Москва, 1981. – 367 с.
5. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук (голова редколегії) та ін.; Л.В. Озадовська, Н.П. Поліщук (наукові редактори); І.О. Покаржевська (художнє оформлення). – Київ: Абрис, 2002. – С. 638.
6. Ядов В.А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности / В.А. Ядов. – 3-е изд., испр. – Москва: Омега-Л, 2007. – 567 с.

Синяговская И.Ю.
Донецкий национальный университет экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского

ТИПОЛОГИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ СОДЕРЖАНИЯ ГУМАНИТАРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
Интеграция содержания образования предусматривает усовершенствование на основе интеграции, организационно-процессуальной стороны учебной деятельности, а именно развития интегрированных форм учебных занятий (интегративные лекции, семинары, полидисциплинарные учебные проекты), соединение академических занятий с элементами учебно-профессиональной деятельности, сочетание обучения с научно-исследовательской работой. С учетом смыслового наполнения терминов «интеграция», «синтез» и «целостность» в статье представлена типология дидактической целостности продуктов педагогической интеграции содержания гуманитарного образования. Анализ различных толкований понятий «педагогическая интеграция», «дидактический синтез», «целостность» показал, что есть основания полагать, что дидактический синтез является наиболее завершенной фазой педагогической интеграции содержания гуманитарного образования. Модель целеполагания педагогической интеграции содержания гуманитарного образования имеет трехуровневую структуру: целью первого уровня является совершенствование содержания гуманитарного образования и его структуры, а также связанное с ним совершенствование организационно-процессуальной стороны обучения; цель второго уровня – развитие личности учащихся в когнитивной, интеллектуально-креативной и морально-этической сферах, а также формирование профессионально значимых личностных качеств; цель третьего уровня – формирование целостного человека и профессионала.
Ключевые слова: типология, интеграция, учебно-профессиональная деятельность, дидактический синтез, дидактическая целостность, содержание гуманитарного образования, монодисциплина, интегрированные формы обучения.

Siniahovska I.Yu.
Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky

TYPOLOGY OF PEDAGOGICAL INTEGRATION OF HUMANITARIAN EDUCATION CONTENT

Summary
Integration of the content of education involves improving the organizational and procedural side of educational activities, namely, the development of integrated forms of training sessions (integrated lectures, seminars, poly-discipline study design), the combination of academic classes with the elements of educational and professional activities, a combination of training in research and development research and development work. Considering the semantic meaning of the terms ‘integration’ ‘synthesis’ and ‘integrity’ in the article, the typology of the didactic integrity of products of pedagogical integration of the content of humanitarian education is presented. The analysis of various concepts interpretations such as ‘pedagogical integration’, ‘didactic synthesis’, ‘integrity’has revealed that there is a reason to consider didactic synthesis as the most complete phase of pedagogical integration of the content of education. The goal-setting model of pedagogical integration of the content of humanitarian education has a three-level structure: the goal of the first level is to improve the content of humanitarian education and its structure, as well as the improvement of the organizational and procedural side of education related to it; the second level goal is the development of students’ personality in the cognitive, intellectual and creative along with moral and ethical spheres, as well as the formation of professionally meaningful personal qualities; the goal of the third level – the formation of a holistic person and a professional. The typology of pedagogical integration of humanitarian education content which is constructed through the theoretical typology is described.
Keywords: typology, integration, educational and professional activity, didactic synthesis, didactic integrity, content of humanitarian education, monodiscipline, integrated forms of education.

УДК 378.09:81

РЕАЛІЗАЦІЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ СТРАТЕГІЙ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ГУМАНІТАРНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Сіняговська І.Ю.
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-105

У статті проаналізовано сучасні тенденції фахової підготовки студентів гуманітарних спеціальностей. Охарактеризовано основні функції сучасної професійної освіти фахівця гуманітарного профілю. Окреслено роль індивідуальних стратегій навчання студентів гуманітарних спеціальностей та способи їх практичної реалізації задля сформованості професійної компетентності.
Ключові слова: стратегія навчання, індивідуальна стратегія навчання, студенти гуманітарних спеціальностей, фахова підготовка.

Постановка проблеми. Професійна освіта є ключовою концепцією й освітньо-організаційним елементом сучасного етапу розвитку освіти, що пов’язана з побудовою наскрізних послідовних ліній у підготовці і перепідготовці спеціалістів. Провідною ціллю професійної підготовки є забезпечення інтегрованості освітніх різнорівневих систем і взаємозв'язок фундаментальних, загальноосвітніх й спеціальних дисциплін. За професійним призначенням спеціаліст гуманітарного профілю здійснює свою діяльність у науково-методичній, навчально-виховній та організаційній сфері. Фахівець гуманітарних спеціальностей повинен володіти базовими знаннями педагогічних та психологічних дисциплін. Сучасний конкуретноспроможний спеціаліст гуманітарного профілю повинен володіти високим професійним рівнем, організаційними навичками в гуманітарній сфері, комунікативними навичками, комп'ютерними технологіями та знаннями іноземної мови [3]. У новітній моделі розвитку суспільства на перше місце виносяться розвиток якості особистості, освіти та професійної освіти. Зміни в сучасному суспільстві зумовлені орієнтацією навчального процесу на створення умов для саморозвитку студентів, забезпечення освітнього середовища для формування їхньої індивідуальної активності та мобільності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробка проблеми технології організації та інтеграції навчально-виховного процесу закладів вищої освіти в період гуманізації та гуманітаризації вищої професійної освіти висвітлена в працях А. Алексюка, С. Архангельського, Н. Бібік, Я. Болюбаша, О. Дубасенюк, В. Євдокимова та у працях зарубіжних вчених, зокрема Р. Арендса, В. Ріверз, Дж. Річардса, Т. Фарела. Проблема професійної підготовки гуманітарного профілю належить до активно досліджуваних у педагогічній науці. У науковій літературі загальну підготовку фахівців розглядають М. Бакум, С. Гончаренко, К. Корсак, В. Кушнірук, В. Луговий, П. Олійник, С. Сисоєва, М. Солдатенков; культурологічний аспект фахової підготовки висвітлено в працях І. Беха, В. Виткалова, В. Гриньової, С. Подмазіна. Розв'язання стратегічних завдань та досягнення пріоритетних цілей в підготовці висококваліфікованого спеціаліста спроможного у своїй професійній діяльності до самоактуалізації, самореалізації, самоефективності й самовдосконалення на засадах інтеграції знаходять своє відображення у працях В. Андреєва, В. Буряка, Н. Волкової, В. Гриньової, Н. Гузій, П. Гусака, В. Євдокимова, І. Зязюна, Н. Кузьміної, В. Лозової, О. Малихіна. Серед численних зарубіжних праць з питань вивчення стратегій навчання найбільш відомими є дослідження Н. Андерсона, А. Венден, Дж. Гріна, Е. Коена, Р. Оксфорд, Дж. О’Меллі. Але слід також наголосити, що дослідженням питання стратегій навчання у процесі вивчення дисциплін різного профілю займалися О. Варнікова, Р. Гарненр, Р. Гришкова, Р. Маер, С. Мунтян.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На данний момент, незважаючи на значний інтерес науковців до потреби гармонійного розвитку особистості, цінності міжособистісної взаємодії у навчанні, до культури й етики інтерактивного спілкування, проблема фахової підготовки студентів гуманітарних спеціальностей, формування індивідуальних стратегій навчання студентів у процесі фахової підготовки потребує системного наукового розгляду.

Мета статті: розглянути та проаналізувати реалізацію індивідуальних стратегій навчання студентів гуманітарних спеціальностей у процесі фахової підготовки.

Виклад основного матеріалу. Процес фахової підготовки студентів гуманітарних спеціальностей спрямований на виконання провідних функцій сучасної освіти. По-перше, *інноваційна функція* професійної гуманітарної освіти спрямована на розповсюдження нових знань та гуманітарних технологій задля загального розвитку суспільства. Сутність *виховної функції* – формування в студентів загальнолюдських цінностей та моральних якостей. Не менш важливою є *адаптивна функція* професійно-спрямованої освіти, що передбачає розвиток здібності студентів адаптуватися до професійних і соціальних ролей. Передача та відтворення існуючої соціальної структури й національної культури у ході своєї професійної діяльності реалізується в процесі *відтворювально-ретрасляційній функції* [2].

У Законі України «Про вищу освіту» зазначено, що *професійна підготовка* являє собою здобуття кваліфікації за відповідним напрямом підготовки або спеціальністю [1]. Професійна підготовка спеціаліста гуманітарного профілю, на сьогоднішній етап, спрямована на активне використання знань, накопичених іншими со-

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

ціально-гуманітарними науками (соціологією, психологією, філософією). Фахова підготовка студента-гуманітарія забезпечує його готовність до взаємодії з іншими людьми у процесі обміну культурними цінностями, способами самореалізації, що зумовлює суттєві зміни в сфері освіти.

Головним завданням гуманітарної освіти є формування особистості, інтелігента і фахівця міжнародного рівня. Серед с складових гуманітарної освіти виокремлюють такі: світоглядно-філософська, соціально-політична та соціологічна підготовка, що передбачає процес оволодіння майбутнім фахівцем знаннями про сутність природи, людини і суспільства в цілому; про закономірності, тенденції і перспективи соціальної будови; історична, культурологічна і філологічна підготовка, яка орієнтує особистість на розуміння сутності і процесу творення української і світової історії; на створення матеріальних і духовних цінностей.

Слід також, виокремити різні наукові підходу до підготовки студентів гуманітарних спеціальностей в процесі фахової підготовки:

– компетентнісний підхід є цілісною характеристикою фахівця, компонентами якої є професійна, особистісна, комунікативна та соціальна компетентність;

– особистісно-діяльнісний підхід спрямований на формування особистості в системі суспільних взаємодій;

– культурологічний підхід передбачає побудову освітнього процесу завдяки розширенню гуманітарної спрямованості освіти завдяки органічному включенню в освітній процес культурнозначущих елементів;

– системний підхід реалізується у співвідношенні цілісної системи та підсистеми професійної підготовки;

– особистісно-орієнтований спирається на специфіку змісту гуманітарної освіти та допомагає сприйняти інформацію в єдності раціонального та чуттєвого способів пізнання;

– психолого-педагогічний підхід спирається на знання індивідуальних особливостей студентів та обумовлюється обов'язковим їх включенням у різні види суспільної діяльності;

– інформаційно-технологічний підхід полягає у максимальному використанні у навчальному процесі новітніх технологій пошуку та використання інформації;

– науково-методологічний підхід визначає рівень розвитку методології та методики професійної гуманітарної освіти на основі використання сучасного наукового забезпечення [2].

На нашу думку, гуманітарна освіта визначається як система, що задовольняє суспільні вимоги підготовки фахівців такої категорії та їх особистісні потреби щодо професійного становлення та самореалізації. Метою професійної підготовки є забезпечення високого рівня загальнокультурного, професійного та індивідуального розвитку студента як активної, творчої особистості компетентного спеціаліста гуманітарного профілю, здатного до неперервної самоосвіти. Цінність гуманітарної освіти полягає в розвитку інтелекту, мислення, емоцій, комунікативних навичок та здібностей. Життєво-важливі цінності студентів гуманітарних спеціальностей були предметом дослідження В. Семікова [4]. Автор зазначив що ці цінності пов'язані з різними особистісно-професійними характеристиками студентів (інтелектуальною, емоційно-вольовою і мотиваційною сферою). Фахівці-гуманітарії є провідним елементом соціально-професійної структури суспільства, носіями знань педагогічної та соціальної спрямованості, необхідних для підтримки моральних цінностей суспільства вцілому.

Процес навчання у ЗВО опосередкований індивідуальними відмінностями у здатності студентів до процесу навчання. Вони пов'язані з індивідуально-типологічними особливостями нервової системи кожного студента, які впливають на процес учіння, швидкість утворення зв'язків, а також з пізнавальною діяльністю студента. Однією з провідних проблем традиційної системи освіти є підвищення ефективності навчання завдяки його індивідуалізації, де в свою чергу відбувається зміщення центру уваги з предмета на студента [5].

З огляду на те, що в сучасному суспільстві інформаційний простір зазнає дуже швидких змін, система освіти повинна готувати фахівців, здатних динамічно як обробляти, так і «виробляти» нові за змістом знання. Тому нинішній контекст навчання з фаху поряд з розвитком фахових та професійних компетенцій включає також й розвиток компетенцій комунікативних, методичних та соціальних. Ключовими елементами вищеназваних компетенцій є стратегії навчання. В процесі виконання функцій професійної підготовки студентів відбувається аналіз, синтез, сприйняття, редагування та відтворення навчальної інформації. Всі періоди обробки навчального матеріалу реалізуються завдяки стратегіям навчання. Стратегії навчання це послідовна система дій задля досягнення поставленої мети.

У. Едмонсон та Ю. Хаус наголошують, що стратегії навчання є сукупність предметних та розумових дій суб'єкта навчання, що застосовуються ним в процесі оволодіння навчальною інформацією. Науковці виокремлюють три групи стратегії навчання:

– когнітивні стратегії навчання забезпечують реальні способи організації навчального процесу;

– соціально-афективні стратегії навчання реалізовуються на принципах взаємодії та інтеракції, обміну інформації;

– метакогнітивні стратегії навчання забезпечують планування, реалізацію, контроль та аналіз навчальної інформації.

На думку Р. Оксфорд, стратегії навчання є способами поведінки і мислення, які мають значний вплив на процес переробки інформації студентом. Р. Оксфорд визначає прямі та непрямі навчальні стратегії. Непрямими навчальними стратегіями є *метакогнітивні* (самостійне визначення окресленої мети навчання, організація та планування навчального маршруту та самооцінка); *соціальні* (взаємодія, кооперація, з'ясування взаємонепорозумінь); *емоційні* (підвищення мотиваційного компоненту, зниження відчуття тривоги) [6].

До прямих навчальних стратегій відносяться: *пізнавальні стратегії* (рецепція, практика та продукування, аналізу); *стратегії запам'ятовування*, компенсаторні стратегії; стратегії запам'ятовування (утворення асоціативних зв'язків, опора на візуальний і звуковий образи, повторення, застосування фізичних дій,

відтворення необхідної інформації); *компенсаторні стратегії* (використання жестів, пауз, здогадок чи рідної мови на занятті для зменшення труднощів в усному мовленні або письмі) [6]. *Індивідуальна стратегія навчання* визначається як структурована дія сприйняття, відбору та реалізації навчальної інформації враховуючи індивідуальні особливості. Продуктивними способами реалізації індивідуальних стратегій навчання є використання методів інтерактивного навчання та проектна методика. Метод проектів – це комплексний навчальний метод, який дозволяє індивідуалізувати навчальний процес, дає можливість студентові проявляти самостійність у плануванні, організації та контролі своєї діяльності. Метод проектів забезпечує прояв самостійності у виборі джерел інформації, способі її викладу і презентації. Проектна методика забезпечує індивідуальну роботу над темою, яка викликає найбільший інтерес у кожного учасника проекту, тому забезпечую мотиваційну спрямованість вивчення певної дисципліни.

Висновки та пропозиції. Реалізація індивідуальних стратегій навчання студентів гуманітарних спеціальностей в процесі їх професійної підготовки надає змогу у раціональному проведення практичних дисциплін. Опанування студентами своїми індивідуальними стратегіями покращує сам процес сприйняття, переробки та відтворення інформації, що паралельно базується на здобутих знаннях в умовах компетентнісної освіти. Індивідуальні стратегії навчання дозволяють студентові не тільки впоратись із конкретним навчальним завданням, але й в подальшому користуватися ними як алгоритмами індивідуальної роботи в процесі їх фахової підготовки.

Список літератури:

1. Закон України «Про вищу освіту» (зі змінами та доповненнями) від 23 травня 1991 р. № 1060-ХІІ. – URL: https://zakon.rada.gov.ua.
2. Кушнірук В.М. Формування професійної готовності особистості у процесі гуманізації освіти / В.М. Кушнірук // Вища освіта України. – 2008. – № 4, додаток 1. – С. 114-115.
3. Сіняговська І.Ю. Методологічний концепт інтеграції змісту навчальної діяльності студентів гуманітарних спеціальностей вищих педагогічних навчальних закладів / І.Ю. Сіняговська // Perspectives of research and development: Collection of scientific articles. – SAUL Publishing Ltd, Dublin, Ireland, 2017. – Pp. 173-176.
4. Семиков В.А. Психолого-акмеологические особенности развития смысложизненных ценностей студентов гуманитарного профиля: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.13 / Семиков Владимир Алексеевич. – Тамбов, 2009. – 263 с.
5. Чобітько М.Г. Індивідуальність студента в особистісно-орієнтованому навчанні. Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: зб. наук. праць. – 2005. – Вип. 36. – С. 136-145.
6. Oxford R.L. Strategies for learning a second or foreign language. Language Teaching. 2011. Vol. 44, Iss. 03. P. 167-180.

Синяговская И.Ю.
Донецкий национальный университет экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского

РЕАЛИЗАЦИЯ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ СТРАТЕГИЙ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ ГУМАНИТАРНЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ

Аннотация
В статье проанализированы современные тенденции профессиональной подготовки студентов гуманитарных специальностей. Охарактеризованы основные функции современного профессионального образования специалиста гуманитарного профиля. Определена роль индивидуальных стратегий обучения студентов гуманитарных специальностей и способы их практической реализации для сформированности профессиональной компетентности.
Ключевые слова: стратегия обучения, индивидуальная стратегия обучения, студенты гуманитарных специальностей, профессиональная подготовка.

Siniahovska I.Yu.
Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mikhailo Tugan-Baranovsky

REALISATION OF STUDENTS' INDIVIDUAL LEARNING STRATEGIES OF PROFFESIONAL TRAINING

Summary
The article deals with the modern tendencies of professional training of students of humanitarian specialties. The main functions of the modern professional education of a humanitarian specialists are described. The role of individual strategies for training students in humanities and the ways of their practical realization for the purpose of professional competence formation are outlined.
Keywords: learning strategy, individual approach, proffesional training.

UDC 378.026

SYSTEM APPROACH IMPLEMENTATION FOR THE PURPOSES OF HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT STUDENTS' KEY COMPETENCES FORMATION

Udovichenko H.M., Ostapenko S.A.
Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhaylo Tuhan-Baranovsky

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-106

The purpose of this article is to describe the feasibility of using a system approach to the formation of the higher educational establishment students' key competences formation, and this phenomenon definition propriety by the pedagogical system. In the learning policy of higher education, formation of various didactic and pedagogical phenomena is in process. Analyzing the problems of training and education, determining the process of higher educational establishment students' key competences formation by the pedagogical system, one can conclude that they need a system approach in the course of their development. The situation prevailing in the professional training of the specialist encourages educational institutions to look for ways to improve the educational process. It is known that from the standpoint of a systematic approach, the learning process is regarded as a system that is subject to planning and developing a clear hierarchy of goals, knowledge and skills that comply with the overall ultimate goal of the system all components, and is also in constant development. Changing or replacing one parameter or component significantly affects all others. A system approach emerged as a response to the long-standing domination of analytical research method, which is inadequate in cases where the object being studied contributes the need to correlate its parts with one another or to correlate a part and the whole, to establish the relationship between, at first glance, incomparable facts accumulated within even one research work, as well as when it is necessary to search for analogies and similarities in phenomena of different origins.

Keywords: theory of systems, systematic approach, educational systems, pedagogical systems, key competences, higher educational establishment.

Introduction. In the learning policy of higher education, formation of various didactic and pedagogical phenomena is in process. Analyzing the problems of training and education, determining the process of higher educational establishment students' key competences formation by the pedagogical system, one can conclude that they need a system approach in the course of their development. In the educational field, the theory of systems is implemented at all levels where such concepts as "education system", "system of professional education", "pedagogical system", etc. are known. Social institutions, the main activities of which are educational activities and the most prominent representative of which are higher educational institutions, their departments and units, general training of experts, training of specialists in the field, training within the discipline or topic of instruction, subject and object, goals, content, rules, regularities, principles, methods, forms, means of training and education, etc. are considered as a system [7, p. 7].

Analysis of scientific literature. The situation prevailing in the professional training of the specialist encourages educational institutions to look for ways to improve the educational process. This problem has been defined by the analysis of trends in the development of education over the past decades, as it is shown in the works of N. Kolesnyk, G. Kyrylova, Yu. Shabanova and others.

Formulation of the problem. The purpose of this article is to describe the feasibility of using a system approach to the formation of the higher educational establishment students' key competences formation, and this phenomenon definition propriety by the pedagogical system.

Body of Paper. The obvious spread of system researches according to modern researchers in the field of system research methodology (I. Blauberg, V. Sadovsky, E. Yudin) have three courses: firstly, most of the social sciences and humanities are essentially transforming subjects of research. As such, a variety of interconnected elements are now emerging, which can be regarded as integral entities. Secondly, the widespread introduction of automation and computerization, the growth of technical progress, led to the fact that the main object of modern design and construction appeared to be management systems, which in their structure and process of creation act as typical examples of system objects. Finally, the awareness of the fact that a broad introduction of systematic studies to modern science and technology has redoubled attention to the problems of the general theory of systems.

The Ukrainian pedagogical dictionary gives the following definition: "The system is a set of elements that are in interaction, this is a variety of objects together with the relations between objects and their attributes" [3].

A system approach emerged as a response to the long-standing domination of analytical research method, which is inadequate in cases where the object being studied contributes the need to correlate its parts with one another or to correlate a part and the whole, to establish the relationship between, at first glance, incomparable facts accumulated within even one research work, as well as when it is necessary to search for analogies and similarities in phenomena of different origins.

The need for such a method of research that would allow the possibility of explaining the relationship between the part and the whole, to combine the set of already existing scientific facts and those being under research into a general system of concepts, to establish general patterns for

different quality classes of phenomena led to the emergence of a new scientific movement, which is called a "system approach".

The general theory of systems has positively influenced the development of the conceptual apparatus, the disclosure of systems and their common properties description formal-logical aspects. However, the general theory of systems has certain significant disadvantages. They become obvious in the formal signs and differences between systems absolutization, in ignoring different system objects quality specifics, in underestimating the historical and dynamic aspects of system development, in their structural and functional elements excessive accentuation, in the consideration of system elements as long-haul and beyond their genetic connections, in calquing the principles of cybernetics on biological and social phenomena, in their mechanical transfer and the application of previously established mathematical models to existing reality objects of different quality.

To the present date, there is not yet a single assessment of the system approach scientific value scale by the Ukrainian didacticians. At least a few trends have been identified. One of them is connected with the consideration of the system approach as a universal principle and its introduction to the world outlook level. The system approach in the education, according to the study of its problems by I. Malafiik, is specified in the system prism method, which involves: 1) the system goal and its functions definition; 2) system-creating factor establishing; 3) system elements separation; 4) determining the level of the hierarchy of the "process" system, that is, the coordination and subordination links; 5) the "process" system elementary structure development and the system elements bringing in the interaction; 6) the emergence of the system (emergent) property and its relational effect on the elements of the system. Since all the functional-morphological components are linked together into a single whole and form a functional-morphological structure, it is, in the opinion of the researcher, being mastered by the student and being in a state of psychological readiness, will be the very scheme that the student can use to gain new knowledge [6].

In accordance with another trend, the system approach is treated as the cross-science principle, or the methodology of cognition. The system approach dominates during the methodological substantiation of the higher educational institutions students' educational activity organization. In philosophical and psychological-pedagogical literature, the system approach is considered mainly as a way of studying complex objects, their components, which are in constant dynamic interconnections and interdependence. Systematicity or integrity, above all, assumes that the integrated dynamic, interconnected set of elements of a complex object has characteristics that are radically different from the simple sum or set of characteristics that are inherent to individual components or elements of the entire system [5].

It is the systematic approach to the pedagogical processes study (V. Afanasyev, B. Bespalko, T. Ilyina, N. Kuzmina, V. Lazarev, E. Pavliutenkov, etc.) that provides an opportunity to determine the provisions that are important for students' key competences formation analysis and mechanisms disclosure. The conceptual terminology apparatus and the essence of the system approach are thoroughly considered by many scholars who point out that the key is the principle of systematicity, which consists in the fact that the object must be considered, firstly, as a whole, that is, to have a certain level of integrity, the feature of which is the fact that the system, through the interaction of components, receives an integrated result; and secondly, as a set of interconnected elements, connections between subsystems and components; and thirdly, as an element that has connection with other systems of the environment, and is an element of a higher level system. System approach as a methodological basis for the development and perception of the surrounding reality involves consideration of the object, phenomenon, and process as a holistic dynamic complex system.

It is known that from the standpoint of a systematic approach, the learning process is regarded as a system that is subject to planning and developing a clear hierarchy of goals, knowledge and skills that comply with the overall ultimate goal of the system all components, and is also in constant development. Changing or replacing one parameter or component significantly affects all others. The pedagogical system of student's any competence formation is a subsystem of a higher hierarchical level which is the educational process in the higher school as a whole, and the students' professional competence formation in it. These pedagogical systems, in their turn, contain a plurality of interrelated elements that also possess systemic features. Taking into account the foregoing, it can be argued that the students' professional competence formation is ensured on the condition of interaction and taking into account all the various regularities and relationships that arise between all structural and functional constructs.

Representatives of the third point of view consider only research technology in the system approach. In applied research, the systematic approach is used in two complementary forms – analytical and synthetic. In the first case, it is assumed that the whole is disintegrated into subsystem and the elements, and in the second one it is envisaged to integrate them. An analytical form is appropriate at the stage of designing and developing various systems and organizations, a synthetic form – when developing abstract models and describing system objects.

Despite the general recognition, which a systematic approach received in various areas of knowledge, it still does not have well-defined general principles. This makes itself evident primarily in polysemanticity of the "system" notion definitions, the variety of system objects classifications. All the various approaches to defining the "system" concept may be allocated into two groups. In one of these groups, integrity is determined as an essential feature of any system, while in the other – the system is considered as the plurality of elements along with their relations. In pedagogy, the second group of definitions is represented by the point of view of N. Kuzmina, who believes that the educational system is "a set of interconnected structural and functional components, subordinate to the

goals of upbringing, education and training of the younger generation and adults" [4].

The multiplicity and diversity of the existing objective world is the basis for distinguishing in a logical construct a large number of systems, the qualitative specificity and differences of which complicate the general definition formulation. At the same time, many researchers point to the possibility of distinguishing an invariant feature in the already existing "system"concept definitions. As such invariant content in this concept the idea of interaction of a plurality of parts, elements and their integration into a whole is considered. V. Afanasyev offers a number of features by which systems can be described as integral entities:

– the presence of integrative qualities (systematicity), those qualities that are not inherent in any of the individual elements that form the system;

– the presence of complex elements, components, parts forming the system;

– the presence of a structure, that is, the corresponding relationships and relations between parts and elements;

– availability of functional characteristics of the system as a whole and the individual components of it;

– the existence of communicative features of the system, which manifest themselves in two forms: in the form of interaction with the environment and the form of interaction of this system with sub– and supersystems, that is, systems of lower and higher level in relation to which it acts as a part (subsystem) or as a whole;

– historicity, continuity or connection of the past, present and future in the system and its components [2].

In addition to common features for all systems, the following features of the system, such as purpose availability and manageability, are distinguished as specific properties of biological and social (didactic) systems. Most of these features are the basis of the existing classifications of system objects.

There are many ways to distinguish systems depending on the given criterion, on the basis of which the reality is considered. Thus, according to on substantive foundation and origin, systems are divided into real systems – objects of inanimate, animated and social nature, and conceptual or ideal systems – concepts, theories, models, and so on, artificial systems, that is, systems created by man, as well as mixed systems, which can combine elements of natural, artificial and social nature, such as biotechnical, socio-technical, and others.

By the level of complexity, i.e. the number of elements and connections between them, systems are divided into simple and complex, small and large, ultra-complex and paradoxical (over– or supersystems).

As a result of varying general characteristics change degrees researchers distinguish static and dynamic systems. In order to emphasize the degree of system stability in certain specified constraints, fixed and mobile systems are distinguished.

Depending on the nature of the connections with the environment, as well as on the peculiarities of substance, energy and information exchange between the environment and systems, the latter are divided into closed and open.

From the standpoint of determination, the system is classified into probabilistic and deterministic.

The presence and absence of goals provides grounds for delineating systems as purposeful and purposeless. In the context of purpose-oriented systems, they are classified into adaptive, or self-organizing, self-replicating, and developing.

On a manageable basis, systems can be divided into unmanaged, managed and self-guided.

With the help of these common features and attributes, we will describe the educational and pedagogical systems that relate to social systems:

– on the basis of the elements property – artificial;

– goals presence – purposeful;

– as for content – social; for the internal organization – centralized;

– in a hierarchical structure – multilevel;

– as for reflection in the minds of people – physical (real);

– on the basis of manageability – self-guided.

These characteristics of systems are provided by implementing the following relationships between their elements:

– according to the forms of matter motion – social;

– direction of action – direct and inverse;

– according to the content – information transfer;

– according to the forms of determinism – correlative;

– by type of processes occurring in systems – of management, development and functioning.

The peculiarity of educational and pedagogical systems is that they can and have to be discovered both by static (structural) characteristics and by dynamic (procedural) [7, p. 8].

Like other social systems, educational systems are open because there is a constant exchange of people and information between them and the outside world. For example, the contingent of students and academics of any higher educational institution is constantly partially or completely updated at the expense of human resources of the external environment. In its turn, external, in relation to this educational system, environment takes from it the necessary for the functioning of other social organizations people with a certain level of general or special training.

A functional structure, whose activities are subordinated to a certain purpose, is called the system. Specialists included in a common type of activity also form the system in which this activity is carried out. Consequently, educational institutions and specialists included in special educational activities form a pedagogical system. The whole set of educational and cultural-educational institutions is a system of public education, which contains large pedagogical systems – the system of higher education, the system of secondary specialized education, the system of general secondary education. These great pedagogical systems are outlined by the Law of Ukraine "On Education" (Article 43). The structure of the pedagogical system of higher education includes a number of medium pedagogical systems (these are separate universities) and small pedagogical systems – individual faculties, courses, groups. Thus, the object of pedagogy studying is the system of public education and pedagogical processes. The object of higher education pedagogy is the system of higher education and pedagogical processes in it.

Pedagogical systems differ in their pedagogical purpose, the content of learning, the contingent of students, the qualifications of academics, forms and ways of managing students' activities processes, the results. However, all systems realize a single goal, which is determined by the state, society.

In the context of purposeful and dynamic systems, educational systems should be referred to the developing ones. They are such due to the dependence of their improvement and development on community, social and scientific and technological progress, along with the structural, functional and historical aspects of educational systems.

Educational systems do not function and develop spontaneously. Changes have subordinate character through management. The initiation of structural and functional components, their integration and interaction with the surrounding environment can be maintained by their own bodies and mechanisms of control. In this sense, educational systems are self-governing.

Thus, educational systems are real (by origin), social (on a substantial basis), complex (in terms of complexity), open (by the nature of interaction with the environment), dynamic (on the basis of variability), probable (by the method of determination), purposeful (in the presence of goals), self-directed (on the basis of manageability).

P. Anokhin emphasized that in order to form a system, the principle factor is not the simple interaction of any set of elements but their interconnection in order to obtain an integral, general effect, result, goal, through which, and by which the plurality of elements involved are arranged into the system [1].

As previously mentioned, the same system object can be considered from different sides, it involves a plurality of grounds, principles and criteria by which it can be divided into elements. The choice of a given criterion is determined by the tasks, objectives of the study, a particular approach or point of view. When the systems are selected, both the system-forming criterion and the conditions for the system's formation must be specified at the same time. The absence of a given criterion or system-forming feature, the factor, can lead to the replacement of one system by another, which consists of the same elements, but is considered from a different point of view. In order to prevent the possibility of such a substitution and mixing of systems, the choice of a single criterion should be considered as the main point of the system approach.

All social systems are functional in nature, because they are aimed at certain goals. Educational and pedagogical systems are also purposeful. All structural transformations in the educational and training environment, composition, degree of various elements involvement in its activities are determined before everything else by that dominator in which these elements or their combination contribute to obtaining a given result. Therefore, the functional approach should be dominant in determining the leading factor or criterion, which forms any social system, including educational one. Such a general criterion for distinguishing the structural elements of the system, which predetermines their mutual proximity and integration, as well as providing the communicative properties of the system and its hierarchical structure, is the education quality management.

Conclusions. The system approach, having received general scientific recognition and public dissemination, is developed in various fields, directions and aspects: theoretical and methodical, formal logic and mathematical, in structural and functional, in historical-genetic and informational, and others. Prospects for the further development of the system approach are associated with its large and diverse application to various phenomena of reality, on the basis of an applied research broad outgrowth.

References:

1. Anokhin, P. Nodal questions of the theory of a functional system, Moscow: Science, 1980 (in Russian).
2. Afanasyev, V. System and society. Moscow: Science, 1980 (in Russian).
3. Goncharenko, S. The Ukrainian Teacher's Dictionary. Kyiv: Lybid, 1997 (in Ukrainian).
4. Kuzmina, N. The subject of acmeology. St.-Petersburg: Politechnica, 2002 (in Russian).
5. Malykchin, O. Organization of independent educational activity of students of higher pedagogical educational institutions: theoretical and methodological aspect: monograph. Kryvyi Rih: Publishing House, 2009 (in Ukrainian).
6. Malafiik, I. System Approach in the Theory and Practice of Education. Rivne: RSHU, 2004 (in Ukrainian).
7. Kochubei, K., Ivashchenko, V. (Eds.) (2014). System approach in high school: manual for graduate students. Uman: PE Zhovtyi, O. Issue "Pedagogy of the Higher School", 2014 (in Ukrainian).

Удовіченко Г.М., Остапенко С.А.
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація
В статті розглянуто та проаналізовано положення теорії систем, методології системних досліджень, реалізації системного підходу у сучасній дидактиці та контексті формування ключових компетентностей студентів закладів вищої освіти. За допомогою загальних властивостей та ознак описано освітні та педагогічні системи, які відносяться до соціальних систем.
Ключові слова: теорія систем, системний підхід, освітні системи, педагогічні системи, ключові компетентності студентів закладів вищої освіти.

Удовиченко А.М., Остапенко С.А.
Донецкий национальный университет экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СИСТЕМНОГО ПОДХОДА В ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ КЛЮЧЕВЫХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИ

Аннотация
В статье рассмотрены и проанализированы положения теории систем, методологии системных исследований, реализации системного подхода в современной дидактике и контексте формирования ключевых компетентностей студентов высших учебных заведений. С помощь общих свойств и признаков описаны образовательные и педагогические системы, которые относятся к социальным системам.
Ключевые слова: теория систем, системный подход, образовательные системы, педагогические системы, ключевые компетентности студентов высших учебных заведений.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 81:165.1(045)

ПОНЯТІЙНА КАРТИНА СВІТУ: ТИПИ ВІДНОСИН, ЩО ВИНИКАЮТЬ ПРИ ВЗАЄМОДІЇ ПРЕДМЕТІВ

Бугрій А.С.
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-107

Наявність зв'язку між поняттям та образом слова надає можливість говорити про те, що слово відображає (індукує) поняття в свідомості людини. Відносини, що виникають між словом і його образом у свідомості людини, є причинно-наслідковими, а слово і його образ в свідомості людини утворюють, таким чином, каузальную систему. Будучи елементами мовної одиниці (лексеми), образ слова і поняття утворюють функціональну систему, тому що пов'язані між собою функціонально. У мові властивість (атрибут) є однією з основних предметних характеристик, що сприяє ідентифікації слова, як носія предметних ознак. Те, що в природі існує як «предмет» (функціональна система якостей), в мові представлено як система відносин між атрибутом і ім'ям, ім'ям і предикатом, що відображає сформовані в нашій свідомості структури відносин між поняттями «предмет», «якість», «дія». Види міжпредметних відносин, представлених в мові, висловлюють структуру відносин між поняттями в картині світу, яка формується в результаті відображення реальних предметних відносин.

Ключові слова: міжпредметні відносини, ідентифікація слова, образ слова, мовні категорії, якості і властивості предмету, «суб'єкт», «об'єкт», «дія».

Постановка проблеми. Поняття перекладу по-різному визначається в рамках різних шкіл і теоретичних напрямків. Тому необхідно простежити еволюцію поглядів на переклад, щоб з усього розмаїття точок зору вибрати найбільш прийнятне для нашої задачі визначення цього поняття. Мова – це перш за все знакова система, тому одне з можливих визначень перекладу – семіотичне. У зв'язку з цим можна навести визначення А. Еттінгера (цитується по [1]): «… переклад може бути визначений як перетворення знаків або репрезентацій в інші знаки або репрезентації. Якщо оригінали виражають будь-яке значення, то ми зазвичай вимагаємо, щоб їх відображення виражало те ж саме значення або […] щоб воно по можливості виражало те ж саме значення.»

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Представниками когнітивного підходу в семантиці є переважно американські вчені Р. Лангакер, Дж. Лакофф, Дж. Тейлор, Ч. Філлмор, Л. Талмі, Р. Джекендофф, А. Гольдберг, Ж. Фоконьє, Б. Рудзка-Остін, А. Ченкі. У вітчизняному мовознавстві проблемами когнітивної лінгвістики займаються Ю. Апресян, І. Бровченко, О. Воробйова, С. Жаботинська, В. Карасик, Т. Луньова, М. Болдирев, В. Манакін, М Полюжин, Т. Радзієвська, М. Кочерган, Й. Стернін, Г. Уфімцева, М. Цегельська.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є розгляд типів відносин, що виникають при взаємодії предметів у понятійній картині світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Річ і людина, взаємодіючи, вступають в різнотипні відносини, що призводять до утворення локальних, каузальних, функціональних і інших систем. Речі представлені в навколишньому світі у великій різноманітності. Несвідоме і свідоме відображення людиною речі є основою для формування поняття про неї, яке найчастіше знаходить матеріальне вираження у мовному знаку – слові. Слово, будучи матеріальною сутністю, є об'єктом відображення. Як і будь-яка інша річ, слово впливає на людину, відбиваючись в його свідомості у вигляді акустичного (звукового) і / або графічного образу, пов'язаного з поняттям. Наявність зв'язку між поняттям та образом слова дає можливість говорити про те, що слово викликає (індукує) поняття в свідомості людини. Відносини, що виникають між словом та його образом у свідомості людини, є причинно-наслідковими, а слово та його образ у свідомості людини утворюють, таким чином, каузальную систему.

У тому випадку, якщо людина чує (сприймає, відображає звучання слова), слово є елементом – причиною, що викликає акустичний образ. У разі проголошення слова, воно є елементом-наслідком, так як проголошення (говоріння) відбувається на основі динамічного стереотипу, де роль еталона відводиться акустичному образу слова. Будучи елементами мовної одиниці (лексеми), образ слова і поняття утворюють функціональну систему, тому що пов'язані між собою функціонально.

Як видно з наведених вище прикладів, процес відображення речей і відносин між ними призводить до формування у свідомості людини системи понять зі складною структурою відносин. Значущі для людини поняття і відносини знаходять своє вираження в мові.

У реальному світі предмет не може існувати інакше як функціональна система істотних якостей. Властивості предмета (стан і дія) не зможуть проявитися, якщо функціональна система предмета зруйнована. Однак у свідомості поняття

"предмет", "якість" і "стан", "дія" представлені у вигляді окремих, хоча і взаємозалежних елементів картини світу. У мові ці поняття представлені в формі слів, що відносяться до різних частин мови. У реальному світі ми спостерігаємо наявність функціональних відносин між якостями, що сприяють забезпеченню цілісності та життєдіяльності системи. У мові властивість (атрибут) є однією з основних предметних характеристик, що сприяють ідентифікації слова, як носія предметних ознак: *затишний будинок, світська людина, видатний вчений.* У реальному світі дія не існує у окремо від предмета. У мові дія "походить" від предмета: *м'яч летить, журавель летить, сонце сходить.* Також за допомогою мови ми можемо висловити стан предмета, що відображає його часткове або повне знищення, наприклад: *м'яч лопнув, стіл зламаний, праска не працює, будинок згорів* і т. п. те, що в природі існує як "предмет" (функціональна система якостей), в мові представлено як система відносин між атрибутом та ім'ям (*велика черга*), ім'ям і предикатом (*куля летить*), що відображає сформовані у нашій свідомості структури відносин між поняттями "предмет","якість","дія". Мовна експлікація внутрішньопредметних відносин відображає сформований свідомістю спосіб опису предметного світу.

Перетворені нашим мисленням міжпредметні відносини також знаходять відображення у вигляді таких мовних категорій як «суб'єкт» (категорія дійової особи) і «об'єкт» дії. Види міжпредметних відносин, представлених в мові, до певної міри висловлюють структуру відносин між поняттями в картині світу, яка формується в результаті відображення реальних предметних відносин. Характер вираження відносин в мові залежить від типу мови.

Людина, як суб'єкт пізнання, має властивість вступати в відносини не тільки з навколишньою дійсністю, але й сама з собою, що виражається у свідомому, цілеспрямованому мисленні, самопізнанні (рефлексії), внутрішньому мовленні. Ці відносини можна визначити як відносини самовираження і представити їх такими фразами: *я думаю, людина мислить (розмірковує), чоловік занурився у себе.* Кожна річ відображається людиною завдяки факту самовираження у формі свого існування (*сонце – небесне світило, Земля – планета*).

Відображення людиною якостей і властивостей предметів призводить до формування в мисленні категорії приналежності, що відноситься на думку А.Ф. Лосєва до області взаємовідносин речей [3, с. 292]. Категорія приналежності виникає, як відображення "приналежності" якостей і властивостей окремим предметам. У мові дані відносини виражені дуже широко і являють собою результат високого ступеня розумової абстракції, так як за допомогою відносин приналежності можна уявити: відношення частини і цілого (*дах будинку, шматочок крейди*), приналежність речі до будь-якої особи (*мамин стіл, мій светр, рідна домівка*), приналежність дії будь-якій особі або предмету (*мамин подарунок, політ птаха, батьківське доручення*) і т. п.

У вигляді відносин в мисленні можливо розглядати річ та її стан, річ та її дію, що знаходить відповідне закріплення в мові. Відношення між річчю і її станом схоже з відношенням речей та якостей, в тому, що стан, подібно якості, може бути притаманний речі (*метал плавиться, сніг тане, вода випаровується*), а може викликатися зовнішніми факторами, тобто бути привнесеним ззовні (*свічка гасне, якщо на неї дмуть; мама сердиться, коли дитина погано поводиться; стілець ламається від старості, вода розливається, коли перекидають склянку*). Подібно якості, стан є внутрішнім по відношенню до предмету, властивим речі як функціональній системі. Будучи властивістю предмета, стан може проявлятися лише за умови існування предмета як функціональної системи.

У мові стан може бути виражене в такий спосіб: *спляча мама, мама спить, mother is asleep, mother is sleeping.* Як вид дії, стан направлено всередину предмета, і тому відношення між річчю і станом також можуть характеризуватися як внутрішньопредметні. Властивості, виражені притаманними ознаками, є постійними по відношенню до предмету (*дерев'яний стіл, скляні двері*) і змінними, якщо ознаки привнесені (*брудне вікно, cloudless skies*). Стан характеризуються також як змінна властивість предмета (*мама хвора, мама здорова, дитина спить, дитина грає*), так і постійне, якщо з позначеного стану неможливий перехід у інші форми: *людина мертва, птиця вбита.*

У підсумку ми маємо три види відносин: між річчю і якістю, річчю і станом, річчю та дією. Перші два мисляться як внутрішньопредметні, у той час як відношення між річчю та дією характеризується спрямованістю зовні.

З поняттям «*предмета*» тісно пов'язані поняття «*суб'єкта*» і «*об'єкта*» пізнання, а ці поняття, в свою чергу, передбачають поняття «*дії*». Оскільки під дією людина розуміє все те, що робить він сам, то, слідом за цим, все, що роблять предмети навколо нього, теж сприймається ним як дія. Категорія «предметності» виражається в мові через ставлення суб'єкта і об'єкта, суб'єкта та дії, дії та об'єкта і т. п. Основною ознакою предметності є властивість предметів взаємодіяти один з одним.

Розглянемо відношення, що виникає між річчю та дією. Вище ми вже згадали, що для дії характерно поняття спрямованості. Дія є властивістю предмета, незалежно від того, виконується вона суб'єктом або у вигляді об'єкта дії. Відносини виникають між суб'єктом і об'єктом дії.

Відносини, що виникають у результаті односпрямованої дії, що виражається в ситуаціях типу: *я йду, качка пливе, машина рухається, стіл стоїть, сонце світить, я пишу* характеризуються як безоб'єктні. В.Г. Гак у статті «К проблеме соотношения языка и действительности» виділяє модель Б + V, яка визначає «... стан або безоб'єктну дію суб'єкту *(Від заборгував, він подорожує)*» [2, с. 21]. Для нас важливе те, що у даній мовній ситуації предмет висловлює притаманну йому властивість проявляти себе через дію. Тому, правильніше буде назвати виникаюче між річчю і дією відношення відношенням самовираження речі.

При розширенні ситуації ми можемо отримати локалізуюче відношення: наприклад, *я живу у місті, качка плаває у ставку, машина рухається по шосе, іграшка лежить у кишені, будинок*

стоїть на околиці. При цьому, перший тип відносин, відносин самовираження, зберігається. Другий тип відносин, названих нами локалізуючими, виникає як відношення до місця виконання дії.

У мовних ситуаціях наприклад: *я пишу ручкою, землекоп копає лопатою, чоловік тримає парасольку, студент володіє комп'ютером, хлопчик їздить на велосипеді* при збереженні відносини самоповаги, існуючого між суб'єктом і його дією, виникає відношення використання як відношення між суб'єктом і інструментом дії.

Ставлення, що виникає як наслідок спрямованої дії суб'єкта на об'єкт, називається об'єктним відношенням: *я читаю лист, хлопчик тримає іграшку, дитина читає книжку, дівчинка розглядає картинки*. Ставлення самовираження суб'єкта, що приводить до отримання нового об'єкта, який закінчується результатом або призводить до усвідомлення / сприйняття чого-небудь, називається результативним ставленням: *дитина зібрав мозаїку, один написав лист, батько відкрив книгу, дівчинка заспівала пісню, я бачу стіл, людина чує музику*.

В.Г. Гак призводить модель типу 8 + V + O, де дія характеризується як активна, « яка переходить на об'єкт *(Він схопив камінь; Він зробив ніж)*» [2, с. 21]. Однією і тією ж моделлю можна висловити найрізноманітніші відносини, що виникають під час дії між суб'єктом і об'єктом. Так, у виразі «*Він зробив ніж*» ставлення результативне, а в словосполученні «*Він схопив камінь*» – об'єктне. За допомогою цієї ж моделі можна висловити використовуюче відношення: *дитина смокче палець, музикант грає на фортепіано* і т.п. У межах все тієї ж моделі можливе виникнення адресних відносин: *я вклонився матері, хлопчик зателефонував другу, я відповів колезі*. В однієї мовної ситуації можуть послідовно виникати кілька типів відносин. Наприклад, у реченні «*я дав другу книгу*» ми можемо виділити:

1) ставлення самовираження, що виникає між суб'єктом (я) та дією (дав), як властивістю суб'єкта;
2) ставлення адресне, що виявляється між дією (дав), спрямованою до певного об'єкту та об'єктом, якому адресовано дію (другу);
3) відношення об'єктне, що виникає між дією (дав) та другим об'єктом (книгу).

У прикладі, «*поет присвятив вірші жінці*» виділяються три види відносин:

1) ставлення самовираження (*поет присвятив*);
2) відношення об'єктне (*присвятив вірші*);
3) відношення адресне (*присвятив жінці*).

Наступний тип відносин характеризується як цілеспрямоване ставлення. У мові даний тип відносин може бути представлений наприклад такими реченнями: *я йду за картоплею, дівчатка побігли в ліс за грибами* і т. п.

Виділяється також причинне відношення, наприклад: *запізнився через відсутність транспорту, не прийшов через хворобу, пропустив заняття з поважної причини* і т. п. Не можна не згадати також про часове відношення: *ми зустрілися в травні; учень закінчить школу в майбутньому році; я приїду навесні*.

Відношення подібності суб'єкта та об'єкта: *стрибає як заєць, прикинувся вовком, шипить як змія, гарчить як дикий звір*.

Тип відносин передбачає, що суб'єктом і / або об'єктом виконуються певні ролі. Роль суб'єкта, який вступає в відношення «самовираження» може бути активною, наприклад: *сонце світить, машина їде, дощ іде, людина мислить*. Розуміння предмета як функціональної системи якостей, яка вступає в міжпредметні відносини, дає можливість брати участь у ролі «суб'єкта» дії як одухотворений, так і неживий, і абстрактний «предмет». Роль суб'єкта в даному випадку активна і пов'язана з поняттям «агенс». Ставлення «самовираження» може виявитися граничним, обмеженим або зупиненим незалежними від суб'єкта обставинами: *квітка зів'яла, юнак загинув, дощ скінчився, ніч пройшла* і т.п. Ця роль до певної міри відповідає поняттю «пацієнс». Локалізує ставлення розподіляє ролі між «агенсом» і / або «пацієнсом» і «місцем», наприклад: «*старий* (агенс) *рубає дерево* (пацієнс) *в лісі* (місце)». Нами виділяється відношення «використання» передбачає роль «агенса» і «інструменту».

В «об'єктному» відношенні ролі можуть розподілятися між «агенсом» і «пацієнс» (*я люблю свою дружину, дівчинка гортає книгу* і т. п.). «Об'єктне» відношення, що виникає в результаті активного сприйняття (зорового, слухового та ін.) об'єкта, включає роль «експеріенцера», наприклад: *я чую музику, він бачить сонце* і т.п. «Результативне» відношення виникає, коли «агенс» завершив «об'єктне» ставлення результатом, тобто з'явився новий «об'єкт», наприклад: *я пишу лист* (об'єктне відношення) – *я написав листа* (результативне відношення). Адресне ставлення, крім «агенса» і «пацієнс» передбачає ще й «реципієнта». В «цілеспрямованому» виділяється «агенс» і «мета», яка може розглядатися як «кінцевий пункт руху» або «кінцевий об'єкт дії» (я йду за картоплею, *друг приїхав за мною* і т. п.).

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок цього напрямі. У процесі відображення виявляються такі основні види міжпредметних відносин: самовираження, приналежності, локалізації, об'єктні, результативні, адресні, цілеспрямовані, причинні, тимчасові, подібності. Залежно від типу відносини, суб'єктом і об'єктом (учасниками відносини) виконуються відповідні ролі агенса, пацієнса, місця.

Список літератури:

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). Москва: «Международные отношения», 1975.
2. Гак В.Г. К проблеме отношения языка и действительности. Вопросы языкознания. № 5. 1972. С. 12-22.
3. Лосев А.Ф. Знак. Символ. Миф. Москва: Изд-во Московского университета, 1982. 480 с.
4. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. Т. 3. Об изменении значения и заменах существительного. Москва: Просвещение, 1968. 551 с.

Бугрий А.С.
Донецкий национальный университет экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского

КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ КАРТИНА МИРА: ВИДЫ ОТНОШЕНИЙ, ВСТРЕЧАЮЩИХСЯ ПРИ ВЗАИМОДЕЙСТВИИ ОБЪЕКТОВ

Аннотация
Наличие связи между понятием и образом слова дает возможность сказать, что слово отражает (побуждает) понятие в сознании человека. Отношения, возникающие между словом и его изображением в сознании человека, являются причинно-следственными, а слово и его образ в сознании человека образуют, таким образом, причинную систему. Будучи элементами лингвистической единицы, образ слова и понятие образуют функциональную систему, поскольку они функционально взаимосвязаны. В языке свойство (атрибут) является одной из основных объективных характеристик, которая способствует идентификации слова как носителя характеристик объекта. Тот факт, что в природе существует «субъект» (функциональная система качеств), язык представлен как система отношений между атрибутом и именем, именем и предикатом, которая отражает структуры, сформированные в нашем сознании между понятиями «предмет», «качество», «действие». Типы межличностных отношений, представленные в языке, выражают структуру отношений между понятиями в картине мира, которая формируется в результате отражения реальных объективных отношений.
Ключевые слова: междисциплинарные отношения, идентификация слова, образ слова, языковые категории, качества и свойства субъекта, «субъект», «объект», «действие».

Buhrii A.S.
Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky

CONCEPTUAL PICTURE OF THE WORLD: THE TYPES OF RELATIONS THAT ARISE IN THE INTERACTION OF OBJECTS

Summary
The presence of a connection between the concept and the image of the word gives the opportunity to say that the word reflects (induces) the concept in the human consciousness. The relations that arise between a word and its image in the human consciousness are causal, and the word and its image in the human consciousness form, thus, the causal system. Being elements of the linguistic unit (tokens), the image of the word and the notion form a functional system, because they are interconnected functionally. In the language property (attribute) is one of the main objective characteristics that promotes the identification of the word as a carrier of object characteristics. The fact that in nature exists as a "subject" (functional system of qualities), the language is represented as a system of relations between the attribute and the name, name and predicate, which reflects the structures formed in our consciousness between the concepts of "subject", "quality", "action". Types of interpersonal relations, presented in the language, express the structure of relations between concepts in the picture of the world, which is formed as a result of reflection of real objective relations.
Keywords: interdisciplinary relations, word identification, image of the word, language categories, qualities and properties of the subject, "subject", "object", "action".

УДК 811.111'255.4'276.6:33]=161.2

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ УПРАВЛІНСЬКО-ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Павлик В.І., Бойчук Б.І.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-108

У статті розглядаються основні перекладацькі трансформації, які використовуються під час перекладу управлінсько-економічних термінів. Охарактеризовано класифікації перекладацьких трансформацій видатних дослідників на основі вибірки з роману Айн Ренд «Атлант розправив плечі». Узагальнено найбільш поширені в науково-технічній галузі трансформації та розглянуто приклади їх застосування. Описані основні структури та різновиди термінів в галузі управління та економіки, а також способи їх перекладу з англійської на українську мову. Проаналізовано на прикладах найбільш продуктивні термінологічні структури.

Ключові слова: трансформація, переклад, термін, управління, економіка, лінгвістика, лексика, перекладацьке рішення, перекладознавство, структура терміну.

Постановка проблеми. Сучасні глобалізаційні процеси передбачають не тільки інтенсивний технологічний розвиток, а й неможливі без нових ідей в галузі економіки та менеджменту. Поступ людства в економічному напрямку сприяє розвитку термінологічної лексики, яка позначає новостворені або модернізовані об'єкти та явища сфери економіки та менеджменту і стає основним засобом засвоєння нових знань у цих галузях. Процес інтеграції світових економік в єдину глобальну економічну систему зумовлює появу нових і модернізованих термінів у сучасних економічних терміносистемах англійської та української мов, які потребують всебічного дослідження та систематизації не тільки у філологічному аспекті, але й у царині перекладознавства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Бурхливий розвиток процесу глобалізації економічних процесів та менеджменту посилив інтерес до управлінсько-економічної термінології не тільки з боку мовознавців, але й фахівців в сфері перекладу. Дослідники філологічного напрямку виокремлюють одиниці управлінсько-економічної термінології як важливий засіб розуміння сучасних процесів, які відбуваються в світовій економіці (Александрова Н.Г., Виноградов В.С., Даниленко Ф.О., Скороходько Е.Ф.). Значна увага приділяється дослідженню термінології економіки та управління як окремого важливого чинника перекладознавства (Панько Т.І., Суперанська О.В., Карабан В.І., Наконечна Г.І., Латишев Л.К.). Згадані дослідження проводилися як в межах загального мовознавства, лексикології, стилістики, так і в межах перекладознавства. Наука про переклад займається як художнім, так і нехудожнім мовленням. У дослідженнях обох видів мовлення найголовнішим завданням перекладознавства є встановлення типових способів та прийомів передачі змісту та мовного оформлення з однієї мови іншою [3; 5; 8].

Основним етапом перекладу є прийняття перекладацького рішення, вибір правильного перекладу. Даний процес було досліджено багатьма закордонними та українськими вченими (Крінгс Х.П., Латишев Л.К., Норд К., Швейцер А.Д.). Основою для багатьох досліджень стала класифікація перекладацьких трансформацій Л.К. Латишева [8, с. 97]. Колектив санкт-петербурзьких дослідників перекладу на чолі з Н.І. Дзенс, взявши за основу класифікацію трансформацій цього відомого теоретика перекладу, проаналізував та розширив її, навівши синоніми основних категорій перекладознавства у терміностистемах різних теоретиків перекладу, ілюструючи теоретичні твердження оригінальними прикладами німецько-російського перекладу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Важливим моментом у термінологічному аспекті сучасного мовознавства залишається чітке окреслення меж галузевого фахового лексико-семантичного складу англійської та української мов, в конкретному випадку – управлінсько-економічної термінології. Іншим не менш важливим питанням сучасного перекладознавства залишається узгодження його термінології та визначення головних засобів, які застосовуються перекладачами при перекладі управлінсько-економічної термінології з англійської мови українською.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виявлення найбільш поширених структурних особливостей термінів в управлінні та економіці, ознайомлення із структурно-семантичними особливостями управлінсько-економічних термінів роману Айн Ренд «Атлант розправив плечі» та основними трансформаціями, які використовуються для перекладу цих термінів з англійської мови на українську.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих матеріалів дослідження. Дослідження проведено на матеріалі сучасного американського роману Айн Ренд «Атлант розправив плечі» та його перекладу, здійсненого А. Переверзевим та В. Стах. Роман торкається теми бізнесу та підприємництва, етики та філософії ділових відносин і ролі суспільства в економічному розвитку держави. У книзі чітко відображена філософія об'єктивізму, в якій підкреслюється, що уряд не повинен втручатися в економічні справи суспільства. Економіст Брайан Каплан, який не приховує своєї симпатії до даного роману, вважає книгу своєрідним підручником з теорії суспільного вибору, який досліджує діяльність політиків з позиції регіональних економічних агентів [1, с. 1].

З оригіналу та перекладу опрацьованого твору здійснено вибірку економічних та управлінських термінів. На основі вибірки проаналізовано

структурні особливості термінів та семантичні зв'язки між об'єктами термінотворення.

У сучасному мовознавстві «термін» – це «слово або словосполучення, що виражає чітко окреслене поняття з певної галузі науки, техніки, мистецтва, суспільно-політичного життя, тощо» [4, с. 306]. Професор О.О. Реформатський трактував термін як спеціальне слово, обмежене своїм призначенням та яке прагне до однозначності як точне вираження понять і назв речей [10, с. 61]. Український дослідник Є.В. Кротевич стверджує, що термін виражає чітко окреслене поняття будь-якої галузі науки, техніки, економіки, мистецтва та відрізняється від звичайного слова чи словосполучення точністю семантичних меж [7, с. 194]. О.О. Селіванова кваліфікує термін як слово чи словосполучення для позначення поняття спеціальної сфери спілкування в конкретній галузі знань та наголошує на динамічному розгляді терміна як функціонального, текстового явища, яке матеріалізується в дискурсі і становить «вербалізований концепт, що надає термінологічним дослідженням когнітивного спрямування» [12, с. 66].

Згідно з визначенням Й.А. Багмута, термін – це емоційно нейтральне слово чи словосполучення, яке вживається для точного вираження понять та назв предметів. Передача англійських термінів на українську мову вимагає знання тієї галузі, якої стосується переклад, розуміння змісту термінів англійською мовою і знання термінології рідною мовою. При передачі науково-технічної та економічної літератури з англійської мови на українську важливе значення має взаємодія терміну з контекстом, завдяки чому виявляється значення слова [2, с. 58].

Отже, усі науковці наголошують на тому, що терміни – це специфічні та однозначні одиниці лексичного складу мови, які співвідносяться з поняттями певної галузі знань. Ці поняття відображаються у мові і не можуть існувати поза її межами. Таким чином, термін володіє дуальною природою: з одного боку він називає поняття, з іншого – забезпечує зв'язок між поняттям та мовою.

Відповідно до положень Енциклопедичного економічного словника економічні та управлінські терміни поділяються на три різновиди за ознакою «зрозумілості» [4, с. 175]:

1) Терміни загального значення характеризуються тим, що вони вживаються в повсякденному змісті і зрозумілі усім;

2) Спеціальні економічні та управлінські терміни володіють особливим економічним чи управлінським змістом, зрозумілі лише фахівцям в певній галузі;

3) Спеціально-технічні терміни відображають область спеціальних знань – техніки, економіки, управління, медицини і т.д.

В опрацьованому творі частка термінів загального значення становить 58% – *trade* (торгівля), *delivery* (доставка), *competition* (конкуренція), *market* (ринок), спеціальних 28% – *operator* (підприємець), *property right* (право власності), а спеціально-технічних – *superintendent* (розпорядник), *crumbling* (занепад), *expendiure* (витрати) – 14%.

В управлінсько-економічній терміносистемі роману Айн Ренд «Атлант розправив плечі» іменні структури становлять три чверті від усього складу лексики. За формально-морфологічними ознаками у корпусі іменних виділяються 4 основних типи конструкцій: безприйменникові іменні *(property right* – право власності*)*, прийменникові *(tax on trade* – податок на промисел*)*, сполучниково-іменні *(profit and loss account* – рахунок прибутків і збитків*)*, прийменниково-сполучникові іменні *(Bureau of Economic Planning and National Resources* – Бюро економічного планування та державних ресурсів*)*. У кожному з цих типів конструкцій визначено продуктивні, малопродуктивні і непродуктивні моделі. Так, серед безприйменникових іменних конструкцій продуктивними виступають бінарні, трикомпонентні та чотирикомпонентні.

Найпродуктивнішою бінарною безприйменниковою конструкцією роману є модель A+N (прикметник + іменник), наприклад у словосполученні *preferential debts* – «першочергові борги», головним словом виступає прикметник *preferential,* яке пов'язане із залежним словом без допомоги прийменника*; financial security* – «фінансова певність», де головним словом виступає прикметник *financial*.

У системі економічної та управлінської термінології окрім бінарних зафіксовано також трикомпонентні безприйменникові конструкції. Найпродуктивнішою серед трикомпонентних виявилась модель A+N+N1 (прикметник + іменник + іменник), наприклад *the lowest day laborer* – «найнижчий робітник», *full-employment budget* – «бюджет повної зайнятості» у синтаксичній структурі якої бінарний компонент (A+N) переважно стоїть у формі родового відмінка.

Виявлено також прийменниково-іменні конструкції, структура яких ускладнюється прийменниками. Серед прийменникових бінарних конструкцій основною моделлю побудови є N+P+N1, наприклад *retirement of bonds* – «списання облігацій»*, lack of funds* – «брак коштів».

Окрему групу серед іменних структур роману становлять моделі термінів, ускладнені сполучниками. Продуктивними тут виступають в більшості трикомпонентні терміни, утворені за моделлю N+N+Conj.+N (іменник + іменник + сполучник + іменник), наприклад *normative reserve of solvency* – «нормативний запас платоспроможності»*, Deputy Director of Distribution* – «заступник директора розповсюдження»*,* а також двокомпонентні N+Conj.+N (іменник + сполучник + іменник), наприклад *tax on trade* – «податок на промисел»*, retirement of bonds* – «списання облігацій».

У процесі перекладу англійських управлінсько-економічних термінів перекладач обирає той чи інший спосіб перекладу, виходячи зі змісту контексту, у якому вжито даний спеціальний галузевий термін, а іноді комбінує декілька перекладацьких трансформацій, щоб якомога точніше і вдаліше передати їхнє лексичне значення у мові перекладу, зберігши при цьому, наскільки це є можливим, звукову форму та морфемну структуру вихідної термінологічної одиниці. Зважаючи на те, що сучасна англійська терміносистема є джерелом нових міжнародних термінів, адекватний переклад фахової терміналексики набуває особливо важливого значення для успішного становлення та нормалізації української управлінсько-економічної термінології у відповідності до міжнародних стандартів [5, с. 98].

Сучасне перекладознавство характеризується різними класифікаціями перекладацьких трансформацій. Найбільш узагальнюючою є розмежування трансформацій за чотирма критеріями: перестановка, додавання, заміна та опущення. Її автор Л.С. Бархударов зазначає, що цей поділ є досить приблизним й умовним. Над теоретичним розмежуванням перекладацьких трансформацій працювали такі фахівці-перекладознавці, як Я.Й. Рецкер, К.Ю. Комісаров, Л.К. Латишев, Р.К. Міньяр-Бєлоручев й ін. [6; 8; 11].

Перекладацькі трансформації при перекладі управлінсько-економічної термінології роману Айн Ренд «Атлант розправив плечі» функціонують на морфологічному, лексичному та синтаксичному рівнях. Також трансформації класифікують на формальні та формально-змістові.

Найбільш поширеними формальними трансформаціями роману є трансформації на морфологічному рівні, а саме категорійна заміна зі збереженням змісту мовних одиниць (наприклад, зміна в перекладі роду, відмінка, стану дієслова (активного на пасивний), форми ступеня порівняння) та частиномовна заміна. Найбільш поширеною заміною частин мови в романі є заміна герундія різними частинами мови, так як в українській мові відсутня така форма дієслова. Найчастіше герундій замінено прикметниками, наприклад у терміні *Operating Vice-President,* герундій *operating* в українському відповіднику замінено на прикметник «виконавчий», в терміні *crumbling*, герундій перекладено як іменник «занепад», а герундій *undertaking* перекладено іменником – «справа». Також поширеною є заміна прикметника іменником. Наприклад в термінах *chief clerk* – «старший конторник» та *office building* – «адміністративна будівля», іменники *chief* та *office* в українській мові стають прикметниками «старший» та «адміністративна». Наступною поширеною трансформацією є транспозиція числа в термінах, більшість англійських термінів чи компонентів термінів у множині перекладаються на українську мову іменниками в однині, наприклад в терміні *the regulations of top policy* – «регламент найвищої політики», іменник *regulations* в множині в англійській мові, але в однині в перекладеному варіанті – «регламент».

Формально-змістові трансформації передбачають зміну форми й модифікацію змісту, що зумовлено специфікою мовних систем оригінального й перекладного тексту. На лексичному рівні такий тип перекладацьких трансформацій представлений денотативним та конотативним планами, у яких репрезентовано зміст мовних одиниць. Денотативні трансформації є більш поширеними, так як цей тип трансформацій у перекладі представляють словникові відповідники лексем, що отримують в мові перекладу семний набір, який актуалізується контекстом речення і відрізняється від вихідної лексичної одиниці. Наприклад, економічний термін *long-range work* – *«довготривала робота»* в тексті роману набуває іншого закінчення *«– Але який із них здатен дозволити собі затіяти якусь довготривалу роботу?»*, *be cashed* – «*перетворювати на готівку*» в реченні *«Не виписуйте мені чек, я не перетворю його на готівку»* отримує нові лексеми і стає запереченням до словникового відповідника. До трансформацій денотативного плану належать і метонімічні заміни, які можна диференціювати залежно від статусу суміжних предметів, явищ, понять, які є більш поширеними в художній літературі. Так як найважливішим чинником в перекладі термінів є точність значення і зрозумілість, єдиною метонімічною заміною, яка вживається в термінології роману є генералізація, наприклад *operator's desk* – «пост», *proper adviser* – «радник».

На морфологічному рівні формально-змістові трансформації поділяємо на категорійні заміни зі зміною смислу (зміни числа, виду, способу дії, ступеня порівняння, стану, часу, особи, втрата або виникнення у відповідників категорії збірності тощо), частиномовні заміни, які супроводжуються модифікацією змісту, заміни граматичних засобів лексичними зі зміною змісту і т. ін. Здебільшого зміна змісту не дуже відчутна в цілісному фрагменті, однак більш прискіпливе спостереження виявляє розбіжність. Прикладом такої трансформації є термін з роману Айн Ренд – *get bonds "Defrozen"* – «розморозити облігації», в якому відбувається зміна стану, так як англійському варіанті терміну, дієслово *«Defrozen»* виражене в пасивному стані, а в українській мові «розморозити» переходить в активний стан. Також прикладом даної трансформації є термін *ownerless* – «без власників», де відбувається зміна кількості при перекладі на українську мову, проте така зміна є необхідною для передання змісту: *Some of the factories they built had remained ownerless and locked; others had been seized by the local authorities; the machines in both stood still* – *«Деякі з їхніх фабрик, залишившись без власників, стояли зачинені; решту захопила місцева влада; машини не працювали у жодній з них»*. В англійській мові термін *ownerless* є прикметником, який відноситься до іменника в множині, а в українській мові термін «без власників» складається з іменника з прийменником, які відносяться до іменника в множині і отримують число відповідно до нього.

На синтаксичному рівні формально-змістові трансформації є заміною слова словосполученням і навпаки з модифікацією сенсу, переструктуруванням сполуки або речення, міжреченнєвих зв'язків, а також опущенням, перестановкою та додаванням елементів речення та тексту. Проте основною ознакою таких формально-змістових трансформацій є зміна значення словосполучення, як наприклад в терміні роману Айн Ренд «Атлант розправив плечі» *operator's desk* – «пост», заміна словосполучення словом призвело до втрати значення терміну і призвело до його перетворення на слово загального значення, яке не передає всього сенсу і відповідно не дає читачеві достатньо інформації для розуміння речення.

Висновки і пропозиції. Фахівці в галузі теорії перекладу досі не прийшли до спільної думки щодо самої суті поняття трансформації. Цим і пояснюється велика кількість класифікацій, запропонованих вченими, що відрізняються одна від одної. Переклад будь-яких матеріалів на практиці виявляє низку проблем, під час вирішення яких перекладачеві нерідко доводиться застосовувати різні перекладацькі трансформації. Зважаючи на це, переклад, яким би адекватним він

не був, завжди є трансформацією в широкому розумінні цього терміна.

Найголовнішими перекладацькими трансформаціями, застосованими в перекладі Айн Ренд «Атлант розправив плечі» – це морфологічні, лексичні та синтаксичні трансформації. Ми на прикладах зробили аналіз перекладацьких трансформацій, використаних при перекладі управлінсько-економічної термінології та зробили відсотковий підрахунок частоти використання перекладацьких трасформацій, відповідно до якого маємо візуальну діаграму з наступними результатами: лексичні трансформації використовуються у 50% випадків; граматичні трансформації посідають наступне місце та використовуються у 32% випадків; стилістичні трансформації використовуються найрідше – їх відсотковий показник 5%.

Список літератури:

1. «Атлант розправив плечі»: люди, які створюють стартапи, саме й тримають світ на плечах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ar25.org/article/atlant-rozpravyv-plechi-lyudy-yaki-stvoryuyut-startapy-same-y-trymayut-svit-na-plechah.html.
2. Багмут Й.А. Проблеми перекладу суспільно-політичної літератури українською мовою. – К.: НД, 2005. – 201 с.
3. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). – Москва, 2001. – 224 с.
4. Економічний енциклопедичний словник / С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Устенко, С.І. Юрій. – Львів: Світ, 2006. – ISBN 966-603-424–7.
5. Карабан В.І., Мейс Дж. Переклад з української мови на англійську мову. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2003 – 608 с.
6. Комиссаров В.Н. Когнитивные аспекты перевода // Перевод и лингвистика текста. – М., 1994. – 355 с.
7. Кротевич Є.В. Словник лінгвістичних термінів / Є.В. Кротевич, Н.С. Родзевич. – Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1957. – 235 с.
8. Латышев Л.К. Перевод: проблемы теории, практики и методики преподавания. – М.: Высшая школа, 1988. – 357 с.
9. Наконечна Г. Українська науково-технічна термінологія. Історія і сьогодення // Вісник Львів. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 1999. – № 8. – С. 29-32.
10. Реформатський А.А. Введение в языковедение / А.А. Реформатський, В.В. Виноградов. – Москва: Аспет-Пресс, 1996. – 536 с.
11. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика : очерки лингв. теории пер. / Я.И. Рецкер. – М.: Междунар. отношения, 1974. – 216 с.
12. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) / Селіванова О.О. – К.; Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
13. Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика. (Газетно-информационный и военно-публицистический перевод) / Швейцер А.Д. – М.: Воениздат, 1973. – 280 с.

Павлик В.И., Бойчук Б.И.
Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА УПРАВЛЕНЧЕСКО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Аннотация
В статье рассматриваются основные переводческие трансформации, которые используются при переводе управленческо-экономических терминов. Охарактеризованы классификации переводческих трансформаций выдающихся исследователей на основе выборки из романа Айн Рэнд «Атлант расправил плечи». Обобщенно наиболее распространены в научно-технической области трансформации и рассмотрены примеры их применения. Описаны основные структуры и разновидности терминологических единиц в области управления и экономики, а также способы их перевода с английского на украинский язык. Проанализированы на примерах наиболее производительные терминологические структуры.
Ключевые слова: трансформация, перевод, термин, управление, экономика, лингвистика, лексика, переводческое решение, переводоведение, структура термина.

Pavlyk V.I., Boichuk B.I.
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

FEATURES OF THE RIGHT-ECONOMIC TERMINOLOGY TRANSLATION

Summary
This article explores main translation transformations, which are used for translation of management and economic terms. It describes main structures and varieties of management and economic terms and methods of their translation from English into Ukrainian. The classification of translation transformations by prominent researchers is singled out on the basis of the examples from the novel Ayn Rand «Atlas Shrugged». The most common transformations in the scientific and technical area are summarized and their examples are described. The examples of the most productive terminological structures are analyzed.
Keywords: transformation, translation, term, management, economy, linguistics, vocabulary, translation solution, translation studies, structure of a term.

УДК 811.111'255.4'373=161.2

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ЛЕКСИКА У ТЕКСТАХ ДЖЕРЕМІ КЛАРКСОНА (ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АСПЕКТ)

Павлик В.І., Максимишин Н.В.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-109

У статті охарактеризовано особливості суспільно-політичної лексики. Визначено особливості публіцистичного дискурсу. Визначено специфіку суспільно-політичної лексики в художній публіцистиці. З'ясовано особливості перекладу суспільно-політичної лексики в художньо-публіцистичному творі. Проаналізовано способи перекладу суспільно-політичної лексики на матеріалі твору Джеремі Кларксона «Джеремі Кларксон та світ довкола» та відображення суспільно-політичної лексики в перекладацькій рецепції Андрія Маслюха.
Ключові слова: суспільно-політична лексика, дискурс, переклад, перекладацькі трансформації.

Постановка проблеми. Однією зі сфер мовлення, активною в сучасній комунікації, є суспільно-політична. Життя сучасної людини тісно пов'язане з цією галуззю мовленнєвої діяльності, що характеризується особливими інтенціями, прагматичним ефектом, уживанням мовних засобів, побудовою тексту. У зв'язку з підвищеним інтересом до дослідження суспільно-політичної комунікації та до аналізу закономірностей цього виду комунікативної діяльності зростає увага до вивчення суспільно-політичної лексики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами дослідження суспільно-політичної лексики займалися такі відомі мовознавці як В.І. Акімова, А.С. Бєлая, А.А. Бурячок, Н.К. Гарбовський, Л.О. Жданова, С.Г. Капралова, Т.Б. Крючкова, І.Ф. Протченко [6; 9].

При вивченні суспільно-політичної лексики увага лінгвістів, як правило, концентрується на проблемах її становлення та збагачення в певний історичний період, а лінгвістична інтерпретація мовних змін розглянута ще недостатньо. Вивчення семантичних процесів, що виникають у цій групі лексики, завжди актуальне, тому що аналіз закономірностей семантичних, граматичних та стилістичних модифікацій лексичних одиниць у процесі їхнього функціонування належить до кола актуальних проблем лінгвістики, оскільки дозволяє простежити тенденції та способи розвитку семантики слова.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В сучасних умовах переклад суспільно-політичних текстів набуває особливого значення, виступаючи як засіб впливу на суспільно-політичне життя суспільства. Обсяг видаваних щорічно суспільно-політичних текстів, орієнтованих на іншомовну аудиторію, достатньо великий і, у міру зростання міжнародних зв'язків, продовжує збільшуватися. Предметом дослідження виступають особливості перекладу суспільно-політичної лексики у текстах Джеремі Кларксона.

Мета статті. Дослідження присвячено проблемам перекладу суспільно-політичної лексики та полягає у дослідженні лексико-граматичних аспектів перекладу, передачі особливостей перекладу суспільно-політичної лексики, а також розкритті найбільш вживаних стилістичних засобів при перекладі суспільно-політичної лексики в художній публіцистиці.

Виклад основного матеріалу. Дослідження суспільно-політичної лексики, сприяє розумінню мовних явищ, зумовлених еволюцією семантики лексичних одиниць як в англійській, так і в українській мовах [11].

Розвиток мови в першу чергу забезпечується лексикою, миттєво відгукується на будь-які зміни в суспільному житті і є особливою формою нагромадження суспільно-пізнавального досвіду та передачі його в ланцюзі поколінь [11, с. 55].

Суспільно-політична лексика – це частина лексичної системи мови, в якій особливо виразно відображені соціальна структура суспільства, світоглядні погляди носіїв мови, способи організації суспільного життя країни, в якій функціонує мова, а також інших держав. Функціонування та розвиток цієї підсистеми іноді прямо, а частіше опосередковано відображають широкий спектр суспільних процесів [3, с. 4].

Велика кількість суспільно-політичної лексики зустрічається в текстах публіцистики, які творять публіцистичний дискурс.

У сучасній лінгвістиці дискурс розуміють як складне комунікативне явище, яке містить не тільки акт творення певного тексту, але й відображає залежність мовного твору від багатьох екстралінгвістичних обставин – знання про світ, поглядів, думок і конкретної мети мовця як його творця [4]. Тобто, як і будь-яке лінгвокультурне явище, дискурс, крім суто лінгвального, має зовнішній екстралінгвальний та внутрішній лінгвокогнітивний виміри [8].

Екстралінгвальний план публіцистичного дискурсу охоплює інформацію про продуцента (статус, політичне спрямування, ідеологічна забарвленість видання, колективне авторство, оперативність створення й споживання тексту, періодичність) та інтерпретатора (орієнтація на масову/ жіночу/ чоловічу/ молодіжну/ дитячу аудиторію) [7].

Лінгвокогнітивний план реалізується у когнітивних моделях, що репрезентують усю екстралінгвальну інформацію у мовній свідомості індивіда та впливають на породження та сприйняття дискурсу, обумовлюють, зокрема, й вибір мовних засобів (лінгвальний вимір) [8].

Тексти публіцистичного дискурсу характеризуються комунікативно-прагматичною спрямованістю, яка виявляється в тому, щоб у про-

цесі подачі інформації не тільки інформувати, а й здійснювати соціально-психологічний вплив на аудиторію через переконання, навіювання. Одним із різновидів регулятивної функції є функція впливу – прямий та непрямий вплив на адресата: визначення громадянського та політичного вибору і пропозиція набору стандартів стилю життя, що визначають мотивацію. Сюди входить не тільки формування думки, а й заклик до дії, виховання звичок. Здійснюється ідеологічний і політичний вплив, дія, спрямована на свідомість [9].

На особливу увагу заслуговує функція оцінки, яку М.Р. Желтухіна виокремлює як різновид функції впливу [10, с. 29]. При осмисленні мови необхідно не лише зрозуміти, оцінити задум адресанта з точки зору його змісту й авторської думки та наміру, але й оцінити спрямованість цього задуму, його корисність. Це – використання людиною функції оцінки. Публіцистичний дискурс пропонує увазі громадськості певне коло питань, закликаючи до усвідомлення їх важливості для задоволення соціальної потреби інтересів, формує первинне відношення (позитивне або негативне) до фактів [5, с. 199-200].

Суспільно-політична лексика вже досить тривалий час перебуває в колі зацікавлень лінгвістів. Вона вивчається не лише на матеріалі публіцистичних текстів у мас-медіа, для яких є найбільш властивою, але й на матеріалі творів художньої публіцистики. На думку І. Протченка, питання про розширення кола джерел, що залучаються для вивчення та аналізу цієї групи лексики, «є суттєвим не просто з точки зору необхідності урізноманітнити ілюстративний матеріал, але і як свідчення активного вживання суспільно-політичної термінології, її використання в художніх творах, у мовленнєвій практиці широких мас населення». У цьому сенсі видається актуальним звернення до аналізу суспільно-політичної лексики, яку вживають у своїх творах різні автори, адже лексика художньої публіцистики не часто була предметом спеціального лінгвістичного дослідження.

Загальноприйнятим є погляд, згідно з яким до категорії суспільно-політичної лексики входять слова, що стосуються політики, економіки, різних аспектів суспільного життя, проблем державного будівництва, функціонування державних і громадських інституцій тощо [2, с. 55-56; 5, с. 91]. У мовознавчій літературі паралельно вживаються обидва терміни – «суспільно-політична лексика» і «суспільно-політична термінологія», причому одні дослідники вживають їх як абсолютні синоніми [4, с. 7], інші вважають, що суспільно-політична термінологія становить лише частину суспільно-політичної лексики як поняття значно ширшого [1, с. 3].

Суспільно-політична лексика, яка вживається у текстах Джеремі Кларксона, включає такі лексико-тематичні групи слів:

1. Слова на позначення основних соціально-історичних категорій і понять: *The simple facts of the matter are these. Fifty new millionaires are created in this country every day. – Суха статистика повідомляє, що в нашій країні щодня з`являється п'ятдесят нових мільйонерів.*

2. Слова на позначення ідейно-політичних напрямків, течій, доктрин:

What symbol of capitalism had drawn them to its portals: Nike Town, McDonald's, the American Embassy? – Який символ капіталізму привабив їх до своїх пенатів: "Nike Town", "McDonald's", американське посольство?

3. Найменування, що позначають політичні партії, союзи, блоки:

They've told the world that the Freedom Party leader has stepped down, but how do we know he's gone and won't be back? – Світ поставили до відома, що лідер Партії свободи подав, мовляв, у відставку, та хіба можна бути впевненим, що він справді пішов і не повенеться?

4. Лексеми на позначення суспільних та політичних подій минулого й сучасного:

Following the success of last year's anti-beef burger riot when protesters gave Winston Churchill an amusing Mohican haircut. – Після успіху торішніх "антигамбургерних" заворушень, коли протестувальники зробили Вінстонові Черчіллю прикольну зачиску "ірокез".

5. Слова на позначення загальних суспільно-політичних понять:

Not black or white, not rich or poor, not American or better; just Democrat or Republican. – Не чорні та білі, не багаті й бідні, не американці та й усі інші, а демократи і республіканці.

6. Назви понять із державно-адміністративної та юридичної сфер життя суспільства:

*Except it means that residents of the capital city of the free world have no vote. The court case involving Jonathan Woodgate threw up an interesting dilemma last week. – Судовий процес із участю Джонатана Вудгейта породив минулого тижня цікаву дилему.*Присутність у текстах стількох тематичних розрядів суспільно-політичної лексики свідчить про зацікавленість автора питаннями суспільного розвитку та державного будівництва, а також соціальними проблемами історичного минулого. Однак зазвичай твори звернені не до минулого, а орієнтовані на різноманітні проблеми сьогодення. Часто це проблеми соціально-політичного характеру, при порушенні яких Дж. Кларксон звертається до різних тематичних груп суспільно-політичної лексики.

При дослідженні перекладацького аспекту стосовно твору художньої публіцистики необхідно розглянути питання перекладацьких трансформацій.

Перекладацькою трансформацією В.Н. Комісаров називає перетворення, за допомогою яких можна здійснити перехід від одиниць оригіналу до одиниць перекладу у вказаному сенсі. Оскільки перекладацькі трансформації здійснюються з мовними одиницями, що мають як план змісту, так і план виразу, вони носять формально-семантичний характер, перетворюючи як форму, так і значення початкових одиниць [12, с. 24].

Опрацювавши твір «Джеремі Кларксон та світ довкола», ми виділили такі типи перекладацьких трансформацій:

1. Антонімічний переклад («формальна негативація»).

Прийом антонімічного перекладу полягає в передачі поняття протилежним, часто із запереченням, тобто антонімом українського відповідника даного слова. Антонімічний переклад нерідко буває якщо не єдиним, то найбільш зруч-

ним прийомом передачі смислового та стилістичного значення багатьох виразів. Коли англійське слово або вираз, що передається прийомом антонімічного перекладу, вжите в оригіналі у заперечній формі, то переклад буде мати стверджувальну форму:

It was obvious that it could never be operational. – *Стало зрозуміло, що він увійде в експлуатацію.*

1. Компенсація втрат.

Компенсацією при перекладі слід вважати заміну елемента, що не можна передати без даної трансформації. Прийом компенсації втрат полягає у передачі смислового або стилістичного не там, де він виражений в оригіналі. Дуже часто один стилістичний засіб замінюється при компенсації втрат іншим.

… would have nobody to fight. – *…не буде з ким воювати.*

2. Перестановка.

Did anyone else notice that,/ in the aftermath of last week's train crash,/ the newspapers were gripped with a sense of impotent rage? – *Хтось іще помітив,/ як захлиналися від безсилої люті газети/ після залізничної катастрофи, що трапилась минулого тижня?*

При перестановці здійснюється зміна мовних елементів в тексті перекладу в порівнянні з текстом оригіналу, що у свою чергу, не змінює зміст передачі повідомлення.

3. Додавання.

Цей прийом перекладу передбачає необхідність додавання лексичних одиниць відповідно до норм мови перекладу.

Perhaps it's because they've heard of it. – *Тому що просто щось чули про цю країну.*

4. Вилучення

При перекладі найчастіше підлягають вилученню слова, які є семантично зайвими, а їхнє використання у перекладі становить собою порушення мовних норм.

And that may well have put a dent in the insurance company's profit and loss account. – *І це, звісно, загрожувало серйозно позначитися на прибутках страхової компанії.*

5. Транслітерація

Транслітерація, за визначенням О. Ахманової – це «формальне відтворення початкової лексичної одиниці за допомогою алфавіту мови перекладу; буквена імітація форми початкового слова» [1, с. 401].

At this time of year Country Life magazine…– *Навесні журнал "Кантрі Лайф"…*

6. Калькування

Калькування (дослівний або буквальний переклад) – це прийом перекладу нових слів, коли відповідником простого чи складного слова вихідної мови в цільовій мові вибирається, як правило, перший за порядком відповідник у словнику.

Ordinarily I don't talk about the European Union. – *Зазвичай я не втручаюсь в розмови про Європейський Союз.*

Як видно з останніх прикладів, дослівний переклад суспільно-політичної лексики дає змогу повністю відтворити прагматичне навантаження речення, закладене автором вихідного тексту, що має на меті викликати певні емоції у читача.

Найчастішим способом перекладу суспільно-політичної лексики є прийом калькування (дослівний або буквальний переклад), переклад за допомогою якого перекладено 40% від загальної кількості проаналізованої лексики. Наступними за частотою є прийоми заміни та перестановки, що частіше за все обумовлено граматичними та семантичними нормами української мови. Кожен з яких складає 15% від загальної кількості способів перекладу лексико-стилістичних засобів. Далі – додання/вилучення 10%, комплекс втрат 8% та опис 5%. Транслітерація та антонімічний переклад є рідковживаними трансформаціями і складають до 4%.

Висновки. Пошук способів при перекладі лексико-стилістичних засобів є важливим для перекладачів, тому що він сприяє розширенню їх освіченості у запропонованій темі та розвитку навичок у сфері перекладу.

При перекладі суспільно-політичної лексики треба враховувати її смисл – трикомпоненту єдність матеріальної структури, асоціативно-образного змісту і експресивного потенціалу.

Ефективність перекладу залежить від усвідомлення, наскільки варіанти перекладу є функціонально й комунікативно доречними, наскільки актуалізуються в мові перекладу універсальна суспільно-політична лексика, чи потрібно, щоб переклад сприяв запозиченню і яким чином – шляхом транскодування чи калькування, та за яких умов переклад суспільно-політичної лексики може закріпитися як усталений.

Когнітивними механізмами осмислення суспільно-політичної лексики під час перекладу є сприйняття, розпізнання, тлумачення, оцінка та розуміння процесу й результату перекладу. Їх застосування при перекладі нової публіцистичної лексики уможливлює появу влучної суспільно-політичної лексики міжмовного і міжкультурного значення.

Тому при перекладі потрібно враховувати як мовні, так і концептуальні особливості суспільно-політичної лексики. Якщо вербалізація концептуальної лексики є контекстуально вдалою, лексично виражена суспільно-політична лексика схильна закріпитися в мові оригіналу й адаптуватися в мові перекладу, становлячи етноспецифічну чи універсальну назву певної соціальної реалії.

Збірка нарисів «Джеремі Кларксон та світ довкола» нагадує серію знімків, які відображають життя нашого світу на початку XXI ст. Життя, яким його бачить один із найвідоміших і найдотепніших британців сучасності – Джеремі Кларксон, багаторічний ведучий мегапопулярного телешоу. І недарма його називають чи не найскандальнішим і найпровокаційнішим журналістом світу. В цинічності та у вмінні жорстко жартувати йому не відмовиш.

Найхарактернішим способом перекладу англомовної суспільно-політичної лексики в текстах Джеремі Кларксона українською мовою є калькування, оскільки воно зберігає лексико-семантичний зміст лексики, передає її соціокультурний, експресивний потенціал і є можливим, якщо компоненти лексики мають питомі чи запозичені відповідники у мові перекладу; значна кількість суспільно-політичнох лексики є розширеними аналогами вже існуючих і перекладається за аналогією.

Список літератури

1. Александрова В.Г. Граматичні особливості простих емотивних речень / В.Г. Александрова // Проблеми семантики слова, речення та тексту. – К.: Київськ. нац. лінгвістичний ун-т, 2001. – Вип. 7. – С. 3-5.
2. Бабич Н.Д. Практична стилістика і культура української мови. – Львів: Світ, 2003. – 430 с.
3. Бабій Ю. Лексико-семантичні засоби створення портрету політичного діяча [Електронний ресурс] / Ю. Бабій // Весник ХНЕУ «Наука и практика». – Режим доступу: http://xn--e1aajfpcds8ay4h.com.ua/pages/view/597.
4. Бантишева Л. Суспільно-політична лексика початку XX століття: традиції вивчення // Політична лінгвістика / Л. Бантишева. – Екатеринбург, 2007. – С. 13-18.
5. Бацевич Ф.С. Нариси з комунікативної лінгвістики / Ф.С. Бацевич. – Львів: Вид. центр Львівськ. нац. ун-ту, 2003. – 247 с.
6. Бурячок А.А. Соціально-політична лексика і її відображення в тлумачних словниках сучасної української та російської мов // Слово і фразеологізм у словнику. – К.: Наукова думка, 1980. – 249 с.
7. Бутова І.С. Політичний дискурс як об'єкт лінгвістичних досліджень / І.С. Бутова // Вісник Львів. ун-ту. Серія: Іноземні мови. – Львів, 2009. – Вип. 16. – С. 232-238.
8. Ващук Т.М. Політичний дискурс як об'єкт лінгвістичного дослідження [Електронний ресурс] / Т.М. Ващук. – Режим доступу: http://studentam.net.ua/content/view/.
9. Жданова Л.А. Общественно-политическая лексика: структура и динамика: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Л.А. Жданова. – М., 1996. – 224 с.
10. Желтухіна М.Р. Дискурс мас-медіа / М.Р. Желтухіна // Вісн. Луганського пед. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія «Філологічні науки». – Луганськ, 2007. – № 11(128), Ч. 1. – С. 27-40.
11. Карабута О. Сучасна суспільно-політична лексика: семантико-структурний аспект / О. Карабута // Науковий вісник ХДУ. Сер.: Лінгвістика : зб. наук. пр. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2013. – Вип. 19. – С. 54–55.
12. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. – М.: Высш. шк., 1990. – 253 с.

Павлик В.И., Максымышин Н.В.
Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа

ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЛЕКСИКА В ТЕКСТАХ ДЖЕРЕМИ КЛАРКСОНА (ПЕРЕВОДЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

Аннотация
В статье охарактеризованы особенности общественно-политической лексики. Определены особенности публицистического дискурса. Определена специфика общественно-политической лексики в художественной публицистике. Выяснены особенности перевода общественно-политической лексики в художественно-публицистическом произведении. Проанализированы способы перевода общественно-политической лексики на материале произведения Джереми Кларксона «Джереми Кларксон и мир вокруг» и отображения общественно-политической лексики в переводческой рецепции Андрея Маслюха.
Ключевые слова: общественно-политическая лексика, дискурс, перевод, переводческие трансформации.

Pavlyk V.I., Maksymyshyn N.V.
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

SOCIAL AND POLITICAL VOCABULARY IN TEXTS BY JEREMI CLARKSON (TRANSLATED AND STYLISTIC ASPECT)

Summary
This article explores the peculiarities of socio-political vocabulary. The features of journalistic discourse. The specificity of the function of socio-political vocabulary in journalistic. The features translate socio-political vocabulary. The ways of translation socio-political vocabulary in the material Clarckson J. The World According to Clarckson and reflection of socio-political vocabulary in Andrii Masliuh's translation is carried out.
Keywords: socio-political vocabulary, discourse, translation, translation transformation.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 351.91:330:005

ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ

Бурмака Т.М.
Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-110

Досліджено теоретичні питання формування та оцінки ефективних комунікативних технологій в публічному управлінні. На основі закордонного досвіду ефективної комунікативної діяльності в сфері публічного управління визначені напрями підвищення ефективності комунікативної діяльності державних службовців, збільшення рівня залучення громадян до державної управлінської діяльності, а також скорочення величини державних видатків. Запропонований підхід щодо визначення ефективності комунікативної діяльності в публічному управлінні, який на відміну від існуючих, передбачає визначення інтегрального показника ефективності на основі застосування методів таксономічного аналізу. Враховуючи необхідність своєчасних збалансованих комунікативних впливів на процес публічного адміністрування запропонована комплексна оцінка показників ефективності публічної комунікаційної діяльності з метою формування громадянської відповідальності та моніторингу її впливу на процеси управлінської взаємодії.
Ключові слова: комунікативна діяльність, ефективність, публічне управління, дискурсивний підхід, громадянська відповідальність.

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку інформаційно-комунікаційних технологій питання забезпечення ефективних комунікацій між владою і суспільством є достатньо актуальними, зважаючи на активне поширення соціальних мереж, появу нових форм самоорганізації населення тощо. Впродовж останніх років в Україні було здійснено цілу низку реформ різних сфер публічного управління з метою підвищення ефективності управління; зменшення урядових витрат; забезпечення прозорості та відкритості державного управління; удосконалення регуляторної політики та зменшення адміністративного навантаження на громадян та бізнес що потребує комплексної оцінки ефективності в контексті формування громадянської відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ефективність комунікативних взаємодій у публічному управлінні досліджувалась у роботах Т. Адорно, М. Маклюена, Г. Лассуелла, Г. Почепцова. Істотний внесок у становлення сучасної науки про комунікації, у тому числі в публічному управлінні, здійснили Ю. Габермас, Г. Саймон і Н. Луман. Можливості впровадження ефективних комунікацій у діяльність органів влади досліджували Н. Драгомирецька, В. Солових, В. Токовенко, О. Іванова, С. Чернов, В. Гошовська, Р. Войтович, М. Лашкіна.

Дослідження проведені вченими Національної академії державного управління при Президентові України відповідно до Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства показали, що найбільшого успіху було досягнуто у напрямку підвищенні якості послуг, ефективному використанні фінансових ресурсів, покращенні етичної поведінки службовців, упровадженні інновацій, досягненні зовнішньої транспарентності і відкритості державного управління та справедливого поводження з громадянами [1]. Однак в той же час спостерігається зниження довіри громадян до уряду, соціальної згуртованості, привабливості державного сектору як роботодавця. Найважливішими напрямами реформування публічного управління на думку респондентів є: забезпечення транспарентності та відкритості уряду, запровадження електронного врядування, результато-орієнтованого управління та співпраці в державному секторі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Забезпечення прозорості та відкритості державного управління потребує своєчасних збалансованих комунікативних впливів на процеси публічного адміністрування і виклакає необхідність комплексної оцінки показників ефективності публічної комунікаційної діяльності з метою формування громадянської відповідальності та моніторингу її впливу на процеси управлінської взаємодії.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є комплексна оцінка ефективності публічної комунікаційної діяльності в контексті формування громадянської відповідальності.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день в Україні об'єктивно простежується необхідність виконання суспільного замовлення на ефективне, відповідальне та відкрите публічне урядування та виконання зобов'язань відповідно до договору про асоціацію з ЄС.

Застосування комунікативних технологій в публічному управлінні провідних країнах світу грунтується на принципі відкритості діяльності державних органів. Прикладами використання комунікативних технологій в публічному управлінні в Україні є: подання громадянами електронних петицій на сайтах Президента та Верховної

Ради; наявність системи Електронного вступу до ЗВО; діяльність Порталу державних послуг; функціонування Державного агентства з питань електронного урядування України; наявність Національного порталу відкритих даних; можливість використання Онлайн-калькулятору для розрахунку субсидій; створення Електронного кабінету платника податків; можливість відстеження руху транспорту он-лайн [2].

Теоретичний аналіз визначення комунікаційної діяльності передбачає узагальнення концептуальних підходів до визначення і опису комунікації як діяльності, формування практичних методів, технік і технологій комунікативної діяльності. В цілому комунікативна діяльність в публічному управлінні у контексті формуючого впливу може застосовуватися в процесі реалізації державної політики як практичний вид загальної діяльності, як складова процесу взаємовідносин влади й суспільства, як система, що об'єднує методи та прийоми, техніки й технології комунікативної діяльності, як спрямована діяльність, що певним чином оцінюється, як потреба або результат розвитку відносин [3]. Таке визначення комунікативної діяльності дає можливість вирішити практичні завдання оцінки ефективності формуючого впливу на громадянське суспільство: формування поглядів, цінностей, громадянської відповідальності, реальних взаємовідносин, розуміння дій суб'єктів публічного управління.

Дослідження публічної комунікації потребує звернення до досвіду її вивчення наукою публічного адміністрування. Кількість присвячених проблемі наукових джерел переконує, що проблема не була позбавлена уваги науковців. Зарубіжний досвід висвітлення ефективної взаємодії у публічній комунікації має тривалу традицію, а співвідношення комунікативності та адміністрування залишається однією з ключових наукових тем.

У теорії вітчизняного державного управління однією з найперших, фундаментальних робіт є дослідження В. Токовенко, присвячені проблемам взаємовідносин та оптимізації взаємодії керівництва і державного управління, що базується на уточненні ключових понять, що описують феномен політико-адміністративних відносин, одним з них є поняття державного управління на етапі проведення адміністративної реформи [4].

Розв'язання комунікативних проблем публічного адміністрування відображено у дослідженнях В. Солових. Монографія ученого «Політико-управлінські відносини: методологія та практика» надає вивченню владних комунікативних особливостей нового ракурсу, поглиблюючи конкретизацію феномену до залежності від парадигмальних орієнтирів науки публічного адміністрування та процесів суспільної трансформації [5].

Звернення наукової уваги до проблем взаємодії політика / адміністрація автор пов'язує зі вступом України в новий етап розбудови держави, на якому процеси трансформації системи публічного управління набувають спрямування, заданого сучасними світовими стандартами урядування. Вихід пропонується шукати у посиленні ролі держави, в орієнтуванні на людину, у посиленні уваги до парадигмального характеру публічно-адміністративної діяльності [6].

Проблема збалансованості складових у комунікативних процесах публічного адміністрування як стратегія реформування розглянута у дослідженнях О. Валевського, який пропонує шлях розв'язання її на прикладі моделі запровадження та функціонування інституту державних секретарів. Такий досвід є продуктивним у реформуванні політичної системи і побудові якісно нової системи публічного адміністрування, що, у свою чергу, потребує підвищення інституційної спроможності уряду через розмежування політичних та адміністративних функцій, деполітизацію державної служби та розвиток коаліційного механізму формування уряду [7].

Проблема ефективної комунікації у структурі політико-адміністративних відносин актуалізувала створення колективної праці «Концептуальні засади взаємодії політики й управління» [8]. Авторським колективом Національної академії державного управління при Президентові України здійснено комплексний аналіз взаємозв'язку і взаємодії політики й управління, визначено шляхи та механізми їх удосконалення і посилення для сучасного етапу розвитку українського суспільства. Можливості оцінювання взаємодії політики й управління розширено за рахунок застосування синергетичного підходу до аналізу складних соціальних процесів і явищ, використовуючи передусім нову інституціональну методологію дослідження політико-адміністративного управління, як сфери публічного адміністрування і горизонтально-мережевих комунікацій.

На думку Г. Лассуелла [9], для побудови ефективного процесу комунікації важливо дати відповіді на такі запитання:

1. Хто є реципієнтом (отримувачем) інформації?

2. Яку саме інформацію реципієнт бажає отримати?

3. Яку інформацію ми можемо або повинні йому надати?

4. Якому способу отримання інформації віддає перевагу реципієнт?

5. Яких результатів ми бажаємо досягти, надаючи реципієнту інформацію?

За словами американського вченого Г. Саймона, відомого своєю теорією управлінської поведінки, «без комунікації не може бути організації» [10]. За його концепцією, комунікація в організації є двостороннім процесом. Вона охоплює як транслювання інформації і наказів від центру прийняття рішень, так і рух інформаційних потоків до цього центру. Ці потоки можуть мати різний характер, наприклад поради щодо прийняття рішення або зворотний зв'язок від виконавців. Організація створює комунікаційні канали, з яких отримується інформація у процесі прийняття управлінських рішень і куди передається інформація після ухвалення рішення. Ці канали можуть бути як формальними, так і неформальними. Формальні канали передусім базуються на організації формальної влади (системи управління) організації, тоді як неформальні канали стосуються розгалуженої системи соціальних зв'язків в організації. Щоб бути ефективною, комунікація повинна не лише наказувати, а й спонукати, пояснювати, переконувати.

На думку О. Іванової, досягнення ефективності процесу комунікації, «між організацією і ці-

льовою аудиторією повинна відбуватися постійна комунікація, відповідні зусилля організації мають спиратися на інтегровані маркетингові комунікації» [11].

Зовнішня комунікація державних установ з громадськістю в рекламних цілях відбувається в односторонньому порядку − від органу публічного управління до зовнішнього середовища. Метою такої комунікації є надання інформації про свої послуги та інформування про певні цінності, а також створення свого позитивного іміджу в очах громадськості.

Процеси модернізації системи публічного адміністрування в Україні, як і в усьому світі, сформували основні критерії, що дозволяють визначити рівень розвитку дискурсивної комунікації політика − управління − суспільство в контексті становлення громадянського суспільства, серед яких, пріоритетними є такі:

- ступінь довіри громадян до діючих публічних інститутів влади;
- наявність інформаційного простору, де відбувається обмін знаннями, відображаються соціальні проблеми і очікування.
- визнання пріоритетності за діалоговою формою комунікації.

У 2016 р. з метою створення сприятливих умов для подальшого становлення в Україні громадянського суспільства Указом Президента України було затверджено Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства з метою запровадження ефективного механізму взаємодії публічних інститутів з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування [1].

З огляду на раніше визначену сутність поняття комунікативна діяльність, пропонується оцінювати рівень ефективності комунікативної діяльності в публічному управлінні відповідно до методів, що

Рис. 1. Алгоритм оцінки рівня ефективності комунікативної діяльності в публічному управлінні (початок)

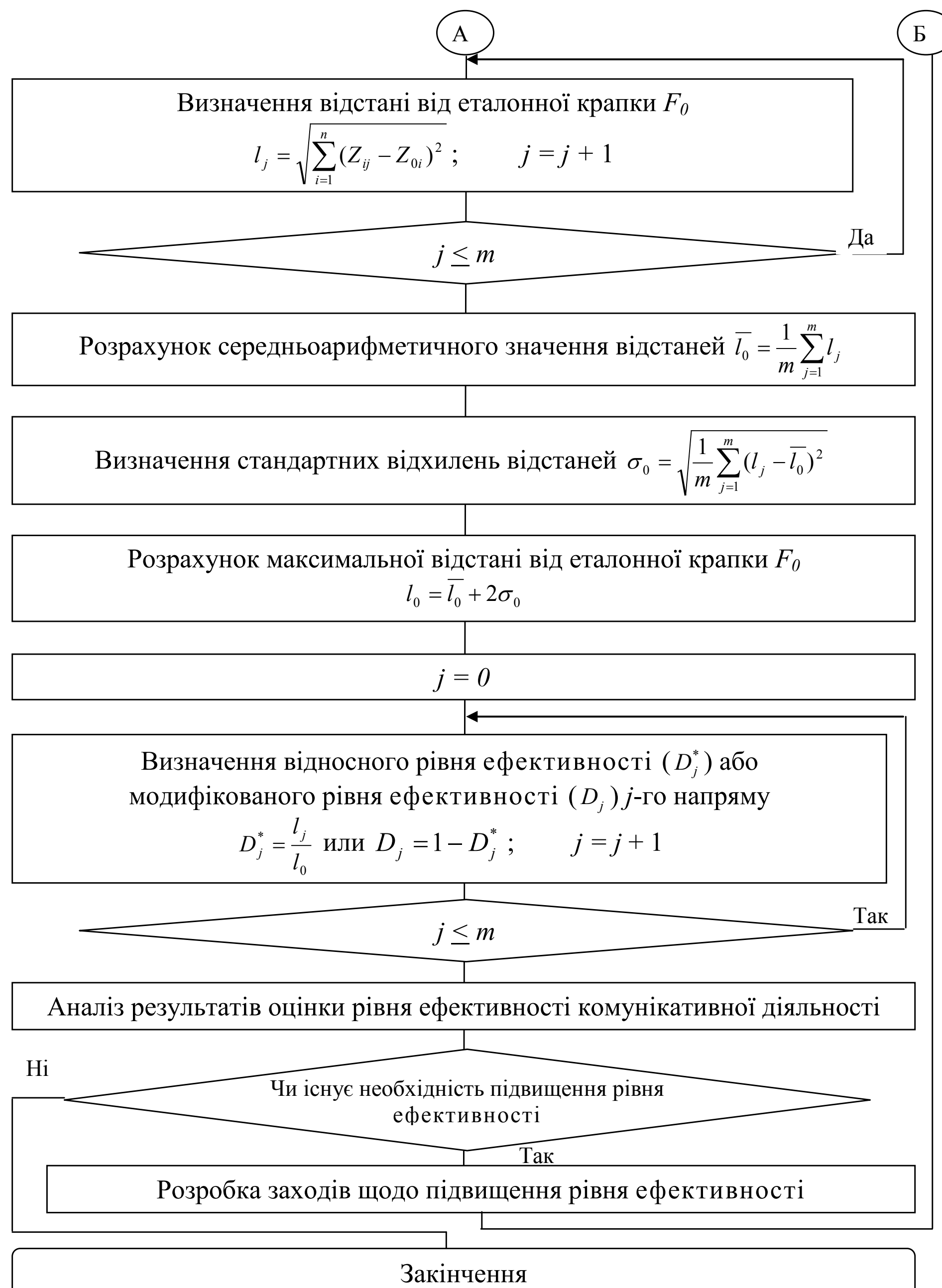

Рис. 2. Алгоритм оцінки рівня ефективності комунікативної діяльності в публічному управлінні (закінчення)

Джерело: розроблено автором за даними [12]

базуються на теорії ефективної комунікаціїі з використанням зовнішньої доступної інформації, а саме за допомогою таксономічного аналізу [12].

Таксономічний аналіз заснований на комплексному дослідженні показників, їх порівнянні й визначенні наближення значень показників до еталонної крапки. Для одержання достовірних результатів необхідно комплексно врахувати всі аспекти, що впливають на ефективність комунікативної діяльності в публічному управлінні.

Недоліком таксономічного аналізу є значні обсяги розрахунків, при визначенні відносного рівня ефективності комунікативної діяльності в публічному управлінні. Для його усунення всі розрахунки, пов'язані з визначенням відносного рівня рівня ефективності комунікативної діяльності в публічному управлінні, пропонується автоматизувати.

Оцінка рівня ефективності комунікативної діяльності в публічному управлінні з урахуванням усіх можливих аспектів може бути здійснена на основі системного підходу. Поетапне визначення рівня ефективності комунікативної діяльності в публічному управлінні з використанням таксономічного аналізу представлено у вигляді алгоритму (рис. 1, 2).

Запропонований методичний підхід щодо оцінки рівня ефективності комунікативної діяльності в публічному управлінні дозволяє обгрунтовано виявляти сильні й слабкі сторони комунікативної діяльності, визначати рівень ефективності у плановому періоду, а також може бути використаний при аналізі результатів публічного управління за минулий період. Така оцінка робить можливою розробку відповідних заходів щодо підтримки або підвищення рівня ефективності комунікатив-

ної діяльності в публічному управлінні шляхом розробки та впровадження нових комунікативних технологій у діяльність органів влади різного рівня в контексті розбудови взаємодії з інститутами громадянського суспільства.

Таким чином, можна виокремити основні напрями, пов'язані із впровадженням та розвитком комунікативних технологій в публічному управлінні в Україні: ідентифікація громадянина при використанні онлайн-послуг; низький рівень фінансування проектів з боку держави щодо впровадження комунікативних технологій; інтернет-невігластво старшого покоління; корупційні інтереси державних чиновників та незацікавленість у прозорості діяльності.

Висновки і пропозиції. Впровадження ефективних комунікативних технологій в публічному управлінні в Україні грунтується на проекті ЄС «Підтримка стратегічних комунікацій та інформування про реформу державного управління». Таким чином, використовуючи світовий досвід, можна досягти бажаних результатів, що дозволить підвищити ефективність діяльності державних службовців, збільшить рівень залучення громадян до державної управлінської діяльності, створити прозору систему управління, а також значно скоротити величину державних видатків на функціонування державного апарату. При цьому ефективні комунікації в публічному управлінні сприятимуть оптимізації зв'язків між органами публічної влади та громадськістю. У цьому зв'язку заслуговують на увагу консультації з громадськістю, індивідуальні форми роботи органів влади з громадянами тощо.

Список літератури:

1. Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nas.gov.ua/siaz/Ways_of_development_of_Ukrainian_science/article/12116.1.083.pdf.
2. Статистична інформація / Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/.
3. Драгомирецька Н.М. Комунікативна діяльність в державному управлінні : навч. пос. / Н.М. Драгомирецька, К.С. Кандагура, А.В. Букач. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2017 – 180 с.
4. Токовенко В.В. Політичне керівництво і державне управління: проблеми взаємовідносин та оптимізація взаємодії [Текст] : монографія / В.В. Токовенко. – К.: Вид-во УАДУ, 2001. – 256 с.
5. Солових В.П. Політико-управлінські відносини: методологія та практика: монографія / В.П. Солових. – Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2009. – 164 с.
6. Публічне управління та адміністрування в умовах інформаційного суспільства: вітчизняний і зарубіжний досвід: монографія / За заг. ред. С. Чернова; Запоріз. держ. інж. акад. – Запоріжжя: ЗДІА, 2016. – 606 с.
7. Комунікації в публічному управлінні: аспекти організаційної культури та ділового спілкування : навч. посіб. / уклад.: Гошовська В.А. та ін. – Київ: К.І.С., 2016. – 130 с.
8. Концептуальні засади взаємодії політики й управління : навч. посіб. / авт. кол. : Е.А. Афонін, Я.В. Бережний, О.Л. Валевський та ін. ; за заг. ред. В.А. Ребкала, В.А. Шахова, В.В. Голубь, В.М. Козакова. – К.: НАДУ, 2010. – 300 с.
9. Lasswell H. The Structure and the Function of Communication in Society // Mass Communications / Ed. by W. Schramm. Urbana, 2016.
10. Соціальне партнерство і державна політика : від теорії до практики деполітизації державного управління : [монографія] / [В.М. Мартиненко, О.М. Крутій, С.Л. Кирій та ін.]; за заг. ред. д. держ. упр., проф. В.М. Мартиненка. – Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2009. – 252 с.
11. Карпенко О.В. Управлінські послуги в Україні: механізми надання органами влади: монографія / О.В. Карпенко. – К.: АМУ, 2014. – 408 с.
12. Козьменко О.В. Економіко-математичні методи та моделі (економетрика): навчальний посібник / О.В. Козьменко. – Суми: Університетська книга, 2014. – 406 с.

Бурмака Т.Н.
Харьковский национальный университет городского хозяйства
имени А.Н. Бекетова

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ КОММУНИКАТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ПУБЛИЧНОМ УПРАВЛЕНИИ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы формирования и оценки эффективных коммуникативных технологий в публичном управлении. На основе зарубежного опыта эффективной коммуникативной деятельности в сфере публичного управления определены направления повышения эффективности коммуникативной деятельности государственных служащих, вовлечения граждан в процессы публичного управления, а также сокращения величины государственных расходов. Предложенный подход к определению эффективности коммуникативной деятельности в публичном управлении, в отличие от существующих, предусматривает определение интегрального показателя эффективности на основе применения методов таксономического анализа. Учитывая необходимость своевременных сбалансированных коммуникативных воздействий на процесс публичного администрирования предложена комплексная оценка показателей эффективности публичной коммуникационной деятельности с целью формирования гражданской ответственности и мониторинга ее влияния на процессы управленческого взаимодействия.
Ключевые слова: коммуникативная деятельность, эффективность, публичное управление, дискурсивный подход, гражданская ответственность.

Burmaka T.M.
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

DETERMINING THE EFFICIENCY OF COMMUNICATIVE ACTIVITY IN PUBLIC MANAGEMENT

Summary
The theoretical issues of the formation and evaluation of effective communication technologies in public administration are investigated. Based on the international experience of effective communicative activities in the field of public administration, the directions for increasing the efficiency of communicative activities of civil servants, involving citizens in public administration processes, and reducing public expenditure have been determined. The proposed approach to determining the effectiveness of communicative activities in public administration, unlike the existing ones, provides for the determination of an integral performance indicator based on the use of taxonomic analysis methods. Taking into account the need for timely balanced communicative influences on the public administration process, a comprehensive assessment of the indicators of the effectiveness of public communication activities is proposed with a view to creating civic responsibility and monitoring its impact on management interaction processes.
Keywords: communicative action, effectiveness, public administration, discourse, civic responsibility.

УДК 351.862.4:659.1

СИСТЕМА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

Вороніна Ю.Є.
Таврійський державний агротехнологічний університет

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-111

У статті досліджено особливості функціонування системи державного управління зовнішньоекономічної діяльності. Зокрема, охарактеризовано складові системи державного управління зовнішньоекономічної діяльності. Також виділено компоненти зовнішньоекономічної політики держави як основи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.
Ключові слова: система державного управління, зовнішньоекономічна діяльність, зовнішньоекономічна політика держави, міжнародна торговельна політика.

Постановка проблеми. Зовнішньоекономічна діяльність є ключовим фактором соціально-економічного розвитку будь-якої країни. Особливо це є актуальним за сучасних умов, коли спостерігається активізація процесів інтенсифікації розвитку транснаціоналізації та економічної інтеграції на міжнародному рівні, а також міжнародного поділу праці на фоні глобалізації світового господарства.

Відповідно, розвиток зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання України сприяє інтеграції вітчизняної економіки до ринкових процесів на міжнародному рівні, підвищенню її конкурентоспроможності у світовому масштабі, модернізації виробничих процесів, оптимізації використання ресурсів усіх видів, усунення дефіциту, підвищенню загального рівня життя населення країни, вирішенню численних проблем соціально-економічного та екологічного характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності присвячено багато наукових праць вітчизняних та закордонних учених. Так, Б.А. Райзберг розглядає замість державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності державне регулювання зовнішньоекономічних зв'язків та розуміє в цьому контексті сукупність методів й інструментів, що чинять вплив на міждержавні економічні відносини у відповідності з цілями та завданнями діяльності державних органів і служб та базуються на національних загальнодержавних інтересах [7].

Враховуючи той факт, що державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності здійснюється через розробку та реалізацію державної зовнішньоекономічної політики, слід прийняти до уваги точки зору вчених, які розглядають дане поняття через вказану призму.

Відповідно, М.І. Дідківський у своєму визначенні пов'язує зовнішньоекономічні зв'язки з зовнішньоекономічною політикою, яку, у свою чергу, він вважає своєрідним «політичним оформленням» зазначених зв'язків [3].

Автор О.П. Гребельник вважає, що зовнішньоекономічна політика являє собою сукупність державних заходів цілеспрямованого характеру стосовно реалізації економічного потенціалу держави на рівні зовнішнього ринку, а також відносно задоволення вітчизняних потреб за рахунок товарів та послуг закордонних виробників [2].

Вчений В.Л. Абрамов зазначає, що під зовнішньоекономічною політикою держави доцільно розуміти її цілеспрямовану діяльність щодо визначення режиму регулювання зовнішньоекономічних зв'язків та оптимізації участі країни в процесах поділу праці на міжнародному рівні [1].

У свою чергу деякі науковці пропонують розглядати зовнішньоекономічну політику держави в контексті міжнародної торговельної політики. Так, Б.М. Одягайло визначає міжнародну торговельну політику з точки зору сукупності принципів, підходів, а також інструментів регулювання міжнародної торгівлі. Виходячи з цього, даний автор пропонує розглядати міжнародну торговельну політику в якості цілеспрямованого впливу держави на відносини торговельного характеру з іншим країнами [5].

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження особливостей функціонування системи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Для досягнення поставленої мети в роботі необхідно поставити та вирішити такі завдання:

– дослідити компоненти зовнішньоекономічної політики держави як основи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності;

– охарактеризувати складові системи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Управління ЗЕД на підприємстві багато в чому залежить від того, які умови будуть створені в країні для розвитку його діяльності в зовнішній сфері, від ролі держави в регулюванні та підтримці розвитку ЗЕД на національному рівні.

В усіх країнах без винятку, а особливо в державах з перехідною економікою, де економічні відносини нестабільні, державне втручання в розвиток ЗЕД є об'єктивною необхідністю. Це пов'язано, головним чином, з метою захисту національних інтересів при здійсненні ЗЕД, більш повного використання ЗЕД як фактора економічного зростання.

Кожен з напрямків зовнішньоекономічної політики розв'язує проблеми з урахуванням етапу розвитку країни та сучасних тенденцій розвитку світового господарства.

Регулювання ЗЕД в Україні здійснюється з урахуванням таких цілей:

- ◆ забезпечення збалансованості економіки та рівноваги внутрішнього ринку країни;

- ◆ стимулювання прогресивних ринкових структурних змін в економіці;
- ◆ створення сприятливих умов для входження економіки України в систему міжнародного поділу праці, міжнародної економічної інтеграції, насамперед, інтеграції до Європейського Союзу.

Безпосередньо в галузі ЗЕД державне регулювання має забезпечити:

- ◆ захист економічних інтересів України та законних інтересів суб'єктів ЗЕД;
- ◆ створення однакових можливостей для суб'єктів ЗЕД з метою розвитку усіх видів підприємницької діяльності, незалежно від форм власності;
- ◆ розвиток конкуренції та ліквідацію монополії.

Так, міжнародна торговельна політика орієнтована на регулювання міждержавних товаропотоків і, в свою чергу, містить такі різновиди, як експортна та імпортна політика. Зокрема, експортна політика спрямована на реалізацію вітчизняної продукції, що має конкурентні переваги, на рівні зовнішнього ринку. Тобто фактично експортна політика держави орієнтована на реалізацію експортного потенціалу країни за кордоном шляхом вивезення вітчизняних товарів та послуг на зовнішній ринок. Що стосується імпортної політики, то вона регулює процеси імпорту товарів та послуг до країни з метою захисту національного ринку від надмірної конкуренції з боку іноземних виробників і задоволення внутрішніх потреб за рахунок продукції, що виробляється за кордоном.

Валютна політика держави являє собою сукупність дій, спрямованих на підтримку стабільності національної економіки завдяки коригуванню курсу валют та визначенню норм щодо організації валютних відносин. В свою чергу, валютна політика передбачає наявність таких різновидів, як дисконтна політика та девізна політика. Зокрема, дисконтна політика стосується регулювання дисконтної (доходної) ставки ринку в процесі організації інвестиційної діяльності та балансуванні платіжних зобов'язань. Так, дисконтна політика держави коригує курс валют з метою регулювання потоку грошової маси, тенденцій зміни рівня цін та активів короткотермінового типу. В межах девізної політики держави застосовуються валютна інтервенція та обмеження на операції щодо купівлі-продажу валюти з метою підтримки стабільності курсу національної грошової одиниці. В свою чергу, валютна інтервенція являє собою операцію Національного банку України стосовно купівлі-продажу іноземної валюти з метою забезпечення зміни темпів росту курсу національної валюти завдяки застосуванню визначених інструментів його підвищення чи зниження. Що стосується валютних обмежень, то вони представлені у вигляді системи засобів економічного, правового, організа-ційного характеру, що орієнтовані на регламентування операцій з валютою національного й іноземного походження, а також золотом.

Політика стимулювання іноземних інвестицій виглядає як комплекс державних заходів, спрямованих на залучення та використання інвестицій іноземного походження на території країни, а також на регулювання процесів вивезення інвестиційних коштів за кордон. Митно-тарифна політика являє собою комплексну систему заходів, орієнтованих на підтримку суверенітету країни з економічної точки зору, а також на охорону державних кордонів і реалізацію зовнішньоекономічної стратегії.

В цілому, з урахуванням проведеного вище аналізу наукових думок стосовно державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, доцільно навести уточнене його визначення. Так, державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності – це система заходів, що застосовуються в межах складових зовнішньоекономічної політики держави стосовно різнохарактерних операцій суб'єктів господарювання на зовнішньому ринку, спрямованих на підтримку зовнішньоекономічних зв'язків та ефективної участі країни в процесах міжнародного поділу праці відповідно до національних інтересів.

У період до перебудови економіка країни мала закритий характер. Управління економікою (у тому числі ЗЕД) будувалося на монополії держави та переважно на адміністративних методах керування. За таких умов безпосередній виробник не був зацікавлений у розвитку експортної діяльності. Прямі зв'язки між виробниками та споживачами були відсутні. Не було чіткої концепції ЗЕД, яка б відображала її мету, пріоритети та методи їхнього досягнення.

Відповідно, ключовим завданням державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності є диверсифікація зовнішньоекономічних зв'язків, що сприятиме зниженню рівня залежності національної економіки від монопольного імпорту товарних позицій, які є стратегічно важливими для галузей вітчизняного виробництва, зокрема, енергоносіїв, матеріальних ресурсів (у тому числі – сировинних).

Серед принципів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності слід виділити такі: відповідність національним інтересам та еконо-мічній безпеці держави; прийняття до уваги вимог розвитку світової економіки та особливостей поділу праці в сучасних умовах глобалізації; побудова новітньої моделі зовнішньоекономічного розвитку з орієнтацією на процеси європейської інтеграції; забезпечення належного рівня відкритості вітчизняної економіки відповідно до стандартів і критеріїв міжнародного масштабу; встановлення паритетності в організації відносин з іншими країнами; підтримка виробництва експортних товарів та послуг з урахуванням належного ступеня їх конкурентоспроможності.

В якості суб'єктів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності виступають наступні: держава; недержавні органи управління економічною діяльністю, що функціонують на основі статутних документів (біржі товарного, фондового та валютного типу, торговельні палати, різнохарактерні спілки й асоціації); безпосередні суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності, в якості яких виступають підприємства, організації різних форм власності та сфер діяльності, а також їх об'єднання; органи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності міжрегіонального та міжнародного рівня (Світова організація торгівлі, Генеральна угода з тарифів та торгівлі, Міжнародний валютний фонд, Європейський банк реконструкції та розвитку тощо). Відповід-

но до ст. 9 «Органи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності» та ст. 10 «Органи місцевого управління зов-нішньоекономічною діяльністю» Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 р. № 959-XII зі змінами та доповненнями.

Що стосується ресурсного забезпечення системи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, то традиційно воно складається з нормативно-правових, інформаційних, економічних, фінансових, технічних, організаційних, кадрових ресурсів тощо.

Висновки. Таким чином, у роботі було отримано наступні результати.

1. Дослідження компонентів зовнішньоекономічної політики держави як основи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності дозволило сформулювати уточнене його визначення як системи заходів, що застосовуються в межах складових зовнішньоекономічної політики держави стосовно різнохарактерних операцій суб'єктів господарювання на зовнішньому ринку, спрямованих на підтримку зовнішньоекономічних зв'язків та ефективної участі країни в процесах міжнародного поділу праці відповідно до національних інтересів.

2. Аналіз складових системи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності дозволив зазначити, що в кінцевому результаті державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності повинно бути орієнтованим на розвиток вітчизняної економіки, насамперед забезпечувати досягнення її збалансованості на рівні внутрішнього ринку, формувати сприятливі умови для структурних змін у виробництві, сприяти процесу інтеграції країни до міжнародного поділу праці.

Список літератури:

1. Абрамов В.Л. Мировая экономика : учеб. пособ. / В.Л. Абрамов. – М.: Дашков и Ко, 2006. – 312 с.
2. Гребельник О.П. Основи зовнішньоекономічної діяльності : підручник / О.П. Гребельник. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 432 с.
3. Дідківський М.І. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства : навч. посіб. / М.І. Дідківський. – К.: Знання, 2006. – 462 с.
4. Козак Ю.Г. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств: сучасні особливості функціонування та аналізу розвитку : монографія / Ю.Г. Козак, Н.С. Логвінова, Т.В. Батанова. – Одеса: Одеський національний економічний університет, 2012. – 182 с.
5. Одягайло Б.М. Міжнародна економіка : навч. посіб. / Б.М. Одягайло. – К.: Знання, 397 с.
6. Пісьмаченко М.Л. Державне управління зовнішньоторговельною діяльністю в Україні: монографія / М.Л. Пісьмаченко. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2008. – 366 с.
7. Райзберг Б.А. Государственное управление социальными и экономическими процессами : учеб. пособ. / Б.А. Райзберг. – М.: Инфра-М, 2010. – 384 с.

Воронина Ю.Е.
Таврический государственный агротехнологический университет

СИСТЕМА ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ

Аннотация
В статье исследованы особенности функционирования системы государственного управления внешнеэкономической деятельности. В частности, охарактеризованы составляющие системы государственного управления внешнеэкономической деятельности. Также выделены компоненты внешнеэкономической политики государства как основы государственного регулирования внешнеэкономической деятельности.
Ключевые слова: система государственного управления, внешнеэкономическая деятельность, внешнеэкономическая политика государства, международная торговая политика.

Voronina Ju.E.
Tavriya State Agrotechnological University

SYSTEM OF PUBLIC GOVERNANCE FOR EXTERNAL-ECONOMIC ACTIVITY

Summary
In the article features of functioning of the system of state management of foreign economic activity are investigated. In particular, the components of the system of state management of foreign economic activity are characterized. The components of foreign economic policy of the state as the basis of state regulation of foreign economic activity are also highlighted.
Keywords: public administration system, foreign economic activity, foreign economic policy of the state, international trade policy.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 346.3

КРИПТОВЛЮТА ЯК ВКЛАД ДО СТАТУТНОГО КАПІТАЛУ ГОСПОДАРСЬКОГО ТОВАРИСТВА: ВИКЛИКИ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Волошина Г.О.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-112

У статті визначено прогалини правової регламентації статусу киптовалюти . Розглянуто стан законодавчого регулювання обігу криптовалюти в Україні. Розглянуто можливість використання криптовалюти в господарській діяльності суб'єктів господарської діяльності, а саме внесення її до статутного капіталу. Приведено аналіз сучасних викликів та зарубіжного досвіду. На його основі запропоновано шлях вирішення проблеми.

Ключові слова: криптовалюта, біткойин, стан, проблеми, державне регулювання, модернізація.

Постановка проблеми. Серед всіх можливих нововведень у законодавство, одним із ключових та досить очікуваних буде закріплення правового режиму криптовалюти та її обігу, покликаної якщо не вирішити, то хоча б нівелювати значний масив проблемних аспектів законодавства України, що безпосередньо виникли із появою віртуальних валют та їх неврегульованим обігом. Проте безліч факторів свідчать про наявність проблем, що значно сповільнюють даний процес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висвітленням та дослідженням даного питання ґрунтовно ще не займалися науковці. Проте значну увагу вивченню історії розвитку та функціонування криптовалют, висвітленню питань стосовно правового статусу криптовалют, їх обігу та необхідності правової регламентації присвячені праці вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як: Б. Бернанка, М. Ліхачова, Н. Поливка, М. Куцевола, А. Квітка, І. Лубенець, Ш. Тарас, М. Швайка, Е. Андроулакі, С. Капкун, О. Караме, М. Роесчлін, Т. Счерер, М. Андручович, Д. Джіембовскі, Л. Мазурек, Д., М. Гражек, Н. Коуртоіс, Р. Наїк, Г. Максвел, А. Герваїс, Д. Грубер, О. Галицький, О. Мороз, Е. Молчанова, Ю. Солодковський. Однак проблематика дослідження використання криптовалют суб'єктами господарювання та можливості внесення їх до статутного капіталу в Україні залишається недостатньо вивченою вітчизняними вченими, що й зумовлює актуальність наукових пошуків.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогоднішній день, у всьому світі використання криптовалют у господарському обігу розглядається як надзвичайно ефективний та дієвий інструмент для реалізації особою свого права на гідний та достатній життєвий рівень. Модернізація судочинства у закордонних державах відбувалось протягом десятиліть шляхом поступових та виважених змін. На відміну від своїх попередників, український законодавець, перебуваючи у вирі «європизації» сучасного життя у країні – переважно законодавства, прагне швидких та беззаперечно прогресивних змін. Проте, законодавець не звертає увагу досить вагомі проблеми, які постають у зв'язку з такими змінами на тлі прискореної інформатизіції суспільного життя.

Мета статті. Метою даної статті є висвітлення сучасного стану криптовалюти, підкреслення необхідності належного правового регулювання господарського обігу криптовалют та подальшого законодавчого закріплення.

Виклад основного матеріалу. Життя плинне, воно не стоїть на місці особливо в епоху інформаційних технологій, життя стрімко біжить на зустріч змінам у напрямі побудови нового інформаційного суспільства. Наразі всі найбільші сфери життєдіяльності людини перейшли в нову електронну форму. Інформаційні технології, маючи значну динаміку розвитку, усе більше впроваджуються в повсякденне життя. Особливо це торкається сфери розрахунків та платежів, оскільки саме вони найчастіше використовуються і безпосередньо пов'язані з розвитком економіки, держави та достойним існуванням населення. Вони не просто присутні в нашому житті, допомагаючи організовувати дозвілля, а й дуже активно використовуються в сфері господарювання, даючи змогу автоматизувати вирішення рутинних завдань, а також прискорити надання послуг споживачам.

Процес технологічного розвитку, беззаперечно, здійснив неабиякий вплив і на загальноприйняту фінансову систему. Зараз ти нікого не здивуєш словами «майнинг», «блокчейн», «біткойн», «криптовалюта». Ми стали свідками крипто-революції. Ми можемо погоджуватися з цим чи ні, можемо звертати на це увагу або вдавати, що нічого не відбувається, можемо намагатися зрозуміти їх та перебувати на гребні хвилі, а можемо залишити їх поза увагою і через деякий час стати історичним реліктом. У світі на сьогодні різновидів криптовалют уже налічується понад 50. У зв'язку з цим у суб'єктів господарювання все частіше виникають питання використання криптовалюти в своїй діяльності, зокрема стосовно можливості формування статутного капіталу з її допомогою.

Щодо визначення, то у Википедії криптовалюта (від англ. Cryptocurrency) – вид цифрової валюти, емісія та облік якої засновані на асиметричному шифруванні та застосуванні різних криптографічних методів захисту, таких як proof-of-work та/або proof-of-stake. Функціонування системи відбувається децентралізовано в розподіленій комп'ютерній мережі [6].

Згідно з визначенням Bitcoin Security, криптовалюта – швидка та надійна система платежів і грошових переказів, заснована на новітніх технологіях і непідконтрольна жодному уряду. Офіційний сайт найпершої та найбільш популярної сьогодні криптовалюти Bitcoin визначає криптовалюту як «інноваційну мережу платежів і новий вид грошей, що використовує P2P-технологію і функціонує без центрального контролюючого органу або банку; обробка транзакцій та емісія виробляються колективно, зусиллями мережі» [7].

В Україні першою спробою дати визначення криптовалюти з'явилося у листі Національного банку України (далі – НБУ) від 08.12.2014 року № 29-208/72889, де НБУ висловив позицію, що криптовалюта – це грошовий сурогат, який не може використовуватися фізичними та юридичними особами на території України як засіб платежу [2].

Наступною спробою висловити свою думку стосовно стрімко розвиваючогося ринку кріптовалют була заява від 31.08.2017 року, де виконуючий обов'язки Голови правління НБУ Яків Смолій зазначив, що криптовалюта не підпадає під визначення валюти або грошового сурогату, а майнінг, тобто видобування криптовалюти, не є порушенням законодавства.

Ще пізніше, наприкінці 2017 року, НБУ, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку і Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг висловили спільну позицію, що складна правова природа криптовалют не дозволяє визнати їх ані грошовими коштами, ані валютою і платіжним засобом іншої країни, ані валютною цінністю, ані електронними грошима, ані цінними паперами, ані грошовим сурогатом [9].

У зарубіжних країнах, таких як США, Німеччина, Японія, Франція, Фінляндія та інші країни не тільки дозволено обіг відповідної валюти, але й законодавчо закріплено чи підкріплено правовий режим, роз'яснено поняття криптовалюти та сформовано відповідну судову практику. Так Канада та Австралія визнають криптовалюту нематеріальним активом, майновим правом; Німеччина визнає криптовалюту платіжним засобом; Великобританію пішла далі за всіх та розглядає питання про створення своєї національної криптовалюти, з прив'язкою її до фунта; у Нідерландах суд визнав криптовалюту одним із видів майна; Південна Корея визнає криптовалюту активом; а також Швецію, Фінляндію, Болгарію, Хорватію та ін.

Тобто, можна зробити висновок, що, надаючи криптовалюті статус майна чи активу, зарубіжні країни прямо передбачають можливість внесення криптовалют до статутного капіталу господарського товариства, що є цілком логічним та передбачуваним в умовах глобалізаційних змін.

Вперше у світі до статутного капіталу криптовалюту було внесено 24 березня 2015 року італійським підприємцем Томасом Бертані. Він керувався статтею 2464 італійського Цивільного кодексу, згідно з яким будь-які активи, що мають економічну оцінку, можуть уважатися капіталом. Саме в цей день його компанію Oracle Srl було включено до реєстру із внеском до статутного фонду в розмірі 45 біткойнів.

В Україні першопроходьцем в цьому питанні стала юридична компанія Axon Partners, які у 2016 році вперше сформували статутний капітал юридичної особи за допомогою криптовалюти Bitcoin [8].

Переходячи безпосередньо до питання можливості внесення криптовалюти до статутного капіталу, необхідно зазначити, що вимоги нормативно-правових актів України, які регулюють діяльність господарських товариств, не передбачають прямої заборони на здійснення такої операції але і не передбачають жодного механізму регулювання.

Стаття 139 Господарського кодексу України зазначає, що майном визнається сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

Ознаками майна, виходячи з аналізу вищезазначеної норми, є:

– вартісне визначення;

– вироблення чи використання у діяльності суб'єктів господарювання;

– відображення в балансі або врахування в інших передбачених законом формах обліку майна.

Стаття 13 ЗУ «Про господарські товариства» говорить про те, що вкладами учасників господарського товариства можуть бути гроші, цінні папери, інші речі або майнові чи інші відчужувані права, що мають грошову оцінку.

Згідно з Цивільним кодексом України, об'єктами цивільних прав є, крім усього іншого, також інформація і інші матеріальні і нематеріальні блага. «За своєю технологічною природою біткойн – це сукупність інформації. Адже в його основі лежить блокчейн – зашифрований масив даних про всі операції, які були проведені в розподіленої мережі за весь час її існування» – зазначає партнер юридичної компанії Axon Partners Назар Поливка.

З вищенаведеного можна зробити цілком логічний висновок про абстрактну можливість внесення до статутного капіталу юридичної особи криптовалюти і відображення її на балансі компанії як певного нематеріального активу. Але з цього виникає ще більше запитань, які є викликами для правозастосовувачі. Останні стають значною перешкодою.

По-перше, в Україні склалась негативна правозастосовча практика навколо криптовалют, про що свідчать вищезазначені позиції НБУ, а також численні законопроекти, автори яких намагаються вплинути на зрушення проблеми відсутності законодавчого регулювання величезного кола питань, що сьогодні склались навколо ринку криптовалют. Отже, виходячи із цієї проблеми, першим необхідним для вирішення поставленого питання щодо можливості внесення криптовалют до статутного капіталу господарського товариства – буде чітке закріплення статусу криптовалюти на законодавчому рівні.

По-друге, поряд із внесенням криптовалюти до статутного капіталу господарського товариства виникає проблемне питання оцінки такого майна. Законодавство загалом не встановлює певного порядку грошової оцінки вкладів учасників. Вони мають самостійно визначити їх оцінку в установчих документах. Винятки є тільки для Акціонерних товариств, де вимагається, щоб ціна майна, яке вноситься відповідала його ринковій вартості (ч. 2 ст. 11 ЗУ «Про Акціонерні товариства») з можливим відхиленням у 10% (ч. 3 ст. 8 ЗУ «Про Акціонерні товариства»). Проте під час подальшої діяльності такого господарського товариства може неодноразово виникнути питання щодо визначення частки майна учасника, який здійснив вклад у вигляді криптовалюти. Таке питання виникає через відсутність офіційного курсу, як у іноземних валют, чи визначення вартості, як у дорогоцінних металів.

По-третє, цілком логічним є питання щодо оподаткування внесення внесків до статутного капіталу. Тут необхідно визначитися до чого ми прирівнюємо внесок у вигляді криптовалюти, до грошового чи майнового внеску. Адже виходячи із цього буде вирішуватися питання щодо оподаткування. Так грошові внески не оподатковуються. Ні податком на прибуток, ні ПДВ, ні єдиним податком: податок на прибуток не зачіпає, так як немає по даній операції ні доходів, ні витрат, а отже, й немає впливу на фінансовий результат та бази оподаткування (ІПК ДФС від 21.03.2018 р. № 1149/6/99-99-15-02-02-15/ІПК); не є об'єктом обкладання ПДВ, так як відсутній факт постачання товарів, робіт, послуг (пп. 14.1.185 ПКУ, пп. 14.1.191 ПКУ, пп. 196.1.1 ПКУ); грошові внески до статутного капіталу не включаються до оподатковуваного доходу платника єдиного податку (пп. 8 п. 292.11 ПКУ, ІПК ДФС від 08.09.2017 р. № 1868/ІПК/05-99-12-04-14) [5].

По-четверте, судова практика сформувалась на протилежну сторону власникам криптовалюти. Суди в Україні вважають криптовалюту віртуальним майном, яке не має матеріальних ознак, що унеможливлює подальший захист майнових прав на неї. У зв'язку з цим доцільність внесення криптовалюти до статутного капіталу підприємств, ураховуючи умови українських реалій, залишається під сумнівом. Так, Апеляційний суд міста Києва своєю ухвалою від 12.11.2016 року зазначив: «Виходячи зі змісту листа Національного банку України та умов договору, можна дійти висновку, що Bitcoin не є річчю та не має ознак матеріального світу. Також, Bitcoin не є продукцією, а порядок обігу віртуальної валюти/криптовалюти Bitcoin нормативно не врегульовано».

По-п'яте, існує очевидна неможливість встановлення у особи власника криптовалюти в умовах анонімності блокчейн-транзакцій. Адже сама суть криптовалюти полягає у відсутності впливу та контролю на неї зі сторони будь-якої держави світу, через те, що доступ до криптовалюти можливий через власний ключ доступу, який можливо викрасти у власника, хоча система має надзвичайно надійний захист, але припускати таку можливість ми повинні.

Висновки і пропозиції. Безперечно, закріплення можливості внесення криптовалюти як внеску до статутного капіталу господарського є вагомим кроком в Україні. Проте, аналіз вищезазначених проблем щодо питань впровадження такої, безумовно прогресивної для сучасного процесу господарювання інституції, проливає світ на голубну проблему, що є суттєвою перепоною для практичної реалізації такої зміни, забезпечення реальної можливості користування криптовалютою в процесі господарювання, зокрема для внесення до статутного капіталу, всім громадянам, її надійності та збереження інформації. Такою проблемою є відсутність належного правового регулювання такого процесу, зокрема через відсутність визначення стану криптовалюти, попри велику кількість законопроектів та великий суспільний інтерес до криптовалют. Адже звичайний пересічний громадянин, маючи достатню кількість коштів, може придбати криптовалюту у звичайних пунктах обміну валют, та надалі реалізувати їх, шляхом створення господарського товариства.

Зважаючи на те, що галузь переживає період стрімкого розвитку, кількість законопроектів, які намагаються розв'язати окреслену проблематику, позитивне ставлення урядів провідних країн, дає нам величезну надію та віру, що незабаром ця проблема знайде своє позитивне законодавче вирішення, адже в епоху стрімкого розвитку інформаційних технологій питання легалізації криптовалюти та використання її в господарській діяльності – швидше вже необхідність, ніж просто бажання вдосконалитися.

Список літератури:

1. Господарський кодекс України URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15.
2. Лист Національного банку «Щодо віднесення операцій з віртуальною валютою/криптовалютою «Bitcoin» до операцій з торгівлі іноземною валютою, а також наявності підстав для зарахування на поточний рахунок в іноземній валюті фізичної особи іноземної валюти, отриманої від продажу Bitcoin» № 29-208/72889 08.12.2014 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v2889500-14.
3. Роз'яснення Національного банку України «Роз'яснення щодо правомірності використання в Україні віртуальної валюти/криптовалюти «Bitcoin» від 10.11.2014 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0435500-14.
4. ЗУ «Про господарські товариства». URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12.
5. Оніщенко В. Статутний капітал підприємства. URL: http://www.apdp.in.ua/v72/61.pdf.
6. Криптовалюта. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Криптовалюта.
7. Embassy of Bitcoin (Ukraine) / Посольство Біткоїн на Львівській площі (Київ): Топ-5 криптовалют на початок 2017 р. 15/03/2017. URL: https://www.embassyofbitcoin.com/%d1%82%d0%be%d0%bf5%d0%ba%d1%80%d0%b8%d0%bf%d1%82%.
8. У Відні відкрився перший у світі біткойн-банк // Конкурент – ділове інтернет-видання Волині. – URL: https://konkurent.in.ua/news/svit/11839/u-vidni-vidkrivsya-pershij-usvitibitkojnbank.html.
9. Спільна заява фінансових регуляторів щодо статусу криптовалют в Українівід 30.11.2017. URL: https://www.nssmc.gov.ua/2017/11/30/splyna-zayava-fnansovih-regulyatorv-shtodo-statusu-kriptovalyut-v-ukran/.

Волошина А.А.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

КРИПТОВЛЮТА КАК ВКЛАД В УСТАВНЫЙ КАПИТАЛ ХОЗЯЙСТВЕННОГО ОБЩЕСТВА: ВЫЗОВЫ И ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ

Аннотация
В статье определены пробелы правовой регламентации статуса киптовалюты. Рассмотрено состояние законодательного регулирования оборота криптовалют в Украине. Рассмотрена возможность использования криптовалюты в хозяйственной деятельности субъектов хозяйственной деятельности, а именно внесение её в уставной капитал. Приведен анализ современных вызовов и зарубежного опыта. На его основе предложено путь решения проблемы.
Ключевые слова: криптовалюта, биткойин, состояние, проблемы, государственное регулирование, модернизация.

Voloshina G.O.
Yaroslav Mudryi National Law University

CRYPTOCURRENCY AS AN INVESTMENT IN THE CHARTER CAPITAL OF AN ECONOMIC PARTNERSHIP: CHALLENGES AND FOREIGN EXPERIENCE

Summary
The article identifies gaps in the legal regulation of Kiptocurrency status. The state of legislative regulation of cryptocurrency turnover in Ukraine is considered. The possibility of using cryptocurrency is considered in the economic activities of business entities, namely, making it into the authorized capital. The analysis of modern and foreign experience is given for example. On its basis, the solution of this problem is proposed.
Keywords: cryptocurrency, bitcoin, status, problems, state regulation, modernization.

УДК 343.434

РЕАЛЬНІСТЬ ЯК ОЗНАКА ПОГРОЗИ

Дімітров М.К.
Львівський державний університет внутрішніх справ

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-113

У статті системно аналізуються існуючі у науці підходи до реальності як ознаки погрози. Доводиться, що наявність реальних підстав побоюватися здійснення погрози – це ознака, яка характеризує об'єктивну сторону складу злочин. А саме обстановку вчинення злочину. Тоді як усвідомлення і бажання винним залякати потерпілого належить до суб'єктивної сторони складу погрози. Оскільки залякування – мета, а не суспільний небезпечний наслідок.
Ключові слова: погроза, реальність, безпека, залякування, відповідальність.

Постановка проблеми. Окрім визначеності, спрямованості на майбутнє, у науці кримінального права рефреном звучить думка про **реальність** як обов'язкову ознаку погрози. Виділення такої ознаки погрози зумовлено тим, що у нормі про погрозу вбивства та знищення майна (ст. 129, 195 КК України) є вказівки на «якщо були реальні підстави побоюватися здійснення цієї погрози». А у ст. 266 КК України про погрозу вчинити викрадання радіоактивних матеріалів з метою примусити фізичну або юридичну особу, міжнародну організацію або державу вчинити будь-яку дію або утриматися від неї уже вказівка на «якщо були підстави побоюватися здійснення цієї погрози». Тобто уже без означення реальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. І хоча науковці єдині у тому, що погроза має бути реальною, принаймні у згаданих нормах, однак, уже у самому питанні, як розуміти таку ознаку позиції різні. При цьому «яблуко розбрату» вже у питанні того, яким обставинам слід надати перевагу: сприйняттю потерпілого [4, с. 94-95; 7, с. 70], ставленню до погрози винного, обом обставинам [13, с. 34-35], об'єктивним та суб'єктивним ознакам, що супроводжують процес висловлення та сприйняття погрози [1, с. 11-12].

А тому **метою цієї статті** є визначення поняття реальності погрози, її місця серед ознак складу погрози.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одні автори відстоюють позицію, що визначальним при встановленні реальності погрози є суб'єктивне сприйняттям такої адресантом (потерпілим). Слідом, погрози є нереальними, якщо вони не здатні збуджувати неспокій, страх у потерпілого. Реальність погрози означає її сприйняття як такої, що може бути здійснена, і вона пов'язана не з намірами суб'єкта, а із сприйняттям характеру погрози потерпілим [4, с. 94-95]. Втім, раніше уже обґрунтовувалася позиція, що страх у потерпілого не є обов'язковим суспільно небезпечним наслідком [6]. А тому така позиція не може бути сприйнята, оскільки є продовженням існуючих у поприщі науки підходів про страх як наслідок погрози.

Інші автори вказують на необхідність виходити із ставлення до погрози винного і суб'єктивного сприйняття її потерпілим [13, с. 34-35]. Реальність для винного не означає, що він насправді має намір обов'язково її виконувати. Достатньо, аби винний вважав, що залякування, яке він застосовує, сприймається потерпілим як таке, що цілком може бути реалізованим і спроможне примусити його діяти певним чином. Таку ознаку погрози у літературі називають ще як її ефективність [10, с. 213-214]. Реальність для потерпілого, своєю чергою, означає усвідомлення ним того, що небезпека заподіяння шкоди, якою загрожує винний, за певних обставин може стати дійсністю [14, с. 595]. Перефразовуючи, можна сказати, що для винного погроза повинна бути не стільки реальною, як ефективною (тобто винний розраховує на залякування такою погрозою), хоча й може не мати жодного наміру її реалізовувати.

Ще інші автори вказують, що перевагу в питанні про визнання реальності погрози не треба віддавати ні суб'єктивному сприйняттю цього потерпілою особою, ні суб'єкту злочину. Оскільки, якщо стати на позицію визнання пріоритету суб'єктивного сприйняття потерпілої особи, то інколи може бути ситуація, за якої є не суспільно небезпечне діяння й «завдяки» уяві такої особи воно може бути підставою для необґрунтованого притягнення іншої особи до кримінальної відповідальності. Якщо віддавати перевагу суб'єктивному сприйняттю особи, яка вчиняє погрозу, то в такій ситуації також немає підстав для притягнення її до кримінальної відповідальності, тому що не заподіюється і не створюється загроза заподіяння шкоди об'єкту складу злочину [9, с. 167-168]. Щоправда, автор так і не діє відповіді, що ж повинно бути ключовим при встановленні ознаки реальності у складі погрози.

Натомість, Р.Ш. Бабанли робить висновок, що при оцінці реальності погрози слід враховувати як об'єктивні, так і суб'єктивні ознаки, що супроводжують процес висловлення та сприйняття погрози [1, с. 11-12].

Очевидним є одне – усі без винятку наведені підходи до реальності погрози ґрунтуються на аналізі суб'єктивного сприйняття погрози винним та (або) потерпілим чи на симбіозі об'єктивних та суб'єктивних ознак. І ця дискусія про залежність реальності погрози від сприйняття її чи то винним, чи то потерпілим, настільки захопила наукову спільноту, що саме формулювання закону залишилося на периферії. Натомість, якщо уважно проаналізувати вказівки на таку ознаку в кримінальному законі України, то буквально у термінологічному звороті «якщо були **реальні підстави** побоюватися здійснення цієї погрози» (виділено авт. – Д.М.) вказівка на реальність відноситься не до погрози, а до підстав, які дають достатню (вагому, обґрунтовану) причину допус-

кати можливість (побоюватися) реалізації погрози. Цілком зрозуміло, що реальні підстави вважати, що погроза може бути здійснена – це вже не сфера суб'єктивного сприйняття ані винного, ані потерпілого. Тим більше, що у нормі не вказано на те, що саме у адресанта (потерпілого) повинні бути реальні підстави побоюватися реалізації такої погрози. Це об'єктивна ознака, яка вказує на обстановку вчинення злочину. Тобто «реальність підстав» свідчить про наявність певних фактів об'єктивної дійсності, які вказують на те, що погроза може бути здійснена. В продовження вищенаведеного підходу про те, що страх, побоювання у потерпілого не є обов'язковою ознакою, варто повторитися. Якщо навіть особа, якій адресується погроза, не боїться в силу фізичних чи психічних особливостей реалізації погрози, однак об'єктивно є реальні підстави вважати (побоюватися), що особа може здійснити погрозу, склад злочину наявний. Оскільки наявна небезпека певним суспільним відносинам, і це обов'язковий суспільно небезпечний наслідок. І, навпаки, якщо в особи виникло побоювання (страх) можливості здійснення погрози, однак не було реальних підстав для такого побоювання, склад злочину відсутній, оскільки немає суспільно небезпечного наслідку у вигляді небезпеки охоронюваним суспільним відносинам.

Суб'єктивне ж сприйняття винного – це взагалі площина суб'єктивної сторони складу злочину, а не обстановки вчинення злочину. Видається, що має місце змішування двох самостійних ознак погрози. Наявність реальних підстав побоюватися здійснення погрози – це ознака, яка характеризує об'єктивну сторону складу злочин, а саме обстановку вчинення злочину. Тоді як усвідомлення і бажання винним залякати потерпілого належить до суб'єктивної сторони складу погрози.

Отож, взагалі неправильно виділяти реальність як ознаку самої погрози. Хоча таку неточність допускає і Верховний Суд України [12]. Оскільки, якщо замінити погрозу семантичним поняттям «обіцянка заподіяти зло», то отримаємо що реальна погроза – це реальна (тобто правдива, справжня) обіцянка заподіяти зло. Втім, безпірним є, що обіцянка заподіяти певну шкоду абсолютно необов'яково повинна бути реальною, оскільки винний може не мати справжнього наміру її здійснювати, а лише залякує потерпілого. А тому правильно визначати наявність реальних підстав допускати можливість здійснення погрози як об'єктивну ознаку.

Поряд з цим у спеціальних нормах про погрози вказівки на реальні підстави побоюватися здійснення погрози уже немає. Це стало підгрунтям для двох, діаметрально протилежних, підходів у науці щодо обов'язковості ознаки реальності погрози у таких нормах:

1) Обов'язкова ознака будь-якої погрози [1, с. 13; 5, с. 50]. Так, О.Л. Гуртовенко стверджує, що якщо погроза не є реальною або якщо питання про наявність відповідного злочину вирішувати безвідносно до питання про реальність погрози, то тоді злочином постане діяння, яке не матиме ознак передбаченої ч. 1 ст. 11 КК України небезпечності [5, с. 50].

Адепти такого підходу з метою уникнення неоднакових підходів пропонують в усіх випадках використання у КК України поняття «погроза» тлумачити таку погрозу як реальну і не вдаватися до зазначеного формального тлумачення [5, с. 50]; прямо передбачити ознаку «наявність реальних підстав побоюватись здійснення цієї погрози» в статтях, які встановлюють відповідальність за погрозу, висловлену щодо потерпілих із спеціальним статусом [1, с. 15]; уніфікувати та в усіх нормах про погрози закріпити вказівку про те, що обули реальні підстави побоюватися реалізації такої погрози [3, с. 86].

2) Необов'язкова ознака погрози, якщо прямо не визначена у нормі [2, с. 161-162; 7, с. 70; 9, с. 162]. Така позиція висловлюється і ПВС України [11]. У літературі ж зазначається, що «спеціальні» види погрози (ст. ст. 345, 345-1, 346, 350, 377, 386, 398, 405 КК України) є кримінально караними саме через соціальну значущість професійної чи громадської діяльності окремих потерпілих. Кожна із наведених статей передбачає як обов'язкову ознаку складу злочину зв'язок діяльності потерпілого із висловленими на його адресу погрозами. Саме цей громадський чи професійний зв'язок і виступає ознакою реальності погрози. За відсутністю такого зв'язку між діяльністю потерпілого та висловленими на його адресу погрозами «спеціальний» склад погрози знищення майна відсутній. У такому разі для кваліфікації висловлених погроз за «загальною» нормою, необхідно встановити наявність інших, більш традиційних ознак реальності [10, с. 213].

Навіть не заглиблюючись в детальний аналіз аргументів прихильників чи противників реальності як істотної ознаки погрози, все ж видається, що системність права передбачає, чи радше вимагає, вживання термінів в одному і тому ж розумінні. А тому, мабуть, неправильно шукати ключ до розуміння реальності погрози у законодавчих варіаціях вживання чи невживання такої вказівки у відповідних нормах.

Видається, що усі без винятку суспільно небезпечні погрози (щодо загального чи спеціального потерпілих), незалежно від наявності чи відсутності у кримінально-правовій нормі вказівки на реальні підстави побоюватися реалізації такої погрози, повинні обов'язково характеризуватися обстановкою вчинення злочину, а саме наявністю реальних підстав побоюватися (допускати можливість) реалізації погрози. Адже безспірним є, що відсутність таких реальних підстав означає відсутність небезпеки для охоронюваних суспільних відносин. Тобто відсутня шкода об'єкту – загроза безпеці відповідних суспільних відносин. Звичайно, що якщо винний має на меті залякати і вважав, що є реальні підстави допускати можливість реалізації погрози, то може мати місце замах на злочин. Наприклад, погроза вбивства, висловлена щодо померлої уже особи (про що винний не знає), не створює небезпеку заподіяння шкоди життю особи. Має місце посягання на відсутній об'єкт. Однак, дії кваліфікуються за спрямованістю умислу особи, тобто як замах на погрозу вбивства.

Щоправда при оцінці реальності підстав побоюватися (допускати можливість) реалізації погрози слід ще раз наголосити, що реальною повинна бути не сама погроза, а підстави допускати можливість її реалізації. Адже, скажімо, погроза вбивства іграшковим пістолетом у темний час доби з метою залякати особу є нереальною, адже не може бути здійснена за допомогою такого непридатного знаряддя, однак підстави побоюватися (допускати можливість) реалізації такої по-

грози можуть бути цілком реальними (знаряддя, яке в темноті сприймається як справжнє, тон і постава винного тощо). Втім, термін «реальний», мабуть, не зовсім точний. Адже означає «який існує в дійсності, справжній» [8]. Адже очевидно, що підстави допускати можливість реалізації погрози можуть бути несправжніми, тобто не існують в реальності (непридатне, відсутнє знаряддя тощо), однак в особи є достатні причини вважати, що підстави є реальними. Наприклад, особа знає, що той, хто погрожує, раніше притягувався до відповідальності за вбивство. А тому більш точним і вдалим видається вказівка не на реальні підстави побоюватися (допускати можливість) реалізації погрози, а на достатні. Таке формулювання, без усяких сумнівів, дає можливість охопити випадки, коли підстави побоюватися (допускати можливість) реалізації погрози були уявними, але в особи були достатні підстави вважати їх реальними. Тобто добросовісна помилка адресанта погрози у наявності таких підстав. Така пропозиція повинна бути відображена у кримінальному законі, що дасть можливість уникнути його «різночитання».

Втім, розроблені науковцями підходи щодо оцінки реальності у складі погрози (хоча стосуються самої погрози) безумовно є цінними. А тому варто звернутись до таких здобутків.

Так, усталено пропонують обставинами, які слід враховувати при визначенні реальності погрози, визнавати: обстановку злочину, серйозність приводу для погрози; супутні погрозі дії (зокрема, взаємини між винним та потерпілим, нанесення побоїв, мордувань або тілесних ушкоджень, застосування або вираження наміру до застосування знарядь та засобів тощо; особливості особи злочинця; сприйняття погрози потерпілим та усвідомлення винним того, що виражена ним погроза вбивством здатна викликати побоювання можливості її реалізації [10, с. 214; 13, с. 30-31]. Очевидним є, що у переліку таких обставин наявні як об'єктивні, так і суб'єктивні за змістом. Втім, зважаючи на те, що вище доводилося, що ознака реальності підстав побоюватися (допускати можливість) реалізації погрози належить до обстановки вчинення злочину – ознаки об'єктивної. То й до уваги повинні братися виключно об'єктивні обставини. Про суб'єктивне сприйняття потерпілим уже йшлося вище. Тоді як значення суб'єктивної сторони складу злочину власне розглянемо далі.

Висновки дослідження. Ознака реальності у складі суспільно небезпечних погроз вказує не на реальність погрози як власне самої обіцянки заподіяти певну шкоду, а на реальність (достатність) підстав побоюватися (допускати можливість) реалізації такої погрози.

Видається доцільним запропонувати необхідність законодавчого визначення погрози із вказівкою не на реальні підстави побоюватися (допускати можливість) реалізації погрози, а на достатні. Таке формулювання дає можливість охопити випадки, коли підстави побоюватися (допускати можливість) реалізації погрози були уявними, але в особи були достатні підстави вважати їх реальними. Тобто добросовісна помилка адресанта погрози у наявності таких підстав.

Список літератури:

1. Бабанли Р.Ш. Погроза вбивством: значення та місце в системі кримінального права України: автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Расім Шагінович Бабанли. – К., 2010. – 19 с.
2. Вербицька Н.В. Відмежування погрози або насильства щодо захисника чи представника особи від суміжних складів злочинів / Н.В. Вербицька // Порівняльно-аналітичне право. – 2-16. – № 3. – С. 161-164.
3. Вербицька Н.В. Погроза у злочині, передбаченому статтею 398 Кримінального кодексу України / Н.В. Вербицька // Держава і регіони (Серія: Право). – 2016. – № 4(54). – С. 84-87.
4. Гуня І. Погроза, загроза й психічне насильство: співвідношення кримінально правових явищ та понять / Іван Гуня // Юридична Україна. – 2014. – № 6. – С. 92-96.
5. Гуртовенко О.Л. Психічне насильство у кримінальному праві України: дисертація на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Олег Леонтійович Гуртовенко. – Одеса, 2008. – 251 с.
6. Дімітров М.К. «Об'єкт кримінально караної погрози: ревізія поглядів» / Максим Костянтинович Дімітров // Молодий вчений. – 2018. – № 10. – С. 653-658.
7. Дітріх О.І. Насильство у складах корисливих посягань на власність за кримінальним правом України): дисертація на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Олена Ігорівна Дітріх. – К., 2009. – 207 с.
8. Літературне слововживання (Словопедія) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://slovopedia.org.ua.
9. Максимович Р.Л. Про поняття «погроза» в Кримінальному кодексі України / Р.Л. Максимович // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: юридична / головний редактор Р.І. Благута. – Львів: ЛьвДУВС, 2017. – Вип. 3. – С. 165-174.
10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України: Злочини проти власності / За ред. М.І. Хавронюка. – Київ: ВД «Дакор», 2017. – 448 с.
11. Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 1992 року № 8 (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws.
12. Узагальнення практики розгляду судами справ про злочини проти власності від 1листопада 2008 року. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws.
13. Шаблистий В.В. Реальність як обов'язкова ознака погрози вбивством та особливості її встановлення органами внутрішніх справ / В.В. Шаблистий // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – Спеціальний випуск № 1. – С. 29-37.
14. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл. – Т. 4: Н-П. – 2002. – 720 с.

Димитров М.К.
Львовский государственный университет внутренних дел

РЕАЛЬНОСТЬ КАК ПРИЗНАК УГРОЗЫ

Аннотация
В статье системно анализируются существующие в науке подходы к реальности как признаку угрозы. Доказывается, что наличие реальных оснований опасаться осуществления угрозы – это признак, который характеризует объективную сторону состава преступления. А именно обстановку совершения преступления. Тогда как осознание и желание виновным запугать потерпевшего относится к субъективной стороны состава угрозы. Поскольку запугивания – цель, а не общественный опасное последствие.
Ключевые слова: угроза, реальность, безопасность, запугивания, ответственность.

Dimitrov M.K.
Lviv State University of Internal Affairs

REALITY AS A SIGN OF THREAT

Summary
In the article scientific positions to the reality as sign of a threat are analyzed. Grounded, that the existence of real grounds for fear of committing a threat is a feature which characterizes the objective side of the crime, the situation of committing a crime. The awareness and desire of the guilty person to intimidate the victim belongs to the subjective side of the threat. Because intimidation is a goal, not a social dangerous consequence.
Keywords: threat, reality, safety, intimidation, responsibility.

УДК 343.9

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ, ЯКИЙ ВЧИНЯЄ ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ

Криштоп С.В.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-114

Стаття присвячена кримінологічній характеристиці особи наркозлочинця. Об'єктом розгляду в даній статті є особистість злочинця котрий є багаторівневим феноменом, та який характеризується соціально-демографічними властивостями й в умовах свободи волевиявлення обрав і готовий надалі обирати соціально небезпечний варіант поведінки, пов'язаний з учиненням злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Не залежно від різновиду рольових характеристик злочинців у сфері незаконного наркообігу, можна виділити два типових мотиви вчинення даних злочинів – прагнення до збагачення та прагнення забезпечити себе наркотиками для власного споживання. У статті досліджуються особливості структури осіб, встановлення їх кримінологічних ознак, на підставі аналізу сучасних кримінологічних теорій, класифікацій, типологій особи злочинця та результатів проведених кримінологічних досліджень.
Ключові слова: наркозлочинність, особа злочинця, наркоманія, типологія особи злочинця, запобігання злочинам, латентність.

Постановка проблеми. В останні роки в Україні має місце загострення проблеми наркоманії та нелегального розповсюдження наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що охоплює дедалі більш широкі кола нашого суспільства. Підвищена небезпечність наркоманії полягає у швидкому звиканні та підвищеній стійкості залежності. Хвороблива тяга до наркотиків тягне за собою підвищену небезпеку того, що за чергову порцію для вжитку наркоман може здійснити навіть тяжке правопорушення [1, с. 312; 2, с. 275].

За даними Організації Об'єднаних Націй, на сьогоднішній день вживання наркотиків у всьому світі продовжує зростати. За наявними даними, близько 200 млн. чоловік, або 5% всього населення світу у віці від 15 до 64 років, вживають наркотики хоча б раз на рік. Обсяг обігу наркотиків у світі щорічно сягає приблизно 400 млрд. доларів США, що складає до 8% обігу всієї міжнародної торгівлі, при цьому світовий обіг ринку наркотиків вищий за обіг ринку чорних металів або автомобілів [2, с. 272].

Прогресуюче зловживання наркотиками, різкий ріст цін на них, штучне втягування мільйонів осіб до немедичного вживання стало підґрунтям виникнення індустрії наркобізнесу, що приносить багатомільярдні прибутки злочинцям. Адже наркобізнес – це найбільш прибутковий вид злочинності, ціла індустрія, яка втягує людей більше, ніж будь-яка інша сфера діяльності: від плантаторів до маленьких дітей, які торгують наркотиками на вулицях міст [3, с. 34]. Нерідко наркобізнесом займаються організовані злочинні формування, які, отримуючи великі суми незаконних прибутків, «відмивають» їх, вкладаючи у легальний бізнес. У таких випадках наркобізнес набирає риси організованої злочинності [4, с. 439]. Отже наркозлочинність може бути різновидом незаконної економічної діяльності і сферою інтересів організованої злочинності. Коли є попит, з'являється зацікавленість в збільшенні пропозиції з метою вилучення великих фінансових прибутків.

Таким чином діяльність щодо запобігання незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів потребує з'ясування кримінологічної характеристики вказаних діянь, однією з головних складових якої є вивчення кримінологічних ознак осіб, які схильні до вчинення злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків. так як стан і негативні тенденції наркозлочинів багато в чому визначаються особливостями особи наркозлочинця.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженням особливостей особи, яка вчиняє злочини пов'язані з незаконним обігом наркотиків займались відомі вітчизняні та зарубіжні вчені-кримінологи, серед яких важливі аналітичні здобутки і практичні рекомендації в цій галузі належать сучасним правникам, зокрема, Алфьорову Ю.А., Антоняну Ю.М., Бауліну Ю.В., Бублейнику В.А., Валуйській М.Ю., Василевичу В.В., Даньшину І.М., Джузі О.М., Зелінському А.Ф., Козулі В.Г., Кузнєцовій Н.Ф., Пономаренко Ю.Г., Пшеничному В.Г., Середі В.Є., Стеблинській О.С., Шалгуновій С.А. та іншим.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Подальше дослідження потребує удосконалення індивідуальної профілактичної роботи з особою наркозлочинця, очікуваний результат якої – втрата останнім бажання обирати соціально небезпечний варіант поведінки, пов'язаний з учиненням злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин їх аналогів або прекурсорів. Необхідним є також детальне вивчення підходів до даного питання.

Мета статті. Головною метою даної роботи є дослідження особливостей структури осіб, які вчиняють злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів та встановлення їх кримінологічних ознак, на підставі аналізу сучасних кримінологічних теорій, класифікацій, типологій особи злочинця та результатів проведених кримінологічних досліджень.

Виклад основного матеріалу. У кримінологічних дослідженнях категорія особистості посідає одне з провідних місць, адже одним з основних

елементів кримінології як науки, беззаперечно є особа злочинця (правопорушника). Без вивчення особистості неможливо визначити причини злочинності та методи протидії злочинності.

Вирізняючи визначальні риси особистості злочинця, усі науковці є на усіх рівнях її існування однодумцями у важливості поєднання вивчення її характеристик як біологічної істоти, з одного боку і, як специфічного учасника певної суми суспільних стосунків – з другого. З цього приводу Валуйська М.Ю. зазначає, що особистість злочинця є багаторівневим феноменом, який характеризується соціально-демографічними властивостями й в умовах свободи волевиявлення обрав і готовий надалі обирати соціально небезпечний варіант поведінки, пов'язаний з учиненням суспільно небезпечного діяння [5, с. 106]. Іншими словами, особистість злочинця характеризується не тільки наявністю в її житті факту прояву зовні властивості суспільної небезпеки, а й тривким збереженням цієї якості й готовністю проявити її знову. Цим і пояснюється головна мета індивідуальної профілактичної роботи з особою, очікуваний результат якої – втрата останньою зазначеної властивості [6, с. 137].

Знання про особливості особистості злочинця важливі як для попередження наркозлочинів, так і для їх припинення, розкриття і пошуку осіб, які їх вчинили. Сахаров А.Б. писав, що питання про особу злочинця невіддільне від питання про саму злочинність, про її причини, шляхи та засоби попередження злочинів [7, с. 57].

Даньшин І.М. зазначає, що особа злочинця включає низку елементів, тобто певну кількість різних ознак, властивостей, рис, особливостей, які охоплюють:

1) соціально-демографічні ознаки (відомості про стать, вік, рівень освіти, рід занять, стаж роботи, сімейний стан, місце проживання, інші дані про соціальний статус особи). Соціально-демографічні ознаки дають істотну інформацію про особу злочинців, що може бути використана як із науковою, так і прикладною метою, зокрема під час розробки та реалізації заходів запобігання злочинам; 2) особистісно-рольові властивості (соціальні позиції, рольові особливості тощо); 3) соціально-психологічні якості (особливості особи, які сформувалися на базі її психічних станів і процесів у ході власного соціального досвіду; спрямованість особистості, мотиваційна сфера, потреби, установки, інтереси тощо); 4) риси правової й моральної свідомості; 5) кримінально-правові ознаки (спрямованість злочинної поведінки суб'єкта на конкретні суспільні відносини, узяті під охорону законом; ступінь і характер суспільної небезпечності вчиненого злочину; способи, обрані для досягнення злочинної мети; мотив, яким керувався суб'єкт злочину; ставлення винного до вчиненого) [8, с. 37-40].

Злочинці можуть класифікуватися за будь-якою демографічною ознакою (стать, вік), ознакою їх формування, соціального розвитку (освіта, спеціальність, зайнятість працею, іншими справами), соціального статусу, ролі (рід занять, сімейний стан, житлові умови, належність до соціальних груп), за безпосередніми ознаками спрямованості (потреби, інтереси, ціннісні орієнтації). Підставою класифікації осіб, які вчинили злочини, можуть бути психофізіологічні особливості, показники фізичного або психічного здоров'я, переважання індивідуальних психологічних рис (характеру, елементів вольової та емоційної сфер). Безперечно, класифікацію особи злочинця кожна проводити за будь-якою кримінально-правовою ознакою, у тому числі за об'єктом і способом посягання, мотивом учинення тощо. За кожною з названих ознак, що є підставою класифікації, осіб, які вчинили злочини, можна поділити на відповідні групи (класи) [9, с. 266].

Дослідження особи наркозлочинця виявили, що злочини у сфері незаконного наркообігу переважно вчиняють особи віком від 18 до 30 років – 51,9% від кількості засуджених за ці види злочинів. Більшість злочинців (82%) у сфері незаконного наркообігу проживали в містах і селищах міського типу, 12% були жителями сільської місцевості. Наркозлочини – різновид чоловічої злочинності (76,6% і 23,4%, відповідно). Серед засуджених переважає молодь (51,9%), яка не працює й не навчається (78%), близько 39% раніше вже судимі. Також дослідження засвідчує, що 19% злочинів були скоєні групами осіб, 13% групи мали ознаки організованості, решта 87% були неорганізованими й виникали переважно стихійно. У 80% групи складалися з двох осіб, у 15% – із 3-4 осіб, у 5% – із 5 і більше осіб. Основна маса груп виникла на ґрунті спільного вживання наркотиків, дозвіллєвих стосунків або ж родинно-шлюбних зв'язків [10, с. 7, 11].

Найбільш поширеним типологічним підходом до вивчення особистості злочинця в кримінологічній літературі слід визнати той, в основу якого покладено два системоутворюючих критеріїв: 1) характер антисуспільної спрямованості особистості злочинця та зміст мотивації злочинної поведінки, 2) ступінь глибини й тривкості криміногенної мотивації. У відповідності до першого критерію виділяють наступні типи злочинців: 1) насильницький; 2) корисливий, 3) корисливо-насильницький; 4) злісний соціально-дезорганізований; 5) необережний тип злочинця. Класифікація за другим критерієм є такою: 1) випадковий тип злочинця, куди входять особи, що вчинили злочини вперше, через випадковий збіг обставин, які в цілому характеризуються позитивним моральносоціальним спрямуванням; 2) ситуаційний тип особистості злочинців, що вчинили злочин вперше під впливом несприятливих умов соціалізації (особливо первинної), в загальному спрямуванні яких, однак, переважну більшість складають позитивні характеристики, 3) нестійкий тип, куди входять особи, які також вчинили злочин уперше, але, що раніше у своєму житті мали різні правопорушення, аморальні вчинки; 4) злісний тип, до якого відносяться особи, що неодноразово вчиняли злочини, в тому числі й раніше судимі за це; 5) особливо небезпечний тип злочинця, до яких відносяться особи, яким притаманна підвищена суспільна небезпека [10, с. 6-8].

Зазначена типологія цілком справедливо знайшла широку підтримку серед кримінологів. Оскільки постійне вдосконалення наявних класифікацій за рахунок приросту загальнонаукового потенціалу діалектично виправдано, тому здасться закономірним і постійне вдосконалення підходів до типологічних критеріїв.

Деякі вчені розглядають особистісні типи злочинців у сфері незаконного наркообігу, виходячи з їх особистісних характеристик, масштабу злочинної діяльності, ступеня її стійкості, мотивації, рольовій функції, входження в організовану структуру або заняття індивідуальним дрібним наркобізнесом [9, с. 382-384]. Отже виділяють такі типи учасників злочину пов'язаних з незаконним обігом наркотиків:

а) наркоділки, які очолюють організовані групи чи інші формування та їх найближче оточення. Їх характеристика збігається з характеристикою лідерів інших організованих структур і передбачає наявність у них таких якостей як авторитарність, жорстокість, організаційні здібності, впевненість у власній перевазі та недоторканності тощо;

б) рядові учасники злочинних груп. Для них характерні жадібність, егоїзм, відсутність жалю до жертв, жорстокість, готовність до силових методів вирішення конфліктів тощо;

в) особи, які вирощують наркотичні речовини. Як правило, їх особисті якості не пов'язані з криміналізацією, близькі до характеристик жителів відповідної місцевості. Для них не є обов'язковим мотив користі чи збагачення;

г) особи, які збирають дикорослі наркотичні речовини. Серед них виділяють три групи: 1) професіонали, орієнтовані на користь – збагачення; 2) випадкові особи, які приїхали «з компанією» «з цікавості»; 3) особи, які систематично вживають наркотичні засоби – наркомани;

д) збувальники-професіонали, орієнтовані виключно на збагачення. Для них характерні спритність, наполегливість, уміння відшукати й переконати клієнта, прагнення встановити взаємовигідні зв'язки з працівниками правоохоронних органів, які обслуговують дану територію [11, с. 12].

Такі вчені, як Алфьоров Ю.А., Середа В.Є., Козуля В.Г. виділили чотири категорії наркоманів, які відрізняються друг від друга за ступенем деградації особистості: а) наркомани без деградації особистості; б) особи з початковою деградацією особистості; в) особистості з частковою деградацією; г) наркомани, в край запущеному соціально-медичному стані. За психологічними ознаками виділяють наступні групи; а) особи з рисами астенічного характеру; б) злочинці з ознаками хронічної дезадаптації, яка є постійною властивістю особистості; в) злочинці з наявністю рис егоїзму, роздратованості, емоційної нестійкості, легким виникненням реакцій тривоги та занепокоєння [12, с. 46].

Що стосується основних напрямів протидії наркоманії, то до них відносять організаційні, соціально-психологічні та медичні заходи. Першочерговим організаційним завданням є виявлення окремих наркоманів, чому сприяє візуальний контроль зовнішності та поведінки: такі особи мають землистий колір обличчя, червоні губи, порушення координації, підвищений (на початкових стадіях) апетит, який потім зникає зовсім. У наркозалежних уповільнені реакції на зовнішні подразники а рухи рук часто імітують користування шприцом. На їх руках та ногах – сліди від ін'єкцій. Певну роль у профілактиці наркоманії можуть відіграти правова освіта, знання про відповідальність за участь у розповсюдженні наркотиків. У зв'язку з більш тяжкими наслідками для здоров'я та більш міцною залежністю підвищується запобіжна роль медичних працівників, які мають не тільки надавати відповідну медичну допомогу, а й вести роз'яснювальну роботу щодо руйнівної дії наркотичних речовин [1, с. 312].

Бублейник В.А. наводить такий кримінологічний портрет особи злочинця, який вчиняє злочини пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів: у більшості випадків це особи чоловічої статі (76,6%) зрілого віку від 29 до 35 років (58,9%), не зайняті суспільно-корисною працею (71,4%), які мають середню або середньо-спеціальну освіту (89%), вживають алкоголь або наркотики (49,3%). Як правило, раніше не судимі, а якщо і судимі, то за вчинення злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків (84,3%). Більшість наркозлочинців, притягнутих до кримінальної відповідальності не отримують великого доходу від продажу наркотиків, гроші ними використовуються для задоволення побутових потреб, а також для придбання наркотиків для власного вживання [13, с. 15].

У преамбулі Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин відмічено, що доходи, одержувані від злочинної діяльності є головним мотивом, який спонукає осіб до зайняття незаконним обігом; останній забезпечує великі прибутки і фінансові кошти, що дає змогу транснаціональним злочинним організаціям проникати в урядові механізми, законну торговельну і фінансову діяльність і суспільство на всіх його рівнях, розкладати і підривати їх [14]. У зв'язку з цим, варто зазначити, що наркообіг сприяє зростанню злочинності у багатьох напрямках. Збільшується не тільки кількість скоєних злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і їх аналогів, а й число злочинів, скоєних наркоманами з метою отримання коштів для придбання наркотиків. Багато з них вчиняють і тяжкі злочини, велика кількість яких відбувається в стані наркотичного сп'яніння. Висока латентність даних злочинів пов'язана багато в чому як з приховуванням незаконного обігу наркотичних засобів багатьма суб'єктами, так і з існуючими проблемами в організації правоохоронної діяльності в сфері протидії наркотикам [15, с. 125].

Висновки і пропозиції. Отже, особа злочинця, який вчиняє злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів є складним і багатоаспектним явищем. Така особа являє собою сукупність соціально-типових властивостей та ознак, що характеризуються своєю суспільною неприйнятністю й небезпечністю. Не залежно від різновиду рольових характеристик злочинців у сфері незаконного наркообігу, можна виділити два типових мотиви вчинення даних злочинів – прагнення до збагачення та прагнення забезпечити себе наркотиками для власного споживання.

Таким чином вивчення особи злочинця має бути покладене в основу запобігання злочинності шляхом впливу на її індивідуальні фактори. Належним чином спланувати цю діяльність можна тільки на підставі прогнозування індивідуальної злочинної поведінки, яка надасть можливість обрати найбільш дієві заходи впливу до певного типу учасників злочину пов'язаних з незаконним обігом наркотиків.

Список літератури:

1. Валуйська М.Ю. Фонові явища злочинності та засоби протидії їм в умовах місць позбавлення волі [Електронний ресурс] / М.Ю. Валуйська // Порівняльно-аналітичне право: електрон. фах. наук. вид. / Ужгородський нац. ун-т. – 2014. – № 5. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua.
2. Кримінологія: підручник / В.В. Голіна, Б.М. Головкіна, М.Ю. Валуйська та ін.; за ред. В.В. Голіна, Б.М. Головкіна. – Х.: Право, 2014. – 440 с.
3. Стеблинська О.С. Кримінологічна характеристика окремих видів транснаціональної організованої злочинності: Наркобізнес // Проблеми протидії транснаціональній організованій злочинності : наук.-практ. посіб. / [М.Г. Вербенський, Р.М. Безхлібник, А.І. Берлач та ін.] ; за заг. ред. канд. юрид. наук, доц., Засл. юриста України М.Г. Вербенського ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х.: ХНУВС, 2010. – 288 с.
4. Профілактика злочинів : Підручник / О.М. Джужа, В.В. Василевич, О.Ф. Гіда та ін.; За заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О.М. Джужи. – К.: Атіка, 2011. – 720 с.
5. Валуйська М.Ю. Теоретичні підвалини вивчення феномена особистості злочинця в кримінологічній науці // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2004. – Вип. 68. – С. 101-107.
6. Валуйська М.Ю. Кримінологічне вчення про особу злочинця – основа ефективності попередження злочинності на індивідуальному рівні //Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2006. – Вип. 81. – 206 с. – С. 136-143.
7. Гилинский Я.И. Криминология: теория, история, эмпирическая база, социальный контроль. – СПб.: Изд-во Пресс, 2009.
8. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: [підручник] / [І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін.] ; за заг. ред. В.В. Голіни. – 2-ге вид. перероб. і доп. – Х.: Право, 2009. – 288 с.
9. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 2007. – 424 с.
10. Пономаренко Ю.Г. Кримінологічна характеристика та попередження злочинів у сфері незаконного наркообігу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Ю.Г. Пономаренко. – Х., 2004. – 20 с.
11. Пшеничний В.Г. Запобігання поширенню наркотизму в Україні (кримінологічна та кримінально-правова характеристика) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / В.Г. Пшеничний ; Нац. Акад. внутр. справ. – К., 2005. – 19 с.
12. Алферов Ю.Л., Середа В.Є., Козуля В.Г. Наркоманы в ИТУ: личность и поведение // Личность преступников и индивидуальное воздействие на них: Сб. науч. тр. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1989. – С. 46-54.
13. Бублейник В.А. Боротьба з незаконним збутом наркотичних засобів: кримінально-правовий і кримінологічний аспекти : автореф. дис. на здобут. наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 / В.А. Бублейник; Київськ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – 20 с.
14. Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобі і психотропних речовин : від 16.03.1989 р. / Ратифіковано Постановою ВРУ від 25.04.1991 р. № 1000-XII.
15. Організований наркобізнес (поняття, форми, підстави кримінальної відповідальності): Монографія/ Ін-т вивчення проблем злочинності. Акад. прав. наук України; Заг. ред. Ю.В. Бауліна, Л.В. Дорош. – Харків: «Право», 2005. – 255 с.

Крыштоп С.В.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЛИЧНОСТИ ПРЕСТУПНИКА, СОВЕРШАЮЩЕГО ПРЕСТУПЛЕНИЯ В СФЕРЕ НЕЗАКОННОГО ОБОРОТА НАРКОТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ, ПСИХОТРОПНЫХ ВЕЩЕСТВ, ИХ АНАЛОГОВ ИЛИ ПРЕКУРСОРОВ

Аннотация
Статья посвящена криминологической характеристике личности наркопреступника. Объектом рассмотрения в данной статье является личность преступника который является многоуровневым феноменом и характеризуется социально-демографическими свойствами та в условиях свободы волеизъявления избрал и готов в дальнейшем выбирать социально опасный вариант поведения, связанный с совершением преступлений в сфере незаконного оборота наркотических средств, психотропных веществ их аналогов или прекурсоров. Независимо от разновидности ролевых характеристик преступников в сфере незаконного наркооборота, можно выделить два типовых мотива совершения данных преступлений – стремление к обогащению и стремление обеспечить себя наркотиками для собственного потребления. В статье исследуются особенности структуры лиц, установление их криминологических признаков, на основании анализа современных криминологических теорий, классификаций, типологий личности преступника и результатов проведенных криминологических исследований.

Ключевые слова: наркопреступность, личность преступника, наркомания, типология личности преступника, предотвращения преступлений, латентность.

Kryshtop S.V.
Yaroslav Mudryi National Law University

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTIC OF THE IDENTITY OF THE CRIMINAL COMMITTING CRIMES IN THE SPHERE OF DRUG TRAFFICKING, PSYCHOTROPIC SUBSTANCES OF THEIR ANALOGUES OR PRECURSORS

Summary
Article is devoted to criminological characteristic of the identity of the drug-related criminal. Subject to consideration in this article is the identity of the criminal who is a multilevel phenomenon and is characterized by social and demographic properties that in the conditions of freedom of will chose and is ready to choose further socially dangerous option of behavior connected with commission of crimes in the sphere of drug trafficking, psychotropic substances of their analogs or precursors. Irrespective of a kind of role characteristics of criminals in the sphere of illegal narcoturnover, it is possible to mark out two standard motives of commission of these crimes – aspiration to enrichment and the aspiration to provide itself with drugs for own consumption. In article features of structure of persons, establishment of their criminological signs, on the basis of the analysis of modern criminological theories, classifications, tipologiya of the identity of the criminal and results of the conducted criminological researches are investigated.
Keywords: narcocrime, identity of the criminal, drug addiction, typology of the identity of the criminal, prevention of crimes, latency.

УДК 34.037

АВАНСУВАННЯ ВИТРАТ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ: НЕОБХІДНА ПЕРЕДУМОВА ЧИ ПЕРЕШКОДА ДЛЯ ЗВЕРНЕННЯ СТЯГНЕННЯ НА МАЙНО БОРЖНИКА

Малярчук Л.С.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-115

У статті аналізуються положення законодавства, що зобов'язують стягувача при пред'явленні виконавчого документа до виконання сплачувати авансовий внесок. Окремо було привернуто увагу до кола осіб, які, як виняток, не здійснюють авансування витрат виконавчого провадження, та встановлено, що серед них відсутні малозабезпечені особи. Зроблений висновок, що за таких умов вірогідність виконання рішень у примусовому порядку в цілому прямо залежить від матеріального становища стягувача. Тому не всі матимуть змогу відновити свої права у виконавчому провадженні, що суперечить конституційним засадам щодо забезпечення державою виконання судового рішення. У контексті цього піднімалися питання доцільності внесення стягувачем коштів перед початком примусового виконання рішень, зменшення його розміру залежно від майнового стану сторони та взагалі можливості фінансування виконавчого провадження державою.

Ключові слова: рішення, авансовий внесок, виконавче провадження, стягувач, держава.

Постановка проблеми. Отримання ухваленого на свою користь рішення ще не свідчить про повне задоволення вимог за позовом. Яким би справедливим не був судовий акт, він не матиме необхідного ефекту без вжиття відповідачем визначених у його резолютивній частині заходів, тому важливим правовим наслідком набраного законної сили рішення є його виконання [1]. Отже, така мета судочинства як захист порушених прав досягається лише після їх відновлення шляхом фактичного виконання рішення відповідачем добровільно, а у разі його ухилення – у примусовому порядку органами примусового виконання рішень. Та для пред'явлення виконавчого документа до виконання стягувач має подолати ще одну перешкоду для відновлення прав – попередньо здійснити авансування витрат виконавчого провадження, що є обов'язковою передумовою для його відкриття. Враховуючи те, що після понесених судових затрат платіжна спроможність позивача значно знижується, і те, що не всі винятки щодо звільнення від сплати судового збору поширюються на сплату авансового внеску, то за таких обставин важко виконати обов'язок щодо долучення до заяви про примусове виконання рішення відповідну квитанцію як підтвердження зарахування вказаних платежів. Проте її відсутність є підставою для повернення виконавчого документа без прийняття до виконання, і допоки дана умова не буде дотримана, відкриття виконавчого провадження неможливе, і, як наслідок, відновлення прав опиняється під загрозою. Означена ситуація викликала занепокоєння громадськості та правників і навіть стала приводом для звернення пересічних громадян до компетентних органів за роз'ясненнями щодо сприйняття таких положень законодавства, що в свою чергу обумовлює доцільність вивчення цієї проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виконання судового рішення відображає рівень захисту прав свобод та інтересів особи. Як справедливо резюмувала Щербак С.В. на початку становлення науки про виконавчий процес у своєму дисертаційному дослідженні, захист прав набуває реального змісту лише у виконавчому провадженні [2]. І до сьогодні науковець розвиває цей висновок у контексті проблематики обов'язковості судових рішень та розроблення механізмів для забезпечення їх дієвості, у тому числі з огляду на необхідність сплати авансового внеску. На доктринальному рівні такими вченими як Фурса С.Я., Фурса Є.І., Гетманцев О.В., Білоусов Ю.В., Спасибо-Фатєєва І.В також неодноразово порушувалися питання підвищення ефективності виконання судових рішень, серед яких Снідевичем О.С., Гнатів О.М. окремо виділялася потреба в усуненні такої перешкоди для пред'явлення виконавчого документа як авансовий платіж [3, с. 97].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У присвячених цій тематиці дослідженнях констатовано, що норми, які зобов'язують стягувача сплатити авансовий внесок є дискримінаційними та такими, що унеможливлюють виконання судових рішень, проте не запропоновані конкретні способи вирішення цієї проблеми, не охарактеризовано саму суть цього платежу, його мету та значення при примусовому виконанні рішення, та витрати, на які вони спрямовуються, тоді коли все це суттєво може впливати як на розмір авансового внеску, так і на доцільність його внесення в цілому.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення необхідності внесення стягувачем коштів при пред'явленні виконавчого документа до виконання для авансування витрат виконавчого провадження з огляду на потреби у їх використанні виконавцем при здійсненні заходів примусового виконання та конкретного їх спрямування залежно від категорії рішень, що підлягають виконанню, та змісту їх резолютивної частини. У контексті цього розгляду підлягатимуть пропозиції щодо зменшення розміру авансового внеску залежно від майнового стану сторони та взагалі можливості фінансування державою ходу примусового виконання рішення.

Виклад основного матеріалу. Ч. 2 ст. 26 Закону України «Про виконавче провадження» [4] зобов'язує стягувача при пред'явленні виконав-

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

чого документа до виконання сплатити авансовий внесок у розмірі 2 відсотків суми, що підлягає стягненню, але не більше 10 мінімальних розмірів заробітної плати, а за рішенням немайнового характеру та рішень про забезпечення позову – у розмірі одного мінімального розміру заробітної плати з боржника – фізичної особи та в розмірі двох мінімальних розмірів заробітної плати з боржника – юридичної особи. Хоча Закон України «Про виконавче провадження» [5] від 1999 р. не встановлював сплату авансового внеску як імперативне правило, проте не розцінював і виключно як право стягувача, адже у деяких випадках авансування витрат було теж обов'язковим, наприклад, у разі виявлення майна на території іншої державної виконавчої служби для звернення стягнення на нього; у разі відсутності документів, що характеризують об'єкт нерухомості, у зв'язку з чим його неможливо підготувати до реалізації, наразі за чинним законом за цих обставин передбачається додаткове авансування витрат виконавчого провадження.

Крім того, ч. 2 ст. 26 діючого Закону України «Про виконавче провадження» містить перелік випадків, в яких стягувачі звільняються від сплати авансового внеску, із аналізу якої вбачається, що він є вичерпним. Виняток зроблений лише для незначної категорії соціально незахищених верств населення, які, зважаючи на свій статус, мають певні пільги. Коло вказаних осіб, що не повинні сплачувати авансовий внесок, уточнюється спеціальними законами, що регулюють їх правове становище. Держава таким чином надає їм додаткові гарантії для реалізації своїх прав. Однак серед таких суб'єктів відсутні малозабезпечені особи, тобто ті, які мають незадовільний майновий стан. У той же час ст. 8 Закону України «Про судовий збір» [6] дозволяє зменшити розмір судового збору або звільнити від його сплати, враховуючи майновий стан сторони.

Але ж як констатовано Європейським судом із прав людини виконання рішення будь-якого суду є невід'ємним елементом права на судовий захист у контексті ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, тому визначається як складова частина судового розгляду (справи «Бурдов проти Росії», «Горнсбі проти Греції» [7, 8]). У рішенні Суду у справі «Шмалько проти України» [9] від 20.07.2004 р. наголошується, що право на суд було б ілюзорним, якби правова система держави допускала, щоб остаточне судове рішення, яке має обов'язкову силу, не виконувалося на шкоду одній зі сторін. Відображенням цієї позиції у законодавстві України є ст. 129-1 Конституції України [10], згідно з якою судове рішення є обов'язковим до виконання, а держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку.

На доктринальному рівні засаду обов'язковості судового рішення пов'язують із такою як доступ до правосуддя [11]. У свою чергу Європейський суд із прав людини так само однією із складових права на суд визначає право на доступ до правосуддя (справа «Ромашов проти України» [12]), однак до легітимних обмежень цього права відносить судовий збір (справа «Толстой-Милославський проти Сполученого Королівства» [13]), але за умови відповідності вимогам розумності (справа «Ейрі проти Ірландії» [14]) та якщо його ставка не буде виключати можливість особи звернутися до суду для захисту (справа «Креуз проти Польщі» [15]).

Однак, із аналізу норм Закону України «Про виконавче провадження» випливає, що можливість виконання рішень у примусовому порядку в цілому прямо залежить від матеріального становища стягувача. Ставки авансового внеску чітко визначені законом та диференціюються лише залежно від категорій рішень, тобто його розмір окремо встановлюється для рішень майнового і немайнового характеру, при цьому до уваги не береться зміст резолютивної частини рішення та хоча б приблизний перелік заходів примусового виконання, що планує вжити виконавець. Як наслідок, можуть мати місце ситуації, коли особі не вдасться повною мірою реалізувати своє право на захист у виконавчому провадженні через фінансову неспроможність, і ці обставини вона не може змінити, навіть якщо виконання рішення не передбачає здійснення значного обсягу дій та понесення великих витрат. Спроби пояснити це економічними проблемами та недостатністю коштів на покриття таких видатків порушує принцип правової визначеності [16], оскільки, маючи винесене на свою користь рішення суду, що набрало законної сили, особа може так і не добитися його виконання. А як резюмовано у Рішенні Конституційного Суду України від 26.06.2003 р. [17], невиконання судового рішення загрожує сутності права на справедливий розгляд справи судом.

Як було вказано вище, виконання рішення є невід'ємною складовою права кожного на судовий захист, яке ж у відповідності до вже згадуваного Рішення Конституційного Суду України має охоплювати законодавчо визначений комплекс дій, спрямованих не тільки на захист, а і на відновлення порушених прав, свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб. Такі висновки обґрунтовують підходи судів стосовно недоцільності сплати судового збору за вирішення окремих процесуальних питань при примусовому виконанні рішення, зокрема за подання скарги на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи органу державної виконавчої служби позивачем, який є стягувачем, бо ним за подання позовної заяви сплачено відповідний судовий збір, та навіть відповідачем. При зверненні з приводу визначення частки майна боржника у майні, яким він володіє спільно з іншими особами, також не вбачається потреба сплачувати судовий збір. Подібне врегулювання є логічним та виправданим із огляду на цілісність судового та виконавчого процесу у розумінні ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [18].

То як же буде тоді співвідноситись право на судовий захист, передбачене ч. 1 ст. 55 Конституції України, з тим, що згідно ст. 129-1 Конституції України судове рішення є обов'язковим до виконання та держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку, якщо Закон України «Про виконавче провадження» передумовою відкриття виконавчого провадження визначає необхідність стягувачем сплати авансового внеску? На наш погляд, задля гарантування права на судовий захист держава забезпечує виконання судового рішення шляхом створення необхідних умов для примусового ви-

конання судового рішення, що не виконано боржником добровільно, а саме:

– впроваджує та реалізує державну правову політику у сфері організації примусового виконання рішень;

– формує органи примусового виконання рішень, визначає їх систему та порядок функціонування;

– встановлює правила призначення на посади та звільнення з посад працівників органів державної виконавчої служби, набуття статусу приватного виконавця, забезпечує їх виконання та здійснює нагляд за їх дотриманням;

– контролює діяльність працівників органів державної виконавчої служби, приватних виконавців щодо дотримання законодавства про виконавче провадження, правильність та своєчасність вчинення виконавчих дій;

– фінансує діяльність працівників органів державної виконавчої служби;

– регулює на законодавчому рівні процедуру примусового виконання рішень та запроваджує механізми та заходи для виконання рішення у повному обсязі.

До того ж, у контексті положень ст. ст. 55, 129-1 Конституції України також постає питання, чи зобов'язана держава фінансувати початок примусового виконання судових рішень, зокрема, коли їх примусове виконання покладається на органи державної виконавчої служби? Так, правове підґрунтя для вжиття примусових заходів за грошової підтримки з боку держави закладено у ч. 1 ст. 14 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» [19], що дозволяє фінансування витрат на проведення і організацію виконавчих дій здійснювати не тільки з коштів виконавчого провадження, а і за рахунок коштів державного бюджету. А зважаючи на те, що фінансове та матеріальне забезпечення діяльності працівників органів державної виконавчої служби покладається на державу, то певною мірою пов'язані з примусовим виконанням рішень витрати і так покриває держава, а при звільненні від сплати авансового внеску – має нести їх у повному обсязі. Хоча у першу чергу сам стягувач зацікавлений в оперативності вчинення виконавчих дій із використанням сучасних способів і досконалих методів та залученням фахових спеціалістів, що неможливо зробити виключно за державні кошти. Тому авансовий внесок як раз і буде джерелом надходження для відшкодування такого роду витрат, єдине що є ризики по його поверненню.

Все ж, здійснення абсолютно всіх примусових заходів на високому рівні задля повного виконання рішення виключно за державні кошти не видається можливим, але держава дійсно могла б забезпечувати хоча б початок примусового виконання органами державної виконавчої служби виконавчого документа за умови його відповідності встановленим законом вимогам, допускаючи без попереднього авансування витрат відкриття на його підставі виконавчого провадження разом із накладенням арешту на майно боржника та визначенням подальшого переліку виконавчих дій і аж тоді необхідності їх фінансування стягувачем або пошуку альтернативних варіантів за відсутності у нього такої можливості чи вже вирішення питання про повернення виконавчого документа.

Авансування витрат виконавчого провадження повинно сприяти оперативному виконанню рішення за допомогою дієвих примусових заходів, а не перешкоджати відновленню прав стягувача. Варто зауважити, що виконання різних видів рішення передбачає вжиття відмінних за змістом та обсягом заходів примусового виконання, чим і буде обумовлюватися розмір витрат виконавчого провадження, а відтак не може становити однакову суму у всіх випадках. Тому при визначенні ставки авансового внеску мали б розраховуватися майбутні видатки на вчинення виконавчих дій, виходячи із конкретного змісту резолютивної частини рішення. Тобто, не завжди авансування витрат може бути потрібним, оскільки є суттєва різниця по витратам при виконанні рішення, за яким боржник зобов'язаний вчинити певні дії, та у разі звернення стягнення на нерухоме майно боржника чи примусового списання його безготівкових коштів. Коли ж виконанню підлягає рішення, яким зобов'язано державний орган, наприклад, дати відповідь на письмовий запит про надання інформації, то це не передбачає понесення значних витрат, тому і їх авансування не видається потрібним. Отже, при вирішенні питання щодо можливості державою фінансувати примусове виконання рішення, коли боржником є державний орган, потрібно враховувати суть та кількість виконавчих дій, що треба здійснити та особу боржника, але вже після відкриття провадження. Хоча по суті стягувач нічого і не втрачає, адже невикористані суми авансового внеску мають бути йому повернуті, а використані компенсуватиме вже боржник після виконання рішення, то в результаті це невигідно як раз боржнику – державному органу, зокрема, якщо кошти витрачені нераціонально.

Висновки і пропозиції. Метою встановленого законом обов'язку щодо сплати авансового внеску є фінансування організації та проведення виконавчих дій, для забезпечення своєчасного та ефективного виконання рішення. За рахунок внесених стягувачем до відкриття виконавчого провадження коштів мають здійснюватися заходи примусового виконання, з подальшою компенсацією шляхом стягнення з боржника.

Проте імперативна вказівка стосовно необхідності надання підтвердження сплати авансового внеску може порушувати права стягувача, який і так поніс витрати для вирішення справи судом та хоче їх повернути у виконавчому провадженні. Тому держава, гарантуючи право на судовий захист, не повинна створювати таких перепон для пред'явлення виконавчих документів. Тим паче не має цьому перешкоджати незадовільний майновий стан стягувача, особливо коли виконання рішення зводиться до доведення до відома боржника резолютивної частини рішення. З огляду на що, доречно було б доповнити Закон України «Про виконавче провадження» еквівалентною ст. 8 Закону України «Про судовий збір» нормою, щоб можна було б зменшувати також і розмір авансового внеску або звільняти від його сплати малозабезпечених осіб. Для вирішення цього питання клопотання виправдано подавати за аналогією із передбаченим порядком для поновлення пропущеного строку для пред'явлення виконавчого документа, відстрочки або розстрочки виконання рішення до суду, який розглядав справу як суд першої інстанції.

Список літератури:

1. Авдюков М.Г. Судебное решение / М.Г. Авдюков. – М.: Госюриздат, 1959. – С. 176.
2. Щербак С.В. Адміністративно-правове регулювання виконавчого провадження в Україні: дис. кандидата юрид. наук: 12.00.07 / Щербак Світлана Володимирівна. – К., 2002. – С. 62.
3. Гнатів О.М. Авансовий платіж як перешкода до примусового виконання судових рішень // Науково-практичний журнал Реформа виконавчого провадження: сьогодення та перспективи: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 30 березня 2018 року) / ред. кол. : Шкляр С.В., Фурса С.Я., Снідевич О.С. – К.: Видавництво «Юстон», 2018. – С. 96-98.
4. Закон України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2016, № 30. – Ст. 542 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1404-19.
5. Закон України «Про виконавче провадження» від 21.04.1999 р. (із змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1999, № 24. – Ст. 207 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=606-14.
6. Закон України «Про судовий збір» від 08.07.2011 р. (із змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2012, № 14. – Ст. 87 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17.
7. Справа «Бурдов проти Росії»: Рішення Європейського суду із прав людини від 07.05.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_045.
8. Справа «Горнсбі проти Греції»: Рішення Європейського суду із прав людини від 19.03.1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_079.
9. Справа «Шмалько проти України»: Рішення Європейського суду із прав людини від 20.07.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_226.
10. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.
11. Деркач Н. Доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень / Н. Деркач // Слово Нац. школи суддів України. – 2013. – № 3(4). – С. 57.
12. Справа «Ромашов проти України»: Рішення Європейського суду із прав людини від 27.07.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_227.
13. Справа «Толстой-Милославський проти Сполученого Королівства»: Рішення Європейського суду із прав людини від 13.07.1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mmdc.ru/praktika_evropejskogo_suda/praktika_po_st10_evropejskoj_konvencii/europ_practice72/.
14. Справа «Ейрі проти Ірландії»: Рішення Європейського суду із прав людини від 20.07.1979 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_332.
15. Справа «Креуз проти Польщі»: Рішення Європейського суду із прав людини від 19.06.2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_030.
16. Доповідь Венеціанської Комісії щодо верховенства права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-rus.
17. Рішення Конституційного Суду України від 26 червня 2013 року № 5-рп/2013 у справі за конституційним зверненням акціонерної компанії «Харківобленерго» щодо офіційного тлумачення положень пункту 2 частини другої статті 17, пункту 8 частини першої статті 26, частини першої статті 50 Закону України «Про виконавче провадження» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-13.
18. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 // Голос України. – 2001. – № 3.
19. Закон України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» від 02.06.2016 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006, № 29. – Ст. 535 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19.

Малярчук Л.С.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

АВАНСИРОВАНИЕ РАСХОДОВ ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА: НЕОБХОДИМЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ИЛИ ПРЕПЯТСТВИЕ ДЛЯ ОБРАЩЕНИЯ ВЗЫСКАНИЯ НА ИМУЩЕСТВО ДОЛЖНИКА

Аннотация
В статье анализируются положения законодательства, обязывающие взыскателя при предъявлении исполнительного документа к исполнению уплачивать авансовый взнос. Отдельно было привлечено внимание к кругу лиц, которые, в виде исключения, не осуществляют авансирование расходов исполнительного производства, и установлено, что среди них отсутствуют малообеспеченные лица. Сделан вывод, что при таких условиях вероятность исполнения решений в принудительном порядке в целом напрямую зависит от материального положения взыскателя. Поэтому не все смогут восстановить свои права в исполнительном производстве, что противоречит конституционным основам касательно обеспечения государством исполнения судебного решения. В контексте этого поднимались вопросы целесообразности внесения взыскателем средств перед началом принудительного исполнения решения, уменьшения его размера в зависимости от имущественного положения стороны и вообще возможности финансирования исполнительного производства государством.

Ключевые слова: решение, авансовый взнос, исполнительное производство, взыскатель, государство.

Maliarchuk L.S.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

ADVANCING THE COSTS OF ENFORCEMENT PROCEEDINGS: REQUIRED PREREQUISITE OR OBSTACLE FOR FORECLOSURE OF PROPERTY

Summary
The article analyzes the provisions of the legislation that require the collector to pay the advance payment when the executive document is submitted for execution. Separately, attention was drawn to the circle of people who, as an exception, do not advance the costs of enforcement proceedings, and it was found that there are no needy people among them. It is concluded that under such conditions the likelihood of enforcement of decisions in general, directly depends on the financial situation of the collector. Therefore, not everyone will be able to restore their rights in enforcement proceedings, which is contrary to constitutional principles regarding the state's enforcement of a court decision. In the context of this, the issues of expediency of making by the collector funds before the commencement of enforcement of the decision, reducing its size depending on the property status of the party and generally the possibility of financing the executive proceedings by the state were raised.
Keywords: a decision, an advance payment, enforcement proceedings, a collector, the state.

УДК 349.2

ОФІЦІЙНЕ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ

Никорович Б.Д.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-116

В статті висвітлено проблему офіційного працевлаштування працівників. Проаналізовано останні нормативно-правові акти та роботи науковців у аспекті цього питання. Наведено приклади недостатності і невідповідності правового і адміністративного регулювання щодо офіційного працевлаштування та запропоновано шляхи вирішення.
Ключові слова: Державна служба України з питань праці, неофіційне оформлення, неофіційне працевлаштування, трудове право.

Постановка проблеми. Сьогодні перед Україною постає низка невирішених питань у сфері трудового права, одним з яких є незадекларована праця. Неофіційне працевлаштування працівників пов'язане із великою кількістю проблем, які несуть фундаментальну шкоду нашій державі у сферах економіки, оподаткування та порушенням соціальних прав і гарантій працівників ще від початку становлення України як держави. Здебільшого як і вітчизняні, так і іноземні науковці, розглядають проблематику офіційного оформлення працівників на місці роботи з точки зору економічних, соціально-політичних аспектів життєдіяльності суспільства. При цьому невиправдано мало уваги приділяється до вирішення питань цієї проблеми з боку науки трудового права, трудового законодавства та пошуку шляхів її вирішення у трудово-правовому аспекті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні питання офіційного працевлаштування працівників на місці роботи є недостатньо висвітленим. Проте, такі вітчизняні вчені, як Ангелко І., Балада А., Барсукова С., Білоскурський О., Ткаченко Л., Файфура В., Чепурко Г. у своїх працях намагалися висвітлити проблеми, які пов'язані з цією темою. Також відомими у розвитку даної проблематики є такі іноземні науковці як: Вільям Коллінз, Джон Раунд, Кетан Пател, Пітер Роджерс, Ян Віндебанк та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На основі аналізу вітчизняного та зарубіжного законодавства, наукових праць дослідників, узагальнено матеріал стосовно питання неофіційного працевлаштування в Україні та світі, а також запропоновано шляхи для його вирішення з позицій трудового права та інших суміжних з трудовим галузей права.

Метою статті є окреслення проблеми офіційного працевлаштування в контексті сучасності України, визначення поняття неформального сектора та шляхів її подолання.

Виклад основного матеріалу. У ч. 3 ст. 24 КЗпП України зазначено, що працівник не може бути допущений до роботи без укладення трудового договору, оформленого наказом чи розпорядженням власника або уповноваженого ним органу, та повідомлення центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування про прийняття працівника на роботу в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, який установлює, що повідомлення про прийняття працівника на роботу подається власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом (особою) чи фізичною особою до територіальних органів Державної фіскальної служби за місцем обліку їх як платника єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за формою згідно з додатком до початку роботи працівника за укладеним трудовим договором одним із таких способів:

- засобами електронного зв'язку з використанням електронного цифрового підпису відповідальних осіб відповідно до вимог законодавства у сфері електронного документообігу та електронного підпису;
- на паперових носіях разом з копією в електронній формі;
- на паперових носіях, якщо трудові договори укладено не більше ніж із п'ятьма особами [1, ст. 24].

Варто зазначити, що постановою Кабінету Міністрів від 10 вересня 2014 р. № 442 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади», в результаті реорганізації шляхом злиття Державної служби гірничого нагляду та промислової безпеки та Державної інспекції з питань праці, а також передачі Держсанепідслужбою функцій з реалізації державної політики у сфері гігієни праці та дозиметричного контролю робочих місць і дозопромінення працівників у системі органів виконавчої влади було затверджено Державну службу з питань праці, яка відповідно до її завдань перейняла на себе всі основні функції щодо охорони праці і комплексного управління нею, а також функції нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю [2].

На сайті служби Держпраці у колонці «Пілотна кампанія з виявлення незадекларованої праці» можна побачити звіт «Незадекларована праця в Україні: характер, масштаби та заходи з її подолання». Він був підготовлений на виконання завдань Проекту ЄС-МОП «Зміцнення адміністрації праці з метою покращення умов праці і подолання незадекларованої праці в Україні». Напрацьовані висновки та рекомендації повинні посприяти формуванню спільного розуміння проблеми незадекларованої праці та найбільш придатних шляхів її вирішення, а також налаго-

дженню необхідного співробітництва між різними державними органами та соціальними партнерами з метою більш повного дотримання законодавства про працю і зайнятість в Україні [5].

Слід зазначити, що дані положення законодавства містять в собі перелік органів на які покладаються обов'язки щодо додержання законодавства у сфері праці, несуть в собі фундаментальну цінність щодо охорони прав працівників, містить перелік прав, які окреслюють правосуб'єктність працівника як учасника трудових правовідносин. Оскільки факт оформлення працівника на роботу – це не тільки формальна процедура, яка може певним чином перешкоджати настанню моменту виконання роботи, а це ще й презумпція гарантованості його прав в процесі виконання роботи, яка чітко окреслює його значення як суб'єкта, його права та обов'язки, на які в разі порушення своїх прав він може посилатися.

Загалом, як зазначають вітчизняні науковці, характерними ознаками неформального сектору є: незареєстрованість, нестабільність, негарантованість трудових відносин, відсутність належного управління, яке б забезпечувало узгодженість різних видів неформальної діяльності в системі поділу праці, ризикованість, нерегулярність, часто випадковість діяльності, недекларованість та нестабільність доходів, відсутність соціального захисту. А з позицій методів управління головною ознакою є відсутність стандартного бухгалтерського обліку [7; 9; 11].

Після проведення у січні 1993 року п'ятнадцятої міжнародної конференції статистиків в Женеві було прийнято міжнародне статистичне визначення неформального сектора, що є не мало важливим, оскільки це дозволило окремо визначити його у рахунках та кількісно оцінювати його внесок у валовий внутрішній продукт. Цього було досягнуто завдяки визначення в термінах характеристик підприємств, на противагу характеристиці залучених осіб та їх робочих місць, що стало переходом від трудового підходу до підприємницького. Так було визначено, що такого роду зайнятість охоплює всі робочі місця на підприємствах неформального сектору або всіх осіб, які протягом референтного періоду працювали на такому підприємстві.

У сфері зайнятості класифікація робочих місць як неформальних безпосередньо випливає з статусу зайнятості та/або характеристик підприємства, в якому виконується робота. Такі країни як Бразилія, Грузія, Індія, Мексика, Туреччина та Україна використовують наступні операційні критерії для визначення неформальної зайнятості: відсутність трудової книжки, відсутність охоплення системою соціального забезпечення, відсутність права на оплачувану щорічну відпустку або лікарняного, відсутність письмового трудового договору або випадковий / тимчасовий характер роботи. Питання, яке потребує вирішення при визначенні поняття неформальних робочих місць з практичної точки зору, – це можливе розходження між формальністю ситуацій зайнятості та їх реальністю.

Варто сказати, що через неефективне державне управління у даній сфері іноді простежуються ситуації, коли ніби працівник захищений нормами національного трудового законодавства, але не може у повній мірі претендувати на їх реалізацію. Зокрема в Україні наданий час це знаходить свій вияв через невідповідний сучасним реаліям розподіл повноважень між службою Держпраці, Пенсійним фондом та Державною фіскальною службою щодо регулювання даного кола питань.

Оскільки, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів «Про затвердження положення про Державну службу з питань праці» можна побачити, що, відповідно до ч. 4 цього положення, за службою Держпраці презюмується велика кількість повноважень, яка містить у 55 пунктах цієї частини. Закономірно виникає питання про співвідношення даних повноважень з іншими органами виконавчої влади, відповідь на яке є очевидною, оскільки наразі спостерігається цілковита монополізація регулювання питань пов'язаних із дотримання норм трудового законодавства Державною службою з питань праці і вона являється єдиним органом у системі органів виконавчої влади, який наділяється основною і більшістю від кількості повноважень у сфері трудових правовідносин, що безпрецедентно несе певні негативні наслідки. Основними з яких є: зловживання повноваженнями, корупція і некомпетентність працівників даної служби.

Також у Законі України «Про місцеве самоврядування» у ч. 3 статті 34 міститься положення де вказано, що до відання виконавчих органів міських рад міст обласного значення та об'єднаних територіальних громад, крім повноважень, визначених пунктом «б» частини першої цієї статті, належать:

1) здійснення на відповідних територіях контролю за додержанням законодавства про працю та зайнятість населення у порядку, встановленому законодавством;

2) накладення штрафів за порушення законодавства про працю та зайнятість населення у порядку, встановленому законодавством [2, ст. 34].

Також у листі Державної служби з питань праці від 22.06.2017 р. № 6827/1/4-ДП-17 головам міських рад міст обласного значення, сільських, селищних, міських рад об'єднаних територіальних громад містяться методичні рекомендації для органів місцевого самоврядування щодо здійснення державного нагляду за додержанням законодавства про працю. Опираючись на дані акти законодавства можна зробити висновок про розподіл повноважень та обов'язків, щодо контролю за додержанням законодавства про працю між виконавчою та місцевої владою, що ми вважаємо доцільним, але не відповідним і неефективним в реаліях української сучасності, оскільки в час, коли Україна тільки ступила на шлях децентралізації державної влади і коли процес формування органів місцевого проходить не без певних зусиль, то здебільшого органи місцевого самоврядування не мають змоги здійснювати об'єктивний, неупереджений і ефективний контроль щодо дотримання законодавства у сфері праці, який, на нашу думку, в більшій мірі повинен здійснюватися органами виконавчої влади даної підвідомчості [4].

У проекті МОП «Інспекція праці та незадекларована праця у ЄС» міститься порівняльне дослідження стратегій інспекції праці для боротьби з незадекларованою працею, яке прово-

дилося в рамках співпраці з МОП/ЄС протягом 2012-2013 років, в якому Європейська комісія наголошує на тому, що за відсутності належного контролю незадекларована праця створює загрозу негативного впливу на спроможність ЄС досягати своїх цілей у сфері зайнятості, що полягає у збільшенні кількості та поліпшенні якості робочих місць. Зазначається також, що служби інспекції праці є важливими союзниками у вирішенні проблеми незадекларованої праці, незважаючи на те, що вони зазвичай не мають необхідних ресурсів, інструментів, процедур та координації з іншими відповідними органами з метою попередження, виявлення та усунення випадків незадекларованої праці [6].

Україна перебуває на стадії становлення сучасних стандартів державного управління, адже служба Держпраці, як і колишня Інспекція з питань праці, має статус бюрократичного, корумпованого органу, а громадський контроль перебуває ще в гіршому стані, оскільки профспілкові організації та уповноважені представники трудових колективів у більшості випадків діють на підприємствах лише формально [8]. Зокрема це спостерігається у тому, що, через згадану нами монополізацію повноважень у даній сфері, діяльність державних інспекторів праці піддається високим корупційним ризикам, що є цілком закономірним, оскільки у вітчизняному законодавстві достатнє і чітке розмежування повноважень у сфері контролю за розповсюдження незадекларованої праці між службою Держпраці, Державною фіскальною службою та Пенсійний Фондом у законах необхідного сучасним реаліям відображення ще не знайшло, але необхідно зазначити, що певні кроки у вирішенні цього питання вже є. Прикладом цьому може слугувати спільна нарада Державної служби України з питань праці, Пенсійного фонду України та Державної фіскальної служби України на якій були присутні: керівництво Міністерства соціальної політики України, керівництво та посадові особи зазначених центральних органів влади та керівники структурних підрозділів територіальних органів, а також представники спільних представницьких органів профспілок та роботодавців на національному рівні, спрямована на обговорення питання подолання незадекларованої праці в Україні, визначення дієвих механізмів з виявлення неоформлених працівників та впровадження ризик-орієнтованого та аналітичного підходу у здійсненні інспекційних відвідувань інспекторами праці Держпраці та органів місцевого самоврядування [12].

Слушним у даному випадку буде застосування практики зарубіжних країн, зокрема Польщі, в якій функціональні обов'язки інспекції праці об'єднані в одному інспекційну систему нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, включаючи правила і норми безпеки та гігієни праці – Національну інспекцію праці. Її діяльність спрямовується та координується Тристоронньою радою з охорони праці, до складу якої входять 36 осіб з числа депутатів, сенаторів, представників делегованих Прем'єр-міністром, профспілками, організаціями роботодавців, інших громадських організацій, які опікуються питаннями праці. Ефективність цього органу проявляється через тісну співпрацю з іншими органами державного нагляду, яка проявляється у двосторонніх угодах про співпрацю. У своїй діяльності Національна інспекція праці використовує всі доступні форми спілкування, включаючи Інтернет (у 2004 році відзначено понад один мільйон відвідувань інтернет-сайту Головного Інспекторату Праці). Також варте уваги матеріальне забезпечення, яке формує наявність автомобілів, ноутбуків, можливість одержання інспекторами на час проведення перевірки цифрових фотоапаратів, фотокамер, диктофонів. Франція також прогресивна у даному ключі, оскільки там кожен інспектор праці має місцеве бюро, де крім нього працює ще щонайменше 2 контролери та 2 секретарі, які разом контролюють стан дотримання законодавства про працю щодо 10–12 тис. працюючих, коли в Україні ця цифра зростає аж до 30 тис роботодавців [10].

У висновку хотілося б зазначити, що проблема офіційного оформлення працівників на місці роботи є як ніколи актуальною, оскільки, незважаючи на те, що Україна ще з початку своєї незалежності стала на рейки ринкової економіки, упровадження якої у стабільному її вигляді потребує багато часу і зусиль, а дана недовершеність провокує виникнення багатьох негативних наслідків одним з яких і є неофіційне оформлення. Зважаючи на вищевикладене, можна зазначити, що ця проблема в Україні перебуває на піку свого розвитку і потребує негайного вирішення. Вважаємо, що шлях для подолання вищезгаданого питання лежить у державному управлінні, а точніше у його покращенні. Оскільки сьогодні спостерігається ситуація, коли керівництво над даним питанням здійснює по суті лише один орган державної влади – служба Держпраці, і це не цілком позитивно відзеркалює стан боротьби з неофіційним оформленням працівників, що виглядає більш ніж закономірним через те, що уособлення контролю даною сферою одним органом створює багато ризиків, які мішають її діяльності. Тому вважаємо доцільним реформування даної сфери питань, яке проявлятиметься в наступному: 1) взяти до уваги досвід зарубіжних країн у боротьбі з неофіційним працевлаштуванням; 2) створити розгалужену систему контролю праці, яка буде не тільки проявлятися у діяльності державних щодо додержанням законодавства у сфері праці, а й у об'єктивному і неупередженому контролі за їх діяльністю.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Список літератури:

1. Кодекс законів про працю України. Редакція від 23.07.1996 р. (зі змінами від 11.10.2018 р.). Відомості Верховної Ради УРСР від 17.12.1971 р. Додаток до № 50.
2. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05. 1997 р. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст. 34.
3. Про порядок повідомлення Державній фіскальній службі та її територіальним органам про прийняття працівника на роботу від 17.06.2015. Постанова Кабінету Міністрів. Офіційний вісник України від 03.07.2015 – 2015 р. № 50, с. 1612.

4. Щодо здійснення державного нагляду за додержанням законодавства про працю. Державна служба України з питань праці. URL: http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6827880-17.
5. Зміцнення адміністрації праці з метою покращення умов праці і подолання незадекларованої праці. Проект ЄС-МОП. URL: http://dsp.gov.ua/wp-content/uploads/2018/05/protydija-nezadeklarovanij-praci-1.pdf.
6. Інспекція праці та незадекларована праця в ЄС. Міжнародне бюро праці, Програма адміністрації праці та інспекції праці. 2013. URL: http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/3_2010/124-132_3'10.pdf.
7. Ангелко І.В. Неформальна зайнятість населення України в сучасних умовах господарювання. Український соціум. 2010. № 3(34). С. 124-132.
8. Зарубіжний досвід правового регулювання нагляду та контролю за додержанням трудового законодавства. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2014. Вип. 9-2(2). С. 7-9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2014_9-2%282%29__4.
9. Базилевич В. Методичні аспекти оцінки масштабів тіньової економіки. Економіка України. 2004. № 8. С. 36-44.
10. Біла Г.М. Діяльність інспекцій праці за кордоном: досвід для України. Публічне управління: теорія та практика: збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління. – Х.: Вид-во «ДокНаукДержУпр», 2011. № 3(7). С. 122-126.
11. Лібанова Е. Проблеми формування й розвитку неформального сектору ринку праці в Україні. Україна: аспекти праці. 1998. № 3. С. 3-8.
12. Взаємодія Держпраці, Пенсійного фонду та ДФС сприятиме подоланню незадекларованої праці в Україні. Державна служба України з питань праці. URL: http://dsp.gov.ua/spivpratsia-derzhpratsi-pensiinoho-fondu-ta-dfs-poklykana-spryiaty-podolanniu-nezadeklarovanoi-pratsi-v-ukraini/.
13. Statistical definition of informal employment: Guidelines endorsed by the Seventeenth International Conference of Labour Statisticians // Ralf Hussmanns. Bureau of Statistics. International Labour Office CH-1211. Geneva 22. Switzerland. 2004. URL: http://ilo.org/public/english/bureau/stat/download/papers/def.pdf.

Никорович Б.Д.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ОФИЦИАЛЬНОЕ ТРУДОУСТРОЙСТВО РАБОТНИКОВ НА МЕСТО РОБОТЫ В УКРАИНЕ И МИРЕ: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ

Аннотация
В статье проанализирована проблема официального трудоустройства рабочих на месте работы. Проанализированы последние нормативно-правовые акты и работы ученых в аспекте этого вопроса. Приведены примеры недостаточности и несоответствия правового и административного регулирования реалиям современности и приведены собственные пути решения этой проблемы.
Ключевые слова: Государственная служба Украины по вопросам труда, неофициальное оформление, неофициальное трудоустройство, трудовое право.

Nykorovych B.D.
Yaroslav Mudryi National Law University

THE PROBLEM OF INFORMALISATION OF EMPLOYMENT IN UKRAINE AND WORLD

Summary
The article analyzes the problem of informal employment. The last normative legal acts and the works of scientists in the aspect of this question are analyzed. Examples of insufficiency and inconsistency of legal and administrative regulation with the present-day realities are presented and own ways of solving this problem are proposed.
Keywords: State Labor Service, unofficial registration, informal employment, labor law.

УДК 340.5

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ РИНКУ ЗЕМЛІ В УКРАЇНІ ТА НІДЕРЛАНДАХ

Павлюченко Ю.М., Сушко А.О.
Донецький національний університет імені Василя Стуса

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-117

Охарактеризовано дію мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення. Аргументовано порушення конституційного права приватної власності введенням мораторію. Узагальнено засади правового регулювання ринку земель у Нідерландах. Проведено порівняльно-правовий аналіз вироблення пропозицій щодо запозичення позитивного досвіду врегулювання ринку сільськогосподарських земель з можливістю їх втілення в законодавство України.

Ключові слова: мораторій, земельна ділянка, землі сільськогосподарського призначення, право власності, ринок землі, відчуження.

Постановка проблеми. Формування аграрної політики у європейських країнах сприяло створенню вільного ринку продажу земель сільськогосподарського призначення. Україна має великий земельно-ресурсний потенціал, але за наявності таких законодавчих обмежень, як введення мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення, власники останніх не можуть в повній мірі реалізовувати своє право власності на них. Водночас недоліком українського законодавства слід визнати відсутність дієвого механізму забезпечення раціонального використання земель, що може створити практичні проблеми у разі відкриття ринку земель сільськогосподарського призначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науці питання правового режиму земель сільськогосподарського призначення досліджували Бежемар М.Г., Сидор В.Д., Луняченко А.В., Ільницька Н.В. та інші. Розробці проблеми оренди земель сільськогосподарського призначення за умов переходу до ринкових відносин на селі й проведення земельної та аграрної реформ присвячена дисертація Ільницької Н.В. Проте реалії сьогодення зумовлюють актуальність цієї тематики і зокрема дослідження зарубіжного досвіду правового регулювання ринку земель.

Метою дослідження є узагальнення засад правового регулювання ринку земель у Нідерландах та на основі порівняльно-правового аналізу вироблення пропозицій щодо запозичення позитивного досвіду врегулювання ринку сільськогосподарських земель з можливістю їх втілення в законодавство України.

Виклад основного матеріалу. Земля є важливим економічним та екологічним ресурсом, від його використання залежить економічне зростання, рівень життя і здоров'я нації, сталий розвиток всієї країни. Держава приділяє значну увагу питанню правового режиму обігу та використання земель сільськогосподарського призначення з метою досягнення найвищих економічних цілей та захисту прав селян. Мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення на момент його введення був виправданим і логічним кроком, який давав час громадянам звикнути до статусу власника однієї з найбільш економічно привабливої категорії земель. Разом з тим, такий тривалий час дії мораторію стає загрозливим не сприяє формуванню нормальних економічних відносин користування землями сільськогосподарського призначення. Наразі у зв'язку з введенням мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення існує потреба у пошуку нової практики ефективності ринку земель та правових механізмів регулювання ринку земель сільськогосподарського призначення.

Як зазначають науковці за час дії мораторію не відбулося очікуваного підвищення ефективності аграрного виробництва, не створено передумови для підвищення рівня конкурентоспроможності аграрного сектору економіки. Мораторій перешкоджає ефективному використанню земель, їх поліпшенню; він «заблокував перерозподіл земель на користь більш ефективних власників, можливості отримання від земельної ділянки повної віддачі» [1].

Мораторій на обіг земель сільськогосподарського призначення випливає з положень ЗК України. На даний час відповідно до п. 15 Розділу Х Перехідних положень ЗК України до набрання чинності законом про обіг земель сільськогосподарського призначення, але не раніше 1 січня 2019 року, не допускається:

а) купівля-продаж земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності, крім вилучення (викупу) їх для суспільних потреб;

б) купівля-продаж або іншим способом відчуження земельних ділянок і зміна цільового призначення (використання) земельних ділянок, які перебувають у власності громадян та юридичних осіб для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, земельних ділянок, виділених в натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв) для ведення особистого селянського господарства, а також земельних часток (паїв), крім передачі їх у спадщину, обміну земельної ділянки на іншу земельну ділянку відповідно до закону та вилучення (викупу) земельних ділянок для суспільних потреб, а також крім зміни цільового призначення (використання) земельних ділянок з метою їх надання інвесторам – учасникам угод про розподіл продукції для здійснення діяльності за такими угодами [2].

Виходячи з вищевикладеного, нормами чинного земельного законодавства встановлено мораторій на відчуження земельних ділянок сільськогосподарського призначення, які перебувають у власності громадян або юридичних осіб для ведення товарного сільськогосподарського

виробництва, земельних ділянок, виділених в натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв) для ведення особистого селянського господарства, крім передачі їх у спадщину, обміну та вилучення (викупу) для суспільних потреб.

З цього випливає, що власники обмежені в своїх правах, а саме в розпорядженні земельною ділянкою. До слова, мораторій було введено у 2001 році з подальшими продовженнями, сукупно він вже діє 17 років.

Водночас таке обмеження права власності є не зовсім правомірним, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 41 Конституції України кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Також ч. 4 цієї статті Основного Закону закріплено, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним [3].

Обсяг правомочностей власника закріплено нормою ст. 90 ЗК України, якою передбачено, що власники земельних ділянок мають право продавати або іншим шляхом відчужувати земельну ділянку, передавати її в оренду, заставу, спадщину.

Отже, введення мораторію не відповідає, в першу чергу, конституційним та іншим законодавчим засадам.

В Україні за відсутності ринку земель сільськогосподарського призначення активно розвиваються орендні відносини, вартість оренди вираховується від нормативної грошової оцінки. Статистичні дані за 2016 рік, оприлюднені Євростатом, свідчать, що найвища орендна плата за гектар зафіксована у Черкаській (2962 грн.), Полтавській (2553 грн.), Харківській (2111 грн.) та Сумській (2100 грн.) областях. Найдешевше користування землею обходилося у Закарпатській (719 грн./га) та Запорізькій (795 грн./га) областях [4]. За даними Державного комітету статистики 2018 року встановлено такі найвищі орендні ставки на землю: Черкаська область – 84$ (2352 грн./га), Полтавська область – 80$ (2240 грн./га), Київська область – 62$ (1736 грн./га) [4].

Порівнюючи між собою наведені дані, очевидна тенденція зменшення розміру орендної плати. Натомість рівень виснаженості земель сільськогосподарського призначення росте. Експерти наголошують, що такий рівень цін не відповідає потенційному, оскільки через існування мораторію на купівлю-продаж с/г земель в Україні та місцеві монополії на ринку оренди паїв, вартість оренди занижено в середньому в п'ять разів. Варто зазначити, що розбіжність у цінах на землі сільськогосподарського призначення між Україною та країнами-членами Європейського Союзу складає 32 рази [5].

Зовсім іншою є стратегія управління земельними ресурсами у Європі. Основними принципами політики розвинених європейських країн щодо власності на землю сільськогосподарського призначення є забезпечення права на вільний рух капіталу, відкриття та ведення приватного бізнесу та відсутність дискримінації. Основною метою реформи ринку землі в європейських країнах було підвищення продуктивності в секторі, розвиток сільської місцевості, стабілізація доходів фермерів і підвищення рентабельності агросектору. Також, саме в країнах цієї групи особлива увага приділяється екологічним стандартам, управлінню і модернізації природного середовища [5].

Особливої уваги заслуговує політика Нідерландів. У цій країні широко використовуються технології, які сприяють високоефективному виробництву, продуктивність якого в середньому у п'ять разів вища за загальноєвропейську. Це один з найбільш успішних прикладів лібералізації та дерегуляції АПК у світовій практиці. Середня вартість сільськогосподарської землі в Нідерландах становить 64 тис. доларів за 1 гектар [6].

У Нідерландах 89 відсотків сільськогосподарської землі перебуває в приватній власності. Регуляторних обмежень щодо ціни, площі чи країни походження капіталу для інвестицій в агропромисловий комплекс у Нідерландах не існує.

Законодавством передбачена сплата податку за придбання земель сільськогосподарського призначення. Розмір податку на придбання земель становить 6 відсотків вартості угоди. Покупець може бути звільнений від сплати податку в разі взяття зобов'язання протягом десяти років не змінювати призначення свого активу, тобто на використання ділянки лише для сільськогосподарських цілей. Додатково сплачується нотаріальна плата.

До слова, орендар має пріоритетне право на придбання своєї ділянки у разі її виставлення на аукціон. Аналогічне право орендаря закріплено й в українському законодавстві (стаття 9 Закону України «Про оренду землі)).

В регулюванні орендних відносин заслуговує на увагу встановлення вимог щодо мінімальної та максимальної ціни оренди землі, які встановлюються регіональними органами влади. При цьому дозволяється лише незначне коливання в орендній платі кожного року. В Україні розмір орендної плати встановлюється сторонами у договорі (стаття 15 Закону України «Про оренду землі»). При визначенні цього розміру сторони мають керуватись положеннями ПКУ. Так, Стаття 288 вказує, що згідно 288.5. розмір орендної плати встановлюється у договорі оренди, але річна сума платежу:

288.5.1. не може бути меншою за розмір земельного податку:

для земельних ділянок, нормативну грошову оцінку яких проведено, – у розмірі не більше 3 відсотків їх нормативної грошової оцінки, для земель загального користування – не більше 1 відсотка їх нормативної грошової оцінки, для сільськогосподарських угідь – не менше 0,3 відсотка та не більше 1 відсотка їх нормативної грошової оцінки;

для земельних ділянок, нормативну грошову оцінку яких не проведено, – у розмірі не більше 5 відсотків нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по Автономній Республіці Крим або по області, для сільськогосподарських угідь – не менше 0,3 відсотка та не більше 5 відсотків нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по Автономній Республіці Крим або по області;

288.5.2. не може перевищувати 12 відсотків нормативної грошової оцінки.

288.5.3. може перевищувати граничний розмір орендної плати, встановлений у підпункті 288.5.2, у разі визначення орендаря на конкурентних засадах.

288.5.4. для пасовищ у населених пунктах, яким надано статус гірських, не може перевищувати розміру земельного податку.

288.5.5. для баз олімпійської, паралімпійської та дефлімпійської підготовки, перелік яких затверджується Кабінетом Міністрів України, не може перевищувати 0,1 відсотка нормативної грошової оцінки.

288.6. Плата за суборенду земельних ділянок не може перевищувати орендної плати [7].

Незалежно від правового титулу використання земель сільськогосподарського призначення, спосіб використання земельної ділянки контролюється екологічними законами та квотами на виробництво.

У Нідерландах мінімальний строк оренди земельної ділянки – 6 років, а фермерського господарства – 12 років. З недавніх пір в Україні також встановлено мінімальний строк оренди земель сільськогосподарського призначення. Відповідно до ст. 93 п. 11 ЗК України – строк оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, фермерського господарства, особистого селянського господарства не може бути меншим як 7 років.

Угоди про відчуження земельних ділянок завжди були порівняно вільними від державного регулювання, а от ринок оренди, як правило, – більш врегульованим і сильно орієнтованим на захист прав орендарів (наприклад, місцевими органами були встановлення максимальні розміри орендної плати, дозволяючи лише маленькі щорічні коригування плати; переважне право орендарів на придбання землі). На думку європейських експертів, така політика стримує розвиток ринку оренди сільськогосподарських земель [8].

Законодавством Нідерландів передбачено, що усі договори оренди сільськогосподарських земель підлягають погодженню органом оренди сільськогосподарських земель, а тому сторони зобов'язані надіслати договір до органу протягом двох місяців після укладення. Уповноважений місцевий орган перевіряє договір на ряд вимог: правильність посилання на нормативно-правовий акт, на основі яких укладений договір, відсутність обов'язків орендаря, які обтяжують його становище, відповідність договору правилам використання землі для цілей відповідно до плану розвитку відповідної території та інше. Державна реєстрація договору оренди землі є обов'язковою, проте непроведення реєстрації не тягне за собою недійсності договору. Проте, завдає певних наслідків, одним з яких є позбавлення переважного права орендаря на продовження договору оренди та на викуп земельної ділянки [6].

Окремо слід звернути увагу на тенденції розвитку ринку земель у Нідерландах, які обумовлені посиленням заходів по захисту прав орендарів. Відповідні нововведення спонукають землевласників більше не здавати земельні ділянки в оренду, що призвело до зменшення частки орендованих земель (із 50% у 2000 році до 30% у 2014 році) у структурі ринку. Спостерігається скорочення робітників сфери сільського господарства завдяки інтенсифікації виробництва та росту продуктивності праці [5].

Результатом законодавчих нововведень стало поширення на ринку операцій з продажу-оренди, за яких фінансова установа купує земельну ділянку у її власника та здає її йому ж в оренду. В кінці строку дії контракту колишній власник має право викупити назад землю. Це дає можливість фермерам залучити додаткові фінансові кошти для ведення сільського господарства при низькому рівні заборгованості на перших роках дії контракту [1].

У Нідерландах фермери віддають перевагу вкладати капітал в сільське господарство, а не у володіння землею, що приваблює інвесторів, які готові вкладати кошти в сільськогосподарські землі. За допомогою договору продажу та зворотної оренди земельної ділянки інвестор викуповує та передає назад в користування фермеру земельну ділянку, за що отримує від того орендну плату. Фермер за таким договором отримує земельну ділянку в строкове користування, яке виникає на підставі договору продажу та зворотної оренди земельної ділянки. Таке право фермера на користування землею відмінне від класичного права оренди землі, що виникає на підставі договору оренди і до якого застосовуються публічні обмеження щодо договорів сільськогосподарських земель, встановленні законами Нідерландів [6].

Висока ліквідність агропромислового комплексу в Нідерландах мотивує фінансові корпорації купувати сільськогосподарські активи у власників та надавати ці активи таким власникам в оренду. При цьому попередній власник може викупити свою ділянку наприкінці строку оренди, маючи додатковий оборотний капітал без залучення кредитних ресурсів [5].

Досвід Нідерландів щодо впровадження відносин продажу-оренди заслуговує на увагу, оскільки може стати джерелом початкового капіталу або значних додаткових коштів для суб'єктів малого і мікропідприємництва у сільському господарстві. Цілком можна погодитись з Борушок Т.Р., яка зазначає, що з урахуванням світового досвіду, а також того, що в розвинутих країнах рівномірно розвиваються як орендні відносини, так і ринок земель сільськогосподарського призначення, Україні необхідно розвивати такі напрями [1].

Висновки і пропозиції. На підставі викладеного, можна стверджувати, що мораторій порушує права власників земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Вагомими аргументами зняття мораторію виступають економічні чинники, оскільки у разі його скасування з'явиться можливість забезпечити лібералізацію та демонополізацію ринку землі, встановленню її ринкової вартості в умовах конкуренції.

Проведення порівняльно-правового аналізу правового регулювання земельних відносин в Україні та Нідерландах дозволяє зробити висновок про наявність схожих підходів до регулювання орендних земельних відносин, а саме передбачена сплата податку за придбання земель сільськогосподарського призначення та пріоритетне право орендаря на придбання своєї ділянки у разі її виставлення на аукціон, а також майже однаковий мінімальний строк оренди земельної ділянки (Нідерланди – 6 років, Україна – 7 років).

Водночас заслуговують на увагу такий підхід правового регулювання земельних відносин у Нідерландах, як поширення на ринку операцій з продажу-оренди, за яких фінансова установа купує земельну ділянку у її власника та здає її йому ж в оренду. В кінці строку дії контракту колишній власник має право викупити назад землю.

Оскільки він призвів до високих результатів продуктивності та ефективного використання ресурсів у сільськогосподарському виробництві і може позитивно відобразиться розвитку земельних відносин та на аграрному секторі загалом.

Предметом подальших досліджень у цій сфері можуть виступати правове регулювання ринку земель сільськогосподарського призначення в інших європейських країнах та правові засади використання земель фермерами.

Список літератури:

1. Деякі питання удосконалення управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними: Постанова Кабінету Міністрів України від 7 червня 2017 р. № 413. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 413.
2. Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовтня 2001 р. № 2581-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 3-4. Ст. 27 (із змінами).
3. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 1401-VIII. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 30 (із змінами).
4. Підсумки півріччя: Середній розмір орендної плати за результатами аукціонів Держгеокадастру від 3 липня 2017 р. Офіційний веб-сайт Держгеокадастру.URL: http://land.gov.ua/pidsumky-pivrichchia-serednii-rozmir-orendnoi-platy-za-rezultatamy-auktsioniv-derzhheokadastru-stanovyt-121/.
5. Земельна реформа старих країн-членів ЄС – досвід Нідерландів від 7 квітня 2017р. Веб-сайт. URL: https://agropolit.com/spetsproekty/264-zemelna-reforma-starih-krayin-chleniv-yes--dosvid-niderlandiv.
6. Зубрицький О.В. Правове регулювання ринку сільськогосподарських земель: досвід Нідерландів та Великобританії. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2017. № 43. С. 200-204.
7. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2611-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2010. №№ 13-14, 15-16, 17. Ст. 112 (із змінами).
8. Порівняльні ціни на землі сільськогосподарського призначення в ЄС та Україні від березня 2017 р. Веб-сайт. 2017. URL: https://landlord.ua/news/oprilyudneno-porivnyalni-tsini-na-zemli-silskogospodarskogo-priznachennya-v-yes-ta-ukrayini/.

Павлюченко Ю.Н., Сушко А.О.
Донецкий национальный университет имени Василия Стуса

СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ РЫНКА ЗЕМЛИ В УКРАИНЕ И НИДЕРЛАНДАХ

Аннотация
Охарактеризовано действие моратория на продажу земель сельскохозяйственного назначения. Аргументировано нарушение конституционного права частной собственности введением моратория. Обобщено основы правового регулирования рынка земель в Нидерландах. Проведен сравнительно-правовой анализ выработки предложений по заимствования положительного опыта урегулирования рынка сельскохозяйственных земель с возможностью их воплощения в законодательство Украины.
Ключевые слова: мораторий, земельный участок, земли сельскохозяйственного назначения, право собственности, рынок земли, отчуждения.

Pavlyuchenko J.M., Sushko A.O.
Donetsk National University Vasyl` Stus

COMPARATIVE AND LEGAL ANALYSIS OF THE EARTH MARKET IN UKRAINE AND THE NETHERLANDS

Summary
The moratorium on the sale of agricultural land is described. The violation of the constitutional right to private property was substantiated by the introduction of a moratorium. The principles of legal regulation of the land market in the Netherlands are generalized. A comparative legal analysis of the development of proposals for the acquisition of positive experience in the regulation of the agricultural land market with the possibility of their implementation in the Ukrainian legislation has been carried out.
Keywords: moratorium, land, agricultural land, ownership, land market, alienation.

УДК 343.9

НАРУГА НАД МОГИЛОЮ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ПРОБЛЕМИ

Петерімова О.Р.
Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-118

У статті розглянута проблема наруги над могилою та наданий кримінологічний аналіз даного злочину. Приведені статистичні дані. Вивчені причини та умови, що сприяють вчиненню злочину. Розглянутий кримінологічний портрет особи злочинця. Запропоновані необхідні заходи, спрямовані на боротьбу з цим явищем.
Ключові слова: наруга над могилою, суспільна моральність, кримінологічний аналіз, особа злочинця, заходи спеціально-кримінологічного попередження.

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні є дедалі більш помітним зростання насильства та жорсткості серед населення, у тому числі й порушення громадського порядку та спокою. Серед таких аморальних вчинків є наруга над могилою, кримінологічний аналіз якої є нагальною проблемою у боротьбі з цією антигромадською поведінкою.

Чинний Кримінальний кодекс України (далі – КК України) у ст. 297 передбачає кримінальну відповідальність за наругу над могилою, іншим місцем поховання, над трупом або урною з прахом покійного, а також викрадення предметів, що знаходяться в місці поховання або на трупі. Проте встановлення кримінальної відповідальності за дане діяння є недостатнім для вирішення проблеми.

Жорстокість, зневага до моральних цінностей, на жаль, стають наскрізними рисами сучасного суспільства. Тому необхідно досліджувати проблеми виховання шанобливого ставлення до померлих та місць їхнього поховання від злочинних посягань, а також подальшого вдосконалення правової регламентації протидії таким злочинам, що підтверджують й статистичні дані, звіт про які надає Генеральна прокуратура України [1].

Так, в період з січня по жовтень 2018 року правоохоронними органами було зареєстровано 447843 злочини, серед яких 1908 злочинів, передбачених ст. 297 ККУ. За аналогічний період у 2014 році було зареєстровано 481274 злочини, серед яких 1464 – це злочини, передбачені 297 статтею ККУ. Отже, за чотири роки кількість даних злочинів зростає, без статистичних даних з непідконтрольних Україні територій Донецької та Луганської області, а також з анексованої Автономної Республіки Крим. І, що є не менш важливим, такі дані також не враховують латентну злочинність, яка останнім часом має тенденцію до зростання з різних на те причин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти даної проблеми розглядались у роботах таких українських та зарубіжних правників, як Ю.В. Александров, Ю.М. Антонян, О.М. Бандурка, В.В. Голіна, П.Ф. Грішанін, І.М. Даньшин, С.Ф. Денисов, В.Т. Дзюба, М.А. Єфімов, А.Ф. Зелінський, О.М. Ігнатов, І.І. Карпець, М.Й. Коржанський, О.М. Костенко, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова, А.В. Ландіна, В.А. Ломако, П.С. Матишевський, П.П. Михайленко, В.О. Навроцький, П.П. Сердюк, М.І. Хавронюк, С.С. Яценко та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте більшість з цих праць мають фрагментарний характер щодо вирішення питань кримінальної відповідальності за наругу над могилою. Саме тому існування дискусійних питань та відсутність комплексного дослідження даної проблеми підкреслюють актуальність нових наукових напрацювань у цій сфері.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є проведення кримінологічного аналізу складу злочину, передбаченого ст. 297 ККУ; виявлення детермінант, що сприяють вчиненню даного злочину та формулювання необхідних заходів, спрямованих на боротьбу з цим явищем.

Виклад основного матеріалу. Кримінологічний аналіз даного злочину надає підстави вважати його одним з найпоширеніших серед посягань на суспільну моральність в цілому [2]. Серед детермінант даного явища виокремлюють: складну економічну ситуацію в країні, внаслідок чого викрадаються предмети поховання; поширеність алкоголізму та наркоманії серед населення,що призводить до наруги над могилою в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння; високий рівень латентності злочину через відсутність належного реагування; недоліки в організації місць поховання; пропаганда даних діянь певними субкультурами; зниження духовного та морального рівня розвитку людей; розповсюдження культу насильства і жорстокості; зневажання усталеними нормами поведінки у суспільстві; недоліки у виховній роботі дітей та підлітків у сім'ї та в освітніх закладах тощо.

Тому діяльність державних органів повинна бути спрямована на боротьбу з вищезгаданими причинами і умовами вчинення відповідного злочину. Але, на жаль, стан побуту і організації дозвілля населення не викликає особливої уваги та тривоги у державних органів. Ця сфера була і залишається на останньому місці серед загальнодержавних пріоритетів і інтересів. Побутові умови багатьох людей в Україні на сьогоднішній день є незадовільними. Відсутні мінімальні умови для більш-менш культурного дозвілля більшості населення. Воно має в основному неорганізований, «самостійний» характер, який супроводжується колективним вживанням алкоголю, наркотиків, тютюнопалінням, ігроманією тощо.

Суспільство нерідко байдуже ставиться до долі людей, які відчувають комплекс соціальної неповноцінності. Існує суспільна терпимість, байдужість до п'яниць, порушників громадського порядку, до фактів залучення неповнолітніх у пияцтво і наркоманію. Не знаходять морального засудження випадки невтручання громадян у кримінальні конфлікти на ґрунті хуліганських спонукань, виявлення при цьому байдужості, терпимості, боязкості.

Не вирішується кардинально питання про обмеження і розумний контроль доступу до мережі інтернет (зокрема, соціальних мереж, інтернет-ігор із аморальним контентом), заборону демонстрації фільмів і телепередач із детальними сценами вбивств, насильства, жорстокості, грубості, сексуальної розпусти, які навівають деяким громадянам (особливо – підліткам), що така поведінка є повсякденною нормою.

Саме ці чинники й впливають на руйнування загальної суспільної моральності та вчиняється наруга над могилою. Сьогодні правоохоронні органи України не завжди вживають усіх необхідних заходів для боротьби з цим явищем, що виступає однією з найголовніших детермінант. Наприклад, не залучають громадськість, широкі верстви населення до участі в підтриманні громадського порядку, попри існування відповідної законодавчої бази для такої діяльності; несвоєчасно викривають криміногенні сімейно-побутові ситуації і реагують на них неналежним чином; не приймають достатніх заходів щодо роз'єднання антисуспільних угруповань молоді; несвоєчасно реалізують профілактичні заходи щодо осіб, які схильні до малозначущих антисуспільних проявів; приховують від обліку відомості про вчинення злочинів, не приймають заходи за заявами, скаргами і повідомленнями громадян про злочинні та інші антигромадські вчинки та, тим самим, підвищують рівень штучної латентності [3, с. 302].

Важливим у дослідженні наруги над могилою є також вивчення особи злочинця [4, с. 510]. Так, відповідно до судової практики, злочинцями цього злочину, зазвичай, виступають особи з аномаліями психіки, без постійного місця проживання або дорослі з корисних мотивів чи родичі з особистих мотивів і найчисельнішу групу складають групи неповнолітніх. Саме підлітки найчастіше вчиняють наругу над могилами внаслідок інтересу або задля того,щоб продемонструвати оточенню свою хоробрість, байдужість до закону та релігії, а також через належність до певних субкультур (наприклад, готів).

Виходячи з вищенаведеного, у переважній більшості кримінологічний портрет злочинця передбачає типовій вік від 16 до 18 років, наявність неповної середньої або закінченої середньої освіти, рідше – середньої спеціальної освіти, відсутність у них певного роду занять та джерел постійних доходів. Особи, що скоюють злочини даної категорії, у більшості випадків не мають ніякого уявлення про релігію, відносяться до неї байдуже або є атеїстами, а також часто вчиняють злочини у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння або під впливом одурманюючих речовин.

На думку науковців, діяльність держави повинна бути спрямована на попередження злочинів проти моральності у сфері культури та має превалювати над репресивними засобами подолання вказаного виду злочинності. Оскільки саме в запобіганні, недопущенні вчинення злочинів вбачається найбільш ефективний засіб профілактики вказаних злочинів.

Справедливим є твердження, що для швидкого, повного та об'єктивного розслідування даної категорії злочинів необхідно впроваджувати такі ефективні напрямки реалізації заходів спеціально-кримінологічного попередження наруг над могилами як:

1) розробка заходів, спрямованих на процес підвищення рівня культури суспільства України;
2) індивідуально-профілактична робота з особами, схильними до вчинення злочинів, передбачених ст. 297 КК, корисливих злочинів та хуліганств;
3) спрямування роботи на покращення взаємодії органів національної поліції з населенням;
4) здійснення профілактики групових правопорушень;
5) активізація роботи органів місцевого самоврядування щодо впорядкування, благоустрою й охорони місць поховання та місць перебування тіл померлих;
6) розроблення ефективних засобів подолання соціально-правової, політичної, економічної кризи та безробіття.

Не менш вагомою частиною культурно-правових заходів, спрямованих на підвищення рівня культури суспільства України є антизлочинна пропаганда, а також подолання ілюзії безкарності, що існує в уяві злочинця, який вчинив наругу над могилою. Особлива роль в справі протидії негативній пропаганді відводиться засобам масової інформації. Правосвідомість виникає не сама собою, а в наслідок процесу соціалізації, під яким розуміється входження індивіда в правове середовище, послідовне набуття ним правових знань, залучення його до правових цінностей і культурних досягнень суспільства, правової активності, практичне перетворення правовідносин у напрямку їх прогресивного гуманістичного розвитку [5, с. 76].

Висновки і пропозиції. Однією з найвагоміших детермінант наруги над могилою є стан «безкультур'я» громадян, відсутність духовних ідеалів, поваги до вірувань і традицій українського народу. Тому основним напрямком діяльності держави та суспільства має стати процес підвищення рівня культури громадян, регенерації їх духовності. До одного з найнагальніших заходів даного процесу доцільно віднести розробку загальнодержавної Концепції, яка б визначала основні напрямки роботи, спрямованої на підвищення рівня культури суспільства України, його духовного рівня [6, с. 35].

Особливе місце у боротьбі з посяганнями на суспільну моральність повинна займати робота з підлітками, які є найбільш численними при вчиненні злочинів у даній категорії. Також необхідно проводити пропаганду в дусі поваги до померлих, поваги до кримінального законодавства та правопорядку в цілому.

Список літератури:

1. Офіційний сайт Генеральної Прокуратури України. Режим доступу: https://www.gp.gov.ua/.
2. Горб Наталія Олександрівна. Наруга над могилою: кримінально-правовий та кримінологічний аналіз: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Академія адвокатури України. – К., 2005.
3. Голіна В.В., Головкін Б.М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини. Навчальний посібник. – Х.: Право, 2014. – 513 с.
4. Юсупов В.В. Криміналістична характеристика наруги над могилою: аналіз елементів / В.В. Юсупов // Форум права. – 2008. – № 2. – С. 507-512.
5. Коваль Н.В. Введение в юридическую специальность (деонтологический аспект): Курс лекций / Н.В. Коваль. – Донецк: Центр подготовки абитуриентов, 1998. – 260 с.
6. Скітейкін М.Ю. Засоби запобігання злочинам проти моральності у сфері культури / М.Ю. Скітейкін // Наукові праці. – 2012. – № 171.
7. Ландіна А.В. Кримінально-правова охорона моральності в Україні : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08.
8. «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право»// Анна Валентинівна Ландіна. – К., 2005. – 227 с.

Петеримова Е.Р.
Институт прокуратуры и уголовной юстиции
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

НАДРУГАТЕЛЬСТВО НАД МОГИЛОЙ: КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ И ПУТИ ПРЕОДОЛЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ

Аннотация
В статье рассмотрена проблема надругательства над могилой и предоставлен криминологический анализ данного преступления. Приведены статистические данные. Изучены причины и условия, которые способствуют совершению преступления. Рассмотрен криминологический потрет особы преступника. Предложены необходимые меры, направленные на борьбу с этим явлением.
Ключевые слова: надругательство над могилой, общественная нравственность, криминологический анализ, личность преступника, меры специально-криминологического предупреждения.

Peterimova O.R.
Criminal Justice and Prosecutors` Training Institute
Yaroslav Mudryi National Law University

GRAVE ABUSE: CRIMINOLOGICAL ANALYSIS AND THE WAYS TO OVERCOME THE PROBLEM

Summary
The article deals with the problem of abuse of the grave and provides a criminological analysis of the crime. The statistics are given. Studied the causes and conditions that contribute to the commission of a crime. Considered criminological profile of the person offender. Proposed necessary measures to combat this phenomenon.
Keywords: grave abuse, public morality, criminological analysis, criminal identity, special criminological warning measures.

УДК 343.9(477)

ПРОБЛЕМА РЕЙДЕРСТВА В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ВИРІШЕННЯ

Пшеничка Я.В.
Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-119

У статті розглянута проблема рейдерства в Україні. Аналізуються різні підходи до розуміння поняття «рейдерства», охарактеризовано способи його здійснення та методи, що застосовуються при здійсненні. Надано класифікацію рейдерів, визначено їх специфічні ознаки. Розглянуто основні способи захисту від рейдерства з боку суб'єктів господарювання. Запропоновано один із варіантів вирішення проблеми шляхом криміналізації рейдерства та встановлення кримінальної відповідальності за вчинення відповідних дій.
Ключові слова: рейдерство, визначення рейдерства, способи здійснення рейдерства, види рейдерства, запобігання рейдерству, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. Сьогодні досить часто можна почути у засобах масової інформації про вчинення рейдерських захватів різних суб'єктів господарювання. За статистичними даними у період з січня по жовтень 2018 року зареєстровано 447843 злочини, з них 215 за дії, пов'язані з рейдерством, незважаючи на відсутність окремої норми, у якій передбачено відповідальність за рейдерство (за даними 2016 року кількість таких злочинів становила 180). Складність ведення статистичного обліку даних діянь полягає в тому, що у Кримінальному кодексі України не міститься окремої норми, яка б передбачала відповідальність за рейдерство, тому майже неможливо проаналізувати статистичні дані та виявити дійсний рівень його поширення. Для нашої держави поняття «рейдерство» є відносно новим, але це явище набуло широкого поширення і стало однією з невідкладних проблем, які потребують негайного вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У юридичній літературі питанням дослідження рейдерства приділяли увагу такі вчені як Смітюх А.В., Челембій Ю., Самойленко В., Коваль О., Хомич Ю., Шемчук В., Гуторова Н., Грек Б.М., Бєліков О., Варналій З.С., Мазур І.І.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Але більшість з цих досліджень були здійснені у 2006-2012 роках, що свідчить про необхідність дослідження проблематики рейдерства сьогодні, адже це явище не втрачає своєї актуальності, а навпаки, набирає обертів у своєму поширенні та стало гострою складною проблемою держави та суспільства, яка потребує доктринальних знань для її вирішення.

Мета дослідження. Головною метою цієї роботи є з'ясування особливостей та ознак рейдерства і визначення можливих шляхів боротьби з рейдерством в Україні.

Виклад основного матеріалу. В юридичній літературі науковцями висловлюються різні точки зору щодо значення терміна «рейдерство» та з'ясування його змісту. Походить «рейдерство» від англійського слова «raid», що означає напад, набіг, наліт. Вивчення літературних джерел свідчить про кілька підходів до тлумачення терміна «рейдерство». Одні автори, зокрема В. Самойленко, розглядають рейдерство як певний вид поглинань або загарбань (захоплень) власності [1].

Друга група вчених, до яких належать О. Коваль, Ю. Хомич та інші під час дослідження недружніх та протиправних поглинань власності не використовують термін «рейдерство», а заміняють його іншими, такими як: «жорстке поглинання», «недружнє поглинання», «поглинання з використанням незаконних методів» [2].

Третя група дослідників розуміє рейдерство як злочин. Зокрема, В. Шемчук характеризує рейдерство як злочинну діяльність злочинних угруповань із привласнення чужого майна шляхом шахрайства, з використанням неправосудних чи сфальсифікованих судових рішень та за співучасті корумпованих чиновників [3].

Так, Ю. Челембій вказує, що рейдерство в Україні має відверто кримінальний характер, сприяє поглибленню корупції і поширенню корупційних схем та визначає рейдерство як силове незаконне заволодіння власністю внаслідок протизаконних дій зацікавлених осіб [4].

В цілому поняття «рейдерство» визначають, що воно являє собою вилучення майна на нібито законних підставах, в основі виникнення яких лежать прогалини в законі або системні недоліки функціонування державних інститутів (судової і правоохоронної систем, системи реєстрації юридичних осіб тощо).

Слід зазначити також, що у корпоративному праві США та Західної Європи терміном «рейдер» позначається особа, яка починає активно скуповувати акції чужої компанії з метою її поглинання шляхом отримання контрольного пакету [2, с. 98]. У своєму класичному визначенні рейдер, уживаючи заходи з придбання чужої компанії, не порушує закон, а діє лише всупереч волі її керівництва та контролюючих акціонерів. Це дозволяє розглядати навіть випадки ворожого (недружнього) поглинання підприємств як об'єктивні процеси, що сприяють динаміці економічного зростання та розбудові потужної конкурентоспроможної економіки. Цим процесом займаються досвідчені менеджери, які, використовуючи ринкові методи, здійснюють перерозподіл власності (практика білого та сірого рейдерства) [2, с. 97].

В Україні ж рейдерство використовується зовсім не для оптимізації економічної діяльності. Рейдерство в основному полягає у придбанні сумнівним, причому нерідко протизаконним способом, тимчасового права розпоряджатися актива-

ми і якнайшвидшому їх продажі або з подальшим перепродажем вилучених активів з метою перешкодити їх поверненню законним власникам [5].

Слід сказати, що такі дії вчиняються у різний спосіб, і залежно від цього в науковій літературі вказують на так званих «білих», «сірих» та «чорних» рейдерів. «Білі» рейдери діють в рамках чинного законодавства, захиститися від них можна в першу чергу завдяки чітким правовим діям. Таке рейдерство включає в себе як корпоративний шантаж, так і можуть застосовувати такі методи як страйк чи змову з контролюючими органами для проведення перевірок, спрямованих на досягнення негативних показників.

«Сірі» рейдери, на перший погляд, діють лише правовими методами, але насправді в їх діях багато порушень чинного законодавства. Вони часто застосовують підкупи службових осіб, підроблюють документи та вчиняють інші протиправні дії. З ними складно боротися в першу чергу тому, що вони знаходять слабку ланку в компанії та діють, використовуючи це. Для боротьби з таким видом рейдерства необхідно в першу чергу перейматися вибором співробітників, перевіркою їх моральних якостей тощо.

«Чорні» рейдери – це такі, хто порушує норми Кримінального кодексу України, зокрема, протидію законній господарській діяльності та за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації. Цей вид рейдерства найчастіше застосовується тоді, коли рейдер вважає, що компанія не заявить публічно про рейдерські дії стосовно неї [5].

Серед науковців існують розбіжності щодо такого розподілу рейдерів залежно від способу вчинення протиправних дій. Так, наприклад, А. Смітюх зазначає, що може мати місце законне (біле) поглинання, або незаконне (чорне) поглинання-загарбання. Тому, на їх думку, є сенс виділяти «сіре» рейдерство лише як незаконне за суттю поглинання-загарбання та маскується під нормальну зміну корпоративного контролю через псевдоправове оформлення незаконних дій [6, с. 96]. Такої ж думки дотримується й Н. Гуторова [7, с. 8].

Твердження А. Смітюха про те, що різниця між «сірим» та «чорним» рейдерством є доволі умовною, на нашу думку, є обґрунтованим. Основна проблема цих класифікацій – відсутність чіткого критерію для розмежування «сірого» та «чорного» рейдерства. Тому поділ рейдерів на два види виявляється більш доцільним та простішим для сприйняття та застосування на практиці.

Крім класифікації рейдерства на «біле», «сіре» та «чорне» за ступенем протизаконності, деякі автори виділяють такі специфічні види рейдерства, як:

а) «комунальне» або «муніципальне» рейдерство (головним суб'єктом рейдерської атаки у цьому випадку є місцева рада, при цьому не завжди йдеться про корпоративні відносини: мова може йти про заволодіння нерухомістю (земельними ділянками, нежитловими приміщеннями) та позбавлення громадян прав на нерухомість, у тому числі через реалізацію інвестиційних схем при будівництві та реконструкції житла);

б) «товарне» рейдерство, коли об'єктом посягання є цінний товар, що належить суб'єктам підприємництва [6, с. 97].

Можна також вказати й на появу терміна «земельне» рейдерство, яким позначаються випадки заволодіння земельними ділянками, коли за квазіправовими підставами або з використанням судових рішень. Виникнення таких термінів, як «товарне рейдерство», «комунальне рейдерство», «земельне рейдерство» є частиною тенденції щодо визначення змісту поняття «рейдерство» за межі корпоративних відносин і позначати ним не лише незаконні поглинання, а й будь-яке інше заволодіння чужою власністю [6, с. 97].

Також можна поділяти рейдерів на професійних і ситуаційних. Професійні рейдери ведуть базу даних компаній, які можна захопити. Здійснюють таке захоплення, як за власною ініціативою, так і на замовлення клієнтів. У них, нерідко, працює колектив високопрофесійних фахівців. Це, як правило, люди які отримали гарну освіту, відмінно розбираються в юриспруденції, психології та, безумовно, сучасному законодавстві, а також добре знають про його недоліки.

Однак, навіть ті компанії, які займаються цілком легальним бізнесом, теж можуть вдатися до такого методу з метою усунення конкурентів. Такі компанії можна назвати ситуаційними рейдерами. Вони залучають професійних рейдерів для разових, але дуже важливих для них захоплень. Часто зустрічаються такі замовники, які замовляють певне підприємство тільки для того, щоб його просто розвалити і знищити [8].

Методи, які часто застосовують рейдери: викуп акцій через підставних осіб, після чого рейдер отримує контрольний пакет та може впливати на діяльність компанії та вирішувати її долю; доведення до банкрутства шляхом підробки документів або інших фінансових махінацій, через що у підприємства виникає кредитна заборгованість, яка потім викуповується та ініціюється процедура банкрутства (законним шляхом), бізнес знецінюється, після чого активи скуповуються задарма. Досі популярним залишається метод силового захоплення, який застосовується у випадках, коли підприємство немає досвідченого фахівця у сфері права, то такий бізнес може бути захоплений навіть протягом доби [5].

Узагальнюючи, можна виокремити такі специфічні ознаки рейдерства:

а) майнові права або контроль над суб'єктом господарювання переходять від однієї особи до іншої;

б) такий перехід відбувається без згоди особи, що має або відповідні майнові права, або здійснює контроль;

в) перехід відбувається в ході спланованого конфлікту відповідно до певного сценарію (стратегічного плану), який має певне правове обґрунтування та мотивацію і реалізується з додержанням (або з імітацією додержання) встановлених законом процедур [6, с. 98].

Отже, рейдерство в Україні розвивається досить стрімко і накладає негативний відбиток на загальному становищі економіки, оскільки підприємці України є незахищеними і не можуть безпечно здійснювати свою господарську діяльність. Тому головним завданням держави є пошук ефективних засобів захисту та запобігання рейдерству.

Багато правників вважають, що в першу чергу запобіжні заходи мають здійснюватися з боку самих суб'єктів господарювання. Так, наприклад,

якщо говорити про акціонерне товариство, то необхідний постійний моніторинг щодо того, у кого концентрується акціонерний капітал. Також варто відслідковувати викуп акцій в учасників, які не беруть участь в управлінні підприємством, а також уникати продажу навіть невеликої кількості акцій невідомим особам. Важливою також є робота з трудовим колективом підприємства, з метою уникнення витоку інформації. До того ж важливим є не допускати порушень трудового законодавства, уникати конфліктів між співробітниками, не допускати неправомірного звільнення працівників. Якщо рейдерства уникнути не вдалося, щоб не втратити власний бізнес, потрібно реагувати миттєво та залучити громадськість і засоби масової інформації, повідомити усі правоохоронні органи [5].

Проте боротьба з рейдерством зусиллями лише власників не є достатньою. Існує багато думок науковців з приводу того, що однією з причин розвитку рейдерства є саме відсутність належного захисту суб'єктів господарювання з боку держави та ефективних важелів протидії та впливу на них. На думку А. Смітюха, необхідність надання правового оформлення силовому та протиправному за суттю заволодінню власності – це головна, визначальна проблема сучасного рейдерства в Україні.

На жаль, доводиться констатувати: чинне кримінальне законодавство з ряду об'єктивних та суб'єктивних причин не здатне забезпечити захист власності від силового захоплення, яке отримало назву «рейдерство». Ряд суміжних норм, що передбачають відповідальність за злочини, які містяться в КК України, щодо рейдерів не є ефективними, у зв'язку з чим особи, які вчинили рейдерство, до кримінальної відповідальності не можуть бути притягнуті [9, с. 41]. Саме тому доцільним у даному випадку було б запровадити кримінальну відповідальність за рейдерство. Адже в чинному Кримінальному кодексі відсутній злочин «рейдерство» та відповідальність за нього, у таких випадках мова може йти про кримінальну відповідальність за ст. 206-2 Кримінального кодексу. Але, як свідчить судова практика, досить важко притягнути винних до відповідальності.

Висновки і пропозиції. Отже, проблема рейдерства в Україні залишається болючою і потребує відповідного вирішення. При цьому мають бути докладені зусилля як самих суб'єктів господарювання, так і державних інститутів. Також рейдерство має бути ретельно досліджено й науковцями задля виявлення причин виникнення та можливих шляхів його запобіганню, а також і на законодавчому рівні – задля вдосконалення та практичного застосування норм, які б регулювали питання щодо протидії рейдерству.

Список літератури:

1. Самойленко В. Некоторые юридические аспекты сделок по слиянию и поглощению в Украине // Юридичний радник. – 2005. – № 4(6). – С. 29-34.
2. Хомич Ю. Зарубежная практика защиты от недружественных поглощений / Ю. Хомич // Юридичний радник. – 2007. – № 4(18). – С. 95-99.
3. Шемчук В. Рейдерство та корупція // Вісник прокуратури. – 2006. – № 11(65). – С. 13-18.
4. Челембій Ю. Недосконалість українського законодавства є живильним ґрунтом для українських рейдерів / Ю. Челембій // Вісник Української спілки промисловців та підприємців. – 2007. – № 4. – С. 24-25.
5. Fi.новини [сайт]. URL: https://news.finance.ua/ua/news/-/421086/larysa-poberezhnyuk-rejderstvo-v-ukrayini-legshe-unyknuty-anizh-protystoyaty.
6. Смітюх А.В. Рейдерство, поглинання та загарбання: співвідношення понять та класифікації / А.В. Смітюх // Вісник господарського судочинства. – 2008. – № 3. – С. 93-101.
7. Гуторова Н. Щодо встановлення кримінальної відповідальності за рейдерство / Н. Гуторова // Юридичний радник. – 2007. – № 2(16). – С. 6-9.
8. Правогарант [сайт]. URL: https://pravogarant.com.ua/uk/publications/vitaiemo-mi-novi-vlasniki-vashogo-biznesu/.
9. Грек Б.М. Про кримінальну відповідальність за рейдерство / Б. Грек // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2009. – № 3. – С. 40-46. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2009_3_9.
10. Бєліков О. Рейдерство в Україні – реалії сьогодення // Юридичний журнал. – 2007. – № 4. – С. 105-109.
11. Варналій З.С. Рейдерство в Україні: передумови та шляхи подолання / З.С. Варналій, І.І. Мазур // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 2(3). – С. 129-136.
12. Головкін Б.М. Поняття злочинності у сфері економіки / Б.М. Головкін // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 128-133. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_3_24.

Пшеничка Я.В.
Институт прокуратуры и уголовной юстиции
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМА РЕЙДЕРСТВА В УКРАИНЕ И ПУТИ ЕЕ РЕШЕНИЯ

Аннотация
В статье рассмотрена проблема рейдерства в Украине. Дан анализ подходов к толкованию понятия «рейдерства», охарактеризованы способы осуществления рейдерства, методы, применяемые при осуществлении рейдерства. Предоставлена классификация рейдеров, определены специфические признаки рейдерства. Также рассмотрены основные способы защиты от рейдерства со стороны субъектов хозяйствования. Предложен один из вариантов решения проблемы путем криминализации рейдерства и установления уголовной ответственности за совершение соответствующих действий.
Ключевые слова: рейдерство, определение рейдерства, способы осуществления рейдерства, виды рейдерства, предотвращение рейдерства, уголовная ответственность.

Pshenychka Ya.V.
Criminal Justice and Prosecutors` Training Institute
Yaroslav Mudryi National Law University

THE PROBLEM OF RAIDING IN UKRAINE AND THE WAYS OF SOLVING

Summary
The article deals with the problem of raiding in Ukraine. An analysis of the approaches to the interpretation of the concept of "raiding" is given, methods of raiding are described, methods, that are used in raiding are described. A classification of raiders is provided, specific features of raiding are identified. Also the main ways to protect against raiding by business entities are considered. One of the solutions to the problem by criminalizing raiding and criminalizing the relevant actions was proposed.
Keywords: raiding, definition of raiding, methods of raiding, types of raiding, raiding prevention, criminal liability.

УДК 343.13

НАУКОВЕ-ПРАВОВЕ ВИЗНАЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ БЕЗПЕКУ ОСІБ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Саінчин О.С., Серебрянський П.В.
Херсонський державний університет

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-120

В статті досліджуються сутність та зміст взаємодії органів, що забезпечують безпеку осіб, які беруть участь у кримінальному процесі. Проводиться аналіз визначення поняття взаємодії суб'єктів владних повноважень у кримінально-процесуальних відносинах з точок зору як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. На основі проведених досліджень формулюється власне розуміння поняття взаємодії органів, які забезпечують безпеку учасників процесу.

Ключові слова: взаємодія, безпека, кримінальний процес, органи, що забезпечують безпеку, учасники кримінального процесу.

Постановка проблеми. Однією із ознак правової держави є обов'язок захищати права та свободи власних громадян. Так, в ст. 3 Конституції України визначено, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [1]. Відповідно до положень Основного закону України кримінально-процесуальне законодавство також має на меті захист особи, що випливає із ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (надалі – КПК), а саме «завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура» [2].

Невід'ємним елементом системи захисту прав людини в Україні є належна взаємодія суб'єктів владних повноважень при забезпеченні безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному процесі. Аналізуючи судово-слідчу практику за період з дня набрання чинності КПК у 2012 році та по теперішній час, можливо констатувати те, що на стадії досудового слідства кримінальних проваджень використання органами досудового розслідування, органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, прокуратури, судів, слідчих суддів та іншими державними органами наданих службових повноважень не носить системний характер. Досить часто їхні дії не ґрунтуються на законі і, як результат, є неефективними з точки зору забезпечення одного із основних завдань кримінального процесу, а саме захисту осіб, суспільства та держави від кримінальних правопорушень [6, с. 84].

На нашу думку, така негативна практика склалася внаслідок відсутності єдності упорядкування зазначених повноважень в самому КПК та відсутністю визначених в законах механізмів їх реалізації, а запропоновані методики у вигляді взаємодії не знайшли свого втілення на практиці через відсутність необхідних теоретичних розробок.

Під час процесу тотальних змін у судовій та правоохоронній системах України, виникла необхідність знову звернути увагу на питання, які пов'язані із взаємодією державних органів для визначення конкретних шляхів виходу з ситуації, коли особи, які беруть участь у кримінальному провадженні та наділені владними повноваженнями, а саме органи досудового розслідування, прокуратури та суду реалізують їх без визначення основних засад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання пов'язані із взаємодією органів, які забезпечують безпеку учасників кримінального процесу постійно перебувають у центрі уваги юристів, правознавців, науковців, оскільки являються елементом системи судочинства. Зокрема, беруть активну участь у з'ясуванні прогалин та визначенні шляхів їх вирішення у зазначеній сфері такі вчені, як Ю.О. Безуса, М.І. Бортун, О.О. Гриньків, Р.В. Дуброва, І.М. Єфіменко, А.Є. Жалінський, О.Є. Луньов, В.В. Пивоваров та ін.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування визначення поняття взаємодії органів, які забезпечують безпеку учасників кримінального процесу, як способу реалізації повноважень державними органами у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Вважаємо, що перш ніж досліджувати поняття взаємодії органів, що забезпечують безпеку учасників кримінального процесу, слід зупинитися на аналізі поняття «взаємодія».

Досліджуючи поняття «взаємодія», як філософську категорію, остання вживається для фіксації впливу об'єктів один на одного, їх спільною обумовленістю і породженням одним об'єктом іншого. До основних форм такої взаємодії відносять загальний зв'язок явищ, рух, зміну і функціональну залежність процесів, що відбуваються у навколишньому природному середовищі [15, с. 59].

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Науковець Луньов О.Є. розглядає взаємодію, як управлінське поняття, під якою вбачає форми зв'язку елементів системи, за допомогою якої вони взаємно доповнюючи один одного, створюють умови для успішного функціонування всієї системи в цілому [11, с. 69].

Правознавці А.Є. Жалінський, М.В. Костицький визначають взаємодію як певний вид управлінських зв'язків, при яких уповноважені на це органи об'єднують дії ряду інших відомств для вирішення загальних завдань і встановлюють їх доцільність [10, с. 102].

Словник української мови тлумачить поняття «взаємодія» як взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між ким-, чимнебудь [13, с. 346].

Вчена Ю.О. Безуса під взаємодією розуміє застосовану на нормативно-правових актах, взаємозалежну, погоджену за місцем і часом дію кількох його суб'єктів, спрямовану на виконання загальних задач зміцнення законності і правопорядку та боротьби зі злочинністю [5, с. 57].

Проаналізувавши визначення поняття «взаємодія» з точок зору науковців як нашої країни, так і близького зарубіжжя, можемо виділити його низку ознак, зокрема: 1) спільна дія двох та більше елементів; 2) погодженість таких дій у часі, меті, місці, методах і засобах; 3) єдність функціональних сфер взаємодіючих суб'єктів; 4) необхідність нормативно-правового регулювання взаємодії; 5) коло завдань, які підлягають виконанню суб'єктами взаємодії; 6) визначення чіткої ієрархії суб'єктів взаємодії.

Таким чином, вважаємо, що «взаємодія» полягає у спільній, взаємоузгодженій діяльності декількох суб'єктів владних повноважень, яка здійснюється на підставі законних та підзаконних нормативно-правових актах, узгоджена за часом, місцем, способом, засобами та метою проведення, а також направлена на виконання спільних завдань у певній сфері.

Визначивши поняття та ознаки взаємодії в загальному розумінні, можемо дослідити вказане поняття у рамках кримінального процесу, яке і є предметом нашого дослідження, а саме при забезпеченні безпеки учасників кримінального процесу.

На сьогоднішній день в кримінальному процесуальному законодавстві України відсутнє визначення поняття «взаємодія органів, які забезпечують безпеку учасників кримінального процесу». Здійснюючи аналіз у буквальному розумінні поняття взаємодії органів, що забезпечують безпеку учасників кримінального процесу, приходимо до висновку, що під нею слід розуміти визначені законом погоджені дії між органами та посадовими особами, що забезпечують таку безпеку. Згідно ч. 2, 3 ст. 3 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», рішення про застосування заходів безпеки приймається слідчим, прокурором, судом, слідчим суддею, а також органом (підрозділом), що здійснює оперативно-розшукову діяльність [3].

Здійснення заходів безпеки покладається за підслідністю на органи служби безпеки, Державного бюро розслідувань, органи внутрішніх справ, органи Національної поліції або Національне антикорупційне бюро України, у складі структур яких з цією метою створюються спеціальні підрозділи. Безпеку осіб, яких беруть під захист, якщо кримінальні провадження знаходяться у провадженні податкової міліції або суду, забезпечує за їх рішенням відповідно орган служби безпеки, Державного бюро розслідувань, орган внутрішніх справ, орган Національної поліції, Національне антикорупційне бюро України або орган чи установа виконання покарань, слідчий ізолятор. Безпеку особи, взятої під захист, якщо її тримають в установі виконання покарань чи слідчому ізоляторі, забезпечує відповідний підрозділ такої установи чи слідчого ізолятора незалежно від того, у провадженні якого органу знаходиться кримінальне провадження [3].

Відповідно ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів», до правоохоронних органів відносяться органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції. До працівників суду належать судді Конституційного Суду України, судді та працівники апаратів судів, а також співробітники кадрового складу розвідувальних органів України, працівники Антимонопольного комітету України та уповноважені особи Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку [4].

Тобто, взаємодія між органами, які забезпечують безпеку учасників кримінального процесу, полягає у взаємодії саме вищевказаних органів. Виходячи із цього, пропонуємо дослідити розуміння взаємодії між вказаними органами при забезпеченні безпеки учасників кримінального процесу.

Так, науковці О.О. Гриньків та А.О. Ляш під взаємодією органів, що забезпечують безпеку учасників кримінального процесу розуміють сукупність форм та напрямків спільної діяльності органів досудового розслідування та дізнання під час розслідування злочинів. Тобто, під взаємодією органів вони вбачають такі способи і порядок зв'язку між ними, які б забезпечували узгоджену їх діяльність та правильне співвідношення реалізації властивих кожному з цих органів повноважень, методів та способів роботи [7, с. 168].

Правознавець М.І. Бортун вважає, що взаємодію органів, які забезпечують безпеку необхідно досліджувати з урахуванням особливостей правового положення суб'єктів взаємодії кримінальних правовідносин, направленості заходів для досягнення цілей при виконанні основних завдань кримінального процесу, визначення методів спрямованості взаємодії. На його погляд, в основі реалізації взаємодії між державними органами під час кримінальних процесуальних правовідносин лежить спосіб реалізації повноважень учасників кримінального провадження, які наділені власними повноваженнями, оскільки їх приписи є обов'язковими для виконання всіма учасниками, передбаченими в КПК [6, с. 85].

На думку В.В. Пивоварова, під процесуальною взаємодією органів, які забезпечують безпеку учасників кримінального процесу слід розуміти відносини, які виникають у процесі застосування кримінально-процесуальних норм, що визначають принципи і порядок співпраці органів досудового слідства і дізнання. Але оперативно-розшукова діяльність, що спрямована на виконання відповідних доручень та вказівок слідчого, регламентується не стільки КПК, як відповідними законами та підзаконними (відомчими) нормативними актами. У зв'язку з цим діяльність органу дізнання з виконання рішення слідчого щодо взаємодії повинна відповідати не лише вимогам кримінально-процесуального законодавства, але й вимогам відомчих нормативних актів [12, с. 176].

Погоджуємося із думкою Н.П. Черняк, що діяльність підрозділів органів внутрішніх справ при здійсненні розслідування кримінальних правопорушень спрямована на виконання завдань кримінального процесу, що на сьогодні неможливо без злагодженої спільної праці слідчих та оперативних підрозділів. Лише за допомогою взаємодії між різними підрозділами органів внутрішніх справ під час розслідування та розкриття кримінальних правопорушень така діяльність буде своєчасною та ефективною. Плідна співпраця між слідчими й оперативними підрозділами допомагає покращити результати роботи кожного, а також це дає змогу заощадити час і ресурси, відведені цим підрозділам на досягнення поставленої перед ними спільної мети [16, с. 156]. Тобто, виходить багато в чому ефективність застосування заходів безпеки залежить від того, як забезпечується між підрозділами органів внутрішніх справ взаємодія безпосередньо між собою, так і з іншими суб'єктами кримінальних процесуальних відносин.

Привертає увагу думка В.Г. Уварова, що поєднання оперативно-розшукової і слідчої функцій зумовлює необхідність запровадження додаткових механізмів стримувань і противаг проти можливих зловживань чи помилок. Тобто, не дивлячись на необхідність спільної взаємодії між органами досудового розслідування та органами, які забезпечують оперативно-розшукову діяльність, в нормативно-правових акта, які регулюють їх діяльність потрібно чітко розмежувати функції та відповідальність кожного з них. [14, с. 99].

Науковець І.М. Єфіменко зазначає, що взаємодія органів внутрішніх справ спрямована на отримання й обмін інформацією, яка в більшій мірі є інформацією з обмеженим доступом. Тому незаконне отримання, розголошення чи передача такої інформації тягне за собою кримінальну відповідальність. Відповідно наявність такої відповідальності у органів, які здійснюють досудове розслідування та оперативно-розшукову діяльність буде сприяти додатковим стимулом для реалізації власних повноважень у чіткому дотримання чинного законодавства [9, с. 289].

На думку Р.В. Дуброва, організація взаємодії між оперативно-розшуковими органами і слідчим неможлива без інформаційного забезпечення. Взаємодіючи, сторони проводять збір, накопичення, зберігання, аналіз інформації, що надходить, яка згодом реалізується через прийняття важливих управлінських рішень у конкретних кримінальних провадженнях. Органи досудового розслідування та оперативні підрозділи під час взаємодії повинні відстежувати обстановку, намагатися передбачити її зміну, визначати і прогнозувати динаміку зростання і спаду злочинних проявів [8, с. 106].

Таким чином, аналізуючи викладені міркування вважаємо, що взаємодію органів, які забезпечують безпеку учасників кримінального процесу можливо визначити як функцію, яка ґрунтується на законних та підзаконних нормативних актах, узгоджується за часом, місцем, метою, способами та методами проведення, при якій вказані суб'єкти здійснюють взаємний вплив один на одного та на відповідну галузь у сфері держави. Взаємодія в такому випадку виступає не лише як засіб, що забезпечує виконання завдань із захисту учасників процесу, але й одночасно як необхідна умова підвищення ефективності управління системою. При цьому учасники проведення спільних заходів діють в межах своєї компетенції, використовуючи необхідні засоби та методи, а погодження самої діяльності здійснюється шляхом дотримання правових норм.

Висновки і пропозиції. Як вбачається кримінальне процесуальне законодавство України розширило правове регулювання взаємовідносин органів досудового слідства, органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, прокуратури, суду та інших суб'єктів у кримінальному процесі, розмежувало їх компетенцію і визначило правові форми їх співробітництва під час попередження та розслідування злочинів у державі, створивши правові передумови для посилення взаємодії цих органів. Правову основу взаємодії підрозділів міністерства внутрішніх справ України з іншими правоохоронними та державними органами в боротьбі зі злочинністю закріплено в різних законах та підзаконних актах України.

Необхідно зазначити, що КПК, Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», Закон України «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів» певною мірою регламентують питання взаємодії, але в умовах судової реформи цього недостатньо. Сьогодні кримінально-процесуальне законодавство України не містить поняття «взаємодія державних органів», не визначені при цьому права та обов'язки різних суб'єктів процесу взаємодії тощо.

Отже, важливим кроком для забезпечення взаємодії органів, що забезпечують безпеку осіб, які беруть участь у кримінальному процесі буде передбачення окремих норм стосовно того у яких формах має проходити взаємодія. Також можливо доцільним буде створити спеціальну інструкцію про взаємодію органів, які забезпечують безпеку, тобто тих органів, які зазначені в Законах України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів».

Список літератури:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – 2-4 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2014 // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 9-10. – 3, 8 с.
3. Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 3782-XII. – 2, 13 с.
4. Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 3781-XII. – 3, 9 с.
5. Безуса Ю.О. Поняття та сутність взаємодії в діяльності поліції (міліції) країн СНД // Наука і правоохоронна діяльність. – 2016. – № 1. – 57 с.
6. Бортун М.І. Поняття взаємодії в кримінальному провадженні // Юридичний вісник України. – 2018. – № 1. – 84-85 с.
7. Гриньків О.О., Ляш А.О. Заходи забезпечення безпеки у кримінальному судочинстві // Монографія. – Київ-Тернопіль: Астон, 2012. – 168-169 с.
8. Дуброва Р.В. Проблемні питання взаємодії слідчих та працівників оперативних підрозділів ОВС України під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2015. – Вип. 13(2). – С. 106-108.
9. Єфіменко І.М. Нормативно-правові підстави взаємодії слідчих з оперативними підрозділами при отриманні інформації, що становить захищену законом таємницю // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 1. – С. 289-290.
10. Жалінський А.Є., Костицький М.В. Ефективність профілактики злочинів і кримінологічна інформація. Львів, 1980. 102 с.
11. Луньов О.Є. Теоретичні проблеми державного управління. – М., 1974. – 69 с.
12. Пивоваров В.В. Взаємодія органів досудового слідства та дізнання при розслідуванні кримінальних справ: [монографія] / В.В. Пивоваров, Л.І. Щербина. – Харків: Право, 2006. – 176 с.
13. Словник української мови. В 11 т. – Київ: Наукова думка, 1980. 346 с.
14. Уваров В.Г. Проблеми реалізації оперативно-розшукової інформації органом дізнання: монографія. – Х., 2009. – С. 99-100.
15. Філософський словник. – М., 1975. – 59 с.
16. Черняк Н.П. Держава та регіони. Серія: Право. – К., 2014. – № 4. – 156 с.

Саинчин А.С., Серебрянский П.В.
Херсонский государственный университет

НАУЧНО-ПРАВОВОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ОРГАНОВ, КОТОРЫЕ ОБЕСПЕЧИВАЮТ БЕЗОПАСНОСТЬ ЛИЦ, УЧАСТВУЮЩИХ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация
В статье исследуются сущность и содержание взаимодействия органов, обеспечивающих безопасность лиц, участвующих в уголовном процессе. Проводится анализ определения понятия взаимодействия субъектов властных полномочий в уголовно-процессуальных отношениях с точек зрения как отечественных, так и зарубежных ученых. На основе проведенных исследований формулируется собственное понимание понятия взаимодействия органов, обеспечивающих безопасность участников процесса.
Ключевые слова: взаимодействие, безопасность, уголовный процесс, органы, обеспечивающие безопасность, участники уголовного процесса.

Sainchin O.S., Serebrianskyi P.V.
Kherson State University

SCIENTIFIC-LEGAL DEFINITION OF THE INTERACTION OF BODIES WHICH ENSURE THE SAFETY OF PERSONS WHO ARE PARTICIPATING IN CRIMINAL PROCESS

Summary
The article explores the essence and content of the interaction of bodies that ensure the safety of persons involved in the criminal process. An analysis is carried out on the definition of the concept of interaction of subjects of power authorities in criminal-procedural relations from the point of view of both domestic and foreign scientists. On the basis of the conducted research formulated the actual understanding of the concept of interaction of organs that ensure the safety of participants in the process.
Keywords: interaction, security, criminal process, bodies providing security, participants in the criminal process.

УДК [349.2:34.096](477)

ЕЛЕКТРОННИЙ ДОГОВІР: ПРОБЛЕМАТИКА ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

Сачук Б.П.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-121

В статті проаналізовані проблеми електронного документообігу в трудовому праві. Зокрема, відсутність можливості укладання електронного трудового договору в вітчизняному законодавстві. Наведені аргументи на користь того, що електронний трудовий договір повинен бути впроваджений в Проект Трудового кодексу.
Ключові слова: Електронний трудовий договір, електронний документообіг, трудове законодавство, трудові правовідносини, реформація трудового законодавства, працівники-надомники.

Постановка проблеми. З розвитком технологій, та входом в буденне життя інтернету, постає питання в сфері трудового права щодо впровадження можливості укладання електронного варіанту трудового договору.

Переважна більшість громадян влаштовуються на роботу, укладаючи трудовий договір. Термін „договір" має багато значень, що передбачається різними нормами цивільного, трудового, земельного, міжнародного права. Кожна з цих та інших галузей права розглядає договір як різновид угод, що визначаються природою відносин, які становлять предмет регулювання цієї чи іншої галузі права. Як юридичний факт договір належить до числа правомірних дій, які спрямовуються його учасниками на виникнення, змінення або припинення правових відносин. Будь-який договір є угодою не менш як між двома сторонами. В той же час деякі договори можуть бути багатосторонніми угодами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Небагато вчених розглядали це питання. Зокрема, можна виділити наступних вчених Васильченко Н.В., Кукарін О.Б., праці яких присвячені вітчизняному законодавству, та роботу Кисельова І.Я. з міжнародної практики розгляду питань цієї статті.

Невирішені раніше проблеми. Законодавець та науковці взагалі приділяють питанню електронного документообігу в трудовому праві дуже мало уваги. Під час аналізу наукових праць з цього питання було виявленодуже незначну частку наукових робіт, які докладно досліджують це питання. Також взагалі відсутня вітчизняна практика введення концепції електронної документації. Тому, я вважаю доцільним розгляд цих питань в даній статті.

Мета. Основною метою цієї статті є наведення шляхів інтеграції електрон-ного трудового договору в Проект Трудового кодексу України. У цій статті висловлені особисті думки з цього приводу, наведені аргументовані висновки позиції в підтримку цього питання. Також в цій статті докладно досліджена європейська практика з цього питання та наданий висновок з цих питань.

Викладення основної проблеми. Чинним законодавством передбачено укладання трудового договору в письмовій та усній формах (ст. 24 КЗПП), а в проекті Трудового кодексу передбачена імперативна норма, щодо лише письмової форми трудового договору (ст. 33 Проекту Трудового кодексу). Тобто законодавець на даному етапі розвитку трудового законодавства не передбачає електронної форми трудового договору.

На мою думку, можливість укладання електронного договору має бути додана в проект Трудового кодексу.

Обидва нормативні акти надають визначення трудового договору:

Трудовий договір є угода між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з підляганням внутрішньому трудовому розпорядкові, а власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган чи фізична особа зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін [1; 2].

Працівник має право реалізувати свої здібності до продуктивної і творчої праці шляхом укладення трудового договору на одному або одночасно на декількох підприємствах, в установах, організаціях, якщо інше не передбачене законодавством, колективним договором або угодою сторін.

При укладанні трудового договору як раз на декількох підприємствах, електронний варіант трудового договору, буде доречніший за письмовий варіант. Якщо працівник почне виконувати свої трудові обов'язки на одному з підприємств, то йому буде набагато легше укладати з іншим підприємством саме електронний варіант трудового договору.

Згідно із ст. 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», електронний документ – це документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. Ч. 4 ст. 5 даного Закону вказує, що візуальною формою подання електронного документа є відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі, придатній для сприймання його змісту людиною [4; 5].

Васильченко слушно зазначає, що в Проекті Трудового кодексу треба ввести обмеження, яке може бути виражене приписом щодо заборони використання при укладенні трудового договору будь-яких матеріальних носіїв інформації, окрім паперового. Особиста присутність особи, яка наймається на роботу, обов'язкова, тому що, по-перше, особа має можливість ознайомитися з місцем майбутньої роботи, по-друге, під час співбесіди щодо прийняття на роботу з'ясовуються питання, які можуть вплинути на прийняття стороною рішення, наприклад обсяг виконуваної роботи тощо [3].

Я вважаю, що також при введені електронного трудового договору буде доречним введення електронної співбесіди саме для вирішення питань зазначених у абзаці вище, а також «онлайн екскурсію» по майбутньому місцю роботи. Це буде економити багато часу та зусиль роботодавцю та майбутньому робітнику.

Електронний варіант трудового договору не буде відміняти письмовий варіант зі співбесідою. Тому введення електронного трудового договору може мати місце, як одна з форм укладання трудового договору.

Вже зараз активно обговорюється введення електронного реєстру трудових договорів. Міністр соціальної політики Андрій Рева, говорить: «Ми плануємо в Міністерством соціальної політики запровадити ще одну важливу річ, а саме електронний реєстр трудових договорів в Україні. Тобто роботодавець буде зобов'язаний інформацію про укладення трудового договору з кожним, хто працює за наймом, вносити в спеціальний реєстр». Отже, для зручності ведення та редагування цього реєстру електронний договір буде набагато зручніший. В будь-якому разі письмовий трудовий договір прийдеться передруковувати в електронний варіант.

Сучасний європейський досвід свідчить про те, що багато країн, зокрема Данія, Англія та інші широко використовують на практиці електронний документообіг у різних сферах трудової діяльності працівників. Якщо раніше всі документи обов'язково велися в паперовому вигляді, то тепер як альтернатива існує електронний варіант документів. Сьогодні в цих країнах, зокрема в Данії, письмова форма трудового договору існує як у паперовому вигляді, так і в електронному. Електронний документообіг дає змогу у будь-який момент тримати документи під контролем. Безумовно, такий документообіг значно спрощує роботу з документами, підвищуючи продуктивність і точність роботи співробітників. Як показує практика даних держав, електронний вигляд письмової форми трудового договору є зручним і дієвим, оскільки працівник може приступити до виконання своїх трудових обов'язків, не витрачаючи час на особисту присутність при укладенні трудового договору з роботодавцем. Незамінна перевага електронного документообігу полягає і в тому, що позбавляє від великого обсягу паперових документів і проблем, пов'язаних із їх використанням, таких як втрата документів, складності внесення змін, розподіленого доступу. Разом із цим потрібно зазначити, що досвід європейських країн, зазначених вище, є цінним для правового регулювання надомної праці в Україні. Особливо це важливо для залучення працівників-надомників, які є висококваліфікованими експертами [6].

Окремого дослідження потребують працівники – надомники.

Надомник – це фізична особа, старша за п'ятнадцять років, що уклала трудовий договір про виконання роботи особисто в приміщенні, не наданому роботодавцем, із використанням матеріалів та обладнання, що виділяються роботодавцем або придбані надомником за свій рахунок. Заборона на застосування праці членів сім'ї надомника у виконанні поставлених йому завдань повинна встановлюватися в колективному договорі, трудовому договорі, інших колективних угодах [7].

Я вважаю, що саме для надомних працівників особиста присутність під час прийняття на роботу є необов'язковою, оскільки надомнику не потрібне ознайомлення з місцем майбутньої роботи, тому що він виконує свої обов'язки за місцем його проживання або в інших приміщеннях за його вибором, але не у виробничих приміщеннях роботодавця. Також співбесіда та з'ясування питання щодо обсягу виконуваної роботи при укладенні трудового договору з працівником-надомником можуть бути визначені дистанційно, з використанням сучасних інформаційних технологій та мережі Інтернет (наприклад, через програму Skype). Трудовий договір, укладений в електронному вигляді, повинен бути засвідчений електронним цифровим підписом надомника та роботодавця. У дисертаційному дослідженні автора розроблено проект Закону України «Про надомних працівників та їх працю», де вдосконалено поняття надомної праці з урахуванням сучасної суті та змісту такої діяльності, а також положення щодо системи міжнародного законодавства, яким регулюється надомна праця.

Висновки. В КЗПП та Проекті ТК, в даний момент відсутні хоча б будь-які натяки на можливість укладання трудового договору в електронному вигляді. Проаналізувавши визначення термінів та дослідивши досвід зарубіжних країн, ми можемо зробити висновок, що в нашому законодавстві буде доцільно додати відповідні норми про можливість укладання трудового договору в електронному вигляді. Таким чином, на основі вищевикладеного необхідно зробити висновок про деяку недосконалість нормативних приписів і необхідність вирішення наявних проблем шляхом внесення в них відповідних змін.

Список літератури:

1. Проект Трудового кодексу України № 2149-VIII від 03.10.17 / В.Б. Гройсман, Л.Л. Денісова, М.М. Папієв та ін.
2. Кодекс законів про працю України – № 322-08 від 10.12.71 ВВР. – Ред. від 20.01.2018.
3. Васильченко Н.В. Форма трудового договору в Проекті трудового кодексу України / Н.В. Васильченко // Вісник Донецького Національного університету. – 2014. – № 1. – С. 217-219. – (Сер. В: Економіка і право).
4. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22 травня 2003 року № 851-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 36. – Ст. 275.
5. Кукарін О.Б. Електронний документообіг та захист інформації / О.Б. Кукарін; ред. Н.В. Грицяк. – К.: НАДУ, 2015. – 84 с.
6. Кисельов І.Я. Закордонне трудове право: Підручник для вузів. – М., 1998. – С. 61.
7. Стичинський Б.С. та інші. Науково-практичний коментар до законодавства України про працю / Б.С. Стичинський, І.В. Зуб, В.Г. Ротань. – 2-ге вид., допов. та переробл. – К.: А.С.К., 2000. – 1072 с.

Сачук Б.П.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ЭЛЕКТРОННЫЙ ДОГОВОР: ПРОБЛЕМАТИКА И ПУТИ РЕШЕНИЯ

Аннотация
В статье проанализированы проблемы электронного документооборота в трудовом праве. В частности, отсутствие возможности заключения электронного трудового договора в отечественном законодательстве. Приведенные аргументы в пользу того, что электронный трудовой договор должен быть внедрен в Проект Трудового кодекса. После анализа этих аргументов сделан вывод, который доказывает мнение автора.
Ключевые слова: Электронный трудовой договор, электронный документооборот, трудовое законодательство, трудовые правоотношения, реформация трудового законодательства, работники-надомники.

Sachuk B.P.
Yaroslav Mudryi National Law University

ELECTRONIC CONTRACT: PROBLEMS AND SOLUTIONS

Summary
The paper analyzes the problems of electronic document circulation in labor law. In particular, the lack of the possibility of concluding an electronic labor contract in domestic law. The arguments are in favor of the fact that an electronic labor contract should be introduced into the Draft Labor Code.
Keywords: electronic labor contract, electronic document circulation, labor law, labor relations, reform of labor legislation, homework workers.

УДК 341.1/8

ЩОДО ПИТАННЯ ГЕНОЦИДУ ЯК НАЙТЯЖЧОГО ЗЛОЧИНУ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ

Сімавонян В.С., Торосян Є.Г.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-122

У статті авторами досліджується нормативне закріплення міжнародного злочину геноцид, задля можливості визнання подій, що мали місце в світовій історії, як таких, що підпадають під вказане поняття. Здійснено аналіз праць видатних фахівців у галузі міжнародного права та правозахисників, а також міжнародно-правових актів та міжнародно-правової практики.
Ключові слова: геноцид, міжнародний злочин, відповідальність, Міжнародний суд ООН, різанина у Сребрениці, Голодомор, конфлікт у Дарфурі.

Постановка проблеми. Міжнародні злочини є одними з найтяжчих злочинів у світі, адже вони ставлять під загрозу забезпечення миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Протягом усієї історії розвитку суспільства у світі були випадки масового знищення людей через національну, етнічну чи расову приналежність або спільні релігійні переконання, які забрали життя мільйонів невинних осіб та отримали назву «геноцид». Геноцид є найтяжчим міжнародним злочином, вчинення якого є підставою для міжнародно-правової відповідальності держав. А заборона геноциду є імперативною нормою jus cogens загального міжнародного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню дослідження геноциду як одного з найтяжчих міжнародних злочинівбули присвячені роботи таких зарубіжних вчених, як Р. Лемкін, Д. Мейс, Ю. Барбоза, М.Ш. Бассіоні, І.П. Бліщенко, Я. Броунлі, А. Бустаманте, Ф.В. Гарсіа Амадор, Дж. Гінзбургс, Г. Доннедьє де Вабр, Ф. Малекян, В. Пелла, Ю.А. Решетов, А. Сальданья, І.В. Фісенко та ін. Серед українських науковців ця проблематика висвітлювалася у роботах Б.М. Гончара, М.М. Гнатовського, О. Майбороди, М.В. Бем, М.М. Антоновича, С.М. Мохончук.

Мета статті. Дослідити сутність і елементи складу міжнародного злочину геноциду та звернутися до проблемних питань визнання факту вчинення геноциду, зокрема питання відповідальності за цей злочин, його запобігання та засудження міжнародною спільнотою, шляхом аналізу існуючих норм міжнародного права та міжнародно-правової практики.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Новизна статті полягає в тому, що авторами комплексно досліджені актуальні питання визнання геноциду міжнародним злочином та суперечливі питання щодо відповідальності за цей злочин, скрізь призму використання практики, що склалася, нормативно-правової бази та теоретичних досліджень науковців у галузі міжнародного права.

Виклад основного матеріалу. Вперше в історії видатний польский науковець Рафал Лемкін у своїй праці «Axis Rule in Occupied Europe» (1944) ввів термін «геноцид», використовуючи грецькі «Genos» – «народ» і латинське «cīdere» – «вбивати» [1, с. 79] .

Першим у міжнародно-правовій практиці випадком, коли винні особи були притягнуті до відповідальності за геноцид, став Міжнародний військовий трибунал у Нюрнбергу. Відповідачам, двадцяти двом вищим військовим та державним діячам нацистської Німеччини, було пред'явлено звинувачення у геноциді, одночасно як за військовий злочин так і за злочин проти людяності. Сам термін «геноцид» не використовувався у Статуті Трибуналу. Та частина звинувачення, що відображала сутність цього злочину, звучала як «винищення расових та національних груп».

Рішення Міжнародного військового трибуналу стало значним поштовхом до прийняття Конвенції про геноцид. Так, у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 11 грудня 1946 р. геноцид був вперше закріплений як міжнародний злочин [2]. 9 грудня 1948 р. була прийнята й відкрита для підписання Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього (далі – Конвенція про геноцид) [3]. Конвенція про геноцид набула чинності у 1951 р. і стала основним нормативним джерелом у цій сфері. У ст. 1 цієї Конвенції вказується, що геноцид незалежно від того, чи відбувається він у мирний чи воєнний час, є злочином, який порушує норми міжнародного права і щодо якого держави – учасниці зобов'язуються вживати заходів із попередження та карати за його скоєння [3]. Конвенція про геноцид 1948 р. у ст. 2 визначає геноцид, як дії, які вчиняються з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку і виражаються у: вбивстві членів такої групи; заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи; навмисне створення для групи людей життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне її знищення; заходи, розраховані на запобігання народженню дітей у середовищі такої групи; насильницька передача дітей з однієї групи людей в іншу [3].

Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства була представлена Радою Європи у Страсбурзі в 1974 році [4]. Ця Конвенція попереджає будь-які національні засоби обмеження розслідування справи про геноцид у зв'язку із закінченням строку давності. Конвенція про незастосування строку давності, у поєднанні із забороною злочину геноциду, яка має статус jus cogens, заперечує те, що акт геноциду, що вчинений до прийняття Конвенції про геноцид, не може роз-

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

глядатися у суді. Обов'язок засуджувати злочин геноциду з прийняттям цього документу набрав статусу erga omnes [5].

Перше застосування вищенаведених норм у судовій практиці відбулося, коли Боснія та Герцеговина подали позов до Міжнародного суду ООН проти Сербії та Монтенегро, посилаючись на Конвенцію про геноцид. 26 лютого 2007 року Міжнародний суд ООН визнав факт вчинення геноциду у Сребрениці [6].

Під час «різанини у Сребрениці» військовим підрозділом боснійських сербів було вбито близько 8 тисяч боснійських мусульман чоловічої статі в Боснії-Герцеговині [7]. Геноцид був вчинений під час Боснійської війни 1992-1995 років, яка була пов'язана з розпадом Югославії.

Більша частина населення Боснії складалася з християн, цю віру сповідували й боснійські серби, які протестували проти здобуття Боснією-Герцеговиною незалежності у 1992 р. Почалася громадянська війна, наслідком якої і стало вчинення одного із наймасштабніших злочинів проти людства – геноциду боснійців [7].

Міжнародним Судом ООН було встановлено, що Сербія порушила обов'язок перешкоджання та попередження вчинення геноциду, проте дії осіб, хто безпосередньо вчинив злочин, не могли бути поставлені у вину Сербії. Судом ООН у цій справі було встановлено факт вчинення геноциду, підґрунтям якого було прагнення збройних сил Сербії знищення конкретно групи боснійських мусульман [6].

Що стосується відповідальності за вчинення геноциду, то Судом було визначено, що одним із важливих складових є не тільки вчинення самого злочину, а й відсутність перешкоджання його вчиненню. Міжнародний Суд ООН також визнав, що Сербія порушила обов'язок перешкоджання та попередження вчинення геноциду відповідно до Абзацу 1 Конвенції про геноцид. Суд встановив, що відповідальність у цьому випадку має місце не тільки тому, що був вчинений геноцид, а й тому, що держава не прийняла ніяких заходів, щоб попередити вчинення злочину. Суд акцентує увагу на тому, що навіть якщо влада Сербії не знала про такі злочинні дії, вона повинна була виявити, що існує загроза вчинення акту геноциду [6]. Сребрениця перебувала у зоні захисту ООН, за яку відповідали нідерландські миротворці. Під час атаки з боку сербських підрозділів вони здали свої позиції без жодного опору, а також видали близько 300 мусульманських хлопців та чоловіків, які укривалися від нападників на території, що охоронялася нідерландськими солдатами [6].

27 червня 2017 року Апеляційний суд міста Гааги у Нідерландах постановив, що уряд країни несе обмежену співвідповідальність за вбивство близько 300 мусульман, скоєного боснійськими сербами. Суд вирішив, що, видавши мусульман з території бази попри їхнє прагнення отримати там прихисток, нідерландські військові «позбавили їх шансу вижити» [8].

У рішенні немає прямих посилань на те, що Нідерланди причетні до вчинення геноциду у Сребрениці, але вважаємо, що дії миротворців, обов'язком яких був захист боснійців та перешкоджання вчиненню нових вбивств, частково сприяли знищенню цієї групи.

Досі залишається дискусійним питання стосовно визнання Голодомору 1932-1933 р., викликаним політикою уряду, геноцидом. Серед вчених, які досліджували це питання, існує дві точки зору на дану трагедію – визнання її геноцидом або його заперечення.

У світлі розвитку поняття «геноцид» за Конвенцією про геноцид, практики міжнародного засудження за злочин геноциду, проваджень у міжнародних та національних судах, вважаємо, що Голодомор 1932-1933 років в Україні був актом геноциду.

Дії більшовицької влади у 1932 році набули чітких ознак, що дають підстави кваліфікувати їх як геноцид. Постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі і в Західній області», прийнята 14 грудня 1932 р., відображає характер дій держави як цілеспрямоване мордування голодом українських селян, а також населення інших регіонів, яких стосувалися ці репресивні заходи.

Вже в травні 1934 року за ініціативою конгресмена Гамільтона Фіша 73-й Конгрес США прийняв резолюцію, в якій закликав засудити дії радянського уряду за знищення українського народу. Питання кваліфікації Голодомору як злочину геноциду тоді ще не ставилося [9, с. 127].

Завдяки дослідженням Джеймса Мейса, який вважався головою Комісії Конгресу США із вивчення голоду 1932-1933-го, хоча і не був її членом, Голодомор вперше було визнано геноцидом. Серед 19 висновків, до яких дійшла Комісія у звіті 1988 року, 16-й висновок гласить: «Йосиф Сталін і його оточення вчинили геноцид проти українців у 1932-1933 роках» [10, с. 7].

У 1988 році звіт Комісії Конгресу США із вивчення голоду 1932-1933-го був затверджений Конгресом Сполучених Штатів Америки, тому він має статус не просто наукового, а й політичного документу.

У тому ж році за ініціативою Світового Конгресу Вільних Українців створено Міжнародну комісію юристів, яка мала дослідити свідчення про Голодомор 1932-1933 років, його причини, наслідки й винуватців [11, с. 1]. До її складу увійшли поважні юристи найвищої кваліфікації, фахівці із міжнародного та кримінального права зі Швеції, Великої Британії, Аргентини, Бельгії, Франції, США та Канади [11, с. 1]. Члени комісії також дійшли до висновку, що Голодомор 1932-1933 років був актом геноциду проти української нації [11, с. 8].

Уже в 90-х роках XX ст. і на початку XXI ст., після того, як почали активно вивчати і обговорювати питання Голодомору, були прийняті акти парламентів Австралії, Аргентинської республіки, Республіки Грузія, Естонської республіки, Італійської республіки, Канади, Литовської республіки, Республіки Польща, Сполучених Штатів Америки, Угорської республіки, Еквадору, Іспанії та інших держав щодо засудження Голодомору 1932-1933 років в Україні як злочину геноциду [9, с. 127].

Одним із перших Голодомор було кваліфіковано як геноцид Рафаелем Лемкіним. В українському геноциді Лемкін вбачає чотири складові, а саме: знищення української інтелігенції; ліквідація Української Православної Автокефальної Церкви; Голодомор українського селянства, опір

якого був загрозою для збереження режиму; заселення України іншоетнічними елементами для радикальної зміни складу населення, розпорошення нації по всій Східній Європі [12].

Професор Роман Сербин зазначає, що саме Лемкін закликав ООН «визнати СРСР та його сателіти винними у порушенні Конвенції про геноцид шляхом спланованої кампанії на знищення меншин за залізною завісою». Він розвинув аргументи Лемкіна, зазначаючи, що акт геноциду був спрямований проти українців як нації, посилаючись на доповідь Комісії експертів у Раді Безпеки ООН по конфлікту у колишній Югославії, де було вказано, що нацією може називатися певна група осіб, яка проживає на спільній території [13].

Також варто відзначити, що багато міжнародних правозахисників застосовують термін геноцид по відношенню до конфлікту що склався у Дарфурі.

Ситуацію в суданському регіоні Дарфур називають однією із найбільших гуманітарних катастроф 21 століття. За весь час конфлікту між повстанцями та урядовими військами (2003-2004 роки) у Дарфурі загинули, по різним оцінкам, від 100 тисяч до 400 тисяч чоловіків, жінок і дітей. Дослідники стверджують, що у цілому внаслідок цієї трагедії постраждало більше 1 мільйона людей [14].

Те, що називають Дарфурським конфліктом, було збройним протистоянням, що спочатку мало характер міжетнічного конфлікту, між центральним урядом Судану, неформальним проурядовим ополченням «Джанджавід» і повстанськими угрупованнями місцевого населення [14].

Відповідальність за дії, спрямовані проти племен і народів Фур, Масаліт та Загава, була покладена Міжнародним кримінальним судом на декілька осіб (серед яких є і президент Судану Омар аль-Башир), звинувачених у злочині проти людяності, зґвалтуваннях, насильницькому переміщенні населення та катуваннях [15]. І хоча 4 березня 2009 року Міжнародний кримінальний суд видав ордер на арешт Судану Омара аль-Башира за злочини проти людяності і в липні 2010 року – ордер на арешт за звинуваченням у геноциді, уряд Судану відмовився навіть усунути його з посади президента.

Судан не є країною-учасником Римського статуту, що створив Міжнародний кримінальний суд. Таким чином, особа, яка несе безпосередню відповідальність за геноцид у Дарфурі, не може понести відповідальність за це, так як знаходиться у країні, яка не підпадає під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду.Великою проблемою є солідарність з аль-Баширом Ліги арабських держав та Африканського союзу, які не тільки не засуджують його за злочин, а й засуджують дії Ради Безпеки ООН.

Той факт, що у 21 сторіччі особа, визнана винною у винищенні тисяч людей, залишається президентом країни і досі не заарештована, а також вільно здійснює візити до інших держав – є свідченням байдужості представників міжнародної спільноти до мільйонів людей, які постраждали та загинули внаслідок злочинних дій тих, хто повинен був захищати їх життя.

Висновки. На наш погляд, міжнародна спільнота без будь-яких виключень повинна спрямовувати усі зусилля на протидію найбезпечнішому існуючому злочину, а також засуджувати такі дії і сприяти настанню відповідальності за них.

Підсумовуючи, слід сказати, що геноцид – це злочин, який народжується з ксенофобії, расизму, проявів дискримінації. В першу чергу саме представниками влади у існуючих державах повинні бути прийняті всі міри для подолання ненависті всередині однієї країни для того, щоб мільйони людей більше ніколи не гинули через своє походження, колір шкіри, віросповідання тощо.

Список літератури:

1. Lemkin R. Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress / R. Lemkin. – Washington: Carnegie Endowment for International Peace, Division of International Law, 1944. – 674 P.
2. Резолюція 95 (I) Генеральної Асамблеї ООН «Ствердження принципів міжнародного права, що визнані Статутом Нюрнбергського трибуналу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_910.
3. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155.
4. Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_168.
5. Case concerning the Barcelona Traction, Light and Power Company. – Judgment, I.C.J. Reports, 1970. – P. 3, § 34.
6. Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro). – Judgment of February, 26, 2007. – I.C.J. Reports, 2007. – § 182-412.
7. Порушення прав людини під час конфлікту в колишній Югославії / А.Г. Гуменюк // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2000. – Вип. 4. – С. 182-195.
8. International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 / IT-09-92-T / 22 November 2017. – Режим доступу: http://www.icty.org/x/cases/mladic/tjug/en/171122-4of5_1.pdf.
9. Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. Випуск 121 (частина I). – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2014. – 233 с.
10. Investigation of the Ukraine Famine 1932-1933. Report to Congress. Commission on the Ukraine Famine. Adopted by the Commission April 19, 1988. Submitted to Congress April 22, 1988. – Washington: United States Government Printing Office, 1988.
11. International Commission of Inquiry into the 1932-33. Famine in Ukraine: Final Report. – 1990.
12. Лемкін Р. Радянський геноцид в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Lemkin_Rafal/Radianskyi_henotsyd_v_Ukraini/.
13. Сербин Р. Осмислення Голодомору у світлі конвенції ООН про геноцид [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/26877.

14. Darfur and the Genocide Debate / Scott Straus / 'Foreign Affairs' [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.jstor.org/stable/20034212.
15. THE CRIMINOLOGY OF GENOCIDE: THE DEATH AND RAPE OF DARFUR / John Hagan, Wenona Rymond-Richmond, Patricia Parker [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.589.4028&rep=rep1&type=pdf.

Симавонян В.С., Торосян Е.Г.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

К ВОПРОСУ ГЕНОЦИДА КАК НАИБОЛЕЕ ТЯЖКОГО ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПРОТИВ ЧЕЛОВЕЧНОСТИ

Аннотация
В статье авторами исследуются вопросы законодательного закрепления геноцида как международного преступления, отдельные вопросы касательно признания геноцидом событий, которые имели место в мировой истории. В частности проанализированы работы выдающихся специалистов в области международного права и правозащитников, нормативно-правовые акты и документы. Авторы в своём исследовании обращаются к международно-правовой практике, которая сложилась, акцентируя внимание на спорных вопросах, которые до сих пор остаются нерешёнными.
Ключевые слова: геноцид, международное преступление, юридическая ответственность, Международный суд ООН, резня в Сребренице, Голодомор, конфликт в Дарфуре.

Simavonian V.S., Torosian E.G.
Yaroslav Mudryi National Law University

TO THE QUESTION OF THE GENOCIDE AS THE MOST GRIEVOUS CRIME AGAINST HUMANITY

Summary
The article investigates the normative consolidation of the international crime of genocide, in order to recognize the events that have taken place in world history as falling under the above concept. The analysis of the works of prominent specialists in the field of international law and human rights defenders, as well as international legal acts and international legal practice is carried out.
Keywords: genocide, international crime, responsibility, International Court of Justice, Srebrenica massacre, Holodomor, conflict in Darfur.

УДК 343.85(477)

ГУМАНІСТИЧНИЙ ВЕКТОР ОСВІТИ ТА ПРОФІЛАКТИКА ДЕВІАЦІЙ ТА ЗЛОЧИНІВ В УКРАЇНІ

Тімофєєва Л.Ю.
Національний університет «Одеська юридична академія»

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-123

В реаліях мінливої дійсності необхідні комплексні фундаментальні зміни. Гуманістичні цінності (свобода і безпека, честь і гідність людини) залишаються незмінними, головним чином в освітній сфері європейської спільноти. Вони також додатково сприяють профілактиці девіацій і правопорушень та переформатуванню дійсності. Курс європейської інтеграції вимагає від України значних соціально-економічних, освітянських, захисних, а також криміналістичних перетворень, спрямованих на гуманізацію відносин між людиною, державою і суспільством. Розвиток суспільних відносин в Україні супроводжується динамічними і не завжди системними змінами в реальності і, відповідно, законодавством України. В результаті виникає необхідність у перетворенні освіти в гуманістичний вектор.

Ключові слова: гуманістичне планування, профілактика злочинності та девіацій, освітянські методи.

«... саме гуманістичні цінності більш прийнятні для більшості розумних людей, а не їх протилежність»
Е. Фромм

Постановка проблеми. Євроінтеграційний курс вимагає від України суттєвих соціально-економічних, освітянських, безпекових, а також кримінально-правових перетворень, спрямованих на гуманізацію стосунків між людиною, державою та суспільством. Поряд із цим, розвиток суспільних відносин в Україні супроводжується динамічними і не завжди системними змінами дійсності та, відповідно законодавства України, зокрема освітній сфері. У результаті виникає потреба трансформації освіти у гуманістичному векторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Окремі питання пов'язані з гуманістичним цінностями у протидії правопорушенням досліджували і застосовували багато філософів, політиків, соціологів, педагогів, науковців та вчених, серед яких: Л.В. Багрій-Шахматов, Н. Крісті, А. Принс, В.О. Туляков, Н.А. Савінова, Е. Фромм, М. Фуко, О.В. Харитонова та інші. Проте питання ролі освіти в профілактиці конфліктів та злочинів, а також переформатуванні дійсності залишається актуальним. Видається актуальним ставити питання формування методичного концепту «гуманістичного планування» при викладанні кримінально-правових дисциплін, що наразі не вирішено та відповідає прагненню України до євроінтеграції.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою роботи є обґрунтування ефективності гуманістично-спрямованої освіти як додаткового засобу профілактики злочинів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Профілактика – це комплекс заходів соціально-психологічного, медичного та педагогічного характеру, спрямованих на нейтралізацію впливу негативних факторів соціального середовища на особистість з метою попередження деструктивних проявів у її поведінці. Механізми протидії та профілактики злочинності в державі та девіаціям в освітній сфері дуже схожі. За допомогою методу редукції є можливість переносити знання щодо профілактики девіацій в освітній сфері на моделі профілактики злочинності в державі.

На думку А. Принса, «Слід не перешкоджати людям робити зло, а думати про те, щоб дати їм можливість творити добро» [1, с. 112]. Необхідно визнати, що на вибір особи впливає багато факторів. Однак бажано, щоб держава дбала про вигідність вибору правослухняної поведінки (щоб такий вибір не суперечив природним потребам людини). У протидії злочинності та іншим девіаціям гуманні соціальні заходи ефективніші, ніж покарання. Через нестачу превентивних гуманістичних заходів, люди вчиняють злочини для задоволення природних потреб. Гуманніше та ефективніше витратити сили та засоби до вчинення злочину (подбати про доступність та якість освіти, робочі місця, цінову політику, культуру), ніж витрачати набагато більше після вчинення злочину, щоб повернути людину у суспільство. Гуманність (зокрема, гуманістичний вибір) як властивість людини дозволяє їй вибирати правомірну поведінку, вирішувати конфлікти та запобігати їм. Людина як одиничне може реалізувати своє особливе (як особистість) тільки у загальному (суспільстві, державі). Освіта та зокрема освітні заклади дозволяють соціалізуватися та сприяють формуванню певної моделі поведінки (правослухняної чи протиправної), здатна стимулювати право слухняну поведінку та бажання робити добре.

Конфлікти та зокрема злочини виникають через певні розходження у системі цінностей особи чи групи осіб та суспільства в цілому. Для загальної профілактики девіацій та злочинності важливою є побудова спільної системи цінностей, яка можлива за допомогою освітніх методів. В Указі Президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти» № 347/2002 від 17.04.2002 р. (п. п. 4, 9) серед іншого передбачено, що ***освіта має гуманістичний характер*** і ґрунтується на культурно-історичних цінностях Українського народу, його традиціях і духовності. Освіта утверджує національну ідею, сприяє національній самоідентифікації, розвитку культури Українського народу, оволодінню цінностями світової культури, загальнолюдськими надбаннями.

В умовах становлення в Україні громадянського суспільства, правової держави, демократичної політичної системи освіта має стати найважливішим ***чинником гуманізації*** суспільно-економічних відносин, формування нових життєвих орієнтирів особистості.

Секрет правової держави не в хороших законах, а вмінні сформулювати їх так, щоб їх сприйняли люди. На думку Ф. Фукуями, людський капітал складається зі здатності людей складати один з одним спільність. Така здатність до асоціації залежить від існування всередині спільноти норм і цінностей, які поділяються усіма його членами, а також від готовності останніх підпорядковувати свої інтереси інтересам групи. Результатом спільних норм і цінностей стає взаємна довіра [2, с. 11]. Зміни суспільства необхідно починати з освіти.

У статті 2 Договору про Євросоюз після внесення змін, передбачених Лісабонським договором, цінностями, на яких заснований Союз, є повага людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства закону і поваги прав людини. Методики викладання, а також пов'язані з ними зміни повинні відповідати гуманістичному концепту.

В Указі Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» від 25.06.2013 р. № 344/2013 зазначено, що серед *основних проблем*, викликів та ризиків актуальними є зниження суспільної моралі, духовності, культури поведінки молоді, *повільне здійснення гуманізації* системи освіти, відсутність системи мотивацій і стимулювання інноваційної діяльності.

Пріоритетом державної гуманітарної політики щодо національного виховання має бути забезпечення соціальної активності, відповідальності та толерантності. Виконання зазначених завдань передбачає: переорієнтацію пріоритетів освіти з держави на особистість, на послідовну *гуманізацію навчально-виховного процесу, педагогічної ідеології, тобто на європейські гуманістичні цінності*, формування ефективної системи профілактики правопорушень.

Також ЗУ «Про освіту» відійшов від усталеної формальної освіти та окрім цього виду, зокрема для підтримання євроінтеграційного курсу та більш ефективної та дієвої реалізації вищезазначених принципів, передбачив неформальну та інформальну освіту (ст. 8, 9). Дистанційна освіта як один з викликів сучасності містить як позитивні так і негативні аспекти. Серед позитивних можна виділити наступні: студент може здобувати вищу освіту, не виходячи з дому, обирати час для навчання, обсяг навантаження тощо.Однак крім «інформаційного мінімуму», який повинен «прослухати» студент, він повинен отримати професійні навички, долучитися до правової культури бажаної професії. Відповідно до статті 57 Закону України «Про вищу освіту», науково-педагогічні, наукові та педагогічні працівники вищого навчального закладу, зокрема, мають право: на академічну свободу, яка реалізується в інтересах особистості, суспільства і людства в цілому; вибирати методи і засоби навчання.

Юрист – це не просто носій інформації про закони і право, юрист – це спосіб життя. Цьому не можна навчити тільки текстом, необхідно безпосередня комунікація викладача і студента. Ефективна освіта передбачає розвиток у студентів здатності мислити. Для цього, головним чином, необхідно спільно навчатися і студенту, і викладачеві.

Як зазначає О.В. Харитонова, «створення атмосфери зацікавленості, інноваційного запалу, дослідницького азарту сприяє розвитку унікального розумового поля, де спілкування студента з викладачем формує мотиваційне коло для усіх учасників освітніх процесів [3, с. 220-221].

Завдання викладача кримінального права зводиться не тільки до того, щоб дати певний матеріал, а й навчити покоління майбутніх юристів і науковців самостійно мислити, давати аналіз подій, що відбуваються і робити вибір правослухняної поведінки, орієнтовану на пріоритет прав людини.

У викладанні кримінального права важливо показати цікаві точки дотику досліджуваного матеріалу з повсякденним життям студентів. Для активізації студентів, видається, ефективно застосовувати методи case study (навчання на основі практичних прикладів), групове обговорення, проблемно-орієнтоване навчання, рольові ігри, навчання однолітків (Peer tutoring), ігри-симуляції, екскурсії (в судове засідання, пенітенціарної установи, Верховну Раду України та інше). Усвідомлення цінності і важливості того, що людина робить, підвищує ефективність її роботи.

Кримінальне право як наука і навчальна дисципліна має значення для кожної людини, так як в першу чергу спрямована на охорону і захист прав людини. Викладач має мотивувати студента не тільки стати юристом і практикувати кримінальне право в роботі з клієнтами, а також бути правослухняним та свідомим громадянином (зокрема, не порушувати КК України та інших Законів України та керуватись правовими принципами). У даній ситуації викладач ефективно передає інформацію (teaching), а також навчає (learning) та додатково здійснює профілактику злочинності.

Побудова такої моделі можлива тільки на стійкому фундаменті гуманістичних засад діяльності, серед яких ЗУ «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII: людиноцентризм, верховенство права; академічна доброчесність, академічна свобода, автономія закладів освіти, гуманізм, формування усвідомленої потреби в дотриманні Конституції та законів України, нетерпимості до їх порушення, формування поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, фізичного або психічного насильства, а також до дискримінації за будь-якими ознаками, формування громадянської культури, сприяння навчанню впродовж життя тощо.

Якщо подивитись на частину цих принципів, то вони спрямовані на профілактику девіацій та правопорушень, стимулювання правослухняної поведінки та формування свідомої людини.

Слід зазначити,що забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх є четвертою ціллю ООН зі сталого розвитку з 2016 до 2030 року. Ціль № 16 «Сприяння побудові миролюбного й відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх», яка цілком відповідає концепції гуманістичного планування, яке передбачає врахування думки кожного.

На Всесвітньому економічному форумі в Давосі були названі 10 професійних навичок, які будуть актуальні через 5 років. Список показує дві значні тенденції розвитку людини, суспільства і культури. 5 з 10 навичок стосуються вміння спілкуватися з людьми, домовлятися, розуміти і служити їм (це управління, взаємодія з людьми, переговори, клієнтоорієнтованість, емоційний інтелект). Ще 4 сфери пов'язані зі здібностями мозку: комплексне рішення проблем, прийняття рішень, креативність, когнітивна гнучкість, критичне мислення) [4]. Така модель освіти сама по собі буде засобом профілактики девіацій. Людина має звикати самостійно (наскільки це можливо) забезпечувати собі безпеку та свободу, налагоджувати діалог зі своїми опонентами, задавати питання, брати на себе відповідальність за власне життя (гуманістичний спосіб життя).

Відповідно до статті 26 ЗУ «Про вищу освіту», основними завданнями закладу вищої освіти є, зокрема: участь у забезпеченні суспільного та економічного розвитку держави через формування людського капіталу; формування особистості шляхом правового, екологічного виховання, утвердження в учасників освітнього процесу моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності, здорового способу життя, вміння вільно мислити та самоорганізовуватися в сучасних умовах; збереження та примноження моральних, культурних, наукових цінностей і досягнень суспільства.

Наука і освіта представлені як невіддільні атрибути розвитку держави. Кримінальне право як наука і навчальна дисципліна сприяє розвитку покоління юристів і вчених. Обрані викладачем методи повинні відповідати морально-етичним нормам, сприяти розвитку у студентів ініціативи, відповідальності, толерантності, людяності. Відповідно до статті 58 ЗУ «Про вищу освіту» науково-педагогічні, наукові та педагогічні працівники закладу вищої освіти зобов'язані: 3) дотримуватися норм педагогічної етики, моралі, поважати гідність осіб, які навчаються у закладах вищої освіти; 3-1) дотримуватися в освітньому процесі та науковій (творчій) діяльності академічної доброчесності та забезпечувати її дотримання здобувачами вищої освіти; 4) розвивати самостійність, ініціативу, творчі здібності. Перераховані вище обов'язки можливо виконати тільки при безпосередньої комунікації зі студентом. Серед напрямків формування сучасних навичок можна виділити наступні: побудова *соціально-психологічного клімату, сприятливого для навчання, мотивація, рефлексивне викладання, активація студентів.*

Під час формальної і неформальної взаємодії зі студентами викладач створює атмосферу *(певний соціально-психологічний клімат)*, яка визначає, як студенти морально себе почувають або як їм той чи інший метод навчання, чи сприяє він засвоєнню матеріалу. Студенти досягають найкращих результатів, коли вони мають ***свободу*** і можливість висловлювати свою думку, коли ця думка важлива для викладача. Наслідком створення клімату є глибокий підхід студентів до навчання і хороші результати, а також креативність, яка потім буде переноситись на роботу.

Однією зі стадій ефективного планування та проведення діалогу є створення простору безпеки, свободи, співрозуміння (емпатії) та довіри. Якщо хоча б один з елементів відсутній, – опоненти (сторони діалогу) навряд чи будуть відкривати свої позиції та інтереси, свої почуття, бути чесними один з одним, та відповідно навряд чи буде можливість прийти до якогось рішення, яке вони насправді вироблять самостійно та будуть йому слідувати.

Обман як і більшість девіацій є формами захисту якоїсь важливої потреби людини. Людині в сучасному світі просто необхідно мати навичку критичного мислення, щоб розуміти людей, щоб створювати для них простори та допомагати вирішувати ситуації, в яких вони опинились, також свої власні ситуації та конфлікти. Таким чином освіта як певний взірець побудови «конструктивної» поведінки є способом профілактики конфліктів, девіацій та злочинів.

За допомогою методів спостереження, редукції та елевації, модель протидії небажаній поведінці студентів ВНЗ була перенесена на формування можливих способів протидії злочинам. Деліквентна поведінка студентів ВНЗ, які систематично не готуються до занять, не відвідують їх, порушують дисципліну і проявляють інші форми небажаної поведінки, зумовлює можливість здійснення останніми злочинів у майбутньому.

Якщо один раз більш поблажливо підійти до прийому передачі у такого студента незадовільної оцінки або пропуску, при цьому обґрунтувавши останньому свою реакцію щодо його не підготовленості, свої очікування у подальшому та інше (тобто спрямованість на будування відносин у майбутньому, а не їх руйнування), можливо «пряник» спрацює [5]. Деякі з таких студентів починають більш ретельно готуватися до занять, і навіть залишаються у науці завдяки натхненному стану викладача щодо свого предмета. У результаті, – поліпшення морально-етичного гуманістичного фону у державі. Натомість гнів, подальше застосування санкцій, найчастіше «не працює». У «деліквента», також як у особи, яка вчиняє злочин (головним чином «професіонала») виробляється певного роду «імунітет» на гнів, кримінальну відповідальність, покарання та інше. У результаті зводяться нанівець норми суспільної моралі, зростає перелік криміналізованих діянь тощо.

Ця «мікромодель» передзлочинної профілактики може бути перенесена на «макромодель» реагування на реально існуючі злочинні прояви. Однак необхідно розрізняти гуманізм і всепрощення, яке не сприяє мінімізації злочинності. Якщо систематично «надмірно лояльно» ставитися до передачі студентів, це стане для них «звичним» та якість підготовки останніх буде поступово знижуватися, буде знижуватися рівень дисципліни та підвищуватися ймовірність здійснення останніми правопорушень і злочинів. Аналогічний негативний результат досягається при надмірній реалізації принципу гуманізму щодо осіб, які неодноразово вчиняють умисні злочини (зокрема тяжкі та особливо тяжкі). У той же час збалансована його реалізація, врахування тяжкості злочину та особи винного, розміру шкоди потерпілому та інтересам суспільства та її відшкодування, за можливості застосування медіаційних та відновних практик, а також врахування інших обставин сприятиме гармонійному поєднанню положень закону та дійсності.

Така модель аналогічна також у школі, з якої починається формальний освітній процес. Треба спрямувати його на формування гуманістичного стилю мислення та життя. У школі є не рідкими порушення прав дитини та людини, не рідкі випадки конфліктів, непорозумінь, булінгу та навіть злочинів серед неповнолітніх. Часто боулінг доводить школярів до самогубства, змушує змінювати школу, місце проживання. Схожими є і механізми протидії таким негативним проявам, при врахуванні певних особливостей неповнолітніх. Відповідно до Проекту ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу» пропонується в ст. 173-4 КпАП України передбачити адміністративну відповідальність за булінг, тобто моральне, або фізичне насильство, агресія, у будь-якій формі, або будь-які інші дії, вчинені з метою викликати страх, тривогу, підпорядкувати особу своїм інтересам, що мають ознаки свідомого жорстокого ставлення. А також за приховування випадків булінгу педагогічним, науково-педагогічним, науковим працівником, керівником, або засновником закладу освіти».

Відповідно до Рекомендації № R (87) 20 Комітету міністрів державам-членам «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх» № 994_266 від 17.09.1987 з метою поступової відмови від ув'язнення та збільшення кількості альтернативних заходів надавати перевагу тим, які дають більше можливостей для соціальної інтеграції неповнолітніх шляхом навчання і професійної освіти, а також шляхом використання дозвілля чи інших видів діяльності. Серед таких заходів звернути особливу увагу на ті, які: спрямовані на те, щоб подолати стійкість злочинної поведінки неповнолітніх шляхом покращення їхньої здатності до соціальної адаптації. Сприяти та заохочувати проведення порівняльних досліджень щодо злочинності неповнолітніх, зокрема альтернативним позбавленню волі; заходів і процедур примирення молодих правопорушників з потерпілими.

В Україні поступово набувають популярності медіація, примирення винуватого з потерпілим, фасилітація діалогів, однак процедура їх застосування законодавством не достатньо врегульована. ЗУ «Про медіацію» не прийнято, проте медіаційні практики частково застосовуються та поширюється культура діалогів в Україні. Також просувається правотворчий процес у цьому напрямку, зокрема було затверджено Постанову ВРУ «Про прийняття за основу проекту Закону України про медіацію» від 03.11.2016 р. № 1725-VIII; рішенням Загальних зборів ГО «Національна асоціація медіаторів України» від 07.12.2017 р., протокол № 1 затверджений Кодекс етики медіатора, а також ведуться розробки ювенального законодавства, спрямованого на профілактику та превенцію девіацій та правопорушень за участю неповнолітніх.

Висновки дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Необхідно дотримуватися єдиного підходу в застосуванні «гуманістичного концепту». Тоді ці методики, дозволять не тільки позначити «гуманістичний концепт», заснований на пріоритеті прав людини, але і дозволити йому працювати. Необхідне здійснення комплексних заходів з боку сім'ї, закладів освіти, органів державної влади та місцевого самоврядування, громадських організацій тощо, спрямовані на виховання конструктивної (ціннісно-орієнтованої) поведінки неповнолітніх (тобто зниження агресії, посилення довіри, толерантності, недопущення проявів дискримінації тощо); популяризація навичок критичного мислення, емоційного інтелекту, медіаційних та відновних практик в закладах освіти, ненасильницького спілкування тощо. Така методика сприятиме всебічному розвитку, формуванню морально-етичного змісту і людяних якостей студента, повазі інших людей і самого себе, а також стане додатковим засобом профілактики злочинності та девіацій.

Список літератури:

1. Принс А. Преступность и репрессия: уголовно-юридический очерк / пер. и ред. В.В. Пржевальского. М.: І. КНЕБЕЛЬ, 1898. 210 с.
2. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию/ Пер. с англ. Д. Павлова, В. Кирющенко, М. Колопотин. М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. 730 с.
3. Харитонова О.В. Стратегічні засади реформування українських університетів // Науково-педагогічне стажування на тему «Інноваційні освітні технології: досвід Європейського Союзу та його впровадження в процес підготовки юристів» (10-13 серпня 2016 р., м. Братислава, Словацька Республіка). С. 219-221.
4. 10 профессиональных навыков, которые будут актуальны через 5 лет. URL: http://www.sncmedia.ru/career/rabota-budushchego-10-navykov/.
5. Тімофєєва Л.Ю. Гуманістична парадигма кримінального права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Тімофєєва Лілія Юріївна. Одеса, 2018. 23 с.

Тимофеева Л.Ю.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ГУМАНИСТИЧЕСКИЙ ВЕКТОР ОБРАЗОВАНИЯ И ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ ДЕВИАЦИЙ И ПРЕСТУПЛЕНИЙ В УКРАИНЕ

Аннотация
В реалиях изменчивой действительности необходимы комплексные фундаментальные изменения. Гуманистические ценности (свобода и безопасность, честь и достоинство человека) остаются неизменными, главным образом в образовательной сфере европейского сообщества. Они также дополнительно способствуют профилактике девиаций и правонарушений и переформатированию действительности. Курс европейской интеграции требует от Украины значительных социально-экономических, образовательных, защитных, а также криминалистических преобразований, направленных на гуманизацию отношений между человеком, государством и обществом. Развитие общественных отношений в Украине сопровождается динамическими и не всегда системными изменениями в реальности и, соответственно, законодательством Украины. В результате возникает необходимость в трансформации образования в гуманистическом векторе.
Ключевые слова: гуманистическое планирование, профилактика преступности и девиаций, образовательные методы.

Timofeeva L.Yu.
National University «Odessa Law Academy»

HUMANISTIC VECTOR OF EDUCATION AND PREVENTION THE DEVIATIONS AND CRIMES IN UKRAINE

Summary
In changing reality, complex fundamental changes are required. Humanistic values (freedom and security, honor and dignity of the person) remain unchanged, mainly in the educational sphere of the European community, and further contribute to the prevention of deviations and offenses and to reformat the reality. The European integration course requires from Ukraine significant socio-economic, educational, security, as well as Criminal-Law transformations aimed at humanizing the relations between man, state and society. The development of social relations in Ukraine is accompanied by dynamic and not always systemic changes in reality and, accordingly, the legislation of Ukraine. As a result, there is a need for the transformation of education in the humanistic vector.
Keywords: humanistic planning, prevention of crime and deviations, educational methods.

УДК 343.2

ІНСТИТУТ МНОЖИННОСТІ ЗЛОЧИНІВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Устрицька Н.І.
Львівський державний університет внутрішніх справ

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-124

Розглянуто питання регламентації інституту множинності злочинів у кримінальному законі. Виділено окремі проблемні і дискусійні питання щодо видів множинності злочинів та кримінально-правової оцінки множинності злочинів.

Ключові слова: множинність злочинність, сукупність злочинів, повторність злочинів, рецидив злочинів.

Постановка проблеми. Розвиток правової держави, якою проголосила себе Україна в статті 1 Конституції України, повинен супроводжуватися ефективним законодавством, у точу числі і кримінальним, а також вдосконаленням правозастосовної практики. Відповідно актуальним є і питання, пов'язані із дослідженням інституту множинності злочинів. В КК України 2001р. зазначений інститут отримав свого подальшого розвитку. Зокрема, розділ VII Загальної частини КК України має назву «Повторність, сукупність та рецидив злочинів» і визначає нормативний зміст вказаних проявів множинності злочинів та встановлює деякі особливості кримінальної відповідальності за них. Однак з цілої низки питань їх реалізації в науковій літературі висловлюються різні погляди, а практика застосування цих норм припускається ще помилок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В науці кримінального права приділялось достатньо уваги питанням множинності злочинів. Серед вітчизняних науковців можна виділити М.І. Бажанова, О.О. Дудорова, І.О. Зінченко, М.І. Мельника, В.О. Навроцького, Є.О. Письменського, А.М. Ришелюка, Т.І. Созанського, А.А. Стрижевської, В.І. Тютюгіна, С.Д. Шапченка. У роботах вказаних науковців досліджувались питання теоретичного і нормативного характеру множинності злочинів, а також питання, які стосуються правозастосовчих аспектів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість публікацій, слід зазначити, що питання множинності злочинів та правил її кваліфікації й досі є дискусійними. Зрештою, дискусійність кваліфікації множинності злочинів закладена у самому КК. А саме її поділ на повторність, сукупність та рецидив злочинів проводиться за декількома різними критеріями. Це значно ускладнює формулювання безспірних рекомендацій щодо застосування відповідних норм кримінального закону.

Метою статті є аналіз законодавчої регламентації інституту множинності злочинів.

Виклад основних положень. Незважаючи на те, що інститут множинності злочинів набув свого подальшого розвитку в КК України 2001 р. самого терміну «множинність злочинів» у ньому не визначено. В той же час у кримінально-правовій літературі множинність злочинів визначають, зокрема, як:

– вчинення особою двох або більше злочинів, незалежно від того, чи була вона засуджена чи ні, якщо при цьому хоча б по двох із злочинів не погашено юридичних наслідків або немає процесуальних перепон для кримінального переслідування [1, с. 11];

– вчинення однією особою або співучасниками двох чи більше злочинних діянь, кожне з яких утворює ознаки самостійного складу злочину [2, с. 5];

– вчинення особою самостійно (або у співучасті) двох чи більше злочинних діянь, кожне з яких передбачене в Особливій частині КК як самостійний склад злочину, за умови, що кожне з цих діянь не втратило кримінально-правового значення і немає правових перешкод для здійснення кримінального судочинства [3, с. 15-16].

Звідси можна окреслити такі загальні ознаки множинності злочинів: 1) одна і та ж особа вчинила декілька злочинів; 2) хоча б два злочини зберігають кримінально-правове значення; 3) хоча б щодо двох злочинів відсутні процесуальні перепони до застосування кримінальної відповідальності.

Отже, у кримінально-правовій літературі поняття множинності злочинів пов'язують із фактом вчиненням двох і більше злочинів, кожен з яких зберігає кримінально-правове значення. Якщо звернутись до кримінального закону, то вчинення особою двох чи більше злочинів регламентується розділ VII Загальної частини КК «Повторність, сукупність та рецидив злочинів». Так, згідно з ч. 1 ст. 32 КК України, повторністю злочинів визнається вчинення двох або більше злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини цього Кодексу. При цьому ч. 1 та ч. 3 цієї статті КК визначають певні особливості злочинів, що можуть утворювати повторність, ч. 2 відмежовує повторність злочинів від одиничного продовжуваного злочину, а ч. 4 встановлює особливі кримінально-правові ситуації, за яких повторність відсутня.

В свою чергу у ст. 33 зазначено, що сукупністю злочинів визнається вчинення особою двох або більше злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК, за жоден з яких її не було засуджено. При цьому не враховуються злочини, за які особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом.

Відповідно до ст. 34 КК рецидивом злочинів визнається вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин.

Окрім цього, статті 70-72 КК України регулюють особливості призначення покарання за сукупністю злочинів. А повторність злочинів і рецидив злочинів у більшості статей виступає ознакою складу злочину і впливає на кримінально-правову кваліфікацію вчиненого. У ст. 67 КК України повторність злочинів і рецидив злочинів передбачені як обставини, що впливають на призначення покарання. Таким

чином, повторність і рецидив злочинів законодавець використовує і для диференціації, і для індивідуалізації кримінальної відповідальності.

У зв'язку з цим, багато вчених до різновидів множинності злочинів відносить повторність, сукупність і рецидив злочинів, оскільки вони безпосередньо містяться в нормах кримінального закону. При цьому, як правило, упускається, що єдиного критерію, на підставі якого можна було б здійснити поділ множинності злочинів на види, тобто сукупність, повторність та рецидив, фактично не існує. Питання про види множинності злочинів в теорії кримінального права і досі дискусійне. Причому, як відзначив М.І. Бажанов, йдеться не про види множинності, оскільки в підсумку всі визнають, що ними є сукупність, повторність і рецидив злочинів, а про класифікацію цих видів, їх співвідношення один з одним [4, с. 9].

Слід сказати, що інститут множинності злочинів наразі перебуває на рівні доктринального осмислення підходів. Однак, вже можна прослідкувати тенденцію спроб спрощення відповідного інституту. Так, Т.І. Созанський у своїй монографії пропонує множинність злочинів поділити на сукупність та рецидив злочинів [5]. Окрім цього, у науці є підхід, який полягає у тому, щоб навпаки відмовитись від поняття сукупності злочинів та визначити різновиди їх множинності через концепцію повторності злочинів [6]. Обидва підходи заслуговують на увагу, адже вони у своїй сукупності дають можливість як вченим, так і законодавцю визначити позитивні й негативні наслідки більшості із шляхів вдосконалення норм кримінального закону про множинність злочинів.

В той же час низка науковців зазначають, що слід застосовувати не класифікацію, як вид поділу поняття множинності, а вести мову про здійснення систематизації його складових. Оскільки у процесі систематизації (з грец. systema – ціле, що складається з частин) досліджувані об'єкти організовуються в певну систему, в основі якої лежить вибірковий принцип, який на разі і є визначальним [7, с. 78]. В такому разі повторність, сукупність та рецидив мають бути визначені не як види, а як форми (від лат. forma – зовнішній вигляд будь-чого, в тому числі і змісту), а в даному випадку – змісту поняття множинності злочинів.

А. А. Стрижевська зазначає, що систематизація множинності злочинів передбачає: 1) узагальнення окремих проявів множинності злочинів за найбільш суттєвими в кримінально-правовому плані ознаками; 2) виділення найбільш типових форм (а не видів) множинності злочинів; 3) юридичну характеристику кожної з виділених форм множинності злочинів; це, зокрема, передбачає: розкриття основних юридичних ознак відповідної форми множинності злочинів; розгляд основних способів їх відображення в законі; визначення особливостей кримінально-правової кваліфікації найбільш типових форм множинності злочинів; виділення основних різновидів; з'ясування кримінально-правового значення [8, с. 67]. З урахуванням такого підходу до систематизації окремих проявів множинності злочинів, типові її види слід виділяти за такими ознаками: а) які юридичні склади вбачаються у злочинах, що утворюють множинність, – тотожні чи різні; б) коли (одночасно чи в різний час), у якій обстановці, у якій ситуації вчинялися злочини, що утворюють множинність; в) чи була особа судимою за попередній злочин на час вчинення наступного. Залежно від варіанта поєднання цих ознак між собою типовими формами множинності злочинів є їх сукупність, повторність і рецидив [9, с. 368].

Слід сказати, що зміст різних форм множинності злочинів законодавець інколи формулює, поєднуючи між собою декілька різних ознак, деякі з цих форм не виключають одна одну. Наприклад, формулювання, яке міститься у ч. 1 ст. 33 КК України «сукупністю злочинів визнається вчинення особою двох або більше злочинів, передбачених різними статтями або різними статтями або різними частини однієї статті…» дає підставу віднести дану ознаку до категорії спільних, оскільки повторність також може бути утворена завдяки поєднанню двох злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті. Таким чином, вчинені особою злочини одночасно можуть утворювати сукупність і повторність (наприклад, особою вчинено спочатку крадіжку, а потім грабіж) та повторність і рецидив (особа, яка відбуває покарання за розбій, вчиняє вимагання). Тобто, всі три зазначені форми, що втілені у поняття «повторність», «сукупність» та «рецидив», виходячи з їх нормативного змісту, знаходяться, з точки зору логіки, у відношенні перехрещення, оскільки зміст перехресних понять, за винятком родових ознак, різний, проте ті ознаки, що є притаманними кожному з понять, не заперечують одна одну, а навпаки, одне і те ж поняття має ознаки перехресних понять одночасно [7, с. 79].

Отже, зазначений інститут характеризується внутрішньою суперечливістю, що породжує складнощі при кваліфікації множинності злочинів. Питання кваліфікації повторності та рецидиву злочинів фактично у КК не регламентовані. Згідно з ч. 2 ст. 33 КК при сукупності злочинів кожен з них підлягає кваліфікації за відповідною статтею або частиною статті Особливої частини КК.

Аналіз постанов Пленуму Верховного Суду України дає підставу констатувати відсутність єдиної позиції щодо кваліфікації окремих видів множинності злочинів. 4 червня 2010 року Пленум Верховного Суду України ухвалив Постанову № 7 «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки», зазначивши у преамбулі до неї, що «окремі суди допускають помилки у застосуванні цих норм КК, по-різному визначають співвідношення цих норм між собою та з іншими положеннями КК». До цього варто додати, що серед цих «окремих судів» є й сам Верховний Суд. Зокрема, у п. 7 вказаної постанови зазначено, що кожен із злочинів, які утворюють повторність, має бути предметом самостійної кримінально-правової оцінки. В той же час, в тій же постанові вказано, якщо злочини, які утворюють повторність, відповідають одному і тому самому складу злочину (наприклад, три крадіжки, поєднані з проникненням у житло, п'ять розбоїв, вчинених організованою групою, тощо), їх кваліфікація здійснюється за однією статтею або частиною статті Особливої частини КК [10].

Як вже зазначалось у літературі, такий підхід не відповідає принципам кримінально-правової кваліфікації, оскільки з проведеної кваліфікації взагалі не видно, що особа вчинила декілька злочинів повторно [6, с. 187]. Навпаки видається, що особа вчинила один злочин, отже, і покарання їй

буде призначатись як за вчинення одного злочину. Тому у вказаному випадку слід кваліфікувати за ч. 3 ст. 185 КК України стільки разів, скільки разів особа вчинила крадіжку з проникненням у житло. Окрім цього, особливістю цього випадку є те, що кожен зі злочинів, які вчинені повторно, містить більш тяжчу кваліфікуючу ознаку «проникнення у житло», тому перший же злочин слід кваліфікувати за ч. 3 ст. 185 КК України.

Висновки і пропозиції. Отже, можна сказати, що інститут множинності злочинів на сучасному етапі розвитку кримінального права характеризується низкою проблем нормативного, теоретичного та правозастосовного характеру. Такі недоліки можна усунути лише нормативним шляхом. У цьому випадку, слушною видається пропозиція Т.І. Созанського про створення на базі сайту Львівського форуму кримінальної юстиції окремого блогу про кримінально-правову кваліфікацію [11, с. 174]. Відповідно кожен хто має пропозиції щодо оцінки вчинення особою двох чи більше злочинів зможе їх виставити на обговорення. Після чого готовий апробований продукт можна буде запропонувати законодавцю.

Список літератури:

1. Малков В.П. Совокупность преступлений: вопросы квалификации и назначения наказания / В.П. Малков. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1974. – 307 с.
2. Малков В.П. Повторность преступлений: понятие и уголовно-правовое значение / В.П. Малков. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1970. – 174 с.
3. Зінченко І.О. Множинність злочинів: поняття, види, призначення покарання: монографія / за заг. ред. проф. В.І. Тютюгіна. – Харків: Фінн, 2008. – 336 с.
4. Бажанов М.И. Множественность преступлений по уголовному праву Украины / М.И. Бажанов. – Харьков: Право, 2000. – 128 с.
5. Созанський Т.І. Кваліфікація сукупності злочинів: монографія / Т.І. Созанський. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – 240 с.
6. Устрицька Н.І. Кваліфікація повторності злочинів: монографія / Н.І. Устрицька. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. – 216 с.
7. Колос О.В. Повторність злочинів у кримінальному праві України : монографія / Ольга Валеріївна Колос. – Ірпінь: УДФСУ, 2018. – 304 с.
8. Стрижевська А.А. Деякі питання систематизації окремих проявів множинності злочинів у теорії кримінального права та Кримінальному кодексі України / А.А. Стрижевська // Судова апеляція. – 2006. – № 4. – С. 67.
9. Стрижевська А.А. Питання співвідношення поняття «множинність злочинів» та системного утворення «повторність, сукупність та рецидив злочинів» у доктрині кримінального права та чинному Кримінальному кодексі України / А.А. Стрижевська // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали X регіональної науково-практичної конференції 5-6 лютого 2004 р. – Львів: Юридичний факультет Львівського національного ун-ту ім. І. Франка, 2004. – С. 368.
10. Про практику застосування судами законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки: постанова Пленуму Верховного Суду України від 4 червня 2010 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 7. – С. 6-10.
11. Созанський Т.І. Про правила кваліфікації сукупності злочинів та байдужість законодавця до науки / Т.І. Созанський // Теорія кримінально-правової кваліфікації як феномен української кримінально-правової доктрини: тези доповідей та повідомлень учасників науково-практичної конференції, 16 січня 2016 р., м. Львів. – К.: Видавничий дім «АртЕк», 2016. – С. 172-174.

Устрицкая Н.И.
Львовский государственный университет внутренних дел

ИНСТИТУТ МНОЖЕСТВЕННОСТИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ УГОЛОВНОГО ПРАВА

Аннотация
Рассмотрены вопросы регламентации института множественности преступлений в уголовном законе. Выделены отдельные проблемные и дискуссионные вопросы по видам множественности преступлений и уголовно-правовой оценки множественности преступлений.
Ключевые слова: множественность преступность, совокупность преступлений, повторность преступлений, рецидив преступлений.

Ustrytska N.I.
Lviv State University of Internal Affairs

INSTITUTE OF MULTIPLES OF CRIME IN THE CURRENT STAGE OF CRIMINAL LAW DEVELOPMENT

Summary
The issues of regulation of the institute of plurality of crimes in the criminal law are considered. Separate problem and discussion questions concerning types of plurality of crimes and criminal-legal estimation of plurality of crimes are singled out.
Keywords: plurality of crime, set of crimes, repetition of crimes, recidivism of crimes.

УДК 343.21

КАРАНІСТЬ НЕОБЕРЕЖНОГО ЗАПОДІЯННЯ СМЕРТІ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОМ УКРАЇНИ

Яремко Г.З.
Львівський державний університет внутрішніх справ

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-125

Досліджується караність необережних вбивств в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України. Покарання зображені у діаграмах. Основою порівняння є санкція в загальній нормі. Показано помилки законодавця в частині невиваженого визначення покарання. Доводиться, що у більшості законодавцем створені «привілейовані» склади необережного вбивства у випадках, коли фактично має місце підвищена суспільна небезпека. Пропонується декриміналізація тих складів злочинів, де кваліфікуючою ознакою вказано на необережне заподіяння смерті іншій людині. При цьому загальна норма (ст. 119 КК України) здатна повністю забезпечити охорону життя людини від необережних посягань.

Ключові слова: необережне вбивство, диференціація кримінальної відповідальності, покарання, санкція норми, спеціальні норми.

Постановка проблеми. Атрибутом сучасного кримінального законодавства є диференціація кримінальної відповідальності, результатом якої є асоціації кримінально-правових норм [10; 11; 12; 13]. Однак, попри такі тенденції, у літературі авторитетно вказується, що поява все нових і нових статей в КК України не супроводжується збільшенням кола кримінально караних діянь. По грубому рахунку, все, що визнавалось злочинним і кримінально караним півтора сотні років тому, продовжує бути таким і зараз [7, с. 123]. Така позиція на фоні постійних змін, наповнення кримінального законодавства новими нормами звучить ніби іронічно, однак абсолютно справедлива.

То чи повинно кримінальне право «обслуговувати» усі суспільні коливання? Чи, можливо, йдеться про недооцінку існуючого потенціалу кримінально-правових норм? Оцінка виваженості диференціації кримінальної відповідальності можлива на підставі аналізу караності різних складів одного і того ж злочину.

Метою цієї ж статті є оцінка обґрунтованості караності різних складів необережного заподіяння смерті (необережного вбивства) у КК України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальновідомо, що загальна норма про необережне заподіяння смерті закріплена у ст. 119 КК України. Ч. 2 цієї ж статті передбачає відповідальність за необережне заподіяння смерті двом або більше особам. Поряд з цим у КК України є чисельна кількість норм, у яких як основну чи кваліфікуючу (особливо кваліфікуючу) ознаку вказано на смерть потерпілої (-ого), неповнолітнього, хворого, пацієнта тощо, загибель людини, загибель людей. Вочевидь, якщо суспільно небезпечні наслідки у виді смерті людини є ознакою основного складу – то, зазвичай, йдеться про спеціальні норми про необережне заподіяння смерті (наприклад, ч. 2 ст. 134; ч. 3 ст. 136; ч. 2 ст. 137; ст. 141; ст. 236; ст. 237; ч. 2 ст. 239; ч. 4 ст. 240; ч. 2 ст. 241; ч. 2 ст. 242; ч. 2 ст. 243; ч. 2 ст. 253). Якщо ж така ознака є кваліфікуючою (особливо кваліфікуючою), то, зазвичай, йде мова про складені склади злочинів (так звана врахована законодавцем сукупність злочинів) (наприклад, ч. 3 ст. 110; ч. 2 ст. 121; ч. 2 ст. 134; ч. 3 ст. 135; ч. 2 ст. 139; ч. 2 ст. 238; ч. 3 ст. 239-1; ч. 2 ст. 245; ч. 2 ст. 252). Окрім цього, є склади злочинів, які по своїй природі становлять «суму» адміністративного правопорушення та заподіяння шкоди життю особи з необережності. І власне саме тому визнаються злочинами. Як вказується у літературі, саме посягання на додатковий об'єкт трансформує його із правопорушення у злочин [3, с. 310]. Наприклад, необережне знищення або пошкодження чужого майна карається лише у випадку, якщо таке спричинило, зокрема, загибель людей (ст. 196 КК України).

Отож, навіть оглядовий аналіз системи кримінально-правових норм дає підстави для висновків про широку диференціацію кримінальної відповідальності за необережне заподіяння смерті іншій людині. Вочевидь, як уже зазначалося, сенс диференціації кримінальної відповідальності лише у тому, що вона у дзеркалі покарання об'єктивно відбиває різновиди злочинної поведінки [8].

Проаналізуємо покарання за необережне заподіяння смерті у КК України, порівнявши санкції спеціальних норм із загальною. При цьому слід відмітити, що норма ч. 1 ст. 119 КК України про вбивство, вчинене через необережність, є загальною до норм, в яких ознакою є настання смерті (загибель) людини, а норма ч. 2 ст. 119 КК України про вбивство двох або більше осіб, вчинене через необережність, є загальною щодо норм, в яких вказано на загибель людей (населення). Щоправда, у науці кримінального права сформувались дві діаметрально протилежні позиції щодо розуміння поняття «загибель людей». Так, одні автори стверджують, що таким поняттям охоплюється смерть однієї або кількох осіб [1, с. 693], інші ж – смерть двох або більше осіб [9, с. 30].

Принагідно варто відзначити, що Пленум Верховного Суду України неодноразово вказував власне на те, що загибель людей охоплює заподіяння смерті одній чи кільком особам (п. 9 Постанови «Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушеннями режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі» від 26 березня 1993 року № 2; п. 21 Постанови «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» від 12 червня 2009 року № 7; п. 6 Постанови «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти до-

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

вкілля» від 10 грудня 2004 року № 17; п. 27 Постанови «Про судову практику у справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» від 26 квітня 2002 року № 3). Однак, видається, що, така позиція, хоча й базується на доцільності і необхідності охорони життя і однієї особи від необережного посягання на її життя, втім суперечить буквальному викладу нормативних приписів. Адже, по-перше, безспірним є множинна форма викладу термінологічного звороту «загибель людей». Схвалення такого підходу є нічим іншим, як поширювальним тлумаченням кримінального закону. По-друге, підхід щодо розуміння поняття «загибель людей» як до смерті двох або більше осіб зовсім не означає безкарність особи, яка заподіяла через необережності смерть лише одній особі. Адже є «резервна» норма ч. 1 ст. 119 КК України, яка охоплює такі суспільно небезпечні наслідки. Потретє, поряд із поширеними у кримінальному законі України термінологічними зворотами «загибель людей» вживається також термінологічні звороти «загибель людини» (ч. 3 ст. 258, ч. 3 ст. 270-1, ч. 3 ст. 447 КК України). Отож, вочевидь, що сам законодавець розмежовує загибель людей та людини. А тому, повторимось, порівнюючи санкції норм, у яких йдеться про загибель людей, загальною щодо них слід вважати саме ч. 2 ст. 119 кримінального закону України, у якій йдеться про вбивство двох або більше осіб, вчинене через необережність.

Втім, послідовно. Спочатку проілюструємо караність необережного заподіяння смерті одній людині, порівнявши максимум строків покарання у виді обмеження волі та позбавлення волі на певний строк порівняно з їх строками у загальній нормі. Так, ч. 1 ст. 119 КК України передбачає два альтернативні основні покарання: обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років та позбавленням волі на той самий строк.

Наведений аналіз чітко вказує, що з чотирнадцяти наведених норм, де ознакою є заподіяння смерті людині через необережність (спеціальні норми та норми про складені злочини), лише у п'ятьох з них посилено відповідальність (в частині верхньої межі покарання у виді позбавлення волі) у порівнянні із санкцією загальної норми (ч. 1 ст. 121, ч. 3 ст. 135, ч. 2 ст. 286, ч. 3 ст. 314, ч. 3 ст. 321-1). При цьому у ч. 3 ст. 321-1 КК України як альтернативне покарання передбачено також довічне позбавлення волі. На скільки виваженим є встановлення покарання у виді довічного позбавлення волі за фальсифікацію лікарських засобів, що спричинило смерть особи, питання дискусійне. Адже навіть за умисне вбивство однієї особи (ч. 1 ст. 115 КК України) не передбачено покарання у виді довічного позбавлення волі.

В інших дев'яти аналізованих нормах верхня межа цих видів покарання така ж або навіть менша (ч. 2 ст. 139 КК України), ніж у загальній нормі. Окремо слід відзначити, що в санкціях спеціальних норм передбачено ще й інші альтернативні основні покарання, м'якші, аніж обмеження чи позбавлення волі. Наприклад, у ст. 287 КК України передбачено також покарання у виді штрафу від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправних робіт на строк до двох років; у ст. 288, своєю чергою, штраф від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років. А у ч. 2 ст. 381 – арешт на строк до шести місяців. Вочевидь, встановлена законодавцем альтернативна можливість застосувати інші, більш м'які види покарання, є свідченням необґрунтованого послаблення відповідальності.

Окремо наведемо також діаграму, яка дозволить оцінити караність необережного позбавлення життя однієї людини в частині нижньої межі покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк.

Наведені у діаграмі дані, на жаль, знову ж таки не дають підстав говорити про послідовність законодавця. Очевидним є, що лише у трьох нормах про склади злочинів, ознакою яких є необережне заподіяння смерті одній людині, посилено відповідальність в частині нижньої межі покарання у виді позбавлення волі на певний строк (ч. 2 ст. 121; ч. 3 ст. 314; ч. 3 ст. 321-1 КК України). У решти одинадцяти нормах покарання в цій частині таке ж або навіть менше. Зрозуміло, що при такому підході диференціація кримінальної відповідальності видається не до кінця обґрунтованою.

Наступним проаналізуємо караність заподіяння смерті через необережність двом чи більше особам. Норми, в яких містяться склади злочинів, ознакою яких є власне загибель людей (населення), передбачені ледь не у кожному розді-

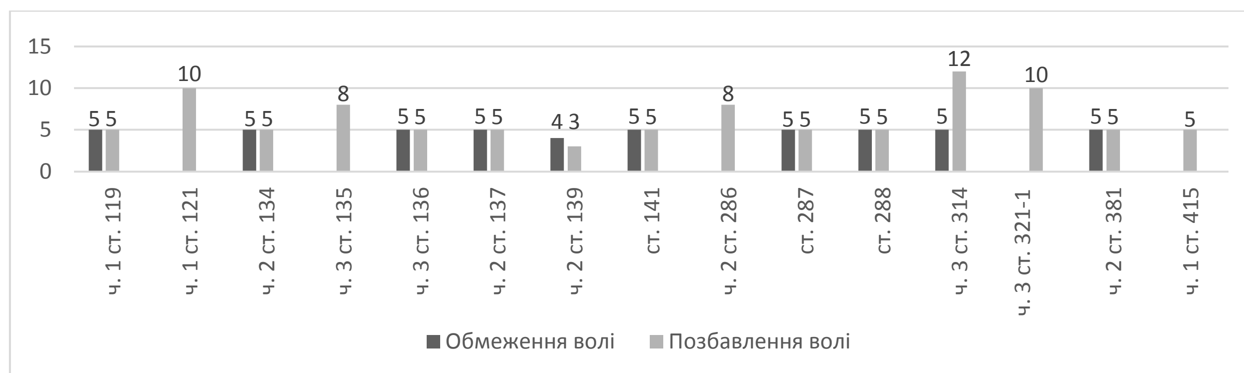

Рис. 1. Караність у КК України необережного заподіяння смерті одній людині (верхня межа покарання)

Джерело: розроблено автором

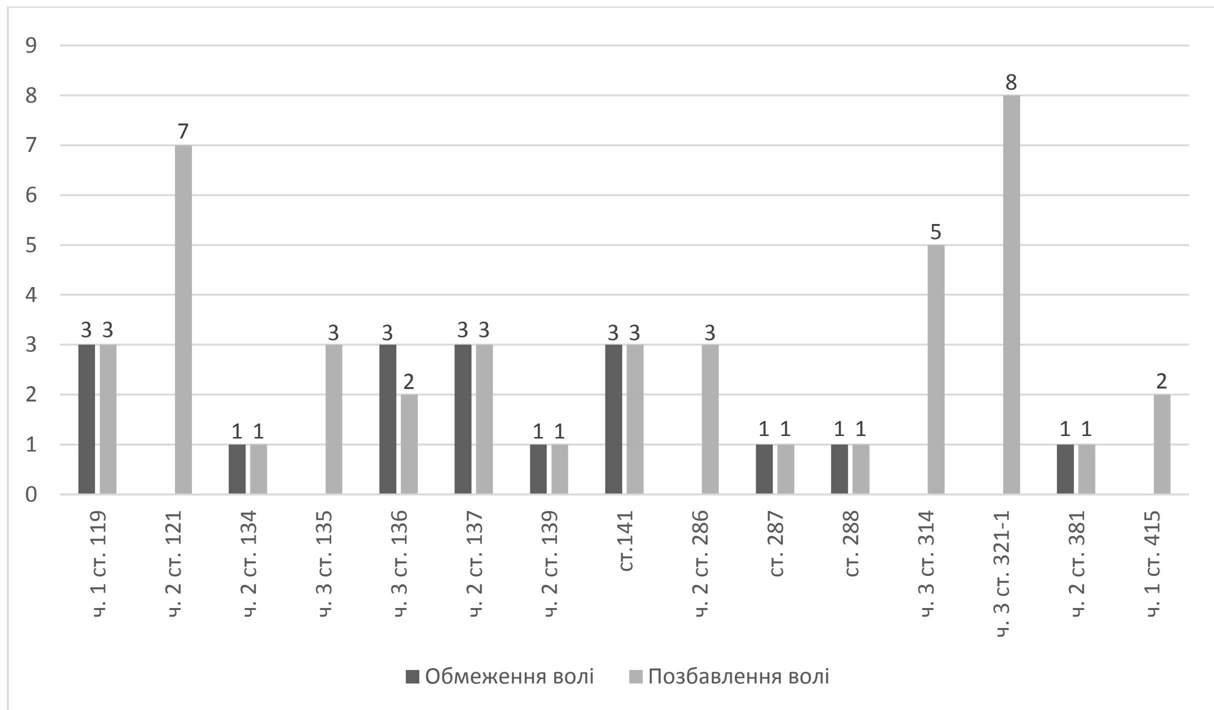

Рис. 2. Караність у КК України необережного заподіяння смерті одній людині (нижня межа покарання)

Джерело: розроблено автором

лі Особливої частини кримінального закону, але у кожному розділі вони мають свої специфічні особливості. А тому, вказується у літературі, класифікація об'єктів, що дана системою Особливої частини не має належної точності [5, с. 170-171]. И.И. Горелик узагалі поставив під сумнів таку розпорошеність норм, в яких вказано на необережне заподіяння смерті в інших структурних частинах закону про кримінальну відповідальність, крім тих, що власне охороняють життя особи. Зокрема, зазначав, що ні умови праці, ні порядок охорони народного здоров'я не є тим, заради чого видані відповідні кримінальні закони, вони лише засобами забезпечення життя і здоров'я людей [2, с. 11]. Втім, не вдаючись у питання місця тих чи інших складів злочинів у системі кримінального закону, розглянемо їх караність.

Відправним пунктом при цьому слугуватиме санкція ч. 2 ст. 119 КК України, яка передбачає одне основне покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років. Порівняння санкцій спеціальних норм, зважаючи на велику їх кількість, проведемо за їх місцем в Особливій частині кримінального закону. Отож, послідовно порівняємо покарання у виді позбавлення волі.

Наведена діаграма засвідчує, що у Розділі І Особливої частини КК України законодавець послідовно підійшов до вирішення питання караності злочинів, ознакою яких є заподіяння смерті двом чи більше особам через необережність, посиливши як нижню, так і верхню межу покарання у виді позбавлення волі. Однак, незрозумілим є пропорційність зростання покарання у складах злочинів, де ознакою є загибель людей. Так,

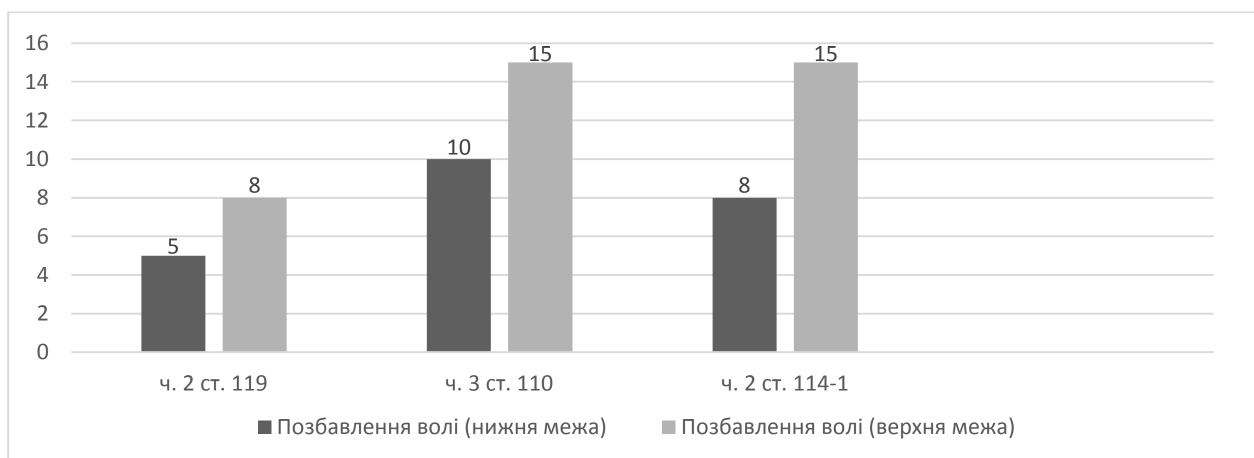

Рис. 3. Караність необережного заподіяння смерті двом або більше особам (Розділ І КК України)

Джерело: розроблено автором

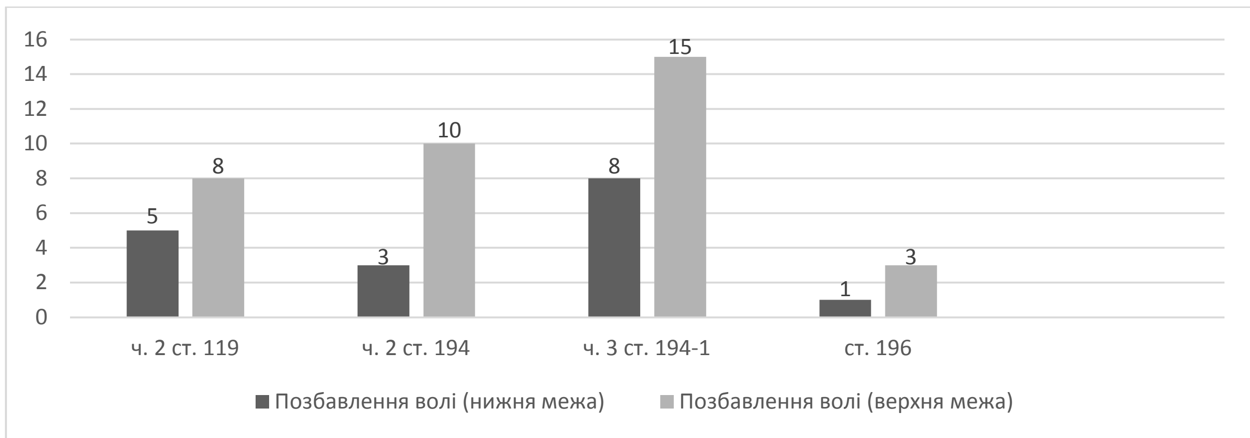

Рис. 4. Караність необережного заподіяння смерті двом або більше особам (Розділ VI КК України)

Джерело: розроблено автором

у ст. 110 КК України покарання у виді позбавлення волі у складі злочину, де ознакою є загибель людей, зростає відповідно на 7 (нижня межа) та 10 років (верхня межа) порівняно з простим складом цього злочину. Тоді як у ст. 114-1 КК України відповідно на 3 та 7 років. Більше того, у ч. 3 ст. 110 КК України передбачено також альтернативне покарання у виді довічного позбавлення волі. Тобто простежується різна «ціна» життя людей у виді збільшення покарання за одну і ту ж кваліфікуючу ознаку.

Як видно з діаграми, у Розділі VI Особливої частини КК України законодавець уже не до кінця виважено підійшов до визначення міри покарання у складах злочинів, ознакою яких є загибель людей. Фактично про посилення кримінальної відповідальності можна говорити лише у ч. 3 ст. 194-1 КК України, в санкції якої збільшено як нижню, так і верхню межу покарання. У ч. 2 ст. 194 кримінального закону простежується лише часткове посилення відповідальності – збільшено верхню межу покарання у виді позбавлення волі. Тоді як нижня межа, навпаки, нижча, аніж у ч. 2 ст. 119 закону. Санкція ж ст. 196 КК України виглядає узагалі надуманою і випадковою, на що вказується у літературі [6, с. 257]. Адже істотно понижено як нижню, так і верхню межу покарання у виді позбавлення волі порівняно із загальною нормою. Більше того, поряд з позбавленням волі передбачено ще й альтернативне основне покарання у виді виправних робіт на строк до двох років. І це при тому, що шкода заподіюється двом об'єктам – власності та життю.

Не вирізняється послідовністю і караність необережного заподіяння смерті двом або більше особам через необережність як ознаки кваліфікованих складів у нормах Розділу VIII Особливої частини КК України. Очевидним є, що серед дванадцяти таких лише у чотирьох є підстави говорити про посилення відповідальності (і то лише в частині верхньої межі покарання у виді позбавлення волі): ст. 236, ч. 4 ст. 240, ч. 2 ст. 245, ч. 2 ст. 252. В інших же восьми нормах спостерігається повне (як в частині нижньої, так і верхньої межі покарання у виді позбавлення волі) послаблення відповідальності. Більше того, у семи нормах (ст. 237, ч. 2 ст. 238, ч. 2 ст. 239, ч. 3 ст. 239-1, ч. 2 ст. 241, ч. 2 ст. 242,

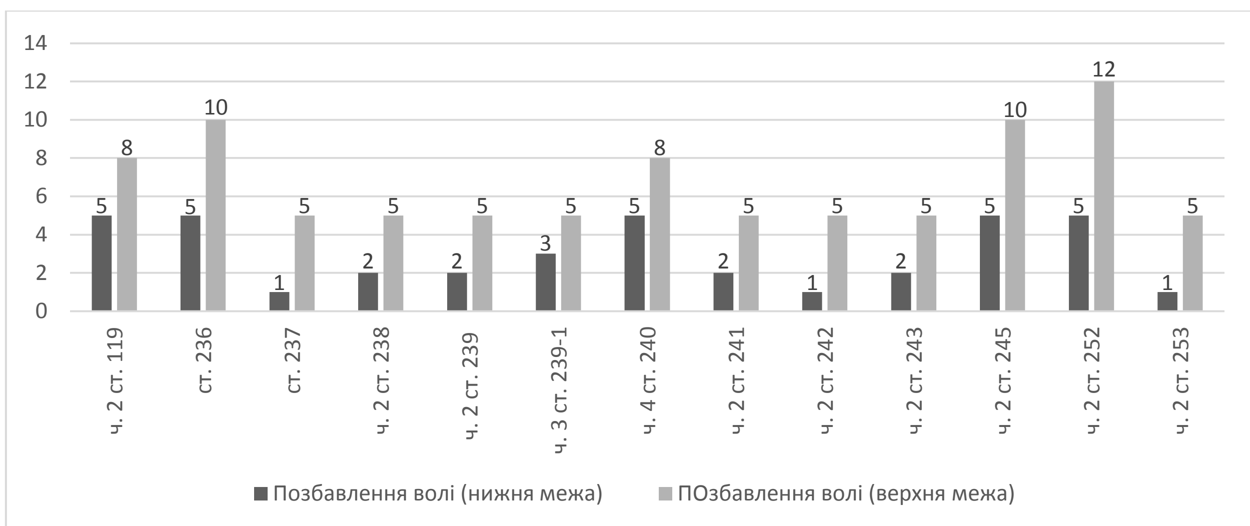

Рис. 5. Караність необережного заподіяння смерті двом або більше особам (Розділ VIII КК України)

Джерело: розроблено автором

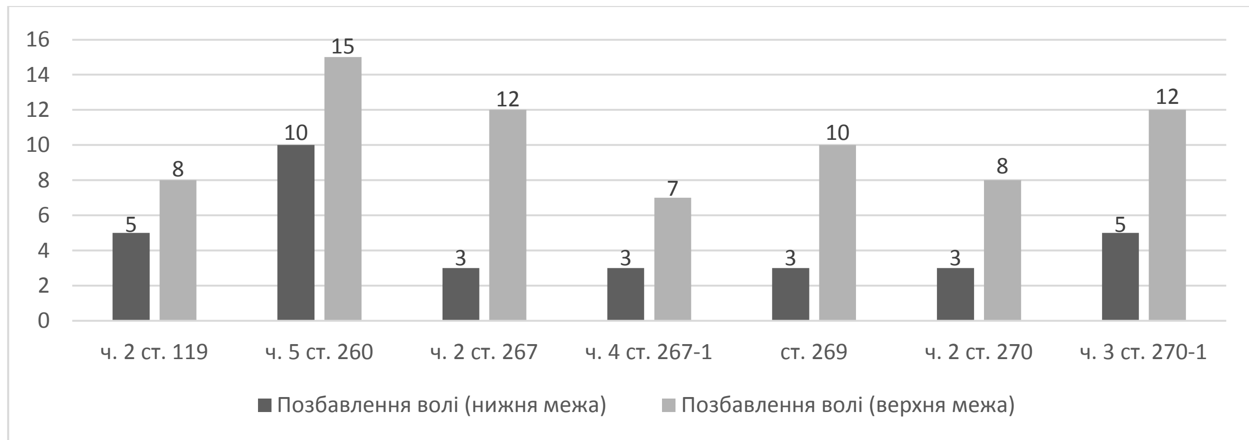

Рис. 6. Караність необережного заподіяння смерті двом або більше особам (Розділ IX КК України)

Джерело: розроблено автором

ч. 2 ст. 253) альтернативно поряд з позбавленням волі передбачено інші, більш м'які, види основних покарань. Вочевидь, такому законодавчому підходу немає і не може бути логічного пояснення.

Аналіз диференціації кримінальної відповідальності за необережне заподіяння смерті двом або більше особам у Розділі IX Особливої частини КК України дає можливість стверджувати, що лише в одній нормі (ч. 5 ст. 260) законодавець посилив відповідальність як щодо нижньої, так і щодо верхньої межі покарання. Ще в чотирьох нормах збільшено верхню межу, проте послаблено чи залишено незмінною нижню (ч. 2 ст. 267; ст. 269; ч. 3 ст. 270-1 КК України). В інших двох межі покарання у виді позбавлення волі менші або такі ж, як у загальній нормі (ч, 4 ст. 267-1; ч. 2 ст. 270 КК України).

Відсутність критеріїв пеналізації необережного заподіяння смерті двом чи більше особам простежується і в Розділі X Особливої частини КК України. Про це пишуть науковці [4, с. 25-26]. Так, частково (в частині верхньої межі строку позбавлення волі) посилено відповідальність лише у ч. 2 ст. 273 та ч. 2 ст. 274 КК України. В інших же простежується повне послаблення відповідальності (ч. 2 ст. 271, ч. 2 ст. 275 КК України). А у ч. 2 ст. 272 КК України понижену нижню межу покарання, тоді як верхня – така ж. Окрім цього, у ч. 2 ст. 271, ч. 2 ст. 272, ч. 2 ст. 273, ч. 2 ст. 275 альтернативно передбачено більш м'які основні покарання.

При цьому відстежується тенденція різного діапазону коливання покарання за склади злочинів, ознакою яких загибель людей. Зрозуміло, вказують у літературі, чому в ч. 1 ст. 274 КК України встановлені суворіші санкції за порушення правил ядерної або радіаційної безпеки, ніж в ст. 273 КК України за порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах. Але чому існують різні санкції у випадку загибелі людей у всіх статтях розділу X Особливої частини КК? Що, ціна життя людини залежить від місця їх роботи? Чи не є це відкритою дискримінацією людини? Диференціація відповідальності можлива залежно від способу заподіяння смерті, якщо такі відмінності істотні. У розглядуваному випадку першочергову роль відіграє оцінка небезпеки порушення умов конкретної виробничої діяльності. Критерієм оцінки потенційної небезпеки є не стільки загибель людей (у Чорнобилі, наприклад, більшість загинула не в результаті аварії, а під час її ліквідації), скільки ступінь самої вірогідності їх загибелі у разі порушення встановле-

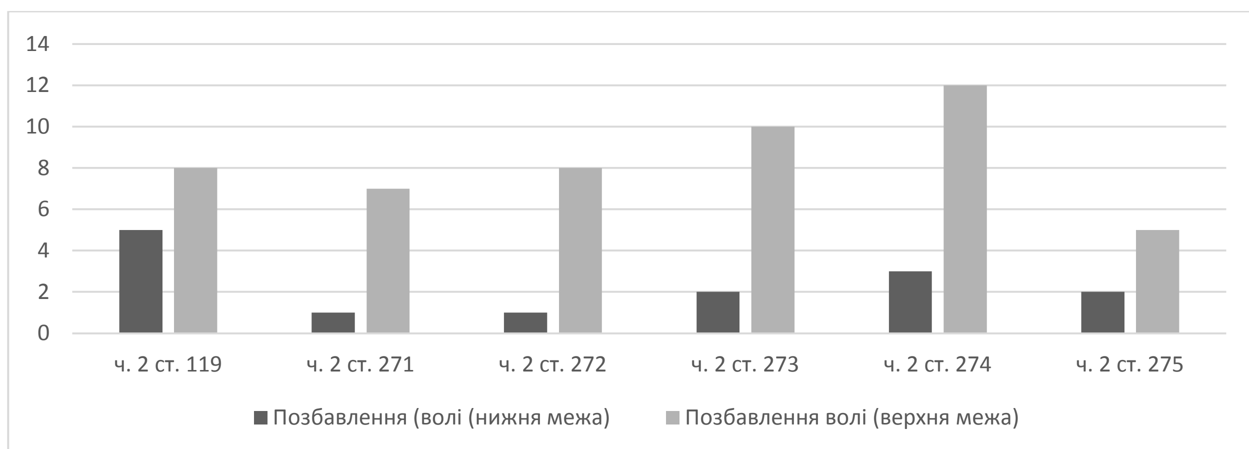

Рис. 7. Караність необережного заподіяння смерті двом або більше особам (Розділ X КК України)

Джерело: розроблено автором

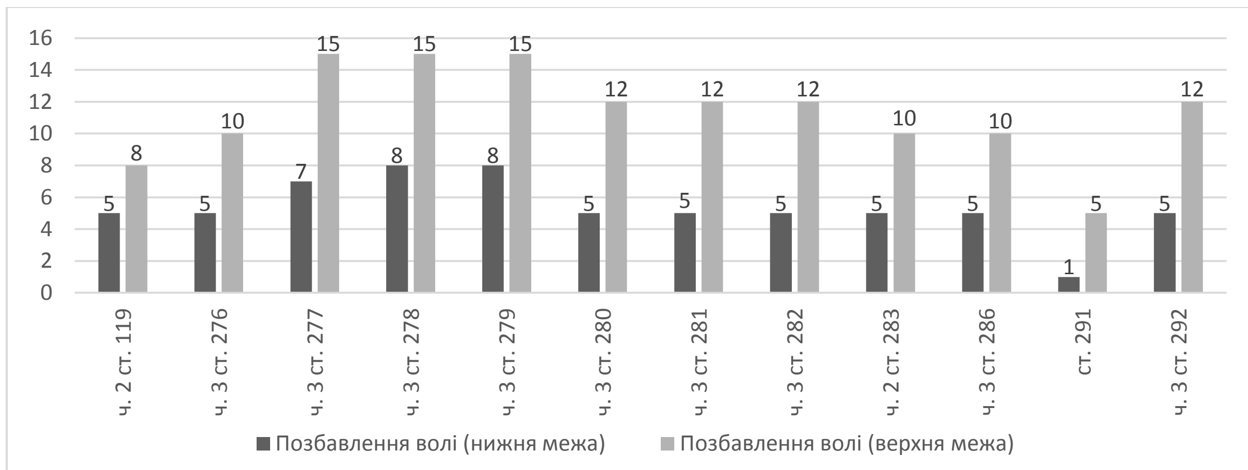

Рис. 8. Караність необережного заподіяння смерті двом або більше особам (Розділ XI КК України)

Джерело: розроблено автором

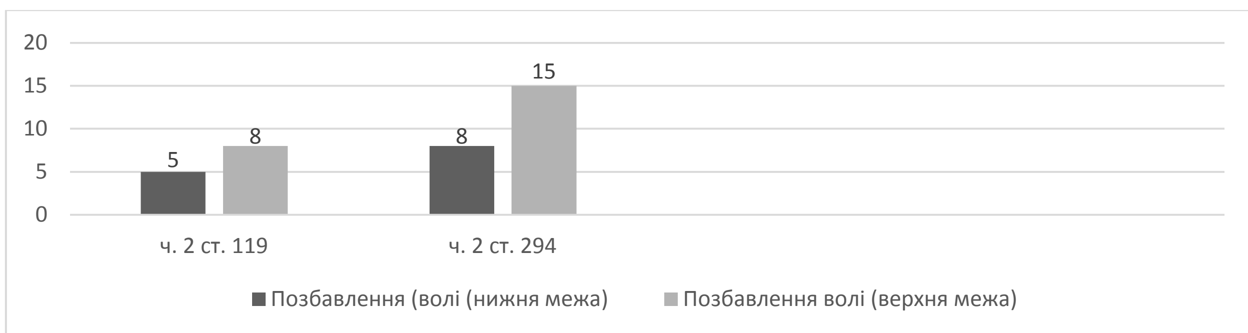

Рис. 9. Караність необережного заподіяння смерті двом або більше особам (Розділ XII КК України)

Джерело: розроблено автором

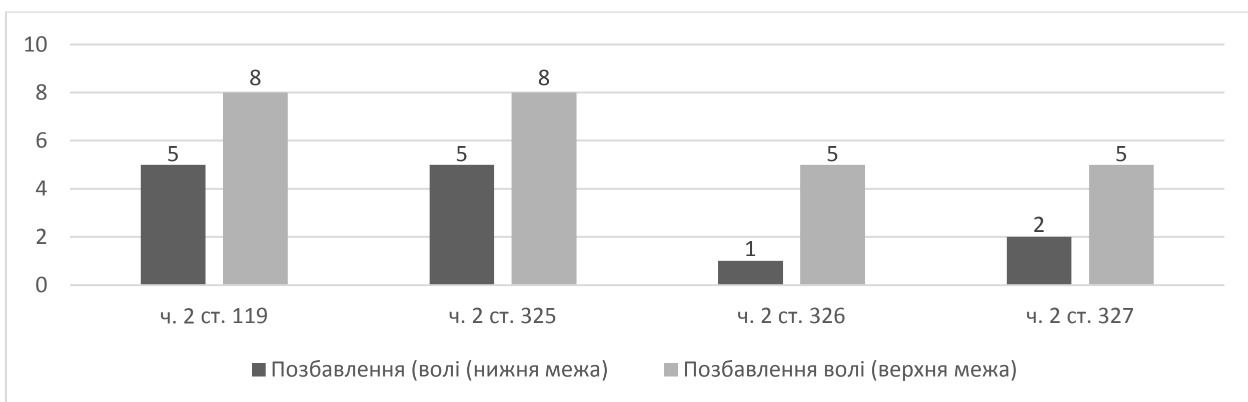

Рис. 10. Караність необережного заподіяння смерті двом або більше особам (Розділ XIII КК України)

Джерело: розроблено автором

них правил. Тому диференціація санкцій частин перших вищезгаданих статей КК об'єктивна, а диференціація їх в частинах других, щонайменше, – аморальна [4, с. 26].

Найбільш інтуїтивною встановленою у Розділі XI Особливої частини КК України виглядає санкція ст. 291 про порушення чинних на транспорті правил, що спричинило, зокрема, загибель людей. Нижня та верхня межа покарання у виді позбавлення волі нижчі, аніж у ч. 2 ст. 119. Окрім цього, альтернативно передбачено такі основні покарання, як штраф, виправні роботи та обмеження волі.

Інші норми, принаймні, верхню межу покарання у виді позбавлення волі мають вищу. Однак, пропорційність зростання покарання у санкціях таких норм порівняно із санкцією загальною, залишається питанням хіба що законодавчої примхи.

У XII Розділі Особливої частини КК України лише одна норма, у якій наявна кваліфікуюча ознака у виді загибелі людей, в якій законодавець істотно посилив відповідальність порівняно із загальною нормою.

Норми XIII Розділу Особливої частини КК України засвідчують загальну лінію законодав-

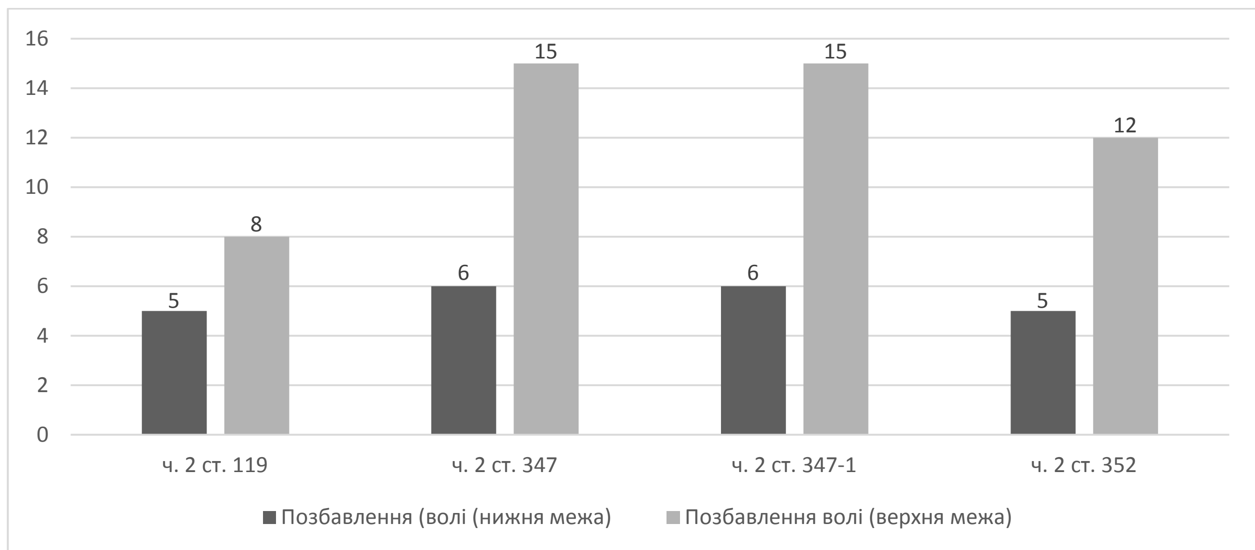

Рис. 11. Караність необережного заподіяння смерті двом або більше особам (Розділ XV КК України)

Джерело: розроблено автором

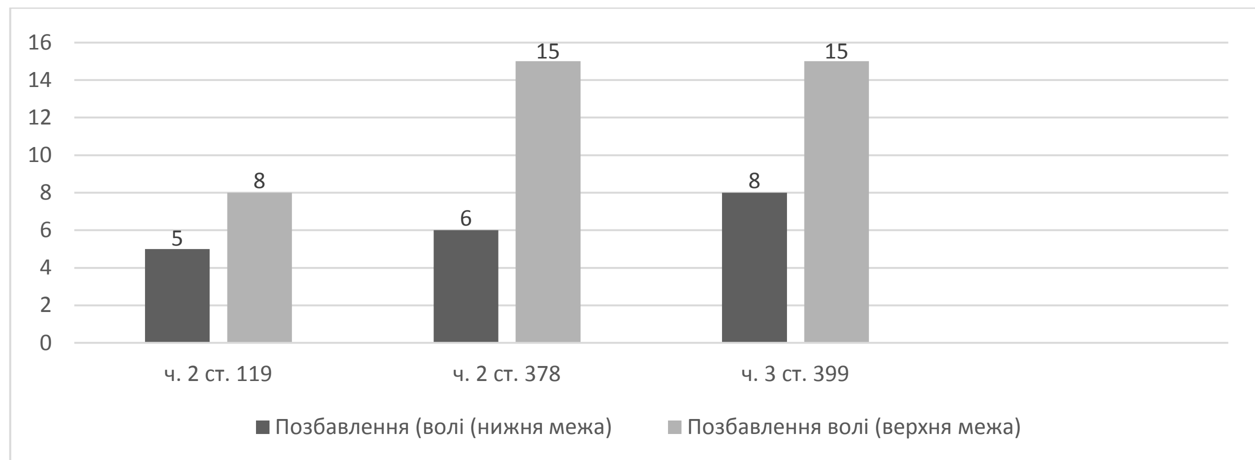

Рис. 12. Караність необережного заподіяння смерті двом або більше особам (Розділ XVIII КК України)

Джерело: розроблено автором

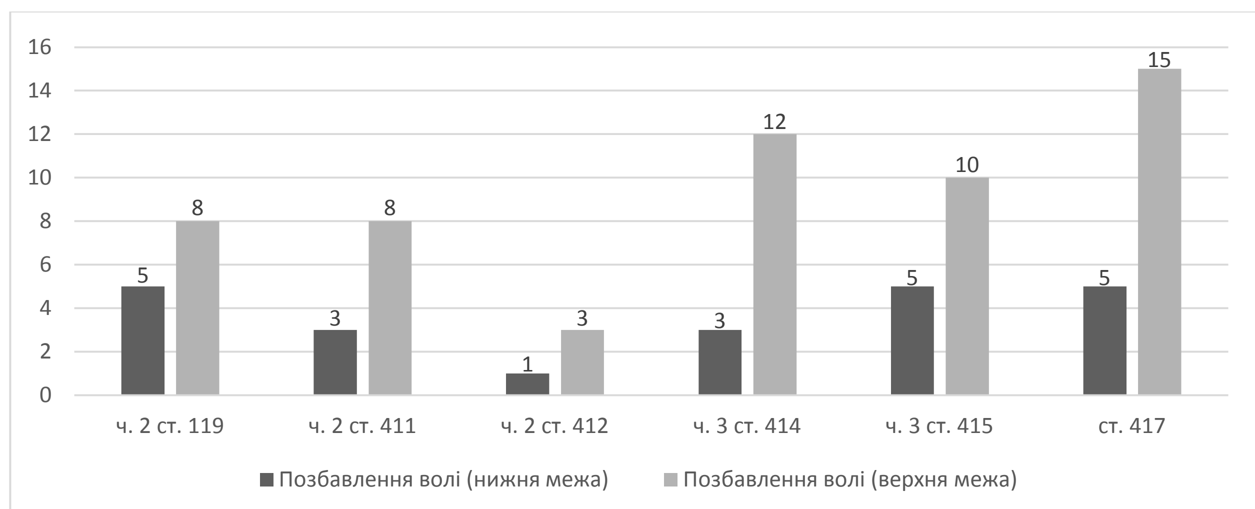

Рис. 13. Караність необережного заподіяння смерті двом або більше особам (Розділ XIX КК України)

Джерело: розроблено автором

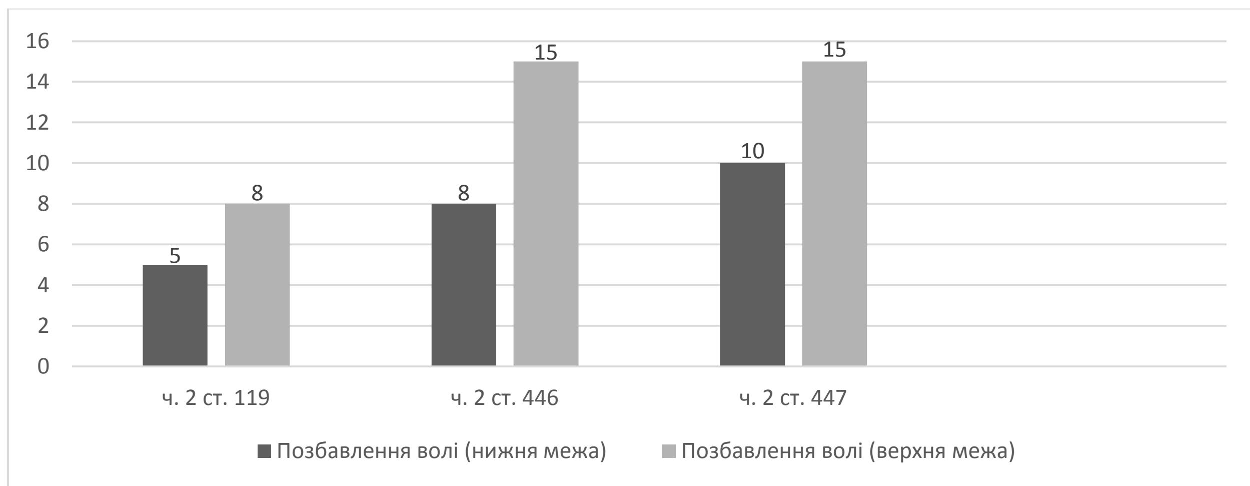

Рис. 14. Караність необережного заподіяння смерті двом або більше особам (Розділ XX КК України)

Джерело: розроблено автором

чо довільного встановлення покарання за спеціальні види необережного заподіяння смерті двом або більше особам. Так, дві норми передбачають повністю м'якше покарання (ч. 2 ст. 236, ч. 2 ст. 237 КК України). А третя (ч. 2 ст. 325 КК України) таке ж, як у загальній нормі.

У спеціальних нормах про необережне вбивство в XV та XVIII Розділах Особливої частини КК України законодавець посилив відповідальність. Проте, на скільки це виважено і обґрунтовано, питання залишається відкритим.

Не так все «гладко» у Розділі XIX Особливої частини кримінального закону. Санкції трьох норм є відвертим ігноруванням принципів диференціації, принаймні, в частині нижньої межі покарання (ч. 2 ст. 411, ч. 2 ст. 412, ч. 3 ст. 414 КК України).

Покарання у санкціях норм про необережне вбивство Розділу XX Особливої частини кримінального закону більші, ніж у загальній. Проте «крок» збільшення покарання у кваліфікованих складах злочинів, де ознакою є загибель людей, знову виглядає сумнівним. Так, у ч. 2 ст. 446 КК України покарання у виді позбавлення волі у складі злочину, де ознакою є загибель людей, зростає відповідно на 3 (нижня межа) та 3 роки (верхня межа) порівняно з простим складом цього злочину. Тоді як у ч. 2 ст. 447 КК України відповідно на 5 років обидві межі.

Висновки дослідження і перспективи. В цілому, проведений детальний порівняльний аналіз санкцій норм про спеціальні види необережного вбивства в КК України дає підстави для таких узагальнюючих висновків. Із 69 спеціальних норм, які містять склади необережного вбивства, у кримінальному законі лише у 34 з них можна говорити про посилення відповідальності за таке у порівнянні з відповідними загальними нормами. До уваги бралися норми, в яких підвищено як нижню, так і верхню межу покарання у виді позбавлення волі, а також ті, у яких підвищено лише верхню межу, а нижня – така ж, як і у загальній нормі. У відсотковому співвідношення це 49%. Тобто у більшості законодавцем створені «привілейовані» склади необережного вбивства у випадках, коли фактично має місце підвищена суспільна небезпека, зумовлена, зокрема, складним об'єктом посягання. Така ситуація не просто насторожує, а свідчить про законодавче свавілля, невігластво, коли ті, хто творить закон, керуються власними смаками, інтуїцією, а не правилами законодавчої техніки. Такий підхід нагадує рух корабля без штурвала. Вочевидь, що реальні наслідки можуть бути не меншими, ніж від такого некерованого руху. А тому вивчення питання караності, законодавчої техніки побудови таких повинно бути «маяком» у науці кримінального права.

Виходом із ситуації могла б бути декриміналізація тих складів злочинів, де кваліфікуючою ознакою вказано на необережне заподіяння смерті іншій людині. При цьому загальна норма (ст. 119 КК України) здатна виконати свою резервну функцію та забезпечити охорону життя людини від необережних посягань. Реалізація такої пропозиції спростить кримінальний закон, дозволить єдино підійти до оцінки життя людини.

Список літератури:

1. Гаврилова К.Ю. Кримінальна відповідальність за статтею 267 Кримінального кодексу України «Порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами» / К.Ю. Гаврилова // Матеріали Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Сучасні завдання законодавства кримінально-правового напрямку. Десяті юридичні читання», (13 квітня 2012 року, ОНУ імені І.І. Мечникова) / укладачі: Є.Л. Стрельцов, І.С. Доброход; за заг. ред. Є.Л. Стельцова; Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. – Одеса: «Астропринт», 2012. – С. 20-22.
2. Горелик И.И. Квалификация преступлений опасных для жизни и здоровья / Иосиф Исаакович Горелик. – Минск: Издательство «Вышэйшая школа», 1973. – 320 с.
3. Дмитрук М. Правова природа кримінального проступку / М. Дмитрук // Право України. – 2011. – № 9. – С. 309-314.

4. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за редакцією О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. – Т. 1. – Луганськ: Видавництво «Елтон 2», 2012. – 780 с.
5. Кудрявцев В.Н. Теоретические основы квалификации преступлений / Владимир Николаевич Кудрявцев. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1963. – 324 с.
6. Машталєр Н.С. Окремі питання необережного заподіяння смерті людині за Кримінальним кодексом України / Н.С. Машталєр // Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозіуму, 23-24 вересня 2011 р. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – С. 254-259.
7. Навроцкий В.А. Общие, специальные и казуистические уголовно-правовые нормы / В.А. Навроцкий // Уголовное право: стратегия развития в XXI веке: материалы Шестой Международной научно-практической конференции 29-30 января 2009 г. – М.: Проспект, 2009. – С. 122-125.
8. Хавронюк М.І. Диференціація кримінальної відповідальності чи кримінальна безвідповідальність [Електронний ресурс] / М.І. Хавронюк. – Режим доступу: http://www.zakonoproekt.org.ua.
9. Шепелєва Н.В.«Загибель населення» як вид злочинних наслідків / Н.В. Шепелєва // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 12(64). – С. 30-32.
10. Яремко Г.З. Асоціації кримінально-правових норм: загальнотеоретичний аналіз / Г.З. Яремко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: право / Головний редактор Ю.М. Бисага. – Ужгород: Ужгородський національний університет. – Випуск 20. – Частина II, 2012. – С. 88-90.
11. Яремко Г.З. Спільність об'єкта злочину в асоціаціях кримінально-правових норм про різні склади одного злочину / Г.З. Яремко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. – Випуск № 4(65). – Луганськ, 2013. – С. 188-196.
12. Яремко Г.З. Спільність суспільно небезпечного діяння в асоціація норм про різні склади одного злочину / Г.З. Яремко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: юридична / головний редактор М.М. Цимбалюк. – Львів: ЛьВДУВС, 2013. – Випуск 2. – С. 377-387.
13. Яремко Г.З. Ядро асоціацій норм про різні склади одного злочину / Г.З. Яремко // Часопис Академії адвокатури України. – 2013. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Chaau/2013-2/19ygzdcn.pdf.

Яремко Г.З.
Львовский государственный университет внутренних дел

НАКАЗУЕМОСТЬ НЕОСТОРОЖНОГО ПРИЧИНЕНИЯ СМЕРТИ ЗА УГОЛОВНЫМ ЗАКОНОМ УКРАИНЫ

Аннотация
Исследуется наказуемость неосторожных убийств в статьях Особенной части Уголовного кодекса Украины. Наказания изображены в диаграммах. Основой сравнения является санкция в общей норме. Показано ошибки законодателя в части невзвешенного определения наказания. Доказывается, что в большинстве законодателем созданы «привилегированные» склады неосторожного убийства в случаях, когда фактически имеет место повышенная общественная опасность. Предлагается декриминализация тех составов преступлений, где квалифицирующим признаком указано на неосторожное причинение смерти другому человеку. При этом общая норма (ст. 119 УК Украины) способна полностью обеспечить охрану жизни человека от неосторожных посягательств.
Ключевые слова: неосторожное убийство, дифференциация уголовной ответственности, наказания, санкция нормы, специальные нормы.

Yaremko G.Z.
Lviv State University of Internal Affairs

PENALTIES OF UNWARY MURDERS IN UKRAINIAN CRIMINAL LAW

Summary
The punishment of unwary murders in articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine are analized. Punishments are depicted in charts. The basis of comparison is the sanction in the general norm. The legislator's errors in the part of the unqualified punishment are shown. Mostly legislator created "privileged" compositions of unwary murders in cases where there is actually an increased public danger. Decriminalization special norms about unwary murders the Special Part of the Criminal Code of Ukraine is offered. At the same time, the general norm (Article 119 of the Criminal Code of Ukraine) is able to protect the human life from unwary murders.
Keywords: unwary murder, differentiation of criminal responsibility, punishment, sanction of norms, special norms.

УДК 347.94

ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ, ЯКА ЗАЗНАЛА КАЛІЦТВА АБО УШКОДЖЕННЯ ЗДОРОВ'Я, ПРАЦЮЮЧИ ЗА ТРУДОВИМ ДОГОВОРОМ

Ясинок М.М., Капустян В.О.
Сумський національний аграрний університет

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-126

Статтю присвячено аналізу особливостей процесуального судового розгляду цивільних справ про захист прав фізичної особи яка зазнала каліцтва або ушкодження здоров'я працюючи за трудовим договором відповідно до цивільного процесуального законодавства. Проаналізовано законодавча база, яка закріпила право громадянина на відшкодування шкоди внаслідок каліцтва або ушкодження здоров'я працюючи за трудовим договором. Визначено, що спори щодо розміру шкоди та права на її відшкодування розглядаються судами в позовному провадженні за загальними правилами. Встановлено, що при розгляді цивільних справ про відшкодування шкоди внаслідок каліцтва або ушкодження здоров'я працюючи за трудовим договором існують певні особливості щодо підсудності справ, залучення третіх осіб до справи, подання доказів та предмету доказування, що зумовлено специфікою категорії справ.
Ключові слова: виконання потерпілим трудових обов'язків, відшкодування шкоди, відшкодування шкоди внаслідок каліцтва або ушкодження здоров'я працюючи за трудовим договором, докази, доказування при розгляді справ про відшкодування шкоди, експертиза, заподіяної життю чи здоров'ю особи під час виконання нею трудової функції, звільнення від судового збору, підсудність, правовідносини щодо відшкодування шкоди, правосуддя, розгляд судом цивільних справ, судово-медична експертиза.

Постановка проблеми. У будь-якій сучасній демократичній державі важливу роль в сфері охорони прав, свобод і інтересів людини грає судовий захист. Правосуддя є найефективнішим, з усіх вироблених світовою практикою, способів захисту порушених прав. Рівень судового захисту є основним показником правового характеру держави і демократичності суспільства. За допомогою судового захисту реалізується одне з основних (конституційних) прав громадян – право на судовий захист.

Важливою проблемою сучасності є промисловий травматизм, внаслідок якого завдається шкода життю та здоров'ю особи, яка виконує трудову функцію. При цьому показники травматизму, нажаль, постійно збільшуються, що тягне за собою тимчасову чи повну втрату працездатності, або наявність летальних випадків. Слід зазначити, що шкода здоров'ю, яка завдана внаслідок робочого травматизму виникає в наслідок порушення правил з охорони праці. В той же час роботодавці часто намагаються уникнути цивільно-правової відповідальності, а в окремих випадках і кримінальної. Саме ці питання і стають підставами с сфері захисту своїх прав в судовому порядку.

Судовий розгляд цивільних справ про захист прав осіб, які зазнали каліцтва або ушкодження здоров'я працюючи за трудовим договором не є новою категорією справ, оскільки приватне право завжди визнавало такий спосіб захисту, і питання процесуальних особливостей такого розгляду справи завжди є актуальними для практики та науки цивільного та цивільного процесуального права.

При розгляді судами цивільних справ про відшкодування шкоди внаслідок каліцтва або ушкодження здоров'я особі, яка працювала за трудовим договором існують певні особливості. Неоднозначність судової практики щодо розміру матеріальної компенсації, заподіяної матеріальної та моральної шкоди завданої потерпілому, який працював за трудовим договором, недосконалість механізмів такої компенсації, намагання відповідача всіма способами уникнути будь-якої відповідальності, халатного відношення до правильного та своєчасного оформлення виробничого травматизму в тому числі шляхом відмови від складання акту за формою Н-1, або умовлянь потерпілих від оформлення таких актів є безумовною соціальною проблемою, яка потребує наукового дослідження, яке повинно носити комплексний характер.

Стан дослідження. Питання розгляду цивільних справ про захист прав фізичної особи яка зазнала каліцтва або ушкодження здоров'я працюючи за трудовим договором впродовж розвитку правового інституту судового захисту неодноразово поставало в науковій літературі. Але, слід визнати, що особливості такого розгляду досліджуваної категорії справ проводилися, здебільшого, в контексті загального розгляду цивільних справ у судах в порядку позовного провадження. А.О. Бабенко, В.М. Божко, О.С. Боєва, С.В. Васильєв, В.Г. Грибан, В.Г. Гончаренко, Т.С. Ківалова, О.О. Рубан, Д.І. Толкачев, С.І. Запара, М.П. Курило, М.М. Ясинок та інш. Слід відмітити, що єдиного комплексного дослідження стосовно підстав та порядку судового розгляду цивільних справ щодо захисту прав фізичної особи яка зазнала каліцтва або ушкодження здоров'я працюючи за трудовим договором до сьогодні проведено не було, що свідчить про актуальність теми.

Мета статті. Метою написання статті є дослідження особливостей судового розгляду цивільних справ в сфері захисту прав фізичної особи, яка зазнала каліцтва або ушкодження здоров'я працюючи за трудовим договором.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні існує розширена законодавча база, яка закріпила право громадянина на відшкодування шкоди внаслідок каліцтва або ушкодження здоров'я працюючи за трудовим договором, а саме: Конституція України; Цивільний Кодекс України [17], Кодекс законів про працю [7]; Закони України «Про охорону

праці» [11]; «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» [9], Правила відшкодування власником підприємства, установи і організації або уповноваженим ним органом шкоди, заподіяної працівникові ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним трудових обов'язків, затверджених постановою Кабінету Міністрів України № 472 [10], Порядок встановлення медико-соціальними експертними комісіями ступеня втрати професійної працездатності у відсотках працівникам, яким заподіяно ушкодження здоров'я, пов'язаного з виконанням трудових обов'язків, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України від 22 листопада 1995 № 212 [8]. Слід звернути увагу на те, що існує і судова практика з порушеної проблеми, зокрема:Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.03.1992 № 6 «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» [13], Лист Вищого Спеціалізованого Суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.09.2011 р. «Аналіз судової практики у справах про відшкодування моральної шкоди, завданої у зв'язку з ушкодженням здоров'я під час виконання трудових обов'язків» [2], Інструкція про проведення судово-медичної експертизи [5] та інші.

Виконуючи функцію правосуддя, судом захищаються права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, державні та суспільні інтереси у спосіб, визначений законами України (ст. 5 ЦПК України). В українських суди постійно звертаються з позовами що пов'язані з відшкодуванням шкоди, завданої внаслідок отримання травм на виробництві, каліцтвом чи смертю особи, і вже склалася певна судова практика щодо розгляду таких справ, яку і пропонуємо далі розглянути.

Розгляд спорів про захист прав осіб, які зазнали каліцтва або ушкодження здоров'я, працюючи за трудовим договором, про розмір шкоди та виникнення права на її відшкодування у вигляді матеріальних страхових виплат між особами, що отримали шкоду своєму здоров'ю в наслідок нещасного випадку на виробництві, або членами сім'ї таких осіб, якщо вони були годувальником сім'ї і страховою організацією розглядаються відбувається в порядку позовного провадження за загальними правилами, що визначені ЦПК України [18]. При цьому існують деякі особливості такого розгляду визначені цивільно-процесуальним законодавством, що зумовлено специфікою досліджуваної категорії справ.

Крім того, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір» за подання позовів про відшкодування як матеріальної, так і моральної шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також смертю фізичної особи позивачі звільняються від сплати судового збору [14]. Такий підхід у законодавця зумовлений наявністю принципу гуманізму і саме з цих підстав, справи з про відшкодування шкоди, спричиненої каліцтвом або ушкодження здоров'я особі яка працювала за трудовим договором, при поданні позовної заяви звільняються від сплати судового збору.

Однією із особливостей таких справ є їх підсудність. Так, відповідно до ч. 3 ст. 28 ЦПК України, підсудність справ досліджуваної категорії є альтернативною, і позовні заяви про відшкодування шкоди, яка виникла внаслідок каліцтва або ушкодження здоров'я особи, що працювала за трудовим договором, окрім загальних правил підсудності, можуть також пред'являтися або за зареєстрованим місцем проживання чи перебування потерпілої особи-позивача, або за місцем завдання такої шкоди [18].

Крім того, розглядаючи позови про захист прав осіб які зазнали каліцтва або ушкодження здоров'я працюючи за трудовим договором, суди зобов'язують позивачів вказувати які саме порушення правил охорони здоров'я були допущені при роботі. Таким чином, відповідачем в таких категоріях справ, завжди будуть власники підприємства або уповноважений ним орган.

Окрім того, вирішуючи питання про відкриття провадження по справі, судом повинно бути вирішено питання про залучення до участі у справі відповідного органу Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, який буде виступати як третя особи зі сторони відповідача, що безпосередньо не заявляє самостійних вимог.

У досліджуваній категорії спорів при пред'явлені позову, разом з позовною заявою сторонам необхідно надати письмові докази, такі як: акти або інші докази на підтвердження заподіяної шкоди здоров'ю, точний розрахунок такої шкоди; оформлений, відповідно до законодавства акт про нещасний випадок на виробництві форми Н-1 або про проведення спеціального розслідування отримання професійних захворювань (отруєнь) чи щодо нещасного випадку невиробничого характеру; висновок медико-соціальної експертної комісії (у деяких випадках потрібний висновок судово-медичної експертизи) про підтвердження втрати працездатності, її ступінь та строк, про необхідність стороннього догляду за особою, інших видів допомоги, які зумовлюють додаткові витрати потерпілого, про встановлення причинного зв'язку смерті потерпілого з каліцтвом (професійним захворюванням), за яке провадиться відшкодування; висновки спеціалістів з профпатології й відповідного лікувально-профілактичного закладу про діагноз захворювання потерпілого та зв'язок такого захворювання з умовами праці; довідку-розрахунок щодо середньої заробітної плати (дохід) позивача-потерпілого перед тим, як він отримав ушкодження здоров'я, а у чітко визначених законодавством випадках – про тарифну ставку (посадовий оклад) потерпілого, середню заробітну плату або тарифні ставки (посадові оклади) працівника підприємства (цеху, дільниці), де потерпілий виконував трудовий обов'язок перед тим, як отримати шкоду здоров'ю чи каліцтво; довідку щодо розміру призначеної та фактично отримуваної пенсії або такої пенсії, яку він міг би отримати по інвалідності пов'язану з нещасним випадком що настав (який має невиробничий характер) і довідку щодо рівня зростання цін на товари та послуги за весь час затримки виплати відшкодування до моменту подання позовної заяви; довідку про склад сім'ї та наявність утриманців у потерпі-

лого; а також інші необхідні документи та розрахунки, які будуть доказами по справі. Тобто існують певні особливості та перелік доказів, які потрібно надати при поданні позову про захист прав осіб які зазнали каліцтва або ушкодження здоров'я працюючи за трудовим договором

Під час розгляду цивільної справи суд може призначити судово-медичну експертизу щоб визначити розмір шкоди, яка завдана здоров'ю та життю працівника при виконанні ним трудових, службових обов'язків і яка буде підлягати відшкодуванню. Така експертиза призначається за клопотанням сторін у справі або за власною ініціативою суду, якщо він прийде до висновку, що проведення такої експертизи є необхідним для винесення повного і обґрунтованого рішення по справі. Проведення такої експертизи регламентується Інструкцією про проведення судово-медичної експертизи [6]. Така експертиза має бути проведена декількома експертами які, керуючись вимогам «Правил проведення комісійних судово-медичних експертиз в бюро судово-медичної експертизи при визначенні ступеня втрати професійної працездатності» повинні визначити ступінь втрати працездатності та інші питання поставлені судом в своїй Ухвалі про призначення такої експертизи. При цьому слід звернути увагу, що не допускається в даному випадку застосовувати Порядок організації та проведення медико-соціальної експертизи втрати працездатності та Порядок встановлення медико-соціальними експертними комісіями ступеня втрати професійної працездатності у відсотковому відношенні до тих працівників, яким було заподіяне ушкодження здоров'я, що пов'язане з виконанням ним трудової функції [4, с. 27].

Існують певні особливості при розгляді досліджуваної категорії справ у суді, які стосуються процесу та предмету доказування. Так, відповідно до статті 81 ЦПК України, предметом доказування при розгляді цивільних справ про відшкодування шкоди внаслідок каліцтва або ушкодження здоров'я особі, яка працювала за трудовим договором або фактично виконувала трудові функції, повинні бути наступні обставини: час настання факту нещасного випадку під час виконання трудових обов'язків та функцій; фактичний розмір середньомісячного заробітку особи до отримання ушкодження здоров'я; розмір пенсії по інвалідності, у випадку, коли вона була призначена постраждалому до звернення до суду; потреба у додаткових витратах на медичну та соціальну допомогу. При встановленні та доказуванні зазначених фактів, необхідно враховувати вимоги ЦПК України щодо того, що всі обставини справи, які за законом мають бути підтверджені конкретними засобами доказування, при розгляді справи в суді не можна підтверджувати іншими засобами доказування. Так, наприклад, факти нещасного випадку можуть підтверджуватися актами за формою Н-1, ступінь втрати професійної працездатності, потреби в додаткових витратах на оплату медичної та соціальної допомоги.

Обов'язково, при розгляді досліджуваної категорії справ у суді доказуванню підлягають також факти укладення трудових (цивільно-правового) договорів; факти спричинення шкоди; причинний зв'язок між фактом, що є підставою для настання відповідальності у вигляді відшкодування шкоди, і заподіяною шкодою. Окрім того, необхідно обґрунтовувати ступінь і тривалість втрати працездатності; розміри понесених витрат або обґрунтування потреби в медичній і соціальній допомозі, у тому числі на додаткове харчування, на купівлю ліків, на спеціальний медичний, постійний сторонній догляд, на побутове обслуговування, на протезування, на санаторно-курортне лікування, на придбання спеціальних засобів пересування і т. д. Крім того, необхідно доказати, що страхувальник або роботодавець відмовився відшкодовувати шкоду, яка заподіяна працівникові у результаті травмування або професійного захворювання; наявність моральної шкоди і обґрунтовувати її розміру.

Щодо доказування моральної шкоди, яка будучи одним із негативних наслідків нещасного випадку чи професійного захворювання на виробництві під час виконання трудових обов'язків, то слід зазначити, що вона виражається у моральних втратах потерпілого, порушенні його нормальних життєвих зв'язків, які вимагають від нього додаткових зусиль для організації свого життя [11].

Необхідно зазначити, що однією з особливостей процесуального розгляду в суді справ про захист прав осіб які зазнали каліцтва або ушкодження здоров'я працюючи за трудовим договором факту вини роботодавця у настанні нещасного випадку чи професійного захворювання є відсутність вини роботодавця як предмету доказування. Про це свідчить зміст поняття «нещасний випадок на виробництві», який закріплений в постанові Кабінету Міністрів України від 30.11.2011 року № 1232 «Порядок проведення розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві» . Нещасний випадок та професійне захворювання є результатом впливу певних виробничих чинників, шкідливих умов праці та інших обставин, настання яких не обов'язкове та не завжди зумовлюється порушенням трудових прав працівника роботодавцем, тому доведення вини роботодавця не є обов'язковим при розгляді справи в суді. Крім того, це підтверджується судовою практикою, наприклад рішення Ковпаківського районного суду міста Суми від 30.03.2016 року [15], Червоноградського міського суду Львівської області від 23.04.2015 року [16], ухвала Апеляційного суду міста Києва [19] та ін. Тобто, не потрібно доказувати факт вини роботодавця у настанні нещасного випадку та професійного захворювання, які у майбутньому можуть бути підставою для відшкодування шкоди, яка завдана здоров'ю працівникові при виконанні ним трудових обов'язків.

Висновки. Підсумовуючи викладене, необхідно зауважити, що справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд та вирішення судами справ про відшкодування шкоди, заподіяної ушкодженням здоров'я працівника, безумовно, сприятиме захисту прав та інтересів фізичних і юридичних осіб. При розгляді цивільних справ про відшкодування шкоди внаслідок каліцтва або ушкодження здоров'я працюючи за трудовим договором існують певні особливості щодо підсудності справ, залучення третіх осіб до справи, подання доказів та предмету доказування, що зумовлено специфікою категорії справ.

Список літератури:

1. Актуальні питання прикладної цивілістики: сімейне, трудове, земельне та житлове право. Науково-практичний посібник; [за заг. ред. д.ю.н. професора М.М. Ясинка]. – К.: Алерта, 2016. – 450 с.
2. Аналіз судової практики у справах про відшкодування моральної шкоди, завданої у зв'язку з ушкодженням здоров'я під час виконання трудових обов'язків: Лист Вищого Спеціалізованого Суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.09.2011 р.
3. Бабенко А.О., Грибан В.Г. Судова практика з розгляду справ про відшкодування шкоди, заподіяної працівникові ушкодженням його здоров'я, пов'язаним із виконанням трудових обов'язків [Текст] / А.О. Бабенко, В.Г. Грибан // Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : зб. наук. пр. / Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. – Дніпропетровськ: ДДУВС, 2013. – 2013. – № 1(65). – С. 177-184.
4. Васильєв С.В. Особливості розгляду окремих категорій цивільних справ. Навчальний посібник. – Харків: Еспада, 2012. – 480 с.
5. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи [Електронний ресурс]: затв. наказом М-ва охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. № 6 // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Електрон. дані. – Київ, 1994-2017. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95 (дата звернення: 23.01.2017). – Назва з екрана.
6. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи, затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 р № 6, зареєстрована в Міністерстві юстиції України 26.07.1995 р. за № 254/790.
7. Кодекс законів про працю від 10.12.1971 № 322-VIII, зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/322-08.
8. Порядок встановлення медико-соціальними експертними комісіями ступеня стійкої втрати професійної працездатності у відсотках працівникам, яким заподіяно ушкодження здоров'я, пов'язане з виконанням трудових обов'язків [Електронний ресурс]: затв. наказом М-ва охорони здоров'я України від 05.06.2012 р. № 420.
9. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон України від 23.09.1999 р. № 1105-14.
10. Про затвердження Правил відшкодування власником підприємства, установи і організації або уповноваженим ним органом шкоди, заподіяної працівникові ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним трудових обов'язків [Електронний ресурс]: постанова Каб. Міністрів України від 23.06.1993 р. № 472.
11. Про охорону праці : Закон України від 14.10.1992 р. № 2694-XII.
12. Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди: Постанова Верховного суду України від 27.03.1992 № 6.
13. Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди [Електронний ресурс] : Постанова Пленуму Верхов. Суду України від 27.03.1992 р. № 6. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92.
14. Про судовий збір: Закон України від 08.07.2011 № 3674-VI, зі змінами та доповненнями.
15. Рішення Ковпаківського районного суду міста Суми від 30 березня 2016 року у справі № 592/437/16-ц. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56902094.
16. Рішення Червоноградського міського суду Львівської області від 23 квітня 2015 року № 459/55/15-ц. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45092116.
17. Цивільний Кодекс України від 16 січня 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15.
18. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року, в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017, зі змінами та доповненнями.
19. Ухвала Апеляційного суду міста Києва від 11 червня 2015 року у справі № 761/26735/14-ц. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45398892.
20. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. д.ю.н., професора, академіка Академії наук вищої школи України М.М. Ясинка – К.: Алерта, 2018. – 604 с.

Ясинок М.М., Капустян В.А.
Сумской национальный аграрный университет

ОСОБЕННОСТИ РАССМОТРЕНИЯ ГРАЖДАНСКИХ ДЕЛ О ЗАЩИТЕ ПРАВ ФИЗИЧЕСКОГО ЛИЦА, ПОЛУЧИВШЕГО УВЕЧЬЯ ИЛИ ПОВРЕЖДЕНИЯ ЗДОРОВЬЯ, РАБОТАЯ ПО ТРУДОВОМУ ДОГОВОРУ

Аннотация
Статья посвящена анализу особенностей процессуального судебного рассмотрения гражданских дел о защите прав физического лица потерпевшей увечья или повреждения здоровья работая по трудовому договору в соответствии с гражданским процессуальным законодательством. Проанализированы законодательная база, закрепила право гражданина на возмещение вреда вследствие увечья или повреждения здоровья работая по трудовому договору. Определено, что споры о размере ущерба и права на его возмещение рассматриваются судами в исковом производстве по общим правилам. Установлено, что при рассмотрении гражданских дел о возмещении вреда вследствие увечья или повреждения здоровья работая по трудовому договору существуют определенные особенности по подсудности дел, привлечения третьих лиц к делу, представление доказательств и предмет доказывания, что обусловлено спецификой категории дел.
Ключевые слова: выполнение потерпевшим трудовых обязанностей, возмещение вреда, возмещение вреда вследствие увечья или повреждения здоровья работая по трудовому договору, доказательства, доказывание при рассмотрении дел о возмещении вреда, экспертиза, причинение жизни или здоровью лица при исполнении им трудовой функции, освобождение от судебного сбора, подсудность, правоотношения по возмещению вреда, правосудие, рассмотрение судом гражданских дел, судебно-медицинская экспертиза.

Yasynok N.M., Kapustian V.O.
Sumy National Agrarian University

PECULIARITIES OF CONSIDERATION OF CIVIL ACTIONS ON THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF THE PHYSICAL PERSON OF THE SUSTAINED DEFINITION OR DAMAGE TO HEALTH WORKING UNDER THE LABOR CONTRACT

Summary
The article is devoted to the analysis of the features of the procedural judicial review of civil cases on the protection of the rights of an individual injured or injured while working under an employment contract in accordance with civil procedural law. Analyzed the legislative framework, enshrined the right of a citizen to compensation for injury due to injury or damage to health working under an employment contract. It is determined that disputes about the amount of damage and the right to compensation for it are considered by courts in the lawsuit proceedings according to the general rules. It has been established that when considering civil cases for compensation for injury due to injury or damage to health, working under an employment contract, there are certain peculiarities regarding the jurisdiction of cases, involvement of third parties to the case, presentation of evidence and subject of proof, which is due to the specific category of cases.
Keywords: fulfillment of labor duties by the victim, compensation for harm, compensation for injury due to injury or health damage working under an employment contract, evidence, proof in cases of compensation for harm, Examination, causing life or health of a person in the performance of his labor function, exemption from judicial collection, jurisdiction, legal relations on compensation for harm, justice, the consideration of civil cases by the court, forensic medical examination.

УДК 340.12

ДЕЯКІ ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ІСТОРИКО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІДЕЙНО-ТЕОРЕТИЧНИХ ЗАСАД РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ПОДІЛУ ВЛАДИ НА ПРИКЛАДІ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

Яценко І.С.
адвокат, доктор філософії в галузі політології

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-127

У статті здійсненна спроба систематизації складових методології історико-правових досліджень, які повинні застосовуватися при дослідженні ідейно-теоретичних засад реалізації принципу поділу влади. Розгляд складових методології історико-правових досліджень здійснено на прикладі Республіки Польща, яка має тривалу історію зародження, розвитку та реалізації ідеї поділу влади та на сьогодні так само як і Україна ще знаходиться в періоді своєї політико-правової трансформації від посткомуністичної держави до розвиненої демократичної держави.

Ключові слова: поділ влади, методологія історико-правових досліджень, ідейно-теоретичні засади поділу влади.

Постановка проблеми. Вирішення актуальних проблем історико-правової науки вимагає використання ефективних методів наукового дослідження. Вибір правильної методології є необхідною умовою пізнання історико-правових явищ і процесів. Використання правильної методології вимагає, в першу чергу, систематизації її складових, зокрема, при проведенні історико-правових досліджень ідейно-теоретичних засад реалізації принципу поділу влади, в тому числі на прикладі Республіки Польща.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання методології історико-правових досліджень є предметом наукового пошуку багатьох українських учених, як-от: Бабкін В.Д., Бойко І.Й., Бостан К.С., Дамірлі М.А., Кириченеко В.Є., Костицький В.В., Костицький М.В., Мудриєвська Л.М., Скакун О.Ф. та інші.

Як відомо, вивчення предмета дослідження органічно пов'язане з проблемою вибору відповідного інструментарію, засобів та напрямів його пізнання. Її вирішення передбачає визначення методології дослідження в цілому та підбір конкретних методів, які б відповідали сутності об'єкта [7, с. 32].

У наукознавстві методологія розуміється як теоретична основа та способи організації пізнавального процесу, що характеризують пізнання з погляду його загальних форм, можливостей пізнавальних засобів та механізмів, які зумовлюють логічну послідовність наукового дослідження. Методологія відображає певний кут зору на предметне поле дослідження, який висвітлює весь процес досягнення наукового результату, передбачає використання відповідних засобів, прийомів та способів пізнання. Методологія правової науки виступає як зумовлена особливостями правової реальності цілісна та узгоджена система способів пізнання, що включає такі складові: 1) загальний (філософський) підхід; 2) загальнонаукові методи; 3) спеціальні методи; 4) власні правові методи. Загальний (філософський) підхід виступає світоглядною основою правознавства, а сукупність методів (загальнонаукових, спеціальних та власних) становить «набір» робочих інструментів формування державно-правових знань. Завдання ефективного застосування методології полягає у прагненні до найбільш точного і адекватного відображення наукового предмета пізнання шляхом забезпечення повноти та всебічності дослідження, знаходження оптимального співвідношення як між рівнями методології – філософськими підходами і формалізованими методами, – так і між різними конкретними методами дослідження [4, с. 25].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В сучасних умовах Республіка Польща, як частина Європейської спільноти, до якої долучається і Україна, становить для України важливий об'єкт для дослідження, зокрема, в частині реалізації принципу поділу влади та його ідейно-теоретичних засад. Це зумовлено тим, що питання реалізації принципу поділу влади в Україні, особливо протягом останнього десятиріччя, було і залишається одним з ключових у період сучасних суспільно-політичних трансформацій. Розуміння процесів формування ідейно-теоретичних засад поділу влади, реалізації їх як принципу, сучасних підходів до його реалізації, наслідків і проблем, які виникають у близькій для України географічно, історично та культурно країні повинно стати важливим матеріалом для осмислення принципу поділу влади в теоретичному плані для його практичного втілення.

Виникнення, розвиток, модернізація ідейно-теоретичних засад та реалізація на їх основі принципу поділу влади і, відповідно, їх взаємозв'язок та взаємний вплив відбувалися в історичному розвитку, кожному з етапів якого відповідають конкретні історичні умови, які мали визначальний вплив як на формування ідейно-теоретичних засад, так і на реалізацію принципу поділу влади. Все це зумовлює застосування методів історико-правових досліджень як ключових, а систематизація їх складових щодо конкретного об'єкту та предмету є важливим питанням організації наукового пошуку.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є систематизація головних складових методів історико-правового дослідження ідейно-теоретичних засад реалізації принципу поділу влади в Республіці Польща.

Виклад основного матеріалу дослідження. Об'єктом історії учень про державу і право є різноманітні форми їх осмислення. Предметом є сис-

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

тематизація теоретично-обґрунтованих і концептуально виражених знань людства про державу і право в їх історичному розвитку [9, с. 8]. Щодо поділу влади в загальному вигляді об'єктом виступають ідеї (доктрини, теорії) поділу влади в різноманітних формах її осмислення та вираження (імплементації, нормативного закріплення тощо). Предметом виступають теоретично виражені представниками політичної та правової думки засади поділу влади та їх реалізація на різних історичних етапах розвитку держави і права, тобто предмет охоплює як історію розвитку ідеї (доктрини, теорії) поділу влади, так і її реалізацію в конкретних історичних умовах. Дослідження вчень про державу і право стоять на межі історії і теорії, оскільки представляють знання про минулі інтелектуальні роздуми щодо розуміння держави і права і водночас створюють умови до своєрідної постійної участі в цих роздумах. Досліджуючи вчення (доктрини, погляди) про державу і право загалом, та про поділ влади, зокрема, важливим є не тільки представлення поглядів того чи іншого мислителя на фоні сучасних йому поглядів та у відповідному історичному контексті, а також вивчення його думок, як відповідей на питання щодо потреб його епохи. Важливим є також знаходження відповіді на питання наскільки ідеї (доктрини, теорії) є актуальними на сьогодні і наскільки будуть актуальними в майбутньому, наскільки вони стали інтегральною частиною сучасної культури [12, с. 36].

Предметом історико-правового дослідження ідейно-теоретичних засад реалізації поділу влади є опрацьовані представниками політичної та правової думки погляди на владу та її поділ, їх реалізація на різних історичних етапах розвитку державності, теоретичні та прикладні (конституційні) аспекти реалізації принципу поділу влади в контексті історичного розвитку, проблеми, що постають при реалізації принципу поділу влади, а також можливі шляхи їх вирішення в сучасних умовах, зокрема, в на сучасного етапу політичних трансформацій в окремих країнах. Під ідейно-теоретичними засадами в такому дослідженні розуміється сукупність поглядів на поділ влади, виражених у формі ідей, теорій, доктрин, їх критики тощо, які в узагальненому вигляді становлять принцип поділу влади. Ці погляди, свого часу, стали засадами (основою, підвалинами) реалізації принципу поділу влади, на базі яких формувалося розуміння та втілення (реалізація) цього принципу у правових актах – конституціях. В свою чергу, застосування конституційно закріпленого принципу поділу влади створювало досвід його реалізації, що відповідно впливало на зміну, модернізацію поглядів на поділ влади, що ставали ідейно-теоретичними засадами впровадження змін, модернізації засад поділу влади та реалізації їх як принципу на конституційному рівні. Саме такий взаємозв'язок та взаємний вплив, в якому теоретичний аспект (ідейно-теоретичні засади) відіграє основне значення, є одним з головних елементів, який повинен бути закладений в логіку такого дослідження, що, в свою чергу, зумовлює застосування відповідних методологічних підходів до його дослідження.

Головне завдання методології історико-правових досліджень – забезпечення теорії певною програмою пізнання правової реальності в її ґенезі та функціонуванні, підвищення евристичної ефективності, теоретичного та практичного освоєння дійсності. У змістовний акспект методології входять такі проблеми як-то: структура наукового знання взагалі та наукової теорії, зокрема; закони становлення функціонування та зміни наукових теорій; понятійно-категоріальний апарат історико-правових наук; характеристика схем пояснення, прийнятих у науці; структура і операційний склад методів науки, умови та критерії науковості тощо [3, с. 68].

Оскільки дослідження ідейно-теоретичних засад реалізації принципу поділу влади побудоване, головним чином, як дослідження в галузі історії учень про державу і право, необхідно застосовувати методологію історії учень про державу і право як системи принципів і методів, за допомогою яких досліджуються персоніфіковані державно-правові ідеї та цілісні вчення (доктрини, теорії), їх виникнення, історичний розвиток, зв'язки із сучасністю та суспільною практикою.

Застосування вищезазначеної методології вимагає дотримання принципу історизму, який передбачає, зокрема, дослідження та інтерпретацію того чи іншого вчення про право та державу в контексті та з урахуванням історичних особливостей часу його походження й розвитку, та принципу об'єктивності, або ідеологічної неупередженості, реалізація якого передбачає дослідження та інтерпретацію вчення таким, яким воно було задумане й опрацьоване його авторами, без нашаровування політичної та ідеологічної кон'юнктури, ідеологічних уподобань дослідника [5, с. 13]. Визначення характерних особливостей державно-правових учень неможливе без застосування порівняльно-історичного методу, який дозволяє зіставити як погляди мислителів різних епох і народів на розвиток певних державно-правових явищ та інститутів [9, с. 12]. Порівняльно-історичний метод дозволяє також розкрити сутність досліджуваних явищ на підставі вже наявних фактів, надає можливість виходити за межі явищ, на основі аналогій робити широкі історичні узагальнення та проводити паралелі, допускає застосування всіх інших наукових методів. Порівняльно-історичний метод використовується як один із базових методів виконання дослідження Його застосування дає змогу дослідити і зіставити погляди представників світової та польської політико-правової думки на владу та її поділ, узагальнити минулий досвід реалізації поділу влади в Польщі за різних історичних умов суспільного розвитку польської держави, виявити особливості етапів і періодів в яких реалізовувався поділ влади в польській державі. Дослідження поглядів та опрацювань представників польської правової думки повинно здійснюватися в історично-хронологічній послідовності в межах визначених періодів їх зародження і розвитку, з врахуванням суспільно-політичної ситуації, в якій ці погляди та опрацювання формувалися та висловлювалися. Такий підхід дає можливість не тільки показати історично-хронологічну послідовність видозмінення цих поглядів, але й дослідити і представити сутність та характерні особливості цих видозмін, тобто їх розвиток (модернізацію) від обстоювання сильної централізо-

ваної (королівської, станової) влади до обґрунтування необхідності її поділу згідно з класичною доктриною Ш.Л. Монтеск'є, та подальшого їх розвитку в інших історичних суспільно-політичних умовах.

Застосовування соціологічного методу дає можливість виявити соціальну зумовленість теоретичних підходів до поділу влади у представників світової та польської політико-правової думки різних періодів їх розвитку, з метою виявлення постійних зв'язків між фактами суспільного життя і специфікою їхнього осмислення.

Логіка вивчення ідейно-теоретичних засад поділу влади вимагає спочатку з'ясування сучасних поглядів вчених, в першу чергу польських, на питання поділу влади, а саме – визначення понять, які дефінюють проблему поділу влади, визначають головні питання, які становлять предмет дослідження та оцінки при вивченні доктрини поділу влади. До них, на нашу думку, належать такі питання, як-то: а) що розуміється під ідеєю (доктриною, принципом, теорією) поділу влади; б) поділ влади у функціональному, організаційному або інституціональному та суб'єктивному або персональному аспекті; в) класифікація моделей поділу влади у різних формах державного правління; г) питання рівноваги влади при реалізації поділу влади; д) місце механізмів стримування і противаг в поділі влади та способи їх реалізації; е) співвідношення принципів єдності та поділу влади; є) проблеми реалізації та деформації принципу поділу влади в сучасних умовах.

Розгляд цих питань дає змогу окреслити основні проблеми і напрямки подальшого дослідження для досягнення поставлених мети і завдань, створює методологічний контекст для їх досягнення. Вирішити ці завдання допомагає системний метод, який передбачає погляд на державу і право як на системи, що складаються з окремих елементів, кожен з яких виконує певну функцію, між якими існує взаємозв'язок (структура), що зумовлює місце кожного елемента в цій системі [4, с. 32]. Застосування цього методу дає можливість розглянути ідею (принцип, теорію, доктрину) поділу влади, як систему, що складається з окремих елементів, таких як-то – функції влади, гілки влади, органи влади, рівновага влади, система стримування і противаг, – які через взаємозв'язок і взаємозалежність разом складають структуру поділу влади. Для вирішення завдань необхідно застосовувати також логічний метод, який включає, зокрема, аналіз і синтез, визначення понять та їх класифікацію [4, с. 31]. Застосування аналізу сприяє уявному розчленуванню ідеї поділу влади на окремі елементи (складові частини) і дослідженню кожного з них. Синтез дає можливість створити єдину цілісну картину ідеї поділу влади. Дослідження від конкретного до абстрактного дає можливість розглянути абстрактні поняття у їх конкретних формах або проявах (форма правління – характеристика окремих видів залежно від способу застосування механізму стримування і противаг).

Важливе значення для дослідження державно-правових ідей є періодизація історії учень про державу і право [5, с. 14]. Періодизація виникнення та розвитку ідеї поділу влади у світовій політико-правовій думці дозволяє систематизувати вивчення поглядів представників національної політико-правової думки у контексті загальносвітового розвитку поглядів на поділ влади.

У працях вітчизняній та закордонних науковців представлені різні підходи до періодизації вчення про поділ влади. Український вчений І. Процюк виділяє три макроетапи у виникненні і розвитку теорії поділу влади. Перший характеризується виникненням ідеї поділу (обмеження) державної влади в стародавньому світі й у добу середньовіччя, коли формується світоглядне підґрунтя, інтелектуальне середовище, в якому стало можливим виникнення ідеї обмеження влади. Цей етап, у свою чергу, поділяється на два періоди: а) виникнення ідеї обмеження публічної політичної влади в античній науковій традиції і б) християнська інтерпретація проблеми співвідношення особистості і влади в соціально-політичних доктринах середньовіччя. Другий етап розпочинається з наукового оформлення самої теорії в епоху Відродження, до якого включається практичне застосування цього принципу в правових системах держав Нового часу, тобто практична реалізація наукової концепції. У ньому він також виділяє два періоди: а) виникнення теорії поділу державної влади і б) конституційно-правове закріплення принципу поділу державної влади в правових системах так званих перших демократій. На третьому етапі теорія поділу державної влади поступово трансформується у своєрідний імператив сучасної державності. Він охоплює розвиток сучасної теорії поділу державної влади як елемента загальної теорії правової держави [10, с. 33-34].

А. Медушевський виділяє п'ять етапів у розвитку теорії поділу влади: 1) формування уявлень про необхідність її поділу для забезпечення свободи особи в період від античності до Нового часу; 2) системне теоретичне обґрунтування даного принципу в епоху кризи абсолютизму й переходу до парламентського устрою, який має на меті поділити владу між буржуазією, що зароджується, і феодальною знаттю, що зберігалась; 3) пошук оптимального рішення питання щодо впорядкування органів державної влади у XIX ст.; 4) всебічна критика принципу поділу влади через його теоретичну нездатність і практичну неефективність в умовах першої світової війни й революцій, які вимагали концентрації влади, яка припадає на початок XX ст.; 5) визначення в другій половині XX ст. принципу поділу влади як наріжного каменя демократичного ладу й гарантії від реставрації тоталітаризму [8, с. 29].

В свою чергу, Р. Косов пропонує в процесі розвитку теорії поділу влади розрізняти три макроетапи. Перший з них характеризується виникненням ідеї розподілу (обмеження) державної влади і її політичної організації. В цей час створюється світоглядний фон, інтелектуальне середовище, в якому стало можливим виникнення ідеї обмеження влади. Другий етап починається з наукового оформлення саме теорії в епоху Відродження, і відзначається практичним застосуванням цього принципу в правових системах Нового часу. На третьому етапі теорія поділу влади поступово трансформується у своєрідний імператив сучасної державності [6, с. 10].

Іншу періодизацію розвитку вчення про поділ влади пропонує В. Абашмадзе. Він вважає, що цей принцип може розумітися: а) як система технічного розподілу функцій державної влади між різними органами, тобто як результат розподілу праці, застосований до державного механізму з метою спрощення й контролю (формальне розуміння поділу влади); б) як політичний принцип устрою й організації влади в суспільстві (матеріальне розуміння). Формальний аспект з'являється ще в античному світі й вдосконалюється в Середні віки. Матеріальне розуміння формується значно пізніше (у період боротьби буржуазії проти феодальної державності) й стає панівним в епоху Абсолютизму. Буржуазні ідеологи визначили поділ влади як основний принцип побудови буржуазної держави [1, с. 7-9].

В сучасній польській правовій науці це питання знайшло ґрунтовне дослідження у працях Р. Малайного, який ділить історію розвитку ідеї поділу влади на три основні етапи. Кожному з цих етапів відповідає своя теорія «поділеної влади, при цьому теорія поділу влади в його розумінні є останнім, завершальним етапом розвитку ідей, пов'язаних з владою та її поділом. Відповідно до етапів Р. Малайни виділяє три теорії «поділеної влади»: 1) етап теорії змішаного устрою, в якому він розрізняє стародавній та сучасний; 2) етап теорії устрою рівноваги та 3) етап теорії поділу влади в якому він розрізняє: доктрину Ш. Л. Монтеск'є, доктрину батьків-засновників США, французьку доктрину, німецьку доктрину, англосакську доктрину [13, с. 14].

Якщо предметом дослідження є ідейно-теоретичні засади поділу влади, представників польської політичної та правової думки, які становили основу реалізації принципу поділу влади на різних історичних етапах розвитку польської державності, за основу варто приймати періодизацію, запропоновану саме польськими науковцями, зокрема, Р. Малайним, з врахуванням здобутків уцьому питання українських та закордонних вчених.

Предметом дослідження повинні бути також теоретичні та прикладні (конституційні) аспекти реалізації принципу поділу влади в контексті історичного розвитку держави. В зв'язку з цим при вивченні предмета необхідно бути представлений у хронологічному порядку історичного розвитку держави застосовувати історико-хронологічний метод, який дає можливість досліджувати державу і право, правові інститути і процеси в тій послідовності, в якій вони виникали, розвивалися та змінювалися. Історичний розвиток, який становить контекст, в якому здійснюється дослідження його предмета, повинен, базуватися на прийнятій для цілей дослідження періодизації виникнення та розвитку держави і права.

Зародження та розвиток ідейно-теоретичних засад реалізації принципу поділу влади в Польщі становить один з елементів зародження та розвитку держави і права. Він пов'язаний із загальноісторичними процесами, але має свою логіку та історію розвитку. Тому, в дослідженні необхідно застосовувати історичну періодизацію, яка базується на прийнятій в польській правовій доктрині історії та теорії держави і права періодизації виникнення на розвитку польської держави і права [11] з врахуванням необхідності здійснення періодизації в контексті зародження та розвитку ідейно-теоретичних засад поділу влади. На нашу думку така історична періодизація повинна виглядати наступним чином:

А) Період зародження поглядів на владу і її поділ, формування ідейно-теоретичних засад поділу влади та їх нормативне закріплення (реалізація) (від становлення польської держави до ухвалення Конституції 3 травня 1791 р.), який охоплює: 1) спадкову монархію (друга половина X ст. – перша половина XIV ст.; б) удільний поділ (1138-1320 рр.); 2) станову монархію (1320-1454 рр.); 3) період шляхетської Речі Посполитої, який триває до моменту занепаду польської державності і складається з трьох під-періодів, а саме: а) шляхетської демократії (1454-1652 рр.), б) магнатської олігархії (1652-1764 рр.), в) початку конституційної монархії (1764 1794 рр.);

Б) Період розвитку ідейно-теоретичних засад поділу влади та їх реалізація в період втрати та відновлення польської державності (від втрати незалежності та першого поділів польської держави до Другої Світової Війни), який охоплює: 4) період поділів Польщі та втрати нею державності (1772/1795-1918 рр.); 5) період Другої Речі Посполитої (1918¬ 1939 рр.);

В) Період розвитку ідейно-теоретичних засад поділу влади та їх реалізація в період політичних трансформацій (від Другої світової війни до ухвалення сучасної Конституції Республіки Польща 1997 р.), який охоплює: 6) період німецької окупації та комуністичного правління (1939-1944 рр. та 1945-1988 рр.); 7) сучасний період – Третя Річ Посполита (1989 р. до сьогодні). При чому, сучасний період починаючи від 1989 р., для цілей цього дослідження, поділений на два під-періоди: а) 1989-1997 рр. (до ухвалення сучасної Конституції Республіки Польща); б) 1997 р. до сьогодні.

Зважаючи на складність досліджуваної теми, необхідно додатково використовувати також загальнонауковий діалектичний метод дослідження, який ґрунтується на виявленні внутрішньої сутності таких явищ, як влада, поділ влади, єдність влади, рівновага влади та механізми стримування і противаг в поділі влади через характеристику динаміки їх розвитку та зовнішніх проявів. При цьому, особливий наголос необхідно зробити на висвітленні зв'язку між теоретичною основою феномену поділу влади та практикою його безпосередньої реалізації на різних етапах історичного розвитку польської держави, що обґрунтовує застосування історичного методу для з'ясування історичного контексту розвитку Республіки Польща, в якому зароджувалися та розвивалися ідейно-теоретичні засади реалізації принципу поділу влади.

Історія учень про державу і право є не лише одним з основних шляхів оволодіння теоретичними основами розвитку суспільства, а й дає змогу отримати ефективні для практичного застосування знання [9, с. 10]. Оскільки на сучасному етапі суспільно-політичного розвитку як Україна, так і Польща все ще переживають період політичних та суспільних трансформацій, вивчення сучасних ідейно-теоретичних засад та досвіду реалізації принципу поділу влади на прикладі

Республіки Польща дає змогу отримати ефективні для практичного застосування в Україні знання. Це стає тим актуальнішим з двох основних причин. По-перше, Польща в цілому успішно пройшла той етап трансформації, на якому перебуває Україна, що дає можливість вивчити, зрозуміти, зробити висновки та використати позитивний досвід, так само, як і уникнути негативних наслідків. По-друге, після парламентських та президентських виборів 2015 р. вперше в історії Польщі склалася ситуація, коли абсолютна більшість у законодавчій владі та виконавча влада в цілому належать до однієї партії консервативного спрямування. Це призвело до деформації або навіть кризи принципу поділу влади в конкретних історичних суспільно-політичних умовах. З'ясування природи і механізмів сучасної польської кризи поділу влади дає можливість глибше зрозуміти значення поділу влади для забезпечення прав і свобод як для народу в цілому, так і для кожного окремого громадянина, зокрема. Це створює унікальну можливість для зрозуміння необхідності розвитку (модернізації) сучасних наукових підходів до ідейно-теоретичних засад поділу влади та механізмів його реалізації, дає базу для певних прогнозів щодо шляхів розвитку ідейно-теоретичних засад реалізації принципу поділу влади як в Польщі, так і в Україні. Для реалізації цього завдання в дослідженні варто застосовувати також принцип соціального підходу, який має особливе значення для оцінки програм та реальної політичної діяльності партій, її лідерів [2, с. 20] і діячів, які формують програми та напрямки дій, особливо, якщо партія є правлячою і формує більшість в законодавчій владі та реалізує виконавчу владу.

Історичний підхід в правознавстві, завдяки динамічному способу відображення правових явищ, дає можливість певною мірою передбачувати їх еволюцію. Це стає можливим, зокрема, завдяки тому, що, як показує історія учень про державу і право та історія держави і права, кількість типів суспільно-державних устроїв та відповідних до них правових інституцій є досить обмеженою, а тому можливі рішення, що відповідають умовам даного етапу суспільного розвитку, також є обмеженими [12, с. 46-47]. Розглядаючи питання реалізації принципу поділу влади слід враховувати обмеженість моделей державного правління, в яких цей принцип реалізовується.

Обмеженість інстутиціональних форм реалізації принципу поділу влади в демократичній формі правління дає можливість прогнозування певних напрямків реалізації принципу поділу влади та їх наслідків, що відповідно, створює емпіричний матеріал для опрацювання певних рішень в цьому питанні. Базою для опрацювання таких рішень є історичний досвід реалізації принципу поділу влади, включаючи, насамперед, сучасний період, та порівняння умов і наслідків реаліазції принципу поділу влади в подібних умовах в інших країнах. В даному випадку йдеться про історичний досвід Республіки Польща на сучасному етапі. Під сучасним етапом історичного розвитку прийнято вважати етап початку суспільно-політичних трансформацій, який в Польщі розпочався у 1989 р., а в Україні – у 1991 р. Досліджуючи сучасний етап необхідно проаналізувати ідейно-теоретичні засади реалізації поділу влади у Республіці Польща з моменту початку сучасних суспільно-політичних трансформацій, нормативне вираження та реалізацію принципу поділу влади в період після ухвалення у 1997 р. чинної польської конституції, та у логічній послідовності та у формально-правовому вираженні розглянути сучасну деформацію або кризу поділу влади від моменту її виникнення до досягнення певної стабілізації (але не вирішення), що дає підстави до прогнозування її поглиблення та розвитку в напрямку зведення поділу влади до, скоріше, нормативного (конституційного) запису, який в реальності буде означати організаційний поділ влади як «поділ праці», а не як теоретичний постулат або принцип, спрямований на недопущення узурпації або авторитаризації влади. Зрозуміння недоліків функціонування елементів механізму стримування і противаг, які до цього призвели, повинно дати знання, щодо того, чого і як слід уникати в формуванні сучасних ідейно-теоретичних засад реалізації принципу поділу влади в Україні.

Висновки з даного дослідження. Методологічну основу дослідження повинен складати комплексний підхід до аналізу ідейно-теоретичних засад поділу влади, їх зародження і розвитку, практики реалізації та способів їх конституційно-правового забезпечення на різних історичних етапах, включаючи сучасні умови політико-правових трансформацій. Такий підхід зумовлений як об'єктом та предметом дослідження, так і метою і завданнями, які в ньому ставляться.

В систематизованому вигляді основними складовими методології історико-правових досліджень ідейно-теоретичних засад реалізації принципу поділу влади в Республіці Польща є:

– дотримання принципу історизму, який передбачає, зокрема, дослідження та інтерпретацію того чи іншого вчення про право та державу в контексті та з урахуванням історичних особливостей часу його походження й розвитку, та принципу об'єктивності, або ідеологічної неупередженості, реалізація якого передбачає дослідження та інтерпретацію вчення таким, яким воно було задумане й опрацьоване його авторами, без нашаровування політичної та ідеологічної кон'юнктури, ідеологічних уподобань дослідника;

– застосування порівняльно-історичного методу, як одного із базових методів дослідження, який дає змогу дослідити і зіставити погляди представників польської політико-правової думки на владу та її поділ, узагальнити минулий досвід реалізації поділу влади в Польщі за різних історичних умов суспільного розвитку польської держави, виявити особливості етапів і періодів в яких реалізовувався поділ влади в польській державі;

– здійснення дослідження в історично-хронологічній послідовності в межах визначених періодів зародження і розвитку ідейно-теоретичних засад та їх реалізації, з врахуванням суспільно-політичної ситуації, в якій ці засади формувалися та реалізовувалися, для чого необхідно застосовувати історико-хронологічний метод;

– проведення періодизації виникнення та розвитку ідеї поділу влади, що дозволяє систематизувати вивчення поглядів представників на-

ціональної політико-правової думки у контексті загальносвітового розвитку поглядів на поділ влади;

– використання соціологічного методу, який дає можливість виявити соціальну зумовленість теоретичних підходів до поділу влади у представників польської політико-правової думки різних періодів їх розвитку, з метою виявлення постійних зв'язків між фактами суспільного життя і специфікою їхнього осмислення;

– застосування системного методу, який дає можливість розглянути ідею (принцип, теорію, доктрину) поділу влади, як систему, що складається з окремих елементів, таких як-то – функції влади, гілки влади, органи влади, рівновага влади, система стримування і противаг, – які через взаємозв'язок і взаємозалежність разом складають структуру поділу влади;

– використання загальнонаукового діалектичного методу дослідження, який ґрунтується на виявленні внутрішньої сутності таких явищ, як влада, поділ влади, єдність влади, рівновага влади та механізми стримування і противаг в поділі влади через характеристику динаміки їх розвитку та зовнішніх проявів;

– застосування історичного методу для з'ясування історичного контексту розвитку Республіки Польща, в якому зароджувалися та розвивалися ідейно-теоретичні засади реалізації принципу поділу влади;

– застосування принципу соціального підходу для оцінки сучасних програм та реальної політичної діяльності партій, її лідерів і діячів, які безпосередньо впливають на реалізацію принципу поділу влади та його деформацію в Республіці Польща на сучасному етапі;

– застосування історичного підходу, який завдяки динамічному способу відображення правових явищ, дає можливість певною мірою передбачувати їх еволюцію, зокрема, розвиток сучасної деформації або кризи поділу влади в Республіці Польща.

Список літератури:

1. Абашмадзе В.В. Учение о разделении государственной власти и его критика / В.В. Абашмадзе. – Тбилиси: Сабчота Сакартвело, 1972. – 52 с.
2. Бабкін В.Д. Розвиток політології від найдавніших часів до сьогодення / В. Бабкін // Політологія : підручник. За ред. О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенка. – 3-тє вид., доп. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 568 с.
3. Бабкін В.Д. Теоретико-метологічні засади дослідження історії права / В.Д. Бабкін // Держава і право у світлі сучасної юридичної думки : Збірник наукових праць на пошану академіка Юрія Сергійовича Шемшученка. До 75-річчя від народження. – К.: Видавництво «Юридична думка», 2010. – С. 67-74.
4. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. – Харків: Право, 2009. – 584 с.
5. Історія вчень про державу і право: Підручник / За ред. проф. Г.Г. Демиденка, проф. О.В. Петришина. – Х.: Право, 2007. – 390 с.
6. Косов Р.В. Теория разделения властей / Р.В. Косов. – Тамбов: Издательство ТГТУ, 2005. – 45 с.
7. Куян І.А. Суверенітет: проблеми теорії і практики: конституційно-правовий аспект : монографія / І.А. Куян. – К.: ВЦ «Академія», 2013. – 560 с.
8. Медушевский А. Идея разделения властей / А. Медушевский // Вестник РАН. – 1994. – № 1. – С. 21-31.
9. Мироненко О.М., Горбатенко В.П. Історія вчень про державу і право : навчальний посібник / О.М. Мироненко, В.П. Горбатенко. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 456 с.
10. Процюк І.В. Поділ влади в різних фомах правління. дис. ... доктора юридичних наук: 12.00.01 / Процюк Ігор Велерійович. – Х., 2013. – 462 с.
11. Bardach J. Historia ustroju i prawa polskiego / J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak. – Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze PWN, 1999. – 656 с.
12. Bryl A. Między historią a teorią – kilka uwag na temat statusu doktryn politycznych i prawnych jako specjalizacji naukowej / A. Bryl // Myślenie o polityce i prawie. – Warszawa: Wolters Kluwers SA, 2015. – 572 с. – С. 33-51.
13. Małajny R. Trzy teorie podzielonej władzy / R. Małajny. – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2001. – 512 с.

Яценко И.С.
адвокат, доктор философии в области политологии

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ МЕТОДОЛОГИИ ИСТОРИКО-ПРАВОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ ИДЕЙНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ОСНОВ РЕАЛИЗАЦИИ ПРИНЦИПА РАЗДЕЛЕНИЯ ВЛАСТЕЙ В РЕСПУБЛИКЕ ПОЛЬША

Аннотация
В статье предпринята попытка систематизации составных частей методологии историко-правовых исследований, которые должны применяться в исследованиях идейно-теоретических основ реализации принципа разделения властей. Рассмотрение составных частей методологии историко-правовых исследований проведено на примере Республики Польша, которая имеет длительную историю зарождения, развития и реализации идеи разделения властей и на сегодня также как и Украина еще находится в периоде своей политико-правовой трансформации от посткоммунистического государства до развитого демократического государства.

Ключевые слова: разделение властей, методология историко-правовых исследований, идейно-теоретические основы разделения властей.

Yatsenko I.S.
Attorney at Law, PhD in Political Science

SOME QUESTIONS OF THE METHODOLOGY OF HISTORICAL AND LEGAL STUDIES OF THE IDEOLOGICAL AND THEORETICAL BASIS OF IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF SEPARATION OF POWERS IN THE REPUBLIC OF POLAND

Summary
The article attempts to systematize the components of the methodology of historical and legal research, which should be applied in the research of the ideological and theoretical basis of implementation of the principle of separation of powers. Consideration of the components of the methodology of historical and legal research was carried out using the example of the Republic of Poland, which has a long history of origin, development and implementation of the idea of separation of powers and today, like Ukraine, is still in the period of its political and legal transformation from a post-communist state to a developed democratic state.
Keywords: separation of powers, methodology of historical and legal research, ideological and theoretical basis of the separation of powers.

ВІЙСЬКОВІ НАУКИ

УДК 355

ОПТИМІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬК ЗВ'ЯЗКУ ЗС УКРАЇНИ ЗА ДОСВІДОМ ПРОВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ

Гришина Н.С., Білий О.А., Побережець Т.В., Новак А.О., Ткач В.О.
Науковий центр зв'язку та інформатизації
Військового інституту телекомунікацій та інформатизації

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-128

У статті описана оптимізація системи технічного забезпечення військ зв'язку ЗС України за досвідом проведення бойових дій. Технічне обслуговування озброєння та військової техніки полягає у перевірці його укомплектованості і справності (працездатності), налагодженні і регулюванні, усуванні несправностей і недоліків. Під системою технічного обслуговування слід розуміти сукупність взаємозв'язаних засобів, виконавців, документації необхідних для підтримки і відновлюванні якості озброєння та військової техніки, які належать до цієї системи.

Ключові слова: державна програма розвитку озброєння та військової техніки, державне оборонне замовлення, технічне обслуговування, технічне забезпечення.

Постановка проблеми. Основними проблемними питаннями існуючої системи технічного забезпечення зв'язку є:

відсутність оперативних запасів на покриття потреби частин та підрозділів ЗСУ, що формуються;

відсутність функцій служб забезпечення у Оперативних командувань, що збільшує час на прийняття рішень по забезпеченню та перерозподілу техніки та майна зв'язку на відновлення втрат.

Існуюча система забезпечення зв'язку ЗСУ свідчить, що переважна більшість засобів зв'язку та автоматизації фактично повністю відпрацювала свій ресурс і потребує заміни. Вона залишається у своїй основі аналоговою, несумісною з телекомунікаційною мережею держави, не відповідає потребам управління ЗС України, що підтверджують в тому числі і дії військ зв'язку в зоні бойових дій та потребує вжиття невідкладних заходів щодо її розвитку, оптимізації та переходу на цифрові засоби зв'язку.

Аналіз технічного забезпечення зв'язку та автоматизації з урахуванням досвіду проведення бойових дій підтверджує необхідність проведення ремонту засобів зв'язку і автоматизованих систем управління під час виконання завдань тільки при умові відповідності системи технічного обслуговування та ремонту Збройних Сил України, системі прийнятій в НАТО та в інших провідних країнах світу, коли:

військовий ремонт (рівень екіпажу) – проводиться шляхом легкого поточного ремонту матеріальної частини з використанням ЗІП;

базовий ремонт (рівень підприємства) виконується на підприємствах, що виготовляють техніку зв'язку з метою відновлення або заміни основних вузлів і агрегатів;

польовий ремонт (рівень майстерні) передбачає тільки заміну або ремонт агрегатним методом виробів, що вийшли з ладу із складу апаратних.

В ході проведення бойових дій широко використовувався і такий спосіб як резервування техніки,цей спосіб здійснювався за рахунок створення резерву угрупування, що дозволяв своєчасно та якісно здійснювати ремонт техніки зв'язку агрегатним методом. Розміщувати резерв доцільно ешелоновано від переднього краю і в глибину, використовуючи – резерви другого ешелону та розміщені в тиловій зоні рухомі ремонтні майстерні з ремонту техніки зв'язку та автоматизації.

Аналіз попередніх досліджень. Існуючого Система технічного забезпечення зв'язку та автоматизації – це сукупність органів управління, сил та засобів технічного забезпечення зв'язку і автоматизації, які призначені для проведення комплексу організаційно-технічних заходів і дій для підтримання необхідного рівня боєздатності і укомплектованості військ (сил) шляхом постачання засобів зв'язку і автоматизації, вона є елементом системи зв'язку та призначена для забезпечення потреб військ у засобах зв'язку та автоматизації управління шляхом забезпечення штатної потреби в засобах зв'язку і автоматизації, організації забезпечення безвідмовної роботи, ремонту, повернення до ладу, списання і вилучення та включає органи управління технічним забезпеченням, бази та склади збереження засобів зв'язку і автоматизації, ремонтно-відновлювальні підрозділи, підприємства промисловості, ремонтно-технічні групи.

На сьогоднішній день до системи технічного забезпечення зв'язку та автоматизації входять наступні органи технічного забезпечення:

– бази ремонту та зберігання засобів зв'язку;
– бази зберігання і утилізації засобів зв'язку;
– центри ремонту і зберігання засобів зв'язку;
– центри зберігання і утилізації засобів зв'язку;
– ремонтні майстерні засобів зв'язку;
– ремонтні підрозділи військових частин зв'язку.

Мета статті. Метою цієї роботи є висвітлення пропозицій щодо оптимізації системи технічного забезпечення військ зв'язку ЗС України за досвідом проведення бойових дій. Визначення завдань системи технічного забезпечення в умовах

переходу до цифрових засобів і функціонування цифрової системи зв'язку Збройних Сил України.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення засобами зв'язку і автоматизації Збройних Сил України здійснюється як шляхом видачі та перерозподілу засобів зв'язку старого парку, так і через закупівлю новітніх зразків техніки та модернізації існуючих зразків. Після проведення процедур закупівель, новітні зразки техніки постачаються до центральних баз зберігання для подальшої передачі їх у військові частини або безпосередньо у війська, де використовуються за призначенням.

В основу діючої системи ремонту техніки зв'язку і автоматизації Збройних Сил України покладена стратегія ремонту за напрацюванням, при якій перелік та періодичність виконання операцій залежать від напрацювання виробу з початку експлуатації чи після чергового ремонту. Існуюча система ремонту є планово-запобіжною і характеризується визначенням для кожного об'єкта фіксованого обсягу робіт через заплановані інтервали напрацювання.

Основу існуючого парку системи зв'язку на сьогоднішній день складають засоби зв'язку зразків 80-90-х років минулого століття. Ресурс засобів зв'язку 80-х років за термінами знаходження в експлуатації вичерпаний.

В ході виконання державних програм розвитку ОВТ, після уточнення їх показників відповідно до положень «Державної комплексної програми реформування та розвитку ЗС України на період до 2017 року», стає очевидним і створення нової системи технічного обслуговування та ремонту відповідно до якої середній та капітальний ремонт ОВТ необхідно проводити на ремонтних підприємствах держави, в першу чергу – державних, а поточний у військових частинах.

Не менш важливо, в умовах реформування ЗС України одночасно зі зміною підходів щодо ремонту техніки зв'язку, в тому і новітньої наприклад – агрегатним способом, та з переходом на її сервісне обслуговування, врахувати і наявний досвід провідних держав світу, щодо навчання фахівців військ зв'язку під час отримання ними на озброєння нової техніки, та враховуючи проведений аналіз технічного забезпечення зв'язку та автоматизації в ході проведення бойових дій пропонується перейти до системи ремонту та сервісного обслуговування за технічним станом.

Висновки та пропозиції. Система технічного забезпечення в умовах переходу до цифрових засобів і функціонування цифрової системи зв'язку Збройних Сил України повинна вирішувати наступні завдання:

підвищення ефективності системи управління технічним забезпеченням зв'язку за рахунок автоматизації процесів управління на всіх рівнях підпорядкування (розробка системи автоматизації процесів збору, аналізу та обробки інформації, прийняття рішень в різних ланках системи управління технічним забезпеченням зв'язку) з метою підвищення ефективності планування та оперативного управління технічним забезпеченням зв'язку;

забезпечення військ зв'язку цифровими засобами зв'язку і автоматизації;

обслуговування і ремонт цифрових засобів зв'язку і автоматизації.

розроблення нових нормативних і керівних документів;

впровадження на інформаційно-телекомунікаційних вузлах Збройних Сил України автоматизованих систем технічної підтримки;

розроблення і запровадження перспективних діагностичних систем;

поступового переходу від планового ремонту засобів зв'язку на ремонт за технічним станом, застосування агрегатного методу поточного та відновлюваного ремонту;

створення регіональних сервісних центрів на базі ремонтних установ, військових частин із залученням представників виробників сучасних та перспективних засобів зв'язку з її технічного обслуговування і ремонту;

забезпечення військових ремонтних органів зв'язку ремонтною та експлуатаційною документацією на сучасні засоби зв'язку, спеціальними засобами вимірювальної техніки, ремкомплектами до сучасних засобів та проведення навчання особового складу щодо навичок та методів ремонту відповідної техніки;

модернізація військової техніки з технічного обслуговування і ремонту засобів зв'язку (апаратних технічного обслуговування та військових майстерень) та її забезпечення сучасними ремонтними засобами;

удосконалення системи метрологічного забезпечення військового зв'язку та засобів автоматизації;

стандартизація процесів розробки, виробництва, постачання та експлуатації цифрових комплексів та засобів зв'язку;

уніфікація та стандартизація цифрових комплексів та засобів зв'язку, елементної бази, операційних систем і програмних модулів;

постійне опрацювання класифікатора номенклатури начальника зв'язку Збройних Сил України з метою обліку нових типів і зразків цифрових засобів зв'язку;

кодифікація та прийом на постачання телекомунікаційних засобів.

Список літератури:

1. Абышко В.Ю. и др. Техническое обеспечение связи и автоматизации: Учебник. СПб.: ВАС, 2010. 320 с.
2. Основні напрямки розвитку озброєння, військової і спеціальної техніки на період до 2025 року.
3. Чихачев А.В., Семенов С.С., Заєць С.В. Розвиток системи технічного забезпечення зв'язку і автоматизації // Військова думка. 2014. № 11. С. 37-40.

Гришина Н.С., Белый О.А., Побережец Т.В., Новак А.А., Ткач В.О.
Научный центр связи и информатизации
Военного института телекоммуникаций и информатизации

ОПТИМИЗАЦИЯ СИСТЕМЫ ТЕХНИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВОЙСК СВЯЗИ ВС УКРАИНЫ ЗА ОПЫТОМ ПРОВЕДЕНИЯ БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ

Аннотация
В статье описана оптимизация системы технического обеспечения войск связи ВС Украины по опыту проведения боевых действий. Техническое обслуживание вооружения и военной техники – заключается в проверке его укомплектованности и исправности (работоспособности), наладке и регулировании, устранении неисправностей и недостатков. Под системой технического обслуживания следует понимать совокупность взаимосвязанных средств, исполнителей, документации необходимых для поддержания и восстановительные качества вооружения и военной техники, которые принадлежат к этой системе.
Ключевые слова: государственная программа развития вооружения и военной техники, государственный оборонный заказ, техническое обслуживание, техническое обеспечение.

Gryshina N.S., Bilyi O.A., Poberezhets T.V., Novak A.O., Tkach V.O.
Scientific Center of Communication and Information
Military Institute of Telecommunications and Informatization

OPTIMIZATION OF THE TECHNICAL SUPPORT SYSTEM OF THE TROOPS OF COMMUNICATION OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE OVER THE EXPERIENCE OF CARRYING OUT OF WAR

Summary
The article describes the optimization of the technical support system of the Armed Forces of the Armed Forces of Ukraine on the basis of the experience of carrying out the AOC. Maintenance of weapons and military equipment – is to check its staffing and fitness (working capacity), adjustment and regulation, troubleshooting and deficiencies. The maintenance system should be understood as a collection of interconnected means, executors, documentation necessary for maintaining and restoring the quality of weapons and military equipment that belong to this system.
Keywords: state program of development of weapons and military equipment, state defense order, technical maintenance, technical support.

ХІМІЧНІ НАУКИ

УДК 66.097.3:661.566

ВИЗНАЧЕННЯ ІМОВІРНОГО ТЕРМІНУ ЕКСПЛУАТАЦІЇ КАТАЛІЗАТОРІВ СЕРЕДНЬОТЕМПЕРАТУРНОЇ ПАРОВОЇ КОНВЕРСІЇ СО ЗА МЕТОДОМ ЕКСПРЕС-ОЦІНКИ ЇХ ЯКОСТІ

Гринь Г.І., Ленець А.В., Сінческул О.Л., Волобуєв М.М.
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-129

Середньотемпературна каталітична конверсія карбон (II) оксиду водяною парою що є невід'ємною частиною процесу одержання технічного водню, основного компонента синтез-газу (азото-водневої суміші) для виробництва амоніаку. Визначення імовірного терміну експлуатації каталізаторів середньотемпературної парової конверсії СО за методом експрес-оцінки їх якості. Експрес-оцінка термостабільності каталізатора методом високотемпературної рентгенографії в реакційних умовах. Механічна міцність зразків каталізатора СТК в різних станах. Умови використання каталізаторів.
Ключові слова: середньотемпературна конверсія СО, оцінка якості, каталізатори конверсії, умови експлуатації каталізаторів, міцність зразків СТК.

Постановка проблеми. В технології цього процесу у теперішній час використовують оксидні ферум-хромові каталізатори, промотовані купрум (II) оксидом. Останній дозволяє в 1,5 рази підвищити їх активність. У теперішній час спеціалісти в області каталізу вже визначилися з найбільш оптимальним складом таких контактів. І вітчизняні, і закордонні промислові каталізатори середньотемпературної конверсії карбон (II) оксиду водяною парою (каталізатори СТК) містять 80-90 мас. % ферум (III) оксиду і 7-10 мас. % хром (III) оксиду, а також 1,5-2,5 мас. % купрум (II) оксиду [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зараз існують два основних способи одержання каталізатора СТК. Перший, базується на отриманні з розчинів сульфатів нерозчинних у воді сполук Феруму (III) та Купруму (II) (залежно від марки каталізатора) у вигляді гідроксидів, карбонатів і гідроксокарбонатів з наступним їхнім термічним розкладанням. Далі отримані оксиди змішують з хроматною кислотою та піддають прожарюванню [2]. Це, так зване, двокомпонентне осадження активних складових каталізатора з їх механічним змішуванням із сполуками Хрому.

Другий – це спосіб сумісного осадження (співосадження) всіх трьох компонентів каталізатора [3]. Для цього розчин вихідної солі Феруму спочатку змішують з розчинами сполук Хрому, а також розчинами добавок, що промотують, і лише потім осаджують карбонатами чи гідроксидами лужних металічних елементів або амонію. Далі отриманий осад гідроксосполук піддають прожарюванню для одержання відповідних оксидів. Технологія сумісного осадження дозволяє одержати каталітичну систему з більш високою однорідністю, ніж в процесі їх механічного змішування. Одержаний за таким способом каталізатор має підвищену термічну стійкість і активність, що з успіхом доведено на практиці. Їх багаторічна експлуатація дозволили виявити ряд особливостей, а саме: достатньо високі і тривалі активність та селективність, а також механічну міцність, яка забезпечує строк служби даних каталізаторів до 5-7 років без суттєвого росту гідравлічного опору в апараті.

Внаслідок того, що основне виробництво базується на використанні сульфатної сировини, гостро стоїть проблема боротьби з сульфуровмісними сполуками, які входять до складу каталізатора СТК. В результаті того, що сульфат-іони дуже важко відділяються в процесі багатостадійної промивки, досягти стовідсоткового ступеня їх відмивки не існує можливості. Тому основним методом їх нейтралізації поки що залишається доволі коштовний та трудоємний процес десульфурізації [4]. Стосовно альтернативних методів боротьби з Сульфуром, то жоден із запропонованих так і не отримав широкого впровадження. В цьому випадку особливий інтерес представляють каталізатори, які не містять вказаних каталітичних отрут для купрумовмісних контактів низькотемпературної конверсії СО. Відсутність у каталізаторах сполук Сульфуру іноді досягається за рахунок заміни сульфатної сировини на нітратну, але таке рішення не вважається за краще через високу вартість вказаної сировини та небажаних нітроґен оксидів, які утворюються в процесі термічного розкладання суміші гідросполук Феруму, Хрому та Купруму. Тому одним з перспективних напрямків удосконалення технології каталізатора СТК на наш погляд є застосування хлоридної сировини. Одержання такого каталізатора слід здійснювати тільки за рахунок сумісного осадження (співосадження) всіх трьох активних компонентів. Без цього неможливо вийти на новий більш високий рівень каталітичної активності та термічної стійкості

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи те, що хімічна промисловість України використовує дорогий імпортний природний газ, а також і той факт,

що дані каталізатори перед експлуатацією потребують проведення особливих енерго- і трудомістких технологічних операцій, які призводять до підвищення собівартості кінцевого продукту – амоніаку, стає дуже важливим підтримка конкурентоспроможності вітчизняних виробництв амоніаку. Подібне подорожчання для українських виробників в умовах жорсткої боротьби на світовому ринку продуктів великого неорганічного синтезу є не прийнятним.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення імовірного терміну експлуатації каталізаторів середньотемпературної парової конверсії CO за методом експрес-оцінки їх якості для процесу одержання технічного водню, основного компонента синтез-газу (азото-водневої суміші) для виробництва амоніаку.

Виклад основного матеріалу. У теперішній час в Україні співробітниками ТОВ «Хімтехнологія» (м. Сєвєродонецьк) розроблені нетрадиційні методи комплексної експрес-оцінки якості різних каталізаторів, в число яких входить і каталізатор середньотемпературної конверсії карбон (II) оксиду водяною парою. В їх основу покладено глибоке, ретельне дослідження комплексу фізико-хімічних досліджень властивостей каталізаторів, їх каталітичних здібностей та особливостей, а також виявлення багатофакторного впливу реакційних умов і екстремальних нерегламентованих ситуацій на каталізатор дозволяє правильно оцінити їх позитивні властивості і виявити недоліки.

Одним з таких нетрадиційних методів є експрес-оцінка термостабільності каталізатора методом високотемпературної рентгенографії в реакційних умовах. Цей метод дозволяє спостерігати процес термічного спікання активного компонента каталізатора і моделювати зміни структури, які відбуваються при тривалій експлуатації каталізатора в промислових умовах.

В основі методу лежить встановлена кореляційна залежність між тривалістю роботи каталізатора в промислових умовах і змінами його кристалічної структури. Визначення термостабільності здійснювали в результаті порівняння інтенсивності одержаних дифракційних спектрів дослідного зразка каталізатора зі спектрами його відпрацьованого промислового аналога СТК-СМТ.

Рентгенівські дифракційні спектри, що дозволяють визначити фазовий склад і структурні характеристики свіжого зразка каталізатора і того, що відпрацював 5 років в промислових умовах наведені на рис. 1.

Зі збільшенням часу експлуатації, дифракційні лінії стають більш вузькими і високими, що відповідає збільшенню розмірів кристалів, тобто в процесі експлуатації відбувається його спікання.

Аналогічна зміна кристалічної структури свіжого каталізатора спостерігається за умови його прожарювання. На рис. 2 наведена рентгенограма каталізатора СТК, яку отримали безпосередньо в термокамері з протоком реакційних газових сумішей протягом 14 годин. Як стверджують розробники даної методики тестування, за 610˚С новий каталізатор СТК набуває змін своєї кристалічної структури, аналогічних відпрацьованому зразку.

Аналіз отриманих рентгенограм дозволяє відмітити, що значної зміни форми рентгенівських піків не відбувалося. Про це свідчать дані з рис. 1 та рис. 2. Отже була помічена ідентичність характеру змін кристалічної структури свіжого каталізатора, який був прожарений в рентгенівській термокамері в реакційному газовому середовищу, і того, що відпрацював повний робочий цикл в промислових умовах. Це дозволяє моделювати процес структурної дезактивації і прогнозувати тривалість експлуатації зразка, який піддавали тестуванню.

Порівняння дифракційних ліній з рис. 1 та рис. 2 дає можливість стверджувати, що термічна стійкість дослідного зразка каталізатора навіть дещо вища за подібний показник його аналога СТК-СМТ. Точних цифр стосовно терміну, на який дослідний зразок може перепрацювати свого промислового аналога, зараз зазначити важко. Але, судячи з висоти піків відпрацьованого і дослідного зразків (за t = 610˚С), то можна зробити припущення, що термін експлуатації даного каталізатора повинен збільшитися не менш

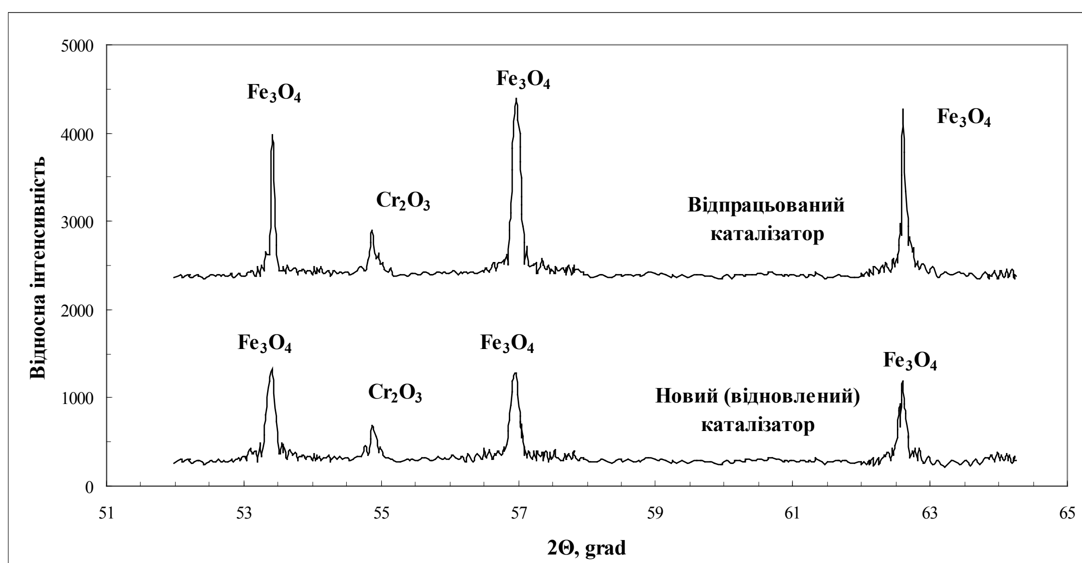

Рис. 1. Рентгенограми свіжого і відпрацьованого зразків каталізатора СТК

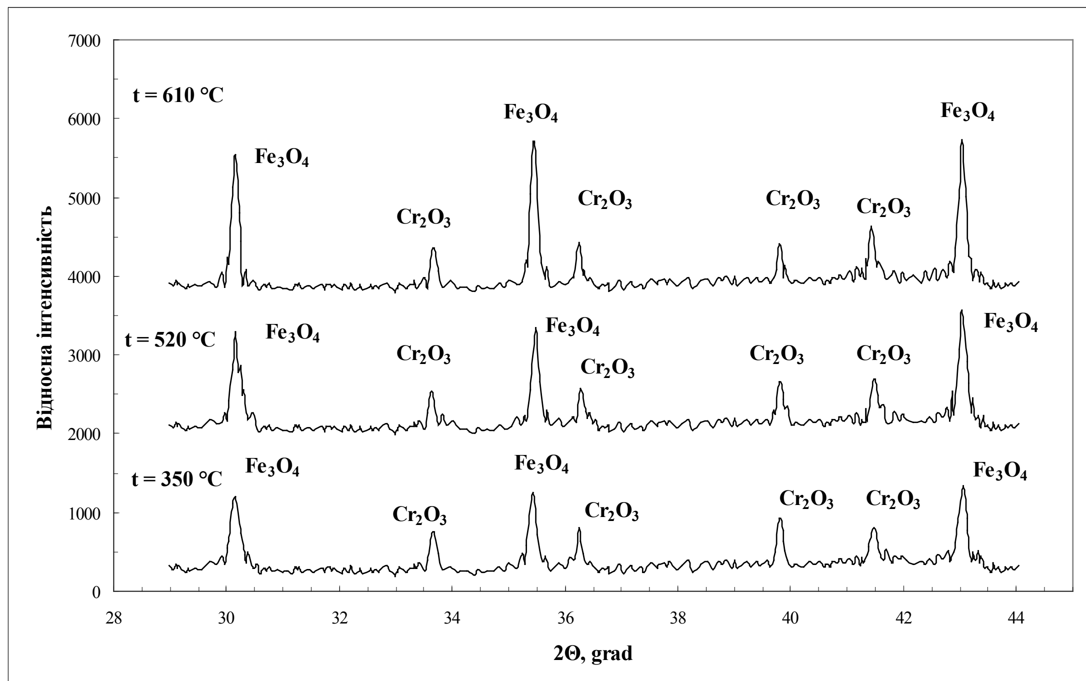

Рис. 2. Рентгенограми дослідного зразка каталізатора СТК, прожарених за різних температур в термокамері в газовому середовицу

ніж на 4-5 місяці. Підтвердженням цього також може бути значення питомої поверхні відпрацьованого і дослідного зразків каталізаторів, які складали 20,3 та 21,8 м²/г відповідно.

Не менш важливим при тестуванні якості даного каталізатора, є також постійність механічної міцності. В результаті того, що в процесі експлуатації відбувається часткове руйнування таблеток, або екструдатів каталізатора з утворенням дрібного пилу, відбувається небажане підняття гідравлічного опору у реакторі, тому механічна міцність сильно впливає на тривалість роботи каталізаторів СТК. В такому випадку дуже важливим є тест на стійкість каталізаторів до крапельної вологи, що моделює тривалу експлуатацію каталізаторів в паровому середовищі. Цей тест полягає в багаторазових гідротермальних обробках за температури 400°С та тиску 5 МПа протягом 3 годин, що чергуються операціями сушіння і прожарювання каталізатора.

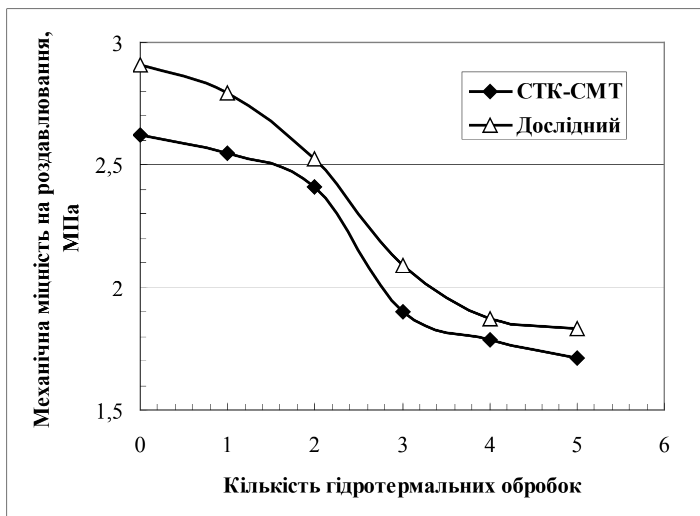

Рис. 3. Залежність механічної міцності зразків каталізатора СТК-СМТ та дослідного від кратності гідротермальної обробки

У табл. 1 наведена порівняльна характеристика даних механічної міцності відпрацьованого і свіжого зразків СТК-СМТ, а також свіжого дослідного зразка, після відновлення та після 5 циклів гідротермальної обробки. Вибір числа циклів даної обробки обумовлений результатами попередніх досліджень співробітників ТОВ «Хімтехнологія».

Результати тестування вказують на те, що міцність нового каталізатора перевищує вітчизняний аналог приблизно на 10%. За умови гідротермальної обробки виявляється більш істотне погіршення міцнісних властивостей таблеток каталізаторів від-

Таблиця 1

Механічна міцність зразків каталізатора СТК в різних станах

Зразок каталізатора	Механічна міцність при роздавлюванні за утворюючою, МПа		
	Вихідний стан	Відновлений	Відновлений, після 5-кратної гідротермальної обробки
СТК-СМТ (відпрацьований)	1,67	–	–
СТК-СМТ (свіжий)	3,21	2,62	1,71
Дослідний (свіжий)	3,58	2,91	1,83

ХІМІЧНІ НАУКИ

носно їх вихідного стану. Після даної операції це значення практично співпало з тим, що відповідає відпрацьованому стану. Однак слід відмітити, що десятивідсоткова перевага в даному показнику для дослідного зразка все ж таки зберігалася. Враховуючи попередні підрахунки, а також значення залишкової механічної міцності після такої обробки, можна зробити припушення, що дослідний каталізатор СТК повинен мати строк служби на 4-5 місяців довший за подібний показник для його вітчизняного аналога.

Щоб оцінити зміну механічної міцності зразків каталізатора СТК-СМТ та дослідного в динаміці, була виявлена її залежність від кратності гідротермальної обробки, яка наведена на рис. 3.

З рис. 3 чітко видно, що обидва зразки мають практично однаковий вид даних залежностей. Після третього циклу гідротермальної обробки спостерігається різке падіння значення механічної міцності таблеток, яке потім уповільнюється.

Таким чином, на основі отриманих даних можна зробити висновок, що термін експлуатації одержаного каталізатора складає 5,3-5,4 років за умов: температура 330-400°С, тиск до 4 МПа, об'ємна швидкість за сухим газом до 4000 год$^{-1}$ та співвідношення водяна пара: газ = 0,6 – 0,8. Це на 4-5 місяців довше за термін експлуатації вітчизняного аналога СТК-СМТ. Одержані результати досліджень підтверджено актом від ТОВ «Хімтехнологія» (м. Сєвєродонецьк).

Список літератури:

1. Технологія зв'язаного азоту : підручник / [Товажнянський Л.Л., Лобойко О.Я., Слабун І.О. та ін.] ; під ред. О.Я. Лобойко. – Х.: НТУ «ХПІ», 2007. – 536 с.
2. Технология катализаторов / [Мухленов И.П., Добкина Е.И., Дерюжкина В.И., Сороко В.Е.] ; под ред. И.П. Мухленова. – Л.: Химия, 1979. – 328 с.
3. Пат. 40867 Украина, МПК B01J23/86, B01J23/885. Установка для виробництва залізохромового каталізатора / Федоров О.М., Ляхов В.П., Лисиця А.З. та ін. ; заявник та патентовласник ТОВ НВК «Алвіго-КС». – № 2000085091 ; заявл. 31.08.2000 ; опубл. 15.08.2001, Бюл. № 7.
4. Комова З.В. Опыт пуска в эксплуатацию катализатора СТК-СМФ конверсии СО / З.В. Комова, Ф.В. Калинченко, А.Ю. Калиневич, Е.А. Павлюк // Катализ в промышленности. – 2003. – № 2. – С. 89-95.

Гринь Г.И., Ленец А.В., Синческул А.Л., Волобуев М.Н.
Харьковский национальный университет
«Харьковский политехнический институт»

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ВЕРОЯТНОГО СРОКА ЭКСПЛУАТАЦИИ КАТАЛИЗАТОРОВ СРЕДНЕТЕМПЕРАТУРНОЙ ПАРОВОЙ КОНВЕРСИИ СО ПО МЕТОДУ ЭКСПРЕСС-ОЦЕНКИ ИХ КАЧЕСТВА

Аннотация
Среднетемпературная каталитическая конверсия углерода (II) оксида водяным паром что является неотъемлемой частью процесса получения технического водорода, основного компонента синтез-газа (азот-водородной смеси) для производства аммиака. Определение вероятного срока эксплуатации катализаторов Среднетемпературная паровой конверсии СО по методу экспресс-оценки их качества. Экспресс-оценка термостабильности катализатора методом высокотемпературной рентгенографии в реакционных условиях. Механическая прочность образцов катализатора СТК в различных состояниях. Условия использования катализаторов.
Ключевые слова: среднетемпературный конверсия СО, оценка качества, катализаторы конверсии, условия эксплуатации катализаторов, прочность образцов СТК.

Gryn G.I., Lenets A.V., Syncheskul A.L., Volobuyev M.N.
Kharkiv National University "Kharkiv Polytechnic Institute"

DETERMINATION OF THE PROBABLE LIFETIME OF CATALYSTS FOR MEDIUM-TEMPERATURE STEAM REFORMING OF CO USING THE METHOD OF RAPID ASSESSMENT OF THEIR QUALITY

Summary
The medium-temperature catalytic conversion of carbon (II) oxide with water vapor is an integral part of the process of obtaining technical hydrogen, the main component of synthesis gas (nitrogen-hydrogen mixture) for the production of ammonia. Determination of the likely lifetime of catalysts. Medium-temperature steam reforming of CO using the method of rapid assessment of their quality. Rapid assessment of the thermal stability of the catalyst by high-temperature X-ray diffraction under reaction conditions. Mechanical strength of MTC catalyst samples in various states. Conditions of use of catalysts.
Keywords: medium-temperature conversion of CO, quality assessment, conversion catalysts, operating conditions of catalysts, strength of MTC samples.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 004.942

РОЗРОБКА СИСТЕМИ ПІДТРИМКИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ (СППР) НА БАЗІ МАТЕМАТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ СОЦІОДИНАМІКИ

Правда А.А., Селівьострова Т.В.
Національна металургійна академія України

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-130

Розробка СППР, що відтворює прийняття рішення про міграцію українського громадянина за кордон. Розв'язує проблему вибору мігрантом між декількома країнами за допомогою математичної моделі багатокритеріального вибору. Модель базується на алгоритмі методу аналізу ієрархій. СППР прогнозує об'єм міграції та надає моніторинг об'єму наявних трудових ресурсів України. Результати роботи СППР надаються в аналітичній та графічних формах.

Ключові слова: міграція, моделювання, програмний продукт, соціодинаміка, дослідження.

Постановка проблеми. До моменту виникнення та покращення обчислювальної техніки та створення можливості її використання для самих різноманітних завдань, дослідження соціодинамічних процесів відбувалося за допомогою спостережень та розмірковувань. Ключові дані, висновки, розрахунки такої діяльності фіксувалися на папері або в людській пам'яті, а подальше оперування ними здійснювалося, безпосередньо, самими спостерігачами чи особами, які мали доступ до цих даних. Відсутність сучасних прогресивних технологій для таких дослідників оберталася простими розрахунками, без можливості моделювання, безперервного стеження в часі. Щоб проводити точні розрахунки та прогнозування на майбутнє постала необхідність моделювання (а її відсутність ускладнювала та унеможливлювала їх) [1; 3].

Реальні соціальні експерименти використовувати недоцільно, бо вони мають певні обмеження:

– неможливо впливати на досліджувані об'єкти, наприклад в історичних дослідженнях – події безповоротно пішли в минуле;

– необхідно рахуватися з можливими негативними наслідками, навіть за допустимого експериментального впливу на досліджуваний об'єкт;

– реальне втручання може порушити функціонування об'єкта дослідження;

– неможливо надовго і повністю "відгородити" будь-яку соціальну групу від громадських зв'язків, поставивши людей в особливі умови життя;

– важко піддаються експериментальному вивченню почуття, настрої, дії особистостей.

Наявність розвиненої техніки дозволяє передати їй для обчислення будь-які математичні чи умовно-абстрактні дані, побудувати математичну модель, проводячи симуляції, за яких на комп'ютерну модель реальної соціальної системи можна впливати різними факторами та прослідкувати її поведінку. Таким чином заздалегідь отримуючи прогнози реакції соціальної системи на речі, яких навіть могло ще і не відбутися, здійснюючи прогнозування [2].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Модель динаміки міграції [4] розглядає n кількість регіонів, що мають власну економіку і основні виробничі ресурси, які вільно переміщуються між ними. Вважають, що чисельність населення регіону є істотним показником, що характеризує значущість його економіки. Позначаючи через $x_i(k)$ кількість трудового населення в i –му регіоні на k –му часовому кроці користуються розрахунком (1):

$$x_i(k+1) = x_i(k) + W_i(k) - Y_i(k), i = 1,..,n, k = 0,1,2,.. \quad (1)$$

де $W_i(k)$ – кількість населення, що прибуло в i – регіон, а Y_i – кількість населення, що вибуло із нього.

В моделі опущена природна зміна (приріст або спад) населення, загальна кількість населення в усіх регіонах на кожному часовому кроці залишається постійною. Оскільки має виконуватися умова $0 \le Y_i(k) \le x_i(k)$ то:

$$Y_i(k) = \sum_{j=1}^{n} z_{ij}(k) x_i(k) \le x_i(k) \quad (2)$$

де $z_i(k)$ – доля населення i – регіону, що прибуло до j – регіону

$$Y_i(k) = \sum_{j=1}^{n} z_{ij}(k) x_j(k) \quad (3)$$

Підставляючи (2) та (3) в (1) вирішують систему рівнянь. Коефіцієнт $z_{ij}(k)$ є коефіцієнтом міграції із i – регіону до j – регіону і визначається різними соціально-економічними факторами, що впливають на регіон.

Переміщення населення вираховується згідно з гіпотезою Тібу [6] – із регіонів із низькою сумарною привабливістю в регіони із високою, причому пропорційно різниці між ними, що виражається математично як:

$$z_{ij}(k) = b_{ij}(k) \sigma \{h_j(k) - h_i(k)\} \quad (4)$$

де

$$\sigma(x) = \begin{cases} x \, при \, x > 0 \\ 0 \, при \, x \le 0 \end{cases}$$

b_{ij} – коефіцієнт активності намірів жителів i – регіону перебратись до j – регіону.

Динаміка моделі підтримується через рівні капіталовкладень в регіони, відповідно той чи інший регіон може стати привабливішим для міграції в нього. Тобто привабливість регіону пропорційна рівню капіталовкладень у нього і потенційний мігрант порівнює ситуацію зі своїм регіоном та приймає позитивне або негативне рішення стосовно переміщення.

Модель відтворення трудової міграції [5] схожа із попередньою [4], але вихідним значенням для прийняття рішення про переїзд є різниця заробітних плат потенційного мігранта в його рідному регіоні та в інших, бо, згідно із положенням неокласичної економічної теорії [7; 8], раціональний індивід порівнює заробітну плату своєї країни (w_i) із регіоном притягнення (w_j). Якщо ($w_i < w_j$), то приймається негативне рішення стосовно міграції, якщо ($w_i > w_j$) – позитивне. Загальний вигляд динамічного рівняння моделі, що описує кількість мігрантів із країни i в регіоні j:

$$x_{ij}\left(t_{p+1}\right)=x_{ij}\left(t_p\right)*\frac{44}{45}+\sigma_j\frac{x_{ij}\left(t_p\right)}{d_{ij}}\left(M_i\left(t_p\right)-\sum_{j=1}^{n}x_j\left(t_p\right)\right)*$$
$$*\left(w_j\left(t_p\right)-w_i\left(t_0\right)\right) \qquad (5)$$

де t – часовий інтервал

M_i– чисельність потенційних мігрантів, що психічно готові до міграції

σ_j – калібрувальний коефіцієнт регіону j (містить різні фактори регіону)

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукових публікацій [4; 5] показує, що їх моделі зображають міграційну ситуацію по регіонах Російської Федерації і акцентуються саме на ній, як на центрі накопичення міграції. Програмні продукти цих моделей займаються моніторингом внутрішньої міграційно-економічної ситуації регіонів-суб'єктів Російської Федерації та оперують стартовими соціально-економічними параметрами саме цієї держави.

Моделі базуються на модифікованій гравітаційній моделі розрахунку об'єму міграції, яка стверджує, що потік міграції прямо пропорційний рівню заробітних плат та зворотньопропорційний відстані між рідним регіоном та регіоном потенційної міграції.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Оскільки масштаби міграції громадян України активізувалися за останні роки, постало завдання по оціненню та дослідженню цього процесу шляхом створення СППР із соціодинамічною моделлю, що зображає поточний стан, для аналізу ситуації в цілому та конкретно по регіонах держави, моделювання вибору мігрантом потенційної країни для переміщення, винесення висновків та збереження отриманої інформації у вигляді БД, графічному та аналітичному вигляді.

Викладення основного матеріалу. Вибір потенційним мігрантом країни для переміщення залежить не тільки від різниць рівнів заробітних плат, але й від інших факторів – розвиненості інфраструктур, політичної та економічної стабільності в країнах для потенційної міграції. Тож модель СППР повинна містити моделювання вибору потенційного мігранта. Доцільно використати модель багатокритеріального вибору [8].

Питаннями вибору займається теорія прийняття рішень, частина системного аналізу. Доцільно скористатися методом аналізу ієрархій – який, на відміну від деяких інших методів, не звужує поле альтернатив, а формує значення глобального пріоритету, згідно з величиною якого приймаються відповідні рішення [9].

Все починається із побудови ієрархічної структури (приклад на рисунку 1), яка включає мету, критерії (реальні соціально-економічні дані держав потенційної міграції), альтернативи (держави, між якими обирає потенційний мігрант) та розглядає фактори, що впливають на вибір. Кожен елемент ієрархії представляє різні аспекти розв'язуваної задачі, причому до уваги приймаються як матеріальні, так і нематеріальні фактори, вимірювані кількісні параметри і якісні характеристики, об'єктивні дані й суб'єктивні експертні оцінки. Іншими словами, аналіз ситуації вибору рішення в МАІ нагадує процедури та методи аргументації, які використовуються на інтуїтивному рівні.

Наступним етапом аналізу є визначення пріоритетів, які представляють відносну важливість або перевагу елементів побудованої ієрархічної структури, за допомогою процедури парних порівнянь. Безрозмірні пріоритети дозволяють обґрунтовано порівнювати різнорідні фактори, що є відмінною рисою МАІ. На кінцевому етапі аналізу виконується синтез (лінійна згортка) пріоритетів на ієрархії, в результаті якої обчислюються пріоритети альтернативних рішень щодо головної мети. Кращою вважається альтернатива з максимальним значенням пріоритету.

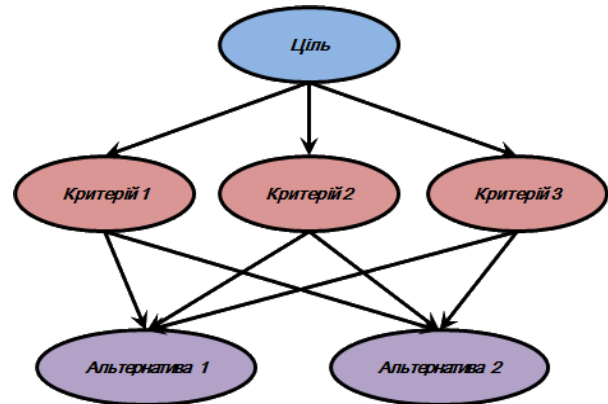

Рис. 1. Трирівнева повна домінантна ієрархія «мета – критерії – альтернативи»

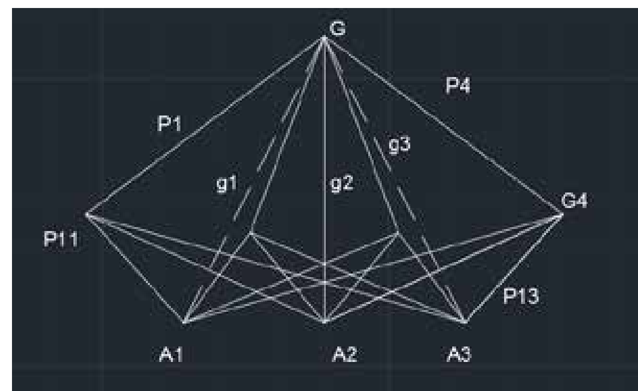

Рис. 2. Трирівнева повна домінантна ієрархія

На рис. 2 число критеріїв $m = 4$, число альтернатив $n = 3$

i – номер критерію $i=(1,2,..,..,m)$

j – номер альтернативи $j=(1,2,..,n)$

p_i – локальний пріоритет (ЛП) i –критерію Cr_i відносно цілі G

p_{ij} – локальний пріоритет (ЛП) j –альтернативи A_j відносно i –критерію Cr_i

g_i – глобальний пріоритет (ГП) j –альтернативи A_j відносно цілі G

Вектор $g=(g_1,g_2,..,g_n)$ – це рішення математичної задачі

Алгоритм вирахування ЛП та ГП дескриптивного варіанту МАІ (експертні оцінки повинні бути виконані у шкалі Сааті або в шкалі відношень) :

1) Знаходження головного власного вектора $\bar{x}$ критеріїв відносно цілі $\|CR\| = CR$. Вирішується задача

$$CR * \bar{X} = \lambda_{max} * \bar{X} \gg \bar{X} = \{x_1, x_2, .., x_n\} \quad (6)$$

де λ_{max} – головне (максимальне) власне число МПС CR

x_n – компоненти вектора $\bar{X}$, головного (відповідного λ_{max}) власного вектора МПС CR, якщо $x_n > 0$

2) Нормалізація компонентів x_n на їх суму (одиницю в «манхеттенській матриці) перетворює вектор $\bar{X}$ на ЛП вектор критеріїв відносно цілі. В МАІ матриця МПС критеріїв CR єдина, бо ціль G лише одна.

$$\frac{x_n}{\sum_{i=1}^{m} x_n} = P_i \text{ для всіх } i = (1,..,m) = \{p_1, p_2, .., p_n\} \quad (7)$$

3) Обчислення головних власних векторів альтернатив A_j відносно кожного критерію Cr_i. Число МПС Al_i дорівнює числу критеріїв Cr_i, тобто для всіх $i = (1,2,..,m)$ виконується:

$$Al_i * \bar{Y} = \lambda_{max} * \bar{Y}_i \Rightarrow \{y_{i1}, y_{i2}, .., y_{im}\} \quad (8)$$

де Al_i – МПС альтернатив A_j відносно критеріїв Cr_i

λ_{max} та $\bar{Y}_i$ – головні власні числа та головний власний вектор Al_i

Y_{ij} – компоненти вектора $\bar{Y}_i$

4) Проведення нормалізації на суму для кожного із n векторів $\bar{Y}_i$

$$P_{ij} = \frac{y_{ij}}{\sum_{j=1}^{n} y_{ij}} \quad (9)$$

5) Формування таблиці матриці синтезу глобальних пріоритетів

Таблиця 1

Матриця синтезу глобальних пріоритетів

Cr_i	Al_i	A_1	A_2	A_3
Cr_1	P_1	P_{11}	P_{12}	P_{13}
Cr_2	P_2	P_{21}	P_{22}	P_{23}
Cr_3	P_3	P_{31}	P_{32}	P_{33}
Cr_4	P_n	P_{n1}	P_{n2}	P_{n3}
		g1	g2	g3

6) Формування векторів-профілів альтернатив

$$\bar{P}_j = \{P_{1j}, P_{2j}, .., P_{ij}\} \quad (10)$$

Вектор-профіль – це сукупність оцінок (у вигляді ЛП) альтернативи A_j по всім критеріям.

7) Обчислення глобальних пріоритетів. Глобальний пріоритет g_j альтернативи A_j – це скалярний добуток вектора ЛП критеріїв $\bar{p}$ (перший стовпчик в матриці синтезу) на вектор-профіль цієї альтернативи $\bar{P}_{rj}$.

$$g_j = \bar{P} * \bar{P}_{rj} = p_1 * p_{1j} + p_2 * p_{2j} + .., p_m * p_{mj} \quad (11)$$

Вектор глобальних пріоритетів $g = \{g_1, g_2, .., g_n\}$ дозволяє лінійно впорядкувати (ранжувати) альтернативи A_j за перевагою: чим більше g_j, тим важливіша альтернатива A_j в умовах даної задачі.

Таким чином можна скласти рейтинг альтернатив та обрати найкращу із них із найбільшим глобальним пріоритетом:

$$A_j^* = A_j \left| g_j\left(A_j^*\right) = \max\left(g_j\right) \text{ при } j = (1,2,..,n) \right. \quad (12)$$

Середовищем розробки СППР обрано мову програмування Python. Python дозволяє розбивати програми на модулі, що потім можуть бути використані в інших програмах. Python поставляється з великою бібліотекою стандартних модулів, які можна використовувати як основу для нових програм або як приклади при вивченні мови. Стандартні модулі надають засоби для роботи з файлами, системними викликами, мережними з'єднаннями та навіть інтерфейсами до різних графічних бібліотек.

Для комфортної роботи із даними та математичними завданнями можна увімкнути пакети функцій, таких як:

1) Anaconda – freemium open source дистрибутив для Python та R з відкритим кодом для обробки даних великого об'єму, побудови аналітичних прогнозів і наукових обчислень,

2) Numerical Python – пакет розширених математичних можливостей (таких як маніпуляції з цілими векторами та матрицями),

3) Tkinter – побудова додатків з використанням графічного інтерфейсу користувача (GUI) на основі широко розповсюдженого на X-Windows Tk-інтерфейсу,

4) OpenGL – використання великої бібліотеки графічного моделювання дво- і тривимірних об'єктів Open Graphics Library фірми Silicon Graphics Inc [10].

Висновки. Згідно з описаною моделлю соціодинамічної системи та вимог до розробки, СППР має, безпосередньо, відтворювати заявлену модель. Побудова моделі на базі багатокритеріального вибору методом аналізу ієрархій є цікавим та гнучким кроком, оскільки, на відміну від проаналізованих попередніх робіт та публікацій, дозволяє симулювати процес вибору мігрантом між державами. Тобто відбувається симуляція досить суб'єктивних речей, що є можливим завдяки методу аналізу ієрархій, який дозволяє оперувати точними даними, експертними оцінками та суб'єктивними оцінками (приведеними до необхідного виду).

Також СППР має оперувати чинними даними по міграції українських громадян для моніторингу їх відтоку у аналітичному та графічному вигляді. Результати такого моделювання можуть служити для передання компетентним особам, які можуть згенерувати на їх основі рекомендації по збалансуванню соціально-економічних процесів в країні. Сама модель є гнучкою, тож залучення компетентних експертів із більш точними вхідними даними покращує точність результатів.

Список літератури:

1. Генісаретський О.І. Моделювання соціальних процесів. Москва, 1970. С. 48-64.
2. Сорокин П.А. Социокультурная динамика и эволюционизм. Американская социологическая мисль. М., 1996. С. 372-392.
3. Моль А. Соціодинаміка культури. Москва, 1973. С. 18-20.
4. Параєв Ю.І., Рюмкін А.І., Цвєтніцька С.А. Математическая модель трудовой миграции населения. Вестник Томского государственного университета. Управление, вычислительная техника, информатика. № 1(30). 2015. С. 21-25.

5. Васильева А.В. Программное моделирование трудовой миграции, воспроизводства населения и экономического развития регионов России. Государственное управление. Электронный вестник. Выпуск № 64. Октябрь, 2017. С. 389-394.
6. Tiebout C. A Pure Theory of Local Expenditures. The Journal of Political Economy. 1956. V. 64. Issue 5. P. 416-424.
7. Borjas G.J. Economic Theory and International Migration. International Migration Review. 1989. No 23. P. 457-485.
8. Borjas G.J. Friends or Strangers. The Impact of Immigrants in the US Economy. New York: Basic Books, 1990. P. 231-242.
9. Кузнецов В.И. Основы принятия решений. Конспект по дисциплине. Методичний посібник, НметАУ. 2017-2018. С. 7-23.
10. Метиз Э. Изучаем Python. Программирование игр, визуализация данных, веб-приложения. Питер, 2016. С. 508-534.

Правда А.А., Селивёстрова Т.В.
Национальная металлургическая академия Украины

РАЗРАБОТКА СИСТЕМЫ ПОДДЕРЖКИ ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ (СППР) НА БАЗЕ МАТЕМАТИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ СОЦИОДИНАМИКИ

Аннотация
Разработка СППР, воспроизводящего принятие решения о миграции украинского гражданина за границу. Решает проблему выбора мигранта между несколькими странами с помощью математической модели многокритериального выбора. Модель базируется на алгоритме метода анализа иерархий. СППР прогнозирует объем миграции, и предоставляет мониторинг объема имеющихся трудовых ресурсов Украины. Результаты работы СППР предоставляются в аналитической и графических формах.
Ключевые слова: миграция, моделирование, программный продукт, социодинамика, исследование.

Pravda A.A., Selivyostrova T.V.
National Metallurgical Academy of Ukraine

DEVELOPMENT OF A DECISION SUPPORT SYSTEM (DSS) BASED ON MATHEMATICAL MODELS OF SOCIODYNAMICS

Summary
Development of DSS that reproduces the decision on the migration of the Ukrainian citizen abroad. Solves the problem of choosing a migrant between several countries with the help of a mathematical model of multi-criteria choice. The model is based on the algorithm of the hierarchy analysis method. The DSS forecasts the volume of migration, and provides monitoring of the volume of labor resources in Ukraine. The results of the DSS are provided in analytical and graphical forms.
Keywords: migration, modeling, software, sociodynamics, research.

УДК 66.0

МЕТОДИ ВИЛУЧЕННЯ АНТОЦІАНОВОГО БАРВНИКА З ВИЧАВОК ВИШНІ ЗВИЧАЙНОЇ

Сабадаш Н.І., Ясінська А.І.
Національний університет харчових технологій

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-131

Досліджено методи вилучення атоціанового барвника з вичавок вишні звичайної. Вибір розчинників обумовлений, по-перше, тим, що температури кипіння знаходяться приблизно в одному діапазоні, що дозволить видалити розчинник при концентруванні одержуваного екстракту без деструкції одержуваних речовин. По-друге, розчинники володіють різною полярністю, що дозволить екстрагувати з ягід вишні різні за структурою сполуки (70% етиловий спирт, 96% етиловий спирт, вода, хлороформ). Підібрано параметри екстрагування барвника, співвідношення кількості барвника до кількості розчинника, час екстрагування. Визначено вміст барвника в екстракті.
Ключові слова: антоціановий барвник, вичавки вишні, вилучення, екстракція, підбір розчинника.

Постановка проблеми. Пошук та дослідження перспективних природних джерел для отримання природних барвників являється вельми актуальним завданням. Обсяг досліджень обумовлений використанням природних антоціанів плодів і ягід як альтернативних джерел синтетичних барвників. Так як антоціани забарвлюють ягоди і листя рослин в різні відтінки, цю їх властивість використовують для отримання натуральних барвників. Консервні заводи переробляють багато тисяч тон фруктів в рік, відходи сокових виробництв (вичавки) можуть бути дешевою та доступною сировиною для виробництва антоціанових барвників. З усього різноманіття речовин, синтезованих рослинами, антоціанові пігменти є слабо вивченою групою. Антоціани водно-розчинні флавоноїди, що містяться в клітинному соку квітів, плодів, листя рослин, і фарбують їх у червоний, фіолетовий кольори і їх різні поєднання. В даний час налагоджено в промисловому масштабі тільки виробництво деяких барвників, розроблено способи використання їх та екстрактів з плодів і ягід для підфарбовування, визначено перспективи отримання чистих натуральних барвників. Одною з таких рослин є вишня звичайна Cerasus vulgaris, сімейства розоцвітих Rosaceae, яка широко культивується в Україні. Вишня містить багато корисних речовин, фарбуючий пігмент антоціан, який можна отримати із вичавок, відрізняється гарною засвоюваністю. Виходячи з цього виробництво антоціанового барвника з вичавок вишні є ***актуальним***, оскільки сировина буде вважатися ресурсозберігаючою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми отримання природних ьбарвників привертає увагу науковців усього світу. Визначення кількості антоціанів та антирадикальної активності проводили в лабораторії Харчового наукового інституту в Модрі, Словаччина (директор к.м.н., доц., Станіслав Шілгар). Дослідженнями щодо виявлення кількості антоціанових пігментів займалися ще в XX сторіччі T. Swain, W.E. Hillis [1], Ю.Г. Скорикова и Е.А. Шафтан [2], Л.О. Шнайдман, В.С. Афанасьева [3] та інші.

На рівень антоціанів в рослинах може впливати: температура (Oren-Shamir, Levi-Nissim, 1997; Чупахіна та інші, 1998), мінеральне живлення (Chalker-Scott, 1999; Масленников, Чупахіна, 2010) , водний режим (Choinski, Johnson, 1993). Проте, механізм відповідальний за запуск накопичення антоціанів в цих умовах залишається маловивченим, а отримані дані суперечливі (Вехов, 1978; Запрометов, 1993). Л.Ф. Скалетською, В.І. Войцеховским (2005) встановлено, що на формування концентрації антоціанів в плодах провідну роль відіграють терміни збирання та сортові особливості.

Незважаючи на актуальність питання щодо отримання антоціанового барвника із вичавок вишні, незважаючи на існуючі дослідження в сфері отримання природних барвників, необхідно поєднання шляхів вже наявних робіт з даної проблеми та більш глибокого дослідження щодо використання вишні в якості сировини для отримання антоціанового барвнику.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз процесу екстрагування для найефективнішого вилучення барвника з вичавок вишні звичайної та підбір розчинника для даного процесу.

В зв'язку з метою були поставлені **наступні завдання:** 1) підібрати оптимальний розчинник та його оптимальне співвідношення до сировини; 2) підібрати оптимальний час екстрагування; 3) провести аналіз отриманих екстрактів на вміст в них фарбуючих речовин та кількості барвника на виході.

Виклад основного матеріалу. Антоціани – натуральні рослинні барвники, що додають пелюсткам квітів, плодів, листю і стеблам забарвлення від рожевого до темно-фіолетового. Для кожного конкретного виду рослин якісний склад антоціанів дуже специфічний і залежить від сортових особливостей та умов зростання плодів і ягід [4].

За хімічною природою антоціани є представниками природних поліфенольних сполук – глікозидами гетероциклічних сполук агліконів – похідних бензопіриллія (рис. 1).

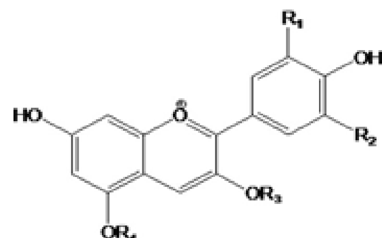

Рис. 1. Загальна структурна формула антоціанів

Лідерами за кількістю глікозидів є ягоди темно – фіолетового і бордового забарвлення: чорниця, ожина, лохина, чорноплідна горобина, ірга, бузина, журавлина, чорна смородина, вишня, малина, виноград (темних сортів). Антоціанами багаті баклажани, буряк, помідори, червонокачанна капуста, червоний перець, салат листовий (краснолістний).

Значущі джерела: чорна малина (589 мг/100 г), чорниця (558 мг/100 г), вишня (350-400 мг/100 г), червона малина (365 мг/100 г), ягоди асаї (320 мг/100 г) [5].

Методи вилучення антоціанів. Антоціани і близькі до них поліфенольні речовини, перебуваючи в плодах, у невеликих кількостях, суттєво впливають на колір свіжих і консервованих продуктів. Поліпшення кольору плодово-ягідних консервів в великій мірі може бути досягнуто підфарбовуванням їх природними барвниками. Такі барвники можуть отримуватись з відходів сокового виробництва, наприклад, з вишневих, чорносмородиноних вичавок та інших темно-забарвлених плодів.

Основними процесами при отриманні барвника з відходів виробництва фруктових соків є:
– зберігання вичавок до екстракції;
– екстракція;
– концентрування витяжок;
– зберігання концентрованих екстрактів.

За даними ВНІІПП і СПТ, відомо що вихід речовини залежить від застосовуваного розчинника, температури і тривалості процесу. Аналітичної практикою доведено, що *найкращим розчинником антоціанів є 0,1 процентний НСІ в метанолі.* Однак в умовах харчових виробництв використання цього летучого отруйного розчинника *ускладнено.* У практиці набули поширення вода, етиловий спирт в поєднанні з різними добавками кислот для регулювання рН середовища та стабілізації барвника.

Відносно антоціанів неприйнятно існуюче правило за бажанням проведення процесу екстракції при високій температурі, що підвищує розчинність більшості хімічних сполук, тому що *антоціани термолабільні.* При високій температурі прискорюється їх деструкція, що призводить до утворення темно-коричневих полімерів. У зв'язку з цим температура, як і тривалість її дії, повинні строго обмежуватися.

Невеликий вміст антоціанів в спирті та добра розчинність глікозидованих форм у водних і спиртових розчинниках дає можливість виключити високотемпературні режими.

За даними Скорикової, Шафтан екстракція *гарячим розчинником*, в порівнянні з холодним, значно *підвищує вміст антоціанів* в розчині. При заливці вичавок розчинником з температурою 50-60°С (середня температура суміші виходить 33-35°С) вихід антоціанів при екстракції підвищується на 15-16%. Подальше ж підвищення температури розчинника призводить до зниження інтенсивності забарвлення витяжок.

За рекомендаціями різних дослідників тривалість екстракції коливається в великих межах – 1,5-48 год в залежності від виду сировини та способу екстрагування [6; 7].

Для отримання антоціанового барвника, як сировину обрали вичавки з вишні. Оскільки серед рослин увагу привертають сільськогосподарські культури, які мають достатню сировинну базу. Одною з таких рослин є вишня звичайна Cerasus vulgaris, сімейства розоцвітих Rosaceae, яка широко культивується в Україні [8].

Підрід Cerasus відрізняється від інших підродів роду Prunus (Armeniaca – абрикос, Prunus – слива і Emplectocladus) наступними ознаками: плід (кістянка) гладкий, без нальоту; листя в почкосложеніі уздовж складені; квітки розташовані парасольками, котрі укладають іноді по дві квітки; розвиваються одночасно з листям або раніше їх.

Вишня містить масу корисних речовин. Фарбувальний пігмент антоціан відрізняється гарною засвоюваністю, так як розподілений по *шкірці і плоду вишні.*

Природні фенольні сполуки взагалі і антоціани зокрема відносяться до найважливіших природних антиоксидантів. Біосинтез в плодах вишень значної кількості антоціанів дозволяє їх розглядати навіть як компоненти функціональної їжі [9].

Очевидно, що ягоди вишні можуть бути природним джерелом фенольних антиоксидантів і протимікробних сполук. Використання екстракту вишні може представляти інтерес для харчової, фармацевтичної та косметичної промисловості, для яких присутність природних добавок необхідно для збільшення їх антиоксидантних властивостей.

Гарний витяг активних природних сполук з рослинної сировини залежить від типу розчинника, використовуваного при екстракції рослинної сировини.

Використання етилового спирту дозволяє знизити температуру екстракції до 40-50°С, так при екстрагенті водо-температури 80-98°С, при оптимальних умовах температура повинна бути не більше 70°С.

Речовини білкової і полісахаридної природи мало розчиняються в етанолі, що передбачається можливість отримання більш чистого продукту з більш високим вмістом фарбуючих речовин.

Видалення спирту в процесі концентрування барвника потребує значно менших витрат енергії в порівнянні з водою, де для води (539,84 ккал/кг при 100°С та р = 1 атм.) , а для етанолу (200,43 ккал/кг при 78°С та р = 1 атм.), що дозволило б зменшити витрату теплоти на отримання барвника [10].

Об'єкт дослідження: вичавки вишні і 4 різних розчинники (70% етиловий спирт, 96% етиловий спирт, вода, хлороформ). Вибір розчинників обумовлений, по-перше, тим, що температури кипіння знаходяться приблизно в одному діапазоні, що дозволить видалити розчинник при концентруванні одержуваного екстракту без деструкції одержуваних речовин. По-друге, розчинники володіють різною полярністю, що дозволить екстрагувати з ягід вишні різні за структурою сполуки.

За полярності розчинники можна розподілити таким чином:

хлороформ < етанол < вода.

Екстракти фільтрували та визначали оптичну густину згідно методики.

Таблиця 1

Вміст фенольних сполук у вичавках вишні

№ з/п	Концентрація фенольних сполук			
	70%	**96%**	**Вода**	**Хлороформ**
1.	6,2	6	5,4	0,9

Як видно з таблиці 1 найбільшою екстрагуючою здатністю фенолів для вишні має 70% етиловий спирт (6,2 мг/г). Також непоганими показниками має етанол (6,0 мг/г) і вода (5,4 мг/г).

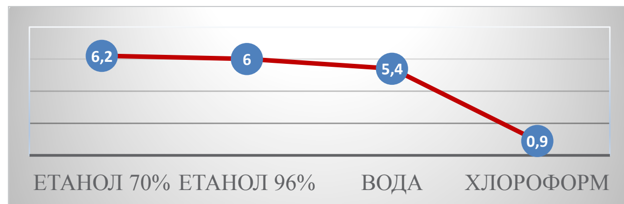

Рис. 2. Вміст фенольних сполук у вичавках вишні

Підбір параметрів процесу екстрагування. Для максимального вилучення антоціанового барвника з вичавок вишні, було опрацьовано літературу та запропоновано:

1) в якості розчинника використовувати: етанол – 96%, етанол – 70%, вода, хлороформ.

2) для вилучення оптимальне співвідношення сировини до кількості екстрагенту: 1:2, 1:5, 1:10, 1:15, 1:20.

3) час екстрагування – 1 година.

4) температура екстрагування – 78°С.

Отримані результати занесені в таблиці 2.

Таблиця 2

Результати екстрагування. Маса барвника

№ з/п	Співвідношення розчинника	Етанол 70%	Етанол 96%	Вода	Хлороформ
1	1:2	0,955 г	0,908 г	0,644 г	0,04 г
2	1:5	1, 169 г	1, 106 г	0, 716 г	0,05 г
3	1:10	1,520 г	1, 458 г	1,500 г	0,06 г
4	1:15	1,950 г	1,889 г	2,001 г	0,08 г
5	1:20	2,200 г	2,098 г	2, 876 г	1 г

За даними таблиці 2, побудували діаграму залежності маси барвника від типу та кількості розчинника, рис. 3.

За отриманими даними визначили співвідношення виходу барвника до початкової маси екстракту. Дані наведені в таблиці 3.

За даними таблиці 3 побудували діаграму залежності виходу барвника від початкової кількості екстракту, рис. 4.

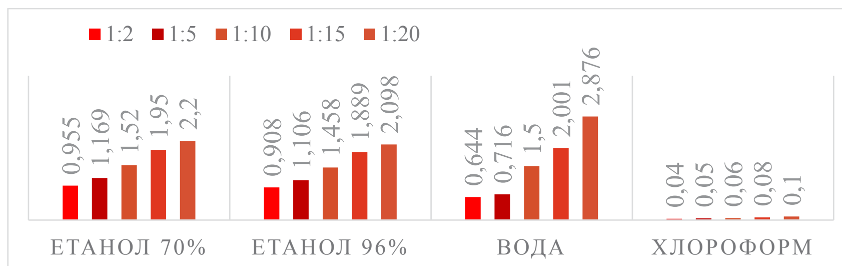

Рис. 3. Маса барвника, г

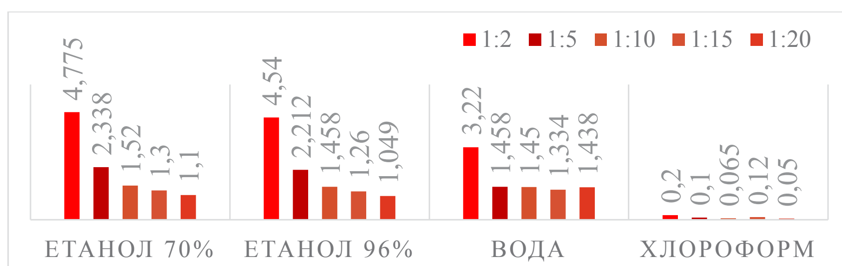

Рис. 4. Вихід барвника до початкової маси екстракту, %

За отриманими результатами можна зробити висновок, що найкращий вихід барвника ми отримали при екстрагуванні сировини – 70-%-вим етанолом, у співвідношенні маси сировини – розчинника 1:2.

Таблиця 3

Вихід барвника до початкової маси екстракту, %

№ з/п	Розчинник/ Співвідношення	Етанол 70%	Етанол 96%	Вода	Хлороформ
1.	1:2	4,775	4,54	3,22	0,2
2.	1:5	2,338	2,212	1,432	0,1
3.	1:10	1,52	1,458	1,45	0,065
4.	1:15	1,3	1,26	1,334	0,12
5.	1:20	1,1	1,049	1,438	0,05

Визначення вмісту антоціанів. Кількісне визначення антоціанів проводиться спектрофотометричним методом. Вміст суми антоціанів в перерахунку на ціанідин-3,5-диглюкозид в абсолютно сухій сировині у відсотках (х) обчислюють за формулою:

$$X = \frac{D*250*100}{(453*m(100-b))} \quad (1)$$

де D – оптична щільність досліджуваного розчину; 453 – питомий показник поглинання ціанід-3,5-диглюкозид в 1%-му розчині соляної кислоти; m – наважка сировини, г; b – втрата в масі при висушуванні сировини,% [11].

Результати вимірювання наведені в таблиці 4.

Таблиця 4

Показники ФЕК

№ з/п	Довжина хвилі, нм	Вимір
1.	400	0,075
2.	440	0,11
3.	490	0,18
4.	540	0,1
5.	590	0,001
6.	670	0
7.	750	0

За результатами побудували графік залежності оптичної густини екстракту від довжини хвилі, він представлений на рис. 5.

$$X = \frac{0,18*250*100}{453*0,3(100-30)} = 0,473 = 47,3$$

Визначення вмісту барвника в екстрактах. Визначення вмісту барвників в екстрактах проводили фотометричним методом. Вміст барвника в екстракті розраховували за формулою:

$$C = \frac{0,022*A_2*1000}{m*A_1} \quad (2)$$

де С – концентрація барвників в г/дм³ екстракту; A_1 – оптичне поглинання стандартного розчину сірчанокислого кобальту при λmax; A_2 – оптичне поглинання аналізованого розчину екстракту при λmax; m – маса наважки екстракту, г; 0,022 – концентрація барвника Енін, рівна 0,022 г в 1 дм³ стандартного розчину.

За отриманими результатами визначали вміст барвнику в екстракті за формулою 2, результати наведені в таблиці 5, та побудовано графік рис. 6.

Таблиця 5

Вміст барвника в екстракті, г/дм³

№ з/п	Розчинник	1:2	1:5	1:10	1:15	1:20
1.	Етанол 70%	10,7	8,6	5,7	0,43	0,29
2.	Етанол 96%	10	8,4	5,5	0,43	0,36
3.	Дистильована вода	9,6	7,9	5,4	0,36	0,29
4.	Хлороформ	1,2	0,9	0,6	0,3	0,05

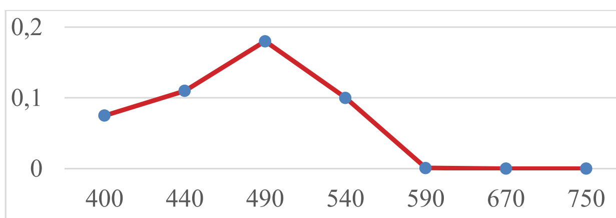

Рис. 5. Графік залежності оптичної густини від довжини хвилі

Дослідження впливу кількості розчинника на ефективність вилучення барвника. Результати занесли в таблицю 6, та побудували діаграму вмісту фенольних сполук в екстрактах з вичавок вишні, рис. 7.

Визначення вмісту фенольних сполук у екстрактах.

Висновки і пропозиції. Антоціановий барвник – густа пастоподібна рідина темно-червоного кольору з масовою часткою сухих речовин 38-42%, фарбувальних речовин 5,5-7,0%, pH 3,0-4,0, титруюча кислотність 6-8%. Екстракт містить Р-активні речовини, мікроелементи, цукру. Розчинність в воді повна. Найкраща властивість барвника – антиоксидантна, яка залежить від виду розчинника і співвідношення

За результатами дослідження виявлено, що оптимальний розчинник для екстрагування антоціанового барвника з вичавок вишні – **етанол 70%**. Практично доведено, що оптимальне співвідношення сировини до розчинника – **1:2**. Усі отримані зразки були комплексно досліджені: найоптимальніші результати: вихід барвника – 0,955 г у співвідношенні до всієї маси екстракту, вміст антоціанів у сировині склав – 47,3 мг/г, вміст барвника – 10,7 г/дм³, вміст фенольних сполук – 6,2 мг/г.

Встановлено, що антоціановий барвник з вичавок вишні виконує багато функцій, які позитивно впливають на організм людини. Натуральність барвника дозволяє використовувати його у продуктах харчування та косметичних засобах.

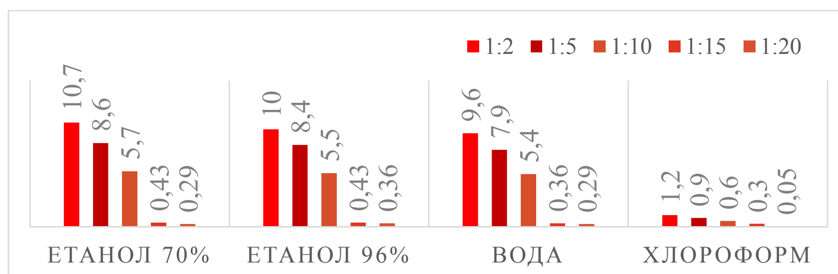

Рис. 6. Вміст барвника в екстракті, г/дм³

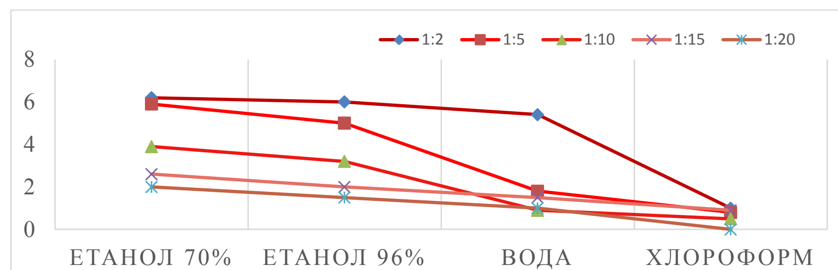

Рис. 7. Вміст фенольних сполук в екстракті з вичавок вишні

Таблиця 6

Вміст фенольних сполук у екстракті з вичавок вишні, мг/г

№ з/п	Розчинник	1:2	1:5	1:10	1:15	1:20
1.	Етанол 70%	6,2	5,9	3,9	2,6	2
2.	Етанол 96%	6	5	3,2	2	1,5
3.	Дистильована вода	5,4	1,8	0,9	1,5	1
4.	Хлороформ	1,0	0,8	0,5	0,9	0,4

Список літератури:

1. Swain, T. The phenolic constituents of Prunus Domenstica. 1. The quantitative analysis of phenolic constituents / T. Swain, W. Hillis // J. Sci. Food Agric. – 1959. – Vol. 10, № 1. – P. 63-68.
2. Скорикова Ю.Г. Методика определения антоцианов в плодах и ягодах / Ю.Г. Скорикова, Э.А. Шафтан // Тр. 3 Всесоюз. семинара по биологически активным (лечебным) веществам плодов и ягод. – Свердловск, 1968. – С. 451-461.
3. Шнайдман Л.О. Методика определения антоциановых веществ / Л.О. Шнайдман, В.С. Афанасьева // 9-й Менделеевский съезд по общ. и прикл. химии: реф. докл. и сообщ. – М., 1965. – № 8. – С. 79-80.
4. Танчев С.С. Антоцианы в плодах и овощах. – М.: Пищевая промышленность, 1980.
5. Головкин Б.Н. Биологически активные вещества растительного происхождения. В 3 т. Т. I. / Б.Н. Головкин, Р.Н. Руденская, И.А. Трофимова, А.И. Шретер; Отв. ред. В.Ф. Семихов. – М.: Наука, 2001. – 350 с.
6. Дейнека Л.А. и др. Антоцианы плодов растений: опыт экстракции и сушки //Хранение и переработка сельхозсырья. – 2006. – № 4. – С. 28-31.
7. Куркин В.А., Куркина А.В., Авдеева Е.В. Флавоноиды как биологически активные соединения лекарственных растений // Фундаментальные исследования. – 2013. – № 11-9.
8. Patent 6881430 US, A23L1/27. Food coloring substances and method for their preparation [text] / K. Kohler, M. Kenso, C. Sondergaard, B. Madsen, S.J. Jacobsen; assignee: Chr. Hansen – appl. No.: 10/205533; filed: 26.07.2002; date of patent: 19.04.2005.

9. Дейнека Л.А. и др. Антоцианы плодов вишни и родственных растений // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Естественные науки. – 2011. – Т. 15. – № 9-1(104).
10. Еремеева Н.Б., Макарова Н.В. Влияние используемого растворителя на антиоксидантную активность экстрактов вишни // Техника и технология пищевых производств. – 2015. – № 4(39).
11. Singleton V.L. Analisis of total phenols and other oxidation substrates and antioxidants by means of Folin-Ciocoalteu reagent / Singleton V.L., Orthofer R.P., Lamuela-Raventos R.M. // Methods in Enzymology. – 1999. – № 299. – P. 152-178.

Сабадаш Н.И., Ясинская А.И.
Национальный университет пищевых технологий

МЕТОДЫ ИЗВЛЕЧЕНИЯ АНТОЦИАНОВОГО КРАСИТЕЛЯ ИЗ ВЫЖИМОК ВИШНИ ОБЫКНОВЕННОЙ

Аннотация
Исследованы методы извлечения атоцианового красителя с выжимок вишни обыкновенной. Выбор растворителей обусловлен, во-первых, тем, что температуры кипения находятся примерно в одном диапазоне, что позволит удалить растворитель при концентрировании получаемого экстракта без деструкции получаемых веществ. Во-вторых, растворители обладают разной полярностью, что позволит экстрагировать из ягод вишни разные по структуре соединения (70% этиловый спирт, 96% этиловый спирт, вода, хлороформ). Подобрано параметры извлечения красителя, соотношение количества красителя в количестве растворителя, время экстрагирования. Определено содержание красителя в экстракте.
Ключевые слова: антоциановый краситель, выжимки вишни, изъятия, экстракция, подбор растворителя.

Sabadash N.I., Yasinska A.I.
National University of Food Technology

METHODS OF EXTRACTION OF ANTIOXIAL CARBON WITH VIGAS CURRENTLY CURRENT

Summary
Methods of extraction of anthocyanine dye from ordinary cherries are investigated. The choice of solvents is due, firstly, to the fact that the boiling points are in about the same range, which will allow removal of the solvent at concentration of the extract obtained without degradation of the resulting substances. Secondly, the solvents have different polarity, which allows extraction of cherries from different berries by the structure of the compound (70% ethyl alcohol, 96% ethyl alcohol, water, chloroform). The dye extraction parameters, the ratio of the amount of dye to the amount of the solvent, the extraction time are selected. The content of the dye in the extract is determined.
Keywords: anthocyanin dye, vinegar cherry, extraction, extraction, solvent selection.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 339.138

ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОСИЛЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ІНТЕРНЕТ-МАГАЗИНОМ

Архипова Є.О., Акхозова Ю.А.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-132

Обгрунтовано актуальність дослідження інтернет-комунікацій та викладені їх деякі теоретичні та практичні аспекти. Акцентовано увагу на тому, що інтернет-комунікації сьогодні є вагомою складовою маркетингової стратегії організації. Названі канали, через які можуть бути реалізовані маркетингові інтернет-комунікації. Проведено аналіз типової структури онлайн-магазинів одягу. Наведено практичні рекомендації, яких слід дотримуватися для посилення ефективності управління та успішного просування інтернет-магазинів.

Ключові слова: комунікація, інтернет-маркетинг, інтернет-комунікація, інтернет-магазин, управління, сайт.

Постановка проблеми. Актуальність тематики дослідження обумовлена сучасними тенденціями рекламного ринку, які пов'язані з швидким розвитком інформаційних технологій. Бурхливий розвиток електронної комерції зумовив появу нового напряму в сучасній концепції комунікацій − інтернет-комунікації. Зважаючи на глобальність значення інтернет-комунікацій в сучасному світі виникає нагальна потреба дослідження їх особливості, інструментального направлення та типової структури задля посилення ефективності управління в діяльності Інтернет магазину.

Ступінь наукового вивчення проблеми. Класичні дослідження інформації та комунікації відображені в роботах Р. Хартлі, Г. Лассвелла, К. Шеннона, Р. Якобсона тощо. Соціально-філософські дослідження комунікації представлені в роботах таких вчених, як М. Бахтін, В. Шрамм, Е. Гуссерль, Т. Лукман, Ю. Габермас, К. Ясперс. Дослідженням різних аспектів інтернет-комунікації займаються такі вчені, як Л. Шульгіна, С. Іщук, Є. Романенко (загальні питання інтернет-комунікації), Х. Анн, Г. Багієв, В. Холмогоров І. Успенский, Б. Халліган, Д. Шах (інтернет-маркетинг), В. Байков, Т. Басюк, М. Василюк (технологічні аспекти інтернет-комунікації), В. В. Дік (електронна комерція), С. Барінова, М. Бергельсон, Л. Дубіна, С. Зайцева (лінгвістичні особливості інтернет-комунікації) тощо. Тим не менше, особливості побудови інтернет-комунікації в розрізі збільшення ефективності діяльності підприємств досі залишаються малодослідженими.

Метою дослідження є вивчення теоретичних та практичних аспектів інтернет-комунікації як інструмента посилення ефективності адміністрування інтернет-магазину.

Виклад основного матеріалу. Комунікація являє собою інформаційний обмін, який здійснюється у різних формах та за допомогою різних технологій. Комунікація − це «соціально обумовлений процес передачі і сприйняття інформації в умовах міжособистісного і масового спілкування через канали з допомогою різних комунікативних засобів» [2, с. 17].

Сьогодні комунікації із використанням сучасних ІКТ займають чималу долю загального обсягу комунікацій, що пояснюється рядом їх очевидних переваг: оперативністю, відносною простотою та незначною вартістю, масштабом охоплення аудиторії, різноманіттям каналів комунікації, а отже можливістю вибрати оптимальний спосіб спілкування з кожною цільовою групою тощо. Інтернет-простір дозволяє реалізовувати комунікації, спрямовані на задоволення абсолютно різних потреб: інформаційний пошук та навчання; комерція [4; 6], розваги та відпочинок; державне управління [1; 7]; ділові, банківські, маркетингові [6; 9; 10], побутові й особисті комунікації [5], виконання різноманітних професійних обов'язків тощо.

Інтернет об'єднав у собі управлінський інтерактивний характер комунікації, гіпермедійну природу і можливість побудови індивідуальної взаємодії. Глобальна комп'ютерна мережа є одночасно і новим середовищем спілкування, і ринком з десятками мільйонів потенційних клієнтів. Обсяги комерційного використання Інтернету постійно зростають, так само, як і постійно з'являються нові інструменти в області Інтернет-реклами, Інтернет-комунікації та Інтернет-PR.

Інтернет-маркетинг сьогодні є складовою загальної маркетингової стратегії багатьох організацій та підприємств, особливо, задіяних в сфері торгівлі. Так, М.В. Макарова зазначає, що інтернет-маркетинг є однією з маркетингових технологій, яка реалізується за допомогою комп'ютерних систем та мереж [6, с. 173]. Найбільш вигідним і перспективним напрямком інтернет-комунікації з комерційної точки зору є E-mailing: поштова розсилка, адресована як потенційним клієнтам, так і тим, хто вже купував товари Інтернет-магазину раніше. Основне завдання маркетингових комунікацій полягає в забезпеченні довгострокової по відношенню до компанії лояльності споживачів. У сучасній теорії маркетингу, під лояльністю розуміється «схвальне ставлення до продуктів, послуг, сервісу, торговим маркам, логотипу, зовнішнім виглядом, персоналу, місця продажу тощо певної компанії» [3, с. 241].

Маркетингові інтернет-комунікації можуть бути реалізовані через найрізноманітніші канали. Комунікаційні інструменти, які використовуються компаніями в практичній діяльності, можуть бути згруповані в чотири основні блоки:

1. Спільні програми співпраці з рекламними партнерами і агентствами по просуванню бізнесу (партнерські програми).

2. Безпосередній контакт зі споживачем через електронну пошту (E-mail-маркетинг).

3. Кооперація з пошуковими системами і соціальними мережами по просуванню продукту (реферальні партнери, searchengineoptimization).

4. Комунікація з лояльною до бренду і компанії аудиторією (прямий інтернет-маркетинг).

Маркетингові комунікації в Інтернеті можуть бути здійснені не тільки між компанією і потенційним споживачем, а й через третю сторону, а саме через партнера компанії. Партнерами можуть виступати інші інтернет-магазини, інтернет-проекти, які збирають інформацію про ціни, асортимент і акціях з різних компаній для подальшого розміщення на власному сайті, і навіть, наприклад, через ті онлайн ресурси, які не мають прямого відношення до ринку одягу та аксесуарів [2; 6].

Наведемо деякі рекомендації, яких слід дотримуватися для успішного просування інтернет-магазину.

Одним з найважливіших параметрів роботи сайту є **швидкість завантаження сторінок**. Очевидно, що відвідувач не захоче довго чекати завантаження сайту. Крім того, пошукові систем ідентифікують повільні сторінки і значно знижують їх рейтинг, що обумовлює необхідність оптимізувати швидкість завантаження сторінок. Ще одна з найважливіших обов'язкових дій – це **перевірка хостингу на безперебійний доступ**. Хостинг повинен бути доступний завжди, в протилежному випадку пошукові сервіси заслужено опустять його у видачі, адже під час чергової перевірки бот просто не знайде сторінку для індексації. Важлива і лояльність користувачів, вони повинні завжди мати можливість зайти на сайт. Сьогодні є кілька сервісів, що дозволяють провести таку перевірку, серед них: uptimerobot.com і host-tracker.com.

У розвитку проекту все більшу роль відіграють соціальні мережі (Facebook, Twitter, vk.com, google +). **Облікові записи та групи компанії в соцмережах** допомагають створити живий контакт з цільовою аудиторією і організувати глибокий аналіз мінливих потреб клієнтів. Кнопки соціальних мереж ефективно пов'язують сайт з соцмережами і значно прискорюють SMM-просування. Вони дозволяють користувачеві всього в один клік розмістити на своїй сторінці посилання на продукт або сторінку сайту, що може забезпечити додатковий трафік. Але велика кількість відвідувачів сайту сама по собі не гарантує його успішність та ефективність. З огляду на це варто згадати такий показник, як конверсія – співвідношення кількості відвідувачів сайту, які здійснили цільову дію (для інтернет-магазинів цільовою дією є замовлення або купівля товару), до загальної кількості відвідувачів сайту.

Суттєве покращення показників конверсії може спричиняти **використання відео-роликів на цільових сторінках**. Дослідження їх ефективності засвідчують збільшення показників конверсії до рекордних 80%. Отже, цей вид надання інформації слід впроваджувати більш активно. Відеоматеріали на цільових сторінках дозволяють утримати користувача на сайті протягом довшого часу, що дає йому можливість краще розглянути пропонований товар. Крім того, відео, в якому товар описують, характеризують і тестують, піднімає рівень лояльності до пропозиції. Більшість відвідувачів вважатимуть за краще послухати і подивитися, чим читати, тому, ефект хорошої презентації якої буде набагато вище, ніж від тексту з картинками. Крім того, відеоматеріал заощадить чимало місця, що дуже важливо в оптимізації цільових сторінок.

Одним з найважливіших елементів на сайті є **текстове наповнення**. Текст сторінок та розділів повинен мати високий показник унікальності, бути якісним, корисним, грамотним, добре структурованим, а також зрозумілим користувачам. Для підвищення ефективності тексту рекомендується використовувати графічні матеріали. Текст повинен бути орієнтованим на користувача, а значить потрібно уникати перенасиченості ключовими словами і «водою».

Відзначимо, що частка мобільного трафіку інтернет-магазинів зростає щомісяця і не брати до уваги цю тенденцію є великою помилкою. Вже близько року пошукові системи знижують у видачі сайти, які не оптимізовані під **перегляд з мобільних пристроїв**. Варто подбати про те, як сайт буде працювати з мобільними пристроями, щоб не упустити значну частину потенційних клієнтів. Крім того, варто потурбуватися про те, щоб процедури вибору товару, оформлення замовлення, оплата в мобільній версії сайту були адаптовані під відповідні пристрої.

Окремої уваги заслуговує аналітика інтернет-магазину, здійснення якої є обов'язковим для контролю і управління успішністю організації. **Веб-аналітика** – це процес збору, аналізу та інтерпретації даних про відвідувачів сайту, а також про їх поведінку на сайті. Інформація з аналітики допомагає поліпшити і оптимізувати веб-проект, сприяє розвитку комерційних і некомерційних сайтів. Особливу цінність аналітика представляє для інтернет-магазинів. Аналітичні інструменти дають змогу контролювати маркетингову активність, здійснювати оптимізацію сайту в цілому і його найдрібніших деталей: описів сторінок, структури, кнопок, закликів до дії тощо.

Для ефективного збору інформації існує багато платних і безкоштовних рішень. Безкоштовні рішення розробляються пошуковими системами і системами контекстної реклами, оскільки для них це є одним із способів залучити рекламодавців. За рахунок цього при правильному налаштуванні та розумному використанні безкоштовні рішення від кращих провайдерів нічим не поступаються платним.

Google Analytics [8] – це, безсумнівно, найпотужніший з безкоштовних інструментів збору і аналізу даних, який з правильними налаштуваннями взаємодії з інтернет-магазином (особливо з передачею даних для електронної комерції) дозволить зібрати аналітику не гірше платних рішень, вартість яких сягає тисячі доларів.

Один з найважливіших звітів Google Analytics, на який варто звернути увагу, – джерела трафіку. Цей звіт показує, скільки продажів приносять ті чи інші джерела трафіку, або, іншими словами, рекламні канали. Переглядаючи цей звіт, можна оцінити ефективність зроблених інвестицій. Дуже важливим для інтернет-магазинів є звіт Google Analytics, який відображає інформацію щодо первинних та повторних візитів користувачів, оскільки при правильній організації продажів має бути більше повторних продажів і менше втрат відвідувачів.

За допомогою звіту Google Analytics. *Ефективність товарів* можна переглянути основні дані про ваші товари, кількість транзакцій, оборот, конверсії та багато інших даних. Також можна переглянути дані по категоріях і бренду товарів. Звіт *Ефективність списку товарів* показує, скільки разів товари були показані всередині категорії і скільки було кліків. За результатом аналізу цієї інформації можна змінити позицію товарів у списку для кращої конверсії.

Якщо на сайті передбачений розділ "**блог**", то варто активно його наповнювати, створювати і редагувати категорії, модерувати коментарі користувачів. Регулярне поповнення блогу актуальною інформацією допоможе тримати співтовариство вашого проекту в тонусі, а також збирати додатковий трафік. Свіжі тематичні новини в інтернет-магазині не тільки будуть залучати шукачів інформації, але також покажуть вашим потенційним покупцям, що інтернет-магазин активно функціонує і рухається в ногу з часом.

Дослідимо структуру онлайн-магазинів з продажу одягу. Для аналізу ми обрали три магазини: Інтернет-магазин *Все для танців* (https://danceme.com.ua/), інтернет-магазин *OSTROV* (https://www.ostrov.io/) та інтернет-магазин *Cast-Up* (www.cast-up.ru/).

В табл. 1 наведені результати оцінювання інтернет-комунікацій обраних магазинів одягу.

Аналіз обраних онлайн магазинів показав що всі три магазини дуже схожі в плані задіяння Інтеренет-комунікацій: кількість товарних розділів не більше 8, структура сайтів онлайн-магазинів дуже логічна, містить зрозумілі для покупців назви, а всі товари розміщуються в одній категорії. За ступенем дружності інтерфейсу онлайн-магазини не відстають один від одного і підтримують високий рівень адміністративного контролю, цінова політика практично аналогічна. Під час додавання товару в корзину всі три магазини вимагають реєстрацію користувача, яка дуже проста.

За ступенем відповідності задоволеності вимог користувача обрані для аналізу магазини можна розташувати наступним чином:

1. Інтернет-магазин Все для танців.
2. Інтернет-магазин одягу Cast-Up.
3. Інтернет-магазин OSTROV.

Таблиця 1

Результати оцінювання Інтернет-комунікацій обраних інтернет-магазинів одягу

№	Критерії оцінювання	Інтернет-магазин Все для танців	Інтернет-магазин OSTROV	Інтернет-магазин одягу Cast-Up
1	Швидкість завантаження сайту (бали)	5	5	5
2	Товарний асортимент магазину (наявність розділів і підрозділів) бали	4	5	4
3	Кількість товарних розділів	7	8	8
4	Кількість кроків при пошуку необхідного товару	3	2	3
5	Повнота текст. опису обраного товару	висока	висока	висока
6	Графічний опису товару	наявний	наявний	наявний
7	Мультимедійний опис товару	відсутній	відсутній	відсутній
8	Вартість обраного товару (Костюм *fila*)	2690 грн	2580 грн	2760 грн
9	Реєстрація відвідувача (на якому етапі потрібна / що треба вказатяи)	При додаванні товару в корзину / е-мейл і пароль	при додаванні товару в корзину / е-мейл і пароль, ім'я замовника, телефон, адреса	при додавання товару в корзину / е-мейл, ім'я замовника, телефон, адреса
9	Зручність системи реєстрації	висока	середня	висока
10	Додаткові сервіси послуг	відсутні	відсутні	відсутні
11	Кількість систем оплати	7	6	7
12	Кількість систем доставки та види	2 (власна служба доставки, пошта)	1 (кур'єрська служба)	2 (власна служба доставки та пошта)
13	Повнота онлайнової допомоги (бали)	1	4	4
14	Ступінь дружності інтерфейсу (бали)	4	3	3
	Переваги інтерфейсу	пошук товарів, зручне розташування розділів, проста реєстрація	пошук товарів, онлайн підтримка	пошук товарів, онлайн-підтримка
15	Недоліки інтерфейсу	слабка графіка, відсутність графічного опису	слабка графіка, непродумана навігація	непродумана навігація, дуже яскраве графічне оформлення
16	Рівень адміністративного контролю	високий	високий	високий

Висновки і пропозиції. Інтернет-комунікації сьогодні є вагомою складовою маркетингової діяльності організації. Для успішного функціонування та просування інтернет-магазинів необхідно приділяти увагу оптимізації швидкості завантаження сторінок та забезпеченню безперебійного доступу на сайт, в тому числі з мобільних пристроїв; підтриманню облікових записів організації в соцмережах тощо. Для покращення показників конверсії можна розміщувати на цільових сторінках відео-ролики пропонованих товарів чи послуг. Великий поштовх у організації ефективної діяльності інтернет-магазинів дає веб-аналітика.

Аналіз типових онлайн-магазинів показав що вона має деревоподібну структуру. На основі вибраних онлайн-магазинів одягу були визначені основні критерії електронної комерції в плані управління діяльності онлайн-магазину.

Результати дослідження дозволяють стверджувати, що інтернет-комунікації виступають досить потужнім інструментом підвищення ефективності компанії.

Список літератури:

1. Архипова Є.О., Дмитренко Н.О. Ефективна комунікація між органами державної влади та громадськістю як умова розвитку демократичного суспільства / Є.О. Архипова, Н.О. Дмитренко // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 1. – С. 92-96. 0,65 д.а. Режим доступу: http://www.investplan.com.ua/pdf/1_2016/21.pdf.
2. Бойчук І.В. Інтернет в маркетингу: Підручник / І.В. Бойчук, О.М. Музика. – К.: Центр учбової літератури, 2016. – 512 с.
3. Бутенко Н.В. Маркетинг / Н.В. Бутенко. – К.: Атіка, 2008. – 300 с.
4. Васильєв Ю.Ю. Електронна комерція як інструмент просування товарів на ринку побутової техніки / Ю.Ю. Всильєв // Международный научный журнал «Интернаука». – № 1(23), 2 т. – 2017. – С. 29-34.
5. Воробей Ю.В. Інтернет-комунікація та Інтернет-комунікант: взаємодія і взаємопородження / Ю.В. Воробей // Science and Education a New Dimension. – Philology. – III(16), Issue: 70, 2015. – С. 43-46.
6. Макарова М.В. Електронна комерція: [посіб.] / М.В. Макарова. – К.: Академія, 2002. – 272 с.
7. Романенко Є.О. Комунікативна взаємодія органів державної влади та громадськості: сутність та особливості налагодження // Є.О. Романенко / Державне управління та місцеве самоврядування. – 2014. – Вип. 2(21). – С. 190-199.
8. Сайт Google Analytics. – Режим доступу: https://analytics.google.com/analytics/web/provision/?authuser=0#/provision.
9. Тищенко О.М., Шульгіна Л.М. Інтернет-комунікації та їх вплив на конкурентні позиції підприємства / О.М. Тищенко, Л.М. Шульгіна // Актуальні проблеми економіки та управління. – 2016. – № 10. – Режим доступу: http://ape.fmm.kpi.ua/article/view/66908.
10. Холмогоров В. Интернет-маркетинг: [краткий курс] / В. Холмогоров. – [2-е изд.]. – СПб., 2002. – 271 с.

Архипова Е.А., Акхозова Ю.А.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ИНТЕРНЕТ-КОММУНИКАЦИИ КАК ИНСТРУМЕНТ УСИЛЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ИНТЕРНЕТ-МАГАЗИНОМ

Аннотация
Обоснована актуальность исследования интернет-коммуникаций и изложены их некоторые теоретические и практические аспекты. Акцентировано внимание на том, что интернет-коммуникации сегодня являются весомой составляющей маркетинговой стратегии организации. Названы каналы, через которые могут быть реализованы маркетинговые интернет-коммуникации. Проведен анализ типовой структуры онлайн-магазинов одежды. Приведены практические рекомендации, которых следует придерживаться для усиления эффективности управления и успешного продвижения интернет-магазинов.
Ключевые слова: коммуникация, интернет-коммерция, интернет-коммуникация, интернет-магазин, управление, сайт.

Arkhypova Ye.O., Akhozova Yu.A.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

INTERNET COMMUNICATIONS AS A TOOL TO ENHANCE THE EFFICIENCY OF ONLINE STORE MANAGEMENT

Summary
The relevance of the study of Internet communications is substantiated, and some theoretical and practical aspects of Internet communications are presented. The attention is focused on the fact that Internet communications today is a significant component of an organization's marketing strategy. The channels through which can be implemented online marketing communications were named. The typical structure of online clothing stores is analyzed. Practical recommendations that should be followed to enhance management efficiency and successfully promote online stores were given.
Keywords: communication, Internet marketing, Internet communication, online store, management, website.

УДК 640.43:339.166.8:006.83

ЕКСПЕРТИЗА ЯКОСТІ КОНДИТЕРСЬКИХ ВИРОБІВ З ШОКОЛАДУ У РЕСТОРАННОМУ БІЗНЕСІ

Беспалова Н.В., Гомола М.М., Яковлева Т.І.
Університет імені Альфреда Нобеля

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-133

Стаття присвячена актуальним проблемам теорії та практики проведення оцінки якості шоколадних виробів у кафе та ресторанах. Автори розглядають сучасні підходи до оцінки якості шоколадної продукції власного виробництва. Рекомендації у практичній частині роботи спрямовані на вибір якісної сировини. Представлені вимоги до оцінки якості шоколадної продукції. Розглядаються засоби по підвищенню якості шоколадних виробів.

Ключові слова: якість, шоколад, кондитерські вироби, ресторанний бізнес, експертиза.

Постановка проблеми. В Україні є багато закладів, де пропонують скуштувати вироби з шоколаду. Кожний кондитерський виріб створюється за старими європейськими або новими оригінальними рецептурами, які тримають в суворому секреті. Частіше ці заклади мають кав'ярню і майстерню шоколадних виробів ручної роботи, де можна спостерігати за процесом виробництва. Також пропонуються майстер класи з виготовлення шоколаду власноруч. Водночас не усі заклади громадського харчування, що виробляють власну шоколадну продукцію, дотримуються відповідності існуючим стандартам якості, що негативно впливає на попит серед споживачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями оцінки і аналізу кондитерської галузі України присвячено праці багатьох науковців та експертів, зокрема Сірохмана І.В., Шарова А.І., Маршалкіна Г.А. [1, с. 17-25; 2, с. 4-12; 4, с. 28]. Виробництво якісної продукції розглядається не тільки як фактор конкурентоспроможності, а передусім як умова функціонування підприємств-виробників продовольчих товарів на ринку, вміння впливати на ринкову ситуацію через пропозицію якісної продукції, задовольняючи специфічні вимоги споживачів і забезпечуючи ефективність функціонування.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Збільшення попиту споживачів на шоколадну продукцію за унікальною рецептурою закладів громадського харчування вимагає прискіпливішої уваги до аналізу якості шоколадних виробів з метою розробки заходів щодо сприяння підвищення прибутковості та конкурентоспроможності закладів, задіяних у ресторанному бізнесі у майбутньому. При дослідженні наявних на ринку солодких пропозицій використано метод теоретичного узагальнення пропонованих послуг з використанням шоколаду в закладах ресторанного господарства та аналіз їх якості та відповідності вимогам клієнтів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вивчення якості та асортименту шоколадних виробів у кав'ярнях та ресторанах міста Дніпро і розробка рекомендацій щодо покращення якості та вдосконалення асортименту продукції. Предметом дослідження є специфіка визначення якості чорного шоколаду, що може використовуватися у процесі виготовлення продукції за авторськими рецептами закладів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Харчова цінність шоколаду обумовлена високим вмістом засвоєних вуглеводів, жирів і білків. Фізіологічна цінність обумовлена вмістом алкалоїдів, а також дубильними речовинами, що додають забарвлення і специфічний гіркий, терпкий смак десертним видам шоколаду. Споживні властивості шоколаду визначаються, зокрема, вмістом поживних речовин і енергетичною цінністю. Високий вміст жиру в шоколаді дозволяє віднести його до висококалорійних продуктів. Шоколадну масу готують із какао тертого, цукрової пудри, какао-масла, з додаванням ароматизаторів. Багато видів шоколадної маси включають інші речовини, що поліпшують органолептичні властивості, склад і харчову цінність шоколаду: горіхи смажені терті і подрібнені, молоко і вершки сухі, молоко згущене, ізюм, фосфоліпіди, насіння кунжуту, глюкозу, вафлі подріб-нені, коньяк, лікер [2, с. 35].

Європейські вимоги до якості какао і шоколаду, які вступили в силу з 1 січня 2018 року, передбачають перехід до обов'язкового відповідності цієї продукції ДСТУ. Для виробників, рецептури яких затверджені, до 1 липня 2019 року діятиме перехідний період. Крім того, відповідно до Директиви № 2000/36/ЄС Європейського Парламенту та Ради ЄС, "шоколадом" може називатися тільки той продукт, який містить не менше 35% какао-продуктів, в молочному шоколаді повинно бути не менше 25% какао-продуктів і не менше 14% молочних продуктів, в білому – не менше 20% какао-масла і не менше 14% молочних продуктів. У шоколадній цукерці з начинкою – не менше 25% шоколаду. Згідно з європейськими вимогами, какао може називатися продукт, в якому масова частка какао-масла складає не менше 20%. Крім того, забороняється додавання ароматизаторів в ці продукти. Очікується, що впровадження даних вимог сприятиме підвищенню якості продуктів з какао і шоколаду на українському ринку [6].

Шоколад – кондитерський виріб на основі масла какао, що є продуктом переробки какаобобів, багатих теоброміном і кофеїном. За рахунок вироблення гормону ендорфіну шоколад дає відчуття щастя і благополуччя. Ресторатори вже давно користуються прихильністю споживачів до шоколаду, надаючи різноманітні пропозиції з використанням шоколаду. Асортиментний ряд

шоколадних кондитерських виробів для міні-пекарень і ресторанного бізнесу частіше включає наступні види продукції: кондитерська глазур, шоколадні маси для кондитерських виробів, шоколадні краплі для глазурування і декору кондитерських виробів, продукти для морозива, начинки для хлібобулочних і кондитерських виробів, шоколадні кекси, шоколад, виготовлений на основі какао-масла з оригінальною подачею у вигляді гарячого шоколаду з шоколадного фонтану, круасани з шоколадною начинкою.

Основними чинниками, які формують якість шоколадних кондитерських виробів, є якість сировини, технологія виробництва, умови зберігання. При визначенні якості продукції враховують органолептичні, фізико-хімічні показники, умови зберігання продукції. Аналіз органолептичних властивостей і показників значною мірою наближує експертизу до оцінки товару споживачами. Експертиза якості – це оцінка якісних характеристик товару експертами для встановлення відповідності вимогам нормативних документів.

У нашому випадку проводилася незалежна експертиза якості шоколадної продукції, тому доцільно було проводити оцінку органолептичних показників методом дегустації. Дегустація харчових продуктів – оцінка органолептичних показників якості шоколаду, яка проводиться перевіреними на сенсорну чутливість експертами. Метою дегустації є одержання достовірних результатів під час органолептичної оцінки якості шоколаду, зниження її суб'єктивності за рахунок високої професіональної компетентності. Для цього експерт повинен мати гарну смакову та нюхову пам'ять. Відбір експертів у дегустаційні групи здійснюється перевіркою їх на сенсорну чутливість, уміння розрізняти смак, запах, колір. Крім того, експерт повинен мати попередній досвід органолептичної оцінки шоколаду.

Багато рестораторів використовують чорний шоколад в плитках з вмістом какао продуктів від 56 до 72% для, виготовлення шоколадних десертів, а також для приготування шоколадного декору. Якість цих товарів не завжди є задовільною, і тому щоб не допустити неякісні товари до споживача проводять товарну експертизу.

Для визначення якості чорного шоколаду були проведені незалежні лабораторні дослідження його органолептичних та фізико-хімічних властивостей. Передусім «ідеальний» чорний шоколад повинен мати добрі органолептичні властивості, відповідати фізико-хімічним нормам за технічними умовами, мати оптимальну для споживача та для виробника ціну.

Для виконання цієї мети були поставлені такі завдання:

1. Відібрати зразки плиток чорного шоколаду різних виробників. Чорний шоколад був вибраний саме тому, що саме цей продукт після належного режиму обробки може бути використаним для подальшого виготовлення авторської шоколадної продукції закладу.

2. Визначити та проаналізувати якість цих зразків чорного шоколаду за показниками, що регламентуються чинною нормативною документацією.

Для проведення досліджень були відібрані 7 зразків чорного шоколаду різних вітчизняних виробників, що реалізуються під торгівельними марками АВК, Рошен, Світоч, Корона, Millenium. Всі зразки досліджуваного чорного шоколаду розфасовані по 80-100 г. Всі партії вітчизняного чорного шоколаду виготовлені за одним нормативним документом – ДСТУ 3924-2000.

З 7 зразків чорного шоколаду два зразки мали низький вміст какао-продуктів – 55% а три зразки мали високий вміст какао-продуктів – більш ніж 75%. На всіх зразках чорного шоколаду було зазначено вміст основних компонентів (білків, жирів, вуглеводів) і енергетична цінність 100 г продукту.

Оцінку якості відібраних зразків чорного шоколаду проводили в лабораторії кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності Університету імені Альфреда Нобеля. При контролі якості зразків визначали органолептичні та фізико-хімічні показники, що регламентуються національним стандартом, використовуючи стандартні методики. Органолептичні показники включають смак і аромат, зовнішній вигляд, форму, консистенцію, структуру. Фізико-хімічні показники включають ступінь подрібнення, масову частку жиру, масову частку начинки.

За зовнішнім виглядом поверхня шоколаду має бути гладка, злегка блискуча, може бути злегка тьмяною. На лицьовій поверхні шоколаду не повинно бути плям, раковин, міхурів; нижня (тильна) менш блискуча поверхня може мати плями, бульбашки, невеликі раковини. Допускаються незначні дефекти, що не псують зовнішнього вигляду шоколаду, такі як крихта, бульбашки, плями, подряпини.

Програма і послідовність перевірки якості наступна:

1) перевірка за органолептичними показниками;

2) перевірка за фізико-хімічними показниками.

Нині найбільш поширеним є метод бальної оцінки, за допомогою якого, як правило, оцінюють низку якісних показників за умовно прийнятою багатобальною системою. За цим методом результат виражається балом шкали, що відповідає різним рівням якості. За допомогою методу бальної оцінки кожного разу оцінюють тільки один продукт, визначаючи послідовно органолептичні показники [5, с. 22-28].

Основою будь-якої системи бальної оцінки повинна бути проста залежність між якістю й відповідною їй оцінкою в балах. Дегустатор виконує абсолютне або відносне порівняльне оцінювання за еталоном, що зберігся в його пам'яті, або за наочним еталоном. До характеристики цього еталону мають входити всі якісні показники, важливі для даного продукту та для якісної категорії досліджуваного продукту.

Будь-який харчовий продукт оцінюють відносно його запаху, зовнішнього вигляду і смаку. Крім оцінки загального зовнішнього вигляду, окремо оцінюють колір, стан поверхні й інші властивості залежно від класифікації продукту. Проводячи зорову оцінку, а також оцінку дотиком, одночасно визначають запах продукту, а потім розпочинають оцінювання за допомогою відчуття на смак, що дозволяє визначити складні якості: крихкість та смак продукту. Наприкінці оцінки зосереджують увагу на спеціальних властивостях продукту, таких, як ступінь солодкості, а також липкості.

Оцінка органолептичних властивостей продукту може бути виражена визначенням сумарного або середнього балу і визначенням балу з урахуванням коефіцієнтів важливості.

Оцінка якості продукту, як правило, характеризується підсумовуванням балів окремих якісних показників. Якщо загальна оцінка виведена підсумовуванням бальних оцінок кольору, запаху, консистенції, та смаку, то продукт із більш слабко вираженим смаком, але з належними іншими якісними властивостями може в цілому одержати гарну середню бальну оцінку. Така оцінка помилкова, тому що несмачний продукт не може бути використаний для споживання. Окремі якісні властивості настільки різні за своїм значенням, що просте підсумовування бальних оцінок, які характеризують окремі властивості продукту, вірогідно, не відбиває в цілому органолептичні властивості та має тільки відносну цінність [5, с. 47].

З фізико-хімічних показників визначають масову частку жиру, ступінь подрібнення, масову частку начинки, масову частку золи. З мікробіологічних показників нормується наявність бактерій групи кишкової палички, цвілі, патогенних мікроорганізмів. З показників безпеки діючим стандартом нормується вміст токсичних елементів.

Істотними дефектами шоколаду є цукрове і жирове посивіння, а також пошкодження шоколадною міллю і іншими комахами.

Цукрове посивіння відбувається у тому випадку, коли поверхня шоколаду зволожується при приміщенні холодного шоколаду (наприклад, з холодильника) в тепле приміщення з високою відносною вологістю повітря. На холодній поверхні відбувається конденсація пари води, внаслідок чого на поверхні утворюються крапельки води, в яких розчиняється цукор, що міститься в шоколаді. Коли потім крапельки води випаровуються, залишаються кристали цукру у вигляді білих маленьких плям на поверхні шоколаду.

Жирове посивіння виникає унаслідок виділення кристалів жиру, які можуть з'явитися при неправильному зберіганні, пов'язане з великими коливаннями температури, наприклад, коли шоколад нагрівається під променями сонця або в теплому приміщенні. При повільному охолоджуванні вони формують невеликі крапельки, які виділяються на поверхні шоколаду і застигають у вигляді крупніших кристалів сірого кольору. Зазвичай основна причина посивіння – це формування в маслі какао чотири різних його модифікацій з різною температурою плавлення γ – форма його має температуру плавлення +18°, α – +23,5°, β_1 – +28° и β – +34,7°. Перехід однієї форми в іншу вимагає виділення тепла перекристалізації, а різні кристалічні структури мають різні зовнішні показники. Тому ми і спостерігаємо на поверхні формування тих або інших кристалічних структур. Як цукрове, так і жирове посивіння не призводять до зниження харчової і біологічної цінності шоколаду і шоколадних виробів і вони придатні до вживання. Проте ці дефекти погіршують зовнішній вигляд даних виробів, що недопустимо [5, с. 11-22].

Відбір та підготовка зразків проводиться у відповідності до ГОСТ 5904. Мінералізація зразків для визначення токсичних елементів відбувається згідно ГОСТ 26929. Відбір та підготовка зразків для мікробіологічного аналізу – у відповідності до ГОСТ 26668, ГОСТ 26669, методи культивування мікроорганізмів – у відповідності до ГОСТ 26670, апаратура і поживні середовища – у відповідності до ГОСТ 26968, ГОСТ 26968 СанПиН 42-123-4940. Органолептичні показники шоколаду визначають у наступній послідовності (за ГОСТ 5897-90: консистенція, зовнішній вигляд, форма, аромат, смак.

Органолептичні показники якості відповідно до вимог нормативно-технічної документації на даний вигляд продукту визначають шляхом контролю об'єднаної проби виробів. Спочатку рекомендується виконати оцінку відповідності показників товару нормативним значенням. Якщо товар не відповідає вимогам нормативів хоча б за одним із показників, то він виключається з подальшого розгляду. Нормативними показниками для продуктів харчування може бути максимально допустимий вміст певних речовин. Після цього виконується відносна оцінка показників товарів порівняно з кращими з показників усіх порівнюваних товарів.

З проведеного органолептичного аналізу зразків шоколаду можливо побачити, що більшість зразків чорного шоколаду відповідає вимогам стандарту та можуть бути використані для подальшого виробництва шоколадної продукції за власними рецептами кафе та ресторанів. Зразки цих марок шоколаду були або твердими, або середньо твердими, структура майже однорідна. Найкращими виявилися зразки чорного шоколаду торговельних марок КОРОНА, СВІТОЧ та та ROSHEN. У цих зразків були яскраво виражені смак та запах, характерні для даного виду шоколаду, блискуча поверхня, дуже тверда консистенція, однорідна структура. За такими фізико-хімічними показниками шоколаду, як вміст білків, жирів та вуглеводів всі відібрані зразки підтвердили заявлені значення.

Для формування стратегії підприємств ресторанного бізнесу необхідно враховувати наступні показники. Асортимент товарів – це сукупність їх видів різновидів та сортів, об'єднаних та сполучених за визначеними показниками. Виробничий асортимент – це набір товарів, що виробляються виробничим підприємством у відповідність з його виробничими можливостями. Торговельний асортимент – це набір товарів, що формується та реалізується у нашому випадку підприємствами громадського харчування. Конкурентоспроможність – це здатність товару забезпечувати більший (принаймні, не гірший), ніж інші товари, ступінь задоволення потреб і запитів споживачів. Конкурентоспроможність продукції є одним з головних чинників, який визначає успіх ринкової діяльності виробників. Забезпечення конкурентоспроможності та її підвищення належить до найбільш пріоритетних цілей підприємства .

З ряду аналогічних більш конкурентоспроможними будуть товари, що забезпечують більший ступінь задоволення споживачів при прийнятному рівні витрат на придбання і споживання. Звичайно, одночасно забезпечити найвищий ступінь задоволення споживачів при мінімальних витратах на придбання і споживання товару важко. Тому слід дотримуватися певного

компромісу між якістю, рівнем задоволення і ціною споживання, яка повинна відповідати цьому рівню, тобто бути справедливою, насамперед з погляду споживачів.

Висновки і пропозиції. В роботі наведено теоретичні узагальнення для вирішення актуальної проблеми дослідження асортименту та якості шоколадних кондитерських виробів у закладах ресторанного бізнесу. Результати досліджень дозволили сформувати наступні висновки.

В Україні зростає попит на споживання шоколадних кондитерських виробів, виготовлених за власними рецептами закладів громадського харчування, що пояснюється розвитком сировинної бази та перевагами у смакових потребах споживачів стосовно кондитерських виробів за рецептурним складом.

На формування асортименту і якості власних кондитерських виробів впливають різні чинники: як внутрішні товарні (якість сировини, дотримання технології) та ресурсні (виробничий, фінансовий, кадровий потенціал тощо), так і зовнішні, що змушує підприємства шукати шляхи підвищення ефективності діяльності і конкурентоспроможності. При контролі якості зразків рекомендовано визначати органолептичні та фізико-хімічні показники, що регламентуються національним стандартом, використовуючи стандартні методики.

Метою експериментальної частини роботи було вивчення якості та асортименту чорного шоколаду, тому, що саме цей продукт після належного режиму обробки може бути придатним для подальшого виготовлення авторської шоколадної продукції закладу і розробка рекомендацій щодо покращення якості та вдосконалення асортименту власної продукції. Були сформульовані вимоги до товару-еталону. Передусім "ідеальний" чорний шоколад повинен мати добрі органолептичні властивості, відповідати фізико-хімічним нормам за технічними умовами, мати оптимальну для споживача та для виробника ціну.

Важливо додати, що у фактичному асортименті досліджених підприємств відсутні шоколадні вироби з деякими популярними видами начинки, а саме, з мигдалем та фундуком, апельсиновою цедрою, родзинками, їх сумішшю у різних сполученнях. Тому, на наш погляд, можливо дати таку пропозицію: потрібно при формуванні асортименту власних шоколадних виробів у подальшому враховувати, окрім традиційних видів, також появу нових видів з різною начинкою з метою вибору найбільш конкурентоспроможної продукції та максимального задоволення потреб споживачів у цьому популярному продукті.

Перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Шоколадна тема розвивається, вона знаходить своє втілення в створенні неповторних закладів з власною концепцією з акцентом на шоколад. Для готельно-ресторанного бізнесу в Україні даний напрямок є новим та має перспективи для розвитку.

Експертний метод оцінювання якості продукції заснований на використанні й узагальненні думок висококваліфікованих фахівців-експертів. У групи рекомендовано включати дизайнерів, дегустаторів, товарознавців, які періодично або епізодично будуть функціонувати як експертні комісії. На основі отриманих у ході контролю даних з'ясовують причини, усунення яких дозволяє виправити помилки технологічного процесу й поліпшити якість продукції, що випускається. Подальша конструктивна ефективна співпраця експертів товарознавців та рестораторів-виробників шоколадної продукції дозволить запропонувати якісні вироби споживачам.

Список літератури:

1. Сирохман И.В., Задорожный И.М. Ассортимент кондитерских изделий: Справочник / Сирохман И.В., Задорожный И.М. – К.: Техніка, 1991. – 207 с.
2. Лурье И.С., Шаров А.И. Технохимический контроль сырья в кондитерском производстве/ Лурье И.С., Шаров А.И. – М.: Колос, 2001. – 352 с.
3. Лурье И.С. Технология кондитерского производства / Лурье И.С. – М.: Агропромиздат, 1992. – 396 с.
4. Маршалкин Г.А. Производство кондитерских изделий / Маршалкин Г.А. – М.: Колос, 1994. – 272 с.
5. Титаренко Л.Д., Павлова В.А., Малигіна В.Д. Ідентифікація та фальсифікація продовольчих товарів: Навчальний посібник / Титаренко Л.Д., Павлова В.А., Малигіна В.Д. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – 192 с.
6. Електронний ресурс. Режим доступу: http://uprom.info/news/other/z-1-sichnya-2018-roku-v-ukrayini-vstupayut-u-silu-yevropeyski-vimogi-do-yakosti-kakao-i-shokoladu.

Беспалова Н.В., Гомола М.Н., Яковлева Т.И.
Университет имени Альфреда Нобеля

ЕКСПЕРТИЗА КАЧЕСТВА КОНДИТЕРСКИХ ИЗДЕЛИЙ ИЗ ШОКОЛАДА В РЕСТОРАННОМ БИЗНЕСЕ

Аннотация
Статья посвящена актуальным проблемам теории и практики проведения оценки качества шоколадных кондитерских изделий в кафе и ресторанах. Авторы рассматривают современные подходы в оценке качества шоколадной продукции собственного производства. Рекомендации в практической части работы направлены на выбор качественного сырья. Представлены основные требования к оценке качества шоколадной продукции. Рассматриваются способы повышения качества кондитерских изделий из шоколада.

Ключевые слова: качество, шоколад, кондитерские изделия, ресторанный бизнес, экспертиза.

Bespalova N.V., Gomola M.M., Yakovleva T.I.
Alfred Nobel University

THE QUALITY ANALYSIS OF CHOCOLATE CONFECTIONERY PRODUCTS IN RESTAURANT BUSINESS

Summary
The article is devoted to the urgent theoretical and practical problems of the quality control of the chocolate confectionery products in cafes and restaurants. The authors analyze the modern approaches to the quality control of the chocolate confectionery products. The practical recommendations can be useful for the process of selection of the high quality raw materials. The criteria for the quality control of the chocolate confectionery products have been given. Some ways to improve the quality of he chocolate confectionery products have been discussed.
Keywords: quality, chocolate, confectionery products, catering, expert examination.

УДК 164(045)

ЛОГІСТИКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Бессонова А.В., Лавренюк Є.М., Середницька Л.П.
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-134

В статті досліджено логістику як інструмент підвищення конкурентоспроможності підприємства в сучасних умовах господарювання. Проаналізовано особливості впливу логістичних витрат на ефективність функціонування логістичної системи в умовах функціонування розвиненої економіки. Визначені та обґрунтовані сучасні економічні інструменти, підвищення ефективності логістичних процесів та отримання такого економічного ефекту, як скорочення витрат і часу у сферах виробництва та обігу.
Ключові слова: логістика, витрати, ефективність, логістичний менеджмент, підприємство, логістична система, конкурентоспроможність.

Постановка проблеми. У зв'язку зі зміною процесів зовнішнього середовища функціонування підприємств необхідним стає застосування та впровадження новітніх методів у їх управлінні. При цьому, недостатньо, щоб ефективними були окремі управлінські рішення, необхідно прагнути до ефективності ведення господарської діяльності в цілому. Це потребує поглибленого вивчення сучасних методів управління, зокрема, логістики, яка базується на традиційних підходах і є рушійним елементом управління виробництвом і процесами обігу ресурсів. Незважаючи на значні успіхи, досягнуті у сфері логістики, погляди вчених щодо тлумачення даного поняття досить різняться, що й визначає актуальність даного дослідження.

Дослідженням теоретичних та практичних аспектів логістики займаються такі вчені та науковці України: Л.В. Балабанова, Г.І. Брітченко, М.Ю. Григорак, М.С. Дороніна, А.Г. Кальченко, В.Л. Пілюшенко, О.М. Тридід, Н.І. Чухрай, О.О. Шубін, Л.В. Фролова та ін. Серед зарубіжних вчених питанням логістики присвятили свої праці: П. Друкер, Дж. Ландлеу, Г. Пфоль, К. Кльозе, Л.Б. Міротіна, Б.А. Анікіна, Д.Дж. Бауерсокс, Д.Дж. Клосс, А.Г. Белоусов, Д.В. Стаханов, А.М. Гаджинський, М.П. Гордон та ін.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз логістики як інструменту підвищення конкурентоспроможності підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Жорсткі умови конкурентної боротьби вимагають від підприємств застосування нових підходів до планування та управління рухом товарних потоків від виробника готової продукції до споживача, заснованих на принципах логістики, а зростання її ролі в забезпеченні конкурентоспроможності підприємств зумовило необхідність перегляду підходів визначення цього терміну [6].

По-перше, логістика є частиною загальної теорії управління, але виокремлюється з неї своєю специфікою, яка полягає в управлінні різноманітними потоковими процесами, що мають просторово-часову послідовність. З чого випливає висновок, що об'єктом її використання може бути будь-яка діяльність, де сукупність процесів чи подій має альтернативну послідовність у просторі та в часі й розглядає багато варіантів її організації та управління за певними критеріями.

По-друге, особливістю логістики є її здатність не тільки керувати потоковими процесами, а й забезпечувати організацію раціонального управління ними з метою виявлення прихованих резервів управління, головним чином у вигляді додаткових доходів і прибутку підприємства та інших ринкових структур. По-третє, особливістю логістики є її призначення для реорганізації форм і методів управління потоковими процесами з метою виявлення та використання додаткових резервів за рахунок продуктивних факторів і джерел. Це є найбільш характерним для еволюційно налагодженої ринкової економіки розвинених країн.

Логістику розглядають як сферу наукової діяльності, яка спрямована на створення системи виробничо-комерційних взаємовідносин на мікро-, мезо-, макрорівнях на принципах інтеграції та оптимізації матеріальних (матеріальні ресурси, напівфабрикати, готова продукція), інформаційних (паперова чи електронна документація), фінансових (фінансові ресурси), сервісних (послуги транспортних підприємств, експедиторських компаній, гуртових та роздрібних посередників тощо), інноваційних (наукових ідей, розробок), кадрових і інвестиційних потоків у коротко- та довгостроковому періодах з метою забезпечення максимізації прибутку, збільшення частки ринку та досягнення довгострокових конкурентних переваг [5].

З цього можна зробити висновок, що логістика є науково-практичним інструментом спільного господарювання багатьох економічно самостійних ринкових структур, що дозволяє досягти раціональної організації потокових процесів, які відбуваються в просторово-часовій послідовності, з метою виявлення та реалізації потенційних резервів управління й одержання додаткових доходів і прибутку цими структурами переважно за рахунок суспільно-корисних, головним чином – виробничих, факторів і джерел. Саме концепція логістики містить у собі значні резерви економії часу та оптимізації витрат на виконання логістичних операцій [7]. Досвід провідних зарубіжних країн доводить високу ефективність логістики в отриманні стійких конкурентних переваг. Завдяки їй підприємства забезпечують необхідний рівень обслуговування кінцевого споживача, надаючи йому при цьому певні додаткові користі (цінності). Ці додаткові цінності можуть стосуватися

і еластичності поставок щодо величини партії, і еластичності щодо умов оплати, і еластичності щодо термінів та місця виконання замовлення.

Ефективність підприємства і його конкурентоспроможність прямо пов'язані з ефективністю системи контролю за операційними витратами. Тенденція до зростання витрат підприємств призводить до необхідності аналізу логістичної діяльності з метою виявлення джерел можливої економії. Необхідність зниження логістичних витрат пов'язана із підвищення цін на продукцію, з одного боку, і обмеженням розмірів ринків збуту, що не дозволяє збільшити обсяг виробництва продукції, – з іншого [7].

Простий шлях скорочення, до якого на практиці сходяться більшість програм з мінімізації витрат, може призвести до послаблення позиції підприємства. Логістичні витрати на підприємстві зазвичай складають 5-35% від обсягів продажу залежно від виду бізнесу, географічного розміщення підприємства та співвідношення вагових і цінових характеристик матеріальних ресурсів та готової продукції. Витрати на логістику, як правило, складають одну з найбільших частин витрат, пов'язаних з веденням бізнесу, поступаючись лише витратам на сировину та матеріали у виробництві або собівартості реалізованої продукції в оптовій та роздрібній торгівлі.

Аналіз структур логістичних витрат показує, що найбільшу частку в них займають витрати на управління запасами (20-40%), транспортні витрати (15-35%) та адміністративні витрати (9-14%) [2].

Загалом, основною концепцією, що описує ефективність логістичних витрат, є концепція загальних витрат або повної вартості, яка була введена Л. Говардом, Д. Каллітоном і Д. Стілом. Вони показали, як підхід з позиції загальних витрат виправдовує високі затрати на логістичні операції. Суть цієї концепції полягає в тому, що, якщо витрати на якісне та вчасне обслуговування споживачів дозволяють зменшити або зовсім усунути інші витрати (зокрема на складування і зберігання запасів), то паралельно відбувається зниження загальних витрат підприємства. Основні переваги управління логістичними витратами як засобом підвищення ефективності діяльності підприємства є виробництво конкурентоспроможної продукції за рахунок нижчих витрат і, відповідно, зниження ціни одиниці продукції; наявність якісної та реальної інформації про логістичні витрати окремих видів продукції; надання об'єктивних даних для прийняття обґрунтованих і ефективних управлінських рішень.

Таким чином стає все більш очевидним те, що конкурентна перевага виходить із здатності до комбінування мережі пов'язаних організацій, яка в наш час отримала назву логістичного ланцюга поставок. Це фундаментальне зрушення від традиційного погляду на бізнес з точки зору окремого підприємства. До того ж у сучасних економічних умовах ринки стають все більш мінливими і, отже, менш передбачуваними. Таким чином потреба в адаптивному реагуванні зростає. Основною рисою сучасного бізнесу є ідея про те, що конкурують не підприємства, а ланцюги поставок підприємств (постачальницько-збутові ланцюжки), а успіх або провал ланцюгів поставок визначається на ринку кінцевим покупцем [10].

Отримання покупцем потрібного продукту в потрібному місці у потрібний час – не тільки вимога процвітання (домогтися конкурентного успіху), але і ключовий момент виживання на ринку. Отже, задоволення потреб покупців і знання ринку є вирішальними елементами для розгляду, коли підприємство намагається виробити нову логістичну стратегію. Тільки при повному розумінні потреб і обмежень ринку підприємство може зробити спробу розробити стратегію, яка задовольнить як учасників логістичного ланцюга, так і кінцевих споживачів (покупців). Ініціативи щодо поліпшення показників логістичного ланцюга спрямовані на зведення попиту та пропозиції шляхом зниження витрат і водночас більш повного задоволення вимог покупця. Це обумовлює скорочення невизначеності у логістичному ланцюзі наскільки це можливо, забезпечення передбачуваності попиту для попередніх ділянок логістичного ланцюга.

Отже, підприємство має змиритися із невизначеністю, але необхідно виробити стратегію, яка все ж дозволить зводити попит і пропозицію. Значний інтерес останнім часом було виявлено до концепції «чіткого виробництва» і більш широкої концепції «чіткого підприємства». У контексті нашої статті пояснимо, що концепція «чіткості» досить ефективно застосовується в умовах відносної стабільності, передбачуваності попиту і низької невизначеності. Навпаки, в умовах, де попит і потреби покупців сильно варіюються, виникає потреба у високому рівні адаптивності логістичного ланцюга. У межах дослідження можливих варіантів застосування концепцій необхідно, на наш погляд, показати різні умови, за яких ці концепції можна комбінувати, забезпечуючи високу конкурентоспроможність ланцюга, здатну перемагати в мінливому і конкурентному середовищі. Для початку ми вкажемо на важливі відмінності у двох концепціях, а також, як одна з них може вигравати при впровадженні іншої. Як адаптивність, так і чіткість висувають вимоги високої якості продукту [8].

Вони також вимагають мінімізації загального часу задоволення потреби, яке визначається як час від подачі заявки клієнтом до доставки товару. Загальний час виконання має бути мінімізовано для забезпечення адаптивності, оскільки попит сильно варіативний і важко передбачуваний. Якщо ланцюг має довгі періоди доставки, то підприємство не може достатньо швидко реагувати на потреби, щоб завойовувати ринок. До того ж, ефективне реструктурування скорочення операційних циклів завжди призводить до скорочення виробничих витрат і підвищення продуктивності. Терміни доставки необхідно скоротити в чіткому виробництві відносно зайвого часу доставки як непотрібних витрат, а чіткість передбачає усунення всіх непотрібних (зайвих) витрат. Суть різниці між чіткістю і адаптивністю щодо забезпечення додавання вартості для покупця в тому, що рівень обслуговування (доступність) – критичний показник для адаптивності, в той час, як витрати і низька ціна продажу тісно пов'язана із чіткістю. Тим не менше, там, де концепція скорочення загального часу циклу при ефективному впровадженні є достатньою умовою досягнення чіткого виробництва, це лише одна з умов досягнення адаптивного постачання.

Висновки. Таким чином, використання логістики в господарській діяльності ринкових структур в умовах реформування економіки України не може обмежитися лише раціоналізацією їх систем управління, а повинна супроводжуватися паралельним перетворенням їх у системи. У результаті ефект від її використання набагато перевищить додаткову вигоду суб'єктів господарювання від раціональної (оптимальної) організації управління їх потоковими процесами. Розгляд потенціалу логістики та її складників обумовлено потребою розробки механізму оцінки можливості застосування сучасних економічних підходів в практичній діяльності підприємства. Оцінка її потенціалу дасть змогу виявити приховані резерви в розвитку підприємства, а отже – збільшити віддачу від більш обґрунтованого застосування сучасних економічних інструментів, підвищити ефективність логістичних процесів та отримати такий економічний ефект, як скорочення витрат і часу у сферах виробництва та обігу.

Список літератури:

1. Иванов Д.А. Логистика Стратегическая кооперація / Д.А. Иванов. – М.: Вершина, 2006. – 176 с.
2. Ковалев К.Ю. Логистика в розничной торговле: как построить эффективную сеть / К.Ю. Ковалев, С.А. Уванов, П.Е. Щеглов. – СПб.: Питер, 2007. – 272 с.
3. Науменко М.О. Маркетинг: навчальний посібник / М.О. Науменко, В.І. Пеньков, Б.А. Рудов, Н.Г. Гончаренко. – Х.: АВВМВСУ, 2010. – 232 с.
4. Соколовський С.А. Управління якістю виробництва та обслуговування: навчальний посібник / С.А. Соколовський, С.П. Павлов, М.В. Черкашина М.О. Науменко, Є.М. Грабовський. – Харків: НАНГУ, 2015. – 264 с.
5. Михальчук Л.Ю. Аналіз впливу логістичних витрат на ефективність функціонування логістичної системи / Л.Ю. Михальчук, М.О. Микитин // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 1. – С. 30-34.
6. Дикань В.Л. Забезпечення конкурентоспроможності підприємств: підручник / В.Л. Дикань, Ю.Т. Боровик, О.М. Полякова, Ю.М. Уткіна. – Х.: УкрДАЗТ, 2012. – 415 с.
7. Каличева Н.Є. Логістичні підходи, як основа раціональної організації виробничого процесу на підприємстві / Н.Є. Каличева, В.О. Маслова // Вісник економіки транспорту і промисловості. Збір наук. праць – Харків: УкрДАЗТ, 2014. – № 47. – С. 83-86.
8. Каличева Н.Є. Роль транспортно-логістичних систем у забезпеченні стійкого розвитку економіки / Н.Є. Каличева // Вісник економіки транспорту і промисловості: збірник наукових праць. – Харків: УкрДУЗТ, 2017. – № 58. – С. 103-109.

Бессонова А.В., Лавренюк Е.М., Середницкая Л.П.
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ЛОГИСТИКА КАК ИНСТРУМЕНТ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье исследовано логистику как инструмент повышения конкурентоспособности предприятия в современных условиях хозяйствования. Проанализированы особенности влияния логистических издержек на эффективность функционирования логистической системы в условиях функционирования развитой экономики. Определены и обоснованы современные экономические инструменты, повышение эффективности логистических процессов и получения такого экономического эффекта, как сокращение затрат и времени в сферах производства и обращения.
Ключевые слова: логистика, расходы, эффективность, логистический менеджмент, предприятие, логистическая система, конкурентоспособность.

Bessonova A.V., Lavrenyuk E.M., Serednitskaya L.P.
Vinnitsa Trade and Economic Institute
Kyiv National University of Trade and Economics

LOGISTICS AS A TOOL TO IMPROVE COMPETITIVENESS OF THE ENTERPRISE

Summary
The article examines logistics as a tool to improve the competitiveness of enterprises in the current economic conditions. Analyzed the features of the impact of logistics costs on the efficiency of the logistics system in a functioning economy. Modern economic tools, increasing the efficiency of logistic processes and obtaining such an economic effect as reducing costs and time in the areas of production and circulation are identified and justified.
Keywords: logistics, costs, efficiency, logistics management, enterprise, logistics system, competitiveness.

УДК 336.14

БЮДЖЕТНА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ

Гаврилюк Д.В.
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-135

У статті висвітлено сутність та цілі бюджетної децентралізації. Досліджено основи українського законодавства щодо регулювання даної політики. Проведено моніторинг дохідної та видаткової частини місцевих бюджетів України. Визначено проблемні питання бюджетної децентралізації в Україні. Надано пропозиції щодо їх вирішення.
Ключові слова: децентралізація, доходи місцевих бюджетів, видатки місцевих бюджетів, міжбюджетні трансферти, об'єднані територіальні громади.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день надзвичайно важливим завданням для України є досягнення сталого економічного розвитку з метою підвищення рівня якості життя населення. Адже останні п'ять років в країні характеризуються періодом фінансової кризи. Діюча бюджетна система в Україні є недосконалою та потребує кардинального її реформування. Існує проблема нераціонального перерозподілу повноважень та фінансових ресурсів між центральними та місцевими органами влади. Органи місцевого самоврядування неспроможні у повному обсязі виконувати усі покладені на них повноваження через наявність надзвичайно слабкої фінансової бази. Виникає потреба дослідження питань стосовно проблеми фінансового забезпечення розвитку на регіональному і місцевому рівнях та розроблення пріоритетів передачі централізованого бюджетного ресурсу від держави до органів місцевої влади з метою максимально ефективного використання. Формування фінансово забезпечених органів місцевого самоврядування, ефективне розмежування видаткових зобов'язань і дохідних джерел між бюджетами різних рівнів сприятиме фінансово-економічному процвітанню країни.

Аналіз досліджень і публікацій. Значна увага теоретичним та практичним проблемам бюджетної децентралізації, шляхам удосконалення міжбюджетних відносин приділяється в працях як зарубіжних вчених (приміром, У. Оутс, Ч. Тібо, Р. Масгрейв), так і вітчизняних. Серед яких В. Базилевич, О. Василик, С. Гасанов, В. Зайчикова, А. Єпіфанов, Т. Єфименко, Т. Бондарук, М. Карлін, О. Кириленко, В. Кравченко, І. Лютий, Ц. Огонь, В. Опарін, Г. П'ятаченко, В. Федосов, І. Сало, С. Слухай, С. Юрій, З. Варналій, І. Луніна та ін. Наприклад, Т. Бондарук у своїх наукових роботах зазначає, що «успішне функціонування будь-якої самостійної адміністративно-територіальної одиниці значною мірою ґрунтується на її фінансовому забезпеченні і ефективності територіального управління» [15].

Виділення невирішених раніше проблем. Незважаючи на значну кількість проведених досліджень економістами-фінансистами щодо вияву загальних тенденцій бюджетної децентралізації, в ході її впровадження та реалізації в тій чи іншій країні, виникають певні питання, що потребують вирішення. Так, на сучасному етапі проведення бюджетної децентралізації в Україні важливим є систематизація нормативно-правових актів та деталізований аналіз основних їх положень, які є найбільш вагомими для ефективного здійснення даної політики.

Постановка цілей статті. Мета написання даної статті полягає у тому, аби поглибити практичні засади бюджетної децентралізації та обґрунтувати шляхи її подальшого розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу. З латинської мови термін "децентралізація" перекладається як "de" – заперечення та "centralize" – середній, що означає знищення, скасування або ослаблення централізації і розширення прав нижчих органів влади шляхом передачі останнім частини функцій та повноважень вищими рівнями влади [16]. Саме в європейських країнах після закінчення Другої світової війни почала спостерігатись тенденція до впровадження децентралізації державного управління та фінансових ресурсів. Пізніше ця тенденція отримала назву «бюджетна децентралізація» або «децентралізація бюджетних повноважень». Бюджетна децентралізація являється найбільш ефективним та дієвим способом забезпечення фінансової автономії та фінансової стійкості місцевих органів влади. Варто пам'ятати, що в основі бюджетної децентралізації закладено принцип субсидіарності.

На сьогоднішній день, окреслено ряд головних цілей, які поставлено перед бюджетною децентралізацією. Вони полягають в наступному: забезпеченні публічних благ відповідно до потреб і вподобань місцевого населення; підвищенні відповідальності місцевих органів влади за виконання закріплених за ними функцій; збільшенні частки доходів місцевих бюджетів у зведеному бюджеті; збільшенні витрат місцевих бюджетів залежно від зростання власних доходів і розвитку економіки відповідних територій.

В ідеалі наслідком запровадження бюджетної децентралізації є юридичне закріплення співвідношення надходжень та витрат місцевих бюджетів з метою досягнення результативного виконання органами місцевого самоврядування (органами місцевої влади) бюджетних повноважень. Адже центральні органи влади обмежуються лише виконанням загальнодержавних функцій, які не враховують особистих інтересів громадян, а лише інтереси суспільства, в той час як максимально враховувати інтереси громадян,

які проживають на певній території і об'єднані у територіальні громади, можуть лише органи місцевого самоврядування на основі сформованих ними фондів фінансових ресурсів. Місцевий бюджет виступає своєрідним інструментом впливу місцевої влади на масштаби виробництва і споживання на даній території.

Надзвичайно важливою при впровадженні бюджетної децентралізації є нормативно-правова база, характеристика якої наведена в Таблиці 1. Варто зазначити, що найбільш важливим законодавчим актом, який заклав основи для створення системи місцевого самоврядування схожої на Європейську хартію місцевого самоврядування, стала Конституція України в редакції 1996 року.

Попри заяви щодо бюджетної децентралізації у період з 1996-2014 роки, значних зрушень даний процес отримав лише після ухвалення 1 квітня 2014 року Кабінетом Міністрів реформи місцевого самоврядування. Саме від 2014 року можна вважати, що в Україні процес бюджетної децентралізації нарешті запущено. На шляху до реалізації даної реформи, було внесено зміни до Бюджетного та Податкового кодексів (Закони «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» та «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи»), які створили правове та фінансове підґрунтя для бюджетної автономії та фінансової самостійності місцевих бюджетів [5; 8; 9; 10]. Важливу роль у розвитку територіальних громад в Україні відіграють Закон України «Про засади державної регіональної політики», Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг» [6; 7]. У період 2014-2017 років було розроблено та ухвалено низку нормативно-правових актів стосовно об'єднання територіальних громад та організації їхнього співробітництва, децентралізації надання адміністративних послуг. Загалом в Україні процес бюджетної децентралізації забезпечують Кабінет Міністрів України, Міністерство Фінансів України, Міністерство регіонального розвитку України, уряд та місцеві органи влади. На основі нормативного переліку основних законодавчих актів та положень, які регламентують бюджетну децентралізацію в Україні, можна зробити висновок, що підґрунтя для її проведення створено.

Прийшов час проаналізувати зміни, які відбулися при формуванні місцевих бюджетів. З 2014 року спостерігається позитивна тенденція до плавного нарощування частки місцевих бюджетів у зведеному бюджеті. Так, наприклад, в 2014 році їх частка складала 37,50%, а у 2017 році зросла до 49,30% (рис. 1). Значною мірою зміцненню фінансової бази органів місцевого самоврядування сприяла саме реалізація Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, яка була ухвалена 1 квітня 2014 року.

Після внесення змін до Бюджетного та Податкового кодексів щодо доходів та видатків місцевих бюджетів їх загальна сума суттєво збільшилася. В період 2014-2015 років основну частину надходжень загального фонду місцевих бюджетів займали трансферти, а вже з 2016 року частка трансфертів склала трохи більше 30% і основну

Таблиця 1

Склад нормативно-правової бази для проведення бюджетної децентралізації в Україні

Нормативно-правові акти	Основні положення
1. Конституція України в редакції 1996 року [1]	дозволила провести системну реформу місцевого самоврядування на базовому рівні, але не дозволила запровадити регіональне самоврядування.
2. Бюджетний кодекс, прийнятий у 2001 році [2]	на нього покладали великі сподівання. Бюджетний кодекс розподілив дохідні і видаткові повноваження між рівнями влади, проте не розподілив відповідальність за надання послуг і якість цих послуг. Тож ці спроби не забезпечили очікуваних результатів.
3. Методика розрахунку міжбюджетних трансфертів на районному рівні, затверджена у 2004 році [11]	була спрямована на визначення взаємовідносин між районним бюджетом та бюджетами сільських, селищних рад та міст районного значення. Запровадження даної методики призвело до вагомої фінансової залежності місцевих органів самоврядування базового рівня від влади вищого рівня.
4. Адміністративно-територіальна реформа, проведена у 2005 році	не була остаточно реалізованою. Передбачалося створення нової моделі місцевого самоврядування в Україні, поява нових одиниць самоврядування, між ними повинні були бути розподілені повноваження.
5. Концепція реформування місцевих бюджетів відповідно до стратегічного завдання регіональної політики, схвалена у 2007 році [13]	в основі даної Концепція не було передбачено конкретних дій, а тільки окреслено головні напрями, за якими повинна проводитись відповідна робота, та визначалися строки її виконання. Реалізація завдань цієї Концепції не віднайшла належного відображення в законодавстві України.
6. Нова редакція Бюджетного Кодексу, яка набула чинності 1 січня 2011 року [3]	була спрямована на приведення у відповідність лише положення окремих статей кодексу до Конституції України та Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».
7. Реформа місцевого самоврядування, яка була ухвалена 1 квітня 2014 року Кабінетом Міністрів України [14]	базується на основі положень Європейської Хартії місцевого самоврядування і впроваджується на основі Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Її головним завданням є досягнення оптимального розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою за принципами субсидіарності та децентралізації.
8. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року, яку 21 листопада 2014 р. прийняв уряд [12]	дана стратегія визначає цілі, завдання, пріоритети та план виконання, з якими мають бути узгоджені регіональні та місцеві стратегії розвитку, чинні до 2020 року.

вагу в доходах бюджетів почали займати власні ресурси (більше 60%), обсяг яких з моменту реалізації реформи збільшився майже у 2,5 рази (з 68,60 млрд. грн. у 2014 році до 192,00 млрд. грн. у 2017 році) (рис. 2).

Варто відмітити той факт, що ефективний вплив фінансової децентралізації на бюджети місцевого самоврядування в Україні проявляється у зниженні частки їх дотаційності за досліджуваний період (з 96,30% у 2014 році до 72,50% у 2017 році) (рис. 3) та кількості й обсягу наданих з єдиного казначейського рахунку позик на покриття тимчасових касових розривів (з 28,10 млрд. грн. у 2014 році до 0,10 млрд. грн. у 2017 році), що свідчить про посилення платоспроможності місцевих бюджетів з часу прийняття реформи місцевого самоврядування.

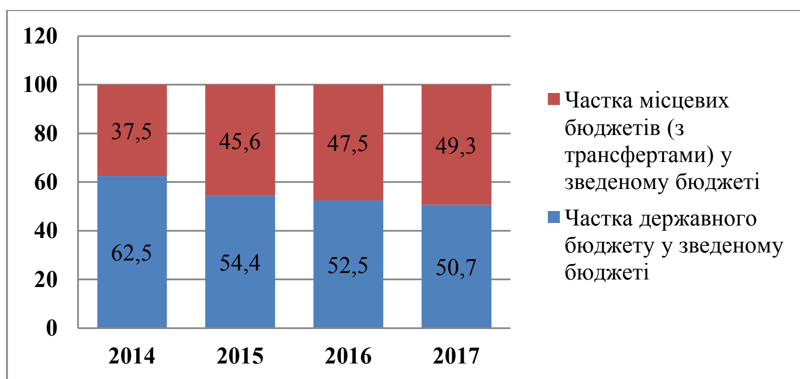

Рис. 1. Динаміка частки місцевих бюджетів (з трансфертами) у зведеному бюджеті України за 2014-2017 рр., %

При цьому слід зазначити, що значне збільшення державної підтримки на розвиток громад та розбудову інфраструктури (рис. 4) є ще одним позитивним наслідком бюджетної децентралізації і, безпосередньо, кроком від бюджетів «проїдання» до бюджетів розвитку.

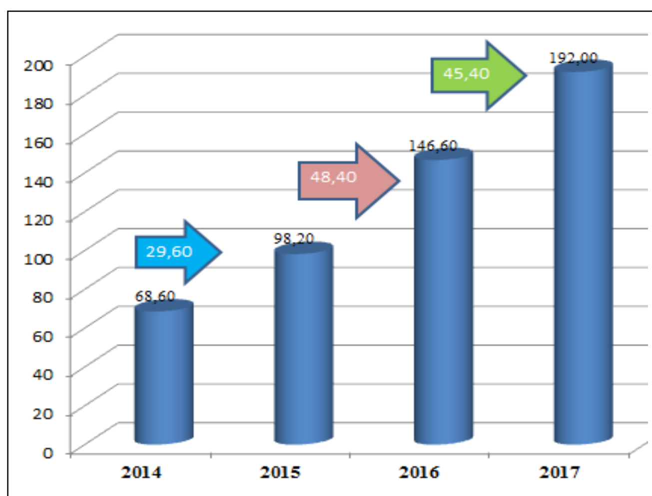

Рис. 2. Динаміка власних ресурсів місцевих бюджетів за 2014-2017 рр., млрд. грн.

Обсяг загальної бюджетної підтримки місцевим органам влади на розвиток територіальних громад та розбудову їх інфраструктури склав 14,90 млрд. грн станом на 1 серпня 2017 року, що у порівнянні з даними 2014 року (0,50 млрд. грн.), перевищило цей показник майже у 30 разів. За ці кошти було реалізовано 5904 проекти з підтримки місцевого та регіонального розвитку, а 523 органи місцевого самоврядування отримали кошти на проекти соціально-економічного розвитку [18], що дає змогу, за підтримки провідних ресурсів держави, впроваджувати власні стратегії розвитку. Загалом в період з 2014 по 2017 роки держава фінансово підтримала об'єднані територіальні громади та передбачила в державному бюджеті субвенцію на формування інфраструктури їх територій. Громади отримали субвенцію з державного бюджету на соціально-економічний розвиток територій та кошти з Державного фонду регіонального розвитку на реалізацію інвестиційних програм. Після внесення змін до Бюджетного кодексу України в 2014 році з державного бюджету України місцевим бюджетам надаються такі нові види трансфертів, як базова дотація; освітня субвенція; субвенція на підготовку робітничих кадрів; медична субвенція; субвенція на забезпечення медичних заходів окремих державних програм та комплексних заходів програмного характеру. Спираючись на іноземний досвід, за рахунок трансфертів формується значна частина доходів місцевих бюджетів, наприклад у Румунії – 79%, Болгарії – 78%, Угорщині – 66%, Латвії – 68%, Словенії – 67%, Великій Британії – 77%, Нідерландах – 60%. В окремих країнах трансферти формують незначну частину доходів місцевих бюджетів: у Швеції – 19%, Данії – 24%, Франції – 25%, Австрії – 35%.

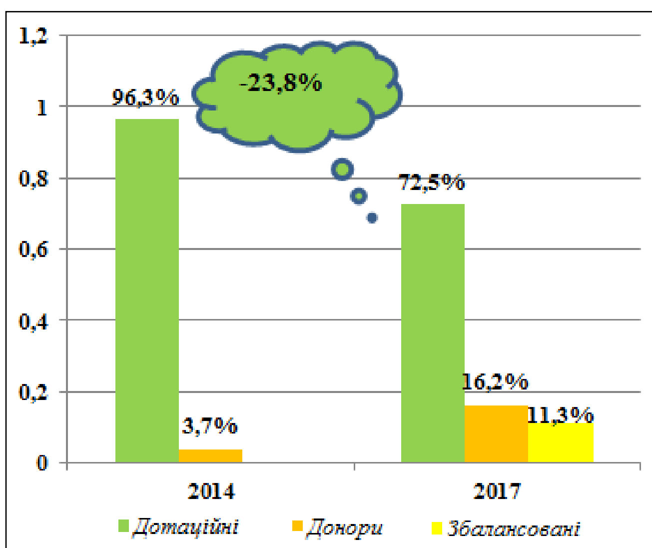

Рис. 3. Відсоток дотаційності місцевих бюджетів України у 2014-2017 рр.

Поряд з тим частка податкових надходжень у місцевих бюджетах України без урахування міжбюджетних трансфертів склала в 2014 році – 84,53%; у 2015 році – 81,52%; у 2016 році – 86,08%; у 2017 році – 87,59%. На місця з державного бюджету передано 100% плати за надання адміністративних послуг, 100% державного мита, 10% податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки. Крім того, джерела наповнення місцевих бюджетів розширено також завдяки запровадженню

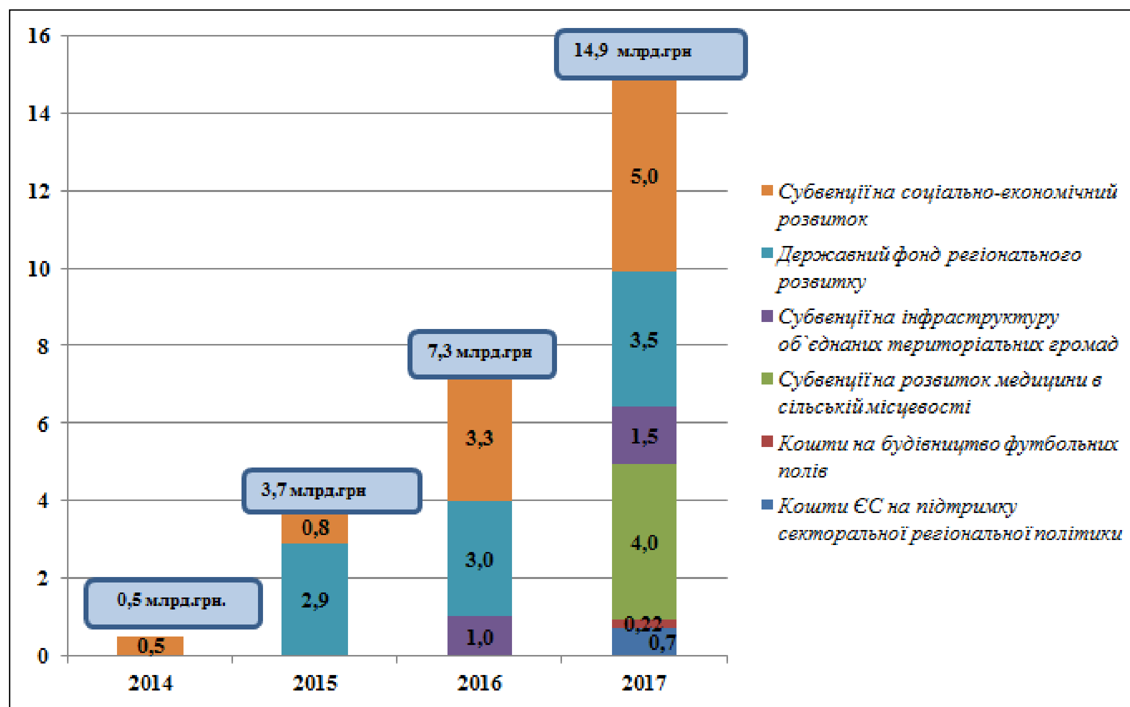

Рис. 4. Динаміка державної підтримки на розвиток громад та розбудову інфраструктури за 2014-2017 рр., млрд. грн.

акцизного податку з реалізації роздрібної торгівлі підакцизних товарів (пиво, алкогольні напої, тютюнові вироби, нафтопродукти) за ставкою 5% вартості реалізованого товару. А загальна частка неподаткових надходжень у місцевих бюджетах без урахування міжбюджетних трансфертів становила у 2014 році – 13,76%; у 2015 – 16,72%; у 2016 році – 12,75% ; у 2017 році – 11,32%.

Важливу роль відіграє показник обсягу видатків місцевих бюджетів до ВВП, який відображає рівень фінансової децентралізації в державі. Умовно, кажучи показник вищий ніж 15% означає високий рівень децентралізації. В Європі серед таких держав – Данія, Швеція, Іспанія, Фінляндія, Нідерланди, Італія. Показник 15-10% – середній рівень децентралізації: Польща, Велика Британія, Угорщина, Чеська Республіка, Франція. Показник нижче 10% означає низький рівень децентралізації: Словаччина, Литва, Естонія, Португалія, Греція, Кіпр.

Після внесених змін у 2014 році зросла частка видатків на виконання самоврядних повноважень, що свідчить про підвищення видаткової автономності місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів на місцевому рівні. Якщо, наприклад, проаналізувати питому вагу видатків місцевих бюджетів з макроекономічними показниками, насамперед, з валовим внутрішнім продуктом (ВВП), то тут спостерігається тенденція до збільшення частки місцевих бюджетів. Наприклад, питома вага видатків зменшилася у 2015 році порівняно з 2014 роком на 0,28%, однак у 2017 році порівняно з 2016 роком вона збільшилася на 1,12% (див. табл. 2).

За даними таблиці 2 можна зробити висновок, що співвідношення обсягу видатків місцевих бюджетів до ВВП протягом досліджуваного періоду свідчить про середній рівень децентралізації. Видатки місцевих бюджетів без урахування трансфертів в 2015 р. збільшилися до 276,94 млрд. грн., що на 53,43 млрд. грн. більше ніж у 2014 р. (223,51 млрд. гривень). Тенденція зростання загальної суми видатків місцевих бюджетів без урахування трансфертів спостерігається і в наступні роки досліджуваного періоду. Темп приросту видатків місцевих бюджетів у 2016 році порівняно з 2015 роком склав 25,02%, а у 2017 році порівняно з 2016 роком склав 41,55% (рис. 5).

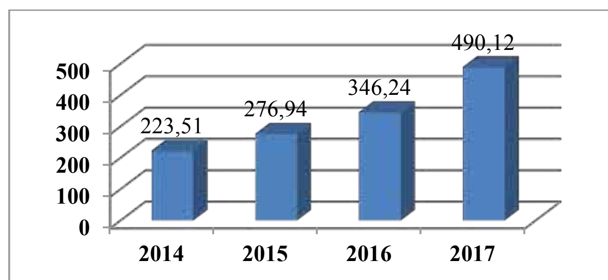

Рис. 5. Динаміка видатків місцевих бюджетів без урахування трансфертів за період 2014-2016 років, млрд. грн.

Таблиця 2

Співвідношення обсягу видатків місцевих бюджетів України до ВВП за період 2014-2017 років

Показники/Роки	2014	2015	2016	2017
ВВП, млрд. грн.	1566,73	1979,46	2261,89	2982,92
Видатки місцевих бюджетів, млрд. грн.	223,51	276,94	346,24	490,12
Питома вага видатків місцевих бюджетів у ВВП	14,27%	13,99%	15,31%	16,43%

Практична реалізація процесу об'єднання територіальних громад в Україні розпочалась в середині 2015 року, коли було утворено 159 органів територіальних громад, що об'єднали 795 місцевих рад. 25 жовтня 2015 року в цих громадах було обрано нові органи місцевого самоврядування, а з 1 січня 2016 року вони перейшли на прямі бюджетні розрахунки з Державним казначейством і за результатами 2016 року показали помітну позитивну динаміку свого розвитку. Згідно рейтингу п'ятірку передових областей за рівнем реалізації децентралізаційних процесів складають Дніпропетровська, Житомирська, Полтавська, Запорізька та Тернопільська області.

В цілому дослідження впливу бюджетної децентралізації на місцеві бюджети України показали значні позитивні зрушення в системі доходів та видатків місцевих органів влади країни.

Висновки та пропозиції. Завдяки ухваленню реформи місцевого самоврядування 1 квітня 2014 року органи місцевого самоврядування стали більш незалежними та самодостатніми, у них з'явилося більше коштів (за рахунок збільшення власних надходжень), які вони абсолютно спокійно, без будь якої вказівки із центру, можуть використовувати на потреби та розвиток громади, що, безумовно, є однією із суттєвих переваг бюджетної децентралізації.

Однак, у сфері бюджетної децентралізації в Україні все ще існують певні прогалини. Для більш ефективного подальшого її проведення необхідним є вирішення ряду наступних питань. А саме варто погодити норми податкового та бюджетного законодавства з іншими нормативними актами щодо реалізації бюджетного процесу; забезпечити консолідацію процесу об'єднання територіальних громад; підвищити обізнаність населення щодо формату ОТГ; встановити повну та прозору систему обліку органами ДФСУ та Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України за рахунок адміністрування та формування єдиної бази даних для місцевих податків та зборів, що дасть змогу підвищити їх ефективність; важливим є створення єдиного центру ухвалення рішень. Також необхідним є подолання значного дисбалансу між доходами та видатками місцевих бюджетів, яке можливо досягти за рахунок альтернативних джерел покриття, що утворюються в результаті переданих на місцевий рівень повноважень.

Список літератури:

1. Конституція України // Затверджена Верховною Радою України 28.06.1996 р. № 254/96-ВР. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua.
2. Бюджетний кодекс України // від 21.06.2001 р. № 2456-VI. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua.
3. Бюджетний кодекс України // від 8.07.2010 р. № 2456-VI. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua.
4. Податковий кодекс України // від 02.12.2010 р. № 2755-VI. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua.
5. Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» від 28.12.2014 р. № 79-VIII. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/.
6. Закон України «Про засади державної регіональної політики» від 05.02.2015 р. № 156-VIII. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/.
7. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг» від 10.12.2015 р. № 888-19. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/.
8. Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України» від 24.12.2015 р. № 914-VIII. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/.
9. Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України» від 20.12.2016 р. № 1789-VIII. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/.
10. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2018 році» від 07.12.2017 р. № 2245-VIII. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/.
11. Постанова «Про затвердження Методики розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів між районним бюджетом та бюджетами міст районного значення, сіл, селищ» від 24.12.2003 р. № 1994-2003-п. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/.
12. Постанова «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» від 06.08.2014 р. № 385-2014-п. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF.
13. Розпорядження «Про схвалення Концепції реформування місцевих бюджетів» від 23.05.2007 р. № 308-р. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/.
14. Розпорядження «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» від 01.04.2014 р. № 333-р. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/.
15. Бондарук Т.Г. Місцеве самоврядування та його фінансове забезпечення в Україні: монографія / НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. – К.: Експрес, 2009. – 608 с. 5.
16. Словник іншомовних слів / Уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарлупа. – К.: Наукова думка, 2000. – 680 с.
17. Тарангул Л.Л., Коляда Т.А. Особливості формування міжбюджетних фінансових потоків в умовах запровадження в Україні бюджетної децентралізації // Фінанси України. – 2015. – № 3. – С. 30-44.
18. Державна казначейська служба України. Звітність про виконання бюджетів [Електронний ресурс] // Офіційний сайт. – Режим доступу: http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477.
19. Децентралізація місцевих бюджетів 159 об'єднаних територіальних громад [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/04/De-centr_297x210_April-2017.pdf.
20. Децентралізація в Україні: досягнення, надії та побоювання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.international-alert.org/sites/default/files/Ukraine_Decentralisation_UK_2017.pdf.
21. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: Монографія / За ред. З.С. Варналія. – К.: Знання України, 2005. – 498 с.

Гаврилюк Д.В.
ГВУЗ «Киевский национальный экономический университет
имени Вадима Гетьмана»

БЮДЖЕТНАЯ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЯ В УКРАИНЕ: ОТ ТЕОРИИ К ПРАКТИКЕ

Аннотация
В статье освещены сущность и цели бюджетной децентрализации. Исследована основы украинского законодательства по регулированию данной политики. Проведен мониторинг доходной и расходной части местных бюджетов Украины. Определены проблемные вопросы бюджетной децентрализации в Украине. Даны предложения по их решению.
Ключевые слова: децентрализация, доходы местных бюджетов, расходы местных бюджетов, межбюджетные трансферты, объединенные территориальные общины.

Havryliuk D.V.
State Institution of Higher Education "Kyiv National University
named after Vadym Getman"

BUDGET DECENTRALIZATION IN UKRAINE: FROM THEORY TO PRACTICE

Summary
The article outlines the essence and objectives of budget decentralization. The bases of Ukrainian legislation concerning regulation of this policy are investigated. Monitoring of income and expenditure part of local budgets of Ukraine was carried out. Problematic issues of budget decentralization in Ukraine are determined. Suggestions for their solution are given.
Keywords: decentralization, local budget revenues, local budget expenditures, intergovernmental transfers, united territorial communities.

УДК 339.5

СУЧАСНИЙ СТАН ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ

Гарасим І.В., Мельник Б.Л., Белей С.І.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-136

Зовнішньоекономічна діяльність є однією з найважливіших сфер економічної діяльності країни, особливо у сучасних умовах тотальної глобалізації усіх світових процесів, тому підвищення стабільності зовнішньоекономічних зв'язків є надважливим завданням для кожної держави. В статті проаналізовано динаміку експорту та імпорту України. З метою оцінки стану та перспектив розвитку зовнішньоекономічної діяльності в Україні здійснено аналіз динаміки торговельного сальдо. Представлено висновки щодо стану зовнішньоекономічної діяльності та виокремлено його перспективні тренди. Зазначено, що стан зовнішньоекономічної діяльності в Україні залишається несприятливим для економіки, оскільки зберігається від'ємний результат за зовнішньоторговельними операціями та вхідними і вихідними грошовими потоками.

Ключові слова: фіскальне регулювання, зовнішньоекономічна діяльність, експорт, імпорт, торговельне сальдо.

Постановка проблеми. Під зовнішньоекономічною діяльністю розуміють сукупність методів і форм торгово-економічного, науково-технічного співробітництва, а також кредитних та валютно-фінансових відносин даної країни з іноземними державами з метою ефективного використання переваг міжнародного поділу праці [5].

Однією із найбільш вагомих причин погіршення макроекономічного становища України є скорочення експорту та зростання імпорту, що супроводжується знеціненням національної грошової одиниці та зниженням конкурентоспроможності вітчизняної економіки. Погіршення стану соціальної сфери тільки поглиблює існуючі проблеми.

Таким чином, враховуючи не однозначні результати зовнішньоекономічної діяльності в Україні виникає доцільність проведення їх детального аналізу та формулювання відповідних висновків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці зовнішньоекономічної діяльності присвячена велика кількість публікацій і досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців. Представниками вітчизняної науки в цьому напрямку є О.І. Амоша, Б.В. Буркинський, М.П. Бутко, В.М. Геєць, О.П. Гребельник, Б.М. Данилишин, М.І. Дідківський, М.І. Долішній, В.І. Захарченко, В.В. Козик, Ю.В. Макогон, Н.А. Микула, Т.В. Пепа, Є.В. Савельєв, Л.Г. Чернюк, С.М. Шкарлет, які у своїх наукових працях розглянули основні проблеми, фактори і стратегії розвитку експортного потенціалу, питання зовнішньоекономічної діяльності держави в цілому та окремих підприємств. Найбільш яскравими представниками зарубіжної науки, які досліджували зовнішньоекономічну діяльність, є Н.Ф. Гофман, М. Портер, Е.Ф. Прокушев, Д. Рікардо, А. Сміт та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість публікації по даній проблемі експортно-імпорті відносини не мають постійного характеру, тому потрібен постійний моніторинг та аналіз зовнішньоекономічної діяльності.

Формулювання цілей статті. Метою статті є провести аналіз стану зовнішньоекономічної діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасних умовах зовнішньоекономічна торгівля відіграє важливу роль у розвитку економіки держави. За допомогою неї країни можуть розширювати свої можливості виробництва та споживання, отримувати продукти, які необхідні споживачам, а також реалізовувати надлишок, який не був спожитий внутрішнім ринком [6]. Для бізнесу найголовнішою перевагою зовнішньоекономічної торгівлі є те, що саме на зовнішньому ринку реалізується додана вартість, яка вміщена у товарах, що орієнтовані на експорт [7].

Експорт та імпорт є складовими зовнішньоекономічної торгівлі. На думку Ю.Г. Козака, під експортом розуміють товари та послуги, які виробляють в одній країні, а реалізуються поза її межами. Зазвичай до експортних товарів відносять ті товари, внутрішні ціни яких нижчі, ніж ціни на світовому ринку. Під імпортом він розуміє товари та послуги, які вироблені поза межами даної країни, але ввезені і споживаються в ній [6].

Для більш детальної оцінки стану та перспектив розвитку зовнішньо-економічної діяльності в Україні необхідним є аналіз динаміки торговельного сальдо та платіжного балансу протягом досліджуваного періоду. Так, на рис. 1 представлено динаміку торговельного сальдо за період з 2012 по 2017 рр., млрд. дол. США.

На даному рисунку можна побачити позитивну динаміку торговельне сальдо протягом 2012-2015 рр., проте за останні роки цей показник скорочується. У 2015 р. вперше протягом досліджуваного періоду спостерігалось додатнє значення показника. Скорочення торговельного сальдо зумовлене зменшенням їх експорту, що в умовах зростаючої економіки свідчить про збільшення споживання на внутрішньому ринку. Найбільша різниця торговельного сальдо спостерігалось у 2012 р., протягом якого імпорт перевищував експорт на 15,9 млрд. дол. США, що становить 21% ВВП у 2012 р. і більше половини Державного бюджету.

Зовнішня торгівля відіграє важливу роль в економіці України. На основі даних Державного комітету статистики України за 2012-2017 років (рис. 2): найбільший обсяг товарного експорту спостерігається у 2012 році і складає 68,8 млрд. дол. США, а найменший обсяг товарного експорту спостерігається у 2016 році і складає 36,4 млрд. дол. США. Аналізуючи даний період можна спостерігати негативну динаміку протягом 2012-2016 років, де було скорочення надходжень від експорту товарів. Не дивлячись на загальну тенденцію, у 2017 році

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

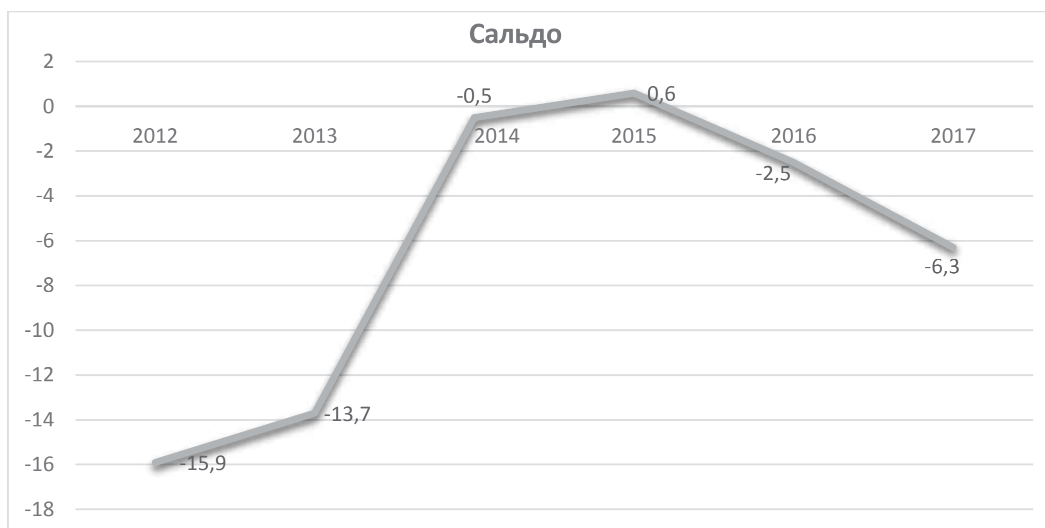

Рис. 1. Динаміка торговельного сальдо для України за період 2012 по 2017 рр.

Джерело: розроблено автором за [1]

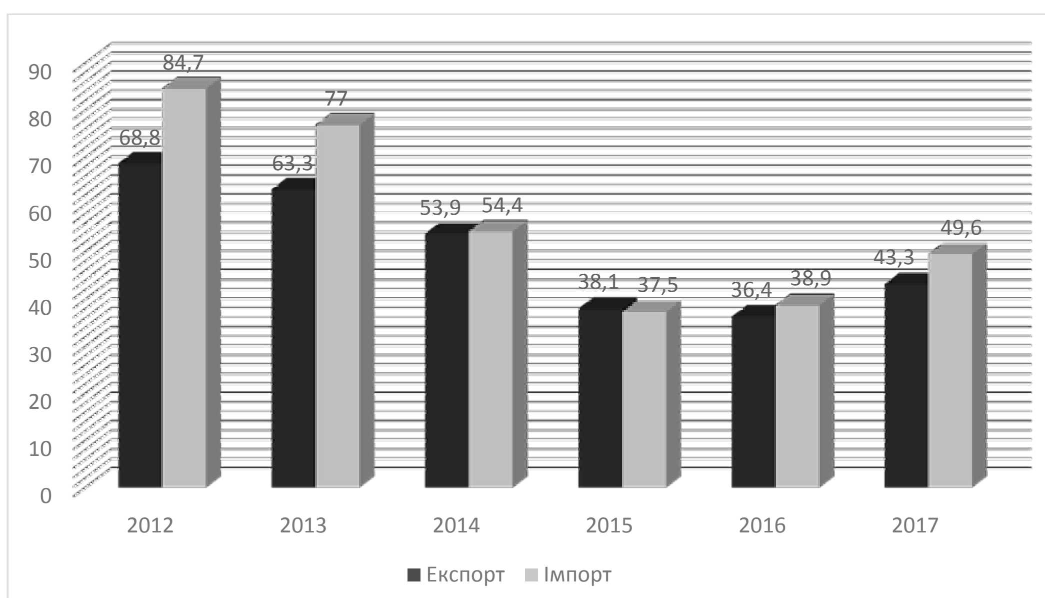

Рис. 2. Динаміка змін експорту та імпорту товарів та послуг України за 2012-2017 рр.

Джерело: розроблено автором за [1]

спостерігалося зростання експорту. За 2017 рік загальний експорт продукції склав 43,3 млрд дол. США, що на 19% більше ніж за 2016 рік.

Імпорт після кризових 2012-2013 років також демонстрував спад. Проте починаючи з 2016 року спостерігається нарощення імпортних закупок Україною. Найбільший обсяг товарного імпорту спостерігається у 2012 році і складає 84,7 млрд. дол. США, а найменший – у 2015 році 37,5 млрд. дол. США [1].

Починаючи з 2012 року частка імпорту в загальному обсязі експортно-імпортних операцій товарами переважає над обсягом експорту, крім 2015 року де частка імпорту становить 49,60. Найбільша частка експорту в загальному обсязі спостерігається у 2015 році і становить 50,40%. Найбільша частка імпорту спостерігається у 2017 році і становить 53,38% від загального обсягу (табл. 1).

Таблиця 1

Структурні зміни товарного експорту та імпорту за 2012-2017 роки, %

Показники	Роки						Відхилення
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2017-2016
Експорт	44,82%	45,13%	49,76%	50,40%	48,09%	46,62%	-1,47
Імпорт	55,18%	54,87%	50,24%	49,60%	51,91%	53,38%	+1,47
Перевищення	-10,3%	-9,74%	-0,48%	+0,8%	-3,82%	-6,76%	-2,94

Джерело: розроблено автором за [1]

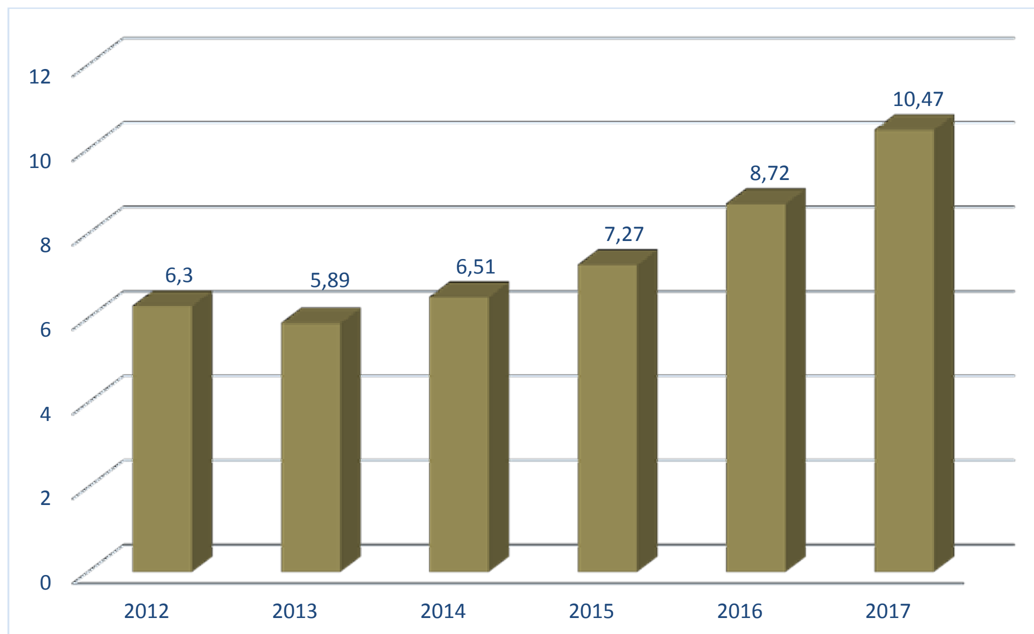

Рис. 3. Динаміка частки експорту послуг високотехнологічної продукції у загальному обсязі експорту за 2012-2017 рр., у % до загального обсягу експорту послуг

Джерело: розроблено автором за джерелом [2]

Важливим етапом на шляху розвитку України було введення преференцій для національних виробників на експорт деяких груп товарів до країн ЄС. Проте, судячи із динаміки зовнішньоекономічних операцій за останні три роки, це практично не вплинуло на стан зовнішньої торгівлі. Головними статтями вітчизняного експорту залишаються сировинні товари, сільськогосподарська продукція та деякі види послуг, зокрема, у сфері високих технологій.

За даними світового банку [2], частка експорту високотехнологічної продукції з України у загальному обсязі експорту складає 7-8% протягом останніх трьох років. Починаючи з 2012 р. цей показник зріс, загальна динаміка представлена на рис. 3.

Починаючи з 2012 р., обсяг експорту послуг у сфері «High Tech» помітно зростають відносно загального експорту послуг з України. Слід відмітити позитивну динаміку з 2012 р., яка з 6,3 збільшилась до 10,47 у 2017 р. Така динаміка зумовлена тим, що ця галузь зберегла «свої позицій» у той час як інші втратили ринки через підвищення макроекономічної нестабільності та уповільнення глобальних темпів економічного розвитку. В умовах високого рівня невизначеності, який характерний для сучасної світової фінансової системи та її високий рівень концентрації заохочує бізнес інвестувати у розробку інноваційних систем, що дозволяє підвищити конкурентоспроможність їхньої підприємницької діяльності та отримати тимчасові переваги на ринку.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, зовнішньоекономічна діяльність в Україні залишається несприятливою для економіки, оскільки зберігається від'ємний результат за зовнішньо-торговельними операціями та вхідними і вихідними грошовими потоками. Частка послуг та високотехнологічної продукції у загальному обсязі експорту з України зростає. Протягом останніх трьох років зростання внутрішнього виробництва практично не вплинуло на динаміку експорту, що свідчить про зростання споживання на внутрішніх ринках. Зростання ВВП завжди супроводжується зростанням імпорту, що свідчить про високий рівень залежності вітчизняної економіки від імпортних комплектуючих, ресурсів та послуг. Висновки дають підстави вважати, що українська економіка знаходиться на початковій стадії зростання у її економічному циклі.

Список літератури:

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua.
2. Світовий банк. Україна. Банк даних [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://api.worldbank.org/v2/uk/country/UKR?downloadformat =excel.
3. Fitch улучшило прогноз роста экономики Украины на 2018 год / Інформаційне агенство «Уніан». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://economics.unian.net/finance/2214614-fitch-uluchshilo-prognoz-rosta-ekonomiki-ukrainyi-na-2018-god.html.
4. Рост ВВП Украины в 2018 году – Moody's улучшило прогноз / Інформаційний портал телеканалу «Факти». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://fakty.ictv.ua/ru/ukraine/ekonomika/20171212-zrostannya-vvp-ukrayiny-u-2018-rotsi-moody-s-pokrashhylo-prognoz.
5. Козак Ю.Г. Міжнародна економіка / Ю.Г. Козак. – Київ, 2014. – 367 с.
6. Козак Ю.Г. Міжнародна торгівля / Ю.Г. Козак, Н.С. Логвінова, Н.В. Притула. – Київ-Катовіце-Краков: Центр учбової літератури, 2015. – 272 с.

7. Василенко Ю. Експортна діяльність України / Ю. Василенко // Економіка України. – 2006. – № 7. – С. 17-20.
8. Гальчинський А.С., Геєць В.М., Кінах А.К. Інноваційна стратегія українських реформ. Київ: Знання України, 2002. 309 с.
9. Меламед М. Валовий внутрішній продукт України та його податковий потенціал. Вісник НБУ. 2005. Трав. С. 54-58.
10. Новицький В. Міжнародна економічна діяльність України: підручник. – Київ: КНЕУ, 2003. 560 с.

Гарасим И.В., Мельник Б.Л., Белей С.И.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УКРАИНЫ

Аннотация
Внешнеэкономическая деятельность является одной из важнейших сфер экономической деятельности страны, особенно в современных условиях тотальной глобализации всех мировых процессов, поэтому повышение стабильности внешнеэкономических связей является важнейшим заданием для каждого государства. В статье проанализирована динамика экспорта и импорта Украины. С целью оценки состояния и перспектив развития внешнеэкономической деятельности в Украине осуществлен анализ динамики торгового сальдо. Представлены выводы о состоянии внешнеэкономической деятельности и выделены его перспективные тренды. Отмечено, что состояние внешнеэкономической деятельности в Украине остается неблагоприятным для экономики, поскольку сохраняется отрицательный результат по внешнеторговым операциям и входными и выходными денежными потоками.
Ключевые слова: фискальное регулирование, внешнеэкономическая деятельность, експорт, импорт, торговое сальдо.

Garasim I.V., Melnik B.L., Bely S.I.
Chernivtsi National University named after Yuri Fedkovich

THE MODERN STATUS OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF UKRAINE

Summary
Foreign economic activity is one of the most important spheres of economic activity of the country, especially in the current conditions of the total globalization of all world processes, therefore increasing the stability of foreign economic relations is an overriding task for each state. The article analyzes the dynamics of export and import of Ukraine. In order to assess the state and prospects of foreign economic activity in Ukraine, the analysis of trade surplus dynamics was carried out. The conclusions about the state of foreign economic activity are presented and its perspective trends are outlined. It is noted that the state of foreign economic activity in Ukraine remains unfavorable for the economy, as the negative result for foreign trade operations and incoming and outgoing cash flows is maintained.
Keywords: fiscal regulation, foreign economic activity, export, imports, trade surplus.

УДК 331.45

БЕЗПЕЧНІ УМОВИ ТРУДОВОГО ПРОЦЕСУ ЯК СКЛАДОВА ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ

Гірман А.П., Буфанова Н.А.
Дніпровський університет митної справи та фінансів

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-137

Охорона праці є одним з найважливіших факторів підвищення ефективності праці. Сучасний стан розвитку економіки України потребує нестандартних підходів до створенням умов праці максимального сприятливих для людини так забезпечення охорони праці на вітчизняних підприємствах. У статті зроблена спроба пошуку ефективних заходів не тільки поточного, але й випереджального характеру щодо нормалізації умов праці, як на рівні держави, так і на рівні окремого підприємства. Проведено аналіз стану та основних причин виробничого травматизму в Україні. Запропоновані заходи щодо запобігання виробничого травматизму та професійних захворювань на підприємствах.
Ключові слова: травматизм, професійні захворювання, безпека праці, умови праці.

Постановка проблеми. У сучасних умовах охорона праці є одним з найважливіших факторів підвищення ефективності праці. Проте нинішній рівень науково-технічного прогресу так соціально-економічні орієнтири розвитку сучасного суспільства досі не спроможні створитися сприятливі умови для забезпечення добробуту людини, збереження її здоров'я.

Сьогодні кожен третій працівник здійснює трудовий процесу на місцях зі шкідливими так небезпечними умовами праці. У цій ситуації необхідні ефективні заходи не тільки поточного, але й випереджального характеру щодо нормалізації умова праці, як над рівні держави, так і над рівні окремого підприємства. У зв'язку з цим великого значеннями набувають питання вдосконалення системи управління умовами й охороною праці яка одного з основних напрямів соціально-економічного розвитку держави. Крім того, проблеми подальшого поліпшенням умови праці безпосередньо пов'язані з вирішенням завдань раціонального використанням трудових ресурсів, підвищення трудової активності людини, і, в свою чергу, із продуктивністю, задоволеністю працею, мотивацією працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти поліпшення умов й охорони праці як факторів підвищення ефективності трудової діяльності досліджували у своїх працях такі українські вчені, як Л.П. Керб, А.О. Соколова, Ю.Ф. Скіцько, І.В. Ткаченко та інші [3-5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак у науковій літературі недостатньо дослідженими залишаються питаннями розробки комплексного соціально-економічного підходу до управління умовами й охороною праці й недостатнього визначені можливості його використання в Україні.

Мета статті. Головною метою статті є дослідження питання щодо створення безпечних умов трудового процесу на вітчизняних підприємствах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний стан розвитку економіки України потребує нестандартних підходів до створенням умов праці, максимального сприятливих для людини, так поліпшення стану охорони праці на вітчизняних підприємствах.

Цим питанням приділяється значна увага у різних міжнародних документах. Так, Міжнародною організацією праці (МОП) прийнято низку конвенцій і рекомендацій щодо створення належних умов праці шляхом:

– встановлення обґрунтованої тривалості робочого часу (Конвенції МОП 67,153, 175);

– безпеки та гігієни праці (Конвенції МОП 155, 161);

– встановленнями достатнього рівнями заробітної плати та сприятливих умов праці (Конвенції МОП 26, 99, 131, 94, 95);

– захисту працівників від окремих ризиків (Конвенції МОП 170, 119, 121, 127, 148) [3].

У національному законодавстві основні положеннями щодо умов та безпеки праці визначено Конституцією України, Кодексом законів про працю й іншими законодавчими актами. У Конституції України (ст. 43) задекларовано право громадян над безпечні, нешкідливі умови праці. В Кодексі законів про працю України наголошується, щось відповідальність за створення безпечних, нешкідливих умов праці, покладається на власника або уповноважений ним орган. Під час оцінки умов праці ступінь впливу різних чинників на працюючих визначають за нормативами Гігієнічної класифікації, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26.09.2001 р. № 450 «Про нову Гігієнічну класифікацію праці та показники, за якими надаються пільги і компенсації працівникам, зайнятим на роботах зі шкідливими та важкими умовами праці» [2].

Проте, проблема виробничого травматизму і професійної захворюваності до цього часу залишається гострою. Щорічно на виробництві травмується близько 50 тис. осіб, з них 1,5 тис. гинуть, понад 3,5 тис. отримують професійні захворювання. Через непрацездатність щорічно втрачається 2,5-3 млн. людино-днів. Зала статистичними даними, протягом останніх років понад 3 млн. осіб працюють в умовах, щось не відповідають санітарно-гігієнічним нормативам. Тобто практично кожний третій працює у шкідливих умовах.

Близько 1,8 млрд. гривень щороку витрачається на відшкодування збитків, медичну, професійну та соціальну реабілітацію потерпілих від нещасних випадків на виробництві та осіб, які страждають на професійні захворювання за рахунок внесків на соціальне страхування. Понад 1,3 млрд. гривень витрачається суб'єктами господарювання на оплату пільг і компенсацій працівникам за роботу у важких та шкідливих умовах [1].

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Разом з тим, слід враховувати, щось нові технологічні процеси істотно змінюють характером виробничої діяльності із сприяють виникненню нових ризиків. З'явилися складні інформаційні технології, які неминуче стають основою появи нових виробничих факторів. За цих умов для запобігання професійним захворюванням необхідно розроблятися допустимі рівні емоційного напруження, вдосконалювати методики оцінки ступеня психоемоційного стресу тощо. До того ж подальший розвиток біологічної і медичної науки дає змогу розкривати нові сторони патогенезу професійної патології, які раніше не були відомі. Це, наприклад, синдром «вигоряння» (burn out), вторинний гемахроматоз, патологія від дії металовмісних нано- і субмікронних частинок промислових аерозолів тощо [5].

З наведеного випливає, щось необхідно вдосконалити методичні підходи щодо об'єктивного визначення впливу шкідливих, небезпечних чинників на організм працівників, зокрема: шкідливих хімічних речовин 1-2 та 3-4 класу небезпеки, пилу переважно фіброгенної дії; вібрації (загальної та локальної); шуму, інфразвуку, ультразвуку; неіонізуючих випромінювань; мікроклімату в приміщенні; температури зовнішнього повітря або атмосферного тиску; важкості праці; робочої пози; напруженості праці, тощо.

Підкреслимо, щось керівники, які відповідають зала умови праці, часто не враховують, що навіть за 2 класом можуть приховуватися аварійні ситуації. Тому розробка і запровадження заходів, які мотивують працівника, стосується всіх рівнів умовам праці. Власне кажучи, система пільг і компенсацій за роботу в несприятливих умовах повинна лише доповнювати комплекс заходів щодо поліпшення стану умов й охорони праці та застосовуватись лише в тих випадках, коли неможливо знешкодити джерела виробничої небезпеки та поліпшити умови праці.

Залежно від об'єктивної оцінки фактичного стану умов праці на робочих місцях доречно запропонувати систему заходів, спрямованих на підвищення економічної й соціальної захищеності працівників, зайнятих у важких, шкідливих і небезпечних умовах праці. Це може бути ціла низка превенцій: лікувально-профілактичні заходи (проведення медичних оглядів, безплатне харчування та видача знешкоджувальних засобів та ін.); використання так званого «захисту часом» (регламентовані перерви на відпочинок, скорочений робочий день, додаткова відпустка, зменшення віку виходу над пенсію тощо); диференціація доплат до заробітної плати залежно від класу шкідливості умов праці; належне санітарно-побутове обслуговування (наявність їдалень, лазень, кімнат відпочинку).

Здійснення заходів з поліпшення умовам і охорони праці чинить стимулюючий впливам як на економічні, так і на соціальні результати виробництвами.

До економічних результатів впливу умовам праці на людину, які мають позитивне значення, слід віднести підвищення продуктивності праці, раціональне використання основних виробничих фондів. Сприятливі умови сприяють підвищенню продуктивності праці за рахунок кращого використання робочого часу завдяки зниженню цілоденних втрат через тимчасову непрацездатність та виробничий травматизм.

Зростання продуктивності праці супроводжується також, як правило, досягненням високої якості продукції так послуг, а скороченнями витрат робочого часу сприяє зменшенню собівартості продукції.

За даними досліджень, комплексам заходів з поліпшення умовам праці може забезпечити приріст продуктивності праці на 15-20%.

Крім того, поліпшення умовам і впровадженнями заходів з забезпеченню безпеки праці сприяють скороченню плинності кадрів. Адже за мотивами «небезпечні і шкідливі умови» в промисловості звільняється до 20% усіх вивільнених, а в будівництві – понад 25%.

Отож питання безпеки праці є нагальним і невідкладним. Слід розробити єдину стратегію вирішеннями ряду проблем, пов'язаних у тому числі і з організацією безпеки життєдіяльності людини у процесі трудової діяльності. Потрібен перехід від локального управління до управління системами. Останнім часом все більше підприємствам створюють інтегровані системи менеджменту, що зорієнтовані одночасно на всі види безпеки. Такий підхід закріплюється національними стандартами (ДСТУ ISO 9001-2001, Україна). Проте більшість вітчизняних підприємств або ще не приступили до розробки таких систем, або перебувають на початковому етапі.

Для забезпечення єдності підходів, структури, взаємозв'язку і цільової спрямованості розробку і впровадження системи стандартів управління підприємством розроблених на основі міжнародних серій ISO 9000 (система управління якістю), ISO 14000 (система управління навколишнім середовищем); OHSAS 18000 (система управління безпекою та гігієною праці); SA 8000 (система соціальної відповідальності) і рекомендацій МОП – ILO OSH 2001 (система охорони праці) доцільно проводити в межах узагальненої системи, якою могла б стати система Загального Управління Безпекою – Total Safety Management – TSM [4]. (див. рис. 1).

Отже, система TSM змогла б об'єднати категорії орієнтовані на забезпечення безпеки як людей, так і процесів виробництва. Ці елементи функції управління властиві також інтегрованому поняттю – загальне управління безпекою, коли ключовими стають поняття: загальна, професійна, промислова, екологічна безпека, якість процесів, культура та дисципліна праці. При цьому соціально-економічні відносини у сфері умов та охорони праці необхідно трансформувати враховуючи основні принципи соціального партнерства, але при збереженні окремих важелів державного впливу.

Висновки. Досвід розвинених країн у галузі охорони праці свідчить, що поліпшенню умов праці сприяють такі заходи:

1. Податкові пільги на засоби, які застосовуються для оздоровлення умов праці.
2. Диференціація страхових внесків залежно від частоти і тяжкості травматизму і професійних захворювань.
3. Застосування санкцій за бездіяльність власників щодо поліпшення умов праці.

Використання зарубіжного досвіду в галузі охорони праці буде сприяти поліпшенню умов праці на підприємствах України.

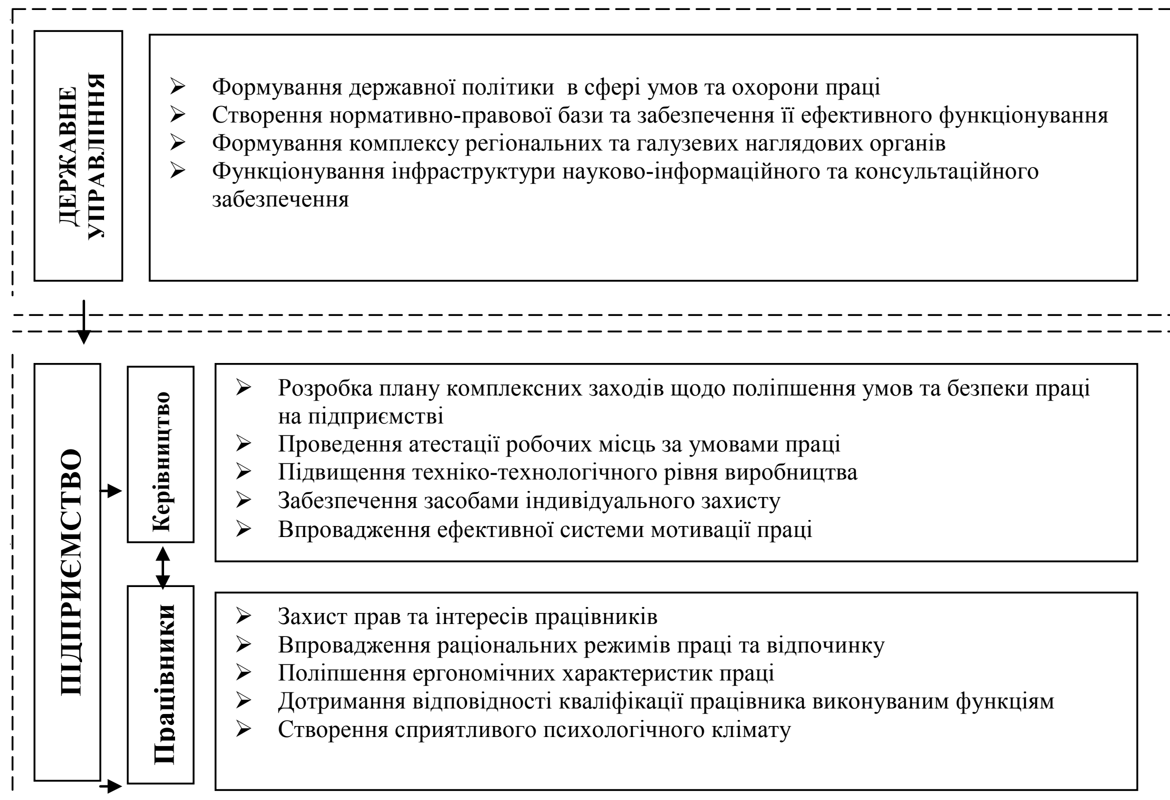

Рис. 1. Схема забезпечення соціально-економічних відносин у сфері умов та охорони праці

Джерело: адаптовано авторами за [4]

І все ж ключовим об'єктом управління має стати людина. Враховуючи те, що основними причинами травматизму є організаційні недоліки, на перший план висуваються професійна підготовка, соціально-психологічне і мотиваційне регулювання, залучення персоналу до розв'язання проблем з охорони праці та корпоративна культура тощо.

Список літератури:

1. Праця в Україні: Стат. зб. / Держкомстат України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
2. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про нову Гігієнічну класифікацію праці та показники, за якими надаються пільги і компенсації працівникам, зайнятим на роботах із шкідливими та важкими умовами праці» від 26.09.2001 р., № 450 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua.
3. Керб Л.П. Основи охорони праці: Навч. посібник / Л.П. Керб. – К.: КНЕУ, 2003. – 215 с.
4. Соколова А.О. Організаційно-економічні важелі вдосконалення умов і охорони праці: зарубіжний досвід і перспективи для України / А. Соколова // Вісник ДААУ. – 2009. – № 2. – С. 251-257.
5. Ткаченко І.В., Скіцько Ю.Ф. Виробничий травматизм в Україні та на Буковині: аналіз стану, причин і заходи щодо запобігання нещасних випадків на підприємстві // Охорона праці на підприємствах. – 2010. – № 2. – С. 29-37.

Гирман А.П., Буфанова Н.А.
Днепровский университет таможенного дела и финансов

БЕЗОПАСНОСТЬ ТРУДОВОГО ПРОЦЕССА КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ОРГАНИЗАЦИИ ТРУДА

Аннотация
Охрана труда является одним из важнейших факторов повышения эффективности труда. Современный уровень развития экономики Украины требует нестандартных подходов к созданию условий труда максимально благоприятных для человека, а также для обеспечения охраны труда на отечественных предприятиях. В статье предпринята попытка поиска эффективных мер не только текущего, но и опережающего характера по нормализации условий труда, как на уровне государства, так и на уровне отдельного предприятия. Проведен анализ основных причин производственного травматизма в Украине. Предложены меры по предотвращению производственного травматизма и профессиональных заболеваний на предприятиях.
Ключевые слова: травматизм, профессиональные заболевания, безопасность труда, условия труда.

Girman A.P., Bufanova N.A.
Dnipro University of Customs and Finance

LABOR PROCESS SAFETY AS A COMPONENT OF LABOR ORGANIZATION

Summary
Labor protection is one of the most important factors in improving labor efficiency. The current state of the economy of Ukraine needs non-standard approaches to creating the working conditions of the maximum favorable for a person, and ensuring the protection of labor at domestic enterprises. The article attempts to find effective measures not only of the current, but also of the pre-eminent nature of the normalization of working conditions, both at the state level and at the level of the individual enterprise. The analysis of the state and main causes of occupational injuries in Ukraine is carried out. Proposed measures to prevent occupational injuries and occupational diseases at enterprises.
Keywords: traumatism, occupational diseases, safety of work, working conditions.

УДК 336.7

ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

Гудзь Ю.Ф., Кондакова Ю.Б.
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-138

У статті досліджено теоретичні питання фінансової стійкості комерційного банку в сучасних ринкових умовах, проблеми її формування. Описано основні фактори впливу на рівень фінансової стійкості комерційного банку та проведено їх групування. Розглянуто систему оцінювання фінансової стійкості та здійснено аналіз економічних нормативів НБУ. Визначено стан банківської системи України та рівень її стійкості. Запропоновано заходи з підвищення фінансової стійкості банків з метою мінімізації ризиків.

Ключові слова: фінансова стійкість, комерційний банк, національна банківська система, економічні нормативи НБУ, індикатори фінансової стійкості, мінімізація ризиків, фактори.

Постановка проблеми. Переважна більшість вітчизняних комерційних банків зіштовхуються із проблемами загострення конкуренції на ринку банківських послуг, яка є наслідком перерозподілу капіталу, зміни клієнтської бази, реалізації сучасних технологій управління, удосконалення лінійки асортименту банківських послуг тощо. Додатковий вагомий вплив на їх діяльність забезпечують світові банківські та фінансові кризи. В таких умовах для комерційного банку визначальним є збереження довіри у своїх контрагентів, яка гарантується достатнім рівнем фінансової стійкості комерційної банківської установи.

Спроможність комерційного банку нівелювати зовнішні та внутрішні ризики, забезпечивши при цьому достатній рівень капіталу та прибутковості від своєї діяльності, є пріоритетом стратегії фінансової стійкості. Відповідно для нестабільної вітчизняної економіки питання формування фінансової стійкості, забезпечення можливості успішно працювати під негативним впливом зовнішніх факторів та в умовах підвищеного ризику є актуальним на сьогодні.

Формування високого рівня фінансової стійкості дозволить комерційному банку зменшити ступінь впливу негативних зовнішніх факторів та забезпечить стабільну його роботу незалежно від різного роду непередбачуваних ризиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Явище фінансової стійкості банку та методологічні підходи у його формуванні досліджувались багатьма вченими економістами, зокрема варто виділити напрацювання таких іноземних дослідників як: Е. Альтман, Е.Дж. Долан, П.С. Роуз, Г. Спрінгейт, Р. Рейлі тощо. Адаптувати теоретичні напрацювання до вітчизняних реалій намагалися такі економісти як: Р.В. Михайлюк, В.М. Кочетков, М.І. Звєряков, А.П. Тимошенко, Л.Г. Мельник, О.Ф. Плаксюк, В.В. Коваленко, О.В. Дзюблюк, А.А. Мороз та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну теоретичну базу напрацювань в даній галузі, проблема формування фінансової стійкості комерційного банку залишається бути актуальною та дискусійною через постійну зміну ринкових умов на фінансовому та банківському ринках. При цьому невирішеним залишається питання уніфікованої дефініції «фінансової стійкості» та узагальненого механізму управління нею. Вищезазначене і формує необхідність детального дослідження теоретичних напрацювань та проведення аналізу результатів практичних апробацій стратегій управління фінансовою стійкістю комерційного банку в реаліях сучасної економіки України.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження та узагальнення теоретичних напрацювань в галузі формування фінансової стійкості комерційного банку та можлива їх апробація на прикладі вітчизняного комерційного банку.

Виклад основного матеріалу. Рівень ефективності діяльності комерційного банку визначається переважно за допомогою оцінки його основної характеристики – фінансової стійкості. Забезпечення фінансової стійкості комерційного банку вважається на сьогодні пріоритетним напрямком під час стратегічного планування, так як є запорукою його стабільності та процвітання.

Незважаючи на значну базу наукових праць в галузі розкриття сутності фінансової стійкості та методів її забезпечення, до теперішнього часу відсутня єдина точка зору щодо змісту даної категорії. Останнє пояснюється тим, що фінансова стійкість комерційного банку знаходиться під впливом різноманітних чинників та вміщує в собі складну структурну систему гармонійної взаємодії таких елементів як стійкість капітальної бази комерційного банку, його ресурсів, організаційно-структурної складової, комерційної складової тощо [3].

Більшість економістів інтерпретують фінансову стійкість як якісну характеристику фінансового стану комерційного банку, сукупність оптимальних значень визначеного набору коефіцієнтів (або показників). Серед них Святко С.А., Панова Г.С., Кочетков В.М., Шиллер Р.І., Вітлінський В.В. тощо. Зокрема, останні пропонують взагалі орієнтуватися основні (планові) нормативи та відповідність до них розрахованих показників [6].

Окремі економісти вбачають у фінансовій стійкості динамічну категорію, яка розкриває потенціал комерційного банку пристосовуватись до зміни середовища та нівелювати потенційні ризики. Зокрема, Барановський О.І. ототожнює фінансову стійкість як здатність банку протистояти впливу зовнішніх та внутрішніх факторів, залишивши при цьому рівновагу та надійність за основними фінансовими показниками. Іванов В.В.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

та Малахова О.Л. доповнюють це поняття терміном стабільності, а саме: середньо- та довготривалим терміном [8].

Окремим напрямком в економічній літературі є напрацювання, в яких фінансову стійкість банку прирівнюють до ліквідності та платоспроможності (серед них праці Песселя М.А., Антонова Н.Г. тощо), а в інших – до прибутковості (серед них напрацювання Бєлих Л.П., Халяви С.П. тощо). Прибічники останньої теорії вбачають у фінансовій стійкості комерційного банку стабільне перевищення доходів банку над його витратами.

Інший напрямок економічного вчення категорію фінансової стійкості визначає як одну із складових комплексного поняття загальної стійкості банку.

Проаналізувавши наукові дослідження варто визначити, що на сьогодні актуальним є широке розуміння фінансової стійкості, а саме як загальноекономічної категорії, системної характеристики стану комерційного банку при якому, незважаючи на різноманітний коротко– або довготривалий вплив факторів та ризиків, дотримується повноцінність роботи банку, збалансованість та взаємоузгодженість його основних структурних елементів, що в результаті забезпечується реалізацією стратегії розвитку комерційного банку.

Як зазначалося раніше, на рівень фінансової стійкості може впливати ряд факторів, які в основному систематизуються як фактори екзогенного (зовнішнього) та ендогенного (внутрішнього) впливу (рис. 1).

До факторів екзогенного впливу, які комерційний банк не має можливості змінити, відносяться:

– економічні фактори (вміщують вплив стану економіки, інвестицій-ного клімату, платіжного балансу країні, рівень дефіциту державного бюджету, податкової політики, політики ЗЕД та стан співпраці з міжнародними організаціями тощо) [3];

– ринкові фактори (вміщують вплив рівня інфляції, рівня попиту домогосподарств, коливання на валютному ринку, відтоку капіталу за кордон тощо);

– соціально-політичні фактори (вміщують вплив соціальної та політичної стабільності в країні, демографічну складову, вплив стійкості політики та програми уряду, рівня довіри населення до банківської системи, лояльність нормативно-правової бази тощо);

– фінансові фактори (включають стан грошово-кредитного ринку, фінансово-грошову та процентну політику НБУ, кон'юнктуру фінансового ринку, величину валютних резервів в країні, розвиток банківської інфраструктури тощо) [3].

Окремі економісти до екзогенних факторів додатково включають форс-мажорні обставини, тобто ті, які є наслідками стихійних лих, непередбачуваних подій тощо.

До факторів ендогенного характеру, на які комерційний банк має вплив, а їх стан є відображення результатів діяльності банку, відносять:

– організаційні (рівень менеджменту банка, кадрова політика, адаптованість до інноваційних змін в управлінні, якість корпоративного управління, встановлена система керування банком та реалізація обраної стратегії управління, встановлена система внутрішнього контролю тощо);

– технологічні (автоматизація банківських процесів, технологічна оснащеність засобами автоматизації та комп'ютерної техніки, ефективність програмного забезпечення та його відповідність сучасним вимогам, обізнаність персоналу з програмами тощо) [1];

– економічно-фінансові (достатність капіталізації банку, його рента-бельність та прибутковість, політика управління витратами та доходами банку, ліквідність банку, якісний інвестиційний портфель, якість активів і пасивів комерційного банку, їх структура, рівень банківських ризиків тощо).

Варто зазначити, що екзогенні чинники мають переважно більший рівень впливу на фінансову стійкість ніж ендогенні, особливо, якщо комерційний банк виходить на міжнародний фінансовий ринок або частка його капіталів пов'язана з іноземними інвесторами. Динамічні процеси та зміни у всіх сферах в країні вимагають проведення оцінки фінансової стійкості окремого комерційного банку сумісно з комплексним аналізом стійкості вітчизняної банківської системи як цілісного механізму. Таким чином, формування фінансової стійкості комерційного банку відбувається через раціональне управління ендогенних факторів з врахуванням сучасного стану та тенденцій розвитку основних екзогенних факторів.

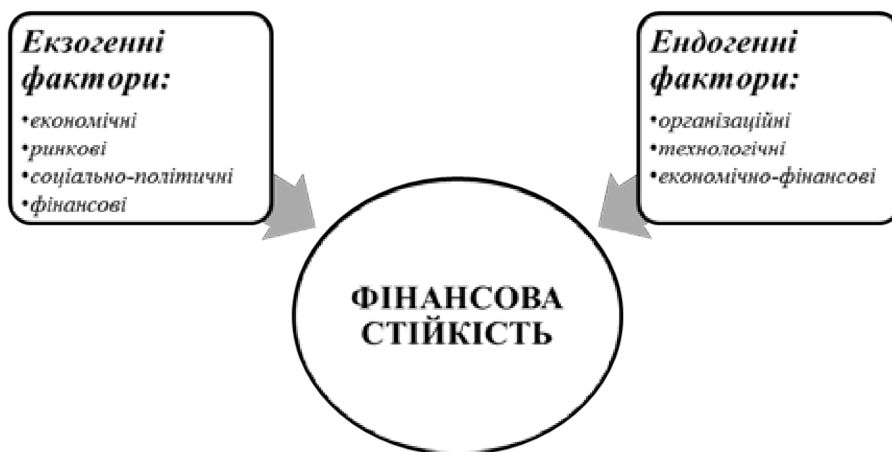

Рис. 1. Класифікація факторів впливу на фінансову стійкість комерційного банку

Джерело: розроблено автором за даними [1]

Механізм формування та управління фінансовою стійкістю передбачає необхідність використання таких методів [1]: планування (стратегія розвитку банка, постановка цілей та завдань, планові фінансові показники тощо); визначення структурних елементів фінансової стійкості та оцінка їх причино-наслідкових взаємозв'язків; аналіз рівня фінансової стійкості банка з використанням декількох методи; застосування контролюючого механізму дотримання плану. У випадку значного відхилення рівня фінансової стійкості від планових показників до вище-

вказаного механізму слід додати антикризові заходи в управлінні.

Моніторинг рівня фінансової стійкості банку може здійснюватися ком-плексно з використанням оптимального набору розрахункових систем, методів та сучасних прийомів для аналізу, а саме: рейтингового способу («інсайдерські» або «дистанційні» методики); індексного (коефіцієнтного) способу або аналізу однорідних груп; математично-статистичних засобів (моделі прогнозування банкрутства, очікування збитків тощо); регресійної методики; номерної системи; методу синтетичного коефіцієнта; стрес-тестування; макро- та мікропруденційного аналізу тощо [1]. Використання тієї чи іншої методики аналізу фінансової стійкості комерційного банку включає в себе поетапну оцінку поточного фінансового стану комерційного банку, прогнозування, а також визначення ступеня фінансового ризику.

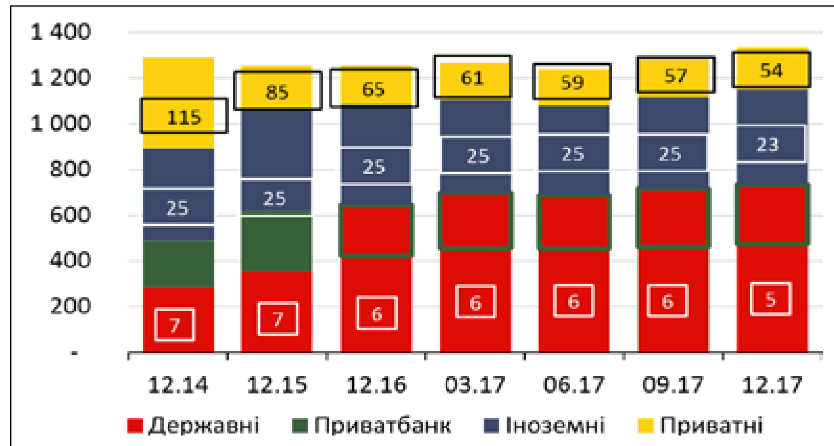

Рис. 2. Чисті активи комерційних банків у розрізі їх груп, млрд. грн.

Джерело: [9]

Вітчизняна практика на законодавчому рівні закріплює обов'язковість застосування системи економічних нормативів при визначенні рівня фінансової стійкості комерційного банку. Зокрема Інструкцією про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затвердженою Постановою НБУ від 28.08.2001 № 368 (зі змінами), закріплюється визначення регулятивного капіталу банку, обов'язкові економічні нормативи та обов'язковість формування буферів капіталу (буфера запасу капіталу та контрциклічного буфера).

Серед інструментів управління та формування фінансової стійкості комерційного баку виділяють: капітал банку, його активи, зобов'язання, прибуток та рівень ліквідності. Відповідно такий набір інструментів визначає об'єкт управлінського впливу, а саме: рівень капіталізації, якість активів та зобов'язань банку, рівень прибутковості та ліквідності, а також якість самого управління.

Стан розвитку економіки в Україні часто характеризується кризовими явищами та нестабільністю на валютно-фінансових ринках та обумовлюється постійним впливом ризиків протягом останніх років. Разом з тим, сучасний стан зовнішнього середовища останній час створює позитивні умови діяльності для комерційних банків в Україні. Як результат у 2017 році відбулася нормалізація банківського сектору, що супроводжувалась позитивною динамікою за основними показниками роботи комерційних банків та формування фінансової стійкості банківської системи взагалі [9]:

– розмір чистих активів комерційних банків збільшився на 6,4% (до 1 336 млрд. грн.) серед 82 платоспроможних банків, найбільший приріст було зафіксовано у державних банках – 17% (рис. 2); зафіксовано зростання кредитування за усіма напрямками, у тому числі щодо споживчого кредитування – на 37,5%, покращується якість кредитних портфелів через нове кредитування;

– депозити населення збільшилися на 22,4%, корпорацій – на 13,6%;

– загальний операційний дохід комерційних банків збільшився на 10%, що дозволило провести відрахування на резерви;

– відбулася додаткова капіталізація: статутний капітал комерційних банків збільшується на 20,4% (на 84 млрд. грн.), регулятивний капітал – на 15,3% (на 16,4 млрд. грн.); зростає рівень адекватності капіталу банківського сектору.

За даними НБУ в розрізі основних індикаторів фінансової стійкості в динаміці можна підтвердити висновок про стабілізацію ситуації в банківському секторі та ріст показників на рівень докризового періоду (рис. 3).

Таким чином, результатом проведеного аналізу ситуації у вітчизняному банківському секторі визначаємо перспективи подальшого його розвитку та нарощування позитивної динаміки за основними показниками. Останнє дозволяє вітчизняним комерційним банкам зосередитись на стратегії формування своєї фінансової стабільності, особливо це стосується основної частини комерційних банків з державним капіталом [2] (АТ КБ «Приватбанк», АТ «Ощадбанк», АТ «Укрексімбанк», АБ «Укргазбанк»).

Вітчизняна стратегія формування фінансової стійкості комерційного банку зосереджується переважно на формуванні результативних заходів щодо капіталу комерційного банку, його активів, рівня ліквідності, нівелювання банківських ризиків, а також банківського менеджменту. Органічне та стабільне поєднання таких заходів, їх високий рівень і є передумовою належної фінансової стабільності банківської установи. Розглянемо розширено зазначені заходи.

Так, стабільний розвиток банку забезпечується політикою нарощування його капіталу, яка базується на системі пошуку джерел капіталізації. Для державних банків такими джерелами можуть стати державна докапіталізація; нарощування внаслідок злиття банків; якісна оптимізація корпоративного управління (для банків, в яких частка держави не 100%); організація відкритого продажу акцій на ринку цінних паперів, емісії цінних паперів, продаж активів або оренда нерухомості; реінвестування прибутку установи; використання субординованого боргу.

Зростання активів банку може бути визначено за рахунок розширення споживчого сегменту на ринку кредитування, який останнім часом характеризується зростанням серед продуктів споживчого кредитування. Окремим пріоритетом має

Рис. 3. Основні індикатори фінансової стійкості комерційних банків

Джерело: розроблено автором за даними [9]

стати мінімізація відсоткового ризику, яка досягається методом узгодження строків розміщення активів та залучених пасивів, хеджуванням, методом управління гепом, сек'юритизації тощо [6].

З метою нівелювання ризиків впливу зовнішнього середовища, для комерційного банку варто вводити систему ризик-менеджменту та постійного застосування методу стрес-тестування. Останнє дозволить своєчасно виявити «слабкі місця» та запровадити актуальні заходи з їх локалізації.

Як інструменти забезпечення фінансової стійкості комерційного банку можуть бути застосовані засоби бенчмаркінгу та аутсорсингу [4], які є достатньо новими у вітчизняному просторі менеджменту установ, проте знайшли позитивний відгук їх практичного застосування на зарубіжних ринках.

Таким чином, на сьогодні для комерційного банку під час розробки оптимальної стратегії формування його фінансової стійкості може бути використаний узагальнений набір інструментів, починаючи від заходів у сфері управління капіталом, активами та ліквідністю до менеджменту самої фінансової структури та банківських ризиків. Постійний моніторинг рівня фінансової стійкості дозволить своєчасно виявити «слабкі» ланки в діяльності банку та внести корективи в стратегію розвитку банківської установи для мінімізації ризиків.

Висновки і пропозиції. Механізм формування фінансової стійкості ко-мерційного банка являє собою системне явище, яке уособлює сукупність методів та інструментів для впливу на основні складові фінансової стійкості. Ефективна реалізація такого механізму дозволяє банку нівелювати зовнішні та внутрішні ризики, зменшити вплив ендогенного та екзогенного характеру на результати діяльності банку, забезпечити динамічний розвиток фінансової установи та посилення позицій на ринку банківських послуг. Передумовою його застосування має стати детальний та комплексний аналіз рівня фінансової стійкості комерційного банку із використанням оптимального набору розрахункових систем, методів та сучасних прийомів для аналізу. Сучасні тенденції розвитку банківського сектору України формують позитивні умови для зосередження банків на своїй фінансовій стійкості та невідкладного підвищення її рівня.

Список літератури:

1. Дзюблюк О.В., Михайлюк Р.В. Фінансова стійкість банків як основа ефективного функціонування кредитної системи: [монографія] / О.В. Дзюблюк, Р.В. Михайлюк. – 2009. – 316 с.
2. Довгань Ж.М. Фінансова стійкість банківської системи України: дис. д-ра екон. наук: 08.00.08. – Суми, 2014. – 583 с.
3. Звєряков М.І. Управління фінансовою стійкістю банків: підручник / М.І. Звєряков, В.В. Коваленко, О.С. Сергеєва. – Одеса: Видавництво «Атлант», 2014. – 485 с.
4. Коваленко В.В. Стратегічне управління фінансовою стійкістю банківської системи: методологія і практика [Текст] : монографія / В.В. Коваленко. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 228 с.
5. Коваль В.М. Надійність і стійкість комерційних банків: оцінка та регулювання: автореф. дис. канд. економ. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / В.М. Коваль; Київський національний економічний університет. – Київ, 2014. – 20 с.
6. Кочетков В.М. Забезпечення фінансової стійкості сучасного комерційного банку: теоретико-методологічні аспекти: Монографія / В.М. Кочетков. – К.: КНЕУ, 2013. – 255 с.
7. Кочетков В.М. Організація управління фінансовою стійкістю банку в ринкових умовах : [монографія] / В.М. Кочетков. – К.: Вид-во Європейського університету, 2014. – 300 с.
8. Малахова О.Л. Управління фінансовою стійкістю банків: навч. посіб. / Малохова О.Л., Михайлюк Р.В. – Тернопіль: Вектор, 2015. – 300 с.
9. Офіційний веб-сайт НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/.

Гудзь Ю.Ф., Кондакова Ю.Б.
Донецкий национальный университет экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского

ФОРМИРОВАНИЕ ФИНАНСОВОЙ СТОЙКОСТИ КОММЕРЧЕСКОГО БАНКА

Аннотация
В статье исследованы теоретические вопросы финансовой устойчивости коммерческого банка в современных рыночных условиях, проблемы ее формирования. Описаны основные факторы влияния на уровень финансовой устойчивости коммерческого банка и проведена их группировки. Рассмотрена система оценивания финансовой устойчивости банка и осуществлен анализ экономических нормативов НБУ. Определено состояние банковской системы Украины, а также уровень ее устойчивости. Предложены меры, направленные на повышение финансовой устойчивости банков в целях минимизации рисков.
Ключевые слова: финансовая устойчивость, коммерческий банк, национальная банковская система, экономические нормативы НБУ, индикаторы финансовой устойчивости, минимизация рисков, факторы.

Hudz Y.F., Kondakova Y.B.
Donetsk National University of Economics and Trade
named after M. Tugan-Baranovsky

FORMING THE FINANCIAL STABILITY OF COMMERCIAL BANK

Summary
The theoretical aspects of financial stability for a commercial bank in modern market conditions, the problems of its formation are researched in the article. The main factors influencing the level of financial stability of a commercial bank are described and grouped together. The system of financial stability evaluation is considered in the article, moreover the analysis of the NBU economic norms is carried out. The state of the Ukrainian banking system and its level of stability are determined. Proposed measures to increase the financial stability of banks in order to minimize the risks.
Keywords: financial stability, commercial bank, national banking system, prudential regulations of the NBU, indicators of financial stability, risks minimization, factors.

УДК 614.0.06

ДИНАМІКА ЕКОНОМІЧНИХ ВТРАТ УКРАЇНИ ВІД ПОЖЕЖ

Долженкова О.В., Іванківа В.І.
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-139

Досліджено динаміку економічних втрат України від пожеж. Визначений вплив пожеж на економічну та екологічну ситуації в країні. Встановлено залежність зростання економічних втрат від кількості пожеж в Україні. Здійснено прогнозування можливих економічних втрат від пожеж в Україні у наступний період. Визначено основні причини пожеж в Україні.
Ключові слова: пожежі, економічні втрати, збитки прямі, збитки побічні, негативний вплив, екологія.

Постановка проблеми. Україна переживає не найкращі економічні часи. Потужного удару економіці нашої держави завдали політична нестабільність, розгортання військових конфліктів на сході країни, анексія Криму тощо. Окрім, зазначеного, дуже відчутними є також й значні економічні втрати від пожеж.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню дослідження економічних втрат України від пожеж приділялось не дуже багато уваги з боку науковців, зокрема дану проблему досліджували Т.О. Пахалюк та С.Е. Сардак.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З урахуванням обмеженої кількості наукових публікацій з даної проблеми, питання дослідження динаміки економічних втрат України від пожеж вимагає подальшого глибокого аналізу. Зокрема, не вирішено питання прогнозування можливих економічних втрат в наступні періоди з урахуванням минулих тенденцій.

Мета статті. Метою статті є дослідження динаміки економічних втрат України від пожеж. Для досягнення визначеної мети було вирішено наступні завдання: проведено аналіз економічних втрат пожеж в попередні роки; встановлена залежність між кількістю пожеж та економічними втратами від них; здійснено прогноз економічних втрат України від пожеж в наступний період; визначено основні причини пожеж в Україні.

Виклад основного матеріалу. Пожежі є одними з найбільш складних негативних явищ, що трапляються. Вони спричинюють значні збитки державі, окремому господарству чи індивіду. Позитивного від них нема нічого. Від пожеж гинуть люди та несуть економічні втрати як індивіди окремі, так і країни в цілому.

Пожежі відносять до техногенних надзвичайних ситуацій. У загальному, пожежа – неконтрольоване горіння, яке завдає матеріальної та моральної шкоди. Кожна країна вживає заходи щодо недопущення пожеж та зниження їх рівня. Проте, стовідсотково гарантувати захист від пожеж неможливо. Дедалі частіше трапляються пожежі, внаслідок яких несуть економічні втрати як окремі громадяни, так і держава в цілому.

Для більш детального аналізу пожежної ситуації в Україні звернемось до інформації Державної служби з надзвичайних ситуацій (ДСНС) та відобразимо у табл. 1 основні статистичні показники рівня пожеж в Україні.

З даних, наведених у табл. 1, спостерігаємо невтішну ситуацію щодо зростання кількості пожеж у 2017 р. на 12% порівняно з попереднім роком.

Серед причин виникнення пожеж найбільш частими були необачне поводження з вогнем (58605 випадків), порушення правил безпеки при влаштуванні та експлуатації електроустановок (13044), експлуатації печей (4914) та навмисний підпал (2983 випадків).

Питома вага пожеж у містах перевищує середньодержавний показник у Дніпропетровській (73,1%), Донецькій (66,7%), Харківській (64,6%), Запорізькій (59,7%) та Сумській (57,4%) областях [1].

Необхідно відмітити, що з 19574 об'єктів пожеж 16949 прийшлось на споруди житлового сектора, це свідчить про низький рівень протипожежної підготовки населення.

У постанові Міністерства внутрішніх справ № 935 від 11.09.2014 наведено рекомендований зміст навчання посадових осіб з питань пожежної безпеки, до тематики входить додаткова тема, яка стосується заходів пожежної безпеки у побуті. Вважаємо, що цю тему необхідно розглядати як основну нарівні з пожежною безпекою на виробництві.

Відповідно до даних табл.1 прямі збитки від пожеж з кожним роком збільшуються – у 2016 р. вони зросли на 11,5% і склали 1626531 тис. грн., у 2017 р. продовжилось зростання на 25% , яке призвело до збитків у 2033466 тис. грн. Як бачи-

Таблиця 1

Основні статистичні показники рівня пожеж в Україні

Показник	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Темп змін, %	
				2016/2015	2017/2016
Кількість пожеж	79585	74221	83116	-6,7	12
Збитки прямі, тис. грн.	1458141	1626531	2033466	11,5	25
Збитки побічні, тис. грн.	6001057	3540341	5811893	-41	64,2
Загинуло внаслідок пожеж, осіб	1948	1872	1819	-3,9	-2,8
Травмовано осіб	1357	1351	1474	-0,4	9,1

Джерело: побудовано авторами на основі [1; 2]

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

мо, пожежі стають справжньою катастрофою для населення держави.

Прямі збитки – це витрати, пов'язані зі знищенням або пошкодженням вогнем, водою, димом і високою температурою основних фондів та іншого майна установ і організацій, а також втрати громадян, якщо вони мають прямий причинний зв'язок з пожежею. Побічні збитки – це витрати, викликані ліквідацією пожежі, простоєм виробництва в період відновлювальних робіт та іншими втраченими зручностями через пожежу.

Світова статистика свідчить про те, що прямі збитки від пожеж в середньому становлять 0,2-0,3% валового внутрішнього продукту відповідної країни. Побічні збитки можуть бути меншими за прямі, або, навпаки, значно їх перевищувати. У світі на одного загиблого в умовах пожежі доводиться 25-30 травмованих людей, які отримали опіки і травми різного ступеня та вимагають тривалого і дорогого лікування (близько 21% загальних збитків) [2].

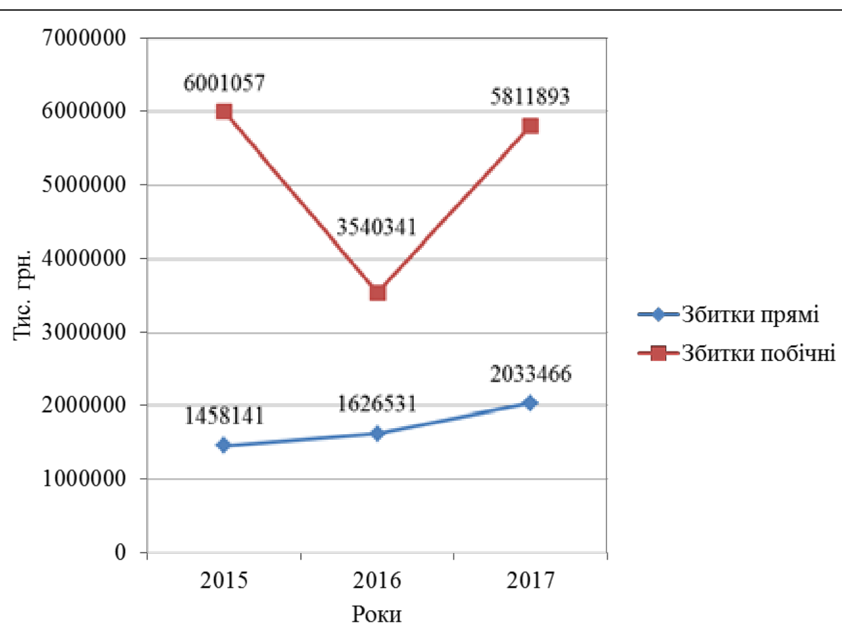

Рис. 1. Порівняння динаміки прямих та побічних збитків у 2015-2017 рр.

Джерело: побудовано авторами на основі [1; 2]

Побічні збитки в Україні внаслідок пожеж також зростають. Зокрема, у 2016 р. вони склали 3540341 тис. грн., що на 41% менше ніж у 2015 р. Проте, у 2017 р. побічні збитки склали 5811893 млн. грн., тобто виросли на 25% відносно 2016 р. Графічне порівняння динаміки прямих та побічних збитків у 2015-2017 рр. наведено на рис. 1.

Як бачимо прямі та побічні збитки мають тенденцію до зростання. Прямі збитки свого максимуму набули у 2017 р. Побічні збитки у 2017 р. були дещо меншими ніж у 2015 р. проте майже досягли його рівня.

Не можна оминути ще й той факт, що пожежі завдають окрім великих економічних втрат ще й моральні, а також фізичні. Зокрема, за результатами 2017 р. внаслідок пожеж було травмовано 2474 осіб, що на 9,1% більше за попередній період. Кількість загиблих мала позитивну тенденцію щодо зменшення і склала у 2017 р. 1819 осіб, що на 2,8% менше від попереднього року.

Слід зазначити, що за 10 місяців 2018 року в Україні зареєстровано 68 861 пожеж. Порівняно з аналогічним періодом 2017 року можна спостерігати зменшення кількості пожеж на 9,5%. В той же час, кількість людей, загиблих унаслідок пожеж, збільшилась на 3,2%, травмованих на пожежах– зменшилась на 3,8%. Прямі збитки від пожеж збільшились на 2,0%, побічні – на 0,3%, на 9,3% більше знищено та пошкоджено техніки, у 5,1 рази більше загинуло свійських птахів, на 27,2% більше знищено тон зерна. На 3,8% менше знищено та пошкоджено будівель і споруд, на 39,9% менше знищено тон кормів, на 28,5% менше загинуло свійських тварин [5].

Матеріальні втрати від пожеж склали 7 млрд 7 млн 679 тис. грн (з них прямі збитки становлять 1 млрд 778 млн 526 тис. грн, а побічні – 5 млрд 229 млн 153 тис. грн).

На пожежах загинули 1 432 людини, у тому числі 36 дітей; 1 210 людей отримали травми, з них 102 дитини.

Упродовж 10 місяців 2018 року в Україні в середньому щодня виникало 227 пожеж, на яких гинуло 5 і отримувало травми 4 людини, вогонь знищував або пошкоджував 69 будівель і споруд та 13 одиниць транспортних засобів.

Прогнозування економічних збитків від пожеж на 2015-2017 роки за допомогою методу Хольта показало, що вони можуть скласти 1 010 368 тис. грн. [6]. Доцільно за допомогою побудови економіко-математичної моделі спрогнозувати можливі втрати України від пожеж в наступні роки. Це можна здійснити шляхом використання прикладної програми Microsoft Excel. Дана програма у своєму арсеналі має різні функції, які на основі відомої статистичної інформації про кількість пожеж та збитки, спричинені ними, спрогнозують можливий розвиток подій в наступний період. При цьому, слід зазначити, що таке прогнозування базується виключно на статистиці та теорії ймовірності. Тому прогноз не є абсолютно точним, проте, результати його оцінки можуть бути прийняті до уваги. Адже, як показує сучасна практика, існує велика ймовірність повторення тенденцій. До того ж, економіко-математичне прогнозування на сьогодні використовують майже в усіх сферах. Володіння основами прогнозування на сучасному етапі є досить важливим.

На рис. 2 та 3 відобразимо прогноз можливих прямих та побічних втрат внаслідок пожеж в наступному році.

Під час аналізу лінії тренду за прогнозами на наступний рік встановлено, що кількість пожеж у обох випадках буде збільшуватись, збитки прямі – зростуть, побічні – спадуть. Як бачимо, прогноз невтішний, особливо це стосується збільшення кількості пожеж та прямих втрат. Тому важливо вживати своєчасні заходи щодо недопущення виникнення пожеж.

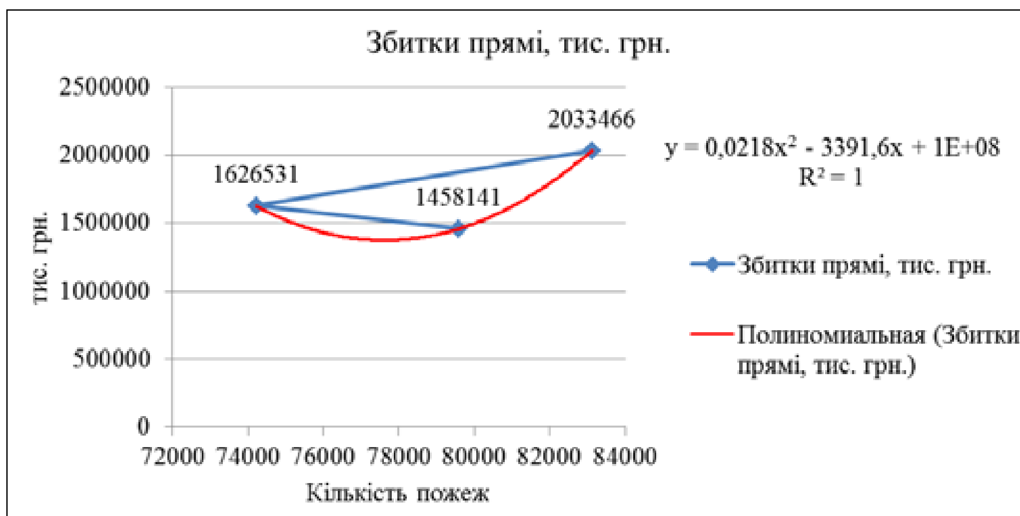

Рис. 2. Прогноз прямих збитків від пожеж на наступний період

Пожежі мають також великий негативний вплив на екологічну ситуацію в країні, яка безпосередньо пов'язана і з економічними процесами, оскільки на нейтралізацію їх наслідків виділяють відповідні фінансові кошти. Пожежі є найбільш поширеними аварійними ситуаціями, за яких відбувається забруднення навколишнього середовища різноманітними за хімічною будовою і токсичністю сполуками. Серед найпоширеніших – оксиди вуглецю, сірки, азоту, хлористий водень, вуглеводні різних класів, спирти, альдегіди, бензол та його гомологи, поліароматичні з'єднання (ПАВ) та ін. Серед найнебезпечніших – солі та оксиди важких металів, бензапірен, діоксини. Більшість перерахованих хімічних речовин надають шкідливий вплив на живі організми. Так, діоксини, ПАУ та інші здатні викликати онкологічні захворювання у людей, а оксиди сірки – загибель рослинності [7].

Слід відзначити той факт, що останнім часом в Україні поширилися підпали полів сільськогосподарських підприємств. Так, у липні 2018 р. було навмисно підпалено поле в с. Мачухи Полтавської області одного з сільськогосподарських підприємств, в результаті вигоріло 100 га сої. За приблизними оцінками це завдало домогосподарству збитків більше ніж на 700 тис. грн. Також в 2018 р. вигоріло поле кукурудзи на 10 га землі агрохолдингу «Чиста Криниця», в результаті збитки підприємства склали понад 150 тис. грн.

Також великих економічних збитків завдають пожежі на східній території України, що у більшій мірі пов'язано з веденням військових дій в Луганській та Донецькій областях. Останнім часом почастішали пожежі у військових частинах нашої держави, які можуть бути спричинені диверсіями.

За результатами 9 місяців 2018 р. в Україні зареєстровано 62449 пожеж, внаслідок яких матеріальні втрати склали 6 млрд 217 млн 556 тис. грн (з них прямі збитки становлять 1 млрд 552 млн 400 тис. грн, а побічні – 4 млрд 665 млн 156 тис. грн) [5].

Таким чином, економічні втрати України від пожеж дуже суттєві і мають постійну тенденцію до зростання.

Охорона навколишнього середовища в нашій країні стала пріоритетом номер один, а пожежі викликають практично таке ж сильне забруднення повітря, як і викиди енергетики і транспорту, тому необхідно гарантувати додержання відповідних заходів і стандартів для захисту від пожеж. Таким чином, зниження ризику виник-

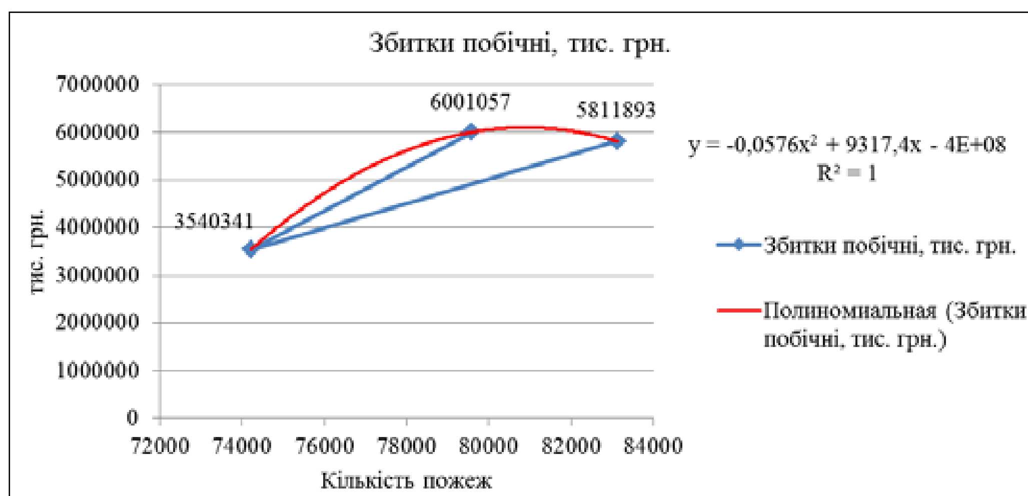

Рис. 3. Прогноз побічних збитків від пожеж на наступний період

нення пожеж стає ключовим питанням охорони навколишнього середовища.

Висновки і пропозиції. За результатами проведеного дослідження встановлено, що Україна несе вагомі економічні втрати внаслідок пожеж, які постійно зростають, тому необхідно знайти дієві шляхи попередження пожеж. Так, вагомим чинником виникнення пожеж є людська неуважність та недотримання простих правил з пожежної безпеки. Тому необхідно підсилити роботу щодо навчання працівників та непрацюючого населення з протипожежного мінімуму, не зводити протипожежні інструктажі до простого підпису у відповідному журналі, своєчасно перевіряти пожежну безпеку обладнання та контролювати виконання протипожежних правил і нормативів. Наявність протипожежних засобів та вчасне реагування на загоряння попередять матеріальні та людські втрати, які неодмінно слідують за виникненням пожеж.

Список літератури:

1. Звіт про основні результати діяльності Державної служби України з надзвичайних ситуацій у 2017 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dsns.gov.ua/files/2018/1/26/Zvit%20 2017(%D0%9A%D0%9C%D0%A3).pdf.
2. Звіт про основні результати діяльності Державної служби України з надзвичайних ситуацій у 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dsns.gov.ua/files/2017/2/22/2016.pdf.
3. Сардак С.Е. Принципи проектного підходу в розвитку «зелених» територій / С.Е. Сардак // Зелена економіка: від глобальної концепції до реалій місцевого розвитку. – Д.: Середняк Т.К., 2018. – 336 с.
4. Сардак С.Е. Проблеми навколишнього середовища в сучасних міжнародних економічних відносинах / С.Е. Сардак, Т.О. Пахалюк // Інфраструктура ринку. – 2017. – № 23. – С. 21-25. – Режим доступу: http://www.market-infr.od.ua/uk/23-2018.
5. Статистика пожеж [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://undicz.dsns.gov.ua/ua/STATISTIKA-POZHEZH.html.
6. Нікітіна Д.О., Долженкова О.В. Прогнозування економічних збитків від пожеж в Україні / Тези доповідей Міжнародної молодіжної науково-практичної інтернет-конференції «Наука і молодь в XXI сторіччі», 1-2 грудня, 2015, Ч. 1. – С. 225-228.
7. Левченко О.С., Долженкова О.В. Економічні, екологічні, та психологічні ризики, пов'язані з пожежами техногенного характеру / News of Science and Education, Sheffield, Science and education ltd, NR 21-4(48). – 2016. – С. 6-12.

Долженкова Е.В., Иванкива В.И.
Днепровский национальный университет имени Олеся Гончара

ДИНАМИКА ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОТЕРЬ УКРАИНЫ ОТ ПОЖАРОВ

Аннотация
Исследована динамика экономических потерь Украины от пожаров. Определенное влияние пожаров на экономическую и экологическую ситуацию в стране. Установлена зависимость роста экономических потерь от количества пожаров в Украине. Осуществлено прогнозирование возможных экономических потерь от пожаров в Украине в последующий период. Определены основные причины пожаров в Украине.
Ключевые слова: пожары, экономические потери, убытки прямые убытки побочные, негативное влияние, экология.

Dolzhenkova O.V., Ivankiva V.I.
Oles Honchar Dnipro National University

YNAMICS OF ECONOMIC LOSS OF UKRAINE FROM FIRE

Summary
The dynamics of economic losses of Ukraine from fires is investigated. The impact of fires on the economic and environmental situation in the country is determined. The dependence of economic losses on the number of fires in Ukraine has been established. The forecast of possible economic losses from fires in Ukraine in the next period is carried out. The main causes of fires in Ukraine are determined.
Keywords: fires, economic losses, direct losses, indirect damage, negative influence, ecology.

УДК 338.43:633.52

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА ЛЬОНУ

Ільків Л.А.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-140

В статті досліджено сучасний стан виробництва льону. Обґрунтовано умови розвитку виробництва та формування ефективності. Розкрито економічне та соціальне значення виробництва льону. Встановлено умови збільшення виробництва льону олійного. Визначено перспективи підвищення економічної ефективності.

Ключові слова: льон олійний, льон-довгунець, урожайність, ефективність, рентабельність, динаміка, тенденції, експорт.

Постановка проблеми. Подальший розвиток економіки України визначає пріоритетом пошук шляхів підвищення ефективності функціонування її окремих галузей, які не достатньою мірою розкрили свій потенціал. Наприклад, на ринку олійних культур, який активно зростає і є стратегічно орієнтованим за декількома векторами (виробництво, переробка, експорт сировини та готової продукції), пріоритетними культурами виступають соняшник, соя, ріпак. Інші олійні культури, такі, як олійний льон, гірчиця не мають достатнього поширення і вагомої частки на ринку.

Діяльність аграрних підприємств спрямована в основному на ті культури, які забезпечують отримання прибутку з мінімальним рівнем собівартості в короткостроковій перспективі. Аграрії не враховують зниження родючості ґрунтів після щорічного вирощування соняшнику, ріпаку, тобто не додержуються системи сівозміни. І саме льон повинен виступати у сівозміні як альтернатива соняшнику. Такі галузі, як льонарство, мають для економіки досить важливе значення, оскільки забезпечують сировинну незалежність у відновлюваних природних ресурсах, сприяють зниженню соціального напруження в регіонах шляхом збільшення зайнятості і доходів населення, задовольняють попит на природні, екологічно чисті продукти [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми розвитку льонарства, шляхи його відродження досліджували науковці: Домінська О., Чехова І., Шевченко І. Виробничий досвід і практичні рекомендації щодо вирощування льону висвітлено в публікаціях Чехова А., Макаренко В., Пахайчук Н., Попової І., Слісарчука М. Аналітика поточної кон'юнктури та прогнозів на ринку льону представлена Маслаком О., Писаревою Я. та А. Буркою А. Пропозиції щодо підвищення ефективності виробництва льону відображено в статтях Сафонова Ю., Паливоди О.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість публікацій, умови сьогодення вимагають першочергової уваги та нових досліджень факторів розвитку виробництва льону і перспектив підвищення його економічної ефективності.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження сучасного стану льонарства та визначення перспектив підвищення ефективності його виробництва.

Виклад основного матеріалу. Нині в Україні вирощуються льон-довгунець та льон-кудрявець (олійний).

Із всіх прядивних культур в Україні найбільше значення, як технічна культура, має льон-довгунець. Значення льону-довгунцю зумовлюється насамперед продукцією, яку одержують в результаті переробки. З льону виробляють три види продукції – волокно, насіння і кострицю.

У стеблах льону утворюється 25-31% волокна з найціннішими технологічними властивостями – гнучкістю, тониною і високою міцністю, за якою він переважає волокно бавовнику удвічі, а шерстяне – утричі.

Відходи текстильного виробництва – костриця використовується для виготовлення тепло- і звукоізоляційних матеріалів, картону, ацетону, плит для меблевого виробництва та будівництва. Попіл із костриці, в складі якої є 4,8% фосфору, 6,3% калію, корисний як фосфорно-калійне добриво.

Насіння льону містить 35-40% високоякісної олії та близько 25% білкових речовин. Лляну олію широко використовують у харчовій, лакофарбовій, паперовій, електротехнічній промисловості та медицині. Продукт переробки насіння льону – макуха, є цінним концентрованим кормом для тварин [1].

В Україні залишилося лише три області (Сумська, Житомирська та Чернігівська), в яких аграрії вирощують льон волокнистий (льон-довгунець). Щодо посівів льону на Чернігівщині, то цьогоріч у Городнянському районі вони сягають 320 га. Вирощений урожай знаходиться в межах одного фермерського господарства. Зумовлено це тим, що для посіву, обробітку та збирання цієї культури потрібна спецтехніка, якої у переважної більшості господарств вже не залишилося.

Слід зазначити, що за останні роки відбулося суттєве скорочення посівів льону-довгунцю в Україні, а також і зменшення обсягів його виробництва (табл. 1).

Як видно з приведених даних, відбулося обвальне скорочення посівних площ льону-довгунцю (на 94,1%) і, незважаючи на підвищення урожайності майже в два рази, обсягів виробництва льоноволокна (скорочено на 89,8%). Рівень рентабельності виробництва насіння льону довгунцю у 2017 році становив – 10,8%.Основна причина такого стану – це обмеження ринків збуту із-за низької якості продукції та закриття в Україні виробництв легкої промисловості.

Слід зазначити, що під терміном льонарство традиційно розуміється вирощування льону як технічної культури з метою отримання волокна

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Таблиця 1

Динаміка виробництва льону-довгунцю в Україні (усі категорії господарств)

Показник	2005 р.	2010 р.	2013 р.	2015 р.	2016 р.	2017р.	2017 р. до 2005 р., %
Зібрана площа, тис. га	23,6	1,0	1,5	1,4	1,5	1,4	5,9
Урожайність льоноволокна, ц/га	5,4	4,0	7,3	8,9	9,0	9,5	в 1,76 рази
Валовий збір, тис. т	12,7	0,4	1,1	1,2	1,3	1,3	10,2

Джерело: розраховано автором на основі даних Державної служби статистики [2]

і насіння. При цьому мається на увазі вирощування переважно льону-довгунця, хоча для цих цілей придатні й два інших види льону: кучерявець та проміжний (межеумок) [3].

Зараз в Україні галузь звужено до вирощування так званого льону олійного, а фактично – проміжної форми льону виключно для виробництва технічної олії.

Ринок тим часом потребує високоякісного насіння льону із заданими параметрами якості для отримання продуктів здорового харчування і лікування. Тонна такого насіння дорожча від звичайного на 150-200 EUR.

Щодо використання такої важливої частини рослини як стебло, то нею нехтують. Це призводить до неповного використання потенціалу льону та зниження прибутковості галузі.

Очевидно, що для підвищення рентабельності льонарства потрібно використовувати льоносоломку для виробництва хоча б паливних брикетів чи пелетів. Це не потребує залучення значних капіталовкладень, тому вони швидко окупляться. Так, зазвичай збираючи 20 центнерів льоносоломки з гектара можна отримати близько 100 EUR додаткового прибутку [4].

Наступним кроком має стати виробництво з льоносоломки короткого волокна. Це потребує більших і триваліших вкладень, але в результаті створяться базові умови для повноцінного відродження промисловості і льонарства в цілому як високоприбуткової галузі. А поки що наявні підприємства первинної переробки льонотрести на Житомирщині простоюють через відсутність сировини у той час як льоносоломка в південних областях або приорюється, або спалюється на полях.

Саме через те, що льонарство ведеться не інтенсивно, частка України в світовому виробництві насіння льону становить лише 2% з обсягом 40-60 тис. тонн щорічно, а у виробництві льоноволокна малопомітна. Як наслідок, льон не є привабливою культурою для аграріїв і висівається нестабільно (табл. 2). До того ж перепоною для розвитку галузі є дія експортного мита на насіння льону.

Загалом, льон олійний є теплолюбною культурою, тобто любить південь. В Україні в останні роки спостерігається поступове збільшення площ під цією культурою. Так, у 2017 р. порівняно з 2005 роком спостерігається збільшення зібраної площі в 1,84 рази та валового збору у 1,62 рази Хоча урожайність даної культури знизилась на 12,5%.

Є поширеним стереотип про низьку урожайність льону олійного і, відповідно, низьку прибутковість. Тому ця культура ще не набула достатньої популярності серед українських аграріїв. Однак головними причинами його низької урожайності є використання застарілих сортів, неякісного насіння та недотримання елементарних вимог технології вирощування. Тому, розуміння аграріями потенціалу високої прибутковості олійного льону допоможе зайняти цій культурі гідне місце у структурі посівів сільськогосподарських культур в зоні Степу та Лісостепу. Існують нові сорти, вирощування яких розширюється. Наприклад, сорт Лірина в 2016 році успішно вирощували в Чернігівській, Київській, Житомирській, Одеській і Миколаївській областях [5].

Проте, в Україні внутрішнє споживання льону і його переробка на промислових підприємствах незначні. Не популяризується здорове харчування, обов'язковим елементом якого є льон. Оліежирові комбінати також не займаються переробкою насіння льону. Для здійснення переробки такого насіння потрібно сформувати відповідні запаси сировини для забезпечення безперервної роботи технологічних ліній.

Переробкою льону в Україні займається вкрай мало підприємств. Найбільші обсяги переробляють Ніжинський і Чернігівський жиркомбінати, «Агросільпром», ТОВ «Факторія». Найперспективніший спосіб організації переробки – це співпраця з кооперативами.

Громадська спілка «Асоціація розвитку льонарства і коноплярства України» головним своїм завданням бачить інформування виробників про додаткові можливості та перспективи галузі. Спілка готова запропонувати програму першочергових дій для підняття конкурентноспроможності льонарства, індикатором чого стане розширення посівних площ.

Льон олійний є високорентабельною культурою завдяки високій олійності (45-50%), потенційній урожайності (2,0-2,5 т/га), невеликим

Таблиця 2

Динаміка виробництва льону олійного (усі категорії господарств)

Показник	2005 р.	2010 р.	2013 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2017 р. до 2005 р., %
Зібрана площа льону, тис. га	25,1	56,3	20,2	62,1	68,0	46,4	в 1,84 рази
Валовий збір льону, тис. тон	28,2	46,8	24,7	68,6	91,8	45,6	в 1,62 рази
Урожайність, ц/га	11,2	8,3	12,2	11,0	13,5	9,8	87,5

Джерело: розраховано автором на основі даних Державної служби статистики [2]

витратам при вирощуванні та мінімальному застосуванні хімії. За середньої урожайності 1,5 т/га, рентабельність його вирощування становить близько 150% [6].

Насіння сортів льону олійного містить від 42 до 50% олії. До її складу входить, залежно від селекційного сорту й умов вирощування, п'ять жирових кислот: олеїнова – 17,6%, ліноленова – 56,6, лінолева – 14,5, пальмітинова – 5,7 і стеаринова – 3%. Йодне число олії становить 165-192. Зазвичай насіння й олію льону застосовують як лікарські засоби. Олію також активно використовують у лакофарбовій, шкіряній, миловарній промисловості. З неї виготовляють лінолеум, плівки, оліфу. Щодо кормової цінності: у 1 кг насіння міститься 1,8 к. о., у макусі – 1,2 к. о. Макуха льону містить 33% білка та близько 9% жиру. За кормовими якостями вона переважає макуху інших рослин, тварини її легко засвоюють. Солома, що містить до 50% целюлози, служить сировиною для виробництва цигаркового паперу, картону.

Межеумок та кучерявець – саме ті рослини, які культивують для одержання олії. Це тому, що з них отримують найбільший урожай насіння і вихід олії.

Волокно із соломи кучерявця використовують здебільшого для виготовлення вати, паперу, а також як пакувальний матеріал. Низькорослий льон-кучерявець можна побачити у високогірних районах Таджикистану та Узбекистану. В Україні на виробництві для одержання олії (табл. 3) здебільшого вирощують льон-межеумок (з нього можна отримувати грубе волокно).

У насінництві сортів льону дуже важливим є сортооновлення. Проте ще в багатьох господарствах у якості насіннєвого матеріалу використовують насіння навіть нижче третьої репродукції; воно вже є товарним льоном. І не береться до уваги погіршення ознак сорту та істотне зниження через це рентабельності вирощування культури. Сортове насіння з високими посівними та урожайними якостями можна мати лише за високої культури землеробства, застосовуючи комплекс обґрунтованих і перевірених агрозаходів.

Виробництво насіння олійного льону в Україні відноситься до галузей, орієнтованих на експорт. За даними Українського клубу аграрного бізнесу, Україна займає 7 місце серед світових експортерів цієї культури.

Найбільш перспективним ринком для українського олійного льону вважається Європейський Союз, який щороку імпортує близько 900 тис. т цієї культури. Основними постачальниками в ЄС є такі країни, як Казахстан, Росія та Канада – до 180-190 тис. т кожна. Ринкові експерти прогнозують, що світовий попит на льон зростатиме. Так, передбачається, що його ринок в США та Канаді (найбільших світових виробниках) в період до 2021 р. збільшиться до $308 млн [8].

У 2017 році українськими експортерами було поставлено на зовнішні ринки 51,08 тис. тонн насіння льону, що оцінюється приблизно в $17,19 млн.

Світова ціна насіння льону в 2010-2017 рр. коливалася в межах 500-800$/т. Слід також зазначити, що в країні діє експортне мито (10% у 2017-2018 рр.) на насіння льону, внаслідок чого внутрішня українська ціна дещо нижча від світової.

Найбільшими імпортерами льону з України є В'єтнам (42,4%), Польща (11,4%), Єгипет (10,2%). Частка нашої країни у світовій структурі виробництва льону займає скромні 1,6%, однак площі посівів зростають [8].

Навіть при ціні на олійний льон, яку пропонує ринок сьогодні, урожай 2 т/га може забезпечувати середню рентабельність у 100-170%. А при урожайності від 2,5 т/га середня рентабельність може сягати до 250%. Слід зазначити, що, крім високої рентабельності, вирощування олійного льону має ще цілу низку інших переваг []:

- можливість вирощування в різних природно-кліматичних зонах України;
- стійкість до посухи. Коренева система льону характеризується безперервним ростом у глибину майже до кінця вегетації. Завдяки цьому рослина засвоює вологу із глибших шарів ґрунту і краще витримує посуху порівняно з іншими культурами;
- зручність у сівозміні. Олійний льон є альтернативною культурою ярому ріпаку та соняшнику за розміщенням у сівозмінах. Короткий вегетаційний період дає змогу збирати льон наприкінці липня і використовувати його як гарного попередника для озимих зернових;
- висока стійкість до обсипання та вилягання;
- проста технологія вирощування та стійкість до хвороб і шкідників;
- невибагливість до ґрунтів (можуть бути супіщані або суглинисті).

Посіви льону розміщують у багатопільних сівозмінах. Найсприятливішими попередниками є озима пшениця, ячмінь, овес, зернові бобові культури та просапні, поле після яких залишається чистим від бур'янів. Для зменшення пошкодження блішкою льон не сіють після капустяних культур. Не можна сіяти льон олійний після соняшнику, ріпаку та рицини через сильне засмічення посівів падалицею цих культур. Особлива увага приділяється дотриманню інтервалу 5-6 років між посівами льону на одному полі.

Найкращі показники структури урожаю і найвищу продуктивність посівів льон олійний забезпечує за його вирощування після ярих колосових і гороху. Якщо немає цих попередників, культуру можна розміщувати без помітного зни-

Таблиця 3

Основні ознаки груп олійного льону порівняно з льоном-довгунцем

Показник	Межеумок	Кучерявець	Довгунець
Маса 1000 насінин, г	до 6	до 8	до 5,5
Вміст олії у насінні, %	до 42	до 45	до 39
Стебел на рослині, шт.	1-2	4-5	5-10
Плодів на рослині, шт.	15-20	30-60	5-10
Висота рослин, см	50-75	30-50	70-125

Джерело: [7]

ження урожайності після гречки, сої і кукурудзи. До небажаних попередників для льону належать буряки цукрові, а до неприпустимих – сама культура льону олійного.

Для визначення рівня економічної ефективності виробництва льону використовують такі показники: затрати праці на 1 ц насіння, льоносоломки і льонотрести, собівартість 1 ц насіння, льоносоломки і льонотрести, ціна реалізації 1 ц насіння і льонотрести, маса прибутку на 1 ц продукції та 1 га посіву, рівень рентабельності.

Показникам економічної ефективності льонарства притаманні властивості, пов'язані з тим, що льон є одночасно як прядивною, так і олійною культурою й дає кілька видів продукції – насіння, соломку, тресту. Це зумовлює багатостадійність технології виробництва льонопродукції та необхідність визначення економічної ефективності виробництва кожного окремо взятого виду продукції на різних стадіях виробничого процесу [9].

Рівень економічної ефективності льонарства формується під впливом багатьох різноманітних факторів та умов, які в реальній дійсності переплітаються, зумовлюючи та доповнюючи один одного. До найважливіших факторів належать: технологія, спеціалізація та концентрація виробництва, організація праці, економічний механізм господарювання. Залежно від рівня їх реалізації ці фактори можна поділити на внутрішньогосподарські, зовнішньогосподарські, галузеві та міжгалузеві.

Внутрішньогосподарські – це фактори, що впливають на ефективність на первинному виробничому рівні, а саме: механізація виробничих процесів, організація праці, внутрішньовиробничі економічні відносини. До зовнішньогосподарських факторів належать якість та вартість виробничих ресурсів, задіяних у галузі, ціни на продукцію льонарства та ін., а до галузевих і міжгалузевих – управління на галузевому та міжгалузевому рівнях, міжгосподарське кооперування й агропромислова інтеграція, наукові дослідження тощо.

Із багатьох факторів, що визначають подальше збільшення обсягів виробництва льону та підвищення його економічної ефективності, основне значення має ріст урожайності і покращення якості продукції.

Зокрема, якість соломки визначається за шістьма показниками, трести – за сьома. У зв'язку з цим, реалізаційні ціни на різні сортономери льонопродукції диференційовані: для соломки – по 18 сортономерах, для волокна – по 20 сортономерах. Тому, для об'єктивної економічної оцінки виробництва продукції льонарства необхідно враховувати якість цієї продукції, яка визначає рівень реалізаційної ціни, що в свою чергу впливає на прибутковість виробництва.

Росту урожайності льону можна досягти на основі впровадження інтенсивних технологій вирощування, збирання та переробки. Інтенсивна технологія вирощування культури вимагає: розміщення льону після кращих попередників; застосування науково обґрунтованих норм і співвідношень мінеральних добрив, способів обробітку ґрунту; використання кондиційного насіння високої репродукції з нормою висіву 22-25 млн шт./га; інтегрований догляд за посівами і механізоване збирання й реалізацію урожаю потоковим і потоково-перевалочним способами без сортування соломи вручну; отримання високого врожаю волокна і насіння з мінімальними матеріальними затратами.

За даними Інституту землеробства Української академії аграрних наук, для одержання 10 ц волокна з 1га посіву під льон необхідно вносити 10-12 ц мінеральних добрив.

Розміщуючи льон у сівозміні необхідно враховувати, що він погано витримує часте повернення на попереднє місце. Спостерігається так звана льоновтома: урожайність і якість льону різко знижуються, а іноді він навіть гине внаслідок значного накопичення у ґрунті патогенів (збудників фузаріозу, антракнозу і поліспорозу). Серед ефективних засобів уникнення льоновтоми найпершим є дотримання чергування полів у сівозміні з поверненням льону на попереднє поле не раніше, ніж через 6-7 років.

Збирання льону найбільш відповідальний і трудомісткий процес. При вирощуванні на нього припадає понад 60% матеріальних і трудових затрат. Зниження витрат у цей період є одним із факторів зниження собівартості льонопродукції.

Проте чи не найбільш ефективною для підвищення урожайності є сортозаміна: заміна старих сортів новими, кращими за господарсько-цінними показниками. У результаті сортозаміни урожай культури зростає на 15-20%.

Так, льон має бути прогресивним: слід орієнтуватися на нові вимоги. За 2017/2018 маркетингові роки спостерігали рекордний експорт з нашої країни продуктів його переробки. Митна статистика свідчить, що за період із вересня 2017-го по січень 2018 року Україна експортувала 5 тис. т лляної макухи (+70% порівняно із середнім показником останніх трьох сезонів). Основний ринок збуту – Італія (частка становить 38%) [10].

Висновки і пропозиції. Таким чином, ключову роль у розвитку вітчизняного льонарства відіграє створення збалансованої і ефективної системи цін на українському ринку льону. Різноманітні цінові інструменти та методи повинні бути направлені на регулювання, відродження та поступальний розвиток льонарства. Цінові процеси, що відбуваються на ринку льону, надзвичайно складні і різноманітні. З одного боку, цінова політика є складовою частиною економічної політики держави, з іншого – при визначенні вартості льону необхідно враховувати цілий ряд аспектів. Крім виробничих і ринкових факторів, значний вплив на формування ціни на льон мають регуляторні та фінансово-законодавчі механізми, і всі ці процеси в сукупності визначають складність процесів ціноутворення на даному ринку.

Підвищенню ефективності виробництва льонудовгунцю та льонопродукції сприяє зміцнення економічних зв'язків між господарствами та льонозаводами, організаціями агропромислових підприємств та об'єднань, кінцеві результати діяльності яких залежать від ефективної діяльності кожного учасника кооперації.

Стихійне формування ринку льонопродукції без достатньої та послідовної підтримки держави призводить до виникнення ряду невирішених питань, найгострішими з яких є скорочення посівних площ під льоном та зниження економічної ефективності його вирощування й первинної пе-

реробки, відсутність дієвої інфраструктури ринку льонопродукції та надійних і довготривалих економічних взаємозв'язків між різними сферами виробництва і переробки льонопродукції, державної підтримки галузі. Ще однією суттєвою проблемою галузі льонарства є її експортна орієнтація, внаслідок чого майже 90% найякіснішого вітчизняного льоноволокна відправляється для зарубіжної текстильної промисловості. Водночас переважна більшість готових виробів з льону, які реалізуються в Україні, імпортовані з Китаю, Росії, Білорусі, країн Прибалтики та ін.

Україна втратила свою сировинну базу для текстильної та легкої промисловості, а в економічному плані – незалежність у виробництві товарів народного вжитку з натурального волокна. Разом з тим вона має певні потенціальні можливості та резерви для стабілізації стану й подальшого розвитку льонарства, насамперед, сприятливі ґрунтово-кліматичні умови, наявність, хоча й застарілої, матеріально-технічної бази переробки у регіонах розміщення цієї культури, традиції та навики сільського населення у виробництві льонопродукції. Ефективне використання існуючих резервів та оптимальне поєднання державного регулювання й дії ринкового механізму саморегулювання сприятимуть відродженню галузі льонарства.

Отже, створення асоціацій, подібних до канадських, урядові програми, спрямовані на популяризацію льону та підтримку виробників, систематична дослідницька й аналітична робота задля поліпшення якості та прогнозування ринку в сукупності з відміною вивізного мита створять передумови для потужного виходу на міжнародну арену такого українського товару як насіння льону.

Список літератури:

1. Домінська О.Я. Вплив факторів на розвиток льонарства в Україні // Агросвіт. – 2015. – № 7. – С. 13-19.
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua.
3. Бурка А. Тенденции на рынке нишевых масличных культур в Украине // АПК Информ. Итоги. – 2016. – № 11(17). – С. 22-26.
4. Маслак О. Привабливість олійного льону [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/7893-pryvablyvist-oliinoho-lonu.html.
5. Льон олійний, гірчиця. Стратегія виробництва олійної сировини в Україні (малопоширені культури) / [І.А. Шевченко, В.О. Лях та інші]; Інститут олійних культур Національної академії аграрних наук України. – Запоріжжя: СТАТУС, 2017. – 44 с.
6. Чехова І.В., Чехов С.А. Вітчизняний ринок льону // Науковий журнал «Економіка України». – 2017. – № 1(662). – С. 52-63.
7. Значення, історія та поширення льону олійного [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://agroscience.com.ua/plant/znachennya-istoriya-ta-poshyrennya-lonu-oliinogo.
8. Дейна Д. Олійний аутсайдер: все про виробництво та експорт льону [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://agravery.com/uk/posts/show/olijnij-autsajder-vse-pro-virobnictvo-ta-eksport-lonu.
9. Сафонов Ю.М. Економічна ефективність вирощування і переробки льону олійного // Агросвіт. – 2011. – № 3. – С. 24-26.
10. Олійний льон – від 100% рентабельності та низка інших переваг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://agronom.com.ua/olijnyj-lon-vid-100-rentabelnosti-ta-nyzka-inshyh-perevag/.

Ильків Л.А.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРОИЗВОДСТВА ЛЬНА

Аннотация
В статье исследовано современное состояние производства льна. Обоснованы условия развития производства и формирования эффективности. Раскрыто экономическое и социальное значение производства льна. Установлены условия увеличения производства льна масличного. Определены перспективы повышения экономической эффективности.
Ключевые слова: лен масличный, лен-долгунец, урожайность, эффективность, рентабельность, динамика, тенденции, экспорт.

Ilkiv L.A.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

MODERN STATE AND EFFICIENCY OF FLAX PRODUCTION

Summary
In the article the modern state of flax production is investigated. The conditions of development of production and formation of efficiency are substantiated. The economic and social significance of flax production is revealed. Conditions for increasing the production of flaxseed oil have been established. The prospects of increasing economic efficiency are determined.
Keywords: flax oil, flax fiber, yield, efficiency, profitability, dynamics, trends, exports.

УДК 336.143

БЮДЖЕТНА РЕЗОЛЮЦІЯ – ПІДҐРУНТЯ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Коломієць Є.С.
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-141

У статті розглянуто основні концептуальні засади пріоритетних напрямів бюджетної політики. Визначено проблемні аспекти української Бюджетної резолюції. Проаналізовано основні положення першої та останньої бюджетної резолюції. Наведено пропозиції щодо удосконалення положень Бюджетного кодексу України до Основних напрямів бюджетної політики.
Ключові слова: бюджетна політика, бюджетна резолюція, бюджетне планування, основні напрями бюджетної політики, державний бюджет, бюджетний процес.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Бюджетна політика є провідною складовою єдиної фінансової й економічної політики держави. Будучи тісно пов'язаною з податковою, грошово-кредитною, валютною, інвестиційною й борговою, бюджетна політика сприяє забезпеченню економічної та соціальної стабільності, оскільки в процесі її формування і реалізації стикаються інтереси різних суб'єктів економічних відносин і різних політичних партій. Ефективність бюджетної політики забезпечує подолання наслідків фінансової кризи, реалізацію програм довгострокового розвитку країни, зростання добробуту населення, покращання діяльності суб'єктів господарювання [6]. На сучасному етапі бюджетна політика має ефективно здійснювати перерозподіл результатів економічного зростання і створювати стимули для сталого розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що питання бюджету, організації бюджетного процесу, ролі основних напрямів бюджетної політики та особливості політичних механізмів їх підготовки досліджують у своїх працях зарубіжні та вітчизняні науковці, зокрема: К. Гончарова [3]; В. Кудряшов [5]; В. Опарін, В. Федосов [2]; М. Петричко, М. Басара [6]; П. Яворський [9]. Вивченням теоретичного і практичного аспектів бюджетної політики України приділяли увагу: В. Кравченко, О. Василик, Ц. Огонь, М. Петричко, Є. Макаренко, З. Бойко, І. Луніна, І. Лютий, І. та ін. Нормативно-правові питання, що регулюють бюджетні відносини на даний час зафіксовані у Законі України «Про державний бюджет на 2018 рік» [4], Бюджетному кодексі України [1], рішеннях про місцевий бюджет, рішеннях місцевих адміністрацій, органів місцевого самоврядування тощо.

Зазначені наукові дослідження говорять про актуальність порушеного питання, доцільність його дослідження і вирішення, оскільки обґрунтування засад формування бюджетної політики стає сьогодні одним із способів розв'язання протиріччя між теорією і практикою взаємоузгодження бюджетної, економічної і фінансової політики держави.

Виділення невирішених раніше проблем. Незважаючи на значні наукові дослідження багатьох авторів у бюджетній сфері, до цього часу існує низка проблем, які остаточно не вирішені, зокрема: відсутність якісного огляду економічного стану України, подання інформації без пояснення взаємозв'язків між окремими макроекономічними індикаторами, а також невідповідність основних положень бюджетної резолюції із реальними можливостями фінансування української економіки.

Постановка завдання. Завдання статті полягає в аналізі основних концептуальних засад пріоритетних напрямів бюджетної політики, дослідженні впливу бюджетної політики на державний бюджет, а також визначенні бюджетної резолюції як підґрунтя бюджетної політики України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бюджет є планом формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду [1]. Головним інструментом реалізації державної політики в будь-якій сфері функціонування держави є Державний бюджет, формування якого фактично починається за рік до початку, а останнім етапом є аналіз виконання визначених цілей. Початковим етапом формування щорічного бюджету стає Бюджетна резолюція. В різних країнах її називають по-різному: Бюджетна стратегія (Budget Strategy Statement), Фіскальна стратегія (Fiscal Strategy Paper), Попередній бюджетний план (Pre-Budget Statement), Бюджетна методологія (Budgetary Framework Paper) [9]. Незалежно від офіційної назви Бюджетна резолюція є рамковим документом, що визначає пріоритети бюджетної політики на один чи декілька наступних періодів. Цей документ виконує роль інструменту й орієнтиру, що допомагає окреслити реальні економічні можливості держави та прив'язати їх до нагальних потреб країни та планів уряду. Бюджетну резолюцію як рамковий документ розробляє Кабінет Міністрів та Міністерство фінансів, а затверджує парламент (Верховна Рада).

Історія Бюджетної резолюції бере початок на світанку української незалежності (1991 р.), коли група українських парламентаріїв відвідала Конгрес США, де ознайомилася із документом «Бюджетна резолюція на фіскальний рік». Першу Бюджетну резолюцію в Україні прийнято 7 липня 1995 року. Протягом існування незалежної України даний документ мав різну інтерпретацію назви, але змістовне наповнення залишалося без змін. Сьогодні документ існує у вигляді Постанови Верховної Ради України «Про основні напрями бюджетної політики на наступний рік»,

з дотриманням вимог якої має бути розроблений проект Державного бюджету.

Проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період ґрунтується на прогнозних і програмних документах економічного та соціального розвитку і містить положення щодо: основних прогнозних макропоказників економічного і соціального розвитку України (із зазначенням показників номінального і реального обсягу валового внутрішнього продукту, індексів споживчих цін та цін виробників, офіційного обмінного курсу гривні у середньому за рік та на кінець року, рівня безробіття); граничного розміру дефіциту державного бюджету; загального обсягу дохідних надходжень; положень, що покладені в основу формування видаткової частини бюджету; встановлення розміру мінімальної заробітної плати, прожиткового мінімуму та рівня його забезпечення; реалізації пріоритетних державних (цільових) програм; порядку управління бюджетними видатками; пріоритетних завдань податкової політики; взаємовідносин державного бюджету з місцевими бюджетами, включаючи обґрунтування питомої ваги місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України; інших пропозицій стосовно бюджетної політики держави на наступний рік [1, ст. 33].

Однак, фактично українська Бюджетна резолюція не виконує ряд функцій, покладених на неї. Даний документ не містить якісного огляду економічного стану України та прогнозу його динаміки, інформація подається без пояснення взаємозв'язків між макроекономічними індикаторами. Відповідно, відсутні і обґрунтовані рівні державних доходів та видатків, які напряму залежать від економічної ситуації в державі. Саме тому вдосконалення бюджетного процесу в Україні повинно починатися з приведення національної бюджетної резолюції до кращих світових практик.

В першу чергу необхідно структурувати економічний огляд, який є ключовим елементом даного документу, тобто огляд повинен містити комплексний аналіз динаміки української економіки. Також, доцільним буде запровадження принципу прив'язки пріоритетів бюджету та об'ємів бюджетних доходів та витрат до економічних можливостей України [9].

Вивчення та аналіз Бюджетної резолюції з моменту її запровадження у бюджетну практику дозволив нам порівняти основні положення першого документа з останнім (див. табл. 1).

Отже, останній документ значно розширив перелік Основних пріоритетних напрямів бюджетної політики. Так, до зазначеного переліку додались такі положення, як: дотримання принципу забезпечення рівних гендерних прав і можливостей населення, інтеграція економіки України у міжнародний простір, забезпечення гідної оплати праці

Таблиця 1

Порівняння основних положень Бюджетної резолюції 1996 р. та проекту Бюджетної резолюції 2018-2020 рр.

№ з/п	Бюджетна резолюція 1996	Бюджетна резолюція 2018-2020 (проект)
1.	1 рік	запровадження середньострокового бюджетування на 3 роки
2.	посилення соціальної орієнтації бюджету	створення справедливої системи соціального захисту через проведення пенсійної реформи, осучаснення пенсій, збільшення відповідальності та підзвітності в системі пільг з метою забезпечення максимальної адресності, прозорості та наближеності надання відповідної соціальної послуги тим, хто її потребує
3.	створення умов для макроекономічної стабілізації економіки та сприяння її структурній перебудові	посилення бюджетної дисципліни, запровадження проактивного механізму управління бюджетними коштами стабілізація публічних фінансів шляхом поступового зменшення дефіциту державного бюджету та зниження державного боргу відносно валового внутрішнього продукту в умовах ризиків
4.	послаблення інфляційних процесів	підвищення результативності використання бюджетних коштів за рахунок посилення зв'язку бюджетних призначень із стратегічними пріоритетами держави і здійснення оцінки ефективності та доцільності видатків
5.	сприяння стабілізації матеріального виробництва та підвищенню його ефективності	продовження створення професійної і сучасно оснащеної та укомплектованої армії, що стоїть на захисті миру в Україні і Європі
6.	вишукування додаткових джерел доходів бюджету	проведення кардинальної реформи охорони здоров'я, яка ґрунтується на принципі фінансування послуги, а не ліжко-місць, доступ до якісного медичного обслуговування
7.	забезпечення ефективного використання бюджетних коштів	поглиблення реформи освіти і забезпечення кращих можливостей для дітей, що є передумовою для розвитку дитини та її успішної реалізації в суспільстві
8.		забезпечення гідної оплати праці як для працівників бюджетної сфери, так і для працівників приватного сектору, шляхом її поступового підвищення та вжиття заходів до детінізації заробітних плат
9.		дерегуляції та створення сприятливого бізнес-середовища для збільшення інвестицій в інновації, агробізнес та інші сектори, які продукують додану вартість в Україні і зростання малого та середнього бізнесу
10.		інтеграції економік України та ЄС шляхом імплементації торговельних та економічних положень Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, зокрема положень щодо зони вільної торгівлі (DCFTA)
11.		дотримання головними розпорядниками бюджетних коштів принципу забезпечення рівних гендерних прав і можливостей під час формування бюджетних показників

для працівників і бюджетної, і приватної сфери. А також у проекті документа 2018-2020 рр. поглиблюється вже існуючі положення, щодо: забезпечення соціального захисту населення, стабілізації макроекономічного середовища країни, реформування системи освіти та пошук додаткових напрямів фінансування охорони здоров'я.

Схвалений проект Бюджетної резолюції 2018-2020 рр. є стратегічним документом, що визначає спрямування державних фінансів на пріоритетні реформи, закладає план розвитку економіки країни на перспективу, передбачає посилення підходу у бюджетному плануванні «згори донизу» (оцінку загального ресурсу та розподіл за пріоритетними сферами політики з урахуванням необхідних змін). До новацій документа належать загальні розміри видатків та розміри видатків для головних розпорядників бюджетних коштів на кожен рік середньострокового періоду. Ця Бюджетна резолюція дозволяє на більш ранній стадії залучити Парламент до бюджетного планування, що підвищить якість документа та допоможе уникнути невиважених рішень в останній момент. Також документ враховує стратегічні завдання визначені Урядом до 2020 року (податкова і боргова політика, реалізація реформи охорони здоров'я, пенсійної і земельної реформи, забезпечення розвитку агропромислового комплексу, стабільне фінансування дорожнього господарства, забезпечення підтримки оборони і безпеки, децентралізація та подальше підвищення соціальних стандартів). Перехід від однорічної до трирічної перспективи бюджетного планування є не просто технічною зміною у формуванні бюджету шляхом додавання у розрахунках ще двох бюджетних періодів. Це системна зміна бюджетної політики, яка має забезпечити: стратегічний підхід до визначення пріоритетних заходів для досягнення ефективного розподілу ресурсів та бюджетної фінансової стабільності; підвищення якості державних послуг через прогнозованість та ефективність бюджетних видатків; посилення бюджетної дисципліни; контроль та ефективне управління державним боргом; необхідні видатки для реалізації Середньострокового плану дій Уряду до 2020 року.

У Бюджетному кодексі України містяться вимоги до Основних напрямів бюджетної політики на бюджетний рік [1, ст. 33]. Прийняті положення важливі, але є недостатніми. Я підтримую точку зору Кудряшова щодо зауважень до відображення зазначених вимог і відповідно спираюсь на них при формуванні пропозицій для вирішення даної проблеми (див. табл. 2) [5].

Із таблиці видно, що Бюджетний кодекс України не віддзеркалює багатьох важливих вимог до напрямів бюджетної політики, зокрема передбачено визначення частки прогнозованого річного обсягу валового внутрішнього продукту, що перерозподіляється через зведений бюджет. Додержання такого показника є доцільним для здійснення видатків у обсягах і структурі, що забезпечують

Таблиця 2

Пропозиції щодо відображення вимог Бюджетного кодексу України до Основних напрямів бюджетної політики (Бюджетної резолюції)

№ з/п	Положення, які відображалися у БКУ	Пропозиції щодо удосконалення положень БКУ
1.	Граничний обсяг дефіциту (профіциту) державного бюджету у відсотках до прогнозованого ВВП.	Показники дефіциту (профіциту) доцільно визначати для зведеного, державного та місцевих бюджетів.
2.	Частка прогнозованого річного обсягу ВВП, що перерозподіляється через зведений бюджет.	Визначення такої частки є недостатнім для задавання параметрів бюджетної політики. Потрібно прийняти показники такої частки для зведеного, державного та місцевих бюджетів.
3.	Граничний обсяг державного боргу та його структури	Такий показник не пов'язується з вимогами щодо забезпечення економічного зростання та розв'язання інших економічних і соціальних проблем. Державний борг має використовуватися як важіль державної фінансової політики.
4.	Питома вага міжбюджетних трансфертів у видатках державного бюджету і коефіцієнт вирівнювання.	Зазначені показники не в повній мірі відображають рівень фінансової автономії місцевих бюджетів. Доцільно використовувати систему показників розвитку місцевих бюджетів.
5.	Питома вага капітальних вкладень у видатках державного бюджету та пріоритетні напрями їх використання.	Останніми роками такі показники фактично не використовувалися. Запровадження їх є необхідним. Та воно потребує розробки їх переліку.
6.	Взаємовідносини Державного бюджету України з місцевими бюджетами в наступному бюджетному періоді.	Такі відносини повинні відображатися у прийнятному переліку відповідних показників.
7.	Зміни до законодавства, прийняття яких є необхідним для реалізації бюджетної політики.	Таке положення не можна вважати доцільним, оскільки бюджетна політика повинна виходити з положень чинного законодавства.
8.	Перелік головних розпорядників коштів Державного бюджету України.	Такий перелік не є необхідним. Потрібно викласти основні вимоги до його формування.
9.	Перелік захищених статей видатків бюджету.	Такий перелік не можна вважати обов'язковим. Уряд повинен забезпечити виконання всіх запланованих видатків у повному обсязі.
10.	Обґрунтування необхідності поділу бюджету на загальний та спеціальний фонди.	Щорічне обґрунтування такого поділу не можна вважати необхідним.
11.	Встановлення розміру мінімальної заробітної плати та рівня забезпечення прожиткового мінімуму на плановий бюджетний період.	Прийняття таких показників прямо не належить до завдань бюджетної політики. Це – предмет соціальних програм розвитку країни. Бюджетна політика має спрямовувати на забезпечення фінансування та виконання прийнятих показників.

стабільний розвиток економіки та розв'язання соціальних проблем за існуючих умов, але недостатнім для визначення параметрів бюджетної політики. Бюджетна резолюція має ґрунтуватися на прогнозах економічного й соціального розвитку країни, враховувати прийняті стандарти й містити допустимі показники видатків за функціональною та економічною характеристиками.

Висновки. За результатами дослідження можна зробити висновок, що Бюджетна резолюція відіграє важливу роль у забезпеченні бюджетного процесу. Так, в умовах наростання кризи світової економіки знижується й потужність зовнішніх чинників економічного зростання України. Ефективна бюджетна політика в середньостроковій перспективі сприятиме реалізації внутрішнього потенціалу зростання державного бюджету. Реалізація пріоритетних напрямів бюджетної політики, передбачених у останній резолюції 2018-2020 рр. створить передумови для забезпечення сталого економічного зростання України, підвищення рівня соціального захисту громадян та покращання якості надання державних послуг.

Перспективу і предмет подальших досліджень становитиме висвітлення результатів реформування бюджетної сфери, що спрямовані на пожвавлення економічної діяльності та стимулювання сталого розвитку українського суспільства.

Список літератури:

1. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс]. – Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 50-51, ст. 572. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17.
2. Бюджетний менеджмент : підручник / [В. Федоров, В. Опарін, Л. Сафонова та ін. ; за заг. ред. В. Федосова]. – К.: КНЕУ, 2004. – 864 с.
3. Гончарова К.С. Бюджетна резолюція: пропозиції з удосконалення / К. Гончарова // Вісн. ДонНУЕТ, 2007. – Економічні науки: Фінансові відносини. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/21_NIEK_2007/Economics/24412.doc.htm.
4. Закон України Про Державний бюджет України на 2018 рік [Електронний ресурс]. – Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 3-4, ст. 26. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-19.
5. Кудряшов В.П. Бюджетна резолюція: пропозиції з удосконалення / В. Кудряшов // Фінанси України. – 2006. – № 12. – С. 21-32.
6. Петричко М.М., Басара М.М. Бюджетна політика України: теоретичний та практичний аспекти [Електронний ресурс] / М. Петричко, М. Басара // Економіка і суспільство. – Випуск № 2/2016. – С. 578-582. – Режим доступу: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/2_ukr/103.pdf.
7. Постанова Верховної Ради України «Про основні напрями бюджетної політики на 1996 рік (бюджетна резолюція)» [Електронний ресурс]. – Відомості Верховної Ради України, 1995, n 28, ст. 214. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/272/95-вр.
8. Про основні направлення бюджетної політики на 2018-2010 роки [Електронний ресурс] / Проект Постанови ВР України від 15.06.2017 № 6591. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/dh53300a.html.
9. Яворський П. Якою повинна бути бюджетна резолюція: Міжнародний досвід та рекомендації для України [Електронний ресурс] / П. Яворський. – Європейський інформаційно-дослідницький центр. – Режим доступу: http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28825.pdf.

Коломиец Е.С.
ГВУЗ «Киевский национальный экономический университет
имени Вадима Гетьмана»

БЮДЖЕТНАЯ РЕЗОЛЮЦИЯ – ОСНОВА БЮДЖЕТНОЙ ПОЛИТИКИ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье рассмотрены основные концептуальные основы приоритетных направлений бюджетной политики. Определены проблемные аспекты украинской Бюджетной резолюции. Проанализированы основные положения первой и последней бюджетной резолюции. Приведены предложения по совершенствованию положений Бюджетного кодекса Украины к Основным направлениям бюджетной политики.
Ключевые слова: бюджетная политика, бюджетная резолюция, бюджетное планирование, основные направления бюджетной политики, государственный бюджет, бюджетный процесс.

Kolomiets E.S.
State Institution of Higher Education "Kyiv National Economic University
named after Vadym Hetman"

BUDGET RESOLUTION – THE BASIS OF THE BUDGET POLICY OF UKRAINE

Summary
In this article it is considered the conceptual foundations of the main directions of the budget policy. The author determines problematic aspects of the Ukrainian Budget Resolution. It is analyzed the main provisions of the first and last budget resolutions. The proposals for improving the provisions of the Budget Code of Ukraine to the main directions of the budget policy are presented.
Keywords: budget policy, budget resolution, budget planning, main directions of the budget policy, state budget, budget process.

УДК 330.33/.36

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ВИРОБНИЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Левченко Ю.Г., Ратушняк Ю.Ю.
Національний університет харчових технологій

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-142

У сучасних умовах господарювання виробничий потенціал підприєм-ства безпосередньо пов'язаний з темпами соціально-економічного розвитку країни. Підвищення ефективності використання виробничого потенціалу зумовлює зростання продуктивності промислового виробництва, а отже, збільшення обсягів і накопичення інвестиційних ресурсів для забезпечення розширеного відтворення, тобто динамічного розвитку економічної системи в цілому. У статті досліджено та розглянуто поняття виробничого потенціалу, теоретичні основи виникнення та успішного його застосування в діяльності підприємства. Наведено структуру виробничого потенціалу та опис його елементів. Виокремлено причини складності формування виробничого потенціалу на підприємстві

Ключові слова: виробничий потенціал, формування, ефективність, використання, конкурентоспроможність, промислове підприємство.

Постановка проблеми. При сучасному розвитку світової економіки одну з провідних ролей у створенні та формуванні успішно діючого підприємства відіграє виробничий потенціал, так як знання його особливостей та правильне використання, дозволить керівництву підприємства приймати правильні стратегічні рішення про перспективи розвитку суб'єкта господарювання. Проблема формування виробничого потенціалу підприємства та оцінки ефективності його використання є однією з найбільш актуальних економічних проблем, що виникають перед органами керівництва підприємством.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням поняття виробничого потенціалу, основам його формування та використання на підприємстві такі відомі дослідники,як: В.Н. Авдєєнко, Д.В. Андрощук, О.В. Ареф'єва, Ю.О. Барнич, Л.Й. Білоус, Т.В. Бова, Є.І. Бойко, Є.О. Бойко, М.П. Бутко, О.В. Вишневецької, М.В. Гладій, Л.В. Дейнеко, А.О. Заїнчковського, С.О. Іщук, О.В. Кендюхова, О.М. Ліпич, Н.Г. Міценко, Р.А. Момотюк, І.М. Рєпіна, В.В. Россохи, М.П. Сахацього та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми: розгляд взаємозв'язків між елементами виробничого потенціалу та їх вплив на нього.

Метою статті є визначення основних моментів формування та використання виробничого потенціалу промислового підприємства.

Виклад основного матеріалу. Одним з перших поняття «виробничий потенціал» у науковій літературі використовував А.І. Анчишкин, включивши в нього набір ресурсів, які в процесі виробництва приймають форму факторів виробництва: праця, земля, капітал і підприємництво [1].

До основних складових виробничого потенціалу підприємства зазвичай відносять всі ресурси, які певним чином пов'язані з функціонуванням і діяльністю суб'єкта господарювання. Покращення використання виробничого потенціалу на промислових підприємствах сприятиме та забезпечуватиме збільшення обсягів виробництва, залучення інвестиційних ресурсів та урізноманітнення номенклатури продукції, що випускається.

Під поняттям «виробничий потенціал», на думку В.Ф. Горянського, можна розуміти максимально можливий випуск продукції по якості й кількості в умовах найбільш ефективного використання всіх засобів виробництва й праці, наявних у розпорядженні підприємства. При оцінці даної дефініції з'являється необхідність порівняти її з визначенням виробничої потужності підприємства [3]. Під виробничою потужністю підприємства потрібно розуміти максимально можливий обсяг переороблюваної сировини або максимально можливий випуск продукції за одиницю часу, при повному використанні виробничого устаткування і площ, з урахуванням інноваційної технології, ефективної організації праці та виробництва.

Формування виробничого профілю підприємства вимагає визначення цілей діяльності підприємства виходячи з потенційних можливостей підприємства і забезпеченості його відповідними ресурсами, що в значній мірі визначається ефективністю використання виробничого потенціалу. Виробничий потенціал має складну структуру, яка включає ресурсні та функціональні складові.

Відсутність чіткої теоретично обґрунтованої структури та єдиного поняття призводить до того, що часто виробничий потенціал підміняється іншими, схожими на нього термінами, такими, як виробнича потужність, техніко-економічний і організаційно-економічний рівні, економічний потенціал. Таке багатозначне трактування даного терміну не дозволяє розробити наукові основи її оцінки. Тому вказані вище поняття потрібно виокремити та показати їх відмінності.

Часто в наукових працях давалась оцінка не формуванню та використанню виробничого потенціалу, а виробничій потужності. Під виробничою потужністю підприємства розуміється максимально можливий річний випуск продукції певної якості при заданій номенклатурі і асортименті, тобто виробнича потужність являє собою лише виробничі можливості засобів праці, а виробничий потенціал характеризує можливості всієї виробничої діяльності підприємства як цілісної системи, результату взаємодії всіх факторів виробництва, в тому числі і засобів праці.

Розглядаючи два інших поняття «техніко-економічний і організаційно-економічний рівні виробництва", то варто зазначити, що вони значно ширше, ніж виробничий потенціал, відображають якісну сторону досягнутого стану виробничих можливостей суб'єкта господарювання.

Все більш звичним явищем стає плутання понять економічного та виробничого потенціалу, проте варто зазначити, що економічний потенціал – поняття значно ширше та складніше. Загальною для всіх вчених є думка про те, що існує певна ієрархія потенціалів, вищим з яких являється економічний потенціал. Основні розбіжності авторів стосуються структурних елементів економічного потенціалу, у визначенні яких можна помітити деякі протиріччя.

Структурними елементами економічного потенціалу є природно-ресурсний потенціал, науково-технічний потенціал, кадровий потенціал, виробничий потенціал, потенціал інфраструктури, інформаційний та організаційний потенціали. Аналіз економічного потенціалу підприємства більше пов'язаний з розглядом економічних і господарських відносин підприємства, з зовнішнім середовищем (ринком і державою). Виробничий потенціал більше висловлює виробничі можливості підприємства, його внутрішнє середовище, хоча його й не можна пов'язувати тільки з процесом виробництва на підприємстві. Результати його використання залежать як від умов виробництва, так і від зовнішнього середовища. Таким чином, поняття "економічний потенціал" ширше, ніж виробничий потенціал.

З переходом економіки України на шлях ринкових перетворень різко розширилися межі самостійності підприємств. Тепер збільшення виробничого потенціалу цілком залежить від економічних можливостей і гнучкості стратегічних цілей їх розвитку. Це зумовлює потребу постійного пошуку резервів і нових можливостей у використанні власних ресурсів. Останнє вказує на важливість об'єктивного оцінювання наявних резервів, їх параметрів і характеристик, пошуку шляхів ефективного використання. При цьому ресурси підприємств і їх реальні можливості повинні розглядатися як об'єкт цільового управління, а їх параметри (обсяг, структура показників, рівень використання, фактори, які на них впливають, та ефективність віддачі вкладених коштів) стають основою моделювання стратегічного та тактичного розвитку виробництва й управління.

За результатами даного дослідження можна сказати, що виробничий потенціал характеризується поєднанням і взаємозв'язком його структурних елементів, та являє собою складну систему ресурсів,які залучаються при виробництві. Їх поєднання, відповідно до прояву системного закону цілісності, дає змогу ефективніше застосовувати виробничі можливості підприємства. При створенні підходів до управління виробничим потенціалом підприємства має бути врахована системність взаємозв'язків його елементів і, виходячи з цього, вплив перетворень в кожному з них на стан виробничого потенціалу підприємства вцілому.

Системний підхід до вивчення, оцінки та застосування виробничо-ресурсної бази дозволяє створювати передумови й сформувати такий їх склад, якісні характеристики, такі регламенти виробничого використання і перебігу техніко-економічних процесів, які чутливо реагують на зміну ринкової ситуації, зовнішніх і внутрішніх об'єктивних умов, характеризуються гнучкістю параметрів, які змінюються під впливом зовнішнього та внутрішнього середовищ [2].

Реальний виробничий потенціал будь-якого підприємства є результатом впливу різних факторів зовнішнього й внутрішнього середовища. Зовнішні чинники є наслідком здійснюваної геополітики світової спільноти, державної політики та внутрішньої політики держави, яка формує макроекономічні пропорції, правову основу та загальні умови роботи. Внутрішні чинники відображають ефективність роботи управлінської команди підприємства.

Виробничий потенціал відіграє значну роль для підвищення конкурентоспроможності підприємства, так як без оцінки і сформованого на її основі ефективного управління виробництвом неможливо отримати позитивний ефект від використання наявних ресурсів.

Наявні виробничі можливості, якими володіє підприємство, безпосердньо впливають на створення його конкурентоспроможного потенціалу. Одним з головних завдань при вивчені виробничого потенціалу та можливостей підприємства є визначення складу та структурних компонентів його виробничого потенціалу.

Всі ресурси, які певним чином впливають на функціонування та господарську діяльність підприємства можна розглядати як елементи виробничого потенціалу. Це можуть бути матеріально-сировинні ресурси, які безпосередню беруть участь у процесі виготовлення продукції, і науково-технічні ресурси. Всі його елементи перебувають у тісних взаємовідносинах між собою, що сприяє ефективнішому використанню виробничих ресурсів в процесі виробництва.

Виробничий потенціал можна розглядати як результат системного поєднання утворюють його елементів: засобів і предметів праці, праці, інформації, інновацій та фінансів. Це поєднання обумовлює можливості підприємства у виробництві продукції, послуг і визначає його виробничий потенціал.

Так як всі складові, які формують виробничий потенціал беруть участь у процесі виробництва одночасно та всі разом, створюючи при цьому динамічну та складну систему, що спричиняє трудноші для оцінки виробничого потенціалу як загалом, так і окремо за його елементами. Саме це і створює основні проблеми при досліджені виробничого потенціалу [5].

Отже, виробничий потенціал підприємства – це реальна можливість підприємства створювати й виробляти якісну конкурентоспроможну продукцію при наявності й раціональному використанні всіх взаємопов'язаних елементів виробництва.

Якщо підприємство володіє виробничим потенціалом, який перебуває на високому рівні порівняно з іншими підприємствами галузі, то це дозволяє йому бути стійким до змін в його зовнішньому середовищі за рахунок швидкого реагування на зміни в поточному періоді. Виходячи з цього можна сказати, що ефективне вико-

ристання виробничого потенціалу підприємства сприяє підвищенню та підтримці високого рівня конкурентоспроможності підприємства.

Ефективна робота й взаємодія факторів виробництва в рамках процесу виробництва формують виробничий потенціал підприємства, що є базовим елементом для успішної стратегії управління конкурентоспроможним сукупним потенціалом [6].

Отже, основними елементами виробничого потенціалу підприємства є:

- засоби праці – стан виробничих фондів підприємства та їх можливості;
- предмети праці – характеристики використовуваних матеріальних ресурсів;
- залучені трудові ресурси – їх кваліфікаційно-продуктивна характеристика;
- інформаційні ресурси, щоб забезпечити управління підприємством;
- фінансові ресурси – обсяг власних, позичених та залучених фінансових ресурсів підприємства, якими воно може розпоряджатися для здійснення поточних і перспективних витрат. що визначають можливості функціонування та розвитку підприємства;
- інтелектуальні можливості підприємства в частині інновацій, тобто його позиція по науково-технічному рівню продукції, що випускається (рис. 1).

Забезпеченість підприємства виробничими робітниками, матеріально-технічними ресурсами, а також їх якісний стан багато в чому зумовлюють темпи розвитку і підвищення ефективності виробництва. Однак великі потенційні можливості, закладені в цих ресурсах, не реалізуються самі собою. Вони наводяться в дію працею умілих і зацікавлених працівників. Це визначає значення трудових ресурсів, в першу чергу виробничих робітників, і їх раціонального використання для підвищення рівня виробничого потенціалу на підприємстві.

На відміну від інших складових виробничого потенціалу фінансові ресурси відрізняються від інших певними особливостями. Вони мають значний вплив на формування інших елементів виробничого потенціалу та їх функціонування. Даний вид ресурсів, важливим джерелом яких є виручка від реалізації, являються основним інструментом відтворення всіх елементів виробничого потенціалу. Тому аналіз і оцінка фінансових ресурсів як елемента виробничого потенціалу повинні проводитися з позицій забезпеченості підприємств тієї або іншої галузі фінансовими ресурсами і їх ефективного використання.

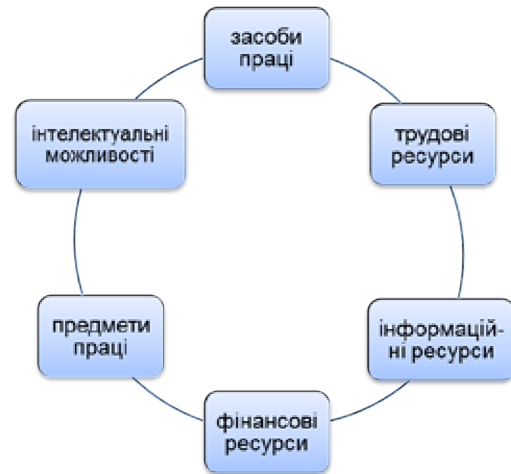

Рис. 1. Структура виробничого потенціалу

Джерело: розроблено автором

Висновки. Таким чином, аналіз показав, що теорія виробничого потенціалу підприємства в даний час знаходиться на рівні формування спільних напрямків і концепцій. Це один з нових напрямків економічних досліджень, які будуть розроблятися протягом тривалого часу як у теоретичному, так і в практичному плані. Відсутність методологічних основ оцінки виробничого потенціалу підприємства робить дослідження в цій галузі особливо актуальними і перспективними. Ефективність використання виробничого потенціалу сучасного підприємства залежить від вмілого використання кожного його структурного елементу як окремо, так і вдало використовувати їх взаємозв'язки.

Список літератури:

1. Анчишкин А.И. Научно-технический прогресс и интенсификация производства / Анчишкин А.И. – М.: Политиздат, 1981. – 94 с.
2. Бойківська Г. Напрями підвищення ефективності використання виробничого потенціалу переробних підприємств системи АПК : [монографія] / Г. Бойківська. – Тернопіль: Крок, 2012. – 238 с.
3. Горянский В.Ф. Виробничо-економічний потенціал АПК / Горянский В.Ф. – К., 1990. – 158 с.
4. Запащук Л.В. «Методичні підходи до оцінки виробничого потенціалу промислового підприємства», 2010 р.
5. Іщук С. Концептуальні засади формування та розвитку виробничого потенціалу промислових підприємств [Текст] / С. Іщук // Регіональна економіка. – 2005. – № 2. – С. 48-56.
6. Міценко Н.Г. Теоретичні засади визначення сутності категорії «виробничий потенціал підприємства» / Н.Г. Міценко // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.3. – С. 302-304.

Левченко Ю.Г., Ратушняк Ю.Ю.
Национальный университет пищевых технологий

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В современных условиях хозяйствования производственный потенциал предприя непосредственно связан с темпами социально-экономического развития страны. Повышение эффективности использования производственного потенциала вызывает рост производительности промышленного производства, а следовательно, увеличение объемов и накопления инвестиционных ресурсов для обеспечения расширенного воспроизводства, то есть динамического развития экономической системы в целом. В статье исследованы и рассмотрены понятия производственного потенциала, теоретические основы возникновения и успешного его применения в деятельности предприятия. Приведена структура производственного потенциала и описание его элементов. Выделены причины сложности формирования производственного потенциала на предприятии
Ключевые слова: производственный потенциал, формирование, эффективность, использование, конкурентоспособность, промышленное предприятие.

Levchenko Yu.G., Ratushnyak Yu.Yu.
National University of Food Technologies

THEORETICAL BASES OF FORMATION OF USE OF PRODUCTION POTENTIAL OF THE ENTERPRISE

Summary
In modern economic conditions, the production potential of the enterprise is directly related to the pace of socio-economic development of the country. Increasing the efficiency of the use of production potential leads to an increase in the productivity of industrial production, and therefore an increase in volumes and accumulation of investment resources to ensure an expanded reproduction, that is, the dynamic development of the economic system as a whole. In the article the concepts of production potential, theoretical foundations of its occurrence and its successful application in the enterprise activity are investigated and considered. The structure of production potential and description of its elements are presented. The reasons of complexity of formation of production potential at the enterprise are singled out
Keywords: production potential, formation, efficiency, use, competitiveness, industrial enterprise.

УДК 339.564.2

ПРОБЛЕМИ МОТИВАЦІЇ ФАХІВЦІВ НАУКОЄМНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Лєвда В.Є., Щербак А.Ю., Джур О.Є.
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-143

Стаття присвячена дослідженню формування складових системи управління персоналом наукоємного підприємства, перевагам використання інноваційних методів для підвищення компетенцій співробітників і ступеня залучення фахівців при вирішенні завдань модернізації виробничих процесів. Розглянуті приклади наукоємних підприємств, характеристика їх діяльності та обгрунтовані специфічні характеристику стосовно змісту та наповнення мотиваційної системи підприємств.

Ключові слова: мотивація персоналу, фахівці, наукоємні підприємства, високі технології, корпоративна культура, інновації.

Постановка проблеми. Особливості сучасних високих, постіндустріальних технологій вимагають нової організації праці, нових взаємовідносин на підприємстві. Організація освоєння високотехнологічних виробництв вимагає у якості пріоритетної умовирозвиток людського капіталу як особливого виду капіталовкладень, сукупність витрат на розвиток відновлюваного потенціалу людини, підвищення якості та покращення функціонування всього персоналу. В теперішній час високотехнологічні галузі промисловості, які створюють найбільшу додану вартість виробленої продукції і визначають економічний і соціальний прогрес в світі мають глобальний характер розвитку та розміщення. В умовах науково-технічної революції тільки великі компанії в змозі забезпечити себе кадрами вищої кваліфікації і виконати надскладні розробки та високотехнологічну кінцеву продукцію. Вирішення поставленого питання вимагає деякої стабільності складу фахівців наукоємних та високотехнологічних підприємств, що віддані своїй справі, а отже – добре вмотивовані.

Труднощі в мотивації співробітників наукоємних та високотехнологічних підприємств в умовах кризи, в мобільності виконання виробничих завдань посилюються на вітчизняних підприємствах ще й тим, що вітчизняні керівники даного типу підприємств дотримуються старих методів організації праці і не використовують в повному ступеню сучасні інструменти корпоративного управління, як основу збереження висококваліфікованого персоналу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням проблем мотивації фахівців наукомістких та високотехнологічних підприємств присвятили свої праці такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Агафонова М.С., Баранов В.В., Варфоломеєв В.П., Глазьєв С.Ю., Доманін В.А., Кутузов В.М., Ромашов А.В., Сардак С.Е., Старцева В.Н., Скогорева М.С., Шамина Л.К., Шапошніков С.О., Швецова О.А., Янковський К.П., My-LeBanh та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Стрімкий розвиток суспільства і науково-технічний прогрес припускають, що постіндустріальні знання втрачають актуальність і вимагають нових напрацювань. Це означає, що потрібні нові дослідження, які допоможуть розкрити потенціал працівників, вивчити психологічні та фізіологічні особливості мотивації в сучасному суспільстві. Отримані знання допоможуть грамотно управляти працівниками і досягати високої ефективності на будь-яких підприємствах. Отже, потребує подальшої уваги подальша систематизація та розвиток мотиваційних заходів та інструментів, як складової коеволюції «природа – суспільство – трансформована працею природа», що є ядром вирішення практичних питань менеджменту високих технологій.

Постановка завдання. Мета статті полягає удослідженні формування системи управління персоналом наукоємного підприємства за допомогоюаналізу переваг інноваційних методів, спрямованих на підвищення компетенцій співробітників і ступеня залучення ключового персоналу (фахівців), а також модернізації виробничих процесів.

Виклад основного матеріалу. Розвиток наукоємного виробництва є актуальним для будь-якої країни, оскільки з ним пов'язують перспективи конкурентоспроможності національної економіки і добробуту її громадян. Ефективне функціонування сфери високих технологій виступає базою, локомотивом для розвитку національного господарства в цілому. Модернізація виробничих процесів наукомістких підприємств, підвищення професійного рівня фахівців даної області дозволяє освоювати і вводити інновації, використовувати прогресивні технології у виробництві.

Належність галузей до розряду наукоємних характеризується показником наукоємності виробництва, що визначається співвідношеннями обсягів витрат на НДДКР до обсягу валової продукції галузі. Вважається, що для наукомістких галузей цей показник повинен як мінімум в 1,5 рази перевищувати аналогічний показник по обробній галузі. Другим показником, що визначає віднесення продукції до наукомісткої, є науковіддача, під якою розуміють відношення обсягу продажів наукомісткої продукції до витрат на НДДКР за певний період часу. До перспективних та ефективних наукомістких ринків відносяться ринки продукції п'ятого і шостого технологічних укладів. Основу п'ятого технологічного укладу складають авіаційна і електронна промисловість, обчислювальна, оптико волоконна техніка, програмне забезпечення, телекомунікації, робото будування, виробництво і переробка газу, інформаційні послуги. Паралельно відбувається промислове освоєння шостого технологічного укладу, основу якого складає аерокосмічна, атомна про-

мисловість, наноелектроніка, генна інженерія, мультимедійні інтерактивні інформаційні системи, високотемпературна надпровідність,тонка хімію тощо. В даний час Євростат використовує секторальний або галузевий підхід, заснований на класифікації видів економічної діяльності в Європейському Економічному Співтоваристві – КДЕС (NACERev. 2, 2008 р.) при характеристиці високотехнологічності і наукоємності продукції (товарів, послуг).

Варфоломєєв В.П. при системному дослідженні різних аспектів управління високотехнологічним виробництвом відзначає, що «в цьому процесі людина є не тільки монопольно функціонуючим інтелектуальним ресурсом, але і біосоціальною сутністю, суб'єктом, якому передбачено мати відповідний рівень освіти, кваліфікації і професіоналізму» та наявність таких рис можлива в результаті величезних витрат. При цьому науковець підкреслює, що «витрат часу, сил та майстерності потребує і процес досягнення соціально-технологічної однорідності, синхронності та прийнятності всіх ланцюгів виробничої структури підприємства» [1].

Дослідник із університету Фенікса США My-Le Banh при аналізі мотивації старших інженерів, які пропрацювали більш ніж 15 років на аерокосмічних компаніях Південної Каліфорнії показала, що керівники повинні створювати можливості для старших співробітників для праці над складними завданнями, набуття автономії та отримання більшої відповідальності для підвищення мотивації праці на аерокосмічних підприємствах [2].

Привабливі ознаки, компанії в аерокосмічному бізнесі та специфіку формування підсистеми мотивації визначено в авторській праці [3], де підсистему мотивації розглянуто як складову«організаційно-економічного механізму управління конкурентоспроможністю підприємства, що по змісту реалізує соціально-інноваційну політику та корпоративну відповідальність персоналу підприємства. Ця підсистема реалізує поступовий, в повному обсязі усвідомлений процес зміни та очищення свідомості працівників за допомогою знань, відкриває розум для нових можливостей та призводить до бажаних результативних показників підприємства».

Необхідність активізації заходів корпоративної соціальної відповідальності в українському бізнес-середовищі (мотиви, проблеми та напрями), як основи конкурентоспроможності сучасних підприємств досліджено в праці Сардака С.Е. [4].

Відомо, що великі наукоємні та високотехнологічні підприємства розробляють заходи по удосконаленню стратегії управління персоналом, які основані на оцінці персоналу і включають у якості основних елементів мотивацію персоналу, що створює механізми підвищення кваліфікації та забезпечують кар'єрний ріст. Так, Ромашов А.В. та Баранов В.В при розробці механізму мотивації персоналу підприємства аерокосмічного комплексу пропонують враховувати той факт, що цей механізм повинен охоплювати економічну, примусову та соціальну мотивацію. А систему економічної мотивації доцільно формувати у вигляді положення, що встановлює різні преміальні надбавки за якість та інтенсивність праці персоналу [5].

Технологічні і нетехнологічні галузі розвиваються циклічно під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів на мікро- і макрорівнях. В період економічної кризи через скорочення обсягу інвестування структура виробництва піддається змінам, знижується ступінь залучення фахівців у високотехнологічні сектори економіки. Впровадження виробничих і системних інновацій буде сприятистворенню спеціалізованих робочих місць, допоможе підвищити продуктивність праці, знизити плинність кадрів і посилити горизонтальну інтеграцію структури виробництва.

Сенс інноваційних процесів як ключової компетенції наукомістких виробництв був розкритий в економічній літературі в 70-80-х роках XX століття. Сам термін «інноваційний потенціал» вперше був використаний англійським економістом Крістофером Фріменом. Надалі вчені довго сперечалися щодо сутності даного визначення. Аналізуючи різні трактування, можна виділити кілька підходів до тлумачення його змісту. Залежно від цільової спрямованості дослідження різні автори в своїх роботах роблять акцент на різних сторонах інноваційної діяльності організації.

Прихильники ресурсного підходу трактують це поняття як сукупність фінансових, технічних, матеріальних, інформаційних та інших необхідних цьому процесу ресурсів. Прихильники функціонального підходу у визначенні додають до ресурсів ще механізми інноваційної діяльності. Інші дослідники схиляються до структурного підходу і розглядають інноваційний потенціал з точки зору визначення його складових категорій. Вчені, які застосовують результативний підхід, поділяють існуючий і необхідний потенціал, який можна співвіднести з сукупністю можливостей організації створювати і впроваджувати інновації [6].

Серед характерних ознак високотехнологічних виробництв можна назвати:

- динамічність виробничих процесів;
- наявність наукоємних виробів;
- значні витрати на НДДКР;
- наявність висококваліфікованого персоналу (наукового, інженерно-технічного, виробничого);
- постійний кадровий дефіцит кваліфікованого персоналу;
- високий відсоток експортної продукції;
- міцні закордонні зв'язки і технологічне співробітництво;
- централізовані навчальні центри підготовки персоналу;
- інвестиційна привабливість;
- ключову роль фінансової і податкової підтримки інноваційних проектів з боку держави.

Політика ефективного управління кадровим потенціалом наукоємного підприємства повинна базуватися на 3 факторах: 1) залучення до проектів фахівців високої кваліфікації; 2) створення умов для професійного розвитку та підвищення компетенцій ключового персоналу в організації; 3) модернізація системи управління персоналом.

Система управління інтелектуальним потенціалом, в області вибору методів мотивації ключового персоналу також вимагає модернізації і перегляду з боку керівництва.Колектив науковців на чолі із Глазьєвим С.Ю. виділяє два основні підходи, які використовують наукомісткі підприємства: 1) традиційний або класичний підхід,

технології якого застосовувалися і були ефективними ще за часів індустріальної економіки; 2) інноваційний підхід, адаптований під організації, які працюють в епоху інформаційної економіки, заснованої на знаннях [7]. Головні їх відмінності полягають у наступному:

1. Наявність цілей.

У традиційному підході немає прямого зв'язку між мотивацією і досягненням цілей організації. Інноваційний підхід передбачає створення спонукаючих мотивів через встановлення «місії», «стратегічної програми», «бачення». Інтереси співробітників можуть повністю не збігатися з цілями компанії, але в цілому підтримувати спільне бачення організації. Згідно з дослідженнями, люди, перед якими поставлені конкретні цілі продуктивніше тих, хто працює без них. Це пояснюється тим, що перші очікують певного результату.

2. Система компенсацій або мотивація за допомогою заробітної плати.

Класичний підхід розглядає тільки матеріальні аспекти мотивації за допомогою грошових виплат. При цьому особистий внесок співробітника в розвиток компанії або ефективність не враховується. Але постійна заробітна плата не завжди є сильним стимулом. Психологи кажуть, що ефект від збільшення доходу працівника зменшується вже через 3 місяці і співробітник починає звикати працювати більш в розслабленому режимі.

Інноваційний метод має на увазі, що робота, виконана на совість, повинна бути гідно оцінена і спонукати до ефективного виконання інших завдань. Працівник, який прагне принести максимальну користь організації в досягненні її стратегічних цілей отримує гідну винагороду тільки за результатами своєї роботи. Керівник в цьому випадку зобов'язаний володіти інформацією про ситуацію на ринку праці і знати скільки платять фірми-конкуренти.

Можливість просування по кар'єрних сходах також важливий елемент сучасних систем мотивації.

3. Делегування повноважень.

На відміну від традиційного підходу, де дана технологія не використовується або використовується тільки частково, в інноваційному – керівництво дає персоналу більше свободи. Тим самим зменшується необхідність в оперативному управлінні процесом. Компанія може швидше реагувати на зовнішні чинники, а співробітники – отримувати більше задоволення від роботи.

4. Командоутворення.

Інноваційний підхід пропонує робити ставки на «командоутворення» і реалізовувати програми, націлені на створення згуртованих команд, заснованих на довірі і відкритому обміні інформацією між її членами. Традиційний – розглядає результат роботи організації як суму результатів кожного працівника зокрема щодо досягнення індивідуальних цілей.

До переваг командної роботи можна віднести: зниження пильного управлінського контролю, так як більшість питань вирішується всередині команди без прямого втручання вищого керівництва;легкість при проведенні організаційних змін, при введенні нової продукції або послуг;скорочення тривалості виробничого циклу;формування позитивного морально-психологічного клімату в колективі.

4. Механізм підготовки, перепідготовки та розвитку працівників.

Традиційна система майже не розглядає питання навчання, підготовки і стимулювання людей до професійного розвитку. Інноваційні технології орієнтовані на створення умов для постійного навчання, де враховуються особистісні, індивідуальні особливості людей. Для цього організація визначає цілі навчання, становить бюджет, підбирає методики, створює групи, запрошує фахівців для проведення семінарів, ділових ігор, бізнес-тренінгів тощо.

5. Корпоративна культура.

У традиційному підході створення корпоративної культури не є метою, і підприємства в основному дотримуються традицій, сформованих протягом довгого часу багатьма організаціями. Інноваційний підхід пропонує формувати ідеї і цінності, які поділяли б усі члени конкретної організації, що визначає стиль спілкування між колегами, з клієнтами, рівень активності і зацікавленості її членів.

Ефективність роботи персоналу наукоємного підприємства залежить від безлічі факторів, головними з яких можна назвати мотиви співробітників щодо задоволення власних потреб, які базуються на наступних принципах [8]:

– велика частина потреб може бути задоволена лише комбінацією матеріальних і нематеріальних чинників;

– до різних категорій персоналу повинні бути застосовані різні методи мотивації;

– система оплати і стимулювання праці повинна вибудовуватися таким чином, щоб досягати балансу при задоволенні інтересів співробітників і організації.

Виділяють 4 етапи впровадження інноваційних технологій мотивації персоналу [9]. На першому етапі формують спеціалізовану програму, в якій враховуються особливості мотивації кожної категорії працівників і прописані дані способи.На другому етапі визначають зони відповідальності лінійного керівництва за обрані методи в кожному підрозділі. На третьому етапі створюють робочу групу, яка буде відповідальна за контроль над результатами робіт. Сюди входить представник відділу персоналу та фахівці виробничих підрозділів.На четвертому етапі аналізують і оцінюють обрані методи мотивації, визначають сильні і слабкі сторони механізму впровадження інновацій.

Серед основних обмежуючих факторів розвитку професійних навичок фахівців, задіяних у високотехнологічних областях різні науковці виділяють:

– низький рівень компетенцій лінійного керівництва;

– використання недієвих методів прийняття управлінських рішень;

– низький рівень креативності команди працівників;

– консервативність персоналу;

– закритість, недолік мотивації і конфронтація працівників до використання інновацій;

– непродуктивні міжособистісні відносини співробітників, схильність до суперництва, конфліктів.

На вітчизняних підприємствах у зв'язку з нестабільною економічною ситуацією засобів для

Таблиця 1

Складові характеристики діяльності сучасних наукоємних і високотехнологічних підприємств

Назва компанії	Характеристики діяльності
1	2
United Technologies (UTC)	**UTC** є глобальним постачальником високотехнологічних продуктів і послуг до будівельних систем та аерокосмічної промисловості. Компанія представлена чотирма основними бізнес сегментами: Otis, UTC Climate, Controls&Security, Pratt&Whitney, and UTC AerospaceSystems. Otis і UTC Climate, Controls&Security називають «комерційним бізнесом», тоді як Pratt&Whitneyand UTC AerospaceSystems називають «аерокосмічним бізнесом». **Otis.** Ключові факти: 68000 працівників, чистий обсяг продажів – 12,3 млрд. дол. **Carrier.** Ключовіфакти: 55000 працівників, чистий обсяг продажів – 17,8 млрд. дол. **Pratt&Whitney.** Ключові факти: 39000 працівників, скориговані чисті продажі – 16,5 млрд. дол. **CollinsAerospace.** Ключові факти: 70000 працівників, чистий обсяг продаж – 23 млрд дол., бізнес здійснює операції в 30 країнах, що річні інвестиції 3,1 млрд. дол. у дослідження та розробки. **Корпоративна практика.** «В UTC нас об'єднує наші основні цінності. Ці цінності означають, що ми діємо чесно і ставимося до кожного співробітника, замовника та постачальника з довірою та повагою. Працюючи чесно, ми також дотримуємося всіх законів, правил та положень». Етичний кодекс UTC«зосереджує увагу на цінностях, які служать фундаментом нашої культури: довіра, цілісність, повага, інновації та досконалість».«Наша репутація стосовно інновацій та передового досвіду добре зарекомендувала себе і залишається відмінною на ринку. Ця конкурентна перевага стала можливою завдяки таланту, відданості і чесності наших 205000 працівників у всьому світі, які прагнуть підтримувати наші основні цінності». За версією Forbesв 2017 р. є найкращим місцем роботи для жінок (99 місце). **Карєрні шляхи.** «В UTC ми винаходимо краще, швидше, ефективніше завтра. Як світовий лідер у будівництві та аерокосмічній промисловості, ми шукаємо талановитих студентів, недавніх випускників, фахівців та перехідних військових для створення інноваційних продуктів та рішень, які допоможуть майбутньому». «Подивіться на ваше минуле. Створіть своє майбутнє». «На UTC ми надаємо можливості, ресурси та платформу, яка підтримує здатність робити внесок новими способами. Працівники мають повноваження на UTC приймати рішення та приймати розумні ризики для створення цінності для наших клієнтів». **Професійний розвиток.** «Навчання ніколи не закінчується в UTC. Ми інвестуємо в програми навчання працівників та заохочуємо працівників продовжувати будувати свої навички на майбутнє.З 1996 року UTC інвестував понад 1,2 млрд. дол. в програму стипендіальних працівників та більше 100 млн. дол. на навчання та розвиток [10].
VodafoneGroupPlc	VodafoneGroupPlc є однією з провідних світових телекомунікаційних груп, яка має значну присутність у Європі, на Близькому Сході, в Африці та в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні через дочірні підприємства, спільні підприємства, пов'язані підприємства та інвестиції компанії. **Місія:** «просувати майбутнє, виводячи його назовні. Ми розвиваємо взаємовигідні партнерські відносини з провідними новаторами». **Бачення:** «Vodafone продовжує рухатися вперед, розвиваючи нові технології, що надають людям можливість створювати краще майбутнє. Це допомогло нам стати одним з провідних телекомунікаційних постачальників сьогодні. У світі, що швидко розвивається, немає місця для самозаспокоєння. Ми завжди дивимось назовні за натхненням, співробітництвом та можливостями партнерства». «Це означає підключення нових компаній, які поділяють наше бачення майбутнього з людьми, які можуть це зробити. Ми не вважаємо, що інновації є новими або відбуваються збоку – це центральне у всьому, що ми робимо, і це може бути пов'язано **Кар'єрні ініціативи.** «Ми дизайнери, мрійники та голодні до ідей. Цифрова творчість, яка глибоко піклуються про наших клієнтів... Ми ставимо наших клієнтів у центрі того, що ми робимо, назавжди складного і розштовхуємо цифрові кордони, щоб дати їм нові, геніальні та бездоганні способи з'єднання зі своїми світами». «Ми пишаємося тим, що пропонуємо рівні можливості незалежно від раси, національності, культури, статі, віку, сімейного стану, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, інвалідності, релігійних чи політичних переконань». «Ми маємо намір стати кращим роботодавцем жінок до 2025 року, і ми будемо невпинно намагатись досягти цього». Програма ReConnect для залучення талановитих жінок, які залишили робоче місце протягом кількох років, і хотіли б повернутися до роботи на повній або гнучкій основі. Програма доповнює інші глобальні ініціативи Vodafone, спрямовані на заохочення та підтримку жінок на робочих місцях, включаючи групову глобальну політику щодо материнства, оголошену в березні 2015 року. Vodafone використовує свою технологію для підтримки клієнтів з інвалідністю та створює всеохоплюючі робочі місця, що спонукає всіх працівників-інвалідів до використання їх повного потенціалу. **Ключові факти. Виручка.** Групи склала 21,8 млрд. Євро, а збиток за фінансовий період (1 півріччя 2018 р.) – 7,8 млрд. євро, в основному за рахунок втрат від продажу VodafoneIndia (після завершення злиття з компанією IdeaCellular) та збитків від зменшення корисності [11].

матеріального заохочення персоналу та підтримки виробничих процесів не завжди достатньо. Дана ситуація часто призводить до демотивації ключового персоналу, що в свою чергу веде до зниження рівня довіри співробітників до компанії, схильності до девіантної поведінки, підвищенню плинності кадрів. Організація перестає нормально розвиватися і ризикує в кризових ситуаціях втратити свої кадри. Зазвичай фірми в таких ситуаціях прагнуть замінити матеріальні методи мотивації на нематеріальні – сформувати у співробітників внутрішні стимули до роботи, які б не були пов'язані з фінансовими виплатами. До таких методів можна віднести:

1. Патерналізм, який являє собою систему відносин, в якій керівництво відповідає на потреби колективу, проявляє увагу, турботу і залучає працівників у процес управління організацією, створюючи атмосферу для вільного і продуктивного особистісного спілкування між її членами, прагнучи знизити ступінь конфліктності і напруженості.

2. Патріотизм, мета якого полягає у формуванні зрозумілою і досяжною для її працівників місії, виконуючи яку люди починають співвідносити свої особисті інтереси з корпоративними і відчувають себе значущою і повноцінною частиною цілого.

3. Організаційні стимули – інструмент, коли керівництво використовує такі форми організації роботи і створює умови, в яких кожен член організації відчуває свою значимість, отримує задоволення від самого процесу виконання роботи.

4. Партисипативнівсть і участь в управлінні – метод, коли співробітнику дається право брати участь в процесі прийняття рішень, отримувати доступ до управлінської інформації через бази даних, отримувати відсоток від прибутку компанії.

До методів нематеріальної мотивації також відноситься публічна похвала за ефективну роботу, привітання співробітників зі святами, допомога в трагічних ситуаціях (як смерть близьких, наприклад), надання індивідуального графіка або можливості користуватися службовим транспортом, виділення абонементів на відвідування спортивних і оздоровчих центрів, надання можливості стажуватися за кордоном, нагородження грамотами.

Основні акценти в реалізації мотиваційних спрямуваньуспішних високотехнологічних підприємств можна побачити через характеристики їх діяльності, що наведені в табл. 1.

Дані представлені в табл. 1 підкреслюють складність організації сучасного високотехнологічного бізнесу, що потребує детального узгодження процесів та людей, як всередині організації так із навколишнім середовищем (споживачами, постачальниками, державними органами влади, громадськими організаціями тощо). Основою успішної діяльності даного типу підприємств є персонал, в першу чергу фахівці, які створюють інновації (продуктові та процесні) та забезпечують беззаперечне лідерство в своєму сегменті завдяки професійним якостям та відданому становленню до компанії, як основи розвитку, стабільності та гармонійного середовища.

Отже, **система мотивації** на наукоємному та високотехнологічному підприємстві повинна бути орієнтована на увагу до кожної людини, із якою ведеться спілкування, до кожної справи, що здійснюється. Вона забезпечує формування особливих корпоративних відносин, що сприяють інтенсифікації співпраці персоналу, його розвитку, швидкому виконання поставлених завдань, успіху та ефективно поєднують мікрокосм (людину) та макрокосм (суспільство).

Висновки із даного дослідження. Домінуючий вплив на економічний розвиток та процес відновлення здійснює процес переходу від техногенезу до ноосферогенезу, який передбачає шлях узгодженого розвитку людини і біосфери і є головною метою розвитку високих технологій. Особлива роль в цьому процесі належить інтелектуальній діяльності людини та її ролі в інноваційному процесі наукоємного та високотехнологічного підприємства. Саме фахівці організації перетворюють знання в нововведення, що робить можливим їх використання в промисловості і в повсякденному житті. Крупні корпорації розуміють важливість кваліфікованого персоналу, відповідної системи освіти, перекваліфікації та здійснюють ретельний відбір майбутніх співробітників та неупереджене ставлення до різних категорій персоналу. Тому слід і надалі розробляти диверсифіковану систему управління персоналом для різних категорій з метою подальшого розкриття творчого потенціалу персоналу, особливо фахівців, із урахуванням специфіки наукоємного виробництва.

Список літератури:

1. Варфоломеев В.П. Управление высокотехнологичным производством / В.П. Варфоломеев. – М.: Экономика, 2009. – 366 с.
2. Banh My-Le. EMPLOYEE MOTIVATION OF SENIOR ENGINEERS IN AEROSPACE COMPANIES IN SOUTHERN CALIFORNIA: A QUALITATIVE CASE STUDY [Електронний ресурс] / My-Le Banh. – Режим доступу: https://search.proquest.com/openview/94d7f36a3942022a56114cba066afb3b/1?pq-origsite=gscholar&cbl=18750&diss=y.
3. Джур О.Є. Мотивація в системі управління конкурентоспроможністю підприємств космічної галузі / О.Є. Джур // Вісник Одеського національного університету. Економіка. – 2017. – Т. 22, Вип. 10(63). – С. 56-63.
4. Сардак С.Е. Активізація заходів корпоративної соціальної відповідальності в українському бізнес-середовищі: мотиви, проблеми та напрями [Електронний ресурс] / С.Е. Сардак, О.Г. Шмиговська. – Режим доступу: http://market-infr.od.ua/uk/11-2017.
5. Ромашов А.В. Стратегии развития научно-производственных предприятий аэрокосмического комплекса: инновационный путь / А.В. Ромашов, В.В. Баранов. – М.: Альпина Паблишерз, 2009. – 215 с.
6. Кутузов В.М. Роль IEEE в формировании стратегического партнерства вуза и промышленных предприятий/ В.М. Кутузов, С.О. Шапошников, О.А. Швецова // XIV Всерос. наук.-практ. конф. «Планирование и обеспечение підготовки кадров для промышленно-экономического комплекса региона» (11-12 ноября 2015 г., Санкт-Петербург): тезисы докл. – СПб.: Изд-во СПбГЕТУ «ЛЕТІ», 2015. – С. 125-136.

7. Глазьев С.Ю., Ивантер В.В., Макаров В.Л., Некипелов А.Д., Татаркин А.И., Гринберг Р.С., Фетисов Г.Г., Цветков В.А., Батчиков С.А., Ершов М.В., Митяев Д.А., Петров Ю.А. О стратегии развития экономики России: препринт / под ред. С.Ю. Глазьева. – М: ООН РАН, 2011. – 48 с.
8. Дьоміна Ю.В. Творчий потенціал людини: соціально-психологічна парадигма [Електронний ресурс] / Ю.В. Дьоміна. – Режим доступу: http://windocs.com.ua/docs/index-288755.html.
9. Агафонова М.С. Мотивация и стимулирование в системе повышения квалификации персонала организации [Електронний ресурс] / М.С. Агафонова, М.С. Скогорева, В.А. Доманина, В.А. Стативкина. – Режим доступу: http://e-koncept.ru/2017/570120.htm.
10. Офіційний сайт компанії UnitedTechnologies [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.utc.com.
11. Офіційний сайт компанії VodafoneGroupPlc [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.vodafone.com/content/index.html.

Левда В.Е., Щербак А.Ю., Джур О.Е.
Днепровский национальный университет имени Олеся Гончара

ПРОБЛЕМЫ МОТИВАЦИИ СПЕЦИАЛИСТОВ НАУКОЁМКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
Статья посвящена исследованию формирования составляющих системы управления персоналом наукоёмкого предприятия, преимуществам использования инновационных методов для повышения компетенций сотрудников и степени привлечения специалистов при решении задач модернизации производственных процессов. Рассмотренные примеры наукоемких предприятий, характеристика их деятельности и обоснованные специфические характеристику относительно содержания и наполнения мотивационной системы предприятий.
Ключевые слова: мотивация персонала, специалисты, наукоемкие предприятия, высокие технологии, корпоративная культура, инновации.

Levda V.Ye., Scherbak A.Yu., Dzhur O.Y.
Oles Honchar Dnipro National University

PROBLEMS OF MOTIVATION OF SCIENCE INTENSIVE ENTERPRISES PROFESSIONALS

Summary
The article is devoted to the study of the formation of components of the personnel management system of a knowledge intensive enterprise, the advantages of using in novative methods for increasing the competencies of employees and the degree of involvement of specialists in solving problems modernization of production processes. Examples of knowledge-intensive enterprises and their activity is described, substantiated specific characteristics are stated in relation to the content and content of the enterprise's motivational system.
Keywords: motivation of personnel, specialists, knowledge intensive enterprises, high technologies, corporate culture, innovations.

УДК 338.47(045)

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСАМИ РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНОГО ПІДПРИЄМСТВА ЯК СКЛАДОВОЇ ЙОГО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Луконіна Д.В., Литвиненко С.Л.
Національний авіаційний університет

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-144

Стаття присвячена обґрунтуванню методичного забезпечення стратегічного управління процесами розвитку підприємства, як складової його економічної безпеки, на рівнях функціональних стратегій, економічного потенціалу та загалом всієї системи підприємства. Запропоновано критерії для визначення типу розвитку, що враховують специфіку транспортних послуг та спрямованості механізму на розвиток за рахунок ефективного управління вартістю та структурою ресурсів, системою управління, можливостями та компетентністю.

Ключові слова: стратегічне управління, розвиток, види, критерії, транспортне підприємства, потенціал.

Постановка проблеми. Зміст стратегічного управління розвитком підприємства полягає в створенні необхідних умов для кількісно-якісних перетворень та координації дій, спрямованих на попередження формування й усунення протиріч, які виникають як у внутрішньому середовищі підприємства, так і внаслідок його взаємодії з зовнішнім середовищем. Стратегічний розвиток підприємства – складне багатопланове й багатоаспектне явище. При побудові механізмів стратегічного розвитку може бути використаний весь арсенал економічної науки, теорії стратегічного управління та теорії розвитку. Вихідною ідеєю, що відображає сутність концепції стратегічного управління, є ідея необхідності врахування взаємозв'язку та взаємовпливу зовнішнього та внутрішнього середовища при визначенні цілей підприємства. Стратегії в цьому випадку виступають як інструменти досягнення цілей, а для реалізації стратегій необхідно, щоб усе підприємство функціонувало у стратегічному режимі [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку підприємства та управління економічним розвитком присвячені роботи як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, а саме: О.В. Раєвнєвої [1], В.О. Василенко [2], В.С. Пономаренко, О.М. Тридіда, М.О. Кизима та ін. Науковець О.В. Раєвнєва під розвитком підприємства розуміє унікальний процес трансформації відкритої системи в просторі і часі, який характеризується перманентною зміною глобальних цілей його існування шляхом формування нової дисипативної структури і переводом його в новий атрактор (одна з альтернативних траєкторій розвитку підприємства) функціонування [1, с. 108]. У своїх роботах Л.Д. Забродська трактує, що розвиток як просування від простого до більш складного та ефективного [4, с. 42]. Як відзначає Ю.С. Погорєлов, аналізуючи розвиток підприємств, В.А. Забродський та М.О. Кизим дають більш розширене визначення розвитку, конкретизуючи його щодо економіко-виробничої системи. На їх думку, розвиток економіко-виробничих систем являє собою процес переходу економіко-виробничої системи у новий, більш якісний стан шляхом нагромадження кількісного потенціалу, зміни й ускладнення структури і складу, наслідком чого є підвищення її здатності чинити опір руйнівному впливу зовнішнього середовища та ефективність функціонування [5].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість наукових праць та значні досягнення щодо вирішення проблем управління підприємствами, обґрунтування теоретичних основ стратегічного управління розвитку підприємства, як складової економічної безпеки, на сьогодні не зроблено.

Мета статті. Головною метою статті є обґрунтування методичного забезпечення стратегічного управління процесами розвитку підприємства, як складової його економічної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стратегічне управління – це реалізація концепції, в якій поєднуються цільовий та інтегральний підходи до діяльності підприємства, що забезпечує можливість встановлення цілей розвитку, порівняння їх з наявними можливостями (потенціалом) підприємства та приводення їх у відповідність шляхом розробки та реалізації системи стратегій [7].

Управління стратегічним розвитком підприємства – це процес, за допомогою якого менеджери провадять довгострокове управління підприємством, виокремлюють специфічні цілі діяльності, щоб розробити стратегії для досягнення цих цілей, враховуючи найсуттєвіші зовнішні та внутрішні умови, а також контролюють виконання розроблених планів, які постійно оновлюються та змінюються [8].

Науковець В.А. Верба виділяє такі основні функції управління розвитком підприємства [1]:

– прогнозування (планування) – визначення цільових настанов, встановлення завдань функціонування (тактика) і розвитку (стратегія), визначення шляхів і засобів реалізації планів;

– організація і координування – створення, узгодження факторів і процесів виконання планів;

– стимулювання і активізація – створення мотивів і стимулів персоналу до узгоджених та ефективних дій;

– моніторинг – систематичне спостереження за результатами діяльності, їх аналіз, корегування планів, шляхів і засобів їх реалізації.

В контексті викладеного вище підходу щодо трактування сутності розвитку системи та змістовного наповнення процесу управління ним, об'єктом управління розвитком підприємства слід визнати потенціал підприємства. Суб'єктом управління розвитком виступає переважно керівництво підприємства та його структурних підрозділів.

Управління стратегічним розвитком підприємства – багатоплановий, формально-поведінковий управлінський процес, який допомагає формулювати та виконувати ефективні стратегії, що сприяють балансуванню відносин між організацією, включаючи її окремі частини, та зовнішнім середовищем, а також досягненню встановлених цілей [9].

На нашу думку, стратегічне управління розвитком підприємства – це динамічний процес, що базується на використанні потенціалу підприємства, орієнтується на отримання довгострокових конкурентних переваг на ринку при своєчасному коригуванні цілей функціонування шляхом інноваційної спрямованості, зростання обсягів господарювання, реструктуризації підприємств або антикризового управління їхнім розвитком тощо. Таким чином, процес стратегічного управління розвитком підприємства ґрунтується на прийнятті комплексу управлінських рішень стосовно деталізації заходів в складі загального напрямку розвитку та координації цих процесів. Вибір і формування стратегії дозволяють підприємству визначити напрямки та способи руху до цілей.

Розглянемо більш детально існуючі в наукових публікаціях підходи до класифікації й трактувань форм та видів економічного розвитку (табл. 1.).

Науковець А.Р. Дунська [18] розглядає розвиток підприємства в трьох основних аспектах:

– технічний (науково-технічний) розвиток – спрямований на вдосконалення якості продукції, технології, послуг за рахунок впровадження техніко-технологічних нововведень;

– ринковий розвиток – полягає в розширенні сфери споживачів, збільшенні частки ринку тощо;

– організаційний розвиток – зорієнтований на розвиток окремого працівника, групи, вдосконалення системи та процесів управління тощо.

Кожен з цих аспектів розвитку має інноваційний характер, а отже можна стверджувати, що базовим елементом процесу розвитку підприємства є нововведення. Технічний розвиток базується на техніко-технологічних нововведеннях, ринковий та організаційний види розвитку, в свою чергу, базуються на організаційно-управлінських нововведеннях [18].

Виділяють наступні види розвитку підприємств:

– конвергенційний (адаптивний), що включає як зовнішню, так і внутрішню адаптацію підприємства до умов його діяльності, що змінюються;

– дивергенційний (слабкоадаптивний) розвиток є складовою частиною еволюційного типу розвитку, але відповідає класу регресивного розвитку, характеризується неможливістю керівництва здійснювати адаптивні регулюючі впливи на діяльність підприємства через недостатність або відсутність відповідної ресурсної підтримки і потенціалу розвитку;

Таблиця 1

Наукові трактування та види економічного розвитку

Автори	Трактування поняття «розвиток»	Види розвитку
Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. [10]	Довгострокова програма удосконалення можливостей вирішувати різні проблеми і здібностей до відновлення, особливо шляхом підвищення ефективності управління культурою організації.	Прогресивний Регресивний
Василенко В.О. [2, с. 101]	Процес, що не припиняється в часі, плин якого не завжди відбувається постійно і безупинно, найчастіше йде стрибкоподібно з подоланням різних по глибині й охопленню криз.	
Єрохина Е.А. [11, с. 98]	Якісна зміна складу зв'язків (тобто структури) і функціонування системи, тобто якісну зміну системи.	Еволюційний Революційний
Шубравська О.В. [12, с. 37]	Процес переходу системи з одного стану в інший, що супроводжується зміною її якісних і кількісних характеристик.	
Пономаренко В.С., Тридід О.М., Кизим М.О. [13, с. 62]	Процес кількісно-якісних змін у системі, ускладнення структури і складу, в результаті чого підвищується її опірність дестабілізуючому впливу зовнішнього середовища й ефективність функціонування.	
Дунська А.Р. [14]	Базовим елементом процесу розвитку підприємства є нововведення.	Технічний (науково-технічний) розвиток Ринковий розвиток Організаційний розвиток
Раєвнєва О.В. [1, с. 199]	Унікальний процес трансформації відкритої системи в просторі і часі, який характеризується перманентною зміною глобальних цілей його існування шляхом формування нової дисипативної структури і переводом його в новий атрактор функціонування.	Конвергенційний (адаптивний) Дивергенційний (слабкоадаптивний) Синхронізований розвиток Десинхронізований розвиток
Масленікова Н.П., Бєляєв А.А., Коротков Е.М., Смирнов Е.А., Афанасьєв Н.В., Рогожин В.Д., Рудика В.І. [15, с. 27; 16; 17] та ін.	Об'єктивна зміна тільки якісних характеристик системи, обумовлена як фундаментальними законами природи (єдності і боротьби протилежностей, переходу кількість у якість, розвитку суспільства по спіралі і нагору), так і закономірностями функціонування конкретних систем (старіння устаткування, нагромадження досвіду і знань співробітникам.	Еволюційний Революційний
Забродська Л.Д. [2, с. 42]	Розвиток як просування від простого до більш складного та ефективного.	Ринковий розвиток Організаційний розвиток Діловий розвиток

Джерело: узагальнено авторами на основі [1-2; 10-15]

– синхронізований розвиток зумовлений наявністю загального динамічного циклу розвитку підприємства;

– десинхронізований розвиток є антиподом синхронізованого розвитку і характеризується неузгодженістю ритму життєдіяльності підприємства і зовнішнього середовища або основних сфер життєдіяльності підприємства.

Науковці Н.П. Масленікова, А.А. Бєляєв, Е.М. Коротков, Е.А. Смирнов, Н.В. Афанасьєв, В.Д. Рогожин, В.І. Рудика виділяють дві форми розвитку: еволюційну і революційну. Еволюційна характеризується поступовими кількісними і якісними змінами, а революційна – стрибкоподібним переходом від одного стану системи до іншого. Також виділяють прогресивний і регресивний розвиток. Прогресивний розвиток – зміна якості системи від нижчого до вищого чи менш зробленого до більш зробленого. Регресивна зміна системи припускає зниження якісного рівня, деградацію організації, падіння її якісних і кількісних характеристик [5].

Розвиток буває або екстенсивним, тобто проявом і збільшенням уже існуючого, або інтенсивним, тобто виникненням якісно нових форм. З іншої сторони, розвиток буває або екзогенним, тобто несправжнім розвитком, обумовленим тільки ззовні, навколишнім світом, або ендогенним, тобто дійсним розвитком, джерело якого знаходиться усередині самого що розвивається. Розрізняють також індивідуальний розвиток, розвиток якої-небудь окремої істоти, від загального розвитку.

Науковець Л.Д. Забродська розрізняє три форми розвитку: ринковий розвиток, відображає процес розширення кола споживачів, клієнтури; організаційний розвиток, відображає процес розвитку індивідуума, груп, сфер відповідальності, систем управління, ініціатив тощо; діловий розвиток – це спрямування ресурсів туди, де вони мають забезпечити максимальну конкурентоспроможність протягом максимально великого терміну часу [2, с. 42]. Узагальнюючи існуючі дослідження І.В. Богатирьов [19, с. 6-7] запропонував більш комплексну класифікацію видових проявів розвитку на рівні підприємства за ознаками: масштабу, якості, об'єкту, характеру, динаміки змін; типу тренду; рівня невизначеності процесів; від основи змін у соціально-економічній системі підприємства; від можливості управління змінами; від корпоративної стратегії; від складності змін у соціально-економічній системі підприємства; від мети змін. Науковець Л.С. Запасна у [20] удосконалила описаний перелік аспектами аналізу середовищу та часових змін виникнення розвитку.

Рис. 1. Стратегічні напрями розвитку потенціалу транспортного підприємства

Джерело: розроблено авторами на основі [2; 5; 19; 20]

На основі дослідження праць Р.М. Пєтухова встановлено, що аналітична оцінка типу економічного розвитку, дозволяє визначати стан та тип розвитку підприємства, використовуючи показники ефективності господарської діяльності: обсяги виробництва, рівень прибутковості, обсяги витрат, виконання планів [22]. Застосування зазначеної методики потрібно удосконалити з урахуванням факторів розвитку транспортних підприємств та специфіки продукції – транспортних послуг, оскільки дослідження Р.М. Петухова були спрямовані на промислові підприємства. Залежно від стратегічних цілей та конкурентної позиції транспортного підприємства нами визначено основні напрями розвитку економічного потенціалу підприємства, що відображають специфіку впливу факторів на подальші шляхи зростання (рис. 1). Для визначення типу розвитку транспортного підприємства необхідно встановити критерії щодо відповідності напрямам та рівню розвитку потенціалу.

Враховуючи специфіку транспортних послуг та спрямованості управління на розвиток транспортного підприємства за рахунок ефективного управління вартістю та структурою ресурсів, системою управління, можливостями та компетентністю, запропоновано такі критерії для визначення типу розвитку: індекс конкурентоспроможності транспортного підприємства; індекс використання ресурсів: індекс вартості потенціа-

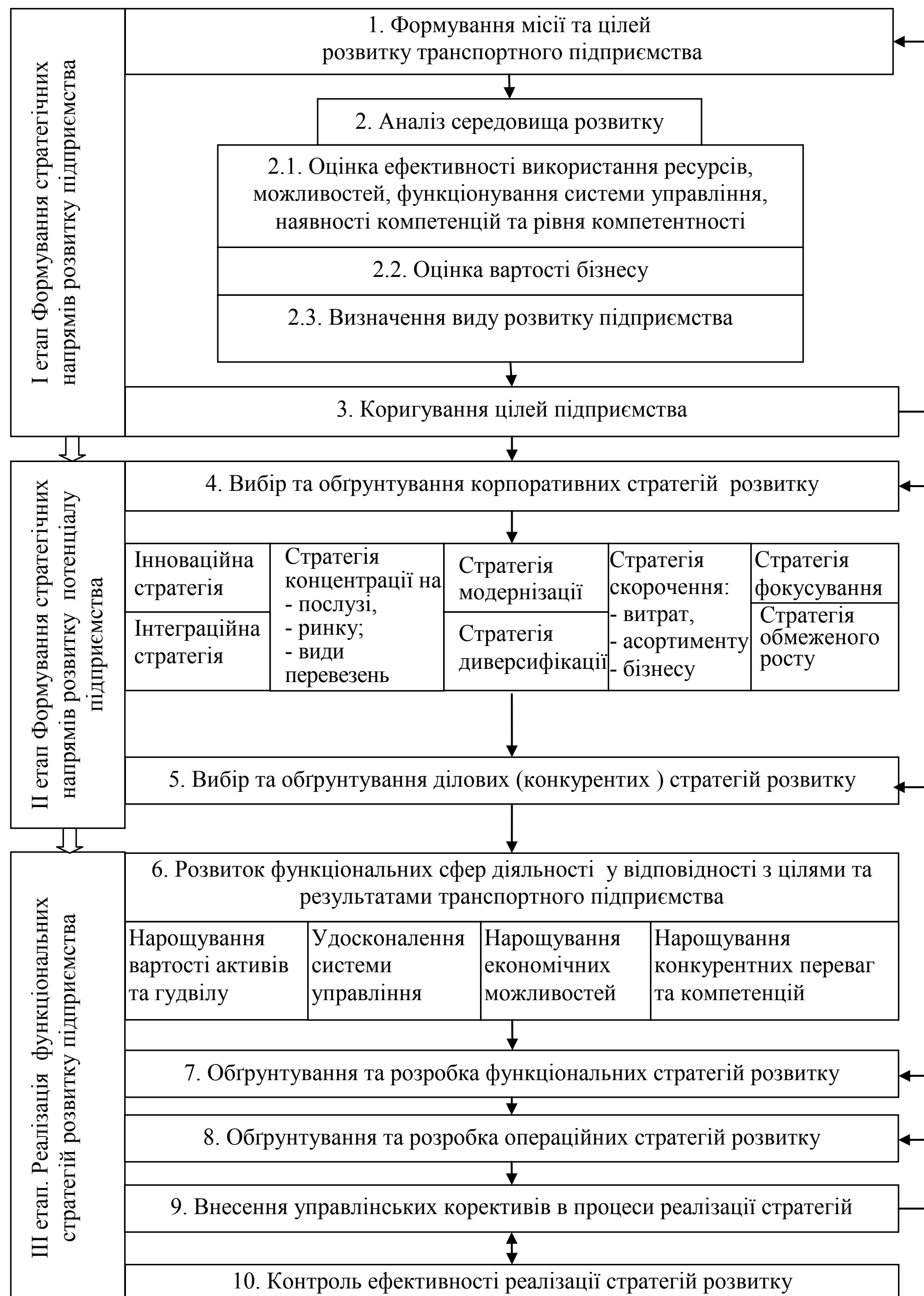

Рис. 2. Схема стратегічного управління розвитком транспортного підприємства

Джерело: удосконалено авторами на основі [23]

лу транспортного підприємства; індекс ефективності розвитку потенціалу підприємства.

Необхідно зазначити, що потенціал транспортного підприємства, має ряд особливостей в процесах нарощування і реалізації, що впливають на характер та інтенсивність розвитку:

– ресурси являються засобом збереження, нарощування та збільшення вартості потенціалу;

– розвиток вартості потенціалу відбувається хвилеподібно: поступово нарощується, потім в момент найвищого значення потенціал реалізується, а за цим етапом різко знижується кількість і вартість зосереджених в досліджуваному виді потенціалу ресурсів;

– потенціал можна наростити не лише шляхом вкладення ресурсів у формування необхідного рівня, а і внаслідок змін в структурі складових, видах, джерелах залучених ресурсів та їх співвідношенні.

Обґрунтування стратегії розвитку потенціалу розвитку транспортного підприємства необхідно проводити на чотирьох основних рівнях управління:

1. На рівні підприємства – розробляється корпоративна стратегія, що орієнтована на системне управління всіма аспектами діяльності та взаємодією між внутрішнім та зовнішнім середовищами.

2. Для окремого виду продукції (транспортних або суміжних послуг) – обґрунтовується ділова (за іншими джерелами – вона ж конкурентна) стратегія.

3. За функціональними напрямами певної сфери діяльності транспортного підприємства (крім надання транспортних послуг) – визначають функціональні стратегії.

4. На рівні структурних одиниць обґрунтовують операційні стратегії підприємства.

Поняття суті стратегії розвитку як системи справедливо розглядати на рівні корпоративної та ділової стратегії в рамках одного з напрямів діяльності підприємства; на функціональному рівні стратегії будуть елементами ділових системних стратегій, при цьому операційні виступають інструментами реалізації функціональних стратегій (рис. 2).

Конкурентні стратегії деталізуються у функціональних стратегіях, що дозволяє підприємствам вирішувати конкретні задачі свого розвитку в конкретних умовах та досягати певних цілей [21].

Висновки з проведеного дослідження. Отже, стратегічне управління розвитком підприємства – це динамічний процес, що базується на використанні потенціалу підприємства, орієнтується на отримання довгострокових конкурентних переваг на ринку при своєчасному коригуванні цілей функціонування шляхом інноваційної спрямованості, зростання обсягів господарювання, реструктуризації підприємств або антикризового управління їхнім розвитком тощо. Таким чином, процес стратегічного управління розвитком підприємства ґрунтується на прийнятті комплексу управлінських рішень стосовно деталізації заходів в складі загального напрямку розвитку та координації цих процесів. Вибір і формування стратегії дозволяють підприємству визначити напрямки та способи руху до цілей.

Список літератури:

1. Раєвнєва О.В. Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі : [монографія] / Раєвнєва О.В. – Харків: ВД «ІНЖЕК», 2006. – 496 с.
2. Василенко В.О. Стратегічне управління : [навч. посібник] / В.О. Василенко, Т.І. Ткаченко. – К.: ЦУЛ, 2003. – 396 с.
3. Верба В.А. Підсистема управління розвитком на підприємстві: концептуальні засади створення та функціонування. Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право) / Верба В.А. ; голов. ред. О.П. Степанов. – К.: Книжкове вид-во НАУ, 2009. – Вип. 1-2. – С. 404-411.
4. Забродська Л.Д. Стратегічне управління: реалізація стратегії: [навч. посібник для студ. екон. спец.] / Забродська Л.Д. – Харків: Консул, 2004. – 208 с.
5. Погорєлов Ю.С. Розвиток підприємства: поняття та види / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/36617.
6. Белошапка В.А. Стратегическое управление: принципы и международная практика: учебник / В.А. Белошапка, Г.В. Загорий // Под ред. В.А. Белошапки. – Киев: Абсолют–В, 1998. – 352 с.
7. Небава М.І. Менеджмент організацій і адміністрування : навч. посіб. Ч. 1 / М.І. Небава, О.Г. Ратушняк. – Вінниця: Вінниц. нац. техн. ун-т, 2012. – 104 с.
8. Демченко Д.М. Управління стратегічним розвитком підприємства // Ефективна економіка. – № 1. – 2017. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5388.
9. Виханский О.С. Стратегическое управление: Учебник / О.С. Виханский // 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Гардарика, 2011. – 296 с.
10. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. – М.: Дело, 1994. – 680 с.
11. Ерохина Е.А. Теория экономического развития: системносинергетический подход [Электронный ресурс] / Е.А. Ерохина // Библиотека де ловой и экономической литературы. – Режим доступа: http://eklit.narod.ru/eroh/22.html.
12. Шубравська О. Сталий економічний розвиток: поняття і напрямки дослідження // Економіка України. – 2005. – № 1. – С. 36-42.
13. Пономаренко В.С., Тридід О.М., Кизим М.О. Стратегія розвитку підприємства в умовах кризи: Монографія. – Харків: Видавничий Дім «ІНЖЕК», 2003. – 328 с.
14. Дунська А.Р. Інноваційна стратегія як сучасний інструмент управління розвитком підприємства / Дунська А.Р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/20101008/5_dunska.htm.
15. Масленикова Н.П. Управление развитием организации. – М.: Центр экономики и маркетинга, 2002. – 304 с.
16. Коротков Э.М. Концепция менеджмента. – М.: Дека, 1997. – 304 с.
17. Афанасьев Н.В., Рогожин В.Д., Рудыка В.И. Управление развитием предприятия: Монография. – Харків: Издательский Дом «ИНЖЭК», 2003. – 184 с.
18. Дунська А.Р. Інноваційна стратегія як сучасний інструмент управління розвитком підприємства / Дунська А.Р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/20101008/5_dunska.htm.
19. Богатирьов І.О. Управління розвитком підприємства (за матеріалами малих підприємств меблевої промисловості України): автореф. дис. канд. екон. наук: 08.06.01 / Європейський ун-т фінансів, інформаційних систем, менеджменту і бізнесу. – К., 2004. – 22 с.

20. Запасна Л.С. Економічна сутність розвитку підприємства // Культура народов Причерноморья. – 2006. – № 96. – С. 33-37.
21. Левицький Ю.А. Формування стратегії розвитку підприємств електроенергетики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка і управління підприємствами» / Ю.А. Левицький; Харківський національний університет радіоелектроніки. – Харків, 2010. – 22 с.
22. Петухов Р.М. Оценка эффективности промышленного производства: методы и показатели / Р.М. Петухов. – М.: Экономика, 1999.
23. Галькевич М.В. Обґрунтування методики «оцінка за вартісними критеріями розвитку потенціалу конкурентоспроможності» для транспортних підприємств // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». – Вип. 4. – Ч. 1. – 2017. – С. 50-55.

Луконина Д.В., Литвиненко С.Л.
Национальный авиационный университет

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ ПРОЦЕССАМИ РАЗВИТИЯ ТРАНСПОРТНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ КАК СОСТАВЛЯЮЩЕЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация
Статья посвящена обоснованию методического обеспечения стратегического управления процессами развития предприятия, как составляющей экономической безопасности, на уровнях функциональных стратегий, экономического потенциала и в целом всей системы предприятия. Предложены критерии для определения типа развития, учитывающие специфику транспортных услуг и направленности механизма на развитие за счет эффективного управления стоимостью и структурой ресурсов, системой управления, возможностями и компетентностью.
Ключевые слова: стратегическое управление, развитие, виды, критерии, транспортное предприятие, потенциал.

Lukonina D.V., Lytvynenko S.L.
National Aviation University

STRATEGIC MANAGEMENT OF TRANSPORT COMPANY'S DEVELOPMENT PROCESSES AS A COMPONENT OF ECONOMIC SECURITY

Summary
The article is devoted to the substantiating methodical provision of strategic management of enterprise's development processes as an integral part of its economic security, at the levels of functional strategies, economic potential and the whole system of the enterprise. The criteria for determining development type that take into account specifics of transport services and direction of the mechanism for development through the effective management of cost and structure of resources, management system, capabilities and competence were proposed.
Keywords: strategic management, development, types, criteria, transport enterprise, potential.

УДК 351:332.14(477.)

СУТНІСТЬ, АНАЛІЗ ТА УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ

Маліновська О.Я., Кухар В.І.
Львівський національний університет імені Івана Франка

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-145

Досліджено теоретичні та методологічні засади регіональної політики розвитку. Досліджено сучасний інструментарій забезпечення регіонального розвитку. Аналіз сучасного стану механізму підтримки регіонального розвитку. Аналіз особливостей закордонного досвіду реалізації державної підтримки розвитку регіонів. Досліджено інноваційні підходи до реалізації механізму державної підтримки розвитку регіонів.
Ключові слова: регіональна політика, механізм регіональної політики розвитку, регіон, регіональний розвиток, регіональні цільові програми розвитку.

Постановка проблеми. Сучасна практика відносин між державою і регіонами, а також між окремими регіонами свідчить, що політика вирівнювання, яка спрямована на підтримку менш економічно та соціально розвинутих територій, не дає необхідного результату. Політика вирівнювання спрямована на досягнення певної економічної рівноваги між регіонами, що об'єктивно досить проблематично забезпечити як у найближчій, так і у віддаленій перспективі. Більш дієвою є політика стимулювання територіального розвитку. Вона має на меті вживання заходів на державному і регіональному рівнях щодо максимального використання наявних матеріальних, трудових, організаційних і фінансових можливостей. Для того щоб така політика стала ефективним важелем розвитку як регіонів, так і їх складових (адміністративно-територіальних одиниць), необхідно використовувати методи економічного регулювання. Такі методи можуть застосовуватися як у масштабах країни, так і в масштабах окремого регіону й адміністративно-територіальної одиниці (населеного пункту, району). Від повноти використовуваного інструментарію економічного регулювання залежить можливість забезпечення поступального регіонального розвитку. У зв'язку з цим, одним з актуальних завдань стає розробка нових й удосконалення існуючих методів, прийомів, механізмів економічного регулювання регіонального розвитку.

Сучасна практика регіонального розвитку відзначається непостійністю та неузгодженістю при використанні окремих способів і методів економічного регулювання. Тому, саме впровадження в практику організаційних та економічних механізмів, здатних адаптувати його до умов регіонального розвитку забезпечить поступальний розвиток як окремих регіонів, так і всієї держави в цілому. Тим самим економічне регулювання регіонального розвитку одержить необхідну адаптацію до умов конкретних регіонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним і прикладним аспектам вирішення багатогранних проблем щодо формування механізмів державної підтримки регіонального розвитку присвячено праці О. Амоші, О. Алимова, В. Бондаренка, М. Бутка, Василенка, В. Геєця, З. Герасимчук, С. Гриценка, Б. Данилишина, М. Долішнього, С. Дорогунцова, В. Дубницького, В. Захарченка, Л. Ковальської, Т. Пепи, С. Сонька, Д. Стеченка, В. Удовиченка, В. Худолєй, Л. Чернюк, М. Чумаченка, С. Шкарлета та інші. Розв'язання різнопланових завдань ефективного розвитку регіонів досліджували зарубіжні вчені, серед яких особливо відзначаються праці Е. Алаєва, К. Астапова, А. Вебера, О. Гранберга, П. Друкера, М. Колосовського, В. Лєксина, А. Льоша, А. Маршала, Ф. Перру, М. Портера, Дж. Фрідмана, Й. Шумпетера.

Виділяючи належне теоретичній та практичній цінності існуючих науково-прикладних напрацювань, існує потреба у розробці напрямів удосконалення державної підтримки розвитку регіонів в умовах економічної кризи та загострення воєнного конфлікту на території України.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Основні проблеми сучасного регіонального розвитку іноді розуміють звужено, лише як суто економічні. Звичайно, всі виниклі питання потрібно вирішувати найбільш ефективними шляхами. Однак головна мета все ж має полягати у створенні та підтримці в регіонах сприятливого соціально-економічного середовища, бажано безконфліктного, сприянні вирішенню місцевих регіональних проблем, підтримці інтеграційних стимулів – як у регіонах, так і між ними.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є поглиблення теоретичних положень щодо механізму державної підтримки регіонального розвитку та обгрунтування напрямів його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. З перших років незалежності Уряд України приділяв увагу регулюванню розвитку регіонів. Свідченням цього є постанови Кабінету Міністрів про розробку програм соціально-економічного розвитку окремих регіонів 1993, 1995 рр. [1; 2]. У теперішній час регіональна політика України здійснюється на основі законодавчих актів, жоден з яких не містить визначення понять «державна регіональна політика» та «регіональний розвиток», про зміст та тлумачення яких, навпаки, активно дискутують вчені та урядовці.

Державна регіональна політика є однією з важливих складових національної стратегії соціально-економічного розвитку.

У Концепції державної регіональної політики та відповідному законопроекті 2008 р. [2] регіональний розвиток трактується як виключно позитивні зміни у соціальних, економічних, екологічних, гуманітарних, етнонаціональних процесах на рів-

ні регіонів відповідно до загальних цілей державної стратегії розвитку. Визначення регіонального розвитку за аналогічним законопроектом 2010 р. дещо інше. Воно не містить ознаки «позитивні» для змін, що відбуваються у регіоні, акцентує увагу на процесі змін, а не на змінах, як результаті. Отже, регіональний розвиток за цим законопроектом – це «процес соціальних, економічних, екологічних, гуманітарних та інших змін у регіонах» [2]. Суб'єктами регіонального розвитку згідно вищенаведених документів визнаються учасники програм та проектів регіонального розвитку [1; 2].

Основні проблеми сучасного регіонального розвитку іноді розуміють звужено, лише як суто економічні. Звичайно, всі виниклі питання потрібно вирішувати найбільш ефективними шляхами. Однак головна мета все ж має полягати у створенні та підтримці в регіонах сприятливого соціально-економічного середовища, бажано безконфліктного, сприянні вирішенню місцевих регіональних проблем, підтримці інтеграційних стимулів – як у регіонах, так і між ними [3].

Важливими передумовами поступального розвитку регіонів є забезпечення найбільш сприятливого режиму функціонування регіональної економічної системи і забезпечення позитивної динаміки зміни основних її параметрів. У першому випадку серед цих передумов можна виділити інституційні умови, самостійність регіонів, місцеве самоврядування, механізм господарювання, економічне регулювання (державне і локальне) тощо. Для другої групи це будуть збалансованість і пропорційність розвитку, використання різних видів капіталу (уречевленого, людського, фінансового) та ін.

Цей перелік не виключає й інших чинників. Наприклад, «до основних чинників розвитку території можна віднести такі як ринкова кон'юнктура (поточний стан економіки, діловий клімат, перспективи збільшення території); інституційні ринки (наявність інфраструктури розвитку бізнесу); транспортно-географічне розташування; трудові ресурси (віковий склад, безробіття, якість трудових ресурсів, їх кваліфікація і професіоналізм); науково-технічний потенціал території; фінансово-економічні чинники (умови інвестицій, баланс доходів і витрат, рівень рентабельності суб'єктів господарювання); організаційні чинники (ефективність системи управління, відносини між рівнями влади, відносини влади і суб'єктів господарювання, наявність стратегії розвитку території та програм соціально-економічного розвитку, ступінь участі громадськості в процесі управління розвитком території); підприємництво та держава (діяльність і активність громадських організацій, організації із захисту прав, інвестиційних фондів й інші інформаційні фактори); маркетинг території (імідж території, ступінь просування і конкурентоспроможності території, діяльність та активність ЗМІ, наявність сайтів в Інтернеті)» [4].

Економічну сутність механізму управління регіональним розвитком визначають цільова спрямованість, рівень економічної діяльності та специфіка об'єкта управління, принципи функціонування. «При цьому на форму прояву механізму управління регіональним розвитком впливають чинники як ендогенного, так і екзогенного характеру. Перші визначають поелементну структуру даного механізму і містять суб'єкти управління та їх повноваження, тип і характер їх взаємодії, форму правового й організаційно-фінансового забезпечення, склад і характер інструментів (методів) управління. Екзогенні чинники обумовлюють цільову спрямованість і конкретну форму функціонування. До основних із них можна віднести: рівень економічної сфери та об'єкт управління; тип макроекономічної системи, обумовлений співвідношеннями механізмів координації діяльності (стихійного та ієрархічного) суб'єктів господарювання; фазу господарського циклу функціонування економіки на відповідному рівні й у певному періоді» [5, с. 44].

Важливою умовою забезпечення регіонального розвитку є процес стимулювання господарської діяльності на відповідній території. Під стимулюванням регіонального розвитку розуміється використання відповідних методів, спрямованих на забезпечення такого режиму функціонування, при якому мінімізуються витрати виробництва і максимізується можливий дохід, а також використання преференцій і пільг для суб'єктів господарювання, що вирішальною мірою впливають на темпи економічного і соціального розвитку регіону. Особливо важливим стимулювання є для залучення і використання інвестицій, обмеженість яких відчувається постійно. Виходячи з того, що «велика частина чинників, які визначають ступінь сприятливості інвестиційного клімату, діє на регіональному рівні, політика стимулювання інвестицій у розвинутих країнах є прерогативою місцевих органів влади» [6, с. 7].

Стимулювання регіонального розвитку забезпечується з використанням спеціальних інструментів, які можна класифікувати на: економічні ресурси, нормативно-правові ресурси та адміністративні. Крім того, ці інструменти можна кваліфікувати відповідно їх специфічних характеристик: стимулюючі і обмежуючі, прямі і непрямі, активні і пасивні. Наприклад, «до прямих заходів стимулювання належать: субсидії, пільгові позики, податкові пільги, в тому числі за рахунок використання прискореної амортизаційної політики. Основна особливість допомоги, що надається, полягає в тому, що вона надається одноразово, а не у вигляді постійної фінансової підтримки окремим підприємствам. Така допомога має сприяти структурній перебудові, а не консервації нежиттєздатних підприємств» [7, с. 21]. Непрямі заходи мають сприяти спільному поліпшенню інвестиційного клімату, що дозволяє скорочувати масштаби прямої фінансової допомоги. Їх основа – розвиток господарської інфраструктури, що широко розуміється: від доріг до підготовки робочої сили. Можна виділити такі заходи: створення і модернізація локальної інфраструктури, необхідної для функціонування різних галузей господарства, розвиток мережі державної інфраструктури (представництва міністерств, митні та прикордонні переходи тощо) безпосередньо у вибраному ареалі або поблизу нього, здійснення наукових досліджень і створення інформаційних систем тощо. Прямі інструменти територіального розвитку (нормативні акти) впливають лише на симптоми проблеми, тоді як непрямі – найчастіше стримують або вирішують саму проблему.

Досить важливим і не менш складним для забезпечення регіонального розвитку є його економічне регулювання. Багато в чому проблема економічного регулювання регіонального розвитку обумовлена прагненням держави надавати відповідну підтримку менш розвинутим в економічних відносинах регіонам, що знаходить втілення в так званій політиці вирівнювання. У світовій практиці вирівнювання є міжбюджетними відносинами, тобто фінансовою підтримкою регіональних і муніципальних бюджетів [8, с. 23].

Основними способами вирівнювання економічних і соціальних можливостей різних за своїм потенціалом регіонів виступають вертикальне і горизонтальне бюджетне вирівнювання. Метою вертикального бюджетного вирівнювання є забезпечення достатньої фінансової бази для реалізації бюджетних повноважень усіх рівнів влади. Основою механізму вертикального вирівнювання бюджетної системи є законодавче закріплення за кожним бюджетним рівнем фінансування конкретних сфер діяльності, відповідних розмежуванню предметів відання і повноважень між центром і регіонами, а також розмежування бюджетної відповідальності між центральними державними і регіональними органами влади й управління за ефективність використання бюджетних ресурсів. Мета горизонтального бюджетного вирівнювання полягає в забезпеченні єдиного стандартного рівня споживання державних послуг мешканцями різних регіонів країни шляхом вживання єдиних формалізованих методів розподілу державної фінансової допомоги нижчим бюджетам. Механізм горизонтального бюджетного вирівнювання орієнтований на вирішення двоєдиного завдання з одного боку, це вирівнювання рівня споживання державних послуг із територій, а з іншого – вирівнювання вартості державних послуг для кожного рівня влади [9, с. 36].

У систему методів забезпечення регіонального розвитку входить комплексне обстеження можливих результатів, засноване на аналізі й контролі реалізації запропонованих заходів. Економічний аналіз будь-якого регіону країни передбачає його вивчення з різних позицій: освоєності території, соціально-економічної ефективності його діяльності, обсягів виробництва і ролі регіону в економіці країни [10, с. 19]. Іншими словами, регіональний аналіз соціально-економічного розвитку здійснюється з метою вирішення двох основних завдань: визначення рівня інтегральної оцінки розвитку регіонів для визначення провідних і тих, що «відстають»; побудова сітки районування України за комплексом соціально-економічних характеристик з метою виділення соціально-економічних районів як цілісних утворень, які можуть використовуватися як об'єкти державної регіональної політики.

Для досягнення основних пріоритетів державної регіональної політики, які полягають в усуненні регіональних диспропорцій та забезпеченні сталого розвитку у 2005 р. було прийнято Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» [11], у якому запроваджено й дотепер функціонуючий механізм взаємодії держави та регіонів, який полягає в укладанні між КМУ та обласними радами спеціальної угоди щодо регіонального розвитку на основі програмно-цільового підходу та принципу концентрації коштів бюджетів усіх рівнів. Згідно цього Закону у 2006 р. було прийнято Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2015 р. [11], метою якої визначено зростання конкурентоспроможності регіонів, їх сталого розвитку та оновлення технологічної бази виробництва, що призведе до зростання продуктивності та зниження рівня безробіття.

Ухвалення Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, а також ухвалення згаданого проекту Закону України «Про засади державної регіональної політики», у якому визначено, що «регіональні стратегії розвитку розробляються на період дії Державної стратегії регіонального розвитку України» [11], що актуалізує необхідність модернізації регіональних стратегій, і у т.ч. – за рахунок застосування нових підходів до формулювання стратегічних пріоритетів регіонального розвитку.

Проблеми формулювання пріоритетів у чинних регіональних стратегіях:

1. Відсутність єдиного підходу до визначення пріоритетів у всіх стратегіях регіонального розвитку в Україні, внаслідок цього – звуження поняття «пріоритет» та невідповідність його стратегічному виміру регіонального розвитку. Здебільшого, це відбувалося внаслідок орієнтації місцевих органів виконавчої влади на короткострокові цілі регіонального розвитку та, відповідно, не врахування ними довгострокових цілей розвитку.

2. Відсутність схеми означення регіонального пріоритету та його словесного формулювання. Відсутність логічної схеми означення пріоритету – тобто процедури, за якою визначається пріоритет, призводить до того, що «пріоритет» не є значущим для розвитку території, не створює довгострокові стимули для розвитку регіонів. Зокрема, таке формулювання пріоритету, як «сільське господарство і агропромисловий комплекс» (у первинних стратегіях) не давало відповіді на питання, яким чином і з якою метою розвивати АПК, натомість перетворення цього пріоритету на «створення кластерів в АПК за рахунок розвитку високотехнологічного агропромислового виробництва» одразу акцентує увагу на механізмі, за яким буде розвиватися агропромисловий комплекс.

3. Неузгодженість пріоритетів регіонального розвитку із пріоритетами, визначеними у Державній стратегії регіонального розвитку (чинній на момент прийняття стратегій регіонального розвитку). Важливим є узгодження регіональних пріоритетів розвитку з пріоритетами розвитку, визначеними у чинній Державній стратегії, що обумовлено необхідністю формування єдиного поля дії центральних та місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування у сфері регіональної політики. Стратегічного значення набуває й ініціативність місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування щодо формулювання і документального закріплення пріоритетів розвитку. Зокрема, аналізуючи процес виходу економіки кожного регіону з кризового стану, можна побачити, що ті місцеві органи влади й органи місцевого самоврядування, які проводили активну антикризову політику – здійснювали пошук інвесторів, залучали кредити, проводили реструктуризацію галузей промисловості – мали кращі результати розвитку у підпо-

рядкованих їм регіонах. Така ініціативність органів публічної влади має стати нормою, основою управління регіональним розвитком.

4. Недостатній зв'язок регіональних пріоритетів регіону із пріоритетами розвитку сусідніх регіонів у контексті активізації міжрегіонального та транскордонного співробітництва. Економіка кожного регіону має тісні взаємозв'язки з економіками інших регіонів, і у першу чергу – сусідніх. Відповідно, пріоритети розвитку сусідніх регіонів певною мірою мають бути взаємопов'язаними. У первинних регіональних стратегіях неможливо було оцінити ступінь зв'язку пріоритетів певних регіонів із пріоритетами сусідніх регіонів. Не відображалися й питання, що мали спільне значення для даного регіону та сусідніх з ним регіонів. Зокрема, це видно з висвітлення у первинних стратегіях таких питань, як міжрегіональне та транскордонне співробітництво, які або були відсутні у первинних стратегіях, або прописувались дуже стисло і без суттєвого змістового наповнення, загальними фразами.

5. Нечітке визначення або взагалі відсутність механізмів фінансування стратегічних пріоритетів регіонального розвитку. Комплексне формулювання стратегічних пріоритетів регіонального розвитку та завдань щодо їх досягнення не є дієвим без чіткого визначення джерел і способів фінансування пріоритетів. У первинних стратегіях способи фінансування пріоритетів, як правило, вказувались абстрактно, без прив'язки до конкретних завдань. Це призводило до неможливості визначення порядку і способів фінансування пріоритетів і, як наслідок, до розпорошення обмежених коштів на фінансування завдань, що не мали прямого впливу на вирішення комплексних, стратегічних проблем регіонального розвитку. Поряд з цим, у питаннях фінансування акцент робився на бюджетні кошти, яких завжди є обмаль, водночас необхідність пошуку додаткових джерел не прописувалася.

Повноцінне функціонування регіону зокрема та країни загалом залежить від розвитку економіки. Вкладення коштів, яке здійснюється за допомогою інвестицій, дає змогу забезпечити розширене відтворення, що є одним з основних показників економічного зростання. Одними з джерел такого фінансування є капітальні інвестиції. Водночас розвиток економіки в країні не є рівномірним. Цілком допустимим є припущення, що одні регіони функціонують краще та ефективніше, а інші, відповідно, гірше.

На сьогодні одним із ключових інструментів розвитку на регіональному рівні є регіональні (обласні) цільові програми розвитку (РЦП). Порядок розроблення, моніторингу та звітності про виконання обласних / районних цільових програм регламентуються Методичними рекомендаціями, розробленими Міністерством економіки України у 2006 р. Відповідні нормативні документи затверджуються у кожній області / районі окремо.

Згідно з цими документами, опис РЦП має включати таку інформацію: проблеми, на розв'язання якої спрямована програма; мету; перелік завдань і заходів; обґрунтування шляхів і засобів розв'язання проблеми, обсягів та джерел фінансування, строки виконання завдань, заходів; координація та контроль за ходом виконання програми. Окрім описової частини, РЦП містить ряд додатків – паспорт, план ресурсного забезпечення по роках, перелік завдань, заходів та показників виконання, форми проміжних та підсумкового звітів.

Методичні рекомендації Міністерства економіки України, на основі яких у кожній області/районі діють нормативні документи про порядок розроблення обласних/районних цільових програм, моніторингу та звітності про їх виконання, строго регламентують основні стадії ініціювання, підготовки, порядку проходження експертизи, погодження та затвердження, здійснення контролю за виконанням. При цьому жодних вимог щодо відповідності регіональних (обласних / районних) цільових програм регіональним стратегіям розвитку не передбачено. Основними підставами для розроблення програми є існування проблеми на рівні регіону, розв'язання якої потребує залучення бюджетних коштів; наявність у місцевому бюджеті реальної можливості ресурсного забезпечення виконання заходів програми та відповідність мети програми пріоритетним напрямам розвитку регіону. Ця «відповідність» розробниками програм трактується достатньо вільно і вони на свій розсуд декларують чи ні відповідність програми до Стратегії регіонального розвитку.

Україна – не перша і не остання країна, яка здійснює пошук механізмів і форм поєднання економічних інтересів держави та агентів адміністративно-територіальних утворень, що перебувають під її юрисдикцією. Потреба в критичному переосмисленні наявних концептуальних засад промислової політики регіонів на предмет їх «розв'язувальних здатностей» значною мірою зумовлена зміною режиму відтворення економічного життя в країні. У цьому насамперед доцільно розглянути світовий досвід наукових уявлень про місію (призначення) регіональної промислової політики, роль держави в її здійсненні, місце цієї політики в системі державного регулювання економічного життя суспільства, її взаємозв'язок із макро- та мікрогосподарською політикою, механізми реалізації зазначеної політики [12, с. 32].

Значення промисловості в економічному розвитку провідних країн світу сьогодні важко переоцінити. Саме промисловість забезпечує мультиплікативний ефект в економіці в цілому, формуючи попит на сировину, енергетичні ресурси, робочу силу, створюючи найбільші обсяги доданої вартості. Це відноситься як до великих, так і до середніх, а також малих економічно розвинених країн, «нових індустріальних країн», а також до країн, що розвиваються.

Стратегічними орієнтирами сучасної регіональної політики в розвинутих зарубіжних країнах є такі:

1) фокусування регіональної політики здійснюється на людей, їх навички та інноваційні можливості;

2) регіони враховують невикористаний потенціал, шукають можливості для розвитку, а не лише розв'язують існуючі суперечності;

3) стратегії регіонального розвитку включають заходи щодо вирішення питань сталого розвитку та добробуту людини, а не лише економічного зростання;

4) заходи стратегії регіонального розвитку та підвищення конкурентоспроможності підкріплені відповідними фінансовими ресурсами і розподіляються переважно на конкурсній основі.

Отже, практика багатьох країн світу, особливо Польщі, Франції, США, Канади, свідчить про ефективність планування економіки і територіального управління в умовах високорозвинених ринкових відносин.

На державному рівні проголошено, що регулювання соціально-економічного розвитку регіонів належить до пріоритетних завдань державного управління, є одним із ключових питань у процесі становлення нової моделі соціально-орієнтованої ринкової економіки в Україні, вагомим механізмом забезпечення територіальної цілісності та стабільності в державі. Однак на разі відсутність обгрунтованої політики регіонального розвитку держави призводить до зростання територіальних диспропорцій та загострення економічних, політичних і соціальних проблем. Вищезазначена проблема актуалізує пошук, розробку і впровадження в практику нових механізмів державної підтримки соціально-економічного розвитку регіонів, застосування адекватних методів управління регіональним розвитком.

Аналізуючи сучасний стан соціально-економічного регіонального розвитку в нашій державі, теоретичні та практичні підходи до визначення основних завдань в управлінні регіональним розвитком можна сказати, що в державному управлінні регіональним розвитком на сьогодні існує значний ряд проблем, вирішення яких має стати одним із чинників стабілізації ситуації в нашій державі та формування умов для подальшого розвитку регіонів та країни в цілому.

З метою забезпечення ефективного державного управління соціально-економічними процесами в регіоні, для вирішення стратегічних завдань перш за все необхідна розробка довгострокового плану дій, котрий має погоджувати різні елементи державної економічної та соціальної політики з ресурсними і фінансовими можливостями регіону.

Відповідно до сучасних реалій соціально-економічного розвитку регіонів ми пропонуємо сконцентрувати увагу на таких пріоритетах. Перший пріоритет повинен концентруватися на створенні оптимальних умов, які б надавали регіонам можливість розкрити свій потенціал і ефективно скористатися конкурентними перевагами регіональної економіки.

Другий пріоритет має містити завдання і заходи, спрямовані на недопущення поглиблення регіональних диспропорцій та створення інфраструктури задля співпраці різних регіонів України в рамках конкретних проектів.

Третій пріоритет повинен окреслювати необхідність створення бази для реалізації ефективної регіональної політики — механізмів та інструментів державного управління регіональним розвитком, які б відповідали вимогам часу.

Для ефективного регіонального соціально-економічного розвитку варто чітко визначити фактори котрі сприяють підвищенню його конкурентоспроможності [13]. Для цього потрібне проведення спеціального дослідження або діагностики з метою вибору й оцінки таких факторів конкурентоспроможності, що показують наявність у території певних властивостей, затребуваних або особливо важливих для споживача при рішенні питання про розміщення виробництв, переміщенні вантажу або відвідуванні даного місця. На початковому етапі аналізу території варто використовувати маркетингову «метрику», що відображає стандартизовану вибірку основних показників маркетингових аспектів життєдіяльності території. При проведенні діагностики крім традиційних інструментів маркетингу, як от SWOT Аналіз, PEST аналіз, портфельний аналіз тощо, виправдане використання моделювання [14, с. 156]. При цьому досліджувана територія описується системою факторів різної природи, взаємозв'язків між ними й початковими тенденціями зміни.

Підвищення якості державного управління регіональним розвитком має забезпечуватися за рахунок виконання таких завдань: підвищення ефективності діяльності місцевих органів влади, удосконалення взаємовідносин між місцевими державними структурами та фізичними і юридичними особами шляхом упровадження системи електронного урядування; створення ефективної системи підготовки та підвищення кваліфікації фахівців центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування у сфері державного управління регіональним розвитком; удосконалення системи моніторингу ефективності використання бюджетних коштів, посилення відповідальності місцевих органів виконавчої влади за ефективне використання ресурсів, спрямованих на розв'язання соціально-економічних проблем розвитку регіонів; визначення ролі громадських об'єднань у формуванні, упровадженні та здійсненні контролю за реалізацією пріоритетних напрямів розвитку регіонів; розроблення інституційного механізму управління процесом взаємодії органів виконавчої влади та громадських об'єднань для забезпечення їх участі у формуванні, упровадженні та здійсненні контролю за реалізацією пріоритетних напрямів розвитку регіонів; створення системи управління державним сектором економіки з визначенням функцій, ролі та місця місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо управління державною власністю; створення кадрового резерву керівних працівників органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування та забезпечення систематичної роботи з особами, включеними до такого резерву, у тому числі проведення їх стажування та навчання в різних регіонах країни; розвиток органами державної влади інформаційних послуг для громадян, туристів, ділових користувачів, пов'язаних з іншими адміністративними послугами, зокрема з іншими питаннями та послугами, охопленими заходами втручання щодо регіонального розвитку (наприклад, інформаційні послуги для осіб, котрі шукають роботу).

Висновки і пропозиції. Аналіз поточного стану і пріоритетів соціально-економічного розвитку регіонів України в контексті європейської інтеграції дозволив конкретизувати проблеми регіональної економіки та обґрунтувати необхідність використання певного теоретико-методологічного підґрунтя для їх вирішення. Економіка регіонів України у порівнянні з розвинутими країнами ЄС функціонує в умовах низького рівня узгодження інтересів

економічних суб'єктів, що першочергово проявляється у неврівноваженості механізмів централізованого та децентралізованого регулювання територіального розвитку. Проблеми не достатнього фінансового забезпечення реалізації програм економічного розвитку регіонів, низької якості надання державних послуг на місцях, повільного вирішення екологічних завдань тісно пов'язані з процесом формування місцевих бюджетів, який у теперішніх умовах не відповідає принципам економічної системної динаміки і тому обумовлює поширення явища «тіньової економіки».

Доведено, що перед регіональними господарськими комплексами з'являються нові перспективи розвитку, зумовлені впливом наступних чинників. По-перше, це продовження децентралізації влади та передачі доходних джерел бюджету на рівень громад. Цей чинник є важливим для впливу на соціально-економічне становище саме регіонів. Важливими для розвитку регіонів є санкції у зовнішній торгівлі. А по-друге, зміна конфігурації міжрегіональної взаємодії всередині країни та поява нових виробничо-збутових зв'язків регіонів на зовнішніх ринках. Внаслідок дії цього чинника з'являється необхідність поступової зміни структури виробництва в регіонах, що надає регіонам нові можливості у формуванні нішевих виробництв, зміні спеціалізації, упровадженні інноваційних технологій.

Підвищення якості державного управління регіональним розвитком має забезпечуватися за рахунок виконання таких завдань: підвищення ефективності діяльності місцевих органів влади, удосконалення взаємовідносин між місцевими державними структурами та фізичними і юридичними особами шляхом упровадження системи електронного урядування; створення ефективної системи підготовки та підвищення кваліфікації фахівців центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування у сфері державного управління регіональним розвитком; удосконалення системи моніторингу ефективності використання бюджетних коштів, посилення відповідальності місцевих органів виконавчої влади за ефективне використання ресурсів, спрямованих на розв'язання соціально-економічних проблем розвитку регіонів; визначення ролі громадських об'єднань у формуванні, упровадженні та здійсненні контролю за реалізацією пріоритетних напрямів розвитку регіонів; розроблення інституційного механізму управління процесом взаємодії органів виконавчої влади та громадських об'єднань для забезпечення їх участі у формуванні, упровадженні та здійсненні контролю за реалізацією пріоритетних напрямів розвитку регіонів; створення системи управління державним сектором економіки з визначенням функцій, ролі та місця місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо управління державною власністю; створення кадрового резерву керівних працівників органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування та забезпечення систематичної роботи з особами, включеними до такого резерву, у тому числі проведення їх стажування та навчання в різних регіонах країни; розвиток органами державної влади інформаційних послуг для громадян, туристів, ділових користувачів, пов'язаних з іншими адміністративними послугами, зокрема з іншими питаннями та послугами, охопленими заходами втручання щодо регіонального розвитку (наприклад, інформаційні послуги для осіб, котрі шукають роботу).

Список літератури:

1. Постанова «Про розробку проекту Державної програми соціально-економічного розвитку Карпатського регіону» № 368 від 24.05.1993: станом на 24.05.1993: (текст) [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_29/pg_igwjwy.htm.
2. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» № 2850-IV від 08.09.2005 : станом на 10.06.2012: (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgibin/laws/main.cgi?nreg=2850-15.
3. Проект Закону України «Про засади державної регіональної політики»: станом на 08.10.08: (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dbn.at.ua/publ/3-1-0-7.
4. Проект Концепції державної регіональної політики від 27.02.2008: (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.obladmin.poltava.ua/politics/data/.../konc_derd_region_polit.doc.
5. Алаев Э. В поисках разумной региональной политики / Э. Алаев // Федерализм. – 2002. – № 2. – С. 79-94.
6. Гафуров И.Р. Оценка экономического потенциала территории и эффективности мероприятий территориального стратегического программирования / И.Р. Гафуров // Регионология. – 2005. – № 1. – С. 121-136.
7. Горін Ю.В. Національна економіка в умовах глобальної економічної кризи / Горін Ю.В. // Тенденції та перспективи розвитку фінансово-кредитної системи України в умовах глобальних викликів і загроз. Матеріали ІІІ Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції викладачів, аспірантів та студентів 22 травня 2018 року. – С. 102-104.
8. Маркова Н. Региональная политика как фактор устойчивого развития российской экономики / Н. Маркова, Т. Монахова // Федерализм. – 2004. – № 2. – С. 5-20.
9. Региональная политика, направленная на снижение территориальных, экономических и социальных диспропорций в Российской Федерации: проект концепции // Регион: экономика и социология. – 2001. – № 1. – С. 4-34.
10. Клисторин В.И. Концепция межбюджетных отношений в регионе / В.И. Клисторин, В.Е. Селиверстов, С.А. Суспицын // Регион: экономика и социология. – 2001. – № 3. – С. 21-34.
11. Горегляд В. Финансовые проблемы региональной политики в России / В. Горегляд // Федерализм. – 2002. – № 4. – С. 6-38.
12. Смагин Б.И. Сущность и методика определения показателей освоенности региона / Б.И. Смагин, С.К. Неуймин // Вопросы статистики. – 2005. – № 12. – С. 19-23.
13. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» № 2850-IV від 08.09.2005 : станом на 10.06.2012: (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgibin/laws/main.cgi?nreg=2850-15.
14. Лебединська О. Державне регулювання розвитку регіону: проблеми та перспективи / О. Лебединська // Вісник національної академії державного управління при Президентові України. – 2013. – № 3. – С. 151-156.

Малиновская О.Я., Кухар В.И.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

СУЩНОСТЬ, АНАЛИЗ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА РЕГИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ РАЗВИТИЯ

Аннотация
Исследованы теоретические и методологические основы региональной политики развития. Исследовано современный инструментарий обеспечения регионального развития. Анализ современного состояния механизма поддержки регионального развития. Анализ особенностей зарубежного опыта реализации государственной поддержки развития регионов. Исследованые инновационные подходы к реализации механизма государственной поддержки развития регионов.
Ключевые слова: региональная политика, механизм региональной политики развития, регион, региональное развитие, региональные целевые программы развития.

Malinovska O.Y., Kukhar V.I.
Ivan Franko National university of Lviv

ESSENCE, ANALYSIS AND IMPROVEMENT OF THE MECHANISM OF REGIONAL DEVELOPMENT POLICY

Summary
The theoretical and methodological principles of regional development policy are explored. The modern tool for regional development is explored. Analysis of the current state of the mechanism for supporting regional development. Analysis of peculiarities of foreign experience in the implementation of state support for the development of regions. Innovative approaches to implementation of the mechanism of state support for the development of regions are investigated.
Keywords: regional policy, mechanism of regional development policy, region, regional development, regional target development programs.

УДК 33.05.005.931.1

АНТИКРИЗОВЕ УПРАВЛІННЯ ТОРГОВЕЛЬНИМ ПІДПРИЄМСТВОМ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Мирошниченко Ю.В., Антонова Н.В., Хомовська Я.В.
Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-146

Досліджено проблеми антикризового управління підприємством в умовах нестабільності зовнішнього середовища. Розглянуто існуючі теоретичні підходи до розуміння категорії «антикризове управління». Виділені специфічні принципи антикризового управління, такі як принцип пріоритетності довгострокових цілей над короткостроковими, адаптивності до змін зовнішнього середовища, ефективності антикризових заходів, системності, принципи безперервності спостережень та оперативності реагування на зміни зовнішнього середовища. Розроблено практичні рекомендації щодо антикризового управління торговельним підприємством. Сформовані висновки дозволять намітити шляхи подальшого досліджень.

Ключові слова: антикризове управління, кризи, ризик, зовнішнє середовище, принципи антикризового управління.

Постановка проблеми. В сучасних умовах господарювання, які склались в Україні, вітчизняні торговельні підприємства знаходяться в складному стано-вищі під тиском низки негативних факторів нестабільного зовнішнього середовища таких як, зростання конкуренції, зниження купівельної спроможності населення, коливання валютного курсу, недосконаліть законодавства та інше. Це приводить до постійного зниження показників господарської діяльності торговельних підприємств, їх неплатоспроможності та банкрутства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання антикризового управління підприємством досліджувались у роботах зарубіжних та вітчизняних вчених, серед яких А.І. Амоша, В.А. Василенко [1], І.Ф. Комарницький [2], О.М. Скібицький [3], О.Ю. Проскура [4], А.В. Череп [5] та інші.

Методичні підходи до аналізу фінансового стану підприємства з точки зору оцінки визначення кризових симптомів розроблялося в працях Е. Альтмана, В. Бівера, Дж. Таффлера, М. Хаммера, Д. Чампі, Л.О. Лігоненко [6], О.О. Терещенко [7], А.М. Штангрета [8], А.В. Даниленко [9], В.І. Фучеджи [10], В.П. Клочана, О.М. Вишневської, Н.І. Костаневича [11] та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість робіт з цієї проблематики питання антикризового управління з урахуванням нестабільності зовнішнього середовища залишаються недостатньо вивченими та потребують подальшого дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз сутності та особливостей антикризового управління торговельним підприємством в умовах нестабільності зовнішнього середовища та теоретико-методологічне обґрунтування напрямків його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Згідно хвильової теорії розвитку економічних систем, в період підйому економіки зароджуються кризові явища, які становляться передвісниками майбутньої кризи. Таким чином, криза є об'єктивною реальністю функціонування економічних систем, В.О. Подольська визначає кризу, як «форма порушення параметрів життєздатності підприємства, яка проявляє себе протягом певного періоду, характеризується закономірністю та циклічністю виникнення на різних етапах життєвого циклу підприємства, обумовлюється накопиченням протиріч у межах господарської системи та в перебігу її взаємодії з зовнішнім оточенням, має певні наслідки для можливостей його функціонування і розвитку» [12, с. 336].

В зарубіжних країнах, які довгий час працюють в умовах ринкової еко-номіки, накопичено значний досвід антикризового управління підприємствами. В той час, як в Україні тільки напрацьовуються механізми подолання кризових явищ та антикризового управління. Більшість вітчизняних підприємств використовують реактивну антикризову політику, в рамках якої розробляються заходи реагування на кризові явища в момент їх значного посилення та очевидного негативного впливу на результати діяльності підприємства.

На сьогоднішній день, не зважаючи на велику кількість наукових праць не існує єдиного підходу до трактування категорії «антикризове управління», що ускладнює розробку та впровадження антикризових заходів. Зважаючи на це, автори вважають за необхідне дослідити підходи до трактовки цієї категорії та відокремити її відмінні риси.

Аналіз підходів до трактування категорії «антикризове управління», показав, що автори визначають його з різних точок зору, які доповнюють одна одну та розширюють її сутність. Так, О.О. Терещенко, А.В. Череп, О.Ю. Проскура, А.М. Штангрет та І.Ф. Комарницький формулюють своє визначення на основі системного підходу, в якому антикризове управління комплекс заходів по попередженню та подоланню кризи. Автори Л.О. Лігоненко, В.А. Василенко, та О.М. Скібіцький трактують поняття антикризового управління як спеціальне управління з метою запобіганню кризових явищ та зниження негативних наслідків кризи.

Беручи до уваги запропоновані вище підходи до трактування поняття «антикризове управління» з врахуванням фактору нестабільності зов-

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Таблиця 1

Тлумачення категорії «антикризове управління»

Лігоненко Л.О. [6, с. 88]	постійно організоване спеціальне управління, в основу якого покладена система методів та принципів розробки та реалізації специфічних управлінських рішень в умовах суттєвих ресурсних та часових обмежень, підвищеного ризику фінансових та інтелектуальних втрат для відновлення життєздатності підприємства та недопущення його ліквідації як господарюючого суб'єкта
Василенко В.А. [1, с. 23]	управління, у якому поставлене певним чином передбачення небезпеки кризи, аналіз його симптомів, заходів для зниження негативних наслідків кризи і використання його факторів для наступного розвитку
Скібіцький О.М. [3, с. 44]	управління, що націлене на запобігання можливим серйозним ускладненням у ринковій діяльності підприємства, забезпечення його стабільного, успішного господарювання
Комарницький І.Ф. [2, с. 11]	систематичний процес попередження або подолання кризи для збереження, відновлення до кризового стану та наступного поліпшення потенційних можливостей успішного функціонування виробничо-господарської системи на ринку
Штангрет А.М. [8, с. 472]	система управління підприємством, спрямована на завчасне виявлення можливих кризових ситуацій, розроблення заходів протидії, швидкого реагування на будь-які зміни у зовнішньому і внутрішньому середовищі, що становлять загрозу для існування підприємства
Проскура О.Ю. [4, с. 6]	складний елемент системи управління підприємством, що включає в себе забезпечуючи і функціональну складові. Першу складають підсистеми: організаційного, методичного, нормативного і правового забезпечення.
Терещенко О.О. [7, с. 25]	процес управління фінансово-економічними ризиками та фінансовою санацією підприємства з метою профілактики та нейтралізації фінансової кризи та забезпечення безперервної діяльності підприємства на основі використання специфічних методів та прийомів управління фінансами
Череп А.В. [5, с. 279]	комплексна система заходів, яка спрямована на запобігання кризи та забезпечення умов, які б ліквідували передумови та наслідки її появи через прогнозування соціально-економічного розвитку підприємства і реалізацію антикризової стратегії для зміцнення конкурентних позицій суб'єкта господарювання у ринковому середовищі

нішнього середовища, авторами пропонується авторське бачення його сутності, а саме: «Антикризове управління – це процес управління підприємством, який полягає у моніторингу зовнішнього середовища з метою своєчасного виявлення причин виникнення кризових ситуацій, розробці оперативних заходів реагування на зміни зовнішнього та внутрішнього середовища, а також підтримці рівноваги у всіх підсистемах підприємства та забезпечення стійкості до негативних впливів зовнішнього середовища».

Таким чином, основними цілями антикризового управління торговельного підприємством в умовах не стабільності зовнішнього середовища є рання діагностика кризових явищ на основі постійного моніторингу зовнішнього та внутрішнього середовища, зниження негативного впливу кризових ситуацій та ліквідація наслідків кризи.

На сьогоднішній день, можна визначити низку недоліків в організації антикризового управління вітчизняними торговельними підприємствами. Серед яких доцільно визначити наступні:

– антикризові заходи, що розроблені сьогодні в вітчизняній практиці є ефективними в умовах сталого розвитку економіки та не враховують швидкоплинних змін та високого ступеню невизначеності зовнішнього середовища;

– антикризові заходи, які використовуються на вітчизняних торговельних підприємствах в основному є безсистемними та призначені для оперативного реагування на результати проявів кризових симптомів з метою корегування окремих підсистем організації;

– розроблені антикризові заходи не враховують стадії життєвого циклу розвитку підприємства;

– моделі оцінки економічної діяльності, які використовуються на вітчизняних підприємствах не враховують галузеву специфіку та особливостей їх взаємодії з зовнішнім середовищем;

– відсутність системи аналізу зовнішнього середовища та раннього попередження кризових явищ.

Антикризове управління торговельним підприємством в умовах нестабільності зовнішнього середовища повинно базуватись на загальних принципах менеджменту та специфічних принципах. Серед специфічних принципів антикризового управління можна виділити наступні:

– принцип пріоритетності довгострокових цілей над короткостроковими, який полягає у прогнозуванні перспективи розвитку підприємства з урахуванням можливих ризиків на основі розробки антикризової стратегії;

– принцип адаптивності до змін зовнішнього середовища, який полягає у використанні відповідної антикризової стратегії залежно від фази кризи, що виникла;

– принцип ефективності антикризових заходів, який полягає в отриманні економічного та соціального ефекту на підприємстві від впровадження антикризових заходів;

– принцип безперервності спостережень за змінами зовнішнього середовищ;

– принцип оперативності реагування на зміни зовнішнього середовища;

– принцип системності, який полягає у системному підході до реалізації антикризових заходів.

Таким чином, пропонуються наступні пріоритетні напрямки вдосконалення антикризового управління вітчизняними торговельними підприємствами в умовах нестабільності зовнішнього середовища:

– розробка заходів діагностики та раннього попередження про виникнення слабких сигналів кризових явищ на підприємстві;

– підвищення рівня використання усіх ресурсів підприємства;

– зниження поточних витрат підприємства.

Висновки і пропозиції. З урахуванням проблем економічного розвитку країни виникає необхідність розробки комплексу заходів антикризового управління в умовах негативного впливу не стабільного зовнішнього середовища на підприємства України. На думку авторів антикризове управління повинно функціонувати постійно, як підсистема загальної системи управління торговельним підприємством.

В якості перспектив подальшого дослідження можна відмітити розробку конкретних антикризових заходів по ранній діагностиці кризових явищ з урахуванням змін зовнішнього середовища.

Список літератури:

1. Василенко В.О. Антикризове управління підприємством : навч. посібн. / В.О. Василенко. – 2-ге вид., виправл. і доп. – К.: Центр учбової літератури, 2005. – 504 с.
2. Комарницький І.Ф. Антикризове управління підприємством: теорія і практика: навч. посібник / І.Ф. Комарницький, Ю.О. Терлецька. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. – 248 с.
3. Скібіцький О.М. Антикризовий менеджмент: навч. посібник / О.М. Скібіцький. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 568 с.
4. Проскура О.Ю. Антикризове управління підприємством: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.02. «Підприємництво, менеджмент та маркетинг» / О.Ю. Проскура. – Харків, 2002. – 18 с.
5. Череп А.В. Антикризове управління як основа забезпечення життєдіяльності підприємства / А.В. Череп, С.В. Северина // Економічний простір. – 2010. – № 37. – С. 277-282.
6. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством : підручник / Л.О. Лігоненко. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005. – 824 с.
7. Терещенко О.А. Антикризове управління фінансами підприємств : автореф. дис. докт. ек. наук / О.А. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2005. – 40 с.
8. Штангрет А.М. Необхідність та ключові принципи антикризового управління на підприємствах видавничо-поліграфічної галузі України / А.М. Штангрет // Економіка: проблеми теорії та практики: Зб. наук. пр. Вип. 215: У 4 т. Т. ІІ. – Дніпропетровськ, 2006. – С. 471-479.
9. Даниленко В.А. Застосування моделей діагностики банкрутства для оці-нки фінансової стійкості промислових підприємств України / А.В. Даниленко // Збірник наукових праць «Науковий вісник Академії муніципального управління». Серія: «ЕКОНОМІКА». – Випуск 7. – 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu/Ekon/2009_7/09dvaeou.pdf.
10. Фучеджи В.І. Характеристика методів та моделей діагностики кризового стану підприємства / В.І. Фучеджи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/10052/1/37.pdf.
11. Клочан В.П. Организация и методика экономического анализа: уч. пос. / В.П. Клочан, О.М. Вишневская, Н.И. Костаневич. – Николаев: Изд. центр Николаевского государственного аграрного университета, 2010. – 194 с.
12. Подольська В.О. Фінансовий аналіз : навч. посібник / В.О. Подольська. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 488 с.

Мирошниченко Ю.В., Антонова Н.В., Хомовська Я.В.
Харьковский торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

АНТИКРИЗИСНОЕ УПРАВЛЕНИЕ ТОРГОВЫМ ПРЕДПРИЯТИЕМ В УСЛОВИЯХ НЕСТАБИЛЬНОСТИ ВНЕШНЕЙ СРЕДЫ

Аннотация
Исследованы проблемы антикризисного управления предприятием в условиях нестабильности внешней среды. Рассмотрены существующие теоретические подходы к пониманию категории «антикризисное управление». Выделенные специфические принципы антикризисного управления, такие как принцип приоритетности долгосрочных целей над краткосрочными, адаптивности к изменениям внешней среды, эффективности антикризисных мер,, системности, принципы непрерывности наблюдений и оперативности реагирования на изменения внешней среды. Разработаны практические рекомендации по антикризисному управлению торговым предприятием. Сформированы выводы позволят наметить пути дальнейшего исследования.

Ключевые слова: антикризисное управление, кризиса, риск, внешняя среда, принципы антикризисного управления.

Miroshnichenko Y.V., Antonova N.V., Homovska Y.V.
Kharkov Trade and Economic Institute
Kyiv National University of Trade and Economics

ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF TRADE ENTERPRISE IN THE CONDITIONS OF EXTERNAL INSTABILITY

Summary
The problems of the crisis management of the enterprise in the conditions of instability of the external environment are investigated.. Existing theoretical approaches to understanding the category of "crisis management" are considered. Dedicated specific principles of crisis management, such as the principle of prioritizing long-term goals over short-term, adaptability to changes in the external environment, the effectiveness of anti-crisis measures, systemic principles, principles of continuity of observations and responsiveness to changes in the external environment. Practical recommendations for crisis management of a trading enterprise have been developed. Formed conclusions will identify ways to further research.
Keywords: crisis management, crisis, risk, external environment, principles of crisis management.

УДК 336.1(477)

МЕХАНІЗМ ФІНАНСОВОГО ВИРІВНЮВАННЯ В УКРАЇНІ ТА ЙОГО УДОСКОНАЛЕННЯ

Міщенко Д.А., Сальник Б.В.
Університет митної справи та фінансів

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-147

У даній статті було розглянуто сутність та загальне поняття механізму фінансового вирівнювання в Україні. Зазначено основні риси вертикального та горизонтального бюджетного вирівнювання. Показано, як саме за індексом податкоспроможності, визначають потребу у вирівнюванні доходів бюджету. Наведено дані по міжбюджетним трансфертам, що надійшли з державного бюджету до місцевих бюджетів, за 2014-2016 рр. Також увагу приділено підходам удосконалення міжбюджетних взаємовідносин та фінансового вирівнювання територій.
Ключові слова: механізм міжбюджетних відносин, дотації, субвенції, фінансове вирівнювання, міжбюджетні трансферти.

Постановка завдання: полягає в систематизації теоретичних засад фінансового вирівнювання, у пошуку шляхів вдосконалення розрахунку міжбюджетних трансфертів та механізмів вирівнювання місцевих бюджетів. Необхідно виконати такі завдання:

· розглянути поняття фінансового вирівнювання;

· проаналізувати динаміку показників дотацій вирівнювання в Україні;

· визначити напрями покращення та вдосконалення державного регулювання фінансового вирівнювання в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних науковців-дослідників з питань міжбюджетних відносин і фінансового вирівнювання доходів територіальних бюджетів варто назвати: О.В. Заброцька, О.О. Сунцова, Я.М. Казюк, М.М. Наркізов. Серед іноземних дослідників слід відмітити: А.Н. Масгрейв, К.Ф. Ціммерман.

Вчені розглядають сучасні проблеми фінансового вирівнювання, розкривають можливості використання позитивного зарубіжного досвіду під час розрахунків міжбюджетних трансфертів

Метою статті є визначення поняття фінансового вирівнювання й міжбюджетних трансфертів у системі фінансового вирівнювання та проблеми практичного застосування цього механізму в Україні. Головною метою цієї роботи є дослідження теоретичних основ, практичного застосування та обґрунтування напрямів удосконалення механізму фінансового вирівнювання місцевих бюджетів в Україні. Проаналізувати зарубіжний досвід фінансового вирівнювання територій для використання в українській практиці.

Виклад основного матеріалу. У широкому розумінні фінансове вирівнювання відображає процеси економічного, соціального і політичного значення, за допомогою яких вирішуються загальнодержавні завдання щодо забезпечення динамічного зростання економіки, розвитку продуктивних сил, підвищення рівня життя для населення, усунення диспропорцій у рівнях розвитку окремих територій, фінансового забезпечення місцевого самоврядування, розв'язання національних проблем й тощо. Все це надає фінансовому, а в його складі бюджетному, вирівнюванню виняткового значення і зумовлює його особливе місце у бюджетній системі, у тому числі й у міжбюджетних відносинах.

Фінансове вирівнювання – включає як складову бюджетне вирівнювання.

Механізм фінансового вирівнювання є підсистемою і складовою механізму міжбюджетних відносин, а отже і бюджетного механізму, який, у свою чергу, є таким стосовно фінансового механізму.

Органи державної влади розробляють та здійснюють державну політику фінансового вирівнювання.

За допомогою механізму фінансового вирівнювання держава регулює відносини зі створення, розподілу, перерозподілу і використання централізованих і децентралізованих фондів фінансових ресурсів (у складі державного та місцевих бюджетів).

Механізм фінансового вирівнювання являє собою сукупність спеціально розроблених, організаційно впорядкованих і нормативно врегульованих засобів зменшення розбіжностей у бюджетному забезпеченні окремих територій. Нормативно-правову складову механізму фінансового вирівнювання на сьогодні становлять Конституція України, Бюджетний кодекс України, щорічні закони про державний бюджет, основні напрями бюджетної політики на відповідний рік, постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністерства фінансів, Державної казначейської служби, рішення обласних, районних, міських (районних у містах) рад.

Важливе місце в забезпеченні функціонування механізму фінансового вирівнювання займає організаційна структура, що включає сукупність органів управління, які взаємодіють між собою при здійсненні фінансового вирівнювання на різних стадіях бюджетного процесу: прогнозування, планування, виконання, звітування, контролю. Організаційну структуру складають вищі органи державної влади (Верховна Рада України, Президент, Кабінет Міністрів), центральні органи виконавчої влади та їх місцеві органи (Міністерство фінансів, Державна казначейська служба України, Державна служба статистики України та ін.), місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування та їх виконавчі органи.

У теорії державних фінансів при розгляді механізму фінансового вирівнювання розрізняють напрями його застосування для вертикального і горизонтального фінансового вирівнювання, для вирівнювання доходів і видатків місцевих бюджетів.

Вертикальне бюджетне вирівнювання являє собою розподіл доходів і видатків між бюджета-

ми різних рівнів, який проводиться відповідно до розмежування функцій і повноважень між органами державної влади й управління і органами місцевого самоврядування. Розподіл видаткових повноважень між бюджетами обумовлює певне розмежування між ними дохідних джерел, що потрібно для забезпечення бюджетів достатньою фінансовою базою для здійснення покладених на них повноважень. Основною метою вертикального бюджетного вирівнювання є баланс між доходами і видатками бюджетів усіх рівнів та видів.

Горизонтальне бюджетне вирівнювання являє собою вирівнювання видатків однотипних місцевих бюджетів (наприклад обласних, міських, селищних, сільських) у територіальному аспекті. Основною метою горизонтального бюджетного вирівнювання є забезпечення громадян країни однаковим рівнем суспільних послуг, які надаються за рахунок бюджетних коштів. Стосовно населення фінансово менш забезпечених громад, мова може бути про забезпечення надання на однаковому мінімально необхідному рівні передбачених Конституцією – суспільних послуг.

Як зазначав німецький вчений Клаус Ціммерман, що фінансове вирівнювання здійснюється на основі таких принципів [10]:

- урахування об'єктивних розбіжностей в економічному та соціальному розвитку територій, особливостей їхнього місцезнаходження, природно-кліматичних, екологічних та інших умов;
- визначення критеріїв і переліку депресивних територій, які потребують додаткових фінансових ресурсів;
- вирівнювання доходів місцевих бюджетів як необхідної умови створення рівних можливостей для функціонування всіх територіальних громад, тобто для здійснення ними однакових видатків;
- визначення ступеня вирівнювання доходів із метою встановлення заінтересованості органів місцевого самоврядування у зростанні дохідних джерел;
- вирівнювання видатків бюджетів органів місцевого самоврядування для забезпечення надання суспільних послуг на єдиному рівні, гарантованому законами України.

Крайня необхідність фінансового вирівнювання випливає з наступних причин:

1) різні муніципалітети в різні періоди часу отримували неоднакові доходи від податків, що розподіляються в рамках вертикального вирівнювання;

2) різниця між делегованими видатковими повноваженнями територіальних одиниць;

3) різниця між обсягами необхідних видатків при виконанні однакових делегованих повноважень органами місцевого / регіонального самоврядування;

4) фіскальний розрив між делегованими видатковими повноваженнями органів місцевого / регіонального самоврядування та закріпленими доходами на їхнє виконання в цілому по всіх адміністративно-територіальних одиницях (розрив між обсягами видатків місцевих / регіональних бюджетів та загальним обсягом доходів, що враховуються під час фінансового вирівнювання);

5) межі адміністративно-територіальних одиниць визначені не оптимально, внаслідок чого існує значна різниця в рівнях їхнього економічного розвитку;

6) компенсація видатків на надання суспільних благ із значними зовнішніми ефектами;

7) надання субвенцій із метою:

- стабілізації економічної кон'юнктури (для зростання сукупного попиту, стимулювання інвестиційної активності тощо);
- вирівнювання доходів населення;
- інші загальнодержавні цілі, внаслідок яких держава втручається в місцеву / регіональну структуру виробництва та надання суспільних благ;
- компенсаційні видатки, спричинені зовнішніми ефектами від надання суспільних благ.

Фінансове вирівнювання має бути проведене об'єктивно та прозоро.

До 2015 р. в Україні були наявні такі основні форми міжбюджетних трансфертів, передбачені Бюджетним кодексом України (стаття 96):

- дотації вирівнювання;
- субвенції;
- кошти, що передаються до державного бюджету України та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів, та інші дотації.

Проте після прийняття змін до Податкового та Бюджетного кодексів, затверджених Верховною Радою України 28 грудня 2014 р., використання цих видів трансфертів було призупинено.

Згідно з внесеними змінами до Бюджетного кодексу України, міжбюджетні трансферти поділяються на:

1) базову дотацію – трансферт, що надається з державного бюджету місцевим бюджетам для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій;

2) субвенції;

3) реверсну дотацію – кошти, що передаються до державного бюджету з місцевих бюджетів для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій;

4) додаткові дотації (на компенсацію втрат доходів місцевих бюджетів унаслідок надання пільг, установлених державою).

Такі зміни дуже суттєво вплинули на механізм формування місцевих бюджетів. Одним з головних ознак є те, що вирівнювання здійснюється не за видатками, а за доходами місцевих бюджетів. Схожий підхід використовується в багатьох країнах Європи й світу та передбачає, що доходи на душу населення місцевих бюджетів після вирівнювання мають коливатися в межах 20-40%.

Формула вирівнювання передбачає, що місцеві бюджети з рівнем надходжень нижче 0,9 середнього показника по Україні отримують базову дотацію в розмірі 80% різниці до цього порога. Для місцевих бюджетів із рівнем надходжень у межах від 0,9 до 1,1 вирівнювання не здійснюється.

Якщо індекс податкоспроможності становить понад 1,1, то вилучають до фонду вирівнювання половину коштів перевищення через реверсну дотацію.

В таблиці 1, що складалася за даними Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень (ІБСЕД) [3], у 2017 р. було перераховано 224,4 млрд. грн. міжбюджетних трансфертів із державного бюджету до місцевих бюджетів, що є найбільшою сумою за останні роки.

У 2017 році практично вся сума надійшла до загального фонду місцевих бюджетів, що становило 98,4% (220,8 млрд. грн.). До спеціального фонду надійшло лише 1,6% (3,6 млрд. грн.). У 2016 році міжбюджетних трансфертів із державного бюджету до місцевих бюджетів було перераховано у сумі

Таблиця 1

Міжбюджетні трансферти, що надійшли з державного бюджету до місцевих бюджетів за 2014–2017 рр.

Міжбюджетні трансферти	Факт за 2014 р.	Факт за 2015 р.	Факт за 2016 р.	Факт за 2017 р.
Усього, млн. грн. у т.ч.:	130 600,7	173 980,0	195 395,3	224 400,0
Загальний фонд	116 782,3	173 196,8	194 706,2	220 800,0
Спеціальний фонд	13 818,4	783,2	689,1	3 600,0

Джерело: [3]

195,4 млрд. грн. До загального фонду місцевих бюджетів 99,6% (194,7 млрд. грн.) та до спеціального 0,4% (0,7 млрд. грн.). У 2015 році міжбюджетних трансфертів було перераховано у сумі майже 174 млрд. грн. З яких до загального фонду 99,5% (173,2 млрд. грн.) та спеціального 0,5% (0,8 млрд. грн.). Відповідно у 2014 році міжбюджетних трансфертів перераховано у сумі 130,6 млрд. грн., до загального фонду 89% (116,8 млрд. грн.) та спеціального 11% (13,8 млрд. грн.).

Підсумовуючи порівняння міжбюджетних трансфертів з державного бюджету до місцевих бюджетів, починаючи з 2014 р. по 2017 р. включно, спостерігається значне зростання суми міжбюджетних трансфертів на 58% (93,8 млрд. грн.)

Р. Масгрейв довів, що надання трансфертів субнаціональним органам управління приводить до збільшення споживання приватних і суспільних благ на певній території через скорочення податків [9]. А це означає, що відбувається одночасне зниження податкового навантаження на місцеву економіку і збільшення споживчого попиту, що в сукупності виступають досить вагомим фактором економічного розвитку території.

Для цього в багатьох країнах використовується формульний підхід при наданні загальних трансфертів. Так, за рахунок фонду міжбюджетних трансфертів територіальні одиниці, де фінансові потреби перевищують фінансовий потенціал, отримують дотації. В іншому випадку – кошти передаються до бюджету вищого рівня.

Фінансове вирівнювання спрямоване на усунення територіальних відмінностей у наданні суспільних послуг населенню. В межах фінансового вирівнювання здійснюється перерозподіл фінансових ресурсів як між ланками системи бюджетів по вертикалі, так і між "бідними" і "багатими" у фінансовому сенсі територіями – по горизонталі. Мета фінансового вирівнювання полягає в перерозподілі фінансових ресурсів на користь тих територій, котрі мають вертикальні та горизонтальні фіскальні дисбаланси, які таким чином потрібно усунути [8].

У зарубіжних країнах моделі міжбюджетних відносин у чистому вигляді майже не зустрічаються та займають проміжне положення між двома полюсами централізації та децентралізації.

Отже, буде доцільним показати класифікацію моделей міжбюджетних відносин Г. Х'юзома і С. Сміта, яка визначається за такими ознаками: схожість підходів до регулювання міжбюджетних відносин, особливість сповідуваної філософії бюджетного федералізму, зіставлення ролей центральної та субнаціональної влади.

У результаті 19 країн ОЕСР були розбиті на чотири групи:

I група – країни, що характеризуються значною самостійністю регіональних і місцевих органів влади, яка базується на широких податкових повноваженнях (федеративні держави – Австралія, Канада і США та унітарні – Великобританія і Японія);

II група країн характеризується високою часткою участі субнаціональних органів влади у фінансуванні соціальних видатків (країни Північної Європи – Данія, Швеція, Норвегія, Фінляндія);

III групу склали країни Західної Європи (Австрія, Німеччина, Швейцарія), що характеризуються високим ступенем автономності бюджетів різних рівнів у поєднанні з розвиненою системою їх співробітництва;

до IV групи увійшли країни, що відрізняються досить великою фінансовою залежністю субфедеральних органів влади від федерального бюджету (південні та західні європейські країни – Бельгія, Франція, Греція, Італія, Нідерланди, Португалія та Іспанія).

Аналіз зарубіжного досвіду свідчить, що не можна знайти еталон, повністю придатний для України. У кожній країні свої особливості застосування механізму регулювання міжбюджетних відносин разом із загальними підходами до ряду принципових питань.

Висновки. Об'єктивна необхідність фінансового вирівнювання пов'язана з нерівномірністю соціально-економічного розвитку територій країни, внаслідок чого спостерігаються досить значні відмінності у переліку та якості суспільних послуг, які надаються населенню.

За даними аналізу системи трансфертів видно,що на сучасному етапі проводиться динамічний процес децентралізації місцевого самоврядування, через що доходи місцевих бюджетів стрімко зростають, що позитивно впливає на державний бюджет.

Вдосконалення механізму фінансового вирівнювання території та проведення реформи міжбюджетних взаємовідносин в Україні може мати позитивні результати, коли метою їх проведення буде вирішення основних засад реформи бюджетної системи, таких як:

- чітке розмежування повноважень державними та місцевими органами влади;
- заохочення місцевих органів влади до розвитку своїх економічних можливостей щодо залучення додаткових джерел наповнення бюджетів;
- надання місцевим органам влади більше повноважень у формуванні та напрямах використання фінансових ресурсів, утворених у межах регіону;
- підвищення стабільності та передбачуваності потоку доходів місцевих бюджетів з метою поліпшення бюджетного планування та уникнення бюджетної заборгованості;
- місцеві органи влади всіх рівнів повинні мати орієнтовно однаковий рівень доходів для надання соціальних послуг, які на них покладено;
- оптимальний розподіл соціальних послуг у різних регіонах країни.

Список літератури:

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2456-17.
2. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин: Закон України від 26.04.2015 № 79-19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/79-19.
3. Бюджетний моніторинг. Аналіз виконання бюджету за 2016 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ibser.org.ua.
4. Заброцька О.В. Фінансове територіальне вирівнювання в системі міжбюджетних відносин: автореф. дис. канд. екон. наук : 08.00.08 / О.В. Заброцька ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – 2011. – 20 с.
5. Міщенко Д.А. Податковий потенціал як основна складова бюджетних можливостей регіону / Д.А. Міщенко, А.В. Перетятько // Ефективна економіка – 2017. – № 12.
6. Міщенко Д.А. Application of cluster analysis to determine the level of the budget potential of the Ukrainian regions / Д.А. Міщенко, Л.О. Міщенко // Науковий вісник Полісся. – 2018. – № 2. – С. 179-185.
7. Наркізов М.М. Інститут фінансового вирівнювання як інструмент державного регулювання розвитку регіонів / М.М. Наркізов // Вісн. економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 31. – С. 194-197.
8. Сунцова О.О. Місцеві фінанси: навч. посібник. – Центр учбової літератури, 2010. – С. 311-355.
9. Musgrave R.A. and P.B. Public Finance in Theory and Practice / R.A. Musgrave, P.B. Musgrave. – 5th ed., McGraw-Hill, Inc., USA. – 1989. – P. 627.
10. Zimmermann K.F. Finanzwissenschaft. Eine Einfuhrung in die Lehre von der offentlichen Finanzwirtschaft / K.F. Zimmermann, 7. Aufl., Munchen, 1994. – P. 191.

Мищенко Д.А., Сальник Б.В.
Университет таможенного дела и финансов

МЕХАНИЗМ ФИНАНСОВОГО ВЫРАВНИВАНИЯ В УКРАИНЕ И ЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ

Аннотация
В данной статье были рассмотрены сущность и общее понятие механизма финансового выравнивания в Украине. Указаны основные черты вертикального и горизонтального бюджетного выравнивания. Показано, как по индексу налогоспособности, определяют потребность в выравнивании доходов бюджета. Приведены данные по межбюджетным трансфертам, поступивших из государственного бюджета в местные бюджеты, по 2014-2016 гг. Также внимание уделено подходам совершенствования межбюджетных отношений и финансового выравнивания территорий.
Ключевые слова: механизм межбюджетных отношений, дотации, субвенции, финансовое выравнивание, межбюджетные трансферты.

Mischenko D.A., Salnik B.V.
University of Customs and Finance

MECHANISM OF FINANCIAL ALIGNMENT IN UKRAINE AND ITS IMPROVEMENT

Summary
In this article the essence and general concept of the mechanism of financial equalization in Ukraine were considered. The main features of the vertical and horizontal budget alignment are indicated. It is shown how the need to equalize budget revenues is determined by the taxability index. The data on intergovernmental transfers received from the state budget to local budgets for 2014-2016 is given. Attention is also paid to approaches to improving inter-budgetary relations and financial equalization of territories.
Keywords: mechanism of interbudgetary relations, subsidies, subventions, financial equalization, intergovernmental transfers.

УДК 339.137

ОБГРУНТУВАННЯ ЗАХОДІВ ЩОДО ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОДУКЦІЇ ПІДПРИЄМСТВА

Моторна Т.В., Федоряк Р.М.
Київський національний університет технологій та дизайну

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-148

У статті розглянуто сутність поняття конкурентоспроможності продукції, фактори конкурентоспроможності продукції, обгрунтовано заходи її підвищення. Проаналізовано підходи до поняття «конкурентоспроможність продукції» та запропоновано заходи підвищення конкурентоспроможності товару. Заходи підвищення конкурентоспроможності продукції запропоновані у статті можуть бути використані вітчизняними підпримствами як для підвищення конкурентоспроможності продукції на національному ринку, так і при виході підприємства на зарубіжні ринки.

Ключові слова: конкурентоспроможність, продукція, конкуренція, ринок, критерій, фактор.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день, економічні суб'єкти господарювання мають більше прав та свобод, згідно чинного законодавства України. Незважаючи на це, багато підприємств і до цього часу не можуть ефективно використовувати наявні у них кошти і налагодити прибуткову для себе діяльність через відсутність якісної, конкурентоспроможної продукції та відсутність стратегічного мислення. Це питання є сьогодні одним з найскладніших. Досвід останніх років засвідчив, що не всі вітчизняні підприємства придатні до ведення ефективної конкурентної боротьби. Навіть наявність конкурентоспроможної продукції не дозволяє багатьом з них реалізовувати ці переваги внаслідок відсутності практики використання всього комплексу заходів.

Кожне підприємство максимально зацікавлене у підвищенні конкурентоспроможності своєї продукції, адже від цього залежить позиція самого підприємства на ринку. Таким чином пошук шляхів для покращення своєї продукції та пошук заходів для покращення конкурентоспроможності є запорукою майбутнього успіху компанії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у вивчення питань стосовно конкуренції та конкурентоспроможності внесли такі відомі вчені як М. Портер, С. Савчук, Р.А. Фатхутдінов, І. Ансофф, А. Яновський.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сутності поняття конкурентоспроможності продукціта заходів її підвищення.

Основний матеріал. У науковій літературі поняття «конкурентоспроможність продукції» розглядається як набір вартісних та якісних характеристик, що надають можливість створювати для певного товару комплекс переваг у задоволенні споживчих потреб, що і відрізняє його від товарів конкурентів і тим самим створює можливість успішної реалізації товару на ринку. Іншими словами, конкурентоспроможність продукції, з точки зору споживачів, характеризує міру потенційного чи реального задоволення товаром визначеної споживчої потреби в порівнянні з товарами-аналогами і товарами замінниками, що представлені на цьому ж ринку [1, с. 24].

Конкурентоспроможність продукції відображає сукупність властивостей, що вказують на сутність задоволення конкурентної потреби стосовно аналогічної продукції, якарепрезентована на ринку.

Конкурентоспроможність продукції – основна причина конкурентоспроможності підприємства. Конкурентоспроможність підприємства формується саме як наслідок високої конкурентоспроможності його продукції. В методиках оцінки конкурентоспроможності підприємства часто враховують як складову конкурентоспроможність його продукції.

Такого погляду дотримується А. Яновський, автор роботи «Конкурентоспроможність товару й товаровиробника», який вважає, що «між категоріями «конкурентоспроможність товару» та «конкурентоспроможність виробника» існує взаємозалежність. Природно, що фірма не може бути конкурентоспроможною, якщо її товар не має збуту. Однак ця властивість товару не є вирішальним чинником у конкурентоспроможності підприємства. У ряді випадків конкурентоспроможність товару може бути забезпечена за рахунок його реалізації за демпінговими цінами, що не компенсує витрат на його виробництво й збут, і це зрештою може призвести до руйнування виробника» [10, с. 222].

Конкурентоспроможність продукції є головною умовою конкурентоспроможності підприємства на ринку і важливою основою прибутковості її діяльності. Найчастіше під конкурентоспроможністю продукції мають на увазі:

– властивість (сукупність властивостей) продукції та її сервісу, яка характеризується ступенем реального або потенційного задоволення нею конкретної потреби, порівняно з аналогічною продукцією, що представлена на ринку;

– характеристику продукції, що відображає її відмінність від продукції конкурентів за ступенем відповідності конкретній суспільній потребі та за витратами на її задоволення;

– здатність витримувати конкуренцію на ринку (наявність вагомих переваг над виробами інших товаровиробників);

– здатність продукції забезпечувати більшу, ніж інша продукція, ступінь задоволення потреб і запитів споживачів;

– сукупність якісних та вартісних характеристик продукції, які з точки зору покупця є суттєвими і забезпечують задоволення конкурентних потреб;

– конкурентоспроможність продукції = якість + ціна + обслуговування [3, с. 145].

Можливість змагатися з товарами-аналогами у кожного конкретного товару формується індивідуально, під впливом деяких факторів. Більшість дослідників понять «конкурентоспроможність» і «конкурентоспроможність продукції» визнають важливість аналізу факторів, що визначають їх рівень і що розкривають поняття конкурентоспроможності конкретного виду товару, а також відзначають неоднозначність даної категорії.

У своїй монографії С. Савчук відзначає відсутність в науковій літературі чіткого визначення поняття «фактор конкурентоспроможності». Він пропонує під фактором конкурентоспроможності розуміти довільну властивість економічного середовища або самого суб'єкта економіки, здатне впливати на процес і результати функціонування даного суб'єкта в конкурентному середовищі. Таким чином, пояснює автор, фактори конкурентоспроможності – це підмножина факторів життєздатності суб'єкта у конкурентному середовищі [7, с. 187].

Професор І. Ліфіц в своїй роботі визначає фактор конкурентоспроможності, як безпосередню причину, наявність якої необхідна і достатня для зміни одного або декількох критеріїв конкурентоспроможності. При цьому він відзначає, що факторний аналіз є частиною загальної схеми оцінки конкурентоспроможності продукції [4, с. 19].

Власне кажучи, саме необхідність в оцінці рівня конкурентоспроможності продукції спонукає вчених приділяти підвищену увагу визначенню і структуризації факторів конкурентоспроможності різних елементів економічної системи, що вступають у конкурентні стосунки. Таким чином визначення поняття фактору конкурентоспроможності продукції є базовим етапом оцінки її рівня. Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що фактор в економіці – це умова, обставина, рушійна сила, під впливом якої формуються і змінюються процеси або їх окремі межі.

Будь-яка економічна система функціонує і розвивається під впливом незліченного ряду факторів. Дія одних помітно і може бути визначальним для того чи іншого явища або процесу. Дія інших не можна оцінити, а їх вплив можна назвати незначним. Проте так чи інакше кінцевий результат досліджуваного явища формується під сумарною дією всіх чинників без виключення, а виключення самою незначною із складових може привести до нового результату.

На конкурентоспроможність продукції підприємства впливає низка чинників, використання яких дає змогу змінювати його конкурентні позиції та цілеспрямовано впливати на зовнішнє середовище. Підкреслимо, що існує певний системний взаємозв'язок між поняттями якість (в цьому випадку мова йде не лише про якість продукції, але і про якість управління, виконання основних бізнес-процесів) та конкурентоспроможність підприємства.

Фактори впливу на конкурентоспроможність можна поділити на три групи: техніко-економічні, комерційні та нормативно-правові (рис. 1).

До техніко-економічних факторів входить: якість, продажна ціна та витрати на експлуатацію (використання) або споживання продукції/послуги. Ці компоненти залежать від продуктивності й інтенсивності праці, витрат виробництва, рівня менеджменту тощо.

Нормативно-правові фактори передусім формують базові вимоги до організаційно-правових форм ведення бізнесу на конкретному ринку (у т.ч. і акціонерної форми), визначають правила та стандарти підприємницької діяльності. Окрім того, вони відображають вимоги технічної, екологічної та іншої (можливо, морально-етичної) безпеки використання товару на конкретному ринку, а також патентно-правові вимоги (патентної чистоти і патентного захисту). У випадку невідповідності товару чинним у розглянутий період на конкретному ринку нормам і вимогам, стандартам і законодавству товар не може бути проданий на цьому ринку.

Крім того, всі фактори впливу на конкурентоспроможність можна класифікувати як внутрішні й зовнішні.

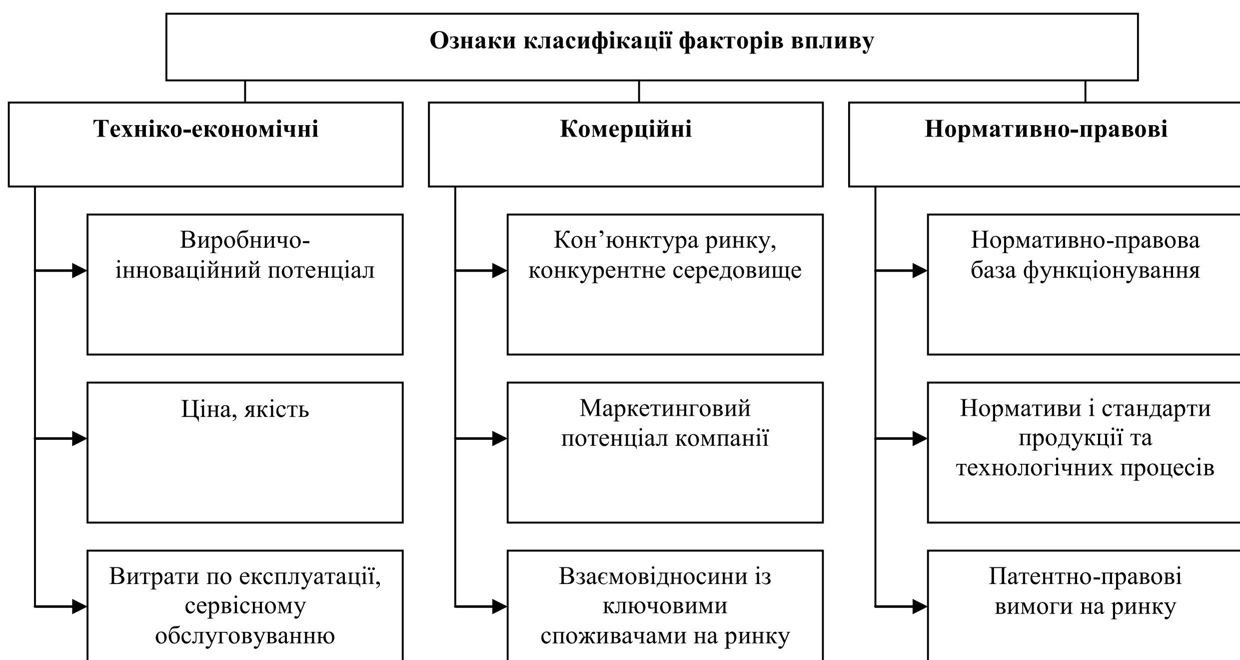

Рис. 1. Класифікація факторів конкурентоспроможності продукції підприємства

До внутрішніх належать: інноваційний, виробничий та фінансовий потенціал; якість і ціна товару; сервіс, реклама й імідж фірми; витрати на експлуатацію або споживання продукції / послуг.

До зовнішніх: кон'юнктура ринку; конкурентне середовище; нормативно-правові та патентні вимоги і стандарти (рис. 2).

У своїй роботі Субботін М.Н. виражає фактори конкурентоспроможності через систему показників, які класифікує таким чином: технічні показники – призначення, надійності, сортності, вживаності і др.; економічні показники – сукупні витрати на придбання, сукупні витрати на експлуатацію і утилізацію; організаційно-комерційні показники – маркетингова складова, система знижок, компетенція в переговорах і висновку операцій, технічне обслуговування і задоволення рекламацій [8, с. 10].

Для підвищення конкурентоспроможності продукції вітчизняним підприємствам є необхідним прийняти ряд важливих рішень, які забезпечать їм майбутнє процвітання. До основних із них можемо віднести:

– застосування інноваційних технологій на підприємствах та розвиток вітчизняного науково-технічного потенціалу;
– розробка та впровадження представниками державної влади різноманітних інноваційних програм для підвищення конкурентоспроможності продукції підприємства;
– створення нового бізнес-середовища, яке передбачає оновлення уже давно застарілої матеріально-технічної бази та впровадження нових та прогресивних методів управління компанією;
– сприяння залученню додаткових інвестицій, особливо іноземних, для розширення можливостей підприємства, його підтримки та допомоги виходу на зовнішні ринки для реалізації продукції;
– формування та реалізація єдиних систем стандартизації та показників якості продукції для підвищення її рівня як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках;
– зростання рівня кваліфікації працівників, а також розвиток та активне впровадження маркетингових досліджень, які є запорукою успішної діяльності будь якої компанії на ринку;
– застосування успішного вітчизняного та зарубіжного досвіду на підприємствах для утриманні лідерських позицій та високої конкурентоспроможності продукції [6, с. 36].

Щоб оцінити конкурентоспроможність товару, необхідно вирішити широке коло питань і насамперед отримати об'єктивну інформацію про ті ринки, де вже реалізується чи пропонується збувати товар, про його конкурентів.

При виборі шляхів підвищення конкурентоспроможності товару нерідко буває дуже своєчасним рішення не про запуск нового, не про зняття з виробництва морально застарілого, а про модифікацію товару. Рішення про модифікацію товару приймається з метою задоволення особливих вимог покупців для одержання більшого прибутку.

При вмілій організації сервіс є вирішальним чинником підвищення конкурентоспроможності товару, тому що ціни на запасні частини в 1,5-2 рази нижче, ніж ціни на комплектуючі, які використовуються у виробництві [8, с. 193].

Управління конкурентоспроможністю продукції підприємством включає в себе не лише надання товару певних споживчих характеристик чи застосування певної цінової стратегії. Важливими тут є врахувати особливості того сегменту споживчого ринку, на який фірма планує вийти із своєю продукцією чи застосувати певне маркетингове рішення, адже це є ключовим моментом для вибору оптимальної конкурентної стратегії для підприємства.

У вирішенні задач підвищення конкурентоздатності продукції з кожним роком всезростаюче значення набуває проблема вибору, і освоєння нових ринків збуту. У зв'язку з цим на будь якому підприємстві дуже важливими є аналітико-пошукові зусилля в цій області. Нові ринки збуту вирішальним чином можуть змінити конкурентоспроможність товару і рентабельність збутової діяльності. Зрозуміло, що, впроваджуючи товар на новий ринок, можна продовжити життєвий

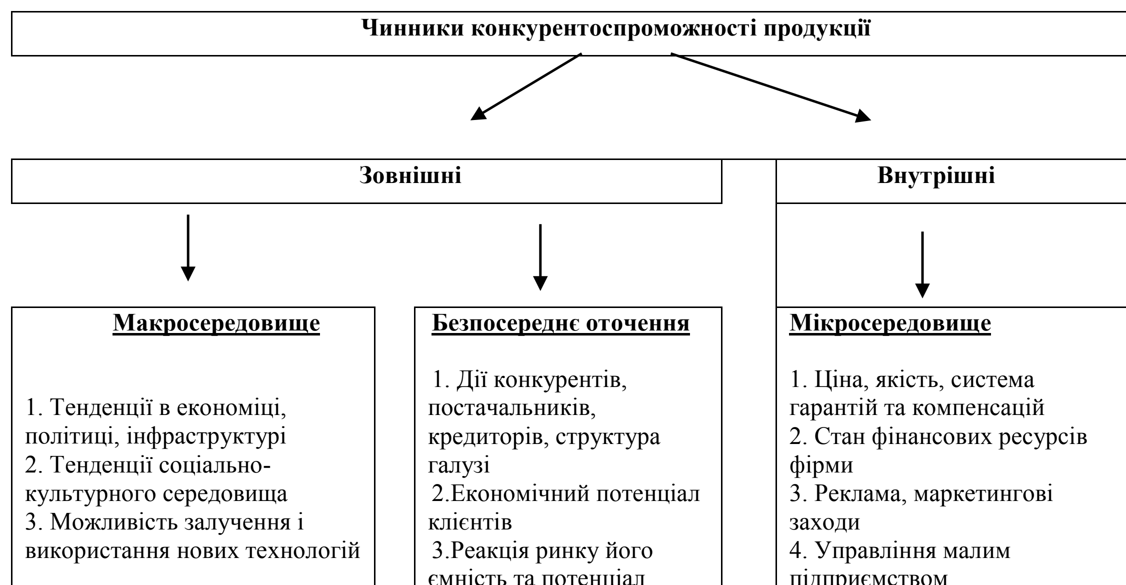

Рис. 2. Чинники конкурентоспроможності продукції [8, с. 90]

цикл товару. Сезонні коливання в попиті можуть сприяти успішній реалізації того самого товару в різних точках планети. А збільшення обсягу продажів на нових ринках дозволить знизити витрати виробництва на одиницю продукції, насамперед за рахунок використання дешевої робочої сили, досить низьких рівнів митних податків, та ряду інших факторів на нових ринках збуту.

Надзвичайно важливим методом для підвищення конкурентоспроможності будь якого підприємства є активне застосування маркетингових досліджень [9]. Їхнє використання є компанії можливість детально вивчити усі найдрібніші фактори, які впливають на позиції продукції на ринку. Володіючи інформацією про те, які саме тенденції спостерігаються на ринку, яку цінову політику чи політику у просуванні товарів використовують конкуренти, чого найбільше прагнуть отримати споживачі у певний момент часу, дає компанії безмежні можливості для постійного руху вперед та зміцнення свого статусу серед конкурентів, зростання лояльності від покупців.

Конкурентні переваги підприємства є факторами, які безпосередньо впливають та підвищують конкурентоспроможність його продукції, впливаючи на її якість та собівартість. До них можемо віднести: автоматизацію виробничих процесів; впровадження інновацій та модернізація; безвідходне виробництво; отримання доступу до дешевих фінансових ресурсів; державні замовлення.

Висновки. Отже, в сучасних умовах господарювання вітчизняним підприємствам, які прагнуть до успішної діяльності необхідно постійно підвищувати конкурентоспроможність продукції за рахунок комплексного механізму реалізації їх конкурентних переваг. Найголовніші серед них це: вдосконалення системи проектування продукції; модернізація технологій виготовлення продукції та покращення систем контролю якості; перегляд цінової політики на продукцію та комплектуючі; зміна збутової політики та розширення каналів розподілу товарів; збільшення обсягів інвестицій у новітні розробки та дослідження; покращення системи маркетингових комунікацій тощо.

Список літератури:

1. Гончарук А.О. Методи підвищення конкурентоспроможності підприємства / А.О. Гончарук // Управління розвитком. – 2014. – № 3. – С. 145-147.
2. Дробязко С.І. Підвищення конкурентоспроможності підприємств на основі логістичного підходу / С.І. Дробязко, Ю.І. Мельникова // Економіка. Фінанси. Право. – 2013. – № 7. – С. 29-32.
3. Кошелупов І.Ф. Програми підвищення конкурентоспроможності організацій / І.Ф. Кошелупов // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2012. – Випуск 1(44). – С. 219-225.
4. Літвінова Ю.О. Проблеми забезпечення конкурентоспроможності підприємства в сучасних умовах / Ю.О. Літвінова // Управління розвитком. – 2012. – № 9. – С. 35-37.
5. Лифиц И.М. Формирование и оценка конкурентоспособности товаров и услуг : учеб. пособ. для вузов / И.М. Лифиц. – Юрайт-Издат, 2004. – 335 с.
6. Пастущин В. Сучасні погляди на конкурентоспроможність продукції як економічну категорію / В. Пастущин // Наука молода. – 2006. – № 6. – С. 24-27.
7. Савчук С.И. Основы теории конкурентоспособности / Савчук С.И. / ИПРЭЭИ НАН Украины. – Мариуполь: Рената, 2007. – 520 с.
8. Субботин М.Н. Управление конкурентоспособностью продукции промышленных предприятий / М.Н. Субботин. – ГОУ ВПО Волго-Вятская академия государственной службы. – Ижевск, 2009. – 24 с.
9. Федоренко В.С. Маркетинг / В.С. Федоренко. – Черкаси, 2009. – 162 с.
10. Яновский А. Конкурентоспособность товара и товаропроизводителя / А. Яновский // Бизнес-Информ. – 2010. – № 5. – С. 21-23.

Моторна Т.В., Федоряк Р.М.
Киевский национальный университет технологий и дизайна

ОБОСНОВАНИЕ МЕРОПРИЯТИЙ ПО ПОВЫШЕНИЮ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРОДУКЦИИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье рассмотрена сущность понятия конкурентоспособности продукции, факторы ее конкурентоспособности, обоснованно меры по повышению конкурентоспособности продукции. Проанализированы подходы к понятию «конкурентоспособность продукции»и предложены меры повышения конкурентоспособности товара. Меры повышения конкурентоспособности продукции предложенные в статье могут быть использованы отечественными предприятиями как для повышения конкурентоспособности продукции на национальном рынке, так и при выходе предприятия на зарубежные рынки.
Ключевые слова: конкурентоспособность, продукция, конкуренция, рынок, критерий, фактор.

Motorna T.V., Fedoryak R.M.
Kiev National University of Technology and Design

THE SUBSTANTIATION OF MEASURES TO INCREASE THE COMPETITIVENESS OF THE COMPANY'S PRODUCT

Summary
In the article the essence of the concept of competitiveness of the product, factors of competitiveness of products is considered, the measures of its increase are grounded. The approaches to the concept of "product competitiveness" were analyzedand determined measures to increase the competitiveness of goods. Measures to increase the competitiveness of products proposed in the article can be used by domestic enterprises to improve the competitiveness of products in the national market, and when the company leaves the foreign markets.
Keywords: competitiveness, products, competition, market, criterion, factor.

УДК 338.48

РОЗВИТОК ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Музичка Є.О., Таран О.Л.
Національний університет харчових технологій

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-149

У даній статті представлена характеристика туристичного потенціалу Тернопільської області. А саме: надано опис природно-ресурсних та туристично-рекреаційних складових, стан історико-культурних пам'яток та туристичної інфраструктури. Було виділено ключові внутрішні сильні та слабкі сторони туристичного потенціалу Тернопільщини, а також можливості і загрози його розвитку та проведено SWOT-аналіз області. Надано аналіз проблем, які перешкоджають розвитку туристичного потенціалу та розвитку туристичної сфери Тернопільської області. Серед них: поганий стан туристичних об'єктів та доріг; незадовільний стан інформаційного та маркетингового забезпечення сфери туризму; низький рівень забезпеченості області професійними кадрами в сфері туризму; недостатність економічних та фінансових ресурсів для розвитку туристичного потенціалу. Запропоновано та обґрунтовано напрями розвитку туристичного потенціалу Тернопільської області, які передбачають: комплексне стратегічне програмування та фінансування розвитку туристичного потенціалу; економічне стимулювання розвитку туристичного потенціалу та рекреації; рекламно-інформаційне та маркетингове забезпечення туристичного потенціалу області; покращення кадрового забезпечення розвитку туристичної галузі та готельного господарства; формування привабливого інвестиційного клімату для розвитку туристичного потенціалу.
Ключові слова: потенціал, туристичний потенціал області, туристичні ресурси, показники туристичної діяльності, розвиток туристичного потенціалу Тернопільської області.

Постановка проблеми. Розвиток туристичного потенціалу Тернопільської області в сучасних умовах має надзвичайне значення для економіки регіону. У ньому представлені унікальні природні ландшафти, історичні та архітектурні пам'ятники, культові релігійні споруди. У поєднанні із сприятливими природно-кліматичними умовами, розвинутою мережею доріг, системою діючих інфраструктурних об'єктів туристичний потенціал області має об'єктивні передумови для успішного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах сучасного темпу розвитку туристичної галузі в Україні, особливо її західних регіонів, серед багатьох науковців досить широкого спектру дослідження набув розвиток туристичного потенціалу Тернопільської області. Так, наприклад, ця проблема знайшла відображення у працях таких дослідників, як О.В. Заставецька, А.Б. Кошіль, А.В. Кузишин, Т.І. Ткаченко, Н.П. Стецько, К.Л. Дударчук. Туристичні та рекреаційні ресурси області досліджені частково і потребують більшої уваги. Подальше опрацювання вищезгаданої проблеми сприятимуть освоєнню нових видів туристичних послуг і розвитку туристичного потенціалу Тернопільської області в цілому.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогоднішній день туристична сфера в Тернопільській області недостатньо широко розвинута. Причини становлять як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Крім відсутності належного фінансування та інвестицій у галузь ще однією глобальною проблемою є часткове використання туристичного потенціалу. Для успішного розвитку туристичного потенціалу регіону доречним було б формування привабливого інвестиційного клімату з боку державних органів управління регіоном, розробка та реалізація стратегічного програмування та фінансування розвитку туристичного потенціалу.

Мета і завдання дослідження полягає у розгляді передумов та рівня розвитку природно-ресурсних та туристично-рекреаційних складових, історико-культурного та інфраструктурного стану об'єктів туристичного потенціалу Тернопільської області та розробці пропозицій щодо напрямків його удосконалення з метою розвитку і раціонального використання наявного рекреаційного та туристичного потенціалу.

Виклад основного матеріалу. Необхідна умова розвитку туризму – туристичний потенціал, який може оцінюватися в різних масштабах: на рівні світу, країни, району. Туристичний потенціал є сукупністю органічно взаємопов'язаних природних і матеріальних засобів, які в процесі взаємодії здатні виробляти продукцію або продукт. Будь-яке збільшення кожного ресурсу веде до зростання туристичного потенціалу. Використання туристично-рекреаційних ресурсів, тобто природних, лікувально-оздоровчих, культурно-історичних, розважальних об'єктів, які можуть бути використані для організації туристичної діяльності, здатне підвищити потенціал області за рахунок збільшення економічно-матеріальних надходжень від туристичних, оздоровчих та рекреаційних послуг для зовнішніх і внутрішніх споживачів, відновлення і забезпечення умов для ефективного функціонування подальшого розвитку.

Тернопільська область має значний рівень туристичного потенціалу, оскільки саме на її території містяться значні ландшафтні, історико-культурні, рекреаційні ресурси. Необхідні умови для активізації розвитку туристичного потенціалу створюють також вигідне географічне розташування області, багата флора і фауна, проведення різних фестивалів та ярмарок, історична та пізнавальна спадщина та достатня кількість колективних засобів розміщування. Крім того, достатньо сприятливий екологічний стан області та відносно невисока концентрація промисловості, теж відіграють не останню роль у розвитку туристичного потенціалу області [5].

Для області характерний значний туристично-рекреаційний потенціал: мережа транспорт-

них сполучень, культурна спадщина, розвинута туристична індустрія. Цей потенціал – конкурентоспроможний, оскільки його складовими є природа, історія, клімат, а також – лікувально-бальнеологічні можливості. Тут зосереджені запаси мінеральних вод «Нафтуся»і «Моршинська», синя глина, торфи та лікувальні грязі, що сприяє розвиткові туристичного бізнесу.

У області нараховується 18 санаторно-курортних закладів, з яких – 10 санаторіїв, 5 санаторіїв-профілакторіїв, 3 бази та інших відпочинкових зон. До найвідоміших санаторіїв належать: офтальмологічний санаторій «Барвінок» (Зборівський район, неподалік м. Почаїв), бальнеологічний – «Збруч» (розташований в санаторії «Медобори», серед лісового масиву на межі Тернопільської та Хмельницької областей), а також – бальнеологічний, грязьовий – «Медобори» (знаходиться на відстані 20 км від Тернополя, на 16 га мальовничих Подільських Товтр) [4]. У санаторії «Барвінок», крім лікування офтальмологічних захворювань, займаються лікуванням органів дихання, опорно-рухового апарату та нервової системи, а також тут практикується кліматотерапія і лікувальний масаж. У санаторії «Збруч» лікують захворювання нирок, сечостатевої, ендокринної, дихальної систем, лікувальний заклад створений на базі Новозбручанського джерела мінеральних вод. Санаторій «Медобори»займається відновленням здоров'я після перенесених інфарктів, цереброваскуляних порушень, лікують захворювання серцево-судинної системи та органів травлення, допомагають при патології розвитку вагітності тощо.

У області нараховується більше 100 об'єктів спелеології: печери «Кришталева», «Озерна», «Млинки», тощо. Печера «Оптимістична»вважається найбільшою за своїми розмірами у Європі, а також – найоб'ємнішою у світі серед гіпсових печер. Печера «Кришталева»пристосована для масового туризму, довжина електрифікованого маршруту складає 2800 м. Нещодавно до числа туристично-обладнаних печер додалася також печера «Вертеба» поблизу с.Більче-Золоте. До основних природних об'єктів екскурсійного туризму належать: Кременецькі гори, Товтровий кряж, Дністровський каньйон і карстові печери. Заповідники і заказники Тернопільщини займають приблизно 8,9% території області.

Тут нараховується 419 пам'яток природи, 89 заказників, 18 парків-пам'яток садового мистецтва, 9 дендропарків, 4 заповідні урочища, 3 ботанічні сади, державний природний заповідник «Медобори» і регіональні ландшафтні парки «Зарваниця»і «Загребелля». Флора Тернопільщини налічує чимало реліктових видів, серед яких – осока біла, осока низька, хвощ великий, молочай багатобарвний тощо. Деякі рослини занесені до Червоної книги України. Державний природний заповідник «Медобори» знаходиться в межах Гусятинського і Підволочиського районів області, його створено з метою збереження унікальних природних комплексів Подільських Товтр (Медоборів). Товтри – це вузькі горбисті пасма, ізольовані горби, що підіймаються над прилеглою територією на 60-100 м. Заліснена частина Товтр (у межах України) відома своїми медоносними рослинами, звідси походить їхня інша назва – Медобори. Ця височина простяглася від селища Підкамінь Львівської області через Тернопільську та Хмельницьку, а також через Молдову – аж до Румунії.

До рукотворних пам'яток природи належить відоме Тернопільське озеро, площа якого сягає 400га., розташоване на річці Серет, на місці численних боліт, які тут знаходилися. Озеро було створене ще у XVI столітті, під час розбудови оборонних споруд міста. У водоймі колись розводили щук, карасів, карпів, сомів та окунів. Однак, на початку XX ст. озеро почало заростати мулом, і було відновлене і розчищене у 50-их роках. Окрасою водойми був Великий фонтан, стара конструкція якого затонула у 2003 р., однак у 2007 р. фонтан частково відновили, його функція полягає у тому, щоб створити штучне перемішування води і запобігти замуленню водойми.

У регіоні знаходиться знаменитий Дністровський каньйон, який утворений річкою Дністер і розміщений на межі Тернопільської, Івано-Франківської, Чернівецької та Хмельницької областей. Його загальна довжина дорівнює близько 250км., він вважається найбільшим каньйоном у Європі. У 2008 році завдяки інтернет-опитуванню був визнаний одним із семи природних чудес України. Для Дністровського каньйону характерний своєрідний мікроклімат, у його долинах температура є вищою, ніж на рівнині. Долини рік – лівих притоків Дністра, теж часто каньйоноподібні, тут зустрічаються водоспади, наприклад Русилівський каскад або ж знаменитий Джуринський водоспад біля с. Нирків, найвищий водоспад рівнинної частини України.

До архітектурних пам'яток Тернопільщини належать замки XIV–XVII ст., православні і католицькі храми, унікальні сакральні дерев'яні споруди, ратуші, палаци, старовинні кам'яниці тощо. Хоча на Тернопільщині збереглося найбільше в Україні замків, проте практично всі перебувають на різній стадії руйнування. Одним із небагатьох винятків є Збаразький замок. Він розташований на Княжій горі, біля центру старого Збаража. Першу кам'яну фортецю тут заклав князь Дмитро Корибут. Цю споруду двічі руйнували татарські орди, згодом замок був відновлений за проектом італійського архітектора під керівництвом інженера Андреа дель Аква. Першопочатково перебуваючи у не кращому стані, порівняно з іншими замками, він був фахово відреставрований, і на сьогодні перетворився у першокласний музей та туристичний комплекс.

Також було розпочато підйом з руїн Бережанського замку (споруда збережена на 60-70%), проте через брак коштів роботи ідуть дуже повільно. На території функціонує невеличкий музей. Частково відновлено замок у Скалаті. Найбільш мальовничі замки знаходяться у селі Язлівець – Язловецький, Кременецький, Сидорівський, Теребовлянський замки [3].

В обласному центрі збереглася також основна будівля Старого замку. Тернопільський замок, зведений на лівому березі річки Серет з метою охорони південно-східних кордонів Речі Посполитої від нападів кримських татар, є символом Тернополя і вважається його найдавнішою будівлею. Кременецький замок – старовинна фортеця, від якої залишилися лише руїни після того, коли у 1648 р. загони козацького полковника Макси-

ма Кривоноса майже зрівняли фортецю з землею. Дивом уціліли залишки надворотової вежі з готичним арочним проїздом, башта над новим будинком і шматки стін. Найзначніші твердині області об'єднані у Національний заповідник «Замки Тернопілля».

До видатних сакральних пам'яток відносяться: Домініканський костел у Тернополі (XVII ст.); костел Різдва Богородиці (XVII ст.) Вірменський костел (XVIII ст.) та Собор Святої Трійці (XVIII ст.), які знаходяться у Бережанах; оборонна Успенська церква у Збаражі (XVII ст.), а також – комплекс монастиря бернардинів (XVII ст.). Вражає незвичними бароковими формами костел Пресвятої Трійці у Микулинцях. Цей храм був відреставрований храм і, по суті, унікальним для даної місцевості.

Вірменський костел у Бережанах (XVIII ст.) споруджений у стилі рококо (пізнього бароко) на кошти місцевого жителя Деодата Горбача, цю споруду охороняв високий мур, який перетворював костел на один з елементів оборонної фортифікаційної лінії. У центрі Бережан, фасадом до площі Ринок розміщений Собор Святої Трійці (XVIII ст.), який колись поєднував у своїй архітектурі готично-ренесансні форми, проте через численні перебудови його стиль значно змінився. Оборонна Успенська церква у Збаражі, зведена на початку XVII ст., належить до найдавніших архітектурних пам'яток міста, які збереглися до наших днів. Особливу увагу відвідувачів привертають оборонна дзвіниця храму та сонячний годинник. У Збаражі також знаходиться комплекс монастиря бернардинів (XVII ст.). До складу цього комплексу входять: костел святого Антонія (1723 р.), зведений у стилі бароко, келії бернардинів (1627-1637 р.), дзвіниця (1746-1755 р.) і оборонні мури (1627-1637 р.) Ця обитель з костелом були засновані князями Збаразькими, а завершив будівництво Януш Вишневецький разом з дружиною Євгенією.

На території області знаходяться храми східного обряду, найвидатнішими з яких є: монастирська василіянська церква Преображення Господнього у с.Підгора біля Теребовлі, церква Воздвиження Чесного Хреста в обласному центрі, яка розташована біля ставу, Спасо-Преображенська церква у селі Залужжя біля Збаража, Свято-Миколаївська церква у Бучачі, Успенська церква у Підгайцях та інші. Також тут розташовані три костели в готичному стилі: костел Успіння Діви Марії у селі Біще, костел Пресвятої Трійці у селі Підгайці, костел св. Антонія у селищі Залізці та колишні оборонні храми, які знаходяться у руїнах.

Порівняно з сусідніми областями, на Тернопільщині збереглося менше дерев'яних храмів. Дерев'яна церква Успіння Богородиці (XVII ст.) прикрашала Микулинецьку частину Тернополя, через два століття цей храм розібрали, а на його місці спорудили кам'яний, який був майже повністю знищений у 1962 р. Нині церкву відбудували. У передмісті Бережан притулилася дерев'яна церква святого Миколая (XVII ст.), яка вважається шедевром давньої архітектури. На території старого міста Чорків розташовані два дерев'яні храми: церква Вознисення Христового та Успенська церата. Наразі, обидві церкви відреставровані і перебувають у задовільному стані. Досить популярним об'єктом є церква Преображення Господнього, яка знаходиться у селі Підгірці. Загалом, велика кількість дерев'яних споруд розкиданих по різних селах Тернопільщини залишаються невідомі широкому загалу туристів.

Серед пам'яток містобудування виділяється будівля Міської ратуші у Бучачі (XVIII ст.) та єзуїтський колегіум (XVIII ст.) у Кременці. Міська ратуша розміщена у нижній частині Бучача. Фронтон головного фасаду увінчаний родинним гербом графів Потоцьких. Колись фасад споруди прикрашали 14 статуй, однак через історичні лихоліття до наших часів збереглися лише 9. Архітектор П. Гіжицький збудував ансамбль єзуїтського колегіуму, в якому гармонійно поєднуються стилі легкого і розкішного рококо з величчю та суворістю барокового стилю.

Варто згадати величний Вишнівецький замковий палац (XV–XVIII ст., у містечку Вишнівець, один із небагатьох палаців, де вже триває створення музею; порівняно маловідомий Струсівський палац – маєток Голуховських, наразі тут знаходиться школа-інтернат; палац графа Бадені у Коропці (XVIII ст., знаходиться на стадії руйнування; палац Потоцьких-Реїв у Микулинцях, оточений парком, на території якого тепер лікарня; мисливський палац Потоцьких у селі Рай на околиці Бережан, що перебудований у школу-інтернат, яка функціонує й досі; садиба О.Вороніна у Білокриниці перебудована у коледж.

На території Тернопільської області знаходяться два чи не найвідоміші християнські святі місця Західної України. Свято-Успенська Почаївська Лавра є величезним комплексом з кількох храмів, келій та печер, до якого входить також віддалений на 2 кілометри Свято-Духівський скит. Зараз Лавра перебуває у підпорядкуванні Української православної церкви під заступництвом Московського патріархату. Не менш давньою є й історія Марійського Духовно-Відпустового центру у Зарваниці. Тут розташова старовинна церква Пресвятої Трійці з Зарваницькою Іконою Богородиці, а на межі XX–XXI століть було відновлено і розширено великий комплекс з чудотворним джерелом, собором, дзвіницею, хресною дорогою, купальнею та монастирем студитів. А неподалік – село Заздрість, де на частково збереженому родинному обійсті створено садибу-музей Патріярха Йосипа Сліпого.

Збереглося також чимало святинь, які практично всі – у руїнах, а новіші (XIX – поч. XX ст.) – перебудовані до невпізнання. Найвідомішими є оборонна синагога у Підгайцях, перебудована з колишнього аріанського храму, синагога у Гримайлові та Сатанові. Цікава божниця з червоної цегли знаходиться у Струсові, неподалік від центру містечка. Загалом же у області можна оглянути біля трьох десятків синагог. А найкраще збереглася Гусятинська синагога, у котрій до недавнього часу розташовувався краєзнавчий музей [1].

Використанню рекреаційного потенціалу Тернопільської області сприяють об'єкти інфраструктури і сфери обслуговування. Високий рівень обслуговування забезпечують кваліфіковані спеціалісти із туристичної та готельно-ресторанної справи, які випускають місцеві заклади освіти.

У галузі туризму сьогодні працює 46 ліцензованих суб'єктів підприємницької діяльності, 13 туроператорів, 33 турагенти. Готельне господарство Тернопільщини представлене 66 готелями. Вони розміщені на території області нерівномірно. Більшість сконцентровано у Тернополі або поблизу обласного центру, а також у містах Заліщики, Чортків, Кам'янець-Подільський, Кременець.

На території Тернопільської області в Бережанському районі знаходиться туристичний кластер сільського туризму «Мальовнича Бережанщина», який було засновано в 2007 році. Його було створено для сприяння розвитку туризму в сільській місцевості та задоволення і захисту законних економічних, соціальних, творчих, національно-культурних, та інших спільних інтересів своїх членів [6].

Загальний вигляд компонентного складу та показників туристичного потенціалу Тернопільської області наведено в таблиці 1.

Аналіз природно-рекреаційних ресурсів та історико-культурного потенціалу області демонструє широкий обсяг можливостей для організації та розвитку різних видів туризму, лікування та відпочинку. Тернопільська область виступає на національному туристичному ринку як адміністративний, історико-культурний, промисловий, спортивний і діловий центр, а в області туризм має стати одним із пріоритетних напрямів розвитку.

Для аналізу проблем, які стоять на шляху розвитку туристичного потенціалу Тернопільської області, а також, визначення необхідних комплексних заходів для усунення даних проблем, було виділено наступні ключові внутрішні сильні та слабкі сторони туристичного потенціалу Тернопільщини, а також можливості і загрози його розвитку та проведено SWOT-аналіз області який представлено в таблиці 2.

Отже, Тернопільська область має достатньо великий туристичний потенціал для розвитку туристичної сфери на її території. Але поруч із позитивними передумовами його розвитку невирішеними залишається низка проблем:

– низький рівень розвитку надання транспортних послуг усіх видів, особливо міжміського сполучення в межах області. Головними причинами є: часті відміни рейсів, поганий стан транспортних засобів пересування та відсутність чіткої інформації про розклад рейсів або складність її отримання;

– поганий стан більшості туристичних об'єктів, причинами якого є занедбані та напівзруйновані пам'ятки замково-палацової культури; незадовільний матеріально-технічний стан закладів культури та мистецтва; відсутність сучасних систем охорони;

– відсутність під'їздів до багатьох туристичних об'єктів та незадовільний стан доріг;

– недостатність інформаційного та рекламного забезпечення просування туристичних та ін-

Таблиця 1

Компонентний склад, критерії та показники туристичного потенціалу Тернопільської області

Компоненти	Критерії	Показники
Туристично-рекреаційні ресурси	1. Природні ресурси та природно антропогенні ресурси	Площа природоохоронних територій (122634,0268 га)
		Кількість національних парків, інших природоохоронних об'єктів (419 територій та об'єктів природно-заповідного фонду)
	2. Соціальні ресурси	Кількість архітектурних та культурно-історичних пам'яток (1936)
		Мережа музеїв, театрів, інших закладів розваг і атракцій (2067)
		Кількість найважливіших бісоціальних ресурсів (6)
		Кількість найважливіших подієвих ресурсів (38)
Туристична інфраструктура	3.1. Розвиток туристичної індустрії	3.1.1. Кількість суб'єктів туристичної діяльності (46)
	3.2. Інфраструктура гостинності	3.2.1. Забезпеченість території засобами розміщення для різних категорій туристів (66)
		3.2.2. Забезпеченість території закладами ресторанного господарства для різних категорій туристів (234)
		3.2.3. Цінова конкурентоспроможність послуг у туристичних підприємствах (7,5)
		3.2.4. Якість обслуговування (7,2)
	3.3. Транспортна доступність	3.3.1. Щільність автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям, тис. км на кв. км (405 км)
		3.3.2. Щільність залізних колій загального користування, тис. км на кв. км (45,9)
		3.3.3. Кількість аеропортів (1)
4. Загальний імідж регіону, соціальне середовище	4.1. Якість життя населення	4.1.1. Кількість економічно активного населення (у % до загальної кількості) (61,2)
		4.1.2. Доходи на душу населення (31525)
	4.2. Підтримка розвитку туризму	4.2.1. Наявність програм розвитку туризму +
	4.3. Позитивний туристичний імідж регіону	4.3.1.Сформованість системи маркетингових комунікацій +
		4.3.2. Популярність туристичного бренду території (27%)
	4.4. Екологічна безпека	4.4.1. Щільність шкідливих викидів в атмосферу (4,4)
	4.5. Правова безпека	4.5.1. Кількість злочинів на 10 тис. населення (39,6)

Джерело: розроблено авторами за даними [8]

Таблиця 2

SWOT-аналіз туристичного потенціалу Тернопільської області

Сильні сторони	Слабкі сторони
− Вигідне геополітичне розташування, автомобільні, залізничні та повітряні сполучні шляхи міжнародного значення; − Велика кількість унікальних туристично-рекреаційних об'єктів (замки, церкви, пам'ятки архітектури тощо); − Наявність особливих територіальних особливостей (фольклор, традиції, звичаї, обряди); − Наявність значних рекреаційних територій; − Наявність значної мережі санаторіїв, санаторіїв-профілакторіїв, баз відпочинку; − Наявність різноманітного туристичного продукту; − Досить розвинена транспортна інфраструктура, висока щільність транспортних мереж.	− Незадовільний стан пам'яток природи, історії, культури, архітектури; − Низький рівень розвитку туристичної інфраструктури; − Незадовільний стан доріг та відсутність під'їздів до багатьох популярних туристичних об'єктів. − Недостатня кількість розроблених туристичних маршрутів в межах області; − Нераціональне розміщення об'єктів готельного господарства в області та низький рівень розвитку сфери обслуговування; − Низький рівень матеріально-технічної бази рекреаційної сфери; − Недостатнє туристично-інформаційне забезпечення туристів; − Недостатня кількість спеціалістів для реконструювання та відновлення історико-культурних пам'яток; − Невідповідність якості рекреаційних послуг міжнародним стандартам.
Можливості	**Загрози**
− Дослідження та ефективне використання туристично-рекреаційного потенціалу області; − Проведення масових заходів з метою ознайомлення з унікальними пам'ятками без розвинутої інфраструктури; − Розвиток потенціалу природоохоронних територій; − Проведення активної рекламно-інформаційної роботи щодо заохочення інвестування туристичної сфери; − Зробити туристичну діяльність однією з пріоритетних галузей економіки області; − Вихід туристичного потенціалу областіу на міжнародний ринок; − Участь у міжрегіональних та міжнародних виставка, ярмарках, бізнес-зустрічах; − Запровадження інноваційних технологій курортного обслуговування, бальнеологічного лікування та новинок світового ринку SPA-індустрії.	− Велика конкуренція з потужним сусіднім курортним регіоном; − Недооцінка значення туризму для розвитку регіону; − Потреба в ремонті локальної транспортної інфраструктури; − Зміни в потребах і перевагах потенційних споживачів курортних послуг, як наслідок − втрата клієнтів; − Ймовірний відтік кваліфікованих кадрів у санаторно-курортному комплексі регіону; − Висока конкурентність європейських ринків, складність виходу на них; − Перенаправлення туристичних потоків області в інші західні регіони та країни ЄС; − Несприятливий інвестиційний клімат.

Джерело: розроблено авторами за даними [2]

вестиційних можливостей у сфері туризму Тернопільської області:

1) брак змістовного представлення туристичного потенціалу та підприємств туристичної галузі на всеукраїнських та міжнародних туристичних та інвестиційних заходах;

2) відсутність розвитку мережі туристичних інформаційних центрів;

− недостатність фінансування з боку держави для розвитку туризму, туристично-рекреаційного бізнесу, залучення інвестицій у туристичну галузь;

− недостатність фінансування та кваліфікованих спеціалістів для реставрації і відновлення історико-культурних, архітектурних пам'яток, раціонального використання та збереження туристично-рекреаційних і природних ресурсів;

− слабка взаємодія органів місцевої виконавчої влади та місцевого самоврядування щодо забезпечення розвитку туризму і рекреації в регіоні;

− недостатнє забезпечення професійними кадрами в галузі туризму і рекреації та неналежний рівень підготовки кадрів для туристичної галузі.

З метою розвитку туристичного потенціалу Тернопільської області необхідно проводити регіональну політику, спрямовану на використання можливостей області як туристичного регіону найближчим часом. Особливу увагу варто звернути на поширення позитивного іміджу області та реалізації існуючого туристичного потенціалу Тернопільської області. Для цього необхідні такі заходи:

1. Сприяти збільшенню обсягів реалізації та використання механізмів державно-приватного партнерства для реалізації проектів з модернізації туристичної та транспортної інфраструктури, освоєння природних ресурсів (джерела мінеральних вод, лікувальних грязей), реконструкції, збереження та реставрації культурних пам'яток; розробити механізм надання туристичних об'єктів та природних ресурсів у довготривалу оренду за умов капітальної реставрації, належного утримання пам'яток архітектури, відкритого доступу до них, забезпечення умов збереження екології.

2. Подавати заявки на проведення великих заходів спортивного (світового та європейського рівня) та гуманітарного характеру (музичні, пісенні фестивалі та конкурси, тематичні фестивалі, виставки та ін.) з метою забезпечення завантажуваності готелів, розвитку внутрішнього туризму, зокрема активізації соціального, інвентивного, ділового, молодіжного видів туризму.

3. Розробити та реалізувати регіональні і місцеві програми розвитку інвестиційної діяльності на менш активних територіях, які володіють значним туристично-рекреаційним потенціалом, спрямовані на заміщення державного бюджетного фінансування проектів шляхом створення інвестиційних фондів, кластерів, інших об'єктів інвестиційної інфраструктури, залучення коштів іноземних інвесторів [7].

4. Розробити організаційно-економічні заходи системи підготовки, перепідготовки спеціалістів та підвищення кваліфікації кадрів у туристичній

сфері, розвиток спеціальностей, яких не вистачає на туристичному ринку.

5. Розробити регіональними та місцевими органами влади інформаційні заходи, які будуть спрямовані на внутрішній ринок туристичних послуг, а саме серед місцевого населення, туристичних операторів та агенств, підприємств готельно-ресторанного бізнесу та санаторно-курортної справи, потенційних інвесторів позитивного європейського та вітчизняного досвіду створення садиб зеленого туризму, туристичних кластерів, підвищення рівня завантажуваності закладів розміщування, освоєння природних (в тому числі лікувальних) ресурсів.

6. Посилити популяризацію можливостей і переваг туристичного потенціалу Тернопільської області шляхом активної участі у регіональних, національних та міжнародних виставках, ярмарках, форумах представників туристичного бізнесу, готельно-ресторанного господарства, санаторно-курортних закладів, закладів культури та мистецтва, що сприятиме збільшенню потоку внутрішніх та іноземних туристів, залученню інвестиційних ресурсів для реалізації нових проектів у сфері туризму і рекреації на Тернопільщині.

Висновки і пропозиції. Беручи до уваги об'єктивні сприятливі передумови та окремі негативні аспекти розвитку туристичного потенціалу Тернопільської області пріоритетами державної регіональної політики мають стати покращення планування та більш ефективне використання туристично-рекреаційного та природно-ресурсного потенціалу території шляхом: довгострокового комплексного науково-обґрунтованого стратегічного програмування та фінансування розвитку туризму і рекреації; рекламно-інформаційного та маркетингового забезпечення туристично-рекреаційної сфери у межах країни та за її кордоном; економічного стимулювання розвитку туризму та рекреації; реалізації механізмів державно-приватного партнерства у сфері інфраструктурних та туристичних проектів; покращення кадрового забезпечення розвитку туристичної галузі та готельного господарства, оптимізації загальної інфраструктури та інфраструктури туризму і культури; формування привабливого інвестиційного клімату для реалізації проектів у сфері туризму та рекреації.

Список літератури:

1. Головко Г. Святині мальовничої Тернопільщини. Краєзнавство. Географія. Туризм. 2006. № 14-15. С. 37.
2. Городиський Ю. Проблеми і перспективи розвитку туризму у Тернопільській області / Ю. Городиський, А. Манько // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. 2012. Випуск 29, ч. 1. С. 211.
3. Дударчук К.Д. Історико-культурні туристичні ресурси Тернопільської області: стан збереження та використання [монографія]. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. С. 26-27.
4. Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в області у 2016 році: доповідь / Головне управління статистики у Тернопільській області, 2017. 26 с.
5. Стецько Н.П. Формування стратегії розвитку туризму Тернопільської області. URL: http://geography.tnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/02/15.pdf.
6. Царик П.Л. Підходи щодо оптимізації функціонально-просторової структури регіональної рекреаційної системи Поділля. Наукові записки ТНПУ. Серія: географія. Тернопіль, 2016. № 2. С. 146-150.
7. Офіційний сайт – Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua.

Музичка Є.О., Таран О.Л.
Национальный университет пищевых технологий

РАЗВИТИЕ ТУРИСТИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ТЕРНОПОЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация
В данной статье представлена характеристика туристического потенциала Тернопольской области. А именно: предоставлено описание природно-ресурсных и туристско-рекреационных составляющих, состояние историко-культурных памятников и туристической инфраструктуры. Было выделено ключевые внутренние сильные и слабые стороны туристического потенциала Тернопольщины, а также возможности и угрозы его развития и проведения SWOT-анализ области. Дан анализ проблем, препятствующих развитию туристического потенциала и развития туристической сферы Тернопольской области. Среди них: плохое состояние туристических объектов и дорог; неудовлетворительное состояние информационного и маркетингового обеспечения сферы туризма; низкий уровень обеспеченности области профессиональными кадрами в сфере туризма; недостаточность экономических и финансовых ресурсов для развития туристического потенциала.
Предложено и обосновано направления развития туристического потенциала Тернопольской области, которые предусматривают: комплексное стратегическое программирование и финансирования развития туристического потенциала; экономическое стимулирование развития туристического потенциала и рекреации; рекламно-информационное и маркетинговое обеспечение туристического потенциала области; улучшение кадрового обеспечения развития туристической отрасли и гостиничного хозяйства; формирование привлекательного инвестиционного климата для развития туристического потенциала.
Ключевые слова: потенциал, туристический потенциал области, туристические ресурсы, показатели туристической деятельности, развитие туристического потенциала Тернопольской области.

Muzychka Y.O., Taran O.L.
National University of Nutrition Technologies

DEVELOPMENT OF TRAVELING POTENTIAL OF TERNOPILSK REGION

Summary
This article presents the characteristics of the tourist potential of the Ternopil region. Namely: the description of natural resource and tourist-recreational components, the state of historical-cultural monuments and tourist infrastructure. The key internal strengths and weaknesses of the tourist potential of Ternopil region were highlighted, as well as the opportunities and threats of its development and SWOT analysis of the region. The analysis of problems hindering development of tourist potential and development of tourist industry of Ternopil region is given. Among them: poor condition of tourist facilities and roads; unsatisfactory state of informational and marketing provision of tourism; low level of provision of professional personnel in the field of tourism; lack of economic and financial resources for the development of tourism potential. The directions of development of tourist potential of Ternopil region are proposed and grounded, which include: integrated strategic planning and financing of tourism potential development; economic stimulation of tourism potential development and recreation; advertising, informational and marketing support of the tourist potential of the region; Improvement of staffing of tourism industry and hotel industry development; formation of an attractive investment climate for the development of tourism potential.
Keywords: potential, tourist potential of the region, tourist resources, indicators of tourism activity, development of tourist potential of Ternopil region.

УДК 658.8

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Павленко І.А., Мироненко О.В.
Київський національний університет технологій та дизайну

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-150

Для здійснення ефективної конкурентної боротьби підприємницьким структурам необхідно розуміти і враховувати специфіку інноваційної діяльності, яка обумовлена впливом факторів як зовнішнього, так і внутрішнього середовища підприємства. В статті надана характеристика існуючим ризикам інноваційної діяльності та визначені шляхи їх мінімізації та оптимізації.
Ключові слова: інноваційна діяльність, управління, мінімізація.

Постановка проблеми. Світовий досвід свідчить, що визначальним фактором успішного функціонування будь-якого підприємства є його здатність до ведення інноваційної діяльності. Лише за умови досягнення високого рівня інноваційної активності підприємств економіка країни зможе зайняти гідне місце у світовому процесі економічного розвитку, оскільки саме інновації забезпечують конкурентоспроможність економіки на всіх ієрархічних рівнях.

Інноваційній діяльності притаманний високий рівень ризиковості, що зумовлене невизначеністю в успішності цієї діяльності. Управління ризиками інноваційної діяльності повинне розглядатися як частина загальної стратегії підприємства, так як рівень стабільності підприємства на ринку безпосередньо залежить від наявності інновацій. Інноваційна діяльність підприємства дозволяє зайняти відповідне місце в тій чи іншій сфері, дає можливість бути конкурентоспроможним учасником ринкових відносин. Від її раціонального формування залежать всі подальші управлінські рішення і дії у сфері інноваційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція інновацій і інноваційної діяльності активно досліджується в працях представників економічної науки. Проблеми управління інноваційною діяльністю знаходять своє відображення у численних публікаціях як зарубіжних, так і вітчизняних вчених: Ю. Бажала, О.В. Василенка, В.Ф. Гриньова, В.М. Гейця, Т.Г. Дудара, В.Я. Кардаша, А.О. Князевича, О.В. Крайчук, Н.В. Краснокутської, П.П. Микитюка, О.М. Скібіцького, А.І. Сухорукова, Л.І. Федулової, Р.А. Фатхутдинова, П. Халла та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на численні публікації, все ще потребують доробки питання оптимізації та мінімізації інноваційних ризиків вітчизняних підприємств в умовах мінливого зовнішнього та внутрішнього середовища.

Мета і завдання. Метою статті є визначення сутності інноваційного ризику підприємства та виявлення особливостей управління ним, а також та розроблення рекомендацій з оцінки впливу ризику на результативність інновацій. Досягнення поставленої мети обумовило розв'язання поставлених завдань:розглянути сутність інноваційної діяльності підприємства;дослідити теоретичне поняття інноваційного ризику;визначити методики оцінки інноваційних ризиків на вітчизняних підприємствах та надати рекомендації щодо їх мінімізації та оптимізації.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах господарювання для підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств дуже важливим стає впровадження інновацій в виробничу діяльність. Визначення інноваційної діяльності закріплено в ряді законодавчих актів України (табл. 1).

Таблиця 1

Визначення поняття «інвестиційна діяльність»

Джерело	Визначення
Закон України «Про інвестиційну діяльність» [1]	Інноваційна діяльність – випуск і розповсюдження принципово нових видів техніки і технологій; прогресивні міжгалузеві структурні зрушення; реалізація довгострокових науково-технічних програм з великими строками окупності витрат; фінансування фундаментальних досліджень для здійснення якісних змін стану продуктивних сил; розробка та впровадження нової, ресурсозберігаючої технології, призначеної для поліпшення соціального та екологічного становища
Закон України «Про інноваційну діяльність» [2]	Інноваційна діяльність – діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг
Господарський кодекс України [3]	Інноваційна діяльність у сфері господарювання – діяльність учасників господарських відносин, що здійснюється на основі реалізації інвестицій з метою виконання довгострокових науково-технічних програм з тривалими строками окупності витрат і впровадження нових науково-технічних досягнень у виробництво та інші сфери суспільного життя
Державний комітет статистики України [4]	Комплекс наукових, технологічних, організаційних, фінансових та маркетингових заходів, які спрямовані на створення та впровадження інновацій (проведення і придбання наукових досліджень, нових технологій, виробниче проектування, інші види підготовки виробництва для випуску нових продуктів, впровадження нових методів їх виробництва, придбання машин, обладнання, установок, інших основних засобів та капітальні витрати, пов'язані з упровадженням інновацій, маркетинг, реклама тощо)

Рис. 1. Систематизація наукових підходів щодо визначення інноваційної діяльності

Джерело: складено автором за [5-11]

Проведене дослідження наукових підходів до визначення поняття інноваційної діяльності показало, що серед авторів відсутня єдина думка щодо сутності інноваційної діяльності,тому що її розглядають і як діяльність, і як захід, і як процес (рис. 1).

На основі проведених досліджень визначимо власне бачення на інноваційну діяльність: до інноваційної діяльності підприємства можна віднести систему заходів, сутність яких полягає у використанні наукового, технічного та інтелектуального потенціалу з метою отримання нового продукту (послуги), нової технології виробництва або поліпшених організаційних рішень в управлінні підприємством.

Одною з перешкод активізації інноваційної діяльності в нашій країні є відсутність наукової бази, необхідної для прийняття правильних управлінських рішень. Зокрема, до теперішнього часу відсутнє єдине, суворе і загальновизнане в науковому співтоваристві визначення категорії «ризик інноваційної діяльності», а при цьому саме своєчасне визначення небезпеки виникнення ризику, правильне виділення його виду і попередження виникнення і забезпечує успішність будь-якої діяльності, в тому числі інноваційної.

Сучасна наукова література відрізняється неоднозначністю в розумінні суті і природи ризику інноваційної діяльності. Деякі визначення науковців щодо категорії «інноваційний ризик» наведені в табл. 2.

Розмаїття думок пояснюється багатоаспектністю цього явища, має безліч реальних підстав. Тому часто при спробах класифікації один і той самий ризик, розглянутий дослідниками з різних позицій, набуває різний сенс і потрапляє в різні класифікаційні групи. Тому єдина детальна класифікація ризиків інноваційної діяльності відсутня. Узагальнення вітчизняної наукової літератури дозволило зробити висновок, що сьогодні можна виділити три основні підходи до визначення і класифікації ризиків інноваційної діяльності, виходячи зі сфери їх виникнення: ризики умов інноваційної діяльності, що впливають на досягнення мети; ризики процесу інноваційної діяльності; ризики продукту інноваційної діяльності.

З огляду на сутність ризику як економічної категорії, а також особливостей прояву інноваційного ризику та основні положення ефективності інновацій слід зробити такі висновки:

– інноваційна діяльність в умовах посилення конкурентної боротьби і підвищення вимог до якості продукції набуває пріоритетне і визначальне значення;

– це означає, що інноваційний ризик слід розглядати як самостійний вид ризику поряд з фінансовим, виробничими, комерційним і технічним;

– інноваційний ризик передбачає виникнення ризиків, пов'язаних з розробкою і реалізацією наукових розробок, їх ефективною апробацією і впровадженням у виробничий процес, отриманням очікуваних науково-технічних, економічних, ресурсних, соціальних і екологічних видів ефекту від реалізації інновацій.

Таблиця 2

Наукові погляди щодо сутності поняття «інноваційний ризик»

Джерело	Визначення
В.О. Василенко, В.Г. Шматько [12]	Імовірність втрат, що виникають при вкладенні підприємницькою фірмою засобів у виробництво нових товарів (послуг), які, можливо, не знайдуть очікуваного попиту на ринку.
В.М. Геєць, Б.Є. Кваснюк, В.П. Семиноженко [13]	Вимірна вірогідність (загроза) втрати принаймні частини своїх ресурсів, недоотримання або втрати запланованих доходів (прибутку) від інноваційного (венчурного) проекту, вартості портфеля фінансових активів інноваційної фірми (венчурної компанії загалом) чи появи додаткових видатків та/або інше – можливість одержання значних вигід (доходів) порівняно із запланованими внаслідок здійснення інноваційної діяльності в умовах невизначеності.
П.П. Микитюк, Ж.Л. Крисько, О.Ф.Овсянюк-Бердадіна, С.М. Скочиляс [14]	Можливість (загроза) втрати суб'єктом господарювання частини своїх ресурсів, недоотримання доходів чи виникнення додаткових витрат у результаті здійснення виробничо-збутової та фінансової діяльності, яка спирається на нові технології, нові продукти, нові способи їхньої реалізації.
О.М. Пєтухова, Г.В. Сілакова [15]	Імовірність появи втрат ресурсів і засобів, що використовуються в процесі створення та впровадження нової техніки, товарів, послуг, управлінських рішень, прогресивних матеріалів і технологій, які можуть не отримати очікуваного попиту на ринку або не принести очікуваного ефекту.
Д.А. Штефанич [16]	Можливість втрати доходу, ресурсів, збільшення зобов'язань чи отримання негативних результатів від упровадження інноваційних продуктів на підприємстві.

Управління ризиками передбачає вибір і реалізацію сукупності методів, прийомів, інструментів щодо виявлення, аналізування та оцінювання ризиків з відповідною розробкою комплексу дій і заходів щодо регулювання інноваційної діяльності у відповідності до виявлених загроз і можливостей для підприємства. Ефективне управління ризиками інноваційної діяльності може стати дієвим інструментом у сучасній конкурентній боротьбі та джерелом розвитку підприємства за умови розробки та впровадження надійної системи управління ними.

На рис. 2 наведено узагальнений авторами підхід до процесу управління інноваційними ризиками. Аналіз ризиків є найвідповідальнішим і методично складним етапом, від якості проведення якого залежить ефективність усього процесу управління інноваційними ризиками. На цьому етапі передбачається проведення якісного та кількісного аналізу інноваційних ризиків.

Зупинимось більш детально на кількісному аналізі ризиків. Кількісний аналіз ризиків передбачає визначення чисельного значення ризику інноваційного проекту в цілому і визначається різними методами. Найбільш розповсюдженими методами аналізу ризиків є: статистичний, аналітичний, аналіз чутливості операцій, аналіз розміру відносних ризиків, метод експертних оцінок, метод сценаріїв, метод «дерева» рішень, метод використання аналогів, аналіз доцільності витрат. В табл. 3 наведено переваги та недоліки кожного з перелічених методів.

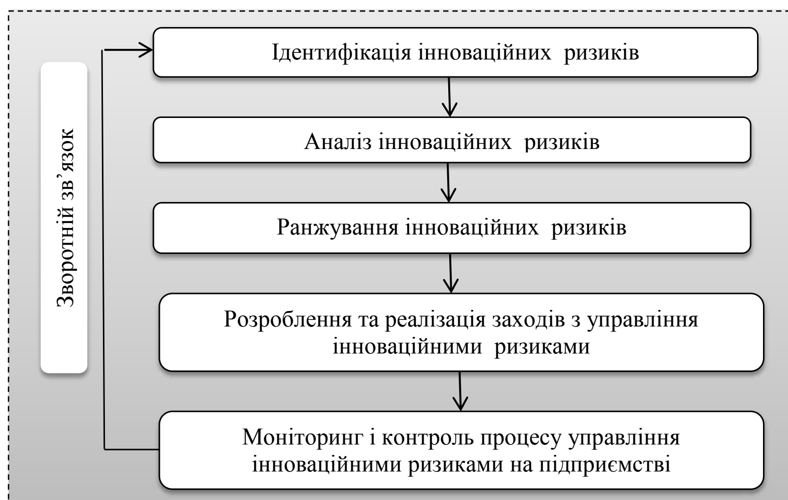

Рис. 2. Процес управління інноваційними ризиками на підприємстві

Джерело: розроблено автором за [17]

Одним із традиційних варіантів мінімізації інноваційного ризику є диверсифікація інноваційної діяльності, що полягає в розподілі ресурсів і зусиль дослідників для виконання різних, безпосередньо не пов'язаних один з одним інноваційних проектів. Якщо один із проектів виявиться збитковим, то інші, успішні, можуть покрити втрати, що виникнуть. Крім того, існують такі основні методи зниження ризику: уникнення – просте ухилення від діяльності або обставин, що містять ризик; передача – перекладання відповідальності за ризик на іншу сторону; мінімізація – вживання власних спеціальних заходів для обмеження розміру ризику, створення спеціальних систем запобігання збиткам; прийняття – збереження відповідальності за ризик; готовність і здатність покрити всі можливі збитки за рахунок власних засобів.

Для реалізації цих методів можна застосовувати такі способи захисту, як розподіл ризику між учасниками проекту; страхування; резервування засобів на покриття непередбачених витрат.

Висновки та пропозиції. Інноваційна діяльність в умовах посилення конкурентної боротьби і підвищення вимог до якості продукції набуває пріоритетного і визначальне значення. Інноваційний ризик слід розглядати як самостійний вид ризику поряд з фінансовими, виробничими, комерційними і технічними.

Інноваційний ризик передбачає виникнення ризиків, пов'язаних з роз-

Таблиця 3

Переваги і недоліки методів оцінки ризику з метою оцінки ризику інноваційного проекту

Метод оцінки ризику	Переваги методу	Недоліки методу
Статистичний	1) простота розрахунків; 2) простота трактування і інтерпретації отриманих результатів	1) необхідна велика і достовірна статистична база; 2) складність отримання вихідних даних для аналізу
Аналітичний	1) простота розрахунків; 2) простота трактування і інтерпретації отриманих результатів	1) недостатньо адекватно відображає рівень ризику через унікальності інноваційного проекту; 2) не дає реального уявлення про реальний рівень ризику
Метод аналізу розміру відносних ризиків	1) простота розрахунків; 2) простота трактування і інтерпретації отриманих результатів	1) дані з важко прогнозованими значеннями впливають на якість одержуваного кінцевого показника; 2) необхідні вихідні дані можуть бути унікальними, що обмежує можливість застосування даного методу; 3) отримані результати не дають реального уявлення про реальний рівні ризику 4) досить важко співвіднести отримані значення показників з реальними ризиками і загрозами
Метод аналізу чутливості операцій	1) простота розрахунків; 2) простота трактування і інтерпретації; 3) не вимагає великої кількості статистичних даних	1) результати дають можливість оцінити ефективність проекту, а не ризики; 2) орієнтований на інвестиційний проект, без урахування особливостей інноваційних проектів
Метод експертних оцінок	1) простота і швидкість отримання результату; 2) немає необхідності в використанні даних, які можуть скласти комерційну таємницю	1) сильний вплив суб'єктивного людського фактора; 2) гіпотетичність отриманих результатів; 3) ризик недостатньої кваліфікації запрошених експертів
Метод сценаріїв	дозволяє скласти умовні сценарії і розвитку подій по двом, як мінімум варіантам розвитку подій: оптимістичному та песимістичному	1) гіпотетичність і умовність отриманих результатів; 2) сильний вплив суб'єктивних людських чинників при складанні сценаріїв розвитку подій; 3) ризик недостатньої кваліфікації «Сценариста»; 4) неможливість отримання чисельних значень ризику

Джерело: складено автором за [18]

робкою і реалізацією наукових розробок, їх ефективної апробацією і впровадженням в виробничий процес, отриманням очікуваних науково-технічних, економічних, ресурсних, соціальних і екологічних видів ефекту від реалізації інновацій.

Необхідною умовою здійснення ефективної інноваційної діяльності є вміння управляти інноваційними ризиками, що полягає не в повному їх виключенні, а у визначенні допустимих меж, що дозволить мінімізувати негативні наслідки настання ризикової події. Робота з управління інноваційними ризиками вимагає від менеджерів високого рівня компетентності, значних затрат часу, енергії та досвіду. Тому важливим завданням для підприємства є навчитися грамотно управляти інноваційними ризиками.

Список літератури:

1. Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 р. № 1561-12 (з чинними змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua.
2. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. № 40-IV (з чинними змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua.
3. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV (з чинними змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua.
4. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/.
5. Майорова Т.В. Інвестиційна діяльність: навчальний посібник / Т.В. Майорова. – К.: ЦУЛ, 2004. – 376 с.
6. Лапко О.А. Інноваційна діяльність в системі державного регулювання: монографія / О.А. Лапко. – К.: ІЕПНАНУ, 1999. – 254 с.
7. Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк. – К.: Знання, 2007. – 1027 с.
8. Андросова О.Ф. Трансфер технологій як інструмент реалізації інноваційної діяльності: монографія / О.Ф. Андросова, А.В. Череп. – К.: Кондор, 2007. – 356 с.
9. Лановська Г.І. Методичні підходи до оцінки інноваційної політики підприємств спиртової промисловості: монографія / Г.І. Лановська, Т.А. Говорушко. – К.: МВЦ «Медінформ», 2013. – 204 с.
10. Маркетинг. Менеджмент. Інновації: монографія / За ред. д.е.н., проф. С.М. Ілляшенка. – Суми: Папірус, 2010. – 621 с.
11. Бурмака М.М. Управління розвитком підприємства на прикладі підприємств будівельної галузі): монографія / М.М. Бурмака, Т.М. Бурмака. – Харків: ХНАДУ, 2011. – 204 с.

12. Василенко В.О. Інноваційний менеджмент: навч. посіб. / В.О. Василенко, В.Г. Шматько; заредакцією В.О. Василенко. – К.: ЦУЛ, Феніс, 2003. – 440 с.
13. Геєць В.М., Семиноженко В.П., Кваснюк Б.Є. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України: в 3 т. / Т. 1: Економіка знань – модернізаційний проект України / за ред. В.М. Гейця, В.П. Семиноженка, Б.Є. Кваснюка. – К.: Фенікс, 2007. – 544 с.
14. Микитюк П.П. Інноваційний розвиток підприємства. Навчальний посібник / П.П. Микитюк, Ж.Л. Крисько, О.Ф. Овсянюк-Бердадіна, С.М. Скочиляс; за ред. П.П. Микитюка. – Тернопіль: ПП «Принтер Інформ», 2015. – 224 с.
15. Пєтухова О.М. Управління ризиками інноваційної діяльності / О.М. Пєтухова, Г.В. Сілакова // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. [«Підвищення ефективності діяльностіпідприємств харчової та переробної галузей АПК»], (Київ, 22-23 лист. 2012 р.) / М-во освіти інауки, молоді та спорту України, Нац. ун-т харч. технологій. – К.: НУХТ, 2012. – С. 145-147.
16. Штефанич Д.А. Управління підприємницьким ризиком / за заг. ред. Д.А. Штефанича. – Т.: Економічна думка, 1999. – 224 с.
17. Христенко О.В. Особливості управління інноваційними ризиками на вітчизняних підприємствах / О.В. Христенко, О.М. Свистун // Економіка і регіон ПолтНТУ. – 2016. – № 5(60). – С. 73-80.
18. Дзюба Т.А. Оцінювання ризиків інноваційно-інвестиційного проекту машинобудівного підприємства / Дзюба Т.А. // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2016. – № 1. – С. 118-124.

Павленко И.А., Мироненко О.В.
Киевский национальный университет технологии и дизайна

УПРАВЛЕНИЕ РИСКАМИ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Для осуществления эффективной конкурентной борьбы предпринимательским структурам необходимо понимать и учитывать специфику инновационной деятельности, которая обусловлена воздействующими на нее факторами как внешней, так и внутренней среды предприятия. В статье представлена характеристика существующих рисков инновационной деятельности и определены пути их минимизации и оптимизации.
Ключевые слова: инновационная деятельность, управление, минимизация.

Pavlenko I.A., Mironenko O.V.
Kiev National University of Technology and Design

RISK MANAGEMENT OF ENTERPRISE INNOVATION ACTIVITY

Summary
For effective competition, entrepreneurial structures need to understand and take into account the specifics of innovation activity, which is conditioned by the influence of factors both on the external and on the internal environment of the enterprise. The article describes the existing risks of innovation activity and identifies the ways of their minimization and optimization.
Keywords: innovation activity, management, minimization.

УДК 378.147

ДОСЛІДЖЕННЯ РИНКУ НАВЧАЛЬНО-ТРЕНІНГОВИХ ЦЕНТРІВ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Ралко О.С., Грищенко А.О.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-151

Авторами статті була поставлена мета визначити та дослідити міжнародний та український досвід позаінституційної освіти в Україні, до якої, у тому числі, відносяться різноманітні навчально-тренінгові центри. У статті проведено дослідження основних гравців на ринку навчально-тренінгових центрів. У результаті аналізу, автори прийшли до висновку, що ринок навчально-тренінгових центрів можна умовно розділити на три категорії: тренінгові центри при відомих міжнародних та вітчизняних комерційних компаніях; тренінгові центри при вищих навчальних закладах; тренінгові центри як самостійний вид бізнесу, що спеціалізуються на розробці та проведенні тренінгів як індивідуальних, так і під корпоративне замовлення, переважно на бізнес-тематики та саморозвиток особистості. Особлива увага у статті приділена сегменту навчально-тренінгових центрів в ІТ сфері, оскільки, на думку авторів, цей напрямок є одним з найперспективніших та швидкозростаючих в Україні.

Ключові слова: ринок, тренінг, тренінгові програма, ІТ, навчально-тренінговий центр.

Постановка проблеми. Динамічний характер сучасного життя висуває все більш високі вимоги до професійних якостей працівників. Відповідно, для підтримання професіоналізму на конкурентоспроможному рівні необхідно постійно дбати про свій освітній потенціал.

Навчання персоналу є безперервним процесом підготовки співробітників до трудової та громадської діяльності. Науково-технічний прогрес, як і всі сфери суспільного виробництва, постійно вимагають підвищення професіоналізму і систематичної зміни змісту і технології праці. Чим швидше розвивається галузь, тим швидше старішають знання наукового і прикладного характеру, а також з'являється потреба в отриманні нових.

Все більше керівників українських компаній замислюються над доцільністю підвищення професійного рівня своїх співробітників за рахунок тренінгових програм в залежності від напряму спеціаліста, а також залучення молодих та перспективних кадрів, які зможуть здобути практичний досвід та стати частиною компанії.

Навчально-тренінгові центри виконують одну з найважливіших соціальних функцій – забезпечення відповідними освітніми характе-ристиками населення в залежності до вимог сучасного ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню по створенню и реалізації освітніх проектів присвятили свої праці такі зарубіжні та вітчизняні вчені: Н.С. Бушуева, Л.І. Бондарєва, Т.В. Майорова, Л.П. Петрашко, Н.О. Петренко, М.Л. Разу, С.І. Ткаленко і т.д.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність низки праць, присвячених створенню и реалізації освітніх проектів, дослідженням якості та вимог до надання освітніх послуг, окремо діяльність закладів позаінституційною освіти до яких, на нашу думку, у тому числі відноситься ринок навчально-тренінгових центрів, науковцями не розглядається як і практично відсутні публікації щодо ролі та завдань тренінгових центрів та дослідження зарубіжного та вітчизняного досвіду щодо їх функціонування.

Мета статті. Метою статті є дослідити ринок навчально-тренінгових центрів як в Україні, так і закордоном та визначити на його основі особливості його функціонування та перспективні напрями його розвитку.

Виклад основного матеріалу. Історія розвитку тренінгів, як і історія розвитку навчання, налічує тисячі років. Одним з перших, хто почав використовувати тренінги, став Дейл Карнегі, який заснував в 1912 році «Dale Carnegie Training». У цьому центрі проводилися – і досі проводяться – тренінги з розвитку навичок публічного виступу, впевненості в собі, взаємодії між людьми та ін.

На нашу думку, ринок навчально-тренінгових центрів можна умовно розділити на три категорії: тренінгові центри при відомих міжнародних та вітчизняних комерційних компаніях; тренінгові центри при вищих навчальних закладах; тренінгові центри як самостійний вид бізнесу, що спеціалізуються на розробці та проведенні тренінгів як індивідуальних, так і під корпоративне замовлення, переважно на бізнес-тематики та саморозвиток особистості.

При чому, відкриття тренінгових програм, програм стажувань та тренінгових центрів при вже відомих комерційних компаніях, на нашу думку, зазвичай, відбувається з основною метою – пошук та залучення талановитої молоді у штат компанії, побічним результатом може стати і отримання додаткового прибутку, якщо компанія надає освітні послуги на платній основі. Для вищих навчальних закладів – це один з способів надавати супутні послуги, що пов'язані з основною діяльністю закладів та дозволяють при правильній організації задовольнити попит на освітні послуги широкого кола споживачів та отримати додаткове джерело доходу.

Провівши аналіз міжнародного ринку навчально-тренінгових програм ми хотіли б зупинить на тренінгах, що умовно можна віднести до першої категорії, тобто тренінгові центри при відомих міжнародних та вітчизняних комерційних компаніях. На сьогоднішній день, безліч міжнародних компаній запускають освітні програми та тренінги дня сучасної молоді, які зможуть допомогти

у прийнятті рішення щодо майбутньої професії та здобути практичні навики. Дослідивши основні сфери та глобальний ринок, ми виокремили Компанії-Гіганти, які зацікавлені в залученні талановитих студентів та молодих фахівців.

Міжнародна річна програма для магістрів від GroupeSeb. Сучасні спо-живачі не з чуток знайомі з такими брендами як TEFAL, ROWENTA, MOULINEX, KRUPS. Продукція, що випускається під цими торговими марками, належить мультибрендовому французькому холдингу GroupeSEB. Компанія давно існує на ринку, а її товари представлені в 150 країнах світу. Корпорація успішно конкурує в сфері малої побутової техніки за рахунок створення і використання інноваційних технологій [1].

GroupeSEB зацікавлена в залученні талановитих фахівців і студентів, тому регулярно проводить стажування та тренінгові програми, що дозволяють молодим фахівцям стати частиною її професійної команди.

Щорічно компанія проводить конкурс серед студентів для участі в міжнародній річній програмі «The International Master Class programme». Учасники цього проекту проходять стажування та відвідують тренінги в компанії протягом одного року. Перші півроку стажисти працюють у французьких офісах компанії. Решта 6 місяців студенти стажуються в іншій країні, де знаходяться представництва компанії. Це може бути США, Бразилія, Китай, європейські країни. Під час стажування студенти знайомляться з особливостями роботи відділів постачання, маркетингу, бухгалтерії, фінансів, досліджень і розробки. Тренінгові програми розподіляються за тематикою і проводяться в перші 6 місяців стажування студентів. Участь в програмі дозволить студентам отримати досвід роботи в міжнародній компанії, зрозуміти специфіку ринку продукції малої побутової техніки, побачити «зсередини», як функціонує великий холдинг [1].

Програма стажування від L'Oreal. Французька косметика і парфумерія вважаються одними з найбільш якісних у світі. І це не випадково: у Франції було створено безліч великих компаній, які сьогодні є лідерами світового косметичного ринку. Серед таких холдингів – найстаріша компанія L'Oreal, заснована в 1909 році хіміком Еженом Шуеллер в передмісті Парижа [2].

Топові бренди компанії – Biotherm, The Body Shop, Garnier, Vichy, Lancôme. Щорічно компанія інвестує величезні кошти в інноваційне виробництво своєї продукції. Всього в відділі досліджень і розробок L'Oreal працює 3817 співробітників 60 національностей, більшість з яких жінки [2].

Компанія щорічно пропонує величезну кількість стажувань в своїх представницьких офісах в різних країнах для студентів останніх курсів та випускників вищих навчальних закладів. Програма дозволить учасникам освоїти навички роботи з найбільшими постачальниками і фабриками компанії, що знаходяться в різних куточках світу.

Міжнародна програма стажування для молодих фахівців від Airbus. Airbus – одна з найбільш відомих компаній в галузі авіації. Штаб-квартира холдингу знаходиться в Тулузі, а представництва розкидані по всьому світу. Компанія виробляє продукцію не тільки в сфері цивільної, а й військової авіації. Ось уже кілька років Airbus успішно конкурує зі своїм основним суперником на авіабудівному ринку – американською корпорацією Boeing [3].

Підтримувати стабільність в авіаційному бізнесі компанії допомагають не тільки високотехнологічні інноваційні рішення, а й кваліфікований персонал. Розуміючи важливість ефективної кадрової політики, Airbus щорічно привертає в свої професійні ряди перспективних молодих фахівців.

Одна з найбільш цікавих програм стажувань – "Airbus Group International Graduate Programme", яка включає в себе ряд тренінгових програм по провідним специфікам бізнесу. Ця програма розрахована на молодих фахівців в галузі машинобудування, енергетичної інженерії, теплоенергетики, бізнесу та обчислювальної техніки [3].

Термін стажування – 2 роки. Особливість цієї програми полягає в тому, що учасники отримують можливість попрацювати в різних відділах компаніях, спробувати себе на кількох професійних позиціях. У стажистів будуть свої наставники, які надаватимуть їм необхідну підтримку і цінні професійні поради.

Програма тренінгів та стажування від Sanofi. Один з лідерів фармацевтичного ринку, французька компанія Sanofi, виробляє товари для здоров'я, вакцини і різні лікарські препарати. Цей холдинг має понад 100 виробничих майданчиків по всьому світу, а чисельність співробітників компанії перевищує 110 000 чоловік. Робота в такій корпорації може стати хорошим стартом для побудови майбутньої кар'єри в області фармацевтики [4].

Для студентів представництва компанії пропонують пройти стажування "Sanofi Health Force". Ця програма призначена для студентів очної форми, які здобувають освіту в області маркетингу, фінансів, бізнес-аналітики, IT. Учасникам програми буде надана допомога досвідченого ментора. За підсумками проходження стажування найбільш успішні студенти зможуть продовжити роботу в компанії на штатній позиції [4].

Літнє стажування в американському підрозділі Danone. Історія французької компанії Danone почалася зі створення в 1919 році корисного йогурту, покликаного допомогти дітям впоратися з кишковими інфекціями. Виробництво корисної для здоров'я продукції залишається однією з основних місій компанії і сьогодні. Основні напрямки діяльності Danone – виробництво мінеральної води, дитячого харчування і молочних продуктів. Товари компанії представлені не тільки на європейських ринках, а й в країнах, що розвиваються, а також в США [5].

Так як Danone завжди знаходиться в пошуку нових інноваційних рішень, залучення перспективних кадрів стає важливим завданням. Саме тому компанія пропонує літнє стажування на період з травня по липень студентів бакалаврату інженерних спеціальностей. Стажери працюватимуть під керівництвом директора виробництва, зможуть освоїти на практиці способи побудови ефективного технологічного процесу.

EPAM Systems – американська IT-компанія, виробник замовно-го програмного забезпечення, фахівець з консалтингу, резидент Білоруського парку високих технологій. Штаб-квартира компанії розташована у Ньютауні, а її відділення представлені в 25 країнах світу [7].

Компанія EPAM створила власний тренінгів центр EPAM, який допомагає у підготовці фахівців для подальшого працевлаштування в компанії EPAM. Тренінги проводяться згуртованою командою професійних тренерів, що мають багатий досвід роботи та проведення тренінгів за відповідними напрямами. Слухачам надають повноцінні навчальні матеріали, творчі завдання для прояву потенціалу при одночасній можливості отримання нових знань і закріплення вивченого матеріалу на практиці.

Наведені нами тренінгові програми при відомих міжнародних компаніях не є виключним переліком, ми розглянули лише ті, які є найпопулярнішими, найцікавішими та можливість участі у яких доступна для українців.

Перейдемо до ринку навчально-тренінгових центрів в Україні. На сьогоднішній день в Україні налічується понад 1390 тренінгових центрів з різних сфер професійної діяльності. Дослідивши та проаналізувавши потенційних конкурентів на українському ринку, виокремили популярніші з них.

Тренінг-центр «Лідер» – компанія, яка енергійно розвивається в області сучасних освітніх технологій. Компанія успішно об'єднала професіоналів своєї справи, переконаних прихильників тези про переважання практичного досвіду над теоретичними знаннями [8]. Тренінг-центр «Лідер» відноситься до тренінгових центрів як самостійного виду бізнесу, що спеціалізуються на розробці та проведенні тренінгів як індивідуальних, так і під корпоративне замовлення, переважно на бізнес-тематики та саморозвиток особистості.

Місія компанії полягає в істотному поліпшенні якості життя суспільства, тренінг-центр допомагає розвинути такі якості, як почуття відповідальності, комунікабельність, лідерські навички.

Головною метою центру є допомога кожному учаснику отримати бажане, навчити домагатися високих результатів у житті, а також допомогти слухачам перетворити слабкі сторони в сильні, що сприятиме підкоренню нових вершин.

Спеціалізація тренінгового центру: продажі, ділові переговори, комунікація з клієнтом, ораторське мистецтво, управління компанією, особистісний ріст.

Сфери навчання: будівельні компанії, агентства нерухомості, медичні центри, аграрні компанії, торгові компанії, підприємці, роздрібні мережі, промислові компанії, готельно-ресторанний бізнес, IT-сфера та інші напрямки.

Розглянемо навчально-тренінгові центри, що функціонують як підрозділи або окремі напрями діяльності при відомих українських та міжнародних компаніях і діють на українському ринку.

Академія Cisco проводить авторизовані Cisco тренінги-практикуми CCNA, займається підготовкою фахівців для реалізації високоінтелектуальних проектів в області інформаційних технологій [8].

Відмінною особливістю Академії Cisco є те, що тут за короткий термін учасники мають можливість отримати як фундаментальні знання, так і практичний досвід адміністрування обладнання Cisco. Лекційні заняття проводяться дистанційно online у зручний вечірній час. Всі заняття записуються і доступні на сайті Академії для перегляду в будь-який час. Практичні заняття проводяться на обладнанні Cisco в певний час у навчальній лабораторії (НТУУ КПІ) та / або віддалено через сайт Академії.

Cisco – світовий лідер у галузі мережевих технологій, що змінюють способи людського спілкування, зв'язку і спільної роботи.

Після проходження цих комп'ютерних IT курсів, (IT Тренінг Київ) учасники зможуть проектувати, встановлювати, налаштовувати і експлуатувати як невеликі комп'ютерні мережі, так і мережі великих підприємств і інтернет-провайдерів. Процес навчання на Cisco курси проходить за принципом поступового переходу від простого до складного, індивідуально для кожного студента, що робить його максимально комфортним і ефективним.

Компанія DEPS на постійній основі проводить курси підвищення кваліфікації для фахівців сфери телекомунікаційних та інформаційних систем [9].

DEPS навчає IT-фахівців з урахуванням світових тенденцій розвитку інфокомунікаційних систем та сучасних потреб ринку телекомунікацій. Тренери технічних напрямків навчального центру дають слухачам унікальні технологічні знання і практичні навички, що в подальшому випускникам допомагає отримати роботу в провідних IT-компаніях України, Східної, Центральної та Західної Європи або просунутися по кар'єрних сходах.

Тренінговий Центр «Львівської Майстерні Шоколаду» створений як місце, в якому всі працівники можуть активно навчатися та розвиватися, а ще це добрий майданчик для обміну думками, спілкування, спільного розв'язання проблем. Усі навчальні та розвиткові програми покликані не тільки передати сухі знання та «завантажити» в людей необхідний об'єм інформації, а й досягти трьох ключових завдань [10]:

- змусити думати і показати варіанти;
- дати можливість спробувати та перевірити ідеї на практиці.

Саме тому навчання у Тренінговому Центрі є максимально інтерактив-ним; тренери – це успішні практики, які працювали на різних ділянках Компанії від самого початку її створення.

На сьогодні каталог Тренінгового Центру налічує одинадцять апробованих тренінгових програм. Всі програми були створені, виходячи з актуальних практичних потреб закладів та діючих команд. Загалом, вони поділяються на три базових блоки:

- Загальні корпоративні програми – тренінги, що стосуються питань історії, місії, культури Компанії, дотримання корпоративних стандартів.
- Практичні тренінгові програми (hard skills) – тренінги, що стосуються формування навичок успішної роботи в команді, прояву гостинності, ефективних продажів, комунікацій та роботи з запереченнями, а також практичні заняття з барної та шоколадної справ.
- Управлінські тренінги – тренінги управління робочою зміною працівників й розвитку менеджерських навичок, лідерства, ефективного рекрутингу, адаптації та впровадження нових працівників в команду.

Окрім внутрішньої мережевої діяльності Тренінговий Центр «Львівської Майстерні Шоколаду» надає тренінгові та консультативні послуги для зовнішніх організацій. Цікавим та практичним може виявитись досвід у таких галузях як:

· проведення тренінгових програм;

· розробка корпоративних стандартів сервісу та гостинності;

· супровід при відкритті закладів, навчання та підготовка команди працівників.

Розглянемо навчально-тренінгові центри, що функціонують при вищих навчальних закладах.

Навчально-тренінговий центр факультету економіки АПК (далі НТЦ ФЕАПК) функціонує для створення середовища активного професійного та особистісного зростання студентів та викладачів факультету економіки аграрно-промислового комплексу [11].

Мета функціонування НТЦ ФЕАПК – підвищення конкурентоспроможності випускників факультету економіки аграрно-промислового комплексу на ринку праці через формування та розвиток соціально-психологічних, професійних і науково-дослідницьких компетенцій та сприяння прискоренню їх адаптації до професійної діяльності.

Навчально-тренувальний напрям роботи НТЦ ФЕАПК передбачає проведення тренінгів для студентів спеціальності «Облік та аудит» з викори-стання облікової програми 1С: Бухгалтерія для України, тренінгів з використання інформаційної системи «Ліга-Закон» та програми електронного документообігу «Мій електронний документ MEDOC».

Для студентів спеціальності «Економіка та підприємництво» проводяться тренінги з економіки та управління діяльності агропромислових формувань.

Навчально-тренінговий центр НТУУ "КПІ" – HAAS. Завдяки ініціативі одного із найбільших світових виробників верстатів – компанії Haas Automation у світі реалізується програма співробітництва навчальних закладів та альянсу партнерів у сфері технологій ЧПК. За період роботи програми у Європі було відкрито більш ніж 45 нових повністю обладнаних навчальних технічних центрів (HTEC), які обслуговуються незалежними місцевими представництвами компанії Haas – Haas Factory Outlet (HFO). НТЦ НТУУ "КПІ" – HAAS обслуговується українським HFO (підрозділом компанії «Абпланалп Україна») [12].

Абпланалп Україна обрала Національний технічний Університет України «Київський політехнічний інститут» як ідеальне місце для демонстрації технологічних рішень. На базі кафедри технології машинобудування створений навчально-тренінговий центр НТУУ «КПІ» – HAAS, оснащений найсучаснішим обладнанням з числовим програмним управлінням (ЧПУ) – оброблювальними центрами всесвітньо відомої фірми HAAS. Широкий модельний ряд верстатів HAAS у навчально-тренінговому центрі представляють дві моделями: токарний верстат з ЧПУ моделі ST-20 та фрезерний верстат з ЧПУ моделі VF-3.

Навчання відбувається за схемою: проектування деталі у 3D CAD системі – проектування управляючої програми в CAM системі – виготовлення на верстаті з ЧПУ. Студенти кафедри мають можливість пройти підготовку з управління і програмування таких верстатів та отримати відповідний сертифікат.

Завдяки унікальному співробітництву з «Абпланалп Україна» і Haas Automation Національний технічний Університет України «Київський політехнічний інститут» пропонує сучасну і перспективну освіту для технологій ЧПУ.

Висновки і пропозиції. Сьогодні організаціям необхідно постійно адаптуватися і змінюватися, щоб процвітати в умовах безперервних інновацій та змін. Наявність відмінної команди, правильної стратегії і добре продуманих процесів недостатньо. Компаніям потрібні технології, які допоможуть об'єднати дані, процеси і людей, щоб краще взаємодіяти зі споживачами в цифрову епоху і швидше адаптуватися з урахуванням зміни зовнішнього середовища.

Тому, на нашу думку, для компаній з суттєвим досвідом роботи на ринку вдалим рішенням буде розробка та відкриття певної тренінгової програми, що дозволить їй отримати у майбутньому як нового висококваліфікованого фахівця, так і удосконалити роботу постійного штату. Якщо компанія немає суттєвого досвіду роботи на ринку або не зацікавлена в інвестуванні у непрофільні для себе види діяльності, можна звернутись до професійних тренінгових центрів, які працюють як самостійно, так і при навчальних закладах.

Якщо розглядати відкриття навчально-тренінгового центру в Україні, то, на нашу думку, оскільки надання освітніх послуг практично не пов'язано із сезонними коливаннями попиту, при грамотній організації роботи та наявності навчального плану, тренінговий центр зможе приносити стабільний щомісячний дохід. Особливо перспективним напрямком є відкриття курсів та тренінгових програм в IT сфері, оскільки ринок знаходиться на етапі формування, конкуренція невисока, а попит на такі послуги незадоволений.

Список літератури:

1. Міжнародна річна програма для магістрів від GroupeSeb. URL: http://www.groupeseb-careers.com/en/Groupe-SEB.
2. Програма стажування від L'Oreal. URL: https://careers.loreal.com/global/en.
3. Міжнародна програма стажування для молодих фахівців від Airbus. URL: http://company.airbus.com/careers.
4. Програма тренінгів та стажування від Sanofi. URL: https://www.sanofi.com/.
5. Літнє стажування в американському підрозділі Danone. URL: https://jobs.danone.com/.
6. Ралко О.С. Досвід впровадження бізнес моделі соціальної відповідальності / О.С. Ралко // Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Участь молоді у розвитку економіки та суспільства України», Київ, 14-15 березня 2015 р.. – К.: НУХТ, 2015. – С. 300-304.
7. Офіційний сайт компанії EPAM. URL: https://www.epam.com/.
8. Офіційний сайт компанії Cisco Академія. URL: https://www.netacad.com/ru.
9. Офіційний сайт компанії DEPS. URL: https://deps.ua/.
10. Офіційний сайт Тренінговий Центр «Львівської Майстерні Шоколаду». URL: https://www.chocolate.lviv.ua/uk/company/center/.

11. Офіційний сайт Навчально-тренувальний центр факультету економіки АПК. URL: https://apk.kneu.edu.ua/ua/navchalno_trenyngovyi_feapk1/navchalno_trenyngovyi_feapk2/.
12. Офіційний сайт Навчально-тренінговий центр НТУУ «КПІ» – HAAS. URL: http://www.tm-mmi.kpi.ua/uk/about-us/index.php?option=com_content&view=article&id=79&Itemid=151.

Ралко А.С., Грищенко А.О.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ИССЛЕДОВАНИЕ РЫНКА УЧЕБНО-ТРЕНИНГОВЫХ ЦЕНТРОВ: УКРАИНСКИЙ И МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ

Аннотация
Авторами статьи была поставлена цель определить и исследовать международный и украинский опыт внеинституционного образования в Украине, в которой, в том числе, относятся разнообразные учебно-тренинговые центры. В статье проведено исследование основных игроков на рынке учебно-тренинговых центров. В результате анализа, авторы пришли к выводу, что рынок учебно-тренинговых центров можно условно разделить на три категории: тренинговые центры при известных международных и отечественных коммерческих компаниях; тренинговые центры при высших учебных заведениях; тренинговые центры как самостоятельный вид бизнеса, специализирующихся на разработке и проведении тренингов как индивидуальных, так и под корпоративный заказ, преимущественно по бизнес-тематике и саморазвитию личности. Особое внимание в статье уделено сегменту учебно-тренинговых центров в IT сфере, поскольку, по мнению авторов, это направление является одним из самых перспективных и быстрорастущих в Украине.
Ключевые слова: рынок, тренинг, тренинговая программа, IT, учебно-тренинговый центр.

Ralko O.S., Hryshenko A.O.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

MARKET RESEARCH OF TRAINING CENTERS: UKRAINIAN AND INTERNATIONAL EXPERIENCE

Summary
The authors of the article set the goal to identify and explore the international and Ukrainian experience of non-institutional education in Ukraine, which, among other things, includes a variety of education and training centers. The article conducted a study of the main players in the market of training centers. As a result of the analysis, the authors concluded that the market for education and training centers can be divided into three categories: training centers at well-known international and domestic commercial companies; training centers at higher educational institutions; training centers as an independent type of business, specializing in the development and conduct of trainings, both individual and for corporate order, mainly in the sphere of business and personal development. Particular attention is paid in the article to the segment of education and training centers in the IT field, since, according to the authors, this area is one of the most promising and fastest growing in Ukraine.
Keywords: market, training, training program, IT, training center.

УДК 338.48

УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ В ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Розметова О.Г., Парфило С.С.
Національний університет харчових технологій

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-152

Досліджено стан правового регулювання зеленого туризму, виявлено недоліки в законодавчій базі щодо розвитку зеленого туризму. Визначено особливості організації зеленого туризму в різних країнах світу та запропоновано перспективні напрями розвитку зеленого туризму в Україні з урахуванням світового досвіду. Надана порівняльна характеристика базових складових зеленого туризму. Проаналізовано туристичний потенціал та показники туристичної активності в Полтавській області. Виявлено ключові проблеми, що гальмують розвиток зеленого туризму в області, запропоновані шляхи усунення виявлених перешкод.
Ключові слова: зелений туризм, нормативно-правова база регулювання, особливості організація зеленого туризму, розвиток туристичного потенціалу, Полтавська область.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку туристичної індустрії світу спостерігається тенденція формування нових напрямків туристичної діяльності та виокремлення нових видів туризму. Попит на природний рекреаційний відпочинок невпинно зростає. Великий вплив на сферу туризму становить поширення ідей екологізації суспільного життя. Великою популярністю в багатьох країнах світу, зокрема, в країнах Європейського Союзу користується зелений туризм (сільський зелений туризм, екологічний туризм, та ін.), оскільки він поєднує у собі рекреаційну і культурно-пізнавальну функції. Зародження і розвиток зеленого туризму в Україні відбувався в умовах відсутності закону, який би регулював діяльність саме в цій сфері. На сьогоднішній день досі не існує чіткого визначення терміну «зелений туризм». Стратегічний розвиток України вимагає нових підходів до формування і реалізації державної політики розвитку зеленого туризму, наближення стандартів галузі до світових, а також раціонального використання об'єктів природно-заповідного фонду та культурної спадщини.

Полтавщина має унікальні природні ресурси, а також належить до областей, які мають виключно сприятливі умови для організації зеленого туризму. Але існують проблеми, які пов'язані з інформаційним забезпеченням організації даного виду туризму в Полтавській області. Тому набуває актуальності потреба в поглибленому науковому обґрунтуванні і розробці практичних рекомендацій щодо удосконалення організації зеленого туризму в Полтавській області.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку і організації зеленого туризму для вітчизняної науки є досить новою, проте вона перебуває в центрі уваги багатьох науковців. Значний внесок у дослідження проблеми розвитку зеленого туризму зробили такі українські вчені, як: О.О. Бейдик, В.І. Бирковича, М.І. Волошина, Ю.А. Заставний, В.Ф. Кифяк, О.Д. Король,О.О. Любіцева, Т.Г. Сокол, Н.В. Фоменко, Б.П. Яценко та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на існуючі дослідження в сфері розвитку та організації зеленого туризму, є проблеми, які залишаються відкритими і вимагають швидкого вирішення, зокрема: відсутність чіткого термінологічного апарату в даній сфері діяльності, відсутність глибоких науково-практичних досліджень щодо моделей управління розвитком зеленого туризму на різних управлінських рівнях, зокрема моделей приватно-державного партнерства, недосконалі комунікаційні технології та відсутність єдиного інформаційного простору для позиціонування окремих територій України як перспективних атракцій зеленого туризму.

Мета статті. Головною метою дослідження є аналіз сучасного стану організації зеленого туризму на Полтавщині, а також розробка рекомендацій щодо подальшого ефективного розвитку даного виду туризму в області.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку туристичної галузі в світі спостерігається зміна туристичного інтересу від звичайних відпочинкових поїздок до змістовних, пізнавальних подорожей. Останнім часом невпинно зростає роль зеленого туризму, який пропагує не лише збереження природно-заповідних територій, а й сприяє розвитку екологічної, культурної свідомості.

Зелений туризм набув масового розвитку в світі з другої половини XX ст. Саме тоді у США і Великобританії поширювалась концепція «Bed & Breakfast» – тимчасове проживання в кімнатах будинків, незалежно від місця їхнього розташування. Перші гостьові будиночки для обслуговування експедицій британських туристів з'явилися на початку XVIII ст. у Франції та Швейцарії.

Сьогодні індустрія зеленого туризму це динамічно зростаючий сектор світового туристичного господарства. Національні організації зеленого туризму країн Європи об'єдналися в Європейську федерацію фермерського і сільського туризму (European Federation for Farm and Village Tourism) або скорочено «EuroGites». Основні цілі цієї організації: цільове інвестування в проекти для розвитку зеленого туризму [3]. Особливості організації зеленого туризмув різних країнах світу представлені в таблиці 1.

Порівнюючи досвід різних країн, можна вибрати оптимальні стандарти і правила діяльності в цій галузі, визначити пріоритетні завдання, які підходять для організації зеленого туризму саме в Україні.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Таблиця 1

Особливості організації зеленого туризму в різних країнах світу

Країна	Особливість організації зеленого туризму
Польща	Організація даного виду туризму не пов'язана з традиціями країни.
Франція	Садиби розташовані на морському прибережжі, винні агросадиби, гірськолижні шале, агрокотеджі, замких, рибальські будинки. Велика кількість кінних ферм.
Іспанія	Багато садиб розташовано на Канарських і Балеарських островах, а також у переобладнаних монастирях та історичних замках.
Данія	Існує Національна асоціація агротуризму, спеціалізація велосипедний туризм.
Німеччина	Основний потік туристів прибуває на фестивалі, ярмарки та для участі у різноманітних торгових шоу.
Італія	Діяльність зеленого туризму безпосередньо пов'язана з курортним та гастрономічним туризмом.
Австрія	Основна діяльність туристів полягає у зборі трав та ягід, приготуванні молокопродуктів, випасу худоби та відвідування гірськолижних курортів.
Фінляндія	Садиби розташовані на берегах заповідних озер та річок.
Румунія	Діяльність зеленого туризму пов'язана з гастрономічним туризмом. Діє Національна асоціація сільського і культурного туризму.
Угорщина	Діяльність зеленого туризму пов'язана з кінними послугами. Існують податкові пільги на діяльність даного виду туризму.
Ісландія	Існує категоризація гостьових будинків (A, B, C, D, T, F, G)
Великобританія	Діють пільги на проживання дітей та студентів. Існує велика кількість друкованих інформаційних видань.

Джерело: розроблено автором за даними [3]

Зелений туризм це один із найперспективніших видів відпочинку в Україні, адже він є важливим чинником збільшення надходжень до бюджету, активізації розвитку багатьох галузей економіки.

На даний час, нормативною базою для зеленого туризму є Закон України «Про туризм» від 18.11.2003 р. № 1282-IV, Закон «Про особисте селянське господарство» від 15.05.2003 № 742-IV (в редакції від 05.04.2015), «Про Основні засади розвитку соціальної сфери села» № 1356/2000 від 20.12.2000 р., проект закону «Про сільський зелений туризм», проект закону «Про сільський аграрний туризм», «Про затвердження плану заходів Мінагрополітики України щодо розвитку сільського зеленого туризму на період до 2015 рок» від 18.01.2013 № 24, «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року» від 19.09.2007 р. № 1158 (в редакції від 20.12.2013 р.) [5].

Проект закону України «Про сільський зелений туризм», розроблений за ініціативою Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні та інституту сільського розвитку, який прийняли за основу в 2004 році, але не зважаючи на це, ще й досі не ухвалений Верховною Радою України.

Законодавча база, яка сприяє розвитку зеленого туризму є, але вона має недоліки, які пов'язані з відсутністю чіткого визначення терміну «зелений туризм», а це створює незручності в організації даної діяльності, також відсутні чіткі стандарти і правила організації цього виду туризму.

За метою та рівнем активності туристів зелений туризм має три різновиди:

– активно-спортивний – до нього відносяться кінні, піші, велосипедні маршрути,орієнтування у лісовій, гірській місцевостях, рафтинг, катання на гірських та бігових лижах;

– активно-навчальний – навчання народним ремеслам (ковальство, різьблення по дереву, лозоплетіння, живопис, гончарна справа та ін.), приготування місцевих страв та напоїв;

– пасивний – тематичні вечори, збирання ягід, трав, грибів.

Діяльність з організації зеленого туризму має сприяти збереженню природних заповідних територій і ландшафтів в цілому [2]. Порівняльна характеристика складових зеленого туризму подана в таблиці 2.

Інтерпретація поняття зеленого туризму у різних джерелах зустрічається по різному, серед них: сільський туризм, сільський зелений туризм, природний туризм, екотуризм, біотуризм та ін.

В цілому, зелений туризм – це туристична діяльність на території природних ландшафтів (природньо-заповідних територіях, лісопарків, лугопарків, гідропарків, ботанічних садів) з елементами благоустрою, де існують певні умови для короткотривалого відпочинку, вело прогулянок, збирання грибів, ягід, знайомство з культурно-пізнавальними пам'ятками [1].

Досить часто зелений туризм у відпочиваючих асоціюється із сільською місцевістю, проте термін «зелений туризм» є більш широким поняттям, що у тому числі включає в себе відпочинок на селі. Відмінність між сільським і зеленим туризмом полягає в тому, що зелений туризм не прив'язує туриста до знаходження (проживання) в селі.

В Україні існує програма добровільної категоризації у сфері зеленого туризму «Українська гостинна садиба», яку розробила Всеукраїнська громадська неприбуткова організація «Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні».

Розвитку зеленого туризму в Україні сприяють такі фактори: зростаючий попит туристів на відпочинок на природі; багаті рекреаційні ресурси; екологічна чистота сільської місцевості; традиційна гостинність господарів та доступна ціна за відпочинок; можливість надання комплексу додаткових послуг з екскурсій, риболовлі, збирання ягід і грибів, катання на конях тощо.

Таблиця 2

Порівняльна характеристика складових зеленого туризму

Ознаки	Складові зеленого туризму					
	Зелений туризм	Сільський туризм	Агротуризм	Сільський екотуризм	Агрорек-реаційний туризм	Відпочинковий туризм
за віковою ознакою	молодь, школярі та сім'ї з дітьми	молодь та пенсіонери	сім'ї з дітьми та пенсіонери	молодь та пенсіонери	молодь та пенсіонери	сім'ї з дітьми, молодь та пенсіонери
за використанням природних ресурсів	лісопарки, гідропарки, дендропаркки, ботанічні сади та інші ландшафтні комплекси	рослинний світ, рел'єф	річки, печери, водні об'єкти, рослинний світ, тваринний світ, кліматичні умови	рослинний світ, рел'єф	рослинний світ, рел'єф	гори, скелі, річки, печери, водні об'єкти, рослинний і тваринний світ, кліматичні умови
за метою туру	відпочинок серед природи з емоційними естетичними цілями	ознайом-лення з умовами сільського життя	пізнавальний та відпочинковий	оздоровчі, естетичні або пізнавальні	активне залучення до традиційних форм господарювання	зміцнення психічного і фізичного здоров'я
за терміном перебування	тривалі	тимчасове	тимчасове	тимчасове	тривалі	тривалі
за кількістю відвідувачів	індивідуальні і сімейні тури	індивідуальні	індивідуальні і сімейні тури	індивідуальні	масові	масові
за наданням послуг	спостереження за життям тварин, рослин, збирання трав та ін.	догляд за домашніми тваринами, робота на скотному дворі	робота на фермі, огороді, в саду	робота на огороді, в саду та участь в ярмарках, фестивалях	робота на дачних та присадибних ділянках	екскурсії до цікавих природних об'єктів, збирання грибів, ягід, лікарських трав, рибальство
за терторією	природні ландшафти	сільська місцевість	сільська місцевість	природно-заповідний фонд	сільська місцевість (на базі підсобних господдарств)	природні ландшафти та сільська місцевість
за засобами розміщення	кемпінги	фермерські будиночки, садиби	фермерські будиночки	садиби	готелі, садиби	готелі

Джерело: [4]

Не зважаючи на позитивний аспект розвитку галузі, існують чинники, які обмежують і гальмують діяльність: недостатній рівень кадрового та рекламно-інформаційного забезпечення; політико-економічна нестабільність у державі; відсутність належного правового забезпечення розвитку зеленого туризму; низький рівень інфраструктури та комунікацій.

За даними рейтингів відомих брендів, а також місць відпочинку – Полтавська область входить у 10 найпопулярніших областей України, що створює можливості для інтенсивного розвитку зеленого туризму.

Полтавщина має унікальні природні ресурси, а також належить до областей, які мають виключно сприятливі умови для організації зеленого туризму. Природно-заповідний фонд Полтавської області налічує 353 території та об'єкти загальною площею 119494 га, що складає 4,16% від загальної площі області.

Активно працює 12 туристично-інформаційних центрів Полтавщини, в яких гості міста можуть отримати безкоштовні карти, схеми транспортного сполучення, інформаційні буклети про місто та багато іншої корисної інформації.

Станом на 01.01.2017 у Полтавській області діяли 77 готелів та 30 аналогічних засобів розміщення загальною місткістю 4052 і 4814 відповідно. Полтавщина посідає перше місце в Україні за кількістю дитячих таборів оздоровлення та відпочинку вищої категорії. Згідно з Державним реєстром суб'єктів туристичної діяльності станом на 01.01.2017 у Полтавській області були зареєстровані 91 туристична фірма і 2 суб'єкта, що здійснюють екскурсійну діяльність, туристичних операторів в області немає [7].

В Полтавській області 14.09.2018 презентували новий туристичний проект – «П'ять перлин Дніпра», який дав поштовх розвитку зеленого туризму на Полтавщині». Авторами нового маршруту стали Піщанська і Недогарківська громади, які спільно з іншими трьома об'єднаними територіальними громади Кременчуцького району – Омельницькою, Білецьківською і Пришибською – які об'єдналися в туристичний кластер зеленого туризму і реалізують масштабний проект. Представлені для огляду маршрути включають локації, які до цього часу залишалися осторонь масового туризму, проте, саме на них покладають найбільші сподівання.

На страусиній фермі у селі Піщане запропонують погодувати двометрових красенів-птахів, у гостинній садибі «Солодка бджілка» в селі Кривуші – поласувати цілющим медом і напоями на травах, пройти курс екзотичної апітерапії. У садибі є можливість спробувати унікальну процедуру

Таблиця 3

Маршрути зеленого туризму в Полтавській області

Розташування маршруту	Опис маршруту
Полтава – Диканька – Гоголеве – Шишаки – Яреськи	Маршрут розпочинається у Полтаві і стародавнім Зіньківським трактом продовжується на північ, по гоголівських місцях Полтавщини. Ті, хто його обирає, мають унікальну можливість поєднання активного способу відпочинку з пізнавальною складовою цього маршруту. До послуг туриста перший на Лівобережжі і, водночас, найстаріший природний заповідник Полтавщини регіональний ландшафтний парк «Диканський» , який надає послуги мисливства, рибальства, екотуризму. Складові парку «Бузковий гай», «Ялинковий гай», «Кочубеївські дуби», «Парасоцький ліс» – останні дві пам'ятки природи загальнодержавного значення. Подорожувати заповідними стежками можна як пішки, так і на конях. Бажаєте перевірити свою рибальську вдачу – до Ваших послуг Троянівське водосховище. До переваг цього маршруту слід віднести його насиченість історико-культурними об'єктами та пам'ятками старовини: Миколаївська (1794 р.) та Троїцька (1794 р.) церкви Диканьки, Диканський історико-краєзнавчий музей та Картинна галерея ім. М. Башкирцевої, державний літературно-меморіальний заповідник М.Гоголя в с. Гоголеве та ін. З історією Диканьки повязані імена Українських гетьманів, видатних літописців та інших. Тут неодноразово бував Микола Гоголь. Він згадував церкву у творах «Вечори на хуторі біля Диканьки» та «Ніч перед Різдвом».
Полтава – Стасі – Михайлівка	Маршрут прокладено по землях колишніх володінь роду Кочубеїв. Надзвичайно мальовничу місцевість селища Михайлівка доповнює тихоплинна хода р. Ворскли. На схилах правого берега майже до самої водної поверхні розкинувся Парасоцький ліс – ботанічна памятка природи загальнодержавного значення. На околицях села – рештки стародавнього чернечого поселення (Чернегоярського монастиря) 17 ст.Для зимових замовників цього маршруту діє гірськолижна база «Корчак», центр зимового відпочинку в с. Стасі з різноманітним обсягом послуг: катання на лижах, сноуборді, снігоході тощо.
Полтава – С. Санжари – Кунцеве – Н. Санжари -Лучки	Байдарочниймаршрут – сплав по Ворсклі розпочинається в середній течії річки. Програма маршруту передбачає різноманітні заходи дозвілля та відпочинку в санаторіях та сільських оселях. Насамкінець ви прибуваєте до регіонального ландшафтного парку «Нижньоворсклянський», що надає послуги з організованого мисливства, рибальства, екотуризму.
Полтава – Солониця – Кобелячок – Григоро-Бригадирівка – Кременчук	Цей маршрут пролягає шляхами відходу гетьмана Мазепи після поразки в Полтавській битві. Легенди про нечувані гетьманські скарби, заховані впродовж нього, турбують уяву навіть сучасних дослідників старовини. В Мазепиному ярі (Григоро-Бригадирівка) запрошуємо відвідати та поринути в атмосферу Січі і українського села тих часів, взяти участь у козацьких розвагах, покуштувати українські страви.Регіональний ландшафтний парк «Кременчуцькі плавні» надає організовані послуги мисливства, рибальства, екотуризму.
Полтава – Лубни – Пирятин	Маршрут пропонує огляд «столиці» колишніх володарів Вишневецьких м. Лубни з не менш цікавими околицями. Неподалік міста пам'ятка архітектури XVII-XIX ст. загальнодержавного значення Мгарсько-Лубенський Спасо-Преображенський монастир. Чарівний відпочинок, полювання, рибна ловля на річці Удай у с. Каплинці. Знайомство з історією, розкопками часів палеоліту в с. Гінці. В с. Велика Круча можна скуштувати келих пива у першій в Україні пивоварні з рестораном.
Полтава – Опішня – Котельва	В Опішні знаходиться Державний музей-заповідник українського гончарства. Художня кераміка та майоліка, дрібна керамічна пластика с. Опішні відомі далеко за межами області та посилюють її туристичну привабливість. Плавання на туристичних байдарках по р. Ворсклі, зупинки в історичних місцях, огляд залишків Більського городища – столиці стародавньої Скіфії (Котелевський район). Відпочинок на туристичних базах, наметових містечках, приватних оселях. Садиба «Мовчазна теща» (с. Ворони).
Полтава – Миргород – Сорочинці	В самісінькому центрі України на мальовничих берегах тихоплинного Хоролу в зелені беріз, верб і сосон розташований курорт Миргород. Унікальна миргородська мінеральна вода та лікувальні торфогрязі є справжнім джерелом здоров'я. Село Великі Сорочинці відоме своїм «Сорочинським ярмарком», на якому представлені багатства щедрої Полтавської землі, розкинулось на річці Псел. Тут народився геніальний російський письменник М.В. Гоголь. Бував у Сорочинцях і Т.Г. Шевченко. Визначною пам'яткою архітектури є Спасо – Преображенська церква (1732 р.). М'який клімат, соснові ліси, піщані долини Псла, величезні фруктові сади, – все це варто побачити.
Полтава – В. Багачка – Білоцерківка	Кінний маршрут по березі річки Псьол (Великобагачанський район, кафе «Фортеця», с. Білоцерківка – кафе «Едем», с. В. Багачка). Наметові містечка. Рибальство та полювання. Мінеральна вода санаторію «Псьол».
Полтава – Решетилівка – Сухорабівка	Дзеркалом душі та творчої сили нашого народу є невмируще народне мистецтво, різноманітно представлене на Полтавщині. Вишивальні промисли та килимарське мистецтво селища Решетилівки налічують кілька століть.

Джерело: розроблено автором за даними [6]

оздоровлення усього організму – сон на бджолиних вуликах. Ліжко-лежанка розміщене безпосередньо на вуликах в дерев'яному будиночку.

На території готельно-ресторанного комплексу «ВК» є можливість долучитися до садівництва, запозичити старовинний досвід вирощування найсоковитіших яблук, тут можна також навчитися кататися верхи.

У Омельницьку проклали туристичний маршрут, де пропонують подорожували за програмою: Музей хліба та Зразковий історико-етнографічний музей. Екологічна стежина В.І. Вернадського; відвідування геологічної пам'ятки природи «Головкові кручі».

В Недогарську в рамках сільського туризму пропонують насолодитися краєвидами Кременчуцького моря. Також там є конеферма, де всі бажаючі можуть покататися і поспілкуватися зі шляхетними тваринами.

У ході реалізації проекту «П'ять перлин Дніпра» залучені до нього громади одержали необхідні консультації та практичну допомогу експертної групи ЦРМС, Регіонального хабу для Центральної України Програми «U-LEAD з Європою», що посприяло успішному старту [6]. Маршрути зеленого туризму в Полтавській області подані в таблиці 3.

У травні 2017 року в національному природному парку «Нижньосульський» було відкрито екологічно-пізнавальну стежку «Онішківська» (урочище Романчик – с. Онішки, Оржицький р-н, Полтавська обл.). Протяжність екологічної стежки 2 км. Вісім зупинок маршруту обладнані інформаційними стендами, ботанічними табличками, вказівниками, місцем відпочинку.

У Гадяцькому районі з'являються нові туристичні маршрути та велосипедні доріжки (урочище Зелений гай – м. Гадяч), кінний маршрут (с. Червоний Кут – с. Малі Будища – с. Соснівка – с. Сари – с. Червоний Кут), водяний маршрут (с. Плішивець – с. Книшівка – с. Броварки).

Нині, як вважають фахівці, належить виконати ще значний обсяг робіт, щоб кластер зеленого туризму запрацював на повну силу. Але можна зробити однозначний висновок, що ідея вдала і має великі перспективи.

Також на Полтавщині діє громадська організація «ВелоПолтава», яка була зареєстрована 17 квітня 2012 року. Цією організацією було розроблено 6 велосипедних маршрутів зеленого туризму: «Кантрі вниз по Ворсклі» – села Лукищина і Головач, «Лісовим асфальтом до Лісового озера» – село Марківка, «Асфальтом до Безручок» – села Клюшники і Цибулі, «Лісова Поляна» – села Кованьківка і Яцинова Слобідка, «До Кринички Петра І» – село Терентіївка, «Фітнес вверх по Ворсклі» – село Ворони.

У Полтавській області функціонує 75 садиб зеленого туризму. Активно вони діють у: Диканському, Миргородському, Полтавському, Кременчуцькому районах. Аналіз кількості зелених садиб в Полтавській області поданий в таблиці 4.

Активний розвиток зеленого туризму в Полтавській області сприяє виникненню нових видів туризму, таких як природознавчий, кінний (Чутівський кінний завод – кінні туристичні маршрути), водний, історико-етнографічний, вело- та фольктуризм і ін.

На сьогодні організація зеленого туризму в Полтавській області має ряд недоліків, а саме:

Таблиця 4

Садиби зеленого туризму Полтавської області по районах

Район	Кількість	Назва туристичного об'єкта
Великобагачанський	5	«Едем»; відпочинковий комплекс «Козацький стан»; приватна садиба зеленого туризму «У Оксани»; садиба зеленого туризму (приватна оселя)
Гадяцький	2	Оселя зеленого туризму «Гостинна садиба» Садиба зеленого туризму
Глобинський	1	Садиба зеленого туризму
Диканський	18	«Гостинна садиба» «Біла хата»; заїжджий двір «Хутір поблизу Диканьки»; садиба «Рушничок»; Садиба «У Миколи над яром»; туристичний етнокультурний центр «Весела садиба» та 13 садиб зеленого туризму
Зіньківський	2	Гостьовий дім «Старий хутір»; садиба зеленого туризму «У Михалича»
Козельщинський	4	Садиба зеленого туризму «Улинівські вечорниці» та 3 садиби зеленого туризму
Котелевський	3	3 садиби зеленого туризму
Кременчуцький	3	3 садиби зеленого туризму
Лохвицький	2	Садиба зеленого туризму «Під старими липами»; торгово-побутовий комплекс «Нектар»
Лубенський	5	5 садиб зеленого туризму
Миргордський	16	Готель-хутір «Гоголь»; громадська організація з підтримки ініціатив жінок села «Гордіївна»; музей української садиби «Світлана»; садиба зеленого туризму «Зозулині Вечорниці»; садиба зеленого туризму; приватна оселя «У Ганни Василівни» та 10 садиб зеленого туризму
Новосанжарський	4	Готельно-розважальний комплекс «Гостинний Двір»; зелена садиба «Над Ворсклою»; зелена садиба «Тетянин Гай»; садиба зеленого туризму
Пирятинський	2	Садиба зеленого туризму «До Марини В гості»; садиба зеленого туризму
Полтавський	7	Агрооселя, міні-готель «У Віри»; садиба зеленого туризму «Русский пар»; 5 садиб зеленого туризму (приватних осель)
Шишацький	1	Садиба зеленого туризму
Усього	75	

Джерело: розроблено автором за даними [6]

1. Низький рівень інформаційно-рекламного забезпечення, а саме відсутність друкованих збірників, брошур, путівників, буклетів і каталогів, які б сприяли поінформованості потенційних туристів Полтавщини про існуючі зелені маршрути, пам'ятки природи і садиби відпочинку.

2. Великою проблемою інтенсивного розвитку зеленого туризму в Полтавській області є те, що більшість сільських господарів не реєструються як ті, що надають послуги зеленого туризму. Це позбавляє власників осель можливості отримати підтримку на державному, регіональному та місцевому рівнях, вести статистику кількості туристів та прибутків зелених садиб, а також гарантувати відповідність наданих послуг існуючим міжнародним стандартам. Така ситуація спричинена недосконалим законодавством у сфері зеленого туризму.

3. Більшість садиб не проходили категоризацію, що не дозволяє гарантувати високу якість надання послуг в них. Туристи не знають чого саме очікувати від відпочинку в таких садибах.

4. Відсутність висококваліфікованих кадрів гостро відчутна, тому і надалі навчання і перекваліфікація господарів сільських садиб залишається актуальною.

Висновки і пропозиції. Враховуючи результати попередніх досліджень, можна стверджувати, що головною метою зеленого туризму є збереження природного потенціалу території за рахунок залучення державного і людського ресурсу.

Для удосконалення організації зеленого туризму в Полтавській області необхідно розробити путівник «Зелені місця Полтавщини», який буде включати наступні блоки: перелік заходів, фестивалів і екскурсій, перелік туристичних об'єктів (історичні пам'ятки, музеї, церкви, пам'ятники, туристичні атракції тощо), каталог суб'єктів туристичної сфери (готелі, ресторани, кав'ярні, цілодобові магазини та аптеки), перелік об'єктів соціальної сфери (театри, кінотеатри, виставки та галереї, авто-парковки, вокзали, лікарні, поліклініка, міліція, ринки, стоянки таксі, громадські туалети, банкомати та термінали тощо), мапа з нанесеними всіма об'єктами, а також актуальні маршрути та час руху громадського транспорту.

Також необхідно провести рекламну кампанію, а саме створити інтернет сторінки зелених садиб з реальними фотографіями та повною інформацією про послуги, що надаються. Ці оголошення потрібно розмістити на усіх платних ресурсах. Вони повинні бути невеликого обсягу з обов'язковим посиланням на цю електронну сторінку. Також в людних місцях необхідно розмістити різноманітні рекламно-інформаційні щити, плакати, вивіски, вказівники.

На регіональному рівні необхідно розробити програму розвитку зеленого туризму в Полтавській області.

Список літератури:

1. Биркович В.І. Сільський зелений туризм – пріоритет розвитку туристичної галузі України / В.І. Биркович / Стратегічні пріоритети. Науково-аналітичний щоквартальний збірник. – 2011. – № 1(6). – С. 138-143.
2. Гловацька В.В Сільський зелений туризм: сутність, функції основи організації // Економіка АПК. – 2006. – № 10. – С. 148-155.
3. Світовий досвід організації сільського туризму: методичний посібник // Громадська організація «Одеська обласна сільськогосподарська дорадча служба», «Центр розвитку та правової підтримки села». – Одеса, 2009. – 56 с.
4. Черниш І.В., Глєбова А.О., Маховка В.М. Конспект лекцій з дисципліни «Сільський та зелений туризми» для студентів напряму підготовки 6.140103 «Туризм». – Полтава, 2015. – 11 с.
5. Офіційний сайт – Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні. URL: https://www.greentour.com.ua.
6. Офіційний сайт – Українське національне інформаційне агентство «Укрінформ». URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2538291-na-poltavsini-otg-prezentuvali-marsruti-silskogo-zelenogo-turizmu.html.
7. Офіційний сайт – Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua.

Розметова О.Г., Парфило С.С.
Национальный университет пищевых технологий

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИИ ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМА В ПОЛТАВСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация
Исследовано состояние правового регулирования зеленого туризма, выявлены недостатки в законодательной базе по развитию зеленого туризма. Определены особенности организации зеленого туризма в разных странах мира и предложены перспективные направления развития зеленого туризма в Украине с учетом мирового опыта. Предоставленная сравнительная характеристика базовых составляющих зеленого туризма. Проанализированы туристический потенциал и показатели туристической активности в Полтавской области. Выявлены ключевые проблемы, тормозящие развитие зеленого туризма в области, предложены пути устранения выявленных препятствий.

Ключевые слова: зеленый туризм, нормативно-правовая база регулирования, особенности организации зеленого туризма, развитие туристического потенциала, Полтавская область.

Rozmetova O.G., Parfylo S.S.
National University of Nutrition Technologies

IMPROVE ORGANIZATIONGREEN TOURISM IN POLTAVA REGION

Summary
The state of legal regulation of green tourism was explored, shortcomings were found in the legislative base on the development of green tourism. The features of the organization of green tourism in different countries of the world are determined and perspective directions of development of green tourism in Ukraine are offered taking into account world experience. The comparative characteristic of the basic components of green tourism is given. The tourist potential and indicators of tourist activity in the Poltava region are analyzed. The key problems that hinder the development of green tourism in the region are identified, ways of eliminating the identified obstacles are proposed.
Keywords: green tourism, regulation regulatory framework, especially organization of green tourism, development of tourist potential, Poltava region.

УДК 338.24

РОЗРОБКА БІЗНЕС-ПЛАНУ В СФЕРІ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА: ПРОБЛЕМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Слинько О.Ю.
Західнодонбаський інститут
Міжрегіональної Академії управління персоналом

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-153

Розглянуто необхідність та особливості розробки бізнес-планів в сфері малого підприємництва. Проаналізовано проблеми, з якими стикаються підприємці в процесі бізнес-планування. Узагальнено основні помилки, які мають місце при розробці бізнес-планів. Обґрунтовано необхідність бізнес-освіти для підприємців в регіоні. Визначено напрямки забезпечення допомоги підприємцям-початківцям в процесі самостійної розробки бізнес-планів.
Ключові слова: бізнес-планування, бізнес-план, малий бізнес, дрібні підприємці, інформаційно-навчальний центр.

Постановка проблеми. На підприємствах України вже склалася практика розробки бізнес-планів для впровадження інвестиційних проектів та обґрунтування їхньої ефективності. Але для дрібних підприємців, особливо початківців, розробка бізнес-плану залишається серйозною проблемою. Основними причинами цієї ситуації є складність існуючих методик розробки бізнес-планів, відсутність необхідних економічних знань, неможливість звернутися за допомогою в консалтингові фірми внаслідок обмеженості ресурсів. Отже, самостійно розроблений бізнес-план має багато помилок, а запропонований сторонніми фахівцями бізнес-план не завжди враховує всі нюанси власного бізнесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання розробки бізнес-планів досліджувалися багатьма українськими вченими та практиками, серед яких варто виділити таких, як Дерев`янко О.Г., Кваша О.С., Лаврів Л.А., Покропивний С.Ф., Перевозчикова Н.О., Пугачевська К.Й., Соболь С.М., Швиденко Г.О. та ін. Об'єктами досліджень при цьому переважно є теоретично-методологічні підходи до бізнес-планування і аналіз закордонного досвіду розробки бізнес-планів.

Питання складання бізнес-планів в сфері малого бізнесу розглянуті у наукових працях таких авторів, як Гарькава Т.Л., Дикань О.В., Іванісова А.В., Покропивний С.Ф., Черевко О.Л. та ін.

Водночас, багато аспектів цієї проблеми, з огляду на особливості сучасного розвитку малого бізнесу в Україні, потребують більш повного та детального дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість публікацій з питань бізнес-планування, недостатня увага приділяється специфічним моментам і особливостям розробки бізнес-планів у сфері малого підприємництва. Враховуючи той факт, що дрібні підприємці, особливо початківці, не мають можливість залучати до розробки бізнес-планів фахових спеціалістів, вони залишаються "на самоті" з цілою низкою проблем обґрунтування доцільності своїх бізнес-ідей.

На нашу думку, необхідним є визначення типових помилок та напрямків забезпечення допомоги дрібним підприємцям в процесі самостійної розробки бізнес-планів.

Формулювання мети статті. Метою статті є дослідження необхідності та особливостей розробки бізнес-планів в сфері малого підприємництва, виявлення проблем, з якими стикаються підприємці в процесі бізнес-планування та визначення напрямків сприяння самостійної розробки бізнес-планів дрібними підприємцями.

Виклад основного матеріалу статті. Мале підприємництво є одним із пріоритетних напрямів розвитку економіки. В економічно розвинених державах саме малий бізнес є основою економіки. Однак, незважаючи на те, що малий бізнес є ключовим фактором розвитку економіки, його внесок у валовий внутрішній продукт залишається незначним [1, с. 60].

Сьогодні перед кожним підприємцем постають такі основні проблеми: невигідні умови кредитування; проблеми з оформленням приміщення у влас-ність або надто висока орендна плата; помилкове прагнення до максимальної самостійності (більшість зарубіжних малих підприємств працює за умов франчайзингу або субпідряду, у нас це поодинока практика); практична відсутність державної фінансово-кредитної підтримки; низький рівень консультаційних послуг та спеціальних освітніх програм [9, с. 158].

За цих умов, розробка бізнес-плану – це реальна можливість подолати ці проблеми та зменшити ризики.

Як показує практика, успіх у бізнесі можливий і без бізнес-плану, адже багато з сучасних успішних бізнесменів на початку дев'яностих років починали бізнес, не продумуючи бізнес-план, а просто діяли за інтуїцією, без теорії йшли в практику, осягаючи відразу в реаліях життя основи ведення бізнесу. Але більшість починаючих підприємців роблять серйозну помилку, коли відкривають справу без будь-якого уявлення про те, як будуть розвивати власний бізнес. Про необхідність бізнес-планів для малого бізнесу вони або не чули, або не розуміють, що це таке і для чого потрібно. Нерідко зустрічається випадки, коли людина має перспективну ідею, але через відсутність плану не знає з чого розпочати. Навіть поняття бізнес-плану не завжди однозначно сприймається сучасними підприємцями. Багато хто не може дати точне визначення і вказати призначення бізнес-плану.

Переважна більшість експертів і фахівців стверджує, що роль бізнес-плану для розвитку бізнесу в сучасних економічних умовах важко переоцінити. Практика свідчить, що для розвитку підприємництва в Україні бізнес-план найнеобхідніший документ. На думку фахівців, бізнес-план дає можливість «зробити помилки лише на папері» [6, с. 26]. Він допоможе проаналізувати, оцінити ризик, а також переваги і недоліки майбутнього бізнесу, у підсумку зберегти ресурси та час.

Таким чином, доцільно виділити основні причини складання бізнес-плану:

– бізнес-план є тим робочим інструментом, який перевіряє реальність підприємницької ідеї та допомагає втілювати її в життя;

– процес складання бізнес-плану змушує об'єктивно, критично і неупереджено поглянути на розвиток майбутнього бізнесу [7, с. 258]. План сприяє запобіганню помилок, даючи можливість визначити пріоритети першочергових дій за умов обмежених ресурсів;

– бізнес-план є інструментом залучення додаткових фінансових ресурсів;

– бізнес-план є інструментом комунікацій між суб'єктами господа-рювання.

Узагальнюючи численні визначення сутності бізнес-плану, можна сказати, що бізнес-план являє собою короткий, чіткий, точний, зрозумілий і доступно викладений опис розвитку майбутнього бізнесу.

На сьогодні існує багато міжнародних методик розробки бізнес-планів, серед найбільш розповсюджених з них: Методика UNIDO (Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку); Методика ЄБРР (Європейського банку реконструкції та розвитку); Методика, розроблена в рамках програми TACIC (програма «технічного сприяння») [2, с. 269]. Але всі вони не враховують сучасні особливості економіки України.

Українським законодавством не встановлено обов'язковість та типову форму бізнес-плану. Вітчизняні методики бізнес-планування [5] мало в чому відрізняються від вище перелічених міжнародних, і для підприємців, особливо початківців, є доволі складними [3, с. 107]. Але враховуючи обмеженість ресурсів, і як наслідок, неможливість звернутися за допомогою в консалтингові фірми, написання бізнес-плану без сторонньої допомоги для дрібних підприємців є досить актуальним. До того ж, розроблений сторонніми фахівцями бізнес-план нерідко не враховує всі нюанси власного бізнесу.

Самостійна підготовка бізнес-проекту – складне завдання навіть для досвідчених бізнесменів. Не дивно, що багато хто робить серйозні помилки при розробленні бізнес-плану, основні з них це:

– відсутність чітких цілей. Необхідно чітко розуміти, що бізнес вдає із себе на поточний момент, як і до яких результатів він повинен прийти;

– недостатнє вивчення ринку. Цю помилку підприємці допускають найчастіше. Посилене зосередження на вирішенні виробничих питань нерідко призводить до поганого опрацювання питань просування товарів і послуг. В кінцевому підсумку це може призвести до зниження прибутковості бізнесу і більш повільного досягнення мети бізнесу;

– заниження вартості проекту. Ця помилка випливає з неврахування всіх статей витрат і призводить до подорожчання бізнесу в процесі його запуску. У кращому випадку це призведе до необхідності терміново шукати додаткові кошти, в гіршому – до банкрутства.

Таким чином, головною особливістю розробки бізнес-планів в сфері малого підприємництва є те, що більшість дрібних підприємців вимушені складати їх самостійно. Тому необхідна універсальна, доступна методика розробки бізнес-плану для малого бізнесу. Ясно, що дрібним підприємцям, особливо початківцям, все одно потрібна допомога в процесі складання бізнес-планів.

Доцільно відзначити, що в деяких регіонах України функціонують бізнес-інкубатори з підтримки підприємництва, але це скоріше виняток, ніж розповсюджена практика, тому що до сих пір вони самі не мають правої бази, чітких джерел фінансування та повної підтримки влади.

Аналіз діючих бізнес-інкубаторів в Україні свідчить, що вони, як правило здійснюють надання правових консультативних послуг та тимчасових приміщень для роботи і ділового спілкування, іноді проведення тренінгів з окремих питань підприємництва. Переважно, вони не забезпечують якісного, системного навчання підприємців та повної інформаційної підтримки для досягнення необхідного рівня професіоналізму в тому ж бізнес-плануванні.

Організувати надання такої всебічної допомоги можуть органи місцевого самоврядування, як найбільш зацікавлені в розвитку малого бізнесу в регіоні. Організувати навчання та підтримку підприємців міська влада може на базі інформаційно-навчальних центрів, створених із залученням викладацького складу Вищих навчальних закладів, провідних фахівців та успішних підприємців регіону.

Необхідно, насамперед, системне навчання підприємців, яке охоплює основи підприємництва, бухгалтерського обліку, бізнес-планування і т. ін. Оскільки найбільше труднощів та помилок підприємці мають при розробці маркетингового плану, потрібна також інформаційна підтримка. Йдеться про формування банку даних та надання інформації щодо функціонування малих підприємств в регіоні, потребу на певні види товарів та послуг. Підприємці-початківці також потребують інформації щодо оренди приміщень за доступною ціною.

Спроби такого співробітництва та навчання в Україні є, наприклад з 2017 року організовується навчання з бізнес-планування для потенційних учасників Конкурсу бізнес-проектів на підтримку молодіжного підприємництва в місті Павлоград Дніпропетровської області. В процесі організації навчання, в якому автор статті приймає безпосередню участь, підприємцям пропонується макет бізнес-плану. Розгляд макету супроводжується викладанням основ підприємництва, бізнес-планування, маркетингу та менеджменту, знання яких необхідно для перетворення макету в готовий бізнес-план відкриття власного бізнесу. Підприємці, які пройшли навчання, визнають його безумовну користь, але при цьому відзначають брак інформаційної підтримки при розробці власного бізнес -плану.

Вочевидь, органам місцевого самоврядування самим необхідна правова та методична підтримка влади щодо визначення правового статусу, джерел фінансування та форми функціонування таких інформаційно-навчальних центрів.

Висновки і пропозиції. Активізація діяльності малого підприємництва є важливою складовою економічного розвитку країни. На нашу думку, складання бізнес-плану у сфері малого підприємництва надає можливість суттєво знизити ступень ризику, проаналізувати переваги і недоліки майбутнього бізнесу, а також залучити додаткові фінансові ресурси.

Особливістю бізнес-планів сфері малого бізнесу є те, що більшість дріб-них підприємців вимушені розробляти їх самостійно. Тому, окрім універсальної, доступної методики розробки бізнес-плану, дрібним підприємцям, особливо початківцям, необхідна допомога в процесі складання бізнес-планів.

На сьогодні в Україні маємо низький рівень консультаційних послуг та спеціальних освітніх програм для дрібних підприємців. Аналіз діючих бізнес-інкубаторів в Україні свідчить, що в силу певних обставин, вони переважно не забезпечують якісного, системного навчання підприємців та їхньої інформаційної підтримки для досягнення необхідних навиків в самостійному складанні бізнес-планів.

Вважаємо за необхідне створення органами місцевого самоврядування інформаційно-навчальних центрів для системного навчання підприємців та надання інформації щодо розвитку підприємництва в регіоні і потреб ринку. Для ефективного функціонування таких регіональних центрів необхідна правова, фінансова та методична підтримка центральної влади.

Список літератури:

1. Дикань О.В. Розвиток малого бізнесу в Україні: проблеми та шляхи забезпечення / О.В. Дикань // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2017. – № 57. – С. 58-66.
2. Кваша О.С., Фоміна В.В. Бізнес-планування у діяльності організації: європейські стандарти, основні методологічні підходи та базові процедури / О.С. Кваша, В.В. Фоміна // Економіка і суспільство. – 2017. – № 12. – С. 268-275.
3. Лаврів Л.А. Бізнес-планування у діяльності організації: базові процедури та основні методичні підходи / Л.А. Лаврів // Інноваційна економіка. – 2013. – № 10. – С. 104-111.
4. Масловська М.В., Перевозчикова Н.О. Особливості процесу бізнес-планування в сучасних умовах розвитку України / М.В. Масловська, Н.О. Перевозчикова // Ефективна економіка. – 2013. – № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2474.
5. Методичні рекомендації з розроблення бізнес-планів інвестиційних проектів: Наказ Державного агентства України з інвестицій та розвитку від 31.08.2010 № 73 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.nau/ua/doc/?uid=1041.39798.0.
6. Покропивний С.Ф., Соболь С.М., Швиденко Г.О., Дерев'янко О.Г. Бізнес-план: технологія розробки та обґрунтування: навч. посібник / С.Ф. Покропивний, С.М. Соболь, Г.О. Швиденко, О.Г. Дерев`янко // [Вид. 2-ге, доп.]. – К.: КНЕУ, 2010. – 379 с.
7. Пугачевська К.Й., Плют Т.С. Значення бізнес-планування як чинника господарської діяльності в ринковій економіці // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – № 21.1. – С. 256-260.
8. Толстова А.В., Кібальчич С. Проблеми розвитку малого бізнесу в Україні / А.В. Толстова, С. Кібальчич // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2017. – № 60. – С. 56-62.
9. Черевко О.Л., Іванісова А.В., Гарькава Т.Л. Процедура бізнес-планування та її вплив на розвиток малого бізнесу / О.Л. Черевко, А.В. Іванісова, Т.Л. Гарькава // Культура народов Причерноморья. – 2013. – № 257. – С. 154-158.

Слинько О.Ю.
Западнодонбасский институт
Межрегиональной Академии управления персоналом

РАЗРАБОТКА БИЗНЕС-ПЛАНА В СФЕРЕ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА: ПРОБЛЕМЫ И ОСОБЕННОСТИ

Аннотация
Рассмотрено необходимость и особенности разработки бизнес-планов в сфере малого предпринимательства. Проанализированы проблемы, с которыми сталкиваются предприниматели в процессе бизнес-планирования. Обобщены основные ошибки, которые имеют место при разработке бизнес-планов. Обоснована необходимость бизнес-образования для предпринимателей в регионе. Определены направления обеспечения помощи предпринимателям в процессе самостоятельной разработки бизнес-планов.
Ключевые слова: бизнес-планирование, бизнес-план, малый бизнес, мелкие предприниматели, информационно-учебный центр.

Slynko O.Y.
West-Donbass Institute of
Interregional Academy of Personnel Management

DEVELOPMENT OF A BUSINESS PLAN IN THE FIELD OF SMALL ENTERPRISE: PROBLEMS AND FEATURES

Summary
The article considers the necessity and peculiarities of business plan development in the sphere of small business. It analyzes the problems faced by entrepreneurs in the business planning process. The author summarizes the main mistakes that occur in the course of business plan developing. Much attention is given to the necessity of business education for entrepreneurs in the region. In addition, the attempt is made to determine the directions of assistance provision to beginner entrepreneurs in the process of independent business plan developing.
Keywords: business planning, business plan, small business, small entrepreneurs, information and training center.

УДК 631.16

ВПЛИВ СТРУКТУРИ ПОСІВНИХ ПЛОЩ НА ПРОДУКТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОРНИХ ЗЕМЕЛЬ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ

Смага І.С.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-154

Наведено роль сівозміни у підвищенні продуктивного потенціалу орних земель. Встановлено вихід продукції в кормових та зернових одиницях з 1 га ріллі у сівозмінах з різним співвідношенням зернових і технічних культур на основі досягнутого рівня урожайності польових культур в умовах конкретного аграрного підприємства. Для умов Кіцмансько-Кельменецького земельно-оціночного району Чернівецької області прослідковано вплив частки кукурудзи на зерно (1 або 2 поля) та цукрового буряка (1 або 2 поля) на продуктивність 7-ми пільних зерно-просапних сівозмін. Розраховано баланс гумусу та наведено основні шляхи поліпшення умов утворення гумусу в зерно-просапних сівозмінах. Встановлено схеми сівозмін, що забезпечують найвищий ступінь реалізації продуктивного потенціалу орних земель.
Ключові слова: продуктивний потенціал земель, рілля, сівозміна, схема сівозміни, зерновий еквівалент, кормова одиниця, зернові культури, кукурудза на зерно, цукровий буряк, урожайність культур, баланс гумусу.

Постановка проблеми. Об'єктивна оцінка земель – необхідна умова залучення їх до економічного обігу та процесу регулювання земельних відносин. На землях сільськогосподарського призначення формування показників оцінки залежить від їх продуктивного потенціалу. Оцінку продуктивного потенціалу орних земель конкретного підприємства доцільно провести за максимально можливим обсягом продукції рослинництва, який можливо отримати, виходячи з рівня родючості ґрунтів, середніх багаторічних значень кліматичних умов і досягнутого рівня інтенсивності землеробства.

Одним з факторів підвищення рівня реалізації продуктивного потенціалу орних земель виступає науково-обґрунтована структура посівних площ. Вона залежить від схеми запроваджених сівозмін, однак може варіювати залежно від зміни макроекономічної ситуації та кон'юнктури ринку сільськогосподарської продукції. В свою чергу, ці показники здійснюють істотний вплив на ефективність господарювання. Тому важливим завданням виступає встановлення ступеня реалізації продуктивного потенціалу орних земель та шляхів його підвищення, зокрема й шляхом коректування схем сівозмін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Внаслідок того, що ґрунти володіють родючістю, продуктивний потенціал землі є специфічною її особливістю. Науковцями запропоновано визначення та основні принципи економічної оцінки продуктивного потенціалу земель [4; 9], вивчено процеси деградації [3], відтворення [2], а також розроблено основи прогнозування раціонального його використання [6]. Підвищити потенціал орних земель можливо на основі вкладення коштів, застосування праці та впровадження у землеробство наукових розробок.

Виступаючи безцінним даром природи та продуктом її багатовікового розвитку, земля не має вартості, проте володіє споживчими властивостями, які роблять її головним засобом виробництва в сільському господарстві. Тому ціна землі ґрунтується на доході, який отримується від використання землі. Таким чином, вартість землі, залученої до землеробського використання безпосередньо залежить від кількості та якості урожаю [5], однак не завжди вартість валової продукції рослинництва з 1 га сільськогосподарських угідь знаходиться в прямій залежності з якісними характеристиками земель [12]. Недотримання науково-обґрунтованої системи землеробства призвело до зниження агрохімічної оцінки орних земель, виснаження родючості ґрунтів, а отже й зниження їх продуктивного потенціалу. Однак, сучасні інтенсивні технології здатні істотно підвищити рівень урожайності основних сільськогосподарських культур [4], внаслідок чого формується диференціальна земельна рента II, а отже зростає й ступінь реалізації продуктивного потенціалу орних земель. Це відбувається внаслідок здійснення тих заходів, які поліпшують умови росту рослин, зокрема й дотримання закону плодозміни. Крім того, сівозміна здатна в значній мірі розв'язати проблему відновлення родючості ґрунтів [8].

Недостатньо вивченим залишається вплив частки зернових і технічних культур у зерно-трав'яно-просапних сівозмінах на їх продуктивність, особливо з огляду на те, що вважається за доцільне максимально насичувати сівозміни зерновими та технічними культурами [10]. Важливим завданням виступає встановлення максимально можливого й економічно вигідного насичення сівозмін тими, чи іншими культурами. Тому, **метою дослідження** було провести оцінку ступеня реалізації продуктивного потенціалу орних земель за різного насичення сівозмін зерновими й технічними культурами в умовах південно-західного Лісостепу за досягнутого рівня урожайності культур. **Предметом досліджень** виступали склад культур у зерно-просапних сівозмінах.

Об'єкт досліджень – продуктивний потенціал орних земель. Дослідження проводили на орних землях ТзОВ ім. Шевченка (с. Горішні Шерівці), на яких запроваджені зерно-трав'яно-просапні сівозміни. Територія аграрного підприємства входить до Кіцмансько-Кельменецького земельно-оціночного району Чернівецької області. Грунтовий покрив представлений світло-сірими,

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

сірими та темно-сірими опідзоленими грунтами та їх слабо-, середньо- й сильнозмиті підрозрядами, чорноземами опідзоленими незмитими, слабо- та середньозмитими, а також невеликими площами чорноземів на щільних глинах і дерново-глейових карбонатних грунтів (від середньосуглинкових до легкоглинистих різновидів). Показники часткової економічної оцінки земель сільськогосподарських угідь ТзОВ ім. Шевченка дещо нижчі, ніж по Заставнівському району, однак, рілля характеризується в цілому вищими показниками оцінки за валовою продукцією і та за диференціальним доходом в порівнянні з середньорайонними значеннями.

Середня урожайність зернових культур за 2008-2010 роки становила 28,1 ц/га, в тому числі: озимої пшениці – 30,1, кукурудзи на зерно – 31,0, ярового ячменю – 26,7 ц/га, цукрового буряка – 263,2 ц/га, картоплі – 90,8, багаторічних трав на зелений корм – 289,4 ц/га.

Методика досліджень. За матеріалами ґрунтового обстеження та внутрігосподарської економічної оцінки земель сільськогосподарського підприємства було визначено дані оцінки тих аґровиробничих груп ґрунтів, що залучені до використання в сівозмінних масивах. Середню величину урожайності сільськогосподарських культур визначено за матеріалами річних фінансових звітів господарства. Кількість побічної продукції визначали виходячи із нормативного співвідношення її до основної продукції.

Показники продуктивності польової зерно-просапної 7-ми пільної сівозміни, що займає площу 436,8 га з середнім розміром поля 62,4 га розраховували за різного насичення її цукровим буряком. Досліджувані схеми сівозміни: **Варіант 1:** 1 – багаторічні трави; 2 – озима пшениця; 3 – цукровий буряк; 4 – горох, 40 га; картопля, 10 га; кукурудза на силос – 12,4 га; 5 – озима пшениця; 6 – коренеплоди 15 га; кукурудза на зерно, 47,4 га; 7 – ярий ячмінь з підсівом багаторічних трав. **Варіант 2:** 1 – багаторічні трави; 2 – озима пшениця; 3 – кукурудза на силос; 4 – озима пшениця; 5 – коренеплоди, 40 га; кукурудза на зерно, 22,4 га; 6 – озима пшениця; 7 – ярий ячмінь з підсівом багаторічних трав.

Варіант 3: 1 – багаторічні трави; 2 – озима пшениця; 3 – цукровий буряк; 4 – горох; 5 – озима пшениця; 6 – цукровий буряк; 7 – ячмінь з підсівом багаторічних трав.

Показники продуктивності польової зерно-просапної 7-ми пільної сівозміни, що займає площу 307,1 га розраховували за різного її насичення кукурудзою на зерно. Досліджувані схеми сівозміни: **Варіант 1:** 1 – багаторічні трави; 2 – озима пшениця; 3 – цукровий буряк; 4 – кукурудза на силос; 5 – озимий ячмінь, 33,9 га; озиме жито, 10 га; 6 – кукурудза на зерно; 7 – ярий ячмінь з підсівом багаторічних трав. **Варіант 2:** 1 – багаторічні трави; 2 – озима пшениця; 3 – кукурудза на зерно; 4 – горох; 5 – озима пшениця; 6 – кукурудза на силос; 7 – ярий ячмінь з підсівом багаторічних трав. **Варіант 3:** 1 – багаторічні трави; 2 – озима пшениця; 3 – кукурудза на зерно; 4 – горох; 5 – озима пшениця; 6 – кукурудза на зерно; 7 – ячмінь з підсівом багаторічних трав.

Розрахунок виходу зернових одиниць, кормових одиниць та перетравного протеїну з 1 га сівозмінної площі проводили з використанням відповідних коефіцієнтів [1].

Виклад основного матеріалу. На продуктивність землі впливають як природні властивості, так і рівень розвитку продуктивних сил та характер виробничих відносин. Рівень економічної продуктивності землі, як результат реалізації частини потенційної родючості ґрунту в конкретних умовах виробництва, необхідно пов'язувати з визначенням продуктивності та ефективності вирощування як окремих сільськогосподарських культур, так і всієї продукції рослинництва з розрахунку на одиницю площі. Основні економічні показники аграрних підприємств в значній мірі зумовлюються якістю ґрунтів [5], однак вагомим залишається набір культур та дотримання науково-обґрунтованих принципів їх чергування в сівозміні [7]. Сівозміна виступає науковою основою екологічно-безпечного використання сільськогосподарських угідь та організаційно-технологічною основою системи землеробства.

Сівозміна з науково-обґрунтованою структурою посівних площ та дотриманими основними принципами чергування культур спроможна забезпечити вихід конкурентоспроможної екологічно чистої продукції, підвищення економічної та енергетичної ефективності системи землеробства, створення передумов для інновацій в АПК [11]. Правильний підбір і розміщення культур по кращих попередниках з врахуванням взаємозв'язку між рослинами, ґрунтом і біокліматичними факторами є основним завданням побудови сівозмін. В комплексі з іншими ланками наукового землеробства це забезпечить розширене відтворення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земельних угідь, прогресивний ріст урожайності, створення умов для запровадження ґрунтозахисних технологій.

Використання показників урожайності окремих сільськогосподарських культур і продуктивності сівозмін в умовних одиницях дасть змогу оцінити продуктивний потенціал земель та розробити перспективні напрями його раціонального використання шляхом прийняття відповідних управлінських рішень. При встановленні граничного рівня насичення сівозмін окремими культурами беруться до уваги їх особливості, попередники, досягнутий рівень агротехніки, впливу культур на підвищення протиерозійної здатності ґрунту, його фітосанітарний стан тощо.

Зерновий еквівалент – це той загальний показник, що піддається оцінці в світових цінах і дає змогу порівняти земельні ділянки чи сівозмінні масиви за кінцевим виходом продукції [7]. Близьким до нього показником є кормова одиниця. З використанням даних критеріїв нами проведено економічну оцінку культур, що вирощуються в зерно-просапних сівозмінах ТзОВ ім. Шевченка за середньою урожайністю в період 2008-2010 рр. За результатами відповідних розрахунків визначено щодо кожної з культур наступні показники: вихід на 1 га її посівної площі зерна, коренеплодів, всієї продукції в зернових і кормових одиницях, а також вихід перетравного протеїну та розраховано продуктивність з розрахунку на 1 га сівозмінної площі.

При визначенні виходу кормових одиниць з 1 га посіву культури враховувалася основна

та побічна продукція, а для багаторічних трав, кукурудзи на силос, кормових коренеплодів та картоплі – тільки основна. З 12-ти аналізованих культур в досліджуваних умовах коренеплоди, кукурудза на зерно та кукурудза на силос забезпечують найвищий вихід кормових одиниць – 88,4; 87,4 та 78,0 ц/га відповідно, а горох і ярий ячмінь – лише 29 і 36,3 ц/га, що пов'язано з досягнутим рівнем урожайності даних культур. Високий вихід перетравного протеїну на 1 га при вирощуванні багаторічних трав та гороху (6,8 і 4,6 ц/га) зумовлений високим його вмістом у зеленій масі та зерні відповідно, а кормових коренеплодів та цукрового буряка (6,3 і 5,4 ц/га відповідно) – порівняно високою продуктивністю цих культур.

Розрахунок продуктивності зерно-просапних сівозмін ТзОВ ім. Шевченка проводили на основі досягнутого середнього рівня урожайності вирощуваних культур. Для зерно-просапної 7-ми пільної сівозміни на площі 436,8 га визначення проводили для схем з різною насиченістю цукровим буряком, а для зерно-просапної 7-ми пільної сівозміни на площі 307,1 га – для схем з різною насиченістю кукурудзою на зерно.

Встановлено, що для першої сівозміни зі зростанням насиченості цукровим буряком закономірно знижується вихід зерна на 1 га сівозмінної площі (з 19,2 до 13,6 ц) та зростає вихід коренеплодів, зернових і кормових одиниць та перетравного протеїну (табл.). У випадку підвищення насиченості зерно-просапної сівозміни кукурудзою на зерно з одного до двох полів, вихід зерна зростає на 6,4 ц на 1 га сівозмінної площі. Виключення з схеми сівозміни цукрового буряка за наявності одного поля кукурудзи на зерно призводить до збільшення на 1,9 ц/га виходу кормових одиниць та на 6,6 ц/га – перетравного протеїну. Включення до схеми сівозміни 2-х полів кукурудзи на зерно не призводить до суттєвого підвищення виходу всієї продукції та перетравного протеїну. Аналогічна ситуація була відмічена і у випадку введення до схеми сівозміни другого поля цукрового буряка. Інша закономірність в тому, що сівозміни з цукровим буряком забезпечують більший вихід всієї продукції, а з кукурудзою на зерно – перетравного протеїну з розрахунку на 1 га сівозмінної площі.

В зерно-просапній сівозміні на площі 436,8 га, незалежно від ступеня її насиченості цукровим буряком забезпечується близький вихід всієї продукції в зернових одиницях – 51,3-53,5 ц/га. В іншій сівозміні найнижчий вихід зернових одиниць відмічено за її насичення двома полями кукурудзи на зерно – 43,3 ц/га. У варіанті з одним полем кукурудзи на зерно і одним полем цукрового буряка даний показник складає 52,0 ц/га. Це пов'язано, передусім, з досягнутим порівняно невисоким рівнем урожайності кукурудзи на зерно.

Отже, за досягнутого рівня урожайності в ТзОВ ім. Шевченка найвища продуктивність зерно-трав'яно-просапної сівозміни сівозміни досягається за наявності у її схемі 2-х полів цукрового буряка (як по зернових, так і по кормових одиницях), а найвищий вихід перетравного протеїну – 2-х полів кукурудзи на зерно.

Склад культур у сівозміні впливає на рівень родючості ґрунту, оскільки є визначальним фактором кількості рослинних решток, що надходить до ґрунту та формування типу балансу гумусу. Одним з недоліків зерно-трав'яно-просапних сівозмін порівняно з іншими є невеликі кількості надходження пожнивних і кореневих решток в ґрунт. В 4-х з досліджуваних варіантів зерно-просапних сівозмін за досягнутого рівня урожайності та інтенсивності землеробства забезпечується позитивний баланс гумусу в ґрунті – від 0,26 (сівозміна з одним полем кукурудзи на зерно) до 0,51 т/га (сівозміна без цукрового буряка). В сівозмінах з одним та двома полями цукрового буряка складається негативний баланс гумусу в ґрунті – -0,21 і -0,72 т/га. Удосконалення структури посівних площ в напрямі збільшення частки багаторічних трав та бобових культур хоча б до 40%, введення післяжнивних сидеральних культур та, відповідно, коректування схем сівозмін, забезпечить формування бездефіцитного балансу гумусу в ґрунті.

Продуктивний потенціал земель постійно змінюється залежно від дотримання основних законів землеробства, агротехнологій та інших факторів. Зниження рівня інтенсивності землеробства в перехідний період до побудови ринкової економіки в Україні, зміна організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі, недотримання науково-обгрунтованих систем землеробства та схем чергування культур у сівозмінах призвели до погіршення агроекологічного стану ґрунтового покриву, виснаження його родючості,

Таблиця

Продуктивність зерно-просапних сівозмін ТзОВ ім. Шевченка за досягнутого рівня урожайності культур

Специфіка схеми сівозміни	Вихід на 1 га сівозмінної площі				
	зерна, ц	коренеплодів, ц	всієї продукції, ц		перетравного протеїну, ц
			к. о.	з. о.	
Зерно-просапна 7-ми пільна сівозміна на площі 436,8 га					
Без цукрового буряка	19,2	-	54,2	53,1	3,8
З 1-им полем цукрового буряка	17,7	40,9	57,1	51,3	4,5
З 2-ма полями цукрового буряка	13,6	81,9	57,6	53,5	4,7
Зерно-просапна 7-ми пільна сівозміна на площі 307,1 га					
З 1-им полем кукурудзи на зерно і 1-им полем цукрового буряка	20,5	41,0	51,7	52,0	9,0
З 1-им полем кукурудзи на зерно	20,5	-	48,5	45,4	15,6
З 2-ма полями кукурудзи на зерно	26,9	-	50,4	43,3	15,8

а отже й зниження його продуктивного потенціалу. Тому одним із шляхів виправлення такої ситуації в сучасних економічних умовах є дотримання закону плодозміни, тобто запровадження сівозмін. Сівозміна – це мало витратний засіб підвищення продуктивного потенціалу земель, оскільки включає лише одноразові витрати на розробку проекту та запровадження.

Висновки. Основними чинниками, що підвищують продуктивний потенціал орних земель є ефективне використання родючості грунтів та дотримання науково-обгрунтованих систем землеробства, організаційно-технологічною основою яких є сівозміни. Дотримання закону плодозміни – один з мало витратних шляхів підвищення ефективності використання продуктивного потенціалу орних земель.

Введення одного та двох полів цукрового буряка до 7-ми пільних зерно-травяно-просапних сівозмін південно-західного Лісостепу України забезпечує збільшує вихід кормових та зернових одиниць з 1 га сівозмінної площі, однак викликає найвищу мінералізацію гумусу в ґрунті та зумовлює формування негативного його балансу. В сівозмінах з кукурудзою на зерно (1, або 2 поля) складається позитивний баланс гумусу, однак ступінь реалізації продуктивного потенціалу земель є нижчим.

Підвищення частки культур з високою економічною оцінкою, як то цукровий буряк та кукурудза на зерно, на тлі введення сидератів і додаткового поля зернобобових культур, а також зростання урожайності культур сівозміни призводять до підвищення ефективності використання продуктивного потенціалу орних земель.

Список літератури:

1. Бабич А.О. Кормові і білкові ресурси світу / А.О. Бабич. – К., 1995. – 298 с.
2. Будзяк В.М. Основні принципи відтворення земельно-ресурсного потенціалу / В.М. Будзяк // Економіка природокористування і охорони довкілля. – 2010. – С. 19-26.
3. Будзяк О.С. Деградація земельно-ресурсного потенціалу України / О.С. Будзяк // Екологія природокористування і охорони довкілля. – 2012. – С. 78-83.
4. Бутенко Є.В. Продуктивний потенціал земель та принципи його оцінки в Україні / Є.В. Бутенко, Р.А. Харитоненко // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. – 2017. – № 1. – С. 58-65.
5. Кошкалда І.В. Ефективність використання земельних ділянок в умовах оренди / І.В. Кошкалда // Зб. наук. пр. ЛНАУ. – 2004. – № 34. – С. 206-208.
6. Купріянчик І.П. Прогнозування використання земельних ресурсів / І.П. Купріянчик. – К., 2016. – 295 с.
7. Мішньова Н.А. Вплив окремих факторів на формування оцінки землі / Н.А. Мішньова // Вісник СНАУ. – Сер.: Економіка і менеджмент. – 2012. – Вип. 11(54). – С. 230-235.
8. Петренко О.Я. Необхідність розробки та зміст проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозмін та впорядкування угідь / Петренко О.Я., Цигікал П.Ф. // Вісник ХНАУ. – Сер.: «Економічні науки». – 2010. – № 11. – С. 108-117.
9. Россоха В.В. Методичні підходи до оцінки потенціалу земельних ресурсів / В.В. Россоха // Економіка АПК. – 2009. – № 10. – С. 29-38.
10. Ситник В.П. Екологічні аспекти агропромислового комплексу / В.П. Ситник // Вісник аграрної науки. – 2002. – № 9. – С. 55-57.
11. Сівозміна як наукова основа екологічно безпечного використання сільськогосподарських угідь / [Шувар І.А., Ріпецький Є.Й., Тарасюк В.М. та ін.] // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Інноваційно-інвестиційна діяльність у сфері земельних відносин як основа реформування соціально-економічного розвитку Прикарпаття». – Коломия, 2010. – С. 40-47.
12. Трофименко Н.В. Стан та ефективність використання сільськогосподарських земель землевласниками та землекористувачами / Н.В. Трофименко // Вісник ЖНАЕУ. – 2015. – № 2(51), Т. 2. – С. 12-20.

Смага И.С.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ВЛИЯНИЕ СТРУКТУРЫ ПОСЕВНЫХ ПЛОЩАДЕЙ НА ПРОДУКТИВНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ПАХОТНЫХ ПОЧВ ЮГО-ЗАПАДНОЙ ЛЕСОСТЕПИ УКРАИНЫ

Аннотация
Приведена роль севооборота в повышении продуктивного потенциала пахотных почв. Установлен выход продукции в кормовых и зерновых единицах с 1 га пашни в севооборотах с различным соотношением зерновых и технических культур на основании достигнутого уровня урожайности полевых культур в условиях конкретного аграрного предприятия. Для условий Кицманско-Кельменецкого земельно-оценочного района Черновицкой области исследовано влияние доли кукурузы на зерно (1 или 2 поля) и сахарной свеклы (1 или 2 поля) на продуктивность 7-ми польных зерно-пропашных севооборотов. Рассчитан баланс гумуса и приведены основные мероприятия улучшения условий образования гумуса в зерно-пропашных севооборотах. Установлены схемы севооборотов, которые обеспечивают наивысший уровень реализации продуктивного потенциала пахотных почв.
Ключевые слова: продуктивный потенциал земель, почва, севооборот, схема севооборота, зерновой эквивалент, кормовая единица, зерновые культуры, кукуруза на зерно, сахарная свекла, урожайность, баланс гумуса.

Smaga I.S.
Chernivtsi National University by Yu. Fedkovych

INFLUENCE OF THE STRUCTURE OF SOWN AREAS ON THE PRODUCTIVE POTENTIAL OF ARABLE LAND IN THE SOUTHWESTERN FOREST-STEPPE OF UKRAINE

Summary
It is indicated on the role of crop rotation in increasing the productive potential of arable land. The output of products by feed and grain units from 1 ha of arable land in crop rotation with different ratios of grains and technical crops on the basis of the achieved level of yield of field crops in the conditions of a particular agrarian enterprise was established. For the conditions of Kitsman-Kelmentsy land evaluation area of Chernivtsi region, the effect of maize (corn, 1 or 2 fields) and sugar beet (1 or 2 fields) on the productivity of 7 fields rotation of cereals and row crops was studied. Humus balance is calculated and the main ways of improving humus conditions in rotation of cereals and row crops are given. The schemes of crop rotation have been established, providing the highest degree of realization of productive potential of arable land.
Keywords: productive potential of land, arable land, crop rotation, crop rotation scheme, grain equivalent, feed unit, grain crops, maize corn, sugar beet, crop yield, humus balance.

УДК 336.7

ОРГАНІЗАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОВЕДЕННЯ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ В БАНКАХ УКРАЇНИ

Хажиєв А.А., Андрійченко Ж.О.
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-155

Розглянуто роль і місце банків у здійсненні фінансового моніторингу з метою протидії легалізації коштів, одержаних злочинним шляхом; проаналізовано вітчизняну нормативно-правову базу щодо фінансового моніторингу в банку. Сформульовані актуальні пропозиції та напрямки вдосконалення цього процесу в банках України.
Ключові слова: фінансовий моніторинг, банк, протидія легалізації коштів, суб'єкти моніторингу, відповідальний працівник банку.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми. У вітчизняній науці й практиці поняття фінансового моніторингу існує уже 16 років, тобто із часу прийняття Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» № 249 вид 2002 р. За цей тривалий період часу визначено основні позитивні та негативні прояви моніторингу. Для України важливим залишається організувати та проводити цей процес якісно, оскільки це забезпечить зменшення втрат для економіки країни та визнання усією світовою спільнотою.

Питання фінансового моніторингу в нашій державі є невід'ємною частиною діяльності, яку проводять банки. Враховуючи наслідки фінансової кризи, особливу увагу необхідно приділити моніторингу фінансової стабільності банківського сектора, оскільки саме система фінансового моніторингу дозволяє передбачити виникнення чинників, що негативно впливають на стійкість банківських установ і тим самим подолати усталену практику оцінки кризових ситуацій, які виникають в банківському секторі, постфактум.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед найвагоміших робіт, що висвітлюють проблеми, пов'язані з відмиванням «брудних» коштів та фінансуванням тероризму, а також напрямів розвитку системи фінансового моніторингу можна назвати праці таких відомих вчених, як: А. Базелюка, О. Бандурки, О. Барановського, А. Буткевича, З. Варналія, В. Васильчака, О. Власюка, А. Гальчинського, І. Даньшина, Е. Дідоренка, М. Єрмошенка, Т. Ковальчука, Є. Користіна, Г. Матусовського, О. Турчинова, А. Тимошенка, Ю. Фещенка та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність істотних досліджень у сфері фінансового моніторингу України, питанню боротьби з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванням тероризму та розповсюдження зброї масового знищення приділяється недостатньо уваги

Формулювання цілей статті. дослідження є фінансовий моніторинг як спосіб боротьби з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванням тероризму та розповсюдження зброї масового знищення (далі закон № 1702).

Виклад основного матеріалу дослідження. Будь-які заходи, котрі стосуються реформування усіх сфер життя країни, потрібно пов'язувати з оздоровленням економіки. Тому на перший план виходять питання руху грошових потоків в країні та за кордон. Москаленко Н.В. зазначає, що боротьба з тіньовою економікою не дасть відповідних результатів до того часу, поки у країні не будуть створені умови для повноцінного функціонування легальної економіки і налагоджена чітка координація діяльності всіх державних органів, які тією чи іншою мірою відповідають за розвиток здорової вітчизняної економіки [3, с. 42].

Найпоширенішими способами легалізації злочинних доходів у банківській сфері України В.В. Сухонос виділяє такі:

переказ коштів через банківські рахунки в Україні за фіктивними договорами;

отримання в банках коштів з рахунків на фіктивних підставах;

переказ коштів на банківські рахунки за кордон на підставі фіктивних угод;

укладання договорів банківського вкладу;

здійснення валютообмінних операцій;

укладання кредитних договорів [4, с. 150].

Саме виявлення та протидія легалізації незаконних доходів і фінансування тероризму стали основою спільної та цілеспрямованої роботи служби Державного фінансового моніторингу України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Національного банку України та інших органів виконавчої влади.

Функції банків щодо протидії легалізації доходів, здобутих злочинним шляхом, визначені в Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванням тероризму та розповсюдження зброї масового знищення». Отже, на основі чинного законодавства банки як суб'єкти первинного фінансового моніторингу правомочні контролювати дотримання підприємствами, організаціями, установами порядку ведення розрахункових та касових операцій, дотримання валютного законодавства та здійснювати внутрішній фінансовий моніторинг. Окрім того, банки є об'єктами фінансового моніторингу з боку Національного банку України та служби Державного фінансового моніторингу України.

Особливостями формування системи фінансового моніторингу в банківській сфері є

виокремлення рівнів його проведення (моніторинг фінансової стабільності банківського сектора, фінансовий моніторинг НБУ вітчизняних банків, внутрішній фінансовий моніторинг в банках України), оскільки дана система покликана дати комплексну оцінку розвитку банківської сфери, а відповідно не може бути ефективною при запровадженні її лише на одному рівні. У зв'язку з цим особливого значення набуло проведення фінансового моніторингу, котрий здійснюють банки як найбільші фінансові посередники в державі.

Необхідно зазначити, що банки є основним джерелом надходження інформації про здійснення фінансових операцій, які підлягають фінансовому моніторингу. Це свідчить про велику значимість дослідження фінансового моніторингу у протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним, у банківській системі України.

Протягом III кварталу 2017 р. Державна служба фінансового моніторингу України отримала та опрацювала 341618 повідомлень про фінансові операції, котрі підлягають фінансовому моніторингу, серед них з ознаками обов'язкового фінансового моніторингу – 59,82% (203 027); з ознаками внутрішнього фінансового моніторингу – 38,53% (130 761); з ознаками обов'язкового та внутрішнього моніторингу – 1,15% (3 920); відстеження (моніторинг) фінансових операцій – 0,50% (1 705). Варто зауважити, що У III кварталі 2017 р. кількість таких повідомлень збільшилась на 31,32% у порівнянні з аналогічним періодом минулого року [9].

Загалом, банківська система України є однією зі сфер, де найширше та найактивніше використовуються сучасні можливості інформаційних технологій та мережі Інтернет. А враховуючи, що ці технології застосовуються для грошових переказів, зазначена сфера привертає все більшу увагу злочинців. Несанкціоноване списання коштів з банківських рахунків, шахрайство з платіжними картками, втручання в роботу Інтернет-банкінгу, розповсюдження комп'ютерних вірусів, DDoS атаки на Інтернет-ресурси, шахрайство в інформаційних мережах – це не вичерпний перелік кіберзлочинів, тобто злочинів у сфері інформаційних та комп'ютерних технологій. За оцінками експертів щорічні збитки від діяльності кіберзлочинців перевищують 100 млрд. дол. США.

У банківській сфері України найбільша питома вага злочинів пов'язана з кредитуванням, незаконним зняттям грошових коштів з рахунків, привласненням депозитів, маніпуляції з первинними документами, що призводить до викривлення фінансової звітності [1].

Слід зазначити, що значна кількість дрібних банків були збанкрутовані самими засновниками. Схема працювала таким чином: після реєстрації банку залучали нових клієнтів, котрі переходили на розрахунково-касове обслуговування в установах банку або вносили кошти в банк на депозит, активно залучали ресурси з міжбанківського кредитування. Після акумуляції в банку достатньої суми засновникам банку видавалися дуже великі кредити, які в сукупності робили банк неплатоспроможним.

На тлі боротьби з економічною злочинністю боротьба з легалізацією (відмиванням) коштів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму є досить актуальною проблемою. Не дивлячись на те, що економіка України для виходу із затяжної кризи потребує якнайбільше інвестицій, необхідно мати на увазі, що важливе значення щодо впливу грошей на економіку країни має їхнє походження.

Усунення або, принаймні, нейтралізація умов, що сприяють вчиненню легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму, вимагає вдосконалення не тільки кримінального законодавства, але і законодавства, яке регулює діяльність підприємницьких структур, фінансово-кредитних установ та утворення дієвого механізму виявлення злочинів цієї категорії і проведення розслідування, спираючись на досвід країн з розвинутою ринковою економікою.

Закон № 1702 [8] передбачає організацію первинного фінансового моніторингу шляхом запровадження інституту відповідальних працівників. Їхні статус та функції визначені базовим законом таким чином:

відповідальний працівник банку (член правління за посадою) має виконувати такі функції:

1) методичні – підготовка внутрішніх нормативних актів з питань фінансового моніторингу, навчання персоналу;

2) контрольні – проведення перевірок діяльності підрозділів та співробітників банку;

3) операційні – безпосередня участь в ідентифікації клієнтів, моніторинг операцій клієнтів, інформаційний обмін з уповноваженим органом, документування власної діяльності.

Функцію інформаційного обміну з уповноваженим органом закріплено за відповідальним працівником. У Положенні НБУ зазначено: «Інформація щодо фінансової операції, яка надається Спеціально уповноваженому органу в складі файла-повідомлення, підписується електронним цифровим підписом відповідального працівника банку (філії) за допомогою засобів накладання (перевірки) електронного цифрового підпису, наданих Національним банком України та вбудованих у систему автоматизації банку» [8]. Вимоги НБУ щодо заходів інформаційної безпеки є цілком слушними, закріплені у нормативно-правових актах і категорично забороняють передачу ключа для генерації електронного цифрового підпису та паролів іншим особам. Отже, відповідальний працівник банку, член правління за посадою, зобов'язаний робити це особисто. Тобто, не враховано час щорічної відпустки, відпустки з тимчасової втрати працездатності та ін.

Таким чином, зміни, що внесені постановою Правління НБУ «Про здійснення банками фінансового моніторингу» до базового закону, зводять нанівець ідею сталого процесу фінансового моніторингу у вітчизняних банках. Натомість цей бізнес-процес виявляється цілком суб'єктивною діяльністю, яка забезпечується та здійснюється однією особою.

Так, у законі № 1702 встановлено, що суб'єкти первинного фінансового моніторингу проводять фінансовий моніторинг за пра-

вилами внутрішнього фінансового моніторингу та програмами здійснення [8]. Отже, банк повинен встановити власні правила внутрішнього фінансового моніторингу та програми здійснення фінансового моніторингу, які розробляються відповідно до окремих напрямів його діяльності з обслуговування клієнтів та потребують оновлення заходів попередження на основі аналізу та наявної виробничої необхідності в ході проведення фінансового моніторингу. Вважаємо, що таке оновлення має базуватися на постійному удосконаленні правил внутрішнього фінансового моніторингу і програм здійснення фінансового моніторингу банку. Такі правила та програми, котрі банк прийняв на локальному рівні, традиційно застосовуються для забезпечення участі працівників банку у виявленні фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Вивчення проблеми формування ефективної банківської системи дозволили зробити висновки про необхідність системного підходу до побудови рівноважної стратегії щодо організації банківського нагляду та регулювання в Україні з урахуванням особливостей напрямів стратегічного розвитку системи ПВДКРТ. На нашу думку, будь-який процес, у тому числі й процес фінансового моніторингу в банках, є контрольованим і керованим тоді, коли він відбувається за єдиними для всієї системи правилами [2].

Вітчизняна модель фінансового моніторингу, маючи ряд визначених недоліків, потребує певних коригувань, спрямованих передусім на посилення взаємодії усіх її ланок в цілому, виходячи із можливості її застосування для мінімізації визначених ризиків діяльності банку.

Досить часто банки є посередниками у легалізації (відмиванні) коштів, отриманих незаконним шляхом, тому здійснення банками превентивних заходів щодо запобігання цим суспільно небезпечним діянням та створення ефективного механізму щодо виявлення легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, клієнтами банку набуває особливого значення.

Тому з метою усунення недоліків у системі фінансового моніторингу в банківській сфері пропонуємо банкам наступне:

1) не вступати у договірні відносини з юридичними чи фізичними особами, якщо виникає підозра, що клієнт виступає не від власного імені;

2) не встановлювати та не підтримувати кореспондентських відносин з банками, якщо виникає сумнів щодо місцезнаходження та проведення діяльності за місцем реєстрації, відповідного нагляду за місцем розташування, та з банками, що підтримують такі відносини;

3) не встановлювати та не підтримувати кореспондентських відносин з банками, які не дотримуються загальноприйнятих стандартів та не застосовують належних заходів з метою протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму;

4) застосовувати підвищені заходи безпеки при встановленні відносин із банками-нерезидентами, котрі зареєстровані у тих країнах, що не передбачають надання та розкриття інформації про фінансові операції.

Вважаємо, що для досягнення зазначених цілей банкам доцільно розробляти та впроваджувати внутрішні нормативні документи з питань фінансового моніторингу, які враховують вимоги чинного законодавства, вимоги НБУ, міжнародні вимоги та виконання яких дозволить зменшити негативні прояви легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом.

Висновки. Проведене дослідження організаційно-аналітичних засад здійснення фінансового моніторингу в банках дозволяє зробити наступні висновки:

1. Фінансовий моніторинг в банках відіграє надзвичайно важливу роль у протидії легалізації (відмиванню) злочинних доходів, отриманих незаконним шляхом. Загалом, діюча інфраструктура системи організаційно-аналітичного забезпечення банків дозволяє виконувати основні завдання та функції фінансового моніторингу банківської системи.

2. Чинне законодавство України в цілому відповідає міжнародним вимогам щодо протидії легалізації злочинних доходів, а також має відповідні внутрішньодержавні структури фінансової розвідки. Проте існують недоліки щодо здійснення внутрішнього фінансового моніторингу в банках, зокрема потребує приведення статусу та обов'язків відповідальних працівників банків у відповідність до вимог базового закону і скасування нормативно закріпленої за ними функції безпосередньої особистої реалізації усього комплексу процедур з фінансового моніторингу.

3. Із врахуванням наведених недоліків і проблем у формуванні та здійсненні фінансовий моніторинг вимагає радикального перегляду підходу до організації свого інформаційного забезпечення та розроблення єдиного концептуального проекту організації інформаційної інфраструктури банків з урахуванням технологічних, нормативних, функціональних та організаційних особливостей роботи банків та їхніх підрозділів. Враховуючи об'єктивні можливості та підпорядкованість філій, потребує проведення чіткого розмежування між обсягом повноважень та функцій відповідального працівника банку та відповідального працівника філії банку. Відсутність налагодженого механізму надання повідомлень та недостатня підготовка спеціалістів з проведення моніторингу щодо клієнтів банку загрожує ефективності функціонування банківської установи.

4. Є потреба вдосконалення організації системи фінансового моніторингу, підвищення її ефективності, а також подальше впровадження в національне законодавство міжнародних стандартів в тому числі у законодавство, що регламентує банківську діяльність, міжнародних стандартів у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму, зокрема, підходів до цього питання Європейського Союзу. Це вимагає від НБУ проведення багатофакторних досліджень при розробленні напрямків розвитку та проведення фінансового моніторингу в банках України.

Список літератури:

1. Андрійченко Ж.О. Захист прав споживачів на ринках фінансових послуг відповідно до вимог ЄС у сфері фінансового моніторингу // Реформування ринків фінансових послуг в умовах інтеграції до європейського фінансового простору : монографія / наук. ред. канд. екон. наук Р. Пукала і докт. екон. наук, проф. Н.М. Внукова. – Харків: Ексклюзив, 2016. – С. 98-107.
2. Фінансовий моніторинг : електрон.-мультимедійний навчальний посібник / Н.М. Внукова, Ж.О. Андрійченко. – Х.: Вид. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017.
3. Москаленко Н.В. Фінансовий моніторинг як інструмент боротьби з тіньовою економікою / Н.В. Москаленко // Фінансове право. – 2010. – № 4(14). – С. 39-42.
4. Сухонос В.В. Легалізація злочинних доходів у банківській сфері і боротьба з нею / В.В. Сухонос // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2012. – № 1. – С. 149-153.
5. Андрійченко Ж.О. Визначення напрямів інституційних змін для забезпечення ефективного функціонування ризик-орієнтованого підходу у сфері фінансового моніторингу / Ж.О. Андрійченко // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2017. – Вип. 17. – Режим доступу: http://globalnational.in.ua/issue-17-2017.
6. Андрійченко Ж.О. Статистичне обґрунтування необхідності запровадження ризик-орієнтованого підходу у сфері фінансового моніторингу в Україні/ Ж.О. Андрійченко, С.О. Літвінова // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва: Збірник наукових праць ХНАДУ. – № 2(17). – 2017. – Харків: ХНАДУ, 2017. – С. 49-55.
7. Андрійченко Ж.О. Розвиток ризик-орієнтованого підходу в сфері фінансового моніторингу в Україні згідно з європейськими вимогами / Ж.О. Андрійченко // Євроінтеграційні аспекти розвитку ринків фінансових послуг : монографія / Н.М. Внукова, Р. Пукала, В.А. Смоляк [та ін.]; за заг. ред. докт. екон. наук, проф. Н.М. Внукової та канд. екон. наук Р. Пукала. – Харків: ТО Ексклюзив, 2018. – С. 121-142.
8. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: закон України : від 24.11.2018 р. № 1702-VII. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-18.
9. Офіційний сайт Державної служби фінансового моніторингу України. Статистика. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=83&lang=uk.
10. Положення про здійснення банками фінансового моніторингу, затверджене Постановою Правління Національного банку від 26.06.2015 р. № 417. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0417500-15.

Хажиев А.А., Андрейченко Ж.О.
Харьковский национальный экономический университет
имени Семена Кузнеца

ОРГАНИЗАЦИОННО-АНАЛИТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОВЕДЕНИЯ ФИНАНСОВОГО МОНИТОРИНГА В БАНКАХ УКРАИНЫ

Аннотация
Рассмотрены роль и место банков в осуществлении финансового мониторинга в целях противодействия легализации средств, полученных преступным путем; проанализированы отечественную нормативно-правовую базу по финансовому мониторингу в банке. Сформулированы актуальные предложения и направления совершенствования этого процесса в банках Украины.
Ключевые слова: финансовый мониторинг, банк, противодействие легализации средств, субъекты мониторинга, ответственный работник банка.

Khazhyiev A.A., Andreichenko J.O.
Kuznets Kharkiv National University of Economy

ORGANIZATIONAL AND ANALYTICAL BASIS OF CONDUCTING FINANCIAL MONITORING IN BANKS OF UKRAINE

Summary
The role and place of banks in the implementation of financial monitoring in order to counteract the legalization of proceeds from crime; the domestic normative-legal base on financial monitoring in a bank is analyzed. The actual proposals and directions of improvement of this process in Ukrainian banks are formulated.
Keywords: financial monitoring, bank, counteraction to legalization of funds, subjects of monitoring, responsible employee of the bank.

UDC 339.564

PROBLEMS OF EXPORTS IN RUSSIA

Yakushev N.O.
Federal State Budgetary Institution of Sciences
Vologda Research Center of the Russian Academy of Sciences

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-156

The development of non-resource exports is one of the key objectives in the Russian economic policy. The article considers the state of non-resource exports in Russia compared to that of foreign countries, analyzes the main approaches to the classification of exports, and determines the key areas of non-resource exports development in the regions.

Keywords: non-resource exports, development, economy, region, goods.

Formulation of the problem. The content and areas of exports development is determined by the foreign economic policy focused on the implementation of stete's strategic goals and objectives. Today, non-resource exports in developed and developing countries account for the largest share in the total exported goods and services and is one of the growth points of territories' economic development and efficient export policy. The main economic areas in the development of Russia's long-term foreign economic policy, as noted by Russian President, include non-resource exports. Therefore, it is currently important to study the export situation in the regions and the problems of its restructuring.

Under these circumstances, it is crucial to correctly identify the priorities in the most promising areas of export activities as a source of territories' economic growth. In this regard, the purpose for the article is to identify the problems of non-resource exports in the Russian regions.

In 2016, the main share in the all-Russian volumes of exports belongs to raw materials and first-orfer goods of the fuel and energy complex – 42.5% (119.8 billion US dollars), while in 2000 the supply of these product category was only 36.5% (36.2) [5]. According to statistics, the share of non-resource exports[1] of Russia in the total supply is 55.4% [8]. For comparison: in Germany this share comprises 83%, in Japan – 70%, in the USA – 62%, in the UK – 48%, in China – 94%, in the Republic of Korea – 60%, and in Malaysia – 41% [12; 14]. At the same time, non-resource exports in these countries include engineering products and high-value-added manufacturing products. Thus, the main group of non-resource exports in Russia includes manufacturing goods with a small share of high-value-added products. For example, the share of engineering products in exports in 2016 in the total volume of all supplies to foreign markets was only 7.8% [12].

Analysis of recent research and publications. The role of exports and the various benefits derived from international specialization, considered in their work supporters of the strategy of export-oriented development and free trade G. Adams, J. Bhagwati, G. Bruton, B. Balassa, M. porter, P. Krugman, A. Krug, G. Tyler, S. Edwards, P. Chu, A. Fos, and others have Devoted their recent research to the study of the relationship between economic growth rates and export productivity Hwang and D. Rodrik.

Theoretical aspects of the role of the state in the economy and in the promotion and development of exports were covered in the works of John. M. Keynes, neoclassical Balassa B., A.O. Krueger; institutionalists Veblen, W. Mitchell, George. Galbraith and others.

In General, it should be noted that the issues related to the study of competitive advantages and promotion of exports of the region in the domestic and world science are widely considered. However, despite the large amount of literature, the study of some issues of foreign economic activity in the direction of non-resource export of regions has not received detailed coverage.

The established fuel and raw materials focus of Russian exports provides short-term benefits which do not contribute to adequate development of the economic development of the country and its regions in the long term [1; 6].

Considering the foreign experience in the formation of various analytical product classifications, two main methodological approaches can be identified.

The first approach presented in the UN Conference on Trade and Development (UNCTAD), which dishinguishes analytical product groups similar to the WTO groups ("agricultural products", fuels and mining products", "manufactures", "machinery and transport equipment", and "textiles") [11; 17]. UNCTAD proposes two classifications of goods: by degree of production and by technological category [16]. The main drawback of this approach is the correlation of high-tech and simple products in product categories.

The second approach is used by the Eurostat in the framework of analytical tables and reviews of International Trade[2]. Thus, the German Federal Statistics Office uses the classification of foreign trade goods as economic indicators of national and regional statistics [12; 13]. The key to determining the product is the labor-consuming of production and the complexity of products. These product

[1] The economic category includes non-resource energy and non-energy exports according to materials of AO Russian Exports Center. Available at: file://fs/usefold/noy/Downloads/1518435431.pdf.
[2] Euro area19 trade by SITC product group since 1999 (ext_st_ea19sitc). Available at: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitModifiedQuery.do.

groups are encrypted for automatic data processing as follows: food industry; industrial economy; return/replacement of deliveries: defective goods, finished defective products, spare parts [12; 13].

A positive feature of this classification is both the distinguishing of a separate category of "semi-finished product" and the division into nine groups (sections) from zero (food) to machines and equipment, taking the seventh position, where the main role in the calculation belong to production costs, depending on product complexity. The main drawback of the German national classification is the complexity of its application and practical use in most other countries, including Russia.

Purpose and objectives of the study. Taking into account the stated relevance of the study, the aim of the work is to develop scientifically based methods and approach to determine the competitive advantages of the region based on the promotion of non-commodity exports. The specific objective of the study is to substantiate and develop an approach to the realization of the advantages of the region through the promotion of non-commodity exports. At the same time, special attention will be paid to the non-resource component of the export activities of the regions, which is one of the locomotives in ensuring sustainable economic development of the regions.

Main part. In Russia there are also two approaches to the definition of resource and non-resource exports. The first one was developed by AO Russian Export Center together with the all-Russian Academy of Foreign Trade (RAFT). The second approach is legislated in the objectives of Chapter 21 of the Tax Code of the Russian Federation applied by the Ministry of Finance [3; 4].

Thus, according to the parameters proposed and developed by AO Russian Export Center together with RAFT, the categories of resource and non-resource export mean the following [3]:

1. Resource exports are exports of minerals and other natural resources, including waste and scrap.

2. Non-resource exports – goods not included in the list of raw materials (including energy; non-energy of upstream, middle, and downstream operations).

With this wording, the feasibility of objectives towards the growth of Russian non-resource exports by 7% per year is quite predictable [2]. At the same time, from the point of view of territories' economic development, the emphasis is put on quantitative characteristics. At the same time, the quality component becomes a secondary concern.

Under this approach, the share of non-resource exports in Russia in 2016 comprised 54.5% (83.2 billion US dollars), where 17.3% (26.4 billion US dollars) – the share of energy products. In addition, compared to 2014, there is a 1/6 time decrease in non-resource exports due to the reduced volume of energy supplies by 59% (70.8 billion US dollars). Meanwhile, in 2016 compared to 2014 the share of non-resource exports in the total volume of Russian exports strengthened and increased by 2.6 percentage points [3; 7]. Thus, the key segments of Russian non-resource exports, totalling the largest share (60.1% in 2016), are oil products – 29.1%, metals – 18.6% (including ferrous metals – 9.6%, unprocessed aluminum – 4.7%, refined copper – 2.4%, nickel and intermediate products – 1.9%), chemicals and compounds – 5.9% (including fertilizers – 4.2%), plant products, including solid residues – 4.2% (grains – 3.5%), gold and platinum metals – 2.3% [3; 7]. At the same time, engineering, which is the main branch of the world industry and one of the main drivers of economic growth in most developed countries, holds a dominant position in foreign markets supply, comprises only 11.4% in Russia (including nuclear reactors, boilers, equipment and parts – 4.3%, electric machines and equipment – 2.6%, wheeled vehicles – 2.6%, optics, devices, medical equipment – 1.0%, ships, boats and floating structures – 0.6%, etc.).

According to the approach of AO Russian Export Center, the leading positions in the gross volume of Russian non-resource exports in 2016 are held by the following constituent entities of the Russian Federation: Moscow – 41 billion dollars, Saint Petersburg – 11.7, Krasnodar Krai – 5.5, Tatarstan – 5.3, the Leningrad Oblast – 4.7, the Republic of Bashkortostan – 4.1, the Tyumen Oblast – 3.9, Perm Krai – 4.2 billion dollars [3; 7]. The leadership of these regions is mainly due to exports of fuel and energy complex products and lowcommodity processes. Moreover, compared to 2014, a 1.7 times growth of non-resource exports only in the Tyumen Oblast was recorded [7]. The remaining leader regions show a decrease in non-resource exports: 3.6 times in the Leningrad Oblast, 2 times – in the Republic of Bashkortostan, 79% – in Saint Petersburg, 55% – in the Moscow Oblast, 48.7% – in the Republic of Tatarstan, 21% – in Krasnodar Krai, and 14% in Perm Krai [7].

This suggests that Russian resource exports in the approach proposed by AO Russian Export Center is based on the predominance in its structure of products of mainly upstream and middle operations of the fuel and energy complex and metallurgy. This, in turn, indicates only short-term benefits and cannot bring the proper economic effect in the long term.

Also, the special part of the legislative act, the wording of the description of commodity groups presented for the objectives of Chapter 21 of the Tax Code of the Russian Federation, when implementing export contracts for the calculation of VAT zero interest rate does not fully classify what exactly applies to resorce and non-resource exports items [4].

The proposed approach to resource and non-resource exports is to a greater extent close to the wording of "commodities" represented in the objectives of Chapter 21 of the Tax Code of the Russian Federation [4]. From our point of view, resource exports should be understood as exports of minerals and other natural resources produced from them, which are subject to further processing (semi-finished products). At the same time, non-resource exports are not only supplies to foreign markets of complex finished products: power-generation units, aircrafts, cars and other high-value goods. First of all, it is the

export of parts and components for the upward global value-added chains.

According to our approach, goods are classified based on the customs nomenclature of the Eurasian Economic Union foreign economic activity and includes resource exports (semi-finished product) and non-resource exports, including the following groups (items). Non-resource exports include the following product categories in the form of finished products and goods: of engineering; chemical industry; metallurgy; other commodity categories (including finished products of food, timber, and light industry).

The resource exports include all goods that are excluded from the list of non-resource exports. According to our approach, this group includes agricultural products and raw materials: grains, oil seeds, industrial crops, vegetables, fruit, etc.; chemical products: drug components, fertilizers, including inorganic (ammonia, sulfuric acid, caustic soda and soda ash, etc.) and organic chemicals (hydrocarbons, alcohols, ethers); metallurgical products: iron and steel and products thereof, rough non-ferrous (basic) and precious metals; fuel and energy products: oil, gas, oil products, coal coke and others; wood and wood products: logs, rough wood, timber, etc.; waste generated in the production process and further used as raw materials.

The calculations based on the developed approach and statistics on foreign trade of the Russian Federation highlight the following results: the share of non-resource exports in 2016 reached 10.4% (29.8 billion dollars) which, compared to 2014, is the highest value in the total volume of all supplies to foreign markets with a 2.8% increase, primarily due to products of engineering and chemical industry [7]. It is also worth noting that the position of non-resource materials in total regional exports occupy the largest share in seven regions of the Russian Federation: the Omsk – 71.7%, Yaroslavl – 68.7%, Oryol – 60.5%, Moscow – 55.6%, Kaluga – 53.8%, Rostov – 52%, and Bryansk oblasts – 51.2% [7].

In addition, we distinguish the regions leading in the share of exports in GRP: the Smolensk Oblast – 11.9% (0.5 billion dollars – non-resource exports), the Novosibirsk Oblast – 7.9 (1.2 billion dollars), the Kaluga Oblast – 7.6 (0.4 billion dollars), the Nizhny Novgorod Oblast – 7.6% (1.2 billion dollars), the Sverdlovsk Oblast – 6.9% (1.8 billion dollars), the Leningrad Oblast – 6.8% (0.9 billion dollars), the Yaroslavl Oblast – 6.7% (0.4 billion dollars), Saint Petersburg – 5.9% (2.7 billion dollars), the Ulyanovsk Oblast – 5.6% (0.3 billion dollars), the the Moscow Oblast – 5.5% (2.6 billion dollars). Compared to 2014, the growth in non-resource exports was recorded in the Sverdlovsk (39.6%) and Novosibirsk (6.7%) oblasts, the remaining leaders demonstrate a negative trend ranging from 0.4% to 19.9% [7].

The support for non-resource exports in the country is currentoly developing rapidly, specialized export development organizations are establised, federal programs are approved and adopted, and road maps are developed [2; 10]. At the same time, there is a number of non-financial measures and certain elements of the system of financial support for exports: export loans, interest rate subsidy program, insurance against business and political risks, state guarantees and loans. Despite the full range of tools for financial support of exports, its efficiency is still quite small. The main drawbacks of this system include, first of all, the high cost of credit resources, which makes the financial component of export support non-competitive. It should be understood though that domestic exporters lose the competition for export markets, primarily because they cannot provide foreign buyers with attractive credit conditions that they receive in other countries [10].

It should be noted that the main potential positions in non-resource exports in demand on world markets are engineering and agricultural products, which sre the main area of development of the Russian economy as a whole, and its regions in particular [9].

Conclusions and offers. Therefore, it can be argued that, first of all, the basis of the structure of non-resource exports in the Russian regions is production in the form of simple products. Second, with all the existing tools to support high-tech exports in Russia, the role of regional exporters as the main actors in increasing competitiveness of products supplied to foreign markets, which may eventually become one of the drivers of the territory's economic growth, is largely associated with non-financial support measures, where the financial component remains a secondary tool. Third, export support centres[3] have been estanlished in most Russian regions (45 units). However, the main tools applied in export support centers in the regions provide a one-time service and are not potentially aimed at stimulating the development of high-tech exports [9].

Thus, when stimulating the development of high-tech exports in the regions as a driver of economic growth with due interest of authorities and management in charge of foreign economic issues it is necessary to take into account the following provisions: 1) at the federal level, it is necessary to improve the methodological assessment tools based on the study of foreign experience and international practices in order to determine the economic effect in the regions from the implemented support programs, and the development of strategic documents aimed at proactive export policy; 2) it is necessary to develop methodological support systems with a classification in high-tech exports to form statistics and construct forecast models; 3) it is required to form a system of production support and promotion for high-tech products of non-resource exports based on non-financial and financial tools (taxes, loans, insurance, trade and economic measures) in all cycles of export activities with their step-by-step implementation.

To sum up, it is worth emphasizing that it is the supply of high value-added products of non-resource exports that can become the main driver of economic growth in Russian regions which would contribute to production of high-quality competitive products demanded on world markets.

[3] Export support in Russian constituent entities. Available at: http://www.ved.gov.ru/rus_export/regional_program/

References:

1. Glaz'ev S.Yu. On urgent measures to improve Russia's economic security and conslusions for the Russian economy on heading towards rapid development. Report. Moscow: Institut ekonomicheskikh strategii, Russkii biograficheskii institut, 2015. 60 p.
2. State program of the Russian Federation "The development of foreign economic activity". URL: http://economy.gov.ru/minec/about/structure/depsvod/201404245.
3. Classification of export goods. URL: https://www.exportcenter.ru/international_markets/classification/.
4. VAT for export of goods in 2017. URL: https://www.glavbukh.ru/art/91561-nds-eksport-2017.
5. External sector statistics of the Central Bank of the Russian Federation. URL: https://www.cbr.ru/statistics/?PrtId=svs.
6. Tatarkin A.I., Kuklin A.A. Changes in the paradigm for studying economic security of the region. Region's economy, 2012, no. 2, pp. 25-39.
7. Customs statistics on foreign trade in Russia. URL: https://www.exportcenter.ru/international_markets/classification/.
8. Regions' exports. Exports structure. URL: file://fs/usefold/noy/Downloads/1518435431.pdf.
9. Yakushev N.O. High-tech exports in Russia and its territorial specific features. Problems of territory's development, 2017, no. 3, pp. 62-77.
10. Yakushev N.O. Features of support for Russian exports. Regional development, 2017, no. 3, no. (21).
11. Composition of geographical and economic groupings. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2017_e/WTO_Chapter_08_e.pdf.
12. Exploring interdependencies in global resource trade. URL: https://resourcetrade.earth/.
13. Foreign trade – Hamburg. Federal Statistical Office and the statistical Offices of the Länder. URL: https://www.destatis.de/EN/FactsFigures/CountriesRegions/RegionalStatistics/RegionalStatistics.html.
14. International trade in goods and services based on UN Comtrade data Federatsii. URL: https://comtrade.un.org/labs/dittradevis/?reporter=826&type=C&year=2016&flow=2&commodity.
15. Statistical yearbook Germany and International 2017. URL: https://www.destatis.de/DE/Publikationen/StatistischesJahrbuch/StatistischesJahrbuch2017.pdf?__blob=publicationFile.
16. Standard international trade classification (SITC) Revision 3. URL: http://unctadstat.unctad.org/EN/Classifications.html.
17. WTO Statistics Database. Exports and imports of major commodity groups by region and selected economy. URL: http://stat.wto.org/StatisticalProgram/WSDBStatProgramSeries.aspx?Language=E.

Якушев Н.О.
Федеральное государственное бюджетное учреждение науки
«Вологодский научный центр Российской академии наук»

ПРОБЛЕМЫ ЭКСПОРТА В РОССИИ

Аннотация
Развитие несырьевого экспорта является одной из ключевых задач российской экономической политики. В статье рассматривается состояние несырьевого экспорта в России по сравнению с зарубежными странами, анализируются основные подходы к классификации экспорта, определяются ключевые направления развития несырьевого экспорта в регионах.

Ключевые слова: несырьевой экспорт, развитие, экономика, регион, товары.

НАШІ АВТОРИ

1. **Акхозова Юлія Андріївна** – магістрант Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
2. **Андрійченко Жанна Олегівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри управління фінансових послуг Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
3. **Антонова Наталія Василівна** – студент Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
4. **Архипова Євгенія Олександрівна** – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри теорії та практики управління Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
5. **Бабаліч Вікторія Анатоліївна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики олімпійського та професійного спорту Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
6. **Белей Світлана Іванівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри управління проектами та безпеки підприємства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
7. **Беспалова Наталія Володимирівна** – старший викладач кафедри міжнародного туризму, готельно-ресторанного бізнесу та мовної підготовки Університету імені Альфреда Нобеля
8. **Бессонова Аліна Володимирівна** – студентка Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
9. **Білий Олександр Анатолійович** – провідний науковий співробітник Наукового центру зв'язку та інформатизації Військового інституту телекомунікацій та інформатизації
10. **Білик Вікторія Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри технологічної та професійної освіти і декоративного мистецтва Хмельницького національного університету
11. **Білінська Людмила Іванівна** – викладач кафедри іноземних мов Придніпровської державної академії будівництва та архітектури
12. **Божок Олександр Іванович** – викладач кафедри іноземних мов Придніпровської державної академії будівництва та архітектури
13. **Бойко Тетяна Антонівна** – кандидат мистецтвознавства, старший науковий співробітник Київського національного університету культури і мистецтва
14. **Бойчук Богдана Іванівна** – студентка Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
15. **Бугрій Анастасія Станіславівна** – асистент кафедри іноземної філології та перекладу Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
16. **Бурмака Тетяна Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту і публічного управління Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
17. **Буфанова Наталія Анатоліївна** – магістр Дніпровського університету митної справи та фінансів
18. Вакульчук Анна Русланівна – науковий співробітник Літературно-меморіального музею-квартири П.Г. Тичини у м. Києві
19. **Величко Віра Михайлівна** – студентка педагогічного факультету ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. Сковороди
20. **Вінтюк Юрій Володимирович** – кандидат психологічних наук, доцент, Національний університет «Львівська політехніка»
21. **Волобуєв Максим Миколайович** – кандидат хімічних наук, доцент, доцент кафедри хімічної технології неорганічних речовин, каталізу та екології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
22. **Волошина Ганна Олександрівна** – студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
23. **Вороніна Юлія Євгенівна** – кандидат наук з державного управління, старший викладач кафедри публічного управління, адміністрування та права Таврійського державного агротехнологічного університету
24. **Гаврилюк Дарина Володимирівна** – студентка ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
25. **Гарасим Іван Васильович** – студент Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
26. **Гірман Алла Павлівна** – кандидат політичних наук, доцент кафедри економіки та соціально-трудових відносин Дніпровського університету митної справи та фінансів
27. **Гомола Марія Миколаївна** – старший викладач кафедри міжнародного туризму, готельно-ресторанного бізнесу та мовної підготовки Університету імені Альфреда Нобеля

28. **Гринь Григорій Іванович** – доктор технічних наук, професор, професор кафедри хімічної технології неорганічних речовин, каталізу та екології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
29. **Гришина Наталія Сергіївна** – старший науковий співробітник Наукового центру зв'язку та інформатизації Військового інституту телекомунікацій та інформатизації
30. **Грищенко Анастасія Олегівна** – магістр спеціальності «Управління інвестиційною діяльністю та міжнародними проектами» Національного університету біоресурсів і природокористування України
31. **Гудзь Юрій Федорович** – кандидат економічних наук, доцент, Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
32. **Гуторов Олександр Сергійович** – асистент кафедри інноваційних харчових і ресторанних технологій Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
33. **Джур Ольга Євгенівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та туристичного бізнесу Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
34. **Дищенко Дмитро Володимирович** – старший викладач кафедри спеціальної фізичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
35. **Дімітров Максим Костянтинович** – аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ
36. **Дмітрієва Ніколь Субханівна** – студентка Міжнародного науково-технічного університету імені академіка Юрія Бугая
37. **Долженкова Олена Вікторівна** – кандидат технічних наук, доцент, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
38. **Дудар Олена Василівна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. Сковороди»
39. **Жданова Олександра Володимирівна** – магістрант Київського університету імені Бориса Грінченка
40. Іванківа Владислава Ігорівна – студентка економічного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
41. **Ільків Лілія Анатоліївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства імені професора І.Н. Романенка Національного університету біоресурсів і природокористування України
42. **Калайтан Наталя Леонтіївна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Національного аерокосмічного університету імені М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
43. **Капустян Валерія Олександрівна** – студентка юридичного факультету Сумського національного аграрного університету
44. **Ковальчук Василь Іванович** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри професійної освіти та технологій сільськогосподарського виробництва Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка
45. **Коломієць Євгенія Сергіївна** – студентка факультету фінансів ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
46. **Кондакова Юлія Борисівна** – магістрант Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
47. **Копочинська Юлія Володимирівна** – кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент, завідувач кафедри фізичної терапії Міжнародного науково-технічного університету імені академіка Юрія Бугая
48. **Криштоп Сергій Вікторович** – студент фінансово-правового факультету Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
49. **Кряжев Павло Володимирович** – кандидат педагогічних наук, старший викладач Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
50. **Лавренюк Єлизавета Миколаївна** – студентка Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
51. **Левченко Юлія Григорівна** – доцент кафедри економіки і права Національного університету харчових технологій
52. **Ленець Артем Володимирович** – магістр Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
53. **Лєвда Валерія Євгенівна** – магістр Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
54. **Лисинюк Марина Віталіївна** – аспірант Київського національного університету культури і мистецтв

55. **Литвиненко Сергій Леонідович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки повітряного транспорту Національного авіаційного університету
56. **Луконіна Дар'я Валентинівна** – студентка Національного авіаційного університету
57. **Мазуренко Христина Любомирівна** – студентка історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка
58. **Макаренко Амалія Олексіївна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Національного аерокосмічного університету імені М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
59. **Максимишин Наталія Володимирівна** – студентка Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
60. **Маліновська Ольга Ярославівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та менеджменту Львівського національного університету імені Івана Франка
61. **Кухар Віталій Ігорович** – студент Львівського національного університету імені Івана Франка
62. **Малярчук Любов Сергіївна** – кандидат юридичних наук, асистент кафедри нотаріального та виконавчого процесу і адвокатури Київського національного університету імені Тараса Шевченка
63. **Мариненко Степан Ігорович** – старший викладач кафедри фізичного виховання та здоров'я людини Черкаського державного технологічного університету
64. **Мельник Богдан Любомирович** – студент Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
65. **Мироненко Ольга Вікторівна** – студент Київського національного університету технологій та дизайну
66. **Мирошниченко Юрій Вікторович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та публічного правління Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
67. **Міщенко Дмитро Анатолійович** – професор кафедри державних, місцевих та корпоративних фінансів Університету митної справи та фінансів
68. **Моторна Тетяна Валеріївна** – студент Київського національного університету технологій та дизайну
69. **Моцяк Юлія Василівна** – студентка Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
70. **Музичка Є.О.** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри туристичного та готельного бізнесу Національного університету харчових технологій
71. **Никорович Богдан Дмитрович** – студент міжнародно-правового факультету Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
72. **Новак Аліна Олександрівна** – науковий співробітник Наукового центру зв'язку та інформатизації Військового інституту телекомунікацій та інформатизації
73. **Онищук Ярослав Іванович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка
74. **Онопрієнко Олександр Васильович** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри фізичного виховання та здоров'я людини Черкаського державного технологічного університету
75. **Остапенко Світлана Анатоліївна** – доцент, завідувач кафедри іноземної філології та перекладу Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
76. **Павленко Ірина Анатоліївна** – професор, доцент кафедри менеджменту Київського національного університету технологій та дизайну
77. **Павлик Володимир Іванович** – доцент кафедри філологічних наук Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
78. **Павлюченко Юлія Миколаївна** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри господарського права Донецького національного університету імені Василя Стуса
79. **Парфило Сніжана Сергіївна** – магістр Національного університету харчових технологій
80. **Петерімова Олена Романівна** – студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
81. **Петренко Сергій Петрович** – капітан поліції, викладач кафедри спеціальної фізичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
82. **Пивовар Галина Володимирівна** – магістрант Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка
83. **Пилявець Людмила Юріївна** – студентка Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
84. **Побережець Тетяна Василівна** – науковий співробітник Наукового центру зв'язку та інформатизації Військового інституту телекомунікацій та інформатизації
85. **Погорєлова Катерина Валеріївна** – магістрант Львівського національного університету імені Івана Франка

86. **Поліщук Катерина Миколаївна** – старший викладач кафедри методик та технологій дошкільної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
87. **Правда Антон Андрійович** – магістрант Національної металургійної академії України
88. **Пшеничка Яна Віталіївна** – студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
89. **Ралко Олександра Сергіївна** – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри виробничого та інвестиційного менеджменту Національного університету біоресурсів і природокористування України
90. **Ратушняк Юрій Юрійович** – студент Національного університету харчових технологій
91. **Рідель Тетяна Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Сумського національного аграрного університету
92. **Розметова Олена Григорівна** – кандидат наук з державного управління, доцент кафедри туристичного та готельного бізнесу Національного університету харчових технологій
93. **Сабадаш Наталія Іванівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри хімічних технологій харчових добавок та косметичних засобів Національного університету харчових технологій
94. **Саінчин Олександр Сергійович** – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри галузевого права Херсонського державного університету
95. **Сальник Богдан Владиславович** – студент Університету митної справи та фінансів
96. **Сачук Богдана Петрівна** – студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
97. **Селівьострова Тетяна Віталіївна** – кандидат технічних наук, доцент, Національна металургійна академія України
98. **Сергієнко Світлана Михайлівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії і методики навчання мистецьких дисциплін Бердянського державного педагогічного університету
99. **Серебрянський Павло Вікторович** – аспірант кафедри галузевого права Херсонського державного університету
100. **Середницька Людмила Петрівна** – кандидат економічних наук, старший викладач Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
101. **Сімавонян Валерія Суренівна** – студент Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
102. **Сінческул Олександр Леонідович** – кандидат технічних наук, асистент, кафедри хімічної технології неорганічних речовин, каталізу та екології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
103. **Сіняговська Інга Юріївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземної філології та перекладу Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
104. **Слинько Ольга Юріївна** – доцент кафедри економіки та менеджменту Західнодонбаського інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом
105. **Смага Іван Степанович** – доктор біологічних наук, професор, професор кафедри землевпорядкування та кадастру Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
106. **Старовойт Тетяна Павлівна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Національного аерокосмічного університету імені М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
107. **Сушко Анна Олегівна** – студентка Донецького національного університету імені Василя Стуса
108. **Таран Ольга Леонідівна** – магістр Національного університету харчових технологій
109. **Тімофєєва Лілія Юріївна** – асистент кафедри кримінального права, молодший науковий співробітник науково-дослідної частини Національного університету «Одеська юридична академія»
110. **Ткач Володимир Олександрович** – старший науковий співробітник Наукового центру зв’язку та інформатизації Військового інституту телекомунікацій та інформатизації
111. **Торосян Євгенія Гарегінівна** – студент Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
112. **Триколенко Софія Тарасівна** – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри основ архітектури та дизайну Навчально-наукового інституту аеропортів Національного авіаційного університету
113. **Удовіченко Ганна Михайлівна** – доцент кафедри іноземної філології та перекладу Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
114. **Устрицька Наталія Ігорівна** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ
115. **Федоряк Руслан Михайлович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту Київського національного університету технологій та дизайну

116. **Федотенко Сергій Романович** – магістр Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка
117. **Филиппова Ольга Николаевна** – член Ассоциации искусствоведов (г. Москва)
118. **Хажиєв Артур Андрійович** – студент Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
119. **Хомовська Яна Володимирівна** – студент Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
120. **Щербак Аліна Юріївна** – магістр Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
121. **Яковлева Тетяна Іванівна** – викладач кафедри міжнародного туризму, готельно-ресторанного бізнесу та мовної підготовки Університету імені Альфреда Нобеля
122. **Якушев Николай Олегович** – научный сотрудник Федерального государственного бюджетного учреждения науки «Вологодский научный центр Российской академии наук»
123. **Яремко Галина Зіновіївна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ
124. **Ясинок Микола Михайлович** – доктор юридичних наук, професор, Сумський національний аграрний університет
125. **Ясінська Анастасія Ігорівна** – студентка Національного університету харчових технологій
126. **Яценко Ігор Станіславович** – адвокат, доктор філософії в галузі політології

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ СТАТЕЙ

Редакція наукового журналу
пропонує всім бажаючим студентам, аспірантам, докторантам, здобувачам, молодим фахівцям, викладачам, науковцям та іншим зацікавленим особам опублікувати свої статті за різними науковими напрямами

ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ СТАТТІ НЕОБХІДНО:

1. Заповнити **електронну форму реєстрації**, обов'язкову для публікації.

2. Надсилати на електронну пошту редакції info@molodyvcheny.in.ua **статтю** та **квитанцію про сплату вартості публікації наукової статті** (сплачується лише після повідомлення про прийняття матеріалів). Обов'язково в темі листа вкажіть **науковий розділ журналу**, в якому ви бажаєте опублікувати статтю.

3. Редакція рецензує вашу статтю протягом 2–3 днів. *Статті студентів публікуються за наявності рецензії або співавтора з науковим ступенем.*

4. Якщо стаття успішно пройшла рецензування, ми відправляємо вам лист з інформацією: **«Стаття пройшла рецензування, прийнята до публікації»**.

5. Як тільки електронна версія журналу розміщується на сайті, ми повідомляємо вам про це. Потім, після виходу журналу з друку, ми відправляємо вам друкований примірник в потрібній кількості.

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи (з виділенням по тексту статті):

– **постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор;

– **виділення невирішених раніше частин загальної проблеми**, яким присвячується стаття;

– **формулювання цілей статті** (постановка завдання);

– **виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– **висновки з даного дослідження і перспективи** подальшого розвитку в цьому напрямку.

Автори, які подали матеріали для публікації, погоджуються з наступними положеннями:

– відповідальність за достовірність поданої інформації в своїй роботі несе автор.

– автори зберігають за собою всі авторські права і одночасно надають журналу право першої публікації, що дозволяє поширювати даний матеріал із зазначенням авторства та первинної публікації в даному журналі.

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Індекс УДК (у верхньому лівому кутку сторінки);

Прізвище та ініціали автора(-ів), місце роботи (навчання), вчений ступінь, вчене звання, посада – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Назва статті – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Анотації (мінімум 5 речень) та ключові слова (мінімум 5 слів) – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Текст статті може бути українською, російською, англійською, німецькою, польською або французькою мовами;

Список літератури.

Формат статті	А4, орієнтація – книжкова, матеріали збережені та підготовлені у форматі Microsoft Word (*.doc або *.docx)
Поля	всі сторони – 2 см
Основний шрифт	Times New Roman (*Arial* і *Courier New* для текстових фрагментів)
Розмір шрифту основного тексту	14 пунктів
Міжрядковий інтервал	полуторний
Вирівнювання тексту	по ширині
Автоматична розстановка переносів	включена
Абзацний відступ (новий рядок)	1,25 см
Нумерація сторінок	не ведеться
Малюнки та таблиці	необхідно подавати в статті безпосередньо після тексту, де вони згадуються вперше, або на наступній сторінці. Розмір шрифта табличного тексту зазвичай на 2 пункти менше основного шрифту. Кількість таблиць, формул та ілюстрацій має бути мінімальною та доречною. Рисунки і таблиці на альбомних сторінках не приймаються.
Формули	повинні бути набрані за допомогою редактора формул (внутрішній редактор формул в Microsoft Word for Windows).
Посилання на літературу	у квадратних дужках по тексту [1, с. 2], бібліографічний список в кінці тексту. Посторінкові виноски та посилання не допускаються
Обсяг	від 10 до 20 сторінок включно

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 12 (64) грудень 2018 р.

Щомісячне видання

Коректор: В. Бабич
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: В. Удовиченко

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 28.12.2018 р.
Формат 60х84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 19,53. Тираж 100 прим.
Зам. 1218-73.

Видавництво «Молодий вчений»
Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, буд. 46-а
Телефон: +38 (0552) 39-95-30
E-mail: info@molodyvcheny.in.ua
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи
ДК № 5761 від 09.11.2017 р.